dc_1187_16

Egry Gábor

ETNICITÁS, IDENTITÁS, POLITIKA

Egry Gábor 10 28.indd 1 2015. 10. 28. 16:03:19

dc_1187_16

Egry Gábor 10 28.indd 2 2015. 10. 28. 16:03:54

dc_1187_16

Egry Gábor

ETNICITÁS, IDENTITÁS, POLITIKA

Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944

NAPVILÁG KIADÓ

Egry Gábor 10 28.indd 3 2015. 10. 28. 16:03:54

dc_1187_16

Megjelent a

POLITIKATÖRTÉNETI PTA ALAPÍTVÁNY

Politikatörténeti Alapítvány és a
Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, PUB-K 114 549
támogatásával

ISBN 978 963 338 385 8

A borítón:
Szlovákia, Galánta a magyar csapatok bevonulása idején, 1938
Fotó: FORTEPAN / Magyar Bálint adományozó

Kiadja a Napvilág Kiadó, Budapest
www.napvilagkiado.eu
Első kiadás: 2015

© Egry Gábor, 2015

Minden jog fenntartva.

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképészeti úton vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

A kiadásért felelős a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója
Felelős szerkesztő: Gelléríné Lázár Márta
Fedélterv: Manutius Stúdió
Tipográfia és tördelés: Volos Bt.
Nyomás, kötés: Séd Nyomda, Szekszárd
Felelős vezető: Katona Szilvia ügyvezető
Megjelent 49,7 (A/5) ív terjedelemben

Printed in Hungary

Egry Gábor 10 28.indd 4 2015. 10. 28. 16:03:54

dc_1187_16

TARTALOM

ELŐZETES MEGFONTOLÁSOK

1. Két történet – és ami mögötte van 11
Identitáspolitika és mindennapok 15
Összefonódó történetek 18

2. Lehet más a politikatörténet, avagy hogyan írható meg a kisebbségek politikatörténete másképpen? 23
Mi a kisebbségtörténet? 25
Viszonyrendszerek 27
Identitás, politika 30
Egyéni identitás, mindennapi etnicitás, nemzeti közösség 33
Politikatörténet másképp: identitáspolitika és mindennapi etnicitás 39

I. RÉSZ. IDENTITÁSOK

3. Barátok között?
Identitás-diskurzusok, külső vonatkoztatási csoportok, sztereotípiák és viszonyrendszerek 47
Nemzetiesítő államok, nemzeti diskurzusok? 50
Határon innen és túl 53
Kis országok, nagy nemzetek 64
Távol és közel 76
Regionális nemzetek? 89

4. Magyarok egymás között: közösségkép, népszolgálat és az új nemzedék 105
Kataklizma és új kezdet? A régi keretek összeomlása 1919-ben 109
Új és régi arcok 110
Nemzeti egységek 113
Irányváltások 127
Új nemzedékek... 138

Egry Gábor 10 28.indd 5 2015. 10. 28. 16:03:54

dc_1187_16

...Csehszlovákiában... 140
… és Erdélyben 146
A nemzeti egység(ek) felé 156
Egységpártok 167
Vezetőváltások Csehszlovákiában 172
Demokráciaértelmezések és az aktivisták 180
Utak Magyarországra 189
(Holt) lelkek és szellemek 196
Új kisebbségi magyar identitás és identitáspolitika felé? 204
Totális érzékenységek: fasizmus és nácizmus 207
Egy nemzet és két szellem határai 210

II. RÉSZ. SZAKPOLITIKÁK ÉS KATEGÓRIÁK

5. Határőrök, határátlépők, úti élmények.
Fiatal kisebbségi magyarok találkozásai Magyarországgal a '30-as években 219
Propaganda, kémkedés, „guruló pengők" és nemzetnevelés: a Népies Irodalmi Társaság és a Felvidéki Egyesületek Szövetsége 224
Az „Erdélyi fiatalok": vezetésre törő új nemzedék, népszolgálat és beilleszkedés 231
A Külföldiek Kollégiuma: határőrök és átkelők 239
Kalandok a határon: találkozások térben és időben 251
Egybe érő képek: románok, magyarok – innen és onnan 258
Előfeltevések 258
A magyar „valóság" 261
Románia és a románok 264
Erdélyi magyarok 266
Határon innen és túl 269

6. Prokrusztész ágyai.
Etnikai kategorizálás és nemzetiségmeghatározás egyén és állam találkozásakor 273
Számadások. Népszámlálások Csehszlovákiában és Romániában 278
Vallomások és beismerések: az önazonosítás és kategorizálás konfliktusai 285
Üres halmaz, ami tele van? Az irredenta fogalma a román állambiztonság működésében 298
Kik az irredenták? 301
Mi az irredenta? 311
Hogyan lesz az irredenta? 318
Üres halmaz, vagy tele? 324
Szentségtörő szövetségek? Lojalitás, szolidaritás, nemzeti önazonosság és az állam Nagy-Romániában 329
Nagy-Románia szolgái 331

Egry Gábor 10 28.indd 6 2015. 10. 28. 16:03:54

dc_1187_16

Nyelv, lojalitás, önazonosítás ... 336
Önazonosítási stratégiák ... 338
Szentségtörő szövetségek? A nyelvvizsgák utóélete ... 343
Helykeresés az önazonosság labirintusában ... 350

III. RÉSZ. MINDENNAPOK

7. A megértés határán.
Mindennapi etnicitás a két világháború között ... 357
Beszélő nemzetek ... 361
Szabadon beszélő egyének... ... 362
...és intézményesítetten beszélők ... 371
Nemzettel szóló hivatalok ... 373
Melyik hivatal a nemzet? ... 380
Érthető-e a nemzet? ... 385
Sértetten és inzultálva ... 388
Etnicitás az őrszobán és a tárgyalóteremben ... 397
Nemzet előadva, nemzet elfogyasztva ... 400
Ünnepi hangulatban ... 401
Magunk között az idegennel ... 409
Politizált etnicitás ... 411
Fellobogózott mindennapok ... 417
Nyelvében él? ... 421
Tessék csak mondani! Nyelv a hivatalokban ... 423
Hogyan ne beszéljünk a hivatalon kívül? ... 428
Ismeretlen utcákon járva ... 436
Nemzet tárgyesetben ... 444
Kulturált szórakozás, művelt szórakozók ... 449
Közösködők ... 458
Te mit választanál? ... 463
Kompok ... 465

8. Trianon után, „Trianon" nélkül? Önazonosítás, közömbösség, trauma.
(Zárszó helyett) ... 471
Közömbösség-e a közömbösség? ... 471
Ki „csinálja" a kisebbségpolitikát? ... 473
Kisebbségpolitika – helyben ... 475
Közös tereink a régiók? ... 477
Drámaírók és közönségük ... 479
A trauma és gyógyítói ... 484

Bibliográfia ... 491

Egry Gábor 10 28.indd 7 2015. 10. 28. 16:03:54

dc_1187_16

Életrajzi jegyzetek 525

Névmutató 541

Rövidítésjegyzék 553

Köszönetnyilvánítás 555

Egry Gábor 10 28.indd 8 2015. 10. 28. 16:03:54

dc_1187_16

Előzetes megfontolások

Egry Gábor 10 28.indd 9 2015. 10. 28. 16:03:54

dc_1187_16

Egry Gábor 10 28.indd 10 2015. 10. 28. 16:03:54

dc_1187_16

1. KÉT TÖRTÉNET – ÉS AMI MÖGÖTTE VAN

A bécsi Belvedere-kastélyban 1938. november 2-án kihirdetett nagyhatalmi, német–olasz döntőbíráskodás, az első bécsi döntés Magyarországnak ítélte a mai szlovák–magyar határtól északra húzódó sávot. A honvédség alakulatai november 5-én indultak el a terület birtokbavételére, és az akció november 10-én már be is fejeződött. A korabeli magyarországi beszámolók, filmhíradók és a résztvevők visszaemlékezései egyöntetűen a lakosság lelkesedését, határtalan örömét emelik ki.[1] Magyarnak lenni ismét öröm és büszkeség volt, és a szlovákokat és a cseheket kivéve csak egyféle magyarok voltak a „visszatért területeken".

Egy évvel a magyar csapatok bevonulása előtt Ungváron rendeztek ünnepséget a Szovjetunió fennállásának 20. évfordulója alkalmából. A városi tanács és a közművelődési egyesületek felhívására a hatóságok képviselői mellett megjelent tömeg meghallgathatta Gáti József magyar nyelvű szónoklatát a csehszlovák–magyar barátságról, Viglicku Anna magyar nyelvű szavalatát és Veszely Lajos gimnáziumi tanár szlovák nyelvű beszédét. A magyar Belügyminisztériumhoz eljuttatott, bizalmi férfitól származó jelentés azt is megjegyezte, hogy a helyszínen közszemlére tették Lenin és Eduard Beneš (ekkor már Csehszlovákia köztársasági elnöke) képeit és a két ország zászlaját.[2]

A Belvedere-kastély nem egészen két évvel az első bécsi döntés után ismét fontos szerephez jutott. Németország és Olaszország külügyminiszterei ezúttal Magyarország és Románia határvitájában hoztak döntőbírósági ítéletet. A második bécsi döntéssel ismét Magyarország bizonyult szerencsésebbnek, 1940. augusztus 30-án visszakapta az 1918 után Romániához került terület északi részét. A bevonulás a dél-szlovákiainál négyszer nagyobb területre valamivel hosszabb ideig tartott, a fogadtatás azonban ugyanolyan volt. Ünnepi viseletben sorfalat álló legények és leányok, a főtérre vezető utcákon éljenző, síró városiak, hatalmas lelkesedéssel hallgatott szónoklatok a főtéren. Magyarnak lenni ismét öröm és büszkeség volt, és a románokat és a németeket kivéve csak egyféle magyarok voltak a „visszatért területeken".

Gallus Viktor gyalui földbirtokost 1942-ben az 1940 végén alakult Erdélyi Párt[3] jelöltjeként felsőházi taggá választották. Gallus meglehetősen jó viszonyban volt a párt elnökével, Teleki Béla gróffal, legalábbis erről tanúskodik, hogy hozzá intézett leveleit „Kedves Béla!" megszólítással kezdte, és meglehetősen közvetlen stílusban írta. 1944. július 20-án kelt levelében hálás témával, a

[1] Simon Attila 2010; Sallai Gergely 2002.

[2] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Ügyosztály K28 17. cs. 59. t. 330. f. Bizalmi egyén 1937. december 12-i jelentése, BM VII, res. 14.204/1937.

[3] Lásd Egry Gábor 2008a, 29–76., illetve Ablonczy Balázs 2011b, 109–122.

Egry Gábor 10 28.indd 11 2015. 10. 28. 16:03:54

közigazgatás visszásságaival foglalkozott.[4] Általánosságban megállapította, hogy az alsóbb szervek a kormány jó szándékú rendeleteit is úgy hajtják végre, hogy az éppen azoknak, a falusiak számára hátrányos, akiktől a nemzet sorsa függ. Két példát is említ, a parasztoknak kiosztott lábbeliket és az adótartozások behajtását. Az előbbi esetben a cselédek és szolgák bakancsot és csizmát kaptak, az önálló gazdálkodók csak bocskort. A hiba jellegét és az intézkedés hatását Gallus egy zentelki gazda reakciójával illusztrálta: „22 évig nem lettünk oláhok, most akarnak belőlünk azt csinálni – bocskort küldenek." Az adóhátralékok még 1940-ből származtak, és akkor a román közigazgatás állapította meg azokat. Az adófizetésre kötelezettek szemében ez már akkor is önkényesnek és diszkriminatívnak számított, mivel az adóösszeg jelentősen eltérhetett a különböző nemzetiségű adóalanyok esetében. Most viszont a felszabadító magyar állam követelte azt, amit korábban az idegenek – jogtalanul.

Nem állítható, hogy ez a két történet bármilyen értelemben egyedi vagy különleges lenne. A kalotaszegihez hasonló panaszok általánosak voltak nemcsak Erdélyben, hanem az ország egész területén. Különlegesnek sem tarthatjuk őket abban az értelemben, hogy lerántanák a leplet a mai olvasó számára korábban ismeretlen, eltitkolt helyzetről, és új dolgokra vetnének fényt. Évtizedek óta jól ismert a csehszlovák kommunista mozgalomnak a magyarokra gyakorolt vonzereje, ahogy a magyarországi közigazgatás és a dél-szlovákiai és észak-erdélyi magyar lakosság konfliktusai sem maradtak titokban.[5] Miért érdemes tehát – egy hosszabb írás kiindulópontjaként – felidézni ezeket?

A kulcs a visszacsatolás pillanata és az ezzel szorosan összefüggő „nemzeti egység" képzete. A revízió a kortárs közbeszéd – és jórészt az utókor – számára sem volt egyéb, mint a mesterségesen megszüntetett nemzeti egység helyreállítása. Ebben mindenki osztozott, és aki osztozott benne, az egyúttal magyar is volt. Bár ha valaki rákérdezett volna a magyarság tartalmára, a válaszolók közül sokan sokféleképp próbálták volna értelmezni azt, abban azonban a legtöbben egyetértettek volna, hogy a magyarság minden magyar számára ugyanaz. A fenti történetek – illetve kezelésük – éppen arról lebbenti fel a fátylat, hogy az egység burka milyen könnyen eltűnhetett, és milyen egyszerűen felválthatta azt a kimondott vagy csak megértett különbségek világa. Ez a különbség azonban – és innen ered ennek a könyvnek a gondolatmenete is – nem pusztán a megszokott társadalmi különbségeket jelentette; ennél sokkal többet, hiszen valamilyen módon etnikai – a kortársak szóhasználatában nemzeti – tartalmat kapott. Az ungvári tüntetés esetében ez valamivel nyilvánvalóbb, mint Gallus Viktor parasztgazdái kapcsán, hiszen a megfigyelő jelentéstevő is alapvető jelentőségűnek tartja a történtek értelmezésében a magyar és a szlovák etnikai kategóriát, nem véletlenül emeli ki az elhangzott szónoklatok nyelvét is.

Csakhogy a figyelmes olvasó ennél jóval többet is észrevehet. Az ungvári gyűlésről készült beszámolót elolvasó tisztviselő a margón megjegyzést fűzött minden egyes névhez. Gátiról, aki ügyvéd volt, azt tartotta fontosnak, hogy kommunista képviselő volt a prágai parlamentben,[6] Viglicku Annáról azt említette meg, hogy „nem ismerős név, nem tartozik a magyarsághoz", míg

[4] Gallus Viktor levele Teleki Bélához, 1944. július 20. MNL OL P2027 Teleki Béla iratai, 2. tétel, 869/944 sz.

[5] Jobbágy István 2005, 361., 381–382.; Tóth, Andrej 2010; Simon Attila 2010, 35–38.; Tilkovszky Loránt 1964; Oláh Sándor 2004.

[6] MNL OL K28 17. cs. 59. t. 330. f. Bizalmi egyén 1937. december 12-i jelentése, BM VII, res. 14.204/1937. Gáti az 1924-es első ruszinszkói (Kárpátalja) választásokon került be egy ciklusra a nemzetgyűlésbe. Szakál Imre 2009, 42.

Egry Gábor 10 28.indd 12 2015. 10. 28. 16:03:55

Veszely Lajosról csak annyit, hogy „nem tartozik a magyarsághoz". Az eredmény nem egyéb, mint egy olyan kategorizálási eljárás, amely az alapvetőnek tartott etnikai jegyek megléte esetén is kétségbe vonta vagy egyenesen lehetetlennek tartotta valakinek a magyarsághoz tartozását. Világos, hogy mind Gáti, mind Viglicku Anna magyar nyelvűek – sőt anyanyelvűek – voltak. Mivel azonban Gáti kommunista volt, ezért megérdemelt legalább egy kérdőjelet, jelezve politikai meggyőződése és a magyar nemzetiség összeegyeztethetetlenségét – legalábbis Magyarországról nézve. A szavalatot előadó lány pedig „ismeretlen" volt az ungvári magyar mozgalmakat nyomon követő tisztviselő számára, nyilván ez és a gyűlés szovjetbarát, csehszlovákpárti jellege vezetett oda, hogy anyanyelve ellenére sem tekintették a magyarság részének. Csakhogy ezzel nem csupán a szereplők, hanem az esemény és a résztvevők magyarsága is megkérdőjeleződött, hiszen nem magyarok cselekedtek nem magyar módra, tehát aki egyetértett velük, az sem lehetett magyar.

A nemzeti hovatartozás Gallus Viktor parasztgazdái esetében is szerepet kapott. Azonban ezúttal megfordult a szereposztás, a gazdák vonták kétségbe az állam, vagy legalábbis annak képviselői valóban magyar nemzeti jellegét. Az ő szemszögükből nem is ok nélkül, hiszen a magyar közigazgatás éppen úgy viselkedett, mint a román. Esetleg, mint a lábbelik esetében, úgy érzeték, hogy a tipikus román viseletnek tartott bocskorral éppen azokat kezelte románként – és így társadalmi értelemben alacsonyabb szinten állóként –, akik pedig nemcsak magukat tartották magyarnak, sőt jobb magyarnak, hanem akiket húsz év irredenta propagandája is így jelenített meg. Ráadásul a magyar, a felszabadító állam a román, az elnyomó állam követelését akarta rajtuk behajtani, ezzel ismét csak megkérdőjelezve az elvileg egyértelmű etnikai kategóriákat. A szerepekből és az ehhez társuló percepcióból fakadó, elvárt, etnikailag jelölt viselkedés tehát mindkét esetben más lett volna, mint ami végül is történt.

A két eset nem csak ebben az értelemben mutat túl önmagán. Már a visszacsatolt dél-szlovákiai területekre bevonuló közigazgatás és a tevékenységüket ott megkezdő szociális szervezetek is arról számoltak be, hogy az új országrész lakói körében, a csehszlovák idők eredményeként, a magyarországitól gyökeresen eltérő közszellemet találtak. Ez nem csupán az eltérő társadalmi tagozódásból, hanem a Csehszlovákiában érvényesült polgári jogegyenlőségből, valamint nagyvonalú szociálpolitikából adódott. Az utóbbi sokkal kiterjedtebb és hatékonyabb volt a magyarországinál, és nem engedte a magyarországihoz hasonló mély nyomor kialakulását.[7] A Magyarországról érkezett közigazgatási közegek tevékenysége Erdélyben is állandó panasz tárgya volt, ennek magyarázatául pedig sokak számára ismét csak a két országrész eltérő közszelleme szolgált,[8] felvidéki és erdélyi szellem feszült az anyaország szellemének.

Ez az ellentmondás lenne tehát a kiindulópontja és egyúttal a fő problémája is az itt következő könyvnek. Nem az a célom, hogy még részletesebben bemutassam a már eddig is ismert ellentéteket Magyarország és a visszacsatolt régiók közt. Mindenekelőtt az etnicitás és önazonosítás (identifikáció) felől próbálom megközelíteni a kisebbségi magyarság két világháború közötti történetét. Feltevésem szerint a kortársak által eltérő (köz)szellemként megjelenített különbségek az azonosság és önazonosítás különbségei, és ebben a formában többet jelentenek gyakorlati konfliktusoknál, valójában egymástól eltérő magyarságértelmezéseket, az etnicitás különböző gyakorlatait, és ezek társadalmi valóságát mutatják meg a társadalom több szintjén is. Arra vagyok kíváncsi, hogy

[7] Hámori Péter 2001, 587.; Tilkovszky Loránt 1964, 99–103.

[8] Oláh Sándor 2004.

Egry Gábor 10 28.indd 13 2015. 10. 28. 16:03:55

dc_1187_16

azok a kizárási, elhatárolási gyakorlatok, amelyek a nemzethez tartozást 1938, majd 1940 után körülveszik, ám amelyek a revíziós propaganda közegében nem vagy alig voltak észrevehetők és megjeleníthetők, a visszacsatolás után azonban valamiképp mégis kifejezésre juthattak, menynyiben és miként tekinthető a nemzeti identitás és önazonosítás változásának. Mit jelentett ez a magyar nemzetértelmezés számára, milyen szerepet játszott a változásban az (identitás)politika és a mindennapok gyakorlatai, és végül mit árul el mindez magáról a (magyar) nemzetről?

Egry Gábor 10 28.indd 14 2015. 10. 28. 16:03:55

dc_1187_16

IDENTITÁSPOLITIKA ÉS MINDENNAPOK

Két csomópontja lesz tehát vizsgálódásaimnak, az, amit az előbb identitáspolitikának neveztem, a másik pedig a mindennapok vagy legalábbis az identitáspolitikán kívüli szereplők világa és persze mindezek viszonya, esetleges kölcsönhatása. Ahhoz azonban, hogy mind a kötet témája, mind az általam feltett kérdések valóban érthetők legyenek, érdemes alaposabban behatárolni, mit is értek identitáspolitikán és etnicitáson. Most nem az elméleti alapozás igényével – erre a következő részben kerül majd sor –, hanem kézzelfoghatóvá téve a felvetett problémát.

Miért beszélek identitáspolitikáról és nem csak politikáról? Elvégre mind a két világháború közti magyar kisebbségek Budapesthez való viszonya, mind az 1938 és 1940 utáni reintegráció is felfogható hagyományos értelemben vett politikatörténetként, vagy tárgyalható kapcsolattörténetként is. Ez a munka azonban az önazonosság és önazonosítás változásaival foglalkozik, ez pedig az identitáspolitikát, az azonosság meghatározására törekvő politikai cselekvést helyezi előtérbe. A hagyományos értelemben vett politika- vagy kapcsolattörténet sem mellékes, azonban a magyar–magyar kapcsolatok intézménytörténetét már meglehetősen alaposan feltárták, és igencsak előrehaladott állapotban van az egyes kisebbségek belső politikatörténetének bemutatása is. Talán még ennél is jobban feldolgozott a magyar külpolitika története, a revíziós eszme és elképzelések köre. Vaskos monográfiák születtek a nemzeteszme történetéről, a nemzetkarakterológia és a nacionalizmus összehasonlító vizsgálatáról vagy éppen – számomra ez is legalább olyan fontos, mint az előzők – a *völkisch* eszme magyarországi hatásáról.[9] Munkám természetesen épít mindezekre az elemzésekre, és a segítségükkel egy olyan problémát szeretnék körbejárni, ami eddig nem sok figyelmet kapott, a nacionalizmus és a nemzetkép változásainak politikáját és gyakorlatát a történelmi Magyarország felbomlása után és annak nyomán. Bár a magyar nacionalizmus eszmetörténetének gazdag irodalma van, ez azonban éppen ezzel a kérdéssel csak érintőlegesen foglalkozik.[10] Sem a kisebbségbe került magyarsághoz különböző módon kapcsolódó nemzetfelfogásokat, sem a nacionalizmus identitáspolitikai aspektusait nem vizsgálta átfogó módon, a magyar nacionalizmus történetébe ágyazva.

Ehhez persze tisztázni kell, hogy mit értek identitáspolitika alatt. Budapestről nézve az elveszett területek visszaszerzésének, a revíziónak egyik alapfeltétele volt, hogy a kisebbségbe került magyarságot meg kell őrizni magyarnak, ellenkező esetben nemcsak a szükséges hivatkozási alap szűnik meg, de tulajdonképpen a revízió is értelmét veszti.[11] A szomszédos országok vezetői szá-

[9] Bárdi Nándor 2004, 2013. Az egyes kisebbségi közösségek belső politikatörténetére vonatkozóan lásd Angyal Béla 2002, Angyal Béla (szerk.) 2003; Fedinec Csilla–Vehes Mikola 2010; György Béla 2012; Horváth Sz. Ferenc 2007; A. Sajti Enikő 2004. Átfogóan, további irodalommal lásd Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.) 2009. A revízióra vonatkozóan lásd Zeidler Miklós 2003a. A nemzeteszme kapcsán alapvető jelentőségéről Gyurgyák János 2007; Trencsényi Balázs 2011; Romsics Gergely 2010.

[10] Lásd Trencsényi Balázs 2008; Egry Gábor 2008c.

[11] Lásd Bárdi Nándor 2013. 259–261., különösen 75. lj.

Egry Gábor 10 28.indd 15 2015. 10. 28. 16:03:55

mára ellenben a magyar kisebbségek állandóan felvetették a lojalitás kérdését, és ez csak tovább nehezítette a sokféle részből összerakott új államok amúgy is nehézkes egységesítését.[12] Éppen ezért a hamar felerősödő nemzetiesítő törekvéseknek[13] identitáspolitikai tétjük lett: képes-e akár Budapest, akár Bukarest vagy Prága azonosulást kiváltani? A kisebbségi elitek – és olykor velük párhuzamosan más regionális etnikai csoportok elitjei is – viszont éppen ebben a helyzetben keresték annak lehetőségét, hogy saját csoportjukat külön is megjelenítsék – elsősorban diszkurzív módon. Ez a fajta saját csoportról való beszéd azok részéről, akik egyúttal a csoport legitim képviselőinek tekintették magukat olyan, a modern társadalmakra jellemző öntematizációnak tekinthető,[14] amely a csoportot, annak létét önmagából és nem másokhoz fűződő viszonyából meghatározva legitimálja. Ebből persze az is világos, hogy a csoporthoz kapcsolódó, annak azonosságára vonatkozó diskurzus nem azonos a csoportidentitással, hiszen az utóbbi csupán tárgya és nem alanya az előbbinek. Ezzel együtt mindazok számára lehetőséget nyújt az azonosulásra, akik valamiképpen kapcsolatba kerülnek vele, akár mint vélt csoporttagok, akár mint a csoportból kizártak vagy éppen oda törekvők. Mivel az önazonosítás lényegében nem más, mint a diszkurzív formában megjelenő csoportos identitás egyéni gyakorlata,[15] így legalább olyan fontos szerepet kap a csoport megjelenítésében, mint az arról szóló beszéd. A diskurzus egyfajta identitásajánlat, az egyéni identifikáció pedig az ehhez való viszonyt juttatja kifejezésre. A cél annak elérése, hogy a csoport tagjai azonosuljanak az identitás-diskurzussal és így a csoporttal is, a kisebbségek esetében pedig egyértelmű az identitáspolitikai cél.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy munkámban miért csupán a csoportról szóló beszédet tekintem identitáspolitikának, amikor ez, éppen a nacionalizmus vonatkozásában, sokkal szélesebb körben is értelmezhető. A nemzeti mozgalmak és a nacionalizmustörténet klasszikusai[16] nem szűnnek hangsúlyozni azt a folyamatot és a mögötte álló, vagy vele összefonódó nemzetépítést, ami oda vezet, hogy a kezdetben szűk körű nemzeti érzés tömegessé válik, és immár széles körű politikai mozgósítás alapjául szolgálhat. Az ehhez felhasznált eszközök – sajtó, színház, iskolák, egyletek, tüntetések, történetírás, nemzeti irodalom stb. –, amelyek az azonosulás közös tudásban gyökerező és gyakorlati formáit terjesztik és erősítik, együtt és külön-külön is besorolhatók az identitáspolitika fogalma alá, nem különben maga a nemzeti elit és annak különböző akciói. Az általam vizsgált esetnek azonban éppen az az egyik leglényegesebb sajátossága, hogy mindezek így, együtt nem voltak adottak a legtöbb szereplő számára. Bár a nemzetépítés nem az államnemzetek privilégiuma, hiszen létezik a kisebbségi nemzetépítés és a nemzetépítő kisebbség is,[17] a két világháború között a kisebbségi nemzetépítés programját kitűző elitek számára ehhez nem sok eszköz állt rendelkezésre. A hagyományos intézményrendszer jórészt állami irányítás vagy ellenőrzés alatt állt, és a még meglévő elemek tartalmi szabályozására is csak korlátozott lehetőségek voltak. Romániában a magánintézmények, köztük egyházi iskolák működését jelentős mértékben, ad-

[12] Livezeanu 1995, 49–209.; Haslinger 2004.

[13] A fogalomra lásd Brubaker 2006.

[14] Bielefeld 2003, 11., lásd még Ahn 2009, 55–56.

[15] Brubaker –Cooper 2000, 14–19. A problémát az első, teoretikus fejezetben részletesebben is kifejtem.

[16] A teljesség igénye nélkül lásd Niederhauser Emil 1977; Hroch 1985; Weber 1976, Szűcs Jenő: A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge. Hozzászólás egy vitához. In: Uő 1984, 13–188., valamint „Nemzetiség" és „nemzeti öntudat" a középkorban. Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához. In: Uő 1984, 192–279.

[17] Kántor Zoltán 2003.

Egry Gábor 10 28.indd 16 2015. 10. 28. 16:03:55

minisztratív módon korlátozták, a tanterveket és a tananyagot pedig mindenhol az állam hagyta jóvá. Ez azt jelentette, hogy a tartalmi kérdésekbe is beleszólt, az egyes tárgyak oktatási nyelvétől kezdve a tankönyvek apró részleteiig, és a szabályok és elvárások betartását elvileg a tanfelügyelet révén szigorúan ellenőrizte is. Az állami fellépés identitáspolitikai hatását erősítette, hogy korlátozott volt a kisebbségi szerveződések kezében megmaradt részelemek – így a magániskola-hálózat – elérése, és ez az idők folyamán sokszor tovább csökkent.[18] Hasonló hatása lehetett a cenzúrának is, ami nem csupán a nyilvános politikai és közéleti közléseket érintette, hanem a könyveket, színdarabokat, mozifilmeket, zenei előadásokat is. Mindezek tükrében logikus, hogy a kisebbségi elitek számára a sok más tevékenységnél a véleménynyilvánítás szempontjából szabadabb politikai szervezkedés, az egyesületi élet és a sajtó maradt az identitáspolitika elsődleges eszköze. Cselekvés pedig leginkább a beszéd lehetett a csoportról és azokról, akiket tagjának láttak, valamint ennek révén az ő mozgósításuk.

Nem volt ez másként Magyarország esetében sem, bár a magyar kormány legalább rendelkezett jelentős erőforrásokkal, és ezeket akár a kisebbségi identitáspolitika céljára is fordíthatta. Valóban keresték annak lehetőségét, hogy a kisebbségi nemzetépítéshez hiányzó intézményeket pótolják, és közben a kisebbségi magyar elitek is ezer szálon függtek a magyar kormány jóindulatától.[19] Éppen ezért a magyar szereplők közül, paradox módon, Budapestnek lehetett a legnagyobb identitáspolitikai mozgástere, bár ez is meglehetősen korlátozott maradt. Az utódállami kormányzatok viszont a nemzetiesítés teljes eszköztárát felvonultathatták, csakhogy mind Csehszlovákiában, mind Romániában váratlan kihívásokkal is szembe kellett nézniük. Szlovákiában a szlovák, Erdélyben a román elit egy része saját regionalista, illetve nemzetépítő programot[20] fogalmazott meg, és ehhez identitáspolitikai elszántság is társult, továbbá a központ által képviselt többségi nemzetfelfogással, és az ezen keresztül megjelenített közösségi identitással szemben saját ajánlattal, koncepcióval léptek fel. Az ő pozíciójuk és lehetőségeik a magyarok és az állami központokéi között helyezkedtek el. Mindezek együtt viszont hatással voltak a magyar kisebbség tagjainak önazonosítására, és így közvetve, valamint a diszkurzív térben közvetlenül is, a kisebbségi magyar identitáspolitikára.

[18] Romániában az 1930-as évek végére már csak a magyar nemzetiségű elemi iskolai tanulók egyharmada járt magánintézménybe, a többiek állami iskolákat látogattak. A tanulók létszámának és az intézmények számának alakulására lásd Gidó, Attila 2011, 30–44.

[19] Bárdi Nándor 1995, 2013, 300–316., 321–403.

[20] Livezeanu 1995, 129–188.; Bucur 2008, 110–118.; Kührer-Wielach 2013.

dc_1187_16

ÖSSZEFONÓDÓ TÖRTÉNETEK

Az előzőkben az identitáspolitikát az öntematizáció kérdéséhez kötöttem, és ennek megfelelően azt hangsúlyoztam, hogy a modern nemzeti társadalmak keretei közt alakuló identitás-diskurzus magára a csoportra vonatkozik, és azt önmagából határozza meg. Az identitáspolitika ezzel együtt sem nélkülözi a relacionális elemeket, és az egyén és csoport helyének meghatározásához rendszerint a mi-ők viszonyt is felhasználja. Az öntematizációt az 'én' csoportok jellegzetességeit taglaló elemek segítik, míg az 'ők' csoportok meghatározása, a külső határok meghúzása, a világhoz fűződő viszonyt jeleníti meg. A külső csoportok jellegzetességeinek leírása egyúttal a saját csoport tulajdonságainak megjelenítéséhez is hozzájárul. A magyar kisebbségek két világháború közötti identitáspolitikájához kapcsolódó aktív szereplők számát figyelembe (a magyar kisebbségi elitek, Budapest, az adott államok kormánya vagy központja, a regionális nem magyar elitek) és a lehetséges kapcsolódásaikat számba véve nyilvánvaló, hogy esetünkben valóságos relacionális hálózat rajzolódik ki. Ennek megfelelően a kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok viszonyrendszerét leíró triadikus viszonyrendszert,[21] bár kiindulópontként használható, elkerülhetetlenül ki kell bővíteni. Egyfelől a modellbe a nem kisebbségi regionális elitek is beilleszthetők, hiszen az általuk képviselt identitás-diskurzus a többi szereplőt sem hagyja érintetlenül. Másfelől azt is figyelembe kell venni, hogy a különböző szereplők tevékenysége olykor szorosan összefonódik egymással.

Mivel ennek a kötetnek a témája a magyar kisebbségek története, a kirajzolódó háló súlypontja Budapest lesz. A budapesti kormány az egyedüli a szereplők közül, amelyik az összes többivel közvetlen viszonyba került, és amelynek identitáspolitikáját az összes szereplőhöz való viszony befolyásolta. Célom azonban nem a magyar(országi) politika átfogó elemzése, hanem a kisebbségi magyar csoportok előtérbe állítása. Ennek megfelelően az egyes állami politikákat is csak olyan mértékig elemzem, amennyiben a kisebbségi magyar csoportokat érintették. Ebből következően nem szándékozom átfogó módon bemutatni egyik állam nemzetiség- vagy kulturális politikáját (*cultural politics*) sem. Ezzel együtt biztos vagyok abban, hogy számos következtetésem érvényessége időben és térben kiterjeszthető.

A téma és vele az elemzésnek alávetett anyag kiterjedése lényeges kérdés a vizsgálatba bevont források szempontjából is. A magyar kisebbségek és Magyarország rájuk irányuló identitáspolitikájának legfontosabb jellemzője az intézmények hiánya vagy korlátozottsága volt. Ennek megfelelően az identitáspolitika diszkurzív vetülete döntő mértékben a nyilvánosságot jelentette, főként a sajtót és különböző nyilvános beszédaktusokat. Éppen ezért ezt a kérdést vizsgálva elsősorban arra vagyok kíváncsi, hogy a szereplők milyen önképet jelenítettek meg, és miként határoztak meg másokat ezeknek a segítségével. Más a helyzet az etnicitás vizsgálatánál, itt a legkülönfélébb források, dokumentumok jöhetnek szóba, hiszen miközben nem rendelkezünk a mindennapok

[21] Brubaker 2006.

Egry Gábor 10 28.indd 18 2015. 10. 28. 16:03:55

szisztematikus leírásával, rögzítésével, szinte bármi bepillantást engedhet azokba és vele a társadalmi jelenségek egyéni értelmezésébe, nem feledve természetesen a források kontextusát és kritikáját. Ugyanakkor a felhasználható források egy nem jelentéktelen része kifejezetten, és szándékos módon magára a nemzeti önazonosságra és annak szakpolitikaként értelmezett formálására is vonatkozik, megmutatva ezzel az identitáspolitika intencionális elemét.

A két világháború közötti eszmetörténet számos olyan szöveget ismer, amelyik a magyarságról, nemzeti önazonosságról, nemzeti karakterről vagy éppen mások nemzeti jellegzetességeiről szól. Nem tulajdoníthatok azonban mindegyiknek azonos jelentőséget, ha az identitás*politikát* szeretném bemutatni. Ahhoz, hogy politikáról beszélhessünk, tudatos fellépés, a politikai térben történő cselekvés és a célcsoportot legalább részben elérő közeg és ilyen intézmények szükségesek. Egy párt helyi szervezetei például képesek lehetnek a tömegek megszólítására, egy csekély olvasottságú folyóirat sokkal kevésbé, akármennyivel színvonalasabbak az ebben megjelent szövegek a párt leegyszerűsítő propagandájánál. Ám ha a folyóirat egy párthoz kötődött, és bevallottan annak céljait szolgálta, már nyugodtan számba vehetők a hasábjain megjelent írások is. Így aztán csak marginális szerepet kaphat a kolozsvári *Korunk*, míg a Csehszlovákiában 1937-ben elindult *Új Szellem* – az Egyesült Magyar Párt „hivatalos" folyóirata – lényeges orgánumnak bizonyul. Így aztán munkám elsősorban azokkal foglalkozik, akiknek eszközeik és esélyük volt arra, hogy saját felfogásukat a politikában is érvényre juttassák, és identitáspolitikai célból befolyásolják célcsoportok önmeghatározását, képét a magyarságról és más csoportokról. Ennek nemritkán az a következménye, hogy a kifinomult, magas színvonalú szövegek helyett leegyszerűsítő, ellentmondásoktól sem mentes textusok kerülnek előtérbe. Amíg azonban ez utóbbiak az identitáspolitika instrumentalizálását szolgálták, addig számomra ezek a fontosabbak.

Visszatérve munkám kérdéseihez, remélhetőleg kitetszik, hogy az identitáspolitika és az önazonosítás gyakorlatának problémája révén nem általános politikatörténetet szeretnék írni. Elsősorban arra vagyok kíváncsi, hogy miként alakult, miként változott vagy éppen miként maradt változatlan a magyarság, mint egyéni önazonosság, mint csoportképzet és hivatkozási pont 1918 után, és ez a változás miként függött össze más identitáspolitikai törekvésekkel. Azt is vizsgálom, hogy milyen módon befolyásolta a minden oldali identitáspolitika és az önazonosítás gyakorlata a mindennapok viszonyait, illetve ha ezek a mindennapokban mégsem fejtettek ki hatást, az hatással volt-e a probléma politikai dimenziójára? A politika, az állam és a mindennapok, a különböző társadalmi terek és társadalmi szférák viszonyából és kölcsönhatásából kialakult-e valamiféle egyszeri egyensúly vagy egyensúlyi állapotok sora, és milyen tényezők határozták meg ezt? Bár nem elemzem minden magyar kisebbségi csoport esetét, de bízom abban, hogy az itt feltárt tanulságok és a levonható következtetések érvénye kiterjeszthető. Munkám ugyanis mindenekelőtt az identitáspolitika működését és ennek társadalmi kontextusát, tényezőit, vizsgálja, vagyis a struktúrákat, ezek pedig más esetekben is azonosíthatók

Ennek érdekében nemcsak az identitáspolitikákat vizsgálom összefonódásukban, hanem összehasonlításra is vállalkozom. A csehszlovákiai – ezen belül szlovákiai – és a romániai magyar kisebbséget vetem össze, remélve, hogy az eltérő körülmények rávilágítanak a különböző tényezők jelentőségére. Bár 1918 után minden szomszédos országban jelentős magyar kisebbség élt, és ez óhatatlanul is felveti az összes magyar kisebbségi csoport vizsgálatát, ebben az esetben az említett két eset összevetése elegendőnek tűnik ahhoz, hogy az identitást és etnicitást illetően érvényes

Egry Gábor 10 28.indd 19 2015. 10. 28. 16:03:55

következtetésekre jussunk. Munkám hangsúlyozottan nem átfogó politikatörténeti mű, sokkal inkább társadalomtörténeti elemzés és értelmezés. Fő kérdése egy társadalmi jelenség és működése, továbbá annak viszonya a politikához. A vizsgálat tárgya a struktúrák és funkciójuk, az egyén és szerepe egy társadalmi folyamatban. Ennek elemzéséhez nem szükséges összevetni az összes kisebbségi magyar csoportot egymással. Bár joggal felvethető, hogy a délszláv államnak helye lehetne egy ilyen összehasonlításban is, hiánya mégis indokolható. Amennyiben célom nem egy mindenre kiterjedő vizsgálat, hanem egy társadalmi jelenség fontos jellegzetességeinek feltárása, akkor az összehasonlításba bevont eseteket csak annyira érdemes kibővíteni, amennyire egy-egy újabb eset valóban lényeges többletinformációkkal szolgálhat a jelenséget befolyásoló tényezőkkel kapcsolatban. Ehhez azonban az kell, hogy az adott példa vagy lényegesen eltérjen a többi, az összehasonlításba bevont példától, vagy alapvető hasonlóságok mellett legyen egy olyan lényeges megkülönböztető jegye, ami lehetővé teszi egy meghatározott tényező hatásának vizsgálatát. Amennyiben ez nem biztosítható, akkor az újabb és újabb példák alátámaszthatják ugyan az érvelést további bizonyítékokkal, de nem mondanak újat magáról a jelenségről.

Nem tagadva tehát a délszláv állam fontosságát egyedi esettanulmányként és egy átfogó magyar kisebbségtörténet részeként, arra a következtetésre jutottam, hogy alapvetően az intézmények és struktúrák funkciójára, működési módjára vonatkozó kérdéseim megválaszolásához elegendő, ha csak két, egymástól jelentős mértékben eltérő, és források szempontjából is könnyebben hozzáférhető államot vetek össze munkámban, amelyek jellemző tulajdonságai egyébként jórészt lefedik a délszláv állam legfontosabb jegyeit is. Emellett pedig az is joggal feltételezhető, hogy a mindennapokon túl az identitáspolitikára és az önazonosság diskurzusaira vonatkozóan sem tárulna fel lényegesen új mozzanat, a délszláv példa csak megerősítené azt, ami a csehszlovák és román esetből is megtudható.

Az összehasonlítás szempontjából Csehszlovákia és Románia jól kiegészítik és ellenpontozzák egymást. A magyarok csoportját nézve ezekben az utódállamokban, feltűnő a közöttük lévő különbség 1918 előtt társadalmi helyzetüket, a regionális önazonosságot, a társadalmi intézményrendszert, vagy akár a földrajzi viszonyokat tekintve. 1918 után ezek a különbségek csak fokozódnak, két jól elkülöníthető típust felrajzolva. Amíg a későbbi Szlovákiában 1918 előtt meglehetősen gyorsan akkulturálódó, asszimilálódó népesség élt együtt a magyarokkal, Erdélyben sem a szászok, sem a románok esetében nem mutatkozik markánsan hasonló folyamat. Ezeknek a kisebbségeknek a körében a nemzeti alapú társadalmi szervezettség erőteljesebb volt a szlováknál, és már az első világháború előtt is jelentős intézményrendszert állíthattak a kisebbségi nemzetépítés szolgálatába. A kisebbségi és regionális csoportok 1918 után aztán mindkét országban a centralizmussal és annak ideológiájával, identitáspolitikai vetületével kerültek szembe. Ugyanakkor a két ország között ismét csak számottevő a különbség, ami segíthet az identitáspolitika szempontjából fontos politikai, intézményes és társadalmi tényezők feltárásában. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt a politikai berendezkedésre és a társadalmi szervezettségre érdemes felhívni a figyelmet.

Románia nem pusztán agrárország volt a csehszlováknál sokkal autoriterebb politikai és cseppfolyósabb pártrendszerrel,[22] hanem elmaradottabb világ, magas írástudatlansággal, a társadalmat alig elérő pártokkal, erős és államilag támogatott nemzeti egyházakkal. Ezzel szemben Csehszlovákiában széles körű volt a társadalmi szerveződés, még ha ez erősen kötődött is a pártokhoz, az

[22] Maner 1997, 506–511.

állam pedig – önképe szerint – a legkorszerűbb eszmények, a haladás, a demokrácia, a szociális igazságosság és antiklerikalizmus képviselője volt. Bizonyos értelemben – talán megengedhető mértékben leegyszerűsítve a kérdést – Románia a stigmatizált „Balkán", Csehszlovákia pedig a „civilizált" Közép-Európa példáját nyújtja, ezek minden tanulságával. A magyar kisebbségek jelenléte és a megőrzésükre irányuló budapesti identitáspolitikai törekvések, továbbá a mindkét esetben egyértelmű nemzetiesítő állami politika egyértelműen összeköti őket, lehetővé téve az összehasonlításukat is, míg a két ország berendezkedésének és társadalmának különbségei segíthetnek annak megítélésében, hogy milyen hatással voltak az egyes, később tárgyalandó tényezők a nemzeti identitásra és identifikációra.

A várható következtetések, némileg leegyszerűsítve, két vonatkozásban értelmezhetők: politikai eszmetörténetként, valamint történeti szociológiaként és társadalomtörténetként. Az eszmetörténet persze nem a hagyományos értelemben eszmetörténet, hanem a politikai gyakorlattal összefonódó eszmék és elképzelések története, mindenekelőtt a magyar nacionalizmusé. Ez talán nem meglepő, hiszen a nacionalizmus valójában leginkább politikai törekvésként és azt alátámasztó ideológiaként értelmezhető.[23] Ugyanakkor éppen ezért fontos, hogy elmozduljunk a klasszikus eszmetörténettől a politikát a nacionalizmussal okszerűen is összekötő értelmezés felé, ami a nacionalizmust nemcsak tartalmilag, leíró jelleggel, hanem politikai eszköz voltában is bemutatja. Munkám társadalomtörténeti vonatkozása azonban nem csak azt jelenti, hogy ha az identitáspolitikát politikai eszközként értelmezzük, akkor óhatatlanul beszélünk a társadalomról is. Fontos eleme elemzésemnek az önazonosítás gyakorlata, és ezzel együtt az etnicitás mint társadalmi jelenség bemutatása. Megelőlegezve itt az elméleti keretekről szóló fejezetet, érdemes annyit előrebocsátani, hogy az etnicitás a társadalmi különbségek létrehozását és megjelenítését, továbbá az észlelt különbségek esszencialista értelmezését jelenti.[24] Az önazonosítás, ami, mint említettem, lényegében az önazonosság egyéni gyakorlatának tekinthető, ennek egyik lehetséges esete, így kapcsolódik az identitáspolitikához is.

A könyv tehát mindezek bemutatására vállalkozik. Először elméleti és módszertani bevezető keretében vázolom fel a legfontosabb fogalmakat és a források értelmezését segítő megfontolásaimat. Itt tekintem át nacionalizmus, nemzettudat, identitás és önazonosítás számomra releváns kérdéseit, és megkísérlem felvázolni az identitás-diskurzusok és az önazonosítás gyakorlatának viszonyát is. A következő fejezet az 1918 után kialakuló és aztán egymás hatására is változó identitás-diskurzusokat elemzi kisebbségi magyar, budapesti, többségi és többségi regionális nézőpontból, külön kiemelve viszonyukat egymáshoz. Ennek során a közelség és távolság, a határon-inneniség és határontúliság, egység és megosztottság kettősségeit használom. Kiemelt szerepet kap itt emellett az ún. népszolgálati eszme, illetve az ezt megalapozó közösségkép bemutatása. A következő nagyobb rész az identitáspolitikát szakpolitikaként mutatja be, ennek megfelelően rálátást nyújt a politikai szereplők egyedi elképzeléseire és cselekedeteire is. Fontos kérdés az ún. új nemzedék identitásának problémaköre, illetve az ennek befolyásolására szánt lépések, csakúgy, mint a nemzetiségpolitika különböző szintjeinek viszonya egymáshoz, vagy éppen az állam sajátos kategorizációs gyakorlatai. Az első rész tehát a politika legmagasabb szintjét jelenti, ezt követően inkább az ez alatt elhelyezkedő szférát mutatom be. A harmadik nagy kérdéskör a társadalom

[23] Özkirimli 2005, 13–33.

[24] Feischmidt Margit 2010, 13–17.

Egry Gábor 10 28.indd 21 2015. 10. 28. 16:03:55

alsó szintjére és a mindennapokba vezet. Ennek kapcsán lesz szó a hivatalos etnikai azonosítás és az egyéni etnikai önazonosítás kapcsolódásáról, a mindennapi etnicitás jelenségeiről, valamint a különböző társadalmi terek és az etnicitás viszonyáról.

Mint látható, az első és a harmadik nagy kérdéskör egyúttal lehetőséget nyújt a hálószerű összefonódások felmérésére különböző identitáspolitikák és önazonosítások között, a második esetben inkább kettősségről lesz szó, két szereplő, az állam képviselői és egyén viszonyáról kapunk képet, összességében pedig felrajzolhatóvá válik a magyar önazonosság változása is. Éppen ezért következtetéseim nem csupán a nacionalizmusok körében próbálják elhelyezni a két világháború között jelentkező magyar változatokat, hanem ezen túlmenően nemzeti és regionális önazonosság és önazonosítás egymáshoz való viszonyát, a homogenitás és sokszínűség kérdését is felvetik. Mindezeken túl a „trianoni trauma" ideáját kritikusan vizsgálva következtetéseim mára is érvényesek lehetnek. A mindennapi etnicitás és a két világháború közti identitáspolitika tükrében a „trianoni trauma" nem elsősorban homogén tapasztalat és az abban gyökerező szociálpszichológiai jelenség, hanem sokszínű, sokszor egyáltalán nem traumatikus tapasztalatokból éppen az identitáspolitika révén kialakított kulturális trauma.

Egry Gábor 10 28.indd 22 2015. 10. 28. 16:03:55

dc_1187_16

2. LEHET MÁS A POLITIKATÖRTÉNET, AVAGY HOGYAN ÍRHATÓ MEG A KISEBBSÉGEK POLITIKATÖRTÉNETE MÁSKÉPPEN?

Amikor egy évtizeddel ezelőtt elkezdtem rendszeresen kutatni a magyar kisebbségek történetét, a cél egy politikatörténeti munka megírása volt. Bár a téma népszerűsége már akkor is folyamatosan nőtt – nem utolsósorban a még létező Teleki Intézet és az ott dolgozó Bárdi Nándor körül formálódó szakmai közösség kutatásai mutatták ezt –, de még lehetett bízni abban, hogy egy átfogó, inkább hagyományos szemléletű politikatörténeti munka nemcsak megírható, hanem újszerűnek is számít majd. Azóta azonban nemcsak az idő telt, hanem a témára vonatkozó munkák sokasága jelent meg. Átfogó munkák,[25] dokumentumkiadványok,[26] diplomáciatörténeti művek,[27] életrajzok és biográfiai jellegű összeállítások,[28] tematikus folyóiratszámok,[29] és számos kisebb témát feldolgozó tanulmány, elkészült vagy készülő disszertáció és kötet származik a politika, társadalom, eszmetörténet köréből.[30] Ezek egy része éppen abba a hagyományos politikatörténeti megközelítésbe illeszkedik, amely a kutatás kezdetekor saját munkámat is meghatározta. Végül 2013-ban megjelent Bárdi Nándor doktori értekezése is a két világháború közötti budapesti kormányzatok magyarságpolitikájáról és a kisebbségi magyarok ehhez való viszonyáról,[31] ami végképp okafogyottá tette az eredetileg tervezett átfogó politikatörténeti munka elkészítését.

Igaz, saját terveim és megközelítésem is már viszonylag korán jelentős mértékben megváltoztak. Egyre inkább az identitás, az önazonosság problémája kezdett foglalkoztatni. Milyen szerep jut az önazonosságnak a politika sikerében vagy kudarcában? Miként próbálják meg meghatározni közösségeiket az egyes szereplők? Mi a hatása ennek a közösségre? Hogyan használhatják fel

[25] Például A. Sajti Enikő 2004; Simon Attila 2010, 2013a; Angyal Béla 2002; Fedinec Csilla–Vehes Mikola 2010; Bárdi Nándor, 2004, 2013; Földes György 2007; Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.) 2009; Ablonczy Balázs 2011b; Brenzovics László 2010; Eiler Ferenc 2011.

[26] Például Gidó Attila 2009; Nástasa 2012; Angyal Béla (szerk.) 2003; Fedinec Csilla (szerk.) 2001. Bárdi Nándor összeállításai a *Magyar Kisebbség* folyóiratban: például Bárdi Nándor (szerk.) 1997, 1998a, 1998b, 2000, 2002.

[27] Lásd L. Balogh Béni 2002, 2012a; Case 2009; Sallai Gergely 2002.

[28] Ablonczy Balázs 2005a; Ormos Mária 2000; Balázs Sándor 2003; Molnár Imre 2013.

[29] Dél-Felvidék 1938–44. *Limes,* 2007/2; Észak-Erdély 1940–1944. *Limes,* 2006/2; Magyarságkép a 20. században I–II. *Limes,* 2008/2–3; Nemzetiségpolitikák Magyarországon 1918–1944. *Limes,* 2010/2; Dél-erdélyi magyarság 1940–44. *Limes,* 2011/2; Délvidék 1941–44. I–II. *Limes*, 2009/2–3; Történetírás–kisebbségtörténet. *Limes*, 2012/4. I. kötet; Erdélyi magyarság 1920–1944, *Limes*, 2012/2.

[30] A teljesség igénye nélkül: Baumgartner Bernadette 2012; Eiler Ferenc 2007, 2011; Gaucsik István 2006, 2010, 2011; Simon Attila 2009, 2010, 2012, 2013a; Filep Tamás Gusztáv 2007b, 2010; Hunyadi Attila 2010; Kovács Éva 2004, 2007, 2011a, 2011b; Gidó Attila 2009, 2011; Ahn 2009; Cornelius 1998; Kulcsár Beáta 2012; Rigó Máté 2012; Ablonczy Balázs 2005, 2008, 2011a, 2011b.

[31] Bárdi 2013.

Egry Gábor 10 28.indd 23 2015. 10. 28. 16:03:55

mindezt az elitek saját politikai törekvéseik érdekében? Egyszóval a politikából identitáspolitika lett, és ezzel még nem ért véget a változások sora. Hamarosan rá kellett jönnöm, hogy az észak-erdélyi magyar elit identitáspolitikájának izgalmas, bizonyos elemeiben már-már új, külön nemzet születése felé mutató, másfelől pedig a nemzeti közösség hagyományos hierarchiáját felülíró története[32] korántsem egyedi, sőt. Részben 1918 előtt található meg előképe és előfutára, részben pedig nagyon hasonló jelenségekre figyelhetünk fel a két világháború közötti Csehszlovákiában, a Harmadik Birodalomhoz csatolt Szudéta-vidéken, az Olaszországhoz került Dél-Tirolban (hogy csak példákat említsek egy sokkal szélesebb körben tetten érhető jelenségről) és Erdélyben, de a román eliten belül is.[33] Óhatatlanul is felmerült a kérdés: mi áll e mögött és miként illeszthető ez össze azzal az általános, a történetírásban ma is népszerű megközelítéssel, ami a kisebbségek történetét két, lényegében homogén nemzet érintkezésének történeteként írja le.

Ám ezzel még nem volt vége a kutatás közben felmerülő kérdéseknek. Részben éppen az egyes nemzeteken belüli különbségek megnyilatkozásaitól elindulva (és itt nagy segítségemre volt a témakörrel foglalkozó jelenkori szociológia[34]) kezdtem foglalkozni az etnicitás – vagyis a különbségtétel társadalmi gyakorlata[35] – mindennapi dimenziójával, és ennek nyomán az is izgatni kezdett, hogy vajon felmérhető-e az identitáspolitika hatása az egyénekre, és fordítva, miként jelennek meg az egyének tapasztalatai a közösségi identitás létrehozásának felső, identitáspolitikai szintjén. Mindez ismét új irányba terelte a munkám.

Az remélhetőleg már ebből is kitetszik, hogy a hagyományos politikatörténeti keret elhagyása – esetleg újraértelmezése – nyomán a tervezett munka bonyolódott és nem egyszerűsödött. Ugyanakkor – szerencsémre vagy szerencsétlenségemre – már az elsőként áttekintett források is igazolták, hogy az, amit identitáspolitikai megközelítésnek tartok, nem belemagyarázás, hanem a probléma két világháború között is érvényes egyik látásmódja. A szereplők – a magyar kormány szakértői, szakpolitikusai, a kisebbségi elitek – számára az egyik legnagyobb kihívást az jelentette, hogy miként tudnák megerősíteni a kisebbségi magyarok körében az általuk fokozatosan romlónak, gyengülőnek látott magyar identitást. A mennyiség mellett legalább olyan fontos volt a minőség, egy Magyarországgal kompatibilis önazonosság fenntartása és ápolása. Ám amíg ez a felfedezés megerősített abban, hogy kiindulópontom legitim, nem sokat mondott arról, hogyan lehetne az egyre burjánzó kérdések nyomán hatalmasra nőtt anyagot elrendezni és érthetővé tenni.

Az elkövetkezőkben ennek tisztázására teszek kísérletet, vagy legalábbis egy első lépést. Éppen a kérdések szerteágazó jellege és az elemzési egységek, társadalmi szintek keveredése miatt nem egyszerű kiválasztani célravezető elméleti és módszertani megközelítéseket, és ezeket összeilleszteni olyan módon, hogy egységes keretet biztosítsanak. Éppen ezért a következőkben nem mindig beszélhetek bizonyosságról, olykor csak dilemmákról és kérdésekről lehet szó arra vonatkozóan, hogy lehet-e, érdemes-e minden lehetséges megközelítésből meríteni.

[32] Egry Gábor 2008a.

[33] Bárdi Nándor 2003a; Egry Gábor 2007, 2010b, 2013a, 2013c; Heimann 2009; Ward 2013; Cornwall 2012; Murdoch 2010; Livezeanu 1995; Bocholier 2004, 2005; K. Lengyel Zsolt 2007; Fati 2007.

[34] Fox 2005; Brubaker et al. 2011.

[35] Feischmidt Margit 2010.

Egry Gábor 10 28.indd 24 2015. 10. 28. 16:03:55

dc_1187_16

MI A KISEBBSÉGTÖRTÉNET?

Válasszuk kiindulópontnak magának a kisebbségtörténet fogalmának a problémáját. Nem mintha egyszerű lenne megválaszolni a kérdést: vajon mi is a kisebbségtörténet, vagy, konkrétabban, mi a magyar kisebbségek története?[36] Noha a kisebbség fogalma objektívnek látszik (ám mégsem az), korántsem ilyen egyértelmű, hogy van-e a nemzeti kisebbségként azonosított csoportnak saját története kisebbségi minőségében, illetve mi is ez a történet pontosan. Ha a magyar kisebbségekről van szó, óhatatlanul is felmerül, ez vajon Magyarország történetének része, vagy netán az egyes utódállamok történetének keretébe illesztendő? Ráadásul mindkét lehetőség értékválasztás jellegű is lesz. Az önálló kisebbségtörténet szembeállítható a nemzet egységének történelmében is megmutatkozó eszméjével – ami egyúttal sok két világháború közti szereplő felfogása is volt. Ha viszont Magyarország, vagy, tágabban, a nemzeti történelem részének tekintjük a kisebbségtörténetet, akkor nemcsak a kutatás tárgyának szereplői által hangoztatott nézetekhez kerülhetünk túlzottan közel, hanem igazodunk egy, a magyar kisebbségek történetének újrafelfedezése során elfogadott előfeltevéshez is. Hiszen a kisebbségekről ismét beszélni, történetüket megírni a rendszerváltás táján nem kis részben azért volt fontos, mert a magyarság egységét lehetett ezzel is kifejezésre juttatni, illetve, miként az *Erdély története* tette, korábban tabusított témákat feszegetni.

Ha nem vetjük el eleve egyik megközelítést sem, akkor felmerül az a kérdés, hogy miként kötődnek egymáshoz ezek a lehetséges történeti perspektívák? A magyar kisebbségek 20. századi történetéről szóló kézikönyv előszava ugyan említi, hogy a téma összefügg nemzetközi változásokkal, a Magyarországgal szomszédos országok bel- és külpolitikájával, a kisebbségek szerepével és pozícióival,[37] ez azonban önmagában még nem teszi szükségszerűvé a kisebbségek önálló történetének megírását. Ahogy az sem következik belőle, hogy ez a történet magában foglalja például a társadalmi változásokat, esetleg egy tágabb értelemben vett társadalomtörténetet is.

Fontos látni azt is, hogy a kisebbségtörténet, illetve a magyar kisebbségek történetének leggyakoribb – bár az egyes témák léptéke miatt sokszor csak implicit – kerete egy kétpólusú, két nemzet találkozásán alapuló megközelítés. Ez – a kisebbséggel szemben álló többségi nemzethez való viszony előtérbe állításával és azon keresztül – még akkor is egységesként jeleníti meg a nemzetet, ha egyébként maga a kutatás valóban csak a kisebbségre korlátozódik, és annak köztes helyzetéből indul ki.[38]

Ezen sokszor az sem segít, ha a kisebbség létrejöttének időbeliségét is figyelembe vesszük. A nemzeti történetírások többnyire sikerrel jelenítik meg a nemzetté válás során kialakuló nemzeti kisebbségeket egy egységes nemzet részeként (erre jó példa az erdélyi románok esete a 18–19.

[36] Egry Gábor 2009c.

[37] Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.) 2009, 9–12.

[38] Ez a probléma egyébként része annak a tágabb kérdéskörnek, hogy miként lehet úgy csoportokról írni, hogy közben a kutatás tárgyát ne reifikáljuk és esszencializáljuk. Az etnicitás és identitás kapcsán erre lásd Brubaker–Cooper 2000; Brubaker 2001; Stachel 2007a.

Egry Gábor 10 28.indd 25 2015. 10. 28. 16:03:55

században[39]), ismét csak létrehozva a kétosztatú mezőt, amelyben a kisebbség szerepe leginkább az, hogy megjelenítse a másik nemzetet. Hasonló helyzethez vezethet az is, amikor egy csoportból csak azt követően lesz kisebbség, hogy nemzetté vált. A magyar kisebbségek esetében bevett eljárás ezeket ún. kényszerkisebbségként meghatározni. Annak hangsúlyozása, hogy a magyar kisebbségeket közösségként a békeszerződések hozták létre, és csak ennek hatására kezdődik önszerveződésük, minden igazolható eleme ellenére sem veszi figyelembe a korábbi, regionális törekvéseket és hagyományokat, és arról sem vesz tudomást, hogy ennek a regionalizmusnak lehetett a politikán túli, társadalmi, kulturális, értékrendbeli alapja is. A magyarság eszerint 1918 végén homogén egységként fogható fel, amit csak az ország felbomlása indít el a szétfejlődés útján. Ez azonban nemcsak a lehetséges előtörténetet rekeszti ki a probléma vizsgálatából, hanem olyan lehetséges összehasonlítási szempontokat is, például a regionális szerveződést és öntudatot, amely akár az egyes kisebbségi magyar elitek 1938 és 1944 közötti sikerességét is magyarázhatja. Nem is szólva arról, hogy amennyiben rákérdezünk, mi is egyesíti ezeket a nemzeteket, akkor politikai, gazdasági, jogi, kulturális, oktatási, állami intézmények híján – hiszen a nemzeti kisebbség nem saját nemzetállamában él – leginkább az egység *igényé*re hivatkozhatunk. Ezt az igényt pedig azok az elitek képviselik, akik Miroslav Hroch többlépcsős (ABC-) modelljében[40] előbb kidolgozzák, később elterjesztik a nemzet eszméjét, hogy azt a tömegek mozgósítására is alkalmassá téve, végül valóban megteremtsék a nemzeti közösséget. Ám amíg a Hroch számára modellként szolgáló birodalmi jellegű, soknemzetiségű államkereteken belül létrejött nemzeteket az állami keretek mégiscsak egybefogták (a csehek 1918 előtt a cseh tartományokban éltek), ez nem mindig mondható el a több államban élő nemzeti kisebbségekről. Intézményrendszer híján elsősorban személyi, egyházi, kulturális kapcsolati hálók révén szerveződnek, és ezek révén próbálják meg meghúzni a nemzet közös határait is.[41] De vajon az elitek érintkezése mennyire tud működőképes társadalmi egységet teremteni?

Egy másik lehetőség a lokális viszonyok bemutatása. A *helyi* nemzetiségi közösségek története megfelelő módon értelmezve helyettesítheti a nemzet egységes történetét, elfedheti az egység hiányát, ehhez azonban azt kell feltételeznünk, hogy a helyi események mozgatórugója csakis maga a nemzet, a helyi viszonyok, folyamatok csak a nagyobb nemzeti történet helyi leképeződései. Ez azonban, mint látni foguk, meglehetősen merész feltevés, nélküle viszont azzal kell szembesülni, hogyan hozható létre specifikus, helyi történetekből egységes nemzeti elbeszélés anélkül, hogy a válogatás a számtalan esetből végleg eltüntetné azok egyediségét.

Ez arra is jó példa, hogy a kisebbségtörténettel foglalkozó történetíró is szerepet kap az általa vizsgált közösség elhatárolásában, sőt megteremtésében is. Ezt illusztrálhatja – a kisebbségi társadalomtörténet kérdéséhez visszatérve – az a probléma, hogy vajon minek tekintsük a többségi vidékekre, például a 19–20. században a Székelyföldről Bukarestbe vándorló kisebbségi munkásokat: a munkaerő-vándorlás mindennapos jelensége részeinek, a nemzeti közösségből kiszakadó veszélyeztetett nemzettagoknak, vagy éppen egy elnemzetietlenítő állampolitika tárgyainak? A válaszok másmás csoportokat alkotnak, és másként határozzák meg a kisebbségtörténet tárgykörét is. Az első egységes munkaerőpiacot feltételezve nem tartja értelmezhetőnek a nemzeti különbségeket, vagy

[39] Boia 1998.

[40] Hroch 2000; Paltineanu 2010.

[41] Romsics Ignác 1998, 8–30.

legfeljebb másodlagos jelentőségűnek látja azokat, ebben az összefüggésben a kisebbségi csoport nem értelmezhető, talán nem is létezik. A második és a harmadik azonban a kisebbségtörténet már említett kettősségén alapul, csak más-más nézőpontból. A veszélyeztetett nemzettagra hivatkozva a nemzeti közösség összetartása kerül előtérbe, az elnemzetietlenítés a többségi politikát emeli ki. Mindkét esetben világos azonban, hogy nem a gazdasági vagy társadalmi folyamatok, hanem a kisebbség–többség viszony az értelmezés kulcsa. Mivel azonban mindhárom értelmezés legitim lehet, a történetíró választása egyúttal a kisebbségi közösség meghatározása is.

Viszonyrendszerek

Hogyan lehet kikeveredni a kisebbségtörténet fogalmának meghatározásával járó problémák útvesztőjéből? Egyfelől a szereplők maguk is arra törekedtek, hogy meghatározzák a kisebbség fogalmát általában, és konkrétan is meghúzzák a magyar kisebbségek határait. Éppen ez a definíciós törekvés és kényszer lehet a kutatás tárgya, ezzel legalább részben mentesítve a történészt attól, hogy előre létre kelljen hoznia a vizsgálata tárgyát alkotó csoportot.[42] Másfelől, még ha nincs is egyértelmű definíciónk, tudjuk, hogy a kisebbség alapvetően egy viszony, a kisebbség és a többség kettőssége révén válik láthatóvá. Megkísérelhetjük tehát, hogy a csoportot a határait kijelölő, láthatóvá tevő viszonyok felől ragadjuk meg. Ha sikerül nemcsak egy meghatározott, hanem az egész viszonyrendszert felfejteni, akár arra is lehet esélyünk, hogy a csoportot, illetve közösséget az egyszerű kettősségből kiragadva, a maga sokrétű határaival jelenítsük meg. Mindeközben az sem közömbös, hogy ez a megközelítés kiküszöbölheti a csoportok határainak bizonytalanságából adódó problémákat is, hiszen ha ezek nem minden körülmények között szilárdak és mozdíthatatlanok,[43] akkor a különböző viszonyok kapcsán eltérő módon meghúzott váltakozó határok megjelenítése éppen bizonytalanságukat, meghatározott helyzetekhez kötöttségüket teszi érzékelhetővé.

Elöljáróban még két problémára érdemes kitérni. Először is a csoport nem feltétlenül adott, hanem meghatározás kérdése, és ez igaz az egyes relációkra vagy akár a teljes viszonyrendszerre is. Tehát ha korábban kételkedtem a csoport meghatározhatóságát illetően, akkor ennek itt is helye lehet. Ám amíg a csoport egyszeri, de minden viszonyra kiterjedő definiálása meglehetősen sok szempontú és sokirányú elhatárolást kívánna, az egyes viszonyok esetében csupán egy bináris különbségtételt kell feltárni, ezek együtt már elég összetettek ahhoz, hogy jól körülírják a csoportot is. Másodszor, a relációk esetében is igaz, hogy azok meghatározására, az elhatárolásra magára különböző aktorok és intézmények kapnak lehetőséget. Ez pedig azt jelenti, hogy mindenekelőtt ezek látószögét kell megismerni, belülről kifelé tekintve a csoport határaira, és nem szabad kívülről, a történész utólagos konstrukciójával felülírni azt. Ez viszont lényegesen különbözik a klasszikus nemzeti elbeszélés által kijelölt nézőponttól, amely hajlamos a nemzet határát adottnak és ismertnek tekinteni – hiszen nélküle már a nemzeti történeti elbeszélés tárgya is bizonytalan volna –, és ennek keretei között értelmezni a csoportokat.

Mint láttuk, a hagyományos kisebbség–többség szembeállítás is kétpólusú, azaz nemzeteket állít szembe. Bár korábban ezt bíráltam, mivel könnyen leegyszerűsít egy összetett világot, és érzéketlen a lépték iránt, ettől még nem haszontalan, sőt bizonyos értelemben megkerülhetetlen.

[42] Ez a megközelítés egyébként rokon Brubaker (2001) elméletével.

[43] Uo.

Egry Gábor 10 28.indd 27 2015. 10. 28. 16:03:55

Ahhoz, hogy ez a kettősség ne váljon leegyszerűsítővé, leginkább azt kell meghaladnunk, hogy szilárdnak, mindig és mindenhol jelen lévőnek és érvényesnek, alig átjárhatónak lássuk a kisebbség–többség viszonyba foglalt határvonalat, amely csak a nemzeti küzdelem frontvonala lehet, ezzel befelé is sugallva a homogén közösségek létét. Ha azonban a kisebbséget a többségtől elválasztó vonalra határként tekintünk, anélkül hogy fizikai jelleget tulajdonítanánk neki,[44] alkalmazhatóvá válnak a határvidékek *(borderland)* kutatásának tanulságai. E szerint a határ nem csupán elválaszt, hanem érintkezési lehetőséget és felületet is teremt, ahol megindul a különböző típusú javak és emberek áramlása, éppen azért, mert a határ érzékelhetővé teszi a különbségeket, és megteremti a lehetőséget az érintkezésre. A határ továbbá többnyire távoli vidék, periféria, ami kicsit misztikus, és ahol mindig történik valami, ami felfedezésre késztet.[45]

Ebből azonban az is következik, hogy a határ nemcsak kifelé választhat el, hanem befelé is megkülönböztethet. A határ mentén élők éppen emiatt különbözhetnek a többiektől (és az etnikai határ nem feltétlenül azonos a hagyományos fizikai vagy országhatárral), amiből egy újabb viszony kialakításának lehetősége fakad. Bár a határ a nemzet kikristályosodásának is a színtere,[46] mégis az etnikai és a fizikai választóvonal bizonyos értelemben közösség- és akár régióteremtő is, ahogy ezt Elena Mannová bemutatja a két világháború közti Dél-Szlovákia példáján. Ott, ahol korábban nem volt egységesen látott régió, az államhatár és a magyar–szlovák etnikai különbség képes volt azt bizonyos szempontból megteremteni. A határ menti Dél-Szlovákia, egy területsáv, ami korábban nem bírt tartalommal és jelentőséggel, immár egységes perifériaként jelent meg mind Prágából, mind Budapestről nézve, amelynek különösen fontos jellegzetessége volt a telepítések révén még erőteljesebbé váló magyar–szlovák érintkezés is. Idővel ez az egyébként társadalmi és gazdasági szempontból továbbra is heterogén terület átvette az egységes Felvidék helyét a magyar nemzeti képzeletben is.[47]

Ugyanígy kettősség – és ezzel egy viszony alapja lehet – a centrum és a periféria megkülönböztetése. A két világháború között ez minden olyan régió, például Szlovenszkó, Erdély, Bácska és a Bánság esetében fennállt, ahol nagy számban éltek magyar kisebbségek. A centralizált államokon belül ezek a térségek sokszor lemaradtak, vagy az állami politika nem volt tekintettel viszonylagos fejlettségükre, és alárendelte érdekeiket a központi elképzeléseknek. Ez az újabb kettősség, kiegészülve a régiók etnikai színezetével, ugyancsak lökést adhatott a különbségek megjelenésének, érzékelésének, akár a regionalizmusnak is.[48]

Persze ezeket a kettősségeket mégiscsak rendszerbe kellene fogni ahhoz, hogy a kisebbségeket illetően átfogó vagy legalábbis átfogóbb történetről beszélhessünk. Ezt tenné lehetővé Rogers Brubaker triadikus koncepciója,[49] amely az anyaországok, a nemzetiesítő államok és a nemzeti kisebbségek hármas viszonyrendszerét vázolja fel. Brubaker kifejezetten hangsúlyozza, hogy az általa háromszögként felrajzolt viszonyrendszer csúcsain elhelyezkedő entitások valójában nem

[44] Brubaker 2006. Ezt teszi a történeti Szatmár megyére vonatkozóan Blomqvist 2012. – A disszertáció azóta könyv formában is megjelent, én azonban még a kéziratos változatot olvastam. Ezúton is köszönöm a szerzőnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot *(E. G.)*.

[45] Ardener 1987.

[46] Sahlins 1989.

[47] Mannová 2009b.

[48] A regionalizmussal sokszor összekapcsolódó belső kolonizáció témájának klasszikusa Hechter 1977.

[49] Brubaker 2006.

egységesek, azokat érdemes különböző pozíciók és alapállások dinamikus politikai mezőiként felfogni. Magukon a mezőkön belül is küzdelem folyik azért, hogy miként értelmezzék ezeket (például az államot, amelyben a kisebbség él, elnyomónak lássák vagy sem), és részben ennek az eredménye az egyes mezőkön belül megjelenő önértelmezés is. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a dinamikusan változó mezők közt szintén dinamikusan változó relacionális kapcsolat áll fenn, bár ő ez alatt nem kettősségeket, hanem az összes mező viszonyának változását érti. Hangsúlyozza azt is, hogy a hármas viszonyrendszer célja a leegyszerűsítő kettős szembeállítás meghaladása, és a kisebbségek mint önálló szereplők megragadása. Mindazonáltal úgy tűnik – legalábbis az általa felhozott példákból –, hogy ez mégsem teljesen egyenrangú tényezők hármassága. Bár a nemzeti kisebbségnek lehetősége nyílik arra, hogy befolyásolja a saját nemzetén belüli folyamatok alakulását, de azok létére és alapstruktúrájára kevés a befolyása. Brubaker koncepciójában például a horvátországi szerbek az erősödő horvát nacionalizmus nemzetiesítő törekvései nyomán, nem pedig Szerbia unszolására lépnek fel saját követeléseikkel, és bár ezzel megváltoztatják a már addig is létező horvát–szerb szembenállást, magát a kettősséget mégsem haladják meg: szerbek és horvátok állnak a választóvonal két oldalán, és a konfliktus alapvetően kétoldalú marad.

Azt gondolom, hogy a modell ebben a formában óhatatlanul csupán addig jut el, hogy a két nemzeti központnak rendeli alá a nemzeti kisebbségeket. A központok és a kisebbség kapcsolatának lényege ugyanis a két nemzet közti határvonal, annak értelmezése és a két nemzet viszonyának jellege. A mezőkön belüli küzdelem is erről szól, nem pedig a saját csoport meghatározásáról, ami alapvetően adott: nemzeti. Ennek megfelelően a kisebbség kiszolgáltatott lesz mind a nemzetiesítő államnak – hiszen annak ilyen jellegű politikája lépékényszerbe hozhatja –, mind az anyaországnak, ami szintén befolyásolhatja hasonló módon. Ráadásul a kisebbségi mező sokszor erőforrások tekintetében is rá van utalva valamelyik félre.

Ez önmagában is problematikus, de ezzel nincs vége a triadikus viszonnyal kapcsolatos kérdéseknek. A szakirodalom eredményei,[50] összhangban az általam feltárt és feldolgozott anyagokkal, kifejezetten azt sugallják, hogy a két világháború közti időszakra vonatkozóan nem feledkezhetünk meg a nemzetiesítő állam többségi nemzetén belüli húzódó törésvonalakról sem. Az a tény, hogy az egyes régiókban mindegyik nemzetiség körében, legyen az többségi vagy kisebbségi, erős, politikailag is artikulált regionalista törekvések jelentkeztek a saját nemzeti központtal szemben, és ezek a törekvések valamiképp erőforrásként használták fel a másik nemzetiség jelenlétét,[51] lehetővé teszi, sőt talán kikényszeríti, hogy a hármas viszonyrendszerből négyes viszonyrendszer legyen. Ennek csúcsain az anyaállam, a nemzetiesítő állam, a kisebbségi elit vagy mező és a többségi regionális elit vagy mező áll. Az utóbbi kettő határai egymás felé viszont nemritkán elmosódnak, és olykor közösen, kicsit bizonytalan körvonalú regionális elitként vagy mezőként jelennek meg.

Még egy fontos következménye van a triadikus modell kiegészítésének. Így sokkal könnyebben alkalmazhatóvá, illetve tetten érhetővé válik a párhuzamos nemzeti történetek kettősségének meghaladására szintén alkalmas összefonódó történelem *(entangled history)* koncepciója is. A csoportkonstrukciókat és határmegvonást vizsgálva az összefonódás azt jelenti, hogy a szereplők

[50] Michalczyk 2010; Bjork 2009; Haslinger 2012; Kührer-Wielach 2013; Egry Gábor 2008a.

[51] A másik, mint később látni fogjuk, ebben az esetben igazolhatta a saját csoport civilizációs helyét, például az erdélyi románok a magyarokhoz hasonlóan közép-európaiak lehettek, de arra is alkalmat adott, hogy veszélyforrásként megjelenítve, a regionális elit számára központi erőforrásokhoz való hozzáférést biztosítson.

olyan csoportokat jelenítenek meg, amelyek tagjai a nemzeti csoportok hagyományos vonatkoztatási rendszerében még külön közösségekbe tartoznak. Például amikor a régi magyar nemes Alexandru Vaida-Voevod miniszterelnök egy parlamenti vitában kijelentette, hogy őt a regátiak nem szabadították fel 1918-ban, mivel egész életében szabad volt a 14. századból származó nemességének köszönhetően,[52] ezzel egyértelműen meghatározott egy olyan csoportot, amelyik szemben állt a regáti románokkal, ám magában foglalta a magyar nemességgel rendelkezőket, így a magyarokat is. Amennyiben és amennyire ez vagy egy tágabb csoport, aminek ez a csoport is része, tetten érhető társadalomtörténeti realitásként is (és mint azt máshol megpróbáltam bemutatni, valóban megragadható),[53] máris láthatóvá válik az összefonódott történelem egyik változata.

Ezzel kapcsolatban még két dolgot kell megjegyezni. Egyfelől az összefonódás nem csupán csoportkonstrukciót jelent, ennél szélesebben értelmezhető és értelmezendő, például a társadalmi cselekvések terén is. Ez utóbbi azonban nem egyenlő az interetnikus érintkezéssel, a magyar–román, magyar–német, német–román stb. interakciókkal. Másfelől az összefonódás nem pusztán az elit sajátossága, hanem a társadalom több szintjén is megragadható, egészen az egyéni önazonosság alakulásáig.

Identitás, politika

Éppen ez, az önazonosság munkám egyik fő kérdése, annak alakulása és az alakítására irányuló törekvések, mind a közösségek, mind tagjaik, illetve az egyének szintjén.[54] Ez nem veszélytelen, hiszen az identitás sokak szerint mára túlzottan is kedvelt és így elhasznált fogalom lett.[55] Kritikusai szerint univerzális magyarázatként használják, és ma már olyannyira magától értetődő a társadalomtudományokban, hogy leginkább éppen a megfelelő, a jelenségeket tényleg megragadni képes értelmezés hiányára mutat. Eközben nem csupán reflektálatlan marad, hanem állandó és kötelező jelzői – cseppfolyós, bizonytalan, rugalmas, sokszínű stb. – éppen fokozottan esszencialista jellegét leplezik. Az identitás sokat hangoztatott egyéni és konstruált jellege jobbára látszólagos, a fogalom a társadalomtudományi munkákban is esszencialista és csoportokhoz kötődő módon jelenik meg.[56]

Persze felmerül: mit is jelent pontosan, hogy az identitás esszencialista fogalommá válik, és miért probléma ez? Az önazonosság esszencialista értelmezése szerint azt adottnak, az egyénen bizonyos értelemben kívül állónak, valamiféle lényeg, szubsztancia kifejezésének és éppen ezért

[52] MNL OL P1077 3. k. 282.

[53] Egry Gábor 2012c.

[54] Tudatosan teszek különbséget csoporttagok és egyének között. Bár első látásra a kettő azonos lenne, a homogén identitással jellemezhető csoportok létének megkérdőjelezése (Brubaker 2001; Zahra 2010) tükrében a csoporttagok és a csoporttagsághoz kötődő önazonosság értelmezhetősége is problematikus. Ha a csoport, amelynek valaki a tagja lenne, mégsem társadalmi realitás, akkor mit jelenthet a csoporttagság? Ugyanakkor az általam vizsgált identitáspolitikai szereplők számára ez a probléma nem létezett, ők a csoporttagságból levezetett önazonosságot tekintették mércének identitáspolitikai céljaik kapcsán, így az sem lenne jogos, ha ezt az értelmezést teljesen elhagynánk. A csoporttagság dilemmáját jórészt amúgy is feloldja, ha a problémát módszertani, illetve ismeretelméleti kérdésként kezeljük. Az önmagában vizsgált egyéni önazonosságból is kirajzolódhat az esetleges csoport-hovatartozás, és az ehhez a csoporthoz kapcsolódó identitás is.

[55] Brubaker–Cooper 2000, 1–13.; Stachel 2007, 1–6.

[56] Stachel 2007, 1–6. Kiváló példája ennek Kovač 2004.

Egry Gábor 10 28.indd 30 2015. 10. 28. 16:03:55

magját tekintve megváltoztathatatlannak látjuk. Ebben az értelemben az nem is a társadalmi környezet, a szocializációs folyamatok és az értékválasztás következménye, hanem olyan szilárd elem, amely ellenáll mindezeknek. Ezen a ponton kapcsolódik az egyéni önazonosság a csoportidentitáshoz. Amennyiben az egyént elsősorban csoporttagságán keresztül ragadjuk meg, és ezt a minőségét is adottnak, tőle lényegében függetlennek tekintjük, máris előttünk áll az esszencialista csoportidentitás. Eszerint egy bizonyos csoporthoz tartozni a csoport tagjai esetében, közös, de tőlük és cselekvésüktől független jellemzők létét jelenti. Ez a tagok esetében megváltoztathatatlan, míg mások számára nem vagy csak kivételesen érhető el.

Ezzel a felfogással kapcsolatban két problémát érdemes kiemelni. Egyfelől minden szempontból ellentmond az empirikus vizsgálatoknak. Elég csak Eugene Weber klasszikus művére utalni, melyben feltárta, hogyan kellett a 19. században szisztematikus állami politikával franciákká nevelni a francia identitás ideáltípusában nagyon kevéssé osztozó paraszti tömegeket.[57] Pedig Franciaország már ekkor is a nemzetállam ideáltípusa volt, a vélt franciák mégis távol álltak attól, hogy franciának gondolják magukat. Legalább ilyen fontos azonban az esszencialista identitásfogalom ismeretelméleti kritikája. Eszerint a tudományos értelmezést veszélyezteti, ha előzetesen elfogadjuk a homogén csoport létét, és a nemzet, illetve az önazonosság ehhez kapcsolódó kategóriáit abban a formában használjuk tudományos elemzésre, ahogy azt készen kapjuk, hiszen a vizsgálódó így eleve azoknak a kategóriáknak a segítségével próbálja meg értelmezni tárgyát, amelyek ezt a társadalmi jelenséget megteremtik.[58] Így viszont csak újraalkotni lehet egy olyan világot, amelyben ezek a kategóriák és az általuk meghatározott csoportok magától értetődő módon léteznek anélkül, hogy mögéjük néznénk, megértenénk létrejöttüket, és azt, hogy miként alakítják a társadalmat. A csoportidentitás tehát úgy lesz értelmezője és magyarázója a társadalmi jelenségeknek, hogy nem határoztuk meg annak tartalmát, és nem fejtettük fel annak működését, hanem egyszerűen elfogadtuk, hogy az önazonosságnak magyarázó ereje van, anélkül hogy tudnánk miként és miért?

Ez persze nem jelenti azt, hogy csoportidentitás vagy egy annak megfelelő fogalom feltétlenül elvetendő akár leíró, akár elemzési kategóriaként. Akármit gondolunk is a csoport- és az egyéni önazonosítás mibenlétéről, az nehezen tagadható, hogy az egyének hajlamosak magukat valamely csoport tagjának tekinteni, és ezeket a csoportokat általában közös jellemzők révén *is* meghatározni.[59] Éppen ezért a csoportok meghatározásának módja a hozzájuk kapcsolódó önazonosság terjesztésére irányuló cselekvés, az egyének viszonya mindehhez, saját képzeteik önazonosságukról, az intézmények, amelyek révén elhatárolják magukat másoktól, és megélik csoporttagságukat, mind lehetőséget kínálnak arra, hogy anélkül vizsgáljuk az identitást, hogy a fentebb vázolt csapdába esnénk. Az identitást tehát annak létrehozásán keresztül közelítjük meg, tartalmát is ennek révén tesszük láthatóvá, nem pedig adottságként vagy egyéni tulajdonságként, noha ez természetesen nem zárja ki azt, hogy az emberek így éljék meg.

[57] Weber 1976. Nagyobb léptékben, részben a tér, a természet és a földrajzi helyzet hatását is elemezve, részben az eltérő gazdasági és társadalmi folyamatokat bemutatva, szintén Franciaország, ezen belül a paraszti Franciaország töredezettségét, sokszínűségét és lassú felbomlását emeli ki „Franciaország identitása" alapvető jellegzetességeként Fernand Braudel is. Braudel 2003, II. k. 496–498.

[58] Brubaker 2001; Brubaker et al. 2011, 11–17.

[59] Brubaker–Cooper 2000, 19–21.

Munkámban kiemelt szerepet kap a nemzet és a nemzeti önazonosság. A nemzet létrejöttének legalább részben konstruktivista értelmezése[60] egy bizonyos pontig beilleszthető az előbbiekben vázolt megközelítésbe is. Az identitás általános fogalma ebben az esetben a nemzeti önazonosság egyedi jelenségének felel meg, a kérdés pedig az, hogy miként alakul ki a nemzet mint közös identitású egyének csoportja. Az esszencialista válasz szerint ez a közösség valójában mindig is létezett, legfeljebb az idő előrehaladtával új és új formát öltött, a konstruktivista álláspont ezzel szemben arra kíváncsi, miként hozták azt létre értelmiségi vagy elitcsoportok. A nacionalizmuselméletek klasszikusai,[61] bármit gondoljanak is a nemzet eredetéről, általában elfogadják azt az álláspontot, hogy a modern nemzeti tudat, melynek fontos jellemzője, hogy a társadalom homogenizálásának velejárója, a 19. századi modernizációval összefonódó nemzetépítés révén válik tömegessé. Miroslav Hroch ABC-modellje szerint a nemzeti mozgalmaknak három szakasza van. Kezdetben egy szűk, értelmiségi csoport megalkotja a nemzetfogalmat, ezt követően egyletek, a sajtó, politikai pártok révén belekezd a nemzeteszme terjesztésébe, és végül, ha sikeres, eléri, hogy a nemzet jegyében képes legyen tudatos, nacionalizált tömegeket mozgósítani.[62]

Ezt a folyamatot közelebbről megvizsgálva látható, hogy az elitek nemzetépítő aktivitása lényegében az identitáspolitikának felel meg. Célja olyan közösségi azonosságtudat megteremtése és terjesztése, ami a közösség tagjait megkülönbözteti környezetüktől, egyúttal pedig összeköti a közösség többi tagjával. A nemzeti identitás esetében, mivel a nemzet szükségszerűen politikai tartalmú közösség is,[63] lehetőség nyílik annak a politikafogalomnak az alkalmazására is, mely szerint „a politika a politikai közösség létrehozásáról szól, és nem olyasmiről, ami ezen a közösségen belül történik".[64] Ezt a meghatározást figyelembe véve kijelenthető, hogy a magyar kisebbségek politikatörténete nem más, mint az elhatárolásukra tett kísérletek története.

Az identitáspolitika tehát lényegében ez a közösségformáló folyamat, annak minden lehetséges eszközével egyetemben. Ezek igencsak változatosak, és bemutatásuk legalább részben része az én munkámnak is. Idetartozik, a teljesség igénye nélkül, az iskolarendszer és a tananyag, a nemzeti kultúra intézményrendszere és termékei, a nemzeti nyelv és az ennek használatára lehetőséget adó közterek, a tömegkultúra és a tömegtájékoztatás, a tárgyi kultúra, a sport, a fogyasztás, a politikai intézményrendszer, vagy éppen az állampolgárok hivatalos és nem hivatalos etnikai alapú kate-

[60] A nemzetfogalom változatairól, a primordializmus, konstruktivizmus, etnoszimbolizmus és társaik problémájáról lásd Bretter Zoltán–Deák Ágnes (szerk.) 1995, valamint Kántor Zoltán (szerk.) 2004 és különösen Conversi 2004.

[61] Gellner 2009; Hobsbawm 2004; Hobsbawm–Ranger 1992; Anderson 2006; Hroch 2000.

[62] Hroch 2000. Az etnoszimbolizmust képviselő Anthony Smith ugyan azzal érvel, hogy a modern nemzetek létrejöttében fontos szerepe volt az előző időszakban kialakult etnikai csoportoknak is, ez a 19–20. századra vonatkozó felfogást nem érinti, hiszen azt Smith sem vitatja, hogy a modern nemzettudat nem azonos annak etnikai jellegű előzményeivel, és tömeges jelenségként a modernizációhoz kötődik. Éppen ezért a modern nemzet megalkotásának identitáspolitikai vonatkozását sem érinti a nemzet eredetéről folytatott vita, legfeljebb az identitáspolitika tartalmát. A premodern előzmények keretet kínálhattak a nemzetépítésnek (például a magyar rendi intézmények), a nemzetfogalomhoz felhasználható hagyományokat (a magyar rendi szabadságküzdelmek) és persze olyan önmegkülönböztető sztereotípiák sorát, amelyek utat lelhettek az identitáspolitikába is. (Például a lusta románok képe a 18. században; lásd Vári 1994, 185–187.) Ezek azonban sokszor meglehetősen kötetlenül felhasználhatók voltak, amire a legjobb példa a székely rendi nemzet esete. Ennek rendi intézményei egy adott pillanatban, 1848/49-ben kiemelt szerepet kaptak a nemzetépítésben, de ezt követően éppen felszámolásuk vezetett a modern nemzet kiteljesítéséhez, miközben hagyományként már nem váltak a nemzeti önazonosság részévé.

[63] Bakk Miklós 2008.

[64] Mouffe 2005, 69., illetve Yuval–Davies 2005, 92.

gorizálása, például a népszámlálások során.[65] Az identitáspolitika tartalmát pedig az a diskurzus jelenti, amelynek célja a csoport definíciója, tulajdonságainak meghatározása, illetve egyéni és közösségi elhelyezése térben és időben. Ezt a diskurzust többnyire, de nem kizárólag az elit dolgozza ki és terjeszti, ám részben az intézményrendszer révén ebbe bekapcsolódhatnak más társadalmi csoportok és rétegek is. Ezeknek a csoportoknak a viszonya egymáshoz is szintén izgalmas kutatási kérdés lehet.

Az ekképpen értelmezett identitás fontos jellemzője, hogy nem áll önmagában, hanem a belső jellemzők megfogalmazása mellett a külvilághoz és a saját csoportot határoló csoportokhoz fűződő viszonyt is értelmezi. Ennek megfelelően a csoportidentitásoknak lényegi és elmaradhatatlan eleme a 'mi' és 'ők' kérdése. Sőt ez olyan jelentőségű az önazonosság kialakításában, hogy szerepet kap még a csoporttulajdonságok meghatározásában is. Az önazonosság relacionális vetülete határozottan megkülönbözteti a saját csoport és az azt határoló csoportok tagjait. A saját csoportot másoktól eltérő, megkülönböztető jellegzetességek révén ragadja meg, felvázolva azt is, hogy mi jellemző a többiekre, de a saját csoportra nem. Ezek a viszonyrendszerek jórészt nem esetlegesek, hiszen egy-egy csoportot többnyire állandó külső csoportok határolnak a térben. Abban a pillanatban, hogy a nemzet léte időbeli dimenziót kap, történelme révén visszavetítik a múltba, a nemzet meghatározásában a korábbi szomszédaihoz fűződő viszonya is konstitutív szerepet kap. Ezek a viszonyok tehát fontosabbak, mint az esetleges, sporadikus érintkezések, már csak azért is, mert éppen ilyen viszonyok keretében képzelhető el a nemzetek közti konfliktus is.

A csoportidentitásnak és az identitáspolitikának ez az elittől lefelé terjedő modellje persze szintén nem mentes minden problémától. Részben joggal felvethető fel, hogy konstruktivista alapvetése ellenére valójában tautologikus, lényegében feltételezi, hogy a dolgok természetes rendje a homogén nemzet kialakítása,[66] másfelől – és az én munkám szempontjából ez a lényegesebb ellenvetés – egyirányú, nemigen hagy teret az egyéni cselekvőknek[67] sem a csoport, sem az egyéni identitás formálásában. Végső soron azt állítja, hogy előbb vagy utóbb mindenkiből ugyanolyan csoporttag lesz, mert a modernizáció törvényszerűen azzá teszi.

Egyéni identitás, mindennapi etnicitás, nemzeti közömbösség

Az egyéni identitás vizsgálata azonban nehezebb, mint a csoportidentitás diszkurzív vetületének elemzése. Hiszen amennyiben valóban nem tekintjük homogének az egyazon csoport tagjainak tartott egyének egyéni önazonosságát, elvben mindegyiküket külön kellene vizsgálni, és könnyen belátható, hogy ez lehetetlen. De még akkor is szembe kell nézni a történeti forrásanyag sajátosságaiból fakadó módszertani problémákkal, ha azt az egyszerűbbnek tűnő lehetőséget választanánk is, hogy egyedi példákon keresztül keresnénk a csoportidentitás konstrukciójának a lecsapódását, és aztán ezt tipizálnánk.

Kiindulásképp érdemes megfontolni Rogers Brubaker kritikáját az etnicitás „csoportista" *(groupist)* felfogásáról.[68] Brubaker meghatározása szerint a csoportizmus azt a felfogást jelenti,

[65] A népszámlálásokra lásd Kertzer–Arel 2002; Seres Attila–Egry Gábor (szerk.) 2011.

[66] Zahra 2010.

[67] A cselekvőt, cselekvést itt az angol *agency* fogalmának megfelelően használom. Olyan társadalmi cselekvést jelöl, amely a cselekvés tárgyára és annak kontextusára is hatással van, azt alakítja, formálja, meghatározza.

[68] Brubaker 2001; Brubaker et. al. 2006, 11–13.

Egry Gábor 10 28.indd 33 2015. 10. 28. 16:03:56

hogy az etnikai csoportok világosan elhatárolhatók, tagjaik homogének, és maga a csoport az egyénekhez hasonlóan cselekvőképes, és jól meghatározott érdekei vannak. Ebből következően a csoporttagokat is elsősorban csoporttagságuk jellemzi, ezt minden pillanatban sajátjuknak érzik, egyéni cselekvésüket is ez határozza meg. Ennek megfelelően a csoportot leíró kategóriákból elemzési kategóriák lesznek, vagyis a kutatók adottnak veszik a nemzetet, ezután pedig a nemzet fogalmának segítségével próbálják meg értelmezni a társadalmi jelenségeket.

Azt Brubaker sem vitatja, hogy a nemzet és a hozzá hasonló közösségek valóságosnak tűnnek tagjaik és mindennapi megfigyelőik számára is, ezt azonban mindenekelőtt annak tulajdonítja, hogy az etnicitás a világ szemléletének és értelmezésének bevett módja, amit ráadásul meghatározott személyek (akiket ő etnikai vállalkozóknak nevez) vagy csoportok tudatosan felhasználnak. Ez azonban szerinte még nem jelenti azt, hogy a nemzet valóban létezik abban a formában, ahogy azt a dolgok sugallják. Érdemes azt társadalmi cselekvések, egyéni interakciók összefüggésében vizsgálni, azt kérdezve, hogy ennek során miként hozzák létre és alkalmazzák az egyének mindazokat a fogalmakat és kategóriákat, amelyek a csoportokat homogén közegként jelenítik meg. A nemzet az elemzéshez használt kategória helyett a társadalmi gyakorlatok kategóriájaként tekintendő, és ebben a minőségében vizsgálandó.

Ebből következik az is, hogy az egyén nemzeti önazonossága nem eleve adott, pontosabban csak azt tudjuk vizsgálni, hogy miként jelentkezik ez a társadalmi interakciók és az egyéni cselekvés során, vagy – Brubaker szavaival élve – hogyan 'történik'. Ez igaz még az olyan esetekre is, mint az önvallomás vagy életút-elbeszélés, esetleg kérdőív kitöltése, hiszen ezek is mind egyedi helyzetek és interakciók, és semmi sem biztosítja, hogy az egyes szituációkban megfogalmazott önazonosság ugyanúgy érvényes lesz egy másik, akár az előbbihez hasonló, akár attól eltérő helyzetben. Előnye ennek a megközelítésnek, hogy a mindennapok szintjén is lehetőséget nyújt az önazonosság vizsgálatára. A helyzethez kötöttség (szituacionalitás) nemcsak azt jelenti, hogy az általában a nemzeti önazonosság kifejezésének látott ünnepélyes, ritualizált cselekvés esetében sem feltételezhetjük, hogy ezek képesek mindenkit, akit a nemzethez tartozónak vélnek, nemzeti alapon mozgósítani, hanem azt is, hogy a nemzeti kategória az élet más színterein is jelentést *nyerhet*, csak nem biztos, hogy valóban el is nyeri. Amíg tehát a hagyományos – modernizációs nemzetépítésen alapuló – felfogás szerint előbb-utóbb az élet minden színtere nemzeti tartalommal telítődött, és kialakultak a jól elkülönülő nemzeti csoportok, Brubaker amellett érvel, hogy a nemzeti mint kategória soha nem eleve adott, az a társadalmi cselekvés eredménye minden olyan helyzetben, ahol végül tetten érhető.[69]

Fontos látni, hogy ez a két megközelítés, a modernizációs és a cselekvéshez kötött etnicitás nem szükségszerűen zárja ki egymást, sokkal inkább két – alkalomadtán egymást is kiegészítő – nézőpontot jelentenek, akár módszertani értelemben is. A hagyományos, modernizációs látószög megfelel a történetírás átfogó struktúrákat előtérbe helyező felfogásának, míg Brubaker elképzelése ezzel szemben léptékváltást jelent. Lényeges következménye koncepciójának, hogy a közösségként cselekvő csoport és annak vezetői helyett az egyénekhez rendeli az ágensszerepet, és a definíciós hatalmat a nemzetépítő elit körén kívül is kiterjeszti. A közösség meghatározásának két alapvető vonatkozása van: a csoporttulajdonságok meghatározása és a határmegvonás, vagyis annak eldöntése, hogy ki is tartozik a csoporthoz és ki nem. Az egyéni cselekvés nemzeti, etnikai

[69] Brubaker et. al. 2011, 16–17.

Egry Gábor 10 28.indd 34 2015. 10. 28. 16:03:56

tartalmának felmérése elsősorban, de nem kizárólag, az utóbbi vonatkozásában használható. Az egyéni interakciók során, a mindennapi helyzetekben kifejezésre jutó vagy éppen elrejtett etnicitás alapvetően különbséget, tehát választóvonalat jelöl vagy tüntet el. Ahol megjelenik, ott húzódik a csoport határa. Sok esetben pedig arra is következtetni enged, hogy mit is jelent pontosan az etnicitás, mi a tartalma, és ez már betekintést enged a nemzeti önazonossághoz kapcsolódó tulajdonságok körébe is.

Brubaker és három szerzőtársa Kolozsváron végzett kutatásaik során mutatták ki megközelítésük módszertani potenciálját és persze korlátait is. Interjúkkal, megfigyeléssel képesek voltak felmérni és tipologizálni, hogy miként jelenhet meg a szereplők nemzeti identitása mindennapi helyzetekben (elrejtés vagy tabusítás, viccelődés, konfliktus, etnikailag megjelölt kategóriák közti választás),[70] és azt is meggyőzően bizonyították, hogy a városi politika szintjén zajló permanens nemzeti mozgósítás jóval kevésbé befolyásolta a mindennapi interakciók etnikai jellegét és megítélését, mint az a nemzeti retorika intenzitása alapján várható lenne. Szintén figyelemreméltó az, ahogy felmérték a Kolozsvárott kialakuló, etnikailag is elkülönülő világokat, amelyek lehetővé tennék, hogy a magyarok lényegében magyar közegben éljék mindennapjaikat.[71]

A korlátokat illetően az általam vizsgált problémák szemszögéből mindenekelőtt az vethető fel, hogy túlságosan sikeres volt a nacionalista politika diszkurzív szintje – a politika – és a mindennapok találkozásainak elkülönítése. A végső kép olyan távolságot sejtet, ahol lényegében nincs hatással egymásra a két szint, az emberek mindennapjaikat jórészt politikamentesen élik, és a politika sem mindennapi tapasztalatokra épít. Hogy aztán mégis miként lesznek a mindennapjaikban távolságtartó polgárokból a nacionalista diskurzus segítségével politikai cselekvésre mozgósítható választók, az már egy másik, a szerzők által végül nem elemzett kérdés.

Bár Brubaker és társai megközelítése alapvetően jelenorientált, és módszereik csak nehezen tűnnek alkalmazhatónak történeti forrásanyag értelmezésére, mégis befolyásolták a történeti kutatásokat is. A nemzeti közömbösség *(national indifference)* fogalmát Pieter M. Judson és Tara Zahra dolgozta ki,[72] mindenekelőtt annak megértésére, hogy a nemzeti történetírások domináns felfogása és az egykorú diskurzusok ellenére miért találhatunk tömegesen bizonytalan, többes vagy változó identitású csoportokat a 19. és 20. századi Közép- és Kelet-Európában. A nemzeti közömbösség tehát inkább történeti jelenség – Zahra összefoglalása is a 20. század közepéig követi nyomon[73] –, és mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy az emberek nem úgy cselekednek, ahogy azt a nemzeti aktivisták elvárnák vagy előírnák vélelmezett nemzeti hovatartozásuk alapján. Például megtanulnak csehül és németül is, a gyerekeiket más tannyelvű iskolába küldik, vagy nem szavaznak az önmagát az ő nemzetüket képviselő politikai erőnek beállító pártra. A nemzeti közömbösség vizsgálata eddig elsősorban az egykori Habsburg Birodalomra terjedt ki, de született ilyen jellegű munka a lengyel–ukrán határvidékről, a fasiszta Olaszországhoz került Dél-Tirolról, vagy éppen a dualizmus kori Bihar vármegyéről is.[74] Tara Zahra pedig egyenesen azt javasolta,

[70] Brubaker et al. 2011, 379–386.; Feischmidt Margit 2010, 13.

[71] Brubaker et al. 2011, 380–386. Ez azért is fontos, mert továbbvezet a banális nacionalizmus és a mindennapi, részben nem tudatos, részben tárgyiasult nacionalizmus problémája felé. Mindez szintén része – ha nem is elsődleges része – saját kutatásaimnak is. Lásd Billig 1995; Edensor 2002; Fox–Miller–Idriss 2008.

[72] Judson 2006, 3–5.; Zahra 2008, 4–8., 2010, 98–106.

[73] Zahra 2010, 110–114., 116–117.

[74] A már említett munkák mellett King 2002; Brown 2005; Pergher 2012; Stergar 2012; Nemes 2012; Reill 2007, 2012.

Egry Gábor 10 28.indd 35 2015. 10. 28. 16:03:56

hogy a képzelt közösségek *(imagined communities)* mintájára elemzési kategóriává kellene tenni a „képzelt nemközösségek"-et *(imagined noncommunities)* is, hiszen a nemzeti közömbösség is a nemzeti aktivisták által létrehozott és fenntartott gyakorlati kategóriaként létezett a világ osztályozására.[75]

Ez a megközelítés tehát a Brubaker elképzeléséhez tér vissza annyiban, amennyiben elveti azt, hogy a nemzeti csoportokat diszkrét, jól elkülönülő entitásoknak tekintsék, és a nemzeti közömbösséget éppen az egyéni önazonosság rögzítetlenségéből, helyzethez kötöttségéből vezeti le, ám ennek során érdekes módon ugyancsak kettősséget, igaz, másik típusút, hoz létre. Nem fent és lent különül el a nemzeti és nem nemzeti mentén, hanem az egyes lokális közösségek és a külvilág. Az esetek többségében a helyi világokban idegen, kívülről érkező ún. aktivisták azok, akik a nemzeti közömbösséget megjelölik és szóvá teszik, az ő elvárásaik azok, amelyek nem teljesülnek.[76] Egy cseh vagy német aktivista számára például Szent Vencel vagy Nepomuki Szent János tisztelete a nemzeti öntudat kifejezése, a rossz szent megünneplése ellenben a nemzeti önazonosság elkorcsosulása jelének számított, miközben könnyen lehet, hogy az adott közösségben ez csupán régtől fogva áthagyományozott szokás volt, semmi több.

A nemzeti közömbösség ilyen módon megalkotott fogalma nem veszi számításba annak a lehetőségét, hogy az elvárttól különböző viselkedés nem feltétlenül jelenti a nemzeti kategória elutasítását, elképzelhető, hogy csupán annak attribútumai és a hozzá kapcsolódó elvárások elutasításáról van szó. Különösen olyan közösségekben, ahol egyébként nyilvánvalók a különbségek, ezzel megalapozva az etnicitás megjelenítését is, gyakori volt az, hogy etnikai közösségek akár intézményesen is elkülönültek, de a különbségtétel gyakorlatai nem feltétlenül feleltek meg a külső szereplők elvárásainak. Például a harmincas években azok az erdélyi szászok, akik nem csatlakoztak a náci mozgalmakhoz, hanem megmaradtak a hagyományos, elsősorban az egyházon keresztül kimutatott önazonosság mellett, gyanúsnak és eltávolítandónak, közömbösnek számítottak a náci nemzetfelfogás képviselői szemében. Így azonban a nemzeti közömbösség fogalma alapján a nemzeti önazonossággal valóban nem rendelkező szereplők ugyanolyan, nem nemzeti önazonossággal rendelkezőnek tűnnek, mint azok, akik hajlandók magukat nemzeti kategóriákban is elhelyezni, csak ezt egy adott helyen és helyzetben másként értelmezik, mint az aktivisták. Ezt a problémát az sem oldja meg, hogy Zahra és követői egyébként nemcsak a nemzeti, hanem az egyéb kollektív identitások érvényességét, pontosabban azok önmagában való, valóságos entitásként való felfogását és így elemzési kategóriaként való alkalmazhatóságát is megkérdőjelezik.[77]

A mindennapi etnicitás és a nemzeti közömbösség módszertani problémái közül az utóbbi oldható fel könnyebben. A nemzeti közömbösséget is jellemző bináris ellentét egyáltalán nem elkerülhetetlen, legalábbis ha komolyan vesszük Brubaker elképzelését a cselekvés által történő etnicitás alapvető jelentőségéről, továbbá tekintetbe véve a nem nemzeti és a 'nem ugyanúgy nemzeti' megkülönböztetését. Ha az interakciók változatos értelmezéseit nem kizárólag egy eleve adott nemzeti értelmezéshez való viszonyuk tükrében (vajon a cselekvő elutasítja vagy elfogadja azt?) ragadjuk meg, hanem az egyes értelmezéseket egymáshoz is viszonyítjuk, akkor felvázolható

[75] Zahra 2010, 104–106.

[76] Uo. 104–105. Zahra kifejezetten azt állítja, hogy a „képzelt nem közösséget" a nacionalisták hozzák létre azzal, hogy nemzetietlenként jelölik meg azt, aki nem felel meg az elvárásaiknak.

[77] Uo. 111.

egy, a teljes közömbösségtől a teljes azonosulásig terjedő skála, amelyben mindenki, akár egyazon időben is, egy vagy több pozíciót is elfoglalhat. A román gazda az ismerős magyar szomszéddal magyar dalokat énekelhet a kocsmában, miközben az idegen utazóval inkább kizárólag románul beszél. Bár ezek és a hasonló gesztusok egy adott, rögzített nézőpontból és az ahhoz tartozó nemzetértelmezés felől szemlélve kódolhatók egyszerűen csak elutasításként vagy elfogadásként is, ez a kortársi értelmezés semmire sem kötelezi a későbbi elemzőt.

Igaz, amennyiben történeti forrásokról van szó, akkor ezeknek az eseményeknek a többsége azért ismerhető meg ma is, mert valaki valamikor nemzeti kontextusba helyezte azt. Vagyis a vegytiszta közömbösség megismerésére – néhány esettől eltekintve[78] – nem sok esély nyílik. Ebből azonban előnyt is kovácsolhatunk, hiszen így adott egy viszonyítási pont, egy olyan értelmezés, amely az adott eseményt már felruházta nemzeti tartalommal. Minden további értelmezés elrendezhető e körül, majd ezt követően egymáshoz való viszonyukban is, csupán azt kell elkerülni, hogy kizárólag oppozícióba helyezzük őket. Ebben a koordináta-rendszerben pedig akár még a teljes nemzeti közömbösséget is felfedezhetjük. Sőt, minél gazdagabb az értelmezés köre, minél tágabb az értelmezési mező, annál nagyobb az esély arra is, hogy tipizáljuk, és ily módon rendszerezzük az értelmezéseket.

Némileg bonyolultabb a fenti – részben diszkurzív – szint és a lenti, mindennapi szint közötti kettősség meghaladása, még akkor is, ha annak teljes feloldása helyett elsősorban ezek összefüggésére, kölcsönhatására vagyok kíváncsi. Mindenekelőtt fontos a szereplők azonosítása és annak eldöntése, hogy mennyiben felel meg értelmezésük az identitás-diskurzusnak, legalábbis ami az interakciók során felmerülő különbségek szereplők által vélelmezett okait illeti. Önmagában is izgalmas kérdés, hogy vajon milyen személyes élményekre támaszkodnak ennek során a diskurzus termelői, és ugyancsak lényeges az is, hogy kitapinthatóak-e az identitás-diskurzushoz fűződő viszony jellegzetességei mögött szociodemográfiai jellemzők. Amennyiben lehetőség van a különböző társadalmi környezetben élők önképe és csoportképe részleteinek vagy teljességének megismerésére, akkor az is megvizsgálható, hogy vajon mivel azonosulnak és mivel nem a diszkurzív önképek közül? Ez felveti a lojalitás és az önazonosság megkülönböztetésének problémáját is, ami szintén tetten érhető a forrásokban. Sokszor egy-egy cselekvés vagy viselkedés, például a hivatalos nyelv használata nyilvános helyzetben nem nemzeti önazonosítást fejez ki, hanem az állam iránti lojalitás gesztusa az egyén részéről. Ugyanakkor a lojalitás kapcsán is felvethető, hogy az nem szükségszerűen állandó és rögzített jelenség és fogalom, éppenséggel, hasonlóan az etnicitáshoz, lehet nagyon is helyzetfüggő. Bizonyos helyzetekben pedig az is megfigyelhető, hogy a lojalitás csak az önazonosság lecsapódása vagy éppen egyik összetevője. [79]

Segíthet az is, ha magukat az interakciókat tipizáljuk, és felmérjük előfordulásuk gyakoriságát. A forrásokban megjelenő események döntő többsége nemzetileg jelölt (vagyis valaki ilyennek minősíti), éppen ezért értelmezhetők a nemzetről szóló diskurzus tükrében is. A fordított kapcsolat, a mindennapi tapasztalatok hatása a diskurzusra pedig összekapcsolható azzal, hogy milyen módon és mértékben jelennek meg a diskurzusban az egyes eseménytípusok. Részben ezzel függ

[78] Egry Gábor 2012c. Lásd még Tara Zahra felvetését arról, hogy a a nemzeti közömbösség éppen azért nem ragadható meg könnyen, mert a nemzeti mozgalmak és a nemzeti történetírás együtt olyan forrásokat termel, amelyek éppen a jelenség leplezését szolgálják (Zahra 2010, 106.). Egyébiránt az sem biztos, hogy a 'nemzeti' kategóriája elképzelhető pusztán önmagában a 'nem nemzeti' másik kínálta kontraszt nélkül.

[79] Haslinger–Puttkamer 2007, 2–4.

össze a mozgósítóképesség kérdése is. A diskurzus révén történő sikeres mozgósítás arra enged következtetni, hogy a tömegek bizonyos mértékig magukra ismernek abban, és ezért csatlakoznak. Persze a legtöbb esetben egyáltalán nem világos, mi is lenne a mozgósítás sikerének mércéje.[80]

Mindazonáltal szembe kell nézni egy olyan módszertani problémával, ami a megismerhetőség korlátja is lesz. A vonatkozó fejezetben részletesebben is szó lesz arról, hogy az egyéni etnicitás megismerésére felhasznált források – bármilyen széles körből kerüljenek ki – jellegüknél fogva nem lehetnek statisztikai értelemben reprezentatívak, vagyis közvetlenül nem alkalmasak arra, hogy ezek alapján a társadalom vagy a kisebbségi csoport egészére igaz jellegzetességekről beszéljünk, sem arra, hogy az egyes jelenségek elterjedtségét számszerűen is megbecsüljük. Mégis az a tény, hogy ezek a források a két világháború közötti Románia létezésének teljes időszakában annak minden megyéjében megtalálhatók, és a kirajzolódó jelenségek egyaránt megfigyelhetők falusi és városi, munkás és paraszt, középosztályi és elit közegben, megengedi azt a következtetést, hogy az etnicitás későbbiekben bemutatott jellegzetességei nem kötődtek különleges, speciális körülményekhez, és nem csupán kivételes eseteket jelentettek, hanem az ország minden részén és a társadalom minden részében fellelhetők voltak. Bár azt így nem eldönthető, hogy a társadalmi interakciók pontosan mekkora részét jelentették, arra alkalmas a forrásanyag, hogy az eseteket tipizáljuk, és besoroljuk.

[80] A mozgósítás kapcsán lásd Egry Gábor 2012b.

Egry Gábor 10 28.indd 38 2015. 10. 28. 16:03:56

POLITIKATÖRTÉNET MÁSKÉPP: IDENTITÁSPOLITIKA ÉS MINDENNAPI ETNICITÁS

Milyen politikatörténet születhet tehát a fentiek tükrében, és milyen források alapján? Magától értetődően nem hagyományos, de azt nem állítom, hogy a könyvem tárgya már nem is politikatörténet, hanem csupán a politika társadalomtörténete lenne.[81] Kiindulópontom továbbra is hagyományos: a politikának vannak szereplői, ezek megismerhetők, és céljaik mellett beállítódásaik, motivációik is felfedhetők. Ennek megfelelően a csoportokat is az egyének felől közelítem meg, de nem pusztán érdekek vagy eszmék által összekötött egyének összességeként, hanem a politikai cselekvés tárgyaként és alanyaként. A már idézett politika meghatározást alapul véve éppen ez, a kizárások és befogadások rendszere és dinamikája, diskurzusa és gyakorlata jelenti a politikát mindaddig, amíg magának a közösségnek a meghatározása a tét. A határmegvonás viszont óhatatlanul is olyan viszonyok megragadása felé tereli a munkát, mint a közelség és a távolság, a határon innen vagy a határon túl lét, a közösség egysége vagy megosztottsága, tehát a társadalomtörténet és történeti szociológia felé.[82]

A vizsgálata egyik kérdése óhatatlanul a közösség definíciója és ennek nyilvános megjelenítése. Mi a csoport, mik a jellemzői, hogyan határozhatók meg a tagjai, hogyan formalizálható és rögzíthető a tagság és kizárás, és hol húzódnak a határai. Ez a diskurzus persze – már-már közhelyesen – sokszínű és dinamikus, a csoport meghatározásának nincs rögzített, állandó tartalma, legfeljebb domináns értelmezése, és többnyire még ez is a körülményeknek megfelelően változik. Hordozói szövegek (nyilvános és részben magánjellegűek) és cselekvések, főként olyan rítusok, amelyek a csoportkohéziót szolgálják, és kifejezésre juttatják a tagok összetartozását. Ezek közvetve vagy közvetlenül, például tudósítások révén, elérhetők a kutató számára, a feladat értelmezésük és összefüggésbe helyezésük. Ehhez persze fel kell bontani magát a diskurzust, meghatározni annak magját és a kevésbé fontos, változtatható elemeket.[83]

Az általam vizsgált csoportmeghatározások és csoportképek egyik jellegzetessége a toposzok és sztereotípiák gyakori használata. Az esszencializálás egyik következményeként a vélt csoporttulajdonságokat minden csoporttagra nézve érvényesnek tartják, ez a típusú általánosítás pedig az auto- és heterosztereotípiák melegágya. Így aztán az imagológiák gyakran baltával faragottnak tűnnek.[84] Ugyanakkor megkerülhetetlen kérdés az is, miként jönnek létre és terjednek, milyen intézmények segítségével érik el a célcsoportot?

[81] Erre lásd Kövér György 2009; Sipos Balázs 2009.

[82] Ennek példájaként, a megközelítésben rejlő lehetőséget is illusztrálandó lásd Egry Gábor 2009b.

[83] Freeden 1996.

[84] Hunyady György 1996. Az imagológia a közelebbi és távolabbi népekről alkotott képzeteket, képeket vizsgáló kutatási terület, eredetileg az összehasonlító irodalomtudományból nőtt ki, ma már azonban idesorolható a kultúrakutatás, a szociálpszichológia és a szociológia egy része is, különösen a sztereotípiákkal foglalkozó kutatások. Lásd például Tapodi Zsuzsanna Mónika 2014.

Egry Gábor 10 28.indd 39 2015. 10. 28. 16:03:56

Az identitáspolitika azonban ennél sokkal praktikusabb – és nagyon is tudatos – cselekvés is lehet, és a diskurzusból kirajzolódó célfüggvénynek megfelelő egyéni önazonosság megteremtése és/vagy fenntartása egyértelműen céljai közé tartozik. Erre vonatkozóan kiváló – bár némileg töredezett – forrásanyag áll rendelkezésre. Szakpolitikusok, értelmiségiek, közéleti szereplők szűkebb csoportja a két világháború között tudatosan törekedett arra, hogy megőrizze a kisebbségi magyarok magyarságtudatát olyan formában, ami biztosítja hűségüket és lojalitásukat Magyarországhoz. Azzal számoltak, hogy ennek során nem csupán az utódállamok elnemzetietlenítő vagy asszimilációs törekvéseivel kell szembeszállniuk, hanem ellensúlyozniuk kell a spontán szétfejlődést is. Ehhez rendelkezésükre állt a budapesti kormányzatok segítsége is, elsősorban azért, mert éppen annak keretei közt látták el ezt a feladatukat. Mindenesetre meglepő őszinteséggel taglalták az identitáspolitikával kapcsolatos dilemmáikat, és rajzolták fel mind az általuk kívánatosnak gondolt, mind az észlelt önazonosságtípusokat és mintákat.

Ennek hátterében persze ismét csak felismerhetők pragmatikus okok is. A két világháború közötti magyar politika célja a területi revízió volt, és ezt csak akkor tartották elérhetőnek, ha a magyarság megmarad olyan magyarnak, amilyen 1918 előtt volt, pontosabban, amilyennek az 1918 előtti magyarokat látni szerették volna. Ehhez kapcsolódott az a szándék is, hogy minél szorosabb ellenőrzés alá vonják a kisebbségi magyarság szervezeteit és intézményeit. A nemzeti intézmények létrehozása, működtetése és megőrzése is része a határmegvonás gyakorlatának, sőt az identitáspolitikának is, hiszen használható az elkülönítés és a kategorizálás eszközeként is. Egy magyarnak tartott egyesület tagjaként tevékenykedni vagy magyar pártra szavazni automatikusan magyarrá tehetett valakit, bár ezzel kapcsolatban mindenképp ügyelni kell identitás és lojalitás viszonyára, eltérésükre, átfedéseikre.[85] És persze a revízió és a csoportok határainak témájához tartoznak a különböző mentális térképek, az a mód, ahogyan egy képzetrendszerben benépesítették a teret etnikai csoportokkal, közben ennek segítségével nemzetivé tették és akként is láttatták.[86] Ugyanakkor ennek praktikus és pragmatikus elemei ismét csak visszavisznek a diskurzushoz, például a propaganda formájában, amelyik előszeretettel operált térképekkel és a szomszédos népek sztereotip megjelentésével. Ez természetesen intézmények és intézményesülés kérdése, tartalma azonban a diskurzus részeként a csoport meghatározása is.[87]

Már esett szó a határmegvonás részeként az intézményesítés fontosságáról. Legalább ilyen lényeges azonban az intézmények szerepe a közösség feletti ellenőrzés lehetőségének megteremtésében, különösen az államhatárokon túl. Kisebbségi helyzetben a nemzetállam hagyományos funkciói, az erőszak legitim monopóliumán alapuló kényszer nehezen volt a magyar identitáspolitika szolgálatába állítható. A vélt csoporttagok magatartásának befolyásolására, a nemzetinek tartott cselekvés kikényszerítésére, a normák betartására ezért más megoldást kellett találni. A magyar törvények hatályán kívül óhatatlanul felerősödtek a különböző társadalmi szervezetek ellenőrző funkciói is. Bár a kényszer még ezek működésében is megjelent, hiszen lehetőségük volt a tagok szankcionálására akár erkölcsi, akár anyagi értelemben, végső soron az ilyen gyakorlatokon túl az ellenőrzést leginkább a nemzeti intézmények erkölcsi magasabbrendűségének képzete és az ehhez kapcsolódó elvárások, vagyis az egyéni kötelesség rendszere valósította meg. A nemzet legmaga-

[85] Haslinger–Puttkamer 2007.

[86] Keményfi Róbert 2006; Wolff 1994.

[87] Nagy 2012.

Egry Gábor 10 28.indd 40 2015. 10. 28. 16:03:56

sabb rendű értékként való tételezése miatt a nemzettagsághoz kapcsolódó elvárások és normák betartása erkölcsi kötelezettséggé vált és közösségi üggyé lett.

Ugyanakkor ez nem ment konfliktustól mentesen, és ez már a mindennapi etnicitás keretei közt is értelmezhető. Módszertani szempontból ez a legizgalmasabb részkérdés, hiszen ebben az esetben egy, a kortárs problémák vizsgálatára kidolgozott, Brubaker és társai vizsgálata kapcsán már említett, egyéni és csoportos interjúkon és megfigyelésen alapuló szociológiai és antropológiai módszertan megfelelőjét kell megtalálni történeti források elemzésére. Az elég világos, hogy a két világháború közti időszakra vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre reprezentatív felmérések, és interjúzásra sem támaszkodhatunk. A megfigyelésnek is csak azzal a korlátozott módjával élhetünk, amikor már megváltoztathatatlan beszámolókat olvasunk különböző interakciókról. Az a forrástípus, amely a leginkább megfelel a kívánalmaknak – több szereplő szemszögéből, narratív módon beszélje el a kérdéses esetet –, a különböző hatósági eljárások anyaga, elsősorban a kihallgatások, meghallgatások jegyzőkönyvei. Ezek felhasználására korábban már volt példa, bár egyik esetben sem összetett és kiterjedt módon, és a mindennapi etnicitás módszertanának nyomán haladva.[88]

Megközelítésem lényege, hogy ezek már eleve nemzetileg jelölt események, így a résztvevőknek és a megfigyelőknek viszonyulnia kellett az interakcióknak ehhez a vonatkozásához is, ideértve azt is, ha nem viszonyulnak hozzá, amit részben akár a közömbösség fogalma alá sorolhatunk. A vizsgálati helyzetben részletes beszámolót kellett adniuk a történtekről, tehát nem csupán az utólagos értelmezés, hanem az egyidejű cselekvés is kitapintható. Sőt amennyiben elhúzódó vizsgálatról van szó, még az idővel változó hozzáállás és értelmezés is feltárható. Emellett az anyagok tartalmazzák az elbeszélők főbb jellemzőit is, így bepillantást engednek a hivatalos kategorizálás, továbbá a társadalmi helyzet és az etnicitás összefüggéseibe is. A vallomások maguk is az események elbeszélései, és óhatatlanul tükrözik az elbeszélők hozzáállását. Az esetek többsége banális, de legalábbis a mindennapok körébe tartozik – vagyis nem ünnepélyes, kiemelt, ritualizált. A nemzeti, etnikus momentum elfogadása, átértelmezése, elutasítása, egyúttal kifejezésre juttatja a mindennapokban megjelenő etnicitáshoz való viszonyt is. Ugyanakkor alkalmas arra is, hogy bemutassa ennek helyzetfüggőségét is, hiszen a jobbára korlátozott számú résztvevők térben és időben eltérő módon reagálhatnak hasonlónak látszó eseményekre.

Mindazonáltal ezek az esetek még akkor is határtermelést jeleznek, ha egyébként a résztvevők többsége elveti etnikai tartalmukat. Hiszen csak azért kerülhettek napirendre, mert legalább egyvalaki számára a különbségek kifejezésre juttatását jelentették, és az etnicitás éppen ezzel kezdődik,[89] amit kiegészít esszencializálásuk, vagyis az, hogy a másik vélt csoporttulajdonságaiból vezetik le azokat. Eszerint egy bizonyos viselkedés, fellépés, meghatározott gyakorlatok nem egy adott helyzetből fakadnak, nem az egyén döntésén nyugszanak, hanem szükségszerűek, mert az egyén egy olyan csoportnak a tagja, amelyikre ezek a gyakorlatok, tulajdonságok jellemzők. A különbségek etnicizált szemlélete alapján tehát meghatározott interakciók, amelyek kifejezésre juttatják a különbséget, vagy amelyek a csoporttulajdonságokból fakadnak, csak egyféleképp történhetnek

[88] Judson 2006, 177–218.; Case 2004, 127–158., 2009, 138–140.; Waters 2012, 2013; Egry Gábor 2012a. A nyomozati, bírósági anyagok felhasználásának kérdéseire lásd még Takács 2011.

[89] Feischmidt Margit 2010, 12–20.

meg, éppen ezért azok elvárásként, normaként is felfoghatók. Csoporttagsága miatt az egyénnek szükségszerűen, kötelezően ennek megfelelően kell fellépnie.

Az esszencializálás egyúttal fontos része a diszkurzív és a mindennapi szint kapcsolatának is, hiszen a csoporttulajdonságok összefüggő, esszencializált módon leginkább az előbbi keretei közt jelennek meg, de magukat az interakciókat elemezve megkísérelhetjük ezt megragadni a mindennapi találkozások során is. Ugyanakkor lényeges, hogy amennyiben az etnicitás értelmezése nem egységes, az is előfordulhat, hogy a szereplők máshol húzzák meg ugyannak a csoportnak a határát, ezzel különböző csoportokat megjelenítve ugyannak a közösségnek a megfelelőjeként. Ha valaki az egyik alkalommal a magyarok és a románok, máskor viszont a regátiak és az erdélyiek közötti különbséget juttatja érvényre és kifejezésre ugyanazzal a cselekvéssel, akkor akár még az összefonódó történelemnek a csoportok szintjén már említett esetét is tetten érhetjük a mindennapokban.

Végül szólni kell viszonyokról és viszonyrendszerekről is. Mind a diskurzusok, mind az interakciók jelölnek valamilyen viszonyt is, két – az interakciók esetében akár több – szereplővel, és ezekben általában megfigyelhető mind a diszkurzív, mind a cselekvő határtermelés és a különbségek esszencializálása. Ha ezeket a viszonyokat – magyar–román, magyar–szlovák, magyar–cseh(szlovák), magyar–német, csehszlovákiai magyar–magyarországi magyar, erdélyi magyar–magyarországi magyar, erdélyi román–regáti román, szlovák–cseh(szlovák) stb. – megpróbáljuk összerakni, akkor ennek egy bonyolult, de nem áttekinthetetlen viszonyrendszer lesz az eredménye, melyben az identitáspolitikák – diskurzusok és gyakorlatok, mindennapi cselevések – különböző, korántsem szilárd határokkal jellemezhető csoportokat jelölnek ki. Az így kijelölt tér magjában – legalábbis munkám magyar látószögéből – különböző magyar közösségek helyezkednek el, és ők kapcsolódnak a többiekhez, akik persze ettől függetlenül is kapcsolódhatnak egymáshoz. Fontos, hogy mindegyik csoport és minden egyén cselekvésre képes, valamilyen mértékben hatalma van a csoportok meghatározása és a határok megvonása felett, ez a hatalom azonban egyik esetben sem kizárólagos. Feltárására szükség van az egyes esetek – részben aszimmetrikus – összehasonlítására is. Aszimmetrikus az összehasonlítás, mivel a magyar kisebbségek, illetve Magyarország nézőpontja kap kiemelt szerepet, és azért is, mert összefonódó viszonyok láncolata is kirajzolódik, ettől viszont egyes viszonyok fontosabbak lesznek másoknál.

Éppen ebből ered az, hogy az identitáspolitika dinamikája a nemzet mellett más csoportokat is kirajzol. Ezek közül a leglényegesebb egy-egy régió – Erdély és Szlovákia –, amelyek bizonyos értelemben keresik a helyüket a vizsgált negyedszázad folyamán. Így aztán a feldolgozott anyag a regionális és nemzeti önazonosság viszonyát illetően is sokatmondó. A centrum és periféria, a határvidékek és a központok már említett problémája mellett érdemes figyelembe venni azt is, hogy a régiók lakóinak kohézióját, a régiós szolidaritást éppen a területi kiterjedés és az ott lakók nagy száma miatt többnyire szimbolikus módon, önazonosságot erősítve is megpróbálják erősíteni.[90] Ez a folyamat sok szempontból hasonló a nemzet elhatárolásához, a cselekvők pedig többnyire nemzeti csoportokba is besorolják magukat, részben mivel ezeket a régiókat nemritkán nemzeti választóvonalak is átszelik. Mindez felveti azt is, hogy miként alakulhat a nemzeti csoport hierarchiája ennek a dinamikus viszonyrendszernek a hatására, illetve potenciális nemzetként tekinthetünk-e a regionális elitcsoportok szervezte regionális közösségekre.

[90] Hroch 2009, 3–6.

Egry Gábor 10 28.indd 42 2015. 10. 28. 16:03:56

Végül még egy, inkább gyakorlati megjegyzést érdemes megtenni a bevezetés lezárásaképpen. Az eddigiekből akár úgy is tűnhet az olvasó számára, hogy munkám – legalábbis az első része – egy önmagában álló, a valóság felett lebegő diskurzussal kíván foglalkozni, a társadalmi viszonyok bemutatása nélkül. Amit a következőkben identitás-diskurzusnak hívok, nem egyszerűen csak beszédmód és képzetrendszer, hanem természetéből fakadóan a szereplők által többnyire létezőnek érzett és létezőnek tekintett csoport általuk érzékelt, vagy éppen általuk elérendőnek tartott világának reprezentációja is volt, és számomra elsősorban ebben a minőségében érdekes. Társadalom, valóság és megjelenítése elválaszthatatlanul fonódnak össze, és a szereplők nem is próbálnak különbséget tenni közöttük. A politikai diskurzus így egyfajta köztes szerepet tölt be, részben a szereplők számára is, méghozzá sok esetben tudatosan.

Az utólagos elemzés rákényszerül a szétválasztásukra, de ez nem azt jelenti, hogy a diskurzus önmagában állna, és ne lenne mögötte valós társadalmi jelenség, szerkezet vagy probléma. Számomra itt és most mégis elsősorban a diszkurzív megjelenítés fontos, mivel ez az identitáspolitika része és eszköze, és ez az, ami magában foglalta a társadalom leírásának egyéb, a valóságot bemutató eredményeit is. Nem állítom tehát azt, hogy a politikai diskurzus maga a közösség, nem állítom azt sem, hogy csupán ez lenne az identitáspolitika eszköze, de témám és kérdéseim óhatatlanul is ezt állítják a vizsgálódásaim középpontjába.

dc_1187_16

Egry Gábor 10 28.indd 44 2015. 10. 28. 16:03:56

dc_1187_16

I. rész
Identitások

Egry Gábor 10 28.indd 45 2015. 10. 28. 16:03:56

dc_1187_16

Egry Gábor 10 28.indd 46 2015. 10. 28. 16:03:56

dc_1187_16

3. BARÁTOK KÖZÖTT?

Identitás-diskurzusok, külső vonatkoztatási csoportok, sztereotípiák és viszonyrendszerek

A két világháború közötti identitáspolitika számbavételét érdemes a különböző csoportokról, nemzetekről, tehát egymásról kialakított képpel kezdeni. A csoport meghatározásához nemcsak annak határait kell kijelölni és eldönteni, ki tartozik ide és ki oda, hanem meg is kell határozni mindazokat a tulajdonságokat, melyek jellemzők „miránk" és „őrájuk", és ezzel maguk is megerősítik, vagy éppen gyengítik a csoport határait. Ennek folyamán az is „kiderül", mi az, ami 'minket' vagy éppen 'őket' nem igazán jellemzi, így teremtve különbséget, és a különbségek révén elhatárolva a csoportot.

A 19. századtól fogva népszerű nemzetkarakterológia lényegesen összetettebb az egyszerű sztereotípiák gyűjteményénél és ezek esszencialista csoportjellemzővé transzformálásánál. A nemzeti karakter forrása annak akkori kutatói és leírói szerint sem csak a nemzet ősi lényege volt, ahogy a nemzeti jellem sem csak a nemzeti szellemet fejezhette ki. A történelmi sorsközösség népszerű fogalma kifejezetten a feltárandó nemzeti jellem történeti elemeit, a különböző külső és belső kölcsönhatások lenyomatát hangsúlyozta a népi kultúra és a nyelv szövetén, számításba vette a korszellem hatását, és persze a természetföldrajzi körülmények emberföldrajzi következményeit.[1] Nem csupán a különbséget teremtő, hanem az egyes nemzetek „jellemét", kultúráját és szokásait hasonló irányba befolyásoló következményeket is előszeretettel vették számba. Igaz, sokszor ez is arra szolgált, hogy az eltérő transzferek fellelésével végső soron lényegi és akár összebékíthetetlen különbségeket fedezzenek fel a szomszédos vagy egy földrajzi régióban élő csoportok között.[2]

Ez a korszak tudományosságának színvonalán álló, sokszor kifejezetten differenciált megközelítés az identitáspolitikában, illetve annak diszkurzív szintjén jobbára mégis leegyszerűsödött auto- és heterosztereotípiák formájában jelentkezett. Ez részben azzal függött össze, hogy a vizsgált időszakban a 19. század pozitivista, majd szellemtörténeti felfogását egyre inkább felváltotta az etnikai ontológia eszméje, ami a nemzeti közösség perenniális lényegének megjelenését kereste azokban a változatos jelenségekben, melyeket a szellemtörténet még kölcsönhatások és a korszellem következményének látott.[3] De legalább ennyire fontos volt az is, hogy az identitás diszkurzív formája sem igazán alkalmas a tudományos irodalom finom megkülönböztetéseinek és alapos elemzéseinek figyelembevételére. Célja ugyanis mindenekelőtt egy csoport homogén, minden-

[1] Trencsényi Balázs 2011, 36–85.; Ablonczy Balázs 2005a, 335–345.; Mishkova 2013.; lásd például Szekfű Gyula 1922, illetve Szekfű Gyula (szerk.) 1939.

[2] Mishkova 2013, 16–17.

[3] Trencsényi Balázs 2011, 80–85.; Erős Vilmos 2008 (letöltve 2014. február 11.).

Egry Gábor 10 28.indd 47 2015. 10. 28. 16:03:56

kire jellemző jegyeinek azonosítása, majd ezek segítségével elhatárolása a többiektől úgy, hogy a cselekvők tulajdonképpen magától értetődő, közös, mindenki számára nyilvánvaló tudásként hivatkoznak rá. Az eredmény így aztán nem is igen lehet más, mint kidolgozottabb vagy nagyon is egyszerű sztereotípiák sora. Ami egyébként akár tudományosnak tekintett szövegekben is visszaigazolható volt. Példaként: miként rajzolja meg a már említett Szekfű a magyarok és nem magyarok jellegzetességet a *Három nemzedék*ben,[4] hogy aztán ehhez kapcsolódva kifejtse azt is, hogy miért probléma a zsidóság vélt társadalmi szerepe. Ez nemcsak azt illusztrálja, hogyan lehet egyszerű karakter-sztereotípiákba foglalni évszázadok során kialakult társadalmi jellegzetességeket, hanem azt is, hogy az ilyen, csoportjellemzőket megmutató sztereotípiák esetében elengedhetetlen az a feltételezés, hogy ezek tényleg egy egységes csoport írnak le, mint például az egységesnek látott és láttatott zsidóság, amelynek minden tagja részese ugyanazon karakterjegyeknek, és az egyesek viselkedését, társadalmi pályáját is ezek a jellegzetességek határozzák meg.[5]

Ez a fejezet tehát arra tesz kísérletet, hogy a nemritkán egyszerű, sarkos és elnagyolt nemzeti karakterjegyeket és a belőlük kirajzolódó képet vegye szemügyre. Kiindulásom az, hogy a saját csoportról és a másokról kialakított, a nyilvánosságban domináns kép kiemelt szerepet kap a két közösség közötti határ meghúzásában és fenntartásában, továbbá a csoportjellemzők közkeletűvé tétele révén az identitáspolitikában is. Ugyanakkor éppen homogenizáló és leegyszerűsítő jellege miatt maga is hozzájárul a csoportidentitás és vele a csoport valóságos entitásként láttatásához (reifikálás), esszenciális érzetének megteremtéséhez. Mivel egy-egy sztereotípia sokszor kézenfekvőnek és „köztudomásúnak" tűnik (részben nem függetlenül az éppen ezt megalapozó sztereotipikus és toposzokból építkező diskurzustól), esetenként mozgósításra is kiválóan alkalmas lehet.[6]

A következőkben nem veszem számba az idesorolható megnyilatkozások teljességét, hanem csupán azokat az elemeket, melyek az identitáspolitika általam használt felfogása szerint is szerepet kaptak. Ezek többnyire a politikai mezőben a közösség felé és a közösség számára felmutatott önazonosság és a másokról alkotott kép gyakori elemei, hiszen az idők folyamán így váltak vagy válhattak közkeletűvé, megerősítve az identitáspoltikai diskurzust is. Ez persze többet jelentett, mint a puszta karakter-sztereotípiákat, például az üveges- vagy drótostót, esetleg a román pásztor és pópa képét. A történelem és az aktuális jelen értelmezésével meglehetősen összetett kép is kialakulhatott egymásról, ami arra is lehetőséget biztosított, hogy egyes elemeket kiemelve, másokat háttérbe szorítva, esetleg az idők során új tulajdonságokat „felfedezve" megváltoztassák a 'mi' és 'ők' képét is.

Ugyanakkor nem csupán a szokásos 'mi' és 'ők' megoszlás szerint, vagy csak a kölcsönös karakterizálást számba véve kívánom felmérni a két világháború közötti identitáspolitika ezen részét. Még csak nem is olyan módon, hogy a másikról alkotott képben is a saját csoportra jellemző tulajdonságokat próbálom tetten érni. Bár Budapestet és vele a budapesti politika kisebbségi magyarokról, románokról, csehekről és szlovákokról alkotott képét állítom középpontba, arra is kísérletet teszek, hogy bemutassam a kétoldalú karakterizálások mögött tetten érhető összefonódó viszonyrendszert is. Ezen belül pedig azokat a nemzet alatti csoportokat, amelyek képe szívósan

[4] Szekfű Gyula 1934.

[5] *Hunyady György* 1996, 3–6.; Uő 1997. A nemzetkarakterológia és az autosztereotípiák összefüggésére lásd Trencsényi *2011,* 78.

[6] *Hunyady György* 1996, 3–6.

Egry Gábor 10 28.indd 48 2015. 10. 28. 16:03:56

dc_1187_16

tartotta magát a nemzetről szóló beszédben is, olykor versengve magával a nemzeti csoport képével is. Arra vagyok tehát kíváncsi, hogy miként mozdulhattak és mozdultak el az identitáspolitikai diskurzusokban felrajzolt csoportok közötti határok, és ennek következtében miként vetültek egymásra, esetleg olvadtak egybe, és persze váltak szét az egyébként leggyakrabban egységesnek látott csoportok.

Egry Gábor 10 28.indd 49 2015. 10. 28. 16:03:56

dc_1187_16

NEMZETIESÍTŐ ÁLLAMOK, NEMZETI DISKURZUSOK?

Mielőtt azonban részletesen bemutatnám az identitáspolitikát, érdemes nagyon röviden áttekinteni azt az intézményi és politikai helyzetet, ami végső soron az identitáspolitika kereteit is kijelölte – akár adottságként, akár megőrzendő vagy megváltoztatandó helyzetként.

A dualizmus kori Magyarország politikai elitjének legnagyobb része a magyar nacionalizmus különböző módon megfogalmazott programját képviselte. Közös nevezőjük az ország magyarosítása volt, ami a századfordulóra már nemcsak nyelvi, hanem részben kulturális magyarosítás szándékát is jelentette. Az 1868-as nemzetiségi törvényt valójában korlátozó oktatási törvényeket, a nyelvhasználati rendelkezéseket (így a magyar nyelvű állami anyakönyvezés bevezetése az állami anyakönyvezéssel 1895-ben) és a közigazgatás gyakran restriktív fellépését kiegészítette egy határozott, a nyilvánosság nagyobb részét uraló nemzeti, olykor birodalmi jellegű beszédmód, ami a magyarság kiemelt helyzetét hangsúlyozta, egyúttal a kisebbségek magyarosodásának igényét a mindennapokra is kiterjesztette. Bár a nemzetiségi politika messze állt a sikertől, a hangnem egyértelmű üzenetet hordozott, amelyre a nemzetiségi politikusok egy jelentős része hasonlóan harcias módon reagált. Az ő célpontjuk azonban a magyarok kérlelhetetlennek látott magyarosító politikája volt.[7]

Magyarország nemzetiesítő állam volt, politikája is többnyire ennek megfelelően alakult, repertoárjából a nemzetiségi intézmények fokozatos állami felügyelet alá vonása mellett leginkább a politikai elemet sem nélkülöző, demonstratív perek emelkedtek ki. Közülük talán az állam elleni izgatás vádjával lezajlott Memorandum- (1894) és „Schisma-per" (1913–1914) voltak a legemlékezetesebbek. Az egyre gyűlő indulatokat érzékelteti, hogy a román és részben rutén görögkatolikus elit részéről a magyarosítás eszközének tekintett, 1912-ben felállított magyar nyelvű Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházmegye ellen még bombamerényletet is elkövettek. Az első világháború idején pedig, a gyanúba keveredett nemzetiségekkel szemben – idetartoztak a szerbek és 1916 augusztusa után a románok – már sokkal határozottabb, ha tetszik, modernebb nemzetiségi politikát folytattak. Ez az iskolai kultúrzóna, vagyis az oktatás államosítása és az iskolai magyarosítást szolgáló anyagi ösztönzők bevezetése, valamint a földforgalom korlátozása mellett az etnikai homogenizáció érdekében lebonyolított nagyszabású népességmozgatásról, vagy a közigazgatás teljes, nem csupán nyelvi, hanem az alkalmazottakra is kiterjedő magyarosításáról kidolgozott terveket jelentett.[8]

A világháborút követően inkább csak a szereposztás változott, az állami célok kevésbé. Mind Románia, mind Csehszlovákia nemzetállam volt, és nemzetiesítő politikát követett, kisebbségeit kisebbségiként is kezelte. A nemzetállami jelleg és a nemzetiesítés a politikában főként abban mutatkozott meg, hogy a kormányokat 1919-től a második világháborúig román, illetve cseh pártok

[7] Berecz Ágoston 2012.; ifj. Bertényi Iván 2003, 69–104.

[8] Egry Gábor 2013c, 17–19.

Egry Gábor 10 28.indd 50 2015. 10. 28. 16:03:56

dominálták. Ez részben a választási rendszerből is adódott, ami Romániában az 1926-ban bevezetett mandátumprémiummal (a szavazatok 40%-át megszerző párt megkapta a képviselőházi helyek felét, és ezenfelül arányosan részesedett a másik feléből) biztosította egy – mindig többségi nemzetiségű – győztes párt dominanciáját, Csehszlovákiában pedig az arányos, listás rendszerben a cseh tartományok listás választókerületeit felülreprezentálták. Ez a fajta aránytalanság persze a dualista Magyarországon is létezett a választójogi cenzus és az egyéni választókerületi beosztás segítségével. Mindenesetre ezeknek a választási és politikai rendszereknek fontos célja volt a kisebbségi pártok háttérbe szorítása.[9]

Mindazonáltal nem lenne szerencsés csak a hasonlóságokról beszélni. Romániában inkább politikus dinasztiák és klánok versengtek egymással, Csehszlovákiában viszont jól beágyazott pártok. Csakhogy a román kormányok váltógazdaság módjára cserélődtek, még ha azt az uralkodó kezdeményezte is, míg a prágai parlamentben a német pártok rendkívül magas potenciális mandátumaránya miatt, valamint Masaryk elnöki kancelláriájának ellensúlyozása érdekében szinte megszakítás nélkül öt meghatározó cseh párt koalíciója működött. Néha ugyan valamelyikük kiesett a kormányból, és ilyenkor vagy német, vagy szlovák párttal (német szociáldemokraták, német agrárárpárt, Hlinka Szlovák Nemzeti Pártja) helyettesítették, összességében azért az ún. *petka* (ötös) dominálta Csehszlovákia kormányait.[10] A többi párt az alkalmi koalíciós részvétel mellett főként a többszintű képviseleti intézményrendszer alsóbb szintjein (megyék, helyettük 1927-től tartományok – köztük Szlovákia – és önkormányzatok) jutott nagyobb szerephez. Ez, tekintettel a községi önkormányzatok és a járási szervek kulturális és iskolaügyi jogkörére, valamint az önkormányzati testületek széles körű jogosultságaira, komoly beleszólást is jelenthetett számos, nemzeti szempontból fontos ügyben, az utcanevektől a közművelődésen át az iskolai oktatás-nevelés tartalmáig. Romániában ez a lehetőség szinte teljesen hiányzott az intézményrendszerből. Valódi, választással legitimált önkormányzatok csak nagy megszakítássokkal és mindig csak néhány évig működtek, helyettük általában a kormány delegálta a településeket igazgató ideiglenes (ún. *interimar*) bizottságok tagjait. Igaz, valódi politikai alkura amúgy is csak ezen a szinten kerülhetett sor, hiszen a kormányzáshoz a kisebbségiek parlamenti szavazataira nem nagyon volt szükség.[11]

A nemzetiesítő politika a leglátványosabban az oktatás, valamint a nyilvánosság és kultúra szférájában mutatkozott meg. Bár az anyanyelvű oktatáshoz való hozzáférés mind Romániában, mind Csehszlovákiában romlott a két évtized folyamán, a helyzet korántsem mérhető össze, legalábbis ami az iskolák számát illeti. Romániában egy 1918–1919-es nagy iskolaalapítási hullámot követően tizenöt év alatt olyan mértékben csökkent a magyar nyelven oktató (állami és magán-) iskolák száma, hogy 1935-ben már csak a magyar anyanyelvű diákok legfeljebb fele járt ilyen intézményekbe. Ezzel szemben Csehszlovákia kiterjedt magyar tannyelvű iskolahálózatának kínálatát még helyi közművelődési intézmények is kiegészítették az anyanyelvű tanulásban és művelődésben – de csak az elemi oktatás szintjén. Magyar tannyelvű középiskolák terén mindkét országban nagyon szűk volt a kínálat a kereslethez képest, magyar nyelvű felsőoktatás pedig lénye-

[9] Kolar 1997. 100–118.

[10] Maner 1997, 52–53.; Jobbágy István 2005, 358–360., 381–384.

[11] Simon Attila, 2010, 40–42., 46–49.; Maner 1997. 506–511.

gében nem volt. A tanítóképzés, ami szintén meghatározta az oktatási lehetőségeket, ugyancsak korlátozott maradt.[12]

A nyilvánosságot, és ezen keresztül a kultúrát először a háborúból átörökített korlátozások, mindenekelőtt a cenzúra és a gyülekezési tilalmak korlátozták, később aztán ezek mind Csehszlovákiában, mind Romániában a békeidők adminisztratív rendjének is szerves részévé váltak. Az országban megjelenő kiadványok és lapok cenzúrája mellett mindkét kormány törekedett a behozott kulturális termékek (lapok, könyvek, kalendáriumok, filmek) ellenőrzésére és szelektálására. A gyűlések és rendezvények alkalmi korlátozása (lényegében minden engedélykötelesnek számított, Romániában olykor még a pártok vagy cégek vezető testületeinek ülései is) mellett az ostromállapot vagy különleges állapot gyakori kihirdetése biztosította a lehetőséget az általános korlátozásra is.[13] Ezzel együtt ismét csak nem feledkezhetünk el a különbségekről. Míg Romániában a magyar nyelvű kultúra nemigen számíthatott rendszeres állami támogatásra, Csehszlovákiában erre számos lehetőség nyílt. A már említett járási közművelődési testületek vagy a községi könyvtárak intézményesen is megjeleníthették a nem szlovák és nem cseh kultúrát, és az állam maga is érdekelt volt egy, a magyarországitól távolodó magyar nyelvű kulturális repertoár fenntartásában és megjelenítésében.

A nemzetiesítést kiegészíthette és alkalmanként ki is egészítette sok más lépés, a közigazgatás etnikai arányainak elmozdításától a kisebbséginek tartott cégek nyílt vagy burkolt diszkriminációjáig. Ezek hatása, eredményessége persze igencsak eltérő lehetett. Mindazonáltal a nemzetállami logika, ami eleve a többségi nemzet és a kisebbségek kettősségén és aszimmetrikus viszonyán nyugodott, működött, és ez működtette a nemzetiesítést. Az identitáspolitika és mindennapi etnicitás felől ez volt a vizsgált időszak legfontosabb és ebben az értelemben állandó jellemzője. Bár a politikában egyértelműen megkülönböztethetők különböző, akár a kisebbségi politikai stratégiákban is tetten érhető korszakok,[14] ezek sokszor kevésbé csapódtak le az identitáspolitika meghatározó részében, mint az alapvető szembeállítás.

[12] Gidó 2011, 30–33.; Sziklay Ferenc é. n.

[13] Spânu 2010 részletesen bemutatja az állambiztonság működését és a különböző korlátozó gyakorlatokat.

[14] Bárdi 1999.

Egry Gábor 10 28.indd 52 2015. 10. 28. 16:03:57

dc_1187_16

HATÁRON INNEN ÉS TÚL

Egy csoport meghatározásának első lépése határainak meghúzása. Noha a gyakorlatban ez sokszor azt jelenti, hogy mielőtt a csoportot és annak tagjait egyáltalán felruházhatnánk bármilyen tulajdonsággal, el kell döntenünk, kik tartoznak hozzá, az identitás-diskurzusok esetében ezek a lépések nem válnak el egymástól. Az önjellemzés és mások meghatározása része a határtermelésnek is, a különbségek maguk is kijelölik a 'mi' és 'ők' választóvonalát. Az elhatárolás persze nem csak ilyen módon mehet végbe, sőt, a csoport határai többnyire explicit módon is megjelennek az identitás-diskurzusban is.

A határ fogalma alatt persze ebben az esetben nem csupán a köznapi értelemben vett, államhatárt, egy látható földrajzi választóvonalat, esetleg közigazgatási egységek érintkezési vonalát értjük. Lényege a két oldala közötti különbség, és ennek megjelenése, megtapasztalhatósága. Ennek megfelelően a határ társadalmi jelenség és tapasztalat, nem is szükségszerűen folytonos és térben megjeleníthető. Ezzel együtt, és részben ennek ellenére, a csoportidentitásról szóló beszéd főként folytonos és egybefüggő határokat próbál meghúzni, ezeket ráadásul állandónak szeretné láttatni, hiszen a csoportot többnyire térben és időben rögzített módon jeleníti meg, ezzel is segítve a csoport stabilitását, esetenként történeti érvekkel is alátámasztva annak különböző igényeit.[15]

A határ sokrétű természete azonban nem jelenti azt, hogy annak hagyományos felfogása nem jutna szerephez az identitás-diskurzusban is. Nemcsak a szomszédos csoportoktól való fizikai elhatárolás formájában, hanem összetett területi referenciaként is, hiszen a nemzet a nacionalizmus legtöbb formájában azonosítható valamely hozzá tartozó területtel is. Nem volt ez másként a magyarok esetében sem: az ország – a Magyar Királyság – és a még nemesi *natio* azonosítása már a modern nacionalizmus előtt megkezdődött. Ezt vette át a 19. századi nemzeti mozgalom, azonban az emancipáció – vagyis a korszak politikai beszédmódja szerint a jogkiterjesztés – révén kibővítette a nemzet tagjainak sorát a korábban nem nemesi jogállásúak körével, és ezzel az országot immár csak részben kötötte ahhoz a nemesi közösségéhez, amelynek tagjai birtokolhatták azt. Az ezeréves történelem azonban továbbra is kiválóan alkalmas volt nemzet és területének azonosítására, és ez magában foglalta azt az elképzelést is, hogy a magyarok küldetése és sorsa a Kárpát-medencéhez kapcsolódik. Mivel pedig a Kárpát-medence a felemelkedő földrajztudomány és geopolitika mércéjével mérve is „egyedi" volt, „tökéletes" egység, így a nemzet határai az országhatár formájában természetes adottságnak tűnhettek.[16]

Ennek a határvonalnak a szimbolikus erejét és fontosságát, egyúttal azonban ellentmondásait is illusztrálja az állampolgárság jogi formájának kialakulása is. Az 1879. évi L. törvény a korszak jogi gondolkodásának megfelelően nem teremtett egyértelmű összefüggést nemzeti hovatartozás és állampolgári minőség között. Viszont a törvény Tisza Kálmán által jegyzett indoklása határo-

[15] Éger György 2011, 28–32.; Häyrynen 2011, 95–96., 103–106.

[16] Krasznai Zoltán 2012, 24–65.

Egry Gábor 10 28.indd 53 2015. 10. 28. 16:03:57

zottan megfogalmazta, hogy a kettős állampolgárság elképzelhetetlen,[17] miközben az állampolgárság megszerzését fő szabályként letelepedéshez kötötte, ezzel is világossá téve az államterület jelentőségét. Csakhogy az is hamar kiderült, hogy korántsem ilyen egyszerű a nemzet–állam–terület hármasság összekapcsolása. Amikor a külföldön élő és hazatérésre nem hajlandó Kossuth Lajos elvesztette volna magyar állampolgárságát, országos mozgalom indult „megmentésére", hiszen a nemzet hőséről elképzelhetetlennek tűnt, hogy ne legyen állampolgára a hazának is.[18]

A nemzet térbeli határai tehát már ekkor sem voltak teljesen egyértelműek, és ez megmutatkozott a különböző, országhatáron kívül élő csoportok – főként persze migránsok – gondozására indított akciókban, vagy a csángókérdés kezelésében. Mindez szorosan összefonódott a magyar birodalmi gondolattal is, miközben annak korlátozottsága, ráutaltsága egy külső támogatóra, mindenekelőtt Németországra, közvetlen hatással volt a kormányzati fellépésre – a csángók esetében az akció visszafogásában. Az említett birodalmi gondolat azonban olykor eljutott a nemzeti területet kiterjesztéséig is, új természetes határokat keresve (például a Balkán-hegység) a birodalmi víziókban megnövekedett súlyú Magyarországnak.[19]

A határok azonban befelé is módosultak, pontosabban egyszerre szilárdultak meg és váltak bizonytalanabbá. Az ország nyelvi megosztottságának problémája már a reformkorban is nyilvánvaló volt a magyar politikai elit számára, kezdetben azonban többségük elképzelhetetlennek tartotta, hogy a nem magyar anyanyelvű lakosok, ha egyszer egyenjogú polgár lesz belőlük, ne magyarosodnának el. Az 1848–49-es polgárháborús események, a nemzetiségi vezetők jelentős részének és követőiknek felsorakozása a dinasztia mögött arra ösztönözte a kiegyezést megkötő elitet, hogy más módon próbálja megnyerni a nem magyar lakosságot. Az egységes, de nyelvileg megosztott, és nyelvhasználatához, kultúrája ápolásához jogokat szerző kisebbségekből és a magyarokból álló politikai nemzet eszméje egyensúlyt keresett a nyelvi és érzelmi magyarosodás és a nemzetiségi öntudat között.[20]

Ezt az egyensúlyt azonban a magyar nemzetiségi politika végül soha nem találta meg. A nacionalizmusok erősödése egyformán jellemezte a nemzetiségeket és a magyar politikát, miközben a magyarosító politika eredményei hosszú ideig igencsak soványnak bizonyultak az egyre erőteljesebb verbális összecsapáshoz képest. A századfordulóra azonban kirajzolódtak a korszakunkat is

[17] „A kettős állampolgárság elavult fogalom, s ha érvényben volna is, oly visszásságokra és bonyodalmakra vezetne, hogy azt meg kellene szüntetni". Indoklás a „magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről" szóló törvényjavaslathoz. *Képviselőházi irományok, 1878–81.* IX. kötet, 223. Indoklás a 37. paragrafushoz.

[18] Kossuth állampolgárság-vesztésének aktusa még nem az állampolgári státus és a terület közötti szoros kapcsolatot jellemzi, hiszen a magyar állampolgárság megőrzéséhez elegendő lett volna hűségesküt tennie egy konzulátuson, vagyis elismernie alattvalói minőségét. A mentőakció azonban már azzal érvelt, hogy Kossuth több magyarországi település díszpolgára, és ebben a minőségében lenne jogosult megtartani állampolgárságát, anélkül hogy alattvalói hűségéről biztosítaná az uralkodót. Az ellenérvek voltak tehát azok, amelyek a terület–nemzet–állampolgárság viszonyrendszerben értelmezhetővé váltak.

[19] A bosznia-hercegovinai magyarok gondozására lásd Makkai Béla 2013; Makkai Béla 1996, a romániai magyarok gondozására lásd Makkai Béla 2002. A csángókérdésre Seres Attila 2005; Hatos Pál 2002. A birodalmi gondolatról Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In: Uő 2004, 122–158.

[20] A reformkori nemzetiségpolitikai elképzeléseket vázolja Lackó Mihály 1977, 200–248. Lásd még Gergely András 2002, különösen 78–80. A neoabszolutizmus időszakára vonatkozóan megkerülhetetlen Deák Ágnes 2000. A dualizmus kori nemzetiségi politikára lásd Szász Zoltán 1986, 1624–1700.; Szász Zoltán 1966, 1968, 2004; Lásd még Gángó Gábor 1998; Niederhauser Emil 1977; Hanák Péter: A nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában. In: Uő 1988, 112–129.

Egry Gábor 10 28.indd 54 2015. 10. 28. 16:03:57

jelentős mértékben meghatározó választóvonalak, nem utolsósorban azért, mert a kisebbségi elit nacionalista szemléletű csoportja a korábbi időszak passzivitását feladva aktív politikai fellépésbe kezdett. Az ekkoriban megszilárdult diszkurzív viszonyrendszer már a két világháború közötti identitás-diskurzust is jelentős mértékben befolyásolta. A magyar politika a Lex Apponyi (1907) vagy a horvát vasúti pragmatika (1907) révén is megmutatta,[21] hogy ekkor már a polgári hűség és a magyar nyelvtudás helyett az érzelmi magyarosodást és a magyar önazonosság elfogadását, elsajátítását várta el a nemzetiségektől. Történelmük a magyar történelem legyen, kultúrájuk elsősorban magyar kultúra. Emellett megőrizhetik anyanyelvüket, de a magyar nyelv elsőbbsége magától értetődő lesz. Annál is inkább, mivel a magyar nyelvet egyúttal a többségi nemzetnél kulturálisan elmaradottabbnak tekintett nemzetiségek felemelése eszközének is látták.[22]

A magyar történelem és a magyarsággal való érzelmi azonosulás igénye (ezt jelentette a magyar államesze elfogadása) összekapcsolódott, hiszen a történelemből vélték kiolvashatónak az autosztereotípiák talán legfontosabbikát, a magyarság államalkotó képességét. Ezt a magyar állam úgymond ezeréves fennállása igazolta, egyúttal azonban az államalkotó képességet a magyar nemesség és ezen keresztül a nemzet elválaszthatatlan jegyének tekintették. A körkörös érvelés leginkább azzal vált feloldhatóvá, hogy a magyar állam létét és formáját is természetes adottságnak és szükségszerűségnek vették. Ebből is következett, hogy a nemzetiségek számára sem lehetett más választás, mint elfogadni az államesze mét – ami ekkoriban már egyértelműen etnikai jegyeket társított a politikai nemzet fogalmához is.[23]

Ennek megfelelően az államesze és vele a nemzet szorosan kapcsolódott a magyar történelem nemzeti reprezentációjához is.[24] A nemzeti lét hagyományát és állandóságát több elem is biztosította: az állam vélt folytonossága, a nemesség – vagyis a rendi *natio hungarica* – stabilitása és szerepe a nemzeti történelem nagy elbeszélésében, és a nemzeti panteon nagy alakjai, akiknek nagy része valamiképp mind kapcsolódott a nemességhez és annak harcos hagyományához. Mert a nemzeti történelem ebben a formában egyúttal az államiság fenntartásáért és a nemzet szabadságáért folytatott küzdelem volt, ez legitimálta a nemesség privilégiumait is. A panteon persze nemcsak őket foglalta magában, hanem azokat az uralkodókat is, akik nagy szerepet játszottak az állam létrejöttében, megerősödésében és hatalmi helyzetének fenntartásában. Kevésbé lelkes méltatásra számíthattak azok az uralkodók és tanácsadóik, akik a nemesség és vele értelemszerűen az államfenntartó csoport jogait kurtították volna meg, kivéve azokat az eseteket, amikor uralmuk valamely magyar tulajdonság kidomborítására is alkalmat adott: mindenekelőtt az önzetlen hősiesség, hűség és a katonai erények megvillantása jött szóba, mint a pozsonyi diéta felajánlása Mária Terézia birtokainak megvédésére 1740-ben, vagy a magyar huszárok haditettei. Ezt a történelmet aztán a millenniumi ünnepségsorozat végleg a nemzeti önkép súlypontjává tették, szimbolikusan pedig a köztéri szobrok és emlékhelyek írták bele a fizikai térbe is.

[21] A Lex Apponyi az oktatás viszonyait szabályozta újra, szigorítva a kötelező magyar nyelvtanítást, és fegyelmi eljárással fenyegetett elvárásként megfogalmazva, hogy a tanulókat a magyar nemzethez tartozás szellemében kell nevelni. A vasúti pragmatika a vasút belső nyelvhasználati viszonyait rendezte, és az autonóm társország Horvátország területén is kötelezővé tette a magyar nyelv ismeretét és használatát.

[22] Puttkamer 2003; Hegedűs 2012.

[23] Puttkamer 2003, 448–450.

[24] Erős Vilmos 2012, 22–40.; Romsics Ignác 2011, 77–166.

Egry Gábor 10 28.indd 55 2015. 10. 28. 16:03:57

Területi vonatkozásai viszont sokszor inkább elmosták, mint kijelölték a nemzeti határokat, hiszen a nemzetiségi pártok fellépése után az ezeréves határon belüli, politikai értelemben vett magyar nemzet egysége gyakran egyértelműen fikciónak bizonyult. Mégis, a heterosztereotípiák rendszere bizonyos mértékig továbbra is fenntartotta a külső, az országhatár érvényességét a nemzetek határaként akkor is, amikor a nemzetiségi politikusokat „izgatóknak", „pánszlávnak" vagy „dákoromán irredentának" minősítették.[25] Ezzel ugyanis azt sugallták, hogy a nemzetiségi tömegek nem követik a főként külföldről instruált politikusokat, és ha nem agitálnák őket, akkor a konfliktusok is megszűnnének.[26]

Mindez azonban – éppen a vezetők és (félre)vezetettek közötti határvonal finom meghúzásával – ebben a formában meg is erősítette a magyar küldetés és államalkotó képesség eszméjét. Ez egyúttal azt is jelzi, hogy az egyszerre szilárd és bizonytalan földrajzi határ mellett társadalmi választóvonalak is kijelölhették a nemzeti csoportokat. Az államalkotó képességet a nemzetiségek magyarságtól különböző társadalmi szerepe és struktúrája igazolta, amit civilizációs különbségként értékeltek, és amiből kialakult egy, a külső megfigyelők által útirajzaikban részben visszaigazolt etnikai hierarchia is.[27] Ennek legfelső szintjén a magyarok álltak (illetve Erdélyben és a felvidéki városokban a német anyanyelvű szászok és németek), köszönhetően társadalmi (nemesség, kiterjedt városi polgárság) és foglalkozási szerkezetüknek (szabad pályákon mozgók, értelmiségiek, állami alkalmazottak, vállalkozók), a városi lakosság nagy súlyának, iskolázottságuknak és életmódjuknak (ruházkodás, technikai modernizáció). A városokban zajló asszimiláció csak megerősítette a magyarok civilizációs fölényének képzetét,[28] míg a szlovákok és a románok alapvetően kevéssé művelt, egyénileg jólelkű parasztnépként jelentek meg, az etnikai hierarchia alján. Mindez olyan erőteljesen beleivódott a századfordulós magyar közbeszédbe, és olyan mértékben befolyásolta a közgondolkodást is, hogy az első világháborút lezáró békekonferencián a magyar delegáció érvelésének egyik sarokköve lett.[29]

Érdemes azt is megemlíteni, hogy ez az etnikai hierarchia már a formálódó magyar nacionalizmus terméke volt. A 18. század és a 19. század első évtizedeinek részben felvilágosult, részben *hungarus* alapú etnikai csoportképei még más sorrendet képeztek. Bél Mátyás kifejezetten differenciált módon ábrázolta az etnikumokat, még az egyes vármegyék magyar, német és szlovák csoportjait is megkülönbözteti a máshol lakó hasonló nemzetiségektől is. A 18. század végére kijegecesedő sztereotípiák kulcsa még a civilizáltság és szorgalom, ennek megfelelően nemcsak a városi németek, vagy egyes régiók német parasztjai állnak a magyarok előtt, hanem sokszor a szlovákok is. A román férfiak civilizálatlanságának (munkakerülés, alkoholfogyasztás, erőszak és bosszúállás), a nők szépségének és szorgalmának képzete pedig részben nem etnikumukkal, hanem gazdálkodási rendjükkel és társadalmi helyzetükkel függött össze, legalábbis erre utal, hogy

[25] Szarka László 1995; Jancsó Benedek 1920; ifj. Bertényi Iván 2003.

[26] Ezt kiegészítette az is, hogy mind a szlovák, mind a román értelmiség, illetve a nemesség körében voltak magyarbarát személyiségek, akik a nyilvánosságban is vitatták a nemzetiségi politikusok felfogását. Lásd például Iudean 2012; Iudean–Onojescu 2013; Szendrei Ákos 2005, 2006; Halász Iván 2007.

[27] Mehedinți 2013. Az utazók azonban a németeket helyezték legfelülre, a magyarokat és a székelyeket középre, a románokat legalulra.

[28] Szarka László: Magyarosodás és magyarosítás a kiegyezés korában. In: Uő 1998, 33–73.

[29] Lásd például Apponyi Albert gróf delegációvezető szóbeli válaszát a magyar békedelegációnak átadott békefeltételekre. In: Zeidler Miklós (szerk.) 2002, 121–128.

Egry Gábor 10 28.indd 56 2015. 10. 28. 16:03:57

a hasonló módon gazdálkodó extenzív, legelőhasználó, erdei ipart is művelő kelet-magyarországi magyarokról is hasonlóképp vélekedtek földesuraik.[30]

Ebből a nézőpontból még az államalkotó képesség sem volt egyértelműen hozzárendelhető az egyik etnikai csoporthoz. A magyarság kizárólagos államalkotó erejének felfogása a reformkor második felének magyar nemzeti lelkesedéséhez kapcsolódik, egyúttal egy olyan fordulatot jelez, amely a különböző társadalmi pozícióknak megfelelően eltérő etnikai sztereotípiákat egyetlen, homogén, közös identitásban fogta volna össze. Ennek megfelelően változott meg a 'magyar' tulajdonságainak sora is, ekkor alakul ki a dualizmus korára is jellemző kép a vékony, magas, szép testtartású, nemzeti viseletet hordó, tüzes, hirtelen, nemzetére büszke, de ügyes, együttérző, nagylelkű, bátor, szabadságszerető magyarról. Ehhez társul a többi sztereotípiai változása is, a civilizálódás – vagyis az asszimiláció – lehetőségének beemelésével, ami a magyar nemzeti politikai program alapja is lesz.[31]

A kisebbségek megítélésében, és így a határok megvonásában is érvényesült azonban egyfajta kettősség. Az egyik változat elsősorban a tömegek jóravaló voltát és vezetőik rossz szándékát emelte ki,[32] de nem kellett sokat keresgélni, ha valaki olyan megnyilatkozásokat akart hallani, amelyek egységesen veszélynek láttatták a nemzetiségeket a magyarokra. Különösen a századfordulót követően erősödtek fel azok a hangok, amelyek a kialakuló nemzetiségi – mindenekelőtt román – középosztályban már a nemzeti közösség olyan vezetőjét látta, ami képes lehet középbirtokos réteget teremteni a magyar parasztok és birtokosok rovására.[33] Ez viszont a másik diskurzusváltozathoz képest egyértelműen a határok elmozdítását is jelentette. A civilizált középosztályból részben a kisebbség képviselője lett, és a nemzetiségi machinációk áldozata, a parasztság részben már a magyarságot képviselte, miközben megjelent az immár társadalmilag egységes, a népből felemelkedett középosztály által vezetett és nem csak izgatók által manipulált nemzeti közösség képe is. Ez a nemzeti közösség tehát arra is képes volt, hogy az állam nélkül, sőt az állam ellenében, csak a társadalom révén megszervezze önmagát, veszélyeztetve a magyarokat is, ezzel, mint látni fogjuk, egyszersmind példát is kínálva a magyarságnak.[34]

A magyar nemzeti közösséget határoló csoportok, akikhez képest a magyarságot is meghatározták, alapvetően Magyarországon belül helyezkedtek el, annak ellenére, hogy a nemzeti terület határa az országhatár volt. A szomszédos országok lakói ebben a viszonyrendszerben meglehetősen távolra kerültek, olyannyira, hogy igazán egységes nemzetkaraktert, egy-két sztereotípiánál többet, már nem rendeltek hozzájuk. Részben ezért fogalmazódhatott meg később az a vád, hogy egyesekről, például a csehekről a dualizmus kori magyar tankönyvek szándékosan nem ejtettek szót, mert titkolni akarták a csehek és a szlovákok azonosságát.[35] Ezek a távoli csoportok, a csehek és a romániai románok, a közéleti diskurzusban is legfeljebb veszélyforrásként kaptak szerepet. Ez egyébként kölcsönös volt, a csehek magyarokról alkotott képe a szlovák nemzeti mozgalom

[30] Vári 1994, 179–181.; 185–187.

[31] Uo. 190–191.

[32] Duin: 2009, 166–168.

[33] Egry Gábor 2006; Bárdi Nándor 2013, 95–105.

[34] Egry Gábor 2013c; Teleky Dezső verespataki főszolgabíró levele Apáthy Istvánhoz, Verespatak, 1914. VI.: 15.; OSZK Kézirattár, Apáthy István hagyatéka, Quart. Hung. 2456.

[35] Janšák 2011, 87.

csehszlovakista csoportja (hlaszisták) révén formálódott, a korabeli Románia közbeszédéé pedig erdélyi román értelmiségiek által.[36]

Románia esetében azonban a közvetve kialakuló magyarságkép mellett megjelentek a konkrét magyarok is. Ez sajátos kettősséghez vezetett. A népes magyar bevándorlóközösséget alapvetően szorgos, munkás, a románoknál bizonyos szempontból civilizáltabb csoportnak látták, ám a magyarországi viszonyokról, és így közvetve a magyarokról mint nemzetről azonban már az erdélyi román politikusok sérelmi beszédmódját átvéve, ahhoz alkalmazkodva szóltak, és ostorozták a feudális oligarchiát.[37] Mindez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy az előbbi csoportról széles körű mindennapi tapasztalatok is rendelkezésre álltak, az utóbbiról viszont nem. Hasonlóképp a nemzeti sérelmek tükrében ítélték meg a magyarokat a cseh nyilvánosságban is. A cseh magyarságképet aztán Masaryk foglalta össze az első világháború idején megjelent írásaiban, „tudományos" igénnyel, a magyarokat oligarchikus, arisztokratikus, barbár népként jellemezve. A magyar állameszme szerinte magyarosító nacionalizmus, a porosz junkerek világnézetéhez hasonló.[38]

Ugyanakkor a nemzeti közösséget nemcsak kívül határolták választóvonalak, hanem belül is azok szabdalták, noha ez az 'ők' csoportokra vonatkoztatott önmeghatározás, a külső határ meghúzása során nem mindig volt látható. De például a nemzetiségek két különböző megítélése – izgatók által feltüzelt jó szándékú, egyszerű parasztok, illetve a magyar népet szívós munkával visszaszorító, új középosztálya által vezetett nemzeti mozgalom – is arra utal, hogy az identitás-diskurzus megteremtésében is egyre komolyabb szerephez jutottak a magyar közösség regionális csoportjai közötti különbségek is. Az első nézet tekinthető ugyanis a hagyományos változatnak, a másodikat viszont többnyire erdélyi magyar közszereplők osztották. A különbség azonban nem pusztán szemléletbeli volt. Az erdélyiek számára ugyanis a román társadalomszervezés példaként szolgált arra vonatkozóan, hogyan kellene saját, erdélyi és magyar csoportjukat megszervezni, vagyis a románok megítélése egy, a magyar nemzeten belüli regionális önazonosság-változatot is megmutatott. Ez pedig – és még jó néhány hasonló jelenség – a belső, magyar–magyar határok létére is utal.[39] Ezek persze nem mindig és nem hasonló intenzitással váltak láthatóvá, ha pedig összehasonlítjuk az 1919-től Románia és Csehszlovákia uralma alatt álló területeket, akkor az is világos lesz, hogy nagyon eltérők is lehettek a regionális azonosságok területi vonatkozásai.

Abból érdemes kiindulni, hogy maga a magyar nemzet fogalma, csakúgy, mint a magyar fogalmának meghatározása, ezen belül pedig a csoporttulajdonságok köre sem volt eleve adott. Éppen ezért a 19. század úgy is felfogható, mint a regionális csoportok, elitek küzdelme a nemzeti jegyek és vele a nemzet meghatározásáért.[40] Ennek során arra törekedtek, hogy minél több kerüljön be a magyarság kanonizált jellemvonásai közé azok közül, amelyeket saját regionális csoportjukra nézve meghatározónak tartottak. Az is része volt ennek a küzdelemnek, hogy melyik regionális csoport alakjaiból válhatnak a magyarság jellegzetes képviselői. Természetesen az erdélyi magyar elitnek nagyon jó lehetőségei voltak, mivel nem csupán sajátos csoporttudatot képvisel-

[36] Szarka László: Emberarcú nacionalizmus. T. G. Masaryk kisebbségpolitikájának változásai. In: Uő 1998, 174–175.; Makkai Béla 2009, 215.

[37] Makkai Béla 2009, 215., 221–222.

[38] Uo. 221–222.; Szarka László: Emberarcú nacionalizmus. i. m. 174–175.; Puttkamer 2003, 453.

[39] Egry Gábor 2013c, 4–12.

[40] T. Szabó Levente: Erdélyiség-képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén. In: Uő 2008, 13–98.

tek, hanem az erdélyi államiság hagyományaival is, és már a század közepén megkezdték az erdélyi regionális kulturális intézmények (például az Erdélyi Múzeum Egylet) szervezését. Később aztán ennek keretei közt, részben a muzealizált hagyomány és emlékezethelyek révén, keresték az autentikus magyar csoportot, például Kalotaszegen.[41]

Mindebben persze segítségükre volt az is, hogy az erdélyi történeti panteon szereplői helyet kaptak a magyar nemzeti történelemben is, ráadásul a 16–17. századot tekintve éppen őket tartották a magyar államiság fenntartóinak. Így aztán az erdélyi történelem magyar történelemben elfoglalt helye határozottan erősítette a helyzetüket, és az olyan események, mint a kolozsvári Mátyás-szobor felavatása legalábbis kettős értelműek voltak: a tisztán magyar önazonosság mellett akár erdélyi *és* magyar azonosulást is megjeleníthettek.[42]

Ugyanakkor Erdély még tovább is tagolható volt; sajátos rendi berendezkedése és ehhez igazodó közigazgatásának keretei közül kinőve lehetőség nyílt további regionális azonosságok megjelenítésére is. Ezek közül azok jutottak leginkább érvényre a formálódó identitás-diskurzusokban, amelyek esetében a leginkább egybeesett a folklór, a közigazgatás, a katonai szervezet és az egyházi szervezet sajátos jellege. A szász önazonosság a 20. század közepéig markánsan elkülönült a magyarországi, majd romániai németségen belül,[43] a fogarasi *(boérek),* Hátszeg vidéki (magyar nemesek), naszódi románok (határőrök) privilegizált csoportjai körében ez a regionális azonosulás határozta meg a nemzetit is.[44] A székely írástudók körében pedig már a 18. századtól formálódott az a csoportmitológia, amelyet aztán a következő évszázadban sikerült kifelé is elfogadtatni mint a székelységre általánosan jellemzőt. Ennek sarokköve volt, hogy a székelyek Attila leszármazottai, a magyarok egyik legharcosabb és a nemzet határait védő csoportja, akik egyúttal a nemzet autentikus megjelenítői is.[45] Ez pedig jó néhány szerző szerint éppen részben vagy teljesen keleti karakterjegyeikkel állt összefüggésben. Igaz, éppen a székely hagyományt a nagyközönség számára leghatásosabban tálaló Orbán Balázs esetében a keleti jegyek valójában a tipikus nyugati vonásoknak (szorgalom, racionalitás, vállalkozói észjárás stb.) átvitelét jelentették.[46]

Erdélyben tehát adott volt a területi és részben közjogi vonatkoztatási pont egy regionális *és* magyar identitás-diskurzus számára, a Székelyföld és a székely nemzet pedig hasonlóan régtől fogva adott rendi és közigazgatási keret. Ezzel szemben a későbbi Szlovenszkó esetében hasonló egység nem létezett.[47] Ez azonban nem jelentette azt, hogy nem merült volna fel az itt fellelhető regionális csoportok reprezentációja kapcsán, hogy akár ezek is lehetnének a magyarság meghatározó képviselői. Csupán, hasonló intézményi keretek és hagyományok híján, hiányzott az Erdélyben már a századforduló után nyilvánosan is megjelenő regionális identitáspolitika. A kisebb régiók reprezentációja azonban hamar utat talált az irodalomba, legyen szó akár a palócokról, akár

[41] Uo. 49–66.; Uő: „Erdély népei". A tér ideológiái és Erdély-képei az intézményesülő erdélyi turisztikai mozgalomban. In: Uő 2008, 137–139., 170–175. Az emlékezet helyeire *(les lieux de mémoire)* lásd Nora 2010, 13–33.

[42] T. Szabó Levente: „Erdély népei" i. m. 172–180.

[43] Mcarthur 1990; Egry Gábor 2009a.

[44] Mitu 2013.

[45] Hermann Gusztáv Mihály 2003, 175–198. – A székely mitológia terjesztésében kiemelkedő szerepe volt Orbán Balázsnak. Részleteire lásd T. Szabó Levente 2008, 27–49.

[46] Bolgár Dániel 2010.

[47] Kiss Gy. Csaba 2007.

a sárosi „gavallérokról", „tót atyafiak"-ról.[48] A régió magyarjai eszerint mindenekelőtt nemesek, akik szerethetők, jó kedélyűek, mulatozók, de inkább egy elmúlóban lévő világot képviselnek. Nem a mai Szlovákiából megformált régió, hanem kisebb térségük (Sáros, Szepes, Nógrád) megjelenítői, akik olykor maguk is befogadták önazonosságukba az irodalom által közvetített képet.[49]

Ugyanakkor ezen a vidéken a városi önazonosság is komoly szerephez jutott, nem kis részben azért, mert a városi társadalom minden rendi hagyományával együtt is jelentős mértékben eltért a magyar nemzeti önképet domináló nemesi-megyei világtól, továbbá mivel a városok lakosságának többsége sokáig nyelvileg sem volt magyar. Egyes helyeken – például Pozsonyban – még az első világháború idején is ez volt a helyzet. Itt, akár a hagyományokra építve, akár mint Pozsony esetében a határ menti elhelyezkedés, a Monarchia központjának közelsége segítségével erős és a magyar nemzeti önazonossághoz csak részben alkalmazkodó helyi önazonosság alakulhatott ki, olykor az etnikai hierarchiát is átalakítva. Ezek persze beilleszthetők voltak a nemzeti identitás-diskurzusba is, de reprezentációjuk óhatatlanul is annak rovására történt, például a város nyilvános terében.[50]

Ezeknek a regionális vagy helyi azonosságoknak közös jellemzője volt, hogy a magyar nemzet mentális térképén[51] periferikus helyzetben voltak, és képviselőik a közéletben is hasonló szerepet játszottak. A magyar nemzeti táj ekkor már az ország földrajzi középpontja, az Alföld volt, és a többi régiót is ehhez képest határozták meg. A különbség persze éppen ezért nemcsak a centrumhoz való viszony volt, de határt teremtettek a táj és vele lakói jellegzetességei is: a tág, átlátható, hatalmas terű Alföld állt szemben a hegyes, szabdalt, kis világokat és lakóikat rejtő Erdéllyel és az északi országrész hegyes-völgyes vidékével.[52] A periféria természetesen távolságot, a távolság és vele a határmentiség pedig egyszerre megismerendő és az idegen számára ismeretlensége miatt eseménydús világot jelentett.[53] Ugyanakkor abban is segíthetett, hogy belülről, vagyis a központ felől nézve a regionális önazonosság-képzetek elemei legalább részben visszaigazolódjanak. Az erdélyi identitás-diskurzus számos elemét Magyarország felől nézve is igazoltnak látták: az ottaniak romlatlan jellege, tisztasága, erősebb nemzeti érzése tartozott ezek közé.[54] Ugyanakkor az északi országrészekben ez a folyamat inkább úgy nézett ki, hogy az ottaniak a részben nélkülük megalkotott regionális reprezentációt fogadták el.

[48] Uo.

[49] Nedőfy Árpád: Forró siker jegyében zajlott le az eperjesi jótékony célú kultúrestély. Eperjes, október 31. *Prágai Magyar Hírlap,* 1930. november 2. 10.; Ablonczy Balázs: Virtuális vármegye. Sáros, 1820–1940. Nemzetiségközi kapcsolatok az emlékiratok tükrében. In: Uő 2011a; 81–97.; Uő „Lesz még kikelet a Szepesség felett". Kormányzati befolyás és a menekült hálózatok társadalma a két világháború közötti Magyarországon. In: Uő 2011a, 128–130., 136–138., 141–146.

[50] Horel 2011; Ablonczy Balázs: Multikulturalitás és egymás mellett élés Selmecbányán a XIX–XX. században. In: Uő 2011a, 36–50.; Babejová 2003, 14–15., 85–90., 153–166.; Lipták 2011.

[51] A mentális térkép egy egyén vagy közösség környezetének, világának szubjetív felfogása és kivetítése, saját nézőpontjából történő elhelyezése saját terében. A mentális térkép nem a földrajzi térkép megfelelője, hanem az egyes objektumokra, népekre, csoportokra vonatkozó eltérő tudás, információk, érzelmi és értelmi viszonyulás összessége és térbeli kivetítése. A közösség mentális térképe az egyénihez képest a közösséget állítja előtrébe és nem csupán egyéni tapasztalatokon nyugszik, hanem közös tudáson is. Graham 1976, 1982.

[52] A nemzeti tájról Albert Réka 2006, 2010; T. Szabó Levente 2008, 141–145.

[53] Ardener 1987. Lásd még Kürti 2001., 16–20.

[54] Egry Gábor 2009b, 508–510.

Egry Gábor 10 28.indd 60 2015. 10. 28. 16:03:57

Mindez végül könnyen feloldódhatott egy olyan diskurzusban, amelyik a regionális önazonosságot bevetve érvelt amellett, hogy a regionális vagy éppen helyi eliteknek céljaik megvalósításához a központ feltétlen segítségére is joguk van – annak beleszólása nélkül. Ez az érvelési mód jellemezte az Erdélyi Szövetséget éppúgy, mint a városi vezetőket a pozsonyi egyetem létesítéséről folyó vitában.[55] Ilyen módon a régió és lakói (nem csak a magyarok) még akkor is elhatároltattak a közös nemzettől, ha egyébként éppen a nemzeti önazonosság volt a legfontosabb magának a régiónak a meghatározásában is: az nem volt más, mint a szlovákok, románok vagy éppen magyarok (székelyek) legnemzetibb vidéke, bölcsője.[56] Ebben az esetben ugyanis épp a régió vitatott jellege tette lehetővé, hogy lakóik a nemzeti küzdelem élharcosaként mégiscsak megkülönböztessék magukat azoktól a nemzettársaiktól, akik a biztonságos távolban éltek.

Persze nem kizárólag a magyar identitás-diskurzus vagy annak regionális változatai reflektáltak a magyar nemzet mibenlétére, a magyarok legfontosabb jellegzetességeire. A magyarok kívülről nézve is léteztek, és a román, szlovák, esetenként pedig még a cseh identitás-diskurzus számára is ők jelentették azt az 'ők' csoportot, amelyhez képest ezeknek a közösségeknek az identitása megjeleníthető volt. Ám akárcsak a Kárpát-medencén kívüli románok és csehek a magyar önmeghatározásban, kezdetben a magyarok is csak másodlagos, olykor jelentéktelen szerepet játszottak a cseh és romániai román diskurzusban. Éppen ezért a magyarok képe ebben a közegben jórészt annak megfelelően alakult, ahogy a magyarországi románok és szlovákok alakították azt.

Így viszont érthető módon sokat átvettek a magyar autosztereotípiákból, igaz, nem egy esetben átértelmezve, negatív színben láttatva azokat. Az átvétel nem csupán azért lehetett természetes, mert mind a szlovák, mind a magyarországi román diskurzus a magyarra reflektálva formálódott, hanem azért is, mert képviselőik sokszor maguk is jórészt az ezt közvetítő intézmények révén szocializálódtak, sőt sokszor társadalmi helyzetük, nemesi származásuk is a magyar nemességhez kötötte őket.[57] Mindenesetre ennek jelentős szerepe lehetett abban is, hogy az egyes nemzetiségek saját identitás-diskurzusa a magyarokat nagyon hasonló módon rajzolta meg, nagyjából elfogadták a magyar önkép által meghúzott társadalmi választóvonalat, ami azonban azzal is járt, hogy a hatalmi viszonyokat könnyen nemzeti ellentétként és elnyomásként értelmezhették. A domináns felfogás szerint tehát a magyarok alapvetően nemesi nemzet voltak, a nemesség azonban ebben a konstrukcióban egyre inkább összeolvadt az arisztokráciával, de annak civilizációs jellegzetességeitől, műveltségétől eltekintve inkább szűk körű, önkényes oligarchiaként próbálták azt megragadni.[58] Ez az oligarchikus jelleg egyébként a román magyarságképben a középkori Magyar Királyság bukásának fő okaként jelent meg, érdekes módon ellenpontozva azt a magyar történelmi felfogást is, amit egyébként ezzel csupán megismételt.

Történelemkép és aktuális nemzetkarakter más módon is összekapcsolódott, ismét csak a magyar önkép formálódását idézve. Például a középkori magyar bárók kevélységét, hatalmaskodását ázsiai eredetüknek tudták be, és közben ezeket a tulajdonságokat kivétel nélkül jellemzőnek vélték saját magyar kortársaikra is. Ezt az arisztokratikus önzést vélték felfedezni a nemzeti egoizmusban is, amelyet a magyar sovinizmus fő forrásának láttattak. A magyar politikát Tisza Kálmántól

[55] Egry Gábor 2013c, 29–31.; Babejová 2003, 153–190.

[56] Mitu 2012.

[57] Például Alexandru Vaida-Voevodot. Lásd Balogh Béni 2012, 63–64.

[58] Hegedus 2010; Michela 2008, 277–280.

kezdve csak fokozódó soviniszta törekvések soraként jelenítették meg, amelynek önkényessége azonban ilyen formában szervesen összefüggött a magyar nemzeti karakterrel is.[59] Éppúgy, mint a magyarok állandó dinasztiaellenes lázadása, amit határozottan szembeállítottak a románok dinasztiahűségével.[60]

Ennek megfelelően a magyar nemzeti panteonból éppen azért emeltek ki pozitív alakokat is, mert azok nem magyar módra tevékenykedtek: Szent István centralizált államot hozott létre, Zrínyi Miklós küzdött a török ellen, Széchenyi István önzetlenül és áldozatkészen tett nemzete felemeléséért, Deák és Eötvös pedig igazi liberális politikusként a nemzetiségekkel való megegyezésre törekedett, nem elnyomásukra. Nagyon is különböztek a tipikus szemtelen hivatalnokoktól, a felfuvalkodott katonatisztektől, a soviniszta értelmiségiektől, a hiú városlakóktól.[61]

Ebből sejthető az is, hogy a magyar társadalmat is másként láttatták. Mindenekelőtt a városokról és a polgárokról alkotott képük volt eltérő, a számukra idegen várost inkább erkölcsi problémának vélték, mint a jövő talpkövének, tele hiú városiakkal, könnyűvérű fővárosi nőkkel. Elvitatták a magyarok civilizációs felsőbbrendűségét is, és nem csupán történelmi és kulturális érvekkel, amilyen a román nyelv latin eredete és a magyar nyelv barbár, ázsiai jellege. A magyarokat általában is úgy látták, mint akik nemzeti jellemükből eredően csak a politika és a hatalom iránt érdeklődnek, a gazdasági pályákat elhanyagolják.[62]

A magyarokkal szemben megfogalmazódó (cseh)szlovák identitás-diskurzus alakítói hajlamosak voltak elfogadni a szlovákságról alkotott kép pozitív elemeit, ám a magyar civilizációs fölény tézisét ők is elvetették. Ehhez két fontos elemet használtak fel, a Nagymorva Birodalom (Fejedelemség) emlékét és a kereszténység felvételét jóval a magyarok előtt. Ez lényegében azt volt hivatott igazolni, hogy a szlávok az ország északi részének (sőt a Kárpát-medencének) az őslakosai, és a nyugati civilizációt is hamarabb elfogadták, mint a barbár ázsiaiak. Ez nagyjából megfelelt a román identitás-diskurzus történeti felfogásának, ami változó módon a rómaiakban, dákokban vagy a két nép összeolvadásából létrejött népességben lelte fel a nemzet őseit, és azt hangsúlyozta, hogy ők a latinitás örökösei és folytatói. Ennek a latin népességnek a bölcsője Erdély, ami így nemcsak a románok igazi hazája, hanem az ókori civilizáció örököse is. Ezt az eredetfelfogást egészítette ki a 18. századi személyiségekkel kezdődő kézzelfogható panteon is. Amíg a görögkatolikus püspökök és egyháziak sora a román kultúra újraélesztéséért és a latin gyökerek feltárásáért kapott helyet soraikban, addig Horea, Cloşca és Avram Iancu a magyarokéhoz foghatónak beállított román harci erények mellett a magyarok – illetve a magyar oligarchia – elleni küzdelmet is jelképezte. Iancu emellett azt a dinasztiahűséget is, amit ismét csak szembehelyezhettek a magyarok illojalitásával, lázadásaival.[63]

Ez a sajátos nemzeti történelem azonban csak néhány szálon kapcsolódott ahhoz a történelmi elbeszéléshez, ami eközben Romániában a románok történelmeként formálódott, nem is szólva a csehek és a szlovákok történelmének igen sajátos viszonyáról. Mindez, hasonlóan az erdélyi ma-

[59] Hegedus 2006; Mitu 2006, 239–245.

[60] Uo., illetve Bericht Vaidas Dezember 1908. In: Hitchins 1974, XXII. dok.

[61] Hegedus 2006.

[62] Uo.

[63] Bucur 2001; Bericht Vaidas Dezember 1908. In: Hitchins 1974, XXII. dok.

Egry Gábor 10 28.indd 62 2015. 10. 28. 16:03:57

gyar regionális történetekhez, már ekkor és később is lehetőséget nyújtott regionális, a nemzetitől eltérő, akár azzal szembeállított identitás-diskurzusokra is.

Míg a magyarokról alkotott kép jórészt megegyezett a szlovák és a román, továbbá részben ezek közvetítésével a cseh és a romániai diskurzusok esetében, addig az utóbbiak által megrajzolt szlovák- és románkép egy ponton lényeges eltérést mutatott. A románok erdélyi románokról alkotott képe a történeti egység hangoztatása mellett nagyjából elfogadta azoknak a magyarokkal szemben megfogalmazott önképét és referenciáit, amennyiben pedig azok elmaradottságát, nyomorúságos viszonyait emelte ki, akkor ezt jórészt a magyar elnyomásnak tulajdoníthatta, ám ezzel nem kérdőjeleződött meg általánosan megfogalmazott szerepük a román nemzet nemzeti jellegének fenntartásában. Ezzel szemben a csehek a szlovákokat a magyarok szlovákokról alkotott képéhez nagyon hasonlóan látták, bár elmaradott és éppen ezért nemzetileg érintetlen jellegüket ők is elsősorban a magyar elnyomásnak tulajdonították.

Mindezzel együtt sem a szlovák, sem a magyarországi román önazonosság nem nélkülözte a már korábban is említett regionális változatokat, melyek nemritkán a politikai kérdésekben is kifejezésre jutottak. A már említett fogarasi, hátszegi, naszódi privilegizált csoportok mellett kiemelhetők a Bánság románjai – főként az egykori határőrök –, akik körében viszonylag kiterjedt katonai elit is kialakult, és itt jelentős volt néhány város román lakossága is. Az sem véletlen, hogy itt érhető a leginkább tetten az uralkodó személye iránti hűség és lojalitás nyilvános megjelenítése is.[64] Ugyanakkor a Bánságon belül tetten érhető volt egy részben ezzel összefüggő sajátos bánsági önazonosság, akár a nemesi polgárosodás révén attraktívvá váló magyarosodás keretei közt kialakuló városi világban, akár a határőrségből, a már említett dinasztikus lojalitásból és a telepes népesség kedvező jogállásából és nyelvi sokszínűségéből kialakuló ún. *Landespatriotismus*.[65]

Nem a Bánság volt az egyetlen, ahol hasonló folyamatok figyelhetők meg. Az Erdélyi-érchegység nyugati lábánál, Bihar és az egykori Zaránd megye területén, Belényes központtal egy másik sajátos kisrégió alakult ki, amelynek mindennapi életében a nemzeti közömbösség is jelentkezett. Máramarosban néhány román nemesi család az amúgy is specifikus helyi világot jelentő megye irányításába is beleszólt, sőt némelyek, például a Mihaliak a magyar liberális politikai elitbe is bebocsátást nyertek. Sajátos jegyeket mutatott a közeli, egykoron Kővár-vidék román társadalma is.[66] Az ország északi részén mindenekelőtt Kelet és Nyugat különbsége jelentkezett. Kelet-Szlovákiában a századfordulón már regionális identitásépítés folyt, a keletszlovák vagy szlovják azonosság megerősítésére. Ennek képviselői és megfigyelői – köztük Teleki Pál és Jászi Oszkár is – a magyar állam iránt lojális regionális nemzeti csoportot képzeltek el, amelyik katolikus, és a magyar

[64] Marin: 2009, http://discovery.ucl.ac.uk/18562/1/18562.pdf (letöltve 2014. március 10.). Alexandru Vaida-Voevod a bánsági sajátos dinasztiahűség jegyében részletezi a karánsebesi Ferenc József-szobor felavatása körüli állítólagos eseményeket. A szobrot a volt határőrezred adományaiból emelték, avatására a környező falvakból ezrek vonultak volna fel a *Gott erhalte* kezdetű császári himnuszt énekelve. A hatóságok azonban a beszámoló szerint megtiltották a demonstrációt, és Coriolan Brediceanu nemzeti párti politikus végül otthonmaradásra bírta a volt határőröket, akiket felháborított a szobor magyar felirata: „I. Ferencz Józsefnek hű határőrei". Bericht Vaidas Dezember 1908. In: Hitchins 1974, 45–46. Mindenesetre a szobor ezzel együtt is kifejezte a népi érzéseket, mert 1919-ben a lakosság nem engedte, hogy az új hatalom lebontsa.

[65] Borsi-Kálmán Béla 2006, 141–274.; ifj. Bertényi Iván 2011. A *Landespatriotismus* fogalma elsősorban a dualista Ausztriához kötődik. A történelmi tartományokhoz, egységekhez és lakóikhoz fűződő lojalitást és az ezekkel való azonosulást jelenti, akár a nemzetekkel szemben is.

[66] Belényesre és környékére lásd Nemes 2012; Máramarosra Cieger András 2003; Kővár vidékére Szentgyörgyi Mária 1972, 95–102., 146–174.

kultúrába ágyazott.[67] Ezzel együtt is elmondható azonban, hogy hatékony intézményrendszer és jelentős számú nemzetépítő aktivista híján a szlovákok esetében számos, a földrajzi viszonyok által is tagolt kisebb csoport létezett.

Amennyiben mindehhez hozzávesszük, hogy a nemzetiségi identitás-diskurzusok magyarokkal szembeni kritikus elemei közül nem egy (a feudalizmus kárhoztatása, az oligarchia bírálata, 'Ázsia' és a Nyugat szembeállítása stb.) megegyezett a kortárs magyar társadalomkritika felfogásával, még inkább látható, hogy a sztereotípiák és toposzok átvétele és felhasználása, a különböző belső határvonalak léte lehetőséget adott arra is, hogy a szereplők a helyzettől és céljaiktól függően helyezzék át a nemzeti határokat. Ezt segítette a „természetes" állam- és vele nemzeti határ és a formálódó etnokulturális nemzetfogalom által kijelölt nemzeti határ különbségéből adódó feszültség, egyúttal azonban mozgástér is. Az autentikus, tiszta magyarok, románok, szlovákok pozíciója pedig a regionális identitás-diskurzusokat támaszthatta alá. Mindez nem is maradt hatástalan akkor, amikor az első világháborút követő változások alapjaiban rendezték át az addigi viszonyrendszert.

Kis országok, nagy nemzetek

Az első világháborút követő rendezés nem járt a területihez hasonlítható változással az auto- és heterosztereotípiák tartalmát tekintve. Jelentős elmozdulás két vonatkozásban történt: a nemzeti tér földrajzi kiterjedése és határai meghúzására vonatkozóan, valamint a különböző látható és identitáspolitikailag aktív elittel rendelkező csoportok számában. Ez utóbbi persze még bonyolultabbá tette a már addig is szövevényes viszonyrendszert. Nemcsak a korábbi regionális törekvések váltak jobban láthatóvá, hanem Budapestről nézve is megkerülhetetlenné vált az addig távoli csoportok és elitjeik tevékenysége. Prága és a csehek, Bukarest és az ókirályságbeli elit immár nemcsak a szlovákok és a magyarországi románok támogatója volt, de befolyásolta jelentős létszámú kisebbségi magyar közösségek életét – ideértve az identitáspolitikát – is.

Az új határok szinte kézzelfogható módon jelenítették meg gyakorlati tapasztalatként is ezt a problémát. Hirtelen összeszűkült a nemzeti tér, magyarok sora került a határon túlra. Bár a hozzájuk fűződő kapcsolat korábban sem feltétlenül volt szoros, és sokszor egzotikus idegennek tűntek a régi ország más részein lakók szemében,[68] az új határ és az általa megvalósult korlátozások mégis a távolság új minőségét jelentettek, identitáspolitikai szempontból jelesül azt, hogy ezek a csoportok kikerültek a magyarországi nemzetépítés keretei közül.

Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy immár intézményesült a Csehszlovákiához és Romániához tartozó területek korábban is meglévő, a diskurzusban is kitapintható, egyúttal gazdasági-társadalmi vagy közigazgatási értelemben is érzékelhető perifériahelyzete, és lényegében megváltoztathatatlan adottsággá vált. A revíziós propagandán alapuló magyarországi felfogásban ezek a kisebbségi magyar közösségek elnyomott, üldözött, kiszolgáltatott, tulajdonképpen tehetetlen csoportokként jelentek meg, akiknek, ha kisebbségi sorban maradnak, megpecsételődött a sorsuk. Életük jobbrafordulása a revíziótól függött, a revízió viszont Magyarországtól. Ebben a formában tehát Magyarország sajátos és tehetetlen, az anyaországtól függő meghosszabbításaként láttatták

[67] Ablonczy Balázs: Renegátok. A magyar revíziós politika szlovák ágensei a két világháború között. In: Uő 2011a, 79.
[68] Kereszturi 1934, 272–284.

Egry Gábor 10 28.indd 64 2015. 10. 28. 16:03:57

őket, amit lényegében visszaigazolt az új többségi elit is, amikor a kisebbségi magyar pártok vezetőit előszeretettel állította be irredentának, szervezeteiket pedig – nem minden alap nélkül[69] – Budapest pénzelte.

Ez egyúttal megerősítette periferikus helyzetüket mind saját nemzetükön belül – hiszen egyértelműen annak külső határára kerültek –, mind az új államok keretében, földrajzilag éppúgy, mint társadalmi értelemben, legalábbis ami az új etnikai hierarchia felépítésének kísérletét, intézmények és pozíciók nemzetiesítését jelentette. Ugyanakkor ez a földrajzi helyzet és az átalakuló társadalmi viszonyok egyfajta kettős perifériás helyzetet teremtettek a határ mentén, és részben a kisebbségek által lakott területeken.[70] Ezek a vidékek szinte minden szempontból a legtávolabbra estek az új államok központjától, amit az is tükrözött, hogy az államszervezet képviselői ezeket érezték a leginkább idegennek, saját szemszögükből legkevésbé nemzetinek, olyannyira, hogy sokszor még az itt élő románok és szlovákok nemzeti identitását is kérdésesnek tartották.[71]

Mindez azonban messze nem volt ilyen egyszerű, ha nem Budapestről, Prágából vagy Bukarestből szemlélték a helyzetet, hanem Pozsonyból, Komáromból, Kolozsvárról vagy Temesvárról. Innen nézve az említett kettős perifériás helyzet nemcsak a kisebbségiekre volt igaz, hanem az itt élő többségiekre is. Ezzel azonban az új nemzetállami központok felé meghúzott határ is új jelentést és értelmet kaphatott, az etnikai-nemzeti választóvonalból regionálissá válhatott. Így a nemzeti mellett – esetleg helyett – a regionalista identitáspolitika is támaszt kaphatott, akár a nemzeti alternatívájaként is. Másfelől az új államhatárok óhatatlanul sem csak ki-, hanem át is rajzolták az immár az identitás-diskurzusban is sokkal erőteljesebb kontúrt kapott régiókat. Végső soron az új államhatár alakította ki a 'Felvidék' végleges körvonalait, leválasztva róla többek között annak a mai Magyarországra eső déli peremét is.[72] Emellett az új határ mentén lassan kialakult egy korábban nem létezett régió, amit az etnikai keveredés, és – Prágából és Pozsonyból nézve – a terület veszélyeztetett volta különböztetett meg az ország többi részétől.[73] Erdély viszont, amelynek fogalma legalább annyira jól körülhatárolt volt, mint a világháború előtti Magyarországé, és nem foglalta magában csak a Romániához került területek egy részét, „kibővült" a Bánság és a részek (Partium), valamint Máramaros területével is.[74]

A fentiek természetszerűen bonyolították az identitás-diskurzusban foglalt önmeghatározást és a másságról alkotott képet is, mindenekelőtt azzal, hogy a csoportokat elválasztó határokat nem szilárdabbá tették, hanem inkább képlékenyebbé, és ez lehetőséget teremtett arra is, hogy bizo-

[69] Angyal Béla 2002, 75–78., 83–90., 102–106.; Bárdi Nándor 1995.

[70] Mannová 2009b.

[71] Livezeanu 1995, 142–145.; Egry Gábor 2013a, 2013b.

[72] Michela 2008.

[73] Mannová 2009b.

[74] Barabás Béla aradi képviselő, aki korábban a magyar közös ügyi delegációnak is tagja volt, így fogalmazta ezt meg már 1922-ben: „Erdély eddig történelmi határ volt a magyarság szemében, ma azonban a változott viszonyok folytán ez a határ jelentékenyen kibővült. S a kapcsolt részekkel nem csak új területtel, de új emberekkel is gyarapodott, akik ha eddig Erdélyről volt szó, vagy népeiről ebbe semmi beleszólásuk, beavatkozási joguk nem volt. Ám de az idők változtak, s így ma, ha az erdélyi magyarság nagy érdekei s különösen mint nemzeti kisebbség, vagyis mint nemzetközi jogalany kerülnek szóba, akkor a csatolt területek magyarjai s elsősorban az a nagy intelligencia, amelyet Arad, Temesvár, Lugos, Nagyvárad, Szatmár, Nagykároly és a kisebb városok magyarsága képvisel, olyan nagy erkölcsi súllyal bír, amely képes lesz elsimítani a központban szereplőknek személyes vonatkozású ellentétét, helyi érdekű acsarkodását." Lásd: Az egységes magyarság. *Ellenzék,* 43. évf. 1922., 222. sz.; Egry Gábor 2009b, 506–510.

nyos csoportok regionális szinten is újrafogalmazzák önmagukat. Ráadásul mindez a nemzetállami kormányok és központok identitáspolitikai törekvéseinek ütközőpontján zajlott, úgy, hogy ezek nemritkán más célt fogalmaztak meg mind Szlovenszkón, mind Erdélyben. Nem csoda tehát az sem, hogy a bonyolult viszonyrendszer a kisebbségi és többségi regionális csoportok számára egyaránt lehetőséget adott az aktívabb fellépésre, miközben persze az egyes, így meghatározni szándékozott csoportokon belül sem sikerült megakadályozni az alternatív önmeghatározások és velük együtt olykor más identitáspolitikák megjelenését.

A jelentős változások tükrében azonban éppenséggel meglepő lehet, hogy mennyire szilárdak maradtak a korábbról származó sztereotípiák – akár a saját csoportra, akár a külső csoportokra vonatkoztak. Igazán jelentős mértékben csak az változott, hogy ezek kire is vonatkoznak – azaz, hol húzzák meg a csoporthatárokat, miként kezeljék a köztes helyzetbe került vagy ott hirtelen megkerülhetetlenné lett csoportokat, amilyenek a kisebbségi magyarok, vagy a regionális nemzetek, például szlovákok, ruszinok, esetleg a többségi nemzetek regionális, de elkülönülten is megjelenő részei és azok reprezentánsai. Vajon mennyiben lehet őket külön 'ők' csoportként kezelni, különösen abban az esetben, ha maguk is kialakították saját identitás-diskurzusukat? És ha igen, akkor hol is húzódnak a nemzet határai?

Budapestről nézve már csak azért is maradt minden a régiben, mert az identitáspolitikai diskurzus szétválaszthatatlanul összefonódott a revíziós propagandával. Az utóbbi nemcsak az iskolába hatolt be, hanem az ünnep- és emléknapokon túl a mindennapokat, sőt a szórakozást is áthatotta (például revíziós tárgyú színdarabokkal), és a mindennapi, banális helyzeteket is. Főként a propaganda tárgyiasult, apró elemei szolgáltak arra, hogy a nemzet közös veszteségét és nem feldolgozható fájdalmát a legváratlanabb helyzetekben is felidézzék: gyufásdobozokon, hamutartókkal, étlapokon. Márpedig a revíziós propaganda alapvetése a békekonferencián előadott érvelés leegyszerűsített, sztereotipizált változata volt: a magyarok államalkotó hivatása a Kárpát-medencében, ami maga a tökéletes magyar nemzeti terület, kiegészítve a többi nemzet kulturális elmaradottságának eszméjével, amelyet a számos tekintetben valóban elmaradott hazai nemzetiségekről kiterjesztettek például a Kárpátokon túli Ókirályságra (Regát) is.[75] Mindez kiegészült a csehek és a románok mesterkedéseinek, hazugságainak ecsetelésével, olyan módon, hogy ezekből a vélt sérelmekből[76] finoman, de jó érzékkel nemzetkarakterológia lett. Így aztán a román perfídia és a cseh gyávaság és hazudozás a magyarok nagylelkűségét, hősiességét és dinasztiahűségét (!) ellenpontozva kapcsolódott az identitás-diskurzushoz is.

Mindebből már az is érzékelhető, hogy a lényegében csak pozitív elemekből összeállt magyarságkép (hiszen még hibáik is a magyarok jóhiszeműségét igazolták) szinte teljesen negatív románság- és csehképekkel állt párban. Eszerint a románok a nagylelkű magyar nemzetiségi politika és a Hármasszövetségben foglalt kötelezettségeik ellenére Magyarország ellenségeinek oldalára álltak, a csehek pedig elárulták a dinasztiát a fronton és a hátországban, miközben vezetőik külföldön áskálódtak a Monarchia ellen. Csehszlovákia kizárólag a propagandának köszönhette létét – ál-

[75] Hatására kiváló példa a Rothermere-féle revíziós javaslatokra érkezett olvasói reakciók sora a sajtóban. Ezek legnagyobb része elképzelhetetlennek tartotta az etnikai és nem integrális revíziót. Lásd Zeidler Miklós (szerk.) 2002, 462–471. Az Ókirályság vagy Regát az 1918 előtti Román Királyság elnevezése volt, a Kárpátoktól délre és keletre eső terület.

[76] Ablonczy Balázs 2002.

Egry Gábor 10 28.indd 66 2015. 10. 28. 16:03:57

lították. Ennek tükrében az sem csoda, hogy mindkét esetben elvitatták a magyarokra viszont jellemzőnek tartott katonai erények meglétét is.[77]

Ugyanakkor bizonyos értelemben nemcsak a csehek, hanem a románok is új 'ők' csoportnak számítottak, hiszen Romániát immár főként a regáti román elittel azonosították, Csehszlovákiát pedig a csehekkel, vagyis a korábbi referenciacsoportok, a szlovákok és az erdélyi románok ebben az esetben beolvadtak a nemzetállamból kiinduló új nemzetképbe. A csehek különösen rosszul jártak, mivel – vélhetően sajátos történelmük, vagyis magyar szemmel „történelemnélküliségük" miatt – még a románoknál is negatívabb képet festettek róluk.[78] Mivel azonban Csehszlovákiától nem lehetett elvitatni azt, hogy modern, közép-európai állam, demokratikus politikai rendszerrel, nem a civilizációs fölényt hangsúlyozták, helyette az állami berendezkedést hazugnak, látszatnak minősítették, így a cseh és a magyar társadalom különbségei kerültek előtérbe, ezzel ismét csak szorosan az identitás-diskurzushoz kapcsolva a csehekről alkotott képet. Ehhez olyan ellentétpárokat használtak, mint az antiklerikális cseh nevelés és a vallásos magyarság, a csehek türelmetlen sovinizmusa, szemben a türelmes magyar nacionalizmussal, a nemzetiségeket is befogadó, magyarok és kisebbségek közös élményeiből kinőtt magyar kultúra, szemben a csehek homogén, plebejus kultúrnacionalizmusával, a cseh centralizáció szemben a magyar önkormányzatisággal, imperializmus a hirdetett demokrácia helyett, ami korrupt, zsarnoki, erőszakos módszerekkel, tehát erkölcstelenül tör mindenki elcsehesítésére. Mindezt végül a két nemzeti társadalom alapvető különbségére vezették vissza. A csehek eszerint arisztokrácia és nemesség nélkül, kispolgári alapon hoztak létre egy plebejus és burzsoá nemzetet, ami a demokratikus-egalitárius kultúra homogenitására épül, míg a magyarok arisztokratikus-liberális középosztályi mintája a hagyományaikkal együtt olvasztaná össze a felemelkedőket egy széles közösségbe.[79]

A csehekről tehát továbbra is egy, a magyarral azonos szinten álló nemzet képét rajzolták fel, csakhogy ez éppen azokat a tulajdonságokat (szekularizmus, progresszió, elvont világszemlélet) testesítette meg, amelyeket a magyar összeomlás történetében a nemzet bukását elősegítő erők is képviseltek. Románia kapcsán azonban továbbra is lehetőség volt arra, hogy az országot elmaradottnak, korruptnak, részben civilizálatlannak fessék le. Románia maga volt a Balkán, és így betolakodó is az eredendően európai és nyugati magyar nemzeti térbe. Ennek a különbségnek a kifejezésére nem csak az olyan egyértelmű kijelentések adtak lehetőséget, mint Bethlen Istváné, aki még 1933-ban is primitív parasztársadalomnak minősítette a románokat, vagy Szekfű Gyuláé, aki a történelem egyik legbarbárabb, elnemzetietlenítő rendszereként hivatkozott az új államra.[80] Az is megtörténhetett, hogy az erdélyi román nyilvánosságban megjelent panaszokat vagy erdélyi román politikusok nyilatkozatait idézve jelentsék ki: a regátiak gyarmatosítók és betolakodók, akik az erdélyi románokat is elnyomják, ami annál fájdalmasabb, mivel az utóbbiak Magyarországnak köszönhetően amúgy is magasabb kulturális szinten álltak.[81] A regátiak tevé-

[77] Balla Antal 1929; Julier Ferenc, 1939; Czuczor [Dobossy] László 1938, 199.

[78] Ablonczy Balázs: A csehszlovák minta. A masaryki demokrácia és szimpatizánsai a két világháború közötti Magyarországon. In: Uő 2011a, 177–178.

[79] Jelentés a Felvidékről (Pechány Adolf) 39/1926, MNL OL K28 168. cs. 300. t. ME 1926-P-125, 5–8. f.; Balla Antal 1929; Ottlik László 1928, 116–118.; Czuczor [Dobossy] László 1938, 200., Zilizi Zoltán 2014.

[80] Bethlen István: Az erdélyi kérdés. In: Uő 2000, 298.; Bethlen István, 1933, I. kötet, 236.; Szekfű Gyula: Az erdélyi probléma. *Napkelet,* 1925 (3. évf.), 453–466. 453.

[81] A magyar békedelegáció XXII. sz. jegyzéke. In: Zeidler Miklós (szerk.): 2002, 140.

Egry Gábor 10 28.indd 67 2015. 10. 28. 16:03:57

kenységét önkény, korrupció és állami tehetetlenség jellemzi – már persze ha nem a kisebbségek elnyomásáról van szó, mert abban paradox módon annyira hatékonynak tűntek, hogy a magyarországi nyilvánosságban szinte csak ilyen hírek jelentek meg.[82]

Ám még a csehek és a románok sokat emlegetett állítólagos mesterkedései sem voltak összemérhetők egymással. Míg a csehek modern propaganda révén és elsősorban hazugsággal érték el a céljukat, a románok esetében bizantinus manipulációk és az intrikák hatását emelte ki a propaganda – ezzel ismét alacsonyabb rendűként megbélyegezve a regáti elitet.[83] Ők Budapestről oligarchikus, bizantinus csoportnak tűntek, ami ravasz és álságos diplomáciával és a keleti társadalmak erkölcsi gátlástalanságával (például kéjnők felhasználásával) kerekedett Magyarország fölé. Ezzel szemben a csehek elvetemültségének arca is volt, maga Eduard Beneš, akit felelőssé tettek szinte minden magyar határ meghúzásáért (Beneš és társai úgymond könnyen hozzáférhettek a határokról döntő bizottsági tagokhoz), és akinek intrikus, manipulatív természetét a csehszlovák belpolitika eseményei kapcsán is gyakran hangoztatták.[84]

Igaz, ha nem is túl hangosan, de voltak olyan megnyilvánulások is, különösen Csehszlovákia vonatkozásában, amelyek éppen fordítva értelmezték az ellentétpárokat. Elsősorban a baloldalon és a polgári radikálisok örökösei közt sokan a csehszlovák demokráciát szerették volna példának láttatni a feudális és oligarchikus Magyarországgal szemben, és a csehszlovák politikusokban, mindenekelőtt Masaryk elnökben, demokratikus partnert véltek felfedezni. Kulturális fölényről nem álmodoztak, és nagyon is követendőnek vélték a csehek modernitását, antiklerikalizmusát, szekularizált világát az állam és az egyház magyarországi összefonódásával szemben. Bár a kisebbségi politika bírálata sok esetben náluk sem maradt el, lényegében elvetették a domináns identitáspolitika rajzolta közösségképeket.[85] Erre egy bizonyos mértékig Románia esetében is lehetőség volt: az ország és vele a románság úgy is tekinthető, mint egyfajta valós vagy potenciális parasztdemokrácia, a kívánatos harmadik út modellje, amely egyúttal a közép-európai együttműködés tagja lehet. Ennek keretében néhányan azt is kiemelték, hogy a román nemzet komoly haladást ért el az első világháború után,[86] ami azonban azt is jelentette, hogy a korszak végére végképp megszűnni látszott a tudatlanságuk miatt félrevezethető, de egyébként lojális román parasztok és az őket „izgató" elit közötti különbségtétel lehetősége.

A nemzetek közötti határt azonban csak látszólag volt könnyű meghúzni, nem utolsósorban azért, mert a cseh(szlovák) vagy éppen román identitás-diskurzus sem mindig ott jelölte ki a választóvonalat, ahol magyarországi párja tette. Ez mindenekelőtt a köztes helyzetbe került csoportok, főként a szlovákok esetében volt gyakori. Hiszen szemben a szlovákok és a csehek nemzeti egységét hirdető csehszlovakista álláspontt és az ennek megfelelő hivatalos csehszlovák állami ideológiával, a magyar identitás-diskurzus nem a csehszlovák, hanem a cseh és a szlovák nemzetekhez képest határozta meg a magyarságot. Vagyis Magyarország felől nézve tovább élhetett a

[82] Lásd például *Trianon kiskátéja* (1930). 30 pont. Eredeti kiadása*: Igazságot Magyarországnak! Trianon kegyetlen tévedései.* 4. átdolg. kiadás, *Pesti Hírlap* kiadása, Budapest, 1931, 150–159. Közli Zeidler Miklós (szerk.) 2002, 414.; Szász Zsombor: Az erdélyi románság regionalista törekvései. *Magyar Szemle,* 1931. december, 348–359.

[83] Ablonczy Balázs 2002.

[84] *Trianon kiskátéja..,* i. m. 412. 11. és 13. pont.; Steier Lajos: 1927.

[85] A csehszlovák berendezkedéssel rokonszenvező irányzatokra részletesen lásd: Ablonczy Balázs: A masaryki demokrácia… i. m. In: Uő 2011a, 177–198.

[86] Németh László 2001; Péterfy Gábor 2011, 126–128., 203–205., 216–218.; Ravasz László: 1940.

Egry Gábor 10 28.indd 68 2015. 10. 28. 16:03:57

régi szlovákkép, sőt a csehekkel szembeni önmeghatározás fel is erősítette annak egyes elemeit. A szlovákokról alkotott sztereotípiák tehát jórészt megmaradtak, sokan tulajdonképpen csak az első bécsi döntés után döbbentek rá, hogy mennyire nem felel meg a valóságnak a jóságos, jóravaló, Magyarország iránt hűséges, bár természetesen kicsit iskolázatlan és a politikában járatlan, arra éretlen, sőt megbízhatatlan[87] „tótok" képe. A korszakban végig úgy tekintettek a szlovákok tömegeire, és úgy beszéltek róluk, mint akik az ezeréves együttélés nyomán lényegében magyar hazafivá, a csehek által felszámolásra ítélt magyar kultúra részesévé váltak, ezért könnyen mozgósíthatók akár a revíziós célok mellett is. A szlovákok autonomista törekvéseit is ennek jeleként értelmezték, Szlovákiáról pedig csak a csehek által megszállt területként beszéltek.[88]

Mindezek tükrében talán az sem meglepő, ha a sztereotípiák és az identitás-diskurzusban megjelenő ön- és magyarságkép a cseh(szlovák) és a román esetben is meglehetősen szilárdnak bizonyult. Az önkép esetében ez nem váratlan, a magyarságkép kapcsán azonban feltűnő, hogy a két évtizedes kisebbségi politika és kézzelfogható tapasztalat ellenére a diskurzus lényegi elemei alig módosultak.

A cseh identitás-diskurzus esetét tovább bonyolítja, hogy az államideológia szerint nem is a cseh, hanem a csehszlovák nemzetet kellett elhatárolnia, egy nemzet két ágát, amelyek csak a fejlődés fokában és hagyományaikban különböztek egymástól. A csehek a szlovákok megmentői voltak a magyar elnyomástól, egyúttal pedig az a fejlett nemzet, amely felemeli a még államalkotó ösztönnel sem rendelkező, kicsit elmaradott, paraszti rokonságot az előrehaladott csehek szintjére. A feladat: kinevelni értelmiségét, betanítani közalkalmazottait, és közben ráébreszteni a csehszlovák nemzet létére is, vagy esetleg segíteni abban, hogy nemzettudata olyan kiteljesedett legyen, mint cseh testvéreié.[89] Ennek egyik fontos lépése, hogy az autonomista politikai erők tudományos alapokat nélkülöző, „együgyű falusi szájjártatásnak" megfelelő autonómiaküzdelme helyett végre tudományos alapokra helyezik nemzetszemléletüket. Ezzel majd be is látják a csehszlovák nemzet létének szükségszerűségét.[90]

Ebből is jól kivehető, hogy a cseh önmeghatározás szerint a cseh nemzet nemzeti érzése teljesen kiteljesedett – ha tetszik, a leginkább haladó – volt. Ez azonban nem a magyarok arisztokratikus és oligarchikus, a nemzetiségi elnyomásban testet öltő nemzeti érzésének felelt meg,[91] hanem egy mindenkit befogadó, demokratikus eszmének – amelyet ráadásul a huszita háborúk

[87] A sztereotípiák erejét mutatja az is, amit Esterházy János 1938-ban Hlinka Szlovák Néppártjának egyik vezetőjéről, Karel Sidorról mondott: „Sidort rendes, becsületes embernek ismeri, de teljesen nem építhetnek rá, mert tót lévén ijedős, nem is személyesen, hanem pártja esetleges cserbenhagyásától félve. Félelme nem indokolatlan, a tótok egyenként lehetnek tisztességesek és becsületesek, de egyenként és összességében megbízhatatlanok." Petravich György pozsonyi konzul jelentése 1938. március 13. MNL OL K64 79. cs. 1938. 65. tétel. Segeš–Henter–Bystrický (eds.) 2012. 15. dokumentum.

[88] Pechány Adolf: A szlovák kérdés. Előadás a Magyar Külügyi Társaságban. 1925. február 23-a előtt. MNL OL K28 4. cs. 10. t. 1925–P–136, 2–12. f.; Michela 2007, 87.

[89] Haslinger 2012, 325–327.; Szarka László 1998, 170–181.; Janšák 2011; Anton Štefánek: A szlovákság és a csehszlovákkérdés. In: Chmel (szerk.) 1996 [1922], 42–51.; Uő Csehszlovákia és az autonómia. In: Chmel (szerk.) 1996 [1923], 64–88.; Milan Hodža: Az egységes politikai nemzetnek nem centralizmus vagy autonomizmus, hanem regionalizmus kell. In: Chmel (szerk.) 1996 [1934], 201–207.; Uő.: Mivel járul hozzá Szlovákia a közös csehszlovák haza javához? In: Chmel (szerk.) 1996 [1934], 208–221.

[90] Anton Štefánek: Csehszlovákia és az autonómia.., In: Chmel (szerk.) 1996, 66.

[91] Szarka László 1998, 174–175.; Ján Halla: Az államfordulat Szlovákiában. In: Chmel (szerk.) 1996 [1922], 52–57.

időszakára vezettek vissza és esszenciálisan cseh tulajdonságnak láttatták.[92] A csehek voltak az új idők igazi képviselői, az aulikus, Habsburg-párti arisztokráciával szemben megszerveződött polgári nemzet, amely nemcsak sikeresen szervezte meg önmagát – létrehozva a nemzet szervezeti egységét már a Monarchiában –, hanem kiharcolta nemzeti államát is, ami a humanizmus és demokrácia ritka képviselője Közép- és Kelet-Európában.[93] Ennek során azonban a szervezőképesség mellett komoly katonai erényeket is felmutatott, a Cseh Légiók története és mítosza szerint döntően hozzájárultak, ha nem is a háború kimeneteléhez, de legalább a bolsevik forradalom feltartóztatásához.[94] Ugyanakkor, a korszellemnek megfelelően a két világháború között már a pacifizmus került előtérbe,[95] és egyébként is fejlettségük, humanizmusuk és demokratikus szellemük a haladás élmezőnyébe sorolta őket. Ennek egyik jele volt, hogy, szemben például a szlovákokkal, tudományos alapon küzdöttek nemzetükért.[96] Mindez egy hangsúlyosan republikánus, elvileg állampolgári azonosulás lehetőségét is kínálta, ami magában foglalta a haladás és demokrácia képviseletét, a tudatos állampolgári aktivitást, és ezek jegyében a klerikális befolyás elvetését. Ez lett az állampolgári nevelés kulcsa is.[97] Ugyanakkor – dacára az olyan ötleteknek, mint Masaryk javaslata egy új, nem cseh és szlovák jellegű közös köztársasági himnusz megírására – alapvetően mégis a csehszlovák, etnokulturális jegyeket mutató államnemzet nemzetállamának megőrzéséről szólt, annak stabilizálását szolgálta – akár a szlovák, akár a kisebbségi törekvések ellenében.

A csehszlovák magyarságkép szintén a már korábban említett toposzokra és sztereotípiákra épült, ezek sokszor szinte tükörképei voltak a magyar identitás-diskurzus csehekről alkotott képének. Így például a magyar elnyomásnak a cseh imperializmus felelt meg a magyar diskurzusban és a csehek is gyáva katonáknak minősítették a magyarokat,[98] miközben mindkét nemzet ugyanannak a népnek, a szlovákoknak az elnyomójaként, illetve felemelőjeként, civilizálójaként jelent meg. De éppen ez jelentette a legfontosabb társadalmi különbséget is a csehek (vagy csehszlovákok) és a magyarok közt. A cseh önképben az egységes, kispolgári cseh nemzettel egy nemesi eredetű és arisztokratikus magyar nemzet állt szemben, csak éppen annak arisztokratikus jellege oligarchikus uralmat, az asszimiláció történelmi kényszerét takarta. És a teljesítményhiányt, elvégre a „történelmi magyar nemzet" tulajdonképpen csupán az arisztokráciából és a dzsentriből (valamint az opportunista magyarón szlovákokból) állt.[99] Ez tehát megint a tökéletes ellentéte volt a népi és kispolgári csehek képnek, és az egyik oka annak, hogy szerintük a magyar nemzet elzárkózott a demokratikus eszméktől.

Az persze nem volt egyértelmű, pontosan mit is jelentett a magyar nemzet és a magyarság. A csehszlovák diskurzusban és propagandában (ideértve nem egy szlovák nemzeti alapú megnyi-

[92] Feinberg 2006, 15–16.; Orzoff 2009, 11–14.

[93] Anton Štefánek: A szlovákság és a csehszlovákkérdés.., i. m.

[94] Pynsent 2007.

[95] Milan Hodža: Mivel járul hozzá Szlovákia, i. m. 214–215.

[96] Anton Štefánek: Csehszlovákia és az autonómia.., i. m. 66.

[97] Otčenášová 2012. Mindezzel együtt a csehszlovák demokráciafelfogás jelentősen változott is, ez azonban sokkal inkább a belső vitákban mutatkozott meg, mint az identitás-diskurzusban, és annak az 'ők'-csoportokat meghatározó részében. Lásd Feinberg 2006, 72–97.

[98] Czuczor [Dobossy] László 1938, 199. A csehek szerinte a ‚honvéd' szót is rossz katona értelemben használták.

[99] Ján Halla: Az államfordulat Szlovákiában.., i. m. 54.

Egry Gábor 10 28.indd 70 2015. 10. 28. 16:03:58

latkozást is[100]) Magyarország egyértelműen ezt a negatív képet testesítette meg, és az ellenforradalmi rendszer tükrében ez nem is volt különösebben nehéz.[101] Az azonban messze nem volt ilyen egyértelmű, hova is tartozik a Csehszlovákiában élő kisebbségi magyarság. Politikai reprezentánsaikat – legalábbis a kisebbségi pártok vezetőit – persze ide is lehetett sorolni, már csak azért is, mert a csehszlovák rendőrség tisztában volt azzal, hogy szervezeteiket Budapestről finanszírozzák, és részben instruálják is.[102] A kisebbségi magyarok jelentős csoportjai azonban vagy más pártok mögött álltak (az első választásokon például a magyar–német szociáldemokraták, később a kommunisták), vagy akár csehszlovák pártok magyar, ún. aktivista szervezeteiben működhettek.[103] A nemzeti közösség – már korábban is gyakori – kettéválasztása tehát továbbra is működőképes lehetett, a tömeg és annak demokratikus érzései új nemzettudatként is értelmezhető volt az elittel szemben. Nem utolsósorban ez állt Csehszlovákia magyarországi szimpatizánsainak érzései mögött is. Az elit eszerint valójában csak önmagát képviselte, a nemzet viszont éppen a demokratikus viszonyok közt teljesedhetett ki.

A román részről kirajzolódó ön- és magyarságképet, az identitás-diskurzus toposzait és sztereotípiáit nagyjából ugyanaz a sajátos viszonyrendszer határozta meg, mint amelyet Csehszlovákia és a csehszlovák államideológia esetében is megfigyelhettünk. A magyarságképnek valamit kezdenie kellett a kisebbségi magyarokkal, reflektálnia kellett az erdélyi románok helyzetére, történetére, és egyúttal meg kellett határoznia az immár teljessé vált román nemzet mibenlétét is.

Mind az egyesülés perspektívájából következően, mind pedig a közvetlen regáti és magyar érintkezések hiánya miatt a román politikai gondolkodás és diskurzus magyarságképét jelentős mértékben meghatározták a vélt vagy valós történelmi és jelenkori sérelmek.[104] Ez hasonlított a cseh(szlovák) diskurzusnak az elnyomást hangoztató elemeihez, és túlmutatott önnön politikai értékén és hasznán. A sérelmek beépültek a csoportazonosságba, és átcsaptak nemzetkarakterológiába. A magyarok 'ők' csoportként álltak szemben a románokkal, akik a magyarok vélt tulajdonságaira reflektálva határozhatták meg magukat. Ennek a gondolatkörnek a középpontjában, a csehszlovák identitás-diskurzushoz hasonlóan, azok a megállapítások álltak, amelyek szerint a magyarok, illetve uralkodó elitjük oligarchikus, feudális csoport.

Különösen érzékletesen mutatja be ezt a gondolatkört Alexandru Vaida-Voevod, többszörös miniszterelnök eszmefuttatása a magyar oligarchiáról.[105] Az etnikai eredetében sokszínű magyar oligarchia szerinte Kossuth sovinizmusa nyomán vált magyar nacionalistává. 1867 után politikáját az oligarchikus érdekeken alapuló, haladónak álcázott központosítás jellemezte, ennek jegyében minden progresszív törvényt képesek voltak annak szellemével ellentétesen alkalmazni. A 19. század végén szerinte csak a bíróságok működtek európai módon, köszönhetően a bírói karnak, no

[100] Daniel Rapant: Magyarosítás, Trianon, revízió és demokrácia. In: Chmel (szerk.) 1996 [1930], 106–123.

[101] Orzoff 2009, 136–173.

[102] Angyal Béla 2002.

[103] Jobbágy István 2005, 369–370., 378–381.; Simon Attila 2013a.

[104] Maner 2007, 71.

[105] Vaida-Voevod 1995, II. kötet 264–265. Megjegyzendő azonban, hogy az orvos végzettségű Vaida-Voevod egy olyan biologizáló közösségfelfogás híve volt, amely a korszak első részében kevésbé volt jellemző. Ez a fajta esszencializmus ekkor még kivételes, noha főbb megállapításait kevesen vitatták, annál is inkább, mert szükség esetén a századelő magyar progressziójának szövegeivel is igazolhatók voltak. Egyébként emlékiratainak ezen pontján az ókirályságbeli nemzeti-liberális párti oligarchia jellemzéséhez használja fel a magyarokról írottakat.

meg a hangsúlyozottan „román származék" Szilágyi Dezső reformjainak. Mindezek mellett úgy véli, hogy Magyarország agrárországként amúgy is kiváló terepe a konzervatív gondolkodásnak, hiszen a mezőgazdasági munka türelemre, várakozásra, változatlanságra szoktat. Ebből a feudális létből csak a szabadság és a technikai haladás, valamint az ezzel járó lelki emancipáció emelheti ki az embert. Szerinte az atavisztikus magyar tulajdonságok is a konzervativizmusból fakadnak: erős individualizmus, az önállóságot biztosító magántulajdon vágya.

A magyar oligarchia problémája nemcsak általános formában jelent meg a korszak gondolkodásában, hanem nagyon is konkrét, politikai jelentőségű helyzetekben is, de jobbára ugyanolyan tartalommal. A magyarok lényegében ezer év óta szakadatlanul oligarchikus, feudális gondolkodást és rendszert képviselnek,[106] céljuk általában a nemzetiségek vagy éppen konkrétan a román lakosság elnemzetlenítése, és egy nemzetiségi birtokos réteg kialakulásának megakadályozása.[107] Ehhez kapcsolódott a székelyek román eredetének tézise, vagy a Lex Apponyi bírálata is.[108]

A magyarral szembeállított román önkép még az oktatáspolitika kapcsán is kirajzolódik. Arra a bírálatra, hogy Nagy-Románia iskoláiban elrománosítanák a kisebbségieket, az *ultima ratio* válasz így szólt: a románság kiemelkedően toleráns szellemű, ezt igazolja az is, hogy a történelemben mindig csak mártír volt, sohasem agresszor, ezért még a feltételezés is sértő.[109] Ez az érv jóval általánosabb formában is előkerült: Románia állami politikája egyenes folytatása a román nép hagyományainak, az egyetértés politikája az együtt lakó idegen nemzetiségekkel. Éppen ezért nem is lett volna szükség a kisebbségek szabadságát és fejlődését is biztosító kisebbségi szerződésekre. Sőt Románia azért szegült szembe azok aláírásával, mert a románok természete – „türelmes, szabadelvű és civilizált nép vagyunk" – amúgy is biztosítja azokat a jogokat, amelyeket a szerződések előírnak, és amelyek egyáltalán nem voltak jellemzők a dualizmus korának Erdélyében.[110] Mindez pedig ismét szembeállítható volt a magyar egoizmussal, ami a békét veszélyeztető revíziós törekvésekben is testet ölt.[111]

Ennek kapcsán tetten érhető a kisebbségi nemzeti közösségnek a csehszlovák esetben már bemutatott kettéválasztása is. A kisebbségi politikai vezetőket – akik jórészt amúgy is a dualista Magyarország elitjéhez tartoztak, hiába remélték kezdetben azt Bukarestben, hogy egy másik összetételű csoport veszi át a magyarok vezetését[112] – a régi, oligarchikus hagyomány képviselőinek állították be. Mivel azonban idesorolták a trianoni Magyarország politikai elitjét is, megtörtén-

[106] Románia népszövetségi képviseletének emlékirata „Magyar kisebbség Erdélyben" címmel. Genf, 1921. nov. 9. In: Scurtu–Boar (eds.) 1995, 79. dok. 312–343.

[107] Nicolae Titulescu beszéde a Népszövetség Tanácsának ülésén. Genf, 1925. szept. 5. In: Titulescu 1967, 94. dok. 171–186.

[108] Livezeanu 1995, 140.; Le Regime Scolaire des Minorités en Roumanie, Bukarest, 1932. jan. 21. In: Scurtu (ed.) 1999, 5. dok. 102–132.

[109] Uo. 114–115.

[110] Viitorul. Állampolitika és a kisebbségek szerepe. *Magyar Kisebbség*, II. évf. 4. szám (1923. február 15.), 142–144.

[111] *România şi revizuirea tratatelor.* Moniturul Oficial, Bucureşti, é. n. [1934], 45–54.

[112] Nemcsak Maurer Béla vagy Fáy József közismert képviselői szerepe lehet erre példa, hanem Garbai Sándor ajánlata is a román titkosrendőrségnek a lojális, antirevizionista kisebbségi magyar munkásmozgalom megszervezésére. Lásd *România şi Ungaria în cadrul „Noii Europe" (1920–1923),* közli Leuştean 2003, 209–219., továbbá Octavian Goga utalását Jászi Oszkárnak arra vonatkozóan, hogy a polgári radikálisokhoz kötődő Paál Árpádot elfogadná a magyarság politikai vezetőjének (Litván 1985, 1256.), illetve Gheorghe Tatarescu közeledési kísérletét az OMP-hez 1924-ben, amikor nyilvánosan azt hangoztatta, hogy akkor lenne lehetőség a kormány és a magyarok közötti megegyezésre, ha leváltanák a párt oligarchikus vezetőit. Bárdi Nándor 2013, 128–130.

Egry Gábor 10 28.indd 72 2015. 10. 28. 16:03:58

hetett a kisebbségi elit és a szintén nem demokratikus ellenforradalmi Magyarország azonosítása is. Ennek jó példája lehet Bethlen György, az Országos Magyar Párt elnöke és Nicolae Titulescu összecsapása a képviselőházban, 1935. december 3-án. A külügyminiszter a magyar kisebbségi panaszokat előadó képviselőnek azt válaszolta, hogy bármennyire tagadja is, a magyarok valójában privilégiumokat akarnak maguknak, csak nem nemesi, hanem nemzetközileg szavatolt privilégiumokat. Ezért tesznek panaszt minden egyedi jogsértés után, azt általános érvényűnek beállítva. Ő pedig hiába törekedett megegyezésre velük, mivel abban a hitben élnek, hogy az ezeréves Magyarország újjá fog születni, ezért nem is akarnak egyenlők lenni a románokkal. Minderre csak egy új, a dominancia szellemétől mentes nemzedék jelenthet megoldást.[113]

Ahogy a magyarokról nem mindig volt eldönthető, hogy vajon az országhatár jelenti-e feléjük a választóvonalat, vagy valami más, az erdélyi románok esetében is óhatatlanul felmerült ez a kérdés. Ugyanakkor helyük a román identitás-diskurzusban messze nem volt annyira egyértelmű, mint a szlovákoké a csehszlovák államideológián alapuló változatban, méghozzá azért nem, mert fel sem merült, hogy esetleg ne lennének részesei a román nemzetnek. Nem kellett tehát a könnyen kikezdhetőnek bizonyuló nemzetkoncepciókkal foglalkozniuk. Ez azonban azt is jelentette, hogy a csehek és a szlovákok viszonyában egyértelműnek tekintett hierarchia, a kisebb testvért felemelő nagyobbik testvér képe sem feltétlenül érvényesíthető, már csak azért sem, mert Erdély nem csupán a román etnogenezis mitikus világa volt a nemzeti képzelet számára, hanem azért is, mert innen indult útjára a modern román nemzeti kultúra kialakulása és a római kontinuitás eszméjének propagálása is.[114] Az erdélyiek a világháború előtt is a nemzetinek tekintett erények igazi megtestesítői voltak: a meg nem alkuvás, idealizmus, erkölcs, férfiasság képviselői.[115]

A regáti civilizációs és jellembéli fölény tehát csak korlátozottan jöhetett szóba az erdélyi románok megrajzolásakor, ugyanakkor az egységes román önmeghatározás sem bizonyult könnyűnek a Nagy-Romániát első perctől kezdve meghatározó politikai küzdelmek és a regionalista törekvések közepette.[116] Ezzel együtt a román diskurzuson belül az erdélyi románok 'ők' csoportként történő megragadása inkább csak reakció volt az erdélyi román szereplők öndefiníciós kísérleteire, miközben az új nemzetkarakterológiai elképelések, mindenekelőtt a transzcendens teóriák sokszor ismét csak Erdélyben lelték fel a nemzeti jellem forrását.[117]

Ez azonban nem jelentette azt, hogy végül ne alakult volna ki ebben a tekintetben is egy auto- és heterosztereotípia-rendszer. Ennek elemei lehettek vélt karakterbeli különbségek, mint megfontoltság, lassúság, esetleg szisztematikus problémakezelés Erdélyben, gyorsaság, impulzivitás, kísérletezés a Regátban. Lényeges különbségnek tekinthették az erdélyi románok jelentős részének görögkatolikus vallását is. A legfontosabb elem azonban, ami a román–román viszonyban a cseh identitás-diskurzusban domináns civilizációs fölényt helyettesítette, az elmagyarosítás és a felszabadítás tézise volt. Eszerint az erdélyi románok román jellege a magyar elnyomás miatt még-

[113] Nicolae Titulescu válasza gr. Bethlen Györgynek. Bukarest, 1935. december 3. In: Scurtu (ed.) 1999, 56. dok. 371–372. A sajtó tudósításaiból válogatást közölt: *Magyar Kisebbség,* XIV. évf. 24. sz. (1935. dec. 16.) 791–792. (rontott oldalszámozás).

[114] I. Tóth Zoltán 1998.

[115] Zahorán Csaba 2011, http://kommentar.info.hu/iras/2011_3/nagy-romania_es_regionalizmus#up30 (letöltve 2014. február 18.).

[116] Livezeanu 1995, 49–189.

[117] Így Lucian Blaga mioritikus tájelmélete. Trencsényi Balázs 2011, 207–215.

iscsak veszélybe került, és ettől csak a regátiak szabadították meg őket a háborús diadallal.[118] Ezzel végső soron mégiscsak sikerült fölénybe kerülniük, annak ellenére, hogy a nemzeti önképben az erdélyiek szerepe továbbra is meghatározó lehetett.

Mindezt áttekintve látható, hogy a csoporthatárokat meghúzó és a csoporttagok karakterét is megrajzoló identitás-diskurzusok látszólagos egyértelműsége mögött komoly bizonytalanság rejlett, akár az öndefiníciót, akár a külső csoportok meghatározását tekintjük. Ezzel szemben a karakterjellemzők listája – legalábbis ami a széles kört elérő diskurzust illeti – inkább szilárdnak tűnik, olyannyira, hogy az egyes, egymással feleselő képzetrendszerek gyakran átvették a másik önképének elemeit, hogy aztán újraértelmezve, egy másik összefüggésben pozitív vonásból negatívat csináljanak és fordítva.[119] Ezt egészítette ki az a lehetőség, hogy a fordított értelművé tett jellemzőket még el is mozdítsák, más, és akár a saját nemzethez tartozó csoportokra vonatkoztassák.

Ebből viszont meglepően dinamikus képzetrendszerek és vele csoportmeghatározások alakultak ki. Bár a határokat látszólag merev nemzeti oppozíciók jelölték ki, és a cseh–magyar, illetve román–magyar választóvonal felerősítése az országhatárt is legitimálta, akár az etnikai földrajz ellenében is, éppen az átfedések és átkötések tették lehetővé, egyúttal bizonyos fokig szükségszerűvé is azt, hogy a külső és a 'mi' csoportok képeit felbontsák. Ily módon ugyanabban a diskurzusban is valójában több különböző nemzetet határoztak meg magyarként, románként, cseh(szlovák)ként, olykor akár egymás ellenében is.

Az egyik, minden esetben megtalálható felosztás horizontális volt, és az elit és a nép különbségét helyezte előtérbe. Ezt a mintát követte a magyar oligarchia és a demokratikus nép, a cseh elnyomók (imperialisták) és a szlovák elnyomottak, vagy a balkáni elit és az általa gyarmatosított Erdély közötti megkülönböztetése. Mindez ráadásul nem csak kívülről mehetett végbe, a külső meghatározást az adott nemzeten belül is használhatták, átvehették. Amikor például a magyarországi állapotokat az agrárdemokrácia jegyében kritizáló csoport, soraiban Balthazár Dezső tiszántúli református püspökkel, a cseh agrárpárt, ezen belül Milan Hodža által hangoztatott Magyarország-bírálatnak megfelelő elemeket – ezek a cseh identitás-diskurzusnak is részei voltak – felhasználta saját társadalomkritikájában, éppen azzal támadhatták őket, hogy a csehekhez köthetők. Amit az is „igazolt", hogy csehszlovákiai politikusok pedig az ő mozgalmukra hivatkozva jövendölhették meg a magyar irredenta végét, ha majd végre hatalomra jut az agrárpárttal azonos világnézetű agrárdemokrácia Magyarországon is.[120] Bukarestből nézve pedig ennek a felosztásnak felelt meg az oligarchikus magyarok és a nép, főként a parasztság közötti különbségtétel, amit akár Octavian Goga,[121] akár Iuliu Maniu is előszeretettel alkalmazott.

A másik választóvonal ezzel szemben vertikális volt, nem egyes rétegek különbségére épült, hanem teljes csoportokat tekintett valamilyen formában másnak, akár idegennek is. A szlovák vagy csehszlovák nemzet vitája mellett idetartozott a magyarok és pusztán csak Magyarország megkülönböztetése, illetve a románok és az autentikus románok (sőt olykor fajilag elkorcsosult

[118] Zahorán Csaba 2011, http://kommentar.info.hu/iras/2011_3/nagy-romania_es_regionalizmus#up30 (letöltve 2014. február 18.).

[119] Így válhatott például a magyar oligarchikus, arisztokratikus világából és képviselőiből úri erények csoportja: ragyogás, nagyvonalúság, uralkodás. Sturm László 2012, www.kortarsonline.hu/2012/05/szempontok-szvatko-pal-munkassaganak-eretlemzesehez/10594 (letöltve 2013. november 15.).

[120] Steier Lajos 1929, 260–262.

[121] Litván György 1985, 1256.

Egry Gábor 10 28.indd 74 2015. 10. 28. 16:03:58

dc_1187_16

románok) ellentéte Erdély és a Regát között. Persze ez a vertikális és horizontális különbségtétel legtöbbször keveredett egymással, pontosabban egyszerre vagy éppen az adott helyzettől függően volt alkalmazható, de minden esetben kirajzolt bizonyos sajátos, területileg is meghatározható csoportokat a nemzeten belül, vagy éppen a nemzettől leszakadóban.

Ez azonban már átvezet a regionalizmus később ismertetendő kérdéséhez. Ennek bemutatásához ellenben még arra is szükség van, hogy a statikus csoporthatárok után a csoportok egymáshoz fűződő viszonyának az identitás-diskurzusban megjelenített változásaira, a viszonyrendszer dinamikus elemeire is vessünk egy pillantást.

Egry Gábor 10 28.indd 75 2015. 10. 28. 16:03:58

dc_1187_16

TÁVOL ÉS KÖZEL

Az eddigiekből kiderült, hogy a különböző nemzeti és regionális csoportok közötti határok meghúzása után valamilyen értelemben mindegyik nemzet és annak bizonyos elkülöníthető részei is perifériára kerültek. Vagy saját nemzeti közösségükön belül számítottak peremhelyzetben lévőnek, vagy egy másik nemzeti önképben elfoglalt kevéssé fontos helyük miatt. A különböző határokkal kirajzolódó csoportok viszonyrendszerét tehát már kezdettől fogva a perifériákra jellemző távolság határozta meg, ennek mértéke függött a diskurzusban megjelenített, a csoportok közt tételezett különbségtől is. Ez a távolság – mivel elsősorban nem földrajzi, hanem sokkal inkább társadalmi, műveltségbeli, civilizációs jellegű volt – egyúttal a 'mi' és az 'ők' csoportok hierarchiáit is kirajzolta, természetesen identitás-diskurzusonként különböző módon.

Magyarországról nézve a magyar nemzet és a környező, nemcsak az állam-, hanem a kisebbségi magyarságot is magában foglaló nemzeti határokon túl elhelyezkedő csoportok viszonya egy síkságból kiemelkedő hegyre emlékeztetett. A magyarok műveltebbek voltak, történelmük igazolta államalkotó képességüket, dicsőségükhöz nem volt fogható egyik szomszédos nemzeté sem – talán a horvátok kivételével. A szlovákok és a románok elmaradottabbak voltak kulturálisan, kevesebbre hivatottak nemzeti értelemben, és azok is maradtak. A csehek ugyan ezeknél műveltebb és fejlettebb nemzetként jelentek meg, de számos fontos vonatkozásban – államalkotás, katonai erények – nem értek fel a magyarokhoz.[122]

Csehszlovákiából nézve viszont határozottan egy nyugatról keletre tartó civilizációs lejtő rajzolódott ki.[123] Ennek legtetején a progressziót megtestesítő, az autoriter rendszerek közegében is demokráciát működtető, egész történelmükkel ezt a demokratikus elkötelezettséget igazoló csehek álltak. A szlovákok ugyan egy nemzetet alkottak velük, de még arra vártak, hogy civilizálják őket.[124] A magyarok – pontosabban a magyarokkal azonosított Magyarország és főként annak elitje – kulturálisan ugyan a szlovákok felett álltak, de oligarchikus és feudális rendszerük, a kiterjedt szegénység és az „ázsiai" politika miatt összességében jóval a csehek alatt. Végül a magyaroktól keletre és lejjebb ott volt Románia is a maga távoli, egzotikus, keleties vidékével, ami azonban bizonyos szempontból mégis Magyarország és így az oligarchikus magyarok felett állhatott. Ám éppen azért, mert a cseh identitás-diskurzusban a románok lényegében semmilyen szerepet nem játszottak, a róluk kialakított kép csak szórványosan kapott szerepet, a viszonyrendszerbe még leginkább a külpolitikai diskurzus révén – Csehszlovákia szövetségeseként, a békebontó magya-

[122] Érzékletesen ragadta meg ezt a civilizációsan egyenlő és mégis távoli cseh–magyar viszonyt Szvatkó Pál, amikor arról írt, hogy a két nép a dunai szellem két legtávolabbi pontján helyezkedik el. Vö. Sturm László 2012.

[123] Ennek mai értelmezésére lásd Melegh Attila 2006. Lásd még Gagyi Ágnes 2009, http://epa.oszk.hu/00400/00458/00146/gagyia.html (letöltve 2014. március 29.).

[124] Jól kifejezi ezt a felfogást az a megfogalmazás, hogy Szlovákia Keletről Nyugatra került 1918-ban. Štefan Osusky: Szlovákia helye az új Európában. In: Chmel (szerk.) 1996 [1931], 124–130., 125.

Egry Gábor 10 28.indd 76 2015. 10. 28. 16:03:58

rok ellenfeleiként – kéredzkedett be. Ez azonban más minőséget jelentett, mint a magyarokról megrajzolt kép.

Románia felől nézve viszont egészen sajátos hierarchia bontakozott ki. A csehszlovákok vagy a magyarok részéről saját magasabbrendűségük alátámasztására felvonultatott tényezőket csak korlátozottan használhatták saját magukra, nem utolsósorban azért, mert a román önképben az önstigmatizálásnak is komoly szerep jutott. Ennek jegyében – sokszor az idegen etnikumokkal való keveredésre visszavezetve – még az Ókirályságon belüli választóvonalak is megjelentek, akár etnikailag esszencializált formában is. A moldvaiak és a havasalföldiek, a románok és a bevándorlóktól származók közötti különbségtétel szinte mindennapos volt, és akadt közszereplő, aki attól sem riadt vissza, hogy „cigányvérrel kevert zagyvaléknak" minősítette a királyi udvart megtöltő elitet.[125] Így aztán a románok magasabb rendű civilizációjukat vagy a távoli Franciaországban,[126] vagy a múltban lelhették fel. Az utóbbi felől szemlélve a világháború utáni rendezés tulajdonképpen az egykori nagyság helyreállítását jelentette, a rómaiak magasabb rendű világának fénye vetült rájuk. Ez és a kereszténység megfelelően ellentétbe állítható volt a magyarok „ázsiai feudalizmusával", részben meg is fordítva a hierarchiát. Mivel azonban a csehek és a szlovákok a román identitás-diskurzusban éppen úgy marginális szerepet kaptak, mint ők maguk a csehekében, a nyugat–keleti civilizációs lejtő sem fordult meg, helyette egy civilizációs „luk" keletkezett Európa közepén: a magyarok ázsiai, oligarchikus, elnyomó és szociálisan igazságtalan rendszere.

Ezzel együtt a viszonyrendszerben kirajzolódó hierarchiát végső soron innen nézve is a nyugat-európai orientalizmus, balkanizmus, és az önstigmatizációtól menekülő, ezzel az előbbi hierarchiákat mégis elfogadó „geokulturális bovarizmus" dominálta.[127] Mindez azonban – nem utolsósorban az országok közötti átfedést hozó kisebbségi magyarok révén – komoly változást élt meg a két világháború között. Ezt leglátványosabban az egyes csoportok közötti távolság – szimbolikus, társadalmi, gazdasági, nyelvi, fejlettségbeli stb. – növekedése és csökkenése mutatta meg.

Az identitáspolitikai diskurzusban azonban csupán ezeknek a társadalmi folyamatoknak egy része kapott helyet, és ezek is az identitáspolitikának megfelelő módon. Nem arról van persze szó, hogy kitalált, valós alappal nem rendelkező folyamatokat és jelenségeket emeltek volna be az identitás-diskurzusba. Inkább az történt, hogy az elvileg elfogulatlan és a tényeket feltáró tudomány eredményei szolgáltak egy nemzeti célt, amelynek segítségével helyet kaptak a saját és más csoportokról való beszédben is. Nemcsak az egyébként is nemzeti tudománynak tekintett történelem vagy irodalom játszott ilyen szerepet, hanem az alakuló társadalomtudományok, a statisztika és demográfia, sőt a természettudományok közül a biológia is – elsősorban a genetika, eugenika és a fajbiológia formájában.[128] Ezek súlya a tudományok között persze nem volt mindenhol azonos.

[125] Borsi-Kálmán Béla 2012, 38–43.

[126] Antohi (2002) nevezi ezt „geokulturális bovarizmus"-nak. Lényege, hogy egy csoportot annak aktuális, nyomorúságos viszonyai ellenére valamiképp azonosítanak egy földrajzi értelemben távoli, magasabbrendűnek látott kultúrával, Románia esetében Franciaországgal. Ez azonban, tehetjük hozzá, amennyiben azért történik, hogy a szomszédok látható fejlettségéhez képest magasabb szintre helyezze a saját csoportot, valójában a saját közösség alacsonyabbrendűségének elfogadását is jelenti. Európá*ban*, de mégsem teljesen európa*inak* lenni. Lásd még Bracewell 2009, 148.

[127] Wolff 1994.; Todorova 2004.; Antohi 2002.

[128] A társadalomtudományokra és statisztikára lásd Kertzer–Arel 2002; az eugenikára Turda–Wiedling (eds) 2007; Turda 2014; Uő 2007; Bokor Zsuzsa 2013; Kund Attila 2012. A román szociológia nemzeti jellegére lásd Momoc 2012; Branda 2013, 91–100. http://www.sferapoliticii.ro/sfera/175/art09-Branda.php (letöltve 2014. március 1.)

Az eugenika például Magyarországon, Csehszlovákiában marginális jelentőségű maradt, Romániában ellenben alapvetően befolyásolta a modernizáció képzetét is.[129] Közös volt viszont bennük, hogy külön-külön és együtt is azt ígérték: a bizonytalanságot félretéve, tudományos alapon megkérdőjelezhetetlen valóságként tudják bemutatni a nemzetet és jellemzőit. Ennek megfelelően a tudományos kutatás is része lett nem csupán a nemzetek közötti versenynek és küzdelemnek, hanem a nemzeti önkép és a külső csoportok képe megrajzolásának is.

Ezeknek a munkáknak, illetve az őket gyakran helyettesítő szociografikus esszéknek már a látószöge is meghatározó volt, és könnyen alkalmassá tette őket a csoport meghatározására. A nemzet ugyanis ezekben egyfajta episztemológiai rendszer volt[130] (ma ezt módszertani nacionalizmusnak neveznénk), kutatásaik és azok értelmezése során eleve adottnak vették, hogy olyan fogalmak, mint magyar, szlovák, cseh, csehszlovák vagy éppen román társadalom, kézzelfogható valóságként is léteznek, ezek megfelelnek a nemzetnek is, és ezeket külön-külön és önállóan meg is lehet ismerni, leírhatók a többitől elkülönült entitásként. Így aztán már maga a feltett és tanulmányozni szándékozott kérdés is feltételezte, hogy elkülönült közösségekkel van dolgunk, amelyek esetleges érintkezése – például a vegyes házasság formájában – probléma, nem pedig a dolgok normális rendje. Ehhez járult még a kutatók, elsősorban a társadalomkutatók gyakori küldetéstudata, ami a megismerést csupán a közösség felemeléséért végzett munka – mint a kutató igazi küldetése – részének és első lépcsőjének tekintette. A megismerés és a cselekvés a feltárt viszonyok jobbításában szorosan összekapcsolódott, ismét csak lehetővé téve, hogy a tudományos vizsgálódás eleve adottnak tekintse a nemzetet, mint kedvezőbb helyzetbe hozandó csoportot.

Az persze már nem volt ilyen egyértelmű, mit is kezdjenek akkor az új kisebbségi magyar csoportokkal, hiszen ezek részesei lehettek a magyar nemzetnek, noha társadalomként már nem kapcsolódtak ahhoz, ellenben, éppen a nemzetállam logikája miatt, könnyen ragadhatták meg őket az utódállamokhoz kapcsolódó társadalomként. Végül, éppen a nemzet kiemelt episztemológiai szerepe miatt, külön kisebbségi társadalmakként kezelték őket, csakhogy a diskurzusban hamar megjelentek mellettük az elvileg többségi, ám a többségi társadalomtól, sőt alkalmanként a nemzettől is elkülönülő közösségként megrajzolt regionális csoportok is. Mindenesetre az így meghatározott és vizsgált társadalmak állapota és belső folyamataik képe jelentős mértékben befolyásolták a csoportok megjelenítését is.

Kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy az új határok távolságot teremtettek ott, ahol korábban nem volt akadálya az érintkezésnek. Bár bizonyos kapcsolatok fennmaradtak, mindenekelőtt a kishatárforgalom révén, valamint a csempészettel, ezek hatása korlátozott maradt, még ha olykor tízezreket érintettek is. Hiszen eközben nem lehetett eltekinteni az egyéb, sokszor jóval fontosabb jelenségek földrajzi átstrukturálódásától (ilyen például a házassági piac). A diskurzusra pedig egyfelől azért nem volt nagyobb hatása az ebben a formában megvalósult, határon átnyúló érintkezésnek, mert nagyon ellentmondott a határok zártságát sejtető propagandának. A magyar revíziós propaganda számára az új, igazságtalan határ csak letörendő bilincs, fojtó abroncs lehetett, nem tömegesen átjárható jelenség, de a revíziót elutasító szomszédok paradox módon ugyanebben vol-

Momoc 2013, http://www.sferapoliticii.ro/sfera/175/art10-Momoc.php (letöltve 2014. március 1.); a romániai magyar demográfiai diskurzusról Kiss Tamás 2010, 19–23.

[129] Kiss Tamás 2010, 22.; Bucur 2005.

[130] Costinescu 2013.

Egry Gábor 10 28.indd 78 2015. 10. 28. 16:03:58

tak érdekeltek, részben a propaganda, részben a magyar kisebbségek számára nyújtott budapesti támogatás korlátozása okán. Másfelől a határ menti érintkezés formáit az államot veszélyeztető jelenségként, esetleg a propaganda csatornájaként kezelték, éppen ezért nemcsak nem „reklámozták", hanem egyenesen meg is akarták szüntetni – főként az utódállamok.[131]

A határok jelentette távolság, pontosabban az eltávolodás képzete jelen volt az identitás-diskurzusban szimbolikussá formált praktikus dolgok révén is. Elsősorban a kisebbségi magyarokat körülvevő világ nemzeti jellegének megváltozása és ennek kézzelfogható, tárgyi jegyei kaptak ebben szerepet. A postai küldeményekre írt idegen város- és földrajzi nevek, az anyanyelvi elnevezések használatának visszatérő korlátozása a magyar nyelvű kiadványokban, a cégtáblák és természetesen a városok etnikai összetételének változása mind azt a képzetet erősítették, hogy a kisebbségi magyarok olyan környezetben élnek, amely nemzeti hovatartozásuk nyilvános megjelenítésének korlátozása miatt természetellenes.[132] Sokszor azonban olyan apró vagy aprónak tűnő dolgok is kézzelfoghatóvá tették a távolságot, amelyekre nem is gondolnánk: így például a liptói juhtúró átnevezése hortobágyi juhtúróvá („régen liptói, most hortobágyi juhtúró")[133] nemcsak a mentális térkép átalakulását jelezte, hanem a régi mentális térkép kiemelt helyeinek jelentősen megnőtt távolságát is. Másfelől azonban az ilyen apró részletek, mint a juhtúró autentikus vidékének áthelyezése a Hortobágyra, azt is sejtetik, hogy a propaganda ellenére mégiscsak elérte a köznapi felejtés állapotát. A liptói túró megjelölés itt már legalább annyira emlékeztet a márkára és azonosítja azt, mint amennyire felidézi a régi mentális térképet.

Ezt a távolságot és folyamatos távolodást Magyarországtól csak még inkább aláhúzta a revíziós propaganda, amely képben és szövegben is folyamatosan hangsúlyozta az egyes elcsatolt városok magyar jellegét, mind az őket reprezentáló szimbólumokkal, mind az 1910-es etnikai megoszlás állandó feltüntetésével.[134] Ez az általános keret annyira erőteljesen befolyásolta a helyi diskurzusokat is, hogy a húszas évek elején még viszonylag erős, az újonnan meghúzott határra helyi szemszögből reflektáló sajátos változatokat a harmincas évek végére lényegében helyben is felváltotta az általános és differenciálatlan revíziós beszédmód.[135]

Távolságot teremtett a határ azzal is, hogy az új államok új szabályai a nemzeti önazonosság megjelenítésének eltérő és elkülönülő rituális gyakorlatait erősítették meg. A korábbi nemzeti ünnepek nyilvános ünneplésének korlátozása, visszaszorulásuk egyházi és privát közegbe fontos különbséget teremtett Magyarország és a kisebbségi magyarok között, akik erre részben új és sajátos, az adott helyzetben nyilvánosan is felvállalható, regionális történelmi elemeket nemzetivé stilizáló gyakorlatokkal reagáltak.[136] Közben Magyarországon új, a kisebbségek körében elképzelhetetlen nyilvános rituális gyakorlatok születtek a revíziós kultusz keretei között. Ezek a teljes magyar nemzet egységes szenvedését állították előtérbe, például az olyan emlékművekkel, mint a trianoni kálvária, amelynek stációit egyes fontos elveszett városok alkották. A cél egyértelműen az

[131] Bencsik Péter 2002; Uő 2003; Kovács Éva 2011a, 2011b; Hornyák Árpád 2010; Szűts István Gergely 2006.

[132] Szekfű Gyula 1925, 453.

[133] Ez a felirat látható egy, a Fővám téri Vásárcsarnokról 1930 körül készült képen. A képet a fortepan.hu tette közzé, egyik utánközlését lásd: http://baindegoulash.blogspot.fr/2014/03/un-samedi-matin-ne-pas-manquer.html (letöltve 2014. március 4.).

[134] Ilyen városokat szemléltető képekre lásd Zeidler Miklós (szerk.) 2002 illusztrációit.

[135] Kovács Éva 2011b, 123–128.

[136] Michela 2013, 97–100.; Lipták 2011.

Egry Gábor 10 28.indd 79 2015. 10. 28. 16:03:58

volt, hogy ezt végig járva a magyarországi is sajátjaként élje át a kisebbségi magyarok szenvedését, egyúttal pedig jelezze a helyzet szükségszerű jobbra fordulását.[137]

A kultúra különbségei amúgy is komoly problémát jelentettek. Ami korábban csupán elfogadható különbségnek, esetleg egyedi regionális íznek látszódott, főként az irodalomban, most hirtelen a nemzeti egységet megkérdőjelező távolsággá változhatott. Éppen a kisebbségi magyar közösségek irodalma kapcsán kirobbant viták (legismertebb a Ravasz László kezdeményezte „Schisma-pör" 1928-ban) mutattak rá, hogy az új helyzetben minden eltérés – sokszor nem függetlenül a különbségek regionalista alapú indoklásától – nagyon könnyen a nemzetet fenyegető veszedelemként jelent meg.[138] Paradox módon minden ilyen vita – szinte kimenetelétől függetlenül – megerősítette a távolság és távolodás érzését, hiszen már a különbség és elkülönülés lehetőségének felvetése és beemelése a diskurzusba legalábbis a problémát legitimálta.[139] Rendszerint azzal értek véget, hogy a magyar irodalom egységét deklarálva fenntartották a különbség lehetőségét, nemegyszer olyan kérdésekben is, mint a Magyarországon inkább vitatott megítélésű Ady és irodalmi követőinek kultusza.[140] Ez utóbbi jelentőségét jelzi, hogy Berzeviczy Albert MTA-elnök kifejezetten óvott az Ady-kultusztól, mivel attól félt, hogy ezzel a kisebbségi magyarok „hangadói" elfogadják a dualizmus kori Magyarországra vonatkozó kritikáját is, ami viszont szerinte a kisebbségiek „lelki" elszakadását – vagyis egy új identitás kialakulását – jelentené.

Az identitás-diskurzus felől nézve azonban legalább ennyire fontos volt a gazdasági, társadalmi, kulturális folyamatok értelmezése és beépítése a nemzetről alkotott képbe. Budapestről és részben a kisebbségi magyar csoportok felől nézve is a legfontosabb problémát a demográfiai változások, a társadalmi struktúra átalakulása és az ezzel szorosan összefüggő vagyonvesztés jelentette. A demográfiai helyzetet, a magyarság és a többi csoport létszámának változását kezdettől fogva kitüntetett figyelemmel kísérték. Ez részben összefüggött a Magyarországra érkező menekültek hullámával is, ami nemcsak érzelmileg tudatosíthatta a változásokat közvetlen tapasztalatként, illetve a vagonlakók nyomorának képei révén, hanem az első perctől az elvesztett területek visszaszerzésének akadályát látták benne, mivel nem csupán a magyarság létszáma csökkent az elvesztett területeken, hanem a nemzet számára létfontosságúnak tartott középosztály is meggyengült.[141]

A demográfiai változásokra irányuló figyelem hátterében azonban ott volt a népszámlálások 19. században kialakult értelmezésének továbbélése is.[142] E szerint mindenkiről megállapítható, hogy mely nemzethez tartozik, és ez az objektív jellemző a megfelelő módszerrel számba vehető a népszámlálásokon. Ennek következtében azonban a népszámlálások egyre inkább a nemzetek jövőjét eldöntő eseménnyé alakultak. Természetes volt, hogy az első világháború után is így tekintettek rájuk, adataik igazolták az identitáspolitika sikerét, vagy jelezték kudarcát. Ha nőtt valamelyik nemzetiség létszáma, az sikernek számított, ha csökkent – különösen a várakozásoknál nagyobb mértékben csökkent –, akkor kudarcnak, még ha ezt a kudarcot sokszor az új államok elnyomá-

[137] Pótó János 2003; Szűts István Gergely 2007.

[138] Pomogáts Béla 1984; Cseke Péter 2003.

[139] Hatos Pál 2011; Ravasz László: Irodalmi schisma. *Könyvbarátok Lapja*, 1928/2.

[140] Rövid összefoglalására és további irodalomra lásd Dávid Gyula: „Schisma-pör". Adatbank.ro Romániai Magyar Lexikon. http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=122 (letöltve 2014. március 3.).

[141] A menekültekre általában lásd Mócsy 1983, különösen 3–55.; Esettanulmányok közül Szűts István Gergely 2009, 2010a, 2010b.

[142] Erre bővebben lásd a II. rész első fejezetét.

Egry Gábor 10 28.indd 80 2015. 10. 28. 16:03:58

sával és a népszámlálási adatok manipulálásával vagy a lebonyolítás visszásságaival magyarázták is. Márpedig a népszámlálások tükrében mindegyik kisebbségi magyar csoport létszáma csökkent, ami éppen ellentétes volt Magyarország demográfiai dinamikájával, és a többségi nemzetek létszámának növekedésével. Ráadásul ezeknek a népszámlálásoknak az adatai már olyan nemzetiségeket, mindenekelőtt a zsidókat is megjelenítettek, körülhatároltak, melyek 1918 előtt hivatalosan, vagyis népszámláláson számba vett nemzetiségként és nem felekezetként nem is léteztek.[143]

Ugyanakkor a népszámlálási adatok és mellettük a hivatalos vagy magángyűjtésű statisztikák jelentették a forrását szinte minden egyéb társadalmi folyamatra vonatkozó ismeretnek. Ezek alapján Budapestről és a kisebbségi magyar közösségek felől nézve is úgy tűnt, hogy Magyarország és a kisebbségi magyarok közötti távolság nő, legyen szó akár Csehszlovákiáról, akár Romániáról. A változásokat ugyan hasonlónak látták mindkét esetben, ám az új társadalmi struktúráról alkotott kép mégis nagyon különbözött. (Ami persze nem jelenti azt, hogy ez a különbség valóban ennyire jelentős volt, de ez az identitás-diskurzus szemszögéből közömbös.) A társadalmi változások kulcsa eszerint Erdélyben a középosztály státusvesztése,[144] Csehszlovákiában pedig elmenekülése vagy „becsehelése", ami mindkét esetben a hagyományos nemzetfenntartó osztály helyzetének megrendülését, vagy akár annak eltűnését is jelentette. A státusvesztés elsősorban a foglalkozási szerkezet változását jelentette, a közigazgatási és szabad pályákról a kispolgári foglalkozások felé, vagy pedig az állami szférából a magánszférába húzódást jelentette. Asztalos Miklós beszámolója szerint székelyudvarhelyi ismerősei a harmincas évek közepén már gombkereskedéssel foglalkoztak, míg a korábban törvényszéki bíró Vékás Lajos a Minerva Rt. pénzügyi vezetője lett.[145] A jelentős kivándorlás és a státusvesztés ellenére az erdélyi magyarokat mégis olyan teljes társadalomként rajzolták meg, amelyben továbbra is van a közösség megszervezésére képes eredeti vagy potenciális középosztály. A státusvesztés tehát elsősorban a korábbi helyzethez és a feltörekvő, nem magyar középosztálybeli csoportokhoz képest értelmeződött, továbbá a földbirtokreform és az állami pénz- és hitelpolitikával bekövetkezett vagyonvesztéssel függött össze.[146]

Csehszlovákiában ezzel szemben egyöntetűen a széles értelemben vett középosztály elmenekülését, állásvesztését vagy asszimilációját, lényegében tehát felszámolódását emelték ki az ezzel foglalkozó megnyilatkozások. Így az ábrázolások szerint a magyar közösség nem pusztán rosszabb helyzetben van, hanem alapvetően át is alakult. Ennek sarkköve a régi elit és a középosztály megszűnése volt, melynek helyére – ebben a felfogásban – kezdetben nem lépett senki, később egy új értelmiségnek kellett azt pótolnia, ami azt is jelentette, hogy a nemzetépítő szerepet mások és más eszközökkel vállalták fel.[147]

[143] A népszámlálások eredményeire lásd Bárdi Nándor 2008, 146–151. A népszámlálásokkal kapcsolatos problémákra Seres Attila–Egry Gábor 2011, 11–29., Politikai ‚vitákra' és a népszámlálások értelmezésére jó példa Pakots József, aki az 1930-as román és csehszlovák népszámlálás – KN – kapcsán is interpellált. (*Képviselőházi Napló* 1927, XXXIII. k. 2–7.) Bár Pakots ellenzéki képviselő volt, fellépése ezúttal a hivatalos álláspontot is megjelenítette, vélhetően Bethlen Istvánnal előre egyeztetett akció volt, hogy a miniszterelnök „nagyobb beszédben" válaszoljon. Lásd: A képviselőház mai ülésén Bethlen nagyobb beszédet fog mondani. *Zalai Közlöny,* 1931. január 14. 1.

[144] Egry Gábor 2009b.

[145] Asztalos Miklós 1933, 239–240.; Bárdi Nándor 2013, 325–326. A Minerva Rt. történetére lásd Szavári Attila 2014.

[146] A földbirtokreform nemzeti vonatkozásait szintén széles körben tárgyalták a korszakban. Lásd erre Móricz Miklós 1932.

[147] Bólya Lajos 1939, 99–101. Ezzel együtt a csehszlovákiai magyar pártok vezetői és a hozzájuk kapcsolódó személyek nem jelentéktelen része valójában az állítólag megszűnt régi – középosztályi és birtokos – csoportot képviselte. Már

Ezután azonban már a hasonlóságok következtek a két közösség általános jellemzőinek megrajzolásában. Eszerint az új helyzetben, köztisztviselői és közalkalmazotti csoportok nélkül, vagy a nemzeti intelligencia visszaszorulásával, a munkásság „marxista" szerveződésével a magyarság alapvetően paraszti jellegű csoport lett, ami a városokban is háttérbe szorulva összképét tekintve egyre inkább falusias jelleget öltött. Romániában, annak ellenére is, hogy a városlakók között a magyarok, németek és zsidók továbbra is többségben voltak, és a társadalmi hierarchiában felül helyezkedtek el.

A távolság Magyarország és a kisebbségi csoportok között tehát nem csupán statikus állapot volt, hanem távolodás, annál is inkább, mert a változás maga hirtelen és sokkszerű is lehetett, legalábbis visszatekintve.[148] A dinamika fő jellemzője az első időszakban a kisebbségi magyarok csoportjainak lemaradása volt. Nemzeti életüket kevésbé élhették meg, oktatásuk beszűkült, intézményeik száma visszaesett, középosztályuk helyzete romlott: ez a réteg akár egészében el is tűnhetett a diskurzus szerint. Ezzel szemben a húszas évek végétől a két közösség dinamikája megfordult, noha távolodásuk képzete fennmaradt. Bár a kisebbségi magyarok helyzetét továbbra is a nemzeti lét kereteinek beszűküléseként láttatták – sőt ebből a szempontból a helyzetet még rosszabbnak is ábrázolták, mint a megelőző időszakban –, ezt azonban egyre inkább egy nagy megújulás eszméjével kötötték össze mind Csehszlovákia, mind Románia esetében. Eszerint éppen a középosztály helyzetének megrendülése, illetve annak eltűnése kényszerítette ki az új társadalmi szerveződést, egy szociálisan igazságosabb, egységesebb, a társadalmi különbségeket mint elválasztóelemet megszüntető, azt csak a közösségért végzett közös munkából az egyesekre eső feladatokban és felelősségben fenntartó modellt. Ez az organikus nemzeti egységet megtestesítő, a nemzet gerincét jelentő népet nemzeti feladataira ráébresztő, és annak teljesítése érdekében fel is emelő új közösségszervezés egyúttal a korszak új európai tendenciáit is kifejezte, és ebben megelőzte Magyarországot is. A kisebbségek tehát immár nem „visszafelé" távolodtak el, hanem Magyarország elébe kerültek az elkerülhetetlen nemzeti megújulás útján.[149]

Erre egyébként annál inkább szükség lehetett a kisebbségi identitás-diskurzusban, mert a gyakorlati tapasztalatok nemcsak a különbségek létét erősítették meg kézzelfoghatóan, hanem, ami talán még fontosabb, Budapest hegemóniáját is a kisebbségek felett. Tanulságos és szimbolikus értékű ebből a szempontból Sziklay Ferenc esete Pataky Tibor államtitkárral, aki a jeles kultúraszervezőt valamikor 1937 körül megalázó módon fogadta hivatalában, de szintén sokatmondó az is, hogy az 1938. őszi komáromi, az esetleges új magyar–szlovák határ meghúzásáról szóló tárgyalásokon a csehszlovákiai Egységes Magyar Párt és a frissen alakult Magyar Nemzeti Tanács küldöttségének munkájára a magyar delegáció, Révai István demográfus kivételével, nem tartott igényt.[150]

Az általában vett társadalmi viszonyok és társadalmi struktúra mellett ugyancsak a távolságot növelte – legalábbis a harmincas évek végéig – a zsidóság problémája és a magyarországi ún.

korábban is aktívak voltak akár az országos, akár a megyei politikában, gazdasági életben, igaz, esetenként nem a Szabadelvű, majd a Munkapártban és a Függetlenségi Pártokban, hanem például a későbbi Szlovenszkó területén viszonylag erős Katolikus Néppártban.

[148] Szvatkó Pál 1936.

[149] Egry Gábor 2009b; László Dezső 1931; Németh László 2001; Makkai Sándor: A magunk revíziója. In: Uő 1934, 207–256.; Ahn 2009; Weis István 1938.

[150] Koudela Pál 2005, 103–105.; Simon Attila 2010, 208.

Egry Gábor 10 28.indd 82 2015. 10. 28. 16:03:58

zsidókérdés. A problémakör ugyan jóval összetettebb volt a magyarországi kormányzati és jogi szintre emelt antiszemitizmus hatásánál, de a magyarországi diskurzusban leginkább ez csapódott le a kisebbségi magyarok képviselői részéről. Bár a zsidóság elkülönítése etnikumként, majd jogi diszkriminációja az első világháború végén már a politikai gondolkodás főáramába tartozott Magyarországon,[151] a magyar kisebbségi közösségek vonatkozásában ezt a kérdést ekkor még szívesebben hallgatták el. Éppen a minél több magyar „megtartása" miatt nemigen merült fel a zsidók nemzetiségként történő meghatározása, sőt például a népszámlálási kampányok idején a budapesti kormányok is támogatták a jogukat ahhoz, hogy magyarnak vallják magukat.[152] Ennek ellenére a kérdés óhatatlanul visszaszivárgott Magyarországra, például kisebbségi magyar politikai vezetők révén, akik alkalomadtán kénytelenek voltak magyarországi lapoknak adott interjúkban is hangsúlyozni, hogy a kisebbségi magyarság körében nem érvényesíthető az a fajta diszkriminatív, elkülönítő politika, ami Magyarországon „természetes".[153] Az ilyen nyilatkozatok néha azért is meglepők lehettek, mert az illető politikusok olykor a dualizmus idején még olyan – keresztény és antikapitalista – antiszemita elveket is magukévá tevő pártokban működtek, mint a Katolikus Néppárt.

Ez a különbség – ha tetszik távolság – lényegében a harmincas évek végéig fennmaradt, vagyis igazából sem Magyarországon, sem a kisebbségi közösségekben nem vált elsőrangú kérdéssé az utódállamokban élő zsidók szerepe, helye és viszonya a kisebbségi magyarsághoz. Annak ellenére sem, hogy azért főként Erdélyben már a harmincas évek elején megjelent egy egyre erősebb ideológiai irány, amely a zsidóság elkülönítésére, etnikai kizárására épült.[154] A harmincas évek végére azonban mindez megváltozott, részben az adott államok saját politikája, részben a magyarországi fejlemények és a revízió közeledése miatt. Ennek nyomán aztán a visszakerült területeken már alig hallatszottak hangok a zsidótörvények érvényesítése ellen, sőt a korábbi kisebbségi magyarok képviselőinek jelentős része – köztük mindenekelőtt a politikában is jelentős szerephez jutott személyek, mint Jaross Andor, vagy az Erdélyi Párt vezetői – határozottabb vagy némileg visszafogottabb módon, vallási, szociális vagy éppen faji alapú antiszemitizmust hirdettek.[155] Ez viszont azt jelentette, hogy a kisebbségi magyar csoportok és Magyarország közötti távolság ismét csökkent, hiszen a zsidók immár mindenki számára 'ők' csoportoknak számítottak, a zsidók etnikai alapú kizárása pedig egyszerre igazolhatta a kisebbségiek és a magyarországiak előrelépését az organikus nemzeti megújulás útján.

Amíg Magyarországról a kisebbségi magyar csoportok és Magyarország – ezzel pedig implicit módon az ország által továbbra is megtestesített magyar nemzet – közötti távolság növekedése volt meghatározó, Prága és Bukarest (és kisebb részben Pozsony és Kolozsvár) felől nézve a kép összetettebb volt, nem utolsósorban a már említett kettéválasztási gyakorlatok miatt. Ennek megfelelően a statikus magyarságkép fő elemének, az ázsiai, elnyomó oligarchia képzetének fenntartásával és kiterjesztésével a régi elitjétől, úgymond, megszabadulni képtelen kisebbségi csoportokra továbbra is ki lehetett emelni Magyarország és a kisebbségek azonosságát. Ezzel szemben állt

[151] Bihari Péter 2008; K. Farkas Claudia 2010; Kovács M. Mária 2012; Gyurgyák János 2001; Gidó Attila 2009.

[152] Die Volkszählung in der Tschechoslowakei. Erklärungen des Grafen Bethlen. *Glasul Minorităților,* 1931/2, 58–60.

[153] Ahogy elszakított véreink látnak bennünket. Interjú Szüllő Gézával. *Pesti Napló*, 1925. április 15., 7.

[154] Horváth Sz. Ferenc 2007, 184–214.

[155] Sinkó Ferenc 1939, 277.; Sipos Péter 1970, 70–78.; Filep Tamás Gusztáv 2007a, 117–118.; Horváth Sz. Ferenc 2005.

viszont az a gyakorlat, amely a kisebbségi népre – munkásokra, parasztokra stb. – hivatkozott az őket „félrevezető" vezetőikkel szemben. Ez a diszkurzív megoldás megjelent Romániában is, különös jelentőséget azonban Csehszlovákiában kapott, ahol az ún. aktivisták révén kisebbségi magyarok is képviselték. Néha egyenesen odáig mentek, hogy ők építik az új, demokratikus magyar nemzetet a demokratikus Csehszlovákiában; ezzel nemcsak tagadták Magyarország és a nemzet szoros kapcsolatát, hanem egyenesen a lehető legtávolabbra helyezték egymástól ezeket. Érvelésük,[156] amelyet a következő fejezetben részletesen is ismertetek, a társadalmi változásokon alapult, az ő demokratikusabb magyarságuk azonban mindenekelőtt a klasszikus haladáseszme jegyében a fölszabadult társadalmi csoportok előtérbe kerülését jelentette, nem valamennyi réteg harmonikus egységét.

Mindez azonban nem maradt meg ilyen elvont szinten, segítségül hívva a magyarországi elmaradottság és nyomor képét, a praktikus, életmódbeli vagy akár a társadalmi változásokat is fel lehetett használni annak alátámasztására, hogy a kisebbségi magyarok nem csupán távolabb kerültek Magyarországtól, hanem eközben közeledtek Csehszlovákiához is. Az életmódbeli modernizáció, az átalakuló fogyasztás (lásd a híres képet a Baťa cipős ifjúságról) és ennek mindennapi gyakorlata, a szociális ellátórendszerek minősége és kiterjedtsége, vagy éppen az iskoláztatás alkalomadtán mind előhívhatók voltak annak igazolására is, hogy a csehszlovákiai magyarok élete, lehetőségei jobbak, mint magyarországi társaiké. Erre annál inkább lehetőség nyílt, minél inkább átalakult a városok etnikai arculata, és lakosságuk többsége cseh és szlovák lett, míg a magyar nemzetiségűek aránya meglehetősen alacsonyra csökkent.[157] A magyarok ugyanis így, kívülről nézve egyre inkább vidékies, kisvárosi-falusi csoportnak tűntek, és az említett, a nemzetet létrehozó haladás éppen ezeknek a rétegeknek lehetett fontos.

Mindezt alátámasztja Románia esete, ahol nem csupán a haladás és demokratikus fejlettség látható jegyei hiányoztak ahhoz, hogy egy hasonló, a román csoporthoz közelítő, Magyarországtól pedig távolító diskurzus teret nyerjen, de az erdélyi városok etnikai arculatának gyors átalakulása is. Így aztán itt a társadalmi változások értelmezése elsősorban a már említett etnicizált demográfiai diskurzushoz illeszkedett, ennek keretében pedig a városok, a harmincas évektől pedig már a teljes gazdasági élet etnikai jellegének megváltoztatásáról szólt. Ebben a zsidók mellett a magyarok is kiemelt helyet kaptak. Ennek megfelelően aztán a nem románok pozícióvesztésének képzete sem a románok és a kisebbségi csoportok közeledésére utalt, hanem egy folyamatos konfliktus egyes állomásait villantotta fel, miközben a kisebbség–többség távolság is állandósult. A középosztály világának esetleges lefelé nivellálódását pedig szintén nehéz volt közeledésként értelmezni.

Mindezzel együtt, vagy éppen ennek következtében a harmincas évekre kialakult az a sajátos diszkurzív keret, amelyet főként a fiatal nemzedék képviselői fogadtak el, és ami úgy ábrázolta a románok és a magyarok viszonyát közelebbiként, hogy nem a köztük húzódó határok eltűnését sugallta, hanem mindkét csoport nemzeti megújulását állította párhuzamba. Azt érzékeltették, hogy mivel a megújulás szükségszerű, így olyan nemzeti létforma jön majd létre, amely meghaladottá teszi az ellentéteket is.[158] Ez azonban egyszerre jelentette, hogy a két csoport között végtelen

[156] Simon Attila 2013a, 117–124., 137–165.

[157] Simon Attila 2010, 21–22.

[158] Egry Gábor 2009b.

Egry Gábor 10 28.indd 84 2015. 10. 28. 16:03:58

a távolság – hiszen lényegében két teljesen befelé forduló közösségről volt szó –, és teljes közelséget, meglehetősen furcsa paradoxont hozva létre ezzel.

A képzet, miszerint a kisebbségi ifjúság közelebb került a többségihez, Szlovákiában is megjelent a szlovák diskurzusban. Ezzel együtt itt összetettebb volt a helyzet, mivel a Romániában lényegében mindenki által elfogadott organikus nacionalista referenciakeret itt csak egyike volt a felhasznált diszkurzív kereteknek. Ennek megfelelően a csehszlovák államszemét támogató, annak identitás-diskurzusához illeszkedő lapok arra hivatkoztak, hogy az új kisebbségi nemzedék – hála Csehszlovákia haladó szellemének – demokratikus szellemisége révén került közelebb a cseh(szlovákok)hoz, hiszen már nem fertőzte meg őket a magyarországi irredenta és oligarchikus szellem.[159] Nem lehet azonban véletlen, hogy éppen a Szlovák Nemzeti Párt organikus nemzeteszmét képviselő új nemzedékének a lapja, a *Nástup* volt az, amelyik alkalmanként arról cikkezett, hogy a magyar és a szlovák ifjúság között baráti közeledés jöhet létre – éppen az organikus nacionalizmus alapján.[160]

Persze az általában 'ők' csoportként megjelenített közösségek Magyarország felől nézve sem voltak mindig egységesek, és kettéválasztásuk segítségével eltérő távolság volt kialakítható az utódállamoktól, illetve azok nem magyar nemzetiségű lakóinak egy csoportjától. Csehszlovákia esetében azonban ez nem járt a távolság növekedésével vagy csökkenésével. Mivel a magyarországi identitáspolitika szlovákdiskurzusa rendkívül statikus maradt, és csak a régi sztereotípiákat alkalmazta, ezzel egyúttal állandó közelséget is feltételezett az alapvetően magyarhű „tótok" (továbbá egyes csoportjaik, így a keletszlovákok) és Magyarország között. Románia esetében azonban kitapintható a románokról szóló diskurzusban is a távolodás, noha ez nem volt igazán markáns – főként politikai okokból. Arról már volt szó, hogy a románság és a Románia-kép jelentős mértékben fedte egymást, és főként a hagyományos orientalista[161] nézőponton nyugodott. Ezt a részben stigmatizáló beszédmódot azonban szükség esetén lokalizálni lehetett az Ókirályságra, ezzel indirekt közelséget teremtve az erdélyi románok és a magyarok közt.

Paradox módon azonban ezzel a lehetőséggel éppen akkor bántak óvatosan, amikor a magyar politika reménykedett a regionalista románok megnyerésében. Ezért aztán nem is nagyon propagálták Magyarországon a román regionalizmust, nehogy képviselőit hazai ellenfeleik nemzetárulónak bélyegezzék állítólagos magyarszimpátiájuk miatt. Amikor aztán kiderült, hogy a regionalistákhoz fűződő várakozások nem túl megalapozottak, tehát az erdélyi románok is távolabbra kerültek a magyaroktól, már nem nagyon volt értelme a belső, román identitás-diskurzusban továbbra is fenntartott különbségtételnek sem. Helyette viszont, nem függetlenül a következő fejezetben bemutatott nemzedékváltástól, teret nyert a társadalmi megújulás útján járó Románia képzete, amit így akár Magyarország elé is sorolhattak,[162] távolabbra a magyarországi magyaroktól, de közelebb a saját megújulását hirdető kisebbségi magyarsághoz.

[159] *Národny Listy*, 1935. november 19.; 1936. január 13.

[160] Egységes autonomista frontért. *Nástup*, 1935. december 21.; 1935. november 1.;

[161] Orientalizmus alatt nem a romantika Kelet iránti érdeklődését értem, hanem Edward Said és Larry Wolff nyomán azt a világképet, amelyben a civilizáció középpontjának tekintett Nyugathoz képest a Keleti egzotikus, izgalmas, de egyúttal leereszkedéssel kezelt, megváltoztatandó, felemelendő, civilizálandó közeg.

[162] Németh László 2001; Ravasz László 1940.

A kisebbségi magyarok felől nézve az 'ők' csoportok fő jellemzője a két évtized során amúgy sem az állandóság, hanem a dinamikus változás volt. Ez már a visszacsatolások előtt is kitapintható volt, teljes erővel azonban csak 1938 és 1940 után jelentkezett, noha ekkor már a magyar egység képzetének keretei közé bújtatva. A Magyarországtól való távolodást lényegében a magyarországi identitás-diskurzus is elfogadta, így aztán ez mind a kisebbségi, mind a magyarországi önképben jelen volt, amit nemcsak a már említett viták, hanem a felvidéki és erdélyi szellem létezéséről szóló szövegek is megerősítettek. A kisebbségi magyarok útja belülről nézve is hasonló volt, mint Magyarországról szemlélve. Kezdetben a nemzeti életüket ért veszteség miatt távolodtak az anyaországtól, sőt, a legtöbb megnyilatkozás szerint egyenesen kritikus helyzetbe kerültek. Aztán következett egy önszervező szakasz, és végül – ismét csak nem függetlenül a kisebbségi közösségeken belüli nemzedékek viszonyától[163] – olyan nemzeti megújulás kezdődött körükben, amely immár Magyarország elé helyezte őket.

A harmincas évekre amúgy is inkább az idő – múlt, jelen, jövő – határozta meg a magyar kisebbségek és Magyarország viszonyát, pontosabban ennek révén sikerült valamennyire feloldani a kézzelfogható különbségek és az identitáspolitikában is domináns nemzeti egység képzete közötti feszültséget. Elvégre a szükségszerű nemzeti megújulás eszméje magában foglalta azt is, hogy az aktuális távolság nem végleges, valamikor majd biztosan eltűnik. Ennek tükrében már az sem számított a korábbihoz hasonló problémának, hogy a kisebbségi magyarok nemzeti léte a dualizmushoz hasonlítva továbbra is korlátozott maradt, hiszen megújulásuk után már más módon és más intézményekkel is autentikus lehetett nemzeti létük.

Ezzel együtt a különbségek nem maradtak észrevétlenek 1938 és 1940 után, sőt arra is lehetőség nyílt, hogy a magyarországi magyarság új 'ők' csoportként jelenjen meg az identitás-diskurzusban is. Ez Erdélyben domináns elemmé is vált, a visszacsatolt csehszlovákiai területeken – vagyis immár a Felvidéken – azonban a felvidékiség eszméje csak korlátozottan jutott érvényre, és hamarosan elveszítette a diskurzust segítő intézményi hátterét is. (Ennek okairól később még lesz szó.)[164] A távolság okai között nem csak a két évtized elnemzetlenítő hatását – pontosabban a kisebbségi elnyomattatás negatív következményeit – vették számba. Az eltérő társadalmi folyamatok mellett a csehszlovák és részben a román közeg demokratikusabb jellege is szerepet kapott, mint ami fontos hatással volt a kisebbségi magyarokra, akik ezzel is távolabb kerültek a még mindig igazságtalan Magyarországtól.[165]

Végül a regionalista identitás-diskurzusok áttekintését megelőzően érdemes még szót ejteni arról is, hogy miként jelentkezett a távolság és közelség problémája a regionális többségi csoportok esetében mind a kisebbségi magyarokhoz, mind Magyarországhoz, valamint saját nemzeti csoportjukhoz mérve. A szlovák identitás-diskurzus rögzítette a magyarok távolságát, részben az ezeréves elnyomás tézisét instrumentalizálva,[166] részben a magyarónok, akkulturálódott és korábban magyar párti szlovákok elítélése révén. A szlovákoknak eszerint nem csak a történelme nem lehetett közös a magyarokkal, de a társadalmi érintkezés közösen elsajátított gyakorlatai és a

[163] Bárdi Nándor 2013, 471–516.

[164] Egry Gábor 2008, 171–182.; Szarka László 2007; Filep Tamás Gusztáv 2007a.

[165] Egry Gábor 2009b; Ahn 2009, 60.

[166] Michela 2008.

Egry Gábor 10 28.indd 86 2015. 10. 28. 16:03:59

mindennapok kultúrája sem köthette össze őket.[167] Ennyiben megfelelt a csehszlovák változatnak (és részben a magyarok csehekről alkotott képének is), sőt, mint látni fogjuk, éppen e miatt a rögzített magyar–szlovák távolság miatt volt megkérdőjelezhető a regionalista identitáspolitika legitimitása – akár történeti referenciák segítségével is.

A csehekkel kapcsolatban azonban a távolság és közelség kérdése messze nem volt ilyen egyszerű, és a csehszlovák nemzet létezéséről szóló vita egyik megkerülhetetlen eleme volt. Bár a csehszlovakista diskurzus közelebb helyezte egymáshoz a szlovákokat és a cseheket, mint az autonomisták, a távolság okai és mibenléte tekintetében megosztott volt. A csehszlovák nemzeten belül a szlovákok mindenképp felemelendő csoportnak számítottak, középosztályuk cseh segítséggel jönne létre, akik így közelebb kerülnek a csehekhez, ugyanakkor nemzeti hitelességük (etnicitásuk) mégis saját hozzájárulásuk a közös nemzethez. Az azonban már nem volt mindegy, hogy a végcél a közös csehszlovák etnikai nemzet, vagy két közeli és rokon nemzet államnemzete,[168] hiszen ez utóbbi „megoldás" is feltételezett valamekkora távolságot. Ez a távolság azonban az önálló szlovák nemzet létezését hirdető autonomisták esetében sem volt teljesen rögzült, hiszen a szlovák modernizáció az ő szemükben is elkerülhetetlen volt, ezzel pedig mindenképp közelebb kerültek volna a csehekhez. Sok kérdésben viszont komoly távolságot feltételeztek, így a vallásosság és antiklerikalizmus ellentéte kapcsán, vagy, főként az első évtizedben, akár a közös magyar–szlovák történelem óhatatlan hatásai miatt. Végül szlovák autonomista változatban is megszületett az új, organikus, autentikus nemzeti létforma eszméje, ami harmonikus közösségben foglal magában minden szlovákot.[169] S bár magyarok és szlovákok párhuzamos nemzeti közösségeinek romániaihoz hasonló víziója ebben a diskurzusban nem vált dominánssá, azért ennek is nyomát lelhetjük. Elvileg ennél könnyebben megfogalmazható lett volna egy transzetnikus autonomista felfogás, ami Szlovákia nemzetiségeinek érdekazonosságát és közös történeti hagyományait emeli ki a cseh betolakodókkal szemben, különösen mivel a magyar pártok közül a keresztényszocialisták maguk is építettek erre az „őslakos" eszme formulájában.[170] Azonban a szlovák nacionalista identitás-diskurzus végső soron képtelen volt pozitív értelemben vett 'ők' csoporttá tenni a magyarokat, így a szlovák autonomista önazonosság alapvetően nemzeti jellegű maradt, közelséget ebben a viszonyrendszerben legfeljebb politikai érdek jelentett. Sőt, éppen az ellenkezőjére akadt néha példa, vagyis arra, hogy a cseheket, tehát a szlovákok aktuális elnyomóit a magyarokkal, a szlovákok régi elnyomóival azonosították.[171]

A helyzet hasonló volt Romániában is. Itt ugyan az erdélyi–regáti ellentét az első perctől kezdve meghatározó szerepet kapott a politikában, és megalapozott többféle, Erdélyt az Ókirályságtól eltérő mértékben távolító identitás-diskurzust is, de a magyarokhoz és főként Magyarországhoz fűződő viszonyt illetően – ideértve a távolságot is – mindegyik meglehetősen ambivalens maradt. Végig meghatározó volt a magyar oligarchia és a népből érkezett vezetők által megjelenített erdélyi

[167] Mannová 2000, 97–99.

[168] Haslinger 2012, 324–327.

[169] Jozef Tiso: A Szlovák Néppárt ideológiája. In: Chmel (szerk.) 1996 [1930], 89–105.

[170] Filep Tamás Gusztáv: Kormánypárton vagy ellenzékben? A pozsonyi magyar polgár és az 1925-ös választások. In: Uő 2007b, 26–55.; Angyal Béla 2002, 28., 233.

[171] Anton Haju a *Slovák* vezércikkében, 1935. szept. 21-én arról értekezett, hogy a Szlovák Néppárt egyik vezetője, Karol Sidor elítélésével a cseh (!) bíróságok a régi magyar szlovákellenes bírósági gyakorlatot, a nemzetellenes izgatási perek szokását vették át.

román nép ellentéte, ami megszabta a magyarok és a románok távolságát is. A vallási, nyelvi és kulturális különbség, a sajátos történelmi narratíva eleve kétségessé tette a közelséget, legfeljebb a transzszilvanizmus formájában lett volna erre esély. Ezzel együtt fontos fejlemény volt, hogy az erdélyi román identitás-diskurzusban, ahhoz hasonlóan, ahogy olykor a cseheket és a magyarokat a szlovákok elnyomóiként azonosították, 1918 után megjelent egy, a magyarok korábbi szerepéhez hasonló 'ők' csoport a regáti oligarchia formájában. Tőlük szintén távolabbra helyezték magukat, és ez a távolság sem csökkent az évek folyamán.

Az 'ők' csoportok ilyen konfigurációja azonban számos lehetőséget rejtett magában. Egyfelől adott volt a történelmi közelség és távolság felvonultatásának lehetősége. Bár a magyarokat elnyomóként jelenítették meg, azért a magyar oligarchia mégiscsak kulturáltabb és értékesebb lehetett, mint a regátiak, akik egészen más minőséget képviseltek, mint például az államférfi Tisza István.[172] Ezzel azonban hirtelen közelebb hozták magukhoz a magyarokat, és eltávolították a regátiakat. Az 'oligarchia' ellenben olyan jellemző jegy is volt, amelynek segítségével mindkét csoporttól egyszerre különböztethették meg a demokratikus és egységes erdélyi románokat, ezzel viszont szinte eggyé olvasztották a magyarokat és a regátiakat. Végül arra is lehetőség nyílt, hogy a regátiakat azzal távolítsák el maguktól, hogy nem ismerik a régió viszonyait, például ezért nem képesek megoldani a kisebbségi kérdést. Ha ehhez még azt is hozzátették, mint egy ízben Maniu, hogy ő ismeri a magyarokat, akik nem irredenták, bármit is mondanak Bukarestben, máris kész volt a három csoport távolságának egy újabb konfigurációja, ezúttal a magyarok és az erdélyi románok közelségét szegezve szembe a regátiak idegenségével. Mindez, helyzettől függően, sokkal dinamikusabban változott, mint a szlovák–cseh–magyar esetben.

[172] Vaida-Voevod 1995, III. 264–265.; Borsi-Kálmán Béla 2012, 53.

Egry Gábor 10 28.indd 88 2015. 10. 28. 16:03:59

dc_1187_16

REGIONÁLIS NEMZETEK?

Az eddigiekből látható, hogy a nagy, egységesnek láttatott nemzeti csoportok identitás-diskurzusban megjelenő határai és távolságuk is sokkal szilárdabbak és állandóbbak voltak, mint az „alcsoportokéi", legyen szó akár a kisebbségi magyarok és a többségi nemzetek választóvonalairól, akár a többségi regionális csoportok és a nemzet viszonyáról. Tény azonban az is, hogy ezek az „alcsoportok" megkerülhetetlenek voltak a nemzetek egymáshoz való viszonyának meghatározásában is, így aztán az ezek felől meghatározott 'ők' csoportok és távolságok dinamikája az összképet is befolyásolhatta. Ennek tükrében talán az sem véletlen, hogy amennyiben a nemzetek egymásrautaltságát képviselők nem a makroregionális és geopolitikai realitásokra (főként a német és szláv/orosz/szovjet tömb közötti kényes helyzetre) alapozták érveiket, akkor leginkább ezekre az „alcsoportokra" hivatkozva jelentkeztek a közeledést, együttélését, sorsközösséget hangsúlyozó elképzelésekkel. Ezzel együtt az együttélés eszméje nyilvánvalóan szükségszerű velejárója volt a váratlan kisebbségi helyzetnek, hiszen morálisan is alátámasztható és gyakorlatban is elfogadható megoldásnak tűnt.

Ám ebben a látszólag szilárd, bizonyos tekintetben mégis a mozgó csoporthatárok és dinamikusan változó távolságok meghatározta viszonyrendszerben, ahol a központ egyszerre lehetett távol és közel, éppen a határok bizonytalansága nyitott teret regionális csoportok kikristályosodásának. Nem csupán úgy, hogy kívülről azonosították őket, és beszéltek róluk mint regionális csoportról, hanem úgy is, hogy voltak jelentkezők az adott csoport képviseletére is, és kialakult egy jól felismerhető, a csoportot önmagából és környezetéhez való viszonyában is meghatározni kívánó identitás-diskurzus is.[173] Belső identitásépítés és valamiféle külső elismerés együtt jelölte ki a csoport helyét.

Bár a vizsgált időszakban e regionális csoportok nem mindig egyformán voltak láthatók, illetve nem mindig azonos módon láttatták magukat identitáspolitikai tartalmú diskurzusaikban, ezek hasonlósága mégis lehetővé teszi, hogy a kronologikus helyett inkább tematikusan, a strukturális jellegű párhuzamok, hasonlóságok és különbségek felől közelítsük meg őket. Egy közös jelenség arcai ezek, amelyek nem spontán és esetlegesen jöttek létre, hanem strukturálisan meghatározottak – részben a már bemutatott határmeghúzási gyakorlatok és távolságkonstruálási módszerek, részben a később tárgyalandó etnicitás által.

Ezek a regionalizmusok és az általuk képviselt régiók tehát legfeljebb csak részlegesen funkcionálisak és intézményesek. Sokkal inkább a regionalizmus szimbolikus és érzelmi dimenzióját fejezik ki, vagyis azt, hogy az adott régió lakói már nem ismerik egymást, és kötődésük adott területhez és egymáshoz főként szimbolikus módon és eszközökkel juttatható kifejezésre. Ebben a tekintetben regionalizmusuk hasonló a nemzeti identitáshoz, és ennek megfelelően rugalmas, hiszen a régió reprezentációjára számos eszköz és tényező felhasználható.[174]

[173] Ez nagyjából megfelel az öntematizáció fogalmának. Lásd Ahn 2009, 56.

[174] Éger György 2001, 20–24.; Hroch 2009, 3–6.

Egry Gábor 10 28.indd 89 2015. 10. 28. 16:03:59

Mindezek tükrében az is érthető, miért és miként kapcsolódik a regionalizmus az identitáspolitikához. Ez az identitás-diskurzus több az egyedi esetekben kifejezésre juttatott regionalista nézeteknél, programoknál, legalább részben átfogó képpé, ha tetszik, öntematizációvá szerveződik a régióról és lakóiról, és következetes módon a régió és a nemzet(ek) kettősségében fogalmazza meg magát a régiót. Éppen ezért érdemes megpróbálni értelmezésüket a hozzájuk tartozó történeti konstrukció felől, hiszen a történelem, mint a nemzetet meghatározó, térben és időben elhelyező, karakterjegyeit feltáró és egyúttal a közösséget megjelenítő elbeszélés a nemzeti identitás-diskurzusok esetében is kulcsszerepet játszott. Ennek megfelelően a decentralizációnál többet képviselő regionalista konstrukciók számára is megkerülhetetlen lehetett a nemzetit részben felülíró, esetleg kiegészítő, ám mindenképp sajátos történelem felvázolása. Ezek a történeti elbeszélések persze nem csak és nem elsősorban szaktudományosnak szánt konstrukciót jelentettek, hanem olyan elemek kombinációit, amelyek széles körben alkalmazhatók voltak a közéleti diskurzusban, és elsősorban nem a múltról, hanem mindenekelőtt a jelenről szóltak a múlt értelmezésének segítségével.[175] Mindezek nyomán a történeti konstrukciók kibővültek, általánosabb közösségképpé váltak, amelynek az így létrehozott regionalista történeti elbeszélés pusztán fontos részét és kiindulópontját képezte.

Persze ezeknek a regionális reprezentációknak a létrejötte nem volt teljesen önkényes, még ha adott formájukban és funkciójukkal egyértelműen a hagyományok feltalálása körébe tartoztak is.[176] Éppen ezért a négy eset (erdélyi magyar és román, szlovák és csehszlovákiai magyar, itt most nem foglalkozom a szlovákiai és a romániai németek hasonló konstrukcióival) között fontos különbségek is mutatkoztak.

Az erdélyi magyar regionalista történeti konstrukciók részben az Erdélyhez sok szállal kapcsolódó magyar nemzeti történeti elbeszélés erejéből merítve lehettek „magabiztosak", a múltra vonatkozóan legalábbis nem kellett „egzisztenciális" problémákra (volt-e Erdély, léteztek-e korábban erdélyiek vagy sem?) reflektálniuk. Az erdélyi román történeti konstrukció azonban – noha ennek is voltak a kanonizált nemzeti történelemmel összeegyeztethető elemei – inkább reaktív jellegű volt, az Ókirályság diskurzusának történelemképével és a magyar történeti konstrukcióval próbálta meg szembeállítani a sajátosan erdélyi román változatot,[177] ami a jelenben is alátámaszthatta az erdélyi románok egyediségét mindkét 'ők' csoporttal szemben. A legkezdetlegesebb természetesen a csehszlovákiai magyar regionalista diskurzus volt 1918–1920-ban, mindenekelőtt azért, mert míg a román és erdélyi magyar regionalizmus korábban is létezett, addig ez a „felvidéki" önazonosság éppen Csehszlovákia létrejötte nyomán jelentkezhetett a korábbi kisebb, egyenként pedig Budapesthez és nem egymáshoz kötődő térségekből összeálló országrészben.[178] Így aztán a lassan formálódó regionális történeti koncepció a magyar történeti elbeszélés elemeinek „felvidéki" válogatása lett, ami azonban áthelyezte az elbeszélés hangsúlyait is, a hagyományos elbeszélés

[175] Jó példa erre, miként értékelte Szekfű Gyula Gyárfás Elemér, a romániai Országos Magyar Párt, a Bankszindikátus és a Katolikus Státus egyik vezetőjének Bethlen Miklósról írt történeti összefoglalóját és publicisztikai kötetét. (Gyárfás Elemér 1923, 1924.). Szekfű szakmai szempontból elhibázottnak tartotta ezek szemléletét, de elfogadta, hogy a kisebbségi magyarságnak mégis szüksége van egy ilyen történelemszemléletű munkára. Szekfű Gyula 1925, 462–465.

[176] Hobsbawm–Ranger 1992.

[177] Bucur 2001. A hiányzó történeti konstrukcióra lásd Mályusz Elemér 1919–1920. Dél-Szlovákiára Mannová 2009b.

[178] Bárdi Nándor 2003a; Az Erdélyi Szövetség munkaterve. *Magyar Kisebbség*, 2003/2–3., 106–114.; K. Lengyel 1993, 33–61.; Fati 2007; Egry Gábor 2013c.

Egry Gábor 10 28.indd 90 2015. 10. 28. 16:03:59

államközpontúsága mellett nagyobb teret adott a kultúr- és művelődéstörténetnek, például a kulturális személyiségként megjelenített, komáromi születésű Jókai vagy Czuczor Gergely kiemelt szerepével. Ezzel együtt ez az immár szlovenszkói magyar történeti konstrukció számos ponton átfedésben volt a szlovák autonomisták és regionalisták vegyes, egyszerre pozitív és reaktív történetfelfogásával. Ez a magyar és a cseh felfogással szemben alakult ki azzal a céllal, hogy mindkét „elnyomó" ellenében legitimálja a szlovákok nemzeti törekvéseit, de nem jelentéktelen kérdésekben, például a katolicizmus hagyományában, átfedésbe került a szlovenszkói magyar felfogással is.

A szlovák regionalista koncepció és annak történeti legitimációja annyiban szintén csak fokozatosan alakult ki, hogy a kezdettől fogva autonomista, Andrej Hlinka vezette Szlovák Néppárt diskurzusában majd csak a harmincas évek végére szilárdult meg egy új közösségkép (erről bővebben a következő fejezetben), ami a Jozef Tiso vezette szlovák állam idején már a szlovák nemzeti történelem végcéljaként jelenhetett meg. Mint látni fogjuk, ez szorosan összefüggött a történelemfelfogással is. Mindenesetre a szlovákok regionalista – illetve ebben az értelemben már nemzeti – történelmének létrehozása során megkerülhetetlen volt a Magyar Királyság 1918-ig tartó története. Az ezeréves együttélés magyar részről is kedvelt toposza kezdetben még nem feltétlenül párosult az ezeréves elnyomás tézisével, inkább a magyarok és a szlovákok korábbi egymásrautaltságát emlegették. Ez alapozta meg azt is, hogy a Csehszlovák Köztársaság első éveiben még nem csak negatívan ítélték meg a korábbi korok jelenségeit, például az asszimilációt, és kifejezetten a magyarokkal való érintkezésre vezették vissza a szlovákok sajátos karakterét és szokásait, sőt esetenként nemzeti mivoltát is.[179]

A másik fontos nemzeti jellegzetességet a katolicizmus jelentette, ami egyúttal arra is lehetőséget adott, hogy Cirill és Metód révén hangsúlyozzák a szlovákok elsőbbségét a kereszténység felvételében mind a magyarokkal, mind a csehekkel szemben. Mindez, kiegészülve a Nagymorva Birodalom emlékével, a nyugati civilizációhoz tartozás és főként az „államalkotó képesség" eszméje miatt volt lényeges, jelezte az egyébként paraszti nemzetként kezelt szlovákok jogát nemzetállamukra. Ezt aztán alátámaszthatták a magyar(–szlovák közös) történelem eseményeinek olyan értelmezésével, ami a szlovákok korai államiságát is igazolta, például az a feltételezés, hogy a Salamon királlyal (1063–1074) végül szembeszálló Géza király (1074–1077) nyitrai hercegként még egy szlovák államot irányított volna.[180]

Jól látható, hogy a kezdeti konstrukció egyszerre szolgálta az önmegkülönböztetést a csehektől és a magyaroktól, utóbbiakat azonban egy bizonyos pontig erőforrásként is felhasználva az előbbiekkel szemben, a közös történelemmel igazolva a szlovákok különállását. A harmincas évek elejére megváltozott a helyzet, az „ezeréves elnyomás" tézise, ami korábban inkább a csehszlovák haladáselvű konstrukciók része volt, beépült a regionalista diskurzusba is.[181] Szerepe azonban ekkor

[179] Daniel Rapant: Az elnemzetietlenedett szlovákok. In: Chmel (szerk.) 1995 [1921], 39–41.; Anton Štefánek: A szlovákság és a szlovákkérdés. In: Uo. 43. Hlinka 1918 májusában még arról beszélt, hogy a „magyarokkal kötött ezeréves házasság nem sikerült", ami egy katolikus pap szájából nem a történeti kapcsolat dramatizálására és lekicsinylésére utalt. Október 19-én a képviselőházban Ferdinand Juriga ugyan a szlovák nemzet önállóságát bizonygatta, de szólt a szlovákok és a magyarok egymásrautaltságáról is. Michela 2008, 275.

[180] Michela 2008, 278. Jozef Tiso: A Szlovák Néppárt ideológiája.., i. m. In: Chmel (szerk.) 1996, 92.

[181] Uo.; Michela 2008; Daniel Rapant: Magyarosítás, Trianon, revízió és demokrácia. In: Chmel (szerk.) 1996 [1930], 106–123., 107–111.

már nemcsak a magyaroktól, hanem a csehektől való elkülönítés, és a két 'ők' csoport összecsúsztatása is volt, hiszen az aktuális helyzetet folytatódó, csak immár cseh elnyomásként láttatták.

Ennek megfelelően a magyar időszak megítélésénél sokkal bonyolultabb volt a közelmúlt beillesztése a történeti konstrukcióba. Annál is inkább, mivel a *prevrat* (vagyis Csehszlovákia létrejötte) hivatalos értelmezése szorosan összefüggött a csehszlovakista állami ideológiával, és ezen belül nemigen jutott hely az önálló szlovák nemzetnek. Így aztán hiába kaptak az események pozitív színezetet a magyaroktól történt elszakadás miatt, a csehszlovák állam ideiglenessége és a pittsburghi egyezményben foglalt autonómia kialakuló mítosza csehellenes élt is adott az események emlékezetének. Közben a magyar–szlovák közös történelem elemei sem tűntek el, ám egyre inkább saját, szlovák történelmi jellegzetességként értelmezték azokat, így a török elleni harcot (a „kereszténység védőbástyája"), vagy akár az 1831-es koleralázadást is, az utóbbit a magyar urak elleni nemzeti felkelésként.[182]

Mindez nemcsak írásokban kapott szerepet, hanem egy sor emlékhelyet és rituálét is eredményezett. A régi, a magyarokat és a cseheket megelőző szlovák civilizáltság – kereszténység és államalkotó képesség – megjelenítői Cirill és Metód, továbbá Pribina nyitrai fejedelem voltak,[183] ünnepeiket a Szlovák Néppárt és a Matica Slovenská is megszervezte. Az államfordulat és a magyaroktól történt elszakadás emlékét elvileg október 28. őrizte, bár az egyes érintett településeken valószínűleg inkább a Tanácsköztársaság elleni harcokban hónapokkal később elesettek emlékezete került előtérbe.[184] A katolicizmus, akár az antiklerikális csehekkel is szembeállítva, olyan rituálékban kapott szerepet, mint Érsekújvár török uralom alóli felszabadításának 250. évfordulója, amikor Karel Sidor is beszédet mondott.[185] Összességében egyértelműen kirajzolódnak a szlovák nemzetkultusz elemei is, az önalávető, türelmes szlovákságról, akik végül lerázzák magukról az elnyomást, és újra érvényesül régi civilizációjuk.

Mivel ezek vitatott történelmi kérdések voltak, mindez alkalmat adott egy versengő történelemfelfogás és mitológia kialakulására is. A magyar honfoglalás előtti szláv történelmi figurák és államalakulatok körüli nézeteltérés többnyire abban mutatkozott meg, hogy az ünnepségekből különböző politikai erők demonstrációi váltak, vagy a hivatalosnak szánt megemlékezésekről kihagyták Hlinkát, aki azonban a tömeg segítségével mégis szóhoz jutott.[186] A *prevrat* körüli vitát a Masarykot és Benešt támogató Seton-Watson szobrának sorsa is jelezte.[187] Az őt ábrázoló szobrot egy emlékmű mellékalakjaként 1937. október 28-án éppen Rózsahegyen állították fel, ott, ahol ellenlábasuk, Hlinka egykor maga is plébános volt. Üzenete egyértelmű lehetett: a szlovákok fel-

[182] Lipták 2011, 63.; Štefan Osusky: Szlovákia helye az új Európában. In: Chmel (szerk.) 1996 [1931], 124–130. A Magyarországtól való elszakadást és a „cseh-szlovák" nemzethez tartozást kimondó túrócszentmártoni nyilatkozat (1918. október 30.) kapcsán a Szlovák Néppárt politikusai azt állították, hogy Csehszlovákia iránti elköteleződésük csak tíz évre szólt. A pittsburghi egyezményt (1918. május 31.) pedig a szlovák autonómiára tett közjogi érvényű nyilatkozatként kezelték.

[183] Cirill és Metód térítette meg a szlávokat Szlovákia területén, a szláv Pribina 9. századi fejedelemsége pedig már a honfoglalást megelőzően létezett.

[184] Lipták 2011, 66.

[185] Érsekújvár, *Prágai Magyar Hírlap*, 1935. augusztus 19.

[186] Ez 1933. augusztus 15-én történt. Steier Lajos 1934, 155.

[187] Robert William Seton-Watson utazóként már a 20. század első éveiben kritikusan viszonyult a szlovákokkal szemben folytatott magyar nemzetiségi politikához, később pedig tevőlegesen segítette az emigráns cseh politikusokat abban, hogy megvalósíthassák Csehszlovákia alapítását. Lásd Beretzky Ágnes 2005, 15–25.

Egry Gábor 10 28.indd 92 2015. 10. 28. 16:03:59

szabadulása a csehek és a nagyvilág érdeme. Nem véletlen tehát, hogy 1938 októberében el is távolította az új szlovák autonóm kormány.[188]

Az 1930-as évektől kezdve ez a történeti konstrukció új értelmet nyert. Már nem csupán konstruktivista értelemben volt azonos a nemzettel, vagyis úgy, hogy a történetírás egyik feladata éppen a nemzet meghatározása volt, hanem inkább annak metafizikus vagy a lelkiekben tetten érhető lényegét juttatta kifejezésre a történelmi események, intézmények révén, és e felfogás szerint a nemzet maga is csak a történelem segítségével megismerhető,[189] ezért mindaz, amit a történelem szlovák nemzeti jellegzetességként megmutatott, egyúttal örök és állandó. Az elmaradottság pedig egyszerre hátrányból előnnyé válhatott, a cseheket éppen fejlettségük akadályozhatta meg abban, hogy megfeleljenek az új koreszméknek.[190] A harmincas évek végére mindez kiegészült egyfajta teleologikus nemzeti küldetéssel: az autentikus szlovák létforma megteremtése a szlovák állam megalapításával. Az így elképzelt szlovákság eredendően keresztény és főként katolikus volt, vallásossága, az élet és nemzet ebből fakadó magasztos felfogása pedig nemzeti szellemének elválaszthatatlan része. Államalkotó képességük legfontosabb tulajdonságaikon alapul: engedelmesség, ösztön és értelem összhangja, a szellem és természet erőinek kiegyenlítése, lelkiismeretesség és felelősségtudat – mindenekelőtt a nemzet iránt –, elvhűség, kitartás és szorgalom. A szlovákok testesítették meg a korábbi individualista renddel szembeállított, új, közösségelvű nemzetet is. Míg Csehszlovákiában a szabadság állt szemben a renddel és a tekintéllyel, és ez elkerülhetetlenül bomláshoz vezetett, Szlovákia a tekintély alapján áll – vagyis csak a közjóval korlátozott, a kötelességekkel egyensúlyban lévő szabadságot fogadja el. Ehhez azonban a társadalom valamennyi rétegét – és nem csupán a parasztságot – a nemzeti gondolat hordozójává kell tenni.[191]

Ennek a szlovák nemzetnek és államnak a megtestesítője az 1938-ban elhunyt Andrej Hlinka lett, a nemzeti panteonba is bekerülve. A személye körüli kultusz már életében is transzcendens módon kapcsolta őt ahhoz a nemzethez, amelynek egyedüli jogosult képviselőjeként jelenítették meg, és ő el is fogadta ezt a szerepet. A plébános Hlinka megtestesítette a vallásosságot, az alázatot, a szenvedést (1918 előtt börtönben is volt), a csernovai sortűz[192] révén egységbe forrt a magyarok önkényének áldozatául esett szlováksággal, 1919-ben pedig fellépett jogos követeléseikért. Még ellenfelei is elfogadták ezt, a szimbolikus megsemmisítésére tett kísérletek éppen az örök elnyomó magyarokkal akarták asszociálni Hlinkát.[193] Az új szlovák állam aztán már könnyedén kiteljesítette Hlinka kultuszát, összekapcsolta a nemzettel is, egyszerre megjelenítve önmagát a csehekkel és a magyarokkal szemben.

[188] Lipták 2011, 62.

[189] Jozef Tiso: A Szlovák Néppárt ideológiája.., In: Chmel (szerk.) 1995, 89–90.

[190] Štefan Osusky: Szlovákia helye…, i.m. 125.

[191] Jozef Tiso: Andrej Hlinka öröksége. In: Chmel (szerk.) 1996 [1939], 279–288., 281–282.; Ladislav Hanus: A szlovák államiság. In: Chmel (szerk.) 1996 [1941], 313–321., 315., 316., 318., 320.

[192] A csernovai katolikus templom felszentelésére érkező tömeget 1907. október 27-én a csendőrök halálos áldozatokat követelő sortűzzel oszlatták szét, amikor a megjelentek nem voltak hajlandók beengedni az egyházi felsőbb hatóságok által kirendelt papot, hanem ragaszkodtak ahhoz, hogy plébánosuk, Hlinka szentelje fel az épületet.

[193] MNL OL K64 13. cs. 7/b tétel, Pozsony, 1922. augusztus 12. 222res/pol/1922; Petravich György konzul jelentése, 1938. június 14.; In: Segeš–Herter–Bystrický (eds.) 2012, 62. dokumentum, 223–226.

Egry Gábor 10 28.indd 93 2015. 10. 28. 16:03:59

A szlovákkal ellentétben az erdélyi román regionalista identitáspolitikához tartozó történeti konstrukció a nemzeti történelem folytonosságára épült, és nem csupán a magyar honfoglalást megelőzően is létezett román (illetve dák, dák-római, római) államiság és kultúra igazolta a nemzet államalkotó képességét, hanem a sajátos, a magyarokétól különböző vallás és a 18. századtól egyre aktívabb nemzeti értelmiség és elit léte is. Mindez aztán az 1784–1785-ös Horea-féle parasztlázadás, az 1848–1849-es, Avram Iancu vezette érchegységbeli ellenállás révén kiegészült az erdélyi románok szabadságvágyának és szabadságharcának képzetével is. Az egészet megkoronázta 1918 és a gyulafehérvári gyűlés, ami így a dualizmus kori román politikai küzdelmek logikus és igazságos betetőzése is volt.[194]

Ez azonban elkülönült az Ókirályság saját emlékezetpolitikai törekvéseitől, amelyek a román fejedelemségek, majd az egyesülés és a királyság történetét állították középpontba. Ez mindenekelőtt a fejedelemségek egyesülésének (1859), majd függetlenségének (1878), végül a felszabadító háborúnak (1916–1918) a történetét helyezte előtérbe. Noha ezeket a szálakat akár össze is lehetett volna egyeztetni, mégis különböző identitáspolitikai törekvések szolgálatában álltak. A közbeszédben lényegében két külön román történelem jelent meg, és az emlékezés rituáléi is eltérő közösségeket mozgósítottak.[195] A nemzeti panteonok is különböztek, ezeket jószerével csupán az Erdélyt, Havasalföldet és Moldvát egy rövid időre egyszerre uraló Mihai Viteazul (Vitéz Mihály) fejedelem személye kötötte össze, aki hivatalos megemlékezések része volt Bukarestben, az első világháborús hősök emléknapján, miközben kötődött Gyulafehérvárhoz is, hiszen ez volt úgymond az általa első ízben, 1600-ban egyesített román állam állítólagos fővárosa.[196] Azonban még hozzá is ellentétes törekvések kötődtek, hiszen az erdélyiek az ő személye révén is megpróbálkozhattak a közös történelem „elsajátításával".

Az igazán jelentős különbség a szlovák és az erdélyi román regionalista konstrukciók között azonban 1918 megítélésében és felhasználásában mutatkozott. Az első világháború vége Erdélyben is vitatott volt az egész időszakban, ám a gyulafehérvári nagygyűlés – ahol tízezrek mondták ki az egyesülést Romániával, majd a Iuliu Maniu vezette és RNP-politikusok dominálta Kormányzótanács *(Consiliul Dirigent)* lényegében a tartomány kormányaként működött – a valódi önállóság tapasztalatát és bizonyos mértékig forradalmi hagyományát szolgáltatta az erdélyi román regionalistáknak.[197] Gyulafehérvár pedig egy sajátos erdélyi mitológia és identitás-diskurzus központi elemévé válhatott, olyannyira, hogy még a regáti politikusok számára is kívánatosnak tűnjön szimbolikus elfoglalása.

A vita témája az volt, hogy vajon a regátiak szabadították fel az erdélyieket, vagy pedig saját maguk rázták le a magyar elnyomást egy nemzeti forradalmi és demokratikus aktussal. Ebben a vitában a szabadság egy idő után már nem csupán a magyar uralom utáni helyzetet jelentette, hanem – szemben a Regát esszenciális szolgaságával és oligarchikus rendjével – az erdélyi románok legsajátabb nemzeti tulajdonságává vált. Ennek jeleként erdélyi román közszereplők alkalmanként

[194] Dobrescu 2003, 352.; Bucur 2001; Maner 2007, 277–288.

[195] Bucur 2001, 293–294.; Buruiana 2007, 214–215.; Bucur 2008, 110.; részletesebben lásd Egry 2012e.

[196] Bucur 2011, 299–300.; Uő 2008, 106.

[197] Maner 2007, 285–288.

Egry Gábor 10 28.indd 94 2015. 10. 28. 16:03:59

odáig merészkedtek, hogy kijelentsék: ők valójában egész életükben szabadok voltak, sőt az őseik is sokkal szabadabbak, mint a regátiak.[198]

Már ez is jelzi, hogy milyen gyorsan kiszélesedett a történeti konstrukció átfogó karakterképzéssé, önképpé és az 'ők' csoportok meghatározásává. A gyulafehérvári nagygyűlés immár nem csupán a történelem betetőzése volt (majd pedig a Regáttal szembeni fellépés igazolója), hanem az a pillanat, amikor transzcendens módon végre egységbe forrt a nemzet és Erdély, és nemcsak a nemzet és Erdély, hanem ezek és az egységet létrehozó, az ősi földet Gyulafehérvárott megrengető[199] Maniu is. Mindennek kifejezője a nagygyűlésen tett és örökké kötelező eskü volt.[200]

Az így kirajzolódó román nemzet legfontosabb jellegzetessége a parasztok és a parasztságból kinőtt középosztály egysége, a szabad, vagyis bátor, öntudatos, kötelességtudó, jogaikért harcba szálló románok közössége. A regáti parasztság idekapcsolásával ugyan kiléptek Erdély keretei közül, de mindezek akkor is alapvetően az erdélyiek tulajdonságai maradtak. A nemzeti egységet Gyulafehérvár demonstrálta, ahol az is kiderült, hogy a nemzet elhivatott vezetője Maniu. Ettől fogva Gyulafehérvár megismétlése (1920-ban, 1928-ban tartott itt az RNP, majd NPP újabb nagygyűlést az 1918-as koreográfia alapján, és a tervbe vették az 1938-as évfordulóra is)[201] pusztán ennek az eredeti köteléknek a megerősítését szolgálta, illetve az új nemzedékeket is bekapcsolta a közösség organikus egységébe.[202] A közösséget Maniu egyik közeli harcostársa, Mihai Popovici szerint nem társadalmi, hanem politikai szolidaritás jellemezte. Eszerint az új nemzetállamokban az egyes társadalmi csoportok érdekeit nemzeti alapon harmonizálni kell, az egyének érdekeit ebben a keretben lehet összhangba hozni a kollektivitással, mindebben pedig a pártok játszanak kiemelkedő szerepet.[203]

Ugyanakkor Maniu szerepe a mítoszban jól mutatja annak változását is. Eredeti társai közül sokan kikoptak mellőle, egyesek (Octavian Goga, Vasile Goldiț) Aleandru Averescu marsall Néppártjába távoztak még a húszas években, mások (például Vaida-Voevod) radikális nacionalista programmal váltak ki a pártból a harmincas évek közepén. Maniu így végképp egyedül maradt iránymutatóként és Erdély megtestesítőjeként. Közben a kapcsolat saját értelmezésében is egyre inkább transzcendens és állandó jelleget öltött, tetteivel és gondolataival immár ő maga fejezte ki Erdély és a román nemzet esszenciáját is.[204] Mégis, az a közösség, amelyet Maniu képviselt, egyszerre volt organikus és polgári, alkotmányos jogállami, amiben vélhetően nagy szerepet játszott Maniu szocializációja is a dualista Magyarországon.[205] A demokratikus közösség, noha ez

[198] Vaida-Voevod válaszolta ezt dr. Nicolae Lupu képviselőnek 1932-ben, egy parlamenti vitában, amikor az utóbbi felvetette, hogy a liberálisok szabadították fel az erdélyieket. Vaida itt persze arra is utalt, hogy családjának a 14. századra visszamenő magyar nemessége volt. MNL OL P1077 3. köt. 282.

[199] De ce trebuie să revină Iuliu Maniu? *Chemarea Tinerimei Române*, 1931. december 15.

[200] Egry 2012e, 102–105.

[201] Bocholier 2005.

[202] Egry 2012e, 102–105.

[203] Dobrescu 2003, 351.

[204] Egry 2012e, 114.

[205] A magyar közjogi hagyomány és érvelés nyomai még a szlovák néppárti politikusoknál is fellelhetők, például Ferdinand Ďurčansky – meglehet, öntudatlanul – Deák Ferenc közismert érvelését visszhangozta (amit a nemzettől erővel elvesznek, azt visszaszerezheti, amiről önként lemond, azt már soha), amikor arról beszélt, hogy a szlovákok nem veszíthették el a jogukat az autonómiára, mert arról soha nem mondtak le kifejezett formában {Ferdinand Ďurčansky: Az autonómia nemzeti igény. In: Chmel (szerk.) 1996 [1932], 157–169., 164.} A magyar közjogi hagyományok és municipiális berendezkedés hatását az erdélyi román politikai kultúrára és gyakorlatra kiemelte Vaida-Voevod is egy Ion C. Brătianuval folytatott beszélgetésében. (Vaida-Voevod Maniuhoz, Párizs, 1919. május 6. ANIC Fond Vaida-

dc_1187_16

alatt alapvetően a nemzeti szabadságot és a társadalmi elnyomástól való mentességet értette, csak alkotmányosan és parlamentáris keretek között működhetett. Ezt látta a román szabadságküzdelmek értelmének és hagyományának is.[206] A jogállami gyakorlat persze a regáti önkénnyel és balkanizmussal szemben is tételeződött, ismét csak a 'mi' és 'ők' csoportok meghatározásának megfelelően. De a diktatúra elutasítása annyira fontos volt számára, hogy Maniu még az erdélyi paraszti származású pátriárkát, Miron Cristeát is megfeddte, amiért 1938-ban elvállalta a miniszterelnökséget a királyi diktatúrában. Érvelése is mutatja, milyen mértékben esszencializálta ezeket a vélt erdélyi román jellemvonásokat. Szerinte erdélyi román jobbágyivadék nem vállalhatja a demokrácia megszüntetését, ez ellentétes erdélyiségével. Ráadásul Cristea szerepvállalása ellentétes Gyulafehérvárott tett, ezek szerint még húsz évvel később is érvényes esküjével is.[207] Mindenesetre Maniu végül egészen odáig ment, hogy a Nemzeti Parasztpárt küldetése nem más, mint megteremteni azt a politikai rendszert, amit az egész nemzet támogat, ami – miközben az egész nemzet teljesíti kötelességét – kifejezi annak jellegzetességeit, és olyan eszközöket teremt, melyek „a román nemzet létének, gondolkodásának és tulajdonságainak" megfelelőek.[208]

Maniu politikai programjának regionalista része azonban messze nem volt olyan kiforrott, mint a kvázi államiságot követelő Szlovák Néppárté. Az erdélyi román regionalisták valójában a teljes nemzet képviselőiként próbálták felmutatni magukat azzal, hogy az erdélyi románokat láttatták igazi románokként. Ennek megfelelően autonomizmusukat, az önigazgatásra törekvést decentralizációs igények váltották fel, és kormányra kerülve is megelégedtek a nem központi intézmények megerősítésével, továbbá az egyes történelmi tartományokért felelős tárca nélküli miniszterek kinevezésével. Identitáspolitikájuk azonban egyértelműen az erdélyi románok sajátos voltára épült, a regátiakat pedig etnicizált formában bélyegezték idegennek.[209]

Ez a fajta bújtatott regionalizmus, ami inkább a nemzeten belüli autenticitás megszerzéséért folyó küzdelmet jelentette, mint nyílt regionalista programot, jellemezte az erdélyi magyar irányzatot, már annak kezdeti formájában is. Az Erdélyi Szövetség 1913-as programja ugyan sajátos helyzetet követelt a régiónak, de ezt elsősorban társadalomszervezéssel, a politikai küzdelmek felfüggesztésével és az államszervezeten belül megszerzett pozíciókkal képzelte el, valamint egy nagyszabású társadalmi és gazdasági reformprogrammal. Eközben azonban élt azzal a lehetőséggel is, hogy egyúttal elkülönítse Erdélyt és az erdélyieket. Részben mint a magyarság védőit, sőt 1916 után mártírjait, részben mint Magyarország jövendő központját, nemzeti megújulásának mintáját és gazdasági centrumát – Belgiumát.[210]

Voevod, dosar 59. 7–8. f.) Érvei elterjedtségét és így vélhetően a politikai szocializáció hatását is mutatja egy 1920. november 20-án Krassó-Szörény prefektusához írt beadvány, amelynek szerzői a Bánság jövendő közigazgatásával kapcsolatban a bánságiak lelkébe ivódott hagyományként hivatkoznak a megyei autonómiára. ANSJ TM fond 223. Prefectură Județului Severin, dosar 47/1920, 39–40. f.

[206] Dobrescu 2003, 352.

[207] Egry 2012e, 103.; Iuliu Maniu állítólagos levele Miron Cristeához 1938. február 16., ANIC, DGP, dosar 67/1926, 74–77. f., 75. Maniu viszonya a parlamentarizmushoz egyébként bizonyos szempontból nagyon hasonlít Teleki Pálához, aki ugyan maga is organikus nacionalista nézeteket vallott, de elképzelhetetlennek tartotta a parlament intézményének megszüntetését, olyan erősnek látta annak szerepét a nemzeti hagyományban.

[208] Dobrescu 2003, 356.

[209] Egry 2013a.

[210] Bárdi Nándor 2003a; K. Lengyel 1993, 32–67.; Egry Gábor 2013c, 23., 26–27.; Horváth Sz. Ferenc 2012, 109–110.

Egry Gábor 10 28.indd 96 2015. 10. 28. 16:03:59

1918 után a regionalizmus új értelmet kapott, bár ez nem szükségszerűen vezetett a történeti konstrukció megváltoztatásához, hiszen a nemzeti történelem függetlenségi olvasata eleve Erdély-központú narratíva volt. Eszerint Erdély évszázadokon át a magyar államiság fenntartója volt, az igazi magyar tartomány, melynek legjobb politikusai sikeresen egyensúlyoztak két birodalom között, mindazt megőrizve a magyar államiságból, amit lehetett. A klasszikus transzszilvanizmuson belül végül Kós Károly ment ennél jóval messzebb a történelem értelmezésében. Azt feltételezte, hogy az erdélyi történelem mindhárom nemzet számára biztosította a sajátos, egyedi, és az egyes korszakokban a lehetőségekhez képest demokratikus szellemiséget. Vagyis Erdélyben mindig is külön erdélyi nemzetek éltek, szellemük egymással rokonok voltak, és csak másodsorban voltak magyarok, románok és szászok.[211]

Kós azonban inkább magányos figura maradt, még ha a többi nemzetiségre vonatkozó téziseit olykor felhasználta az identitáspolitika főárama is. Ezzel szemben a hagyományos függetlenségi elbeszélést könnyen lehetett úgy alakítani, hogy a Magyarországtól való távolságot is kifejezze. Gyárfás Elemér Bethlen Miklós-életrajzában többször is Cserey Mihályt idézte, egyetértve abban, hogy Erdély mindig akkor volt a legboldogabb, ha távol került Magyarországtól, és akkor a legszerencsétlenebb, ha túl közel, hiszen végül Erdélyen csapódtak le Magyarország problémái – akár még a trianoni béke esetében is.[212] Ezzel együtt a külön erdélyi történeti konstrukció továbbra is magyar nemzeti konstrukció maradt. A nemzeti szemszögből is legitim külön panteon és az Erdélyi Fejedelemség hagyománya azonban lehetővé tette, hogy ez a narratíva az önmagukat Magyarország nélkül újraszervező erdélyi magyarok életképességét alátámassza. A szlovák vagy a román változathoz hasonló összetett, a saját csoportot átfogó módon karakterizáló identitás-diskurzus azonban nem ebből, hanem a párhuzamosan alakuló, részben teológiai alapozású megközelítésből alakult ki.

Ez két ponton értelmezte újra szinte radikálisan az erdélyi történelmet. Egyfelől tulajdonképpen lényegtelennek minősítette a politikatörténetet azzal, hogy az erdélyiek soha nem voltak politikaalakítók, ezért inkább az élet apró dolgainak szentelték maguk, ugyanakkor nagyon is tudatában voltak annak, hogy mennyire fontos saját munkájuk a közösség számára, mivel akik róluk döntenek, nem az ő sorsukkal törődnek. Így viszont ők lettek a legtudatosabb magyarok, akik életükben „tisztán látták, mit jelent magyarnak lenni".[213] Mint látható, ez az okfejtés a múltba is visszavetíti az erdélyiek jelenbeli megfosztottságát nemzeti életüktől és a politikai befolyástól, ezzel lényegi, karakterformáló tényezővé téve azt. Ebből sikerül levezetni a tudatos közösségi cselekvést és az egység szükségességét, valamint a nemzettudat jellegzetességeit. Mindez már együtt válik a csoport tagjainak jellemzőjévé, és lesz az erdélyi magyar lényege, esszenciája, ami azt is jelenti, hogy az erdélyieknek a sikeres nemzeti léthez nincs is szükségük államra, elegendő pusztán a közösségért cselekedni, ami egyúttal lelki egységük fontos tényezőjévé is lesz.

A másik fontos átértelmezést a történelem teológiai olvasata jelentette. Ennek legismertebb képviselője Tavaszy Sándor református püspökhelyettes és Makkai Sándor református püspök voltak. Olvasatukban a történelem, benne a magyarság kisebbségi sorba kerülése, nem emberi akarat eredménye, hanem Isten által kiszabott küldetés. Szerintük a történelem elsődlegesen nem az ese-

[211] Kós Károly 1930, 3–70, különösen 16–17., 46– 47., 69.

[212] Szekfű Gyula 1925, 455–456.; Gyárfás Elemér 1924, 169.

[213] Imre Sándor: Töredékes gondolatok az erdélyi szellemről. *Pásztortűz*, 1926, 488–490.

Egry Gábor 10 28.indd 97 2015. 10. 28. 16:03:59

mények révén alakítja a közösségek jellegét, inkább arra szolgál, hogy a történelmi eseményekből megismerhető legyen a nemzetek ezektől függetlenül már létező karaktere és küldetése, vagyis a nemzet önmaga.[214] Ha ez sikerült, akkor nyílik lehetőség arra, hogy a nemzet felvállalja az isteni akaraton nyugvó küldetését, és ennek megfelelően szervezze meg önmagát.[215]

Ebből következően az erdélyi magyarság sorsa nem lehetett más, mint küldetés a nemzet érdekében, a nemzet lényegének felismerése, ennek révén pedig a megújulás; egy új, jobb, nemzeti sorsában, közösség iránti kötelezettségei teljesítésében egyenlőbb, az egyéni szabadságot a közösségnek alárendelő magyarság megteremtése. Az önszervezés azonban a politikai regionalizmus kudarcának beismerése, tulajdonképpen az erdélyi román felemás regionalizmus kisebbségi megfelelője volt. Ezt vállalta fel az új nemzedék is, amely aztán a harmincas évek közepétől fokozatosan átvette az intézményes irányító pozíciókat, és 1940 után az Erdélyi Pártban is vezető szerepet töltött be, meghatározva annak identitás-diskurzusát.[216]

Noha az Erdélyi Párt az erdélyi román regionalistákhoz hasonlóan inkább az autentictás pozíciójáért küzdött, és az Erdélyi Szövetséghez hasonlóan elsősorban társadalomszervező erőként próbált intézményes elkülönülést teremteni Magyarországtól, identitás-diskurzusa az erdélyi és a magyarországi magyarok különbségére épült – még akkor is, ha az erdélyi magyarokat a nemzeti egység keretei között kellett meghatároznia. Ez az új helyzet azonban az erdélyiek részéről egy sokkal szűkebb önmeghatározást követelt meg, a magyarországiak pedig részben ehhez viszonyultak saját felfogásuk kialakítása során.

Ha röviden össze kívánjuk foglalni ennek a sajátos erdélyiségeszmének a tartalmát, akkor mindenekelőtt kiemelendő, hogy egyesíteni próbálta a transzszilvanizmus hagyományos, történeti alapú elkülönülő Erdély-eszméjét és a két világháború közötti társadalmi változásokra épülő közösségképet. Ennek megfelelően széles körű történelmi hivatkozási rendszert mozgósított Szent Lászlótól Bethlen Gáboron, Apáczai Csere Jánoson át Wesselényi Miklósig. Hangsúlyozta Erdély 16-17. századi nemzeti hivatását, és kiemelte a tartomány jelentőségét a magyarság számára. A dualizmus korát a nemzeti hivatástévesztés időszakaként értékelte, legfőbb jellemzőjeként a nem magyar elemek társadalmi térnyerését jelölve meg. Közben az állam elmulasztotta a magyar nemzeti társadalom megerősítését, a magyar nemzeti célokat kizárólag saját eszközeivel akarta elérni.

Ehhez képest a kisebbségi korszakot – amit lényegében egy teljesen megújult erdélyi magyar közösség kialakulása időszakának tekintettek – nagyfokú társadalmi átrendeződés jellemezte. Ez elvezetett egy egyenlőbb, demokratikusabb, testvéribb magyar közösség kialakulásához, egy harmonikusan szervezett, organikus nemzet létrejöttéhez, ami saját népi tartalékait felemelve megerősödhet, és elfoglalhatja helyét abban az Európában, amelyet éppen ilyen módon újjászületett nemzetek fognak kitölteni. Az erdélyi magyar átalakulás európai kerete egyúttal azt is egyértel-

[214] Tavaszy Sándor: Történelmünk új értékelése. In: Uő 1925, 68–72.; Uő 1928.; Makkai Sándor: A magunk revíziója. In: Uő 1934, 207–256.

[215] „Az így értelmezett etikai szabadság fogalom oldja meg számunkra a nemzeti kisebbségi élet etikáját. A nemzeti kisebbségi életnek azzal kell kezdődnie, hogy saját történetében fel kell ismernie önmagát. Meg kell látnia azt az eszményi nemzeti életet, mint ideális lehetőséget, amely számára Isten által van kiábrázolva, kiszabva és megállapítva. Fel kell ismernie tiszta szemmel és világos öntudattal nemzeti erkölcsi rendeltetését, mint egy fölébe boruló képet, amelynek mintájára kell művelnie és alakítania a nyers állapotban adott faji és népi erőket és lehetőségeket. Az egész nemzeti kisebbségi életnek eszerint a kép szerint kell alakulnia, minden akaratnak ehhez kell alkalmazkodnia és ennek kell engedelmeskednie, mert ez a kép az Isten akaratának kifejezője." Tavaszy Sándor 1928, 6.

[216] Egry Gábor 2008a, 29–76.

művé tette – amint arra erdélyi politikusok és közéleti szereplők gyakran hivatkoztak is –, hogy az erdélyi magyarság immár jóval előrébb jár a szükségszerű és a nemzet jövőjének biztosítása érdekében elengedhetetlen átalakulásban, mint az anyaországi.

Ami ennek a „szenvedésben edzett" magyarságnak a tulajdonságait illeti, általánosságban azt képviselték, hogy az erdélyi magyarság „magyarabb magyar", közelebb áll az igazi, a népből fakadó értékekhez és a történelmi hagyományokhoz is, és persze a román állam elnemzetietlenítő politikájának nyomása alatt rá kellett ébrednie nemcsak egymásrautaltságára, de egyúttal sokszorosan kellett átélnie saját magyarságát is. Ezen túl úgy vélték, hogy a kisebbségi sors nyomán a kisebbségi magyarságot az áldozat- és felelősségvállalás és a kötelességtudat jellemzi. Ezek azok az értékek, amelyek lehetővé tették a harmonikus nemzeti közösség megteremtését, hiszen az egyének ezeket elfogadva váltak képessé arra, hogy saját helyzetüket meghaladva, egyéni érdekeiket alárendeljék a közösségi érdeknek. Ennek jegyében hajlandó a munkás és a paraszt félretenni az osztályellentéteket, és ennek jegyében vállalja a középosztálybeli és a népből kiemelkedő értelmiségi a nép szolgálatát, úgy is, hogy eközben elviseli a falusi élet megpróbáltatásait.[217]

Mindezzel együtt Magyarország és Erdély viszonyát a visszacsatolás után is a távolság és a közelség, az elképzelt nemzeti egység és a ténylegesen létező – ezúttal már nem közjogi értelemben vett – határok kettőssége határozta meg. A helyzetet különösen paradoxá tette, hogy minél távolabb került egymástól a két entitás fizikailag vagy a mindennapokban, annál közelebb kerülhetett érzelmileg, a szenvedésben egyesülve, vagy szimbolikusan, egy idealizált összetartozás-tudat révén elképzelve a másik közösségrészt, illetve minél közelebb került egymáshoz, akár egyénileg, akár a visszacsatolással, annál távolabb kerülhetett egymástól a két közösséget vélt tulajdonságai révén megragadva és szembeállítva.

Ennek a feszültségnek a feloldására Magyarországról nézve leginkább a nemzeti hivatás eszméje kínálkozott. A magyarság Kárpát-medencei hivatását az erdélyi közélet szereplői is elfogadták, a legtöbb esetben különösebb fenntartások nélkül. A közös sors és a Kárpát-medence ily módon elfogadtatott magasabb rendű közössége, noha egyáltalán nem tisztázta a két magyar (rész)közösség egymáshoz fűződő viszonyát, mindkét oldalról egyesítő jellegű elem volt. Ugyanígy a magyar nemzeti közösséghez tartozást erősítette a románok jelenléte és mindenekelőtt a magyar–román viszony folytonos harcként való felfogása. A románokkal szemben nem létezett erdélyi magyar és nem erdélyi magyar (sőt az erdélyieknek éppen azt kellett igazolniuk, hogy a győzelem közös nemzeti cél), a nemzeti harc erdélyi frontján a magyarok minden magyarért küzdöttek. Ami pedig a praktikus politikai problémát illeti, vagyis egy saját magát külön intézmények révén megszervező elit létét és beillesztését egy alapvetően egységesnek elképzelt nemzeti állam keretei közé, ez 1940-ig inkább csak elméleti jellegű volt, 1940 után pedig még egy darabig halaszthatónak tűnt, legalább – gondolták – az erdélyi kérdés végleges rendezéséig.

Az erdélyi magyarok felől nézve az egység már messze nem volt ilyen egyértelmű. Bár a románokkal szembeni magyar összetartás eszméjét elfogadták és hangoztatták, egyidejűleg megkísérelték saját elkülönülésüket is alátámasztani az erdélyiség koncepciójával. Végül egy igen sajátos

[217] A falu megismerését a román falukutató iskola is ösztönözte. Bárdi Nándor 1998. A népszolgálati eszme kialakulására és gyökereire lásd Bárdi Nándor 2006a, különösen 244–248. és Uő 2006b, különösen 49–50., valamint Uő 2014, 11–28. A magyarországi politikusok közül ennek a képnek a lényeges elemeit elfogadta Teleki Pál is. (Beszéd a képviselőházban 1940. szeptember 3. In: Teleki Pál 2000, 422., 435., ill. Uő Erdélyi feladatok. *Ellenzék*, 1940. szeptember 21.)

Egry Gábor 10 28.indd 99 2015. 10. 28. 16:03:59

formulával próbálták feloldani az ellentmondást; a múltban és a jövőben létező, a jelenben azonban szükségszerűen nem létező egység koncepciójával. Ez lényegében azon az elképzelésen alapult, hogy az erdélyi magyarság átesett egy „forradalom nélküli forradalmon",[218] vagyis véghezvitte azt a szociális átalakulást, ami Magyarországon még várat magára. Éppen ezért Erdély és az ország többi részének egységesítése csak akkor képzelhető el – vagyis akkor nem veszélyeztetné Erdély társadalmi vívmányait –, ha előbb Magyarország is átesik ezen a társadalmi átalakuláson. Addig azonban Erdély feladata éppen viszonylagos különállásának megőrzése,[219] illetve az úttörő és a misszionárius szerepének felvállalása. Az erdélyi magyarság feladata saját társadalmi átalakulásának eredményeit eljuttatni minden magyarhoz. Így lett Erdély – amelynek magyarsága szenvedésével érdemelte ki az új társadalmi rendet – az egész magyarság megváltója, megváltoztatva a nemzeten belüli hagyományos hierarchiát, saját csoportját – erkölcsi értelemben – a legmagasabb szintre helyezve.

Az első világháborút követő két évtized változásai adták az alapját a szlovákiai magyar kisebbségi regionalista diskurzusnak is. Ez azonban mégis jelentős mértékben különbözött az erdélyi magyar – és persze a román és a szlovák – konstrukcióktól, mivel hiányzott az az 1918 előttről eredő vagy erre az időszakra vonatkozó sajátos történeti hagyomány, ami lehetővé tette volna, hogy a két évtized változásairól alkotott képet visszavetítsék, és ezzel állandó, esszenciális karakterjegyként fogják fel. A szlovákiai magyar kisebbség történetét így alapvetően a nemzeti történetből kiemelt részelemek jellemezték, a változásokat pedig társadalomlélektani és szociológiai keretben jelenítették meg. Ennek politikai szempontból az volt az előnye, hogy a hagyományos értelemben vett történeti keretet nemcsak a szlovákiai (1938 után felvidéki) magyar regionalista törekvések mellett lehetett felvonultatni, hanem transzetnikus autonómiakoncepciók mellett is. Az elsősorban az Országos Keresztényszocialista Párt által képviselt őslakos eszmének kiválóan megfelelt a régió történetének az a szemlélete, ami a magyarok és a szlovákok együttélését, a békés szlovákok és a nagyvonalú magyarok partneri viszonyát, a magyarok jóindulatú vezető szerepét emelte ki, különös tekintettel a nemesség soknemzetiségű származására. Ezzel ugyanis ellensúlyozni lehetett az erőszakos asszimilációról és a magyar elnyomásról szóló cseh(szlovák) és szlovák tételeket is.

Ami a hagyományos történeti felfogásból átvett elemeket illeti, mindenekelőtt a városok hagyományai jelentek meg – nem függetlenül attól, hogy Pozsonyban vagy Kassán kitapintható volt egy meglehetősen erős lokális önazonosság is.[220] Ezen túl pedig a 16–18. századi rendi szabadságharcok és ellenállási mozgalmak hagyományai játszhattak szerepet. Nem véletlenül, hiszen szinte minden esetben volt olyan Szlovenszkóban lokalizálható esemény, amely segített az adott történelmi események kisajátításában. Kassa városa esetén II. Rákóczi Ferenc sírja, Bocskai és Bethlen Gábor tartózkodása, az itt megtartott országgyűlések, Kelet-Szlovákiában az egykori Rákóczi-birtokok sora és persze a különböző fegyveres összetűzések emléke tette lehetővé, hogy mindezt a felvidéki magyar hagyomány lényegeként jelenítsék meg, a nemzeti történelem specifikusan felvidéki részeként. A 16–18. századi rendi szabadságküzdelmek felemlegetésével a szlovákiai konstrukció hasonlított az erdélyihez, habár korábbi államiság híján arra kevésbé volt

[218] Egry Gábor 2008a.

[219] Uo., 91–92. Nem ennyire normatív módon, de hasonló időszerkezetben fogta fel az erdélyi és a magyarországi irodalom különbségét Pongrácz Kálmán 1931.

[220] Babejová 2003; Horel 2011; Koudela Pál 2005; Sziklay Ferenc: Kassa. In: Szlovenszkói városképek. *Tátra Almanach.* 1938. 43–86.

Egry Gábor 10 28.indd 100 2015. 10. 28. 16:03:59

alkalmas, hogy valóban külön nemzeti történelmet alapozzon meg, arra viszont lehetőséget kínált, legalábbis magyar szemszögből, hogy segítséget nyújtson a közös, „őslakos" történeti koncepcióhoz. A szabadságküzdelmek soknemzetiségű jellegének hangsúlyozása, Rákóczi szlovák és rutén népének hűsége megteremthette a magyar és a szlovák történelem közösségét is. Emellett a közös törökellenes harc a két keresztény – tehát nem progresszív, nem antiklerikális – nemzet egységét emelte ki. Ugyanakkor, legalábbis Rákóczi személye, arra is alkalmas volt, hogy a Habsburg-ellenes harcok révén még a cseh történeti felfogásnak is megfeleljen.[221]

Mindezzel együtt a szlovenszkói magyar történelem jórészt a magyar nemzeti történeti konstrukció része maradt, a regionalizmus más módon jelentkezett. Egyfelől a kulturális személyiségeket állították az emlékezet előterébe. Jókai, Czuczor Gergely, Petőfi személye ugyan összekapcsolta ezt a hagyományt a magyar nemzeti hagyomány egyik legfontosabb időszakával, a modern nemzeti tudat megteremtésével, de személyükben mégis inkább az akár etnikai határokat is áttörő kulturális, és nem a politikai hagyomány jelentőségét érzékeltették. Ezt jól kiegészítette az, ahogy ennek a kisebbségi csoportnak a történelme végső soron az elmúlt húsz év társadalmi változásai történeteként alakult ki, méghozzá vagy a hagyományos értelemben vett politikától (vagyis pártpolitikától) mentes történetként, vagy a hagyományos pártpolitika meghaladásának történeteként, nem függetlenül attól a tételtől, hogy a kisebbségi magyarok hagyományos politizáló csoportja 1918 után elmenekült vagy cserbenhagyta a közösséget.[222]

Ez a történeti konstrukció már funkcióját tekintve is hasonló volt az erdélyi kisebbségi magyar történeti konstrukció második, harmincas évektől teret nyert változatához, hiszen az autenticitás jegyében egyre inkább a megújulást, a Magyarországhoz képest előrehaladott nemzeti önszerveződést jelezte. Ez persze azt is jelentette, hogy a kisebbségi korszak értelme Szlovenszkón sem volt más, mint a nemzeti lét megfelelő formájának megtalálása, és így a nemzeti jellem felszínre hozatala és átformálása. A történelem itt már egyértelműen nem az államalkotáson és a nemzet politikai dimenzióján keresztül határozta meg a közösséget, hanem annak népi voltában. Ebből következően a négy különböző regionalista csoportkonstrukció közül végül a szlovenszkói magyar került a legközelebb a historizmust, az államközpontú történelemszemléletet meghaladó *Volksgeschichtén*, népiségtörténeten alapulónak.[223]

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez az állam helyett a nép vagy a nemzet egységét előtérbe állító történeti megközelítés, a népiségtörténet ne kapott volna szerepet valamilyen mértékig mindegyik, végső soron az állam ellenében és egyúttal államiság nélkül megszerveződő regionális csoportnak az esetében is. A hangsúlyok, nem csak a történetiek, hanem a politikaiak is, persze jól láthatóan az adott közjogi helyzettől, konkrét, közjogi célkitűzései pedig a nagyon is kézzel-

[221] *Slovák*, 1935. augusztus 20.; Noszkay Ödön: 1938, 8. Fedinec Csilla (szerk.) 2004, 90. dok. 343–344.

[222] Darvas János 1939, 39–65.

[223] Hettling 2003; Oberkrone 2003, 65–95.; Romsics Gergely 2010, 29–47. Romsics Gergely összegzése szerint a *Volksgeschichte* irányzatát megalapozó konzervatív forradalom lényege a történelemtől független, minden más néptől megkülönböztető jelleg keresése és a nép *(Volk)* ezzel összefüggő kultusza (29.). A történelemtől független abszolútum keresése az egységet magában foglaló fogalmakat – rend, nép, nem, faj stb.– helyezi a középpontba (33.), történetüket pedig a saját ideáját önmagában hordó és annak kiteljesedésére törő nép önmegvalósításaként beszélik el. Az állam is a népiségből nő ki, és azon mérettetik meg, mennyire felel meg a népi lényegnek. A történettudomány célja nem egyéb, mint a népi lényeg feltárása (43.). Az egyén csak része annak a népi egésznek, melynek célja saját jellegzetességéből fakadó küldetése beteljesítése, és ezzel egyediségének kifejezésre juttatása. Bár a kollektív néptest nem írható le fogalmilag, intuitívan felfogható azok számára, akik képesek lényegükkel azonosulni vele (46–47.).

Egry Gábor 10 28.indd 101 2015. 10. 28. 16:03:59

fogható körülményektől függtek. Ez pedig lehetőséget ad még periodizációra is, annak ellenére, hogy az identitáspolitikai diskurzus repertoárja, mint láttuk, nem különösebben változott 1918 és 1938–1940 között.

A szlovákok esetében a nemzeti lét és a nemzetállam iránti igény összefüggése sohasem volt kétséges, csupán az államiság jellege volt bizonytalan. Már a békekonferencia idején hallhatók voltak hangok, köztük még Hlinkáé is, amelyek nem fogadták el az egységállamot. A Szlovák Néppárt autonomista céljai részben az 1925 és 1927 közötti kormányzati szerepvállalás felemás eredményei, részben a Tuka-per miatt változtak meg: a párt egyik fontos személyiségének, Vojtcech Tukának (Tuka Béla), aki a magyar kormány fizetési listáján is szerepelt, perbefogására az után került sor, hogy egy cikkében azt fejtegette, a szlovákok a békekötés után tíz évvel felülvizsgálhatják az állami egységet.[224] A következő évtizedben az egyre inkább előtérbe kerülő Tiso sokáig ingadozott az autonómia és a kormányzati szerepvállalás között, miközben a Néppárt új generációja egyre inkább a radikális megoldásokban bízott, és ez elől végül Tiso sem tudott kitérni.[225] Ők már sokkal kevésbé féltek a magyaroktól és Magyarországtól, mint akár Tiso, akár Hlinka, ami azonban nem jelentette azt, hogy több engedményre is hajlandók lettek volna. Végül a szlovák állam alapvetően népi államként határozta meg magát, lényegében a német *Volksgeschichte* szellemében.[226]

Az erdélyi román regionalista politikusok hasonló utat jártak be, mint a Szlovák Néppárt első nemzedéke. A töréspont politikai törekvéseik vonatkozásában számukra is az 1930-as évek elején érkezett el. A húszas években, amíg nem kerültek kormányra 1928-ban, alapvetően Regát-ellenes nézeteikre építve, komoly decentralizációt terveztek. Kormányra kerülve meg is tették az első lépéseket, sőt odáig is elmentek, hogy az 1929-es és 1930-as helyi választásokon a kisebbségi pártokkal is együttműködtek, de végül négy, egymástól sem független tényező megakasztotta ezt a folyamatot. A gazdasági válság közepette a regionális reform témája veszített jelentőségéből¿ az 1930-ban hazatért király kamarillapolitikája miatt hamarosan konfliktusba került a kezdetben őt támogató Maniuval, és még azt is elérte, hogy a Nemzeti Parasztpárt egy része ellenzékbe vonuljon Nicolae Iorga kormányával (1931–1932) szemben; a harmincas évek radikális jobboldali felívelése az egész politikai rendszert befolyásolta; végül pedig a megélénkülő magyarországi revíziós propagandára erőteljes antirevizionista hullám volt a reakció. Bár a Nemzeti Parasztpárt Regát-ellenes diskurzusa továbbra is fontos maradt, ebben a közegben felértékelődtek annak román, vagyis nem kisebbségi elemei, hiszen a pártnak mindenekelőtt azt kellett igazolnia, hogy nem árusítaná ki az országot a magyaroknak.[227] Részben erre a helyzetre reagált Maniu is, amikor elfogadta saját transzcendens népvezéri kultuszát.[228]

A magyar kisebbségi elitek hasonló dilemmával, vagyis a saját nemzetállamon belüli regionalizmus lehetőségeivel csak a revízió után szembesültek. Bár a többségi regionális elitek politikai

[224] Ward 2013, 89–130. A perre lásd uo. 104–105.

[225] Uo., 131–160.

[226] Ladislav Hanus: A szlovák államiság…, i. m. In: Chmel (szerk.) 1996.

[227] Bárdi Nándor 2013, 223, 224.

[228] Talán az sem véletlen, hogy az erdélyi–regáti szembenállást elemző, 1936-ban, a *Volksgeschichte* diadalának csúcspontján született német disszertáció Maniu küzdelmét a liberális-centralizáló Regáttal szemben az „általa vezetett néprész jogainak és sajátosságainak megőrzéséért" folytatott harcnak nevezte. Így Maniu a korszak népi szemléletének megfelelő államférfi, „*Staatsmann*" lehetett, ellenfelei pedig a maguk keleti gyökereivel a néptől idegen liberalizmus képviselői, ezzel az erdélyi politikus és népe kapcsolatát hitelesnek és természetesnek tételezve. Höpker 1936, 67.

Egry Gábor 10 28.indd 102 2015. 10. 28. 16:03:59

irányváltásai az ő lehetőségeiket is befolyásolták, az identitáspolitikában inkább a nemzedéki különbségek vezettek változáshoz; ezekről a következő fejezetben lesz szó. A visszatérés után persze szembesülniük kellett a regionalizmus kérdésével is, és alapvetően azt az utat választották, amit az azonos szimbolikus közösségen belüli regionalista törekvések képviselői szoktak: a nemzeti autenticitással kedvezőbb helyzetbe kerülni. Az ily módon formálódó regionalizmusoknak ez jóformán strukturális jellemzője.[229] Az erdélyi magyar elit azonban 1940 után ismét nagyobb hangsúlyt fektetett az államiságra és hagyományára, ekkor valamiféle egyensúlyt keresett a magyar állam egysége és az erdélyiek sajátosságigénye között, és ebben az egyensúlyban kapott szerepet az „erdélyi szellem" is. Ugyanezt a dilemmát próbálták feloldani az erdélyi román regionalisták is különböző konstrukcióik révén. A két erdélyi esetből az is látható, hogy amennyiben a regionalizmus végül valamilyen okból nem jut el az önálló közjogi állás programjáig, akkor egyfelől az intézményi elkülönülés változatos megoldásaiba próbálják rejteni a politikai különállás igényét, másfelől viszont szükségszerűen versenybe kell szállniuk az autentikus nemzeti pozícióért, hiszen csak ezzel tudják alátámasztani igényüket a vezetésre, ami egyúttal sajátosságaik érvényesülését is jelentheti.

Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy minden regionalista vonulat képes volt arra, hogy az általuk megjeleníteni kívánt térben élő más etnikumokat valamilyen formában erőforrásként használja fel. Ez lehetett közvetlen és közvetett, pozitív vagy negatív beállítás. Hivatkozhattak például arra, hogy a másik jelenléte miatt olyan gyakorlatok, tulajdonságok alakultak ki bennük is, amelyek magasabb rendűek a nemzet többi részéhez viszonyítva. De megfogalmazhatták azt is, hogy a másik etnikum jelenléte miatt sajátos tapasztalataik vannak, és ezek a másik jelentette veszély leküzdéséhez is elengedhetetlenek, ezért kell részben elkülönülten megszervezni az adott régiót. Mindez egyébként nem magyar, szlovák vagy román sajátosság volt, hanem a regionális törekvések egyik gyakori diszkurzív toposza.[230]

Az intézményes és szimbolikus erőforrásokban szegény szlovenszkói, majd felvidéki magyarság, noha az identitáspolitikai diskurzus változásai errefelé mutattak, addig sem jutott el, hogy a visszacsatolt területeket egy régióként megjelenítve az autenticitás révén fordítsa meg központ és periféria viszonyát. Ezzel együtt az autenticitás problémája 1938-tól folyamatosan foglalkoztatta a térség egykori képviselőit is. Mindez az erdélyi és a felvidéki szellem formájában jelent meg az identitás-diskurzusban, s ez szorosan összefüggött a két kisebbségi magyar közösség megszervezésének víziójával is.

[229] A fentebb ismertetett erdélyi és csehszlovákiai példák mellett érdemes felidézni Felső-Sziléziát, ahol az első világháború végén fegyveres összecsapásig menő nemzeti mozgósításra is sor került, a két világháború közt azonban a Lengyelországhoz került rész lakói az itt bemutatotthoz nagyon hasonló módon értékelték a bevándorló lengyeleket. Majcherkiewicz 2002, 127–128.

[230] Például Felső-Szilézia lengyel regionalistái nemcsak felléptek alkalmanként a németek védelmében, hanem azt is hangoztatták, hogy a lengyelországi lengyeleknél magasabb életszínvonaluk, erősebb politikai aktivitásuk, az alacsonyabb bűnözési ráta mind a porosz állami és politikai hagyományra, az erős jogintézményekre és a demokratikus (!) tradícióra vezethető vissza. Uo. 125–127.

Egry Gábor 10 28.indd 103 2015. 10. 28. 16:03:59

dc_1187_16

Egry Gábor 10 28.indd 104 2015. 10. 28. 16:04:00

dc_1187_16

4. MAGYAROK EGYMÁS KÖZÖTT: KÖZÖSSÉGKÉP, NÉPSZOLGÁLAT ÉS AZ ÚJ NEMZEDÉK

Az egykori csehszlovákiai és romániai magyarság legnagyobb része 1938 novembere, illetve 1940 szeptembere után ismét Magyarországon élt. Bár a korszak sérelmi diskurzusában a kisebbségi magyarok szinte egyneművé váltak, és csupán állandó szenvedésükön és sérelmeiken, az őket ért igazságtalanságokon keresztül jelentek meg, a két nagyon eltérő utódállam valósága – nem is szólva az első világháborút megelőző időszakról – különbözőképpen hatott rájuk. Eltérő műveltség, foglalkozási szerkezet, jövedelmi viszonyok, politikai kultúra és értékrend jellemezte őket. Ez utóbbi leglátványosabban talán a csehszlovák baloldali és aktivista pártok jelentős támogatottságában mutatkozott meg egy, a pártok mentén szinte pilléresedő társadalomban,[231] szemben az erdélyi baloldal szerény sikereivel.

Ennek ellenére a „hazatérő" magyarok képviselői szinte visszhangozták egymást akkor, amikor elvileg egymástól is különböző csoportjukat jellemezték és hozományukat ecsetelték. Jaross Andor, a csupán 1936-ban, helyi szervezetei egyesítését tekintve pedig csak 1937-ben (!) létrejött Egyesült Magyar Párt elnöke adott „hivatalos" jellemzést a felvidéki magyarokról a párt visszacsatolást ünneplő reprezentatív kiadványának bevezetőjében. Eszerint húsz esztendőn keresztül egységben tartotta, akcióképessé tette őket a nemzeti öntudat, megtanultak valóban magyarnak lenni, és azt is megértették, hogy megmaradásuk kulcsa az „öntudatos, fegyelmezett nemzeti munka". Ehhez minden magyarnak egységes keretben kell(ett) működnie – társadalmi válaszfalak nélkül. A „nemzeti munka" célja a nép felemelése, nemzeti öntudatra ébresztése és megszervezése volt. A kisebbségi életből, szenvedéseik révén, megtisztult nemzeti öntudatot, népi és szociális szemléletet hoztak magukkal, ezt ajánlják minden magyar figyelmébe: „s olvassa ki minden magyar ezekből a sorokból azt, amit mi felvidékiek már megtanultunk, hogy az új magyar élethez csakis önmagunk megismerésén és szellemiségünk átalakításán keresztül vezet az út".[232]

„Kollégája", Teleki Béla, az Erdélyi Párt elnöke 1941. májusi alakuló nagygyűlésükön foglalta össze az erdélyi magyarok jellegzetességeit. Eszerint a párt nem más, mint Erdély magyarságának egységes szervezete. Közösségük a kisebbségi sorban túljutott azokon a társadalmi változásokon, melyek Európában éppen ekkoriban tetőztek: „a közösségi érzés és a közösségért végzett munka fokozása, a társadalmi ellentétek és válaszfalak lebontása". Immár túljutva ezen a forradalmi jelentőségű átalakuláson, ezzel járulnak hozzá Magyarország fejlődéséhez. Az így kialakuló új társada-

[231] Simon Attila 2010, 35.

[232] Jaross Andor 1939, 7–8.

Egry Gábor 10 28.indd 105 2015. 10. 28. 16:04:00

lom „sarokpontja" a saját érdekét a közösség érdekének alárendelő, az utóbbiért fáradhatatlanul dolgozó egyén.[233]

Bár Teleki a korszellemre is utalt, a kirajzolódó önkép jelentős részben erdélyi „termék" volt. A korszellem azonban bizonyosan szerepet játszott abban, hogy a külső megfigyelők tekintélyes része lényegében kritika nélkül elfogadta a felvidéki és az erdélyi magyarok saját képviselőik által sugallt meghatározását. Ravasz László a *Magyar Szemle* reprezentatív Erdély-számában ecsetelte, hogyan forrt magyar egységbe az elszegényedő arisztokrácia és a lecsúszó középosztály a nemzet erős és ép gerincét adó földműves néppel, ennek során miként született erkölcsileg újjá a magyarság, hogyan „készült Erdélyben az új magyar: a pozitív magyar". Természetesen ő sem mulasztotta el hangsúlyozni, hogyan segítik majd az erdélyiek Magyarország megújulását is.[234] Nem sokkal korábban Imrédy Béla, ekkor már csak volt miniszterelnök egy képviselőházi beszédében, saját társadalmi programját alátámasztandó említette egyetértőn, hogy egy meg nem nevezett korábbi csehszlovákiai közszereplő is megdöbbenéssel beszélt a kisebbségi magyarság körében már régen eltűnt, Magyarországot azonban továbbra is felszabdaló társadalmi válaszfalakról. Ráadásul Imrédy nem is először szólt ebben a szellemben. Második kormányának programját bemutatva is említette, hogy a kisebbségi magyarok körében a „cseh nyomás" megteremtette a „népi összetartást", és kifejezetten példaként ajánlotta a felvidéki szellemet.[235]

Noha hallhatók voltak a visszatérőket bíráló hangok is, az identitáspolitikai szempontból fontos szereplők és orgánumaik lényegében elfogadták a kisebbségi elitek sugározta önképet. Mivel ez azt is tartalmazta, hogy a kisebbségi magyarok egységes közösségként különböznek a magyarországiaktól, és ez érvényesül „közszellemükben", vagyis önazonosságukban is, a nemzeti egység, az egységes önazonosság problémáját a kisebbségi léthelyzet következtében kialakult „felvidéki szellem" tételezésével, illetve az „erdélyi szellem és magyar lélek" kettősségével próbálták kezelni – ez utóbbi esetében annak évszázadokra visszanyúló gyökereit is kiemelve. A kisebbségi „szellem" az identitás-diskurzusban megjelenített egyéni tulajdonságok sorába is bekerült. A munka, a közösségért vállalt felelősség, az ehhez kapcsolódó áldozatkészség tartozott ide, mindezt a megelőző liberális korszak antitéziseként beállítva, egyúttal annak szabadságeszméjét is átértelmezve.[236] Lényegét tekintve ez is a kisebbségi magyar közösségek azonosságát sugallta, hiszen hozományuk mindkét esetben ugyanaz volt: egységes nemzettársadalom az új Európa szellemében. De a távolságot és közelséget az időben értelmezve még nem kerültek egymás és Magyarország mellé, a közjogi határ eltűnése nem eredményezte a közösségeket elválasztó különbségek, a társadalmi határ eltűnését is, továbbra is kiemelte az egység és megosztottság problémáját.

E fejezet fő kérdése az lesz, hogy milyen tartalommal próbálta megtölteni a 'mi' fogalmát a külső csoportokkal – ideértve a magyarországi magyarokat is – más-más viszonyban álló kisebbségi magyarokat ebben a minőségükben és elkülönített csoportként felfogó identitáspolitika. Mit gondoltak a közösségről, annak működéséről, múltjáról, jelenéről és a kívánatos jövőről, továbbá

[233] Teleki Béla: Új magyar élet felé, *Ellenzék*, 1941. május 20. 1–2.

[234] Ravasz László 1940, 227–229.

[235] Imrédy Béla beszéde az appropriációs vitában, 1939. november 30. *Képviselőházi Napló* (KN), 1939. III. köt. 533–548.; *Magyar kormányprogramok 1867–2002.* 1. kötet, 1867–1945. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004. Imrédy Béla második kormánya 684–703. (a továbbiakban Imrédy második kormányprogram). A felvidéki szellemre vonatkozóan Filep Tamás Gusztáv 2007a; Uő 2006.

[236] Révay István 1939, 73–74.; Egry Gábor 2008a, 119–125.; Bárdi Nándor 2006a, 246–252.

Egry Gábor 10 28.indd 106 2015. 10. 28. 16:04:00

hogyan látták, milyen tulajdonságokkal ruházták fel? Bár a közösség viszonya más csoportokhoz most is felmerül, ez csak másodlagos jelentőségű, és mindenekelőtt a saját nemzeten belüli viszonyrendszert, továbbá az egyes csoportra vonatkozó képzetek eredetét foglalja magában.

A saját nemzeten belüli viszonyrendszerrel kapcsolatban már láthattuk, hogy 1918/19 nem volt minden tekintetben töréspont. Bár a nemzetállam összezsugorodása kétségtelenül fontos változást jelentett, az identitás-diskurzusban megjelenített önazonosság már korábban is szétdarabolt volt (pontosabban soha nem egységesült teljes mértékben), helyenként erős regionális törekvések jelentkeztek (Erdély), máshol pedig a korábbi, kisebb területhez kötődő azonosságok éltek túl meglepő erősséggel (Sáros, Szepesség). Noha ezek közül főként a regionális identitáspolitikai törekvések esetében mutathatók ki a domináns magyar identitáson túlmutató, azt felülíró elemek, létük jelzi, hogy a két világháború között nem csupán a magyar nemzeti önazonosság kanonizált hagyománya állt az identitáspolitika szereplőinek rendelkezésére.[237]

Ezek a törekvések azonban nem csupán a hagyományaik okán lehetnek figyelemre méltók. A regionális önazonosságok identitáspolitikai felhasználása szinte természetes velejárója a központ és a távoli periféria közötti versengésnek és küzdelemnek. A régiók esetében nem szükségszerű, hogy lakóik sajátos önazonossággal rendelkezzenek, és területüket történeti vagy akár természetes határvonalak fogják körül. Létrehozhatók belülről is, lakóik révén, és persze kívülről is, „objektíven", elhatárolással. Ennek során a központ és a régió egyenlőtlen helyzete lehetővé teszi, hogy a lakókat akár az előbbi ellenében is mozgósítsák, amiben nem kis szerepet kaphat az identitáspolitika, például a regionális történelem.[238]

Ebből a nézőpontból azok a szereplők, illetve diskurzusaik és intézményeik kerülnek előtérbe, akiknek lehetőségük volt, hogy az identitáspolitikát – a bevezető fejezetben felvázolt módon – gyakorolják, tehát akik a széles nyilvánosság számára megjeleníthették, intézményesíthették és tartalmilag is meghatározhatták azt. Emellett a két világháború közötti időszak történetében megkerülhetetlen az első kisebbségi nemzedék színre lépése is. A magyar kisebbségek történetét Bárdi Nándor értelmezte egymást követő nemzedékek viszonyrendszereként, rámutatva az eltérő szocializáció, a sorsélmények és persze a korszellem hatására kialakult nagyon különböző közösségképekre is.[239] Eszerint az első nemzedéki törésvonal a háború után szocializálódott, és a dualista korszakból megmaradt csoport között húzódott. Értelmezése megkerülhetetlen, magam is ennek megfelelően választom szét az egyes nemzedékeket, de érdemes azt tovább finomítani. Egyfelől elengedhetetlen a magyar kisebbségeken túlmutató összehasonlító perspektíva,[240] másfelől – és ebben az esetben ez a fontosabb kérdés – érdemes rákérdezni a nemzedéki modell sugallta egymásutániságra is. Vajon az egyes nemzedékek újnak tűnő eszméi valóban minden tekintetben újak voltak, vagy lehettek olyan szereplők is a korábbi és egy ideig még kulcspozícióban lévő nemzedék körében, akik maguk is hasonló elképzeléseket képviseltek és támogattak? Mi lehetett az új

[237] Gayer Veronika 2015, 116–123.; Ablonczy Balázs: Virtuális vármegye, Sáros 1820–1940. Nemzetiségközi kapcsolatok az emlékiratok tükrében. In: Uő 2011a, 15–35.; Multikulturalitás és egymás mellett élés Selmecbányán a XIX–XX. században. Uo. 36–50.; T. Szabó Levente: Erdélyiség képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén. In: Uő 2008, 13–99. és „Erdély népei": A tér ideológiái és Erdély képei az intézményesülő erdélyi turisztikai mozgalomban. Uo. 100–196., Egry Gábor 2013c.

[238] Hroch 2009, 4–5.; Ellis–Eßer 2009, XIV.

[239] Bárdi Nándor 2006b. In: Uő: 2005, továbbá Horváth Sz. Ferenc 2007, 78–82.

[240] Horváth Sz. Ferenc 2013, 39–40.

dc_1187_16

nemzedék világnézetének és identitáspolitikájának viszonya a dualizmus korának nem uralkodó társadalomfelfogásaihoz, szolgálhattak-e azok egyes elemei előképként és forrásként?

Azt remélem, hogy éppen a csehszlovákiai és a romániai fejlemények összehasonlítása, az eltérő történeti, társadalmi és eszmetörténeti háttér számbavétele segíthet annak felmérésében, hogy milyen módon kerültek be az egyes elemek a második világháború előestéjén már egyértelműen domináns közösségképekbe, illetve hogy miként lehetett éppen ennek segítségével mozgósítani olyan identitáspolitikai szereplőket is, akik amúgy nem tartoztak az új nemzedékhez. Ez nem jelenti a generációs törésvonal elhanyagolását, már csak azért sem, mert, mint láttuk és látni fogjuk, az identitáspolitika domináns szereplőinek egyik legfőbb gondját az jelentette, miként tarthatják meg magyarnak a nem Magyarországon felnövő korosztályokat.

Egry Gábor 10 28.indd 108 2015. 10. 28. 16:04:00

dc_1187_16

KATAKLIZMA ÉS ÚJ KEZDET? A RÉGI KERETEK ÖSSZEOMLÁSA 1919-BEN

Az ezeréves államiság és a magyar állam története köré szerveződő identitáspolitika szemszögéből az állami keretek szétesése, majd a történelminek nevezett ország összezsugorodása kétségtelenül komoly kihívást jelentett. Az új fejlemények a nemzeti identitás-diskurzus szinte minden elemét megkérdőjelezték, a történelmi hivatástól a kizárólagos államalkotó képességen át a magyarság befogadó jellegéig. Ez azonban csak a gond egyik és identitáspolitikai szempontból nem is feltétlenül a jelentősebb fele volt, hiszen elképzelhető lett volna egy régi kereteket továbbra is természetesnek és magától értetődőnek feltüntető megközelítés, miként azt részben a revíziós propaganda példája, vagy a 19. századi lengyel nacionalizmus főárama mutatja.[241] A változások jórészt azért vezethettek el új identitáspolitikai törekvésekhez, mert alapjaiban megváltozott az intézményes és kulturális tér, amelyben korábban a nemzeti identitás öntudatlan újratermelése is zajlott. A nemzeti öntudat termelése ugyanis sokszor nem tudatos folyamat, csupán annyiból áll, hogy az adott társadalom egyes szereplői elvégzik a dolgukat. Az intézmények által előírt szabályok és minták követése, a normák elfogadása elvezethet oda, hogy akaratlanul is bekövetkezik a nemzeti önazonosítás.[242] Emellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a nacionalizmus és a nemzeti azonosulás a mindennapokban is fellelhető szerteágazó, sokszor ismét csak öntudatlan módon. A természetesség, a magától értetődő módon jelen való „nemzeti", legyen az zászlók kitűzése, nemzetiként is értett egyházi vagy egyéb ünnepi rítusok, sport és szurkolás, könyvek egy könyvesboltban, a zene és tipikus szórakozási formák mind alkalmasak lehetnek arra, hogy segítsék ezt az öntudatlan újratermelődést.[243] Jelentőségükről leginkább akkor szerzünk tudomást, amikor hirtelen megkérdőjeleződnek vagy akár el is tűnnek, akár azért, mert az adott csoport számára nemzeti jelentéssel bíró jelenségek köre változik meg, akár azért, mert egy másik nemzeti lép a helyükre, vagy legalábbis jelenik meg az adott környezetben.

Mindez egészen nyilvánvalóan bekövetkezett 1918/19-ben, és hiába történt ez helyszínről helyszínre más-más mértékben és módon, ahhoz elegendő volt, hogy a változást kézzelfoghatóvá tegye.[244] A korábban nem tudatosult nemzeti összefüggések helyébe lépő új változat nemcsak visszamenőleg tehette nyilvánvalóvá a korábbi helyzet szerepét a nemzeti azonosulásban, hanem folyamatosan emlékeztetett az új, immáron a magyar nemzeti önazonosítás öntudatlan újratermelését nem feltétlenül segítő állapotra, és ezzel a nem magyar intézmények, jelenségek, személyek

[241] Zeidler Miklós 2001, 88–124., 155–190.In: Uő 2007.

[242] Özkirimli 2005, 164–165.

[243] Billig 1995, 38.; Edensor 2002, 88.; Fox–Miller-Idriss 2008. Lásd még Feischmidt Margit 2014, 13–15.

[244] Plasztikusan jeleníti meg a folyamat számos elemét Duin esettanulmánya Pozsonyról (2009).

Egry Gábor 10 28.indd 109 2015. 10. 28. 16:04:00

jelenlétére. Az eredmény, Szilágyi N. Sándor szavaival, „fókuszált identitás" lehetett, szemben a változástól nem vagy kevésbé érintett magyarországiak diffúz identitásával.[245]

Igaz, ettől a folyamattól nem maradt mentes Budapest, illetve Magyarország sem, mindenekelőtt a kivándorlók és menekültek miatt. Amíg azonban a kormányzatban szerephez jutott és a magyarságpolitikát is jelentős mértékben befolyásoló csoport – például Bethlen István, Teleki Pál, Jancsó Benedek – elsősorban az identitáspolitikai célokat szolgáló és a nemzeti azonosság öntudatlan újratermelődését is segítő intézmények megteremtésének lehetőségeivel foglalkozott,[246] a menekültek tömegei számára a második, magától értetődő vagy mindennapi oldal eltűnése is fontos lehetett, legalábbis nincs okunk feltételezni, hogy a helyi körülmények és környezet, az otthon megéltek ne lennének részei az öntudatlan újratermelést segítő közegnek és a mindennapi nacionalizmusnak. A nemzeti önazonosság azonosulásként, tehát egyszeri cselekvésként amúgy sem lehet általános és mindenhol egyforma, elvégre a mindennapok fogalmának szerves része a helyi, a lokális, ennek konkrét helye és valósága szolgálhat referenciájául az önazonosság öntudatlan újratermelésének. (Bizonyos értelemben ennek eredménye volt Erdély távoli vidékként való egzotizálása is.[247]) Ennek megfelelően joggal feltehető, hogy a menekültség élményében és a menekültek radikalizálódásában a szociális talajvesztés mellett[248] ez a fajta otthonosságvesztés is benne rejlik. Ez egyúttal a „távolsági nacionalizmus" sajátos fajtáját is jelenti, hiszen ebben az esetben a befogadó közeg, szemben a távolsági nacionalizmus klasszikus esetével, amikor emigránscsoportok tartják fenn önazonosságukat a kibocsátó országgal fenntartott kapcsolatok segítségével, elvileg megfelelt a bevándorlók etnikai hovatartozásának, és a kibocsátó közeg az, amelynek változása végül is útnak indította őket, így a ragaszkodásból az elveszetthez való ragaszkodás lesz.[249]

Új és régi arcok

Az 1918/19 után bekövetkezett változásokat egy-két évtized távolából nagyon különböző módon látták Erdély és Csehszlovákia esetében. Az erdélyi magyarsággal kapcsolatban azt hangsúlyozták, hogy a politikai vezetés a régi magyar politikusok körének kezében maradt, ami egyenlő volt a munkapárti vagy '48-as függetlenségi, „dzsentri", középosztálybeli, részben arisztokrata hátterű politikusokkal.[250] Ezzel lehetett magyarázni a későbbi taktikai politizálást, a korteskedés kiemelt szerepét és különböző pártpolitikai paktumokat. Ezzel szemben a Csehszlovákiához került területek magyarságát a visszatekintők szerint éppen az jellemezte, hogy nem egyszerűen meggyengült a nemzetet szervező középosztály, hanem szinte teljesen kivándorolt, a dzsentri ugyancsak eltűnt, miközben az arisztokrácia saját hasznát keresve inkább kompromisszumot kötött.[251]

[245] Szilágyi N. Sándor: Szempontok a nemzettudat lélektanához. In: Uő: 2003., 97–117. [ered. megjelenés 1990] kritikájára Mester Béla 1998. http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbseg/index.php?action=cimek&cikk=m980305.html (letöltve 2014. március 11.).

[246] Bárdi Nándor 1995. In: Uő 2013, 321–404.

[247] Egry Gábor 2009b, Keresztury Dezső 1934.

[248] Mócsy 1983. Ablonczy Balázs: Sérelem, jogfolytonosság, frusztráció. Alsó-Fehér vármegye menekült törvényhatósága Budapesten, 1918–1921. In: Uő 2011a, 159–176.

[249] Anderson 1994.

[250] Jancsó Benedek 1929, 41–42.

[251] Bólya Lajos 1939, 99–101.; Jócsik Lajos 1933, http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1933&honap=1&ci

Egry Gábor 10 28.indd 110 2015. 10. 28. 16:04:00

Közelről szemlélve azonban mintha nem lenne ekkora különbség Románia és Csehszlovákia között. Romániában az első évek versengése után 1921 végén létrejött, és szándéka szerint egyetlen és egységes magyar párt vezetői között valóban a dualizmus korában már fontos szerepet játszó figurák találhatók. Az országos pártvezetők közül Jósika Samu báró a főrendiház alelnöke volt, Ugron István pártelnök diplomata, nagykövet, Bernády György Marosvásárhely képviselője, polgármestere és később főispánja, Jakabffy Elemér munkapárti képviselő, Bethlen György pártelnök szintén képviselő, Gyárfás Elemér Kis-Küküllő vármegye főispánja, és a sor még sokáig folytatható lenne a megyei vezetőségek tagjaival is.

Jancsó idézett beállítása tehát igaznak tűnik, de akkor mit kezdjünk a Csehszlovákiában kialakuló magyar politikai szervezetekkel? Noha sem az országos Keresztényszocialista Párt, sem a Kisgazdapárt (később Magyar Nemzeti Párt) elnökei nem voltak 1918 előtt kiemelkedő politikusok, a két párt, továbbá az összefogásukra létrehozott szervezetek vezetőségében hemzsegtek a már akkor is aktívan politizáló figurák. Ha csak a két párt által közös erőfeszítéssel 1920-ban megalakított Magyar Népszövetség alapító gyűlésén részt vevőket vesszük szemügyre, találunk a soraikban négy volt főispánt (Kürthy Lajos Komárom, Bittó Dénes Pozsony, Majláth István és Rudnyay Béla Bars vármegye) és számos volt törvényhatósági bizottsági tagot.[252] A Népszövetség megalakulásáról szóló jelentés hátoldalára a Külügyminisztériumban gondos kezek meg is jegyezték, hogy az alelnökké választott Jánossy Lajos evangélikus esperes korábban a '48-as párthoz, társalelnökei közül Bittó az Alkotmánypárthoz, míg Körmendy-Ékes Lajos, aki 1920-ban az OKP nemzetgyűlési képviselője Prágában, a Katolikus Néppárthoz tartozott.[253] Mellettük a két magyar párt közös irodájának vezetésével megbízott Petrogalli Oszkár a koalíció idején (1905–1910) Besztercebánya képviselője volt.[254]

Felmerülhet persze, hogy annyiban mégis igaz a korábban ismertetett vélemény, hogy Csehszlovákiában másodvonalbeli, vármegyei szintű ellenzéki politikusok jutottak szerephez, míg Erdélyben nem, de ez csak részben felel meg a valóságnak, másrészt értelmetlen különbségtétel.[255] A dualizmus korában, tömegpártok nem lévén, a vármegyei politikusok szerepe legalább olyan fontos és lényeges volt, mint az országosaké. Javarészt tőlük függött a vármegyei igazgatás megszerzése, ezzel a választók mozgósítása, és sokszor a pártvezetésnek is csak korlátozott beleszólást engedtek a saját ügyeikbe. Karrierjük adott esetben természetesen Budapestre vezetett, de helyben a helyi politikusok jelentették az elitet. De még az sem igaz, hogy az OMP vezetői kivétel nélkül első vonalbeli politikusok lettek volna. Társadalmi pozíciójukat tekintve valószínűleg felette álltak csehszlovákiai társaiknak, de politikai szerepük 1918 előtt meglehetősen korlátozott volt, a valóban kiemelkedő dualizmus kori erdélyi politikai szereplők éppen ekkor települtek át Budapestre.

A különbség mindenekelőtt szimbolikus volt. Erdély mint régió már 1918 előtt is létezett a magyar mentális térképen, olyan imaginárius vidék volt, amelynek képviseletére a századelőn

kk=5866 és http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1933&honap=2&cikk=5895 (letöltve 2013. szeptember 9.); Ablonczy Balázs: Őrzők: A többes identitás stratégiái. In: Uő 2011a, 51–68.

[252] A Magyar Népszövetség. *Komáromi Lapok*, 1920. július 7. 1–3., közli Angyal Béla (szerk.) 2004, 22. dokumentum 106–113., 107–108.

[253] MNL OL, Külügyminisztérium rezervált iratai K 64 1. cs. 7. t. ad 274/res/1920 319. f.

[254] Filep Tamás Gusztáv 2012a.

[255] Bárdi Nándor (2013, 124–125.) is érinti a két politikusi garnitúra különbségét, ő elsősorban a személyi kontinuitást említi, a korabeli szövegekhez igazodva.

Egry Gábor 10 28.indd 111 2015. 10. 28. 16:04:00

egyre többen jelentettek be nagyon is valós igényt, olyannyira, hogy az erdélyi politika fogalma is elfogadottá vált, és ennek részeként kialakult egy viszonylag kiterjedt, társadalmilag beágyazott erdélyi társadalmi-politikai hálózat is.[256] Ennek legfontosabb tagjai 1918 után Budapesten működtek tovább a kormányzat Erdélyért felelős szakpolitikusaiként, Bethlen Istvánból pedig egyenesen miniszterelnök lett. Ezzel szemben a Csehszlovákiához került területeken ilyen jellegű, regionális politikai kezdeményezés korábban nem volt. A kisebbségi politikát elkezdő régi politikusok valóban megyei politikusok voltak, akik alárendelődtek a budapesti központnak, erőforrásaik messze elmaradtak a kiterjedt társadalmi és egyházi kapcsolatokra építő erdélyiekétől. Ebből a pozícióból sokkal nehezebb volt a mozgósítás és fellépés az egész szlovákiai magyarság nevében, valamint egy olyan közösségről beszélni, amelynek minden ottani magyar a tagja.

A fentebb említett széttagoltság és a hagyományos pártok bukása 1918 végén minden bizonnyal szerepet játszott abban, hogy Csehszlovákiában új alapokon indult meg a politikai szerveződés. Az Országos Keresztényszocialista Párt Pozsonyban, majd Kassán jórészt a Katolikus Néppárt bázisán és annak társadalmi szervezeteit is összefogva alakult meg.[257] E párt vezetésében valóban olyan személyek kerültek fontos pozícióba, akik korábban nem voltak a helyi politikai elit tagjai, például Varjú József főtitkár, vagy éppen a pártelnök Lelley Jenő, aki korábban ügyvéd volt Nyitrán, és úgy tűnik, hogy előtérbe csak az 1918-as forradalom nyomán, a Nemzeti Tanácson keresztül került, mint Jánoky-Madocsány Gyula országgyűlési képviselő, főispán és a Keresztényszocialista Párt egyik vezetőjének helyettese.[258] Ez a mozzanat arra is felhívja a figyelmet, hogy a politikai szerkezet változásában nemcsak az uralomváltás, hanem már a forradalom is fontos szerepet játszott. Nem független ettől az sem, hogy az OKP egyik versenytársa, a Magyar Kisgazdapárt a Nagyatádi-féle kisgazdapárt komáromi vezetőinek kezdeményezésére alakult meg 1920-ban.[259] A forradalom jelentőségét mutatja a politikai mező átalakulásában az is, hogy 1920-ban az első csehszlovákiai választások alkalmával a magyarok körében a szociáldemokraták voltak a keresztényszocialisták legnagyobb riválisai.[260]

Ez a kihívás Erdélyben sem maradt el, a politikai passzivitás feladását a nyilvánosság számára Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István *Kiáltó szó* című röpirata jelezte 1921-ben.[261] Ők hárman mindezt saját kezdeményezésükre, Budapest és a szerveződő hivatalos kisebbségi politikai csoport ellenében tették, noha mindannyian kötődtek a már említett erdélyi személyi hálózathoz, illetve az annak keretet adó Erdélyi Szövetséghez, csak azon belül inkább a polgári radikálisokhoz álltak közel.[262] Ajánlatuk csak részben szólt Románia vezetőinek, akiknek lojalitást ajánlottak kisebbségi jogokért, autonómiáért cserébe. Erdély magyarságát és többi nemzetét is megszólították, nemzeti alapú társadalomszervezést, egyfajta reformprogramot javasolva. Hiszen a kisebbségi magyarok immár magukra vannak utalva – állították –, csak saját erejükre számíthatnak, különösen miután

[256] Egry Gábor 2013c, 13–15., 17–21.

[257] Angyal Béla 2002, 43.

[258] Kiss Balázs 2008, http://epa.oszk.hu/00400/00462/00038/1565.htm#sdfootnote12anc (letöltve 2013. szeptember 10.).

[259] Darvas János 1939, 44–45.

[260] Angyal Béla 2002, 61–62.; Simon Attila 2013b.

[261] Közli Zeidler Miklós (szerk.) 2003, 498–502.

[262] K. Lengyel 1993, 38–61.; Horváth Sz. Ferenc 2007, 45–48.

Egry Gábor 10 28.indd 112 2015. 10. 28. 16:04:00

„nemzetközileg elismert külön nemzetté lettek".[263] A történelem szerintük már megmutatta, hogy erdélyi magyarként, önállóan is képesek arra, hogy felépítsék nemzeti autonómiájukat is.[264] Kós társai részletesebben is kifejtették, miben is állna az autonómia. A magyarok szuverenitását egy népgyűlés, esetleg az 1920 végétől szerveződő Magyar Nemzeti Szövetség gyakorolná, hatásköre kiterjedne a nemzeti ön- és közigazgatásra, jogi és gazdasági ügyekre, sőt a „közrendészetre", továbbá az iskolarendszerre is. Ezzel kapcsolatban Zágoni egyenesen azt állította, hogy Bukarestnek nem kötelessége egyetlen magyar iskolát sem fenntartani, csupán az iskoláztatás szabadságát kell biztosítania a magyarság számára.[265]

Ez lényegében mindenre kiterjedő, egységes társadalomszervezést jelentett, bizonyos értelemben a politikán kívül és azon túl, és – a szerzők politikai előéletének tükrében – a társadalmi különbségek és távolságok csökkentését is takarta, a korábban nem vagy alulreprezentált csoportok, munkások és parasztok beemelését a nemzeti közösségbe. Habár román és német politikai partnereket nemigen találtak,[266] megalapították a Magyar Néppártot, amit a régi magyar politikai pártokkal és azok Erdélyben maradt, a magyar kormány számára posszibilis vezetőivel szemben próbáltak elhelyezni. A párt azonban – részben budapesti nyomásra, részben az egység igénye miatt – 1922 végén összeolvadt a másik szerveződő alakulattal, a Magyar Nemzeti Párttal, és megalakult az Országos Magyar Párt, 1938-as feloszlatásáig kisebb megszakításokkal az egyedüli, Budapest által legitimként elfogadott kisebbségi politikai szervezet.[267] Ennek közösségvíziója azonban, mint látni fogjuk, kezdetben távolabb állt Kósék elképzelésétől.

Nemzeti egységek

Egészen másként alakultak a dolgok Csehszlovákiában, ahol 1936-ig külön működött az OKP és a Kisgazdapárt, majd az utóbbinak a Magyar Jogpárttal történt egyesülése után létrejövő Magyar Nemzeti Párt, és ekkor is csak nagyon határozott budapesti nyomásra voltak hajlandók összeolvadni. A különállás gyökerei az egyes pártok politikai előzményében, az általuk képviselt nézetekben és közösségvíziójukban is megjelentek. Mivel a két párt a magyar kisebbségi politika egyenrangú szereplője lett, továbbá szervezett módon felosztották a nyilvánosságot, és részben egyéb intézményekhez is kapcsolódtak, ez a közösségvízió tényleges identitáspolitikai jelentőséget is kapott – ellentétben Kósék két rövid életű és főként az (irodalmias) nyilvánosságban láthatóvá vált kísérletével.

Ezzel együtt, hasonlóan az erdélyi diskurzushoz, mindkét párt víziójának kulcsa a kisebbségi és egyúttal nemzeti egység volt. A lényeg persze ezúttal is a részletekben rejlett, és – amint hamar kiderült – a két irányzat által elképzelt egység tartalma eléggé különbözött ahhoz, hogy fontos szerepet játsszon a Budapest által folyamatosan szorgalmazott egyesülési kísérletek zátonyra futta-

[263] K. Lengyel Zsolt: A korai transzszilvanizmus Románia-képéről. In: Uő 2007, 109–138., 121.

[264] Zeidler Miklós (szerk.) 2003, 498–502.

[265] K. Lengyel Zsolt: A korai transzszilvanizmus Románia-képéről, i. m. Uő 2007, 119.

[266] Noha ekkor még számíthattak intellektuális partnerekre, lásd K. Lengyel Zsolt: A hamis alternatíva. A két világháború közötti Románia román–magyar–német kapcsolatainak Cultura-modelljéhez. In: Uő 2007, 151–178.

[267] Bárdi Nándor: 2013, 123–127.; Grandpierre Emil 1928. Kósék egy rövid időre még egyszer megalakították a Néppártot 1926–1927-ben, aztán azonban a szervezet elhalt. Lásd György Béla 2003, 2004.

Egry Gábor 10 28.indd 113 2015. 10. 28. 16:04:00

tásában is. A különbség a felszínen inkább világnézetinek tűnhetett, egy keresztényszociális és egy inkább polgári agrárpárt véleménykülönbségének, amit a nyilvánosság talán leginkább a zsidósághoz fűződő viszonyon keresztül észlelhetett.[268] Alaposabb elemzés azonban ennél komolyabb ellentéteket is megmutat, pontosabban betekintést nyújt a világnézeti különbség mögött lakozó társadalomkép jellegzetességeibe.

Ezek bemutatása előtt érdemes egy pillantást vetni Magyarországra is. Az egység ugyanis itt is divatos jelszó és törekvés lett – mindenekelőtt a forradalmi megrázkódtatások által feltárt társadalmi ellentétek meghaladásaként, bizonyos szemszögből elfojtásaként. Megjelentek azonban ennél átgondoltabb, programszerű új közösségfelfogások is, és ezek kifejezetten új nacionalizmusnak bizonyultak.[269]

Az inkább jelszószerű használat példája lehet Bethlen István, aki az Erdélyi Szövetség tagjaként elvileg amúgy is az egységes nemzeti társadalom megszervezését hangoztató program képviselője volt. Azért csupán elvileg, mert a szövetségen belül ő volt a „konzervatív", aki inkább fékezte, mintsem ösztönözte a reformjavaslatokat és megvalósításukat.[270] Emellett számos kérdésben inkább egy, az agráriusokra jellemző, a földbirtok problémáját és a birtokos osztályra épülő organikus közösségképet képviselt, igaz, a szövetkezeti mozgalomban már nem vállalt szerepet, önszerveződés helyett inkább az állami beavatkozást látta megoldásnak, ami részéről akár az agráriusok és a kormányzat kompromisszumának képviselete is lehetett.[271] Habár az első világháború végi összeomlás kataklizmája nyilván árnyalta az ő nézeteit is, egész konszolidációs politikája azt sugallja, hogy továbbra is a lassú változások és nem a lendületes reformprogramok híve maradt. Ennek tükrében érdemes értelmezni a nemzeti egységről szóló kijelentéseit is.

Bethlen nyilvánosan hangoztatott felfogásában a nemzeti egység mindenekelőtt a forradalmak okozta szétesés, a társadalmi osztályok egymás ellen fordulásának ellentéte. Jellemző a Nemzeti Egység Pártjának 1919. februári alakulásakor mondott beszéde, amelyben azt fejtegette, hogy a nemzeti érzés a nemzet tagjainak és csoportjaiknak egymás iránti szeretetét jelenti.[272] Célja az lenne, hogy az alsóbb és a felsőbb rétegek „közös harmóniába" olvadjanak, csakis ez emelheti fel a népet a „szükséges magasságba". Ehhez a munkásságot is emancipálni kell, amit megalapozhat már megszerzett műveltségük, ám nekik is el kell fogadniuk, hogy osztályuk érdekeit alárendeljék a nemzeti érdeknek.

Bár a beszédre nyilvánvalóan rányomta bélyegét az adott politikai helyzet, ezt a közösségvíziót Bethlen elég komolyan vette ahhoz, hogy a következő évtizedben lényegében változatlan formában ragaszkodjon hozzá. A harmonikus társadalmi egység volt a vezérgondolat első kormánya programjának bemutatásakor, 1921-ben, két évvel később az indemnitási törvényjavaslat vitájában is, vagy éppen amikor 1926-ban Debrecenben tartott beszédet.[273] Tartalmát persze alaposabban is kibontotta, amiből az is nyilvánvaló, hogy azt a politikai helyzet változása is befolyásolta. Ezzel együtt vagy éppen ezért kirajzolódó társadalomképe eléggé leegyszerűsített. A munkásság

[268] Angyal Béla 2002, 136–137.

[269] Trencsényi Balázs 2011, 30–35.

[270] Bárdi Nándor 2003; Romsics Ignác 1987, 115–121.

[271] Az agráriusok nézeteire, illetve az említett kompromisszumra lásd Kovács Éva 2007.

[272] Bethlen István 1933., 1. k. 152–153.

[273] Időrendben lásd uo. 159., 294–295., 2. k. 156–157.

Egry Gábor 10 28.indd 114 2015. 10. 28. 16:04:00

mellett a parasztok (kisgazdaosztály), az intelligencia (néha középosztály) és a polgári osztályok alkotják a nemzetet, az ő harmóniájukat kell megteremteni mérsékelt reformokkal. A legfontosabb mindenekelőtt az intelligencia, amely Bethlen elképzelései szerint egyenesen vezető szerepre hivatott.[274] Bár említi, hogy a parasztság – pontosabban a kisgazdaosztály – szintén fontos a nemzet számára, nem megy el addig, hogy a nemzeti lényeg, szubsztancia letéteményesének lássa. A legközelebb ehhez talán akkor kerül, amikor arról értekezik, hogy a forradalmak még a falu békéjét és egységét is szétdúlták.[275] Azt viszont határozottan állította, hogy minden társadalmi osztálynak tudatosan munkálkodnia kell a nemzetért.[276]

Ez a vízió Bethlen szerint azonos a nemzeti demokrácia eszméjével is. Ennek lényege, hogy minden társadalmi osztály egyenlő mértékben befolyásolja a közügyeket – természetesen a nemzet iránti felelősségének tudatában.[277] Ahhoz azonban, hogy mindez megvalósuljon, komolyabb változásokra is szükség van – mondja Bethlen. A nemzetnek önvizsgálatot kell tartania. A bukásban szerinte komoly szerepet játszottak a magyarok „fajhibái", ezen belül a középosztály lecsúszása. Ezt azonban csak részben tulajdonítja a zsidóság térnyerésének, ezért is veti fel az önkritika és a hibák kiküszöbölésének szükségességét. Más rétegek esetében azonban nem önvizsgálat, hanem tudatos kultúrmunka kell annak érdekében, hogy ne szédüljenek meg ismét különböző eszméktől. Cserébe a kisgazdáknak földreformot, a munkásoknak kissé homályos fogalmazással „gondoskodást" ígér.

Fontos továbbá a közösségvízióban felvázolt szervezet és szerkezet is. A középosztály helyzetét ugyan állami segítséggel szándékozott megerősíteni, de ezzel egy időben arról is beszélt, hogy a dualista korszak hibái közül kiemelkedik annak hite, hogy a nemzet életét az államnak kellene megszerveznie. Bethlen ezzel szemben tevékeny, kezdeményező, a közösségért munkálkodó, önmagát az állam nélkül is megszervező társadalmi közeget képzel el, a középosztály és az intelligencia megerősítése is ezt szolgálná. Ebből persze az is következik, hogy az egységnek az állam csak részben lehet a kerete. Amit azonban ehelyett felvázol, némileg meglepő. Kezdetben talán csak a rivális pártok retorikai meggyengítése érdekében bírálta a pártalapú megosztottságot (noha ez az Erdélyi Szövetség társadalomkritikájának is fontos eleme volt), 1924-ben azonban már arról beszélt, hogy a nemzeti összefogás igazi példája valójában az Egységes Párt, ez a nemzeti demokrácia megteremtésének modellje és módja. Ez tehát már nem része a pártpolitikai megosztottságnak, kiemelkedik abból, és a nemzet igazi – talán még nem egészen tudatos – irányának képviselője:

„Akkor [a forradalmak után – *E. G.*] érkezett el az ideje annak, hogy a magyar demokrácia megkezdje a szervezkedést, amely már a háború előtt is folyt és amely a kisgazdatársadalmat állította ennek a gondolatnak a szolgálatába. Gondoskodni kellett arról, hogy ezek a tömegek, a kisgazdatársadalom, a magyar intelligencia, a magyar polgári osztály együttesen törekedjenek megvalósítani azokat a nagy és fontos célokat, amelyeket zászlajukra kitűztek. Ez az egységes párt megszületésének filozófiája. Ez az értelme az egységes párt gondolatának, amellyel egyfelől a magyar társadalmat akarjuk megvédeni a további forradalmaktól és felforduláso któl, a másik oldalon pedig biztosítani akarjuk azt a fokozatos, demokratikus fejlődést, amelyre ennek a

[274] Uo. 1. k. 159.

[275] Uo. 2. k. 23–24.

[276] Uo. 319. Néha ugyan a nemzet gerincének is nevezte őket, de az adott kontextusban ez inkább retorikai fogásnak tűnik, uo. 1. k. 158.

[277] Uo. 1. k. 159.

Egry Gábor 10 28.indd 115 2015. 10. 28. 16:04:00

nemzetnek feltétlenül szüksége van, ha a kor gondolatának és szükségleteinek megfelelően akarja az ország intézményét berendezni."[278]

Ha ehhez gondolatmenethez hozzávesszük a nemzeti demokrácia bethleni meghatározását, benne a középosztály szükségszerű és természetes vezető szerepével, világos, hogy nem versengő pártról, hanem a nemzeti lét szükségszerű berendezkedését kifejező szervezetről beszélt.

Felfogása nyilvánvalóan sokat köszönhet az Erdélyi Szövetség nemzeti demokrácián alapuló, az állammal szemben a társadalmat előtérbe állító, széles körű társadalmi reformokat javasoló elképzeléseinek is. Itt is hangsúlyos a társadalmi egység, a közös és harmonikus munka, a kritikára építő program, feltűnnek az organikus nacionalizmus jegyei is. Ezzel együtt világosan látszik Bethlennek a szövetség működtetőihez képest mérsékeltebb karaktere, miközben élesen megkülönbözteti magát a radikálisabb közösségvízióktól, mind az antiszemitizmust tekintve, mind a szabadság és közösség viszonyát illetően. Az utóbbi kapcsán különösen fontos az, hogy a szabadság alapvető érték, e nélkül nem juthatna előre a versenyben az, aki jobb, és így haladás sem lenne, de a haladáshoz másik oldalról szükséges az erkölcsi szabályként értelmezhető „nemzeti princípiumokhoz" való igazodás erkölcsi kötelességének betartása is.

Az új nacionalizmus közösségvíziója leginkább a fajvédők – így Gömbös Gyula, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Lendvai István, Szabó Dezső – és a keresztény pártok szociális eszmerendszerében öltött testet. Az egység, sőt az egységes társadalom eszméje a fajvédők nézetein belül is kiemelt szerephez jutott, és ők is kárhoztatták a pártpolitikát. Igaz, míg Bethlen legfeljebb következtetni engedett arra, hogy az Egységes Párt talán több egyszerű pártnál, a fajvédők számára a pártok léte eleve anomáliának számított.[279] Az egységes közösség azonban esetükben jóval többet jelentett Bethlen harmonikus, de lényegét tekintve hierarchikus egységénél. Céljuk

„a szabad és egységes nemzeti társadalom szerves felépítése a keresztény vallás örök életű erkölcsének és szellemének és fajtestvéri kötelékének megszilárdításával, a magyart a magyartól elválasztó osztályellentétek tudatos lerombolásával".[280]

Itt már nem egyszerűen a nemzeti szeretet és a nemzeti érdekre való ráismerés vezet el az egységhez, amelyben mindenki betölti a neki rendelt szerepet, hanem a közös nemzeti lényeg és a társadalmi különbségek tudatos lerombolása – nem csupán az osztály, hanem a világnézeti, kulturális, felekezeti különbségeké is. Az állam felfogásuk szerint nem egyszerűen keretet ad a társadalomnak, ellenkezőleg, csak az állam képes egységbe szervezni a társadalmat.[281]

A társadalmi csoportok, osztályok viszonyát is másként képzelték el. A munkásokat ők is megszabadították volna a „káros" irányzatok befolyásától, ám nem a középosztályban, hanem a parasztságban és a kisgazdákban látták a nemzetfenntartó osztályt és erőt.[282] A paraszt számukra a magyarság maga, ősi tulajdonságainak, érzéseinek, szellemének őrzője, ezért is szándékozhatott Gömbös egyenesen új történelmi osztályt teremteni belőlük.[283] Ehhez persze ki kell művelni, rá

[278] Uo. 1. k. 320.
[279] Gyurgyák János 2007, 246–247.
[280] Uo. 247.
[281] Vonyó József 2011, 5–11.
[282] Gyurgyák János 2007, 236.
[283] Vonyó József 2011, 5–11.

Egry Gábor 10 28.indd 116 2015. 10. 28. 16:04:00

kell ébreszteni saját fajiságára – vagyis magyar jellegére. Mindez annál inkább szükségesnek tűnt, mert a középosztály nem volt elég erős a zsidósággal szemben – szólt az ítélet. Ebből szinte kényszerítő módon következett, hogy a magyar faji szellemű államban a középosztálynak fel kell hagynia az állami pályákkal, és az üzleti életben, továbbá a szabad pályákon kell megtalálnia a helyét.[284]

Szemben Bethlen elnagyolt közösségképével és még mindig inkább liberális szabadságfelfogásával, a fajvédők a közösség tagjainak kívánatos tulajdonságait is meghatározták: „a kötelesség, önzetlenség, önfegyelem és önfeláldozás emelkedett keresztény etikájára van szükségünk" – mondta Bajcsy-Zsilinszky.[285] Az egész társadalmat ennek jegyében, a liberalizmust tagadva szervezték volna át. A tőkét korlátozták volna, megkövetelve, hogy a nemzet szolgálatában álljon, és a magántulajdont is csak ebben az esetben tartották volna tiszteletben. Mindenkinek létminimumot ígértek és munkához való jogot, cserébe viszont kötelezővé is tették volna azt.[286] Az így átszervezett, faji szellemére ráébresztett, annak megfelelően felépített nemzet lehet képes világtörténeti küldetésének megvalósítására is. Ehhez azonban meg kell szüntetni az idegenek befolyását is, vagyis az antikapitalizmussal összefonódó antiliberalizmus logikusan jelentett markáns és aktív antiszemitizmust is, újabb nem lényeges ponton különbözve ezzel Bethlen víziójától.

Bethlen és a fajvédők, mindenekelőtt Gömbös kiemelése persze némileg önkényes, és főként azzal indokolható, hogy ez a két miniszterelnök két évtized kormányzatainak eszméit, felfogását is meghatározta; Bethlen, mint látni fogjuk, az identitáspolitika részleteibe menően, Gömbös főként eszméivel és azzal, hogy önmaga vált szimbólumává egy később is rá hivatkozó közösségvíziónak is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a magyarországi politikai eszmék piacán, a húszas évek elején, majd a harmincas évek végén ne lett volna más, a kormányzati identitáspolitikát is befolyásolni képes, és a közösségvíziót is meghatározó gondolatkör. A Bethlen kapcsán már említett, a századfordulón a Katolikus Néppárt formájában politikai képviseletet is szerző antiliberális, szociális tartalmú katolikus reformmozgalom, majd a keresztényszocializmus képviselői mind a világháborút közvetlenül követő években, mind a harmincas évek második felétől jelentős szerepet játszottak. Az előbbi csoportban Prohászka Ottokár és Bangha Béla nevét érdemes említeni, az utóbbi csoport elsősorban fiatal katolikus értelmiségiekből állt, a kormányzati politikában a legnagyobb szerephez Kovrig Béla jutott, ő pedig szoros kapcsolatban állt Teleki Pállal is. A második csoport főként a *Quadragesimo Anno*[287] hatására lépett fel, értelemszerűen reflektálva a pápai enciklikában ajánlott hivatásrendiség kérdésére is. Ennek ellenére a két kör szellemi kapcsolatát jelzi, hogy lapjuk, a *Korunk Szava* Prohászka-számában Kovrig kifejezetten előfutárukként hivatkozott Prohászka társadalmi tanítására is. A kör egy részének másfajta affinitását jelzi azonban az, hogy egy csoportjuk 1935-ben Gömbös reformjai mellett szállt síkra, tőle remélve a föld- és a társadalmi reformot, a modern társadalmi rendet és „népies, szociális Magyarországot".[288]

[284] Gyurgyák János 2007, 228.; 249–250.

[285] Uo. 247.

[286] Uo. 248.

[287] A *Quadragesimo Anno* enciklikát XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* című, 1891-ben megjelent enciklikájának negyvenedik évfordulójára adta ki XI. Pius 1931-ben. A két pápai körlevél új katolikus társadalomszemléletet fogalmazott meg. A kapitalizmus elfogadása mellett annak katolikus szellemű átalakítását, a szabadverseny korlátozását, a tőke társadalmi felelősségének érvényesítését hirdették, erre legalkalmasabbnak a korporatív társadalomszervezést látták.

[288] Petrás Éva 2013, 86., 90.

Prohászka és követői gondolkodásának vezérfonala az antikapitalizmus volt. A tőkét a zsidósággal azonosították, ezért antiszemita nézeteket is hangoztattak, de a zsidóság kizárását a magyar keresztény társadalomból alapvetően vallási és a vallással összefüggőnek látott életmódbeli okokból szorgalmazták. A zsidók Prohászka szemében azért jelentettek veszélyt, mert a lecsúszó dzsentri helyét ők és nem a magyar parasztságból kinövő középosztály foglalta el. Ennek ellensúlyozására nemzeti és erkölcsi megújulást hirdettek, társadalmi víziójuk pedig a tőke korlátozására, a munkások érdekeinek védelmére épült, természetesen osztályharc nélkül, az érdekek harmonizálásával. Ugyanakkor az ország összeomlásáért a liberalizmust, a kozmopolitizmust és az idegen zsidókat kárhoztatták.[289] Bár szervezetileg és szellemileg is kapcsolódtak a századforduló Katolikus Néppártjához – ahonnan például Lelley Jenő és Szüllő Géza is érkezett –, társadalomképük összetettebb, átfogóbb volt a Néppárténál. Míg az utóbbiak sokáig egy, a földbirtokos parasztságon és arisztokrácián alapuló, magát kisebb közösségek felől organikusan megszervező egység jegyében léptek fel,[290] az előbbiek komplex, a modernitás minden elemével szembenéző társadalmi víziót képviseltek.

A harmincas évek fiatal értelmiségi csoportja részben ezeket az eszméket próbálta megújítani és adaptálni. A *Quadragesimo Anno* nyomán a harmonikus társadalmat kezdetben a hivatásrendiség formájában látták megteremhetőnek. A liberalizmussal és a marxizmussal ellentétben „az individualizmus és szocializmus előnyeit" azok hátrányai nélkül szerették volna egyesíteni, és erre a katolicizmust látták a legalkalmasabbnak. Szociálpolitikai törekvéseik – ezen a téren különösen Kovrig volt aktív – a szociális problémák megoldásával a nemzet gerincét adó tömegek felemelését és ezzel a nemzeti megújulást célozták, és ez volt a vezérfonala a visszacsatolt területeken végrehajtott akcióiknak is.[291]

Ezek a különböző politikai irányzatokhoz köthető elképzelések könnyen összecsúszhattak, különösen egy olyan közegben, amelyben nem kristálytiszta és szigorúan definiált fogalmak, hanem a nemzeti egységhez hasonló sokféleképpen érthető fordulatok domináltak. Ráadásul a társadalmi víziók közötti különbségtétel sem volt egyszerű annak, aki nem mélyedt el alaposan az ideológiai szövegekben. Egy-egy elem – például az egységes nemzet – kiemelése annak pontos meghatározása nélkül a retorikai és nem elemző szövegekben könnyen oda vezethetett, hogy a célközönség egyazon elképzelésként vagy egymás változataiként azonosítja azokat, különösen ha a megnyilatkozók politikai pozíciója sem volt egyértelmű.

Az egységeszme kisebbségi közegben sem maradt visszhangtalan. Ennek részben politikai okai voltak. A magyar kormány egy darabig arra számított, hogy ha Romániában létrejön egy egységes kisebbségi szervezet, az bejelentheti az igényét a kisebbségi szerződésben foglalt jogok gyakorlására, akár az autonómiáig menően is. Csehszlovákiában, a kisebbségi szerződés autonómiaként értelmezhető rendelkezésének hiányában, hasonló igényt nehezebben lehetett támasztani, itt az egység ideája a körvonalazódó politikai megosztottság meghaladásának eszközeként jöhetett számításba. Ennek megfelelően alakult meg Komáromban 1920 júliusában a Magyar Népszövetség,[292] Romániában pedig 1921-ben próbálkoztak meg a Magyar Szövetség létrehozásával. A két

[289] Gyurgyák János 2007, 150 – 153.; Gergely Jenő 1977.; Spannenberger Norbert 2009; Hanebrink 2007, 77–109.

[290] Kovács Éva 2007, 136.

[291] Petrás Éva 2013, 87–89.; Hanebrink 2007, 137–163.

[292] A Magyar Népszövetség i. m.

Egry Gábor 10 28.indd 118 2015. 10. 28. 16:04:00

szervezet sorsa is hasonlóan alakult, a romániait hamarosan betiltották, arra hivatkozva, hogy kisebbségi szervezet működését az ország törvényei nem engedélyezik, csupán pártokét, a csehszlovákiait pedig évekig nem engedték ténylegesen működni.[293] Ez azt jelentette, hogy a politika mellett az identitáspolitika fő szereplői is a pártok lettek, bár e ténynek önmagában inkább Csehszlovákiában volt jelentősége, hiszen Erdélyben a Magyar Szövetség utóda egy egységes magyar kisebbségi párt lett, nagyjából ugyanazokkal a vezetőkkel és működtetőkkel. Csehszlovákiában ellenben – noha a Magyar Népszövetség a két párt (keresztényszocialisták és kisgazdák) közös vállalkozásának indult – a későbbi tapasztalatok fényében elképzelhető, hogy pusztán a közös fellépés nem lett volna elegendő egyesülésük eléréséhez.

Mindezzel együtt nem haszontalan pillantást vetni a két szervezet alakulásakor sugallt közösségképre sem, amelyet a budapesti identitáspolitikai elvárások és a helyi törekvések közötti, nem feltétlenül félúton létrejött kompromisszumként értelmezhetünk. A romániai Magyar Szövetség, mint láttuk, szándéka szerint a kisebbséget megillető önszerveződés és autonómia jogának gyakorlására alakult közjogi szerveződésként,[294] habár ez utóbbi puszta igénybejelentés maradt. Mindazonáltal elsődleges célja az egységes kisebbségi szerveződés kereteinek megteremtése volt, vagyis a kisebbségi közösség szervezeti egységét hangoztatta. Ez nem feltétlenül jelentett olyan típusú társadalmi egységet, mint a fajvédők vagy Prohászkáék esetében láttuk, de feltétlenül megkívánta a (párt)politikai különbségek háttérbe szorítását. Ezzel együtt a szövetség intézményfenntartói szerepre is bejelentette az igényét, lényegében az élet minden területén. Ez nemcsak azt jelentette, hogy a magyarságot képviselni kívánta Románia felé, hanem azt is, hogy népirodái révén a mindennapokban is segített volna eligazodni. Ezek az ügyintézésen, érdekvédelmen túl szakelőadásokkal, szaktanácsadókkal segítettek volna a mindennapokban is. Mindenesetre a közösségi képviseletre bejelentett igény annyiban mindenképpen sikeres volt, hogy a román hatóságok a szövetség feloszlatásakor azt hangoztatták, hogy az valóságos kormányként működött, szakosztályai és az ezekből összeálló közgyűlés az élet minden ágát felölelték, népirodái segítségével adót szedett volna, külön bíróságot is felállított elbocsátott bírákból, és még igazolványokat is kiadott, ezekkel a Magyar Szövetség tagjai – vagyis az erdélyi magyarok – Magyarországon igazolták volna magukat.[295]

A betiltás ellenére az egységeszmét és vele a közösségszervezés igényét később átmentették az Országos Magyar Pártba (OMP) is. Az ekkor még Zágoni István szerkesztette *Keleti Újság*, ami idővel az OMP félhivatalos orgánumává vált, erről így írt:

„Mikor egy egész népkisebbségi nemzet pártformációt választ a maga politikai törekvéseinek a fönntartására és előre vitelére, akkor ez azt jelenti, hogy az a párt tulajdonképpen több a pártnál, mert az egy egész népnek a kifejezése. Tehát amit szokványos pártpolitika úgynevezett sakkhúzásként, mintegy politikai versenyfutásként és hatalmi játékként megengedhet magának, azt nem engedheti meg egy ilyen nemzeti alakulás. Annak minden mozdulatától népérdekek sorsa függ, tehát mozdulatait nem korlátozhatják a közönséges értelemben vett politikai szenvedélyei és hatalomért való kockáztatásai. Egy népkisebbségnek mint párt, annak a népkisebbségnek az egész életakarását, egész jövendő sorsát kell, hogy éreztesse, s nem hatalmi versengés a

[293] Bárdi Nándor 2013, 109–111.; Grandpierre Emil 1928; Angyal Béla 2002, 70–71.

[294] Bárdi Nándor 2013, 125.; id. báró Szentkereszthy Béla beszédtervezete a Magyar Szövetség háromszéki szervezetének megalakulása alkalmából. ANSJ CV Fond Nr. 48. inventar 57. dosar 46.

[295] Bárdi Nándor 2013, 106., 126. 76. lj.

Egry Gábor 10 28.indd 119 2015. 10. 28. 16:04:00

dc_1187_16

feladata, hanem a mindenkori hatalom folytonos meggyőzése a maga népének az igazságairól. […] A Magyar Párt tehát a népkisebbségi eszme küzdőtáborában a népérdekek folytonos és következetes szolgálatában nemcsak a maga népére, hanem minden más népre nézve szükségessé és hasznossá tud válni."[296]

Nem kizárt, hogy miután ezekben az alapelvekben mind Budapest, mind az OMP-t megalakító két erdélyi politikai irányzat egyetértett, az írásos alapszabályokat vagy az egy évvel korábban alakult csehszlovákiai Magyar Népszövetségtől kölcsönözték, vagy mindkét esetben Budapest volt az ötletadó. A csehszlovákiai Magyar Népszövetség alapszabályának 5. paragrafusa leszögezte, hogy a szervezet a magyarság „faji, nyelvi, kulturális és gazdasági" fennmaradása érdekében különböző intézményeket, iskolákat, óvodákat, népirodákat (!), múzeumokat, népkönyvtárakat, különböző intézeteket, szövetkezeteket, internátusokat, ösztöndíjakat, pénzintézeteket, szövetkezeteket, könyvkiadót, egyesületeket, irodalmi és művészeti, tudományos és ismeretterjesztő társaságot, művészeti, népjóléti, szociális intézményeket hoz létre. Védi a szlovákiai magyarság „faji összetartozását, a magyarság egyetemének, részeinek, valamint egyes tagjainak jogos érdekeit" felkarolja, sérelmeiket felvállalja, és orvoslásukra minden törvényes eszközzel közbenjár.[297]

A kísérlet a teljes nemzeti társadalom megszervezésére irányult, ezen belül azonban nem tisztázták egyértelműen a viszonyokat. Mindenesetre ennek a víziónak megfelelően koreografálták a szövetség alakuló gyűlését is, amit a *Komáromi Lapok* a „magyarság sokáig felejthetetlen ünnepnapjának" nevezett.[298] Már esett róla szó, hogy a gyűlés lebonyolításában és az új szervezet vezetésében mindkét Budapest által is elfogadott magyar kisebbségi párt[299] szerepet vállalt. A gyűlés résztvevői azonban nemcsak a pártokat reprezentálták, hanem szándékuk szerint az egész magyar társadalmat. Miként a *Komáromi Lapok* írta, „nem csak a helybeliek, de az egész magyarság vezetői megjelentek". A híradások azt sugallták, hogy a szervezet valóban minden magyar társadalmi csoport részvételével és képviseletében alakult meg. Ezekben feltűnt, lényegében korábbi pártállásukra tekintet nélkül, az egyébként más összefüggésben letűntnek, elveszettnek leírt régi megyei és politikai elit, az éppen megbízásukat töltő csehszlovák nemzetgyűlési képviselők és szenátorok, a két párt országos és helyi képviselői, mint Varjú József OKP-titkár, Kána Richárd nyugalmazott polgármester (OKP), Füssy Kálmán, Mohácsy János ügyvezető elnök, Lukovich Ferenc párttitkár (mindhárom Országos Kisgazda és Földmíves Párt). A dékán révén képviseltette magát a pozsonyi egyetem jogi kara, a polgármester vezetésével Komárom városa és tanácsa csakúgy, mint a megyei tisztikar. A törvényszéket, a járásbíróságot, az államügyészséget, az iskolák tantestületeit vezetőik és tagjaik képviselték, és delegációt küldött sok egyesület is. Mellettük küldöttségek „képviselték" Kassát, Pozsonyt, Nyitrát, Trencsént, Lévát, Losoncot, Érsekújvárt, Selmecbányát, és nem maradhattak el a protestáns egyházak sem.[300]

Ugyancsak a teljes körű nemzeti egységet jelezte, nem csupán társadalmi, hanem földrajzi értelemben is, a szervezet ekkor megválasztott vezetősége. Elnök Kürthy István lett, társelnök

[296] A Magyar Párt országos megalakulása. *Keleti Újság*, 1922. december 28. Idézi Bárdi Nándor 2013, 128.

[297] Magyar Népszövetség Alapszabálya, MNL OL K64 1. cs. 7. t. ad 274/res/1920, 314–319. f.

[298] A Magyar Népszövetség i. m.

[299] Azért használom ezt a nyakatekertnek tűnő fordulatot, mert ekkor és később is működtek más, kifejezetten kisebbségi magyar vagy a kisebbségi magyarok körében is népszerű pártok. Ezektől elvitatni ezt a jellegzetességet nem lenne helyénvaló.

[300] A Magyar Népszövetség i. m. 107–108.

Egry Gábor 10 28.indd 120 2015. 10. 28. 16:04:00

Bittó Dénes (Pozsony) és Körmendy-Ékes Lajos (Kassa), alelnök Jánossy Lajos evangélikus esperes (Komárom), főtitkár Alapy Gyula, a komáromi Jókai Egyesület főtitkára, titkár Gosztonyi Nándor főgimnáziumi tanár. A két jogtanácsos mellett pénztáros lett Gaál Gyula nyugalmazott polgármester, ellenőr Vankó István nyugalmazott takarékpénztár-igazgató, jegyző dr. Baranyay László és Inántzy Géza lapszerkesztő. Az elnöki tanácsban 22-en képviselték Komárom megyét, négyen-négyen Pozsonyt és Pozsony megyét, valamint Nyitra megyét (köztük Lelley Jenő, az OKP elnöke, nemzetgyűlési képviselő), hárman-hárman Nógrád és Bars megyét, illetve Kassát Abaúj-Torna megyével, két-két fő Hont, Gömör és Zólyom megyét (egyikük Petrogalli Oszkár), egy-egy fő Trencsén, Turóc, Liptó és Árva megyét, Sáros megye képviselőjét pedig még nem tudták megválasztani.[301]

Némileg máshova helyezte a hangsúlyt a szervezet szerepét illetően Kürthy István, a megválasztott elnök. Ő bemutatkozó beszédében mindenekelőtt azt emelte ki, hogy a csehszlovákiai magyarságra „szent kötelesség hárul", ha már ezer éven át integráns része volt az „államalkotó összmagyarságnak": „Magyarnak maradni nyelvben, szívben, lélekben és a jövő generációt is ilyennek nevelni." Ugyanakkor ezt követően arra hivatkozott, hogy mindehhez a kisebbségi szerződések alapján joguk van, a Magyar Népszövetség csak ezt kívánja gyakorolni, elsősorban ellenőrizni az államot, teljesíti-e kötelezettségeit, szükség esetén kikényszeríteni azokat. Csak ezután tért rá arra, hogy a magyarságnak a „szó szoros értelmében az utolsó emberig" egységbe kell tömörülnie. A szervezetet azonban már úgy jellemezte, mint ami mentes lesz pártpolitikától, és meghaladja a vallási, osztály- és társadalmi különbségeket. Ennek jegyében támogatják és védik a magyarság létező és jövendő intézményeit, és el akarják érni, hogy az ifjúságot magyar és keresztény szellemben neveljék.[302]

Végül figyelemre méltó, és jelzi a keresztényszocialistákból kinőtt OKP jelentős befolyását is, hogy az egész rendezvény vallási allúziókkal telt meg. Kürthy beszéde, nyomában pedig a *Komáromi Lapok* vezércikke is, erősen rájátszott ezekre.[303] Amikor Kürthy azt mondta, hogy a jelenlévők mellett minden magyar „a magyarság hangos hitvalló […] tántoríthatatlan apostola kell" legyen, egyértelműen a (korai) kereszténységet idézte fel, ennek feleltette meg a kisebbségi önszerveződést, így téve erkölcsi kötelességgé a részvételt. Nyilván ebből következett a csak félig kimondott felelősség is. Akinek ez nem lett volna elegendő a felismeréshez, azt eligazította a már említett vezércikk. Ez – a naptár alapján biztos csupán átvitt értelemben – a magyarság pünkösdjének minősítette az eseményt, melyen „az összesereglettek az apostolok és tanítványok, hogy betöltse lelkeiket a magyarok Szent Lelke, hittel, reménységgel, akarással és a hozzá való erővel". A spirituális közösséget a cikk szerint átélte minden szlovákiai magyar, ezzel le is omlott köztük minden válaszfal, a 4000 tag hamarosan 100 000 lesz – írták. Vagyis a közösségi egységet alapvetően erkölcsi kötelességként és letagadhatatlan spirituális kapocsként próbálták megjeleníteni, nem annyira reális társadalom képzeteként.

Mindkét szövetség azonban, mint láttuk, hamarosan befejezte működését, helyüket a pártok vették át. Csehszlovákiában elsőként a keresztényszocialisták kezdtek szervezkedésbe, és kezdettől

[301] Uo. 111.

[302] Uo. 109–110.

[303] Bevett szokás volt a korszakban, hogy a tudósítás nyomán hangszerelték a vezércikket is. Ráadásul a sajtó amúgy is szoros politikai ellenőrzés alatt működött. Lásd Kovács Éva 2011b.

Egry Gábor 10 28.indd 121 2015. 10. 28. 16:04:00

fogva igen markáns társadalomfelfogást képviseltek. Ennek tengelyében természetesen ugyancsak az egység állt, ám ennek értelmezése némileg eltért mind a Magyar Népszövetség kisebbségi magyar egységétől, mind a magyarországi kormányzat – jelesül Bethlen – víziójától, s bár számos elemében hasonlított az új nacionalizmusra, nem lényegtelen pontokon azzal sem volt összeegyeztethető. Az ungvári keresztényszocialisták megjelentette füzet részletezte az induláskor elfogadott programjukat,[304] amely mindenekelőtt társadalmi kérdésekkel foglalkozott. Ez talán nem is volt olyan meglepő, figyelembe véve Csehszlovákia születését, a csehszlovák állam alapító mítoszát és társadalmi, emberi haladást előtérbe helyező, szocialisztikusnak számító szellemiségét,[305] valamint azt a tényt, hogy a keresztényszocialisták mégiscsak az 1918. végi forradalom révén kerültek kulcspozícióba. Ennek megfelelően a program a kereszténység megerősítése, a keresztény szellemű társadalmi csoportok arányának és teljesítményének megfelelő befolyása biztosítása mellett a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet is meghirdette. Itt is megjelent az ifjúság és annak „öntudatos, keresztényszocialista nevelése". Emellett pedig a „szlovenszkói" nemzetiségek közötti megértést hirdette, közös munkát a társadalom jóléte, nemzeti kultúrájuk felvirágzása és az emberek békéje érdekében.

Hasonló képet sugall a párt kassai szervezetének megalakításáról szóló tudósítás is.[306] Erre 1919. november 23-án került sor. A párt hivatalos lapjaként működő *Népakarat* mindjárt indításképp kiemeli, hogy a gyűlésen megjelent hatalmas tömegben minden társadalmi réteg képviseltette magát. A megnyitóbeszédből azonban inkább a munkásságot emelték ki azzal, hogy a szociáldemokrácia által megszédített munkások kiábrándulásáról és keresztényszocialista fordulatáról mondottakat közölték. Fleischmann Gyula, aki az OKP-ban később is fontos szerepet játszott, a munkásság mellett már arról a keresztény többségről és társadalomról szólt, ami az OKP megalakításával kikerül a kisebbségek uralma alól. A párt ebben az értelemben tehát párt marad, ám minden keresztény szellemiségű ember egységes közösségbe szervezésére törekszik, akik e nélkül „irgalmatlanul elpusztulnának". Ez a közösség a szocialista alkotómunka jegyében fog működni, minden keresztény – férfi, nő, fizikai munkás, falusi, városi – itt találja meg a boldogulását, ami nemcsak antikapitalizmust jelent, hanem az osztályharc elvetését, az osztálykülönbségek megszüntetését: „olyképpen, hogy a társadalom minden tagja zárt sorokban egyesül egy táborban és dolgozni fog". A szocialista állam a végcél, de ez még évtizedekre vagy akár évszázadokra van, addig nem lehet tévútra vinni az emberiséget. A társadalom csak megfelelő erkölccsel létezik, ezt pedig a kereszténység kínálja internacionális hitként. Ezt az „internacionális" jelleget erősítette az is, hogy az ülésen magyar sérelmekről nem esett szó, és a programot szlovákul is felolvasták.

A keresztényszocializmus „internacionális" jellege lényeges kérdés maradt az elkövetkező évtizedekben is. Ekkor azonban még az sem tisztázódott, hogy csehszlovákiai és így kisebbségi párt-e az OKP? A szónokok alapvetően magyar politikai referenciákat használtak – például a „Kunbélákat" emlegették –, és a jövendő államkeretekről sem esett szó. Ez vélhetően nem csupán azzal függ össze, hogy ekkor még lehetett hinni másként meghúzott határokban is, arra is utal, hogy Kassán a cseh és szlovák jelenlétről ekkor még nem volt kellő tapasztalat ahhoz, hogy kénytelenek legyenek ezzel is foglalkozni. Ezt esetleg erősíthette az is, hogy társadalmi programjuk sok eleme nem

[304] Angyal Béla (szerk.) 2003, 13. dok. 66–67.

[305] Orzoff 2009, 11–14.; Feinberg 2006.

[306] A kassai ker. szoc. párt megalakulása, *Népakarat*, 1919. december 7. In: Angyal Béla (szerk.) 2013, 10. dok. 57–61.

állt távol a születő Csehszlovákia állami felfogásától sem, bár a leglényegesebb ponton, a vallás és a kereszténység megítélésében különbözött attól. Az azonban jól látható, hogy a korai keresztényszocialista közösségvíziók társadalomszervezési elképzelései főként a magyarországi keresztény és szociális közösségvíziókhoz, ezzel pedig inkább az új nacionalizmushoz álltak közel. Annak a fajvédők által leginkább kiemelt megkülönböztető elemét, a „faji" szellem döntő jelentőségét, és így a nemzeti alapú társadalomszervezést azonban nem tartalmazták, és az antiszemitizmus is sokkal kisebb hangsúlyt kapott, sőt a pártpolitikán is csak annyiban léptek túl, hogy a keresztény közösség átfogó és harmonikus megszervezését célozták, de nem az egész társadalomét. Így persze az államnak sem tulajdoníthattak olyan jelentőséget, mint az új nacionalizmus fajvédő vonulata. Ezzel együtt még távolabb álltak Bethlen nézeteitől, lényegében csak a társadalmi szervezkedés jelentőségében és a forradalmak megítélésében értettek egyet, programjuk pedig alapvetően szociális kérdésekkel foglalkozott.[307]

Ez a távolság érezhető abból is, hogy a magyar kormányhoz ekkoriban eljutott jelentések néha egyenesen a magyarországi keresztény és kisgazda pártok meghosszabbításaként látták a két magyar pártot, akik ennek megfelelően inkább világnézeti küzdelmekbe bonyolódnak egymással, nem pedig a kisebbségi pártegységre törekednek, hogy ennek megteremtése után azzal foglalkozzanak, ami a dolguk lenne: az irredentával.[308]

Az OKP a következő évben, 1920-ban megrendezett választásokra ehhez a pozícióhoz képest már határozottan nemzeti irányba mozdult. Ez leginkább azt jelentette, hogy a keresztény társadalmon belül nagyobb hangsúlyt kaptak a nemzeti különbségek, sőt megjelent a külön magyar, szlovák és német keresztény társadalom eszméje, amelyeket párhuzamosan szerveznek meg, és az OKP aztán ezeket a pillérszerű közösségeket fogja össze. A párt lehet mind a nemzetek, mind az osztályok közötti harmónia megteremtője és letéteményese – érvelt a *Nyitramegyei Szemle* egyik cikke –, szerintük ezt igazolja az is, hogy a magyar nyelvű pártsajtóban nem jelenhet meg támadás egyetlen nemzet vagy osztály ellen sem. Bár nemzeti érdekeik különböznek, de mivel mindannyian közös alapon állnak – kiemelendő, hogy e ponton nem a kereszténységet, hanem a békeszerződést és az alkotmányt említik –, ezért ezek mégsem ellentétesek.[309] Nem a nemzeti elvet tagadó, hanem a „nemzetek testvéri szövetségén alapuló" internacionálé ez – zárták az írást. Kimondatlanul ugyan, de éppen a békeszerződésre és az alkotmányra tett utalás jelezte, hogy a testvéri egyetértés mindenekelőtt a csehszlovák állam szlovákiai politikájával és ennek következményeivel szemben egyesíti a többi nemzetiséget – a magyar kormányzat által is támogatott ún. „őslakos eszme" jegyében.

Ha a változás okait keressük, akkor két fontos tényező jöhet szóba. Mindenekelőtt a magyar kormány törekvése arra, hogy befolyásolja az általa jelentős összegekkel támogatott párt(ok) politikáját is.[310] Bár a budapesti kormányzat és tágabb értelemben a magyarországi politika szlovákiai politikáját ekkor még kevésbé a harmónia, inkább kakofónia jellemezte, a különböző akciótervek,

[307] Angyal Béla 2002, 43.

[308] Malcomes Béla memoranduma 1920. július 21. In: Angyal Béla (szerk.) 2004, 23. dok. 114–121.; Matuska Péter jelentése a Külügyminisztérumnak csehszlovákiai útjáról, 1920. november 25. In: Uo. 28. dok. 136–143.

[309] Keresztény blokk. Szlovák keresztényszociális párt. *Nyitramegyei Szemle*, 1920. október 3. In: Angyal Béla (szerk.) 2004, 24. dok. 122–124.

[310] Angyal Béla 2002, 44–46., 83–112.; Uő 2000a, 2000b.

Egry Gábor 10 28.indd 123 2015. 10. 28. 16:04:01

katonai tervezgetések, felkelőszervezetek létrehozása közben világos lehetett, hogy a kisebbségi pártoknak kevés esélyük van a sikerre a kormányzat anyagi segítsége nélkül. Budapest legfontosabb elvárása az volt, hogy a magyar szervezetek és intézmények ébren tartsák az elvesztett területek magyar lakóiban a magyarsághoz és így Magyarországhoz tartozás tudatát. Ennek érdekében 1920-ban Kürthy Lajost meg is bízták azzal, hogy

„a Felvidék lakosságában az anyaországhoz való ragaszkodás ébrentartására és erősítésére irányuló társadalmi mozgalmak tekintetében [...] az említett célt szolgáló különféle társadalmi szervezetek és a kormány között a közvetítést eszközölje".[311]

A változásban vélhetően szerepet játszott azonban a politikai versenyhelyzet is. A választásokon az OKP már hangsúlyozottan magyar kisebbségi pártként kívánt indulni, eredetileg úgy nézett ki, egyedüliként, kisgazda politikusokat is listájukra véve. A szerveződő kisgazdapárt azonban végül az utolsó pillanatban megkapta a csehszlovák hatóságoktól az engedélyt az indulásra, így váratlanul konkurenciát teremtett a keresztényszocialistáknak. A kisgazdák közösségvíziója pedig két lényeges ponton különbözött a keresztényszocialistákétól. Sokkal hangsúlyosabb szerepet kapott benne a magyar nemzeti közösség megszervezése, a nemzeti kultúra fenntartása és, második különbségként, a parasztság, a falu. A nemzet gerincét adó csoportként tekintettek rájuk, akiket a nemzeti művelődés révén kell képessé tenni arra, hogy ellenálljanak a többségi nyomásnak. Ők is szükségesnek látták a politika tömegesítését – ezt szembe is állították a régi típusú, úri huncutságként jellemzett politikával –, és úgy vélték, hogy ezt is a parasztság kiművelésével lehetne elérni, ha ez a társadalmi csoport is rádöbben nemzeti kötelességére.[312] Ennek megfelelően a szociális és gazdasági kérdéseket is elsősorban a falu érdekei felől közelítették, ugyanakkor nem éltek az antiszemitizmus érvrendszerével. Ráadásul bázisuk felekezeti tekintetben is különbözött az OKP-tól, tagjai között nagyobb arányban voltak protestánsok.

Az OKP-nak azzal is szembe kellett néznie, hogy éles versenyben állnak a Csehszlovák Szociáldemokrata Párttól elkülönülő magyar szociáldemokratákkal, és persze magukkal a csehszlovák és szlovák pártokkal is, utóbbiak közül az Andrej Hlinka vezette, szintén katolikus és részben néppárti eredetű Szlovák Néppárttal.[313] Ebben a helyzetben a szövetség a kisgazdákkal, majd a versengés velük éppúgy a magyar jellegű nemzeti önmegkülönböztetés felé vihette őket, mint az „internacionalista" szociáldemokratáktól és az antiklerikális csehektől való elhatárolódás szándéka. A Szlovák Néppárttól viszont éppen a három nemzetiség egyenrangú és keresztényszocialista alapú, de nem antinacionalista – Lelley Jenő pártelnök szóhasználatában nemzetietlen internacionalista –, hanem „keresztény internacionalista" közösségének eszméjével próbálták megkülönböztetni magukat. A keresztény internacionalizmust Lelley szerint az különbözteti meg a nacionalizmustól, hogy az egyetemes keresztényi elvek és értékek jegyében nemcsak minden nemzet számára megadja az alkotás lehetőségét, hanem ez a nemzetek összességének javára történik. Ennek jegyében utasította vissza azt is, hogy az OKP-t kizárólag magyar nemzeti alapú politikai

[311] Angyal Béla 2002, 69.

[312] A ruszinszkói magyar pártok kongresszusa. *Komáromi Lapok*, 1923. május 10. In: Angyal Béla (szerk.) 2003, 46. dok., 219–220.

[313] 1920 júniusában arra kértek pénzt Budapesttől, hogy a cseh pártok és a magyar szociáldemokraták agitációját ellensúlyozni tudják. Angyal Béla 2002, 76.

Egry Gábor 10 28.indd 124 2015. 10. 28. 16:04:01

szerveződés részesévé tegye, noha ezért a kisgazdapártiak egyenesen internacionalizmussal, a magyarság megtagadásával vádolták.[314]

Mindenesetre a következő években ez a közösségfelfogás vált dominánssá az OKP-ban. Ez a közösségkép rajzolódott ki a párt viszonylag nyugalmas körülmények közt megrendezett második kongresszusáról szóló tudósításból és a rá következő vezetőségi ülésen elhangzott beszédekből is. A pártlap, a *Népakarat* cikke kiemelte,[315] hogy a zsúfolásig töltött teremben „lélekmelengető szellem" uralkodott. „Felekezeti, nemzetiségi és osztálykülönbség nélkül testvéri egyetértésben egymás után vonult fel Szlovenszkó és Ruszinszkó őslakosságának minden rétege", a felekezeti ellentétet senki sem érezte, három egyenrangú nyelven szóltak egymáshoz és a kongresszushoz, és a polgárság és a munkásság képviselői megértő együttműködésről beszéltek.

Amíg a „tudósítás" inkább az „őslakók" belső egységét és harmóniáját emelte ki – habár a parasztság mintha kisebb súllyal szerepelt volna ebben az egyébként Bethlenéhez hasonlóan sematikus képletben, mint a polgárság és a munkásság –, Lelley Jenő pártelnök a vezetőségi ülésen[316] nagyobb teret szentelt annak, hogy mi is az, ami végső soron összeköti az őslakókat: a küzdelem a cseh gyarmatosítás ellen. Ezzel mindhárom szlovákiai nemzetiség számára a cseheket tette meg elsődleges 'ők' csoportnak, bizonyos értelemben elrejtve azt, hogy a kongresszuson immár nem került szóba a közös – keresztény – társadalomszervezés kérdése, pontosabban csak annyiban jelentkezett, hogy a cseh gyarmatosítókat és imperialistákat természetesen azonosítani lehetett azzal a kapitalista renddel, amit az OKP szeretett volna meghaladni. Így aztán implicit módon a keresztény szellemű közösségszervezés programja is közös maradhatott. Emellett kifejezetten hivatkozott a magyarok és a szlovákok 1000 éves együttélésére is, de ezt nem elsősorban közös történelemként tette, hanem arra építve, hogy ha a szlovákok ennyi idő után is megmaradhattak szlováknak, a magyarok sem várnak el tőlük mást, csak azt, hogy 1000 év múlva is magyarok legyenek. Ez így együtt nem csupán a Magyarországon is domináns diskurzus elemeinek átvétele volt, hanem határozott elmozdulás az OKP magyar nemzeti pozicionálása felé, még akkor is, ha a sérelmeket közösnek tüntette fel (például azzal a fordulattal, hogy a magyarok elnemzetlenítését támogatni egyenlő a szlovákok elnemzetlenítésének támogatásával), és az autonómiát mindegyik szlovákiai nemzetiség autonómiájaként ragadta meg. Hangsúlyeltolódást jelzett az egységes magyar nemzet eszméje felé az is, hogy bár továbbra is hangsúlyozta, hogy politikájuk nem államellenes, hiszen részei az államnak, de immár kiemelte, hogy a Magyarországhoz fűződő érzelmi kapocs olyan természetes érzése a kisebbségi magyarságnak, ami örökké létezni fog. Szerinte éppen az ellenkezne minden erkölcsi normával, ha arra kényszerítenék őket, hogy ezt megtagadják.

Az új helyzetben, sokkal nagyobb súlyt helyezve a kisebbségi magyar önmeghatározásra, nagyobb jelentőséget kapott az is, miként határozzák meg az egyén nemzetiségét. Az elsődleges kritérium szemmel láthatóan a nyelv volt, összhangban a hagyományos magyarországi felfogással, és persze a kereszténytársadalmi társadalomképpel, ami végső soron még mindig feltételezte, hogy Szlovenszkó különböző nemzetiségű lakói keresztényként azonosak, társadalmi értelemben is.

[314] Az ellenzéki pártok együttműködéséről. *Híradó*, 1921. július 10. 2–3. In: Angyal Béla (szerk.) 2004, 39. dok. 199., 201–202.

[315] A keresztényszocialista párt második országos kongresszusa Pozsonyban. *Népakarat*, 1923. november 11. In: Uo. 48. dok. 228–233.

[316] Dr. Lelley Jenő beszéde a pártvezetőség ülésén a keresztényszocialista párt jövő feladatairól. *Népakarat*, 1923. nov. 11. Uo. 50. dok. 243.

Egry Gábor 10 28.indd 125 2015. 10. 28. 16:04:01

dc_1187_16

A Keresztény blokk terve kapcsán már 1920-ban is szlovák és német ajkú polgártársakként emlegették a németeket és a szlovákokat, a *Népakarat* tudósítása pedig egyértelműen nyelvük alapján különböztette meg a megjelenteket, akiket minden egyéb téren egyetlen, egységes és harmonikus közösségbe tartozónak láttatott. Ezen túlmenő elhatárolással csak a zsidók esetében éltek, akiket Lelley ekkor már opportunizmus vádjával illetett, mivel úgymond a csehek kedvét keresik, és nem segítik a magyar kultúra megőrzését.

Összességében tehát úgy tűnik, hogy a magyar kisebbségi pártok által megjelenített kisebbségi magyar közösségképek nem csupán egymástól különböztek, hanem a magyarországi főáramtól és egyúttal a magyarországi elvárásoktól is. Az utóbbiak elsősorban arra vonatkoztak, hogy ne csupán a pártok legyenek lojálisak Budapesthez és politikájához, hanem segítsék is megtartani a kisebbség „magyar szellemét", vagyis azt a fajta magyar identitást, amit Budapest megfelelőnek látott. Bár a nemzeti egység és ezen belül a társadalmi válaszfalak lebontása vagy legalábbis a társadalmi osztályok közös munkája a nemzetért általános eleme volt mindegyik elképzelésnek, ennek tartalma nagyon különböző lehetett. Romániában az OMP, a felszínen legalábbis, egyesítette a két irányzatot, és elvileg megkezdhette a közösség megszervezését is, ennek azonban, mint még látni fogjuk, az volt az ára, hogy meglehetősen felületes maradt a társadalomképe és társadalomszervezési gyakorlata. Csehszlovákiában viszont éppen eltérő közösségképük volt az egyik tényező, ami nagyon megnehezítette az egyesülést. Még amikor a kisebbségi egységet és a pártpolitika meghaladását hangoztatták, akkor is leginkább a magyarországi pártspektrum egyes elemeit képviselték. Társadalmi reformelképzeléseik inkább az új nacionalizmus felfogásával rokonították őket, de a fajvédők államcentrikus nézetei nélkül. Ugyanakkor a két párt jól érzékelhetően különböző társadalmi csoportokat tekintett elsődlegesnek. Az OKP inkább a munkások és a tőke ellentétét emelte ki, a kisgazdák számára a parasztság jelentette a nemzet gerincét. Az OKP emellett a nemzeti társadalomszervezés elvét sem fogadta el egyértelműen, ebből következően egyszerre akarta megszervezni a keresztény résztársadalmat és a nemzeti kisebbség teljességét, lényegében egyenrangú önazonosításként ajánlva nemzetit és világnézetit. Emellett a szocializmus lebegtetésével egy ideig egészen sajátos rendszerkritikus és egyúttal a csehszlovák államideológiával is összeilleszthető lojális pozíciót foglalt el.

Egry Gábor 10 28.indd 126 2015. 10. 28. 16:04:01

dc_1187_16

IRÁNYVÁLTÁSOK

Az eddigiek jól mutatják, hogy a csehszlovákiai pártok különállása mögött valóban komoly világnézeti különbségek tapinthatók ki, és ezek túlmutatnak a programok eltérésén is. Az általuk elképzelt közösség, amelynek megszervezéséhez is hozzáláttak, meglehetősen eltérő önazonosságot kínált tagjai számára. Ugyanakkor a budapesti nyomás és a politikai realitások, hogy egyik pártnak sem volt önmagában elég ereje és súlya, közelebb is hozta őket egymáshoz. Erre lehetőséget adott a nemzeti egység és a kisebbségi közösség egységbe szervezése szükségszerűségének kölcsönösen elfogadott eszméje is. Ez nemcsak egy közös vezérlőbizottság megalakításában mutatkozott meg, ennél is lényegesebb volt a sajtó feletti befolyás a *Prágai Magyar Hírlap* kiadásával és a helyi lapok orientálásával a közösen működtetett sajtóiroda segítségével,[317] ami lényegében azt jelentette, hogy az egyébként továbbra is rivalizáló pártoknak közös orgánuma volt, ebben pedig mindkét közösségkép helyet kapott, egyúttal a szokásosnál talán nagyobb teret adva a szerkesztőknek az identitáspolitika tartalmát tekintve.

Ezzel együtt Budapest továbbra is sürgette a pártok közös választási szereplését és egyesülését, miközben hamarosan kiderült, hogy mind az OKP vezetője, Lelley Jenő, mind a kisgazdapártból és az ebből 1925 októberében kinőtt Magyar Nemzeti Párt vezére, Szent-Ivány József túlzottan közel került Csehszlovákia elfogadásához, ami összeegyeztethetetlennek tűnt a Magyarországtól elvárt identitással. A helyzet végül csak Budapest beavatkozásával oldódott meg, ám az események ismét csak felszínre hozták a közösségképek különbségét és ezen keresztül az identitáspolitika fontosságát.

Az 1925-ös nemzetgyűlési választásokra készülve Szent-Ivány Petrogalli Oszkárral, a közös vezérlőbizottság elnökével együtt kísérletet tett a pártok egyesítésére a kisgazdák által képviselt magyar nemzeti egység alapján, az OKP szlovák és német tagozatainak kiválásával. Bár időközben – alább részletezendő módon – az OKP-ban elnökváltás következett be, az új elnök, Szüllő Géza sem lelkesedett az egyesülés ötletéért, mindenekelőtt azért nem, mert megoldatlan volt a szudétanémet pártokkal közös választási lista – Szent-Ivány emellett kötelezte el pártját – kérdése. Szent-Iványék azonban folytatták a politikai manővert és a kis, urbánus, az izraelita felekezetűek körében is népszerű Magyar Jogpárttal egyesülve megalakították a Magyar Nemzeti Pártot.[318]

Az új párt lényegében a nemzeti kisebbségi társadalom megszervezésének jegyében jött létre. Az alapítást bejelentő vezércikk a *Prágai Magyar Hírlap*ban a magyarsághoz szóló felhívás volt, sürgette, hogy végre alakuljon meg a minden magyar befogadására képes párt, ami képes osztály- és felekezeti különbség nélkül megvédeni minden magyar szellemi és anyagi javait.[319] Szent-Ivány

[317] Angyal Béla 2002, 71–72., 93–96.; Neszméri Csilla 2009.

[318] Angyal Béla 2002, 123–124.; Uő 2006.

[319] Angyal Béla 2002, 123.

Egry Gábor 10 28.indd 127 2015. 10. 28. 16:04:01

ehhez olyan átfogó közösségkoncepciót társított, ami nemcsak a magyarokra, sőt nemcsak a kisebbségekre, hanem az összes nemzetre vonatkozott.

Abból indult ki, hogy a kisebbségi magyarságot ugyan sikerült megszervezni, de nem elegendő a sikeres gazdasági és kulturális munka. Ennek egyik oka szerinte is a társadalmi önszerveződés hiánya volt a dualizmus idején. Igaz, ezt ő elsősorban a kiegyezés rendszerének tulajdonította, nem az állam tétlenségének vagy a középosztály bukásának. Eszerint 1918 előtt különféle magasabb érdekek nem engedték a nemzeti társadalomszervezést, az ifjúság és a nép nemzeti alapon történő összefogását. A '67-es alapú fejlődés nagyon fontos volt, de éppen ezért nem fejlődött ki a „nemzet ütőere", a társadalom nemzeti szervezete – nyilatkozta a *Híradó* című pozsonyi lapnak.[320] A nemzeti közösség megszervezése elengedhetetlen, mivel a küzdelem csak nemzeti alapon folyhat, „csak egy politikának van létjogosultsága", amelyik képes teljesen összefogni a nemzetet. Széttagoltságnak, pártpolitikának természetesen nincs helye ebben. Ugyanakkor a demokráciában a külön megszervezett nemzetek megteremtik összeköttetésüket is, mivel mindenki megvédi a magáét, és tartózkodik más nemzetek jogainak megsértésétől. Mivel a magyarság – munkások, tisztviselők, nyugdíjasok – hét év alatt egységes és egyenlő lett a szegénységben, csak a falu gazdasági és kulturális felemelése révén juthat előre. Falu és város „magyar egységére" van szükség a magyar kulturális fölény megvédéséhez – mondta. Ennek keretei között nem a foglalkozási tagozódás fontos, hanem a nemzetiségek, minden őslakos közös sorsa és összefogása.[321]

Jól látható, hogy eltolódtak a nemzeti párt közösségképének hangsúlyai; egyértelműbb lett a magyar nemzeti jelleg, és bár megmaradt a parasztság és a falu felemelésének kiemelt jelentősége, nagyobb szerephez jutott a teljes társadalmi egység eszméje, ám ekkor még nem jelenik meg a parasztok esszenciális magyarságának képzete. A program szakpolitikai részletek helyett a közösség megszervezését, a hiányzó nemzeti társadalmi szerveződés létrehozását célozta. Éppen ezért abból indult ki, hogy ahhoz, hogy a tömeg képessé legyen a nemzetért folytatott önzetlen munkára, előbb meg kell vele értetni magyar voltát, rá kell ébreszteni a nemzeti gondolatra. Ehhez alkalmazkodni kell a néplélekhez is, éppen azért, mert magyar öntudatuk még csak kialakulóban van. Mivel a nemzeti öntudat a művelődés révén erősíthető meg, és ehhez gazdasági alapok kellenek, a cél nem a „közjogi ellenzékiség", hanem a gazdasági munka feltételeinek megteremtése.[322]

Paradox módon ez utóbbi kijelentés nem a csehszlovák kormánypolitika elleni küzdelem egyébként továbbra is hangoztatott programját szolgálta, hanem éppen az ún. aktivizmus, a kormánytámogató politika előkészítését. Szent-Ivány ugyanis 1925-ben szudétanémet pártokkal közös listán indult, közös parlamenti klubot (frakciót) alakítottak, és ezek a német pártok később beléptek a kormánykoalícióba is. Szent-Ivány megfelelő feltételek teljesítése esetén maga is hajlandó lett volna erre, azt remélve, hogy jelentősen javíthat a magyarok gazdasági és szociális helyzetén is.[323] Ezzel egy időben azonban az MNP komoly szervezőmunkába kezdett, szintén a nemzeti egység jegyében. Új szakosztályokat hoztak létre a közalkalmazottaknak, munkásoknak, ipari és

[320] Szent-Ivány József a magyarság egységéről. *Híradó*, 1925. április 12.

[321] Szent-Ivány József beszéde a Magyar Nemzeti Párt választási gyűlésén, 1925. november 14., Pozsony. *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. november 15.

[322] Szent-Ivány József újévi nyilatkozata, 1926. január 1. *Híradó*, 1926. január 1.

[323] Angyal Béla 2003, 128., 130–131., 133.

Egry Gábor 10 28.indd 128 2015. 10. 28. 16:04:01

kereskedelmi vállalkozóknak és alkalmazottaknak, sőt egyházpolitikai szakosztály is alakult, lapot vettek Kassán, és szatelitpártot alapítottak Magyar Nemzeti Munkáspárt névvel Losoncon.[324]

Közben az OKP-n belül is jelentős változások zajlottak. A pártot megosztó törésvonalak nyomán megrendült Lelley helyzete. Elsősorban Budapest szemében vált gyanússá, amikor olyan jelzések érkeztek, hogy kapcsolatba lépett a dualizmus kori magyar országgyűlés képviselőjével, a Köztársasági Agrárpárt egyik szlovák nemzetiségű vezetőjével, Milan Hodžával. Ebben vélhetően szerepet játszott az is, hogy a párt részben munkás és részben paraszti szavazóinak nem volt olyan rossz a véleménye a csehszlovák politika szociális lépéseiről, mint a hagyományos magyar elit pártban megtalálható csoportjainak. Bár Budapest pártolta az őslakos eszmét, onnan nézve mégis problémát jelenthetett az OKP szervezkedése a szlovákok körében, mivel rendre emiatt futott zátonyra a két párt egyesítése. Emellett kezdettől fogva ellentét feszült a párt keleti és nyugati csoportja közt.[325] Végül részben a kisgazdák pártegyesítést szorgalmazó nyomása, de elsősorban Budapest fellépése pártszakadáshoz, Lelleyék kizárásához vezetett, az új elnököt pedig lényegében a magyar kormány delegálta Szüllő Géza egykori katolikus néppárti országgyűlési képviselő személyében.[326]

Lelley és hívei a konfliktus során végig arról beszéltek, hogy ellenfeleik a régi világ képviselői, de nem csupán a régi magyar elit tagjai, hanem szabadgondolkodók is. Ezzel a régi urakkal való azonosítás mellett még a párt születésekor annak legnagyobb ellenfeleként lefestett liberálisok és szociáldemokraták soraiba is helyezték őket. Természetesen magukat tartották a nép képviselőinek, és bukásuk is csak machinációkkal volt lehetséges.[327] A „régi világhoz" fűződő kapcsolatot ellenfeleik nem is nagyon tagadták. Szüllő gyakran hivatkozott évtizedes – dualista – parlamenti és politikai tapasztalatára, igen pozitív színben tüntette fel a világháború előtti Magyarország kulturális szintjét, teljesítményét,[328] noha az erre az időszakra vonatkozó bírálatok egyes – igazából nem túl kritikus – elemeit maga is hangoztatta, például azt, hogy akkoriban a politika úri huncutság volt, azóta viszont tömegmozgalom lett belőle.[329]

Tanulságos, hogy milyen közösségképet sugárzott az új vezetés, mindenekelőtt Szüllő részben Lelleyék önképével szemben, részben a húszas évek elején megjelenítetthez képest. Lelleyt elsősorban azért bírálta, mert nem volt képes erkölcsileg felemelkedni egy olyan párt vezetéséhez, amelyben tömörülnek az elnyomás ellen védekező kisebbségek. Nála a párt már szinte társadalomszervező erőnek látszik, azt mondja például, hogy Lelley számíthatott a papságra, a magyar földbirtokosokra, a magyar népre és a magyar munkásra, de képtelen volt kezdeni valamit ezzel az erővel, elsősorban azért, mert nem lépett túl a korteskedésen, vagyis Szüllő is felhasználta a pártpolitika és a közösségszervezés, a nemzetért végzett munka ellentétét, igaz, csak burkoltan. Szükségszerűnek látta, hogy a kisebbségek elkülönült társadalomként szervezzék meg önmagukat. Bírálta Lelleyt Csehszlovákia megértése miatt is. Ebből az is nyilvánvalóvá vált, hogy Szüllő alapvetően a magyarországi intranzigens (identitás)politika jegyében lép fel, azt állítva, hogy Lelleynek

[324] Angyal Béla 2002, 134.

[325] Uo. 112–113.

[326] Kaiser Gyula 2015.

[327] Az Országos Keresztényszocialista Pártvezetőségi ülés lefolyása. *Népakarat*, 1925. augusztus. 30. In: Angyal Béla (szerk.) 2004, 64. dok. 313–314.; A kongresszus határozatai. *Népakarat*, 1925. október 4. In: Uo. 65. dok. 315–318.

[328] Szüllő Géza: „Nekünk a cseh elnyomás ellen és nem egymás ellen kell harcolnunk". *Prágai Magyar Hírlap*, 1926. szeptember 28.

[329] Szüllő Géza dr. a magyarság és szlovákság ezeréves együtteléséről és az autonómiáról. *Híradó*, 1927. október 11. 2.

Egry Gábor 10 28.indd 129 2015. 10. 28. 16:04:01

kizárólag a párttagok és szavazók akaratát kellett volna kifejeznie, tehát minden lehetséges fórumon engedményt nem téve hangoztatni a kisebbségeknek és a katolikusoknak az „imperialista", katolikusellenes, racionalista államtól elszenvedett sérelmeit. Kisebbségi párt vezetőjeként – folytatta – amúgy sem lett volna szabad mást tennie, mint rendíthetetlenül képviselni a kisebbség számára fontos erkölcsi elveket. Végül megkérdőjelezte Lelley viszonyát a többi nemzetiséghez és a magyarsághoz is. A keresztény internacionalizmus, amit Lelley a nacionalizmusnál magasabb rendűnek tartott, tévedés – mondta Szüllő. A vallás internacionalizmusának nem a nemzeti érzés, hanem a vallástalanság az ellentéte, ha lenézi a nacionalizmust, akkor a „hazafiság nála nem mindet betöltő fogalom".[330]

Miközben a bírálat implicit módon elfogadott egy sor tételt az OKP és a kisgazdák/MNP közösségképéből, a leglátványosabb változást a magyar nemzeti és kisebbségi jelleg hangsúlyos megerősödése jelentette. Bár ez sokszor közvetett módon történt, elmosva a társadalmi vízió körvonalait és előtérbe helyezve a kisebbségi sérelmeket, ez mégis befolyásolta a közösségképet és az identitáspolitikát is, méghozzá nagyon is tudatosan, hiszen Szüllő beismerten arra törekedett, hogy a kisebbségi magyarság ne legyen elégedett a sorsával. Ennek jegyében elvetette Szent-Ivány a magyarokat elégedettebbé tévő aktivista kísérletét is.

Mindenesetre már első kongresszusi beszéde is ezt tükrözte.[331] Ezt a kisebbségi jogok és sérelmek dominálták, feladatként is a kisebbségi jogok kivívását határozta meg, társadalmi problémák leginkább csak ilyen formát öltöttek, mint a sérelmes vasúti, ipar- és gazdaságpolitika, amelyek persze nemcsak a magyarokat, hanem minden őslakost is hátrányosan érintettek. Ezzel együtt a beszéd a korábbi közösségképhez képest még a keresztényszocializmust is átértelmezte a keresztény internacionalizmus kritikájával A keresztényszocializmus célja Szüllő szerint „fajuk" megvédése. Végül ő is kiállt a magyarság szervezeti egysége mellett.

Különösen jól kitapintható volt a párt történelemképében az „őslakosok" képviseletének igénye mellett a magyar nemzeti hangsúly. Bár rendszeresen hivatkoztak az ezeréves együttélésre, az ennek során kialakult kötelékekre, ez nehezen leplezhette ennek a történelemfelfogásnak a magyarcentrikus jellegét, mivel ez megfelelt a magyarországi identitás-diskurzusnak is. Nemcsak akkor, amikor a dualista magyar nemzetiségi politika cseh és szlovák részről gyakran elhangzó bírálatát utasították vissza – például azzal, hogy ha ez a politika valóban elnyomó lett volna, akkor a szlovák politikusok nem lehetnének olyan műveltek, amilyenek[332] –, hanem akkor is, amikor történelmi eseményeket, szereplőket idézett fel. Ezek között szerepelt Kossuth, „Szlovenszkó legnagyobb szülötte",[333] Rákóczi, akiért természetesen együtt ontották vérüket a szlovákok, magyarok és németek, és ebbe a sorba illeszkedtek a kuruc brigadérosok.[334] Jelentőségteljes volt az is, amikor a párt újonnan alapított lapja hosszú cikkben emlékezett meg a 907-ben lezajlott pozsonyi csatáról, és ebben megjelenhetett, hogy a szlovák nép ekkor még nem élt a Kárpát-medencében.[335]

[330] Lelley lemondása a magyarság érdeke. *Híradó*, 1925. május 7.

[331] A kereszténszocialista párt kassai országos kongresszusa. *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. október 6. In: Angyal Béla (szerk.) 2004, 67. dok. 319–326.

[332] Szüllő Géza: „Nekünk a cseh elnyomás ellen..." i. m.

[333] A komáromi magyarság közös választási nagygyűlése, *Prágai Magyar Hírlap*, 1927. november 8. 3–4.

[334] Sziklay Ferenc 1938.

[335] 1020 esztendő. Árpád fejedelem pozsonyi győzelmének évfordulójára. *Magyar Néplap*, 1927. július 3.

Egry Gábor 10 28.indd 130 2015. 10. 28. 16:04:01

Az OKP által sugallt közösségkép magyar nemzeti hangsúlyának megerősödése és a társadalmi elemek eltűnése – pontosabban sematikusabbá válása – mellett az egyébként politikai okokból célszerűnek tartott és Budapest által is felkarolt magyar–szlovák együttműködést az identitáspolitikában leginkább a közös „ellenség" és szenvedés, a cseh 'ők' csoport hangsúlyos megjelenítésével lehetett elérni. Ez a téma már korábban is megjelent, részben éppen a párt szlovák szárnyának megnyilvánulásaiban,[336] de most jóval erőteljesebbé vált. Korábban a csehektől elszenvedett szlovák nyelvi sérelmek, a vágyott pozíciók elorzása és a vallásellenesség volt a téma, ettől kezdve azonban a csehek nemcsak idegen nemzetiségűek voltak, esetleg gyarmatosítók és a vallásra veszélyes progresszívek, hanem lényegében mint a keresztényszocializmus teljes antitézisét jelenítették meg őket. Szüllő beszédeinek igen gyakori eleme volt a csehek ostorozása. Ennek során materializmusukat, az ebből fakadó egoizmust, erőszakosságot, vallástalanságot, üzleties gondolkodást támadta, úgy is, mint a cseh nemzet alapvető, esszenciális tulajdonságait. Ezzel állította szembe az „őslakók" keresztény hitét, miszticizmusát, gyengédségét, amit a csehek gyökerestül ki akarnak irtani.[337] Céljuk szerinte már nem is az asszimiláció, hanem a nemzeti önazonosság teljes felszámolása, még csehek se legyenek a szlovákiaiakból.[338] Ez lehetővé tette azt is, hogy a magyar nemzeti sérelmeket ellentmondásmentesen helyezzék előtérbe, hiszen ezek egyúttal világnézeti sérelemmé is váltak, vagyis leplezhették a párt magyar önképének erősítését is, hiszen a nem magyar keresztényszocialisták is a sérelmet szenvedők sorába tartoztak. A közösség és vele az identitás ettől még ellentmondásos maradt, de mindez alkalmas volt arra, hogy ne teljesen külön nemzeti csoportokat jelenítsen meg.

Fleischmann Gyula, aki 1919-ben még egy lényegében társadalmi kérdéseket előtérbe helyező alakuló gyűlés egyik vezető szónoka volt, most egészen más hangnemben szólalt meg.[339] A három szlovákiai kis nemzet történelmi jogon küzd nemzeti jogaiért – mondta –, és nem véletlenül választották közös küzdelmük keretéül az OKP-t, hiszen ez az ideológiai áramlat jeleníti meg azokat az erkölcsi értékeket, amelyeket a bolsevizmus és az imperializmus meg akar semmisíteni. Küzdenek a nemzeti imperializmus – ez nyilvánvalóan a csehekre vonatkozik – ellen, de ugyanígy fellépnek a nagytőke diktatúrája ellen is. A nagytőke viszont ismét csak azonos lesz a csehekkel, amikor Fleischmann megjegyzi, hogy a demokrácia – vagyis a köztársaság büszkén vállalt önértelmezése – csupán a tőke eszköze, ami a magántulajdont is hatalmi eszköznek véli. A keresztény politika ellenben nem az alkalmi érdekegyezésre épül, hanem a keresztény hit és nemzeti érzés elválaszthatatlanságára.

Ennek jegyében az OKP és részben az MNP is megmaradt világnézeti közösségnek is, és a későbbiekben sorra meghiúsult pártegyesítési kísérletek elutasításának egyik oka minden esetben az volt, hogy míg az MNP úgymond liberális módon minden magyart össze akart fogni, a keresztényszocialisták eleve antiliberálisok, és így nem lehetnek részesei ennek az egységnek, nem is beszélve arról, hogy az MNP-ben is képviselt zsidókkal szemben is gyanakvók.[340] Az OKP világnézeti közössége azonban elsősorban magyar identitáspolitikát takart, ez jól látszott akkor is, amikor

[336] A Ker. Szoc. Párt szlovák osztályának memoranduma. *Népakarat*, 1921. október 2.

[337] Szüllő Géza dr. nagy beszéde Léván és Nyitrán, *Híradó*, 1925. november 11.

[338] Szüllő Géza: „Nekünk a cseh elnyomás ellen..." i. m.

[339] Angyal Béla (szerk.) 2004, 325–326.

[340] A Magyar Nemzeti Párt a többségben. *Komáromi Lapok*, 1926. október 9. Idézi Angyal Béla 2002, 141.

Egry Gábor 10 28.indd 131 2015. 10. 28. 16:04:01

Szüllő elvetette, hogy megszavazza a csehszlovákiai magyar és szlovák gazdákat is segítő vámokat azzal az indoklással, hogy ez Magyarország érdekeit sértené, a szlovákiai magyarság viszont Magyarországhoz kapcsolódik, és nem tehet annak kárára.[341]

A másik oldalon viszont Szent-Ivány folyamatosan a gazdatársadalmat tette meg a magyarság legfontosabb részének, és az ő elégedettségüket a jólét alapjának.[342] Követelései elsősorban gazdasági jellegűek voltak, ezek nemzeti voltát az adta, hogy a „sötétségből kiemelt" falu, „az ősföld népe" kínál vérfrissítést a „degenerálódásra hajlamos" emberiség számára. Ez nemzetileg is kiemelkedően fontos: „Nem tudom eléggé hangsúlyozni milyen nagy jelentősége van a mi magyar nemzeti életünkre a falu szellemi gazdasági felemelésének" – mondta, kiegészítve azzal, hogy még fokozottabban kell „teljesíteni a magyar falu népe iránti kötelesség[et]". Ennek ellenére programja inkább pragmatikus maradt, mint azt a vámkérdésben az OKP-vel és Szüllővel kialakult konfliktus is mutatja.

Ez az epizód, pontosabban az aktivista kísérlet és Lelley utódlása jelzi, hogy továbbra sem voltak egyértelműek a közösségképek és vele az identitáspolitikai pozíció. A kezdettől magyar nemzeti alapú önszerveződést és intézményépítést hirdető Szent-Ivány mégis amellett érvelt, hogy a kisebbségnek lehet Magyarországtól külön érdeke, vagyis közelebb került az aktivista magyar pártok és pártszervezetek identitásfelfogásához, míg a kezdetben a nemzeti jelleget kevésbé kiemelő, a világnézetit annál inkább előtérbe állító OKP a vezetőváltás nyomán alapvetően magyar pártként és közösségként jelent meg, noha eközben sikeresen megtartotta viszonylag jelentős szlovák támogatói körét is.

A romániai OMP válságára a csehszlovákiai pártválságokkal és irányváltással egy időben került sor, és ez valószínűleg nem csak véletlen egybeesés volt. A két utódállam konszolidációja nagyjából hasonló ütemben haladt, a húszas évek közepén már Romániában is egyértelmű volt, hogy Nagy-Románia politikusai és intézményei fogják meghatározni Erdély helyzetét. A vita politikai tétje itt is az volt, hogy milyen viszonyt alakítsanak ki a többségi politikai erőkkel és a kormánynyal,[343] de sokatmondó, hogy Erdélyben emellett azért is beavatkozott Budapest, hogy identitáspolitikai fordulatra késztesse az OMP vezetőit. Ez a különbség nyilván nem volt független a két országért felelős budapesti szakértők személyétől sem. Mint már említettem, a „Keleti Akció" vezető személyiségei közt sokan az Erdélyi Szövetségből érkeztek, vagy legalábbis kapcsolatban álltak vele, mint például Jancsó Benedek. Ez a hagyomány a szakpolitikusok közösség- és társadalomfelfogására is rányomta bélyegét. Jancsó egy, a nyugati kultúrkörbe tartozó országban már a század elején is a demokratikus tendenciáktól várta a magyarság megerősítését az általa „szigorú logikai" szükségszerűségnek látott román nemzeti mozgalommal szemben. Demokratikus tendencia alatt elsősorban nem a politikai jogokat és ezek gyakorlását értette, hanem a magyar nép anyagi, kulturális és intézményes felemelését, megerősítését az erdélyi magyar arisztokrácia és birtokos nemesség osztályérdekeivel szemben. Mindezt a kormányon és az eliten kérte számon, ezzel komoly társadalomszervező törekvéseket sejtetve.[344] Ennek tükrében nem csoda, hogy ké-

[341] Dr. Szüllő Géza országos elnökünk nagy jelentőségű nyilatkozata. *A Nép*, VII. évf. 32. sz. 1927.; Angyal Béla 2003, 129.

[342] Szent-Ivány József a losonci pártvezetőségi ülésen kijelölte a Magyar Nemzeti Párt politikájának célkitűzéseit. *Prágai Magyar Hírlap,* 1928. október 5.

[343] Az eseményeket részletesen ismerteti Bárdi Nándor 2003b.

[344] Lásd Jancsó levelét Torma Miklóshoz, idézi Miskolczy Ambrus 2013, 16–17.

Egry Gábor 10 28.indd 132 2015. 10. 28. 16:04:01

sőbb, a budapesti magyarságpolitika kulcsfigurájaként is erőteljesen bele kívánt szólni a kisebbségi magyar politizálás tartalmi kérdéseibe.[345]

Korábban már volt arról szó, hogy szemben Csehszlovákiával, Romániában a Budapest által elfogadott és a magyarok többségét mozgósítani képes pártnak nem volt politikailag szervezett vetélytársa.[346] Ennek megfelelően könnyebben jelenthette be igényét az egész közösség képviseletére is, akár a Magyar Szövetség utódaként. Ez elvileg azt jelentette volna, hogy az identitás-diskurzusban is hangsúlyozott egységes szervezés jegyében az Országos Magyar Párt, mint a magyar nemzeti autonómia letéteményese,[347] társadalomszervező feladatot vállal, biztosítja egy olyan intézményi háló kialakítását, amelyen belül a magyarok gazdasági, kulturális, oktatási értelemben mozoghatnak. Bethlen György pártelnök ezt később így fogalmazta meg:

„a párt kisebbségi életünkben nem azt jelenti, amit többségi életben a párt elnevezés. Nem árnyalatoknak adunk kifejezést, hanem az összes árnyalatnak. Mi […] mindazokkal a kérdésekkel [foglalkozunk] amelyek a kisebbségi magyarság egyetemének létérdekei érintik. A párt lobogója alatt szövetség vagyunk […] amely igyekszik összhangba hozni mindazt a munkát, amely a kisebbségi élet terén kisebbségi jövőnket biztosító szándékkal végzik (sic!)."[348]

Ennek jegyében az OMP nemcsak területi alapon próbálta megszervezni magát, hanem szakosztályokat is létrehozott, Ezek elvileg inkább szakértői és tanácsadó szerepet játszottak, mivel azonban tagjaik egyúttal a helyi és országos pártszervek vezetőségében, továbbá különböző társadalmi és gazdasági szervezetekben is szerepet vállaltak, bizonyos áttételekkel elképzelhető volt valódi szakpolitikát alakító szerepük is. Emellett az OMP és más intézmények közt fontos személyi kapcsolatok is voltak, amelyek éppen a koordinációt voltak hivatottak segíteni. Így az OMP az egyházakkal közösen alakított ki oktatási stratégiát, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület – elnöke Bethlen György, előbb a párt alelnöke, majd elnöke – keretében pedig szövetkezeti stratégiát. De szoros kapcsolatban állt a dalkörökkel – a Dalosszövetség elnöke Inczédy-Joksmann Ödön, a párt egyik alelnöke volt –, vagy éppen a felekezeti nőszervezetekkel is.[349]

Ezzel együtt ez inkább koordináló szerepkört jelentett, nem pedig a megcélzott társadalomszervezést, ugyanúgy, mint korábban az Erdélyi Szövetség esetében volt. Ha a magyar közéleti szereplők jelentős része számára egyértelmű is volt, hogy miért szükséges az egység – a magyarság a magyar nemzet része, Romániában tehát külön entitás –, annak tartalmát és formáját kevésbé övezte egyetértés. Egyfelől magát a fogalmat is többféleképpen értelmezték, a szervezeti mellett jelentett politikai, lelki és társadalmi egységet is. A politikai egységet leggyakrabban a különböző „renegátok" (román pártokba belépők, állami szolgálatban álló tanítók, más magyar pártokat alapítók) ellenében hangoztatták,[350] a lelki egység pedig az egységes szervezetrendszer szükség-

[345] Bárdi Nándor 2013, 448.

[346] Uo. 477–479.

[347] Uo. 485.

[348] Idézi György Béla 2006, 167.

[349] Részletes áttekintést ad erről Bárdi Nándor 2013, 499–509.

[350] A számtalan ilyen témájú cikk közül lásd például: Megint demokrácia. *Ellenzék*, 43. évf. 45. sz., 1922. február 26. 1–2.; A magyar pártok vezérlőbizottságának új határozata. *Ellenzék*, 43. évf. 49. sz., 1922. március 3.; Iskola. Tanítók a parlamentben. *Ellenzék*. 43. évf. 45. sz., 1922. február 26. 5–6.; Iskola. Az iskolákért – a magyar társadalomhoz. *Ellenzék*. 43. évf. 45. sz., 1922. február 26. 5.; Semper idem: Választás után. *Székely Napló*, LVII. évf. 77. sz., 1927. július 10.;

Egry Gábor 10 28.indd 133 2015. 10. 28. 16:04:01

szerűségét alapozta meg azzal, hogy transzcendálta azt. Másfelől az OMP fennen hangoztatott társadalomszervező feladatának teljesítését folyamatosan bírálták. Krenner Miklóstól az új nemzedékhez tartozó Albrecht Dezsőig és Vita Sándorig,[351] a nagyszebeni városi szervezet vezetőségétől a medgyesi tagozati elöljárókig[352] terjedt azok sora, akik szerint a párt képtelen eleget tenni vállalt feladatának. A pártszervek gyengék, nincs tudatos szervezési program, tehát új irányítási mód, új társadalomszervezés szükséges – hangzottak a bírálatok.

A bírálatok és az OMP politikája az egység és a teljesség kettősségeként is felfogható – miként Bárdi Nándor is teszi. Eszerint az egység a magyarság egysége lenne az adott keretek között a külső erőkkel szemben, tehát védekezésképpen, míg a teljesség, vagyis minden magyar összefogása, csak akkor érhető el, ha sikerül kiépíteni a mindenkit átfogó szervezetet.[353]

A továbbiak jobb megértéséhez ezen a ponton érdemes visszatérni a társadalom és állam megosztottságának problémájához. Mint láttuk, a két fogalom viszonya meghatározó jelentőségre tett szert 1918 után Magyarországon és Csehszlovákiában is. Az államot „elveszítve", a korábban nem kellőképp organizált társadalom megszervezése tűnt a legfontosabb feladatnak, sokan azonban Erdélyben messzebb mentek annál, hogy ezt egyszerű gyakorlati kérdésnek tekintsék. Imre Sándor már idézett cikke az erdélyi szellemről[354] a társadalomszervezés iránti igényt, a társadalmi egységet és a közösségi cselekvést az erdélyi magyarság esszenciális karakterjegyének állítja be. Ezek a harmincas évek elejétől egyre fontosabb szerepet kaptak a közszereplők megnyilatkozásaiban is, nem meglepő módon persze gyakran a református egyházhoz kötődő személyiségek részéről. Vásárhelyi János erdélyi református püspökhelyettes 1928-ban – a választási kampány előtt – azt hangoztatta, hogy a magyarságnak joga van egy egységes „nemzeti organizációra", amit éppen az OMP jelképez. 1933-ban – szintén kampány idején – már azt állította, hogy az OMP a magyarság élő lelkiismerete, a pártelnök, Bethlen György, egyébként egyházkerületi főgondnok személyisége pedig képes arra, hogy a pártot „az egész nemzet számára [..] is a lelkiismeret pártjává tegye". S miután azt is kijelentette, hogy minden magyar lelkiismerete megköveteli, hogy nemzete ügyét mindennél fontosabbnak tartsa, minden magyart a párt szerves részévé tett, legalább metaforikusan.[355] Ugyanekkor Bethlen György azt hangoztatta, hogy a „Magyar Párt hasonló a családhoz, a tágabb vérközösséghez, természeti tény, természetes képződmény, amelybe minden magyar még akkor is beletartozik, ha talán ki akarna szakadni" onnan – ezzel jelezve, hogy a lelki egység mellett a magyarságot egyre inkább organikus nemzetnek fogta fel.

A lelki egység a kirajzolódó magyar közösségnek csupán egyik fontos jellemzője volt, másik, gyakran emlegetett vonása a társadalmi válaszfalak lebomlása, a korábbi úr és paraszt, középosztálybeli és munkás közelebb kerülése egymáshoz, nemcsak lelkileg, hanem mind anyagi, mind politikai értelemben egy egységes kisebbségi társadalomban, melyben leomlanak a korábbi válaszfalak. Hiba lenne azonban elfeledkezni arról, hogy a társadalmi egység (és vele a demokrácia) értelmezése is lényegesen megváltozott a két világháború között. Kezdetben elsősorban

[351] György Béla 2006, 159.

[352] Uo. 151.. illetve A magyar párt. *Medgyesi Lapok* II. évf. 48. 1935. december 25.

[353] A kettősségre lásd Bárdi Nándor 2013, 472–473., 558–559.

[354] Imre Sándor: Töredékes gondolatok az erdélyi szellemről.., i. m.

[355] Vásárhelyi János a magyar egységről. *Ellenzék*, 49. évf. 1928. december 3. 3.; Vásárhelyi János beszéde Kolozsvárt a magyar választók gyűlésén, Bethlen György után. ANSJ CJ fond 1283. dosar 15. f. 1.

Egry Gábor 10 28.indd 134 2015. 10. 28. 16:04:01

inkább annak megállapítását jelentette, hogy a hagyományos középosztály és a földbirtokosok státusvesztése ebben a tekintetben közelebb hozta egymáshoz a magyarság különböző csoportjait, valamint hogy a kivándorlás nyomán mindenkire szükség lehet a közösségszervezéshez. Nem feltétlenül jelentette azonban a tömeg minden más társadalmi osztályt kizáró uralmát. A hangsúly az alkalmas személyek felemelésén volt, és persze azon, hogy illusztrálják: a korábban jómódban élő magyar vezetők anyagi értelemben is sokat vesztettek. Például Bethlen Györgytől egy újságcikk szerint elvették hatszobás kolozsvári lakását, be kellett érnie két szobával, és kénytelen volt a cselédlépcsőn (!) járni.[356] A lelki egység előtérbe kerülésével a társadalmi egység értelmezése is változott. Egyre szélesebb körre, már nem csak a vezetőkre terjedt ki a kötelesség, a lelkiismerettől hajtott nemzeti cselekvés követelménye, és a társadalom képe is mind organikusabbá lett. (A Magyar Párt család, természeti képződmény.) Egyúttal a párt büszkén utasította vissza, hogy partikuláris érdekekért (nyugdíj, italmérési jog stb.) lépne fel, helyette azt hangoztatta, hogy „az egész romániai magyarság nagy érdekeinek szolgálatáért" küzd, a diszkriminatív gazdaság- és iskolapolitika ellen, az egyházakért és az oktatásért.[357] Éppen ezért volt a párt támogatása erkölcsi kötelesség.

Ha azonban a húszas évek közepére tekintünk, azt láthatjuk, hogy az évtized végére meglehetősen kidolgozottnak tűnő, a később még tárgyalandó népszolgálati eszme egyes elemeit hangsúlyosan megjelenítő politikai diskurzus helyett ekkor még inkább csak egységretorikáról beszélhetünk, éppen ezt bírálták sokan. A változtatásra irányuló nyomás talán meglepő módon Budapestről jött. Jancsó Benedek már 1924-ben felhívta a figyelmet arra, hogy Erdélyben a nép megszervezése körül mutatkozik a legkomolyabb hiányosság, e nélkül viszont legfeljebb a korábbi, korteskedésre koncentráló pártszervezet képzelhető el. (Érdemes itt felidézni, miként ítélték el Csehszlovákiában a magyar kisebbségi politikusok a dualizmus kori üres korteskedést.) Jancsó kifejezetten azt vetette az erdélyi vezetők szemére, hogy nem is képesek felismerni a nép megszervezésének jelentőségét. Nem is igazán akarják, noha a szászok példája mutatja, hogy a politikai sikernek is csak ez a fajta szervezettség lehet az alapja. Ezen a téren mutatkozó passzivitásukkal szembeállította a Katolikus Népszövetség munkáját.[358] Az utóbbi azért volt különösen érdekes, mert fő szervezője Zombory László, a királyi család és a liberális párt egyik bizalmasa volt, akit ezért a magyar politikai körökben nemritkán erős gyanakvással szemléltek.[359]

Az év folyamán Jancsó javaslatot is küldött az ún. asztaltársaságnak Kolozsvárra, és felvázolta a magyar kisebbségi társadalom tanulmányozásának alapelveit. Kiindulópontja szerint a társadalomszervezés lehetetlen a kisebbségi közösség ismerete nélkül, ennek érdekében kell nagyszabású „tanulmányi akciót", vagyis rendszeres tudományos felmérést indítani. Ezen túl felhívta a figyelmüket a kolozsvári magyar egyetemisták – ők a román tanítási nyelvű intézményt látogatták – és a munkásság megszervezésének és felkarolásának fontosságára. Ösztönzésére Gyallay Pap Domokos Nagyszebenben tanulmányozta a szászok társadalomszervezését, majd később ebből a

[356] Zágoni István: A magyar párt megbontását tartotta élete nagy sikerének Tancred Constantinescu. *Újság*, XXIX. évf. 156. sz., 1927. július 15. 2.

[357] Kisküllő vármegye magyar választóihoz! (1937) ANSJ CJ fond 1283. dosar 15. f. 9.

[358] Jancsó Benedek jelentése a Katolikus Népszövetség 1924. október 24–25-én Aradon tartott kongresszusáról. MNL OL K28 153. csomó 258. t. 179. f.

[359] Bárdi Nándor 2013, 93. 106., 159.

Egry Gábor 10 28.indd 135 2015. 10. 28. 16:04:01

kezdeményezésből nőtt ki az asztaltársaság tanulmányi programja.[360] Ennek bírálatában Jancsó kifejezetten kívánatosnak tartotta, hogy az erdélyi magyar értelmiség menjen a nép közé, mivel a tömeg adja a politikai, gazdasági és kulturális védekezés alapját, ezért a „nadrágos elemmel" szembeni bizalmatlanságot meg kell szüntetni. Ugyanakkor Jancsó mindezt már mint az egységet és a társadalmi válaszfalak lebontását a demokráciával is azonosította, fenntartva a Tormához írott levélben megfogalmazott nézeteit: „Az erdélyi magyarság ügye elveszett, ha nem írja zászlajára a szó nemesebb és valódibb értelmében vett demokráciát. A románok erejét is ez az egység adta 1918 előtt."[361] Mindenesetre Jancsó a kisebbségi egység részének látta az Erdélyen kívül élő magyarokat is, úgy vélte, hogy Gyallay Pap Domokos és az általa szerkesztett *Magyar Nép* című folyóirat köre alkalmas lehet a bukovinai, moldvai és bukaresti magyarok megszervezésére is.[362]

Legalább ilyen jelentős volt Bánffy Miklós hazaköltözése 1926-ban. Ez vélhetően Bethlen István tudtával történt, Bethlen pedig meglehetősen aktívan vett részt a magyarságpolitika alakításában is, részben éppen régi kapcsolatain keresztül. Mivel Bánffy megjelenése az egység és teljesség dilemmáján belül az utóbbi, a társadalomszervezés irányába történő elmozdulást jelentette, nem elképzelhetetlen, hogy hazatérése összefüggött a Jancsó nyomására végbement belső eszmei és gyakorlati irányváltással is. Bánffy látványos intézményépítő munkába kezdett, noha ez elsősorban kulturális téren bontakozott ki.[363] Ugyanakkor az OMP közösségszervező munkájának gyengeségét, közösségképének felületességét mutathatja, hogy nem sokkal később, 1927-ben a korábbi Magyar Néppárt vezetői, Kós Károly, aki ráadásul Bánffyval is együttműködött a Helikon működtetésében, és Kecskeméthy István ismét régi társadalmi programjukkal előállva szakításig vitték vitájukat.

Jól látható tehát, hogy a húszas évek közepére kialakult helyzetben a romániai és csehszlovákiai magyar kisebbségi közösségek elitjei viszonylag nagy mozgástérre tettek szert. Az anyagi függés ellenére nem kellett és nyilván nem is lehetett tartalmilag mindenben igazodniuk a budapesti elképzelésekhez, amiben a strukturális adottságok mellett minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy ezek meglehetősen vázlatosak és elnagyoltak voltak, értelmezésük pedig sokszor az adott ország magyar kisebbségével foglalkozó szakértőktől és szakpolitikusoktól függött. A legfontosabb elemek (nemzeti egység, társadalmi válaszfalak problémája) a magyarországi kormányzati diskurzusban és a kisebbségi identitáspolitikában ugyan megegyeztek, de ez csak tág keretet biztosított. Így természetesen vitathatatlan tétel volt a kisebbségi (vagyis nemzeti) egység kérdése, de mint látható, a pártpolitika Magyarországon is szokásos kárhoztatása ellenére nem volt szükségszerű, hogy a világnézeti, értékrendbeli különbségeket szervezetileg és a pártok diskurzusaiban is felülírják. Ugyancsak akadt mozgástér a Magyarországhoz fűződő viszonyban. Éppen Szüllő Géza fordulata és vele szemben Szent-Ivány „aktivista" kísérlete jelzi, hogy a hűség Magyarországhoz, illetve a szoros kötődés is többféleképpen volt értelmezhető. Szent-Ivány inkább érzelmi kötődést tételezett, Szüllő viszont gyakorlatit is, amikor azt mondta, hogy a csehszlovákiai magyarok jóléte Magyarország jólététől függ.[364] Érezhető, hogy ez a két felfogás nagyon különböző közösségeket

[360] Jancsó Benedek Pataky Tiborhoz, Budapest, 1926. augusztus 21. MNL OL K437 1927. 2t. 8. cs. 65–68. f.

[361] Dátum nélküli emlékirat az asztaltársaság tanulmányi programjáról. Uo. 51–64.

[362] Jancsó Benedek Pataky Tiborhoz, Budapest, 1926. augusztus 21. MNL OL K437 1927. 2t. 8. cs. 65–68. f.

[363] Bárdi Nádor 2013, 472–473.

[364] Szüllő Géza nyilatkozata a budapesti *Újság* számára. In: Angyal Béla (szerk.) 2004, 73. dok. 347–347.

Egry Gábor 10 28.indd 136 2015. 10. 28. 16:04:01

láttat. Mindenesetre a kibontakozó közösségképek egyszerre voltak befogadók (minden magyar része a nemzeti kisebbségnek) és kizárók is, hiszen egy-egy politikai szervezet támogatásához kötötték a tagságot, az ettől eltérő viselkedést renegát magatartásnak, árulásnak, és a magyar nemzeti érzés elhagyásának minősítették – ezzel mégiscsak kemény normatív korlátokat állítva.

Ezzel együtt a nemzeti egység igényének állandó hangoztatása, illetve az, hogy ezt gyakran nem is kívánalomként, hanem beteljesült helyzetként próbálták láttatni, identitáspolitikai jelentőségű volt. Ez alapozta meg, hogy az egyébként sokféleképpen felfogott egységet minden szereplő azonosan vetítse ki az egyéni magatartásra, a válaszfalak leomlásának tapasztalatából fakadó közös munka kötelességére a nemzeti önszerveződés érdekében. Az azonban még nem dőlt el, hogy ez az önszerveződés vajon a párt(ok) keretében vagy azok mellett történjen.

Magyarországról nézve a nemzetállami keret elvesztéséből adódó változás egyelőre inkább veszélyként és lehetőségként fogalmazódott meg. A magyarokat magyarnak megtartani kiindulópontja az volt, hogy még létezik egy közös identitás, és az identitáspolitikának ennek konzerválása lenne a célja, ehhez kell találni eszközöket és megfelelő személyeket. Egyéni kezdeményezésre ezen túl is léphettek, de ez nem vált általánossá, különösen mivel a két országért más-más felfogású szakpolitikusok feleltek, ami egyébként szintén növelte az ottani elitek mozgásterét.

dc_1187_16

ÚJ NEMZEDÉKEK...

A kisebbségi identitáspolitika közösségképeinek átalakulásában az előbb ismertetett irányváltásokkal mégsem nyugalmi helyzet következett, hanem nyilvánvalóvá vált a nemzedéki probléma. Már kezdettől fogva komoly aggodalmat keltett mind Budapesten, mind a kisebbségi elitek körében, hogy mi történik majd az új államok iskolarendszereiből kikerülő fiatalokkal, vajon megőrzik-e magyar önazonosságukat olyan módon, miként azt Magyarországon elvárnák? Ennek elhárítására alkalmasnak tűnő, magyar irányítású iskolarendszer felállítására eleve csak Romániában nyílt esély, ahol a Kormányzótanács egy évig tartó uralma idején viszonylag engedékeny iskolapolitikát folytatott, és lehetővé tette, hogy a román tannyelvűvé alakított állami iskolák mellett vagy helyett egyházi iskolák nyíljanak. Ennek során több száz új elemi, 33 polgári, 7 felső kereskedelmi iskolát, valamint 7 líceumot, 4 tanítóképzőt és 1 polgári felső tanítóképzőt létesítettek az egyházak.[365] Bár az Averescu-, majd a Brătianu-kormányok idején ez a folyamat visszafordult, még a húszas évek végén is a magyar tanulók mintegy fele végezte ilyen intézményben tanulmányait. A középiskolákban ez az arány még jobb volt, a diákok kb. 90%-a magyar középiskolát látogatott. Az Angelescu-féle oktatási törvényben bevezetett bakkalaureátust (egységes középiskolai záróvizsga) azonban arányaiban jóval kevesebb magyar nyelvű iskolában tanuló magyar diák tette le sikeresen, mint román.[366]

Egyetemi szinten ezzel szemben a helyzet kezdettől fogva súlyos volt. A kolozsvári román tannyelvű egyetem megnyitását követően az egyházak közös tanárképző főiskolájának hamar véget ért epizódját kivéve nem volt magyar nyelvű felsőoktatási intézmény Romániában.[367] Ez elsőként azokat érintette, akik javarészt magyar iskolában végeztek, és esélyük sem volt pótolni román nyelvtudásuk hiányosságait, de a bakkalaureátus bevezetése miatt hasonló gondokkal küszködtek az utánuk jövők is. Bár kezdetben egyénileg is sokan követték az 1919-ben Budapestre menekült, majd Szegeden letelepített kolozsvári egyetem példáját,[368] a diplomahonosítás megoldatlansága miatt kevesen tértek vissza közülük Romániába, amit Budapesten úgy értelmeztek, hogy nem tudják reprodukálni a nemzetet vezető középosztályt – aminek fontosságát Bethlen oly sokszor említette beszédeiben.[369] Akik aztán a kormány szándékainak megfelelően végül Romániában kezdték meg az egyetemet, szembesülhettek a felsőoktatási intézményekben kialakult naciona-

[365] Az elemi iskolákra vonatkozó adatok ellentmondók. Bárdi Nándor (2013. 221., illetve 437.) eltérő adatokat közöl, és egy kortárs összesítés szerint (MNL OL K437 1924-1-380) három felekezet (római katolikus, református és unitárius) 1919-ben összesen 557 új elemi iskolát állított fel, igaz, nem részletezi az állami fenntartásból egyházba átvettek számát.

[366] Gidó 2011, 16–22., 33–44.

[367] Năstasa 2011, 35–36., 59–60.

[368] Pálffy 2001, 3. 4. táblázat, 187–189.

[369] Például MNL OL K437 1922 1. tétel 1922–2-1040, f. 1–3., MNL OL K28 83. cs. 134. t. 1923-T-127 f. 3–4.

Egry Gábor 10 28.indd 138 2015. 10. 28. 16:04:01

lista, antiszemita szellemmel, ami a későbbi Vasgárda gyökereit is táplálta.[370] Ugyanakkor találkozhattak azzal a félhivatalosan szerveződő, majd a húszas évektől egyre erősödő mozgalommal is, amely Dimitrie Gusti szociológus-politikus vezetésével megkísérelte összefogni az egyetemistákat a falvak megismerésére és civilizálására, továbbá az ezzel párhuzamosan működő vasgárdista falumunkával is.[371]

Magyarországi szemmel nézve a helyzet talán még rosszabb volt Csehszlovákiában. Itt az egyházi oktatás eleve sokkal szűkebb körű volt, az alapvetően világi és a vallással szemben szkeptikus állam a későbbiekben sem szívesen engedte annak jelentős bővítését, ráadásul a legnépesebb egyház, a katolikus vezetése is fokozatosan szlovák püspökök kezébe került, akiktől nem vártak komoly segítséget a magyar elit soraiból. Ezzel együtt az itteni magyar diákok döntő többsége az elemi oktatás szintjén felekezeti iskolába járt, de nem kevesen látogattak állami, vagy pedig jól felszerelt, szlovák tannyelvű magániskolákat, amelyeket a Slovenská Liga alapított állami támogatással.[372] Az oktatás nyelve alapfokon, főként a falvakban a nagy többség számára magyar maradt, sőt az első évtized visszaesését követően a harmincas években jelentősen nőtt a magyar tannyelvű iskolába járó magyar diákok száma és aránya az összes iskolaköteles korú gyermek között.[373] Itt éppenséggel a középiskolai oktatás bizonyult szűk keresztmetszetnek, az állami középiskolákban sokkal kevesebben tanultak magyar nyelven, mint a világháborút megelőzően. Magyar nyelvű felsőoktatás pedig – a tanítóképzés kivételével – itt sem volt.[374]

A magyarságpolitika szereplői mindkét ország esetében problematikusnak látták az oktatás tartalmát is. Ez még a romániai magánintézményekben is így volt, tekintettel a tantervek központi ellenőrzésére, az állami iskolákat pedig az asszimiláció csatornáinak tekintették. A két ország esetében azonban ez két különböző dolgot jelentett. Romániában a tananyag és vele a nemzeti szocializáció az állampolgári burok alatt nagyon határozott román nemzeti tartalmat kapott, ami, tekintettel a magyar és a román történeti elbeszélések kibékíthetetlennek tűnő ellentétére és az oktatási nyelv elrománosítására, végkifejletében etnikai asszimilációt sejtetett. Ezzel szemben Csehszlovákiában nem az egyébként szintén magyarellenes elemeket tartalmazó, egy nem létező csehszlovák történelmet leíró történelmi elbeszélés jelentette az igazi kérdést, noha időről időre azt is bírálták.[375] Sokkal inkább abban látták a veszélyt, hogy a republikánus szellemű, magát haladónak, modernnek láttató, a régi és az aktuális Magyarországot pedig ennek jegyében elmaradottként megbélyegző, fejlett, iparosodott, művelt Csehszlovákia – ellentétben a hasonló magyarságképi elemeket szintén felsorakoztató, viszont falusias, sok szempontból elmaradott Ro-

[370] Livezeanu 1995, 211–230.; Năstasa 2012.

[371] A Kolozsváron működő protestáns Ifjúsági Keresztény Egyesület (IKE) kezdettől fogva együttműködött a Román Keresztény Egyetemisták Egyesületének Szövetségével, az utóbbi kongresszusain rendre megjelentek az IKE képviselői, 1927-ben pedig Tavaszy Sándor tartott előadást. Amikor László Dezsőt 1928-ban az IKE vezetőjévé választották, a szervezet a román szövetséggel közösen tartotta kongresszusát Sepsiszentgyörgyön, ahol a bukaresti szervezet vezetőjévé Mircea Vulcănescut választották meg. Lásd bővebben Butoi, 2015, 17–21.; Momoc 2012; Sandulescu 2004; Sandulescu 2005.

[372] Simon Attila 2010, 47., 79.; Uő 2009, 84–85., 148–151; Gyönyör József 1994, 139–192.; Berecz Kálmán 1932*; A felvidéki magyarság húsz éve (1918–1938),* 1938, 54–62.; Sziklay Ferenc (összeáll.), é. n. [1930].

[373] Gyönyör József 1994, 148–154.

[374] *A felvidéki magyarság húsz éve,* 1938, 54–62.

[375] Simon Attila 2010, lásd továbbá: Utószó a magyar elemi iskolás tankönyvhöz, melyben 161 oldalon 1761 sajtóhiba van. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. november 5.

Egry Gábor 10 28.indd 139 2015. 10. 28. 16:04:01

mániával – valóban az európai modernitás országának tűnhet, és képes lesz érzelmileg is megkötni kisebbségi polgárait. Az így kinevelt aktivista magyarság aztán Magyarországtól is eltávolodik. Ez annál inkább lehetségesnek tűnt, mert az államot és az annak tulajdonított szellemiséget megjelenítő, szimbolikus figuraként is megkerülhetetlen T. G. Masaryk köztársasági elnök képes volt lelkesedést kiváltani a kisebbségiekből is.[376] Azok pedig, akik annak hatására, hogy Csehszlovákia is megtagadta 1928-ban a Magyarországon szerzett diplomák honosítását, Prágába, Brnóba vagy Pozsonyba mentek egyetemre, ritkán kerültek a romániaihoz hasonló radikális nacionalista, éppen ezért sokszor a magyar önazonosságot is megerősítő környezetbe. A Csehszlovák Köztársaság uralkodó szelleme egészen más volt – a polgári demokráciát, a humanizmust, a haladást, a szocializmust hangsúlyozta, és a nemzeti kisebbségek iránti megértés hangjai is erősebbek voltak.[377]

Említést érdemel még ennek a vélt veszélynek a társadalmi dimenziója is. A romániai magyarság új nemzedékéből azok, akik végül bekapcsolódtak a politikába, és aktívan befolyásolták azt, jórészt hagyományos magyar középosztályi környezetből érkezek, még ha ez olykor a Székelyföld provinciálisabbnak tartott világát jelentette is, a többiek pedig főként ismét csak a Székelyföld falvaiból, az ottani intelligencia soraiból. Ezzel szemben a Csehszlovákiában hasonló pályát befutó magyar fiatalok jelentősebb hányada alsó középosztálybeli közegből vagy sokszor a tisztviselőiből ilyen körülmények közé került családokból származott, Erdélyhez képest kevesen voltak közöttük a hagyományos középosztályból kikerültek.[378] Ennek megfelelően az erdélyi csoport(ok) mindenképpen könnyebben integrálhatók lehettek, hiszen családi kapcsolataik révén részesei voltak a kisebbségi elitnek, míg azok, akik Csehszlovákiában jelentek meg, a színen kívülállók voltak ebben az értelemben is. A társadalmi beágyazottság kérdése azonban az előbbi személyi kör kapcsán is megjelent. Az OMP-hez kötődő tudomány- és oktatásszervezők az egyetemisták teljes csoportját úgy látták, mint akik nem vállalják fel a nemzet életében az egyetemi végzettséggel járó középosztályi szerepet, ami nem kevesebbet jelentett, mint megőrizni minden egyes magyar vállalatot és intézményt, minden egyes magyar állást.[379]

...Csehszlovákiában...

A veszélyérzet egyszerre jelentkezett Budapesten és a kisebbségi elitek körében is. Előbb Csehszlovákiában vitatták az ifjúságot és nézeteit, majd Romániában is elkövetkezett ez a pillanat. A csehszlovákiai magyar fiatalok kezdetben a cserkészet révén kezdtek nemzedékké szerveződni. A középiskolai tanárok, többek közt Hornyák Odiló vezetésével megalakuló csapatok előbb laza szervezetben működtek együtt, majd a csehszlovákiai cserkészszövetség magyar alosztálya keretében, és itt tapasztalták meg az osztály- és társadalmi különbségeket áthidaló nemzeti összetartozás érzését is. Ez komoly generációs élményt jelenthetett, hiszen 1922-ben a mintegy 3700 magyar

[376] Orzoff 2009, 105–113., 119–132. Lásd *A Nap*, 1930. október 14., 1–2.; *Híradó*, 1930. okt. 12. 1–2. tudósításait Masaryk pozsonyi látogatásáról a II. Csehszlovák jogászkongresszus megnyitása alkalmából; Agócs Attila 2008, 16.; Motajová 2006.

[377] Haslinger 2012, 294–304.

[378] Bajcsi 2014. (letöltve 2014. augusztus 7.); Cornelius 1998, 20.; Turczel Lajos 1988, http://www.watson.sk/index.php (letöltve 2014. április 5.).

[379] MNL OL P 1077 I. köt. 328–329.; Bárdi Nándor 2013, 261.

Egry Gábor 10 28.indd 140 2015. 10. 28. 16:04:02

anyanyelvű középiskolás közül 689 volt cserkész.[380] A közösségteremtés legfontosabb orgánuma a Scherer Lajos által szerkesztett *Mi Lapunk* volt, de nemcsak a cserkészet hivatalos közleményei és beszámolók jelenhettek meg benne, hanem programadó cikkek is.[381] A lap Magyarországról is támogatásban részesült a magyarországi cserkészszervezetek, közvetve Teleki Pál révén.[382]

1925-től a magyar diákok tömegesen jelentek meg a pozsonyi, brnói és prágai egyetemeken. Itt szembesültek nemcsak egyfajta diaszpóraléttel, hanem a német és a cseh diákok hagyományos kiemelkedő szervezettségével is. Miközben a magyarok sokszor nagyon nehéz körülmények közt végezték tanulmányaikat, ezek a diákszervezetek menzákat, diákotthonokat működtettek, ösztöndíjakat gondoztak, és egyúttal nemzeti keretbe szervezték a hallgatókat.[383] Prágában kezdődött a magyarok önszerveződése is 1925-ben, egy öregcserkészcsapat alakításával. Ennek vitaestjein jutottak arra a következtetésre, hogy a nemzet egységét csak a nemzeti érzés és az egységre irányuló akarat teremtheti meg. Részben Szabó Dezső és Móricz Zsigmond munkáinak befolyása alatt, a faluban vélték megtalálni az eredeti magyart, és annak felemelésén, öntudatra ébresztésén keresztül a nemzeti egység lehetőségét. Ennek eszközét a falujárásban, a falvak viszonyainak megismerésében és a népnevelésben találták meg.[384]

Mivel közösségképük a leginkább a Szent-Ivány József vezette Magyar Nemzeti Párt közösségképéhez állt közel, talán nem meglepő, hogy első táborukat is az ő birtokán, Liptószentivánon tarthatták 1926 nyarán. Ez volt az első maguk rendezte esemény, ahol együtt élhették meg a cserkészmozgalmat, a felnőtté válást és a nemzeti identitást is a tábori rituálék sorozataként. Így cserélték le az első tábortűz alkalmával a hagyományos cserkészsapkát a magyar nemzeti jelképnek számító, egyúttal azonban a függetlenségi hagyományt is megjelenítő Bocskai-sapkára.[385] Még ezen a nyáron megindult a regösjárás,[386] és a következő évben már a szlovákiai körútról visszatérő Móricz Zsigmond dicsérte írásaiban őket. Végül 1928-ban megalakult a Sarló mozgalom.

A Sarló nem volt kizárólagos magyar egyetemi és főiskolás szervezet. A Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetsége (CsMASZ) minden egyetemista és főiskolai hallgató szervezeteként működött, a Magyar Akadémikusok Keresztény Köre (MAKK) általában egyetemenként szerveződött, és Brnóban tevékenykedett a Corvinia Kör is. A középiskolák mellett alakított katolikus cserkészcsapatok, diákkörök is létrehozták a Prohászka Körök szervezetét, Pfeiffer Miklós kanonok vezetésével.[387] Ennek ellenére, nyilván nem függetlenül kezdeményező szerepüktől és a meglehetősen nagy és pozitív nyilvánosságtól, amelyet Budapesten is kiváltott, talán a Sarló kapta a legnagyobb publicitást. Kezdetben pozitív, 1929-től már inkább negatív értelemben.

Ez az év kulcsfontosságúnak bizonyult identitáspolitikai szempontból is. A Sarló baloldali, az idősebb nemzedékek szemében egyenesen marxistának tűnő irányba mutató lépéseket tett, vezetője, Balogh Edgár egy programadó cikkben a nemzeti egységet már a dolgozó osztályok –

[380] Cornelius 1998, 103–121.

[381] Uo. 121–123.

[382] Bartók pozsonyi konzul feljegyzése a *Mi Lapunk*ról. MNL OL K64 37. cs. 7. t. 1930. 131/res/1930 f. 47–48.

[383] Cornelius 1998, 141–145.

[384] Uo. 156–159., 169–174.

[385] Uo. 159–163.

[386] Uo. 173–174.

[387] Lásd erre Filep Tamás Gusztáv 2015.

Egry Gábor 10 28.indd 141 2015. 10. 28. 16:04:02

munkások, kisiparosok és kiskereskedők, falusi agrárnépesség és kisgazdák – összefogása révén akarta megteremteni, kizárva abból az ún. haszontalan osztályokat. Az ebből táplálkozó ellenérzést láthatóan nem enyhítette a szociáldemokrata és kommunista munkásmozgalom Balogh által megfogalmazott kritikája sem, miszerint azok elvágják a magyar munkást a magyar nemzettől. Az sem hozott megnyugvást, hogy a szervezet lapjában Kodolányi János példamutatónak minősítette a Sarló működését, kiemelve, hogy szerinte Erdélyben sem látni hasonlót, nemhogy Jugoszláviában.[388]

A gyanakvás intézményesen elérte a magyar kormányt is, miközben a nem sarlós irányt követő diákokkal kitört konfliktusok nyomán összehívták a CsMASZ kongresszusát. Szekfű Gyula kritikus cikke még betudható volt egy szuverén gondolkodó önálló lépésének, bár furcsa lehetett, hogy éppen ő volt az, aki nem sokkal korábban, a turáni-szláv parasztállam eszméjét bíráló cikkében olyan példaként hivatkozott a csehszlovákiai magyar cserkészek falujáró munkájára, mint ami magyarországi kortársaiknak is megmutatja, miként kellene közeledniük a vezetésre hivatott középosztálybelieknek a földművesekhez, miként emelhetnék ezek szellemi és anyagi színvonalát.[389] Az év folyamán sorra kerülő érsekújvári diákkongresszus küldötteinek megválasztását azonban már a Külügyminisztérium is olyan fontos ügynek tartotta, hogy a nem sokkal korábban állomáshelyére érkezett Bartók László pozsonyi konzul folyamatosan beszámolt erről, illetve a Sarló helyzetéről.[390] Jelentéseiből világosan kiderül, hogy a kormány örült volna, ha a „nemzeti alapon álló ifjúság" sikeres bizalmatlansági indítvánnyal buktatja meg a pozsonyi MAKK radikálisnak tartott vezetőségét.

Mint az az érsekújvári kongresszuson világos lett, a konfliktus némileg összetettebb volt a régi és új nemzedék ellentéténél. Az előcsatározások és a kongresszus lefolyása jó képet ad az események identitáspolitikai jelentőségéről is. Ez akkor vált igazán láthatóvá, amikor a Sarló Komáromba érkező tagjai tavasszal nem tudták megtartani rendezvényüket, mert az összes elérhető helyiséget lefoglalta Alapy Gyula, az OKP tartománygyűlési képviselője, városi múzeumigazgató és levéltáros.[391] Alapy nem elégedett meg ezzel, kifogásait nyilvánosság elé is vitte a *Prágai Magyar Hírlap* vezércikkében.[392] Ennek időzítése és címe is meglehetősen egyértelmű, sokatmondó és nehezen félreérthető volt. Március 16-án, a „márciusi ifjakat" felidéző forradalom ünnepének másnapján közölte a lap, a címben feltett kérdés pedig kezdettől egyértelművé tette a pozíciókat: a régi nemzedék elvár valamit az ifjúságtól, amit nekik teljesíteniük kell. Elvárásuk röviden összefoglalva az volt, hogy úgy legyenek magyarok, olyan identitást alakítsanak ki a maguk számára, mint az idősebbek.

Érdemes azonban részletesebben is szemügyre venni Alapy tételeit, hiszen kirajzolják az általa láttatott magyar önazonosság mindkét oldalát, az autentikusat és a deviánsat is. Alapy úgy véli, hogy a fiatalok az idősebbeket csak azért támadták meg, hogy „a progresszív haladás kétes értékű eredményeit csempésszék a köztudatba". Csehszlovákiában ez nemcsak azt jelentette, hogy a fiatalok eszmeileg különböznek, hanem azt is, hogy nemzetileg is gyanúsak, hiszen éppen a

[388] Uo. 229–230.

[389] Szekfű Gyula 1929, 30.; Cornelius 1998, 5–6.

[390] Bartók konzul jelentése, Pozsony, 1929. június 14. MNL OL K64 42. cs. 7. t. 7/44, 106/pol/1929.

[391] Cornelius 1998, 218.

[392] Alapy Gyula: Mit várunk a magyar ifjúságtól? *Prágai Magyar Hírlap*, 1929. március 16. 1.

Egry Gábor 10 28.indd 142 2015. 10. 28. 16:04:02

progresszió volt az állam önértelmezésének egyik kulcsa, hasonlóan az 1918-as magyarországi forradalom nem túl jó szemmel nézett vezetőihez. Miután az idősebbekre irányuló bírálatot ilyen egyszerűen elintézte – az csak nemzetidegenektől eredhet –, rátért az elvárásokra is: az igazán nemzeti érzésű fiatal nem adja fel nemzeti öntudatát pillanatnyi előnyökért, ám nem is mond le a közalkalmazotti karrierről csupán azért, mert az állam nem sok teret ad a kisebbségeknek, és elvárja az azonosulást. Ehelyett, éppúgy, mint a csehek a Monarchiában, állami szolgálatban is megtartja nemzeti öntudatát, nem vetkezi le más, „idegen bálványokért" sem – célzott ezzel ismét, meglehetősen elnagyoltan, a baloldali eszmékre.

A nemzeti öntudatot a lelkialkat „elmaradhatatlan és nélkülözhetetlen kiegészítő részének" minősítette, eszerint ez tartja össze az azonos fajhoz tartozó népeket, és ennek megfelelően az nem elcserélhető áru, hanem a történelem ismeretében rejtőzik, és azzal együtt teljesedik ki, a hagyományok teljeségének elsajátításával. Amenyiben a fiataloknak ez sikerül, akkor eljuthatnak a „magyar öntudat betetőzéséig". Emellett természetesen meg kell ismerniük a kisebbségi kérdést is.

Jól látható, hogy Alapy nagyon hagyományos, történeti-kulturális alapú, szellemi jelenségnek írja le a nemzeti öntudatot, ami – noha az ilyen irányú nyílt kritikát kerüli – nehezen illeszthető össze az ifjúsági mozgalmak parasztcentrikus, az eredeti magyar ébresztését szorgalmazó programjával. Ennek megfelelően a több és nemzetibb munka követelményével összefüggésben sehol sem szól a falusiak vagy akár a munkások neveléséről, noha nem hagyja ki a felsorolásból a fejlett szociális érzéket és az osztály-, világnézet- és politikai különbséget felülíró sorsközösséget és egységet. A teljes magyar nemzeti egységet pedig a politikai szétválasztás ellenére a nemzeti történelemben, egységben és a nemzet kizárólagosságában véli megtalálni, ismét csak az esszencialista nézetektől eltérő módon.

Alapy felfogásában a magyar ifjúság feladata kettős: hinni a magyar jövőben és a magyar egységben, valamint tenni érte. Ez a történelmi felelősségük is. A magyar egység azonban nemcsak az amúgy a közösségen belül Alapy által is tételezett társadalmi egységet jelenti, hanem a magyarság egységét, a magyar kultúra egyetemességét és szétválaszthatatlanságát, és az „ábrándos" regionális identitás elutasítását. A magyar ifjúság „ne higgyen a szlovenszkói mentalitásban, csak egy van: magyar mentalitás" – mondja. Mindezek mellett elvárja még azt is, hogy az ifjúság vallásos legyen, élje át a nemzet fájdalmát, és tegyen ennek feloldásáért, legyen kritikus nemzeti önismerete, műveltsége pedig szorítkozzon a klasszikusokra, „ne kötelezze el magát a mulandó naturalizmus mellett az irodalomban".

Az előzetes konfliktusok és várakozások ellenére a szeptember elején ülésező érsekújvári diákkongresszus, legalább ideiglenesen, kiegyezéssel ért véget. Az ülést Törköly József, az MNP szenátora vezette, Holota János városbíró (polgármester), szintén az MNP politikusa és Richter János MNP-szenátor is részt vett, ezzel is demonstrálva az esemény jelentőségét. (Grosschmied Géza OKP-szenátor, Márai Sándor apja, aki a diákok ügyeivel foglalkozó bizottság elnöke volt, egészségi okokra hivatkozva nem jelent meg, de nem zárható ki az sem, hogy a szlovák választói csoportok megnyerését megcélzó, az őslakos eszmét propagáló OKP politikusaként nem látta tanácsosnak egy ennyire egyértelműen magyar nemzeti hangsúlyúnak ígérkező rendezvényen a személyes megjelenést.) A zárónapot követően a *Prágai Magyar Hírlap* vezércikket közölt „Diákbéke" címmel. Ebben tudatták, hogy az előző hónapok ellentéte csupán félreértés volt, egyszerűen nem értették meg a „haladók" szándékait. Tévedés volt azt gondolni, hogy bárki magyar nemzeti

Egry Gábor 10 28.indd 143 2015. 10. 28. 16:04:02

érzés nélkül akarna magyar maradni, ami már eleve képtelenség. Szerintük kiderült, hogy a kongresszust megelőzően csak kívülállók akartak zavart kelteni.[393]

Bár a vezércikk mindenekelőtt a felek megegyezését emelte ki, tanulságos az is, ami a kongresszuson történt és a sajtóban is megjelent. A *Prágai Magyar Hírlap* többrészes tudósítása már az első alkalommal is az egységet emelte ki, éppen úgy, ahogy azt az OKP- vagy MNP-kongresszusok esetében tették. Még az esemény „társasági" és programon kívüli részét is úgy ábrázolták, mint ami a társadalmi ellentétek eltűnését, a nemzeti egységet mutathatta az olvasónak. Nemcsak a delegáltak széles köre, ezen belül erdélyi, magyarországi és jugoszláviai küldöttek jelenléte sugallta mindezt, hanem társadalmi összetételük, továbbá az olyan finomságok, mint annak említése, hogy a kongresszus társasági részén már az első este együtt járták a csárdást a különböző hátterű és eltérő nézeteket képviselő érsekújváriak és a delegáltak.[394] Mindenesetre a tudósítás a politikusok bevezetőiből is az egységre vonatkozó kötelességet emelte ki, illetve ezen túl a nemzeti társadalommá szerveződés programját. Szerintük a fiatal nemzedék ebben kulcsszerepet játszik, az ő hozzáállásukon, nemzeti érzésükön múlik az egész kisebbségi magyarság jövője. Törköly „egy olasz politikusnak" (vélhetően Mussolininak) tulajdonított idézettel illusztrálta a célt:

„ahhoz, hogy a nemzetek életképesek legyenek szükséges, hogy a nemzeti érzés és gondolat olyan társadalmi szervezeteket teremtsen, amelyek nem csak akarnak, de tudnak is cselekedni, s amelyek az ifjúságtól kezdve az öreg korig beállítják az egyént a nemzet szolgálatába."

Szerinte a szlovákiai magyarokat is ez a közös nemzeti munka foghatja össze, és ez lehet képes arra, hogy a társadalmi ellentétek szétfeszítő hatásait ellensúlyozza.

Nagyon lényeges, hogy Törköly miként határozza meg egyén és közösség viszonyát, ami a korábbi közösségvíziókban meglehetősen elnagyolt maradt. Szerinte:

„a magyar nemzeti gondolat azt jelenti, hogy minden gondolat, alkotás és munka, minden kötelességteljesítés a nemzetért van, s azok eredményében az egyesek csak azért részesülnek, mert a nemzet fiai. E nélkül a magyarság részére nincs életlehetőség, nincs boldogság."

Ez jelentős lépés az egyéni érdek és vele a szabadság (az egyéni munka eredményének élvezete) közösségi érdek alá rendelése felé. Törköly szerint mindenesetre ebből ered a magyarok készsége a nemzeti, vagyis a nemzeti élet teljességét építő munkára is, ami a „legnagyobb nemzetfenntartó erő".

A gondolatmenet szerint a magyar fiatalság jövője is a nemzeti munka, ennek „fanatikusává kell lenniük". A marxista internacionalizmus, a kozmopolitizmus halálos, de meg kell ismerniük, hogy védekezni tudjanak ellene. Ezzel együtt a magyar ifjúság helyzete rendkívül nehéz, nincs olyan gazdasági szektor, állami szervezet, ahol elhelyezkedhetnének. A magyar nagy- és középbirtok megszűnt, az állami hivatalokban nem kapnak állást. Éppen ezért csak „cselekvő, szervező, alkotó, teremtő munka menti meg [a fiatal] számára és a magyarság számára a jövőt". A tanulás lehetősége mellett azt is biztosítani kell számukra, hogy „itt, ahová rendelte őket az Úr Isten, meg is találják az életlehetőséget". Ez az egész magyar nemzeti társadalom felelőssége, amennyiben

[393] Diákbéke. *Prágai Magyar Hírlap*, 1929. szeptember 10.

[394] Az érsekújvári diákkongresszus. *Prágai Magyar Hírlap,* 1929. szeptember 7. 1., 3.

Egry Gábor 10 28.indd 144 2015. 10. 28. 16:04:02

a fiatal nemzedék vállalja a kötelességteljesítést, akkor az idősebbek segítenek ebben. Nem lesz köztük harc, ha találkoznak a kötelesség egységében.

Az egyén és közösség viszonya mellett két fontos új elemet kell kiemelni Törköly közösségképéből. Bár a kötelesség eszméje már korábban is megjelent a diskurzusban, ilyen részletesen ritkán fejtették ki. Most kiderült, hogy a kötelesség tulajdonképpen a munka, önfeláldozás, a nemzeti sors elfogadása, és ez vezethet el ahhoz az egységhez, melyben mindenki megtalálja a helyét. Ez annál inkább megkerülhetetlen, mert – és ez a második fontos új elem – a kisebbségi sors vállalása valójában isteni rendelés.

Holota János beszéde is azt hangsúlyozta, hogy a kongresszusnak meg kell teremtenie az egységet, mivel annak résztvevői jelentik „az egész kisebbségi magyarság élő lelkiismeretét". Az ő felelősségük a jövő magyar vezetőiként megtalálni a megoldást az ellentéteikre, e nélkül elszakadnak a kisebbségi magyarságtól. A kisebbségi sors kihívásai, nyomorúsága a világnézeti ellentéteket is felül kell hogy írja.[395]

A tudósítás úgy festi le az eseményeket, hogy a két politikus megnyitó jellegű beszédét követően Balogh Edgárnak a kongresszus következő részében elhangzott felszólalása hozta meg az egymásra találást. Balogh, amikor még közvetlenül Törköly és Holota után beszélt, csak arról értekezett, hogy kötelességük volt felvetni a súlyos szociális problémákat, ha a magyar jövő érdekében akartak cselekedni. A következő ülésen már részletesebben ecsetelte, mit is jelent a Sarló számára a magyarság. Büszkén jelentette ki, hogy az ő regőseik kezdték meg a nép számára érthető és befogadható magyar kultúra terjesztését a nép körében. Petőfi, Czuczor Gergely, Benedek Elek műveit 250 faludélutánon adták elő. De rájuk, az ifjúságra is azok a szerzők hatnak, akik társadalmi programot is adnak, ezek a művek erősítik meg azt a vágyukat, hogy segítsék a nehéz sorsú magyarságot.

„Ez a legszentebb magyar kötelesség, mely a magyarnak született, a magyar kultúrát ápolja fanatikus szeretettel, s mely komoly szociális munkát kíván végezni a magyarság érdekében, ezt az ifjúságot nem lehet magyartalansággal vádolni."

A tudósítás szerint erre minden következő felszólaló közölte, hogy amennyiben a Sarló így gondolkodik, akkor félreértették őket, és ezen az alapon természetes az ifjúság egysége.[396] Egy későbbi vitában Balogh még úgy is nyilatkozott, hogy valóban vannak, akik magyarul beszélnek, de nem magyarok, ám a Sarló soraiban nincsenek ilyenek. Sőt a sarlósok segítik a szlovák középiskolába járó magyarokat magyarságuk ápolásában. Ő csak azt kéri, hogy akik a Sarlóval rokonszenveznek, ne a szervezettel azonosítsák maguk, hanem „azokkal az égető magyar problémákkal, melyeket felvetettek".[397] Ezzel a fellépéssel Balogh – legalábbis a tudósító szerint – a kongresszus sztárja lett, aki előbb Czuczor Gergely szobránál mondott „formás, határozott" beszédet, majd a szereplését lemondó Szabó Dezsőt is nagy sikerű előadással helyettesítette.

Nehéz eldönteni, hogy a „diákbéke" valóban egyetértést jelentett, vagy inkább a mindenki által használt képzetek és fogalmak elnagyoltságán, többes jelentési lehetőségén alapult és persze a *Prágai Magyar Hírlap* arra irányuló szándékán, hogy mindenáron egységet lásson az ifjúság és a

[395] Uo. 3.

[396] Az érsekújvári diákkongresszus a magyar ifjúság nemzeti egységét... *Prágai Magyar Hírlap*, 1929. szeptember 8.

[397] Uo.

Egry Gábor 10 28.indd 145 2015. 10. 28. 16:04:02

dc_1187_16

kisebbségi magyarság közt. Az biztos, hogy Balogh nem használta azt a marxistának látszó fogalmi rendszert, ami az év eleji konfliktushoz vezetett. Ezt még a kommunista párti, a Sarlót általában támogató *A Nap* tudósítása sem említi.[398] Helyette a kötelesség, a nemzetért végzett szociális munka és a népművelés állt beszédei előterében, ezt ajánlotta a szociális kérdések megoldásául is. Úgy tűnik, ez akkor elegendő volt a megegyezésre, ami nem is meglepő, ha felidézzük, hogy már a két párt identitás-diskurzusa is eleve jórészt az egység belső tartalmának meghatározatlanságával volt összeegyeztethető. Itt most a szintén nagyon határozott társadalmi víziót ajánló Sarló vezetője élt azzal a lehetőséggel, hogy ne feszegesse az általános egyetértés mögött a tényleges nézetkülönbségeket, jelezve ezzel azt is, hogy az egységet előtérbe állító magyar kisebbségi identitás-diskurzusnak ez a hallgatás volt a kulcsa. Mindenesetre a konfliktus hamarosan újra fellángolt, és teljes szakításhoz vezetett a Sarlón belül, valamint a Sarlót a kommunista párt felé kormányzók és a magyar kisebbségi elit között. Az ifjúság problémája és vele a magyar kisebbségi közösség szervezésének kérdése azonban napirenden maradt.

… és Erdélyben

Az érsekújvári kongresszuson az erdélyi magyar ifjúság képviseletében részt vett Albrecht Dezső is, Albrecht Lajos bánffyhunyadi bankigazgató, OMP-politikus, korábban a Kós Károly-féle Magyar Néppárt egyik szervezőjének és vezetőjének a fia is. Két felszólalásában kiemelte, hogy Erdélyben inspirációt kapnak a csehszlovákiai magyar ifjúság mozgalmaitól. A gombaszögi táborok – ez a Sarló rendszeres tábora volt – „alkotó magyar szelleme" az ő gondolkodásukat és tevékenységüket is megtermékenyíti, csak ennek hatására alakult ki Erdélyben is falumozgalom.[399] Éppen az erdélyiek lelkesedése miatt találta elkeserítőnek, hogy érkezésekor széthúzásról beszéltek, így annál felemelőbb érzés egységet látni – mondta. Javasolta továbbá, hogy építsék ki az erdélyi és a csehszlovákiai magyar diákok együttműködését is.[400]

Albrecht szavai ellenére ekkor már az erdélyi fiatalokat is gyanakvással figyelték Budapesten és Kolozsvárt. Bár nem merült fel velük kapcsolatban az, hogy a Sarlóhoz hasonlóan eltávolodnának attól, amit a politikai és közéleti elit körében magyar önazonosságnak és magyar politikai magatartásnak tartottak, az kétségesnek tűnt, hogy mennyire őrizték meg magyarságukat egy évtized román uralom alatt. A gyanakvásban vélhetően szerepet játszott az is, hogy a következő időszakban is szoros kapcsolatokat tartottak fenn a Sarlóval, és pozitívan mutatták be lapjukban.[401] A helyzetet a Népies Irodalmi Társaság és ennek kolozsvári képviselői is mérlegelték. A legfontosabb kérdésnek a román oktatási rendszer hatását tartották, de később már azt is elengedhetetlennek vélték identitáspolitikájuk szemszögéből, hogy a fiatalok lehetőleg hosszabb időt töltsenek Magyarországon.[402]

Kolozsvárt úgy vélték, hogy a nemzeti tudományok, a történelem és földrajz oktatását a román iskolarendszer tönkretette, ezért hiába nőtt meg azok száma, akik képesek voltak román

[398] Szabó Dezső cserbenhagyta a diákkongreszust! *A Nap*, 1929. szeptember 8.

[399] Az érsekújvári diákkongresszus i. m. 4. – Az erdélyi falukutatás Albrecht által megjelöltnél összetettebb forrásairól a következő részben lesz szó.

[400] Az érsekújvári diákkongresszus a magyar ifjúság…, i. m.

[401] MNL OL K63 42. cs. 7. t. t. 7/44, Bartók konzul jelentése, Pozsony, 1930. november 14. 324/pol/1930; Cornelius 1998, 249., 269–272.

[402] György Lajos 2000, 143–144.

Egry Gábor 10 28.indd 146 2015. 10. 28. 16:04:02

nyelven végezni felsőfokú tanulmányaikat, az ő nemzeti önértelmezésük nem maradt meg a korábbi nemzedékekhez tartozók által elfogadott és érvényesített keretek között. Az elemi iskolai oktatás kapcsán a román nyelvtanítás miatt kialakuló mindkét nyelvre érvényes analfabetizmust említették, a történeti ismereteket illetően azt, hogy összekeverik Bocskait, Bethlen Gábort, a Rákócziakat, Pázmány Pétert, és arra is panaszkodtak, hogy a fiatalok nem ismerik Magyarország földrajzát. Ezeket a hiányosságokat az egyetem sem pótolja, részben a megfelelő erőforrások hiányában, ezért a magyar középiskolai oktatók felkészültsége lassan nem éri el a háború előtti érettségiken megkövetelt színvonalat, a nemzeti középosztály pedig – orvosok, jogászok, gyógyszerészek – „kellő nemzeti szellemű műveltség és öntudat nélkül kellene átvegyék az erdélyi magyarság irányítását".[403]

A kolozsvári egyetemisták számára szervezett egyetemen kívül oktatás tapasztalatai sem voltak biztatók. A hallgatók történelmi tudása erős nemzeti érzésük ellenére regényekre korlátozódott, kezdetben nem érdeklődtek az erdélyi művelődéstörténet iránt sem.[404] A könyvtárban nem olvasták a történelmi, irodalomtörténeti, jogi szakmunkákat, sőt a Franklin Társulat *Magyar Klasszikusok* című regénysorozatát sem, csak modern regényirodalmat vettek kézbe – visszhangozta a csehszlovákiai Alapy egyik kifogását a kolozsvári György Lajos.[405] Ez persze összefüggött bizonytalan helyzetükkel és megélhetésükkel is, mivel az egyetem után nem várta őket biztos állás szokásos karrierpályáikon, amit a kolozsváriak azzal akartak orvosolni, hogy valamiképp gazdasági pályák felé terelnék őket.[406]

Az általános kép lehangoló volt tehát. Bár örömtelinek tartották, hogy az egyetemekre járók szorgalmasan végzik tanulmányaikat, rendkívül negatív színben tüntették fel az új román oktatási rendszer és a történelmi középosztály helyébe lépő alsó középosztály nevelésének és értékrendjének hatásait:

„Megdöbbentő tünetei mutatkoznak annak a körülménynek, hogy ez a nemzedék sem olyan érzületi nevelést, sem olyan tárgyi műveltséget nem kapott, amiből magyar életirányt, magyar munkaprogramot állíthatna föl a maga számára. Egyik rideg önérzéssel tűzi ki életcélját, másik gyöngült faji öntudattal hajlik meg az idegen hatások előtt, egyik ködös ideálokat kerget, s ezek kedvéért lekicsinyli nemzeti életének kereteit, a másik félénken hallgatja el érzelmeit s fájdalmas mosollyal mond le érdekeinek védelméről. Van aztán egy kisebb rész, amely lázasan keresi az erdélyi magyar élet lehetőségét, de ennek is csak érzései, ösztönös fellobbanásai vannak. Ez a réteg sem tudja, hogy hol kezdje meg önmaga nemzeti irányú nevelését, annál kevésbé azt, hogy hol és hogyan kapcsolódjék bele a nemzeti munkába."[407]

Minden hasonlóság ellenére jól észrevehető egy lényeges különbség is Csehszlovákia és Románia között. Az előbbi esetében az identitásvesztés veszélye elsősorban a nemzeti eszme elvetését, egy attól idegen, sőt annak antitéziseként felfogott azonosság elfogadását jelentette. Ehhez képest Romániában a magyarságtudat lokálissá válását és hagyományos tartalmának elvesztését tekintették valós problémának. Az pedig mindenképp figyelemre méltó adalék, és jól jellemzi a régi elit

[403] Uo. 132–134.
[404] MNL OL P1077 1. köt. 300–301.
[405] Uo. 332–335.
[406] Uo. 323.
[407] Uo. 327–329.

Egry Gábor 10 28.indd 147 2015. 10. 28. 16:04:02

gondolkodását, hogy milyen egyöntetűen tekintették gondnak mindkét országban az irodalmi fogyasztást és ízlést.

Mindenesetre 1930 januárjában, Albrecht nemzedékének zászlóbontásaként megjelent az *Erdélyi Fiatalok* első száma. A lap szerzői az „öregek", az OMP vezetői ellenében pozicionálták magukat, és saját társadalomkutatási és közösségszervező programot hirdettek a népszolgálat jegyében.[408] Ezzel együtt a retorikai konfliktus hamar feloldódott. Mivel Budapesten is osztották a kolozsvári aggodalmakat, 1930 végére lényegében megszületett egy generációs és intézményes kompromisszum. Ennek részleteiről a következőkben lesz szó, itt elég annyit említeni, hogy a fiatalok egy jelentős része, akiknek az elképzelései immár nem is álltak olyan távol az OMP körül formálódó új identitáspolitikai és közösségszervező elképzelésektől, lehetőséget kaptak arra, hogy a kolozsvári „öregek" elbírálása alapján budapesti kormánytámogatással tanulmányokat végezzenek Magyarországon és Nyugaton. Visszatérve fokozatosan beépültek a meglévő keretek közé, és az évtized végére átvették a politikai és társadalmi szervezetek vezetését, sőt 1940 után ideológiatermelő helyzetbe kerültek az Erdélyi Párton belül.[409]

Az OMP identitáspolitikai irányváltására utalt a korábban már említett budapesti beavatkozás nyomán lassan formálódó társadalom- és közösségvízió is. Sulyok István, újságíró és politikus már 1926-ban javaslatot tett az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) átszervezésére, statisztikai, bibliográfiai, néppedagógiai, szociológiai szakosztályok kialakítására. Ezt a csehszlovákiai nézetekhez és Jancsó Benedekhez hasonlóan azzal indokolta, hogy a nemzeti kisebbség önszerveződésének alapja annak minél alaposabb megismerése, ezek együtt szolgálják a sikeres önszerveződés tudásbázisát. A szociológiai szakosztály vezetőjének önmagát szánta, a szervezeti működés céljának pedig a kisebbségi élet „teljesen feltáratlan" szociológiáját tekintette. Sokatmondó az is, amit indoklásképpen az OMP-ről ír. Eszerint a kisebbségi pártok kérdésére még senki sem figyelt fel, holott az OMP-nek is a legkülönfélébb gazdasági és társadalmi érdekeket kellene egy pártban egyesítenie. Ennek megfelelő szabályzat és szervezet kellene, az OMP azonban csupán másolta az alapszabályait.

„Pedig egészen bizonyos, hogy ha ez a szabályzat számolna azzal, hogy tulajdonképpen nem politikai párt, hanem [nemzet – *áthúzva az eredetiben*] valamennyi társadalmi osztályt felölelő nemzeti egység kifejezője akar lenni, úgy egészen bizonyos, hogy fokozottabb mértékben tudna megfelelni mindennapi problémáinknak."[410]

A javaslat végső célja szász-német mintára egy „*Kulturamt*", kulturális hivatal létrehozása volt,[411] identitáspolitikai szempontból azonban a legfontosabb az, hogy mennyire egyértelmű kívánalomként jelenik meg a politikai párt pártszerű működésének átalakítása a teljes kisebbségi társadalom szervezőjévé, a harmonikus működés kialakítójává.

[408] Lásd Csapody Miklós 2011, 136–140.; Cseke Péter 2003; Horváth Sz. Ferenc 2007, 78–88., 147–158.

[409] MNL OL Keleti Akció P1077 13. köt. 30–39. A teljesség igénye nélkül néhány „nagy név" a harmincas évek Budapestet is megjárt nemzedékéből: Bíró Sándor, Mikó Imre, Albrecht Dezső, Szabó T. Attila, Vita Sándor, Pataky József, Gagyi László, Gy. Szabó Béla, Henter Kálmán, Szilágyi Olivér, Nagy Ödön, Debreczeni László, Domokos Pál Péter, Vita Zsigmond, Jancsó Elemér.

[410] MNL OL K437 1927. 8. t. 8. cs. 39–45.

[411] Vlaicu 1993.

Egry Gábor 10 28.indd 148 2015. 10. 28. 16:04:02

Sulyok – aki később Paál Árpáddal és Gyárfás Elemérrel együtt a katolikus sajtóban a népközösségi, *völkisch* eszmék hívéül szegődött, de a fiatalok körében is tekintélyre tett szert[412] – 1931-ben *Kisebbségi élet szociológiai oldala* című tanulmányában fogalmazta meg az egységes, összezárkózó kisebbségi társadalom elméleti alapvetését.[413] Szerinte a nemzetek alapja erkölcsi szolidaritás, ami történelmileg alakult ki a nyelvi, kulturális, faji és a jövőre vonatkozó célok közösségeként. A nemzet és vele a nemzeti kisebbség organikus, „tagjai egyéniségét egészen felöleli", vagyis minden téren a legszorosabb közösségbe vonja. Így aztán tagjaik igényeinek kielégítéséről is minden téren gondoskodni akarnak, és a társadalmi önszervezés révén még az állami háttér nélkül is képesek lehetnek erre.[414]

Ez nagyon közel állt a fiatal nemzedék orgánumaiban is hirdetett népszolgálati eszmére hivatkozó, részben arra épülő közösségképhez. Ez a művelt, tudatos középosztály nép felé fordulását, tevékeny áldozatvállalását hirdette, azért, hogy a nép felemelésével megteremtse az egységes nemzeti közösség alapját is. A népszolgálati eszme végső soron teológiai ihletésű és teológiai gondolkodók által képviselt nézetrendszer volt, elsősorban az egyházi intézményekben lehetett megismerni. Nem csoda tehát, ha ennek a nemzedéknek közéleti fellépésekor Makkai Sándor református püspök volt a legfontosabb igazodási pontja, akinek *A magunk revíziója* című művét a transzszilvanizmus képviselői is a magukénak érezték.[415]

Ez a mű mindenekelőtt a belőle kirajzolódó népszolgáló közösségkép miatt lényeges. Kiindulópontja a múlt újraértelmezése, de végső célja a közösség – a társadalom – felé fordulás, a történelemben sem keres egyebet, mint a nemzeti lényeget és a magyar nemzet összetartó erejét. Szerinte a múlt mindent csak rossznak vagy jónak látó értelmezése csupán arra jó, hogy mindenki másra hárítsa a felelősséget a bekövetkezett katasztrófáért, de ezzel elfedik a nemzet hibáit és jó tulajdonságait is. A valódi történelem megismerése ezzel szemben feltárná a nemzeti lényeget. Ennek felismerése tenné lehetővé az építő kisebbségi munkát is. A magyar kisebbség ugyan a „politikai impériumot" elvesztette, de megőrizheti a lelkit, vagyis ha megőrzi tartását és jellegzetességeit, akkor az öncélú élet alapján állva képes lehet végre létrehozni a „szervezett, életképes és ennél fogva meg nem semmisülő társadalmi egységet". Ennek az egységnek gátja az egyéni hiúság és önzés, minden ember érthető vágya, hogy saját magát különbnek tartsa másoknál. Azonban a kisebbségi lét körülményei között mindenkinek meg kell értenie, hogy a nemzeti lényeget tekintve a föld népe azonos a városiakkal, az úr a paraszttal és a munkással. Ezen belül viszont a parasztság az, ami a magyar kisebbség legnagyobb részét alkotja, a nemzeti lényeget is feléjük fordulva lehet ismét megtalálni, a belőlük jövő vagy feléjük forduló értelmiség feladata szolgálni őket. Nagyarányú társadalmi mobilitásra, átrendeződésre azonban, Makkai szerint, nincs szükség, ehelyett a cél a „magyar népnek, amely most csak tömeg, élő organizmussá szervezése". Ezen belül viszont min-

[412] Horváth Sz. Ferenc 2007, 89.

[413] Bárdi Nándor 2013, 524–525.

[414] Uo.

[415] Makkai Sándor: *A magunk revíziója* i. m. In: Uő 1934, 207–256.; Bár a népszolgálat Tavaszy Sándor és Imre Lajos munkáiban korábban jelentkezik, Makkai előtérbe állítását indokolja, hogy *A magunk revíziója* volt a generációs programadó írások vonatkoztatási pontja, ennek fordulatait visszhangozzák, Makkai kivándorlása késztet lázadásra, és az ő írásából lesz vita. Tavaszy megkerülhetetlen szereplője a népszolgálat eszmetörténetének, de Makkai a szimbolikus személyiség, az ő szövegét érzik annyira magukénak, hogy folyton ezzel igazolják magukat. Tavaszy Sándorra és a német teológusok hatására lásd Balázs Sándor 1982; Tonk Márton 2005. Bizonyos értelemben Makkai későbbi sorsa is a népszolgálat metamorfózisát példázza, lásd erre K. Lengyel Zsolt 1997.

Egry Gábor 10 28.indd 149 2015. 10. 28. 16:04:02

denkinek megvan a helye, ezért a nemzeti közösségbe be kell vonni a nemzeti hivatását felismerő munkásságot is. Makkai úgy véli, hogy a demokrácia lényege sem más, mint az, hogy a nemzet alkotóelemei felismerik kölcsönös függésüket, és kialakítják harmonikus működésüket. Ehhez nincs szükség hatalomra, sőt az nem is segíthet a feladat megoldásban, csakis az önszerveződés.[416]

Makkai hatását az új nemzedékre jól illusztrálja a fiatalok által indított generációs fórum, az *Erdélyi Fiatalok* első számában megjelent egyik programadó cikk.[417] Már a cím is szándékos utalás Makkai *Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca* című művére,[418] a szöveg pedig arról árulkodik, hogy szerzője *A magunk revíziója* hatása alatt írta. László Dezső szerint a fiatalság feladata küldetésének felismerése, ami nem egyéb, mint a múlt őszinte megismerésére alapozva a jelen önáltatástól mentes elfogadása és a jövő lehetőségeinek felmérése. A jövőt az biztosítja, hogy „a múltat ismerve tudj[ák], hogy a sajátos jellegét minden tekintetben felismerő, tápláló és kifejező faj előtt biztos jövendő áll. Ez egyetemes élettörvény". Küldetésük tehát nem egyéb, mint a kisebbségi sors vállalása, „a sors első pillére a szolgálat". Ehhez pedig el kell jutniuk minden magyarhoz, minden intézménybe, a gazdasági életbe, „szerves kapcsolatban kell állniok az erdélyi magyar test minden szervével, életkérdésével, társadalmi osztályával", mindenekelőtt a faluval.

A nép persze, noha a nemzet lényegének letéteményese, nem azonos a nemzettel, csak akkor lesz azzá, ha sikerül nemzetté nevelni.[419] A nemzet nem politikai egység, hanem lelki, és csak akkor jöhet létre, ha a művelt középosztály képes csökkenteni távolságát a néptől, méghozzá a közös sors vállalásával.[420] A sikerhez persze ennél is több kell, szervezőmunka, az intézmények összefogása és a közös sors szolgálatába állítása. Vagy ahogy az *Erdélyi Fiatalok*ból kivált *Hitel*[421] programadói fogalmaztak – részben túl is menve Márton Áron nemzetnevelési programján, ami a meglévő intézmények összefogását szorgalmazta –: új nemzettársadalom.[422]

Mielőtt inspirációjuk további lehetséges forrásait is számba vennénk, érdemes megállni egy pillanatra a népszolgálati eszme politikai kifutásánál. Azt már láttuk, hogy ennek az új nemzedékhez kapcsolódó képviselői végül kompromisszum révén kulcspozícióba kerülhettek a harmincas évek kisebbségi közéletében. Ha ennek a kompromisszumnak az eszmei, ideológiai alapjait keressük az idősebb nemzedék képviselői részéről, érdemes felhívni a figyelmet a magyar protestantizmus huszadik század eleji szellemi fordulataira is, különösen annak tükrében, hogy milyen fontos szerepet játszottak a protestánsok a népszolgálat megalapozói és képviselői között.

[416] Makkai Sándor: *A magunk revíziója* i. m. 222., 223., 226., 233. 238–240., 242., 247. Lásd *Megint demokrácia* i. m.

[417] László Dezső: Az erdélyi magyar ifjúság lelki arca. *Erdélyi Fiatalok* 1930/1. 3–5.

[418] Makkai Sándor: *Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca.* In: Uő 1934, 1–75.

[419] Márton Áron 1937.

[420] Nagy Ödön református lelkész és néprajzkutató ezt úgy fogalmazta meg, hogy a „magyar testvériség eltéphetetlen szálainak" kialakulásához vezet a sorsvállalás, mivel a nemzet nem az állam, valamelyik politikai rendszer, hanem a magyar parasztság, munkásság és mindazok, akik azokért küzdenek. MNL OL P1077 13. k. 101.

[421] Bár a két lap körének viszonya nem volt mentes a konfliktusoktól, a népszolgálati eszme és közéleti szerepvállalás szempontjából indokolt őket egy nemzedékként kezelni. Mindezzel együtt érdemes megjegyezni, hogy a *Hitel* – a katolikus Venczel József programadó cikke szerint – a 19. századi liberalizmus katolikus kritikáján alapult, azt szellemi és társadalmi értelemben bomlasztónak tartotta. Szemben az *Erdélyi Fiatalok* hangadóival, elitisták (felülről lefelé kívánták megszervezni a közösséget) és bizonyos mértékig xenofóbok is voltak. Horváth Sz. Ferenc 2007, 143–144. Sőt, amint azt Makkai László megfogalmazta, „új ember" és „új világ" eljövetelét várták a társadalmi reformtól. Makkai László: Álláspont. Bevezető a Hitel világnézeti cikkeihez. *Hitel*, 1935/2., 2. Idézi Horváth Sz. Ferenc 2007, 143–144.

[422] Részletesen lásd Török Zsuzsanna Borbála 2001.

A századelő magyar protestantizmusának főáramát az ún. kultúrprotestantizmus jelentette, ami feltételezte, hogy a reformáció és az emberi haladás szorosan összefügg, a protestantizmus feladata az utóbbi kibontakoztatása. Ennek persze része a nemzet kibontakoztatása is. Tisza István megfogalmazásában a reformáció egyúttal demokratikus, nemzeti és népies, és ugyanerre ösztönözte a katolicizmust is. Ez vezet majd el egy vallási ellentét nélküli világhoz, amelyben egy ideális világnézet hívei a szeretet és nem az osztálygyűlölet révén egyesítik a népet. Az erről folyó viták során ráadásul mind radikális megközelítésben (Szabó Dezső), mind konzervatív-liberális oldalról (Gratz Gusztáv) megfogalmazódott a protestantizmus és a szocializmus összekapcsolásának igénye, sőt a papképzés feltöltése a szociális munka tartalmával is (Móricz Zsigmond).[423]

Ám a vallás és haladás azonosításával, ebből következően pedig az utóbbi haszontalanná válásának tételével szemben már ekkor megfogalmazódott az alternatíva. Ezt a Tavaszyt is tanító Böhm Károly egy másik tanítványa, a Kolozsváron tanító, kezdetben még a liberális felfogást hirdető Ravasz László, majd az ő tanítványai, Révész Imre és Makkai Sándor képviselték. A protestantizmus számukra már nem a haladás miatt és révén fontos, hanem az egyén és Isten viszonya felől nézve. Felfogásuk, megkérdőjelezve a liberális individualizmust, mindenekelőtt az abszolút isteni szuverenitásnak mindenkor alávetett embert állítja a középpontba. Emellett pedig el akarja érni, hogy a protestantizmus ismét vallás legyen, Isten jelenlétének megélése, amit a haladás és a liberalizmus intézményei önmagukban nem biztosítanak.[424]

Érdemes ezzel kapcsolatban felfigyelni arra, hogy e két felfogás fontos elemei kitapinthatók az erdélyi magyar közösségképre hatást gyakorló szereplők két csoportjában. A demokratikus, haladáselvű, de nemzeti koncepció Jancsó és az Erdélyi Szövetség elképzeléseivel rokon, míg az individualizmust elvető, egyúttal a predesztinációt kiemelő felfogás a népszolgálat küldetéseszméjében ismerhető fel. „Reakciós" jellege,[425] vagyis az, hogy a liberális individualizmussal szemben a közösségi felfogást képviseli, szintén fellelhető a népszolgálat eszmerendszerében. Ugyanakkor az is látható, hogy az ország felbomlása, a kisebbségi sors jóval közelebb hozta egymáshoz a két elképzelés híveit, éppen közösségképeik azonosíthatósága révén, és ez tette lehetővé a kompromisszumot is.

Felmerül persze a kérdés, hogy honnan inspirálódhatott még az új nemzedék a népszolgálati eszme erdélyi képviselői mellett. A magyarországi népi írók szerepe egyértelmű, az erdélyiek saját lapjaikban követték munkáikat, referáltak vitáikról, vagy éppen az ellenük indított bírósági eljárásokról is beszámoltak.[426] Az is világos, hogy a németországi konzervatív forradalom eszméi mellett (Makkai történelemképe például egyértelműen rokona a *Volksgeschichte* megközelítésének),[427] az erdélyi német közösség is mintául szolgált számukra, nem csak az annak megújítására irányuló új típusú *Nachbarschaft* mozgalom, vagy a nemzetiszocialista tájékozódás*ú Erneuerungsbewegung*,[428]

[423] Hatos Pál: A magyar protestantizmus eszmei fordulata a 20. század elején. In: Uő 2013, 105–107., 109–110., 111–112.

[424] Uo. 119–120., 122–126.

[425] Uo. 122.

[426] MNL OL P1077 13. k. 64.; 100. Szabó Dezsőt osztályellenes izgatás miatt egyhavi fogházra, Féja Gézát ugyanezért és a magyar állam és nemzet megbecsülése ellen elkövetett bűncselekményért öthavi fogházra, Kovács Imrét pedig háromhavi fogházra ítélte a budapesti törvényszék. *Erdélyi Fiatalok*, VIII. évf., 1937 (3. negyed), 23.

[427] Romsics Gergely 2010, 29–47. Lásd még Hettling 2003; Oberkrone 2003.

[428] Nyilván nem véletlen, hogy az erélyi szász városokban működő OMP-tagozatok is gyakran bírálták a párt gyenge

hanem a Németországból szervezett ifjúsági akciók is (például a *Wandervogel* mozgalom). A németek lakta vidékeken és a szatmári svábok között rendszeresen megjelenő német fiatalok fenyegetést is jelenthettek, mint a magyarországi népi írók számára, ugyanakkor példát mutattak.[429] Az új nemzedék tudományos tevékenysége pedig – nem kis részben magyarországi közvetítéssel – határozottan épített a korszak német tudományos megközelítéseire is.

Inspiráló hatással lehetett nézeteikre a korszak romániai közélete is, amelyet akár a román pártok újságjai, akár a román politikusok írásait, beszédeit rendszeresen szemléző, azokkal gyakran vitatkozó magyar lapok segítségével könnyen követhettek. A húszas évek végétől a román nacionalizmus is átalakuláson ment keresztül, és ez nem csupán a fő politikai erőktől jobbra érezttette hatását.[430] A Nemzeti Parasztpárt lapjaiban már olyan, organikus nemzeteszmét propagáltak, ami nem csupán azt rögzítette, hogy a „politikai állam azonos a nemzetállammal", hanem azt is, hogy „a kormányzók érdekei azonosak a sokaság érdekeivel", és mindezt Maniu, nemzet és állam egysége polgári vallásának papja testesíti meg.[431] Néhány évvel később már maga Maniu állította egy Miron Cristea pátriárkához írott levelében, hogy az erdélyi románokat sajátos lelki kötelék fogja össze, ami egyúttal közös nemzeti lényegük kifejezője is,[432] hogy aztán 1939-ben kijelentse, egyedül ő az, aki érti és felfogja a nemzet lelkét, és képviseli a román nemzetet.[433]

A Nemzeti Parasztpárt kormányaiban vállalt szerepet oktatási miniszterként Dimitrie Gusti, a monografikus szociológiai iskola[434] megteremtője is, akinek tevékenysége és gondolatai szintén nyomot hagytak a népszolgálati eszmét magáévá tevő új nemzedék gondolkodásán. Nem véletlen, hogy végül a falumunkát segítő táborok modelljei közül a Vasgárdáéval szemben a hivatalos Gusti-félét vették át, személyes tapasztalatokat is szerezve.[435] Gusti a harmincas években II. Károly védnökségével és a királynak a Vasgárdával szemben folytatott politikai játszmája révén terjeszthette ki falukutató iskolájának tevékenységét,[436] eszmevilága és az általa képviselt szociológiai iskola hitvallása ismét csak érintkezett a népszolgálat ideájával. Gusti, hasonlóan a református teológusokhoz, Németországban tanult, később azonban a francia szociológiai iskolát is megismerte. Már 1910-ben megfogalmazta, hogy a szociológiának kell biztosítania az ismereteket a politikusok számára, akiknek azt egy etikailag megalapozott társadalmi ideál megvalósítására kell felhasználniuk. A világháború végén meghirdetett társadalmi programja nem pusztán organikus

szervezettségét. Lásd Még Mikó Imre 1935, 4–5.; Márkó József: A romániai német ifjúság munkatáborai. *Erdélyi Fiatalok*, VI. évf. 1935, őszi szám (3. negyed), 102–103.

[429] A németországi németek akcióira lásd Baumgartner Bernadette 2010.

[430] Lásd Trencsényi Balázs 2011, 203–297.

[431] De ce trebuie să revină Iuliu Maniu? *Chemarea Tinerimei Române*, VI. 35. sz. 1931. december 15. 1.

[432] Iuliu Maniu Miron Cristeához. 1938. február 16. ANIC DGP dosar 67/1926. f. 74–77.

[433] Discursul dlui Maniu rostit la 24 Ianuarie 1939. la Vinţu de Jos cu ocazia sărbătoriei Dsale. ANIC DGP 67/1926. f. 87–88.

[434] Markos András 1942; Pászka Imre 1998. A falukutatás valójában interdiszciplináris megközelítés volt, közösségtanulmány, célja egy közösség állapotának teljességre törekvő leírása, és közben a közösség modernizációjába történő bekapcsolódás. Az egyetemisták általában nyaranta tartottak „kampányokat", ilyenkor nagyobb csapatuk telepedett le a vizsgált községben, ez volt a falukutató tábor. Tanfolyamokat, kultúrprogramokat szerveztek, egészségügyi felmérést és megelőző ellátást, higiéniai ismeretterjesztést vállaltak.

[435] Magyar fiúk a stăneşti tanfolyamon. *Erdélyi Fiatalok*, VII. évf. 1937/2. 22–23.; Váró György: A román falumunka. *Erdélyi Fiatalok*, VII. évf. 1936, tavaszi szám, 25–29.; szl. [Szencei László]: D. Gusti professzor negyedszázados tanári jubileuma. *Erdélyi Fiatalok*, VIII. évf. 1937/1. 9.

[436] Momoc 2012, 133–202.

Egry Gábor 10 28.indd 152 2015. 10. 28. 16:04:02

nemzetképe miatt rokonítható a népszolgálati eszmével, hanem konkrét céljai alapján is. Gusti is a parasztságban jelölte meg a nemzet legfontosabb alkotórészét, az ő felemelésüket tekintette a politika legfontosabb céljának – de nem a társadalmi mobilitás, városiasodás javaslatával. Éppen ellenkezőleg, a falu felemelése a falu megőrzésével kellett végbemenjen. A parasztság felemelése saját közegében a formálódó új városi középosztály, az egyetemista fiatalok erkölcsi kötelessége, mint azt a monografikus szociológia alapvetése mellett a Gusti által szövegezett, kötelező társadalmi szolgálatról *(Serviciul Social)* szóló törvény kimondta.[437] Gusti azonban azt is állította, hogy noha Romániában az állam az első világháború vége óta már a nemzet megnyilvánulási formája,[438] a parasztság felemelése nemcsak az állam, hanem a társadalom feladata és kötelezettsége.[439] Megfogalmazta továbbá azt az igényét is, hogy a politikai pártok közül a kifejezetten pozitívnak tartott nemzeti pártok legyenek képesek egyesíteni minden társadalmi osztályt a nemzeti eszme jegyében.[440]

Gusti világában ugyanúgy a nemzet állt a valóság középpontjában, mint a népszolgálat számára, és csak ezt a közösséget látta alkalmasnak arra, hogy saját értékvilágot teremtve önmagában álló egységes társadalomként létezzen a világban, a többi, hasonlóképpen egyedi nemzeti egységgel együtt. Kifejtette, hogy nemzet és nép nem azonos kategóriák, az előbbi akkor jön létre, ha az utóbbi közös akarattal maga elé tűzi a nemzetté válást. A nemzet kialakulásában szerepet játszik még kapcsolata egy adott földrajzi térrel, sajátos pszichológiája, amit a nemzet történelmi tapasztalatai is formálnak.[441] A nemzet csak úgy felemelhető, ha mindezt megismerve alakítják ki a parasztság autentikus létformáját. Ez a fajta megismerés és cselekvés kötelesség mindenki számára. Középpontjában a falusi kultúrház áll, amelynek vezetése a falu értelmiségére hárul, feladata pedig a parasztság biológiai, erkölcsi, gazdasági és szellemi rehabilitációja, a nemzeti lényegből következő autentikus formában, és ebben kötelező a városi fiatalok részvétele is.[442]

Gusti elképzelései ennek az egész nemzedéknek a saját közösség átalakítására vonatkozó programját is befolyásolták túl a személyes részvételükön is. A valóság megismerése, mint a politikai cselekvés alapja, kulcsfontosságú volt terveikben, és erre a célra Gusti módszertanát tették magukévá.[443]

Mindazonáltal Gusti mozgalma nyitott volt más eszmék képviselői előtt is, követői sorában ott találjuk a Vasgárda számos vezetőjét, vagy a kommunista Miron Constantinescut is.[444] Az előbbieket megragadta a parasztság felemelése, és Gusti nemzetszemléletében is könnyen találtak fogódzókat, miközben maga Gusti is szívesen látta őket, amíg tartózkodtak a nyílt pártpolitikától. A román fiatalságnak ezzel az új nemzedékével a magyar fiatalok közvetlenül is érintkeztek az egyetemeken.[445] Az ún. 1923-as nemzedék legtöbb tagjára jellemző volt az organikus nacionalizmus

[437] Uo. 68., 171., 177–178.

[438] Gusti 1937, 49.

[439] Momoc 2012, 149.

[440] Uo. 69.

[441] Gusti 1937, 49., 52.

[442] Gusti 1939, 3., 4., 7.

[443] Szabó T. Attila 1938; részletesebben lásd Balázs Sándor 1979; Gáll Ernő 1973.

[444] A Vasgárda eszméit elemezte Heinen 1986.; Sandulescu 2004, 2005. Az ún. 1923-as generációt vizsgálta Livezeanu 1995, 211–296.; Clark 2015. Miron Constantinescuról Štefan Bosomitu írt életrajzot (2014, 40–59.).

[445] Momoc 2012, 120–129., 248–318.; Rostás 2009, 310., Butoi 2015, 17–21.

Egry Gábor 10 28.indd 153 2015. 10. 28. 16:04:02

és antiszemitizmus. Már a húszas években erőszakos akciókkal vétették észre magukat, az egyetemen pedig – beszámolók szerint – gyakran vitáztak magyar társaikkal. Ilyenkor az oligarchikus Magyarországnak címzett bírálataikból kirajzolódott társadalomképük is.[446] A húszas évek végétől egyre növekvő részük a Szent Mihály Arkangyal Légióban (a Vasgárda kezdeti elnevezése) kereste a megújulás lehetőségét, egy erősen vallásos (ortodox), misztikus elemekkel tűzdelt, a parasztságot a nemzeti lényeg letéteményesének látó, és az „új ember" megszületését célzó ideológia jegyében.[447] S habár a harmincas évekre a nemzetet felmagasztaló, az organikus nemzet egységében a válaszfalak megszűnését hirdető eszmék általában jellemzők voltak a fiatalokra,[448] a Vasgárda erőszakos akciói, tüntetései, antiszemitizmusa, majd pedig falumunkatáborai ennek a szervezetnek is publicitást biztosítottak a magyar sajtóban.[449] Mindezek a hatások azt eredményezték, hogy ha nem is a többség, de néhányan, például a katolikus szociális enciklikák értelmező közzétételében is szerepet vállaló Henter Kálmán, a Vasgárdát mintaként ajánlották akár a magyarországi ifjúság megszervezésére is.[450] Sokan pedig fenntartások nélkül elfogadták, hogy Románia követendő modellt kínál a nemzeti közösség társadalmi válaszfalakat ledöntő megszervezésére.[451]

Fogékonyságuk egyik oka a közös nemzedéki háttér mellett minden bizonnyal a hasonló társadalmi háttér volt. A vasgárdisták legnagyobb része ugyanúgy középosztálybeli családból származott, mint a magyar fiatal generáció többsége.[452] Igaz, Erdélyben mozgalmuk kezdetben nem volt kifejezetten erős, a harmincas évek második felére azonban kiterjedt az itteni megyékre is.[453] Ráadásul egyik kezdeményezésük, a falumunkatábor egybevágott a magyar fiatalok kezdeményezésével – részben éppen romániai példa alapján. Mindazonáltal a Vasgárda – illetve vezetője, Corneliu Zelea-Codreanu – ideológiája legalább annyira különbözött a népszolgálati eszmétől, mint amennyire hasonlított ahhoz. A kultúra és az azon keresztül megújuló nemzet például megegyezett, ahogy a nemzet felismerésre váró isteni küldetésének eszméje is.[454] Lényeges különbség volt ellenben az „*új* ember" (aki nem volt azonos a népszolgálat kötelességére a saját közösségi múltjával szembenézve *ráébredő* emberrel) megszületése és a vezérelv. Noha a népszolgálati eszme sem elsősorban a társadalmi mobilitás eszméjére, sokkal inkább a nemzet szolgálatában elrendelt szerep betöltésének kötelességére épült, a Vasgárda világa ennél még elitistább és a vezér személye miatt hierarchikusabb is volt.

A népszolgálat nemzetkoncepciójának közeli megfelelői közül ki kell még emelni Nichifor Crăinic etnokratikus[455] felfogását is. Nézeteire jellemző volt a vallás előtérbe állítása, és nagy hatást

[446] MNL OL P1077 13. k. 63–64.

[447] Zelea-Codreanu gondolkodására lásd Heinen 1986, 134–140.

[448] Noi... *Chemarea Tinerimei Române*. IV. évf. 1. 1929. március 3.

[449] Juhász István: Új értelmű román nacionalizmus. *Hitel,* 1937/4. 321–327. 1937. Újraközölve: Záhony Éva (szerk.), 1991, 358–375. 374. – A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom. *(E. G.)*

[450] MNL OL P1077 13. k. 87. Henter szerepére az enciklikák ismertetésében lásd Bárdi Nándor 213, 463.

[451] MNL OL P1077 13. k. 43–121.

[452] Heinen 1986, 385–394.

[453] Uo. 403–414.

[454] Uo. 134–140.; Sandulescu 2005.

[455] Az etnokratikus társadalomkép valamely etnikai nemzet kizárólagosságán alapul az államszervezetben, ez biztosítja annak uralmát akár a többi nemzet jogi diszkriminációjával is.

Egry Gábor 10 28.indd 154 2015. 10. 28. 16:04:02

gyakorolt az 1923-as nemzedékre is.[456] A vallás jelentőségét Crăinic nézetei között megjegyezte eszméinek ismertetője is, igaz, mindjárt fel is hívta a figyelmet a nyugati és a keleti keresztény vallások közötti árnyalati különbségre. Az ortodoxia eszerint Istent a misztikum révén közelíti meg, és ettől várja a nemzet újjászületését, a nyugati keresztények viszont tudatos áldozatvállalásra épülő küldetéskereséstől.[457] Közösségszervezését tekintve Crăinic is eltért a népszolgáló közösségekétől, amennyiben fasiszta, hivatásrendi államot épített volna, míg az új magyar nemzedék a meglévő intézmények újjászervezésében látta a harmonikus társadalmi működés megteremtésének lehetőségét.[458]

Összességében elmondható, hogy a korszak romániai szellemi élete és eszmei közege megtermékenyítően hathatott a népszolgálati eszmére, és bátoríthatta annak képviselőit. Noha a román szellemi életben megfogalmazódott koncepciók közül egyikről sem állítható, hogy azonos lenne a népszolgálattal. Gusti nemzetkoncepciója Saint-Simon, Auguste Comte és Ernest Renan hatása alatt még mindig túl haladáselvű és konstruktivista,[459] Crăinic ortodox miszticizmusa messze esik akár a protestáns, akár a katolikus világlátástól, sokkal inkább a korszak ortodox keresztény megújuláseszméivel rokonítható.[460] A Vasgárda új embere, erőszakkultusza és vezérelven alapuló szervezete pedig idegen a népszolgálat teológiai és etikai alapjaitól – ezek minden bizonnyal hatottak a kisebbségiekre is, és nem pusztán a filológiailag vagy a történetileg kimutatható érintkezésekkel, hanem korszellemként is. Ez az időszak amúgy is egész Európában a hasonló eszmék és egyben a radikalizálódás kora, és a fentebb ismertetett elképzelések ehhez illeszkedtek. Részben éppen ez volt az oka annak is, hogy a kortársak szemében nem különültek el élesen egymástól, hanem kimondottan összeférhető, egymással összefüggő, összeegyeztethető irányzatoknak tűnhettek. A Vasgárda vagy Crăinic ismert híveinek jelenléte Gusti mozgalmában, a hivatalos Romániát is képviselő Gusti toleranciája irányukban, valamint a falukutató kampányokban óhatatlanul előtérbe kerülő közös eszmék kölcsönösen erősítették és legitimálták azt a nemzet- és azt a szerepfelfogást, amely a népszolgálati eszmének is sajátja volt. Ahhoz, hogy mindez ösztönözze a népszolgálat magyar híveit, nem kellett mindenben elfogadni a román szellemi élet ezen irányzatait, hiszen saját nézeteik e nélkül is beilleszkedtek az eszmék folyamatosnak tűnő spektrumába.

[456] Momoc 2012, 120–129

[457] Juhász István: Új értelmű román nacionalizmus, i. m. In: Záhony Éva (szerk.) 1991, 368–369.

[458] Meg kell még említeni az antiszemitizmus problémáját is. A fiatal nemzedék nem egy tagja (Tompa Miklós, Nagy Ödön, később László Dezső, Albrecht Dezső) és a régiek (például Debreczeni László) esetében lelhetők fel ilyen tartalmú szövegek. Ezek olykor inkább a hagyományos, vagy éppen vallásos, egyházi alapú antiszemitizmushoz sorolhatók, más esetben azonban modernebb elemek is tetten érhetők bennük. Ezek esetében azonban szinte lehetetlen eldönteni, hogy mennyiben a kisebbségi közeg termékei, illetve mennyire tükrözik a magyarországi közbeszédet és a markánsan antiszemita román közeget.

[459] Momoc 2012, 43–66.; Gusti 1937, 51.

[460] Hitchins 2009; Trencsényi Balázs 2011, 215–221. Lásd még Butoi 2015, 21–25.

dc_1187_16

A NEMZETI EGYSÉG(EK) FELÉ

Míg Erdélyben sor került a nemzedékek közötti megegyezésre, Csehszlovákiában nem tartott túl sokáig a „diákbéke". Vélhetően már az is jelzésértékű volt, hogy a Cserkészszövetség magyar alosztályának vezetői szeptemberben az érsekújvári megegyezés ellenére elindították *Tábortűz* című lapjukat, amelynek alapítását – a *Mi Lapunk* helyett – még júliusban elhatározták. A pozsonyi konzul a következő márciusban sikerrel járt közben Budapesten, hogy vonják meg a magyarországi támogatást Scherer lapjától, akiről egyébként a konzul forrásai azt állították, hogy szabadkőműves, és 1919-ben együttműködött a kommunistákkal.[461] Ám nemcsak a politika gyanakvása maradt meg a Sarlóval kapcsolatban (noha az év végén azt regisztrálták a konzulátuson, hogy a Sarló beszüntette „elnemzetlenítő akcióit"[462]), de a diákok körében sem állt teljesen helyre az egyetértés. A „nemzeti érzelmű ifjúság" már 1929 novemberében terjedelmes vádiratot küldött a sarlósokról a konzulátusra, amelyben állítólagos kétszínűségüket leleplezték le.[463]

A „bűnlajstrom" igen tekintélyes volt, és nagyon részletesen bemutatja a Sarló kapcsán felmerült identitáspolitikai szempontokat is. Az ismeretlen szerző szerint a sarlósoknak csupán egyharmaduk volt valóban cserkész – ezzel vélhetően azt jelezte, hogy nem egy magyar nemzeti és valláserkölcsi szempontból megbízható szervezetben szocializálódtak. Programjuk ugyan alapvetően elfogadható, de egészen mást mondanak egymás között és zárt ajtók mögött, továbbá a Sarló mögött állók sem ébresztenek bizalmat. Bár a tagság nagy része jóhiszemű és magyar érzésű, a vezetőség titkos összejöveteleken dolgozza ki valódi terveit – hangzik egy újabb vád. Ez rímel a titkos összeesküvések kommunistákkal kapcsolatban népszerű, de a kommunista párt működését engedélyező Csehszlovákiában alaptalan sztereotípiájára.

A további vádpontok szerint a Sarló vezetése, ha nem is egységes, alapvetően bal felé tájékozódik, Balogh Edgár kiváló szervezőképessége tartja őket össze, egyikük, Brogyányi Kálmán pedig „esedékes magyar forradalomról beszél". A magyar kisebbséggel foglalkoznak, de céljuk nem visszakerülni Magyarországhoz, sőt még támadják is az ország berendezkedését. Ehelyett egy közép-európai közösség megszületését és a baloldal hatalomra kerülését várják. Mivel ez utóbbi várakozás lényegében azonos volt a csehszlovák és az aktivista magyar állásponttal, nem meglepő, hogy a következő vádpont arra hívja fel a figyelmet, hogy összeköttetésben állnak zsidó és emigráns írókkal és cseh körökkel, és ezért védik őket a kormány támogatását élvező magyar újságok is. A szerző szerint a sarlósok jól teszik, hogy foglalkoznak szociális problémákkal, a parasztság helyzetével, de ezt teszik más, a „szélsőbal irányzatoknak" nem behódoló magyar ifjúsági szervezetek is. A Sarló működésében azonban az a legveszélyesebb, hogy az évekkel korábban már napirendre

[461] MNL OL K64 37. cs. 7. t. 1930, 131/res/1930 47–48. f. Bartók konzul feljegyzése a *Mi Lapunk*ról, d. n., érkezett 1930. III/4.

[462] MNL OL K63 42. cs. 7.t 7/44, Bartók konzul jelentése, Pozsony, 1930. november 14. 324/pol/1930

[463] MNL OL K63 42. cs. 7. t. 7/44 207/pol/1929, Bartók konzul jelentésének melléklete, Pozsony, 1929. november 20.

Egry Gábor 10 28.indd 156 2015. 10. 28. 16:04:02

került „kisebbségi mentalitás", vagyis Magyarország és a kisebbségi magyarok különbsége mellett immár a nemzedékek közötti különbségeket is kiélezik, és az addig egységes diákságot is megbontják, ami a feljelentő szerint öngyilkosság. Az érsekújvári kiegyezés szerinte csak színlelés volt. A Sarló tehát ellenfelei szerint olyan önazonosságot propagált, ami elvezet egy teljesen különálló magyar identitás kialakulásához. Mindez nemcsak a Sarlót helyezi el a palettán, hanem ellenfeleit – köztük a kisebbségi elitet és a magyarországi cselekvőket – is.

Még egy fontos tanulsága van a jelentésnek, amelyet a Sarló későbbi sorsa is megerősít. Erdélyben a formálódó népszolgálati eszme és az ezt megalapozó organikus-esszencialista nemzetfelfogás lényegében megegyezett a többségi közeg szemléletével és koncepciójával, persze úgy, hogy mindenki a saját közösségéről gondolkodott ennek megfelelően. Ez azonban a befelé fordulás képzetére támaszkodva elképzelhetővé tette a párhuzamosan önmagukat felépítő nemzetek konfliktusmentes együttélésének vízióját is, sőt a románok körében észlelhető hasonló nézetek kifejezetten alkalmasak voltak arra, hogy a kisebbségi magyar szereplőket megerősítsék arról, hogy elképzeléseik helyesek – mint azt a következő részben látni is fogjuk. A többségi szellemi közeg tehát ilyen értelemben inkább megerősítette a magyar identitáspolitikát. Ezzel szemben Csehszlovákiában az állam önképe és a cseh(szlovák) irányzatok közösségképe eltávolította a kisebbségi magyar párti és magyarországi szereplők által magyarnak tekintett felfogástól. Bár Csehszlovákia is nemzetállam volt, a cseh politikai szereplők döntő többsége is így fogta fel – erről még legfelsőbb közigazgatási bírósági döntés is született[464] –, az emberi progresszió, a humánus szocializmus eszméi, az antiklerikalizmus és demokratikus republikanizmus felfogása megteremtette egy olyan köztes identitáspolitikai pozíció lehetőségét is, ami eltávolított az intézményesült magyar identitáspolitikától és egy másik magyarságfelfogáshoz vezetett.

Érdekes módon azonban az egyébként politikai következményeit tekintve sokkal intoleránsabb román változat szolgálhatott végül olyan példaként a kisebbségi szereplők számára, amelyet adott esetben Magyarországgal szemben is legitim módon mozgósítani lehetett, míg ez nem állt a korabeli magyar valóságot lényegében tagadó csehszlovák demokratikus republikanizmusra. Ebben kétségtelenül szerepet játszott az is, hogy ez a tagadás határozta meg a magyar aktivista pártok felfogását is, tehát a politikai riválisokat erősíthette, valamint az is – és ez legalább ilyen fontos lehetett –, hogy a demokratikus republikánus koncepciót jórészt Magyarország ellenpontjaként, antitéziseként jelenítették meg. Ha ehhez hozzávesszük, hogy Magyarországon a köztársasági eszmét amúgy is 1918-cal, a polgári radikálisokkal és a baloldallal azonosították, jól látszik, hogy ez nemcsak identitáspolitikaként, hanem politikai pozícióként is összeegyeztethetetlen volt mind a budapesti, mind pedig jórészt a csehszlovákiai magyar politikával, még akkor is, ha Szent-Ivány aktivista kísérlete is tartalmazott hasonló elemeket. Ez utóbbi azonban mégiscsak elsősorban pragmatikus megfontolásokon nyugodott, és nem mellékesen még az sem vívott ki Budapesten maradéktalan elismerést.

A Sarló és vele az új nemzedék problémája tehát már 1930-ban ismét napirendre került. Szimbolikusan két esemény jelezte ezt: a Sarló küldöttségének nagy visszhangot kiváltó látogatása Masaryk elnöknél januárban, és az elnök részéről az ún. Masaryk Akadémia megalapítása, valamint a koszorúaffér. A Masaryk Akadémia, ami az elnök kezdeményezésre és adományából létrejött magyar irodalmi és tudományos társaság volt, magában rejtette a veszélyt, hogy úgymond

[464] Haslinger 2012, 296.

Egry Gábor 10 28.indd 157 2015. 10. 28. 16:04:03

nem megfelelő kezekbe kerülve reális alternatívát kínál a kisebbségi magyar szervezetek és velük Budapest önazonosság-építő törekvéseinek.[465] A koszorúaffér, amikor a Sarló delegációja Petőfi budapesti emlékművére egy nemcsak magyar, hanem a szomszédos népek nemzeti színeivel díszített koszorút akart elhelyezni, ezzel kifejezve a Duna menti konföderáció és a kis népek testvériségének eszméjét, a magyar parlamentben vezetett botrányhoz.[466]

Budapestről nézve a Sarló valószínűleg még veszélyesebbnek tűnt, amikor kiderült, hogy a Masaryk-audiencia nagyon pozitív visszhangot váltott ki diplomáciai körökben is. Bartók konzul már januárban jelentette, hogy a pozsonyi konzuli testületből sokan érdeklődtek Balogh Edgár ekkor elhangzott beszédéről. Elsősorban két passzusa keltett feltűnést: „nem csak megmaradni, de fejlődni is akarunk az új körülmények közt", valamint „az ön [Masaryk] történelmi munkásságának logikus folytatását érezzük magunkban". Ráadásul a francia konzul a pozsonyi egyetemisták és főiskolások Népszövetségi Ligájának ötórai teájára is meghívatta magát, és az ott hallott magyar – sarlós – felszólalások meggyőzték arról, hogy az új magyar nemzedék „a megbékélés alapján áll", ezért továbbra is figyelni kívánta tevékenységüket.[467] Az természetes, hogy a jelentéstevő magyar diplomata nézőpontjából mindez a magyar revíziós törekvések aláásásával fenyegetett, mivel azt sugallta a nyugati diplomáciai képviseleteknek, hogy a kisebbségi probléma messze nem olyan súlyos, mint ahogy azt Magyarország beállítja. Emellett azonban – és talán nem véletlen, hogy a konzuli testület tagjai is erre figyeltek fel leginkább – határozott azonosulást sugallt nemcsak Csehszlovákiával, az állammal, hanem magával az alapítóval és annak eszméivel, amelyek, mint láttuk, valódi ellenpontját jelentették a tág értelemben vett magyar politikai gondolkodásnak és identitáspolitikának. Ez az azonosulás csak megerősítette a gyanakvást, és azt jelezte, hogy a Sarló valójában nem „magyar". Igaz, arra utaló jelek is vannak, hogy nem lehettek biztosak a magyar pártok vezetői a nem sarlós ifjúság nemzethűségében sem. Legalábbis csehszlovák szemmel a Prohászka Körök is eltávolodni látszottak a revízió eszméjétől, és közeledtek a csehekhez, és az ezeket szervező Pfeiffer Miklóssal kapcsolatban is felmerült a gyakran bevetett vád, hogy túl közel állt volna 1918/1919 eszméihez.[468]

A harmincas évek elejének fő témája az „ifjúsági probléma" mellett a közösségszervezés lett. Úgy tűnik, hogy ezen a téren a fiatal nemzedék felől érkező impulzusok, a megelőző időszak viszonylagos sikertelensége vagy csupán mérsékelt sikerei[469] és a különböző, elsősorban német példák ösztönözték változtatásra a csehszlovákiai magyar elitet. Ez a változás, mint láthattuk, nem volt ellentétes a budapesti identitáspolitikában megfogalmazott közösségképpel sem. Budapest ösztönző vagy fékező szerepe ekkor még nem volt egyértelmű, de a különböző elképzeléseket rendre elküldték magyarországi jóváhagyásra is. A miniszterelnökségre már 1928-ban eljutott egy hosszú memorandum a szepességi németek önszerveződéséről, és ez nagyon részletesen bemutatta, hogy ők miként alakították ki szervezeteiket az uralomváltást követően. Mivel a Szepesi Német Párt *(Zipser Deutsche Partei)* a magyar ellenzéki pártok szövetségének volt a tagja, rendszerint az

[465] Angyal Béla 2002, 174–175.

[466] Cornelius 1998, 254–259., 267–269., illetve Simon Attila 2010, 43. Ráadásul a nyilván saját bőrét is féltő konzul szerint az elkövetők csalárd módon szereztek tőle vízumot.

[467] Bartók konzul jelentése, Pozsony 1930. január 24. MNL OL K63 42. cs. 7. t. 7/44, 30/pol/1930; Bartók konzul jelentése, Poszony, 1930. február 7., Uo. 43/pol/1930.

[468] Angyal Béla 2002, 282. 604. végjegyzet.

[469] A gazdasági szervezetekre lásd Gaucsik István 2006, 2010, 2011, 124–139.

Egry Gábor 10 28.indd 158 2015. 10. 28. 16:04:03

MNP-vel közös listán indult, így ezt részben „magyar" önszerveződésnek tüntette fel. A magyar persze elsősorban a magyarországi kultúrához és a szepességi magyarhoni patriotizmushoz való ragaszkodást jelentette.[470]

A szepességi németeknél sokkal jelentősebb szudétanémet kisebbség azonban már az első évektől kezdve példa volt a magyar kisebbségi politikusok szemében – legalábbis a tervek és a retorika szintjén. Már a csehszlovákiai kisebbségek Karlovy Vary-i találkozóján (névleg a *Union of Democratic Control* nemzetközi szervezet csehszlovákiai részlegének alakuló ülésén, 1920 novemberében) kísérlet történt a magyar és a szudétanémet szervezetek közötti együttműködés megteremtésére,[471] és szintén német mintát követve több ízben közösségszervező szerepet szántak a magyar pártok központi irodájának is, amit azonban a húszas években végül nem sikerült betöltenie.

A szudétanémetek példájára hivatkozott az a tervezet is, amelyet 1930 tavaszán juttatott el a prágai magyar követségre Szvatkó Pál újságíró, a *Prágai Magyar Hírlap* munkatársa. Ez végső soron a két magyar kisebbségi párt 1930. februári megállapodásának gyakorlati megvalósítását tartalmazta. Ekkor tartott Szent-Ivány és Szüllő Budapesten megbeszélést Apor Gáborral, a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjével, a külügyminiszter helyettesével. Itt politikai kérdések mellett abban is megállapodtak, hogy a „kulturális és gazdasági szervezést közösen végzik".[472] Ezután ajánlotta Szüllő az újjászervezendő központi iroda igazgatójának Szvatkót, és így született meg az a tervezet, amelyet Masirevich Szilárd prágai követ melegen ajánlott elfogadásra.

Szvatkó rövid és hosszú távú programot is kínált.[473] Az inspiráló példák között természetesen a szudétanémet pártokat és azok adminisztratív szervét, a *Deutschpolitisches Arbeitsamt*ot is megnevezte, de említette a világháború előtti cseh önszerveződést is, különösen miután Emanuel Rádl jogászprofesszor, a csehszlovák nemzetiségi politika kitartó bírálója[474] személyes találkozójukon maga is felhívta a figyelmét erre. Rádl ugyanis hiába kért tőlük adatokat a kisebbségekről, megfelelő koordináló és adatgyűjtő szerv nélkül partnerei nem szolgálhattak ezzel. Szvatkó rövid távú programja ennek kiépítése volt, amely azonban végül túlnőtt volna ezen a feladaton, hiszen a kisebbségi magyarok panaszainak rendezését is az iroda segítségével képzelte el, továbbá az figyelemmel kísérte volna az „ifjúság és a kultúra problémáit". Végül maga is célzott arra, hogy az adatgyűjtő – tehát Sulyok erdélyi programjának megfelelően a kisebbséget alaposan feltérképező, azt megismerő – szervezet csak megalapozza a kisebbséget megszervező és összefogó intézményeket.

A tervezet, érthető módon, leginkább a felállítandó iroda anyaggyűjtő és feltáró feladataival foglalkozik. Ennek célja lenne valamennyi adat összegyűjtése a kisebbségekről, a fontos események összesítése, kapcsolatépítés külföldön, a magyar politikusok, intézmények és újságírók munkájának szakszerű megalapozása, a kisebbségi önszerveződés számontartása és ösztönzése, politikai és kulturális akciók előkészítése (népszámlálás, ifjúsági mozgalom, választások), a csehszlovákiai

[470] A szepességi németség megszervezése és a *Zipser Deustche Partei* működése, MNL OL K64 27. s. 7. t. 74–88. f. 258/res/1928. A Magyarországra menekült szepesiekről ad képet Ablonczy Balázs: „Lesz még kikelet a Szepesség felett?" In: Uő 2011, 122–158.

[471] Angyal Béla 2002, 71.

[472] Uo. 170.

[473] A szlovenszkói ellenzéki pártok központi irodájának tervezete. MNL OL K64 37. cs. 7. t. 1930, 82–94. f., 246/res/1930.

[474] Rádl szerint Masaryk csak államférfiként pózolva, humánus megfontolásból korlátozta saját, lényegében abszolút hatalmát, noha ténylegesen nem látott elvi korlátot az államapparátus hatalma előtt. Orzoff 2009, 55.

magyar anyagi és szellemi javak kataszterbe foglalása, vagyis: „fokozatosan kiépíteni a magyar kisebbség autonóm nemzeti szerveit mindenütt, ahol azt a törvény megengedi".

A tervezett iroda következő feladata belső felvilágosító munka lett volna. Szvatkó szerint képesnek kell lennie tájékoztatást adni minden kisebbségi ügyben, akárki forduljon is hozzá. Tanácsot kell adnia az irodát megkeresőknek, még akár az elhelyezkedés, munkakeresés kérdésében is. Közbenjárást is vállalnia kell kül- és belföldön egyaránt. Széles körű tájékoztatási kampányokkal világosítaná fel a kisebbségi magyarokat a különböző jogszabályok, kormányzati vagy pártlépések kisebbségpolitikai jelentőségéről. Mindezek mellett ki kell építenie egy jogi, egy gazdasági és egy kulturális tanácsadó osztályt. A kulturális – írja Szvatkó – már létezik Kassán, ezt Sziklay Ferenc vezeti,[475] a gazdaságit Böhm Rezső OKP-szenátor vezetné Pozsonyban, végül a jogi osztályt egy később kiválasztandó fiatal jogász, lehetőleg Közép-Szlovákiában, nevezetesen Losoncon.

A távlati program lényegében teljes körű kisebbségi közösségszervezést takart, Szvatkó szavaival „általános, rendszeres nemzetorganizációs munkát". Az iroda feladata lenne tehát a kisebbségi intézmények együttműködésének megszervezése, az autonómia előkészítése, ami javaslata szerint szervezeti átcsoportosítással és az iroda ellenőrzési jogkörének megteremtésével oldható meg. Idetartozna az ifjúsági mozgalmak kiépítése, működésük rendszeresítése, az irodalmi, zenei, a művészeti önképzés és magánoktatás elősegítése, az egyletek kiépítése és összefogása, a gazdasági szervezetek centralizálása, irányítása, együttműködésük megteremtése, gazdaságszervezés nemzeti alapon, kultúrmozgalmak elindítása, végül az önsegélyezés, adakozás és az önadóztatás problémájának megoldása. Mindezekről azonban elismerte, hogy csupán távlati célok lehetnek.

Végül azt is részletezte, miként kezdődhetne el a szervezőmunka, amiben kulcsszerepet szánt a két magyar pártnak. Azt tervezte, hogy egy szlovákiai körút során választja ki a bizalmi embereket, akik egy-egy kisrégióban szerveznék meg az iroda sejtjeit. Ezek párttitkárok, orvosok, ügyvédek, papok, gyárosok, iparosok, kereskedők, gazdák, diákok lehetnének, és adatokat gyűjtenének a központnak saját vidékükről. A bizalmiak listáját a pártok állítanák össze, hiszen azok úgyis mindenhol rendelkeznek megbízható szervezőkkel. Harminc-negyven ilyen bizalmi válogatná ki a területére eső tíz-tizenöt albizalmit, akik lefednék a körzeteket, és nekilátnának az adatgyűjtésnek.

Szvatkó víziója, bár soha nem valósult meg, nagyon tanulságos, különösen az erdélyi népszolgálati eszmén nyugvó törekvésekkel összevetve. Noha mindkét elképzelés a kisebbségi közösség egységének jegyében fogant, és közös bennük a kisebbség állapotának tudományos igényű felmérése is, Szvatkónál nem merül fel a befelé forduló, az erkölcsi kötelesség felismerése és elfogadása révén összetartott közösség. Annak ellenére, hogy ő is a középosztály társadalomszervező erejében bízott (lásd a bizalmik remélt foglalkozási megoszlását), nem jelölt ki explicit módon örök érvényű társadalmi feladatokat, és főleg nem beszélt a parasztság nemzetfenntartó, nemzeti lényeget őrző szerepéről. Ha lehet ilyet mondani, a terv egy nemzeti alapon pilléresedő csehszlovák társadalom képét vetíti előre,[476] ám ez az egyes pilléreken belül messze nem olyan organikus előfeltevéseken nyugszik, mint a népszolgálati eszme.

[475] Ehhez lásd Koudela Pál 2005, 30–58.

[476] A pilléresedés elmélete szerint kulturálisan mélyen megosztott társadalmak esetében úgy biztosítható a konfiktusok fékentartása, ha az egyes kulturális alapú közösségek (például a holland protestánsok és katolikusok) elkülönült, de nem közjogi értelemben autonóm szervezeteket hoznak létre, a politikai közösséget pedig a pillérek választott képviselői konszenzuális alapon működtetik. Lijphart 2002.

Egry Gábor 10 28.indd 160 2015. 10. 28. 16:04:03

A tervek megvalósítása során, legyenek akár a legjobban kidolgozottak is, mindegyre jelentkező problémákat valószínűleg nemcsak a korlátozott lehetőségek, az erőforrások hiánya okozta, hanem főként a minta, pontosabban annak reprezentációja. Szvatkó logikusan nyúlt a világháború előtti cseh–német pilléresedésből[477] kinőtt szudétanémet modellhez, és mint láttuk, Rádl is erre hívta fel a figyelmét. A gond inkább az lehetett, hogy bármilyen sűrű polgári intézményi, egyleti hálót is jelentett ez az örökség a nemzeti önszerveződés számára, és bármennyire is kizárólag cseh vagy német intézményként, nemzeti szerveződésként jelenítették meg a nemzeti aktivisták ezeket a nyilvánosságban, a valóság ennél jóval összetettebb volt. A mindennapokban legalább olyan fontos szerepet kaptak a nemzetileg indifferens, kétéltű stb. viselkedésformák, mint a nemzeti önreprezentáció.[478] A modell tehát, amelyet a későbbi magyar szereplők követni szerettek volna, sokkal inkább volt idealizált, alapvetően diszkurzív reprezentáció, mint olyan valóság, amely működő modellként szükségszerűen elvezet az önfenntartó kisebbségi társadalom kialakulásához. Ezt azonban kívülről, a helyi viszonyok alapos ismerete nélkül nehezen lehetett átlátni, különösen azért nem, mert a magyar politikának és identitáspolitikának is érdeke volt, hogy a szudétanémeteket állítsa be a sikeres kisebbségi szerveződés mintájának, hiszen az ő sikerük a magyar kisebbségi társadalomépítés programját is reálisnak tüntette fel, és ezzel tulajdonképpen legitimálta is azt. Az eredmény nemigen lehetett más, mint folyamatos félsiker, hiszen egy nem vagy nem abban a formában létező modellt biztosan nem lehetett követni – különösen a magyar kisebbség rendelkezésére álló, a szudétanémetekénél korlátozottabb erőforrásokkal. Így tehát logikusan beszéltek időről időre az addig végrehajtott közösségszervezés félsikeréről, sikertelenségéről, és ebből ismét csak logikusan következett az újabb, ezúttal még erőteljesebbnek gondolt vagy némileg más irányú erőfeszítés.

Erdély és Csehszlovákia vonatkozásában még két tényező játszhatott szerepet a német modell átvételének folytonos szándékában. Mint láttuk, az erdélyi szász és romániai német mintát Budapestről is az erdélyi magyar elit figyelmébe ajánlották, és ők kísérletet is tettek a tapasztalatok adaptálására. A szász településeken azonban a cseh tartományokhoz képest jóval kevésbé volt jellemző a retorikai elkülönülés és a mindennapi érintkezés, sőt az etnikai határok átjárásának kettőssége.[479] Éppen ezért itt a követni kívánt modell reprezentációja sokban megfelelt a terep realitásainak is. Mivel pedig a megfigyelők számára az erdélyi szász és a szudétanémet egyformán német volt, könnyen feltételezhető volt, hogy mindkét eset nagyjából ugyanazt takarja. Így aztán paradox módon az erdélyi tapasztalatok elvileg a csehszlovákiai sikert is szükségszerűvé tették.

Az is akcióra ösztönözhette még a magyar identitáspolitikai szereplőket, hogy a németek nem egy esetben versenytársként jelentek meg magyar vagy magyarnak tekintett etnikai csoportok körében. Ez esetenként csak abban merült ki, hogy a felbomlott Magyarország egyes német nyelvű, de korábban Magyarországhoz lojális csoportjait német etnikai pártok keretei között szervezték meg, mint az a Bánságban történt.[480] Más esetekben azonban – szepességi németek, szatmári

[477] Ennek kialakulására és felerősödésére az első világháború alatt lásd Judson 2006, 219–258.; Zahra 2008, 79–105.; King 2002.

[478] Judson 2006; Zahra 2008; King 2002, valamint az *Austrian History Yearbook* tematikus száma (2012) a nemzeti közömbösségről *(national indifference).*

[479] Egry Gábor 2008b.

[480] Roth 1993.

svábok – ennél aktívabb, „visszanémetesítő" politikába kezdtek, amit akár az új államhatalom is támogatott, hiszen a magyarok gyengítése egybeesett saját nemzetiesítő céljaival is. Ez a „visszanémetesítő" akció, főként a szatmári svábok körében, Németországból is ösztönzött és támogatott közösségépítő törekvéseket jelentett, amelyek később *völkisch* identitáspolitikai tartalmat nyertek.[481] Mindebből aztán komoly politikai konfliktusok is keletkeztek magyar és német kisebbségi személyiségek között, annak ellenére, hogy Budapest és részben a magyar kisebbségi politikusok is szövetségesként tekintettek a németekre.[482]

Mindenesetre Szvatkó Pál hamarosan személyesen is megtapasztalhatta, hogy az általa elképzelt befogadó, mindenkire kiterjedő közösségépítés nem biztos, hogy elfogadható Budapestnek és a magyar pártoknak, különösen nem a Sarló és az ifjúsági mozgalmak körüli feszültségek közepette. Amikor megjelent *Új Munka* című folyóiratának első és egyetlen száma,[483] Masirevich követ felháborodottan ragadott tollat, és levelet írt Apor Gábornak.[484] „Az Új Munka első számát áttekintve megállapítottam, hogy itt sajnálatos kisiklással van dolgunk" – adta meg az alaphangot. A lap minden szempontból elfogadhatatlan – folytatta –, és belekötött a vörös betűkkel nyomtatott címekbe, az ízléstelen versekbe, az „irodalmi szovjet propagandába", amelyek közül szerinte a kisebbségi irodalomnak egyikre sincs szüksége.

Csakhogy a levélben nem egyszerűen Masirevich hirtelen felfedezett kritikusi énje szólal meg, hanem a budapesti identitáspolitika és annak minden problémája. Ahogy Masirevich írja: „Kirívó példája ez annak, mennyire bajos és körülményes az otthoni befolyásnak az itteni magyarság körében való érvényesítése, s mekkora a tájékozatlanság az itteni magyar ellenzék körében is egyes személyek megbízhatóságát illetően." Mind a főszerkesztő Szvatkó, mind a főmunkatárs Győry Dezső a *Prágai Magyar Hírlap*nál dolgozik, és „teljesen megbízhatónak és támogatásra méltónak állították be" őket, holott az *Új Munka* éppen ennek ellenkezőjét sugallja. Szvatkó állítólag ugyan javulást ígért a második számtól (ami soha nem jelent meg), az eset azonban tanulságos. Hiszen Masirevich – mint írja – már egy évvel korábban jelezte, hogy a kisebbségi magyar kultúra olyan egységes ellenőrzésére lenne szükség, ami „autoritatíve irányítaná" is azt. Ez még biztosan nem valósult meg, ami abból is világos számára, hogy sem Szüllő, sem Böhm Rezső szenátor nem tudta, honnan származik a pénz, amiből a lapot kiadták, noha az elvileg az ellenzéki pártoktól érkezett. Ha ez igaz – folytatta a követ –, akkor magyarországi források is vannak a lap mögött, ami még rosszabb, hiszen ebben az esetben olyan folyóiratot támogatnak Budapestről, ami nem felel meg a magyar kormány világnézetének. Vagyis összességében lényegében lehetetlent kívánva, Masirevich teljesen budapesti ellenőrzés alá vonta volna a csehszlovákiai magyar szellemi életet.

Masirevich nem állt egyedül ezzel a kritikával, Szüllő Géza a *Prágai Magyar Hírlap* szindikátusát vezető, nemzeti párti Tarján Ödönt[485] és a lap egyes munkatársait, köztük a főszerkesztő, szintén a Nemzeti Pártot támogató Dzurányi Lászlót vette célba.[486] Az egyik vádpont nagyon

[481] Lásd erre Baumgartner Bernadette 2010.

[482] Eiler Ferenc 2007, 208–210.

[483] Neszméri Csilla 2009, 43.

[484] Masirevich követ (titkos!) levele Apor Gábornak. Prága, 1931. április 23., MNL OL K64 42. cs. 7. t. 357res/pol 1931.

[485] Életrajzára lásd Gaucsik István 2010.

[486] Memorandum a *Prágai Magyar Hírlap*ról. Szüllő Géza a szerző, de aláírás nélkül. MNL OL K64 47. cs. 7. t. 362/res/1931.

Egry Gábor 10 28.indd 162 2015. 10. 28. 16:04:03

hasonló volt, nevezetesen, hogy Dzurányi a lap önálló irányítása helyett Tarján szolgálatába állítja azt. Tarján pedig, mivel szabadkőműves és pacifista, a magyar nemzeti érzés visszafogásáért és a katolikus vallás visszaszorításáért küzd, vagyis természetes ellensége a keresztényszocialista pártnak, ami Szüllő vezetése alatt „erősen sovén, nemzeti, intranzigens és revízió melletti".[487] Szüllő a memorandumban arról is tudósítja Budapestet, hogy már nem csupán a katolikus papság tiltakozik a lap irányvonala ellen, hanem az „egész polgári közönség", mivel az a „harmincévesek mozgalma révén […] radikális, kommunista, szélsőséges lett". Ezt többek közt azzal próbálja igazolni, hogy a hírlap Miguel Unamunót[488] dicsőíti, és a szabadkőművesek diadalát zengi.[489]

Ennél sokkal konkrétabb panaszai voltak a pártvezetőnek az ún. „harmincasok mozgalmával" kapcsolatban. Ezeket vélhetően megosztotta a prágai követség ügyvivőjével is, aki április 10-én kelt, Apor Gábornak címzett levelében hosszasan részletezte a mozgalom jelentőségét.[490] Mindenekelőtt azonban arra figyelmeztette Aport, hogy biztosan lesznek olyanok, akik panaszkodnak a mozgalomra, főként az öregek, őket jó lenne megnyugtatni, hogy a „harmincasok" nem vágynak az ő dicsőségükre és kenyerükre.

Az ügyvivő szerint a „harmincasokból", akik már nem nemzeti szellemben fejezték be középiskolai tanulmányaikat, olyan csoportot kellene teremteni, amelyik fenntartja a szlovákiai magyarság nemzeti szellemét. Erre leginkább azért lenne szükség, mert az „öregek" lassan eltűnnek, és nincs utánpótlásuk. Éppen ezért a „harmincasokat" is csak megfelelő vezetéssel lehet helyzetbe hozni, akkor azonban „nagyon hasznos munkát végezhetnének". Ugyanakkor érdemes kivárni, vajon képesek-e saját erejükből is megszerveződni, mert felesleges támogatni őket, ha ez nem sikerül.

Ezzel együtt nem sok konkrétumot tudott mondani róluk, a levél szerint a mozgalom ekkor még csupán szerveződött. Indulásukat 1931 májusára időzítették, alapgondolatuk „a csehszlovákiai intellektuel fiatalok összefogása politikai pártállásra tekintet nélkül, kizárólag nemzeti alapon", céljuk a kulturális és társadalmi kérdések megvitatásával segíteni a kisebbségi magyarságot. Vezetőjüknek Csáky Mihályt nyerték meg, akinek szepesszombati kastélyában tervezik az alakuló összejövetelt. A Sarlón belül is szakadást szeretnének előidézni azzal, hogy magukhoz vonzzák a „nemzetibb és tradicionálisabb" elemeket, remélve, hogy a Sarló ettől fel is bomlik.

Az ügyvivő Szüllő támadására is „számított", mivel meglátása szerint a keresztényszocialisták jóval kevésbé voltak megértők a fiatalokkal, mint Szent-Iványék. Szerintük elegendő lenne, ha a fiatalok egyszerűen követnék az ő útmutatásukat és szerepfelfogásukat, ami rímel a keresztényszocialista Alapy Gyulának az érsekújvári kongresszus kapcsán bemutatott cikkére is. Szüllő valóban megkísérelte a mozgalom denunciálását, fentebb idézett memorandumában Dzurányit és Tarjánt a „harmincévesek kultuszával vádolta", meggyanúsítva őket azzal is, hogy ez is része manőverüknek, amellyel a pártokat szeretnék egy felettük álló szervezetnek alárendelni. Szüllő szerint Csáky

[487] Uo. 3–4.

[488] Miguel Unamuno baszk származású modernista spanyol író volt (1864–1936), 1924-ben Primo Rivera diktatúrája száműzetésbe kényszerítette.

[489] Uo. 6.

[490] A prágai magyar ügyvivő levele Apor Gábor bárónak. Prága, 1931. április 10. MNL OL K64 42. cs. 7. t. 320/res/1931, i. h.

Egry Gábor 10 28.indd 163 2015. 10. 28. 16:04:03

dc_1187_16

Mihályt akarják „trónra ültetni", fotót is közöltek róla a hírlapban, és azt híresztelik, hogy Budapest kívánsága Csáky vezető szerepe.[491]

A mozgalom kétségtelenül elég rejtélyes, különösen annak tükrében, hogy sem a magyar kisebbségi elitben otthonosan mozgó Szüllő, sem az ügyvivő nem ismerte személyesen a kiszemelt vezetőt, Csáky Mihályt.[492] Az egyértelműnek tűnik, hogy az ötlet nemcsak a Sarló meggyengítését, hanem a pártokon belüli nemzedékváltást is segítette volna. Azt nehéz eldönteni, hogy vajon az MNP és az OKP lappangó ellentétei kerültek-e felszínre, vagy egy magánakcióról volt-e szó. Az biztos, hogy az ügyvivő tájékozatlansága nem utal a „harmincasok" budapesti támogatására. Így könnyen elképzelhető, hogy valóban „puccskísérlet" történt, ami a nemzedéki ellentéteket és a Sarló-problémát meglovagolva próbálta meg félreállítani a pártvezetőségeket, különösen, mivel Szüllő helyzete az OKP élén ekkor már amúgy sem volt szilárd.[493]

Mindebből azonban egyértelműen kiviláglik az identitáspolitikai válsághelyzet, hiszen a nemzedéki kérdést láthatóan nem sikerült megoldani, sőt a Sarlón túl is eszkalálódott. Emellett a pártok ugyan folyamatosan hivatkoztak saját sikeres társadalomszervező szerepükre, különösen amikor pénzügyi támogatást kellett kérniük Budapesttől,[494] de ez kiáltó ellentmondásban volt az újabb és újabb önszerveződési tervekkel. Ezekből, bizonyára nem függetlenül a gazdasági világválság hatásától, most már szinte félévente előkerült egy, így például Nitsch Andor, a három évvel korábban még saját társadalomszervező szerepét példaértékűnek és kivételesen sikeresnek beállító Szepesi Német Párt vezetője és nemzetgyűlési képviselője is előállt egy új tervvel.[495] Nitsch mindenekelőtt a választók elégedetlenségét említette, akik a válság idején kézzelfogható eredményeket akarnak képviselőiktől. Ha nem orvosolják a problémáikat, „kaphatók rá, hogy idegen fajhoz csatlakozzanak". Bár a kisebbségi magyar pártok radikális ellenzéki politikájukat nem adhatják fel, a bajok orvoslásáról sem mondhatnak le. Mivel Csehszlovákia társadalmi élete amúgy is pártalapon nyugszik – érvelt –, a szisztematikus munkaprogramot is a két párt révén és keretében kell megvalósítani. A fiataloknak munkát kell adni, a parlamenti munka mellett tervszerű gazdasági és kulturális szervezés, a nép felvilágosítása szükséges – írta.

Ami az „ifjúsági problémát" illeti, vélhetően ezt is orvosolni szándékoztak a Budapestről kikényszerített vezetőváltásokkal. Szüllőt már 1932 elején Esterházy János váltotta az OKP élén, aki maga is a harmincasok nemzedékébe tartozott, noha a Csáky Mihály mögé szerveződő csoportnak

[491] Memorandum a *Prágai Magyar Hírlap*ról. I. m. 6.

[492] Bár a memorandum ezt nem említi, de a mozgalom talán Szvatkóval és az *Új Munká*val is kapcsolatba hozható volt. Az *Új Munka* által kiadott *Nyitott könyv* antológiában szerepel az *Új Munka* kapcsán is említett Győry Dezső „Harmincasok" című verse. Ebben a régi tekintélyek és eszmék megszűnését és a háborús nemzedék küldetését fogalmazza meg. Lásd *Nyitott könyv. Prágai magyar költők lírai antológiája*. Darvas János, Győry Dezső, Szenes Erzsi, Vozári Dezső versei. Dzurányi László előszavával. Új Munka Kiadása, Prága, 1930, 68. Dzurányi az antológiához írt előszavában kiemeli, hogy a négy fiatal költő „új magyar irodalmi centrum", világítótorony, és egyedül ez az új líra teszi versenyképessé a csehszlovákiai magyar irodalmat az erdélyi és a kortárs magyarországi irodalommal.

[493] Angyal Béla 2002, 176–178.

[494] Uo. 178–179.

[495] Nitsch Andor javaslata az ellenzéki pártok új stratégiájára, 1931. december, MNL OL K64 42. cs. 7. t. 875/respol/1931. Ugyancsak társadalomszervezési tervvel állt elő Böhm Rezső is. Angyal Béla 2002, 214.

Egry Gábor 10 28.indd 164 2015. 10. 28. 16:04:03

nem biztos, hogy tagja volt,[496] azonban kezdettől fogva kiemelt jelentőséget tulajdonított a fiatalok megszervezésének. Előbb arra tett kísérletet, hogy szervezett formában bevonja őket a párt munkájába és vezetésébe is.[497] (A csehszlovák hatóságok szerint korábban az is felmerült, hogy az MNP-vel közösen szervezzék meg a fiatalokat.[498]) Végül minden bizonnyal ennek a generációs átrendezésnek a részeként került sor 1937-ben a Szvatkó Pál vezette *Új Szellem* című folyóirat elindítására is. Szvatkó – aki Sziklay Ferenc ellenében lett főszerkesztő részben azért, mert az utóbbi nem vállalta, hogy alárendelje a folyóiratot az immár Egységes Magyar Pártnak – nagy hangsúlyt fektetett a volt sarlósok bevonására is.[499] Ők ugyan már nem számítottak a legfiatalabb generációnak, de lényegében megfeleltek az *Erdélyi Fiatalok* csoportjának, ami éppen ekkor került kulcsszerepbe az átalakuló romániai magyar közéletben. Előbb az OMP szakosztályaiban, majd az 1939-ben megalakított Magyar Népközösség vezetőségében. Úgy tűnt tehát, hogy a két új nemzedék karrierpályája egy irányba mutat, kiemelve a két közösségen belül végbement változások közötti párhuzamokat.

Az MNP-ben tovább tartott Szent-Ivány háttérbe szorítása, de 1933-ban végül Jaross Andort választották a párt ügyvezető elnökének, aki egy másik nemzedékhez tartozott. Jaross 1925 óta volt alelnök, 1930 óta tartománygyűlési képviselő is. 1932 elején kezdett a nemzeti párti ifjúsági csoportok szervezéséhez, ami mozgósítás és közösségszervezés mellett minden bizonnyal a nemzedéki problémák kezelésére is szolgált. (Vélhetően ez volt az a kísérlet, amit a csehszlovák szervek az OKP-val közös akciónak tartottak.)

Tanulságos, miként is nézett ki ez a szervezet. A mozgalmat Jaross és Koczor Gyula tartományi képviselő irányították. Az egyes községekben megalakított ifjúsági szervezetnek minden 21 és 40 év közötti párttag tagja lehetett, vezetőjüket azonban a pártszervezet jelölte ki, a tagok leginkább a munkacsoport foglalkozásain vettek részt. Ezeken készítették fel őket a magyar nemzeti munkára, vagy – Jaross megfogalmazásában – nevelték a közéletre és az új nemzeti szellemiségre.

„A Fiatal Magyarok Munkacsoportjában modern harmóniában egyesül minden foglalkozású és osztályú magyar, mert célunk éppen a nevelés révén ezt a szellemiséget meggyökereztetni, mert a jövő osztálytalan társadalmában fogja megmenteni és felemelni a nemzeti gondolatot, mely előtt minden tényezőnek meg kell hajolnia."

Szándéka szerint munkás, földműves és iparos egyesült a munkacsoportokban, ahol a marxista és osztálygyűlöletre építő politika ellen lépnek fel: „a földműves, az iparos és az értelmiség kézfogásán pozdorjává törik minden elnemzetlenítő törekvés, jöjjön az balról vagy jobbról". A mozgalmat azonban félkatonai jellegzetességei miatt 1933-ban be is tiltották.[500] Ez egyébként a mozgalom lényegére utal. Szemben az erdélyi népszolgálati eszmével, vagy a korai Sarló és a Prohászka Körök felfogásával, a nemzeti párti közösségszervezés teljesen hierarchikus, és minden

[496] Később Csáky Esterházy mellett a Tiso-féle Szlovákiában működő magyar párt alelnöke és pozsonyi szervezetének vezetője lett, erősen németbarát törekvésekkel.

[497] A kassai rendőrigazgatóság jelentése a tartományi hivatalhoz, Kassa 1935. június 4. Angyal Béla (szerk.) 2004, 100. dok. 442–445., 443.

[498] A csehszlovák minisztertanács elnöksége titkárságának rövid összefoglalója részletes jelentésből, Prága, 1933. március 31. Uo. 96. dok. 429–430.

[499] Ahn 2009, 60., 62–64.

[500] Angyal Béla 2002, 188–190., idézet a 189. oldalon.

Egry Gábor 10 28.indd 165 2015. 10. 28. 16:04:03

szempontból alárendelt volt a pártnak. Talán ez tántorította el végül az OKP-t is a részvételtől. Célja elsősorban a mozgósítás és ezen keresztül a közösségérzet megteremtése volt, ezt szolgálta a hűségeskü a pártra, vagy az egységes nyakkendőviselet és a katonás demonstrációk is. A mögötte felsejlő társadalomkép a maga leegyszerűsített munkás–földműves–értelmiségi hármasságával tűnik ki, feltűnő azonban az utalás a jövő osztály nélküli társadalmára, ami mindenképpen eltér a korábbi egységeszmék harmonikus társadalmától, hiszen az utóbbi nem felszámolná az osztályokat, hanem egyesítené a nemzetért végzett munka kötelességében.

Korábban az MNP programja sem ilyen módon értelmezte az egységet, elvégre a parasztság kitüntetett szerepéről beszélt. Ugyanakkor látványosan hiányzik a közösségvízió és a közösségen belüli szerepek mögül az a valláserkölcsi jellegű alapozás, ami Erdélyben egyértelműen meghatározó volt, illetve korábban felsejlett Csehszlovákiában is a keresztényszocialista internacionálé eszméje és a keresztényszocializmus mögött. Jaross szervezetében a hierarchiát sem a munka határozta meg vagy éppen a történelmi hivatás, az eleve adott volt a párthierarchia formájában. Így aztán szó sincs egymás felé fordulásról, kölcsönös (nép)szolgálatról.

Ekkor már a Sarló válságban volt, 1933-ban ketté is szakadt. Tagjainak egy része részben a helyzetébe gyorsan belenyugvó, a politika felsőbbségét elfogadó Szvatkó segítségével integrálódott a magyar pártok és intézményrendszer peremén, Balogh Edgár áttelepült Erdélybe, és végül az erdélyihez hasonló kompromisszumra, amely az *Erdélyi Fiatalok* körének bevonásával és vezető pozícióba juttatásával járt, Csehszlovákiában nem került sor. Itt sokkal erősebbek voltak a magyarországi politika pozíciói, így a kérdést is sokkal egyszerűbben eldönthették. A Sarló – legalábbis egy következő rendszerváltásig – nem maradt része a magyar identitáspolitikának, a marginalizálódott szervezet legfeljebb az ellenség szerepét tölthette be a kisebbségi pártok diskurzusában.

Egry Gábor 10 28.indd 166 2015. 10. 28. 16:04:03

dc_1187_16

EGYSÉGPÁRTOK

A magyarországi politika azonban komoly átalakulást élt meg a harmincas évek elején, és ez bizonyosan hatással volt Csehszlovákiára és Erdélyre is. A kézzelfogható változások mellett, mint Szent-Ivány és Szüllő háttérbe szorítása, Bethlen György pozíciójának fokozatos aláásása, a kisebbségi pártok és a magyarországi kormánypárt(ok) ideológiája és közösségképe is közelebb került a kisebbségi szervezetekéhez.

Az 1932-ben miniszterelnöki megbízást nyert Gömbös Gyula már a húszas évek eleji fajvédő eszméknek is első számú képviselője volt, még akkor is, ha ő maga sem akkor, sem kormányra kerülése után nem játszott valódi ideológiatermelő szerepet. Bár a kormányprogramnak szánt Nemzeti Munkaterv sokak szemében ködös általánosságok gyűjteménye volt, alapos elemzése világossá teszi, hogy a dokumentum az explicit antiszemitizmus kivételével megegyezett a hagyományos fajvédő programmal. Ezt egészítette ki a kultúrpolitikai rész, amely ismeretközvetítés helyett a nevelést állította előtérbe. Az oktatás célja „valláserkölcsi meggyőződés", a „nemzethűség kialakítása" lett, az érettségin pedig a tanulók nemzeti világnézetét kellett felmérni. A végcél egységes magyar világnézet kialakítása volt, ennek magját az „ősi eredetű népi kultúra fejlesztése adja". A munkaterv szerint ez segítheti az egyén azonosulását a nemzettel és a nemzet érdekeivel.[501]

A program mögött egy olyan ideológia és közösségkép állt, ami a nemzet küldetéséből és egységéből kiindulva fogalmazta meg a „nemzeti öncélúság" sokat emlegetett célkitűzését. Ennek megfelelően a társadalom számukra nem alrendszerek sokaságából áll, hanem esszenciális karakterű, ezért nagyjából állandó csoportok és tagjaik alkotják, ezeket kell harmonikus rendbe szervezni, ezzel is elősegítve a „lelkek harmóniáján" alapuló diktatúra létrejöttét. Éppen ezért a gazdasági program sem pusztán gazdasági nacionalista jellegű volt, hanem társadalomalakító igényű, ahogy a szociális program is az egységes nemzeti társadalom kialakításában találta meg a szociális kérdések megoldásának alapfeltételét és módját is.[502]

A később újjászervezett, sokatmondóan Nemzeti Egység Pártjára keresztelt kormánypárt társadalom- és közösségképe, legalábbis ahogy az a különböző, korántsem rendszeres szövegekből rekonstruálható, a nemzeti érdek mindenekfölötti voltából indult ki. A dualizmus korának liberalizmusát is azért kárhoztatta, mert az az egyéni érdeket helyezte előtérbe, és ezzel a nemzetet is rombolta. A cél azonban nem egyszerűen az egyéni szabadság és a közösség viszonyának jogi kiegyensúlyozása vagy esetleg megfordítása volt, noha a célok között ez is szerepelt. Természetesen mindenkinek el kellett fogadnia a nemzetért végzett munka kötelességét, és ezt teljesítenie is

[501] Vonyó József 2011, 4–14.

[502] Vonyó József 2011, 21. A gazdasági nacionalizmusra lásd Schultz 2006b, 11–16., Gömbös gazdasági nacionalizmusára Pogány Ágnes 2006, 55–57.

Egry Gábor 10 28.indd 167 2015. 10. 28. 16:04:03

kellett.[503] Csakhogy ez nem pusztán az egyéntől és a neveléstől, vagyis a nemzettel való megfelelő azonosulástól függött, a program értelmében ennek feltétele a megfelelő nemzetszervezés is.

A társadalom gerincét Gömbös számára továbbra is a parasztság és a nemzetfenntartó középosztály jelentette. Ahhoz azonban, hogy a nemzet megfelelő módon cselekvőképes legyen, szükség van az ellentétek kiiktatására. Ez a tőke korlátozását, a munka és vele a munkások bizonyos igényeinek kielégítését jelenti, persze a kötelességből eredő nemzeti munka alapkövetelménye mellett, valamint kell egy olyan közösségszervezet, amely biztosítja a harmonikus működést. Erre Gömbös és a Nemzeti Egység Pártja felfogásában az állam hivatott, az autonómiák, a társadalmi szervezetek visszaszorításával, esetleg korporatív szervezetekkel. Ugyanakkor az állam mellett kulcsszerepet kapott a párt is, nem hiába kapott új nevet. Ez már nem a hatalmi elit egységét jelenítette meg, mint az Egységes Párt, hanem az egész társadalomét, és szándéka szerint így hozzásegítette a nemzetet az új rendhez és az ebből fakadó új élethez. A nemzeti egység egyúttal „a politikai egység szükségszerű előfeltételét: a lelki, kulturális és munkaközösséget is jelenti", a nemzet tagjai pedig ennek nyomán magukénak tekintik a nemzet közös céljait, ezzel létrehozva „az egész nemzet egyetlen, megbonthatatlan munkaközösségét".[504] Mindebből egyébként jól látszik, hogy a nemzeti egység számukra a nemzeti érzés lelki egységét, a kulturális egység közösségét és a nemzetért való közös munka egységét jelenti, amihez azonban elengedhetetlen az azonosság, az identitás egysége is. Csak ez képes elfogadtatni a kötelességteljesítést és a nemzeti munka szükségszerűségét.

Mindehhez centralizált, felülről irányított intézményeket láttak szükségesnek, ami jól rímelt a teljes egyéni alárendelődés eszméjére is. Mivel pedig az egyén jóléte eszerint amúgy is csak a nemzet jóléte révén érhető el, a liberalizmussal is könnyen leszámolhattak. Nemcsak az egyén, hanem a különböző csoportok számára is a nemzeti szervezetbe való teljes beolvadást tartották egyedül lehetségesnek.[505] A kialakuló harmonikus közösség azonban nem volt elképzelhető az új nemzet és az új magyar megteremtése nélkül. Ez nemcsak az új nemzedékre vonatkozott – noha Gömbös szoros kapcsolatot próbált tartani az egyetemi fiatalok szervezeteivel, például a Turullal[506] –, hanem minden magyarra, akiket Gömbös identitáspolitikája segítségével kívánt átnevelni.[507]

A szervezett nemzeti egység kialakulását egyúttal egy világtendencia és a korszellem részének tekintették. Nemcsak Olasz- és Németországot, hanem Törökországot, Ausztriát, Lengyelországot említették példaként, amikor arról beszéltek, hogy a „nemzetközi eszmék pusztítása után" a nemzetek csak úgy maradhatnak meg, ha a nemzeti eszme jegyében megszervezik önmagukat. Ez az egész világon bekövetkezik majd – vélték –, így Magyarország élenjáró lehet, ehhez azonban új életformát és vele intézményrendszert kell kiépíteni.[508]

Ezzel együtt a párt nem a náci vagy az olasz fasiszta rendszer szolgai másolását hirdette, a magyar nemzeti önszerveződést kifejezetten egyedinek és a magyar sajátosságokból kiindulónak állította be. Csakhogy éppen ezt a nemzeti sajátosságból kinövő egységes nemzeti önszerveződést

[503] Vonyó József 2011, 27.

[504] Uo. 18–21.

[505] Uo. 22. – A párt szervezésére kiadott utasítások kifejezetten arra ösztökélték a helyi és megyei tagozatvezetőket, hogy minden az adott körzetben lévő egyletet, polgári szerveződést vonjanak vezetésük alá, és illesszék be a párt keretei közé. Lásd Vonyó József 2014.

[506] Ladányi Andor 2010, 190., 197.; Kerepeszki Róbert 2011, 40.; Szécsényi András 2011, 10–13.

[507] Vonyó József 2011, 37.

[508] Uo. 18–19.; Ormos Mária 2009, 122–142., 150., 201.

Egry Gábor 10 28.indd 168 2015. 10. 28. 16:04:03

tekintette a jelenség – így a náci és fasiszta berendezkedés – lényegének is, vagyis korántsem állt olyan messze ezektől, mint a szöveg szerinti elhatárolódás sugallja. Mindezt azért érdemes már most megelőlegezni, mert – mint láthattuk és látni fogjuk – a német modelltől való önmegkülönböztetés nem volt idegen a kisebbségi magyar törekvésektől sem.

Gömbösnek végül nem sikerült létrehoznia az államon és párton keresztül egységbe szervezett nemzetet, de ebben elsősorban halála akadályozta meg. Az őt követő Darányi Kálmán jóval kevésbé volt ideologikus politikus, és eredetileg ilyennek tűnhetett Darányi utóda, Imrédy Béla is, aki a Magyar Nemzeti Bank elnöki székéből került a kormányfői posztra. Gazdaságpolitikai törekvései ugyan már korábban is a NEP programjához látszottak közeledni,[509] és hamarosan kiderült róla, hogy nagyon is határozott elképzelései vannak a nemzeti közösség megszervezéséről is. Igaz, ezek gyökere már nem Gömbös fajvédő eszmerendszere volt, annál sokkal szélesebb körből merített, a katolikus szociális tanítástól a náci gyakorlatig. Ugyanakkor folytatta is Gömbös útját a nemzeti megújulás és az új magyarság megteremtése felé, noha bizonyos értelemben korszerűbb volt Gömbösnél, és vélhetően nagyobb hatással volt a sokat emlegetett kisebbségi magyarságra is.[510]

Miben is állt tehát Imrédy közösségfelfogása? Amint azt többször kifejtette, a nemzet tökéletesedésének útja az önkritika. Ez vezet el oda, hogy a magánérdek helyett a közérdeket helyezzék előtérbe, még a gazdaságban is, ami az autoriter rendszerek sikerének fő oka is. A nemzet egységének alapja csak a lelkek egysége lehet, és bár ez realisztikusan csupán a nemzet 80-90%-át jelentheti, de a helyzet szerinte Magyarországon ennél sokkal rosszabb, a politikai küzdelem itt az egység útjában áll. Ami egyén, társadalom és állam viszonyát illeti, víziója egy tagolt, hierarchikus közösség, amelyben mindenki – vezetettek és vezetők – feladata adott, és ahol mindenkivel törődik a közösség. „Mindenkinek azt a helyet kell elfoglalnia, amelyet tehetségei, kvalitásai, a nemzet érdekében végzett munkája az ő számára előírnak, amelyre a nemzet érdekében predesztinálva van." Ez természetesen jelenthetett valamiféle mobilitást is, és kifejezetten magában foglalta a közéleti rítusok és szokások (így a címek használata) válaszfalainak lebontását, de azt nem, hogy a történelmi középosztály lemondana a vezetésről. Annak megtartásához elegendő, ha a kiválasztásuk immár örök értékek – igaz, szép, jó – alapján történik.[511] És mivel a történelmi osztályok fiai az „anyatejjel magukba szívták" a kultúrát, a vezetői tapasztalatokat, elegendő, ha eltanulják az „ösztönös magyar ítélőképességet", hogy a nemzet elfogadja vezetésüket. Szerves társadalmi tagoltság, szerves időbeli változás, a jövőért a jelenben hozott áldozat, ez lenne Imrédy szerint a jobboldali gondolat.[512] A szabadságot és a közösséget össze kell egyeztetni, ami az előbbiről való részbeni lemondást, az egyéni kötelesség felmagasztalását jelenti. A nemzet tagjainak csak akkor jár segítség, ha ők is teljesítik kötelességüket.[513]

[509] Pogány Ágnes 2006, 61–66.; Ladányi Andor 2010, 200–201.

[510] Az alapokat már a Nemzeti Bank elnökeként lerakta, lásd Ungváry Krisztián 2009, 322–324. Kormányprogramjait lásd *Magyar kormányprogramok 1867–2002.* 1. kötet, 1867–1945. Imrédy Béla első kormánya 655–683. (a továbbiakban első kormányprogram), illetve Imrédy Béla második kormánya 684–703. (a továbbiakban második kormányprogram). Képviselőként fontos 1939. november 30-i, az appropriációs vitában elmondott beszéde. *Képviselőházi Napló* (KN), 1939, III. kötet 533–548.

[511] Imrédy Béla beszéde az appropriációs vitában, 1939. november 30. KN, 1939. III. köt. 533–548. A társadalmi lét esztéticizálása és ezzel a giccs felemelése szerves része volt a náci Németország politikájának is. Lásd Eksteins 2000, 303–304. Lásd még a politikai közösség regenerációja és az esztétika kapcsolatához Rácz Sándor 2013, 208–211.

[512] KN, 1939 II. 533–548.

[513] Első kormányprogram, 1938. május 14.

Egry Gábor 10 28.indd 169 2015. 10. 28. 16:04:03

Imrédy gyakorlati elképzelésekkel is szolgált arról, miként lehetne mindezt az állam működésében is megjeleníteni. A társadalmi mobilitást, a kötelességteljesítést és egyúttal az elhivatott vezetést a hivatásrendek révén látta megvalósíthatónak.[514] A közösségi érdek egyéni érdek elé helyezésére a középosztálybeli fiatalok kötelező munkaszolgálata nevelne rá, ennek keretében ismerhetnék meg a munkás- és parasztéletet is.[515] A közigazgatásnak mindenkivel szemben jóakaratot kell tanúsítania, és ez ismét csak a nép életének ismeretét feltételezné. Ezt szolgálná a szabadidő megfelelő eltöltése, a sport vagy a katonaság keretei között megvalósuló társadalmi érintkezés is, és ebből nőhetne ki mindenki kellő tisztelete is. Néhány területet, mindenekelőtt a szociális igazgatást, azonban egyáltalán nem tartotta megszervezhetőnek az állam keretei között, csak a társadalom és az állam együttműködésével.[516]

Látható tehát, hogy alapeszméiket tekintve ezek a közösségképek közel álltak egymáshoz, de azért találhatók köztük nem lényegtelen különbségek is.[517] Az egyik a társadalmi csoportok viszonya egymáshoz, vagyis a középosztály kiemelt szerepe. Ugyan a válasz mindkét esetben inkább igenlő, Gömbös és a NEP elképzelésében ez szinte magától értetődő módon, adottságként volt jelen – vagyis nehezen képzelhető el, hogy más csoport játssza el a nekik szánt társadalmi szerepet – de azért ezt részben ellensúlyozta a parasztság nemzeti jelentősége. Imrédy szemében azonban a vezető szerep természetes adottság, a csoport tagjainak csupán igazodniuk kell a korszellemhez, hogy a feladatot betölthessék. Másik finom különbség az állam és a társadalom közösségszervező szerepe és viszonyuk kérdésében tapintható ki. Gömbös és a NEP esetében az állam középponti jelentőségű, a társadalom pedig inkább hátráltatja annak nemzetszervező munkáját. Imrédy sem gondol az állam háttérbe szorítására, de úgy látja, hogy vannak olyan területek, ahol a társadalmi szerveződés lehet a sikeresebb. Ennek megfelelően például a visszacsatolt területek szociálisállapot-felmérését és gondozását nem is állami, hanem társadalmi szervezet segítségével próbálta megoldani, így született meg a felesége vezetése alatt álló Magyar a Magyarért Mozgalom.[518] A két közösségvízió persze legfontosabb vonásait tekintve megegyezik, az egység a jellemzője, ami valójában nem egységet jelent, hanem azt, hogy rendelkezésre állnak azok a társadalmat behálózó intézmények, amelyek kikényszeríthetővé teszik a nemzet iránti kötelesség teljesítését, és megfelelő irányt szabnak a nemzeti munkának. Ebből következően mindkét esetben hasonló az egyén és a nemzet viszonya is, és a lényeg – szemben más organikus jegyeket mutató nemzetfelfogásokkal – nem a közösségi érdek előtérbe állítása, még csak nem is a közösségi érdek meghatározásának mechanizmusa – ez mindkét esetben leginkább a vezetésre hivatottak feladata –, hanem a nemzeti érdek abszolutizálása. Ennek jegyében viszont nem is törekednek az ellentétes érdekek kompromisszumos kiegyenlítésére. Ebből következik aztán a mindkét elképzelésben középponti szerephez jutó értékek sora: kötelességteljesítés, áldozatvállalás, munka.

[514] KN, 1939 II. 533–548.

[515] Első kormányprogram. Az egyetemi munkaszolgálatot Végváry József vezetésével a Turul kezdte szervezni, 1938-ban pedig állami irányítás alá került. Szécsényi 2011, 14.

[516] KN, 1939 II. 533–548.

[517] Ez egyébként általában is igaz. – A nép újrafelfedezésének igénye alapján Keresztury Dezső 1941-ben ugyanazon törekvés részesének festhette le mások mellett Ady Endrét, Prohászka Ottokárt, Szabó Dezsőt, Szekfű Gyulát és Illyés Gyulát. Lényeges azonban az is, hogy Keresztury végső soron elvetette a nép felmagasztalását és a népi értékek mindenek fölé emelését. Keresztury Dezső 1941, különösen 210–211.

[518] Hámori Péter 2001.

Egry Gábor 10 28.indd 170 2015. 10. 28. 16:04:03

Ez a felfogás nem lényegtelen pontokon különbözött az Erdélyben lassan legelső helyre került népszolgálati eszmétől. A népszolgálat a társadalmat helyezi előtérbe az állammal szemben, éppen azért, mert képviselői szerint a dualizmus kudarca az állam elégtelen közösségszervező képességének eredménye, és mert kisebbségi helyzetben nem is várják el közösségük megszervezését egyik államtól sem. A hierarchia esetükben elvi és elvben teljesítményhez és nem társadalmi pozícióhoz kötött, noha természetesen a népszolgálat eszméje sem kerülheti meg azt a problémát, hogy a népszolgálat erkölcsi kötelességének és szükségszerűségének felismeréséhez elég műveltnek kellett lenni, tehát ezzel is a középosztály juthat elsősorban vezető pozícióba. Maga a népszolgálat gesztusa viszont éppen ennek a hierarchikus viszonynak az eljelentéktelenítését, lebontását jelentené.

Különösen fontos a népszolgálat vallási alapja. Érdemes emlékeztetni arra, hogy a népszolgálati eszme eredetét a századelő német protestáns teológiájában, főként Karl Barth munkásságában érdemes keresnünk. Innen elsősorban Tavaszy Sándor[519] és Imre Lajos közvetítésével kerül át az erdélyi református körökbe, intézményi pozícióját tekintve első szimbolikus jelentőségű képviselője pedig Makkai Sándor református püspök lett. A katolikusoknál már Zombory László Jancsó Benedek által felemlegetett közösségszervező tevékenysége sejteti a lehetséges forrásokat, de mindenekelőtt a szociális enciklikák tanításával válik mozgatóerővé. Márton Áron püspöki kinevezésekor (1938) már ennek az eszmének a híve, és ennek jegyében lát munkához, de már elődje, a megyéspüspöki széket csak rövid ideig (1938 májusától novemberig) elfoglaló Vorbruchner Adolf is ezt a szellemiséget képviselte. A vallási alapokból következett az az elgondolás is, hogy a kisebbségi lét Isten rendelése a magyarság számára, és a kisebbségi lét révén találva meg a nemzeti önszervezés lehetőségét és kötelességét, megigazulhatnak és kijuthatnak a nemzeti purgatóriumból. Ez pedig erős erkölcsi elkötelezettséget is jelentett a népszolgálat társadalmi tartalma: a nép felemelése és nevelése mellett. A nemzetnevelés tartalma jórészt nyilván megegyezett a Magyarországon hódító eszmékével, persze a fentebb jelzett különbségekkel együtt. Az önkritika, a nemzeti munka, az áldozatvállalás, a kötelesség – a népszolgálati eszme sarkalatos pontjai is, nem függetlenül attól, hogy ennek társadalomképe ugyanúgy nemcsak a közösség egészét tekintve organikus és esszencialista, de a részcsoportokat – munkások, parasztok, középosztály – illetően is. Vagyis a népszolgálat is arra törekedett, hogy ezeket változatlanul fenntartva kíséreljék meg a harmonikus társadalomszervezet létrehozását, eltekintve a középosztálytól, amelynek azon tagjait, akik végül is nem lesznek a közösség vezetői, foglalkozásváltásra – gazdasági foglalkozások – ösztönözték. Vagyis a népszolgálat is antiliberális és antiindividualista volt, amit képviselői gyakran hangoztattak is.

Mindezek számbavétele azért lényeges, mert az utólagos elemző számára talán egyértelmű finom különbségek korántsem biztos, hogy ennyire nyilvánvalók voltak a korabeli célközönség számára is. A politikai diskurzus amúgy is egyszerűsítésekre hajlamos szövegei, különösen mivel kereteik – nemzeti egység, kötelesség, munka, harmonikus társadalom – minden bemutatott nézetrendszer esetében megegyeztek, fogyasztóik számára is könnyen azonosnak vagy legalábbis azonos alapokon állónak tűnhettek. Mindez nem volt független attól az állítástól sem – és ebben képviselőik többnyire egyetértettek –, hogy mindegyikük a korszellem kifejezője, és ily módon annak az elkerülhetetlen átalakulásnak a magyar formáját testesítik meg, amelyre Olaszországban 1922-től, Németországban pedig 1933-tól már sor került. A különbségek elmosódására amúgy is

[519] Tavaszy Sándorra és a német teológusok hatására lásd Balázs Sándor 1982., illetve Tonk Márton 2005.

Egry Gábor 10 28.indd 171 2015. 10. 28. 16:04:03

dc_1187_16

konkrét példát jelentettek a magyarországi agráriusok, akik eleve antiliberális és kapitalizmusellenes alapról, egy organikusan szerveződő, hierarchikus, földbirtok- és földművelő-központú társadalomképtől vezetve végül a harmincas évekre „felszívódtak" a jobboldali reformmozgalmak, a reformfasizmus irányzataiban.[520] Így aztán ezek a nézetrendszerek alkalomadtán nemcsak egymást legitimálták minden különbségük ellenére, hanem akár egymás sötét oldalát is, még akkor is, ha a szükségszerű nemzeti átalakulás európai példái kapcsán amúgy mindegyikük hangsúlyozta: nem lehet szó mechanikus átvételről más nemzetektől.

Erdélyben azonban még egy olyan, az OMP vezetésében is szerepet játszó csoport is akadt, amelyik akár még erre, a német eszmék és gyakorlat fontos elemeinek átültetésére is hajlandó lett volna, és – remélhetőleg a társadalomképek leszármazás- és kapcsolattörténetének eddigi ismertetése tükrében nem meglepő módon – közülük nem kevesen a századelő progresszív irányzataiból jöttek. Paál Árpád és Gyárfás Elemér az Erdélyi Szövetségben tevékenykedtek, Paál emellett Jászi polgári radikálisaihoz is kötődött, Sulyok István pedig, mint láttuk, az OMP társadalompolitikáját próbálta meg – a budapesti ösztönzéstől nem függetlenül – új vágányra terelni. A harmincas évek elején aztán addigi elképzeléseik kudarcát és egyúttal a náci Németország megerősödését és revíziós sikereit látva gondolkodni kezdtek nemcsak a német szövetségben, hanem a német közösségszervezési modellek átvételében is. Ez túlment a *völkisch* elképzelések adaptálásán, amire Magyarországon is történt kísérlet, egy ponton a vezérelven szervezett kisebbségi népcsoport programja került napirendre, anélkül hogy ennek képviselői végül érvényre juttatták volna akaratukat.[521]

Vezetőváltások Csehszlovákiában

A harmincas évek elején Budapestről kezdeményezett és levezényelt vezetőváltásokra került sor a két csehszlovákiai kisebbségi magyar párt élén. Ez együtt járt a közösségkép és az identitáspolitika változásával is. Az OKP esetében ezt megelőzte, hogy a párt vezető embereinek jelentős része elégedetlen volt a kijelölt elnökkel, Esterházy Jánossal. Főként attól féltek, hogy Esterházy vezetésével, akinek nézetei nem voltak túlzottan ismertek, a párt végképp elveszíti szociális karakterét, amelyet már Szüllő intranzigens magyar nemzeti politikája is kikezdett. Böhm Rezső például azt írta Budapestre Esterházy jelöléséről, hogy gazdasági válságban nem lehet grófot elnökké tenni, ezt nem fogadnák el az elszegényedő tömegek.[522] Emellett a katolikus egyháziak ekkor már Szüllővel kapcsolatban is kifogásolták, hogy a pártegyesítés érdekében túl közel került a zsidókhoz, a liberálisokhoz és a szabadkőművesekhez – vagyis a Magyar Nemzeti Párthoz.[523] Mivel az eredendően keresztényszociális indíttatású közeg elfogadhatatlannak tartotta ezeket a csoportokat azok vélt társadalmi és gazdasági szerepe, tevékenységük és progresszív, antiklerikális nézeteik miatt, az eset ismét csak a párt politikája szociális dimenziójának jelentőségét érzékelteti.

[520] Kovács Éva 2012, 2014.

[521] Horváth Sz. Ferenc 2005, 2007, 184–201., 214. A *völkisch* nézetrendszerre lásd Romsics Gergely 2010, 305–329.; Trecsényi Balázs 2011, 389–449.

[522] Angyal Béla 2002, 185–186.

[523] Angyal Béla (szerk.) 2004, 88. dok. 399–401.

Egry Gábor 10 28.indd 172 2015. 10. 28. 16:04:03

Ez a választóvonal a Szüllő lemondása utáni első vezetőségi ülésen is nyilvánvaló volt, itt Petrásek Ágoston és Franciscy Lajos katolikus papok vezetésével az MNP-től való elszakadást kérték, mivel a másik párt szerintük sem nemzeti, sem szociális. Közben a munkások, kisgazdák, kisiparosok bevonását kérték a párt vezetésébe, ismét csak a szociális problémák és a közösségkép fontosságára utalva. Ezt erősíti meg az is, hogy az ülésen Petrásek bekiabált: „inkább visszahívjuk Lelleyt". Mások azt vetették a vezetőség szemére, hogy sok szavazót elvesztettek a párt Lelley idején még 318 ezer támogatójából. Végül Lelley megmaradt hívei is a katolikus egyháziak elnökjelöltjét, Franciscy Lajost támogatták, akárcsak a pozsonyi munkásszakszervezet 1500 tagja.[524] Böhm Rezső nem sokkal később, fentebb idézett beszámolójában, arról tájékoztatta Budapestet, hogy Szüllő politikája miatt a papság évek óta nem támogatja aktívan a pártot. Bár nem mondta ki egyértelműen, de a gazdasági válság súlyos hatásait taglaló beszámolóból nehéz lehetett másra következtetni, mint arra, hogy nem tartható tovább Szüllő intranzigenciája az anyagi problémák Csehszlovákián belüli kezelésének elutasítása.

Esterházy (vagy segítői) szemmel láthatóan megértették a helyzet súlyosságát, ezt igazolja első pártelnöki beszéde is 1932. december 12-én. Két héttel korábban, a vezetőségválasztó kongresszust levezető Grosschmied Géza még csak az egységről, a pártpolitika meghaladásáról és az önszervezésről beszélt, ez utóbbival szerinte sokkal jobban kihasználható lenne a kisebbség ereje, és lehetne tenni „nemzeti létünk és gazdasági helyzetünk" megmentésére. Ennek ellenére azt ígérte, hogy a párt fenntartja „szélső ellenzéki" álláspontját, hiszen Szlovákia és Ruszinszkó közjogi és a cseh „gyarmatosításból" következő anyagi sérelmeit még nem orvosolták.[525] Ez még teljes mértékben Szüllő intranzigens magyar politikája volt.

Esterházy azonban más hangot ütött meg,[526] ami – alaposabb elemzés után úgy tűnik, hogy – az alapításkori és a rá következő, Lelley-féle társadalom- és gazdaságpolitikai elképzeléseket próbálta összebékíteni Szüllő „szélső ellenzéki", vagyis magyar nemzeti irányával, és közben a korábbinál sokkal hangsúlyosabb vallásos, jelesül katolikus hangot ütött meg, talán nem függetlenül a politikai szövetségesnek megnyerni szándékozott Hlinka-féle Szlovák Néppárt hasonló beszédmódjától. Már a *Prágai Magyar Hírlap* tudósításának címe is jelezte ennek identitáspolitikai jelentőségét is: nemzeti öntudat és keresztény felfogás. A beszéd felütése is egyfajta fohász volt az Úrhoz, hogy ne hagyja elveszni a hitükért és nemzetiségükért „súlyos küzdelmet folytató őslakókat". Ilyet korábban sem Lelley, sem Szüllő nem tett. Legalább ilyen fontos jelzés volt, hogy szociális programja forrásaként a pápai szociális enciklikákra hivatkozott, ami taktikailag sem lehetett rossz lépés, hiszen mind Szüllő, mind az Esterházyt gyanakodva figyelő katolikus papi kör a világháború előtt kezdte pályáját. Az 1931-es *Quadragesimo Anno* tehát úgy kölcsönzött tekintélyt, részben a pápáét, a pártelnöknek, és úgy láttatta az új idők emberének, hogy nem kellett a szociális gondolat elhanyagolásával vádolnia elődjét és annak egyházi politikustársait, akik nyilván nem cselekedhettek az akkor még ki sem adott enciklika szellemében.

[524] Uo. 91. dok. 408–411.

[525] Egyhangúlag választotta meg vezetőségét az országos Keresztényszocialista Párt, *Prágai Magyar Hírlap,* 1932. december 1. Uo. 93. dok. 417–421.

[526] Esterházy: Fő feladatunk a nemzeti öntudat s a keresztény felfogás erősítése, *Prágai Magyar Hírlap,* 1932. december 12. Uo. 95. dok. 425–428.

Egry Gábor 10 28.indd 173 2015. 10. 28. 16:04:03

A fenti értelemben vett finom egyensúlyozás végigvonult Esterházy beszédén, hogy végül egy mindkét elődjéhez képest más jellegű közösségképet vázoljon fel. Az nem meglepő, hogy ellenfélként jelöli meg a szociáldemokratákat, a kommunistákat, a vallástalanságot és a vallásellenességet. A keresztény erkölcsi alap részeként beszélt az áldozatkészségről, önzetlenségről, becsületről és megfontoltságról, és visszatért Lelley Jenő Szüllő által megbélyegzett keresztény internacionalizmusához is anélkül, hogy nevén nevezte volna. Szerinte csak a keresztény felfogás biztosítja, hogy minden nemzet teljes mértékben megélhesse nemzeti mivoltát, sajátosságait úgy, hogy ez ne a másik nemzet ellenében történjen. Ugyancsak a régi programhoz történő visszatérést sugallta, hogy az anyaság szentségéről szólva, a nőket vissza kívánta helyezni „arra a piedesztálra, amelyről az egyenjogúsítás lerántotta" őket, vagyis a gyerekek mellé a háztartásba.[527]

Ezzel szemben inkább Szüllő korábbi elképzeléseit visszhangozta akkor, amikor arról beszélt, hogy elvi és erkölcsi okból nem vállalhatják a kormány támogatását, még ha kevesebbet tehetnek a magyarok gazdasági és szociális problémáinak megoldására, mint szeretnék. Ugyancsak Szüllő köszönt vissza a program erőteljesen magyar nemzeti hangsúlyában, abban a céljában, hogy megőrizzék a magyarok történelmükre büszke magyarságát. A tőke jellemzésében, a kapitalizmus kinövéseinek lenyesésében, egyáltalán az igen részletes társadalmi és gazdasági programban azonban inkább az OKP eredeti és persze a világválság közepette nagyon is időszerűnek tűnő elképzelései bukkantak fel. Különösen nagy hangsúlyt fektetett a munkásság helyzetére, szakszervezeteket, „megalázó" munkanélküli-segély helyett munkát, becsületes munkáért becsületes bért ígért, a földműveseknek pedig a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) munkajogának kiterjesztését rájuk is.[528] Számos konkrét programpont pedig egyszerűen csak ellentmondott Szüllő vezérelvének arról, hogy a magyarokat elégedetlennek kell megtartani Csehszlovákiában.

Mindez közösségképpé az önszervezés, a nemzeti munka és áldozathozatal felvállalásával állt össze. Mivel a kormánytámogatást nem vállalhatják – érvelt –, csak azt ígérhetik meg, amit saját erőből, kitartással, lelkesedéssel képesek megteremteni és megszervezni. Ugyanakkor ez messze állt a népszolgálat elvétől, Esterházynál a tömegdemokráciával szembeni ellenérzések domináltak. Azt tekintette céljának, hogy „mindenkit illessen meg az, ami tehetségénél, tudásánál, képesítésénél, műveltségénél fogva jár neki". A párt viszont eltávolodott a puszta politikai eszköz szereptől, sőt a társadalomszervezésnél is emelkedettebb szerephez jutott, szinte vallásos allúziókat kapott: „Szeretem a Pártot, szeretem ezt az Isten áldotta földet, őslakosaival együtt és ezzel a hittel, reménnyel, szeretettel és Isten szent nevével fogom munkámat önérzetesen végezni" – mondta, sajátosan kiterjesztve az Isten iránti szeretet és a vallásos hit érvényét a politikai szervezetre is.

Az egység a következő években is elsődleges témája maradt a két magyar kisebbségi pártnak, ráadásul nem csupán eszmei, hanem gyakorlati szempontból is. Miután a csehszlovák aktivista pártok kísérletet tettek arra, hogy az 1935-ös csehszlovákiai választásokon magyar jelöltek elindításával szerezzenek magyar szavazatokat, az immár második alkalommal (erre először 1929-ben

[527] Ez egyébként nem feltétlenül csak „reakciós" igény volt, a gazdasági válság hatására a csehszlovák szociálpolitikai és társadalmi gondolkodás főárama is ebbe az irányba mozdult. Feinberg 2006. 72–97. Szerepe lehetett persze annak is, hogy az első világháború, majd a forradalmak idején katolikus körökben a munkásnőket még a marxista befolyás alá került munkásoknál is erkölcstelenebbnek látták. A litomeřicei (Leitmeritz) egyházmegyében egyenesen úgy vélték, hogy a férfiak erkölcse is csak a hasonlóképpen élveteg nők erkölcsének javítása révén javítható meg. Kaben 2009. 186.

[528] Ironikus módon ez közvetetten a békeszerződés elfogadását is igényelte, hiszen Magyarországon ez a jogi dokumentum tartalmazta az ILO-ra vonatkozó rendelkezéseket.

Egry Gábor 10 28.indd 174 2015. 10. 28. 16:04:03

került sor) közös listán induló és kismértékű szavazatveszteséget elkönyvelt kisebbségi magyar pártok számára az volt a tét, hogy sikerül-e elvitatniuk, az egységgel azonosítva önmagukat, az aktivistákra leadott magyar szavazatok legitimitását.[529] Ennek tükrében nem meglepő, ha már a kormányprogram vitájában is az egység volt az egyik fő téma.

Mielőtt azonban rátérnék az itt elhangzott parlamenti beszédekre, ezek jelentőségét érzékeltetendő érdemes mindjárt megjegyezni, hogy rendszerint túlmutattak az adott pillanaton és kereteken, különösen azért, mert a képviselők anyanyelvükön szólalhattak fel, és beszédeiket utólag fordították le az azokat eredeti nyelven is tartalmazó parlamenti napló számára. Így azonban a magyarul elhangzó szövegek valójában nem az egész háznak szóltak, csupán a magyarul értő tagoknak, ami a magyar képviselők mellett a szlovák és a ruszin képviselőket jelentette. Miután a parlamenti beszédekre nem vonatkozott a cenzúra, ezeket a lapok csonkítatlanul közölhették, így aztán olyasmit is meg lehetett fogalmazni, amit esetleg egy újságcikkben már nem. A magyar nyelvű parlamenti beszéd tehát korlátozott parlamenti vita mellett elsősorban az önmeghatározás és a társadalmi közeggel való – egyirányú – kommunikáció eszköze volt, éppen ezért feltételezhető, hogy a vonatkozó szövegek is ilyen megfontolások nyomán születtek meg. Ennek tükrében aztán identitáspolitikai szerepük is kiemelkedő.

A kormányprogram kapcsán Szent-Ivány kezdte a hozzászólások sorát.[530] Hangsúlyozta, hogy a magyar kisebbség nagy többsége osztálykülönbség nélkül támogatta a két magyar kisebbségi pártot, és ez a csehszlovák internacionalista – vagyis magyar szavazókat is megnyerni óhajtó – pártok vereségét jelenti. Egyúttal azt is jelzi „a nemzeti eszme megújulásának korszakában", hogy a csehszlovákiai magyarság felnőtt a korszellemhez, ráébredt, hogy ez biztosítja a megmaradásukat. Az „éterikus nemzeti" gondolat az „agrár és marxista vallásokkal küzdött" – folytatta –, jelezve, hogy tőle sem idegen a nemzeti eszme transzcendálása. Győzelmük a nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy a magyarok megújulása végbement:

> „ahhoz a zászlóhoz csatlakoz[tak], amire csak annyit írtunk: magyar akarok maradni, magyar életet akarok élni! Győzött, mert a megújhodó magyar nemzeti eszmének új a hangja és ez a magyar nacionalizmusnak a régitől eltérő értelmet ad. Ez a nacionalizmus össze van forrva a nemzet minden tagjának sorsával, kenyerével."

A siker szerinte mindenekelőtt a középosztály, az értelmiség önmagára ébredéséből fakadt, hiszen a városokban nőtt leginkább a Magyar Nemzeti Párt támogatottsága. Ez a középosztály és értelmiség hivatott később a nemzeti elit kiképzésére és a nemzet vezetésére.

Jól látható, hogy Szent-Ivány közösségfelfogásában immár szinte maradéktalanul alkalmazkodott Budapesthez. Ez a közösségfelfogás nem is elsősorban a közösség megszervezéséről szólt, hiszen magától értetődőnek veszi, hogy a nemzet csak egységesen létezhet, és minden más ebből nő ki. Ezt maga is jelentős változásnak tekinti az előző időszakhoz képest, egyúttal pedig megfelelteti a korszellemnek is. Társadalmi víziója egyértelműen a középosztály elhivatottságán és vezető

[529] A csehszlovák pártok keretében a harmincas években szerepet vállalt magyar politikusokat nevezik neoaktivistáknak, megkülönböztetendő az eredeti, húszas évek eleji aktivizmustól. A neoaktivizmusra lásd Simon Attila 2013a, 145–155. – A szociáldemokraták Schulcz Ignácot, az agrárpárt pedig Csomor Istvánt indította. Mindketten tartománygyűlési képviselők voltak, és mandátumot is szereztek. Személyükre lásd Simon Attila 2012.

[530] Szent-Ivány József a kormányprogram vitájában, 1935. június 24. http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/004schuz/prilohy/priloh02.html (letöltve 2013. szeptember 19.).

Egry Gábor 10 28.indd 175 2015. 10. 28. 16:04:04

szerepén alapul, egyúttal azonban felelősséget is ró rájuk. Mindez nem meglepő Jaross Andor már említett párt- és ifjúságszervező lépései tükrében, és nyilvánvalóan a Gömbös-féle NEP ideológiájára hajaz.

Másnap Jaross folytatta a felszólalások sorát.[531] Alaphangja ugyanaz volt, de ő sokkal részletesebben beszélt az egység lényegéről, azt is érzékeltetve, hogy bizony ő a kor gyermeke és nem Szent-Iványi. Ő is az aktivisták felett aratott győzelmet említette először, a kisebbségi magyar pártok eredményét azonban olyan módon értékelte, amiből egyértelműen következett, hogy azok azonosak a nemzettel: erejük „egy nép, egy nemzet élni akarásnak vetülete". Azt juttatják kifejezésre, hogy ennyi szenvedés sem tudja megtörni a magyarság lelkiségét. A pártja által állítólag képviselt magyar burzsoáziát emlegető közbekiabálásra egyértelművé tette, hogy az egész kisebbség és nem csak egy osztály képviselőjének tekinti magát, és erre a párt eredménye jogosítja fel. Így aztán a munkásság nevében is szól, mert szerinte a kisebbségi magyar munkást már nem lehet leválasztani a magyarságról.

Ugyanő szólalt fel a költségvetés vitájában is, fél évvel később. Ekkor arról beszélt, hogy a nemzeti kisebbség teljes egysége nem áll szemben a demokráciával, a kisebbségi egység ugyan totalitás, de nem azonos a fasizmus totális rendszerével, csupán védekező totalitás. Később szólt arról is, hogy a magyarok körében kiveszett az osztálygyűlölet, mivel az osztályelnyomók immár nem magyarok. Így magyar „osztálysors" sincs, csak egységes kisebbségi sors. Hiszen a magyar úr is „Tiborc életszínvonalán" él. Ez átalakuló lelkiséget hozott, a magyar testvériségét. Végül megfogalmazza a befelé forduló, minden területre kiterjedő nemzeti egység és elkülönülés elvét is:

„A magyar etnikum legyen szent minden más nemzet előtt, mi sem kívánunk beleavatkozni más nemzet életébe. Vissza kell adni a magyar kisebbségnek azt, amit nemzeti vagyonban elvesztett a köztársaság életében. Nem azoknak, akiktől elvették, hanem azoknak, akiknek ígérték: a magyar parasztnak és a magyar munkásnak. Ma ők a magyar élet hordozói."[532]

Bár a Jaross és részben Esterházy által vázolt közösségkép nem azonos a német népcsoportok szervezetével *(Volksgruppenorganisation),* mégis megfigyelhető a hasonlóság a *völkisch* elképzelésekkel is. Annál is inkább, hiszen ez a felfogás a németek körében Csehszlovákiában is megjelent, majd a harmincas évek közepén egyre nagyobb teret nyert, olyannyira, hogy a Szepesi Német Párt helyzetét is veszélyeztette.[533] A két új pártvezető azonban ennél közelebbről is ismerhette a gondolatkört. A kérdés éppen napirenden volt, amikor a harmincas évek elején rendszeres résztvevői lettek az Európai Nemzetiségi Kongresszusnak, a kongresszus több határozata hangsúlyozta a népközösségi eszme érvényességét, ami lehetővé tette államok feletti népközösségek megszervezését is.[534] Ha nem lett volna világos számukra, mit is jelent a népközösségi eszme, annak kritikája – ezt Paul Schiemann balti német politikus fejtette ki a kongresszuson –, ezt is megvilágíthatta. Schiemann kifejezetten hangsúlyozta, hogy a népiségre hivatkozva nem lehet megkérdőjelezni az

[531] Jaross Andor a kormányprogram vitájában, 1935. június 25. http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/005schuz/prilohy/priloh01.html (letöltve 2013. szeptember 19.).

[532] Jaross Andor a költségvetés vitájában, 1935. december 6. http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/017schuz/prilohy/priloh04.html (letöltve 2013. szeptember 19.).

[533] Angyal Béla 2002, 219 –220.

[534] Eiler Ferenc 2007, 120–121.

Egry Gábor 10 28.indd 176 2015. 10. 28. 16:04:04

erkölcsi törvényeket, ahogy az sem elfogadható, ha az egyének népi *(völkisch)* összeköttetését eleve minden más társadalmi kapcsolat fölé emelik.[535] Természetesen pusztán ez alapján nem állítható teljes bizonyossággal, hogy a népiség eszméje közvetlenül befolyásolta volna az újabb identitáspolitikai törekvéseket, de nem is zárható ki. Ugyanakkor sokkal inkább egyértelmű a magyarországi hatás, mindenekelőtt a kormányzati retorika és törekvések befolyása, amelyeket – mint még látni fogjuk – az aktivista magyar politikusok is felvetettek.

Ugyancsak felmerül a kérdés: vajon volt-e Romániához hasonlóan olyan helyi eszmeáramlat, amely kimutathatóan befolyásolta a kisebbségi magyar elképzeléseket? (Természetesen a csehszlovák republikanizmus, haladáselvű, antiklerikális önértelmezésének már vázolt hatásán túl.) A lassan formálódó csehszlovákiai magyar közösségképhez hasonlót leginkább a szlovák politikusok között lelhetünk fel, a kölcsönhatás megítélése azonban nem egyszerű. A szlovák politikát a két világháború közt a csehszlovakisták és autonomisták vitája osztotta meg.[536] Az előbbiek az egységes csehszlovák nemzetállam hívei voltak, az utóbbiak a szlovák autonómiáért léptek fel. Számukra természetes volt, hogy a szlovákokat önálló nemzetnek látták, míg a csehszlovakisták megosztottak voltak abban a tekintetben, hogy egy nemzet két törzséről van-e szó, vagy majd csak a jövőben alakul ki a csehszlovák nemzet, ha sikerül a szlovákokat megszabadítani mindattól, amit az évszázados elnyomás és az elmaradottság bennük kitermelt.[537] Ezzel együtt az egységállami gondolat és vele a csehszlovák nemzet eszméje végig egyfajta kettősségen nyugodott, ennek következtében végső soron soha nem dőlt el, mi is lenne a két néptörzs közös nemzetének jellegzetessége. A nyelv például biztosan nem tartozott ide, hiszen még a nyelvtörvény is szigorúan elkülönítette a „csehszlovák" nyelv két variánsa használatának területi hatályát, miközben azok teljes egyenlőségét vezette be. Az államnemzetet is folyamatosan a két elkülönült csoport összegeként emlegették anélkül, hogy az egység jegyeit valaha meghatározták volna.[538]

Bár a szlovákok és a csehek különbségét a csehszlovakisták is elismerték, legfeljebb nem tekintették azokat nemzeti jellegűnek, és mielőbbi felszámolásukra törekedtek, nyilvánvaló, hogy a szlovák nemzetet és vele a szlovákok közösségét elsősorban az autonomisták – mindenekelőtt a Hlinka vezette Szlovák Néppárt, később Hlinka Szlovák Néppártja – hívei és képviselői próbálták intenzív munkával meghatározni. Ez nemcsak saját politikai irányzatuk megalapozásához és legitimálásához kellett, már a korai ideológiai jellegű szövegek is túlléptek ezen, és komplex közösségképet vázoltak. Ezekből nőtt ki aztán az 1939-ben megalapított szlovák állam ideológiája is.

A csehszlovakista–autonomista vita alapja a szlovák nemzet meghatározása volt. Mint már említettem, a csehszlovakisták is többnyire elismerték, hogy a történelmi viszonyok hatása alatt a szlovákok különböznek a csehektől.[539] Ebből persze ők azt a következtetést vonták le, hogy a szlovák elmaradottságot felszámoló Csehszlovákiában a modernizáció révén kialakul a csehszlovák nemzet is. Ugyanez az alapvetés, vagyis a történelmileg kialakult különbségek elismerése azonban alkalmas volt az önálló szlovák nemzeti lét elismertetése iránti igény alátámasztására is.[540] Erre

[535] Uo. 135., 39. j.

[536] Haslinger 2012, 324–325.

[537] Uo. 326–329.

[538] Uo. 330.

[539] Anton Štefánek: A szlovákság és a csehszlovákkérdés. In: Chmel (szerk.) 1996 [1922], 42–51., 43.

[540] Matuš Černák: Szlovákia kulturális helyzete Csehszlovákiában. In: Chmel (szerk.) 1996 [1932], 145–156., 147.

adódott persze egy másik lehetőség is, a szlovákok történeti egyediségének tétele. E szerint a szlovákok a szlávokon belül már a 9. században olyan sajátos jegyeket mutattak fel, amelyek azóta is megmaradtak, és amelyek elkülönítik őket a csehektől. Mivel a nemzet történelme meghatározza a nemzet egyediségét és ezzel magát a nemzetet is, így elvitathatatlan a szlovák nemzet létezése. Az állam sem más, mint a nemzeti történelemből megismert egyediségnek megfelelő berendezkedés – hangzott az egyébként Makkaira emlékeztető tézis.[541] Ezt az érvet aztán megtoldhatták azzal, hogy minden nemzetnek küldetése van, és ezt a küldetést csak akkor teljesítheti be, ha rendelkezik az ehhez szükséges terület felett.[542]

A csehekétől eltérő, magyar befolyás alatti történelem a helyzettől és céltól függően szolgálhatta a magyaroktól vagy a csehektől való elkülönülést is anélkül, hogy az a Magyarországon sokat hangoztatott, a békeszerződés igazságtalan és hamis voltát pellengérre állító ezeréves együttélés tézisét visszhangozta volna. A magyarosítás, az elnyomás, amit túl kellett élni, nyilvánvalóan a magyarokat sem tüntette fel jó színben, de alkalomadtán a megemlékezés központi tilalma a közös áldozatokról a csehek „leleplezésére" kínált lehetőséget: nem engedélyezték Érsekújvár török uralom alóli felszabadításának 250. évfordulójának megünneplését. A Szlovák Néppárt lapjában Karel Sidor közölt egy cikket, amelyben kifogásolta, hogy nem kerülhetett sor a nagyszabású megemlékezésre, holott a szlovákok éppúgy harcoltak a török ellen, mint a magyarok, lengyelek és osztrákok, a szlovák történelemnek éppen olyan jeles emléknapja ez. Csakhogy a csehszlovák beállítottságú hatóságok éppen azért nem engedélyezték a megemlékezést, mert azt gondolják, hogy a szlovákoknak nincs is történelme.[543]

Ezzel együtt nem volt szó arról, hogy az autonomisták a csehekkel szemben a magyarokkal szerették volna azonosítani a szlovákok közösségét. Felfogásuk szerint a nemzet, így a szlovák is alapvetően természetes közösség, és fontosabb az egyénnél.[544] Csak az egyén áldozata révén maradhat fenn, miközben az egyén sem érvényesülhet működő közösség nélkül. Ez utóbbi azt is jelenti, hogy a közösségen belül egyik osztály sem dominálhat, másfelől viszont egyetlen osztály sem hiányozhat az egészséges nemzetből. A közösség maga harmonikus, a politika feladata gondoskodni a nemzet minden összetevőjéről.[545] Ehhez tartozik az amúgy elkerülhetetlen egyenlőtlenségek kezelése, törődés a szociális viszonyokkal, ami erkölcsi nevelést is jelent, mert a tömegek csak így képesek felnőni a feladatukhoz.[546] A szociális felemelkedés teszi képessé a népet a kultúra befogadására és létrehozására is.[547] Mindez egyúttal a demokrácia alapja is, hiszen a nevelés hiányában a materializmus és az osztályharc dominálna, ami a tömegeket masszává teszi ahelyett, hogy a közösségi embert, a közösségért tevő, áldozatot vállaló egyént teremtené meg.[548]

[541] Jozef Tiso: A Szlovák Néppárt ideológiája. In: Chmel (szerk.) 1996 [1930], 89–105., 90.

[542] Ferdinand Ďurčansky: Az autonómia mint nemzeti igény. In: Chmel (szerk.) 1996 [1932], 157–169., 163.

[543] *Slovák,* 1935. augusztus 20.

[544] Jozef Tiso: A Szlovák Néppárt ideológiája…, i. m. 96., 100.

[545] Uo. 100.

[546] Uo. 100., 102–103., Jozef Tiso: Andrej Hlinka öröksége. In: Chmel (szerk.) 1996 [1939], 279–288., 284.

[547] Matuš Černák: Szlovákia kulturális helyezete…, i. m., 146–147. I. m.

[548] Jozef Tiso: A Szlovák Néppárt ideológiája.…, 102–103., Uő.: Andrej Hlinka öröksége…, 285. I. m.

A politika dolga azonban az is, hogy létrehozza a nemzeti keretet, az államot, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a politika nem lehet megosztó, és nem szolgálhat egyéni érdeket.[549] Ahhoz azonban, hogy az egyéni érdek semmiképpen se kerekedhessen a közösségi érdek fölé, továbbá a nemzeti önzés ne fajuljon sovinizmussá, szükség van egy magasabb korlátozó erőre, a vallási érzésre, ami emelkedettségével biztosítja, hogy a nacionalizmus csupán a nemzetért végzett munka mozgatóereje és mércéje, nem pedig romboló erő:[550]

„A nemzet szeretetének szabályozója a vallás, amely tapintatos módon köti össze a partikuláris individualizmust a kollektív internacionalizmussal a természetfeletti szférában. […] A vallás hatása alatt álló nacionalizmus – az ‚Istenért – a nemzetért' jelszó – leginkább biztosítja a nemzet szeretetének legintenzívebb érvényesítését […] anélkül, hogy ez az erőkifejtés más nemzetek féltékenységét idézné elő [...]. A pacifista nacionalizmus egyenlő a vallás által irányított nacionalizmussal [...]."[551]

Ez a gondolat aztán kiegészült azzal az állítással, hogy a kereszténység és a szlovák nacionalizmus a történelem folyamán elválaszthatatlanul összenőtt, többek között azért, mert ők voltak az első szláv nemzet, amelyik felvette a kereszténységet, és ezzel bekapcsolódott Európába, és a kereszténység őrizte meg őket ezer éven át.[552]

Ez a közösségfelfogás számos ponton hasonlított vagy éppen megfelelt a magyar kisebbségi pártok formálódó közösségképének. A harmonikus közösség képe és vele a társadalmi osztályok esszencialista, azokat adott formájukban meghaladhatatlannak tekintő felfogása éppen úgy tetten érhető a magyar kisebbségi pártok diskurzusában, mint az egyén alárendelése a közösségi érdeknek, és az ezt kifejező áldozat- és felelősségvállalás, valamint a nemzeti munka eszméje, még akkor is, ha részkérdésekben találhatunk különbségeket is, a politikai szövegek nem mindig alapos kimunkáltsága mellett a két elképzelés mindenképpen egymást erősítette és legitimálta. Külön érdekesség az, amit Tiso a kereszténység és a nacionalizmus viszonyáról mond, hiszen itt lehetetlen nem felismerni akár Lelley Jenő keresztény internacionalizmusát is. Ami talán nem is olyan meglepő, hiszen mind Tiso, mind Lelley Nyitrán élte meg az 1918. végi forradalmat, és mindketten szerephez jutottak a Nemzeti Tanácsban is.[553] Az sem elképzelhetetlen, hogy a Szüllőt váltó és ebben a kérdésben elődje nézeteit felülbíráló Esterházy hasonló megnyilatkozásait részben éppen Tiso felfogása bátorította, hiszen ez a harmonikus nemzeti együttélés lehetőségét sugallta mindkét közösség számára egy autonóm Szlovákiában.

Különösen érdekes ebben az eszmerendszerben, hogy mindezt Tiso 1930-ban egy ellenzéki párt ideológiájaként és 1939-ben egy új, rendkívül autoriter állam alapvetéseként lényegében változtatás nélkül vezethette elő. Ám ez nem jelenti azt, hogy a nemzedéki váltás a harmincas évek során ne lett volna hatással a szlovák autonomisták diskurzusára is. Hlinka szinte már romantikus katolikus nacionalizmusa és Tiso világháború előtti keresztényszociális gyökerű nézetei[554] mellett

[549] Jozef Tiso: A Szlovák Néppárt ideológiája…, 90.; Uő.: Andrej Hlinka örösége…, 283.; Ferdinand Ďurčansky: Az autonómia…, 165. I. m.

[550] Jozef Tiso: A Szlovák Néppárt ideológiája…, 96. I. m.

[551] Uo., lásd még Ward 2013, 141–142.

[552] Jozef Tiso: Andrej Hlinka öröksége…, 283. I. m.

[553] Kiss Balázs 2008.

[554] Lorman 2011.

a Szlovák Néppárt új nemzedéke inkább volt szinkronban a magyar kisebbségi pártok körül formálódó ifjúsági szerveződésekkel.[555] Lapjuk, a *Nástup* időnként arra is kísérletet tett, hogy megpendítse a szlovák–magyar autonomista ifjúsági együttműködés lehetőségét is. Azt nehéz eldönteni, hogy a lapban monogrammal megjelent, magyaroknak tulajdonított cikkek valóban magyar szerzőtől származtak-e, ám az biztos, hogy illeszkedtek a lap szerkesztőinek világképéhez. Így az az írás is, amelyet egy lévai magyarnak tulajdonítottak, és dr. Kozma Ferenc ugyancsak a *Nástup*ban két hónappal korábban megjelent gondolatait is visszhangozta. A cikk szerint az író örült a *Nástup* felvetésének, ami szerinte természetes, hiszen a magyar és a szlovák ifjúság ugyanúgy 1919 után eszmélt fel, hasonló a mentalitásuk. A fiatal magyarok elfogadják a szlovákok *primus inter pares* szerepét, csak az öregek nem képesek erre. A szervezéshez azonban lelkes, kitartó vezérekre van szükség a falvakban is, amikor ezen a téren a cseh fasiszták még a magyar községekben is sikeresebbek – fejezte be az állítólagos szerző az inkább szlovák szemszögből született írást.

A néppárti fiatal nemzedék, Alexander Mach, Karel Sidor, Jozef Kirschbaum, Ferdinand Ďurčansky vagy az általuk irányított *Nástup* mindenesetre érezhetően más nyelven szólt, őket már az első világháborút követő időszak újabb nacionalista eszméi termékenyítettek meg, részben ezért tekintették őket a párt radikálisainak.[556] A Tiso keresztényszociális eredetű antiszemitizmusától markánsan elütő, nyílt, mozgósító antiszemitizmus mellett ez legjobban talán az egyén és közösség viszonyát, illetve a közösség vezetését érintő elképzeléseikben volt megragadható.[557] Ezzel kapcsolatban, szemben a Tiso-féle demokráciafogalommal, körükben már felbukkant az egyszemélyi, autoritárius vezetés eszméje,[558] a párt és a nemzet egyértelmű megfeleltetése,[559] majd közülük került ki a párt félkatonai szervezetének, a Hlinka-gárdának a vezetése is. Másfelől persze ez a kör sem volt egységes, a nemzetiszocializmus felé orientálódók mellett voltak, akik, mint Sidor, markáns antiszemitizmusuk mellett inkább a katolikus hivatásrendi elképzelésekkel rokonszenveztek. Összességében azonban jól reprezentálták azt a szellemi fordulatot, amely párhuzamosan a magyar kisebbség körében is megmutatkozott, azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy a magyar közegben a korábbi haladáselvű gondolkodás és a népi, organikus nacionalizmus szintézisére is kísérlet történt – igaz, elsősorban intellektuális körökben.[560]

Demokráciaértelmezések és az aktivisták

Látható tehát az is, hogy a demokrácia értelmezése fontos része lett a harmincas évek közepére a kisebbségi önértelmezésnek és közösségképnek is. Mint arról már szó volt, a Csehszlovák Köztársaság demokratikus önképe kihívás volt a magyar és magyarországi identitáspolitika számára. Hivatalosan elfogadni nemigen lehetett – hiszen ez egyúttal a trianoni békét is legitimálhatta volna –, de azt is be kellett látni, hogy mindez nemcsak propagandaként, de gyakorlatként is hatással

[555] Egységes autonomista frontért. *Nástup,* 1935. december 21.; Kozma Ferenc cikke 1935. november 1-én jelent meg.

[556] Lorman 2011, 254.

[557] Ward 2013, 148.

[558] Jozef Kirschbaum: Harc az autoritatív rendszerért. In: Chmel (szerk.) 1996 [1940], 289–292.

[559] Petravich pozsonyi konzul jelentése, Pozsony, 1938. március 31., Segeš–Herter–Bystricky (szerk.) 2012, 16. dok. 101–103.

[560] Erre lásd Filep Tamás Gusztáv 2007a.

Egry Gábor 10 28.indd 180 2015. 10. 28. 16:04:04

volt a magyarságra is.[561] Erről tanúskodott az új nemzedék önképe is, majd a Sarló pályája, noha éppen az ő ellenfeleik jelezték, hogy az ő szemükben esetleg mégis fontosabb a revízió kérdése a demokráciánál.

Persze a demokrácia kérdése tágabb értelemben is aktuálpolitikai problémát jelentett, hiszen amíg sikeresen fenntarthatónak bizonyult a csehszlovák demokratikus mintaállam képe, ez a kétes belső viszonyokkal jellemzett Magyarország ellentéteként akadály lehetett a revízió útjában. Éppen ezért – mint láthattuk – a csehszlovák berendezkedés demokratikus jellegének megkérdőjelezése már korán utat talált a magyar identitáspolitikai diskurzusba. Kezdetben ez elsősorban a konstrukció hazug voltának hangsúlyozását jelentette, vagyis azt, hogy az egész csupán megtévesztés, éppenséggel a kisebbségek helyzete és a velük szemben folytatott gátlástalan politika mutatja meg Csehszlovákia valódi arcát. Ez ráadásul valóban találó érvelés volt, maga a cseh elit sem igazán tudott mit kezdeni azzal, hogy demokratikus nemzetállamot építve a kisebbségek rovására privilegizálja a vélelmezett csehszlovák nemzetet.[562]

A magyar részről hangoztatott bírálat lényege az volt, hogy a kormányzás gyakorlata teljesen ellentmond a fennen hangoztatott Masaryk-féle elveknek. Nemhogy elvetné a másik nemzet iránti gyűlöletet, de egyenesen a sovinizmus, a türelmetlen asszimilációs szándék hajtja. Az állam nem társadalmi harmóniát teremt, mint azt Masaryk szeretné, hanem az erőszakszervezetekkel próbálják egyben tartani az országot. A közigazgatási autonómia (egyébként magyar hagyománya) helyett pedig túlzott centralizáció érvényesül, és ez a közigazgatás korrupt, zsarnoki, erőszakos, vagyonokat sajátít ki, pénzen vásárol híveket, statisztikát hamisít. „Csehszlovákia minden idők legkorcsabb politikai képződménye, léte minden morális és természeti törvényt megcáfol, amit az államok keletkezéséről tudunk" – hangzott a végső ítélet.[563]

A harmincas évek közepére azonban ezt a kissé propagandisztikus, alapvetően leleplező megközelítést érezhetően felváltotta a demokrácia tartalma feletti vita, ami – és ezért különösen fontos a demokrácia fogalma – összefüggésben állt a változó magyar közösségképpel is. Immár nem csupán azt vitatták, hogy megfelel-e Csehszlovákia gyakorlata a demokráciával szemben támasztható követelményeknek, hanem azt is, hogy vajon a csehszlovák berendezkedés demokratikus-e egyáltalán akár annak ideáltipikus értelmében is. Természetesen a kérdésnek számos leágazása volt, hiszen így sokféle összehasonlítás révén volt minősíthető az ország. Például a náci Németországgal összevetve, vagy éppen az onnan érkező fenyegetéssel szemben szükséges védekezés miatt a harmincas évek közepének „autoritatív demokráciája" olyan kísérletként volt felfogható, amely megőrzi a demokrácia lényegét kereteinek autoriter módosításával (rendeleti kormányzás, pártok feloszlatását lehetővé tevő törvények, a hadsereg szerepének növekedése stb.), így „Clemenceau demokráciáját" építve „Wilson demokráciája" helyett.[564] Ugyanakkor a magyar kisebbségi önszerveződés és az egységes párt- és egyéb szervezeti keretek megteremtésének igénye mindenképpen felvetette a kérdést: hogy miként is viszonyul ez a kisebbségi közösségkép a tágabb értelemben vett demokráciához.

[561] Simon Attila 2010, 65–66.

[562] Haslinger 2012. 324–327.

[563] Balla Antal 1929; Filep Tamás Gusztáv: Kormánypárton vagy ellenzékben? A pozsonyi magyar polgár és az 1925-ös választások. In: Uő 2007b, 29–30., 36–37.

[564] x^x^x 1934.

Egry Gábor 10 28.indd 181 2015. 10. 28. 16:04:04

A probléma természetesen felmerült Erdélyben is, de itt viszonylag egyszerűen megoldható volt, nem lévén igazi alternatíva[565] az OMP-vel és a vele kompromisszumot kötő fiatalok nemzedéki csoportjával szemben, akik végül is saját, népszolgálati demokráciaértelmezésüket juttatták érvényre, amely szerint a demokrácia azt jelenti, hogy a nemzet megszervezi önmagát, és kialakítja a mindenkit átfogó harmonikus együttműködést. Ez együtt jár a válaszfalak leomlásával, a demokratikus értékrenddel is. Vagyis a demokrácia – némileg leegyszerűsítve – a plebejus értékrend és a közösségért végzett, a kötelességteljesítést jelentő munka elismerése és egyenlősége. A vásárhelyi találkozó határozata 1937-ben ezt úgy fogalmazta meg, hogy a demokrácia az összes erkölcsi, szellemi és anyagi javak a társadalom számára való igazságos és helyes felhasználásában foglalható össze, míg Paál Árpád egyidejű megfogalmazása szerint az „igazi demokrácia" a valódi kereszténységgel egyenlő, és akkor alakulhat ki, ha a magyarok a külvilágtól saját közösségük felé fordulva a nemzettárs lelki képességei iránti tiszteletre és kölcsönös segítségre építik fel közösségüket.[566] Ez összekapcsolható volt Jancsó Benedek húszas évek közepén javasolt demokráciafogalmával. Jancsó szerint a demokrácia szász mintára, a középosztály és az elit népművelő, népnevelő és a népet anyagi értelemben is felemelő tevékenységén nyugszik, így vezet el a teljes önszervezésig, ami erkölcsileg, műveltségben és gazdaságilag is megalapozza a közösség megmaradását.[567] Ezzel együtt még Erdélyben is időről időre viták robbantak ki olyan kérdésekről, melyek a kérdés lényegét érintették,[568] és csupán a királyi diktatúra, majd az Erdélyi Párt szervezeti egysége és részben hatalmi helyzete tette szinte kizárólagossá ezt az értelmezést.

Csehszlovákiában ezzel szemben az első választás alkalmával a döntően magyarok lakta érsekújvári listás választókerületben nem is a kisebbségi magyar pártok, hanem a magyar–német szociáldemokraták kapták a legtöbb magyar szavazatot, és sok magyar szavazhatott a csehszlovák szociáldemokratákra a kassai választókerületben is, ahol nem indult a magyar–német párt.[569] Ők 1925-ig szervezetileg is önállók voltak a Csehszlovák Szociáldemokrata Párttól, és nem fogadták el az utóbbiak csehszlovakista nézeteit sem. Nem sikerült azonban egyenrangú partnerként elfogadtatni magukat az utóbbiakkal, miközben a kommunista párt megalakulása őket is sújtotta, így a következő választásokon már hiába próbálkoztak a parlamentbe kerüléssel. Programjuk a szocializmus felépítése és a nemzeti egyenjogúság és önrendelkezés volt. Magyarországra gyanakvással tekintettek, de bírálták a kardcsörtetőnek tartott beneşi külpolitikát is. A csehszlovák berendezkedést pedig a magyar pártokhoz hasonlóan alapelvei megtagadásával vádolták. Általában internacionalista, az osztrák szociáldemokraták 1899-ben elfogadott, nemzeti egyenjogúságot hirdető brünni programja alapján álló, és minden reakció ellen küzdő pártként tekintettek magukra.[570] Nézeteik amúgy a magyar kisebbségi pártok néhány szereplője számára tárgyalási alapot jelentet-

[565] Mind a szociáldemokrata párt, mind a kommunisták, illetve a hozzájuk közel álló csoportok jelentősége sokkal kisebb volt az OMP és a magyar szervezetek jelentőségénél. Ez nem jelenti azt, hogy ezek eszmetörténeti szempontból ne lennének fontosak, de identitáspolitikai szerepük igen mérsékelt maradt. Bárdi Nándor 2013, 450–454., 497–498.

[566] Bárdi Nándor 2013, 468.; Horváth Sz. Ferenc 2007, 200.

[567] Bárdi Nándor 2013, 262–263.

[568] Horváth Sz. Ferenc 2007, 169–183.

[569] Simon Attila 2013b, 50–51.; Jobbágy István 2005, 369.

[570] Simon Attila 2013b, 61.

tek volna, amennyiben lazítják az emigránsokkal ápolt kapcsolatukat, és egyúttal a magyarországi forradalmat jelképező személyek helyett az „októberi eszméket" helyezik az előtérbe.[571]

Mellettük, pontosabban utánuk, még számos ún. aktivista, Csehszlovákiát elfogadó, sőt támogató formáció tett kísérletet magyar szavazók megnyerésére, nemritkán a csehszlovák pártok előnyére, inkább kevesebb, mint több sikerrel. A Csánki Aladár-féle földművespárt mellett leváltása után Lelley is tett erre kísérletet, ahogy a kisgazdák szakadárjai is Mohácsy János vezetésével. Elsősorban azonban a kommunista párt számíthatott a magyarokra mind szervezeteikben, mind szavazóként; a választások során rendre elnyerve a magyar választók igen jelentős részének támogatását. A kommunisták azonban ellenzéki párt voltak, még ha támogatták is az államot. Aktivistaként tehát azok jutottak nagyobb szerephez, akik a nagy pártok mellett kiválva kezdtek politikai karriert.[572] Csomor István gazdálkodó agrárpárti és Schulcz Ignác nyomdatulajdonos szociáldemokrata[573] személyében 1935-től nemzetgyűlési képviselőt is adtak pártjaiknak. Mivel hosszú idő óta először került sor arra, hogy a kormánypártok soraiban is legyenek magyar képviselők, ezt a ciklust fontos viták jellemezték, amelyek betekintést adnak abba is, miként képzelték el az aktivisták a magyarságot, és miként tekintettek Magyarországra, illetve a magyar kisebbségi pártokra.

Az aktivizmus és vele a magyar nemzeti közösség meghatározása kapcsán a legfontosabb talán az a megállapításuk, hogy a két magyar kisebbségi párt valójában nem a magyarság egészét képviseli, ezért nem is sajátíthatják ki annak képviseletét.[574] (Ennek tükrében még érthetőbb, hogy miért helyeztek az OKP és az MNP képviselői – mint láthattuk – akkora súlyt saját győzelmük emlegetésére.) A képviselet kisajátíthatatlansága azonban az aktivisták szemszögéből nemcsak azt jelentette, hogy ők is jelentős számú magyar szavazatot kaptak, hanem azt is, hogy a kisebbségi magyar pártok valójában nem a népet, hanem csak egy szűk uralkodó osztály érdekeit képviselik. A magyarság, úgymond, nem csak grófokból áll, így valójában az aktivisták reprezentálják a demokratikus magyarokat, és amikor ellenfeleik nemzeti egységről beszélnek, akkor igazából Gömbös nemzeti öncélúságára gondolnak, ami az aktivisták szerint a grófok és földbirtokosok öncélúsága.[575] A tényleges képviselet hiányával függ össze az is, hogy kisebbségi magyar pártok nem a nép tényleges problémáit kérik számon, hanem sérelmeket gyártanak, illetve olyanok sérelmeit hangoztatják, akik közülük valók, és már rég egzisztenciát teremtettek Magyarországon, az ottani kormány segítségével. Éppen ezért sérelmeik is csak puszta osztálysérelem.[576]

[571] Filep Tamás Gusztáv: Kormánypárton vagy ellenzékben? In: Uő 2007b, 28.

[572] Jobbágy István 2005, 369–371., 378–383.

[573] Simon Attila, 2013b, 61. 70. lj. Értékelésük a kisebbségi magyar pártok soraiban meglehetősen elítélő volt. Csomor esetében a tartománygyűlési tevékenységéről született beszámolók gyakran gúnyolódtak műveletlenségén, például azon, hogyan torzította el az általa használt idegen szavakat. Csomor István a maradékbirtokos Tiborc viharos szócsatába keveredett a magyarság képviselőivel a pozsonyi tartománygyűlésen. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. november 7. 5–6.,

[574] Schulcz Ignác beszéde a kormányprogram vitájában, 1935. június 26. http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/006schuz/prilohy/priloh08.htm (letöltve 2013. szeptember 20.), Csomor István beszéde a kormányprogram vitájában, 1935. június 26. http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/006schuz/prilohy/priloh08.htm (letöltve 2013. szeptember 20.), Uő a költségvetés vitájában, 1936. december 1., http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/068schuz/prilohy/priloh10.htm (letöltve 2013. szeptember 20.), Schulcz Ignác a költségvetés vitájában, 1935. december 7. http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/018schuz/prilohy/priloh02.html (letöltve 2013. szeptember 20.).

[575] Csomor István beszéde a kormányprogram vitájában, 1935. június 26.; Schulcz Ignác beszéde a kormányprogram vitájában, 1935. június 26. Uo.

[576] Schulcz Ignác a költségvetés vitájában, 1935. december 7. Uo.

Egry Gábor 10 28.indd 183 2015. 10. 28. 16:04:04

Ez a történelmi osztály, amit ezek szerint a kisebbségi magyar pártok képviselnek, nemcsak a régi világhoz ragaszkodik, és nem csupán elnyomni akarja a magyar népet, hanem egyúttal erkölcstelen is. Méghozzá nem csak a jelenben, hanem történetileg, szinte esszenciálisan az. Lám az az Esterházy kéri számon Csomor Istvánon maradékbirtokát,[577] akinek Csomor szerint inkább az Esterházy Antal által elárult Rákóczi Ferenc birtokaiból családjának jutott birtoktestekkel kellene elszámolnia. „Az árulók sohasem paraszti kunyhókban, hanem főúri kastélyokban születtek" – vonta le a következtetést Csomor. Ez a kétes erkölcsi állapot és képmutatás Csomor és Schulcz szerint természetesen a jelenre nézve is igaz, ami számos példával igazolható. Például a magyar ellenzéki pártok képviselői nem álltak fel az ülésterembe lépő Masaryk tiszteletére, ami az aktivista szónok szerint nemcsak ízléstelenség, de szemben is áll a magyarok körében az elnök iránt érezhető szeretettel.[578] Vagy az OKP maradékbirtokosai – mert ilyenekről is beszámolhattak – meg se művelik a földjüket, hanem bérbe adják, és nem falubéli magyaroknak, akik bérbe vennék, hanem kívülállóknak.[579] Ha pedig mégis magyarok kapják a bérletet, akkor megkövetelik tőlük, hogy belépjenek az OKP-ba. Egy másik példa volt az osztályönzésre az a magyar kisebbségi párti vezetők irányította árvízmentesítő társulat, amelynek 16 vezetője háromszor annyi jövedelmet húz, mint 33 munkásuk együtt, és a társulattól olyanok is jelentős havi jövedelemhez jutottak, akik nem ott dolgoznak, vagy egyenesen Magyarországon élnek. Mindez a bírálók szerint érdekes fényt vet arra, hogy a magyar pártok munkahelyeket követelnek az ifjúságnak. A legsúlyosabb megjegyzés azonban minden bizonnyal az volt, hogy a magyar kisebbségi pártok vezetőinek politikája, áskálódása Csehszlovákia ellen, nem „gerinces, becsületes magyar kisebbségi politika",[580] hiszen az urak ostorozása a kisebbségi magyar elit számára csak a megszokott baloldali támadás volt, ez az állítás azonban a magyar úriember körükben történetileg kialakult és szívósan élő autosztereotípiájának tagadását jelentette.

Ezek az erkölcstelen urak, akik amúgy is csak saját történelmi osztályukat képviselik, és persze Magyarországot, ahol ez az osztály még mindig hatalmon van, ellentétben a republikánus és demokratikus Csehszlovákiával, nyilvánvalóan nem lehetnek demokratikusak. Így az általuk hangoztatott nemzeti egység is csak belső diktatúrát jelenthet. Gömbös nemzeti öncélúsága, amit állítólag visszhangoztak, amúgy is a szociáldemokrácia „likvidálásáról szól" – mondta Schulcz.[581] Az aktivista képviselőknek a sokat hangoztatott munka sem tűnt fel, helyette lózungokat, sérelmek gyártását, Magyarország érdekeinek védelmét a csehszlovákiai magyarok érdekei helyett, valamint destruálást tapasztaltak.

Ám talán még ennek a progresszív és baloldali történelem- és társadalomképen nyugvó teljes elutasításnak a tükrében is meglepő, miként is látták az aktivisták saját magukat. Az persze természetes, hogy számukra aktivizmusuk nem csupán a reálpolitikát és egyúttal nem csupán a köztársaság igenlését, a törvények betartását és az állampolgári kötelezettségek teljesítését, Csehszlovákia

[577] Maradékbirtokhoz a földreform során kisajátított, de később szét nem osztott állományból lehetett hozzájutni, rendszerint jutányos áron. Simon Attila 2009a, 17., 39., 45–46., 56.

[578] Csomor István a költségvetés vitájában, 1936. december 1.; Schulcz Ignác beszéde a kormányprogram vitájában, 1935. június 26. Uo.

[579] Simon Attila 2009a, 59.

[580] Csomor István a költségvetés vitájában, 1936. december 1.; Schulcz Ignác a költségvetés vitájában, 1935. december 7.; Schulcz Ignác beszéde a kormányprogram vitájában, 1935. június 26. Uo.

[581] Schulcz Ignác beszéde a kormányprogram vitájában, 1935. június 26. Uo.

Egry Gábor 10 28.indd 184 2015. 10. 28. 16:04:04

létének elfogadását jelentette, hanem érzelmi azonosulást a demokratikus renddel, ami szerintük egyedül garantálhatja a kisebbségek megmaradását. Ezt jelzik a Masarykra vonatkozó kitételek, vagy Hodža megidézése egy vitában tekintélyként.[582] Csakhogy ők ezen is túlléptek akkor, amikor a magyarság megújulását is maguknak, az aktivizmusnak tulajdonították. „Egy új magyarság jelentkezik a csehszlovák republikában, egy új magyarság jelentkezik a politikai élet porondján" – mondta Schulcz, míg Csomor arról beszélt, hogy Hodža szerint a „magyar földművesek és munkások képviselői jobb államférfiaknak bizonyultak, mint a történelmi osztályok képviselői".[583] A demokratikus, nem csupán lojális, hanem odaadó, republikánus érzelmű, népből érkezett, de nem magyarországi nacionalista magyarság volt tehát az önkép és identitáspolitikai cél is, ami azonban megőrzi magyar kultúráját is, sőt erre csak Csehszlovákiában lehet képes.[584] Amikor pedig Stunda István aktivista politikus azt fejtegette, hogy „a magyar nép ebben a köztársaságban lett nemzetté és a magyar nemzeti élet, nemzeti sors mintegy Istentől elrendelt hordozójává" – azt is kifejezésre juttatta, hogy az aktivizmus közösségfelfogása hozhatja majd el Magyarország számára is az igazi nemzeti létet.[585]

Visszatekintve talán nem is az az igazi kérdés, hogy mennyiben volt ez a felfogás az ekkor már felbomlott Sarló, illetve az új nemzedék öröksége, és mennyiben a Magyarországról állandó gyanakvással figyelt polgári radikális, szociáldemokrata és kommunista emigránsok hatása, továbbá a domináns csehszlovák republikanizmus lenyomata. Sokkal izgalmasabb az, hogy mennyiben volt életképes ez a közösségvízió a korszak Csehszlovákiájában? Elvileg mindenképpen, hiszen ez is egyfajta lehetséges csoportazonosságot jelentett, méghozzá olyat, amelynek intézményes újratermelése az állam segítségével megoldhatónak tűnhetett. Csakhogy óhatatlanul felmerül az a probléma is, hogy vajon Csehszlovákia és a cseh(szlovák) identitás-diskurzus valóban alkalmat kínált-e egy új típusú, de a magyarok által végül mégis magyarnak elfogadott önazonosság kialakítására? Elvégre a cseh republikanizmusnak, és vele a magyar aktivistáknak is, a kiindulópontja olyan történelemszemlélet volt, ami nagyban eltért a korszak magyarországi történelemképétől, azzal ellentétben és azt megkérdőjelezve, az uralkodó osztályok és a nép ellentétére épült. Persze végső soron ebből is lehetett koherens magyar nemzeti történeti elbeszélést formálni, amint az kiderült Magyarországon is, igaz, már csak a második világháborút követően, egy másik politikai rendszerben. Csakhogy a korszak csehszlovákiai iskolarendszerében nem ez, vagyis az 1945 után domináns osztályalapú és a magyar nemzeti, függetlenségi történeti elbeszélés hatásosnak bizonyult kombinációja dominált, hanem egy ettől is eltérő változat. Ez lényegében kivetítette a cseh történelmi koncepciót, miközben szisztematikusan lebontotta a hagyományos magyar elbeszélést.[586] Ennek tükrében már sokkal kérdésesebb, hogy mit is jelentett volna ez az új magyarság, hol húzódott volna a cseh–magyar választóvonal?

Legalább ennyire problémás volt a hozzáférés a nemzeti kultúrához és annak újratermelése, megint csak elsősorban a gyakorlatban és nem elvileg. A csehszlovák hatóságok ugyanis igen nagy

[582] Csomor István a költségvetés vitájában, 1936. december 1. Uo.

[583] Schulcz Ignác beszéde a kormányprogram vitájában, 1935. június 26.; Csomor István beszéde a kormányprogram vitájában, 1935. június 26. Uo.

[584] Schulcz Ignác a költségvetés vitájában, 1935. december 7. Uo.

[585] Simon Attila 2010, 80., 86.

[586] Simon Attila 2010, 46–49.; Fizély Imre 1938; Sinkó Ferenc 1938.

Egry Gábor 10 28.indd 185 2015. 10. 28. 16:04:04

mértékben korlátozták az országba érkező magyar nyelvű sajtót, könyveket és a művészek mozgását, ráadásul ez a fajta tartalmi cenzúra sokkal erősebben jelentkezett a magyarországi főáramú nemzeti kultúra termékeivel kapcsolatban. Amit progresszívnek, ellenzékinek, antirevizionistának láttak, azt könnyebben beengedték.[587] Így aztán – a rádióadásoktól eltekintve[588] – a minőségi kulturális fogyasztás lehetősége Csehszlovákiában jelentős mértékben eltért a magyarországitól, és ezt erősítette, hogy a két állam preferenciái is ellentétesek voltak. Ez persze egy bizonyos pontig talán önmagától is bekövetkezett volna, hiszen a csehszlovák iskolarendszer elég komoly lehetőségeket biztosított a szülőknek az iskola ellenőrzésében.[589] Ez egyfelől eleve sajátos, Magyarországon nem létező demokratikus tapasztalat volt, másfelől pedig nyilvánvalóan el is térítheté az iskolai oktatás tartalmát a magyarországitól. De akár az állami akarat eredménye volt, akár az egyéni és közösségi fellépésé, a csehszlovák oktatási rendszer a hagyományos magyar önazonosság kulcsképzeteit nemcsak aláásta és helyettesítette, hanem gyakran azok ellenében kínált azonosulást. Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy a csehszlovák önkép, amelyet a republikánus magyarok lelkesen elfogadni szándékoztak, milyen mértékben antitézisként határozta meg Magyarországot, nehezen hihető, hogy az eredmény olyan magyar vagy csehszlovákiai magyar identitás lehetett volna, ami önmagán az elnevezésen túl bármilyen módon kapcsolódik a magyarországi magyar önazonossághoz. Gyökeresen új, a csehszlovák önazonossághoz sok szempontból közel álló önazonosítási lehetőség volt formálódóban, ami egyébként logikus is volt, ha a csehszlovák állam által elvárt lojalitás nem csupán politikai és állampolgári, hanem részben kulturális is volt.[590]

Ennek tükrében talán az is érthető, hogy a magyar kisebbségi pártok komolyan foglalkoztak azzal, hogy olyan módon határozzák meg a demokráciát, ami a közösségi önszerveződést és az ennek keretet adó politikai, szervezeti egységet is legitimmé teszi. Ennek során nem csupán a csehszlovák demokráciától kellett megkülönböztetni magukat – ezzel bizonyos értelemben annak demokratikus jellegét is megkérdőjelezve –, hanem az oligarchikus, osztályuralmon alapuló régi világtól és a felemelkedő totális rendszerektől, pontosabban ezek jobboldali képviselőitől is, mivel adottság volt a két kisebbségi magyar párt antikommunizmusa. A jobboldali diktatúráktól történő megkülönböztetés azért is fontos volt, mert az aktivisták, illetve a kommunisták, a köztársaságot a demokrácia védőbástyájaként meghatározva sokszor sikeresen mozgósították magyarokat antifasiszta célok érdekében, a német fenyegetés ellen. Ehhez esetenként még a magyar kisebbségi pártok szervezeteit is csatlakozásra bírták.[591]

Az első lépés ezen az úton a tömegdemokrácia demokratikus voltának megkérdőjelezése volt. Ennek jegyében születtek az olyan kijelentések, mint „ellenállni az áldemokrácia csábításának", vagy „demokraták vagyunk, de egészséges értelemben".[592] Eszerint a csehszlovák demokrácia va-

[587] Ablonczy Balázs: A csehszlovák minta, In: Uő 2011, 177–179.

[588] Glatz Ferenc 1975.; Stier Miklós 1975.; Ormos Mária 2000, I. kötet 285–295.

[589] Fizély Imre 1938.

[590] Bakke 2004, 43–44. Ezzel együtt a már említett felfogás, miszerint a kisebbségi magyarok demokratikus közössége az igazi nemzet, egy darabig áthidalhatta ezt az ellentmondást, hiszen feltételezhető volt, hogy valamikor majd egy demokratizálódó Magyarország is követi a kisebbségi magyarokat ezen az úton.

[591] Simon Attila 2010, 86., 156.; Bizalmi férfi jelentése 1937. december 12., BM VII. res. 14.204/1937, MNL OL K28 17 cs. 59. t. 330. f.; MNL OL K28 22. cs. 60. t. 1937-P-15405 13. f.; 16–19. f.

[592] Esterházy: Fő feladatunk a nemzeti önudat s a keresztény felfogás erősítése, *Prágai Magyar Hírlap,* 1932. december 12. Angyal Béla (szerk.) 2004, 428.

lójában a törtetők, erőszakosok és a hangoskodók demokráciája. Ezt egészítette ki, hogy a felső tízezer és a nyomorgó tömegek közötti kiáltó különbségeket is ellentétesnek láttatták a demokráciával, vagyis a megvalósult demokráciát a részérdekek képviselőjének minősítették, egyúttal megfordítva az ellenfeleik részéről a magyarokra alkalmazott sztereotípiákat is. Kapcsolódott ehhez még az is, hogy a pártokat azért kárhoztatták, mert mindegyik saját szája íze szerint értelmezi a demokrácia fogalmát, miközben az „népuralom – becsületes, igazságos, tényleges népi uralom".[593] Ez utóbbi megfogalmazás kiemelte a demokrácia erkölcsi vetületét is, annak „humanisztikus igazságát", szerintük ezért sem fogadható el, hogy bármelyik nép a többségre hivatkozva uralmat gyakoroljon a másik felett. Ugyanakkor ez, mint az kiderül például Szvatkó 1937-es programadó cikkéből is, az egységes nemzetállami berendezkedés keretei közt még demokratikus körülmények megléte esetén is elkerülhetetlennek tűnik. A probléma gyökere ugyanis nem a jogok és intézmények megléte, hanem a kisebbségi közösség kisebbrendűségi érzése, versenyképtelensége. Ezért a magyarok akkor is alkalmazkodnának a többség részéről feltételezett elvárásokhoz, ha egyébként lennének iskoláik, ha a hivatalnokoknak nem kellene félteniük az állásukat. Csak akkor lehetséges magyarként létezni, azaz akkor élhet „önérzetesen és veszélytelenül […] saját formái és lehetőségei közt, ha nincs kitéve nyomásnak, és ha kap valamit az nem kegy, aminek lelki ára van, hanem természetesség" – szólt a következtetés.[594]

Ebből meglehetősen logikusan következik, hogy a demokrácia mindenekelőtt a közösség megszervezésén múlik. Ez lehet kantonszervezet, amit Szvatkó javasolt az egyébként félhivatalos *Új Szellem*ben, de az a fajta, a pilléresedésre emlékeztető önszerveződés is, amelyet a politikusok hangoztattak, illetve időről időre megkezdtek egy magyar párt keretei közt. Ehhez kellett az egységes szerveződés, ami így a pártokból egységes magyar és demokratikus keretet alkothatott.[595] A demokrácia azonban ezen belül nem feltétlenül vagy nem elsősorban a döntésekben való részvételt jelentette, hanem „a nevelés, a leszegényedés és a körülmények kényszerítő hatása alatt […] fejlődik ki a kisebbségen belül a szolidaritás, az egymást segítés, az igazságosság, azaz a demokrácia tudata".[596] Ez utóbbi meghatározás – amit Duka-Zólyomi Norberttől, a pozsonyi MAKK elnökeként a húszas évek ifjúsági konfliktusainak aktív résztvevőjétől idézett Szvatkó – rímel a politikai diskurzus demokráciafogalmára is. És a szolidaritáson keresztül természetesen szorosan kapcsolódott a szociális eszméhez is. Ezt, vagyis a „demokrácia szociális oldalát" Csehszlovákián is számon lehetett kérni. „Ebben az országban abszolúte hiányzik a demokrácia, a szociális érzés", a kormány ehelyett félelmében erőszakszervezetekre költi a pénzt. Ezzel ismét elértünk a kiindulópontra, a demokrácia hiányára, amivel szemben a kisebbség berendezkedése jelentette a valódi demokráciát. Sőt, Csehszlovákia innen nézve akár diktatúra is lehetett.[597]

Mivel azonban a csehszlovák berendezkedés bírálata átfedést mutatott a totális mozgalmak részéről megfogalmazott kritikákkal, továbbá a magyar politikai erők körében sem volt egyetértés a viszonyról a náci elképzelésekhez, nem lehetett megkerülni az új magyar kisebbségi demokrácia

[593] Jaross Andor a költségvetés vitájában, 1935. december 6.

[594] Szvatkó Pál, 1993, eredetileg *Új Szellem*, 1937. december 20. 9–11. Érdemes megfigyelni azt is, hogy Szvatkó cikke bizonyos értelemben Makkai „Nem lehet"-jének mérsékelt, ha lehet így fogalmazni, republikánus-demokratikus megfogalmazásaként is olvasható.

[595] Ahn 2009, 61.

[596] Szvatkó Pál 1993. Lásd még G. Kovács László 1993.

[597] Esterházy János beszéde a költségvetés vitájában, 1937. december 1.

Egry Gábor 10 28.indd 187 2015. 10. 28. 16:04:04

és a szintén szervezett egységet hirdető fasizmus viszonyát sem. A gyakori tautologikus érvelés mellett – eszerint a kisebbség nem lehet híve a totális eszméknek, hiszen „éltető eleme a demokrácia" –, az egyik fő érv a két jelenség elkülönítésére az volt, hogy a kisebbségi egység csak védekező jellegű.[598] Emellett megfogalmazható volt az is, miként ezt Szvatkó tette, hogy a kisebbségi egység politikai szükségszerűség, hiszen csak így lehet esélyük céljaik elérésére az adott intézményi és politikai keretek között. Amennyiben megosztottak lennének, megtagadhatnák követeléseik teljesítését arra hivatkozva, hogy vannak köztük olyanok, akik nem támogatják azokat. Szvatkó érvelése szerint ebből az is következik, hogy az egység nem azonos a fasizmussal, ha mégis így lenne, akkor csakis a fasizmus lehetne célravezető a kisebbségek számára.[599]

A kisebbségi közösség önszerveződése tehát lényegében magától értetődően demokratikus volt a két – 1936-tól már csak egy – kisebbségi magyar párt diskurzusában. Ez a demokrácia azonban sajátos viszonyban állt a létező parlamentáris demokratikus rendszerrel, csakúgy, mint a nem demokratikus parlamentarizmussal, illetve a nem parlamentáris rendszerekkel. A demokrácián közösségileg és nem egyénileg megélhető jelenséget értettek, és így azt szembe is állították az individualizmusból levezetett liberalizmussal. A tömeg mozgósítása és a választások helyett a népművelés, a közösségi életet és a közösséget magát előrevivő értékek elsajátítása, a közösségért végzett munka elfogadása volt a kulcs, hiszen ennek segítségével jöhet létre az egység, ami egységként is demokratikusabb volt, mint a megosztottságra épülő parlamentarizmus. Világos, hogy ebben a gondolatrendszerben a nemzet és vele a nacionalizmus megkérdőjelezhetetlenné válik, immár nem ideológia, hanem a közösség eleve elrendelt sajátossága lesz, hiszen csak így biztosítható, hogy a nemzet szerepe belülről kétségtelen legyen, ezzel is alátámasztva a pártpolitika elutasítását. A demokrácia tehát nem egyéb, mint a részvétel a közösségért folyó munkában, és a közösség harmonikus berendezkedése, valamint annak szociális oldala. Ez utóbbi pedig a közösséget alkotó csoportok esszencialista szemléletén alapul, a meglehetősen sematikus társadalomkép szerint mindegyikük elengedhetetlen és adott formájában örök. Bár történt utalás a döntésekben való részvételre is, ezt azonban a kantonizációs vagy autonómiatervektől eltekintve, közjogi felvetések hiányában többnyire nem részletezték. Úgy tűnik, hogy a felelősség- és áldozatvállalás nyomán végzett nemzeti munka és vele a részvétel az intézményekben kielégíti ezt is, és így jelenítődhetnek meg a nem szoros értelemben vett politikai érdekek is, anélkül hogy a pártpolitikára kellene bízni a képviseletüket.

[598] Jaross Andor beszéde a költségvetés vitájában, 1935. december 6.

[599] Ahn 2009, 77–78., 21. jegyzet.

Egry Gábor 10 28.indd 188 2015. 10. 28. 16:04:04

dc_1187_16

UTAK MAGYARORSZÁGRA

Látható tehát, hogy a harmincas években az önszervező, befelé forduló, szervezetileg, értékeiben és a társadalmi választóvonalakat illetően egységes, harmonikusan szervezett közösség magyar elképzelése messze nem állt önmagában a csehszlovákiai palettán. A tényleges társadalomszervezés és főleg az egység azonban megkérdőjelezhető volt a magyarok és a szlovákok esetében egyaránt. Az 1935. évi választások megmutatták, hogy mind a kommunisták, mind a csehszlovakista pártok és azok magyar szervezetei jelentékeny támogatásra számíthatnak, és ezt jelezték a parlament már idézett vitái is.[600] A különböző politikai manőverek, a nemzetközi helyzet alakulása, a spanyol polgárháború vagy a hitleri Németország egyre inkább Csehszlovákiára vetülő árnya mellett és nyomán az ország belső törésvonalai is egyre mélyebbnek tűntek. A Szudétanémet Párt választási győzelme felbátorította a többi nem csehszlovakista pártot is, és Masaryk utódlása 1935 decemberében a cseh pártok ellentéteit is exponálta, a köztársaság helyzete egyre nehezebbnek tűnt. A politikusok a tartós stabilizáció lehetőségét keresték, jelesül a kisebbségi kérdés megoldását illetően a meglévő jogszabályok betartásától és a jogkiterjesztéstől a nemzetiségi statútum tervén át az autonómiakövetelésekig terjedtek a javaslatok, ezek azonban végül nem materializálódtak.[601] Az 1938-as helyhatósági választások kampánya tehát már olyan légkörben zajlott, ami eleve kedvezett a konfrontációnak. Ezt a Csehszlovákia helyzetét megrendítő anschluss még inkább felerősítette.

A kampányból ennek megfelelően egyfajta társadalmi dráma lett, vagyis olyan helyzet állt elő, amikor a feszültségek végül felülírják vagy elnyomják a társadalmat, társadalmi csoportokat, nem nemzeti közösségeket akár etnikai határokon át is egyesítő társadalmi kapcsolatokat és struktúrákat, illetve a létező, nem etnikus választóvonalakat. Az egyén végül korlátozott számú lehetőség közötti választásra kényszerül, így végső azonosulását juttatva kifejezésre.[602] A 'mi' és 'ők' kettősségére épülő identitáspolitika is alkalmas lehet ilyen helyzet kialakítására, amennyiben a közösség elfogadja, hogy egy adott (nem feltétlenül csak politikai értelemben vett) választás valóban az önazonosság kifejezésére szolgál, vagy ott és akkor ez a szükségszerű. Csehszlovákiában lényegében az egész 1938. év folyamán ez zajlott, fokozódó sikerrel.[603] A helyi választásokat az ellenzék és a kormánypártok is saját országos politikai irányvonaluk megerősítéseként szerették volna látni, attól tették függővé az ország egészének jövőjét, így a nem csehszlovakista ellenzéki pártok a nemzeti egység jegyében kérték a szavazók támogatását, jórészt valaki ellenében, ezzel is igazolandó, hogy nemzeti közösségük mögöttük áll.[604]

[600] Ward 2013, 137–138., 143.

[601] Ward 2013, 138–143., Simon Attila 2010, 129–147.

[602] Turner 1957, 93.; Uő 1974.

[603] Olyannyira kiéleződött a helyzet, hogy a határvonal is élet-halál kérdéssé vált, a bécsi döntés után több településen tömegesen jajveszékeltek az utcán a helybeliek, hogy éhen fognak halni és elvesznek, mert Csehszlovákia területén maradtak. Ilyés Zoltán 2002, 286. 25. lj.

[604] Simon Attila 2010, 101–102.

Egry Gábor 10 28.indd 189 2015. 10. 28. 16:04:04

A Szlovák Néppárt kampányában azt hangoztatta, hogy Európában elérkezett a nemzeti egység kora. Ezt mutatja a Szudétanémet Párt sikere is, akiknek azonnal autonómiát és munkahelyeket ígértek Prágából. De a kampányanyagok szerint azért is szükség volt az egységre – vagyis a Szlovák Néppárt támogatására –, mert a szlovákokat mindenfelől ellenségek veszik körül: csehek, ateisták, antiklerikálisok, judeo-bolsevikok. Ezekben közös a vallásellenesség, a keresztények lenézése, sértegetése, megalázása, a katolikus iskolák ellehetetlenítése, a szabad szerelem, a keresztény család felszámolása. Bár ezek elvileg nem etnikus jegyek, a kampány világossá tette, hogy amiként a kereszténység összeforrt a szlovák nemzettel, úgy a keresztényellenesség is cseh, zsidó és csak emellett általában ateista tulajdonság.[605]

Az immár Egyesült Magyar Pártként fellépő magyar kisebbségi párt is hasonló stratégiát követett azzal a különbséggel, hogy a kampány a frissen egyesült párt működőképességének demonstrálása mellett a közösség egységének megteremtésére is lehetőséget adott választási gyűlésekkel, rituálékkal. Esterházy már a parlamenti klub február eleji ülésén kijelentette, hogy „minden magyarnak színt kell vallania", a népi gondolat jegyében szerveződő közösségben többé nem lehetnek olyan magyarok, akik „nemzetközi cégér alatt működő pártprogramokat szolgálnak".[606] A tömeggyűlések sorát április elején kezdték volna el, a szervezők életközelien hangsúlyozták, hogy mindenkit mozgósítani kell, akár szekéren vagy biciklivel. A kormány által elrendelt gyűléstilalom miatt ezekre a rendezvényekre nem került sor, a kampány azonban az egység jegyében zajlott, jelszava volt az „Egy Isten, egy sors, egy akarat, egy tábor!".[607]

A párt választási felhívása nemzeti kötelességnek nevezte mind azt, hogy a párt vezetői harcba hívják a magyarokat, mind a párt támogatását. Az egyes nemzetek egységesülését Csehszlovákiában a kor domináns jelenségének nevezte, a magyarokat osztálykülönbség nélkül hívta a párt táborába, hűségükért hűséget ígért cserébe. Az EMP-t egyedül lehetséges választásként mutatta be, de nem racionális indokok alapján, hanem egyedül a nemzeti összetartozás miatt: „Magyarok! Földművesek! Munkások! Iparosok! Közalkalmazottak és diplomás magyarok! Nincs más út előttetek, mint a mi utunk: a nemzet útja. A közös vér, a közös sors, a közös történelmi tudat dobolja lelkiismeretünkbe: egységes politikai szervezetbe minden magyart!" A felhívás tagadta, hogy aki magyar, lehet semleges is, esetleg félénk, tévelygő vagy más szervezet tagja, érdektelen, alvó lelkiismeretű. Még ezeknek is érezniük kell a felelősséget a nemzetért, az ő helyük is az EMP-ben van – szólt a szöveg. A választás célja az, hogy végre csak az beszélhessen a magyarság nevében, aki az egységes magyar nemzetközösséget jelentő szervezet részese – szólt a felhívás, megerősítve, hogy a kampány egyik célja éppen a hiányzó szervezettség megteremtése volt. Tevőlegesen pedig ezt segítette az újonnan belépők és a belépést elutasítók listáinak elkészítése is. A párt a kampányban egy 'felvidéki himnuszt' is bevetett, „Itt magyarnak lenni" kezdettel, ami egy húszas évekbeli költemény volt. A megzenésített verset énekelték a gyűléseken és a kampányzárón is, sőt amikor egy alkalommal a rendőrség félbe akarta szakítani az éneklést, a jelenlévők nem hagyták magukat.[608]

A tevőleges, szervezeti egység megteremtésére is lépések történtek a kampány idején. A felhívás és a párt diskurzusa is egyértelművé tette, hogy az EMP azonos a szervezett nemzetközösséggel.

[605] Felak 1994, 186–188.
[606] Simon Attila 2010, 93.
[607] Uo. 110.
[608] Uo. 110–112., 115., 120.

Egry Gábor 10 28.indd 190 2015. 10. 28. 16:04:04

Ennek jegyében sok községben került sor a rivális pártok tagjainak beléptetésére, mindenekelőtt azért, hogy egységes magyar listát indítsanak. A párt programja ekkor sem beszélt magyar autonómiáról, helyette politikai okokból az ún. autonomista blokk létrehozása érdekében Szlovákia autonómiáját támogatta, Jaross azonban egy kampánygyűlésen már a teljes leválás programját hirdette meg. A magyarokat magyarok igazgassák, magyarok bíráskodjanak felettük, magyar rendőrök ügyeljenek a biztonságra, magyarok legyenek a fináncok, és magyarok műveljék a magyar földet.[609]

A választás a Szlovák Néppártnak inkább félsikert hozott, mivel a választási blokkba tömörült csehszlovakista pártokat végül nem sikerült legyőznie. Az EMP viszont megerősödött, amit hatalmas győzelemként és a magyar egység visszaigazolásaként, létrejötteként propagált. Ezzel együtt a magyar választók kb. 20–25%-a még mindig az aktivistákat és a kommunistákat támogatta. A magyar egység szempontjából azonban mindenképp lényeges volt, hogy az egyébként szavazataik számát kismértékben még növelni is képes szociáldemokraták ezúttal éppen a munkásság lakta városokban szorultak vissza, a kommunisták szavazatai pedig szinte megfeleződtek, jelezve, hogy az EMP valóban meg tudta szólítani a munkásokat is.[610]

Mindenesetre az egész évet a magyar nemzeti önazonosság erősödő megnyilvánulásai jellemezték. Nőtt a magyar iskolák tanulóinak létszáma, a Léván, augusztus közepén megrendezett szabadtéri játékokon több ezren látták a *János vitéz* mindhárom előadását, köztük aktivista politikusok is, és tömegek látogatták a komáromi Dalosünnepet, a főrévi EMP-ünnepséget vagy a kassai magyar napot, de mindenekelőtt tömegesen léptek be a pártba. A közösségszervezés, amelynek középpontjában immár vitathatatlanul a párt állt, nyáron újabb lendületet vett. A párt jogvédő irodája újságokban közzétett felhívások révén sürgette magyar nemzeti elven szerveződő szakmai szervezetek létrehozását. Így került sor a magyar közalkalmazottak, gépkocsivezetők, kerékpárosok, tűzoltók, sőt frontharcosok egyesületeinek megalakítására. A közalkalmazott egyesület ügyvezető elnöke Holota János lett, elnöki tanácsában pedig EMP-politikusok is helyet kaptak, például Aixinger László pártigazgató, Tost László Kassáról vagy Korláth Endre ruszinszkói nemzetgyűlési képviselő.[611]

Az igazi lavina mindazonáltal München után és a közeli revízió perspektívája hatására indult el. Az EMP által megalakított Magyar Nemzeti Tanács a „magyar egység" megtestesítőjeként lépett fel, ide már aktivisták is tömegesen léptek be. Mivel Hodža kormányának bukása (1938. szeptember 22.), majd a miniszterelnök Münchent követő emigrációja után az agrárpárti aktivizmus lényegében megszűnt, nyugat-szlovákiai szervezetük csatlakozott a Magyar Nemzeti Tanácshoz.[612] Addig elkötelezetten aktivista lapjuk, a *Magyarság* hirtelen a nemzeti összetartozás retorikáját kezdte használni. A szociáldemokratáknál hasonló folyamatok zajlottak, szervezeteik az MNT irányába indultak el, és Kassán már október 10-én csatlakoztak ahhoz. A párt Országos Magyar Szervezőbizottsága október 18-án feloszlott, kimondta belépésüket az EMP-be.[613] A kommunisták szervezetileg ugyan ellenálltak a belépésnek, de miután a szlovák kormány be-

[609] Uo. 115., 141.

[610] Uo. 120–127.

[611] Uo. 138., 140., 160.

[612] *Új Hírek*, 1938. október 11. Idézi Simon Attila 2010, 216.

[613] *Kassai Újság*, 1938. október 12., *Prágai Magyar Hírlap,* 1938. október 23. Idézi Simon Attila 2010, 217.

tiltotta a pártot, tagságuk többnyire az EMP mögé állt. Egészen sajátos jelenség volt, hogy az autonóm szlovák kormány zsidóellenes intézkedéseinek hatása alatt pozsonyi zsidó fiatalok egy csoportja november 1-jén magyar zászlókkal tüntetett a Carlton Hotel előtt, a város Magyarországhoz csatolását kérve. Arra hivatkoztak, hogy a magyar zsidótörvényeket úgysem tartják be, Magyarország valójában liberális ország.[614]

A párt tehát joggal mondhatta, hogy megteremtette a csehszlovákiai magyar kisebbség egységét, igaz, már csak akkor, amikor ennek a közösségnek éppen csehszlovákiai és kisebbségi jellege lényegében véget ért. Kívülről nézve az egység teljesnek tűnt, habár a társadalomszervezés még mindig csak részleges volt. De a magyarországi fogadtatásból ízelítőt adhatott nekik, hogy a komáromi szlovák–magyar határtárgyalásokon a csehszlovákiai magyarok képviselőit a magyar delegáció sem kezelte partnerként, kivéve az elismert demográfus Révay Istvánt, akinek azonban főként ezekre az ismereteire volt szükség.[615] A második bécsi döntés, 1938. november 2-a után ezt egy darabig ellensúlyozhatta az Országgyűlésbe bevonuló behívott képviselők lelkes ünneplése, de az EMP – és így önértelmezése szerint a volt csehszlovákiai magyar kisebbségi közösség Magyarországhoz került nagyobb részének – sorsa korántsem volt egyértelmű.

Erdélyben is fontos változások következtek be 1938-ban. II. Károly király mesterkedései, a Vasgárda erősödése és a nemzeti liberális kormány viszonylagos sikertelensége az erőszak megfékezésében lassan oda vezettek, hogy a király 1938 februárjában korporatista diktatúra bevezetésével kísérelte meg az állam teljes átalakítását. Ennek nyomán feloszlatta a pártokat, így az Országos Magyar Pártot is, és létrehozta a Nemzeti Újjászületés Frontját (Frontul Renașterii Naționale), a diktatúra mindenkit egyesíteni szándékozó egységes pártját.[616]

Az OMP-n belül már korábban is belső fordulat érlelődött, Bethlen György helyzete meggyengült, ezt nem utolsósorban az mutatta, hogy át kellett adnia Szász Pálnak a közösségszerzésben kulcsfontosságú Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet elnökségét, és magyar körökben folyamatosan arról pletykáltak, hogy hamarosan leváltják, vagy új magyar párt alakul. Eközben folytatódott a fiatalok térnyerése is, elsősorban a szakosztályokban és szakértőként, de Mikó Imre például ekkor már a párt bukaresti irodáját vezette. A párt 1938 elején, hosszú belső küzdelmek után végül elfogadta, hogy antiszemita program alapján választási szövetségre lép Octavian Goga miniszterelnök antiszemita pártjával, igaz, a király már a döntés másnapján menesztette Gogát, és bevezette a diktatúrát, vagyis tevőleges együttműködésre nem került sor. Ezzel együtt az antiszemita program támogatása egyértelmű törést jelentett, és a párt válságát is mutatta.[617]

A királyi diktatúra hasonló állam- és társadalomszervezetet vázolt fel egész Románia számára, mint amilyen a magyar kisebbség körében is egyre elterjedtebb társadalomszervező elképzelések és identitáspolitika voltak, ezen belül azonban nem jelölte ki a nem zsidó kisebbségek helyét. (A zsidók diszkriminációja viszont már a Goga-kormány állampolgársági rendelkezéseivel megkezdődött 1937 végén.) Értelemszerűen a magyarok helyzete sem volt világos, csak annyi volt biztos, hogy az Országos Magyar Pártra is vonatkozik a pártok 1938. március 31-étől hatályos

[614] Uo. 223.

[615] Uo. 208.

[616] Florin Müller: Semnificația ideologică a regimului și Frontului Renașterii Naționale. In: Müller 2015, 216–228. Uő.: Frontului Renașterii Naționale – organism politic al noului regim. In: Müller 2015, 236–274.

[617] Horváth Sz. Ferenc 2007, 184–201.; 195–196.

Egry Gábor 10 28.indd 192 2015. 10. 28. 16:04:04

feloszlatása.[618] Ráadásul kezdetben az új rendszer széles körű rendeletalkotási jogot biztosított a hadsereg hadtestparancsnokságainak is, amit Kolozsvárott arra használtak ki, hogy 1938. február 23-án szigorú rendelkezéseket kibocsátva megtiltsák a vacsorák rendezését, előírják a román nyelv használatát a közhivatalokban vagy éppen a tömegközlekedésben (állomásnevek közlése).[619] Mégis, a király kezdettől fogva megkísérelte a helyzet valamiféle rendezését,[620] amire az is lehetőséget kínált, hogy az autoriter rendszerben megszűnt a politikai verseny, és így a politikai erők sem folytatták nyilvános versenyfutásukat a kisebbségi kérdésben.[621] Az sem volt mellékes, hogy a kormányzat a beilleszkedés szándékának jeleként értékelte az első magyar kezdeményezéseket (Teleki Ádám és Bánffy Miklós, a magyar egyházfők és Szász Pál memorandumait még 1938 márciusában).[622]

Kezdetben a helyzet nem tűnt kedvezőnek, a februárban kibocsátott új alkotmány kifejezetten a román nemzet elsőbbségét hangoztatta a kisebbségekkel szemben. Az új közigazgatási törvény pedig olyan közigazgatási beosztást hozott létre, mely biztosította, hogy a 10 tartomány mindegyikében román többség legyen. (Sőt Háromszéket egyenesen Kárpátokon túli megyékkel vonták össze egy tartományba.) 1938. december 16-án megalakult az új rendszer tömegszervezete, a Nemzeti Újjászületés Frontja anélkül, hogy rendezték volna a kisebbségek helyét az új szervezeten belül. Mindazonáltal hamar megtörténtek az első lépések a kisebbségi kérdés intézésére is. 1938. május 1-jén a Kisebbségi Ügyosztály a kultuszminisztériumtól a miniszterelnökséghez került, és főkormánybiztosság rangjára emelték. Augusztus elején pedig megjelent a már említett kisebbségi statútum is.[623]

Ez a dokumentum – annak ellenére, hogy alkalmazása sokszor a helyi hatóságok jóindulatától függött[624] – elvileg 20 éve nehezen érvényesíthető jogokat biztosított, és régóta megoldatlan sérelmeket orvosolt, mint a névelemzés gyakorlata a beiskolázásoknál, vagy az államsegély hiánya a kisebbségi egyházak papjainak és tanszemélyzetének. S noha az utólagos értékelések szerint kibocsátása megkésett volt, az elkövetkező hónapokban mégis fontos hivatkozási alapként szolgált, és ebből indultak ki a magyar kisebbség képviselői és a kormányzat közötti egyeztetések is.[625]

[618] Uo. 215.

[619] Mikó Imre 1941, 205. Az OMP pártirodáit bezárták. Kolozsvár rendőrkvesztora két hónappal később megerősítette, hogy a hatóságok büntetni fogják még azt is, ha egy vendéglőben, ahol nagyobb számú román nemzetiségű vendég tartózkodik, magyar nótákat játszanak, ha valaki a telefonba először nem románul szól bele, vagy éppen nyilvános helyen nem románul köszön a vendégeknek. Horvát dr. rendőrkvesztor nyilatkozata. *Ellenzék*, 1938. április 22. 2.

[620] Armand Călinescu naplójegyzeteiben beszámol arról, hogy a király már az 1938. március 6-i kormányülésen is a kisebbségi kérdés megoldásának lehetőségét latolgatta, miután Nicolae Iorga felvetette, hogy a nemzeti kisebbségek nem támogatják a kormányt. Egy évvel később Călinescu – ekkor már miniszterelnök – audiencián vett részt az uralkodónál, akivel arról beszéltek, hogy a kisebbségi kérdés megoldatlansága lehetőséget ad Németországnak Románia destabilizálására. Éppen ezért a lehetséges lépések között szerepelt a kisebbségekkel való jó viszony, kíméletes bánásmód. Călinescu 1990, 382., 417.

[621] Mikó Imre 1941, 207–208.

[622] Programe si organizații politice ale minorităților din România pâna la constituția din: 27 februarie 1938. ANIC Fond PCM, dosar 45/1938. 74. f.

[623] Horváth Sz. Ferenc 2007, 216–217.

[624] Ez azonban az egész két világháború közötti időszakra vonatkozóan elmondható, és nemcsak a jogbiztosító, hanem a jogkorlátozó rendelkezések tekintetében is.

[625] Horváth Sz. Ferenc 2007, 217–218.

A két fél kapcsolatfelvétele már 1938 áprilisában megtörtént, ekkor Alexandru Vaida-Voevod azt kérte, hogy az egyházak egy emlékiratban fejtsék ki kéréseiket és sérelmeiket. Nyár végétől aztán Gyárfás Elemér, korábbi szenátor és a Katolikus Státus világi elnöke került előtérbe, részben arra hivatkozva, hogy az OMP utolsó legitim módon megválasztott elnöke, Bethlen György, aki magát a kisebbség jogszerű vezetőjének tartja, külföldön tartózkodik, részben azonban arra célozva, hogy Bethlen távollétében annak politikai ellenfelei, Bánffy Miklós és az EMGE elnöke, Szász Pál esetleg elfogadhatatlan engedmények árán jutnának megállapodásra a román féllel.[626]

A tárgyalások, amelyekbe később – kezdetben egymástól függetlenül – bekapcsolódott mind a Bethlen, mind a Bánffy vezette csoport, részben a kisebbségi követelések teljesítéséről, részben pedig a magyarságnak a Nemzeti Újjászületés Frontjába való betagozódásáról szóltak. Az utóbbi tekintetében a front elkülönített részeként, Bánffy elnökletével és a fiatalok számos képviselőjének (Mikó Imre, Albrecht Dezső, Venczel József, László Dezső, Kéki Béla stb.), valamint a társadalomszervezés eszméje régi képviselőjének, Kós Károlynak, vagy éppen Tamási Áronnak a közreműködésével megalakított Magyar Népközösség (MNK) létrehozása (1939. február 11.) jelentette a megoldást.[627] Az előbbieket illetően már maga a szervezet megalakulása is összefüggött egy sor kisebbségi panasz orvoslására tett kísérlettel. A kormányzat már 1938 nyarán emlékiratot kapott Bánffy Miklóstól a magyar kisebbségi panaszokról (ezek egy része visszaköszönt a kisebbségi statútum pontjai között): az egyházi iskolák működésének biztosítása, a magyar tannyelvű állami iskolák kérdése, arányos képviselet a közigazgatásban.[628] A front megalakulását követően Silviu Dragomir néhány magyar politikus belépése fejében ajánlatot tett az iskolai beiratkozás kérdésének rendezésére, az iskolák államsegélyének biztosítására a költségvetésben, magyar tagozatok létrehozására, az elbocsátott hivatalnokok nyugdíjának folyósítására és a hatóságok toleránsabb viselkedésére. Részben erre válaszul a magyar fél – Bethlen, Bánffy és a fiatal nemzedék képviselői – egy sokkal átfogóbb kívánságlistát állítottak össze 1939 januárjában. Jó részük teljesítését – noha inkább csak általánosságokban – a kormány részéről Dragomir és Armand Călinescu belügyminiszter meg is ígérte, és ezt követte az MNK megalakulása. Az 1939. májusi választásokon kilenc képviselőt és két szenátort juttatott a törvényhozó testületbe.

A Népközösség politikai tevékenységének legfontosabb részét a kijárás és az ügyintézés tette ki, mivel megszűnt a szó korábbi értelmében vett nyilvános politikai élet. Ennek megfelelően a képviselők, szenátorok és a front vezetőségének tagjai mindenekelőtt a miniszterekkel és vezető tisztviselőkkel érintkezve próbálták előadni a sérelmeket és a kívánságokat. 1939. április 19-én Bánffy és Szász Pál juttattak el egy, a helyi hatóságok sérelmes működését taglaló szöveget Călinescu miniszterelnöknek. 1939. szeptember 21-én ugyancsak Bánffy nagy emlékiratban taglalta a kisebbségi kéréseket és sérelmeket, amelyet 1940. január 6-án megismételt, tekintettel arra, hogy már egy év telt el a Magyar Népközösség megalakulása óta. Mindezek mellett rendszeresek voltak a megbeszélések a magyar közösség képviselői és a kormányzat szakpolitikusai, tisztviselői között.[629]

[626] Horváth Sz. Ferenc 2007, 219–220. Bánffy és Bethlen ellentétére lásd Bárdi Nándor 1999, 267–311.

[627] A tárgyalásokat, valamint Bethlen, Bánffy, a magyar és a román kormányzat, mindenekelőtt Silviu Dragomir kisebbségi főkormánybiztos, majd miniszter taktikázását részletesen ismerteti Horváth Sz. Ferenc 2007, 223–229.

[628] Uo. 222.

[629] Uo. 224. 53. lj., 227–232.

A kijáró szerep mellett azonban az MNK kísérletet tett a valódi társadalomszervezésre is. Feladata

„a romániai magyarság egyetemének általános nemzeti képviselete és népi munkaközössége […] kulturális, gazdasági és szociális téren a Romániában élő magyarok egységes képviselete, érdekeinek megóvása és előmozdítása. Ennélfogva feladata keresztény szellemben ápolni a magyar kultúrát, megvédeni és kielégíteni a magyar nép gazdasági érdekeit és szociális szükségleteit."[630]

Ennek jegyében a Nemzeti Újjászületés Frontjának modelljét követve céljának minden magyar tömörítését tekintette. Ennek keretét a Puskás Lajos ösztönzésére megalakult tízes szervezet adta. A cserkészvezető Puskás a szász szomszédságok mintájára minden településen tíz családból álló tizedeket állított fel, ezeket főtizedesek alá vonta, és ezekből jött létre a Magyar Népközösség települési szervezete. A tizedek egyszerre szolgáltak szolidaritási egységként, a mozgósítás keretként, a tagok ellenőrzésére és persze információáramlásra. A tagdíjakból segélyeket fizettek, a szervezet jogsegélyt biztosított tagjainak, de közbenjártak állásszerzés miatt is. A szervezet átfogó kiépítésére nem került sor, de sokfelé megalakult, és 1940 közepére már 140 000 tagja volt. A legerősebb szervezetet Kolozsváron sikerült létrehozni, működött a Székelyföld városaiban és a Bánságban is, utóbbi régióban még az Antonescu-érában is.[631]

Az MNK megyei és települési szervezetei legtöbbször az OMP helyi szervezeteiből jöttek létre, igaz, gyakran azok második vonalbeli politikusainak részvételével. A társadalomszervezés átfogó problémáival szakosztályok foglalkoztak, ezek nemcsak programot írtak, hanem tényleges szervezőmunkát is végeztek. A közművelődési szakosztály (elnöke Jósika János) a kulturális egyesületeket (Kemény János), a Dalosszövetséget és a Zenekonzervatóriumot (mindkettő Inczédy-Jocksman Ödön) irányította, az irodalmi életet (Tamási Áron), a színházakat (Jelen Gyula), a sportot (Máriaffi Lajos) felügyelte. A gazdasági szakosztály vezetője az EMGE-elnök Szász Pál volt. Itt az ipari ügyekkel Teleki Ádám, a kereskedelmi ügyekkel Teleki Ernő foglalkozott. A társadalmi szakosztályt Kós Károly elnökölte, őt a vásárhelyi találkozón fontos szerepet betöltő Hitel-csoport tagjai segítették: társadalomszervezés Albrecht Dezső, közművelődés Kéki Béla, gazdaság Demeter Béla, jogi ügyek Asztalos Sándor, statisztika Vita Sándor. A szervezet jogtanácsosa Tusa Gábor, bukaresti irodavezetője Mikó Imre volt. Jól látható, hogy a társadalomszervezésben végleg a fiatal nemzedék került kulcspozícióba. A szervezetet emellett támogatták az egyházak, mindenekelőtt azok vezetői.[632]

Románia esetében csak 1940. augusztus 30-a, a második bécsi döntés hozta el a várt legalább részleges revíziót, ezután Észak-Erdély behívott képviselői, köztük az OMP és az MNK egykori vezetői is lelkes ünneplésben részesültek az Országgyűlésben. Vélhetően Teleki Pál ösztönzésére hamarosan megalakították az Erdélyi Pártot. Ez alapvetően a kisebbségi pártok és az MNK társadalomszervező igényét és szerepét próbálta tovább vinni a magyarországi keretek közt. Az Egységes Magyar Párt sorsa jól mutatta, milyen csapdákat érdemes elkerülniük.

[630] Mikó Imre 1941, 226.

[631] Bárdi Nándor 2013, 435–436. – A bánsági szervezetre lásd ANSJ TM Chestură Poliției Municipiului Timișoara fond 160, inventar 1196, dosar 10, 262–266., 279–296.

[632] Bárdi Nándor 2013, 436.

dc_1187_16

Az Egységes Magyar Párt 1938. november 2. után két részre válva folytatta működését. A Szlovákiában maradt vezetője Esterházy János, a Magyarországra került pártszervezeteké Jaross Andor volt. A politikusok és tisztségviselők jelentős része Magyarországra távozott, még Szent-Ivány is, akinek pedig Liptóban is volt birtoka, igaz, a család kastélya a visszacsatolt területen állt. A párt csehszlovákiai nemzetgyűlési és tartománygyűlési képviselőiből és pótképviselőiből lettek a behívott országgyűlési képviselők Magyarországon, akik december 6-án foglalták el a helyüket az ülésteremben. Bár elkülönültek a NEP-től, kormánytámogató álláspontot képviseltek. A kormánytámogatás jelentőségét növelte, hogy éppen a behívásról szóló javaslat szavazása előtt került sor Imrédy leszavazására, ezzel a kormány bukására is. Egyes visszaemlékezések szerint Esterházy és Szüllő arról győzködte az Egyesült Magyar Párt képviselőit, hogy ne támogassák Imrédy esetleges újabb kormányalakítását, de sikertelenül. Így aztán rövid időre kulcspozícióba kerültek, mivel a második Imrédy-kormány még a 17 felvidéki képviselővel együtt is csak a képviselők pontosan felét tudhatta maga mögött. Jaross azonban nem elsősorban közösségi érdekérvényesítésre használta fel a helyzetet, belőle Imrédy Magyar Élet Mozgalmának is alelnöke és egyik energikus szervezője lett.[633] Imrédy végső bukását követően a párt beolvadt a kormánypártba, jól szervezett hálózata az immár Magyar Élet Pártja nevet viselő alakulatot szolgálta, majd a részben emiatt is sértett Jaross követte a volt miniszterelnököt a Magyar Megújulás Pártjába is.[634]

Az 1940 szeptemberében Magyarországhoz került észak-erdélyi magyarok politikai szervezeteként fellépő Erdélyi Párt viszont nem volt egyenes folytatása a korábbi Magyar Népközösségnek. A visszacsatolását követően az MNK, a korábbi OMP, sőt akár a Gyáriparosok Országos Szövetsége szervezeteinek bázisán alakultak meg az első pártszervek. Miként az EMP képviselőinek bevonulásakor, úgy az erdélyi behívott képviselők megjelenésekor is a kormánypárt szakadása jelentette a legnagyobb problémát. Ezúttal ugyan a többség számszerűen nem volt veszélyben, de Imrédy kormánypártban maradt hívei folytonos fenyegetést jelentettek Teleki Pál miniszterelnökre. Imrédy maga – Jarosst és egy másik felvidéki behívott képviselőt, az érsekújvári diákkongresszuson is szerepet játszó gazdát, Pintér Bélát mozgósítva – hamarosan Észak-Erdélyben is szervezkedni kezdett, és a középosztály, az OMP és az MNK helyi vezetői egyre nagyobb számban sorakoztak fel pártja mögé.[635] Erre is reagálhatott Teleki Pál, amikor november végén egy erdélyi párt megszervezésére ösztönözte a behívott képviselőket.[636] A klubpártból hamarosan tömegpárttá átalakuló szervezet a pártok 1944. augusztusi feloszlatásáig működött: a kormányt támogatta, 1942-elejétől azzal pártszövetségben együttműködött, a kormányba egy minisztert is (Bánffy Dániel, földművelésügy) delegált. Szemben az Egyesült Magyar Párttal, az Erdélyi Párt elérte, hogy ne szerveződjön meg a kormánypárt azokat az újraegyesített partiumi megyéket kivéve, amelyek

[633] Sinkó Ferenc 1939, 277.; Sipos Péter 1970, 70–78.; Filep Tamás Gusztáv 2007a, 117–118.

[634] Sipos Péter 1970, 190–191.

[635] Egry Gábor 2008a, 32–33., 35–36.

[636] Ablonczy Balázs, 2004, 166.

Egry Gábor 10 28.indd 196 2015. 10. 28. 16:04:05

Magyarországhoz tartozott részén már eleve működtek pártszervei. Egyúttal sikerült Imrédy pártjának szervezkedését is blokkolni, olykor annak vezetőit visszacsábítani.[637]

Ennek megfelelően hamar véget ért a felvidéki Egységes Magyar Párt társadalomszervező szerepe és igénye. Bár 1939 végén még azzal dicsekedhettek, hogy a visszacsatolt területeken kinevezett 6 főispán közül 5 felvidéki, a közigazgatás hatékonyan szorította őket háttérbe már addig is, amíg a párt egyáltalán létezett. Társadalomszervező szerepüket a már említett, Imrédyné vezette Magyar a Magyarért Mozgalom és az ezzel párhuzamosan kiépülő szociális igazgatási szervek egyaránt veszélyeztették.[638] Az ellentéteket csak növelte az ejtőernyős jelenség, a felvidékiek kiszorítása a hivatalokból, tanári állásokból az anyaországból érkezők által, az igazolási eljárások és a csehszlovák szociális jogalkotás eredményeinek kétséges sorsa.[639] Ez utóbbi különösen fontos volt, mert jól mutatta, milyen jelentősége volt az identitáspolitikának akár a szakpolitika legitimálásában is. A szociális intézmények lebontását, a jogok megkurtítását sérelmező megszólalásokra nemritkán az volt a reakció, hogy azok kommunista intézmények, ezért kell felszámolni ezeket.[640] Mindenesetre az EMP története tehát 1940-ben befejeződött, képviselői és a köré szerveződő, közösségszervező célokat szorgalmazó és ahhoz ideológiát teremtő kör is szétszakadt.[641]

Hasonló problémákkal Észak-Erdélyben is szembe kellett nézni, az EP azonban részben a kormánypárttal kötött, bár nem mindig olajozottan működő egyezséggel a társadalomszervezésben is megőrizte szerepét. Ebben közrejátszott az is, hogy Teleki Pál is egyfajta kísérleti laboratóriumot látott Észak-Erdélyben, ahol az egységesítés mellett saját társadalmi reformelképzeléseit is érvényre juttathatja.[642] Ezzel együtt az erdélyiek és Magyarország egyesítése sem történt feszültségmentesen, akárcsak Dél-Szlovákiáé. Kiszorulás a hivatali pozíciókból, az ejtőernyős-jelenség, a magyarországiak lenéző fellépése és vélt vagy valós beavatkozásuk az erdélyi ügyekbe időről időre konfliktusokhoz vezettek.[643] Mindazonáltal az Erdélyi Párt, amelyből a nagy öregek, mint Bethlen György vagy Bánffy Miklós hamar kiszorultak, néhány disszidens képviselő ellenére négy évig többé-kevésbé joggal hivatkozott arra, hogy a Magyar Országgyűlésben ő képviseli az erdélyi magyarságot, és ily módon jórészt sikerrel monopolizálta az identitáspolitikai diskurzust is, természetesen azon az áron, hogy bizonyos elhajlásokat el kellett tűrnie megszólalói között. Ez leginkább a zsidókérdésben volt látványos.[644]

Mindenesetre nem csak a visszacsatolt területeken kialakult feszültségek és a politikai helyzet járult hozzá ahhoz, hogy a kisebbségi magyar pártok identitás-diskurzusa nem merült alá a visszacsatolás eufóriájában, ami egyúttal azt is jelentette, hogy megkísérlik fenntartani azt a közösséget is, aminek egyedüli megszervezőiként és képviselőiként láttatták magukat. Amikor

[637] MNL OL P 1350 Magyar Megújulás Pártja, 10 t. 466–467. f., MNL OL P 2027 Teleki Béla iratai 1. cs. Szakáts Zoltán jelentése Székelyudvarhelyről [1942. április], Páll György 1395/1942. sz. levele 1942. május 1.; Az Erdélyi Párt Udvarhely megyei tagozatának jelentése 1942. április hóról. Ablonczy Balázs 2011, 122–127.

[638] *Magyar a Magyarért a Felvidékért. Beszámoló. Magyar a Magyarért Munkabizottság jelentése,* Budapest, 1939; Hámori Péter 2001, 2006.

[639] Sziklay Ferenc esetét idézi Koudela Pál 2005, 119–120.; Tilkovszky Loránt 1964, 103–106.

[640] Tilkovszky Loránt 1964, 99–103.

[641] Filep Tamás Gusztáv 2007a, 114.

[642] Egry Gábor 2008a, 176–177.

[643] Ablonczy Balázs 2008; Uő 2011, 82–89., 213–215.; Oláh Sándor 2004, 2008; Sárándi Tamás 2012; Csilléry Edit 2012, 92–93.

[644] Egry Gábor 2008a, 67–76., 156–170.; Horváth Sz. Ferenc 2006.

ezt a két csoportot jellemezni próbálták, részben önmagukban, részben Magyarországhoz fűződő viszonyukban is kísérletet tettek meghatározásukra. Ilyenkor a kisebbségi korszakban elért nemzeti egység jelentette, megkülönböztető jellegzetességet mind az erdélyi, mind szlovákiai közösség esetében. Ez részben kényszerű egység volt, a kisebbségi korszak nemzetállami lehetőségektől való megfosztottságának eredménye, de részben több is annál, annak felismerése, hogy a közösséget nem csak az államnak kell megszerveznie, Magyarországon is elengedhetetlen az önszerveződés, különösen mivel éppen a társadalmi szerveződés hiánya volt az ország szétesésének egyik oka.[645] Ennek megfelelően az egységnek nincs politikai tartalma sem a szó hagyományos értelmében, az csupán a kisebbségi léthelyzet velejárója, hiszen a kisebbségi érdekérvényesítés csak politikai eszközökkel lehetséges, és az általános megfosztottság miatt az élet minden területe politika. Így aztán a választás is csak arról szól, hogy a választó hitet tesz magyarsága mellett.[646]

Ahhoz azonban, hogy ez az egység érvényes legyen, mindenekelőtt el kell fogadni, hogy a nemzeti kisebbségként megfogalmazható érdekek és kívánságok felülírják az egyéb társadalmi helyzetből fakadó érdekeket. A magyar kötelességnek le kell győznie az esetleges ellentéteket is. Ez azonban azt is megköveteli, hogy a párt több legyen egyszerű politikai képviseletnél, társadalomszervező erővé kell válnia. Az intézményes feltételek mellett azonban ehhez arra a szociális szellemre is szükség van, amely a kisebbségi sors társadalmi változásaiból nőtt ki: az egyes osztályok közötti anyagi és fogyasztásbeli különbségek eltűnése és ezzel az általános nivellálódás.[647]

Míg az erdélyi és a szlovákiai önkép ebben nagyjából megegyezett, abban már nem volt ekkora egyetértés, hogy vajon az egység már 1919-ben eleve adott volt, vagy pedig létre kellett hozni. Amíg az EMP retrospektív története – nyilvánvalóan önmaga legitimálását célozva és a tényekről tudomást sem véve – azt állította, hogy húsz éven keresztül a párt valóban képviselte a nemzeti egységet, meg sem említve, hogy 1936 előtt nem is egy, hanem két kisebbségi magyar párt működött, addig mások éppenséggel azt állították, hogy az egység csak lassan alakult ki és csapódott le. Erdélyben viszont főként a két évtized tapasztalataként, így tulajdonképpen az idők során kialakított állapotként értelmezték a közösség egységét.[648]

Hasonlóképpen beszéltek a két évtized eredményeként a speciálisan kisebbségi tulajdonságokról is. Ezek egyik fontos eleme a valóság megismerésének igénye, az önkritika és az aprómunka – Csehszlovákiában és Erdélyben egyaránt –, ami egyúttal burkolt kritikája a dualizmus kori nagy vízióknak is. A már a népszolgálat elvi megalapozói által a húszas évek első felében felértékelt aprómunka szorosan összefüggött mind a közösségi, mind a szociális szellemmel, hiszen ez volt a nemzeti munka alapja. Emellett Csehszlovákiában kiemelték a politikai iskolázottságot is, ami a Romániában messze nem csehszlovák minőségű parlamentarizmus tapasztalatának jelentőségét is megmutatja. Ez része volt a sokat emlegetett demokratikus szellemnek is, ami azonban – mint láttuk – jóval többet, esetenként pedig egészen mást jelentett, például a nemzeti összetartozás tudatát az „értékesebb elemekben" fent és lent, vagy éppenséggel a vezetők iránti minél teljesebb bizalom és a vezetettek fegyelme nyomán közöttük kialakuló bensőséges, bizalmas, testvéri viszonyt kapcsolták össze a demokratikus szellemmel. Mindenesetre az EMP magyarországi pártprogram-

[645] Egry Gábor 2008a, 92–96., 107–108.

[646] Bólya Lajos 1939, 102–103.; Sinkó Ferenc 1939, 274.

[647] Sinkó Ferenc 1939, 274.; Szarka László 2007, 55–57.; Egry Gábor 2008a, 81–85.

[648] Sinkó Ferenc 1939, 274.; Szarka László 2007, 55–57., Filep Tamás Gusztáv 2007a, 111.; Egry Gábor 2008a, 107–110.

jának is része lett a demokratikus és szociális jogok megőrzése, míg Erdélyben a demokratikus szellem mindenekelőtt a társadalmi válaszfalak leomlását és a nép felemelését jelentette, ismét csak rámutatva a működő parlamentáris demokrácia fontosságára a kisebbségiek számára is.[649]

Még lényegesebb különbségek mutatkoznak, ha a közösségképek belső tagoltságát, az egyes csoportok funkcióit vizsgáljuk. Itt azonban már nem csupán Románia és Csehszlovákia között tapintható ki választóvonal, hanem az egyes csoportokra vonatkozó elképzeléseken belül is. Az mindkét esetben igaz, hogy a társadalom felosztása sematikus, és maguk az így meghatározott csoportok esszencialisták. Ez leginkább abból látszik, hogy a szövegek rendszerint problémának látják az egyes csoportok lemorzsolódását, átáramlását más csoportokba, és ezzel szembemenve azok megőrzését tekintik a fő feladatnak. A társadalmi struktúra megváltozását tehát még a magyar közösségen belül sem látják elfogadhatónak, helyette az adott szerkezet harmonikus működtetését kívánják elérni, és ezt azonosítják a társadalmi reformmal, vagy éppenséggel akár egy forradalommal.[650] Ezért maga a társadalmi helyzet és a csoport- vagy osztály-hovatartozás is csak a nemzeti önazonosság kiegészítőjeként jelenik meg, a harmonikus társadalom nemzeti munkájában a munkás vagy a paraszt csak magyarként értelmezhető, és nem is lehet másként, más formában magyar, hiszen nemzeti küldetése ehhez a csoporthoz és foglalkozáshoz köti.

A társadalomképekben mindkét helyen és minden megközelítésben kulcskérdés a középosztály. Ennek szerepét azonban némileg különböző módon ítélték meg a két közegben. Csehszlovákiában a középosztály távozását, megalkuvását és a nemzeti ügytől való elfordulását széles körben bírálták, éppen azért, mert a legtöbben úgy tartották, hogy az ő feladatuk lenne a nemzet megszervezése és vezetése. Ezzel együtt nem kevesen emelték ki azt is, hogy Csehszlovákiában éppen mert a középosztály visszahúzódott és elfordult nemzeti szerepétől, az ifjúság és az új nemzedék feladata lett a fordulat végrehajtása, továbbá a nemzet legfontosabb tartalékát jelentő parasztság nemzeti nevelésének felvállalása, hogy végül kitermelődjön az új, nemzeti feladatát betöltő középosztály. Az erdélyi önképben is a középosztálynak jutott a harmonikus nemzeti közösség megteremtésének feladata, jórészt a népneveléssel, ami egyúttal egyéni áldozathozatalt is jelent. Ez a középosztály azonban a vérveszteségek ellenére még legalább részben betöltötte a feladatát, vezető szerepe pedig éppen a nép felé fordulásból és a népszolgálatból következett. Ezzel szemben az Egyesült Magyar Párthoz köthető megnyilatkozások alapvetően hierarchikus társadalmat képzeltek el, amelyben a vezetés elhivatottsága miatt eleve a középosztályé, noha a közösség gerince persze az a falusi nép, amely maga is őrzi a nemzeti lényeget.[651]

Igaz, Erdélyben is volt egy jól körülhatárolt, de a politikai intézményrendszeren belüli csoport, mely már a harmincas évek eleje óta a *völkisch* eszmék és a hierarchikus népcsoportszervezet jegyében képzelték el a magyar kisebbség jövőjét is, előbb a zsidósággal szemben, majd akár a vezérelvet is elfogadva. Csakhogy ez a csoport Sulyok István halálával már korábban meggyengült, majd a bécsi döntéssel szétszakadt: Gyárfás Elemér a Magyar Népközösség vezetőjeként Dél-Erdélyben működött tovább, Paál Árpád ugyan behívott képviselő lett Észak-Erdélyben, de már

[649] Darvas János 1939, 64–65.; Szarka László 2007, 55–57.; Révay István 1939, 73–74.; Filep Tamás Gusztáv 2007a, 113.; Egry Gábor 2008a, 117.

[650] Egry Gábor 2008a, 92.

[651] Bólya Lajos 1939, 99–101.; Jócsik Lajos 1940, 211.; Ölvedi János 1993, 22.; Szarka László 2007, 57.; Egry Gábor 2008a, 121.

Egry Gábor 10 28.indd 199 2015. 10. 28. 16:04:05

nem játszott komoly szerepet az Erdélyi Pártban.[652] Így ez a társadalomkép, amelyet az Egyesült Magyar Pártban a vezetők körében is képviseltek, az Erdélyi Pártban periferikus maradt, mindenekelőtt azért, mert a népszolgálat etikai alapozása mellett a szigorúan hierarchikus közösség és benne a középosztály vezető szerepének felfogása adottságként nem nyerhetett teret, noha lényegét tekintve a népszolgálat is a középosztályra ruházta a népnevelés felelősségét és vele a vezetést is.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a saját csoport elhatárolásában idővel ne vált volna fontos mozzanattá a zsidóság kizárása és az antiszemitizmus. Nem volt azonban eleve benne az alakuló közösségképben, sőt a „zsidókérdés" megítélése az első időszakban kifejezetten eltávolította a numerus clausus Magyarországától mind a csehszlovákiai, mind a romániai magyar közösséget, még akkor is, ha a magyar kisebbség képviseletében fellépő szervezetek vezetői többnyire a forradalmak emigránsaival szemben is gyanakvók voltak, és Csehszlovákiában az OKP-tól nem állt távol az antikapitalista antiszemitizmus sem, sőt ez önértelmezése fontos része volt.[653] A különböző zsidó csoportokkal és identitáspolitikai törekvésekkel szemben viszont mindkét közösség elitje némileg értetlenül állt, és hamar előkerült a tézis, mely szerint a zsidók opportunista módon le akarnak válni a magyarságról, elkerülendő a kisebbségi elnyomást.[654] Ezzel együtt, különösen amikor úgy látták, hogy kisebbségi jogi tétje van, mindkét országban megkísérelték a magyarság részeként megmutatni a zsidóságot. Erre elsősorban a népszámlálások alkalmával került sor, de idetartoztak a választások is. Azt pedig sokáig természetesnek vették, hogy a zsidók a magyar kultúra fenntartásának aktív részesei.[655]

Az Egységes Magyar Párt és az Erdélyi Párt programjai azonban, részben igazodva a magyarországi politikához, részben azonban saját elképzelésekre építve, illetve az organikus nemzeti közösség eszméjét logikusan továbbgondolva, határozottabb vagy mérsékeltebb formában alapvetően a zsidóság kizárásáról szóltak.[656] A leválás, sőt árulás tézise mellett ezt általában a társadalmi reform szükségszerűségével és meglehetősen hagyományos antiszemita toposzokkal igazolták. Ez nem jelentett általános és faji antiszemitizmust sem a magyarok, sem az elit körében, de az antiszemitizmustól elütő hangok jóval inkább hallhatók voltak az egykori csehszlovákiai elit körében, akik nem csak szervezetileg váltak szét. Akár az egykori baloldali új nemzedék, akár ellenfeleik közt szép számmal voltak, akik nem tudták elfogadni a zsidósággal kapcsolatos hivatalos nézeteket, nem is beszélve Szüllőről, aki gyakorló politikusként is tiltakozott a zsidótörvények ellen, annak ellenére, hogy egykor pártelnökként maga is használt antiszemita érveket az MNP-vel szemben. Ha nem is nyilvánosan, de azért többen egyetértettek vele a zsidótörvények kapcsán. Az Erdélyi Párt és benne az új generáció képviselői viszont már csak 1944 tragikus tavaszán és nyarán mutatták a megosztottság jeleit, amikor embereket kellett menteni.[657]

[652] Horváth Sz. Ferenc 2007, 130–133., 184–201.; Gyárfásra lásd Uő 2012.; Paál Árpád életútjára Uő 2005.

[653] Szüllő azonban kifejezetten bírálta Magyarországot a numerus clausus miatt. Ahogy elszakított véreink látnak bennünket. Interjú Szüllő Gézával. *Pesti Napló*, 1925. április 15. 7.

[654] Horváth Sz. Ferenc 2006, 106–115.; Gidó Attila 2002, 84–85.; Uő 2009, 53–85.; Ölvedi János 1993, 17–18.

[655] Seres Attila–Egry Gábor 2011, 20–22., 25–29.; Popély Gyula 1988.; Horváth Sz. Ferenc 2006, 109–110.; Kovács Éva, 2004.

[656] Filep Tamás Gusztáv 2007a, 118., 2006, 144–145.; Egry Gábor 2008a, 85–86.

[657] Ahogy elszakított véreink látnak bennünket. Interjú Szüllő Gézával. *Pesti Napló*, 1925. április 15. 7.; Ironikus módon egykori ellenfele, a korábban általa éppen zsidó és szabadkőműves jellegűként megbélyegzett MNP vezére, Szent-Iványi viszont beállt a párt hivatalos irányvonala mögé. Filep Tamás Gusztáv 2007a, 119–120. Erdélyre lásd Bottoni 2015, 190–192.

A visszatérést követően a zsidók mellett a Magyarországhoz fűződő viszony sem volt egyértelmű. A közjogi egyesítés magától értetődőnek tűnt, de meglehetősen kézzelfoghatónak tűnt a magyarországi és a kisebbségi társadalmak közötti távolság is.[658] Ezt a már említett mindennapi konfliktusok csak még kézzelfoghatóbbá tették. Ugyanakkor a különbség már régóta beépült a kisebbségi közösségképbe is, így a hazatérés egyúttal kikényszerítette a reflexiót erre is. Noha szervezetileg – mint láttuk – eltérő válaszok születtek Észak-Erdélyben és a visszacsatolt Felvidéken, a közösségképeket tekintve lényegében ugyanazt tapasztalhatjuk. Bár a magyarországi közeg a Csehszlovákiától visszakerült magyarok kapcsán hangoztatott demokratikus és szociális szellemet nemritkán az igen negatívan megítélt cseh demokrácia nyomán bekövetkezett elfajulásnak tekintette, a kisebbségiek képviselői saját magukat – és amint láttuk, ez nem volt új keletű – könnyen a magyarországi jobboldali reformprogrammal állították párhuzamba. Ugyanakkor a társadalmi megújulás és megújítás igénye számukra más forrásokból táplálkozott, mint a magyarországi elképzelések, egyértelműen a kisebbségi kor eredményének tekintették azt. A kérdés inkább az volt, hogy felszámolják-e vagy fenntartsák a közösséget, amit önképük szerint a „felvidéki" és az „erdélyi" szellem jellemzett.

A válasz bizonyos értelemben pártpolitikai volt, a közösségi képviseletre igényt tartó pártok létezéséig azok identitáspolitikájában érthető okokból a saját létüket is igazoló elkülönülés dominált, ezt pedig nem kis részben az „elfajulás" miatt az egységet szorgalmazó hangokkal szemben azzal támasztották alá, hogy a felvidéki és az erdélyi szellemmel jellemzett közösség értékei megtermékenyítik majd a még a reformok előtt álló Magyarországot. Éppen ezért beolvasztásuk nemcsak értelmetlen, de káros is lenne, illetve már csak azért is hiba lenne egyszerűen beolvasztani őket, mert amit megtapasztaltak és elértek, súlyos áldozatok árán érték el. A tényleges egység tehát áttolódott a jövőbe, és egy minőségében új nemzet egységét jelentette, noha ez a gondolat ilyen kifejezett formában csak Erdélyben jelent meg, főként az EMP korai felszámolása miatt.[659] Ugyanakkor arra is lehetőség volt, hogy az egységet sajátos módon, párhuzamos, de lényegében azonos fejlődésként visszavetítsék az egész két világháború közötti időszakra. Ennek megfelelően mindazt, amit elértek, párhuzamba állították az úgymond Szegedről elindult, majd Gömbös, Darányi, Imrédy és Teleki Pál által a jobboldali gondolat jegyében végrehajtott társadalmi reformmal is.[660]

Bár ebből akár az is következhetett volna, hogy az összmagyarság két világháború közötti fejlődése valójában egységes volt, a különbözőség motívuma mindig is hangsúlyos szerepet kapott. Csehszlovákiában ezt az erre vonatkozó megnyilatkozások egy részében a távolság és közelség sajátos dinamikája is alátámasztotta. Ezek társadalomképe szerint a magyarság először elveszítette középosztályát és az államot, vagyis a nemzetet szervező erőket, ezzel nyilván eltávolodott Magyarországtól. A korszak közepe felé egy új nemzedék hozta el a fordulatot, és kezdődött meg

[658] Borsody István 1938, 214–215.

[659] Egry Gábor 2008a, 111–119.; Csatár István–Ölvedi János (szerk.) 1939, 7–8. „A húszéves tragédia ilyenformán a szörnyű anyagi-szellemi vérveszteség mellett értékeket is adott a magyarságnak: a népben kiváló képességeket fejlesztett ki, gazdag élettapasztalatok szerzésére adott alkalmat, maguk iránti tárgyilagosságra, önbírálatra, valóságlátásra nevelt. A Jaross Andor vezérlete alatt visszatért északi magyarság fölfokozott nemzeti öntudatával kifejlett szociális felelősségérzetével, gazdag külföldi élettapasztalataival és reális életlátásával új színt és értékeket képvisel a nemzet és az ország életében. A tragikus húsz év pozitív tanulsága az, hogy a kifejlődött értékeket, jó tulajdonságokat és eredményeket meg kell őriznünk az egész nemzet számára a jövőre is, a negatív tanulság pedig az, hogy soha semmi körülmények közt nem szabad megismételnünk a hibákat, amelyeket a csehek elkövettek". Darvas János 1939, 65.

[660] Sinkó Ferenc 1939, 285–286.; Egry Gábor 2008a, 95.

az önszerveződés, ami ismét közelebb hozta őket Magyarországhoz, pontosabban egy jövőbeli Magyarországhoz, mivel az önszerveződés révén megújult közösség már jellegében más, más alapokon nyugszik, és nem lehet az a fajta intézmények által kitermelt magyarság, ami Magyarországon jellemző. Mivel a csehszlovák intézmények más tudatot terjesztenek,[661] így az itteniek magyarsága csak a nemzet lényegének, legmélyebb esszenciájának felismeréséből táplálkozhat, és sikerük abban rejlik, hogy erre rávezethetik nemzettársaikat is. Öntudatlanul talán ennek felismerése is szerepet kapott abban, hogy a csehszlovákiai magyarságot egy ponton úgy közelítették Magyarországhoz, hogy egyszerre a lehető legtávolabbra is kerültek tőle, egyúttal azonban a lehető legközelebb a másik nagy kisebbségi közösséghez, az erdélyiekhez. Az „északi székelyek" képzete – tekintettel a székely sztereotípiákra és mítoszokra – egyesíti magában a nemzet legősibb rétegének képzetét, a magárahagyottságot és a szívósságot is.[662]

Az ilyen jellegű önképre szükség is lehetett, hiszen a visszacsatolt területeken talált viszonyokat, a magyarországitól teljesen eltérő közszellemet könnyű volt károsnak, veszélyesnek, a nemzeti szellem elkorcsosulásának látni, úgy, ahogy azt a Magyar a Magyarért Mozgalom szociálpolitikai megbízottainak jelentései tették. Az ő szemükben a középosztály megroppanása, a hivatalnokok behódolása és fiatalok baloldalinak látott elkötelezettsége inkább probléma volt, mint erény.[663]

Ezzel a dinamikával szemben Erdély esetében a regionális sajátosságok mint történeti gyökerekből táplálkozó állandóság jelentek meg. Az erdélyi hagyományok miatt a regionalizmussá formálódó különbségek nemcsak legitimnek, hanem szinte már szükségszerűnek tűntek, így itt éppenséggel az időbeli távolság nőtt meg Magyarország és Erdély között: az erdélyiek messze előreszaladtak azon az úton, amelyen Magyarország is jár. Mindez nem jelenti azt, hogy Csehszlovákiában ne került volna elő hasonló érvelési mód. Szüllő és a felvidéki értelmiség egy alkotmányos elveket előtérbe helyező csoportja a felvidéki szellem történeti eredetét emelte ki, és a felvidéki városok nemesi-polgári-honorácior hagyományában, a függetlenségi harcokban és a Nyugat iránti nyitottságban lelte fel a jelenség gyökereit.[664] Nem mellesleg és nem meglepő módon ez nagyon hasonló volt ahhoz, ahogy a korszak ismert konzervatív társadalomtudósa, Weis István értelmezte a jelenséget.[665]

A recepcióhoz azonban az is hozzátartozott, hogy végül melyik politikai személyiség és párt mellett kötöttek ki a csehszlovákiai és az erdélyi politikusok és közéleti személyiségek. A visszacsatolt szlovákiai területekről érkezők fragmentálódása mellett a közösségkép szempontjából a leginkább figyelemreméltó a korábban megidézett helyzet, Imrédy Béla hivatkozása a felvidéki szellemre saját reformjai előképeként és mintájaként. Az is láttuk, hogy Jaross személyében maga a pártelnök és vele néhány behívott képviselő is követte Imrédyt új pártja megalakításakor, szakítva a korábban még a töretlen jobboldali reformhagyomány folytatójaként említett Telekivel, és Jaross a Sztójay-kormányban is miniszterséget vállalt. Ezzel szemben az Erdélyi Párt nagy többsége megmaradt a kormánypárt szövetségese Teleki Pál halála után is – igaz, 1944 márciusa után immár egy táborba kerülve Imrédyvel és Jaross-sal.

[661] Sinkó Ferenc 1938, 166–177.

[662] Darvas János 1939, 64.; A székely sztereotípiákra és képzetekre ebben az időszakban lásd Egry Gábor 2008a, 125–134.

[663] Hámori Péter 2001, 587.

[664] Filep Tamás Gusztáv 2007a, 119–120.

[665] Weis István 1938. Lásd még Gogolák Lajos 1929.

Egry Gábor 10 28.indd 202 2015. 10. 28. 16:04:05

dc_1187_16

Bár az Észak-Erdély és a visszacsatolt Dél-Szlovákia közötti különbségek egyik forrása nyilvánvalóan a hatalmi viszonyokban rejlett, a közösségképek áttekintése segítheti az eltérő pályák megértését – annál is inkább, mivel Imrédy az erdélyi középosztályra is nagy hatást gyakorolt. Bár mind az erdélyiek képviselte, mind a Csehszlovákiában domináns és 1937–1938-ra szervezeti formát kapott közösségfelfogás hasonló alapokon nyugszik, és hasonló tulajdonságokat, értékeket tulajdonít a saját csoportnak, a társadalom szervezetéről és az államhoz fűződő viszonyáról vallottak lényegében egybeestek a két csoport magyarországi, Imrédy és Teleki közötti politikai választásával is. Az eleve adott társadalmi hierarchia és a jelentős, bár nem kizárólagos állami szerep a közösségszervezésben inkább Imrédy, a középosztály népszolgálatán alapuló harmonikus közösség, valamint a társadalom és az állam egyenlő súlya a nemzet megszervezésében inkább Teleki felfogásához kapcsolódott. Ez megfordítva is érvényes, hiszen nemcsak Imrédy, hanem Teleki is egyfajta társadalmi laboratóriumként tekintett a visszacsatolt területekre, és a visszatért erdélyieket vélhetően mint saját közösségfelfogásának legjobb megtestesítőit látta, akár csak Imrédy a csehszlovákiai magyar kisebbségben.[666] Ennek tükrében tehát azt is mondhatjuk, hogy mindkét politikus a visszatérőkben találta meg saját igazi pártját, és ez legalább részben kifejezésre jutott a politikai események során is.

[666] Egry Gábor 2008a, 176–177.

Egry Gábor 10 28.indd 203 2015. 10. 28. 16:04:05

dc_1187_16

ÚJ KISEBBSÉGI MAGYAR IDENTITÁS ÉS IDENTITÁSPOLITIKA FELÉ?

Beszélhetünk-e arról, hogy a két világháború közt kialakult két, addig nem vagy nem ebben a formában létező közösség, amelynek képviselői magukat egy sajátos csoportidentitás megjelenítőinek tartották? Ez a logikus kérdés egyelőre csak részben megválaszolható, hiszen ez a rész alapvetően az identitáspolitika diszkurzív szintjét vizsgálta, kevésbé foglalkozott azzal, hogy milyen folyamatok zajlanak a mindennapokban. Ezzel együtt nem érdektelen ebből a részleges nézőpontból sem már most áttekinteni a kérdést.

Mindenekelőtt érdemes leszögezni, hogy a két világháború közötti kisebbségi identitáspolitika központja Budapest volt, ehhez képest minden más geográfiai viszonyrendszer másodlagosnak bizonyul. Ez azonban nem feltétlenül az identitáspolitika tartalmának meghatározását jelentette, hanem az erőforrások feletti rendelkezést, és bizonyos megváltoztathatatlan keretek, nevezetesen a revíziónak megfelelő nemzeti egység eszméjének kijelölését és fenntartását. Ennek ugyan akadtak kihívói, de ők ritkán kerültek olyan helyzetbe, hogy identitáspolitikai értelemben is alternatívát jelentsenek. Amikor azonban igen, akkor közösségképük összevetése és annak recepciója segíthet a magyarországi és a domináns kisebbségi magyar identitáspolitika értelmezésében is.

A nyílt kihívás helyett a kisebbségi magyar identitáspolitikák inkább – a velük párhuzamosan aktív regionalista törekvésekkel megegyező módon – a központ és a periféria viszonyának újratárgyalását, megváltoztatását szerették volna elérni – többnyire a saját javukra. Az egységesnek láttatott nemzeten belül kerestek helyet és teret a letagadhatatlan különbségeknek. Ez legkevesebb annyit jelentett, hogy adott esetben ne kelljen teljes mértékben alkalmazkodniuk a magyarországi önazonosság tartalmához, bár ennek a törekvésnek a sikere – identitáspolitikai téren – alapvetően a politikai lehetőségektől függött. Ez a törekvés egyébként jellemző szinte minden, egy egységesnek elfogadott szimbolikus kereten belüli különbségtételre törekvő regionalista elképzelésre,[667] és a kisebbségi magyar elitek identitáspolitikai diskurzusai is igyekeztek megtalálni és mozgósítani azokat a szimbolikus erőforrásokat, amelyek valamilyen formában legitimálták a külön csoportazonosság elemeit – ha csupán a magyarságon belül is. A hitelesség forrása lehetett történelmi, lehetett megfelelés a koreszméknek, például a harmonikusan megszervezett, a népre épülő nemzeti közösség, az ennek megteremtésére irányuló nemzeti küldetés vagy éppen az áldozati helyzet, a kisebbségi sérelmek és szenvedés okán kitermelődött és éppen ezért fontos tulajdonságok sora, de akár valamilyen egyetemes érték is, például annak feltételezése a keresztény internacionalizmus eszméje jegyében, hogy isteni rendelés a nemzetek léte és harmóniája. A központhoz fűződő viszony pedig szimbolikus, idő-, társadalmi és olykor térbeli dimenzióban is megjelent. Jellemző módon az egységet a közjogi keretek mellett elsősorban időben tudták elhelyezni és megjelölni – szinte minden esetben a jövőbe áthelyezve azt. A térbeli és társadalmi egység legfeljebb a regio-

[667] Majcherkiewicz 2002, 127–128.; Bjork 2008, 86–87.

Egry Gábor 10 28.indd 204 2015. 10. 28. 16:04:05

nalista törekvések keretében az „őslakók" vagy az „erdélyiek" sors- és kulturális közösségeként jelentkezett, az identitás-diskurzusok kulcseleme éppen az elszakítottság Magyarországtól és annak következményei volt, és a visszacsatolás utáni önképek és ezúttal már magyarországi sérelmi diskurzusok bizonyos mértékig fenn is tartották ezt.

Persze az sem állítható, hogy a magyarországi elvárások identitáspolitikai tartalmát könnyű lett volna azonosítani. Általában azért nem, mert a közéletben 1918 után számos nemzetértelmezés- és nacionalizmusváltozat kapott hangot, és ezek igen különböző forrásokból táplálkozva változatos módon képzelték el a magyar nemzetet. Még megegyező kereteik – nemzeti egység, valamiféle társadalmi harmónia, a középosztály kiemelt nemzeti szerepe – mellett is mást gondoltak az állam és a társadalom szerepéről, a munkások helyzetéről, a tőkéről, a zsidókról és így tovább. A konkrét magyarországi identitáspolitikai elképzelések sem voltak egyértelműek. Nemcsak a szakpolitikusi gárda országonként leosztott felelőssége miatt keletkezett az a helyzet, hogy a csehszlovák viszonylatban nem feltétlenül ugyanazt képviselték, mint Románia vonatkozásában, hanem az új politikai helyzetben szinte lehetetlen volt olyan összefüggő közösségvízió felvázolása, amely megfelelt a Magyarország-centrikus nemzeti egység politikai igényének.

Érdemes ebből a szempontból alaposabban szemügyre venni Jancsó Benedek már idézett megfogalmazását,[668] mivel jól illusztrálja a nemzeti egység és a nemzetfogalom többértelmű jellegét. Jancsó kétféle integritást említ, nemzetit és területit. Az utóbbi visszaszerzésének előfeltételét az előbbi, tehát a kulturális egység fenntartásában látja, és miután úgy véli, hogy a területi integritás visszaszerzése csak váratlan világesemény nyomán várható, a kulturális tűnik a kettő közül fontosabbnak, a nemzeti önazonosság jellegadó elemének. Ugyanakkor a kulturális egység általa használt fogalma meglehetősen sajátos. Egyfelől esszencialista jegyei vannak, legalábbis ezt sugallja, amikor arról beszél, hogy a magyarságot megfosztják kultúrájától, ami ezek szerint feltétlenül állandó kell hogy legyen. Részben viszont a fogalom konstruktivista és a csoporttagok aktív részvételén alapul, hiszen Jancsó a kisebbségi magyarok kapcsán kultúrájuk kifejtésének lehetőségéről, továbbá gazdasági életfeltételeikről beszél, tehát úgy tűnik, hogy a kulturális egység is cselekedeteken keresztül valósulna meg. A gazdasági életfeltételek fogalma is hasonlóképp jellegében kettős, mivel a művelődés anyagi feltételeinek megteremtése mellett azt is magában foglalhatja, hogy a közösségnek közös – nemzeti – gazdasága legyen. Ugyancsak kettős tartalmú a haza fogalma, amelyet Renanhoz hasonlóan egyfelől eszmei-szimbolikus és nem területi-anyagi értelemben határoz meg,[669] majd mégis arról beszél, hogy a területi integritás visszaszerzése miatt fontos a kulturális integritás megőrzése, ezzel pedig legalább az eszmei-szimbolikus dimenzióval azonos szintre emeli a területet is – a maga földrajzi valójában. Sőt kettősség érvényesül az identitáspolitika dimenziójában is, hiszen Jancsó szemében legalább annyira lényeges a magyarországi közösség megtartása magyarnak – vagyis a kisebbségekkel szolidaritásra képes, őket támogató közösségnek –, mint a kisebbségi magyarok önazonosságának megőrzése.

Az ilyen jellegű kettősségek persze minden politikaként értelmezett nacionalizmusra jellemzők. Esetünkben ezek jelentőségét az adja, hogy jelzi: a szakpolitikaként felfogott identitáspolitika számára – ennek kulcsfigurája volt Jancsó – sem volt magától értetődő, mit és miként ajánljon

[668] Jancsó Benedek 1927, 54.

[669] Renan 1995 [1882], 185–186. Renan szerint a „nemzet: lélek, szellemi alapelv" és a „nemzet léte mindennapos népszavazás". Jancsó szerint a hazát a terület mellett az emberek alkotják.

Egry Gábor 10 28.indd 205 2015. 10. 28. 16:04:05

magyar nemzeti identitás gyanánt. A keretek azonban, az 'ugyanolyan magyarnak megtartani' revíziós parancsa, óhatatlanul is egy esszencialista, a változásokat gyanakvással figyelő, az állandóságot kedvelő felfogás felé mozdították el a kisebbségi identitáspolitikát. Ennek persze intézményi alapjai is voltak. Mivel az önazonosság újratermelésének intézményei hiányosak, és az adott államok saját identitáspolitikája nyomán megjelenő azonosságváltozatok – legalábbis a kisebbségi és a budapesti szereplők szemében –, legjobb esetben is csak hibrid identitások voltak, ezért kisebbségi és magyarországi közös elemét egyre inkább a nemzetiség „mélyrétegeiben" kellett keresni. Ez természetesen nem volt független az önképekben is megjelenő társadalmi változásoktól, a nacionalizmus „működtetésében" a középosztály „süllyedése" vagy „dezertálása" miatt bekövetkezett diszfunkcióktól sem.

Ebből az is kitetszik, hogy a kisebbségi identitáspolitika alapvetően középosztály-centrikus nemzetfogalmon nyugodott. A konstruált, kulturálisan (újra)termelt nemzetet a középosztály kultúrájaként fogta fel, míg az organikus és esszencialista nemzetet egy, a középosztály működtette közösségként értelmezte. Ennek a középosztály-központúságnak a mértékét és mélységét talán a legjobban az érzékelteti, ha a Csehszlovákiában kialakult aktivista nemzetfogalom felől vizsgáljuk. Mint láttuk, az aktivisták alapvetően elfogadták a csehszlovák önértelmezést, és ehhez kapcsolódóan a negatív csehszlovák Magyarország-képet is. Ugyanakkor a magyar nemzet értelmezésük szerint éppen Csehszlovákiában jött létre, a dualista Magyarország társadalmi viszonyainak felszámolásával. A kisebbségi magyar pártok Budapesthez kapcsolódó, egyúttal nem kis részben a dualizmus korának előnyös helyzetben lévő társadalmi csoportjaiból rekrutálódó vezetői természetesen tagadták az aktivista politikusok nemzetfogalmának érvényességét, illetve magyarságukat is. Az ismert budapesti elvárások fényében ez logikusnak tűnik, hiszen a csehszlovákiai szocializáció egyik kifejezett célja volt, hogy a kisebbségi magyarok ne a Magyarországon domináns hagyományokat sajátítsák el, és ezért a csehszlovák állami szervek jelentős mértékben szűkítették a hozzáférést a magyarországi kulturális termés fősodrához is, könyvek kitiltásával, színházi és zenei turnék engedélyezésének megtagadásával. Másfelől azonban a csehszlovákiai aktivista közegben nem várták el, hogy a cseh kultúrát sajátítsák el akár fordításon keresztül, ott olyan művészi személyiségek mozogtak viszonylag szabadon, akik Magyarországon inkább megtűrt figurának számítottak, mint Kassák Lajos. Az eltérő kisebbségi és magyarországi kanonizációs stratégiákat pedig jól mutatja az az agrárpárti Hulita Vilmos, Fülek városvezetője, akit 1938 után Magyarországon is kitüntettek, korábban viszont városában Ady-kört indított.[670] Csehszlovákiában a szociáldemokratáknak és a kommunistáknak saját magyar nyelvű lapjaik és kulturális egyleteik voltak, és eközben a Csehszlovák Köztársaság komoly népművelő intézményrendszert tartott fenn éppen a munkásság és parasztság művelődésének elősegítésére, amit a magyarok is kihasználtak. Volt tehát közös halmaza vagy metszete a csehszlovákiai aktivista közegnek és a magyarországi kultúrának, és volt olyan része, ami erejét és színvonalát, de nem tartalmát tekintve összevethető volt a magyarországi, de nem középosztálybeli kultúrával, bár persze ez akár meglehetősen távol is állhatott a középosztályi kulturális standardtól. (Igaz, annál közelebb a tömegkultúrához.) Ha tehát ezt a csoportot, illetve egészen pontosan annak vezetőit és identitáspolitikájukat mégsem fogadták el magyarországi és kisebbségi magyar párti részről magyarnak, a nyilvánvaló politikai

[670] Agócs Attila 2008, 16–17.

Egry Gábor 10 28.indd 206 2015. 10. 28. 16:04:05

okok mellett ez azt is jelzi, hogy részben középosztály-, illetve elitellenességük és a nem standard, de tagadhatatlanul magyar nemzeti kultúra volt kizárásuk alapja.

Ebből következik, hogy Romániában, ahol a csehszlovákiai aktivistáknak megfelelő, azokhoz hasonló hatású mozgalmak és pártok nem szerveződtek meg, viszonylag érintetlen maradhatott a középosztály és a nemzet hallgatólagos azonosítása. Csehszlovákiában azonban mindez azt jelentette, hogy létezik egy köztes, lehetséges pozíció, ami távlatilag talán valóban elvezethet egy nem magyar vagy akár egy újabb magyar önazonosulási változathoz, és az adott pillanatban ez ténylegesen a csehszlovák – elvileg állampolgári – és a magyar etnikai önazonosság között helyezkedik el. A középosztály-központú nemzetfogalom fenntartásának igényéből és az aktivista változat elutasításából azonban az is következik, hogy a nép- és nemzetnevelés és az egységes közösség új kisebbségi identitáspolitikai programjának, amely a harmincas évek végére mindkét közegben domináns lett, többnyire nem egy új nemzeti kultúra és vele egy újabb nemzeti azonosulás létrehozása volt a célja. A nép ráébresztése nemzeti tudatára és bekapcsolása a nemzeti kultúra fenntartásába ebből a szemszögből nézve inkább a középosztály saját kulturális standardjának újratermelését terjesztette ki, illetve tehermentesítette azt annak fenntartásában. Mindezt alátámasztják a statikus társadalmi víziók, amelyek a társadalmi mobilitás visszafogásának és irányításának szándékával bizonyosan nem középosztályosítást, legfeljebb parasztpolgárosítást szolgáltak.

Az esszencialista nacionalizmus és identitáspolitika azonban, mint láttuk, nemcsak kisebbségi közegben, hanem Magyarországon is domináns volt. Ennek oka azonban bizonyosan nem pusztán az állami keretek szétesése volt, hanem a korszellem is szerepet játszott benne. Ennek hatása persze a kisebbségi magyar pártok identitáspolitikája, és nem csupán azok legitimálása kapcsán is nyilvánvaló, és nem pusztán az organikus nacionalista, esetleg *völkisch* koncepcióké. Romániában már a harmincas években is a nacionalizmus valamilyen, többnyire egyre integránsabb változatát képviselte a pártok mindegyike, így itt a kisebbségi magyar identitáspolitika magyar jellege jelentette a legfontosabb különbséget a többségi változatokkal szemben. Ugyanakkor a csehszlovák államideológia látszólagos változatlanságának homlokzata mögött is volt változás, a csehszlovák politika és közélet saját, a felvilágosodásra hivatkozó, állampolgári jegyeket hangsúlyozó közösségképében is jelentős elmozdulás történt egy organikus és integrális vízió felé.[671]

Totális érzékenységek: fasizmus és nácizmus

A kisebbségi magyar pártok identitáspolitikáját illetően ezzel együtt a legnyilvánvalóbb hasonlóságok és egyezések az első világháború után erőre kapó organikus nacionalizmusokkal[672] mutathatók ki. Felmerül tehát a kérdés, mi is volt az általuk képviselt közösségi vízió és önazonosság viszonya nemcsak ezekhez általában, hanem két legmarkánsabb megnyilvánulásukhoz, a fasizmushoz és a nácizmushoz, már azon túl, hogy az 1944-ig tartó időszakban valamikor maguk is hivatkoztak rájuk hasonló, de nem velük azonos közösségszervezési törekvésként. A magyar kisebbségekkel foglalkozó szerzők általában arra helyezik a hangsúlyt, hogy a kisebbségi pártok

[671] A nők egyenjogúságát például egyre nehezebben tudták összeegyeztetni a család és nemzet hagyományos értelmezésével, és a nagy gazdasági világválságtól kezdve a szociálpolitika is az egy férfi keresős, a nőket a házimunkához kötő családmodellt támogatta, ami kihatott a nemzetfelfogásra is. Feinberg 2006, 9., 72–97.; Zahra 2008, 106–108., 139–141.

[672] Ezekre lásd Trencsényi Balázs 2011, 32–35.

Egry Gábor 10 28.indd 207 2015. 10. 28. 16:04:05

vezetői rendre elhatárolódtak a náci berendezkedés modelljétől, általában ódzkodtak az állam előtérbe állításától, illetve sokuk számos kérdésben nem fogadta el a zsidóság kirekesztését, vagy egyéb radikális disszimilációs nézeteket. Emellett rendre megemlítik a különböző kisebbségi identitáspolitikák keresztény alapjait, mint ami nem összeegyeztethető elsősorban a nácizmussal, továbbá visszhangozzák a kisebbségi szereplők önjellemzését maguk és közösségeik demokratikus voltáról. A végső következtetés tehát általában az, hogy mivel nézeteik nem *azonosak* sem a fasiszta eszmerendszerrel, sem a nácizmussal, így közük sem lehet ezekhez.

Bár mindez érthető, ha felidézzük, hogy sok kisebbségi magyar történeti szereplőt korábban fasisztaként stigmatizáltak, ez az érvelés mégiscsak arra épül, hogy a nácizmus és a fasizmus egészen egyedi, és csak teljesen azonos nézetrendszereket lehet megfeleltetni velük. Ez természetesen hallgatólagosan azt is jelenti, hogy minden egyes magát fasisztának vagy nemzetiszocialistának minősítő mozgalom – a Vasgárdától Oswald Mosley brit fasisztáiig – egyedi eset, és nincs köztük kapcsolat, különösen akkor nem, ha valamelyik közülük hazai eredetű, és nem mutatható ki, hogy külső náci vagy fasiszta hatásra, ösztönzésre jöttek volna létre. Ez azonban episztemológiai képtelenség. Ha így fogjuk fel az eszmék és ideológiák világát, akkor nem beszélhetünk rokon ideológiákról, ideológiacsaládokról, jobb- és baloldalról, hatásról és kölcsönhatásról, minden egyes eszmét vagy ideológiát csak saját magában értelmezhetünk. Éppen ezért a fasizmuskutatás komoly erőfeszítéseket tett arra, hogy feltárja az ideológia lényegi magját, és olyan meghatározását adja, ami a látványos különbségek mellett képes megragadni az egyes mozgalmak közös jellegzetességét, magját is.[673] Roger Griffin a fasizmusfogalom kultúrán keresztül való megragadhatósága mellett érvel, és palingenetikus, azaz változatlan formában való újjászületést hirdető és népi ultranacionalizmusként határozza meg. Eszerint a fasizmus (és vele a nácizmus) egy olyan eszme, amelynek magja az a hit vagy mítosz, hogy a degenerálódás korát, a liberális világrendet maga mögött hagyva a nemzet megújul és megifjodva újjászületik. Griffin szerint ez a meghatározása képes arra, hogy az egyébként valóban az egyes társadalmak saját viszonyaiból kinőtt, szervezetükben és hatásukban is különböző fasiszta mozgalmakat egy fogalom segítségével mégis egyesítse, azok közös magját megragadja, ezért is nevezi el generikus fasizmusnak.[674]

Griffin tézise természetesen vitatható,[675] arra azonban mindenképp alkalmas, hogy rámutasson: mind a két világháború közötti Magyarországon, mind a magyar kisebbségi pártokon belül és körül olyan ideológiák és identitáspolitikák váltak uralkodóvá, amelyek fontos elemeiket, olykor magjukat tekintve megfelelnek a generikus fasizmusnak (például a fajvédők, Gömbös, Imrédy), de legalábbis összeegyeztethetők azzal, még akkor is, ha képviselőik magukat nem tartották fasisztának vagy nácinak. Ez nyilvánvalóan lehet részben csupán optikai csalódás, vagy a fogalmak tisztázatlan tartalmának következménye, hiszen Trianon után, illetve kisebbségi helyzetben kézenfekvő volt a nemzeti újjászületés vágya és célja. A korábban elemzett nézetek azonban ennél jóval nagyobb mértékben felelnek meg a Griffin által azonosított generikus fasiszta mag tartalmának. Az összeomlás előtti világot a kisebbségi magyar pártok a korszak végén már egyöntetűen a liberalizmus kudarcaként értelmezték, és ebből messzemenő következtetéseket is levontak arról, hogy az újjászervezett nemzet nem lehet liberális és individualista. A megújhodást részben a nemzedék-

[673] Kiváló összefoglaló Ursprung 2006, az episztemológiai problémára 31.

[674] Griffin 2002.

[675] Lásd például Roberts et al. 2002.

Egry Gábor 10 28.indd 208 2015. 10. 28. 16:04:05

váltás eszméje képviselte, de olyan közösségvízió is létezett, amelyben a megújhodás nemzedéktől függetlenül megtörténhetett az új nemzeti ideálok elfogadásával. Végül mindegyik elképzelés egyértelműen tartalmazott népi nacionalista elemeket.

Az óvatosság természetesen ezzel együtt indokolt, az eddigieknél célzottabb és alaposabb elemzések nélkül csak annyit mondhatunk, hogy a fentiek meggyőzően illusztrálják, miért és miként lehetett a kisebbségi magyar pártok identitáspolitikája a korszellem eredménye és kifejezője.[676] Innen nézve nem is az eszmei azonosság vagy különbség jelenti a fő kérdést, hanem az érzékenység és az azonosíthatóság egymással is szorosan összefüggő fogalmai. Michael Freeden különíti el morfológiai diskurzuselemzésében a magfogalmakat, amelyek meghatározók egy diskurzus tartalma szempontjából, valamint a másodlagosakat, amelyek ezekkel különböző konfigurációkban adják ki az egyes ideológia irányzatok diszkurzív kereteit.[677] Az érzékenység lényege ebben az értelemben nem más, mint az, hogy a diskurzusok magfogalmai megfeleltethetők egymásnak, és esetenként az alárendelt fogalmakkal együtt létrejövő konfigurációik is azonosíthatók lesznek. Ennek azonban, éppen az elemzett esetek tükrében, egyik lehetséges változata valójában nem azonosságon, hanem inkább az azonosíthatóságon nyugszik, azon a lehetőségen, hogy eltekintenek a többféleképpen is értelmezhető, többféle tartalommal felruházható magfogalom pontos tartalmától és jelentésétől az adott összefüggésben, és a lehetséges morfológiai alakzatokhoz szükséges másodlagos fogalmakat is szelektíven használják fel, azaz kiemelik az azonosíthatósághoz szükségeseket, a többit pedig háttérbe szorítják. Mint láthattuk, ilyen magfogalomként alkalmazták az egységet, a demokráciát, később pedig a kötelességet és a felelősségvállalást is, miközben ezek tartalma közelebbről megvizsgálva már nem feltétlenül volt minden esetben azonos. Bizonyos gondolati formák, beállítódások – a nemzeti újjászületés igénye, az ellenségképek (mindenekelőtt az individualizmus és az ehhez kötődő liberalizmus, részben a kapitalizmus), továbbá a közösségkép hasonlóságai vagy akár azonossága – lehetőséget adtak arra, hogy például a népszolgálati eszme képviselői alkalmasint (részben már a második világháború idején) vonzalmukat fejezzék ki akár az olasz, akár a német berendezkedés irányában. Egyúttal azonban fenntartották azt a nézetüket, hogy az autentikus magyar nemzeti közösségnek nem kell másolnia egyiket sem, hiszen ezek nem a magyar nemzeti jellegzetességekből nőttek ki. Ezek azonban, ideértve még az egyediség igényét is, valamilyen formában a totalitárius jobboldal ideológiáiban is kulcsszerepet kaptak, így aztán erre is megnyílt az azonosíthatóság lehetősége, még ha ez törvényszerűen a fogalmak tartamának torzításával is járt. Másfelől viszont éppen Balogh Edgár érsekújvári diákkongresszusi szereplése mutatta meg, hogy az azonosíthatóság működött a baloldal és a kisebbségi pártok között is, amennyiben a megfelelő magfogalmat és az alárendelt fogalmat kellő homályossággal használják.

[676] Itt érdemes felhívni a figyelmet arra a folyamatra is, amelyet Kovács Éva mutat be meggyőzően, nevezetesen az agrárius eszmék újabb nemzedékének feloldódására a „reformfasizmusban". Az agráriusok kezdeti organikus, antiliberális és antikapitalista közösségképének tükrében ez a folyamat akár illusztratív párhuzam is lehet, és az sem kizárt, hogy bizonyos értelemben megfelelője annak, amit a kisebbségi magyar elit, főként a néppárti gyökerű csehszlovákiai párt esetében láthattunk. Másfelől az sem lényegtelen, hogy a Magyar Népközösség elnöki tisztét elvállaló Bánffy Miklós társadalomképe is alapvetően a századelő agrárius nézeteit tükrözte. Lásd Kovács Éva 2007, 2012, 2014.; Bánffy nézeteire Egry 2014.

[677] Freeden 1996. Ezt a problémát konkrét történeti elemzés keretében, a német konzervatív forradalom kapcsán érinti Knoll 1998, 351., valamint Kemper 2014, 393–394.

Egry Gábor 10 28.indd 209 2015. 10. 28. 16:04:05

Mindez persze arra is rámutat, hogy a húszas és harmincas évek világában ezeknek az eszmei irányzatoknak az azonosítása a fasizmussal ellenfeleik és kritikusaik részéről messze nem volt olyan valóságtól elrugaszkodott, mint azt a mai értelmezők láttatni szeretik. Amennyiben a fasizmust nem egyedi és nagyon jól meghatározott jelenségnek tekintjük, hanem különböző változatai közös jellemzői felől akarjuk meghatározni azokat, az is világos lesz, hogy nemcsak sokféle fasizmusról beszélhetünk,[678] de azt is látnunk kell, hogy a fasizmus különböző változatai egy sor másik eszmeáramlattal és ideológiával érintkeztek vagy kerültek átfedésbe. Ezt a kortársak nem is tagadták, sőt sokszor kifejezetten büszkén hivatkoztak rá, kiváltképp, amikor saját közösségeiket a korszellem megtestesülésének láttatták. Ezen túl pedig a kisebbségi identitáspolitikák és önazonosság-diskurzusok megítélése szempontjából külön figyelemreméltó ezek sorsa, miután az adott csoportok újra többségi helyzetbe kerültek. A kisebbségi korszakban megfogalmazott nemzeti egyenlőség elvét, a nemzeti diszkrimináció elutasítását ekkor az identitáspolitikában már felváltotta a magyar nemzeti közösség megerősítése az 'ők' csoportokkal szemben, akár azok kizárásával is. Ez a váltás jól mutatja, hogy sokak számára az általuk képviselt eszmék lényege a saját nemzet vélt érdekeinek érvényre juttatása volt más nemzetek rovására is, habár nem minden esetben törekedtek volna erre bármi áron.[679]

Egy nemzet és két szellem határai

A romániai és a csehszlovákiai magyar identitáspolitikai diskurzusok hasonlóságai után érdemes egy pillantást vetni a különbségekre, továbbá mindarra, amit az összehasonlításuk maguknak az identitáspolitikák természetéről elárul. Többen feltették már a kérdést különböző formában, hogy vajon létrejött-e a két világháború között a felvidéki szellem vagy a felvidéki magyarok közössége, amit általában kényszerközösségként határoznak meg.[680] (Az erdélyi esetben ezt a kérdést ritkábban taglalták, vélhetően a transzszilvanizmus történelmi legitimitása miatt.) Bár átfogó válaszra még az eddigiek nem jogosítanak fel, nézetem szerint diszkurzív módon mindkét közösség létezett, tehát minden lehetséges viszonyrendszerben elkülönültek és el is különítették magukat, méghozzá olyan csoportként, amelyre külön entitásként is hivatkoztak és amelynek képviseletét többen is „vállalták". A kérdés persze általában arra vonatkozik, hogy a csoport tagjai szemében és számára létrejött-e, és a csoporttagok vajon azonosultak-e azzal az identitással, amely elvileg a csoportot jellemezte. Az egyéni önazonosításra vonatkozó kérdés módszertani és elméleti buktatóival később foglalkozom részletesebben. Azt azonban már itt érdemes előrebocsátani, hogy valójában ezek a csoporttagok még diszkurzív szinten sem voltak állandók és mindig azonosak. Ez részben abból adódott, hogy az identitáspolitikai diskurzus nagyon hasonló az egyéni önazonosításhoz: helyzetfüggő, változó, még ha változásával sokszor csupán a politikai helyzethez igazodik is. Gondoljunk csak a regionális és nemzeti diskurzusok egybeesésére vagy éppen váltakozására, vagy a centrum és periféria viszony megfordítására tett kísérletekre, amelyek ugyanazt a nemzetet

[678] Urpsrung 2006, 30–32.

[679] Bárdi Nándor 2006. Egry Gábor 2008a, 137–155., 179–181. Filep Tamás Gusztáv 2007a. Kiemelendő ugyanakkor, hogy a kisebbségi magyar identitáspolitikában az életellenesség szinte egyáltalán nem volt jelen, és a felsőbbrendűség is jobbára csak hagyományos kulturális és civilizációs értelemben, nem faji alapon. Ebben az értelemben érzékenységük és azonosíthatóságuk Mussolini fasizmusához köthető.

[680] Szarka László 2007; Simon Attila 2010, 68., 231–236.

Egry Gábor 10 28.indd 210 2015. 10. 28. 16:04:05

is eltérő módon határozhatták meg az igazi, autentikus jegyeket hordozó élcsapattól kezdve az egységesnek láttatott teljes közösségig, vagy éppen a nemzet központját uraló „idegeneket" szimbolikusan kizárva, a civilizált régiólakók és a parasztok közös nemzetéig.

Ezt az eredendő bizonytalanságot erősítette fel a használt fogalmak szándékos vagy szándékolatlan bizonytalansága, az egyértelmű meghatározások hiánya, ami teret nyitott a valóság sokféleségének megjelenítésére is úgy, hogy az mégis valamiféle rendszernek tűnhetett, hiszen a valóság és reprezentációja megfelelni látszottak egymásnak. Éppen ezért a nem vagy felületesen meghatározott fogalmak integráló hatásúak is lehettek, miközben természetüknél fogva nagyban hozzájárulnak a helyzetfüggőséghez, akár a fogalmak meghatározásával, akár annak hiányával.

Az identitáspolitikai diskurzus nem pusztán üres és lebegő jelenség, hanem valóban megjelenít és teremt is. Az eddigiek alapján ezzel kapcsolatban leginkább az hangsúlyozandó, hogy egy diskurzus valódi identitáspolitikai jelentőségéhez kell egy komolyabb intézményes keret és tér, továbbá azt, hogy bizonyos versengő identitáspolitikai beszédmódok vagy változatok szemmel láthatóan csak akkor tűnnek el, ha végképp elbeszélhetetlenné válnak, mert megszűnik az a tér és struktúra, amely intézményesen megjeleníti és újratermeli őket. Ez történt a csehszlovákiai aktivistákkal, de ugyanígy járt a „felvidéki szellem" identitáspolitikai diskurzusa is a párt beolvadásával és az ezt képviselő csoport szétesésével. Ezzel szemben az erdélyiség identitáspolitikai változata számos átalakulás mellett is (ezek olykor a korábbi, immár elbeszélhetetlen változatot cserélték le egy újabb, ahhoz kapcsolódó variánsra) megmaradt és hatásos lehetett 1944-ig, sőt tovább is, mivel volt olyan intézményes és vele társadalmi háttér, ami ezt biztosította. Másfelől viszont a megszűnő változatokhoz kapcsolódó csoportok, ha bekapcsolódtak is egy másik csoportba, nem váltak szükségszerűen ugyanolyanná, sokkal inkább csak az adott csoportnak tulajdonított identitás egyik lehetséges értelmezését képviselték. Ez történt például az Egységes Magyar Pártba és Magyar Nemzeti Tanácsba belépő aktivistákkal, akik akár kitüntetést is kaphattak nemzeti teljesítményükért, ám gyanúsak is maradhattak, de említhető ezzel kapcsolatban a partiumi és bánsági magyarok „beolvasztása" az erdélyi magyarok kiterjesztett csoportjába.

Amennyiben tehát arra vagyunk kíváncsiak, létezett-e erdélyi és csehszlovákiai magyarság mint csoport, és velük erdélyi és felvidéki szellem mint valamiféle identitás vagy azt megalapozó csoportjellemző, akkor a csehszlovák közeg esetében inkább arról beszélhetünk, hogy a csoport, minden lehetséges előzmény ellenére, végül az első világháború után jött létre, az erdélyi magyarok csoportja viszont – noha ennek határa megváltozott 1918-at követően – ténylegesen meglehetősen régóta létezett. Ez a különbség megmutatkozott a társadalmi szervezettségben, a magukénak vallott történeti hagyományokban, egy viszonylag jól hálózatosodott csoportelit létében is, csupa olyasmiben, ami Csehszlovákiában még 1938-ban is csak részlegesen létezett. Csakhogy eközben a kisebbségi helyzet, majd a visszacsatolás mégis szinte kikényszerítette azt az identitás-diskurzust, amely külön csoportként hivatkozott a csehszlovákiai magyarságra.

A fogalmak bizonytalansága és a helyzetfüggőség jellege miatt az identitáspolitikai diskurzus jól használható volt a befogadás és kirekesztés, az elhatárolás különböző módjainak és változatainak kifejezésre juttatására is. Ennek mindkét kisebbségi közösség esetében két oldala különíthető el, ezek pedig a saját nemzeti központtal szembeni és a másik nemzetekhez fűződő viszony. Ezek azonban egyszerre és nem külön-külön részei az identitáspolitikai diskurzusnak, éppen ezért a csoport léte vagy nem léte nem kizárólag egyiküktől függ. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy

Egry Gábor 10 28.indd 211 2015. 10. 28. 16:04:05

a kisebbségi csoportokat önmeghatározásuk során a külső elhatároló csoportokkal szemben a saját nemzeti közösség megjelenítőjeként szubszidiarisztikus nacionalizmus jellemzi, vagyis a nemzetépítés és a nemzeti önmegvalósítás önálló, a központtól független képviselőinek látják és láttatják magukat, akiket a terepismeret és a létező interetnikus kapcsolataik jogosítanak fel arra, hogy önállóan véghezvigyék az egyébként közösnek felfogott nemzetépítést.[681] A központtal szemben viszont a regionális alapú, sajátos nemzetépítés jegyeit mutatják, ami olykor eljut egészen a nemzeti jellegű csoportképzésig is. A szlovák autonomista diskurzus esetében ez a regionalizmus kevésbé érezhető, hiszen az már az önálló szlovák nemzet létét feltételezi. Annál inkább tetten érhető az erdélyi magyar identitáspolitikai diskurzus esetében és az erdélyi román–regáti román viszonyrendszerben, végül pedig fontos elemei bukkannak fel a csehszlovákiai/felvidéki magyar–magyarországi magyar viszonylatban is, mindenekelőtt a felvidéki szellem és a különbségek megjelenítése formájában. Igazán látványosan persze Erdélyben mutatkozik meg ez a jelenség, ahol a román elit diskurzusa etnicizálta a regáti–erdélyi különbségeket, egészen addig a pontig, ahol a regáti román elitet etnikai idegenként jelölik meg. Az észak-erdélyi magyar párt elsősorban követeléseivel mutatta meg a regionalizmusnak ezt az arcát, például a külön rádió vagy tudományos akadémia igényével, hiszen ezek a klasszikus nemzetépítő tervek részei.[682] Mindez azonban ismét mutatja, hogy milyen fontos szerepet játszanak a társadalmi háttér és beágyazottság, a szervezettség és a hagyományok, és nem csupán az ilyen törekvések sikerében, hanem már megfogalmazódásukban és árnyaltságukban is. Az erdélyi magyar palástolt nemzetépítés kiállta az egyesítés próbáját is, míg a csehszlovákiai végül intézményes tartalom és politikai képviselet nélkül intellektuális irányzatokká esett szét.

Az összehasonlítás még két további lényeges vonatkozásra mutat rá. Az első az identitáspolitikai diskurzust termelők és fenntartók társadalmi pozíciójának jelentősége. Amíg a középosztályból érkező erdélyi új nemzedék egy kompromisszummal lehetőséget kapott arra, hogy meghatározza a csoportazonosság új, de mindenki által elfogadott tartalmát, a részben kívülről jövő, részben „rossz helyről", vagyis a magyarral szöges ellentétben álló csehszlovák állami ideológiából és a magyar progresszió hagyományából inspirálódó új csehszlovákiai nemzedék tagjai közül azok, akik végül visszatértek a nemzeti egység keretei közé, inkább annak perifériáján kaptak helyet, nem egységes csoportként léptek fel, semmiképpen sem olyan nemzedékként, amely közösen befolyásolná az identitáspolitika tartalmát. Jórészt a Szvatkó Pál szerkesztette orgánumok szerzőiként működnek, miközben az *Erdélyi Fiatalok* és a belőle kivált *Hitel* meghatározó személyiségei egészen a politikai szerveződés csúcsáig jutnak. Ugyanakkor, éppen a fogalmak képlékenységével és meghatározatlanságával, még ebben a közegben is volt lehetőség arra, hogy létrejöjjön a kompromisszum, amit az egyébként intranzigens baloldaliként ismert Balogh Edgár érsekújvári szereplése illusztrál a legjobban. Ott és abban a pillanatban képes volt oly módon felhasználni a nemzeti identitás-diskurzus elemeit, amely természetes módon láttatta a nemzeti egység részének mind a Sarlót, mind a Sarló identitáspolitikai törekvései által megcélzott csoportokat.

[681] Egry Gábor 2010a. Szüllő például 1928 őszén azt üzente Budapestre, hogy nem lehet úgy kisebbségi politikát csinálni, ahogy azt Magyarországon teszik, nem ismerik az embereket, nem olvassák a sajtót, és nem ismerik az ottaniak mentalitását. Szüllő Géza levele Máriássy Zoltán követségi titkárhoz, 1928. november 12. In: Angyal Béla (szerk.), 2003, 81. dok. 376.

[682] Egry Gábor 2008a, 69–70.

Egry Gábor 10 28.indd 212 2015. 10. 28. 16:04:06

dc_1187_16

Végül érdemes megemlíteni azt is, hogy, legalábbis a csehszlovákiai és romániai esetek összehasonlítása alapján, némileg paradox módon a többségi közeg progresszív, toleráns, demokráciaorientált és nagyvonalú diskurzusa nem erősítette fel a kisebbségek hasonló identitáspolitikai törekvéseit. Ezzel szemben az organikus nacionalizmus különböző, többségi diskurzusai erősebb visszhangra találtak a kisebbségek körében, és nem a konfrontáció jól ismert, bezárkózást ösztönző hatásmechanizmusa révén, hanem oly módon, hogy kölcsönösen legitimálták egymást a korszellem, illetve a nemzetek természeti törvényként láttatott párhuzamos létezése nevében. Így aztán Csehszlovákiában éppen az alapvetően mérsékelt és részben emancipatorikus többségi felfogás vált a magyar identitáspolitika ellenpontjává és fontos 'ők' csoportjává, míg az egyébként szerkezetéből adódóan sokkal inkább homogenizáló szlovák nemzeti párti diskurzust párhuzamos és a magyart visszaigazoló jelenségnek tartották.

Mindez természetesen csupán az identitáspolitika egyik dimenziója, és korántsem biztos, hogy a szándékoltnak megfelelő eredményt hozott az annak alakítói és gyakorlói által elképzelt közösséghez tartozók körében. Ez azonban már a következő fejezetek tárgya.

Egry Gábor 10 28.indd 213 2015. 10. 28. 16:04:06

dc_1187_16

Egry Gábor 10 28.indd 214 2015. 10. 28. 16:04:06

dc_1187_16

II. rész
Szakpolitikák és kategóriák

Egry Gábor 10 28.indd 215 2015. 10. 28. 16:04:06

dc_1187_16

Egry Gábor 10 28.indd 216 2015. 10. 28. 16:04:06

dc_1187_16

Az előző részben azt mutattam be, hogy milyen identitás-diskurzusok domináltak az első világháború elé visszanyúló előzményekre építve a két világháború között a cseh(szlovák)–szlovák–magyar–erdélyi–román viszonyrendszert. Ennek során kísérletet tettem arra is, hogy bemutassam a magyar nemzetre és az egyes kisebbségi közösségekre vonatkozó közösségképek alakulását és ezek politika- és identitáspolitika-történetét. A két problémakör természetesen szorosan összefügg, hiszen végső soron kirajzolódik belőlük a közösségnek tulajdonított identitáspolitikai szempontból hangsúlyos, politikai szereplők által képviselt nemzetkép és identitás.

Bár a szövegek és a belőlük kirajzolódó nemzetképek bizonyosan ismerősek, nem elfelejthető, hogy mindeddig csupán a közösségek reprezentációját láttuk, ráadásul hangsúlyosan identitáspolitikai célú reprezentációt. Az identitáspolitikai diskurzus természetesen épülhet egyéni és társadalmi tapasztalatra, tükröződhet benne tényleges társadalmi és közvélekedés, vagyis nem szükségszerűen lebeg a valóság felett, és nem csupán azért nem, mert maga is teremti azt, vagyis azt a referenciakeretet, amelyben akár egyénileg is önmagunkra ismerhetünk, ha otthonosan mozgunk benne. Ettől azonban az identitáspolitika aktív, nyilvános megjelenítése csupán konstrukció, bizonyos értelemben ajánlat a csoportidentitásról, és nem a csoporttagok önazonossága, noha természetesen azonosulási lehetőséget kínálhat számukra. Vagyis mindaz, amiről eddig szó volt, csupán egyik része és szintje az identitáspolitikának.

A következő két rész az identitáspolitika gyakorlatát és az egyéni önazonosítási gyakorlatokat és lehetőségeket mutatja. A második rész két fejezete négy esettanulmányon keresztül megvilágítja, hogy miként próbálták az állami és nem állami cselekvők (ágensek) érvényre juttatni az egyéni önazonosság vonatkozásában is az előző fejezetekben bemutatott identitáspolitikák tartalmát, (vagyis a csoportidentitásról alkotott elképzeléseket és nem a csoporttagok önazonosságát). Ez a négy esettanulmány: kisebbségi fiatalok élményei Magyarországon; az 1930. évi csehszlovák és román népszámlálás; az irredenta fogalma a román állambiztonság körében; és az 1934–1935-ös kisebbségi közalkalmazotti nyelvvizsgák Romániában különböző helyzetekre és viszonyrendszerekre világít rá. Ezek állandó szereplője az állam maga, valamint az állami bürokrácia megszemélyesítői, továbbá azok az egyének, akiket az esetek során szembesítenek az önazonosság választásával, olykor kényszerével. Emellett két esetben – a Magyarországon tanuló kisebbségi fiatalok és az 1930. évi népszámlálások kapcsán – szerepet kapnak nem állami identitáspolitikai cselekvők is, akik részben az állammal versengve, részben ahhoz igazodva, vele szövetkezve próbálják elérni saját céljaikat is. Ezzel együtt ennek a résznek a fő kérdése az identitáspolitika szakpolitikai dimenziója,

Egry Gábor 10 28.indd 217 2015. 10. 28. 16:04:06

dc_1187_16

az állami apparátusok ilyen célú működése, vagyis a diszkurzív és egyéni szint közötti, részben őket összekötő világ bemutatása.

Mindegyik bemutatott eset kulcsa az egyén és annak szembesülése valamiféle önazonosságára vonatkozó elvárással. Bár maga a választási helyzet sokszor nagyon leegyszerűsített, a lehetséges válaszok és reakciók – mint azt látni fogjuk – még a legkiélezettebb helyzetben is sokfélék voltak. Ez azt is jelenti, hogy az esetek során nemcsak az identitáspolitika szakpolitikai vetületének egy szelete tárul fel, hanem részben az is, hogy miként kapcsolja össze ez a szakpolitika a diskurzust az egyénnel és az egyén önazonosítási gyakorlatával. Célom a következő két fejezetben tehát annak bemutatása, hogy miként jelentkezik az állam felől az etnicitás az egyéni és közösségi terekben, helyzetekben, és milyen egyéni önazonosulásokat váltanak ki különböző identitáspolitikák.

Egry Gábor 10 28.indd 218 2015. 10. 28. 16:04:06

dc_1187_16

5. HATÁRŐRÖK, HATÁRÁTLÉPŐK, ÚTI ÉLMÉNYEK

Fiatal kisebbségi magyarok találkozásai Magyarországgal a '30-as években

> A monumentális alkotások, gyönyörű középületek, a felséges templomok dicső múltról meséltek nekem, fennen hirdetve a magyar ész zsenialitását. Lelkemben templomi ünnepélyes csenddel jártam be a magyar tudományosság és törvényhozás hatalmas csarnokait [...]. Zokogó szívvel fátyolos szemmel mondtam búcsút a Szabadság tér négy mártírszobrának.[1]
>
> *(Jánosy Zoltán)*

> Angol és amerikai barátaim tanítottak rá, mint náluk általánosan elismert igazságra: ha egy város kultúráját gyökerében akarod megismerni nézd meg a WC-ket és fürdőszobákat. Nos hát ezen a téren bizony Magyarország közintézményei közül némelyek – remélem nem a többség – sok kívánni valót hagy hátra... sőt, a legsötétebb Balkán kritikáját is joggal hívhatják ki maguk ellen.[2]
>
> *(Szentiványi Sándor)*

A két világháború közti időszakra gondolva – főként annak a Rothermere-kampány (1927) utáni periódusában[3] – nehéz elképzelni, hogy az intenzív magyarországi revíziós propaganda és az ebből a szempontból már közvetlenül Trianon után is erőteljes iskolai nevelés körülményei közepette Budapest, vagy még inkább a magyarországi társadalom és az Erdélyből érkezők találkozása a lelkes egymásra találásnál sokkal nagyobb jelentőségű következményekkel jártak volna. Elvégre mi sem egyszerűbb és logikusabb, mint annak feltételezése, hogy az erdélyiek mindenhol együttérzést, támogatást, odafigyelést tapasztalhattak. Magyarországon a diákok minden reggel, tanítás előtt elmondták a „Magyar Hiszekegyet", a szenvedő Magyarország ábrázolása – köztéri szobrokon, képeslapokon, gyufásdobozokon stb. – mindennap emlékeztetett az elszakított területekre és az ott élő szenvedő magyarokra, és nemigen akadt politikai erő, amely legalább a magyarok lakta területek „hazatérését" ne tartotta volna a lehető legigazságosabb dolognak. Ennek megfelelően – gondolhatnánk – a magyarországi társadalom az elfogadás gesztusaival viszonyult azokhoz, akikkel alkalomadtán találkozott, és próbálta kifejezésre juttatni minden körülmények között a nemzet összetartozását és egységét.

Amikor azonban a revíziós nemzeti retorikától és a magyar nemzet ehhez szorosan kapcsolódó, a nemzeti egységet lényegében homogenitásként feltételező „makrofogalomtól" eltávolodva

[1] MNL OL P1077 8. k. 41.

[2] Uo. 49.

[3] Zeidler Miklós 2001, 96–103.

Egry Gábor 10 28.indd 219 2015. 10. 28. 16:04:06

alkalmunk van egyes találkozások vizsgálatára is, korántsem biztos, hogy ilyen egyértelműnek bizonyul a kép. Ez a fejezet éppen arra tesz kísérletet, hogy az egyéni élményekről szóló beszámolókat segítségül hívva rámutasson az egységeszme vékony burka alatt húzódó feszültségekre, ellentmondásokra, problémákra. Nemcsak olyan értelemben, hogy a realistább kisebbségiek az egymásra találás olykor pátoszba fulladó érzése mellett hajlandók voltak elismerni gyakorlati problémák létét is – ahogy az a mottóul választott beszámolórészletekből világosan látható. Az ilyen, a társadalomtudomány szemszögéből nézve inkább banális észrevételeknél sokkal érdekesebb a probléma ideológiai vonatkozása, vagyis az, ahogy a találkozások gyakorlati élményei és tapasztalatai azok szereplőit arra kényszerítik, hogy újragondolják saját nemzettel kapcsolatos érzelmeiket, a magyar nemzethez tartozás tartalmát, és ily módon, akár közvetve, akár közvetlenül magát a nemzet fogalmát is. Számomra tehát mindenekelőtt azok a tapasztalatok érdekesek, amelyek során egy ideologikus, nem egy esetben erősen sztereotip, az együvé tartozást előtérbe helyező nemzetfogalmon alapuló előzetes kép szembesült az egyén korábban – érthető okokból – nem adott mindennapi tapasztalataival. Az így kialakuló, sokszor feszültségektől sem mentes helyzet eredménye lehetett az a fajta önreflexió, amely az egyén önképének változása vagy éppen megszilárdulása mellett azon csoportok felfogását is átalakíthatta, amelyekhez tartozónak tekintette magát, legyen szó akár a magyar nemzetről, vagy akár az erdélyi magyarságról és így tovább. Egy-egy ilyen helyzet az előzetesen meglévő és elvárásként rögzült erős összetartozás-érzés következményeként óhatatlanul is felvetette annak kérdését, hogy a többi szereplő vajon miként látja az érkező kisebbségit, miként értelmezi jelenlétét Magyarországon, miként ragadja meg az kisebbségi magyarságot, mint csoportot, és vajon hogyan illeszti be a magyar nemzet – egyébként hagyományosan Magyarországhoz kötődő – egységébe?

Hiba lenne természetesen azt várni, hogy minden ilyen eset ugyanarra az eredményre vezetett és ugyanolyan következményekkel járt. Az azonban joggal feltételezhető, hogy a probléma igen gyakran felmerült, éppen a magyarországi társadalom és a szomszédos államok területén kialakuló magyar közösségek és tagjaik távolsága miatt. A kisebbségek viszonylagos elszigeteltsége a távolság és a határátlépés korlátozottsága (például útlevél- és vízumkényszer, a bürokratikus procedúrák) miatt, részben a kialakuló és sok esetben kifejezetten üzletiesedett módon használt sztereotipizált képük és a revíziós diskurzus erősen leegyszerűsített, az egységet és a szenvedést előtérbe állító nemzetképe nyomán a magyarországi Erdély- vagy Felvidék-kép torzult el viszonylag a legkönnyebben.[4] A másik oldalon, a kisebbségi magyarok körében semigen alakulhatott ki egyéb, mint egy leegyszerűsített és sztereotip Magyarország-kép. A korlátozott információszerzési lehetőségek mellett ebben szerepe volt a többség politikai diskurzusának szerves részét jelentő magyarságképnek – amelynek gyakran hangoztatott negatív elemeit érzelmileg is könnyebb volt elutasítani, mint mérlegelni –, és persze annak is, hogy a felnövekvő nemzedék, amelyhez a fejezet szereplői is tartoznak, már egy más tartalmat közvetítő oktatási rendszer keretei között szocializálódott, amit azzal párhuzamos, a nemzeti önazonosulás lehetőségét új módon kínáló intézmények és mozgalmak (ifjúsági körök, cserkészet, Sarló stb.) egészítettek ki.[5]

Mindenesetre találkozásuk a magyarországi „valósággal" és a magyarországiakkal, noha a csalódástól és elutasítástól, a gyanakváson, a „realitások" rezignált elfogadásán a teljes azonosulásig

[4] Frisnyák Zsuzsa 1992., 178–179.; Zeidler Miklós 2001, 2007.

[5] Bárdi Nándor 2006b, 49–51.; Filep Tamás Gusztáv 2015, 125–131.

Egry Gábor 10 28.indd 220 2015. 10. 28. 16:04:06

számos viszonyulást és attitűdöt idézhetett elő, nem mellőzött egyetlen, nagyon lényeges elemet: saját világuk és Magyarország felfogását valamiféle entitásként – csoportként, földrajzi, szociológiai, érzelmi stb. egységként. Ez az elkülönítő mozzanat egyúttal azt is jelentette, hogy az egyes entitásokról elkülönült képet alkotva, lényegében határt is húztak közéjük, illetve – szükségszerűen azonosulva ezek közül valamelyikkel – maguk és mások közé. Ez a fajta határtermelés – akár a kisebbségi magyarok és Magyarország között is – nem ismeretlen a társadalomtudományok előtt. A rendszerváltást követő időszakra vonatkozóan tanulmányok sora vizsgálta a problémát, vendégmunkásokra, határátlépőkre, utazókra vonatkozóan, és mutatott rá arra, hogyan hoznak létre a nem teljesült elvárások és az ideologikus csoportképekkel nem összeegyeztethető mindennapi tapasztalatok önkéntes elkülönülést, miként vezetnek oda, hogy például az erdélyiek a kétezres évek elején egyre erőteljesebben külön – és sok tekintetben a nemzetnek megfelelő – csoportként értelmezték az erdélyi magyarságot.[6] Lényegében ezt a megközelítést érvényesítem én is, azzal a különbséggel, hogy olyan, történeti forrásanyagot használok, amely a kortárs vizsgálatokat végzők figyelmét elkerülte. Pedig ennek felhasználása olyan új, történeti dimenzióba helyezi az ő eredményeiket is, ami lehetővé teszi azt is, hogy a jelenségről ne úgy beszéljünk, mint ami az 1989 utáni társadalmi és politikai folyamatok része, hanem az etnicitás jelenségének meglehetősen szilárd, szinte már strukturális jellemzőjéről.

Az inspiráló előzmények között meg kell említeni azt a többnyire Rogers Brubakerre[7] hivatkozó történettudományi megközelítést is, ami a nacionalizmust és a nemzetet mindenekelőtt közéleti szereplők és csoportjaik határokat fogalmilag is meghatározó beszédmódja felől próbálja megragadni. Ezt az első erdélyi kisebbségi nemzedék vonatkozásában már többen próbálták érvényesíteni, bemutatva azt is miként befolyásolta a Magyarországhoz fűződő ellentmondásos viszony a saját csoportjukról kialakított képet, és miként erősítette meg azokat a törekvéseket, amelyek az erdélyi magyarság társadalmi megújulását összekapcsolták a nemzeti megújulás eszméjével is.[8] Magam részéről azonban éppen arra kérdezek rá, aminek a részletes vizsgálata ezekből a munkákból sokszor kimarad, azaz az egyéni tapasztalatokra és viszonyulásokra. Ezzel együtt, egy másik vonatkozásban alapvetően ugyanazt a problémát próbálom megvilágítani: a nagy, diszkurzív csoportmeghatározások érvényességének korlátait egyénileg és a mindennapokban, valamint ennek hatását.

Fontos kérdés, hogy mennyire tekinthető érvényesnek társadalmi értelemben az alább elemzett, meglehetősen sajátos körülmények között keletkezett forrásanyag, vagyis mennyiben reprezentálja az általános tapasztalatokat és vélekedéseket, akár a kisebbségiek, akár a magyarországiak oldaláról. Elsősorban olyan egyéni beszámolókat használtam fel, amelyeket szervezett magyarországi részképzésen megfordult fiatal értelmiségiek készítettek a szervezők kérésére. Egy részüket csak közvetett formában ismerjük, egy-egy összefoglaló elemzés révén, más részükből részletek is

[6] Feischmidt Margit 2005.; Fox 2005. Eredményeik és az új, Magyarországgal szemben megfogalmazódó magyar nemzeti önazonosság kialakulására vonatkozó értelmezésük fogadtatása során természetesen nem maradt el a jelenség túlértékelésére vagy „túlinterpretálására" vonatkozó kritika sem. Magam azonban – mint látni fogjuk – nemcsak hasonló következtetésekre jutottam a teljesen más jellegű történeti anyag elemzése és értelmezése során, hanem éppen ezekből a munkákból kaptam ösztönzést a történeti források faggatására.

[7] Rogers Brubaker 2006.

[8] Megint csak azokat emelve ki, amelyek valamilyen formában inspiráltak munkám során: Török Zsuzsanna Borbála 2001; Sata-Koretta 1997, 2001.

dc_1187_16

fennmaradtak. Végül harmadik részük már sokkal céltudatosabban készült, egy 1938-ban összeállított, öt kérdésből álló,[9] 141 főnek megküldött kérdőívre beérkezett 20 választ teljes terjedelmében használhattam fel, ahogy egy meg nem nevezett erdélyi magyar ifjú levelét is.[10] Mindezek az anyagok átfogják az 1932-től 1938-ig terjedő időszakot.

Ugyanakkor a vizsgált periódus első részére vonatkozó információk értékelésekor nem tekinthetünk el attól, hogy azokat egyetlen személy, Barabás Endre, az erdélyi magyar fiataloknak Budapesten tartózkodási helyet és oktatást kínáló Bethlen István Kollégium (később Külföldiek Kollégiuma) igazgatójának szűrőjén keresztül ismerjük. Az általa a kormány (pontosabban a kormányzat magyar kisebbségekkel foglalkozó tisztviselői) számára készített elemzések, illetve az ezekben közölt szemelvények alapján sejthető, hogy az ő szándéka eleve a kisebbségi magyar ifjúság egyféle, meghatározott képének bemutatása volt, beleértve a Magyarországról kialakított képüket is. Nyilvánvaló, hogy ezzel az általa vezetett intézmény létét és működését is igazolni akarta, és természetesen megtartani, vagy akár még növelni is az annak juttatott erőforrásokat. Mindezek alapján jelentéseit és értékeléseit feltétlenül fenntartásokkal érdemes kezelni, amelyek jellemzően a ténylegesnél egyoldalúbbnak mutatják be a helyzetet. Biztosan megmutatják azt, hogy milyen, Magyarországgal szemben kritikus nézetek fordultak elő a kollégistái körében, de nem adnak igazi kapaszkodót arra vonatkozóan, hogy a lakók körében ez mennyire volt elterjedt.

A másik oldalról nézve sem feltételezhetjük ezeknek az egyéni megnyilatkozásoknak az általános érvényességét az egész erdélyi közegre vonatkozóan. A tapasztalataikról beszámoló fiatalok társadalmi háttere ugyan változatos volt és sokféle közegből érkeztek, de kiválasztásuk révén – a budapesti utazáshoz ajánlásra volt szükségük, és előfeltétel volt, hogy értelmiségi foglalkozásúak, tanítók, tanárok, orvosok stb. vagy legalább egyetemisták legyenek – nyilvánvalóan nem adhatnak reprezentatív képet a romániai magyarságról. Az is feltételezhető, hogy éppen foglalkozásuk és a szakmai szocializációjuk során megismert elvárások ideologikus jellege miatt (így a tanár, illetve tanító a „nemzet napszámosa") Magyarország-képük, viszonyuk a nemzeti önazonosításhoz eleve ideologikusabb lehetett, mint sok alacsonyabb státusú kortársuknak. Másfelől azonban – és kiválasztásuk is ezt szolgálta – a fogadó intézmény részéről elvárt szerepük éppen az volt, hogy a későbbiek során a kisebbségi magyarság körében is érvényre juttassák immár megfelelően átformált Magyarország-képüket és nemzetértelmezésüket. Mivel legtöbbjük valóban a kisebbségi intézményrendszer különböző pozícióiban folytatta munkáját, nem egy közülük pedig a kisebbségi sajtóban is rendszeresen publikált, mindaz, amit tapasztalataik nyomán megfogalmaztak, később könnyen válhatott egy általánosabb érvényű identitás-diskurzus részévé is. Ugyan nem elképzelhetetlen, hogy válaszaikat és beszámolóikat befolyásolták azok az elvárások, melyeket vendéglátóik részéről érzékeltek, és ezért esetleg negatívabb képet festettek a ténylegesnél, azt azonban, tekintettel a helyzetek ismétlődésére és leírásuk részletességére, aligha feltételezhetjük, hogy alapvetően nem voltak valóságosak az élményeik.

[9] A kérdések: 1. Mik a benyomásai, tapasztalatai a magyar közéletről, hivatalnokok eljárásáról, hírlap, irodalom, művészet stb. stb.? 2. Tapasztalt-e jellegzetesebb eltérést a magyar és a román közélet között és különösen mit észlelt? 3. Saját szakmájában mit tapasztalt? Mik általános dicsérő és bíráló megjegyzései? 4. Megerősödött-e magyarságában vagy vannak elkeserítő tapasztalatai? 5. Szükségesnek tart-e valamilyen új eljárást, hogy az elszakadott területek ifjúságát közelebb hozzuk a magyar nemzeti eszméhez? A Külföldiek Otthona feladatát miben látja? Mit javasol? MNL OL P1077 13. k. 43.

[10] MNL OL P1077 7. k. 517–520.

Egry Gábor 10 28.indd 222 2015. 10. 28. 16:04:06

dc_1187_16

Magyarországi utazásuk legfontosabb célja – a tanulás mellett – a nemzeti önazonosság „állagmegóvása" volt. Látni fogjuk, hogy azok, akik lehetővé tették számukra a magyarországi tartózkodást, és ehhez az általánosnál kedvezőbb feltételeket kínáltak, azzal az elvárással tették ezt, hogy így a magyar művelt középosztály fenntartásához járulnak hozzá. Ez a csoport pedig – mint az az előző részből is kiderül – a Budapest által elfogadott identitáspolitikák mindegyikében a nemzeti önazonosság fenntartásának kulcsa volt. Éppen ezért a fiatalok tapasztalataihoz hasonlóan fontos volt, hogy a szervezők, akik mindennek lehetőségét megteremtették, hogyan látták résztvevőket és tágabb csoportjukat, és pontosan milyen szándékkal kínálták fel nekik ezt a lehetőséget. Mindez tehát része az identitáspolitikának is, méghozzá sajátos módon elsősorban annak legfelső és köztes, szakpolitikai szintjét érintve. Ebben az értelemben a szakpolitikai szint legkézzelfoghatóbb aktivitását mutatom most be, ami egyúttal érdekes fényt vethet az önazonosítás dinamikájára is. Bár a Csehszlovákiából Magyarországra érkezők tapasztalatairól, szemben a romániai fiatalokéval, csak elszórt és esetleges anyag áll rendelkezésre, mégis azt választottam, hogy legalább a szakpolitika szempontjából megkísérlem összehasonlítani a probléma azon vonatkozásait, melyek a megmaradt források segítségével vizsgálhatóak. A csehszlovákiai magyar fiataloknak felállított Hunfalvy Internátus és az azt üzemeltető Felvidéki Egyesületek Szövetsége, továbbá a Felvidéki Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége anyagából szinte semmit nem tudhatunk meg a működtetők világáról és a működésről, mivel csak a hallgatókról és az intézmény tevékenységéről maradtak fenn dokumentumok, azok is nagyon töredékesen,[11] így az előbbi tekintetben főként a romániai magyar fiatalokkal foglalkozó szervezeteket tudom majd bemutatni.

[11] Az anyagot szinte teljesen feldolgozta egy másik szemszögből Ablonczy Balázs: „Lesz még kikelet a Szepesség felett." In: Uő 2011a, 123–128.

Egry Gábor 10 28.indd 223 2015. 10. 28. 16:04:06

dc_1187_16

PROPAGANDA, KÉMKEDÉS, „GURULÓ PENGŐK" ÉS NEMZETNEVELÉS: A NÉPIES IRODALMI TÁRSASÁG ÉS A FELVIDÉKI EGYESÜLETEK SZÖVETSÉGE

A Népies Irodalmi Társaságot a hangzatos elnevezés ellenére nem éppen az irodalom iránti érdeklődés hívta életre.[12] Sem kritikai, sem művészetpártolói tevékenységet nem fejtett ki az évek során (vagy legalábbis közvetlenül nem), és tagjainak sem volt sok köze ehhez a világhoz. Az eredetileg Bocskay Szövetség néven megszervezett intézményt olyan – ahogy ekkor nevezték az előbb román megszállás alá került, majd jelentős részben Romániához csatolt részeket – a „keleti területekről" származó vagy elmenekült hivatalnokok, tisztviselők, értelmiségiek alkották, akik már 1918-at megelőzően is az erdélyi magyar közélet ismert szereplői voltak, és mindent megtettek, hogy az új helyzetben is fenntartsák a magyar kormányzat és közigazgatás kapcsolatait az országrésszel. Ennek keretében üzeneteket közvetítettek, információkat gyűjtöttek, sőt népszövetségi beadványokat készítettek. A kezdetben más szervezetekkel is versengő Bocskay Szövetség a magyarországi támogatásokat és elvárásokat közvetítő intézményrendszer konszolidálása során lett a magyar kormányzat egyedüli félhivatalos szerve az immár Romániához csatolt területeken élő magyarok és szervezeteik felé. Új nevét – Népies Irodalmi Társaság – az után kapta, hogy a román hatóságok érdeklődni kezdtek a Bocskay Szövetség iránt.[13] Ezt követően egyidejűleg vált a magyar kormányzati akarat közvetítőjévé, vállalt szerepet a különböző döntések végrehajtásában, és egyúttal képviselte Budapesten az Erdélyben megfogalmazott igényeket. Mindezeken túl szerepet kapott a Magyarországra menekült erdélyiek szervezeteinek összefogásában, az egyetemeken tanuló diákok megszervezésében, tevékenysége kiterjedt a propagandára, főként külföldön és persze belföldön is. Igazi súlyát – a kiterjedt magyarországi és erdélyi kapcsolatrendszer mellett – az adta, hogy a különböző pénzügyi támogatások egy jelentős része a Népies Irodalmi Társaságon keresztül jutott el a kisebbségi magyar szervezetekhez, többek között egyházakhoz, bankokhoz, a magyar politikai párthoz, a segélyezett tisztviselőkhöz, a sajtóhoz, a jótékony egyesületekhez.[14]

A szervezet érdekérvényesítő képessége nem csak abban rejlett, hogy tagjai valós helyismerettel rendelkeztek Erdélyben, legalább ilyen fontos volt, hogy sokuk közéleti pályafutása részben összefonódott az 1921-től egy évtizeden át a miniszterelnöki posztot betöltő Bethlen István karrierjének azzal az időszakával, amikor a magyar politikai élet gyorsan felemelkedő figurája erdélyi regionális politikusként megalapozta hírnevét.[15] A Tisza István és később az általa megszervezett

[12] A szervezet alapítására és tevékenységére alapvető jelentőségű, noha mindenekelőtt a fennmaradt terjedelmes forrásanyag kivonatolásával készült Bárdi Nándor 1995.

[13] Bárdi Nándor 1995, 93–95.

[14] A szervezet anyagában található, sajnos csak összefoglaló jellegű kimutatásokat közli Bárdi Nándor 1995, 107–112., lásd még Bárdi Nándor 2013, 344–358.

[15] Erre lásd Romsics Ignác 1987, 115–121., 150–155.

Egry Gábor 10 28.indd 224 2015. 10. 28. 16:04:06

Nemzeti Munkapárt erdélyi ellenfelei – különösen a koalíció 1910-es bukását követően – mindinkább Bethlen körül csoportosultak, aki igyekezett is felnőni az új feladathoz. A politikailag jelentős mértékben meggyengült ellenzék számára kitörési lehetőséget kínált egy látszólag minden politikai erő irányába nyitott új társadalmi szervezet, az Erdélyi Szövetség létrehozása.[16] Valójában ez Tisza politikai ellenfeleit tömörítette, és nemcsak Bethlent találhatjuk meg tagjai között, hanem a NIT elnökeként működő Zilahi Sebess Dénest vagy a társaság intézőbizottsági tagját, Papp Józsefet.[17] Voltak persze olyanok is a NIT-en belül, mint Jancsó Benedek, akik más módon voltak részesei ennek a személyi hálónak. Jancsó már Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt a miniszterelnökségen kialakított nemzetiségi osztály vezetője volt, és az „erdélyi kérdés", valamint a „román irredenta" elismert szakértőjének számított. Helyettese, Barabás Endre, a székelykeresztúri tanítóképző egykori igazgatója ugyancsak „szakértő" volt, a századfordulón egyike volt azoknak az erdélyi értelmiségieknek, akik a nemzetiségek és a magyarság küzdelmét élet-halál harcnak felfogva agitáltak a kormányzat gazdasági és adminisztratív akciója érdekében.[18]

Egyébként ennek a régi személyi hálónak a jelentőségére és erejére nemcsak a meglévő kapcsolatok utalnak, hanem a viszony a régebbi tagok „örökségéhez" is. A NIT vezetősége tevőlegesen ápolta Dési Zoltán függetlenségi párti képviselő kultuszát, sőt a Budapesten általuk fenntartott internátusban a tagoknak – diákoknak – évente Dési-vacsorát szerveztek, és halottak napján megkoszorúzták a sírját. (1930-ban bekövetkezett halála után ez történt Jancsó Benedek nyughelyével is.)[19] Dési nem egyszerűen egy volt az 1910-ben megfogyatkozott függetlenségi képviselők közül, és nem is csak az a politikus, aki 1910-ben és 1913-ban Bethlen Istvánnal vállvetve küzdött azért, hogy megakadályozza a munkapártiak hatalomátvételét Maros–Torda vármegyében. Ő volt az, aki 1912-ben egy parlamenti beszédben kijelentette: a Nemzeti Munkapárt lopott pénzen került a parlamentbe, az 1910-ben pénzügyminiszter, 1912-ben már miniszterelnök Lukács László Európa legnagyobb panamistája. Az incidens, ami egy Dési felmentésével végződött rágalmazási per után Lukács lemondását eredményezte, éppúgy hozzá járult Dési nimbuszához, mint későbbi kultuszához az a tény, hogy 1915-ben önkéntesként halt meg az orosz fronton.[20]

Más jellegű, de érzékletes példa a személyi kapcsolatok erejére báró Petrichevich Horváth Emil, az 1920-as évek elején az Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) elnökének esete. A szintén az Erdélyi Szövetség kapcsolati hálójához tartozó bárót egy berettyóújfalusi gazda perelte be egy még 1921. februári incidens miatt. A felperes állítása szerint apjától ekkor 700 métermázsa csöves tengerit vitt el az OMH megbízottja, és annak ellenértékét nem neki, hanem Horváth Emilnek adta át. Horváth Emil a másodfokú tárgyaláson azzal védekezett, hogy tudomása szerint a termények kifizetésére azért nem került sor, mert a felperes apja jelentős összeggel tartozott a hivatalnak. Az így hozzá került összeget pedig egy „hazafias egyesület" számlájára fizette be. Miután

[16] Bárdi Nándor 2003.

[17] Az Erdélyi Szövetség tagjainak névsora megtalálható Apáthy Istvánnak az 1917 utáni helyzetre vonatkozó kézírásos kiegészítéseivel: *Az erdélyi szövetségnek 1914. június 7-én Marosvásárhelyt megállapított szervezete, munkaterve és megválasztott vezető tanácsa.* Kolozsvár, 1917. OSZK Kézirattár, Apáthy István hagyatéka, Quart. Hung. 2456.

[18] Előadását a nemzetiségi bankok székelyföldi „terjeszkedéséről" lásd Barabás Endre 1904.

[19] MNL OL P1077 1. k. 217.; 1941-ben 60 pengőt adtak a szokásos koszorúkra Dési és Jancsó sírjára, MNL OL P1077 21. k. 144.; 1943. február 26-án döntött az intézőbizottság Dési arcképének megvásárlásáról 20 pengőért. MNL OL P1077 27. k. 115.

[20] Gerő András 1996; legújabban Cieger András 2008, 7., 9–12.

Egry Gábor 10 28.indd 225 2015. 10. 28. 16:04:06

dc_1187_16

a követelést az egyébként számára kedvező ítéletet követően a NIT fizette ki, jogosnak tűnik a feltételezés, hogy Horváth Emil az OMH pénzéből az erdélyi barátai által vezetett NIT jogelődjét finanszírozta.[21]

A kapcsolati háló – a tagok jól azonosítható szemlélete mellett[22] – két szempontból is rendkívül fontos volt a NIT működésében. Az erdélyi kisebbségi életben továbbra is fontos pozíciókat betöltő egykori társakon keresztül nemcsak az anyagi támogatások koordinálása lehetett egyszerűbb, hanem a szervezet másik fontos feladata is könnyebben megvalósítható volt: minél szélesebb körű információgyűjtés a Romániához került területek magyarságáról. A NIT statisztikákat készített a kisebbséginek tekintett és az állami oktatásról, a népszámlálási adatokról, a szövetkezeti mozgalomról, tanulmányok születtek a szórványmagyarságról, hatalmas sajtókivágat-gyűjteményt hoztak létre, és rendszeresen beszámoltak a román parlament vitáiról. Olyannyira, hogy az első évtizedet összegző, 1933 februárjában kelt jelentésében Sebess Dénes egyenesen azt állította:

„… a Keleti Szervezet látja el a keleti társadalmat, főképpen az egyházakat adatokkal. Az agrárpetíciók, a tisztviselői sérelmek, a hitelszervezet hiányai stb. mind a Keleti Szervezettől nyerték szellemi támogatásukat ezen a téren is. A kisebbségi lapok főképpen az általunk alapított *Magyar Kisebbség* folyóirat gazdag anyaggyűjteménye korántsem a keleti országrészek adatanyaga!”[23]

Mint láttuk, sokkal kevesebb tudható a NIT csehszlovákiai megfelelőjéről, aminek már a születése is mutatta mérsékelt befolyását és jelentőségét. A Hunfalvy Internátust fenntartó Felvidéki Egyesületek Szövetsége (FESZ) valójában csupán az utóda volt a NIT-tel egy időben és ahhoz hasonló célra alapított Rákóczi Szövetségnek, amelyet befolyásos vezetője, Rakovszky Iván távozása után – 1922 nyarán belügyminiszterré nevezték ki – lassan felszámoltak.[24] A Rákóczi Szövetség még valóban a NIT-hez hasonlóan működött, de megszűnését (1924) követően a finanszírozást a Teleki Pál vezette Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központja és az egyébként szintén az erdélyi kapcsolati hálózathoz tartozó Papp Antal államtitkár intézte.[25] Csupán feladatai egy részét hagyományozta az új ügynökségre, így a NIT átfogó szervező, finanszírozó, információgyűjtő és szakpolitikai alakító tevékenységéből a FESZ egyedül a dokumentációs feladatokat látta el, ezt is elődjénél kisebb mértékben. Így például sajtószemléit már nem is kellett benyújtani a Miniszterelnökségre, míg a NIT hasonló anyagait rendszeresen megkapták a nemzetiségi és kisebbségi ügyosztályon. A FESZ fő feladata immár a Népszövetségi Ligák Uniójában való részvétel, továbbá a szövetség tagszervezeteinek ellenőrzése, segélyezése, társadalmi események szervezése és a Csehszlovákiából érkező egyetemisták számára fenntartott internátus működtetése volt.[26]

A FESZ tehát, amelynek vezetői a NIT-hez hasonlóan szintén az elvesztett területekhez kötődtek, Rakovszky távozása után már a hierarchia alacsonyabb szintjén helyezkedett el, mint a NIT. Ennél azonban nyilvánvalóan sokkal fontosabb volt a szövetség korlátozott hatása tekintetében az, hogy működtetőinek lényegében semmilyen befolyásuk nem volt a döntésekre, csupán végrehaj-

[21] MNL OL P1077 4. k. 147–149.

[22] Az Erdélyi Szövetség világképére lásd Egry Gábor 2013c. 8–12., 25–31.

[23] MNL OL P1077 1. k. 1–2.

[24] Angyal Béla 2002, 81., 89–90.

[25] Uo. 102–103.

[26] MNL OL K28 37. cs. 77. t. 1927-T-713

Egry Gábor 10 28.indd 226 2015. 10. 28. 16:04:06

tók voltak, akik legfeljebb saját érdekeiket tudták érvényesíteni, például elkerülni a betagozódást a Magyar Nemzeti Szövetségbe, vagy megválasztatni saját jelöltjüket a lemondott Vaskó Endre elnök utódának akár a kormányzat pártfogoltjával szemben is.[27] Ez azonban egyszerre mutatott rá a szervezet csekély jelentőségére és irányítóinak manőverezőképességére. Igaz, a csehszlovákiai irányú szakpolitika amúgy sem volt annyira egységes, mint a romániai, hiszen például Pechány Adolf, a magyarországi „tótajkúak" kormánybiztosa is párhuzamosan végzett információgyűjtő tevékenységet és bombázta javaslatokkal.

Ezzel együtt a harmincas évek legvégén a FESZ megkísérelt kilépni ebből a korlátozott szerepből, és 1938 márciusában egy ún. társadalomszervezési javaslattal állt elő. Mint korábban láttuk, ez az időszak Csehszlovákiában ismét a hasonló ötletek évada volt, a FESZ azonban nem az ottani, hanem a magyarországi, de „felvidéki" társadalmat akarta egységbe szervezni, hogy a „szűkebb értelmű lokálpatriotizmuson túl" a tagokat egyesítsék a „felvidékiségben", a csehszlovákiai kapcsolatokkal rendelkezők gyerekeit a felvidéki eszmények és szellem jegyében neveljék, és végül a „felvidéki gondolattal" az egyetemes nemzeti érdekeket szolgálják a „felvidékiek" körében. A cél érdekében ifjúsági egyesületet, megerősített Hölgybizottságot hoztak létre, és szokás szerint különböző eseményeket rendeztek. Végül ezt a célt szolgálta volna az ún. Felvidéki Ház alapítása is.[28] A javaslatból – ami azért jelzi, hogy a felvidékiség, a külön regionális magyar szellem eszméje meglehetősen széles körben elfogadott volt – végül nem lett semmi.[29]

Ezzel együtt a javaslatot véleményező Körmendy-Ékes Lajos, egykori OKP politikus megjegyzése, miszerint a szervezet megfelelő vezetéssel alkalmas lehetne társadalomszervező akciókra, azt sejteti, hogy a FESZ-nek ekkor már valamivel nagyobb befolyása lehetett, már csak azért is, mert a visszacsatolás után megválasztott vezetőség társadalmi értelemben nemcsak a Magyarországra került „felvidékieket" képviselte, hanem bevont néhány személyiséget a visszacsatolt területekről is. Így Holota Jánost, Szent-Ivány Józsefet és R. Vozáry Aladár kárpátaljai képviselőt, aki a csehszlovák parlamentnek is tagja volt.[30] Ezzel együtt a tisztikar inkább reprezentációs célokat szolgált, erre utal a 17 (!) alelnök, aki egytől egyig az elit tagja volt. Az említett képviselők mellett volt köztük nyugalmazott kúriai bíró, egyetemi tanár, államtitkár, kormányfőtanácsos (például Pechány Adolf), vagy a képviselőház háznagya is. A választmányi tagok között feltűnik Flachbart Ernő, aki a *Prágai Magyar Hírlap* főszerkesztőjeként és a csehszlovákiai magyar pártok központi irodaigazgatójaként dolgozott, amíg a Tuka-per idején (1929-ben) el nem menekült Csehszlovákiából. Ekkor már régóta a miniszterelnökségen dolgozott, Körmendy-Ékessel együtt. Ugyancsak választmányi tag volt Moravek Endre, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium miniszteri titkára, a *Magyar Szemle* egyik kisebbségi és felvidéki szakértője. Ugyanakkor a FESZ ügyvezetősége a régi maradt, ami éppenséggel arra utal, hogy a reprezentatív vezetőség még nem jelentett az erdélyi képviselethez hasonló befolyást.

[27] Ablonczy Balázs 2011a, 125.

[28] Lásd még Ablonczy Balázs: „Lesz még kikelet"... i. m. 2011a, 123–128.

[29] MNL OL K28 37. cs. 77. t. 1940-T-14458. A visszacsatolás után a minisztériumban valakinek a kezébe került a társadalomszervező javaslat, és véleményt kértek róla Körmendy-Ékes Lajostól. Ő jelezte, hogy a javaslat már tárgytalan, az eset ezzel együtt mutatja, hogy Budapesten ezek szerint nem zárkóztak el eleve egy ilyen, lényegét tekintve mégiscsak regionalista elképzelés megfontolásától sem.

[30] MNL OL K28 37 cs. 77. t. 1939-Sz. n.; Vozáryra lásd Filep Tamás Gusztáv: R. Vozáry Aladár és a zsidók. In: Uő: 2007b, 222–258.

Mindenesetre a NIT aktív – felettébb bizalmasan kezelt – romániai információgyűjtésének és kapcsolatépítésének tükrében a két szervezet magyarországi tevékenysége is más színben tűnik fel. A NIT Budapesten és két vidéki egyetemi városban – Szegeden és Debrecenben – tartott fenn internátusokat Erdélyből érkezett vagy erdélyi származású egyetemi és főiskolai hallgatók számára. Bár kétségtelen, hogy ezek az intézmények jelentős számú fiatalt segítettek hozzá diplomájuk megszerzéséhez (a végleges statisztika szerint 1921 és 1931 között 547 tagjuk volt, Budapesten, a Bethlen István Internátusban 256, Szegeden, a Bocskay Internátusban 227, Debrecenben, a Székely Társaság Fiókinternátusában 64), legalább ilyen fontos lehetett az is, hogy a hazatérők információs hálózatot, intézményi pozíciókat biztosíthattak a NIT tevékenységéhez, és emellett képviselhették az erdélyi magyar közéletben a Magyarországon magukévá tett ideológiát, beleértve a nemzetfelfogást is. Közvetve erről tanúskodik az is, hogy a NIT mai szemmel is modernnek tűnő módon törekedett internátusi tagjainak utánkövetésére, és próbált naprakész nyilvántartást vezetni arról, hol és milyen munkakörben helyezkedtek el.[31]

A kapcsolattartás és információgyűjtés hozzájárult a szervezet működésének átalakításhoz a harmincas évek elején. A magyarországi internátusok nyári szünetre hazatérő tagjai iránt a román állambiztonság, a Sziguranca különös érdeklődést mutatott,[32] sokan – köztük olyanok is, akik a NIT-vezetők értékelése szerint könnyelműen viselkedtek – kihallgatáson vagy fogdában találták magukat. Emellett azonban általában is problémát jelentett, hogy a magyarországi diplomákat honosítani kellett, ami sokszor hosszas utánajárás és anyagi áldozatok ellenére is nehezen ment. Ezek után vagy esetleg erre hivatkozva sokan nem is akartak hazatérni, ami a vezetőséget az egész internátusi rendszer újragondolására késztette. Ennek keretében a vidéki diákotthonokat felszámolták, és helyettük Budapesten alakítottak ki egy új intézményt, ami a Külföldiek Kollégiuma, később Otthona nevet kapta. Ennek feladata immár nem a szállás és kiegészítő képzés biztosítása volt a magyarországi egyetemeken tanulók számára, hanem a részképzésekre (orvostanhallgatók esetében klinikai gyakorlati képzésre) érkezők elhelyezése, valamint nyári tanfolyamok szervezése tanítóknak és tanároknak.[33]

A gyakorlati problémák – diplomahonosítás, a Sziguranca figyelme – mellett az átszervezésben szerepet játszott az újonnan felnövekvő romániai magyar nemzedékről kialakított, ideologikusan megfestett kép is. Ez már a hazatérés problémájának értékelésében is tetten érhető lehetett, amikor a társaság vezetői azt fejtegették, hogy a Magyarországon maradó fiatalok itt a szellemi proletárok számát növelik, míg ugyanezzel a lépésükkel gyengítik az Erdélyben vezetésre hivatott értelmiségi középosztályt. Ezért aztán – legalábbis elvileg – az új intézmény már csak három hónapos bentlakást és pénzbeli segélyt nyújtott. Ezt igénybe vehették azok, akik Romániában már diplomát szereztek, és magyar tudományos intézményekben akartak kiegészítő tanulmányokat folytatni; akik

[31] MNL OL P1077 3. k. 79–97. 1932 júniusában 107 személyről tudtak, akik Romániában helyezkedtek el, 2 főről, akik Csehszlovákiában, 4 főről, akik külföldön, 191 főről, akik Magyarországon, 118 fő tartózkodási helye volt ismeretlen és meghalt 12.

[32] Természetesen a csehszlovák hatóságok is gyanakodtak, de a FESZ munkássága messze nem volt olyan jelentős, mint a NIT-é, vélhetően ezért sem maradt fenn sok anyag ilyen jellegű tevékenységükről. MNL OL P1077 1. köt. 211–212.; TESZK 1922. 2. cs. 3. t. 1922-3-986

[33] Lásd például MNL OL P1077 1. k. 211–212., 3. k. 80–96., 106–107. A Népies Irodalmi Társaság Székházában, a Vilmos császár (ma Bajcsy-Zsilinszky) út 35. szám alatt működött. Egyébként a Magyarországon tanuló és szervezkedésben való részvétellel gyanúsított romániai magyar diákok listáján feltűnően kevesen szerepelnek a Bethlen István Internátus ismert tagjai közül. ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție Cluj, inventar 399. dosar 182. 108–110. f.

Egry Gábor 10 28.indd 228 2015. 10. 28. 16:04:06

„a magyar lelki és kulturális közösség érzésének ébrentartása és fejlesztése érdekében" a magyar kulturális életet szeretnék megismerni, beilleszkedni, vezető személyiségeivel kapcsolatokat kiépíteni, hogy „lelkük és szellemük magyar öntudata a magyar környezetben és kultúrában megedződjön, fajsúlyban megnövekedjen"; akik az utódállamokban élő magyar kollégáikkal szeretnének kapcsolatokat kialakítani azért, hogy a „magyar kulturális és lelki kapcsolat" erősödjön. Mindennek feltétele volt az is, hogy utána az „elszakított magyarság" körében és szolgálatában kívánják leélni életüket, és írásban kötelezik magukat arra, hogy a három hónap elteltével hazatérnek.[34]

A Hunfalvy Internátus esetében nincsenek információink arról, hogy történt-e bármikor komoly kísérlet a Külföldiek Kollégiumához hasonló elitnevelés felvállalására, bár a NIT tett egy kísérletet arra, hogy a Külföldiek Kollégiumának programját kiterjessze a „felvidékiekre" is. Alapításakor a Hunfalvy Internátus inkább a korábbi Bethlen István Internátushoz hasonló intézmény volt. Tagjai Budapesten tanuló, többnyire Csehszlovákiához valamilyen módon kötődő hallgatók lehettek. Tanulmányaik végeztével elvileg hazatértek volna, de sorsukról kevés adat maradt fenn. Csehszlovákia 1928-ban döntött arról, hogy megtagadja a magyarországi oklevelek nosztrifikálását, addig elvileg a hazatérésnek nem elvi, hanem főként bürokratikus akadályai voltak, hiszen az egyöntetű diplomahonosítási tilalom hiánya még nem jelentette azt, hogy a végzettséget honosítják is. Mindenesetre a Hunfalvy Internátus tagjainak összetétele a nosztrifikációs tilalom előtt és a visszacsatolás előtti évben nagyon hasonló volt, az intézményi beszámolók pedig alapvetően azt sugallják, hogy a FESZ működtette bentlakásos intézmény végig megmaradt eredeti céljánál, és ezzel több volt egy egyszerű diákotthonnál. A hallgatók szlovák nyelvoktatáson vettek részt, az internátus könyvtárában pedig szakkönyvek és egyéb – identitáspolitikai célokat is szolgáló művek – szolgálták épülésüket. Rekrutációjuk azonban végig más volt, mint a Külföldiek Kollégiumának gyakorlata: a Felvidékről származó, „erkölcsi és nemzethűségi tekintetben megbízható, szegény sorsú ifjak" kérhették felvételüket, és a jobb tanulók és főként a csehszlovák állampolgárságú hallgatók juthattak be az internátusba.[35]

A korábban mondottak alapján nyilvánvaló, hogy a Külföldiek Kollégiumának szervezői és vezetői szerettek volna kinevelni egy új kisebbségi vezető réteget, olyat, amelyik lojális Magyarország és a vele többé-kevésbé azonosított magyar nemzet vélt nagy céljaihoz.[36] Ezt az új célkitűzést a felnövekvő ifjúságról kialakított kép alapozta meg, ami nemcsak a Magyarországra érkezőkkel kapcsolatos tapasztalatokon, hanem a NIT tekintélyes kolozsvári, még az 1918 előtti tudományos értelmiséghez tartozó kapcsolatainak véleményén is nyugodott.

A magyarországi internátusi rendszer átalakítását a hosszú és hangzatos nevű Kolozsvári Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelőbizottsága már 1930 nyarán javasolta. A testület, amit 1929-ben alapított György Lajos, a Marianum tanára, a Báthory–Apor-szeminárium igazgatója, majd 1931-től az Erdélyi Múzeum Egyesület titkára, 1930. július 4-i ülésén tekintette át nemcsak a Kolozsvárott megindult egyetemen kívüli oktatás eredményeit és tanulságait, hanem az ifjúság szellemi helyzetét is. György már 1927-ben arra tett javaslatot, hogy a román oktatási rendszert ellensúlyozandó, indítsanak nagyszabású képzési akciót a Kolozsvárott tanuló egyete-

[34] MNL OL P1077 3. k. 106–107.
[35] MNL OL K28 37. cs. 77. t. 1927-T-716.
[36] MNL OL P1077 6. k. 2.

Egry Gábor 10 28.indd 229 2015. 10. 28. 16:04:06

mistáknak,[37] és ennek keretében nemcsak a Kolozsvárott 1929-ben már működő egyetemen kívüli kiegészítő képzés, hanem a magyarországi részképzés szükségét hangsúlyozta annak érdekében, hogy az új magyar tanár- és tudósnemzedéket felvértezzék nemzeti szellemmel, és így a magyar kisebbségnek modern és magyar szellemű vezetőivé váljanak.[38] 1930-ban aztán társaival – az egyházak képviselőivel, a kolozsvári magyar diákotthonok vezetőivel és középiskolai, valamint egyetemi tanárokkal, közéleti szereplőkkel, továbbá az OMP-t képviselő Inczédy-Joksmann Ödön ügyvezető alelnökkel – együtt nemcsak azt állapíthatta meg, hogy a nemzeti tudományos nevelés mennyire szükséges, hanem azt is, hogy az ifjúság szellemének befolyásolásához elengedhetetlen lenne megismerniük Magyarországot, egy féléves részképzés keretében. Annál is inkább, mert úgy tűnik, erre vágynak, és aki eljut oda, az nemzetileg megerősödve tér vissza.[39]

A Külföldiek Kollégiuma lényegében ezt a javaslatot intézményesítette, olyannyira, hogy a tagokat György Lajos ajánlására vették fel Budapestre. Az sem véletlen, hogy a tanárok és tanítók számára szervezett nyári tanfolyamok programjába is számos, a magyar nemzeti és kulturális közösséghez tartozás igényét erősítő részt iktattak be. Az 1933-as nyári tanfolyam kezdetén, egy misét követően, de még a hivatalos megnyitó előtt a résztvevők sétát tettek a NIT Vilmos császár (ma Bajcsy-Zsilinszky) úti épületétől, megtekintve a Szabadság téri irredenta emlékműveket, a Batthyány-örökmécsest és a Kossuth tér szobrait (Andrássy, Rákóczi, Batthyány-kormány, Tisza István-szobor). Ezek után az első héten felkeresték a Hősök terét, a Városliget építészeti emlékeit és a képviselőház egyik ülését. A nyolchetes tanfolyam további részében a hallgatók számára szervezett programok sorában találunk több művészettörténeti sétát (többek között a régi képviselőház [ma Olasz Intézet], a Műegyetem, a Gellért Szálló, a Parlament, a Postatakarékpénztár, a Kúria, MTA székházának megtekintése), esztergomi, szegedi, balatoni, debreceni, soproni kirándulást, valamint látogatást a Nemzeti, a Közlekedési és az Iparművészeti stb. Múzeumokba.[40]

A Külföldiek Kollégiuma tehát – alapítóinak szándéka szerint – a magyar–magyar határ és a határátlépés egyik intézményeként működött. Olyan szervezetként, ahol a két csoport tagjai találkoznak, és a találkozásokkal megváltozik az egyik csoporthoz tartozók feltételezett problémás önazonossága, és közelebb kerül az ideálisnak tartott mintához. Mindezek tükrében nem igazán meglepő, hogy az erdélyi magyar ifjúságot nemzeti érzésében és elkötelezettségében veszélyeztetve látó budapesti és kolozsvári értelmiségiek, tisztviselők és politikusok ádáz figyelemmel kísérték a magyarországi tartózkodás hatását a résztvevők nemzeti tudatára. Ennek tudható be Barabás Endre intenzív kérdezősködése, vagy az 1938-ban már utóda, az egykor szintén kollégiumi tag, a fiatal nemzedékhez tartozó Mester Miklós által összeállított kérdőív. Elsődleges céljuk ugyanis nem volt más, mint az elnemzetietlenítés veszélyének kitett – de legalábbis ilyennek gondolt – fiatal nemzedék megmentése a nemzet számára, amelynek tagjaiból aztán a magyarországi szellemi irányzatokhoz igazodva a kisebbség új vezetői lesznek.[41]

[37] OSZK Kézirattár fond 625. K-2884/2000. Megjelent György Lajos 2000.

[38] Uo. 143–144.

[39] MNL OL P1077 327.

[40] A részletes program megtalálható MNL OL P1077 4. k. 36–43. A régi képviselőház ma a budapesti Olasz Kultúrintézet, a Postatakarékpénztár épületében a Magyar Államkincstár működik, a Kúria helyén pedig Néprajzi Múzeum található.

[41] Erre felhívja a figyelmet többek között Török Borbála Zsuzsanna 2001, 59–63. Lásd még MNL OL P1077 6. k. 2.

dc_1187_16

AZ „ERDÉLYI FIATALOK": VEZETÉSRE TÖRŐ ÚJ NEMZEDÉK, NÉPSZOLGÁLAT ÉS BEILLESZKEDÉS

Kiket is akartak tehát megmenteni az erdélyi nemzeti küzdelem frontján egyelőre még kulcspozícióban lévő idősebb nemzedékhez tartozók? A két világháború közötti erdélyi (és nem csak erdélyi) magyar kisebbségekre vonatkozó visszaemlékezések, történeti és irodalomtörténeti munkák egyöntetűen úgy tartják, hogy az első kisebbségi évtized végére egy megváltozott szemléletű nemzedék jelent meg a színen.[42] Többnyire két olyan elemet emelnek ki, amelyek az újonnan feltörekvő csoportokat megkülönböztetik elődeiktől. Az egyik a generációs szakadék, vagyis az a tény, hogy a nagymértékű kivándorlás és a háború miatt (1918 után mintegy 350 ezren telepedtek Magyarországra a szomszédos államokhoz került területekről, közülük közel 200 ezren a „keleti területekről"[43]) a hagyományos, háború előtti elit és a század második évtizedében születettek közötti generációs csoport nem szerveződött meg, és/vagy nem vállalt szerepet a kisebbségi közösségek életében. Ez jól látható a politikai szervezetek vezetőinek összetételében, az egyházak és iskolák vagy akár a gazdasági intézmények vezetőinek körét elemezve.[44] A másik lényeges tényező, hogy szemben az új államhatalom berendezkedésének első éveivel, amikor a magyar fiatalok jelentős része magyarországi egyetemeken folytatta tanulmányait (és nagy részük nem is tért haza), a 20-as évek végére felsőfokú tanulmányaik számára egyre többen választottak Romániában működő felsőoktatási intézményeket.[45]

Ez a nemzedék ráadásul már jórészt az új romániai oktatási rendszer körülményei között szocializálódott. A romániai oktatási reformok és az ókirályságbeli rendszer kiterjesztése Erdélyre jelentős változásokkal járt.[46] A liberális kormányok majdhogynem „örökös" oktatási minisztere, Constantin Angelescu nevéhez fűződő rendelkezések – a román nyelvi és román nyelvű oktatás részarányának fokozatos emelése az állami iskolákban, a „nemzeti" tárgyak tartalmának átalakítása,[47] az egyházi és magánoktatás szigorúbb állami felügyelet alá vonása – nem voltak hatás nélkül a kisebbségi nemzedékekre sem. Nem csupán azok száma nőtt meg, akik képesek voltak román nyelven tanulni, de nemzeti önértelmezésük sem maradt meg a korábbi nemzedékek által elfogadott és érvényesített keretek között.

[42] A teljesség igénye nélkül: Bárdi Nándor 2006b, 43–44.; Horváth Sz. Ferenc 2007, 78–82.; Cseke Péter 2003, 104–113.; Csapody Miklós 2009, 66–131.

[43] Mócsy 1983, 10–14.; Fráter Olivér 2002, 206.

[44] Tanulságos a magyar kormány kezdeményezésére 1930 májusában létrehozott, de működését soha meg nem kezdő Erdélyi Magyar Földhitelintézet Rt. vezetőségének összetétele is. A 24 igazgatósági vagy felügyelőbizottsági tag között kevés kivételtől eltekintve az első világháború előtti elithez tartozó személyeket találhatunk. MNL OL P 10772. k. 726–729.

[45] Csapody Miklós 2009, 97–99. A Magyarországon tanuló erdélyiekre lásd Pálffy 2001.

[46] Az oktatáspolitikára lásd Irina Livezeanu 1995, 29–48.; illetve Gidó 2011, 15–22.

[47] Erről György Lajos már 1927-ben úgy vélekedett, hogy a nemzeti szempontból kiemelt jelentőségű magyar történelem- és földrajzoktatást a román iskolapolitika tönkretette. György Lajos 2000, 132–133.

Egry Gábor 10 28.indd 231 2015. 10. 28. 16:04:06

Nem könnyű felmérni ennek a tartalmi változásnak a mélységét és irányát, de különböző beszámolókból, értékelésekből és statisztikákból kirajzolódnak legfontosabb elemei, mindenekelőtt az új nemzedék nemzeti tudatának változását némi gyanakvással figyelő, egyúttal az identitáspolitikára befolyással lévő idősebbek szemszögéből. Az elemi iskolai oktatás kapcsán azt hangsúlyozták, hogy a román nyelv oktatása miatt a gyerekek valójában egyik nyelven sem tudnak írni-olvasni, és később sem kapnak egységes képet a magyar történelemről, összekeverik Bocskait, Bethlen Gábort, a Rákócziakat, Pázmány Pétert. Fogalmuk sincs Magyarország földrajzáról – sem a történeti, sem az éppen aktuális határok között –, csak annyit tudnak, hogy „van a Tiszán túl egy kicsi, lapályos ország, egy nagy folyó, a Tisza, s egy Budapest nevű főváros". Mindezeket a hiányosságokat az egyetem sem pótolja, részben a megfelelő erőforrások hiánya miatt – a kolozsvári magyar tanszék mindössze egyetlen tanárt jelent, aki képtelen kellő mértékben foglalkozni a tanárjelöltekkel –, részben pedig – vélelmezte nem csekély nacionalista empátiáról tanúságot téve György Lajos – ez nem is várható el a román oktatástól. Ennek következtében azonban, figyelmeztetett, a magyar középiskolai oktatók felkészültsége lassan nem éri el a háború előtti érettségiken megkövetelt színvonalat, a nemzeti középosztály pedig – orvosok, jogászok, gyógyszerészek – „kellő nemzeti szellemű műveltség és öntudat nélkül kellene hogy átvegyék az erdélyi magyarság irányítását", holott nem is tudják, mik lennének szakmájuk magyar nemzeti vonatkozásai.[48]

György Lajos némileg általános és erősen ideologikusnak tűnő megállapításait azonban nem sokkal később a gyakorlati tapasztalatok is alátámasztani látszottak, a Kolozsvárott az 1929/1930-as tanév során megtartott egyetemen kívüli kurzusok – szemináriumok a Báthory–Apor-szemináriumban, a református és az unitárius kollégiumok internátusaiban[49] – tanulságai. 1930 nyarán az egyes tanárok beszámolóiból – legalábbis a nemzeti szempontból fontos tantárgyak kapcsán – nagyon hasonló kép rajzolódott ki. Bíró Vencel, aki történelmet oktatott heti egy alkalommal, fontosnak tartotta kiemelni, hogy bár hallgatói – mintegy 25 kitartó egyetemista – nemzeti érzése „erősnek mutatkozott", történelmi olvasottságuk a történelmi regényekre korlátozódott. Kelemen Lajos, az Erdélyi Múzeum levéltárosa, aki erdélyi művelődéstörténetet adott elő, azt tapasztalta, hogy hallgatóinak, akik az elmúlt 2-3 évben végeztek középiskolában, a kurzus kezdetén sem ismeretei nem voltak a „sajátos magyar művelődés" emlékeiről, sem érdeklődést nem mutattak, igaz, ez a későbbiekben megváltozott.[50]

Az 1929-ben György Lajos vezetése alá került és egyfajta központi magyar könyvtárrá alakított Lyceum-könyvtár statisztikáit is beszédesnek találták azok, akik a fiatalokat emígy értékelték.[51] Az 1929/1930-as tanévre 370 magyar egyetemi hallgató iratkozott be. A kérőlapok elemzése alapján György Lajos arra jutott, hogy a fiatalok elsősorban a vizsgákhoz szükséges könyveket tanulmányozták, ezen túlmenő tudományos érdeklődést csak kevesen mutattak. Sőt még azt is megjegyezte, hogy alig vették kézbe a magyar szakmunkákat és a magyar szaknyelv elsajátításához beszerzett köteteket. A jelentés további megállapítása, hogy a fiatalok nem olvasták a magyar irodalom és történelem alapműveit sem. A „Hóman–Szekfű" és a Franklin Társaság kiadásában megjelent

[48] Uo. 132–134.

[49] Bárdi 1995 II.

[50] MNL OL P1077 1. k. 300–301.

[51] György Lajos 1994, 82–91.; MNL OL P1077 1. k. 332–337.

Egry Gábor 10 28.indd 232 2015. 10. 28. 16:04:07

Magyar Klasszikusok 40 kötetét alig valaki kérte ki. Ezzel szemben a modern magyar regényeket rongyosra olvasták, de a modern költészet szintén nem keltett különösebb érdeklődést.[52]

Voltak azonban más olyan tényezők is, melyek meghatározták a fiatal generációk helyzetét. Az egyik ilyen a magát magyarnak tartó középosztály fokozatos, bár sokszor csupán relatív státusvesztése volt. Azok, akik ehhez a történetileg kialakult csoporthoz tartoztak, és nem vándoroltak ki Magyarországra 1920-at követően, fokozatosan egyre szűkülő lehetőségekkel számolhattak mind saját maguk, mind gyerekeik számára. Ügyvédnek, orvosnak vagy köztisztviselőnek készülő, érettségizett, tehát „úriember" fiatalokból végül olykor csak gombügynök, cukrász, mészáros lett,[53] és akik meg tudtak maradni a szabad pályákon, azok is kénytelenek voltak az egyre erősödő, ráadásul nemzeti küzdelemként is értelmezett konkurenciával szembesülni. Mindezt tetézte a magyar középosztály és arisztokrácia anyagi lehetőségeit szintén szűkítő földbirtokreform. Ennek következménye nem csupán az volt, hogy egyre kevesebb lehetőségük volt a hozzáférésre a nemzeti műveltséghez, hanem az is, hogy a felsőoktatásnak nehezebb anyagi körülmények között vágtak neki. Akár azért, mert szüleik nemzedékét jelentős veszteségek érték, akár azért, mert – részben betöltve a kivándoroltak által hagyott űrt, részben igazodva a Romániában a '20-as években zajló nagyszabású társadalmi folyamatokhoz – olyan társadalmi csoportokból kerültek ki, amelyek soraiból korábban jóval kevesebben szereztek felsőfokú végzettséget, és így családjuk anyagi helyzete és kulturális tőkéje sem volt mérhető a korábbi nemzedékek középosztálybeli tagjaihoz.

Az egyetemista ifjúság így általában a korábbiaknál szegényebb volt, és új, vagy legalábbis az idősebb nemzedékek részéről újnak érzett szokásokat vett fel. Az 1929/1930-as tanév tapasztalatait összegző internátusi igazgatók, akik beszámoltak a náluk elhelyezést nyert egyetemistákról, egyöntetűen kiemelték a jellemző anyagi nehézségeket. Gönczy Lajos, a református diákotthon igazgatója fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a náluk lakó 26 tanárjelölt közül 14-en kényszerültek magántanítványok vállalására. Ami az anyagi és munkalehetőségeket illeti, a jövő sem tűnt túlzottan fényesnek. Legalábbis az idősebbek – például Kristóf György, a kolozsvári egyetem magyarirodalom-professzora – már 1930-ban úgy látták, hogy a kisebbségi társadalom intézményeinek állásait hamarosan betöltik az egyre népesebb létszámú egyetemisták, és újra kíméletlen pozícióharc kezdődik.[54] A megoldást részben az állami szolgálatban látták,[55] részben abban, hogy akár a segélyek megfelelő elosztásával is irányítva pályaválasztásukat, sikerül elérni, hogy ne csak a tanárnak készüljenek.[56]

Ami az új szokásokat illeti, Bíró Vencel arra panaszkodott, hogy a diákokat nem köti le az egyetemi munka, inkább különböző rendezvényekre járnak, mondván, vidékre kerülve már úgysem lesz erre lehetőségük. A társadalmi egyesületekben végzett hasznos munka helyett pedig a vacsorák, bálok és mulatságok érdeklik őket, így aztán a rákövetkező napokon sem képesek komoly

[52] MNL OL P1077 1. k. 332–335.

[53] Asztalos Miklós 1933.

[54] MNL OL P1077 1. k. 318–323.

[55] Jellemző, hogy ezt ekkor – a parasztpárti kormányok idején – egyáltalán nem tartották lehetetlen vállalkozásnak, úgy vélték, hogy a kormánnyal el lehetne érni valamiféle informális megállapodást!

[56] A konzervatív társadalomképre jellemző Inczédy-Joksmann Ödön OMP-alelnök és a Dalosszövetség elnökének véleménye, aki szerint az OMP feladata elfogadtatni a fiatalokkal, hogy ne csak egyetemi pályákon keressék a boldogulást. Szerinte egyébként a magyar kisebbségi iskolapolitika amúgy is arra tart, hogy kevesebb lesz az egyetemre járó fiatal, ami végső soron rendezi a kérdést. MNL OL P1077 1. k. 323.

teljesítményre. Bár valláserkölcsi életüket és hozzáállásukat kielégítőnek érezte, kiemelte túlzott önérzetüket és önzésüket, és ezt az egyházak és az OMP biztosította sok segélyre vezette vissza.[57]

Mindezt mérlegelve, a Kolozsvári Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelőbizottsága, különösen nemzeti tekintetből meglehetősen lehangoló képet festett a fiatal erdélyi magyar értelmiségről, és joggal feltételezhetjük, hogy budapesti elvbarátaik éppen ez alapján ítélték szükségesnek a változásokat az erdélyi fiatal értelmiség magyarországi kezelését illetően. Bár örömtelinek tartották, hogy az egyetemekre járók szorgalmasan végzik tanulmányaikat, az új román oktatási rendszer és a történelmi középosztály helyébe lépő alsó középosztály nevelésének és értékrendjének hatásait rendkívül negatív színben tüntették fel.

„Megdöbbentő tünetei mutatkoznak annak a körülménynek, hogy ez a nemzedék sem olyan érzületi nevelést, sem olyan tárgyi műveltséget nem kapott, amiből magyar életirányt, magyar munkaprogramot állíthatna föl a maga számára. Egyik rideg önérzéssel tűzi ki életcélját, másik gyöngült faji öntudattal hajlik meg az idegen hatások előtt, egyik ködös ideálokat kerget s ezek kedvéért lekicsinyli nemzeti életének kereteit, a másik félénken hallgatja el érzelmeit s fájdalmas mosollyal mond le érdekeinek védelméről. Van aztán egy kisebb rész, amely lázasan keresi az erdélyi magyar élet lehetőségét, de ennek is csak érzései, ösztönös fellobbanásai vannak. Ez a réteg sem tudja, hogy hol kezdje meg önmaga nemzeti irányú nevelését, annál kevésbé azt, hogy hol és hogyan kapcsolódjék bele a nemzeti munkába."[58]

Bár e megállapítások általános érvényessége kapcsán számos indokolt fenntartás lehetséges, különösen ami az ideologikus megközelítést illeti, annyi bizonyos, hogy a NIT által a nemzeti nevelés célcsoportjaként meghatározott fiatal nemzedék legkevésbé sem volt egységes. A Külföldiek Kollégiumába azonban főként a kisebbségi vezető szerepre 1930 elején igényét bejelentő *Erdélyi Fiatalok*[59] és a vele sok személyi átfedést mutató, 1935-ben megalakult *Hitel* környezetéből vezettek utak, tagjai ott sorjáznak az intézmény névsoraiban.[60]

Ehhez képest meglepő, hogy az *Erdély Fiatalok* szándéka – énképük és a kapcsolódó szakirodalom szerint is – lényegében a régi nemzedékek leváltása, és a sérelmi politika helyett a valódi kisebbségi társadalomszervező munka volt. A társadalomszervező munka elsődlegességében egyetértett velük az egyébként részben éppen az *Erdélyi Fiatalok*kal szembeni kihívásként 1935-ben alakult *Hitel*-kör is.[61] A radikális nemzedékváltás követelése annál inkább érdekes, mivel a csoport vezetői maguk is a hagyományos középosztályhoz tartozó családokból érkeztek, esetükben valódi társadalmi változásról nemigen lehetett szó. A csoport recepciója sem utal kölcsönös ellentétekre. Nem csak az meglepő, hogy egy állítólag a régi elit ellen szerveződött csoporttal szemben az általa veszélyeztetett, erőforrásokkal és döntési pozíciókkal rendelkezők nem lépnek fel, sőt még igazi nyilvános vitába sem keveredtek velük. Legalább ennyire árulkodó az a tény is, hogy a vezető

[57] Uo. 318–320. Inczédy-Joksmann Ödön nyomban alájátszott Bírónak, példát kínálva a túlzottan önérzetes, a jó modorral összeegyeztethetetlen viselkedésre is, amikor elmesélte, hogy egy vasárnapi körmeneten figyelmeztetett néhány tiszteletlenül viselkedő ifjút, akik azóta nem köszönnek neki.

[58] Uo. 327–329.

[59] Cseke Péter 2003; Bárdi Nándor 2006b; Csapody Miklós 2009. Balázs Sándor (2003) értékelése határozottan visszafogottabb, Mikó Imre életútja tükrében inkább a generációs törés „természetes" alapjait mutatja be, és a folyamatosságra is hangsúlyt helyez. Lásd még Horváth Sz. Ferenc 2007, 143–149.

[60] MNL OL P1077 13. k. 30–39. Lásd erről a 4. fejezet „Új nemzedékek… Erdélyben alfejezetét.

[61] A *Hitel* alakulását és az *Erdélyi Fiatalok*hoz fűződő viszonyát, valamint helyét a harmincas évek közepének erdélyi magyar politikai-ideológiai irányzatai között bemutatja Horváth Sz. Ferenc 2007, 143–149.

Egry Gábor 10 28.indd 234 2015. 10. 28. 16:04:07

személyiségeik hamarosan élvezhették a csak a régi nemzedékek támogatásával megszerezhető előnyöket, többek között éppen a NIT és a Külföldiek Kollégiuma erőforrásait. Végül sokatmondó magának az *Erdélyi Fiatalok* című folyóiratnak a fogadtatása a hagyományos kolozsvári elitet képviselő tanulmányi felügyelőbizottság részéről. A testület tagjai a lapot nem tartották tartalmi szempontból kiemelkedőnek – de megjegyezték, hogy azt az ifjúság egy magát vezetésre hivatottnak tartó csoportja indította –, ám hasznosnak értékelték, mivel lehetőséget kínált a fiatalok gondolkodásának megismerésére.[62]

Nem kizárt, de nem is igazolható, hogy az új szerveződéssel szembeni gyanakvás és a rá következő irányváltás kapcsolatban állt a Sarló, tágabban pedig a csehszlovákiai magyar ifjúság problémájával. A két ország felsőoktatási intézményeiben tanulók társadalmi összetétele sok tekintetben hasonló lehetett, és az erdélyiek, mint láttuk, élénken érdeklődtek a csehszlovákiai magyar ifjúsági mozgalmak iránt. A különbséget az jelentette, hogy Kolozsvárott a fiatalok szerveződő csoportja még sok szálon kötődött a régi középosztályi miliőhöz és hálózatokhoz, és így kísérletet lehetett tenni az ellenőrzésükre is, hiszen helyben adott volt ehhez az intézményes és emberi háttér és erőforrás. Ezzel szemben Csehszlovákiában a prágai vagy brnói egyetemek mellett nem volt esély a kolozsvárihoz hasonló kezdeményezésekre, a fiatalok végső soron csak önszerveződés révén teremthették meg bármilyen egyetemen kívüli képzés kereteit.

Az *Erdélyi Fiatalok,* majd a *Hitel*-kör tagjai – az utókor által szinte kritikátlanul átvett[63] – önképük szerint mindenekelőtt a társadalmi szolidaritás terén hoztak újat, és kerültek szembe a régiekkel. Szemben a hagyományos középosztály és arisztokrácia felfogásával, elsősorban a magyarság népi – vagyis munkás és paraszt – tömegeiben látták a nemzet igazi tartalékát, és az ő anyagi és szellemi felemelésüket tekintették elsődleges feladatuknak. Ehhez azonban – értékelésük szerint – nem elegendő a hatástalan politizálás és pártpolitika, hanem mindenekelőtt valódi társadalmi szerveződésekre van szükség, olyan intézményekre, amelyek a társadalmi korlátokat lebontva mindenkit egyként bevonnak a kisebbségi életbe és munkába. A magyar kisebbség elitjének éppen ezért a falvak felé kell fordulnia, meg kell ismernie azok életét, és meg kell oldania azok problémáit. Ez a fordulat vezethetne el egyfajta magyar–román közeledéshez is, hiszen a társadalmi és gazdasági problémák nemigen ismernek osztálykülönbséget, noha a magyarság egységes társadalommá szervezésének eszméje – ami különösen hangsúlyos eleme volt a *Hitel* ideológiájának – szerint ez a közeledés sokkal inkább egyenrangú, de befelé forduló közösségek közötti viszonyként értelmezhető, mint egyenjogú állampolgárok nemzeti határokat nem ismerő közös érdekküzdelmeként.[64]

A fiataloknak ez a csoportja – megismerve a marxista baloldal eszméit is – kétségtelenül merített a Dimitrie Gusti körül szerveződő korabeli román szociológiai és szociográfiai iskolájából, és a szélesebb értelemben vett romániai ideológiai környezetből is.[65] (Lásd még erre az „Új nemzedékek" alfejezetet is a 4. fejezetben.) Társadalmi és nem feltétlenül politikai értelemben demokratikus retorikája és fellépése arra is alkalmas volt, hogy a hagyományos elit csoportjaival szemben fogalmazza meg önmagát. Ez a két tényező együtt egy sajátos közösségfelfogást alakí-

[62] MNL OL , P1077 1. k. 326.

[63] Felettébb tanulságos kutatási téma az *Erdélyi Fiatalok,* majd a *Hitel*-kör kanonizációs folyamata az erdélyi magyar panteon részeként. Lásd Csapody Miklós 2009, 338–396.

[64] Lásd erre összefoglalóan: Bárdi Nándor 1998; Horváth Sz. Ferenc 2007, 143–157.; Török Borbála Zsuzsanna 2001.

[65] Niessen 1995; Volovici 1991; Livezeanu 1995, 211–296.; Clark 2015; Momoc 2012.

tott ki, amely egyszerre volt hangsúlyosan nemzeti (hiszen a problémákat elsődlegesen a nemzeti közösség összetartása érdekében, az egység megteremtéséért kell megoldani) és demokratikus az abban a korszakban használt értelemben, mivel a hátrányos helyzetben lévő társadalmi csoportok felemeléséért folytatott aktív cselekvést hirdette, és azok beemelését egy harmonikus közösség keretei közé. Ez azonban korántsem szükségszerűen nem jelentett sem liberalizmust, sem a liberális demokrácia intézményeinek az elfogadását. Talán ezt vette észre Bíró Vencel is magyar történeti szemináriuma hallgatóinál, amikor úgy fogalmazott, hogy a reformkortól kezdődő nemzeti fellendülés *és* demokratikus fejlődés közel állt a gondolkodásukhoz.[66]

Bármennyire újszerű is volt ez a felfogás, nem pusztán a hagyományos elit csoportjainak kissé lekezelő reakciója utal arra, hogy talán mégsem annyira ellenük fogalmazódott meg. Egyes fontos eszmék és gyakorlati törekvések, amelyeket a későbbi irodalom elsődlegesen ehhez a csoporthoz köt (népszolgálat, osztálykülönbség nélküli nemzeti közösség eszméje, falukutatás), nem mindenben voltak újak, és nem is korlátozódtak erre a nemzedéki csoportra. Az előző fejezetben már láthattuk, miként alakult a közösségi egység eszméjének története, hogyan kapcsolódott ehhez ennek a generációnak az eszmevilága. Ugyanakkor az is világos lehet, hogy a kisebbségi egység, a pártpolitikai megosztottság elutasítása, a kisebbségi társadalom megismerésének és egységes megszervezésének igénye, új értékek megjelenése része volt a kisebbségi magyar elit elvárásának és várakozásának is.

Az egységeszme Budapesten is széles körben elfogadott volt, és az erre alapozó népszolgálat társadalmi stratégiává emelését szorgalmazta Kristóf György is, részben a magyar fiatalok számára nyitva álló értelmiségi munkalehetőségek szűkösségének ellensúlyozására. Persze még így is túlzás lenne azt állítani, hogy ezeknek a kérdéseknek az új nemzedékre jellemző értelmezése teljesen elfogadott volt, de összességében (mint a 4. fejezet „Irányváltások" alfejezetéből is kiderült) a húszas évek közepén, Budapesten a NIT is az egységes kisebbségi társadalom megszervezésének eszméjét karolta fel, és erre ösztönözte a kolozsváriakat is. Lényegében ehhez illeszkedett az egyetemen kívüli képzés és a Külföldiek Kollégiumának programja is.

Az Erdélyi Fiatalok konkrét terveit illetően meg kell jegyezni, hogy György Lajos 1927-es javaslataiban a falukutatás helyett még elsősorban a néprajzi, nyelvészeti kutatásokat hangsúlyozta, igaz, kiterjesztésüket szorgalmazta nemcsak egész Erdélyre, hanem a bukovinai és a moldvai csángókra is.[67] Ezzel együtt az általa szervezett kolozsvári egyetemen kívüli képzésnek része volt Gyallay Pap Domokos író, a *Magyar Nép* című – Szekfű Gyula által a nép felé fordulása miatt különösen dicsért lap[68] – szerkesztőjének „népkulturális szemináriuma". Gyallay a régi nemzedékhez tartozott (1880-ban született), de részese volt az asztaltársaság már említett tanulmányi törekvéseinek is, és az ő kurzusa mozgatta meg a legtöbb diákot, a beszámoló szerint kb. 60 rendszeres hallgatója volt.[69] Saját elmondása szerint a 21 alkalmat felölelő sorozat lehetőséget kínált arra, hogy felismertesse az ifjúsággal: tudatosan kell készülniük a magyar nép vezetésére, az ő feladatuk lesz a falvak népének kulturális felemelése. Ehhez ismerniük kell a falvak társadalmi-gazdasági-nemzetiségi viszonyait is. A falvak nyomorának megszüntetéséért folytatott küzdelem pedig a

[66] MNL OL P1077 1. k. 300.
[67] György Lajos 2000, 137–139.
[68] Szekfű Gyula 1934, 460., 464.
[69] MNL OL P1077 1. k. 308–309.

Egry Gábor 10 28.indd 236 2015. 10. 28. 16:04:07

jövendő értelmiségi középosztály egyéni érdeke is, hiszen csak így tehetnek szert biztos megélhetésre. Mivel a nevelés állami intézményrendszere már nem használható a magyar nemzeti célok érdekében, az iskolán kívüli ismeretterjesztés eszközeihez kell folyamodni. Néplap, népkönyvtár, előadások, rádió és vetítés szerepeltek az általa ismertetett lehetőségek között. Mindez, ahogy fogalmazott, „egyetemes magyar és nem osztályérdek". Mindezek után – legalábbis a tanulmányi felügyelőbizottság jelentése szerint – a falukutatás is Gyallay Pap és a közösségszervezésre ekkor már szintén komplex programot kidolgozó Sulyok István ösztönzésére indult meg, bár az *Erdélyi Fiatalok* hamarosan önálló pályázattal is megjelent a színen. Sulyok saját maga állította össze az első, majd egy évre rá a második falukutató kérdőívet (amit egyébként a felügyelőbizottság is véleményezett![70]), és egy pályázatot pedig Bánffy Ferenc báró írt ki ebben a témában.[71]

Túlzás lenne tehát az az állítás, hogy az új nemzedék – még ha egyes csoportjaik nemegyszer ezt is hangsúlyozták – határozottan a hagyományos elit csoportjaival szemben szerveződött volna meg. Bár tagjai körében kétségtelenül fontosabbá váltak olyan értékek és normák, melyek ilyen formában már új értékrendet, a népszolgálat eszméjét képviseltek, ez a váltás részben éppen a korábbi elit tagjainak felügyelete alatt és irányításával történt, illetve egyszerűen csak nem azok akarata ellenére. Ez megfigyelhető volt egyébként a „nemzeti tudományok" hiányos ismereteinek ellensúlyozására irányuló akciók esetében is. Már György Lajos 1927-es javaslatai is határozottan arra törekedtek, hogy a magyar nemzeti tudományosságon belül a sajátosan erdélyi „feladatok" is meghatározhatók legyenek. A kolozsvári egyetemen kívüli képzés anyagának tartalma pedig – legalábbis az előadók beszámolói szerint – hasonlóképpen igyekezett megtalálni az egyensúlyt az erdélyi múlt és kultúra és a magyar nemzeti ideológia között. Bíró Vencel magyar történeti szemináriumán elsősorban Erdély történelmét oktatta, mivel a hallgatók főként ez iránt mutattak érdeklődést, igaz, ezt némileg ellensúlyozta, hogy erdélyi történelem kurzusa során „Erdély és az anyaország szoros összefüggése és együttműködése kiemelést nyert". Persze amikor Xántus János földrajzóráin a Kárpát-medencét mint a magyarság egységes, természetes lakóhelyét jellemezte, akkor ezzel a természetföldrajzi tény mellett a nemzeti egységet is hangsúlyozta, ám azok, akik részt vettek Balogh Artúr kisebbségi jogi kurzusán – ennek célja az volt, hogy az ismeretekkel együtt a kisebbségi léthez szükséges öntudatot is kifejlessze –, nyilván könnyen belátták, hogy ez sajátosan erdélyi szükséglet.[72]

Összességében inkább az tűnik valószínűnek, hogy az új kisebbségi vezető réteg nemzeti tudata iránti aggodalom nem a hagyományos nemzeti eszmét képviselő elitcsoportokkal szembeni kihívás okán jelent meg, bár kétségtelenül a nemzeti identitás mintájának vélt vagy valós változása hívta elő. Azokat, akiket végül kiválasztottak a Külföldiek Kollégiuma tagságára, inkább azért találhatták erre alkalmasnak, mert közéleti aktivitásuk, gondolataik nemcsak tehetségről árulkodtak, hanem legalább ennyire a kisebbségi közösség iránti olyan elkötelezettségről, amely nem bizonyult ellentétesnek a hagyományos felfogással. Ez nem jelenti azt, hogy önképük szükségszerűen

[70] Uo. 332.

[71] Mikó Imre 1932-es munkája, amely az *Erdélyi Fiatalok* falukutató mozgalmának eredményeit is illusztrálta 1932-ben, éppen Bánffy Ferenc támogatásával valósult meg. A falukutatás nemzeti jelentőségét mutatja az a tény, hogy 1930-ban Jósika János báró képviselő támogatta a sváb falvak szociográfiai felmérésének munkálatait. A szatmári svábok német identitásával kapcsolatos román és szász törekvések a magyar és a német elit közötti heves küzdelem tárgya volt ebben az időszakban. Mikó 1998 [1932], 327. Eiler Ferenc 2007, 208–210., 261.

[72] MNL OL P1077 1. k. 301., 304.

Egry Gábor 10 28.indd 237 2015. 10. 28. 16:04:07

dc_1187_16

megegyezett volna a régi nemzedékével vagy a magyarországiakéval. Erdélyi kisebbségi öntudatuk, a nép felé fordulás eszméje és az átélt vagy megvalósultnak vélt társadalmi változások – a „demokratikusabb" közösséghez tartozás – olyan fontos elemekként rögzültek, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a magyarországi „szakértők" is kiemelt figyelemmel kísérték az Erdélyből érkező fiatal értelmiségiek Magyarországon szerzett vagy szerzendő tapasztalatait, illetve ezek az elemek maguk is befolyásolták az egyes szereplők élményeit.

Egry Gábor 10 28.indd 238 2015. 10. 28. 16:04:07

dc_1187_16

A KÜLFÖLDIEK KOLLÉGIUMA: HATÁRŐRÖK ÉS ÁTKELŐK

A Népies Irodalmi Társaság által megszervezett, a kolozsvári tudományos, egyházi és politikai elit által javasoltakhoz többé-kevésbé igazodó új intézmény, a Külföldiek Kollégiuma tehát nem egyszerűen a szakmai munka és továbblépés feltételeit volt hivatott megteremteni. Legalább ilyen lényeges volt megalkotói és működtetői számára egy olyan intézményes lehetőség kialakítása és működtetése, ami a két viszonylag távoli és tovább távolodónak látott[73] közösség közti átjárást szabályozott formában tette lehetővé. A Külföldiek Kollégiumának feladata nem egyszerűen a kapcsolatok kiépítése volt erdélyiek és magyarországiak között, hanem olyan szabályozott kapcsolatok megteremtése az erdélyi fiatal generációk vélt jellegzetességeinek tükrében, amelyek segítségével a kiválasztott – tehát a jövőben vélhetően identitáspolitikai szempontból fontos pozícióba kerülő – erdélyieket egy meghatározott irányba, a magyar nemzet lelki és kulturális egységének irányába lehet befolyásolni.

Ezt a célt juttatja kifejezésre meglehetősen egyértelműen a kollégium vezetőjének a Népies Irodalmi Társaság 1933–1934-es tevékenységéről szóló jelentéséhez mellékelt feljegyzése a Külföldiek Kollégiumának céljáról.[74] Ebben az összefoglaló jellegű írásában Barabás Endre nemcsak a célokat mutatta be, hanem az intézmény működési mechanizmusainak jelentőségét is azok elérése érdekében.

„Az erdélyi magyar kisebbség jelenlegi és jövendő középosztályának és a dolog természete és a történelem tanúsága szerint is egyedül hivatott vezető osztályának minél teljesebb kiképzése, továbbképzése elsőrendű nemzeti érdek, olyan amelynek megfelelő megvalósításától függ a magyar kisebbségnek nem csak boldogulása, hanem egyenesen fennmaradása is."

Ezek a gondolatok adták meg az alaphangot a rá következő fejtegetésekhez. Ezt követően kijelentette, hogy maga a továbbképzés kettős célt szolgál: egyfelől az erdélyi magyar kisebbségen belüli munka révén megerősíteni a „meglévő nemzeti erőket", másfelől pedig egy „harcos nemzedék" kinevelését, amelyik rendelkezvén a megfelelő tudományos alapokkal, fölényből veheti fel a harcot a többségi középosztállyal. A két cél azonban semmiképpen sem elválasztható – folytatta Barabás –. hiszen a végső cél ugyanaz: „az erdélyi magyar kisebbség nemzeti öntudatának, történelmi hivatása felismerésének, anyagi, szellemi (és a lehetőség szerint politikai) téren való érvényesülésének biztosítása és fejlesztése."

A kollégium két különböző célcsoportra összpontosított. Az idősebb nemzedékek közül azokra, akik az oktatási-nevelési rendszerben már megvetették a lábukat, tanítók vagy tanárok, hiszen

[73] A távolság problémájának elméleti kérdéseire lásd Kürti 2001, 11–23. és Ardener 1987. Kürti fontos antropológiai és szociológiai meglátások mellett ugyan kísérletet tesz a probléma történeti bemutatására is, ám az ilyen jellegű anyag kezelése és értelmezése munkájában problematikus, kezdve a fasizmus kiterjesztő értelmezésétől egy leegyszerűsítő történelmi elbeszélés használatáig. Történetileg vázolja a távolság kérdését Egry Gábor 2009b.

[74] MNL OL P1077 5. k. 338–345.

Egry Gábor 10 28.indd 239 2015. 10. 28. 16:04:07

ők érintkeznek naponta a felnövekvő nemzedékekkel, és egyúttal rendelkezésükre áll az a nyári szabadidő, amit a nemzeti munka feladatainak és módszereinek megismerésére fordíthatnak. A fiatalok közül azok a már egyetemi-főiskolai oklevelet szerzett személyek jöhetnek számításba, akik tevékenységük nemzeti irányú kiterjesztésére „nemcsak készek, hanem szellemi, erkölcsi és jellembeli képességeik alapján alkalmasak is". A kétféle személyi kör kétféle programot kíván meg – folytatja Barabás. A tanárok elsősorban nyári tanfolyamokon vehetnek részt, míg a felsőoktatási intézmények hallgatói éppen ellenkezőleg, a magyarországi egyetemek előadásainak idején kaphatják meg a legtöbb számukra szükséges ismeretet. A nyári tanfolyamokon az előre meghatározott program alapján viszonylag könnyen érvényesíthető a nemzeti tudat erősítésére vonatkozó törekvés, ám az egyetemi hallgatók esetében – tekintettel arra, hogy maguk a felsőoktatási intézmények ilyen téren csak kevéssé hatékonyak – kiegészítő kurzusokat kell szervezni, vagy pedig kézikönyveket összeállítani.

Az már az eddigiekből is kitűnik, hogy a képzés szervezői nem igazán bíztak abban, hogy a kisebbségi magyar közösségek értelmisége és középosztálya saját maga is a budapesti elvárásoknak megfelelő tartalommal azonosítaná a szükséges lépések irányát és annak eszközeit a nemzeti tudat „ápolásában", vagy egyáltalán képes lehet valamiféle egységes koncepcióhoz igazodó fellépésre. Részben ezért hangsúlyozza a feljegyzés azt is, hogy a képzési programban részt vevők rendszeresen adjanak számot a kisebbségi tapasztalatokról, a közösségre vonatkozó saját felfogásukról. Ez nemcsak azt tenné lehetővé, hogy megismerjék – szükség esetén *irányítsák* – a jövő kisebbségi elitjének gondolkodását, hanem arra is lehetőséget adna, hogy a magyar kormányzat által nem észlelt folyamatokra is felhívják a figyelmet, lehetővé téve azt is, hogy Magyarország is elkezdje – valamilyen módon – a „szükséges védekező, felvilágosító vagy irányadó" munkát.[75]

A végső cél félreérthetetlenül identitáspolitikai jellegű:

„A továbbképzés alapgondolata a kisebbségi öntudat minél teljesebbé fejlesztése, az összetartozás érzésének, a fegyelmezett együtt munkálkodás kötelességének kifejlesztése, amivel azt kell elérni, hogy a kisebbségi helyzetbe kényszerült magyar ismerje meg a magyarság rendeltetését Európa ezen részén s a világ történetében is a múltban, valamint a jövőben és érezze és értékelje a jövendőben. Ez által legyen öntudatos magyar, aki bármi körülmények között büszke magyarságára, kész a magyarság érdekeinek előmozdítására, védelmére, kész azért áldozatot hozni (anyagit is) s egyéni érvényesülését a kisebbségi alapon keresi."[76]

Az ehhez szükségesnek vélt oktatási program tartalmazta a modern pedagógia, a magyar és az egyetemes történelem megismerését (az utóbbit hangsúlyosan magyar szempontból), néprajzi ismeretek elsajátítását és a magyar (kiemelten kalotaszegi és székely) népművészet, valamint a kisebbségi létből eredő feladatok megismerését és az iskolán kívüli népnevelés eszközeinek és módszereinek elsajátítását. A tantervi vázlat negyedik pontjához (etnográfia és népművészet) fűzött megjegyzés nemcsak azt árulja el, hogy a javaslat jelentős mértékben György Lajos 1927-ben papírra vetett elképzelésein alapult, de egyúttal megmutatja az egész oktatási programnak tulajdonított gyakorlati politikai jelentőséget is. A feljegyzés szerzője ugyanis fontosnak tartotta annak jelzését, hogy a néprajz – aminek helyét egy ilyen nemzeti irányultságú tanfolyam keretei között esetleg sokan megkérdőjeleznék – igen fontos, mivel a magyar néplélek megismerésének eszkö-

[75] Uo. 338–340.
[76] Uo. 340–341.

Egry Gábor 10 28.indd 240 2015. 10. 28. 16:04:07

ze (!) Ismerete azért is lényeges, mert az utódállamok iskoláiban tanított egészen más jellegű díszítőmunka elterjedésével az egyes kormányok kétségbe vonhatják a lakosság magyar eredetét, és ezzel a kisebbségi jogok érvényesítésének megtagadása mellett csökkenthetik a revízió esélyét is.[77]

A sikeres képzés után – amelynek része volt a politika kisebbségi érdekérvényesítésben játszott fontos szerepének és az aktuális politikai kérdéseknek, valamint a nemzeti öntudat megerősítése érdekében a magyar kultúra értékeinek bemutatása is – a hallgatóknak kötelessége az ismeretek továbbadása, mindenekelőtt a szakmai egyesületek keretei között, valamint az iskolákat fenntartó egyházak által szervezett előadásokon. A koncepció megfogalmazói egyúttal azt is szükségesnek tartották, hogy ezeken az összejöveteleken a kisebbségi közösség tanítói, tanárai maguk is megfogalmazzák, hogy szerintük mire lenne szükség a sikeresebb munkához, és ezt felterjesszék a Népies Irodalmi Társasághoz. Az egyetemi hallgatók számára pedig a legfontosabb kötelezettség – önálló forrásfeldolgozáson alapuló tudományos pályájuk megkezdését követően – a román tudomány által vallott tévképzetek alapos és szakszerű cáfolata.[78]

Nem csak a Külföldiek Kollégiumának céljai utalnak arra, hogy az intézmény egyfajta szabályozott határátkelő akart lenni Erdély és Magyarország között, a lehető legnagyobb mértékben befolyásolva a „határátlépők" gondolkodását, hogy aztán a kisebbségi közösségen belüli szerepüket kihasználva a Magyarországon magukévá tett nemzetfelfogást immár szélesebb körben is érvényre juttassák. A tagok – vagyis az „utazók" – kiválasztásának módszere is arra irányult, hogy az előzetes céloknak leginkább megfelelő személyek kapjanak lehetőséget a magyarországi tartózkodásra. Ha a Népies Irodalmi Társaság alkalmazottait – metaforikus értelemben – „határőröknek" tekintjük, akkor a NIT erdélyi megbízottai és kapcsolattartói tulajdonképpen a „konzuli tisztviselők" szerepkörét látták el.[79]

Ez azonban még csupán a szelekció első lépése volt, a „vízum" kibocsátását a Népies Irodalmi Társaság még egy hosszú – 21 pontból álló – kérdőív kitöltésétől is függővé tette. Ennek kérdései arra szolgáltak, hogy a budapesti szervezők jobban megismerjék az érkezők társadalmi hátterét, addigi életútját, világképét, és így már előzetesen meg tudják ítélni hozzáállásukat, nemzetfelfogásukat. Az első öt kérdés elsősorban a tervezett tanulmányok indokoltságát és indoklását firtatta, a referencia adására képes személyek után érdeklődött, és kötelezte a jelentkezőt, hogy írásban vállalja a három hónap letelte utáni hazatérést. A további információk – amelyeket egy részletes önéletrajz keretében kellett megadni – gyakorlatilag alkalmasak voltak a jelentkezők társadalmi hátterének teljes körű felmérésére. A személyi adatok mellett (anyakönyvezett név, születési adatok, születéskori vallás, lakhely, munkahely, jelenlegi vallás) a Külföldiek Kollégiumának vezetősége kíváncsi volt: a testvérek, a szülők, a nagyszülők személyi adataira; az elvégzett elemi és középiskolákra, valamint arra, kik voltak a tanítói és hitoktatói, középiskolai osztályfőnökei és igazgatói; hol és mikor tett érettségi vizsgát, ki volt a bizottság elnöke, és milyen eredményt ért el; hová járt egyetemre; hol és melyik alakulatnál katonáskodott, milyen rangot ért el; mikor és milyen összegű tanulmányi ösztöndíjat nyert el; mikor, hol és mennyi ideig tartózkodott külföldön,

[77] Uo. 341. A folklór tanulmányozása a néplélek megismerésére szolgáló eszközként lényeges eleme volt György Lajos 1927-es javaslatainak is. Uő 2000.

[78] MNL OL P1077 5. k. 343–345. A román tudománnyal folytatott vita megint csak szerves része volt György Lajos 1927-es javaslatainak.

[79] Uo. 343–345. Kivételek természetesen akadtak, például a korábban kollégiumi tag, majd a NIT apparátusába az Eötvös József Collegium kurátora, Teleki Pál ajánlására bekerülő Mester Miklós ajánlott tagságra egy kollegistát.

Magyarországot is beleértve; publikációinak jegyzékére; a családjában vagy saját életében történt közérdekű eseményekre; a jelentkező jelenlegi és múltbéli céljaira és arra, milyen céllal kezd neki a három hónapos tanulmányi lehetőségnek. Csak mindezek mérlegelése után adták meg a lehetőséget az egyes kérelmezőknek, nyilvánvalóan abból a szempontból vizsgálva körülményeiket, hogy alkalmasak-e a Népies Irodalmi Társaság céljainak elérésére?[80]

Amennyiben a jelentkezőt az alapos környezettanulmányt követően pozitívan ítélték meg, a Külföldiek Kollégiuma lehetővé tette, hogy működtetői a „lelki és kulturális egység" kialakítása, erősítése érdekében is tevékenykedjenek. Az egyetemi részképzésre érkezők esetében ez természetesen sokkal közvetettebb módon történt, hiszen az ő programjukat mindenekelőtt a fogadó intézmény és kutatási programjuk határozta meg (orvosok esetében az is előfordult, hogy klinikai gyakorlatot valamelyik vidéki egyetemen végzett egy-egy hallgató). Ezekben az esetekben is sor került azonban a hallgatók és a kollégium igazgatója, később, Barabás Endre távozása után, a Népies Irodalmi Társaság Intézőbizottsága valamelyik tagja rendszeres beszélgetéseire. Bár ezek tartalmáról viszonylag kevés adatunk van, és az is világos, hogy sokszor ez elsősorban beszámoló volt a hallgatói munkáról, legalább Barabásról tudható, hogy számára ez egyúttal lehetőség is volt beszélgetőpartnerei befolyásolására. Néhány beszámolórészletből kiderül, hogy beszélt velük a kisebbségi lét értelméről, felhívta a figyelmüket arra, hogy csak a realitások talaján állva végzett kitartó munka és az összefogás vezethet sikerhez. A beszélgetések jellegére utalhat, hogy az utólagos beszámolók megemlékeznek Barabás „izzásáról" és aggódásáról a kisebbségi magyarságért, felelevenítik „atyai gondoskodását", voltak, akik kemény, ám megalapozott bírálataira és „nagy tudáson alapuló érvelésére" emlékeztek, megint mások pedig korrekt vitáikra.[81] Ezek a beszámolók azt is elismerik, hogy a beszélgetés határozottan megváltoztatta a felfogásukat a kisebbségi életről, ezek nyomán ismerték fel a kisebbségi közösségépítő és népnevelő munka fontosságát. Bár természetesen joggal merülhetnek fel kételyek azzal kapcsolatban, hogy vajon Barabás nem csak a rá nézve kedvező részleteket idézte-e a saját maga összeállította feljegyzésben, az mindenesetre elég egyértelműnek tűnik, hogy a beszélgetések egyik feladata az ő részéről a magyarországi tapasztalatok feldolgozása és a tagok befolyásolása volt a Népies Irodalmi Társaság elvi alapvetéséhez igazodva. Ez mindenképpen azt jelentette, hogy a tagok találkozásélményeit – „a határátlépés" aktusait – ellenőrzés alatt tartották, legalábbis azok utólagos értelmezésére vonatkozóan.

A nyári tanfolyamokra érkezők esetében még ennél is komolyabban befolyásolták, hogy mit és milyen mélységig láthatnak a fogadó országból. Az 1933-as tanfolyam korábban már említett programja[82] alapján meglehetősen jó képet kaphatunk arról, milyen tevékenységet és milyen céllal írtak elő a nyolchetes rendezvény résztvevőinek. Ebben az évben a program tanulmányi része 38 alkalommal irányzott elő előadásokat, összesen 46,5 órányi időtartamban. Az előadások tematikája azonban csak részben tükrözte a Népies Irodalmi Társaság komplex céljait, sokkal inkább igazodott a fiatal erdélyi magyar nemzedék hiányos pedagógiai és nemzeti műveltségéről megfogalmazottakhoz, egyúttal érvényre juttatva az erdélyi – főként székely – sajátosságok hangsúlyozásának elvét is. A leghosszabb idő Asztalos Miklós történésznek állt a rendelkezésére, aki a magyar nemzet

[80] MNL OL P1077 6. k. 202.

[81] MNL OL P1077 8. k. Csekme István beszámolórészlete 51.; Lukácsy István beszámolórészlete 52.; Kiss Gábor beszámolórészlete 48.

[82] MNL OL P1077 4. k. 35–43.

történelmét próbálta bemutatni hallgatóinak, 7 alkalommal összesen 10 órányi időt felhasználva. Szeremley Ákos – a NIT intézőbizottsági tagja – a székelyek „történetét" ismertette 5 alkalommal, 6 órában. Rajtuk kívül még Szilády Zoltán zoológus (!) a bolgár–magyar–székely kapcsolatokat felvázoló kétszer egyórás előadása tartozott a „történeti" témák közé. A többi téma lényegében azonos teret kapott a nyolc hét folyamán. Pedagógiai előadásokat tartott Imre Sándor (4 alkalommal 4 óra időtartam) és György Lajos (1 óra); a nemzetközi kisebbségvédelem problémáját Nagy Iván miniszteri titkár (5 alkalommal 5,5 óra) és Tamás András, a Revíziós Liga genfi kiküldötte, korábban maga is a Bethlen István Internátus diákja (1 alkalommal 2 óra hosszan) ismertette; „A kisebbségi élet gyakorlati kérdései" címmel Grandpierre Emil közigazgatási bíró (1925-ös emigrációjáig az Országos Magyar Párt egyik vezetője, ügyvezető alelnöke) 5 alkalommal 1 óra hosszan bővítette hallgatói ismereteit. Végül a kultúrpolitika és a szellemi kapcsolatok tárgyában Kornis Gyula (filozófus, politikus, államtitkár, képviselő, később képviselőházi elnök) 3 alkalommal 1 órát, György Lajos 2 alkalommal 1,5 órán át számított a hallgatók figyelmére. Némileg önállóan állt Balla Péter (a kollégium egyik korábbi tagja és informátora, a moldvai és bukovinai magyarok iránt érdeklődő kutató) előadása a magyar népdalról, Paál Eleké a magyar helyesírásról és Tiboldi József polgári iskolai tanáré a falusi énekkarok szervezéséről 1, illetve 2-2 órában.

Amennyiben tehát a gyakorlati szervezőmunka vagy akár a pedagógia felől nézzük a tanfolyam tanulmányi programját, akkor sokkal inkább a hiányosságok feltűnőek. Az órák elsősorban a nemzeti történelem – és áltörténelem – ismeretének hiányait akarták pótolni, és ezzel nyilvánvalóan a nemzeti tudatot megerősíteni. Lényegében ugyanez lehetett a feladata a kisebbségi jogokról és a kisebbségi szerveződésről tartott óráknak is,[83] bár ezek emellett gyakorlati ügyekben is segítséget jelenthettek. Kornis Gyula és György Lajos elsősorban kultúrpolitikusnak számítottak a maguk közegében, általában magas absztrakciós szinten taglalták a problémákat, és a kultúrpolitika témája is azt sejteti, hogy ezeken az órákon is előtérbe került a nemzeti önazonosság megerősítése. Gyakorlati segítséget tehát legfeljebb a pedagógiai órákkal, valamint a falusi énekkarok megszervezésének témájában kaptak a hallgatók, no meg a magyar helyesírásra vonatkozóan, ami persze egyúttal a NIT-hez tartozók gyanakvását is kifejezte a nemzeti tudatot is veszélyeztető „nyelvromlás" mértékéről.

Az 1933-as tanfolyam többi része is meglehetősen egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy a résztvevők a magyar kultúra értékeit, eredményeit és persze nagyságát megismerve, úgymond erősödjenek nemzeti tudatukban, noha néha engedményeket tettek a könnyedebb szórakozásnak is, mint a Párisi Nagyáruházban, a Vásárcsarnokban, és a vámmentes kikötőben vagy az Angol Parkban tett látogatáskor, esetleg a Budai-hegyekben tett rendszeres kirándulások alkalmával. A korábban már említett séták és vidéki kirándulások mellett meglátogattak még néhány szakmai műhelyt és közgyűjteményt is, mint a Fővárosi Pedagógiai Könyvtár, a Fővárosi Pszichológiai Laboratórium, de eljutottak a Botanikus Kertbe, látták a Hopp Ferenc-féle kelet-ázsiai gyűjteményt, a Szépművészeti Múzeum modern és régi festők gyűjteményét, voltak az Állatkertben, sőt még a gödöllői méhészeti, baromfi- és burgonyatelepen is. Ezt összekötötték az ugyanott zajló cserkész-világtalálkozó megtekintésével is.

[83] A kolozsvári tanulmányi felügyelőbizottság így ítélte meg Balogh Artúr hasonló témájú kolozsvári előadásait. MNL OL P1077 1. k. 303.

A résztvevők tehát mindenképpen gazdagodtak történelmi ismeretekkel – legalábbis azzal, amit a szervezők annak tekintettek –, kultúrpolitikai ideológiával – feltétlenül a nemzeti egység jegyében – és rengeteg kulturális élménnyel egy igaz nagyvárosból. Mindez a NIT szándékai szerint úgy kellett rögzüljön bennük, hogy a magyar kultúra nagyságát, erejét, felsőbbrendűségét sugallja, ezzel felkeltve az odatartozás iránti vágyat, erősítve az azonosulás igényét. A programelemek így szervesen összefüggtek, és sokkal inkább szolgálták a tagok azonosságtudatának formálását és alakítását, mint gyakorlati ismereteik bővítését. Úgy tűnik, hogy a NIT, bár vezetői retorikájukban a kisebbségi munkára és szervezkedésre legalább akkora hangsúlyt fektettek, elsődlegesen mégiscsak a nemzeti identitás problémáival foglalkozott, és a helyes identitás kialakítását tartotta a legfontosabbnak.[84]

Jóval egyszerűbb programot és nevelést kaptak azok, akik a Hunfalvy Internátusban töltöttek el valamennyi időt. Az ottani helyzet sokkal inkább hasonlított a Külföldiek Kollégiumának létrehozását megelőző viszonyokhoz, amikor már szintén cél volt a jövő magyar vezető értelmiségének nevelése, ezt azonban jóval szűkebben értelmezték. Adottnak vélték, hogy a magyar egyetemen végzők nemzetileg megbízhatók, ellenben – részben a világháború előtti időszak kritikájaként is – úgy vélték, hogy a revízió esetén visszaszerzett területek adminisztrálásához az adott kisebbségek nyelvét és viszonyait ismerő közigazgatásra lesz szükség. Ennek megfelelően a Bethlen István Internátusban román, a Hunfalvy Internátusban szlovák nyelvtanfolyamon kellett részt venniük hallgatóknak, és ezek mellett vagy a Hunfalvyban ennek keretében előadásokat hallgattak meg és tartottak az adott ország politikai helyzetéről is. Az 1935/36-os tanévben például az egyik diák a csehszlovákiai magyar szellemű közművelődés intézményeiről és azok „ellenlábasáról, a Masaryk-akadémiáról" tartott előadást. Emellett megismerkedtek a magyar irredentizmus érveivel, és a csehszlovák, szlovák ellenérvekkel is. A Bethlen István Internátusban később kisebbségjogi szemináriumot is tartottak.[85]

A nyelvoktatást egyébként személyesen Bethlen István rendelte el.[86] Ugyanakkor az nem tűnt túl hatékonynak, mind a Bethlen István, mind a Hunfalvy Internátusban kevesen tanultak meg románul és szlovákul, az utóbbiban például Pechány Adolf élesen bírálta az órákat tartó Podhradszky György módszereit is.[87] Ő azzal is elégedetlen volt, hogy a szlovákórákon a csehszlovák politikai helyzetet nem jól kiválasztott szlovák napilapok cikkein keresztül világítja meg a tanár, ezzel is segítve a haladó résztvevők nyelvtanulását. Amúgy az intézmény könyvtárának használati adatai is arra utalnak, hogy a hallgatók elsősorban egyetemi tanulmányaikhoz kerestek segítséget, és még ehhez sem túl intenzíven. Az 1926/27-es tanévben 58 hallgató összesen 46 alkalommal kölcsönzött könyvet, miközben a könyvtár állománya 72 kötettel, köztük 8 tankönyvvel gyarapodott. 13 évvel később, az 1938/39-es tanév összesen 54 hallgatója esetében 52 kölcsönzésre került sor.[88]

[84] Némileg ellentmond ennek Dávid Gabriella tanítónő véleménye, aki nem nyári tanfolyamon tartózkodott a kollégiumban, és úgy érezte, hogy szakmai-tanulmányi téren magára hagyták. Kész, kidolgozott tanulmányi programot javasolt a huzamosabban itt-tartózkodók számára is. MNL OL P1077 13. 81.

[85] MNL OL K28 37. cs. 77. t. 1939-T-17091; K28 83. cs. 134. t. 1927-T-337.

[86] MNL OL K437 1922 2. t. 1922-2-1040.

[87] MNL OL P1077 I. k. 218.; MNL OL K28 37. cs. 77. t. 1939-T-17091 42–44. f.

[88] MNL OL K28 37. cs. 77. t. 1927-T-716, 1941-P-17770.

Egry Gábor 10 28.indd 244 2015. 10. 28. 16:04:07

Szólni kell az internátusi programok még egy eleméről, amely nem csupán identitáspolitikai szempontból, hanem a kisebbségi elit és a fiatal nemzedék közötti kompromisszum részeként is kiemelkedő fontosságú lehetett. A Külföldiek Kollégiumának vezetői hangsúlyt fektettek arra, hogy az első csoportba tartozó, jövőbeli vezető szerepre törekvő fiatalokat bevezessék a magyarországi elit világába is. A társadalmi kapcsolatok kiépítésére kiváló példa az Erdélyi Magyar Képzőművészek Kiállítása 1939 januárjában. Ezt a Magyar–Székely Egyesület nevében Mester Miklós és János Áron szervezték, akik a Népies Irodalmi Társaságnak is tisztviselői voltak. A rendezvényt több minisztérium támogatta, a Nemzeti Szalon reprezentatív helyiségeiben helyezték el, és itt került sor egy zártkörű kísérőrendezvényre is: Zsindely Ferencné Tüdős Kinga (az oktatásügyi minisztérium ismert államtitkárának felesége, a nemzeti jellegű divat egyik ismert tervezője) négy erdélyi kultúrdélutánt szervezett, ezeken az erdélyi „fiatal magyar nemzedék legkiválóbbjai" adtak elő a magyar kisebbség politikai, kulturális, gazdasági, szociális helyzetéről. Megjelent itt többek között József királyi herceg és Anna királyi hercegasszony, Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter, Ravasz László református püspök.[89] Hasonló célt szolgált az is, mikor 1933. február 3-án Szabó T. Attila tartott előadást a Külügyi Társaság Kisebbségi Szakosztályának ülésén.[90]

Ehhez hasonló kísérletet nem ismerünk a Hunfalvy Internátus történetéből, ez azonban nem azt jelenti, hogy annak vezetői ne próbálkoztak volna meg hallgatóik és a budapesti társaság kapcsolatának megteremtésével. A kezdeményezés célja is más volt, mindenekelőtt saját fenntartóiknak, a FESZ tagjainak demonstrálták az intézmény jó működését, és egyúttal pénzkeresethez kívánták juttatni hallgatóikat. Így került sor például a művészeti hallgatók kiállítására is, 1927. április 4–7-én. A kiállított alkotások közül a kultuszminisztérium, báró Radványszky Albert, Kertész K. Róbert, Ijjártó Zoltán és Szent-Iványi Béla vásároltak 663 pengő értékben.[91] S bár ennek a potenciális pártfogói csoportnak a társadalmi pozíciója sem volt megvetendő, nyilvánvalóan nem ért fel az erdélyi fiatalokkal kapcsolatba hozott kör szintjével. A cél azonban, mint láttuk, sokkal inkább az amúgy is gyakorlatiasabb irányba orientálódó hallgatók magyarországi pályájának egyengetése volt, így alakulhatott ki 1939-re a Weiss Manfréd csepeli üzemében Dobos György volt internátusi tag segítségével egy „Hunfalvy-különítmény".[92]

Kiknek is adatott meg a lehetőség, hogy ily módon résztvevői legyenek a magyarországi identitáspolitikai kezdeményezéseknek, és egyúttal szervezett vagy kevésbé szervezett formában tapasztalatokat szerezhessenek Magyarországról? A Külföldiek Kollégiumában az ingyenes szállás és az esetleges pénzbeli juttatás (20-tól akár 200 pengőig havonta) nem csak „nemzeti tudatukban megerősítendő" személyeket indított felvételi kérelemre. Például az 1932. november 1-től 1933. március 31-ig terjedő időt Kristóf Sarolta, a már említett Kristóf György egyetemi tanár, a tanulmányi felügyelőbizottság oszlopos tagjának lánya töltötte Budapesten, és élvezte a kollégium vendégszeretetét,[93] jelezve, hogy a személyi kapcsolatháló egyéni előnyök érdekében történő igénybevétele bevett gyakorlat volt a nemzeti retorika ellenére is. Ahogy az is valószínű, hogy a

[89] MNL OL K28 83. csomó 134. tétel 1939-T-15453 10-11. f.

[90] MNL OL P1077 5. k. 49.

[91] MNL OL K28 37. cs. 77. t. 1927-T-716.

[92] MNL OL K28 37. cs. 77. t. 1941-P-17770.

[93] Születési ideje (1911) és helye (Szászváros) alapján valószínű, hogy a nem sokkal később szintén kollégiumi tag, Kristóf Ödön is a professzor gyereke volt.

Egry Gábor 10 28.indd 245 2015. 10. 28. 16:04:07

Kristóf-tanítvány Blédy Géza romanista, később aradi gimnáziumi tanár esetében sem volt szükség nemzeti tudatának aládúcolására.[94]

Ezzel együtt az 1932 és 1938 között azonosítható tagok listája meglehetősen tanulságos a kollégium – illetve megbízottjai – kapcsolathálója, szelekciós elvei szempontjából. Noha a névsor[95] valószínűleg nem teljes, legalábbis a Népies Irodalmi Társaság egyéb irataiból rendre felbukkannak abban nem szereplő nevek, terjedelme alapján – 155 fő adatait, lakóhelyét, foglalkozását tartalmazza – mégis betekintést kínál a szigorúan válogatott kollégiumi tagok, nyári tanfolyamok hallgatói és magyarországi részképzésre járók összetételébe.

A névsorban szereplők közül 23 fő (mintegy 15%) volt nő. Közülük 13-an pedagógusok voltak, ketten egyházi szociális intézményeknél dolgoztak, egy személy pedig unitárius segédlelkészként szolgált Fogarason, jelezve, hogy a nők mindenekelőtt az egyházak révén kerülhettek a kollégiumba, egyúttal azt is érzékeltetve, hogy a kisebbségi intézményrendszeren belül is mindenekelőtt ezek a pályák álltak nyitva számukra, már amennyiben tanulásra adták a fejüket. Rajtuk kívül négyen művészeti képzésen vettek részt, a többiek között volt orvos és kertészeti iskolai növendék is. A 132 férfi tag közül 52 fő (közel 40%) foglalkozása volt tanár, 28 fő (21%) jogász, 14-14 (10,5%) orvos és művész, 5 lelkész (közel 4%) és 19 egyéb foglalkozású, köztük repülőgépmérnök, rádiótechnikus, kereskedelmi akadémiát végzett fiatal, közgazdászhallgató, vegyészmérnök. A férfiak foglalkozási struktúrája tehát – megint csak nem meglepő módon – jóval kiegyensúlyozottabb volt, bár az egyházakhoz kötődő személyek súlya ezen a csoporton belül is meglehetősen magas. Összességében a tanárok és egyházi alkalmazottak jelentették a legfontosabb célcsoportot, ami egyúttal azt is jelenti, hogy – figyelembe véve a tanári kenyérkeresettel rendelkező, de tudományos pályára készülő személyeket is (így a már említett Szabó T. Attila vagy Béldy Géza) – a Külföldiek Kollégiuma vendégeinek mintegy 35-40%-a a nyári tanfolyamok résztvevői közül kerülhetett ki.

Ezt a meglehetősen elnagyolt képet árnyalja a kollégiumban megfordult személyek összetételének vizsgálata társadalomföldrajzi szempontok alapján. 21 fő (14%) érkezett falvakból, 60 fő (39%) kisvárosból és a többi 72 fő (47%) nagyvárosból.[96] A falvakból érkezettek között nem volt jogász, ezzel szemben volt három művész és két orvos. A többség természetesen tanító volt, de arányuk lényegében megegyezett a teljes csoport megoszlásával. A kisvárosi tagok esetében 29 fő volt tanár, 14 jogász, 7 művész, 4 orvos, 3 lelkész, megint csak nem mutatva nagy eltérést az összes ismert résztvevőre jellemző arányoktól. A nagyvárosokból kikerültek esetében a 26 tanár – az arányokat tekintve – már lényegesen kevesebb, mint a teljes csoport esetében, de a 14 jogász vagy a 8 orvos nem jelentett kiugróan magas részvételt e foglalkozási csoportokat tekintve, nem is szólva az egyetlen lelkészről. Ezzel szemben a 8 művész és az egyéb kategóriába tartozó 15 személy jelzi, hogy az ilyen jellegű településeken sokkal jellemzőbb foglalkozásbeli változatosság érvényesült a kollégiumba bekerülők esetében is.

A tagok lakóhelyének területi megoszlása már jóval komolyabb különbségeket mutat. A 153 azonosítható lakóhellyel rendelkező személy közül 83-an érkeztek Közép-Erdélyből (nagyjából a

[94] MNL OL P1077 3. k. 109.

[95] MNL OL P1077 13. k. 31. után külön oldalszámozással.

[96] Két fő esetében lakóhelyük nem azonosítható. Nagyvárosnak tekintettem Brassót, Nagyváradot, Aradot, Kolozsvárt, Bukarestet és Marosvásárhelyt.

Egry Gábor 10 28.indd 246 2015. 10. 28. 16:04:07

Nagybánya–Zilah vonaltól délre a Nagyenyed–Marosludas–Szászrégen vonaltól északra eső területek), ezen belül pedig 46-an (!) Kolozsvárról. 45 fő lakott a Székelyföldön, ebből 13-an Marosvásárhelyen. Dél-Erdélyből mindössze 11-en érkeztek, ezen belül 3-an Brassóból, 8-an pedig a Partiumból és a Bánságból, közülük 2-2 nagyváradi és aradi. Végül 5-en érkeztek az Ókirályságból, Bukarestből is.[97] Ez az arány egyértelműen eltér a magyar lakosság földrajzi megoszlásától, hiszen az 1930-ban közel másfél millió lelket kitevő magyar nemzetiségűeknek mintegy egyharmada élt a Székelyföldön, csak kb. 20%-a az említett közép-erdélyi területeken, és újabb 30%-a a Bánságban és a Partiumban. Látható, hogy az utóbbiak rendkívüli mértékben alulreprezentáltak voltak, ellenben Közép-Erdély felülreprezentált még Kolozsvár nélkül is. Mindez – bár nyilvánvalóan összefügg az egyes régiók tipikus foglalkozásszerkezetével, illetve a magyar nyelvű egyházi iskolák területi megoszlásával is – elsősorban mégis a személyi és intézményi hálók és a kulturális központok jelentőségére utal. Kolozsvár súlyát a tagok kibocsátásában az ottani egyetem jelentős létszámú magyar diáksága magyarázza, részben pedig az éppen az 1930-as évek elején újjáéledő hagyományos magyar intézmények jelenléte (így az Erdélyi Múzeum Egyesület), nem is szólva a magyar középiskolákról és azok tanári karáról. Lényegében ehhez a kolozsvári kulturális centrumhoz kapcsolódtak a közeli kisebb városok (Szamosújvár, Dés, Zilah) középiskolái is. Feltűnő azonban Nagyenyed kibocsátó jelentősége is 10 fővel, ami a jelentős hagyományú Bethlen-kollégium mellett azzal is magyarázható, hogy itt volt a Hangya Szövetkezetek központja. A kibocsátó székelyföldi kisvárosok közül kettőben, Székelyudvarhelyen és Kézdivásárhelyen tanítóképző működött, míg a közigazgatási szempontból az utóbbinál feltétlenül jelentősebb megyeszékhelyekről – Csíkszereda és Sepsiszentgyörgy – alig néhányan jutottak el Budapestre a Külföldiek Kollégiumának segítségével. Feltűnő ugyanakkor, hogy olyan kulturális központok, mint Nagyvárad vagy Temesvár, alig vagy egyáltalán nem jelennek meg a tagok lakóhelyeként, és Brassó vagy Arad is csupán középiskolai tanárokkal képviseltette magát.

A földrajzi tényezőket és a foglalkozási megoszlást összevetve némileg árnyaltabb képet kapunk a Külföldiek Kollégiumának tagságáról. A tipikus Székelyföldről érkező kisvárosi lakos és mindenekelőtt tanár (esetleg lelkész) foglalkozású, tehát az egyházi intézményeken keresztül érkezik (27 tanár a 45 főből, ezen belül 17-en kisvárosból). Ezzel szemben Közép-Erdélyből több szabad pályákon elhelyezkedett értelmiségi lett a kollégium tagja, mint tanár és lelkész (36 fő 33-mal szemben), és itt a legmagasabb (14 fő) az egyéb kategóriába tartozók száma. Ha a kibocsátó települések nemzetiségi arányait is figyelembe vesszük, akkor is érzékelhető a különbség. A 65 tanárból 26 érkezett jelentős magyar többségű településről, kivétel nélkül a Székelyföldről. Ezzel szemben a 34 vegyes településen élő tanárból 16-an Kolozsvárott tevékenykedtek, vagyis egy komoly magyar kulturális centrumban, ahol – akár a Székelyföldhöz, akár egyes szórványterületekhez képest – jelentősebb erőforrásokhoz férhettek hozzá, és jellemzően inkább középiskolákban tanítottak. Mindenesetre nyilvánvaló, hogy a Külföldiek Kollégiuma – noha az egész kisebbséget átfogó munka jelszavával létesült – kénytelen volt alkalmazkodni a körülményekhez. Az egyetemi hallgatók kolozsvári koncentrációja, az ottani hagyományos magyar intézmények súlyával – és az ezekben pozícióikat megőrző régi nemzedékhez tartozók kapcsolati hálójával együtt – minden bizonnyal elkerülhetetlenné tette az innen kikerülők túlsúlyát a kollégiumi tagok között. Ezzel szemben a Székelyföld inkább az egyházi személyiségek és intézmények által ajánlott tanárok

[97] Egy kollégiumi tag – nem tudni milyen módon – Pozsonyból került az intézménybe.

Egry Gábor 10 28.indd 247 2015. 10. 28. 16:04:07

kiindulópontja volt, két, meglehetősen különböző csoportot alkotva a kollégiumi tagokon belül. Ez nyilvánvalóan különbséget jelentett a kulturális tőkével való ellátottság terén is, a Székelyföld kisvárosai ezen a téren nehezen voltak összehasonlíthatók Kolozsvárral.[98] Ám éppen innen nézve feltűnő a sokkal városiasabb partiumi és bánsági településekről érkezők hiánya. Elképzelhető persze, hogy ez már a Külföldiek Kollégiumának Erdély-képének következménye: Kolozsvár volt a megtartandó magyar kultúrcentrum, környéke az a vidék, ahol a falvak lakossága sokak szerint elveszni látszott, éppen ezért a nemzeti munkának is itt kellett összpontosulnia. A nemzeti munka másik területe pedig értelemszerűen a Székelyföld lett, egyrészt mint a magyar kisebbség szinte már mitikusan tisztelt népességtartaléka, amelynek népfeleslege egyesek szerint még a regáti nagyvárosok etnikai arculatát is átalakítani látszott, másrészt mint a román nemzetiségi politika fő „hadműveleti területe". Volt itt kultúrzóna, névelemzési politika, a székelyek román eredetére hivatkozó erőszakos disszimilációs kísérletek, vagy éppen csendőri erőszak.[99] Erre is tekintettel – még a meglévő egyéb adottságok hatását számításba véve is – logikus lehetett ezekre a területekre helyezni a hangsúlyt és az erőforrásokat, és azokat juttatni „vízumhoz", akik azt ígérték, hogy később ezen a vidéken vetik magukat a nemzeti küzdelembe.

Ettől jelentősen eltér a Hunfalvy Internátus ismert állandó tagjainak összetétele, igaz, ebben az esetben az „ismert tagok" kifejezés talán még túlzás is, hiszen egyetlen tanév, az 1926/27-es összesen 58 kisebbségi hallgatójáról állnak rendelkezésre adatok. (Mellettük ismert még a visszacsatolást követő második tanév hallgatói összetétele, ők azonban döntő többségükben ekkor már nem számítottak kisebbséginek.) Ezzel együtt adataik legalább minimális rálátást biztosítanak erre a csoportra is, különösen, ha figyelembe vesszük azt is, amit a velük egy időben Budapesten egyetemre járó erdélyiekről tudunk. Ez azért is hasznos lehet, mert a hunfalvysták egyetemek és karok szerinti megoszlása éppen azzal a csoporttal rokonítja őket, akikről Pálffy Zoltán megállapította, hogy a hagyományos, Kolozsvárott érvényes továbbtanulási stratégiák és irányok (jog és államtudomány, bölcsészkar és tanári pálya) helyett Budapesten a modern foglalkozások (orvos, mérnök, közgazdaságtan) felé fordultak.[100] Ez érvényes volt a Hunfalvy Internátusba felvettekre is. Köztük csak 1 bölcsész és 6 joghallgató, és 14 orvos, 10 gépészmérnök, 1-1 bánya- és megjelölés nélküli mérnök, 6 nem részletezett műegyetemi, 9 közgazdasági, 4 állatorvos-hallgató, továbbá 6 művészeti és 1-1 sajtófőiskolás és technológus volt. (Ketten egyszerre két szakot is végeztek.) A helyzet némileg megváltozott 1939-re, ekkor már az 54 hallgató között 6 jogász, 8 bölcsész és egy teológus kapott helyet. Mellettük 12 műegyetemi, 8 közgazdasági, 7 orvosi, 5 képző- és iparművészeti, 3 technológusi, 2 állatorvosi és 1-1 zeneakadémiai és középiskolai hallgató volt tagja az intézménynek.[101] Elsősorban az orvosi és állatorvosi képzés rovására és a bölcsészek javára történt tehát az elmozdulás, de összességében megmaradt az újabb foglalkozások túlsúlya.

[98] Egy, a NIT anyagában őrzött, saját tapasztalatokon és erdélyi magyar közéleti személyiségekkel folytatott beszélgetéseken alapuló összefoglaló jelentés az erdélyi magyarság kulturális és iskolai helyzetéről meglehetősen sötét képet festett a kisebb vidéki városok kulturális életéről. A nagy hagyományú középiskolákról megfogalmazódott, hogy nem képesek kulturális kisugárzásukkal emelni városaik színvonalát, éppen ellenkezőleg, azok hanyatló szelleme őket is befolyása alá keríti. Ebben a jelentésben is feltűntek a könyvtárak könyvellátottságával kapcsolatos problémák, Vörösmarty, Jókai, Gárdonyi, Herczeg Ferenc művei hiányoztak például a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárából. MNL OL P1077 5. k. 349., 351.

[99] Livezeanu 195, 139–142.

[100] Pálffy 2001, 189–190.

[101] MNL OL K28 37. cs. 77. t. 1927-T-716, 1941-P-17770.

Egry Gábor 10 28.indd 248 2015. 10. 28. 16:04:07

Úgy tűnik, hogy amennyiben a foglalkozás megválasztása szerepet játszott a képzőintézmény kiválasztásában, Erdélyben és Csehszlovákiában is hasonló érvek szólhattak Budapest mellett. Az egyik ezek közül Szlovákiában bizonyosan a hallgatók társadalmi státusa volt. Szemben azzal, amit a Külföldiek Kollégiuma megválogatott társaságáról sejtünk vagy tudunk, a Hunfalvy Internátus tagjai 1926/27-ben a társadalom alsó és alsó középosztályi csoportjaiból jöttek. Az 58 diák 56 családjából az apa foglalkozása szerint 20-an (36%) iparosok vagy földművesek voltak, 22-en (39%) alsó középosztálybeliek, például tanító, elbocsátott vasúti tiszt, főszertárnok, villamoskocsi-mester, főkalauz stb., 12 család középosztálybeli (katonatiszt, iskolaigazgató, szabadfoglalkozású), és legfeljebb 2 fő esetében feltehető a felső középosztályi helyzet.[102] Jól látható tehát, hogy a felsőfokú végzettség a legtöbb esetben a nemzedékek közötti társadalmi mobilitást, az elbocsátott tisztviselők esetében a visszakapaszkodást szolgálta, talán éppen ezért sem tápláltak Budapesten nagy reményeket a Csehszlovákiából érkezett hallgatókkal kapcsolatban, különösen, mivel nagy valószínűséggel a foglalkozás megválasztása is a társadalmi háttérrel és a csehszlovákiai lehetőségekkel volt összefüggésben, és éppen azt tükrözte, hogy családjaik alkalmazkodtak a helyzethez. Immár nem a hagyományos magyar társadalomfelfogás jegyében képzelik el a mobilitást, nem közszolgálatban vagy jogi végzettséggel, ami eleve sokkal nehezebb pályának ígérkezett az új államban a magyarok számára. „Dezertálásuk", a nemzet működtetésére vonatkozó feladat elhanyagolása pedig szépen rímelt az előző részben megismert csehszlovákiai magyar társadalomképre is.

Ami a földrajzi megoszlásukat illeti, 9 kassai, 6 érsekújvári, 4 beregszászi, 3 munkácsi, 2 ungvári, 2 pozsonyi, 2 nagyszombati diák esetében beszélhetünk valamiféle sűrűsödésről, eltekintve persze a magyarországi lakhelyű diákoktól (8 fő), akik közül 4-en Budapesten, 2-en valamelyik szomszédos településen laktak. Jól látszik tehát, hogy a Hunfalvy Internátusba inkább Kelet-Szlovákiából és Kárpátaljáról kerültek be diákok (összesen 33 fő 56 főből), Nyugat-Szlovákiából (főként Pozsony és Érsekújvár környéke) 15 fő, a maradék egyéb vidékekről. Különösen érdekes, hogy az egykori Nyitra megye területéről kilencen érkeztek az internátusba, ugyanannyian, mint Kassáról. Mivel a felvételinél a rászorultság alapvető követelmény volt, így inkább érthető mind a tagok társadalmi háttere, mind területi megoszlása. A szegényebb keletről, illetve nyugaton elsősorban az agrárterületekről érkeztek, még ha esetleg nem is földművescsaládból.

1939-re ezen a téren is megfigyelhető némi eltolódás, talán nem függetlenül a választott karrierpályák változásától sem. Kelet-Szlovákiából és Kárpátaljáról már csak 20 fő érkezett (40 főből), míg az egykori Nyitra megye 6 fővel megőrizte a súlyát. Ezzel szemben Nyugat–Szlovákia általában is leértékelődött, az egykori Pozsony megyéből már csak ketten érkeztek, és Trencsénből egy fő.[103] Egyébként az is feltűnő, hogy a Hunfalvy Internátus két névsorában nem található egyetlen olyan személy sem, aki később valamilyen közéleti szerephez jutott volna. Ez mind azt jelzi, hogy az itteni hallgatók társadalmi háttere más volt, mint az erdélyieké, valamint hogy vélhetően nem is volt arra irányuló szándék, hogy belőlük új vezetőcsoportot neveljenek, még akkor sem, ha az újabb, „birodalmi" szerepre, a kisebbségek lakta területek irányítására azért fel akarták készíteni őket. Ezzel együtt érdekes látni az 1926–1927-es névsorban Dobossy Ferencet és Jócsik Imrét Érsekújvárról, mert testvéreik – Jócsik Lajos, Dobossy László és Imre – fontos szerepet játszottak a Sarlóban, majd később szerephez jutottak a magyar kisebbségi pártokhoz kötődő intézmények pe-

[102] MNL OL K28 37. cs. 77. t. 1927-T-716.

[103] MNL OL K28 37. cs. 77. t. 1941-P-17770

Egry Gábor 10 28.indd 249 2015. 10. 28. 16:04:07

riférjáján is. A Budapesten végzett testvérek „ismeretlensége" mintha csak azt akarná érzékeltetni, hogy a csehszlovákiai (és részben a romániai) közéleti szerepvállaláshoz nem a magyar fővároson, hanem a helyi egyetemeken keresztül vezet az út.

Végül, kis kitéréssel, érdemes összefoglalni mindazt, amit a források elárulnak a Hunfalvy Internátusban lezajlott csoportképződésről is. Mivel a dokumentumok végképp nem árulnak el semmit a hallgatók magyarországi tapasztalatairól, így ebben a tekintetben nincs lehetőség az összehasonlításra a Külföldiek Kollégiumával, de az anyag azért elárul néhány dolgot a magyarországi kisebbségszemléletről és a kialakuló „felvidékiszellem-diskurzus" hatásáról is. A Hunfalvy Internátus tagjainak létszáma végig 50-55 fő körül mozgott, kitöltve a meglévő férőhelyeket, közülük 8-10 fő rendszeresen Magyarországról és más utódállamokból érkezett. A maradék 40-45 fő beilleszkedése az egyetemi hallgatók közé nem lehetett túl sikeres. Bár a Felvidéki Egyetemisták és Főiskolai Hallgatók Egyesületének (FEFHE) valószínűleg mindannyian tagjai voltak, más kapcsolataik már nem tűnnek túl szorosnak, legalábbis annak tükrében, hogy a karácsonyt mintegy felük rendszeresen az internátusban töltötte az igazgatóval és a FESZ Hölgybizottságának vezetőségével. A húszas években az internátusi év kezdetén is „sztrapacskaünnepséget" szerveztek.[104]

Mindez inkább arra utal, hogy körükben a csoportképződés általános folyamatai domináltak. Az alsó- és alsó középosztálybeli háttérrel érkező, budapesti kapcsolatokkal valószínűleg nem rendelkező tagokat az intézményi tagság és a magyarországi besorolás – a „felvidékiek" – avatta csoporttá, és később is az itt megszerzett kapcsolati tőke birtokában érvényesültek azok, akik az országban maradtak. A besorolás hatásos voltát mutatja, hogy a „sztrapacskaesttel" elfogadják az ehhez kapcsolódó heterosztereotípiákat is, igaz, autosztereotípiává alakítva azokat. Ezzel pedig egy bizonyos magyar–„tót" önazonosság jegyeit is magukra öltik, a felvidékiséget ily módon „tót" gyanánt meghatározva. Ezzel szemben az 1930-as évek végén – meglehet, azért is, mert aktívan részt vettek különböző nemzeti és irredenta rendezvényeken – ez a fajta önmegjelölés mintha már eltűnőben lenne. Legalábbis erre utal, hogy az éves jelentésben ekkor már azt írják róluk: a tanév folyamán „igazi felvidéki szellemben ápolták egymás között a testvéri jó viszonyt", együvé tartozásukat pedig inkább egy teadélután fejezte ki.[105] A csoportot tehát még mindig kívülről határozták meg, elkülönítve azt a magyarországiaktól, azonban már az erre az időre kialakult felvidékiszellem-diskurzust alkalmazták rájuk, nem pedig a húszas évek sztereotip „felvidékiségét", jelezve egyúttal a beszédmódok hatását a mindennapokra.

[104] MNL OL K28 37. cs. 77. t. 1927-T-716, 1941-P-17770. A Hölgybizottság vezetője, Ettl Jánosné 1939-ben részt vett az ünnepségen.

[105] MNL OL K28 37. cs. 77. t. 1941-P-17770.

Egry Gábor 10 28.indd 250 2015. 10. 28. 16:04:08

dc_1187_16

KALANDOK A HATÁRON: TALÁLKOZÁSOK TÉRBEN ÉS IDŐBEN

Amint láttuk, a Külföldiek Kollégiuma által elképzelt találkozások meglehetősen korlátozottan kellett volna hogy megtörténjenek, és főként minél ellenőrzöttebben a kívánt – korántsem csak szakmai és praktikus – célok megvalósulása érdekében. A tanfolyamok esetében ez viszonylag könnyen megvalósítható volt, mivel a zsúfolt program szinte teljesen kitöltötte a résztvevők idejét, a programot lebonyolítók pedig a megfelelő tartalomról és értelmezésről is gondoskodtak. Ebben az esetben adott volt a földrajzi tér megfelelő lehatárolása is, hiszen a képzés Budapestre korlátozódott, a vidéki kirándulások pedig szintén szervezettek és irányítottak voltak, a találkozások egy részét is előre megtervezték. Ennek megítélése bizonyára nem volt általános, mégis sokat sejtető Gagyi László beszámolója a hortobágyi kirándulásról. Gagyi és – feljegyzése szerint – a Debrecenben megismert csehszlovákiai magyar fiatalok a kifejezetten külföldieknek (!) szervezett kirándulás nemzeti folklórgiccs programját – gulya, díszruhás csikósok, dolmányos cigányok – lehangolónak érezték, ami nemigen mutat mást az ideérkezőknek, mint egy nyomorban élő, sovány, pusztuló országot, tanyái elkeserítő világát.[106]

Ugyancsak nem lehetett véletlen az 1933-as cserkész-világtalálkozón tett látogatás, és valószínűleg az sem ellenkezett a kollégium vezetésének akaratával, hogy ha már – ilyen irányú tapogatózásaik ellenére – nem tudták kiterjeszteni identitáspolitikai és oktatási programjukat más magyar kisebbségekre, az otthon tagjai legalább a debreceni nyári egyetemen kapcsolatba kerüljenek csehszlovákiai magyar fiatalokkal.[107] Ezek a korlátok néha a résztvevőknek is feltűntek. Jánosy Zoltán, aki egyébként lenyűgözőnek találta a budapesti városnéző sétákat, kifejezetten panaszkodott, hogy nem kapott lehetőséget a magyar falu megismerésére.[108] Hasonló észrevételt tett három évvel később Dávid Gabriella is.[109] Igaz, volt lehetőség az egyéni igények kielégítésére is, 1935-ben például Gagyi László számára engedélyezték, hogy megismerkedjen sárospataki falukutatók munkájával is,[110] ez azonban nyilvánvalóan megfelelt a kollégiumi program ideológiai alapjainak.

A hosszabb időt Magyarországon töltött tagok esetében elvben kevesebb lehetőség nyílt a találkozások ellenőrzésére. Ennek ellenére a beszámolók (legalábbis az 1938-ban készültek) viszonylag nagy része hárította el a választ a magyar közélet minősítésére vonatkozó kérdésre azzal

[106] MNL OL P1077 8. k. 40. A népi giccs jelentőségét a magyar országképet illetően jól illusztrálja egyébként a *Fitzpatrick's travel talks* sorozat harmincas évek végén készült magyarországi része is. Megtekinthető: www.youtube.com/watch (letöltve 2013. szeptember 28.).

[107] MNL OL P1077 8. k. 40.

[108] Uo. 42.

[109] MNL OL P1077 13. k. 81.

[110] Uo. 41. A beszámolóban külön hangsúlyozott hála a sárospataki út lehetőségéért egyéni elbírálású engedélyre utal. A sárospataki falukutatás a hallgatók spontán kezdeményezésére 1932-től a környékbeli falvakra terjedt ki Ujszászy Kálmán teológiai akadémiai tanár vezetésével, a Sárospataki Református Főiskola Falukutató Szemináriuma Keretében. Deáky Zita–Molnár Melinda 2008, 567.; Bartha Ákos 2013.

Egry Gábor 10 28.indd 251 2015. 10. 28. 16:04:08

az indokkal, hogy szakmai-tanulmányi kötelezettségeik miatt nem tudtak komolyan foglalkozni közéleti kérdésekkel – vagyis nyilván nemigen vettek részt társadalmi, politikai szerveződések munkájában, rendezvényein.[111] Feltűnően sok klinikai gyakorlatát töltő orvos adta ezt a választ, de a komoly tudományos pályára készülők vagy éppen a védőnői tanfolyam résztvevői között is akadt ilyen, azt sejtetve, hogy a szakmai programok megkövetelte munka – ha másképp nem, az előzetes várakozásokhoz képest – sokkal kevesebb időt hagyott a magyarországi környezetben való elvegyülésre. Némileg meglepő módon azonban ez többnyire nem jelentette a véleményalkotás teljes hiányát, inkább csak azt jelezte, hogy a válasz főleg általánosságokat fogalmazott meg, nem pedig konkrét dolgokat. Hozzá kell azonban tenni, hogy az általánosságok túlsúlya és a részletek hiánya a többi elkészült beszámolóra is jellemző, és nem csak az 1938-ban készültek esetében.

Mindenesetre az világos, hogy a találkozás Magyarországgal inkább a munkahelyen vagy az oktatási intézményben történt, ami sokszor korlátozhatta a szerzett információk érvényességét. Az orvosok főként kollégáik, tanáraik és néha betegek[112] véleményéről számolhattak be, a tanfolyamok résztvevői szakoktatóik és hallgatótársaik, az egyetemi hallgatók pedig leginkább az egyetemi közegben szerzett tapasztalataikról. Ezt a legtöbb esetben – különösen későbbi életútjuk alapján a közélet iránt vélhetően már ekkor is aktívan érdeklődők esetében – kiegészült a sajtó és a kultúra alaposabb tanulmányozásával. Figyelemre méltó, hogy az 1938-as kérdőív magyarországi sajtóra vonatkozó kérdésére olyanok is válaszoltak, akik egyébként elhárították maguktól a közélet értékelését, bár ez esetenként nyilvánvalóan nem első kézből szerzett információkon alapult. Legalábbis nehezen elképzelhető, hogy Csiby Ágnes védőnő azzal töltötte volna idejét, hogy kiderítse, az általa említett 20 lapból melyik öt az, ami nem volt zsidó kézen. Sokkal valószínűbb, hogy valamelyik tanára vagy társa osztotta meg vele – rendkívül előzékenyen – ezt a fontos információt.[113]

Ezzel együtt a beszámolókból nem hiányoztak a szélesebb körben szerzett tapasztalatok sem, különösen azok esetében, akik hosszabb időt (olykor éveket) töltöttek Magyarországon. Kun Kuti Márton matematikusnövendék beszámolójában számos élményét sorolta fel – igaz, nem árulta el, hogy azok vajon személyesek vagy közvetettek.[114] Ezek között szerepelt a dunaföldvári barlanglakások nyomorúsága, a csongrádi kubikusok, a tiszapetelei nádvágók, budapesti teleplakók nyomora és – egyedüli, biztosan személyes élményként azonosítható találkozásként – beszélgetései alföldi parasztokkal. A védőnők némelyike, például Marosi Katalin vagy Szűcs Katalin is kiemelte, hogy szakmai gyakorlaton találkozott a szegények életével, például szegény munkáscsaládokkal.[115]

Az egyetlen olyan találkozástípus, amely a beszámolók legnagyobb részében megjelenik, szembesülés a közszolgáltatások alkalmazottaival (vasút, városi tömegközlekedés), a rend őreivel és a hivatalnokokkal. Ezek nemegyszer a szó valódi értelmében is az erdélyiek–szlovákiaiak és Ma-

[111] Dr. Mester Zoltán, MNL OL P1077 13. k. 44.; Debreceni László uo. 52.; Dr. Osváth Lajos uo. 68.; Csiby Ágnes uo. 75–76.; Kálmán Zoltán uo. 82.; Marosi Katalin uo. 85.; Szűcs Katalin uo. 88.; Dr. Boér László uo. 91.; Dr. Máthé Elemér 95.; Tompa Miklós 112.

[112] Osváth Lajos, MNL OL P1077 13. k 68., Máthé Elemér uo. 95.

[113] Máthé, uo.; Csiby Ágnes uo. 76.; Debreceni László Uo. 54–55.

[114] MNL OL P1077 13. k. 48. Kun Kuti szászfenesi kőműves volt, akinek falra vésett képletei, számításai felkeltették Antal Márk kolozsvári középiskolai tanár figyelmét, és ő járta ki, hogy a tehetséges fiatal Budapesten tanulhasson. (Antal Márkra lásd Mikó Imre 1976, 83–89.) Bár tapasztalatokról beszél, nehezen elképzelhető, miként szerezhetett tapasztalatokat arról, hogy egyes családok jövedelmei között százszoros a különbség. Ez vagy a különbségek beláthatatlan voltát illusztráló megjegyzés, vagy statisztikai adatok, esetleg valamely (szak)irodalmi megjegyzés általánosítása volt.

[115] Uo. 85.; 89.

Egry Gábor 10 28.indd 252 2015. 10. 28. 16:04:08

gyarország közötti határral függenek össze, különösen a hivatalnokok megismerése az ügyintézés során, hiszen a külföldiek kollégiumának lakói – akár huzamosabb ideig tartózkodtak az ország területén, akár csak egy-egy nyári tanfolyamra érkeztek – kénytelenek voltak alávetni magukat a külföldiek tartózkodásával kapcsolatos procedúráknak. Ez pedig értelemszerűen a hivataloknál történő megjelenést, eljárást követelt. A közszolgáltatások közül a MÁV és vonatai töltötték be ezt a szerepet. Az Erdélyből érkezők – a határőrök mellett – elsőként a Magyar Államvasutak személyzetével kerültek kapcsolatba, az ő fellépésük volt az első találkozás mindazzal, amit magyarnak tekinthettek.

Mindenesetre ezek az élmények alapvetően pozitívak voltak. A MÁV kalauzait egyöntetűen rendkívül udvariasnak, készségesnek írták le. Sokat elárul az érkezők addigi tapasztalatairól, hogy az utasoknak köszönő személyzetet, az állomáson hordárt hívó kalauzt pozitív élményként említették. Ebben persze az is szerepet játszhatott, hogy a vasút hivatalos magyar intézménynek volt tekinthető, és voltak, akik ennek megfelelő várakozással tekintettek annak alkalmazottaira. Hasonlóan kedvező tapasztalatokról számoltak be a kollégium tagjai a villamosvezetőkkel és a rendőrökkel kapcsolatban is. Ezeket is többnyire a meglepetésüket hangsúlyozva említik a beszámolók, megint csak jelezve, hogy számukra az ilyen megnyilvánulások meglehetősen szokatlanok voltak.[116]

Bár a hivatali eljárással, a hivatalnokok hozzáállásával kapcsolatban is a pozitív benyomások voltak túlsúlyban, a magyarországi intézményeknek ezt a részét már jóval több bírálat érte. Azok, akik megemlékeztek a hivatalnokok viselkedéséről, a hivatali eljárás jellegzetességeiről – megint csak nem függetlenül megelőző tapasztalataikról –, mindenekelőtt a munka szakszerűségét, átláthatóságát, pontosságát emelték ki, különösen Romániával összehasonlítva. A hivatalok eljárását többnyire hatékonynak és pártatlannak érezték, a hivatalnokokat a döntő többség udvariasnak, készségesnek és segítőkésznek festette le, bár akadt, aki kritikusabban szemlélte viselkedésüket. A leggyakoribb bírálat az eljárások bürokratizmusát, formalizmusát, a merev viselkedést illette, sőt az is megfogalmazódott, hogy a magyar hivatalnokok egyszerűen gépek, amelyeket a protekció olajoz meg. Akadt panasz a végeláthatatlanul elhúzódó idegenrendészeti procedúrára, önzésre, sőt még az is elhangzott, hogy az egyik diák igazán megalázva csak Magyarországon érezte magát, noha Romániában a katonaságot is átélte.[117]

[116] Csiby Ágnes: „Első magyar benyomásaim, az első hivatalos magyar jó reggelt, mellyel köszöntött a magyar határon a kalauz, felejthetetlenek." Uo. 76.; Máthé Elemér „legelső benyomásaként" említette a vonaton tapasztalt udvariasságot a „hivatalnokok" részéről. Ahogy írta, meghatotta a hordárt hívó kalauz előzékenysége is. Uo. 95.; Debreczeni László kiemelte, hogy a „rendfenntartás, a közlekedés közegei és alkalmazottai részéről mindenütt udvariasságot, előzékenységet és fegyelmezettséget tapasztalt". Uo. 54.; Dávid Gabriella számára a „rendőrök, villamoskalauzok kedvessége" azt jelezte, hogy Magyarország a Nyugathoz tartozik. Uo. 79.; Máthé Elemér szintén pozitívan értékelte a rendőrök, portások, klinikai alkalmazottak viselkedését. Uo. 95.

[117] Uo. 50. Adler Ernő beszámolója szerint protekcióval fél óra alatt megkapta azt a szegénységi bizonyítványt, amelyre egyébként 3-4 napig várhatott volna. Kun Kuti Márton szerint a „magyar hivatalnok [a románnal összehasonlítva] átlagban inkább jóhiszemű, udvariasabb, lelkiismeretesebb, kevésbé befolyásolható, viszont bürokratikusabb, és hajlamosabb feletteseit magasabb rendű, alantasait alacsonyabb rendű embernek tekinteni". Uo. 46.; Bolgár Dezső összefoglalóan úgy jellemezte a magyar hivatalnokokat, hogy azok kulturáltak, szolgálatkészek, európai modorúak, éppen ezért nem is lehet őket egy sorba helyezni a románokkal. Uo. 63.; Csiby Ágnes hat hónap alatt egyetlenegyszer sem tapasztalt méltatlan bánásmódot a hivatalos szervek részéről, a magyar posta pontosságát pedig szerinte egyetlen más hasonló intézmény szolgáltatásai sem múlják felül. Uo. 76.; Dávid Gabriella nem vállalkozott a magyarországi hivatalnokok összehasonlítására a romániaiakkal, akik – mint azt érezhetően keserű egyéni élményeit felidézve írta – különösen a nőkkel viselkednek szemtelenül. Uo. 79.; Nagy Ödön néprajzkutató, református segédlelkész

Egry Gábor 10 28.indd 253 2015. 10. 28. 16:04:08

A fenti élmények inkább pozitív jellegük ellenére óhatatlanul hozzájárultak az erdélyiek és a magyarországiak közötti határ kijelöléséhez, ahelyett hogy eltüntették volna azt. Ez nem pusztán abból következett, hogy a hivatalokkal szemben akkor is idegenek – például idegenrendészeti eljárás alanyai – voltak, ha magyarul érintkezhettek velük. Fontos szerepet játszott az óhatatlan különbségtételben az otthoni, egészen más jellegű tapasztalatok sora, és főként az, hogy ők maguk és persze a kollégium vezetői is egy ehhez kapcsolódó kettősség révén, a magyarországi és a romániai viszonyok összehasonlításával próbálták meg megragadni és kifejezésre juttatni élményeiket.

Nem kevésbé voltak ambivalensek a munkahelyi vagy a mindennapi találkozások sem, már persze azok, amelyeket a hallgatók érdemesnek tartottak megörökíteni beszámolóikban, illetve amelyeket a korábbi időszakban Barabás Endre saját jelentéseibe is átvett. Értelemszerűen ezek inkább azok voltak, amelyek valamilyen sajátos helyzetben hirtelen – olykor teljesen váratlanul – az Erdélyből érkezettek és a magyarországiak különbözőségét juttatták kifejezésre. Bár akadt olyan kollégiumi tag, aki a tapasztalatait szigorúan egyéni jellegűnek tartotta, és nem volt hajlandó általánosítani,[118] a legtöbb esetben vagy az interakció Erdélyből érkező résztvevői, vagy a magyarországiak, vagy akár mindkét fél csoporttagsághoz kötötte az eseteket, vagyis a megkülönböztetést adott – ilyen módon akár éppen abban a pillanatban, magával az aktussal létrehozott – csoport tagjaként tették, és az valamely adott – szintén akár ott helyben konstruált – csoport tagjára irányult.

Az ilyen tapasztalatok köre meglehetősen változatos volt, és viszonylag nehezen kategorizálhatók. A pozitívak közé sorolhatók azok az egyéni – és nagyon általánosan megfogalmazott – élmények, amelyekben az egyes kollégiumi tagok szakmai befogadásukról emlékeznek meg. Idetartozott az 1938-ban Budapesten tanuló védőnők mindegyike – Dávid Gabriella, Szűcs Katalin, Marosi Katalin –, vagy a tanítónők közül Csiby Ágnes is. Ez a tapasztalat nemritkán az előzetes félelmekhez viszonyítva jelenik meg, amelyek végül nem válnak valóra. Az erdélyi elhagyatottság és a magyarországi elfogadás, együttérzés kettőssége keretezi ezeket az eseteket, néha kifejezetten azzal kiegészítve, hogy személyes kapcsolatok híján idegen világba kerültek, de ennek ellenére befogadták őket.[119] Mindezeket végső soron – a megformálás hiánya, az alaktalanság és így a felidézés ellenére elmaradó elbeszélés mellett – az köti össze, hogy a magyarországi utat a saját közösségből való kilépéssel azonosítják, a jól ismert világ elhagyásával és a megérkezéssel egy ismeretlen és távoli világba, ahol előzetes félelmeik szerint nem mozognak otthonosan. A várakozásaikkal ellentétben pozitív tapasztalatok sem szüntették meg az út azonosítását az átkeléssel, pusztán az ismeretlen világ képét rajzolták ellenségesről barátságosra. Végső soron erdélyi tanítónők és védőnők maradtak, akiket ebben a minőségükben illet meg a kiemelt figyelem, és akár hibáik elnéző kezelése is. Ezt közvetve igazolja azoknak az orvostanhallgatók esete, akik szintén jóindulatról és

kötelességtudó, pontos hivatalnokokkal találkozott, akik a „magyar faj rendszeretetének, fegyelmezettségének" bizonyítékai, de „kissé németesen merevek és bürokratikusak". Uo. 99.; Papp Gábor: „A hivatalnokok eljárására vonatkozólag azokat óhajtom megemlíteni, hogy 1937 őszén román útlevelemmel tartózkodási engedélyt kértem és azóta 1938. július 1-ig az útlevelemről, sem a tartózkodási engedélyemről semmit sem tudok." Uo. 106.; MNL OL P1077 6. k. 198. Végül megemlíthető még egyszer az a diák, akinek még a vallás- és közoktatásügyi miniszter sem tudta kijárni, hogy néhány napig tandíjmentesen látogathasson egy főiskolát. Uo. 200.

[118] Debreceni László MNL OL P1077 13. k. 54.

[119] Csiby Ágnes úgy fogalmazott, hogy Magyarországon végre szabad magyarként élhetett. Uo. 77.; Szűcs Katalin szerint kollégáinak és az Országos Stefánia Szövetség vezetésének is melegebben dobogott felé a szíve, amikor kimondták Erdély nevét. Uo. 89.; Lukácsy István MNL OL P1077 8. k. 20.

Egry Gábor 10 28.indd 254 2015. 10. 28. 16:04:08

kollegiális kezelésről számoltak be. Csakhogy ők, ellentétben a védő- és tanítónőkkel, ezt nem erdélyi mivoltukkal, hanem a tudományos kollegialitással és szakmai teljesítményükkel kötötték össze, és így tapasztalataikat nem is ruházták fel az egyik csoportból a másikba történő átkelés vagy átlépés jellegével.

Sokkal összetettebb és egyúttal konkrétabb eseteket is tartalmaz a negatív élmények köre. Ezek között is megtalálható persze a viszonylag kevéssé artikulált csalódás, ezt többnyire általános érzésként és tapasztalatként, de minden példa nélkül fogalmazták meg. A korábbi kollégista beszámolók alapján Barabás Endre 1934-es összefoglalója is a tagok alapvető élményeként emelte ki az általános csalódottságot, noha az általa kiválogatott szemelvények nem feltétlenül igazolják, hogy ez az érzés annyira általános lett volna, mint a problémák hangsúlyozásával saját intézményének jelentőségét is alátámasztó igazgató sugallta.[120] Egy fontos tekintetben ezek az általános ítéletek hasonlatosak a pozitív tapasztalatokhoz, a csalódás éppúgy váratlan, rácáfol az ebben az esetben pozitív várakozásokra és Magyarország-képre, mint a befogadás.

Ennél azonban sokkal egyedibb esetekről is beszámolnak az 1935-ös nyári tanfolyamról írt beszámolók és az 1938-as kérdőívre érkezett válaszok. Ezekben is nagy szerepet kaptak az előzetes várakozások, amelyek ezekben az esetekben saját magyarságukhoz, magyarságtudatukhoz kapcsolódnak, ennek elismerését, igazolását és ehhez kapcsolódóan a szolidaritás, sőt az azonosság kinyilvánítását várják a magyarországiaktól. Emlékezetessé is éppen azért lesznek ezek az élmények, mert a meglepetés erejével hat mindennek az elmaradása. Feldolgozásuk sem egyforma, akadt, aki a magyarországiak általános csoportjellemzőjeként tekintett ezekre az esetekre, és akadt, aki inkább egyedi vagy szakmaspecifikus okokat keresett mögöttük.

Ezek a vélemények alapvetően két nagy csoportba sorolhatók. Az egyik esetben az erdélyi magyar elbeszélő a magyarországi társadalom információhiányát teszi szóvá, a másik esetben pedig különböző, személyes incidensekről számol be, amelyek során úgy érezte, hogy magyarsága kérdőjeleződik meg.[121] Bár az, amit az erdélyiek információhiányként kértek számon, alapvetően logikus következménye volt két elkülönült közösségi nyilvánosság létének, és jól kifejezte Magyarország és Erdély távolságát is, a különbség ilyen kifejeződése, érthetően okozott csalódást előzetes elvárásaik és a Magyarországon domináns revíziós retorika tükrében. Ehhez járult még egy fontos tényező (amiről később még bővebben lesz szó), a magyarság és Magyarország képe a romániai diskurzusban. A Magyarországról kialakított idealizált előfeltevések részben éppen annak negatív

[120] MNL OL P1077 6. k. 197–202.; Egy 1935-ös levél szerzője úgy fogalmazott, hogy Magyarországon több negatív élménye volt, mint pozitív. MNL OL P1077 7. k. 526.

[121] Az egyik diák azon lepődött meg, hogy magyarországi társai nincsenek tisztában a romániai felsőoktatási intézmények oktatási nyelvével. (MNL OL P1077 3. k.) 115. Mások azt panaszolták, hogy a magyarországi ifjúság nem igyekszik elegendő ismeretet szerezni az erdélyi magyarságról. Egy másik kollégiumi tagból az váltott ki értetlenséget, hogy a magyarországiak nem tudták, milyen nagy létszámú magyarság él Bukarestben, holott létszámuk megegyezik az erdélyi szászokéval. (Uo. 115–116.) Bolgár Dezső megállapítása szerint az amúgy is csak a sajtóból tájékozódó magyar közönség legfeljebb annyit tud a romániai magyarság viszonyairól, mint a szudétanémetekről. Bolgár 1938-ban ezzel a szenzációéhes újságírást is bírálta. Ez már az anschlusst követő időszak volt, a szudétanémet-kérdés kiélezése, a probléma így sajátos, világpolitikai nézőpontból jelent meg a lapok hasábjain. Ő is szembesült a romániai felsőoktatási intézmények tanítási nyelvére vonatkozó tévhitekkel, sőt kollégái azt is kétségbe vonták, hogy a magyarság kisebbségben lenne Erdélyben. (MNL OL P1077 13. k. 65.) Bolgár véleményéhez csatlakozott Csiby Ágnes, Papp Gábor és Tompa Miklós is. Uo. 77., 107., 116.

Egry Gábor 10 28.indd 255 2015. 10. 28. 16:04:08

elemeit, mindenekelőtt a feudális, oligarchikus, népelnyomó magyarság koncepcióját kellett ellensúlyozzák.[122]

Az előzetes Magyarország-kép igazolódása nem egyszerűen csak a határ átlépését követő könnyű és gyors személyes azonosulást, befogadást jelentett volna. Legalább ekkora jelentősége volt, hogy a személyes tapasztalatok segítségével az erdélyiek mintegy védettséget szereztek volna a Magyarországot stigmatizáló román beszédmóddal szemben, képesek lettek volna azt könnyedén visszautasítani. Így aztán Magyarország, ha a gyakorlatban nem is lehetett védhatalma az erdélyi magyarságnak, legalább a verbális megalázásnak ezzel a formájával szemben képes lett volna megvédeni őket.[123] Miután azonban saját információhiányuk nyilvánvalóvá vált, már legfeljebb a megismerés szándékát tekinthették az azonosulás eszközének, esetleg aktusának. Ők éppen ezért jöttek Magyarországra, vagyis részükről megtörtént a közösség felvállalása. A magyarországiak esetében tapasztalt ismerethiány viszont csak még inkább illojálisnak, az azonosulás elutasításának tűnt. Az egyéni sérelem tehát ebben az értelemben a csoportot ért „inzultusból", az erdélyiek iránt mutatott nemtörődömségből eredt. Egy erdélyi magyar kollégiumi tag tehát a sérelmek felvállalásával magát is azonosította az erdélyi magyarság csoportjával, a sérelem aktusát pedig önazonosságának megélésére, csoporttudatának kifejezésére, önazonosításra használta fel. Ez persze azt is jelentette, hogy azokat, akiktől ezeket a sérelmeket eredeztette, nem csupán egy másik csoporthoz tartozóknak kellett felfognia, hanem egyúttal magát az aktust is a két csoport közti határ kijelölésének, az erdélyi magyarság elkülönítésének, éppen azért, mert a megismerés aktusával kifejezett azonosulás – értelmezésük szerint – egyoldalú maradt.

A második csoportba tartozó incidensek sokkal konkrétabb módon érintették résztvevőiket, és ily módon is kerültek megörökítésre. Ezek esetében az egyént az őt érintő incidens során az erdélyi magyarság csoportja tagjaként azonosították, és emiatt érte – érzése szerint – hátrány vagy inzultus. Az egyik gyakori eset magyarságuk közvetett vagy közvetlen (nem egy esetben áttételes) kétségbevonása volt.[124] Ennél némileg kevésbé megfogható élményét osztotta meg a kollégium vezetőivel Gagyi László. Ő azt írta le, hogy a nyári tanfolyam visegrádi kirándulásán, amikor magyarországiak és erdélyiek együtt utaztak hajóval a Dunán, a magyarországiak nemcsak elhúzódtak az erdélyiektől, magukra hagyva őket, de azt is hallotta, hogy egyesek egyenesen gyűlölik az utóbbiakat.[125] Bár a magyarországiak negatív hozzáállása mindezekben az esetekben is magára

[122] Ez világosan kiderül néhány beszámolóból is. MNL OL P1077 6. k. 199.; 201.

[123] Uo. 199. Kifejező, ahogy az ismeretlen szerző szinte vádlóan kel ki magából: „Nem bírtam volna a románok szemébe nézni, amint diadalmas mosolygás kiabálja róluk: hát odaát is csak úgy van, ott is lopnak, panamáznak … Mi nyomoroghatunk, minket megalázhatnak, de te tiszta kell maradjál, a rend, az igazság, az erkölcs országa. […] Érzed ezt Magyarország? Érzitek ti, akik ezt az országot vezetitek, hogy nektek annyival nagyobbnak kell lennetek a régieknél, amennyivel kisebb lett ez az ország? … Egy minta kis ország az elbalkanizálódott Közép-Európában a legerősebb propaganda volna a revízió mellett?"

[124] Bolgár Dezső beszámolója szerint kollégái a klinikán kételkedtek az erdélyiek magyarságában (MNL OL P1077 13. k. 65.), Dávid Gabriellát pedig azzal vádolták meg, hogy nem is magyar. Nála olvasható az is, hogy Magyarországon „nem is olyan ritka kérdés: tudnak még magyarul?" (Uo. 79.) Csiby Ágnes úgy szembesült ezzel, hogy „különben intelligens emberek" kérdezték: honnan tudnak ilyen jól magyarul? (Uo. 76.) Egy egyetemi docens orvos azt a kérdést szegezte Henter Kálmánnak, hogy miért ragaszkodnak annyira a magyarságukhoz, nem lenne-e jobb nekik is, ha beolvadnának? (Uo. 87.) Boér László tapasztalatai szerint a fiatal orvosgyakornokok körében mindennapos vélekedés volt, hogy az erdélyiek elfoglalták a hivatali helyeket a magyarországiak elől, és Bolgár Dezsőtől is gyakran érdeklődtek arról, vajon mikor is akar már hazatérni Erdélybe. (Uo. 92., 65.)

[125] MNL OL P1077 8. k. 40.

Egry Gábor 10 28.indd 256 2015. 10. 28. 16:04:08

a csoportra vonatkozott, következményei az adott helyzetben csak annak megjelenítőjét érintették. Ezek a következmények azonban, szemben az előző típusba tartozó esetekkel, meglehetősen közvetlenek voltak, az erdélyiek pedig többnyire éppen úgy két csoport közötti különbség kifejezéseként és a köztük húzódó határ megjelenítéseként élték meg azokat.

Az Erdélyből érkezők, amellett, hogy eleve korlátozott, szabályozott és ellenőrzött módon találkoztak a magyarországiakkal, ezzel is hangsúlyozva utazásuk határátlépés jellegét, még azzal is kénytelenek voltak szembesülni, hogy a két – előfeltevések szerint összetartozó – csoport között a legváratlanabb helyzetekben és formában mutatkozhatnak meg a határok. A pozitív elfogadás éppen úgy kifejezhet valamiféle különbségtételt, mint az elutasítás vagy gyanakvás, nem is szólva az erdélyiek iránti érdeklődés teljes hiányáról. Voltak, akik számára ez – beszámolóik alapján – nem igazán jelentett problémát, ők többnyire a vidéki tanítók, védőnők, egyházi alkalmazottak közül kerültek ki. Ezzel szemben a határátlépők egy jelentős csoportja, mindenekelőtt azok, akik már Erdélyben is tevékeny szerepet játszottak az egyetemekhez kötődő ifjúsági közéletben, és a harmincas évek második felében már akár a kisebbségi közösségen belüli vezető szerepre is igényt formáltak, nem elégedtek meg a különbségek regisztrálásával, vagy azzal, hogy az elfogadás gesztusaival ellensúlyozzák a negatív tapasztalatokat. Ehelyett, mint arról a következő alfejezetben szó lesz, arra tettek kísérletet, hogy változatos, ám számos lényeges elemében hasonló értelmezésükkel egységes keretben helyezzék el Magyarország, magyarság, erdélyi magyarok, románok és Románia viszonyát. Ahogy azt egyébként a Külföldiek Kollégiumának vezetői is kérték tőlük.

Egry Gábor 10 28.indd 257 2015. 10. 28. 16:04:08

dc_1187_16

EGYBEÉRŐ KÉPEK: ROMÁNOK, MAGYAROK – INNEN ÉS ONNAN

A Külföldiek Kollégiumának vezetőit, noha abból indultak ki, hogy Erdély és Magyarország, az erdélyi és a magyarországi magyarok között jelentős és egyre növekvő a távolság, elsősorban a tagok Magyarország- és Románia-képe érdekelte. A kollégisták egyedi találkozásélményei viszont egy másik határ létezését is nyilvánvalóvá tették az erdélyi magyarok és a magyarországiak között. Részben ennek következményeként a magyar–román viszony átfogónak szánt értelmezései is megmutatták ezt a különbséget, még ha nem is mindig azonos módon és tartalommal. Az élmények, valamint a különböző ország- és közösségképek között így mindig megjelenik valamilyen formában a harmadik entitás, az erdélyi magyarság is. Ezzel szemben, egyetlen kivétellel, teljesen hiányzik az erdélyi románság elkülönült kezelése.

Ezeknek a különböző csoportoknak és csoport-hovatartozásoknak a rendszere azonban némileg bonyolultabb egy egyszerű hármas viszonyrendszernél: a két nagy entitás között ott van egy kisebb. Ennek egyik fontos oka a különböző csoportokról alkotott képek viszonylagos jellege, vagyis az, hogy szinte minden esetben egymáshoz viszonyítva alkotják meg azokat. Az eredeti kérés – legalábbis az 1938-as kérdőív esetében – külön kérdésként eleve tartalmazta Románia megítélését Magyarországhoz hasonlítva, de a válaszadók egyéni tapasztalatai és magyarországi élményei is ilyen módon jelentek meg (vagyis a romániai és az erdélyi magyar viszonyok alapján ítélik meg és általánosítják azokat). Az erdélyi magyar utazók emellett még két, őket voltaképpen csak tárgyukként tartalmazó diskurzust is értékelnek válaszaikkal: a romániai magyarságképet – illetve azon belül a Magyarország-képet –, valamint Románia magyarországi képét is. Mindezek együtt az erdélyi magyar identitás-diskurzus meglehetősen bonyolult dinamikájú szerkezetét alkották meg, és a kérdőívek betekintést engednek kialakulásának folyamatába is.

Előfeltevések

Ennek a bonyolult szerkezetnek, azon belül pedig az itt bemutatott értelmezéseknek az első fontos elemét, az egyes csoportokról kialakított előzetes képek jelentették. Azok az utazók, akik a román–magyar államhatárt átlépve egyúttal a magyar–magyar határon is átkelhettek, többnyire rendelkeztek bizonyos előzetes képzetekkel arról a világról, amelybe érkeznek. Valódi úti élmények hiányában ezek természetesen közvetettek voltak, különböző Magyarország-reprezentációk átvételével vagy elvetésével. Ennek a folyamatnak a során szinte állandóan tudomást vettek a román közéletben megjelenő magyarságképről, és saját magyarság- és Magyarország-képüket ehhez viszonyítva formálták. Ennek a viszonyrendszernek az egyik eleme, a román magyarságkép és az azt kifejezésre juttató közéleti diskurzus nem változott különösebben, a másik elem – vagyis az

Egry Gábor 10 28.indd 258 2015. 10. 28. 16:04:08

előzetes Magyarország-kép – azonban látványosan módosult a vizsgált évtizedben, és ez egyben a román magyarságképhez fűződő viszonyt is megváltoztatta.

Magát a változás folyamatát jól érzékelteti Bolgár Dezső válasza az 1938-as kérdőívre, amelyben azt állította, hogy korábban a román sajtóból csak Magyarország torzképe volt megismerhető, ám azt tapasztalta, hogy az ott megjelenő cikkek egyre inkább egybeesnek mindazzal, amit a magyar társadalmi és közéleti viszonyok magyarországi bírálói megfogalmaznak, és ami egyre inkább elfogadott Magyarországon is.[126] Ennek a korábbi és továbbra is érvényes román bírálatnak az alapját az a meglehetősen leegyszerűsített állítás adta, miszerint Magyarország, sőt az erdélyi magyarság is egy feudális, oligarchikus rendszer terheit nyögi. Mindezt természetesen szembeállítva Románia demokratikusnak minősített berendezkedésével. Megint csak Bolgár Dezső beszámolójához fordulva példáért, ő leírta, hogy a kolozsvári egyetemen képtelenek voltak vitába szállni a magyarországi rendszert, többek között a „feudális oligarchiát" és az annak szolgálatában álló nyílt szavazási rendszert bíráló, azzal szemben a román általános választójogot magasabb rendűnek beállító román diáktársaikkal, azok annyira jól informáltak voltak a magyarországi ügyekben.[127]

Az 1930-as évek elején és közepén Magyarországra látogató kollégiumi tagok – vagy legalábbis azok, akiknek beszámolóiból erre vonatkozó részleteket ismerünk – előzetes Magyarország-képüket éppen ennek a román diskurzusnak az ellenében formálták meg, ahogy azt korábban, az azonosulási igény jelentősége kapcsán láttuk. Ez több ekkor készült beszámolóból is kiderül. Az egyik kollégista – éppen csalódásának mértékét érzékeltetendő – részletesen is taglalta ezt a folyamatot. Eszerint az Erdélyben élő magyarok mindenekelőtt büszkék szeretnének lenni Magyarországra, őrizni akarják annak jó hírét. Ha nem szeretik a futballt, akkor is örülnek a magyar csapat sikereinek, aki pedig úgy tér haza magyarországi útjáról, hogy az ottani viszonyokat kritikusan mutatná be, arról hamar megállapítják, hogy nem jó magyar, és a zsidókkal paktál. Nem hajlandók elhinni a román sajtó beszámolóit magyarországi botrányokról sem. Ennek megfelelően nem is hiszik el például a hatalmas társadalmi különbségekről szóló tudósításokat sem.[128] Mások is arról számoltak be, hogy Magyarországra érkezésük előtt az erre vonatkozó híreket, állításokat csak a külföldi sajtó rágalmainak tudták be.[129]

Éppen ebből következett, hogy amikor útnak indultak, akkor a „magyar demokráciát",[130] a „hős, szép, gyönyörű" (és a kisebbségeket végül fegyverrel is felszabadító) Magyarországot,[131] a magyar múlthoz és nagysághoz egyedül méltó szociális Kánaánt,[132] vagy egy Trianon által testvérré kovácsolt, nyomort nem látott országot reméltek találni.[133] Ennek megfelelő volt korábban már nagy vonalakban említett csalódásuk is, hiszen a korszak Magyarországán rengeteg, az előzetes várakozásaikkal nehezen összeegyeztethető tapasztalattal gazdagodtak. [134] Maga a csalódás pedig

[126] MNL OL P1077 13. k. 63.

[127] Uo. 64.

[128] MNL OL P1077 6. k. 199.

[129] MNL OL P1077 7. k. 518.

[130] Uo.

[131] MNL OL P1077 8. k. 50. Gagyi László beszámolója.

[132] MNL OL P1077 13. k. 46. Kun Kuti Márton beszámolója.

[133] Uo. 50. Adler Ernő beszámolója. Adler és Kun Kuti Márton ugyan az 1938-as kérdőívre válaszolt, de már évekkel korábban a kollégium tagjai lettek, így útra kelésük még a harmincas évek első felére esett.

[134] Fontos megemlíteni, hogy a csalódás motívuma más, analógnak tekinthető esetekben is jellemző. Különösen

Egry Gábor 10 28.indd 259 2015. 10. 28. 16:04:08

igen könnyen vált a két közösség közti határt hirtelen láthatóvá tevő eseménnyé vagy érzéssé, hiszen lényegében elveszítették védettségüket a Magyarország ellen – és így közvetve ellenük is – irányuló, sokszor verbális agresszióként érzékelt román diskurzussal szemben.

A harmincas évek elején idealizált előfeltevésekkel útnak indulók tapasztalatai minden bizonnyal fontos szerepet játszottak abban, hogy a rendkívül pozitív Magyarország-kép megváltozhatott. Ebben persze nemcsak mások valódi úti élményei játszottak szerepet – noha részben éppen azokat sejthetjük például az ország idegenségétől félő védőnők érzései mögött –, hanem az is, hogy akár ők, akár más erdélyi fiatal értelmiségiek egyre élénkebb figyelemmel kísérték a magyarországi társadalmi viszonyokat, a nyomort, a műveletlenséget, a nagybirtokrendszert stb. elszántan bíráló magyarországi népi mozgalmat. Megint csak érdemes emlékeztetni Bolgár Dezső beszámolójára, hiszen az utalás arra, hogy immár talán Magyarországon sem állítják bíróság elé, aki a román lapokban olvasható bírálatokhoz hasonlóakat fogalmaz meg, feltehetően Kovács Imrének a *Néma forradalom* című szociográfiájáért 1937 októberében történt elítélésére utal.[135]

Ennek megfelelően az 1938-as beszámolók szerzői között immár azok voltak többen, akiknek az előzetes képe Magyarországról már nem idealizáltan pozitív, hanem erőteljesen negatív. Ez persze, noha nyilvánvalóan közelebb állt a tényleges viszonyokhoz, megint csak erősen ideologizált kép volt, és ismét csak közvetetten konstruált. Bolgár Dezső azt is leírta, hogy ezeknek az előzetes ismereteknek a forrásai Szabó Dezső, Szekfű Gyula és Illyés Gyula munkái voltak.[136] Debreczeni László, miután hosszan bírálta a magyarországi viszonyokat, mint amelyek egyáltalán nem teszik lehetővé, hogy az idegen fajúak érdekeivel szemben a magyar nemzeti érdekek érvényesüljenek, lezárásként megjegyezte, hogy ezekkel (az alább részletesebben is ismertetett) problémákkal már utazását megelőzően is tisztában volt.[137] Tompa Miklós előzetes képének legfontosabb elemeiként felsorolta a nyomort, a nagybirtok nemzetet sorvasztó hatását, az arisztokrácia merevségét, a zsidókérdést, a protekciót, a korrupt, rossz magyarországi rendszert.[138]

A negatív kép persze – szemben a megelőző időszak idealizált elvárásaival – nem vezetett csalódáshoz, de nem is erősítette az összetartozás érzését, hiszen ezzel a Magyarországgal nehezen lehetett azonosulni, nemcsak azért, mert képe felettébb hasonló volt az országot szinte stigmatizáló romániai magyarságképhez, hanem mert ezeknek a kollégiumi tagoknak a szemében nem volt

érdekes a felső-sziléziai példa, hiszen itt a húszas években intenzív, fegyveres összecsapásig menő nemzeti mozgósítás után következett be mindez. Az alaphelyzet viszont különbözött, hiszen a felső-sziléziaiak Lengyelország részeként szembesültek a „lengyelekkel". Ahogy azt egy német és lengyel Felső-Sziléziában is otthonos személyiség, Arka (Arkadius) Božek megfogalmazta: „Egy ideális Lengyelországról álmodtunk, egy igazságos Lengyelországról urak és zsellérek nélkül. Ez mindenki hazája volt, ahol mindenki egyenlő és mindenki szabad." A felső-sziléziaiak aztán csak nyomort, munkanélküliséget, rosszul fizetet napszámot találtak Lengyelországban, az urak viszont urak maradtak, csak immár Krakkóban és Varsóban, nem Berlinben. Idézi Majcherkiewicz 2002, 127–128.

[135] MNL OL P1077 13. k. 64.

[136] Noha Szekfű nem tartozott a népiek közé, sőt komoly vitái voltak Szabó Dezsővel és Németh Lászlóval, a mozgalom talán legjelentősebb alakjaival, a neobarokk rendszert bíráló szövegei messziről nézve jól illettek az egyéb társadalombírálatok sorába. Szekfű Gyula 1934, 402–415., 444–455. Az előzetes kép változásához vélhetően hozzájárult az is, hogy a harmincas évek Magyarországának kritikusai immár nem a 20. század elejének radikális reformerei közül kerültek ki, és így nem működött az sem, hogy a bírálókat, különösen az emigránsokat összemosták az utódállamokkal, Romániával, Csehszlovákiával vagy a délszláv állammal. A bírálat tehát immár legitim lehetett.

[137] MNL OL 13. k. 59.

[138] Uo. 112–113. Egyébként Nagy Ödön részletes Magyarország-bírálata is a népi írók hatását mutatja, ő azonban előzetes feltevéseit nem ismertette.

Egry Gábor 10 28.indd 260 2015. 10. 28. 16:04:08

igazán magyar. Éppen ezért számukra a találkozás inkább egy előzetesen létező különbség megerősítését jelentette, kivéve talán Tompát, aki biztató jeleket vélt felfedezni tartózkodása idején. Egyfelől a „beteg liberális világrend" végét elhozó anschlusst, hiszen ezután a Német Birodalom szomszédságában fekvő (nem mellékesen a népi írók legtöbbje szemében a magyarságra veszélyt jelentő jelentős német kisebbségnek is otthont adó) Magyarország csak akkor maradhat fenn, ha végre kizárólag a magyar népi erők érvényesülnek a közéletben, nem az idegenek, másfelől pedig Imrédy Béla kormányának megalakulását, mivel annak politikájától éppen ezt a fordulatot várta.[139]

A magyar „valóság"

Nehéz lenne megállapítani a statisztikai források és szociológiai felmérések hiányában, hogy az előzőekben leírt változás az erdélyi magyarság mely csoportjait és milyen mértékben jellemezte, ám világosan kitetszik, hogy a Külföldiek Kollégiuma tagjaiként az 1930-as évek végén Magyarországra érkező erdélyi fiatal értelmiségiek az országot ekkor már felettébb negatív színben látták, és ennek beszámolóikban rendre hangot is adtak. A bírálatok elsődleges célpontja – ami minden esetben hangot kapott – természetesen a társadalmi egyenlőtlenségek megléte és mértéke volt, a másik – az egyszerű incidensek említésétől egészen a probléma átfogó érvényű feltételezéséig menően – a magyarországiak magyarságtudatának hiányosságai.

A társadalmi problémák között mindenekelőtt a szegénység szerepelt, ezt éppúgy említették a közélet általánosabb bírálatától tartózkodó védőnők és tanítónők, mint a más, részletes fejtegetésekbe bonyolódó kollégiumi tagok. A legtöbb beszámoló elsősorban a parasztság nyomorával – az alföldi parasztokkal, csongrádi kubikusokkal – azonosította ezt a jelenséget. Mindez szerintük szorosan összefügg a szigorú társadalmi hierarchiával és a társadalmi elit nemtörődömségével, ami az eltérő társadalmi csoportokhoz tartozó személyek érintkezését szinte megszüntető „kasztrendszerben" mutatkozik meg. A nép felemeléséért folytatott munkát megfigyeléseik szerint hangzatos szólamok helyettesítik, a politikát pedig széthúzás. Mindezt csak tetézte az Erdélyre – szerintük – nem jellemző vallási, felekezeti ellentét.[140]

A harmincas évek első fele és a későbbi időszak között ezen a téren is jelentős változásokat hozott. Bár már az évtized közepén is voltak olyanok, akik átfogóbb keretben értelmezték a társadalmi jelenségeket, ez többnyire nem lépett túl a szociális kérdés súlyosságának és az elavult, feudálisnak minősített társadalmi-politikai berendezkedésnek az összekötésén, valamint a nép felemeléséért folytatott munka – ami egyúttal az ifjúság elsődleges kötelessége – fontosságának hangoztatásán.[141] Ezzel szemben a harmincas évek végén a társadalomértékelésekben – nyilvánvalóan a népi írók és a magyar radikális vagy szélsőjobboldali reformideológiák hatására – jóval összetettebb – ideologikus – magyarázatok jelentek meg. Ezek immár nemcsak a nyomort és a vagyoni különbségeket akarták magyarázni, hanem a kultúra, a sajtó állapotát is.[142]

[139] Uo. 114–115.

[140] MNL OL P1077 7. k. 516.; 8. k. 41., 50.; 13. k. 48–49., 64., 74.

[141] MNL OL P1077 7. k. 516–522., 8. k. 49–50.

[142] Bár ez nem független attól, hogy az 1938-as kérdőív kifejezetten rákérdezett ezekre a problémákra, de a válaszolók jelentős része egyszerűen nem foglalkozott a velük, mások pedig sematikus válaszokat adtak. Vö. MNL OL P1077 13. k. 79.

Debreczeni László építész a kollégiumi kérdőívre adott válaszában abból indult ki, hogy a problémák fő oka a közélet káros széttagoltsága. Magyarországon mindenki valamelyik érdekcsoporthoz tartozik, és ezek egyike sem képes a nemzet érdekében cselekedni, sőt a legjobb nemzeti erők kerülnek szembe egymással. „Bomlasztó és élősdi erők ezt azután alaposan ki is használják és így nagy és egységes társadalmi építő munkáról szó sem lehet", ahogy „a nemes vérű embertípus" sem fejlődhet ki.[143] Ezek után nem meglepő, hogy nincs egységes magyarcélúság és egy központi, mindenki által elfogadott magyar eszme sem, sőt hiányzik az egységes közéleti morál és faji öntudat is. Véleménye szerint csoportelkötelezettség az oka annak is, hogy egyébként tisztességes, korábban a magyarságért dolgozó személyek is nyilatkoznak és írnak egy olyan törvény ellen, ami végső soron „magyar kenyérnek a magyar száj, magyar munkának a magyar jövő, magyar levegőnk a magyar tüdő számára való" biztosítását szeretné elérni – vagyis a zsidótörvény ellen.[144]

Ugyanezért érezte színvonaltalannak a sajtót, amelyik képtelen a közvéleményt nemesíteni, a magyar lelki erőket társadalmi erővé tenni. A kultúra helyzetét is hasonlóan sötéten látta, mivel a valódi magyar írók háttérbe szorulnak, miközben azok, akik a magyar olvasókon jól keresnek, magyar szempontból nem alkotnak értéket. Végső következtetése szerint „a zsidóság és svábság 'irodalma' ijesztő mértékben rákosodik rá az igazi magyar lélek alkotta irodalomra". Ezek után nem meglepő, hogy a művészet terén is csak azt állapította meg, hogy hiányzik annak magyar szellemű irányítása. Akik ezért felelősek, azok német vagy olasz irányultságúak, és nem azért cselekszenek, hogy valódi, organikus magyar művészetet segítsenek érvényesülni.[145] Bírálta továbbá a bürokratikus szellemet, ami szerinte kiszívja a magyarság erejét, megfosztja mozgékonyságát, kezdeményezőkészségét. Ennek egyik oka szerinte az, hogy a feudális magyarországi rendszerben, ami szinte már „középkori orgia", mindenhol dúl a kontraszelekció. Az alkalmatlan emberek akadályozzák a tehetség érvényesülését, ha pedig ehhez vérségileg idegenek is, akkor még tehetségtelen magyaroknak sem engednek teret.[146]

Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Benedek Gyula is.[147] Az ő értékelése szerint a legfontosabb probléma – a hatalmas társadalmi különbségek, a címkórság mellett –, hogy az országban hiányzik a faji öntudat – érzelmekben és tettekben is. Magyarország vezetői mindig heterogének voltak, éppen ezért nem magyar, hanem idegen faji, népi érdekek jutnak érvényre. A megújuláshoz ki kell alakítani a magyar öntudatot, kiküszöbölni az idegen vezetőket, akik fertőzik a közösség erejét, gondolkodását, lelkiségét.

Nagy Ödön beszámolója határozottan a népi írók hatását mutatja.[148] Számos olyan problémát nevezett meg, amelyek leghangsúlyosabban a népi írók munkáiban fogalmazódtak meg, különösen árulkodó ebből a szempontból az a passzusa, ami a Dunántúl „elnémetesedését" és a magyarság egykézését együtt említi, egyúttal kimondva az ítéletet: a Dunántúl is Erdély sorsára fog

[143] MNL OL P1077 13. k. 52.
[144] Uo. 53.
[145] Uo. 54–56.
[146] Uo. 57–58.
[147] Uo. 72–76.
[148] Uo. 99–102.

Egry Gábor 10 28.indd 262 2015. 10. 28. 16:04:08

jutni.[149] Mindenesetre Nagy Ödön is a feudális rendszert, a címkórságot ostorozta, megoldásnak a teljes rendszerváltást látta, ami végre felszámolja az idegen vezető réteget. Csak így alakítható magyarrá a németes irányultságú iskola és kultúrpolitika, csak így lehetnek magyarrá a zsidó kézben lévő hírlapok. A kultúra, főként az irodalom kapcsán heves kirohanást intéz a zsidóság ellen. Kifogásolja, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh könyveit a „zsidó Lantos érdekeltsége", a Révai Kiadó terjeszti,[150] holott az erdélyi irodalom magyar.

„Magyar művészetet csak fajilag magyarok alkothatnak a magyar Géniusz kötelező parancsainak betartásával, mert a művészet közönségnevelő eszköz, a kollektív lélek meggazdagítása, építése, a zsidók pedig és magyar szolgáik egy gyökértelen aszfalt-művészetet csirizelnek, amelynek csak a színe magyar."[151]

Ezzel együtt, legalább az irodalom terén, biztatónak látta a helyzetet, mivel úgy érezte, hogy elfogadottá vált a népi irodalom.

Végül Tompa Miklós dramaturg gyakornok véleményét[152] érdemes még kiemelni, mindenekelőtt azért, mert az előbb ismertetett, inkább szkeptikus véleményekkel szemben Tompa kifejezetten optimista volt. Ami Magyarországot illeti, ő is a már szinte sztereotípiának tűnő hatalmas társadalmi egyenlőtlenségeket, a közéleti-politikai megosztottságot emelte ki, ezen túl pedig az idegenek hatását. A sajtót a zsidóság elnemzetietlenítő törekvéseinek szolgájaként látta, a dekadens zsidó irodalmat és a színházakat pedig úgy értékelte, hogy azok korrumpálják az ízlést. Sőt a zsidók – faji jellegű életmódjukkal – a magyar ízlést is megfertőzték. Ő semigen látott más megoldást, mint az idegenek kiszorítását a közéletből, az ipari és kereskedelmi pályákról, és az igazi, népi gyökerű művészet diadalra juttatását. Ez utóbbi szerinte arról ismerhető fel, hogy magyar erkölcsi tanulságot hordoz. Az előző alfejezet végén már említett okokból Tompa optimistának mondta magát, és úgy vélte, hogy hamarosan eljön a liberális világot felváltó „keresztény magyar nemzetiszocializmus".

A társadalmi problémák mellett a másik nagy kérdéskör, amelyet a jelentések mindegyike említett, a magyarországiak magyarságtudatával kapcsolatos kételyek voltak. Nyíltan vagy burkoltan erre is vonatkoztak az idegen elemek befolyását, vezető szerepét kárhoztató vélemények, de ezenkívül más megnyilatkozások is akadtak. Henter Kálmán pszichiáter szerint a magyarországi magyarság lélekben még nem érett meg arra a szerepre, amit Szent István birodalmában magának követel, mivel a magyarok nem érzik saját magyarságuk jelentőségét. Viszonyuk saját nemzeti tudatukhoz túl hűvös, tárgyilagos, nem képesek azt „élmény létként és nem létként" megélni. Ezt

[149] MNL OL P1077 13. k. 100. A németekről és az egykéről a leghatásosabban Illyés Gyula írt „Pusztulás. Uti jegyzetek" című, a *Nyugat*ban 1933-ban megjelent írásában. Az egyke problémájának történetére lásd Andorka Rudolf 1969 és Koloh Gábor 2013.

[150] Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványait eredetileg a Genius Kiadó terjesztette, ennek volt részvényese Lantos Kálmán. A Révai Kiadó 1933-ban egyesült a Geniusszal, és ezt követően Lantosból ügyvezető igazgató lett. Benedek Marcell „morális érzék nélküli embernek" tartotta, mindenesetre nemcsak könyvek forgalmazásával foglalkozott, hanem az erdélyi szerzők színházi ügynöke volt, sőt üzletszerűen erdélyi utazásokat is szervezett. Az erdélyi irodalom valóban elsősorban rajta keresztül jutott el Magyarországra, nem kis üzleti eredményt hozva a Révainak. Frisnyák Zsuzsa 1992, 178–179.

[151] MNL OL P1077 13. k. 100.

[152] Uo. 112–117.

az incidensek sorában már ismertetett esettel támasztotta alá, amikor orvoskollégája megkérdezte, miért nem akarnak az erdélyi magyarok beolvadni?[153]

Papp Gábor véleménye szerint a magyarságból kiveszett a természetes nemzeti érzés, esetleg nem is magyarokkal találkozott Magyarországon. Ezt a véleményét mindenekelőtt azért hangoztatta, mert tapasztalatai szerint – ellentétben Erdéllyel – Magyarországon nem tisztelik a nemzeti hagyomány nagy alakjait, például Petőfit, sőt a nemzeti ünnepeket sem képesek méltó módon megünnepelni. Március 15-én csak a hivatalnokok ünnepelnek, ezzel szemben a gyári munkások és az üzletek eladói dolgoznak. Augusztus 20-án pedig csak azok tartják meg Szent István napját, akik akarják, az ünnep már szürke hétköznappá silányult. Végül kifogásolta, hogy amikor felhangzik a Himnusz, mindössze az egyenruhás közegek adják meg a kellő tiszteletet, mások nem, holott Erdélyben, a Székelyföldön könnyezve éneklik.[154]

A Magyarország-kép változásának különösen lényeges eleme az, ahogy tapasztalatok helyett immár egy prekoncepciót tükrözött. Amíg a harmincas évek első felében a kép rugalmasan változhatott az előzeteshez képest, bár ez többnyire két közösség, magyarországi és erdélyi magyarok közötti különbségek napvilágra kerülését jelentette, az évtized végére – legalábbis a kollégisták körében – sokan már nem az élményeik alapján változtatták meg a véleményüket, hanem eleve egy olyan ideologikus Magyarország-kép birtokában indultak útnak, ami látszólag koherens módon magyarázta a komplex társadalmi problémákat. Ennek forrása részben az előttük járó utazók tapasztalata, részben a magyarországi társadalomkritikus irodalom és tudományos termés volt. Tekintettel az előfeltevések erősségére és az előzetes Magyarország-kép negatív jellegére, tapasztalataik immár nem is szükségszerűen eredményeztek véleményváltozást, sokkal inkább az egyes jelenségeket lehetett úgy értelmezni, hogy azok illeszkedjenek az előfeltevésekhez. Ez azonban megint csak a két különböző csoport létére épült, mivel az előfeltevések rendszere burkoltan meghatározta az erdélyi magyarok csoportjának jellemzőit is.

Románia és a románok

A Magyarországra látogató erdélyi fiatalok találkozásélményeiben és ezek értelmezésében Románia és a románok képe alapvetően közvetett módon alakult. A Magyarországra érkezők számára ebben a helyzetben nem volt égető, hogy megjelenítsenek egy átfogó Románia-képet, mivel a magyar–magyar határ átlépése mindenekelőtt az erdélyi és a magyarországi magyarok közötti különbségeket tette láthatóvá. Ugyanakkor ennek részeként egy ponton elkerülhetetlenül viszonyulniuk kellett ahhoz a Románia- és románságképhez, amellyel Magyarországon szembesültek. Másfelől az a mód, ahogy magyarországi tapasztalataikat összegezték, a magyarországi helyzet összehasonlítása Erdéllyel és Romániával egy másfajta, de hasonlóan közvetett, reflektált Románia-kép megalkotását igényelte. Az első esetben a magyarországiak már említett információhiánya, a második esetben pedig a magyarországi társadalmi viszonyokról kialakított előzetes elképzelések és tapasztalati tények ütköztetése jelentette azt a tényezőt, amely meghatározta, hogy Romániát sok szempontból Magyarország (és így Erdély) antitéziseként fogták fel. Ennek eredményeként viszont, egy részben paradox folyamat eredményeként, számos tekintetben nem Magyarország,

[153] Uo. 86–87.
[154] Uo. 103–106.

Egry Gábor 10 28.indd 264 2015. 10. 28. 16:04:08

hanem Románia vált példaadóvá a beszámolókban megszólaló kisebbségi magyar fiatalok számára. Ők a román nacionalizmust (nemzeti öntudatot) és annak megnyilvánulásait is fejlettebbnek, előrehaladottabbnak látták a magyar nemzeti tudat aktuális állapotánál.

Azok az erdélyi kollégisták, akik beszámolóikban érintik a magyarországiak románságképét, tartalmilag alapvetően tagadják azt. Elmondásuk szerint többnyire felületes és a hagyományos, a magyarok felsőbbrendűségén alapuló felfogással kellett szembesülniük. Gagyi László említett egy hírlapi cikket, amely általában, érvek nélkül lebecsülte a romániai viszonyokat, majd hozzátette, hogy a minden alapot nélkülöző cikk szerzője inkább ne szónokoljon kultúrfölényről. Bolgár Dezső véleménye szerint a románok jobban ismerik a magyarokat, mint azok őket. Magyarországon ahelyett, hogy az ország megismerésére törekednének, megelégednek azzal, hogy évtizedes retorikai patronokat pufogtassanak Romániáról és a kisantantról. Ugyanő számolt be arról, hogy munkahelyén, a pécsi belgyógyászati klinikán orvostársai nem hitték el, hogy a románok valaha is kultúrfölénybe kerülhetnek Erdélyben, sőt azt sem, hogy a kolozsvári egyetemen valóban egy olyan alantas nyelven oktatnak, mint a román. Tompa Miklós pedig értetlenséggel írt arról, hogy abban a környezetben, amelyben ő mozgott, a románokat barbároknak tekintették, akik rosszabb testi és szellemi képességekkel rendelkeznek.[155]

Mindezzel azonban az erdélyiek általában nem értettek egyet, éppen ellenkezőleg, a román társadalomban végbement nagy, pozitív változásokra hívták fel a figyelmet. Azok, akik a romániai közéletről, társadalomról alkotott véleményükről beszámoltak, ezt többnyire a magyarországi viszonyokkal szembeállítva tették. Benedek Gyula átfogóan úgy jellemezte a román nemzetet, mint fiatal, könnyen átalakuló, fejlődő népet, ami nem ismeri a Magyarországon megszokott társadalmi különbségeket.[156] Mások elsősorban a középosztállyal foglalkoztak. Osváth Lajos szerint a román középosztály élt azzal a lehetőséggel, amit az uralomváltással és az ennek révén kitáruló karrierpályákkal kapott. Gyarapszik, szellemileg lelkesedik a nemzeti ügyekért. Nagy Ödön azt tartotta említésre méltónak, hogy az erdélyi román vezető réteg a román parasztság, vagyis a faj felé demokratikus viszonyokat teremtett, ahhoz közel áll, utánpótlását abból nyeri. Debreczeni László is úgy vélte, hogy a román középosztály nem szenved cím- és rangkórságban, nem feledte el népi gyökereit, és segíti a tehetségek felemelkedését is.[157]

Különösen érdekes volt az a mód, ahogy fokozatosan példaadóvá váltak a román nacionalizmus harmincas évekbeli megnyilvánulásai a Magyarországra látogató erdélyi kollégisták számára. Ebben egyebek mellett szerepet játszott fokozatosan erősödő koncepciójuk a magyarországiak problémás nemzeti tudatáról, szembesülésük a torz Románia-képpel, valamint az, hogy Románia társadalmi rendjét a magyarországi viszonyok ellentéteként sokkal pozitívabbnak fogták fel. Kezdetben inkább olyan vélemények jelentek meg a beszámolókban, amelyek a román falukutató-mozgalmat, a Gusti-iskolát példaként ajánlották a formálódó magyar falukutatók számára. Barabás Endre egyik beszámolója említ egy ifjút, aki a szatmári Panyolán folytatott falukutató munkát megismerve, írásban javasolta az Országos Széchenyi Szövetségnek a romániai példák

[155] MNL OL P1077 8. k. 50–51.; MNL OL P1077 13. k. 63–64., 116.

[156] Romániában a főispán minden további nélkül elbeszélget egy paraszttal is, ami Magyarországon elképzelhetetlen lenne. Mindenkinek a „domnule" (uram) megszólítás dukál, pozícióra való tekintet nélkül. Uo. 72.

[157] Uo. 57., 69., 100.

Egry Gábor 10 28.indd 265 2015. 10. 28. 16:04:08

átvételét.[158] Gagyi László emellett arra is felhívta a figyelmet, hogy szemben a magyarországi helyzettel, Romániában kiváló jogszabályok alapján jól működő népnevelés folyik.[159]

A harmincas évek második felében aztán, a romániai nacionalizmus egyre erősödő kisebbségellenessége és a kisebbségek elleni erőszak fokozatos terjedése ellenére, amivel az ottani magyar kisebbségi fiatalok is szembesülhettek, a románok már nemcsak a nép felemelését szolgáló módszereket tekintve jelenhettek meg példaként, hanem átfogóbban, lényegében a jó, helyes nemzeti tudat, az identitáspolitikai minta képviselői lesznek. Általánosabb módon ez abban a formában jelent meg a beszámolókban, ahogy Debreczeni László is leírja; ő a magyarországi viszonyokról alkotott képével szembeállítva azt hangsúlyozta, hogy a románok esetében a különböző érdekek és érdekcsoportokhoz tartozás nem írják felül a nemzeti érdek és az „egyetemes román ideológia" elsőbbségét. Ezért a publicisztikák is sokkal komolyabbak, a nemzet számára fontos ügyekben (tudomány, művészet, oktatás) határozott nemzeti alapon állnak, függetlenül a szerzők pártállásától. Még azt is megkockáztatta, hogy a baksis, a korrupció rendszere jobb a Magyarországon divatos protekciónál, mivel éppen a gazdasági erő felhalmozását segíti. Henter Kálmán egyenesen a Vasgárdát ajánlotta példaként, amely megítélése szerint erkölcsi, vallási alapon, türelmes munkával épült be a román kultúrába, vált annak organikus részévé. Papp Gábor pedig, miután az ünnepek kapcsán bírálta a magyarországi viszonyokat, felhívta a figyelmet arra, hogy Romániában bezzeg nemcsak méltón ünneplik meg a nemzeti ünnepeket, nemcsak börtönbe kerül, aki nem adja meg a tiszteletet a Himnusznak, de ráadásul mindezt még rá is kényszerítik az ott élő kisebbségekre is.[160]

Így aztán az a felettébb sajátos helyzet állt elő, hogy az egyébként a román nacionalizmus magyarellenességét megtapasztaló kisebbségiek mégis példának állították be annak egyre virulensebb, vagy éppen egészen szélsőséges formáját éppen azon ország számára, amelyre – elvileg – sajátjukként kellett volna hogy tekintsenek. Ez persze nem jelentette a romániai nemzetiségpolitikai gyakorlat elfogadását. A román nacionalizmus értelmezésükben arra volt példa, hogy miként kellene megszervezni egy önmagába zárkózó, egységes, a külvilággal ilyen formában szemben álló közösséget. Ez a közösség ugyan kizárta magából az idegeneket, de elfogadta más hasonló módon szervezett közösségek létét, amennyiben azok sem zavarták őt. Ez azonban nem volt hatástalan a magyarországi magyarok és az erdélyi magyarok közötti különbség érzékelésére sem, hiszen az utóbbiak, miközben a román nacionalizmust a nemzet megszervezésének autentikus formájával azonosították, ezzel közelebb kerültek a románokhoz, és a magyarországi viszonyokat éppen ennek ellentéteként leírva, megint csak határt húztak önmaguk és Magyarország közé.

Erdélyi magyarok

A Magyarországgal és a magyarországi magyarokkal történő találkozások során a legkevésbé egyértelműen az erdélyi magyarság csoportjának kontúrjai jelentek meg. A két elvileg összetartozó csoport a találkozások és érintkezések nyomán inkább az elválasztóelemekkel szembesült, ez vált alapélménnyé, és sokkal kevésbé érvényesült a pozitív öndefiníció, a közös csoportjellemzők ér-

[158] MNL OL P1077 6. k. 200.

[159] MNL OL P1077 8. k. 18., 51.

[160] Nagy Ödön a korrupcióról még megjegyezte, hogy az egész amúgy is a kisebbségek zsebére megy, a szokásos lopással együtt. MNL OL P1077 13. k. 56–58., 87., 103.

Egry Gábor 10 28.indd 266 2015. 10. 28. 16:04:08

zékelése. A „mik vagyunk" kérdése helyett a „mik nem vagyunk" segítségével határozhatták meg önmagukat. A találkozások eleve implikálták a magyarországiaktól való különbözőség elemeit, és az ezt kiegészítő más diskurzusok – a magyarországi románságkép, a romániai magyarságkép, sőt a román önkép is – szintén lehetőséget adtak hasonló, hallgatólagos önmegfogalmazásra, akár azok elutasítása, akár elfogadásuk révén. Ennek megfelelően a beszámolók viszonylag keveset foglalkoztak az erdélyi magyarság konkrét társadalmi vagy politikai problémáival, ellenben, éppen a helyzet találkozásjellege és a Magyarország-kép kialakításának kényszere miatt, előtérbe került a „magyar–magyar" viszony, vagyis a két, az adott pillanatban és az adott találkozási helyzetben inkább különbözőnek tűnő csoport és tagjaik viszonya.

Ha az erdélyi magyarság belső viszonyai, társadalma mégis megjelentek a szövegekben, akkor kezdetben inkább a viszonyok kritikája volt a téma. A harmincas évek elején erről nyilatkozó kollégiumi tagok – nyilván nem függetlenül az évtized elejének generációs hatalomátvételi igényétől – a magyarországi viszonyok analógiájára ítélték meg az erdélyieket is. A kritikák részét képezte, hogy Erdélyben is csak terveket szőnek a magyarság megmentésére, mint Magyarországon, a munka azonban elmarad. Nem kerül sor a nép műveltségének népfőiskolák révén történő emelésére, viszont a párt annyit költ választási kampányra, amennyiből már egy statisztikai szervezetet is felépíthettek volna. Ez nemcsak fiatal magyar diplomásoknak biztosítana egzisztenciát, de végre felmérhetné a magyarság valódi helyzetét és birtokállományát, egyúttal érveket szolgáltatva a jogaikért küzdők számára. Egy másik kollégista szerint az erdélyi magyar vezető réteg a magyarországi megfelelője, éppen úgy nincs népi gyökere, mint annak, ugyanúgy sorsukra hagyja a tömegeket.[161]

Mindkét beszámoló pozitív fényben látta azonban a jövőt. Az előbbi vélemény megfogalmazója szerint a magyar diplomásokat csak egy létrehozandó magyar népközösség tarthatja el. Ennek a falusi szövetkezetek kínálta társadalomszervezési és gazdasági bázison kell felépülnie. A pártszervezetet ezzel szemben le kellene építeni, hiszen a pártharcok hatástalanok és időpocsékolóak, viszont a megalakítandó népközösség, élén a jogi osztállyal és a sajtóval, töretlenül folytatná a harcot a kisebbségi jogokért.[162] A második fiatal pedig arra alapozta reményeit, hogy az ifjúság felismerte: egy kisebbség számára elkerülhetetlen és szükségszerű a demokrácia. Ez egyet jelent azzal, hogy az erdélyi magyarság kulturális újjáépítésének alapja csak a magyar falu lehet.[163]

Ahogy ennek a társadalomképnek a kulcsa a nemzeti megújulás, a közösség újjáépítése, az erdélyi és magyarországi magyarok viszonyában is ez került előtérbe. Az egyik vélemény szerint a végre nemzeti munkát végző magyarországi és a hasonlóan elkötelezett erdélyi ifjúság kézfogása jelenti a magyarok és magyarok közös, bár mégis külön jövőjét.[164] A két közösség fiatalsága – mindegyik a maga részén – egyidejűleg harcol egy új Magyarországért és az új Erdélyért. Ez annál könnyebb, mivel mindkét közösséget ugyanazok a társadalmi bajok gyengítik. Ugyanakkor már ekkor megjelent az erdélyi erkölcsi fölény képzete is. Gagyi László a budapesti fiatalok magyarsá-

[161] MNL OL P1077 6. k. 200–201; MNL OL P1077 7. k. 519.

[162] MNL OL P1077 6. k. 201. Egyébként a program meglehetősen sok elemében tűnik azonosnak a Gyallay Pap Domokos egyetemen kívüli szemináriumán előadottakkal.

[163] MNL OL P1077 7. k. 519.

[164] Uo.

gát némileg megkérdőjelezve feltette a szónoki kérdést: vajon mi történne velük, ha egyszer csak kisebbségi sorban találnák magukat?[165]

Gagyi mindezt a Budapest és a vidék közti hatalmas különbségek hangsúlyozásával egy időben tette, de azért megértően viszonyulva a nagyváros világához. Ezzel szemben Debreczeni László szintén az erkölcsi fölény egy fajtáját juttatta kifejezésre, amikor – talán a népi írók és az antiszemita klisék Budapest-képének hatása alatt – úgy fogalmazott a Külföldiek Kollégiuma kérdőívének kérdésére – vajon erősödött-e magyarságában? –, hogy bár az övé, lévén már utazása előtt is kellően erős magyarságtudata, nem gyengült, de másokat biztosan veszélyeztetne Budapest idegenek által meghatározott világa. Mindezek mellett – a kollégium feladatáról szólva – azt is hangsúlyozta, hogy annak feltétlenül erősítenie kell tagjai nemzeti érzését, mert ha azok a magyarországi viszonyokhoz asszimilálódnának, akkor hazatérésük határozottan nem lenne kívánatos.[166] Finomabban, de ugyanezt foglalta szavakba Benedek Gyula, amikor arról írt, hogy a magyarországi ifjúság nem elég erős, komoly és önálló a nemzeti célok megfogalmazására és az értük folytatandó harcra, és ezen a téren biztosan tanulhatna az erdélyiektől. Végül Papp Gábor azt a meggyőződését fejtette ki, hogy a kérdőíven megfogalmazottak ellenére nem is az erdélyieket kellene közelebb hozni a nemzeti eszméhez, hanem a magyarországiakat kellene olyan jó magyarrá tenni, amilyenek az erdélyiek.[167]

Mások ennél átfogóbban közelítették meg a problémát, és egy jövőbeli nemzeti egység alapjait próbálták megragadni. Bolgár Dezső arra hívta fel a figyelmet, hogy más nemzetek is megpróbálják a nemzeti egység szolgálatába állítani a „kisebbségekből sugárzó kohéziós erőket". Ez azonban ebben az esetben nem könnyű feladat, tekintettel az erdélyi és a magyarországi fiatalok közötti nagy különbségekre. A faji és kulturális egység kialakításához tehát terv kell, és mindenekelőtt annak elfogadása, hogy csak az magyar, aki a nehéz sorsban is annak vallotta magát. Megjegyzése, miszerint szomorú, hogy erről Magyarországon vitatkoznak, azt is jelzi, hogy szerinte Erdélyben éppen fordított volt a helyzet.[168] Nagy Ödön arról számolt be, hogy magyarországi tartózkodása során sok olyan emberrel találkozott, aki hozzá hasonlóan küzd a jobb magyarságért. Ez közöttük a „magyar testvériség eltéphetetlen szálainak" kialakulásához vezetett, mivel számára a nemzet nem az állam, valamelyik politikai rendszer, hanem a magyar parasztság, munkásság és mindazok, akik értük küzdenek.[169]

[165] MNL OL 8. k. 50.

[166] MNL OL 13. k. 59–60.

[167] Uo. 105. Azt is kifejtette, hogy aki Magyarországon jó magyar, az mind a határon túl született.

[168] Uo. 63–64.

[169] Uo. 101.

Egry Gábor 10 28.indd 268 2015. 10. 28. 16:04:09

dc_1187_16

HATÁRON INNEN ÉS TÚL

A Kisebbségek Kollégiuma, alapítóinak szándéka szerint, alapvetően egy identitáspolitikai feladat megoldására jött létre. A magyarországi szakértők és erdélyi kapcsolataik, akik a régi, még a háború előtt szocializálódott és társadalmi pozíciókba került nemzedékekhez tartoztak, úgy értékelték, hogy a felnövekvő erdélyi magyar nemzedék nemzeti szocializációja problémás a romániai viszonyok között. A budapesti intézményt ennek ellensúlyozására hozták létre. Arra törekedtek, hogy egy gondos kiválasztási folyamattal mindazokat, akik már létező intézményi pozícióikkal befolyásolhatják a romániai magyar kisebbség nemzeti szocializációját, vagy pedig tehetségük és ifjúsági közéleti szerepvállalásuk alapján feltételezhető róluk, hogy később komolyabb pozíciókhoz juthatnak, hosszabb-rövidebb magyarországi tartózkodás során „befolyásolják", a magyar nemzeti egység hívévé tegyék. Ehhez szükségesnek tartották, hogy megismerkedjenek a magyar kultúrával, tudománnyal és közélettel.

Az előfeltevések tehát az egyik oldalról már eleve két távoli, illetve távolodó, bár bizonyos értelemben összetartozó csoport létezéséből indultak ki, és a kettő közötti határ szabályozott átjárására irányultak. Ennek jegyében nemcsak azt próbálták meghatározni, hogy az Erdélyből érkezett, már eleve megválogatott fiatalok mit és milyen módon, milyen környezetben láthatnak a magyarországi világból, de igyekeztek befolyásolni a tapasztalatok értelmezését is. Emellett – részben a nehezen ellenőrizhető folyamatok, részben saját hatékonyságuk mérésére – igényt tartottak az „utazók" beszámolóira is, amelyek a Magyarországgal és a magyarországi magyarokkal történt találkozásaikat értelmezték.

Ezzel azonban a kollégium saját határszerepét is sikeresen megkettőzte. Bár az előzetes szándékok szerint a magyarországi igényeket kellett érvényre juttatnia, Barabás Endre a beszélgetései nyomán összeállított jelentésekben – persze nem minden önérdek nélkül – egyre hangsúlyosabban jelenítette meg és képviselte az Erdélyből érkezők véleményét és Magyarországról alkotott képét. Mindezt azért tette, hogy az erdélyiek igényeinek megfelelően befolyásolja a magyarországi identitáspolitikát.[170] Ezzel a kollégisták maguk is egyfajta köztes pozícióba kerültek a két csoport között. Kiválasztásuk arra szolgált, hogy majd odahaza magyarországi érdekeket képviseljenek, ám egyúttal ez azt is jelentette, hogy ily módon egy speciális, a jövő kisebbségi elitjét is alkotó csoport tagjai is legyenek, hiszen közben nemcsak eredeti világukban maradtak járatosak, hanem valamilyen formában, ha csak korlátozott mértékben is, a magyarországiban is. Jól illusztrálja ezt Mikó Imre esete, aki kollégiumi tagsága idején erdélyiként, Budapestről a Magyar Rádió hullámain tarthatott előadást az erdélyieknek (is) *Erdély és a külföld* címmel,[171] amit aztán másnap a *Brassói Lapok* közölt és kommentált, kiemelve azt, hogy Mikó erdélyi.

[170] Ez a szerep – tekintettel Barabás és társai erdélyi származására, kapcsolataira – erősen emlékeztet a Bárdi Nándor által kategorizált határon túli magyar szakértői-kijárói szerepre. Bárdi Nándor 2004, 241–242.

[171] Balázs Sándor 2003, 29.

Egry Gábor 10 28.indd 269 2015. 10. 28. 16:04:09

Az útra kelők azonban jóval összetettebb, többszörös határhelyzetben találták magukat, mint amire egyáltalán gondolhattak volna, ha többségük nem inkább az azonosulás vágyával vágott volna neki a kalandnak. Az eleve adottnak hitt különbségek mellett – egy ideális Magyarország állt szemben az ő otthoni nemzeti elnyomásukkal – szembesülniük kellett azzal, hogy a találkozások során szokatlanul sokszor jutottak kifejezésre a különbségek köztük és a magyarországi magyarok között. A határtermelődésnek nemcsak az elvárásokhoz képest egészen másnak bizonyult Magyarországgal kapcsolatban bekövetkezett csalódásuk, vagy a magyarországi magyarok információhiánya miatt átélt elkeseredésük volt az egyedüli oka, különösen jelentős szerepe volt ebben, hogy tapasztalataikat értelmezniük is – vagyis elbeszélniük – kellett. Ennek során akarva-akaratlanul is kénytelenek voltak két külön csoporthoz tartozóként megjelölni magukat és azokat, akikkel Magyarországon érintkeztek, és élményeiket ennek megfelelően elrendezni.

Az út és a találkozások értelmezése hamarosan kiterjedt a magyarországiak csoportjellemzőinek meghatározására is, amivel egyúttal az utazók saját csoportként jelölték meg az attól különböző erdélyi magyarokat. Ez utóbbi csoportot azonban az utazás és határátlépés nyomán nem közvetlen módon határozták meg, hanem különböző, elsősorban nem is rájuk vonatkozó vélekedések nyomán – ezzel is jelezve sajátos határhelyzetük összetettségét. Az Erdélyből érkezők mindenekelőtt a Magyarországra és a magyarokra vonatkozó elképzelésekhez kellett viszonyuljanak, valamint a Romániáról és a románokról szólókhoz. Az előbbi esetben azonban reflektálniuk kellett a romániai magyarságképre is, az utóbbi kapcsán pedig szembesülniük kellett a Magyarországon uralkodó románságképpel is. A találkozástörténetekben lényegében ezekből állt össze azután az erdélyi magyarság mint egységes csoport elképzelése is.

A Magyarországhoz fűződő viszonyt kezdetben az jellemezte, hogy elsősorban a megbélyegző romániai Magyarország-kép ellenhatásaként az utazókat nagyon pozitív és az ottani világot eleve elfogadó elképzelés vezette, ők mindenekelőtt azonosulni szerettek volna a magyarországi közösséggel. Ezt aztán sokszor csalódás követte, ami akár az elutasítás valamilyen formájához is elvezethetett, legtöbbször ahhoz az érzéshez, hogy az erdélyi magyarok valójában magukra maradtak, és csak saját maguk lendíthetnek a sorsukon, erre Magyarország nemcsak képtelen, de lépései sokszor károsak is.

A harmincas évek végén Magyarországra érkezők jelentős része már más utat járt be. Egyik csoportjuk – jellemzően inkább tanítónők és egyházi szociális intézmények alkalmazottai, akiknek nem voltak Magyarországon rokonaik és akár közvetett ismereteik az országról – egy ismeretlen és idegen világba indultak. Itt aztán egyszerre szembesültek az elfogadás kifejezetten erdélyi és kisebbségi magyaroknak felkínált gesztusaival, és azokkal az élményekkel, amelyek a különbségeket, a határvonalat juttatták kifejezésre. Mások, jellemzően inkább magasabban kvalifikáltak, műveltebbek, több információval rendelkezők viszont már eleve egy valamilyen formában elutasított Magyarországra indultak, amelyet megoldatlan problémák sokaságával azonosítottak, és megérkezve ide „igazolva" látták ezt az előzetes elutasítást, és visszatérésük után is fenntartották, ám lehetségesnek tartották az elfogadást egy későbbi, megfelelő módon megváltozott Magyarország és magyarországiak számára. A viszony tehát az ő esetükben feltételessé vált, és a feltételeket immár Magyarországnak kellett teljesítenie ahhoz, hogy létrejöhessen a nemzeti egység. Amíg az első, korai útmodell és az utóbbi között részben közvetlen kapcsolatot is sejthetünk – a korábbi csalódások ismertté válhattak Erdélyben, befolyásolva ezzel a Magyarország-képet –, a második

útmodell az egyéni helyzettel és az általános információhiánnyal volt magyarázható. Részben ugyancsak az egyéni helyzet állt a mögött, hogy identitáspolitikai jelentőségre a harmadik változat tett szert, mint láthattuk, ez lényeges eleme volt a regionalista elképzeléseknek is.

Az említett feltételes elfogadás ugyanakkor együtt járt egy másik – némileg meglepő – folyamattal, közelebb kerülésükkel a romániai Magyarország-felfogáshoz. Ők már hajlandók voltak reálisnak tekinteni a korábban elutasított Magyarország-kritikát, és egyúttal elfogadni a román önkép nem egy elemét is. Ezzel egy időben határozottan elutasították a Magyarországon elterjedt románság- és Románia-képet, akár úgy is, mint ami őket is lealacsonyítja.[172] A magyarországiakétól markánsan eltérő románságképük újabb elválasztóelem lett közöttük és a magyarországiak között, egyúttal pedig az itteni közösség elé helyezte őket. Elvégre ha a magyarországi diskurzushoz igazodnak, az erdélyi magyarok csupán egy barbárok által elnyomott, szerencsétlen, szenvedő csoport lehet, ha pedig elutasítják azt, és egyúttal a romániai viszonyokat példaként állítják be, éppenséggel mintaadó, de legalább közvetítő szerepbe kerülnek.

Az azonosulás a román közbeszéddel egészen odáig juthatott, hogy a román nacionalizmus egyre szélsőségesebb jelenségeit – akár a Vasgárdát is – a valódi nemzeti közösség megvalósításaként állították be, ami nemcsak az erdélyi magyarság által felvállalandó modellel egyezik meg, hanem a Magyarországon kívánatos változásokkal is. Mivel e szerint a felfogás szerint a különböző, organikusan és saját erejükből megszerveződő nemzetek esetében szükségszerű az idegenek kizárása, ugyanakkor egymás életét nem feltétlenül kell zavarniuk, ez akár „megbékélési kísérletek" alapjául is szolgálhatott.

Másfelől a Románia esetében azonosítani vélt és bizonyos értelemben modellnek ajánlott népies nacionalizmus új típusú nemzetkoncepciót is megalapozhatott a magyar nemzeti közösség számára. A Nagy Ödön által megfogalmazott nemzetfogalom alapján a nemzeti hovatartozás az organikus népi eszmevilág elfogadását jelentette. Eszerint azonban a magyarországi és az erdélyi magyarok viszonya sem önmagában a nemzeti hovatartozástól függött, hanem ennek a nemzetfelfogásnak az elfogadásától. Így azonban megint csak elképzelhető volt, hogy az elutasítás nyomán a magyarországiak távolabb kerüljenek, a hasonló felfogást képviselő románok pedig közelebb.

Részben ennek eredménye volt az is, hogy a „zsidókérdés", amit a harmincas évek végének kollégistái közül már sokan olyan fontosnak éreztek, hogy Magyarország-képük egyik kulcskérdése lett, mint elválasztóelem jelenjen meg Magyarország és az erdélyi magyarok között. Amíg az erdélyi magyarságot a népi egység ideáltípusának tekinthették (Nagy Ödön egyenesen azt állította, hogy az erdélyi zsidó írók – Ligeti Ernő, Kádár Imre – nem magyarok, Nagy József és Bolgár Dezső pedig elfogadta, hogy a zsidóság levált a magyarságról, és immár saját faji-nemzeti érdekeit képviseli[173]), a magyarországi viszonyokban az idegenek és a liberalizmus, a kozmopolitizmus tobzódását látták, ami nem engedi érvényesülni a magyar népi és nemzeti lelket. Vagyis amíg az erdélyi kultúrát „magyarnak" állították, addig a magyarországit leginkább nem ennek, hanem „idegennek", megint csak Magyarország elé helyezve ezzel az erdélyi magyarokat.

Jól látható, hogy a magyarországi utazás és a „határátlépés" során nem csak a két magyar csoporthoz tartozók közti különbségek megnyilvánulása vezetett határtermeléshez, legalább ilyen fontos volt az Erdélyből érkezők viszonya a románságról és a magyarságról, a Romániáról és a

[172] MNL OL P1077 8. k. 50.

[173] MNL OL P1077 13. k. 63.; 100.; 108.

Egry Gábor 10 28.indd 271 2015. 10. 28. 16:04:09

dc_1187_16

Magyarországról szóló beszédmódhoz. Útjuk során lényegében ezekhez viszonyulva alkották meg saját csoportjukat, és az idevágó képzetek teljes vagy részleges elfogadása vagy elutasítása egyúttal a csoport helyét is máshol határozta meg a magyar–erdélyi, magyar–román viszonyrendszerben.

Mindez jól mutatja az egyre inkább uralkodóvá váló beszédmód és a tapasztalatok kölcsönhatását is. Az erdélyiség eleve létező felfogása teret kínált a tapasztalatok beépítésére, továbbá az elvárások és előfeltevések ennek megfelelő megváltoztatására, és ezután a tapasztalatok megfelelő elbeszélésére is. Ezzel azonban átalakította az erdélyiség tartalmát is. A kialakuló diskurzus elvileg magában rejtette egy elkülönülő nemzeti azonosulás lehetőségét is, noha egyelőre inkább a feszültségek kezelését szolgálta. Mindenesetre a mai kortárs társadalomtudományi vizsgálatok tükrében az előbbi lehetőség sem tűnik a valóságtól idegennek, hiszen az 1930-as években megélthez hasonló helyzetekből a 2000-es években egy önálló magyar nemzeti önazonosítás kezdetei rajzolódtak ki.[174]

Mindaz persze, amit ebben a fejezetben vizsgálhattam, egyének saját egyedi értelmezése volt egy sajátos helyzetben. Voltak közöttük olyan „aktivisták", akik tudatosan törekedtek egy bizonyos magyarságfogalom és a hozzá tartozó nemzeti tudat érvényre juttatására és elfogadtatására másokkal, és erre használták fel a rendelkezésükre álló intézményrendszert. Voltak olyanok, akik a másik oldalról érkezve, egy másik saját csoport, az erdélyi magyarság csoportja újraértelmezésének igényével tértek vissza szülőföldjükre. Voltak olyanok is, akik maguk is bizonyos fajta magyarságfelfogást és nemzeti tudatot „ajánlottak", noha az adott helyzetben nem voltak eszközeik annak érvényre juttatásra, csupán a létezőt utasíthatták el. Voltak olyanok is, akik mindössze beszámoltak tapasztalataikról, miközben komolyan vették a feladatot és a küldetést, létében fenyegetett magyarságuk megőrzését. Ekkora változatosság mellett talán az sem meglepő, hogy olyan is akadt, aki a nemzet megóvásán fáradozó kollégiumi vezetők fontosnak szánt kérdéseit nem igazán vette komolyan, noha ez láthatóan nem tűnt fel az utóbbiaknak. Szentiványi Sándor, aki a mottóban megidézett beszámolójában a budapesti WC-k állapotát kritizálta, a balkáni körülmények említését követően kellően „súlyos" összefüggést talált a mellékhelyiségek és az általános állapotok között: „Sokat beszélünk a magyar kultúrfölényről, de megfeledkezünk arról, hogy a kultúrfölény alulról kezdődik. Amíg alul, az alapnál ilyen árnyfoltok mutatkoznak, addig kivirágzott kulturális haladásunk állandóan az összeomlás, a megsemmisülés veszélyében forog." Lehet, hogy a nemzetmentés és az irónia kizárják egymást?

[174] Fox 2005, 118–122.

Egry Gábor 10 28.indd 272 2015. 10. 28. 16:04:09

dc_1187_16

6. PROKRUSZTÉSZ ÁGYAI

Etnikai kategorizálás és nemzetiségmeghatározás egyén és állam találkozásakor

Az eddigiekből kirajzolódott az identitáspolitikai diskurzusok közösségképe, külső és nemzeten belüli viszonyrendszere és egyfajta nemzeti karakterológia, valamint megkíséreltem bemutatni, hogy az identitáspolitika mint szakpolitika milyen lépéseket tett a kisebbségi magyarok „ügyében", és ez miként viszonyult a megcélzottak egyéni tapasztalataihoz. Az utóbbi esetben a magyar kormányzat szakpolitikusai egészen határozott elképzelésekkel rendelkeztek arról, hogy mit is jelent úgy magyarnak lenni, hogy ez megfeleljen Budapest politikai céljainak és elvárásainak, és arra dolgoztak ki egy programot, hogy ezt egyéni szinten érvényesítsék. Az önazonosság finom, szinte mérnöki megközelítése volt ez, olyan célzott beavatkozás, ami várakozásuk szerint a megfelelő irányba mozdítaná a kisebbségi magyarok csoportját is. Ez a szerep a társadalmi változásokat előzetes elképzelések alapján befolyásolni, irányítani kívánó társadalommérnöki fellépés egyik változata, egyfajta identitásmérnöki vállalkozás.[175]

Ebben a fejezetben továbbra is az a kérdés, hogyan látják az állam és képviselői az egyént, miként működik ebben a viszonyrendszerben az etnikai, nemzeti alapú osztályozás és besorolás, és mindebből milyen állami, intézményes, egyéni és csoportos stratégiák, viszonyulások és önazonosítások rajzolódnak ki. Mindenesetre itt nem az identitáspolitika diskurzusai és annak létrejötte a fő kérdés, hanem az, hogy miként csapódik le ez az állam középső és legalsó szintjén, és a végrehajtás során ezek hogyan találkoznak a politika tárgyával és alanyával, a kisebbségivel; ezúttal nem a magyar állam és képviselői, hanem az utódállamok gyakorlata és a kisebbségi állampolgárok velük szembeni reakciói lesznek az elemzés tárgya.

A modern állam működésének alapfeltétele polgárainak besorolása különféle kategóriákba. A fokozódó állami szerepvállalás már a felvilágosult abszolutizmus idején a kormányzottak minél alaposabb ismeretét igényelte, az állami szakpolitikák gyarapodása a 19. és 20. században pedig már nem csupán az állapotok időnkénti felvételét kívánta meg népszámlálás és összeírások formájában, hanem a társadalom részterületeinek alapos ismeretét is. Ez természetesen megteremtette az állami statisztikai szolgálatokat, és annak szakmai gyarapodását eredményezte, de a statisztikai besorolás, aminek persze egyértelmű politikai következményei is lehettek, csupán az osztályozás egyik oldalát jelentette.

Ami az etnicitást illeti az állam – és persze a társadalom felől – érvényre juttatni szándékozott etnikai kategóriák lehettek politikaiak, például etnikai alapon szerveződő pártok és tagságuk, jogiak, ezen belül önkéntesen alkalmazott vagy kötelező jellegűek. Az előbbire jó példa a kisebbségi

[175] A társadalommérnök fogalmára lásd Kiss Tamás 2011, 151–152.

Egry Gábor 10 28.indd 273 2015. 10. 28. 16:04:09

szerződésekben foglalt „kisebbség" kategória, ami végső soron önkéntes vállalás kérdése volt, az utóbbira a késő dualizmus kori Ausztria tartományi „kiegyezései" Morvaországban, Bukovinában és Galíciában a nemzeti alapon megosztott választási kúriákkal, vagy korszakunkból a zsidótörvények. Lehettek civil jellegűek, például kulturális egyletek, magániskolák és tagságuk, tanítóik. Mindezt csak bonyolította, hogy ezek a szempontok, mint azt látni is fogjuk, nemegyszer átfedésbe kerültek vagy egymással is összefonódtak.

A jogi besorolás tehát csupán az egyik és nem is a leggyakoribb lehetőség volt, ami azt is jelenti, hogy az állami kategorizálás gyakorlata sem korlátozódott pusztán erre a területre. Ráadásul a nemzetiség és a politika összefonódása, a nacionalizmus jelensége időről időre állambiztonsági kérdéssé és vele a lojalitás és illojalitás ügyévé tette a nemzeti besorolást, és így a kisebbségek beazonosítása rosszabb esetben szó szerint élet-halál kérdésévé válhatott. Összességében tehát az etnikai, nemzeti osztályozás és besorolás a társadalom ellenőrzését is szolgálta, egyformán lehetővé tette a jogok biztosítását és azok megvonását.

Mindazonáltal maga a kategorizálás még nem feltétlenül jelenti azt, hogy a besoroltak azonosulnak annak tartalmával, akár magával a besorolással, akár az ahhoz kapcsolt ismérvekkel. Nem könnyű eldönteni, hogy a nemzeti vagy etnikai meghatározás inkább csak címke, vagy valóban van mögötte olyan tartalom, amellyel a vélelmezett csoporttagok azonosulnak, és a válasz sokszor messze nem olyan egyértelmű, mint ahogy azt a nemzetépítő aktivisták, tehát a nemzeti eszme terjesztői, akik gyakran szinte szó szerint agitálják a lakosságot, láttatni szeretnék. A nemzeti közömbösség *(national indifference)* bevezető fejezetben vázolt jelensége, vagy csupán az aktivisták által az elvárttól különböző önazonosítási gyakorlatok könnyen azt eredményezik, hogy a folyamat során alkalmazott kategóriákról sokkal inkább az derül ki, mennyire kevéssé alkalmasak a valóság leírására.[176]

Magukkal a kategóriákkal kapcsolatban további kérdés az állami szerep és hozzáállás. Az etnikai kategorizálás és annak jellege, majd az így nyert adatok felhasználása értelemszerűen nagymértékben függ alkalmazóinak önértelmezésétől is. Amíg például a Monarchia osztrák felének hatóságai sokszor inkább egyensúlyozni próbáltak a rivális nemzeti aktivisták értelmezései és a belőlük fakadó politikai akciók és konfliktusok szereplői között,[177] a magyarországi közigazgatás önértelmezését egyre szélesebb körben a nemzetállam felfogása határozta meg, vagyis az államot a nemzeti érdekek érvényesítőjeként értelmezték. Mindezt azonban egy olyan helyzetben, amikor Magyarország nem volt teljesen szuverén, így nemzetállami törekvései sem teljesedhettek ki. A nemzetállami önértelmezés jellemezte Nagy-Romániát is, és a dualizmus kori helyzethez képest, amikor a cseh nemzeti törekvések a cseh tartományok esetében még kiegyeztek volna a több nemzetet egyesítő nemzetiségi állam koncepciójával is, ebbe az irányba mozdult el a csehszlovák államszemlélet is. Csehszlovákia tehát immár nemzetállamnak számított, és ennek alapján kategorizálta a kisebbségeket, annál is inkább, mert a kisebbségi jogok teljessége a besorolás eredményéből következett.[178] Ez azonban nem jelentette azt, hogy az állami kategóriák képesek lettek volna

[176] Zahra 2010.

[177] Judson 2006, 19–65., 177–218.; Zahra 2008, 13–78.

[178] Haslinger 2012, 294–297.

Egry Gábor 10 28.indd 274 2015. 10. 28. 16:04:09

a lakosság tökéletes besorolására, noha éppen ez volt a céljuk, nem is szólva arról, amikor maguk a kategóriák váltak vitatottá.[179]

Az állam kapcsán azonban nem feltételezhető, hogy azt valamilyen egységes akarat irányította volna, és hogy egységes cselekvés jellemezné. Nem csupán a modern állam elmélete és szociológiája hívja fel a figyelmet az államszervezet különböző szintjeinek és szerepeinek jelentőségére, eltérő jellegzetességeire, de ez az egyik fontos tanulsága a két világháború közötti nemzetiségi politika vizsgálatának is.[180] A nemzetiségpolitika pedig nem elválasztható az állami kategorizálástól sem, hiszen tárgya – a nemzeti kisebbségek mint csoport – és alanyai – a nemzeti kisebbségek tagjai mint egyének – körét mindenképpen meg kellett határoznia a nemzetiségpolitika számára.

Értelmezésemben a nemzetiségpolitika három dimenziója és szintje különíthető el, ami még nem jelenti azt, hogy az egyes szintek maguk homogének lennének. Az első azzal foglalkozik, hogy miként is nézzen ki egy állam, amelyben több nemzet vagy nemzetiség él. Centralizált legyen-e, vagy decentralizált, netán föderális berendezkedésű? Milyen szerepet kapjanak és milyen helyzetet élvezzenek a kisebbségek, akik nem tartoznak a nemzetállam kitüntetett, az államot saját nemzetiesítő céljai szolgálatába állító tituláris nemzetéhez? Milyen viszonya legyen ennek az államnak a földrajzi térhez, illetve környezetéhez? Összefoglalóan: ezeket az elgondolásokat nevezhetjük államkoncepciónak, avagy a korszak kedvelt szavával élve államesszmének. A második dimenzió a nemzetiségpolitika elvont, általános szintje, annak kijelölése, hogy mely szakpolitikák, szakkérdések tartoznak a nemzetiségpolitika körébe, és az állam milyen jogokat biztosít a kisebbségeknek ezeken a területeken. Ezen belül elképzelhető a nemzetiségek kollektív jogalanyisága éppen úgy, mint néhány egyénileg érvényesíthető jog meghatározása. Fontos azonban, hogy mindez valódi jogintézmények, jogi eszközök megteremtésével jár, nem marad meg az államkoncepció elvontságában. Ebben az értelemben ez a nemzetiségpolitika általános szintje is. Harmadjára nem kerülhető meg az a kérdés sem, hogy a meghatározott jogokat, illetve az államesszmét miként érvényesíti a gyakorlatban – egyedi ügyekben vagy a mindennapokban általában – a köz- és szakigazgatás. Megint nem pusztán a jogszabályok és rendelkezések mechanikus átültetéséről van szó. Azok érvényesülésének mutatói mellett fontos kérdés lehet a közigazgatás összetétele – vajon tagjai-e annak a nemzetiségiek és milyen arányban? –, vagy a mindennapokban kitapintható attitűdök, akár a kisebbségiek felé, akár a felőlük érkezők. Ezek összefüggését a legegyszerűbb vertikálisan elképzelni, így eljutunk a legáltalánosabbtól a legegyedibb kisebbségpolitikáig. Eszerint az államesszméből következne a nemzetiségi jogok köre és a jogalkotás, ezeket pedig a közigazgatás „fordítja le" a mindennapok nyelvére.

Habár ez az összefüggés kétségtelenül létezik, az elemzés során nem tekinthetünk el két tényezőtől. Először is semmi sem biztosítja, hogy az általánostól az egyedi felé haladva az egyes elképzelések átvétele, átültetése teljes és zökkenőmentes lesz. Egyáltalán nem szükségszerű, hogy az államesszme keretében megfogalmazott elvekhez egyértelműen hozzárendelhetők a nemzetiségek jogai. Ilyenkor születnek az új államkoncepciók, mint például a személyi autonómia elve az ausztromarxisták esetében.[181] Ha pedig ilyen helyzetben erre a megújulásra nem kerül sor, akkor problémákba ütközhet a két vonatkozás megfeleltetése. Ugyanez igaz a jogszabályok al-

[179] Bryant 2007, 104–178.; Sárándi Tamás 2013a, 2013b, különösen 149–162.

[180] Eiler Ferenc 2010; Egry Gábor 2010d, 2011a.

[181] Egry Gábor 2005.

kalmazására is. Másodszor a nemzetiségpolitika keretéből nem zárható ki sem annak tárgya, sem az arról alkotott kép. A nemzetiségek vezetőinek, képviselőinek többnyire maguknak is vannak elképzeléseik jogaikról, kívánatos helyzetükről, és ezt próbálják érvényre juttatni – esetenként korlátozva a nemzetiségi politika gyakorlatát, máskor befolyásolva annak elképzeléseit. Ugyanakkor a politika kidolgozóinak és alkalmazóinak is van elképzelésük a nemzetiségpolitika tárgyáról, a nemzetiségekről, és persze az így kialakított kép befolyásolja a célok meghatározását is. Például amennyiben a kisebbségiekben pusztán veszélyforrást látnak, egy olyan csoportot, amely jogait az állam gyengítésére használná fel, akkor nem valószínű, hogy bővítenék a kisebbségi jogok körét.[182]

Ezen túl persze, egyfajta visszacsatolásként, a nemzetiségpolitika kivitelezőinek tapasztalatai is megjelennek a rendszerben. Gyakran kérik őket felsőbb szintekről tapasztalataik összefoglalására – hiszen a minisztériumi hivatalnokok számára tudásuk felbecsülhetetlen –, és persze sokan közülük maguk is hajlamosak arra, hogy általános érvénnyel is összefoglalják saját gondolataikat. Éppen ez az egyik útja az egyedi esetek általánosításának és a döntéshozókhoz való visszacsatolásának. Ugyanakkor a közigazgatási logika maga is hozzájárul ehhez. Időnként, kényesebb ügyekben az igazgatás magasabb szintje elvonja a végső döntés jogát az alsóbb szintektől, más esetekben pedig a szükséges jogorvoslat kényszeríti ki az állásfoglalást.

A következő esettanulmányok egyik célja éppen ennek a nagyon összetett jelenségsornak és viszonyrendszernek a bemutatása és elemzése: megmutatni a kategorizálás mechanizmusait és mozgatórugóit, az egyéni és csoportos befolyásolás és viszonyulás lehetőségeit és stratégiáit, az államigazgatás és a nemzetiségi politika legfelső szintjeinek viszonyát a besorolás gyakorlatához, és az egészet keretező identitáspolitikai diskurzus és az egyéni önazonosítás kölcsönhatását. A nemzeti önazonosítást a nacionalizmus állandósítani és rögzíteni szeretné, ezzel is biztosítva, hogy valakinek a csoporthoz tartozása egyértelműen eldönthető legyen. A nacionalizmus és nemzet alapvetően politikai jellegéből eredően ezzel egyúttal elválaszthatatlanul a politikához kapcsolja ezeket az eljárásokat. A besoroláshoz használt kategóriák vitatott jellege tehát nem csupán az egyéni elfogadás és elutasítás kérdése, hanem a nacionalizmus elhatárolási törekvéseiből is ered, hiszen a besorolás egyúttal a saját és a többi közösség határának kijelölését is jelenti. Ebből következően a besorolás értelmezhető az azonosság kifejezésre juttatásának pillanataként is, napvilágra hozva egyúttal az esszencialista identitás és a konstruált vagy pillanatnyi körülmények meghatározta azonosulás konfliktusát is.

A választott esettanulmányok különböző helyzeteket és nézőpontokat mutatnak be. A népszámlálás esetén mind a szervezők, mind a nemzeti aktivisták az objektív valóság reprezentációját várták el, bár természetesen az általuk megalkotott valóság – ki melyik nemzeti csoporthoz tartozik – nagyon is különböző lehetett. Mindenesetre az ő szemszögükből az egyén feladata csak annyi volt, hogy kifejezésre juttassa objektív nemzeti önazonosságát, éppen ezért volt égető kérdés, hogy miként mérhető fel valakinek az igazi nemzeti hovatartozása. Ezzel kapcsolatban elsősorban az egyéni viszonyulást kívánom bemutatni a népszámlálással kapcsolatos csehszlovákiai és romániai panaszokon keresztül.

A következő esettanulmány a nemzeti kategorizálás kevésbé látható, de annál érdekesebb esetét veszi számba, a román állambiztonság gyakorlatát az irredenta személyek és ezen keresztül az irredenta fogalmának meghatározásában. Az etnikai vonatkozás kikerülhetetlen része volt az

[182] Ezt a kérdéskört bővebben, politikatudományi megközelítésben tárgyalja Mylonas 2012, 17–52.

Egry Gábor 10 28.indd 276 2015. 10. 28. 16:04:09

dc_1187_16

ezzel foglalkozó anyagoknak, hiszen az irredentizmus csak etnikai alapon volt értelmezhető, ettől azonban még lehetőség nyílt egy cselekvésközpontú besorolásra is, miközben tartalommal kellett megtölteni a nemzeti hovatartozást, és persze az eredendően nemzeti hovatartozáshoz kötődő irredenta fogalmát is. Az irredenta mint állambiztonsági probléma ugyanakkor az államigazgatás több szintjének egyidejű fellépését igényelte, így bepillantást enged a különböző szintek viszonyába, esetleges összjátékába is. Ennek kapcsán érhető azonban a legkevésbé tetten az egyéni hozzáállás az állami besoroláshoz, hiszen az állambiztonsági módszer leginkább egyoldalú megfigyelést, esetleg fellépést jelentett. Végül a Romániában 1934–1935-ben lebonyolított kisebbségi tisztviselői nyelvvizsgák ismét más módon mutatják be a problémát. Ebben az esetben a vizsgázók kategorizálása adott, vagy legalábbis szinte lehetetlen annak elvitatása, tartalma azonban egyáltalán nem az. A vizsgahelyzet minden szereplőnek lehetőséget nyújt annak befolyásolására, amit megkönnyít, hogy a kisebbségi és köztisztviselői helyzet eleve két lehetséges és az állam szemében is elfogadott önazonosítás – kisebbségi és szakmai – metszéspontján helyezkedik el. Emellett a nyelvvizsga előtérbe helyezi a lojalitás szintén fontos problémáját is.

Egry Gábor 10 28.indd 277 2015. 10. 28. 16:04:09

dc_1187_16

SZÁMADÁSOK. NÉPSZÁMLÁLÁSOK CSEHSZLOVÁKIÁBAN ÉS ROMÁNIÁBAN

A nemzeti mozgalmak megjelenése és erősödése, továbbá a pozitivista világ- és tudománykép hatása alatt a statisztika és a népszámlálások különös jelentőségre tettek szert a 19. század folyamán. A statisztikai adatfelvételek készítőinek szándéka nem volt kevesebb, mint a valóság megragadása, az élet objektív tényeinek összegyűjtése és rendszerezése. Az államok uralta területre vonatkozó adatok a legkülönfélébb kérdések kezeléséhez nyújtottak segítséget azzal, hogy a világ megkérdőjelezhetetlennek tűnő képét adták. A nemzeti elitek számára hasonlóképpen fontos volt, hogy megismerjék azt a közösséget, amelynek képviseletében felléptek. A soknemzetiségű államokban a megismerés a nemzeti közösség kiterjedésével kezdődött. Noha ezekben az országokban a nemzeti mozgalmak és a nacionalizmus megjelenése óta alig akadt olyan népszámlálás, amelynek lebonyolítását és eredményeinek közlését ne kísérte volna hevesebb vagy visszafogottabb politikai és publicisztikai küzdelem, azt senki sem tagadta, hogy a népszámlás során igenis lehetséges a nemzet kiterjedésének pontos meghatározása. Legfeljebb arról folyt a vita, hogy alkalmas lehet-e erre az adott felvétel során alkalmazott módszer?

A statisztikusok maguk is osztoztak ebben az előfeltevésben, a nemzetiséget objektív, az egyéntől független jellemzőnek tekintették, amely tudományos módszerekkel megismerhető. A Nemzetközi Statisztikai Kongresszus 1872-es szentpétervári ülése abban is egyetértésre jutott, hogy a nemzeti hovatartozást a nyelven keresztül lehet megközelíteni, és leginkább azért így, mert a kérdezettek maguk nem is biztos, hogy tisztában vannak nemzeti hovatartozásukkal.[183] Persze az sem volt feledhető, hogy az egyén nyelve sem feltétlenül volt állandó. Újabb nyelvek megtanulása, a családban nevelkedő gyermekek esetében egy másik nyelv előtérbe kerülése, az élet különböző színterein (otthon, munkahelyen, iskolában stb.) használt nyelvek váltogatása nem könnyítették meg a nemzetiséget objektíven feltárni kívánók dolgát.[184] A népszámlálás lényege amúgy is az, hogy az egyes kérdezetteket valamilyen közös jellemzőjük alapján lekerekített, egydimenziós kategóriákba sorolja a megkülönböztetés szándékával.[185] Mivel azonban ez az eljárás szükségszerűen leszűkítőnek bizonyult, az objektív adatfelvétel igénye és látszata mögött meghatározások sokasága rejtőzött annak eldöntésére, hogy ki is tartozik az adott nemzethez?

Ennek megfelelően a népszámlálást lebonyolítók és az abban érintettek számára több lehetőség is volt a folyamat és – szándékuk szerint – az eredmények befolyásolására, csakúgy, mint az eredmények utólagos magyarázatára, illetve megkérdőjelezésére. A népszámlálások a politikai küzdelmek színterévé váltak, tétjük pedig nem kisebb volt, mint a nemzet valódi súlyának és

[183] Arel 2002, 95.

[184] Uo. 93. Gondoljunk például a háromnyelvű Pozsonyra, vagy az otthon németül, szlovákul, a hivatalban viszont magyarul beszélő köztisztviselőkre és arra, miként állapítható meg nemzetiségük a nyelvhasználat alapján.

[185] Kertzer–Arel 2002, 5–6.

Egry Gábor 10 28.indd 278 2015. 10. 28. 16:04:09

kiterjedésének objektív kifejezésre juttatása.[186] Parlamenti beszédek kérték számon az adatfelvétel „objektivitását", javasolták újabb kérdések felvételét, újságcikkek agitálták a polgárokat, hogy bátran juttassák kifejezésre egyik vagy másik nemzethez tartozásukat, papok prédikálták a híveknek, hogy miként töltsék ki a népszámlálási ív rovatait.[187] Ez egyúttal a definíciók küzdelmét is jelentette. A hivatalos népszámlálási kérdés rögzítette a nemzeti identitás megközelítésének hivatalos módját. Ezzel szemben a nemzeti mozgalmak szakértői vagy éppen a helyi elitek és etnikai vállalkozók is megpróbálták elérni, hogy saját meghatározásuk legyen a mérvadó. A küzdelem tétje és díja nem más, mint „egy olyan népszámlálási kategória, ami 'tudományosan' legitimálja majd egy 'képzelt' társadalmi csoport létezését".[188]

Mindez távolról sem jelentette azt, hogy az egyes szereplők és nemzeti elitek által ajánlott meghatározás feltétlenül állandó. A „nemzetiség" fogalma már kezdettől fogva bizonytalan volt, ahogy egy újságcikk ezt a 19. század végi Rigára vonatkozóan megállapította: „általában is teljes és reménytelen zűrzavar uralkodik a nemzetiség fogalma kapcsán."[189] A körülmények változása, például a nemzetiségi arányok eltolódása vagy az egyik nemzetiségnek privilegizált helyzetet biztosító jogállás elemeinek felszámolása igen könnyen vezetett a nemzeti hovatartozás kívánatos kritériumaival kapcsolatos álláspont változásához. A rigai németek szószólói az 1860-as évek végén még ragaszkodtak ahhoz, hogy a leggyakrabban használt nyelv és ezen keresztül a kultúra jelzi a nemzeti hovatartozást, míg a lettek képviselői azt állították, hogy a leszármazás a nemzeti hovatartozás megfelelő mutatója. A 20. század elején ezzel szemben már az ekkor kisebbségbe került németek is elfogadták, hogy az egyén által meghatározott nemzeti hovatartozás szubjektív kategóriája is alkalmas lehet a nemzeti identitás objektív mérésére. Hasonló folyamatok játszódtak le az egykori cseh tartományokban is az első világháború után,[190] és az egyértelműnek szánt definíciók harca jellemezte a romániai viszonyokat is.

Ezzel együtt Romániában és Csehszlovákiában eltérő megközelítéssel láttak hozzá a népszámlálás előkészítéséhez. A román statisztikusok a nemzetközi statisztikai szervezet ajánlásai ellenére ragaszkodtak a nemzetiségi hovatartozás és az anyanyelv külön kérdéssel történő felvételéhez, a csehszlovák statisztikusok ellenben az anyanyelv alapján határozták meg a nemzetiséget – igaz, ennek fogalma az előkészítés során jelentős mértékben megváltozott. Kezdetben a gyermekkor óta beszélt nyelvként fogták fel, ám elsősorban politikai hatásra ezt később az osztrák népszámlálások a legjobban és leggyakrabban beszélt nyelv *(Umgangssprache)* fogalmához közelítették.[191] A román népszámlálók tehát már eleve számoltak azzal, hogy elválhat egymástól a nemzetiségi hovatartozás

[186] Judson 2006, 15.

[187] Uo. 119., valamint Seres Attila–Egry Gábor 2011, 9/m irat, melléklet. A népszámlálások a két világháború között önbevalláson alapultak. A népszámlálási íveket kérdezőbiztosok vitték az összeírtak lakóhelyére, akik a népszámlálási törvényben és utasításban lefektetett elvek alapján végezték a munkájukat. Az utasítások nemritkán arra vonatkozó előírásokat is tartalmaztak, hogy milyen jegyek megléte esetén mely népszámlálási kategóriába kell bevezetni az összeszámláltakat. Az önbevallás nem szükségszerűen jelentette azt, hogy az összeírtak maguk töltötték ki a népszámlálási ívet, általában a kérdezőbiztos rögzítette a válaszokat. Az sem volt mindegy, hogy ez tintával vagy ceruzával történt, lehetővé téve az utólagos javítást is.

[188] Jacqueline Urla és Francine Hirsch megállapításait idézi Kertzer–Arel 2002, 20–23.

[189] Hirschhausen 2006, 58.

[190] Uo. 60–61. és Zahra 2008. 119–125.

[191] Seres Attila 2011, 14–19.; Popély Gyula 1989, 145–146.

és a nyelvhasználat, míg a csehszlovák statisztikusok ragaszkodtak az objektívnek tekintett anyanyelvi besorolás alapján megállapított nemzetiséghez.

A különbség látszólag jelentős, de mint azt a később részletezendő panaszok és sérelmes esetek is mutatják, mindkét utódállamban lényegében ugyanaz a három sajátosnak tekintett helyzet váltotta ki a leginkább a konfliktusokat és problémákat: az izraelita vallásúak, az általánostól eltérő nyelvet használó görögkatolikusok és az asszimilált németként vagy szlovákként azonosított magyar anyanyelvet beszélők. Romániában az első csoport esetében részben egy politikai kérdés öltött jogi formát is a világháborút követő rendezéssel. A háború előtti Romániában a zsidókat lényegében kizárták az állampolgárság megszerzésének lehetőségéből – az erre vonatkozó nemzetközileg vállalt kötelezettségek ellenére. Még az első világháború végén, a Iaşi-ban ülésező parlament is csak félmegoldást vállalt volna fel, noha saját szövetségesei is a zsidók egyenjogúsítását követelték Romániától.[192] A kisebbségi szerződés ellenben kimondta a zsidók állampolgári egyenlőségét is.

A helyzet azonban gyökeresen eltért Erdélyben, Bukovinában és az Ókirályságban, hiszen Ausztria–Magyarország állampolgáraiként a zsidók nemcsak egyenjogúak voltak, de körükben nagyarányú asszimiláció is zajlott. A román kormányok azonban a kisebbségi szerződést arra használták fel, hogy arra hivatkozva kijelentsék: a zsidó immár jól meghatározott kisebbségi kategória és jogi érvényű. Ennek megfelelően már az első, 1920. évi „népszámlálás" (valójában sajátos technikájú összeírás) utasításai is külön rögzítették, hogy a zsidók nem vallhatják magukat szabadon bármely nemzetiséghez tartozónak, csak zsidónak, ellenkező esetben közokirat-hamisítást követnek el.[193]

A zsidóság besorolásának problémája ugyan újdonságot jelentett Csehszlovákiában, de gyökerei itt is, miként Romániában, az első világháború elé nyúltak vissza. Az osztrák birodalomfél népszámlálásain a nemzetiségi hovatartozást nem rögzítették, csak a leggyakrabban használt nyelvet *(Umgangssprache).* Ennek megfelelően a zsidók többsége a cseh tartományokban németként jelent meg a statisztikákban. Csehszlovákiában azonban nemcsak a nyelvet, hanem a nemzetiséget is rögzítették, és a zsidókat – 1921-től kezdődően – külön nemzetiségként írták össze. Mivel a zsidók esetében anyanyelv és nemzetiség megfeleltetése nem volt egyértelmű, ezért 1930-ban a népszámlálási rendelet rögzítette, hogy zsidó nemzetiségi önbevallást megfelelő anyanyelv nélkül is tehet bárki.[194] A népszámlálás ettől kezdve a zsidóságon belül is komoly küzdelmet eredményezett. A cionisták üdvözölték a külön nemzetiségként történő besorolást, voltak, akik ragaszkodtak volna a német akkulturáció kinyilvánításához, mások viszont egyenesen csehnek tartották a csehül beszélő zsidókat.[195] A következő, 1930-as népszámláláson a küzdelem megismétlődött. Szlovákia területén különböző propagandakiadványok sürgették a zsidókat, hogy szakítsanak a magyarokkal, mások pedig éppen arra biztatták őket, hogy vallják magukat magyarnak. Különösen jól felhasználható volt ebben a küzdelemben néhány magyarországi politikus antiszemita kirohanása. A Bethlen-kormányban tisztséget viselő Gömbös Gyula kijelentései segítségével Bethlen Istvánt és az egész magyarországi berendezkedést lehetett megbélyegezni, különösen azt követően, hogy Bethlen a képviselőházban lényegében megvédte honvédelmi minisztere kijelentését.[196]

[192] Iordachi, 2001; Uő 2002, 8., 10–12., 17–18.

[193] Ioan Meteş utasítását közli Jakabffy Elemér–Páll György 1939, 115–116.

[194] Popély Gyula 1989, 150.

[195] Zahra 2008, 119.; Kovács Éva 2004, 27–29.

[196] Lásd a „Nem lehetsz vitéz, nem vagy magyar: zsidó, zsidó!" című röplapot. MNL OL K28 17. cs. 59. t. P-1930-6220

Egry Gábor 10 28.indd 280 2015. 10. 28. 16:04:09

A görögkatolikus vallásúak nemzetiségi besorolása Romániában ismét csak jogi dimenziót kapott. Az 1923-ban elfogadott alkotmány 22. cikkelye kimondta, hogy az ortodox és görögkatolikus vallások román vallások.[197] Ennek megfelelően az idetartozó hívők besorolása alkotmányjogi kérdéssé vált, és ezzel a jogi fikció az egyén szabadságát korlátozta. Csehszlovákiában jogi szempontból más volt a helyzet, ám a vallás és etnikum megfeleltetése sokszor itt is kézenfekvő volt. Másfelől persze azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a népszámlálás célja az „objektív" helyzet felmérése volt, és olyan közegben, ahol a nemzetiségi hovatartozásnak nem voltak egyértelmű attribútumai, továbbá a lakosság több nyelven is kommunikációképes volt, időnként szükséges lehetett a kérdés egyéb jellemzők szerinti megítélése. Annál is inkább, mert a két világháború közötti Csehszlovákiában – részben 1918 előtti előzményekhez kapcsolódva – az állam nem engedte meg a teljesen szabad identitásválasztást. Senki nem lehetett kettős identitású vagy nemzetiségnélküli. A népszámlálásokon a nemzetiségi hovatartozást „objektív" kritériumok alapján kellett meghatározni, és ha a számlálóbiztos úgy látta, hogy a kérdezett önmeghatározása ezeknek nem felel meg, akkor akár hivatalos vizsgálatot is kezdeményezhetett. Ennek során a közigazgatási szervek a kérdezettet ismerők kihallgatása révén állapították meg nemzeti hovatartozását. A közigazgatási bíróság ki is mondta, hogy a szubjektív érzés nem alapozhatja meg senki nemzetiségét.[198] Az alapelv tehát megegyezett a romániai zsidók és „román" vallásúak esetével, de azzal ellentétben kiterjedt mindenkire. A vizsgálat is szélesebb körű volt, és adott volt a közigazgatási bírósági felülvizsgálat lehetősége is. Ezzel együtt a számlálóbiztos által valótlannak tekintett nemzetiségi bevallás Csehszlovákiában is pénzbüntetést vont maga után.[199]

A formalizált kategorizálás és a népszámlálási manipuláció érdekes – önmagán túlmutató – együttese bontakozik ki a brnói népszámlálás esetéből. Itt az íveket feldolgozó hivatalnokok 3718 főt soroltak át németből cseh vagy zsidó nemzetiségűvé. A csehszlovák statisztikai hivatal azonban vizsgálatot kezdett, mivel számukra túl magasnak tűnt az ilyen esetek száma. Grafológus segítségével kiderítették, hogy négyen szisztematikusan meghamisították az eredményeket, az objektív kategorizálásnak nem megfelelő módon soroltak át 1145 németet, és ehhez négy számlálóbiztos aláírását is hamisították. További 2337 esetben a számlálóbiztosok követték el a manipulációt. Mint a vizsgálat megállapította, bizonyára azért, hogy a németek arányát a város népességén belül 20% alá szorítsák.[200]

Végül, mint említettem, a harmadik tipikus esetnek az számított, ha az önbevallást arra hivatkozva nem fogadták el, hogy az illető valójában nem is ahhoz a nemzetiséghez tartozik, önazonossága csak asszimiláció eredménye. A biztos ilyen fellépése nem szükségszerűen arra irányult, hogy a többségi nemzetbe sorolja a kisebbségieket, egyes esetekben elegendőnek tűnt, ha egy vélelmezett korábbi nemzetiségi állapothoz vezetik őket vissza. Bár az objektív kritériumok létébe vetett hit és az önbevallás büntethetővé tétele maga is kényszerűen magával hozhatta az ilyen jellegű szerepfelfogást, ez valójában a számlálóbiztosoktól függött. Éppen ezért a kisebbségi

6. f.; *K N,* 1927. XXXI. köt., 365.,1930. november 19-i ülés. A szlovákiai zsidók Magyarországhoz való viszonyának és lojalitásának kérdését részletesen bemutatja Klein-Pejšová 2009.

[197] www.cdep.ro/pls/legis/legis (letöltve: 2011. február 20.).

[198] Zahra 2008, 121–123.

[199] Popély Gyula 1989, 148–150.

[200] Zahra 2008, 125.

szervezetek rendszerint megkíséreltek fellépni azért, hogy általuk is megbízhatónak tartott, lehetőleg kisebbségi számlálóbiztosokat alkalmazzanak. Ez úgy tűnik, Romániában sikeresebb volt, legalábbis abban az értelemben, hogy arányaiban több magyar számlálóbiztost alkalmaztak, mint Csehszlovákiában, ahol még a biztosok nyelvtudása is kérdéses volt. Ugyanakkor az OMP inkább gyanakvással figyelte a román közigazgatás által felvett magyar számlálóbiztosokat.[201]

Mindazonáltal ez a helyzet teszi egyértelművé, hogy a népszámlálás kulcsszereplői a népszámlálási biztos és a munkáját irányító helyi hatóságok, különösen akkor, amikor lényegében a biztos tölti ki a népszámlálási ívet. Kiválasztásuk meghatározta az egész folyamatot, nem véletlen, hogy a kisebbségi szervezetek rendszerint komoly aggodalommal figyelték őket és közvetlen feletteseiket. Így például az udvari járás vezetőjét Csehszlovákiában, aki sajtóhírek szerint már előre bejelentette, hogy vissza akarja hódítani az elmagyarosodott szlovákokat.[202] A biztosok persze sokféleképp reagálhattak a helyzetre, akár úgy is, mint az a népszámlálási biztos, aki Besszarábiában mindenekelőtt a helybeliek nemzeti önazonosságának bizonytalanságát és képlékenységét vélte felfedezni, és ennek tükrében számolt be a népszámlálás nehézségeiről. De meg is felelhettek annak a szerepnek, amit mind a kisebbségiek gyanúja, mind saját nacionalistáik elvárása szerint betöltöttek, sőt akár még túl is mehettek azon. Mint az a népszámlálási biztos, aki a román népszámlálást lebonyolító statisztikai hivatal elnökét, Sabin Manuilăt arról győzködte, hogy a népszámlálás kiváló alkalmat ad a kivétel nélkül revizionista erdélyi magyarok pincéiben rejtegetett fegyverek felderítésére is, és ehhez elég, ha megfelelő erővel vonulnak fel.[203]

Mindezek tükrében korántsem meglepő, hogy jóval a népszámlálás előtt mindkét országban meglehetősen erőteljes kampány kezdődött a nemzetiségi önbevallás befolyásolása érdekében. Csehszlovákiában részben ez vezetett már a nemzetiség meghatározására szolgáló irányelvek megváltozásához is, egyes cseh lapok ugyanis egyenesen arról írtak, hogy az anyanyelv és nemzetiség összekapcsolása hátrányos a csehszlovákokra, mivel így elveszhetnek a más nyelven beszélő cseh és szlovák öntudatú emberek. A zsidóság esetében pedig szintén veszélyt jelent ez a felfogás, mivel így a magyarok száma éppen azokon a vidékeken nőhet, ahol ez nem kívánatos. A magyar szervezetek ezzel szemben azzal számoltak, hogy 1921-hez képest jelentős, több tízezer fős gyarapodást mutat ki az adatfelvétel.[204] Romániában viszont a sajátos módszerekkel – részben az 1910-es népszámlálási adatok egyszerű adminisztratív korrekciójával[205] – végrehajtott 1920-as összeírás helyesbítésének lehetőségét látták. Erre egyébként saját népszámlálás szervezésének ötletével már 1926–1927-ben kísérlet történt,[206] és ezúttal is előkészületeket tettek alternatív népszámlálás lebonyolítására, nemcsak magyarok, hanem németek és a bukovinai lengyelek részéről is. Ezekre részben 1931-ben és 1932-ben sor is került, a magyar kivételével, amit a csendőrség közbelépése megakadályozott.[207]

[201] Popély Gyula: 1989, 154–155.; Seres Attila 2011, 19–24., 22.

[202] Popély Gyula 1989, 157.

[203] Apostol D. Culea Sabin Manuilăhoz, 1931. jan. 4. ANIC Fond Manuilă dosar X. 86. 1–2. f.; Toma Măhăra Manuilăhoz, 1930. dec. 30. dosar X. 48. 1. f.

[204] Popély Gyula 1989, 148.

[205] Varga E. Árpád 1998, 21–24.

[206] MNL OL K 28 207. cs. 399. t. 10–15. f. ME 1927-T-360; ANSJ MS Prefectură Județului Târnava Mică, inv. 415. dosar 8/1927, 1. f.

[207] Kolozsváron csendőrök fogtak el diákokat számlálóívekkel. Scurtu–Boar (eds) 1995, 154–156. – Egy 1932. február

Egry Gábor 10 28.indd 282 2015. 10. 28. 16:04:09

A kampányok témája Romániában és Csehszlovákiában is hasonló volt: a megszámláltak magyarságának vállalása erkölcsi kötelesség és az egyetlen lehetőség. Mivel mind a román, mind a csehszlovák adatfelvétel kizárta a kettős vagy többes azonosság vállalását – ami akkoriban amúgy sem volt különösebben elfogadott a statisztikusok között –, a helyzet automatikusan egy társadalmi dráma kialakításának irányába mutatott, az 1938-as helyi választások már említett esetéhez hasonlatosan. A nemzetiségi hovatartozás megjelölése a népszámláláson vagy-vagy kérdéssé egyszerűsödött, és a nemzeti aktivisták ezt használták ki arra, hogy minden egyéb önazonosság lehetőségét az általuk kívánatosnak tartott nemzeti önazonosságnak rendeljék alá. A nemzetiségi önbevallás nemcsak az etnikai önazonosulással lett egyenlő, de olyan kötelezettséggé nemesült, amely felülír minden más megfontolást és kötődést. Mindez tükröződött a propaganda tartalmában és az előkészületek kiterjedtségében – mindegyik oldalról. Csehszlovákiában többségi oldalról elsősorban a zsidóságot vették célba,[208] részben kihasználva a magyarországi antiszemita megnyilatkozásokat. Ezzel egyszerre mutatták meg a kisebbségi magyar közeg és a Magyarország közti nem lényegtelen különbséget, egyúttal azonban az adott helyzetre vonatkozóan mégis elfogadták azt az egyébként máskor vitatott koncepciót, miszerint a csehszlovákiai magyarság azonos lenne a magyarországival.

A már említett „Nem lehetsz vitéz, nem vagy magyar: zsidó, zsidó!" c. röplap érdekes karrierje jól mutatja azt is, milyen mértékben befolyásolta a népszámlálási propagandát az a magyar kormány, amely egyúttal annak finanszírozásából is részt vállalt.[209] A Budapestre is elkerült röplap ugyanis meglepően fontos referenciaként szolgált a kisebbségi magyar pártok sajtójában – ráadásul elsősorban a politikus szerzők számára. Legalábbis sokat sejtető, hogy R. Vozáry Aladár egy későbbi cikkében a munkácsi visszásságokról beszámolva úgy ábrázolta a körútjukról állítólag elkeseredetten visszatérő számlálóbiztosokat, hogy azok a zsidókra panaszkodnának: „a zsidók különösen vitézek, hiába mondják nekik, hogy Gömbös szerint nem lehetnek magyarok, sem vitézek".[210] A kevéssé valószerű jelenet sokkal inkább a szerző stílusbravúrjának tűnik, mint valóban megesett történetnek, és vélhetően jobbára azt mutatja, milyen jelentőséget tulajdonított ő maga a magyar kormányig eljutott röplapnak abban a városban, ahol egyébként a magyar kisebbségi pártok nagygyűléssel kampányoltak a népszámlálás előtt.[211]

17-i, csernovici csendőrségi jelentés beszámol róla, hogy a bukaresti, csernovici, nagyszebeni és temesvári német tanácsok döntöttek saját népszámlálásuk lebonyolításáról. Bukovinában a német diákoknak kötelező volt részt venni a munkában. A jelentés egyébként még megjegyzi, hogy 1931 februárjában a bukovinai lengyel tanács már tartott egy hasonló népszámlálást. ANIC, DGP dos. 72/1932., 17. f.

[208] Kovács Éva 2004, 42–43.

[209] MNL OL , K 28, 17. cs., 59. t., P-1930-6220., 6. f. A finanszírozási részvállalásra lásd MNL OL K64 37. cs. 7. t. 802/res.pol/1930; A szlovenszkói ellenzéki pártok központi irodájának tervezete d. n. (1930. április 15-e előtt). Uo. 246/res.pol/1930 12. f.

[210] R. Vozáry Aladár: „Höfer"-jelentések a népszámlálás munkácsi frontjáról. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 12., 5. A cikksorozat címe egyébként árulkodó a népszámlálás harci kérdésként kezelését illetően. Franz Höfer von Feldsturm, a Monachia közös hadseregének vezérőrnagya, később altábornagya a vezérkari főnök helyettese és az első világháborúban a sajtónak kiadott hadijelentések felelőse és aláírója volt. Azt persze nem tudjuk, hogy R. Vozáry címválasztása mögött szándékos irónia is rejlett-e, hiszen ezek a jelentések általában a kis sikereket is felnagyították, míg a vereségekről csak megkésve és igen visszafogottan, azok súlyosságát elkendőzve számoltak be. Lásd Franz Höfer von Feldsturm. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon.* 2. köt. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1959, 351.

[211] Hatalmas népgyűlésen vallottak hitet Munkács polgárai magyarságuk mellett. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. november 26., 2.

Hasonló propagandaháború folyt Romániában is, s bár ennek magyarországi támogatásáról eddig nem kerültek elő dokumentumok, az itt felvonultatott érvek nem különböztek jelentősen a Csehszlovákiában elhangzottaktól. A kisebbségi magyar pártok politikusai általában egyszerre szólították meg pragmatikusan és érzelmileg a megszámlálandókat: magyarnak vallani magukat szent kötelesség, nem lehet olyan helyzet, körülmény, hogy akár még az államtól leginkább függő közszolgálati alkalmazottak is ne ezt tegyék. Az elhallgatás egyúttal végleges kirekesztődést jelent a közösségből, sőt a magyar etnikai jelleg elvesztését; a népszámlálási önbevallástól függ a kisebbségi jogok érvényesítése, és azt is csak ennek révén lehet megmutatni, hogy a magyar nemzet él és nem törték meg.[212] A propaganda tónusát jól jellemzik az olyan passzusok, mint Törköly József szenátor „Magyarok! Ébredjetek! Vigyázzatok!" c. kampánynyitó írásának részletei. Törköly szerint a népszámlálás legfőbb kérdése az, hogy vajon megszűntek-e a magyarok magyarnak lenni, vagy hűségesek maradtak. Ez kizárólag erkölcsi kérdés, és egyúttal csupán ettől a döntéstől függ a közösségi hovatartozás is. Aki nem magyarként regisztráltatja magát, az egyszerűen elveszíti magyar jegyeit, még a miatyánkot sem imádkozhatja el többé magyarul, lelkiismerete ugyanis megakadályozza ebben.[213]

Kivételt ez alól az érvelés alól csak a prágai magyar diákok felhívása jelentett, ami egyfelől nyilvánvalóan próbálta kifejezésre juttatni az ekkoriban látványosan megmutatkozó nemzedéki ellentéteket felülíró összetartozást, másfelől azonban szinte csak ez a szöveg szólította meg azokat is, akik nem az előbbi, propagandisztikus szellemben fogták fel magyarságukat, esetleg emigránsok voltak, vagy már a köztársaságban szocializálódtak, netalán aktivista nézeteket vallottak. A prágai diákok tiszaháti regősvándorlásaik tapasztalatai alapján hívták fel a figyelmet arra, hogy a falusiak nincsenek tisztában a nemzetiség és az állampolgárság különbségével. Míg korábban magyarságukat magyar alattvalói minőségükből eredeztették, most nemzetiségüket csehszlovák állampolgárságukkal azonosítják. Az igazán érdekes azonban nem is az, hogy ezek szerint a kortárs társadalomkutatás számára is kitapintható volt a nemzeti hovatartozás fogalmi bizonytalansága, hanem az, hogy – a falusiak felvilágosítása mellett – hogyan próbálták megnyerni egy másik, csehszlovák szellemű szocializációja miatt kétséges identitásúnak látott csoportot, a helyi diákságot. Azt üzenték nekik, hogy ne felejtsék el, hogy veszélyben van Marczali Henrik, Balázs Béla, Fényes Samu, Komlós Aladár, Molnár Ferenc, Vázsonyi Vilmos, Szép Ernő nyelve (ezzel vélhetően a nemzetiségi arányhoz kötődő nyelvhasználati jogokra utaltak), holott bátran vállalhatják magyarságukat, hiszen Masaryk is azt mondta nekik, hogy soha nem lesz a magyarok ellen.[214] Feltűnő, hogy ezek szerint a megszólítottak számára önazonosságuk megfogalmazásában meghatározónak tekintett figurák részben a polgári radikális és liberális irányzathoz tartoztak, és egyúttal asszimilálódott zsidók voltak, vagyis az üzenet akár két síkon is értelmezhető: a magyarságnak fontos része mind az asszimilálódott zsidóság, mind a „progresszív" irányzat, szemben azzal, amit a magyarországi és részben kisebbségi magyar identitás-diskurzus sugallt. Ezzel viszont a diákok felhívása, ami a magyar kisebbség képviseletére igényt tartó pártok lapjában jelent meg, egyenesen legitimálta az előző részben már említett köztes, csehszlovákiai magyar önazonosságot a kisebbségi magyar

[212] Gidó Attila 2009, 30.; Seres Attila 2011a, 25–29., 27–29.

[213] *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. november 3., 1.

[214] A prágai magyar diákság felhívása a szlovenszkói és ruszinszkói magyar anyanyelvű diáksághoz! *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. november 29. 7.

Egry Gábor 10 28.indd 284 2015. 10. 28. 16:04:09

identitáspolitika részeként. Mindemellett az asszimilálódott zsidók és progresszív személyiségek összekapcsolása megnyitja a harmadik értelmezési lehetőséget is, hiszen a zsidó túlsúly a polgári radikálisok és liberálisok körében amúgy nagyon erős és közismert sztereotípia volt.

Vallomások és beismerések: az önazonosítás és kategorizálás konfliktusai

A propagandában nem jelentéktelen szerepet játszott a szituációs felkészítés is, ami nem csupán arra szolgált, hogy eligazítson a népszámlálás gyakorlati teendői között. Egyes elemei azt szerették volna segíteni, hogy biztosítsák a magyarként való megszámlálást az etnicitás gyakorlatainak segítségével, vagyis azzal, hogy a megszámláltak megjelenése és viselkedése mentes legyen minden etnikailag értelmezhető kétértelműségtől. Például magyarul kellett köszönteni a számlálóbiztost, ami eleve olyan helyzetet teremtett, hogy ne kérdőjelezhessék meg a nemzetiségi bevallást a szlovák nyelvhasználatra *(Umgangssprache)* hivatkozva. Ugyanakkor a felkészítés azt is éreztette, hogy a népszámlálás talán mégsem egészen mindennapi helyzet, éppen ezért kell külön figyelmeztetni rá a megszámlálandókat, hogy az esetleges kétnyelvűség vagy a szokásos idegen nyelvű udvariasság itt és most nem elfogadható, az az ismerős közegen kívül egészen más jelentést nyerhet. Mindenesetre a számlálóbiztosok állítólag panaszkodtak is arra, hogy csak magyarul szóltak hozzájuk, sőt hírlapi beszámolók szerint azt is megjegyezték, hogy a megszámláltak demonstratívan magyar nyelvű és a kisebbségi magyar pártok politikáját támogató lapokat tettek volna az asztalra.[215] A népszámlálás tehát ebben a formában már inkább az erős és szimbolikus önazonosítás pillanata volt, nem annyira tudományos igényű adatfelvétel.

A népszámlálás definíciós küzdelme azonban nem szűkült le a nemzeti hovatartozás objektív kritériumait számon kérő állami aktorokra és nemzeti aktivistákra, hanem lehetőséget adott arra is, hogy mindazok, akik ennek a küzdelemnek a tárgyai, maguk is kifejezésre juttathassák viszonyukat a nemzethez és ebben az értelemben saját önmeghatározásukat. A nemzeti hovatartozásra vonatkozó népszámlálási kérdés óhatatlanul szembesítette őket önmaguk besorolásának kérdésével. A nemzeti aktivisták számára a válasz természetesen magától értetődő volt, hiszen azért tartották a nemzetiséget objektíven megragadhatónak, mert úgy gondolták, hogy bizonyos kritériumok alapján a nemzeti hovatartozás nem csupán mindenkihez hozzárendelhető, hanem abból indultak ki, hogy amennyiben valaki megfelel a kritériumoknak, akkor nemzeti hovatartozása adott és rákényszeríthető. Ez a megközelítés azonban nemegyszer beleütközött az objektív kritériumok alapján a nemzethez tartozónak minősített egyének sajátos viselkedésébe. Az aktivisták által közömbösségnek vagy romlott önazonosságnak minősített, az utóbbi évek szakirodalmában nemzeti közömbösségként *(national indifference)* figyelmet kapott jelenség lényege, hogy egy-egy helyzetben, interakció során az egyének nem úgy viselkednek, ahogy nemzeti hovatartozásuk alapján elvárnák tőlük.

Ez azonban nem feltétlenül azonosítható a „romlott" nemzeti identitással. Ahogy Pieter M. Judson fogalmaz: „A kétnyelvűség, a látszólagos nemzeti közömbösség, nemzetileg opportunista viselkedés és hasonló jelenségek a többnyelvű régiók helyi kultúráinak alapvető logikáját juttatták kifejezésre."[216] A jelenség nem is korlátozódik a többnemzetiségű vidékek lakóira. Ebben a meg-

[215] R. Vozáry Aladár: „Höfer"-jelentések, i. m.

[216] Judson 2006, 3.

Egry Gábor 10 28.indd 285 2015. 10. 28. 16:04:09

közelítésben az egyén nemzeti identitása és vele nemzeti hovatartozása nem állandóan jelen lévő és egyféleképpen meghatározott, hanem egy-egy helyzetben kerül előtérbe vagy szorul háttérbe. A nemzetileg meghatározott viselkedés sem feltétlenül külső elvárásokhoz, hanem helyben kialakított szokásokhoz, normákhoz igazodik, amelyek távolról sem esnek egybe a nemzeti aktivisták elképzeléseivel. Bizonyos értelemben minden olyan helyzet, amelyik összefügg a nemzeti identitással, definíciós lehetőség az egyén számára is, méghozzá olyan lehetőség, amely nem feltétlenül függ a külső hatásoktól. Cselekvésével kifejezésre juttathatja, hogy miként értelmezi a nemzeti hovatartozást egy olyan helyzetben, amelyet környezete nemzeti értelemben fontosnak tart. Persze ez nem azt jelenti, hogy mindentől elszakítva, légüres térben cselekedne, hiszen számtalan tényező befolyásolhatja és befolyásolja is. Elsősorban arról van szó, hogy lehetősége van adott körülmények között egyéni választ adni, egyéni módon reagálni és cselekedni.

A népszámlálás esetében ez úgy zajlik, hogy az egyén a népszámlálási ív kitöltésének pillanatában szembesül saját önazonosságának problémájával és a felkínált besorolási lehetőségekkel. Ezek a „hivatalos" és formalizált definíciók – akár a népszámlálási kérdésbe és válaszlehetőségekbe foglalt, akár a többi szereplő által sugallt – ütköznek az egyéni önazonossággal. Aleksandr Motyl modelljét kölcsönvéve,[217] a számlálóbiztos egyúttal az önazonosság „vallatója" lesz, és az adott helyzetben a kérdezett kísérletet tehet rétegzett önazonossága egyik elemének számára megfelelő kifejezésre juttatására. Minderre persze a népszámlálás politikai aktusának összefüggésrendszerében kerül sor, és csak azzal együtt nyeri el értelmét. A népszámlálás és a körülötte zajló küzdelem egyfajta dinamikus viszonyban áll, a válasz pedig az ebből eredő különböző hatásokat tükrözi.

Mielőtt rátérnék a sérelmek és tanulságok részletes bemutatására, érdemes szemügyre venni az elemzéshez felhasznált sérelmi anyagot is, annál is inkább, mert ebben a tekintetben nem jelentéktelen a különbség Románia és Csehszlovákia között. A romániai dokumentációt az OMP gyűjtötte össze, elvileg egy, a Népszövetséghez benyújtandó petíció megalapozására. Ennek megfelelően ez nemcsak részletesebb, de sokkal többet mutat meg a reakciókból is: meddig is mentek el az egyes szereplők a sérelmek orvoslása érdekében? A csehszlovákiai anyagot szintén a magyar kisebbségi pártok gyűjtötték, de az főként újságcikkekből áll, vagyis beépült a népszámlálás alatt és után is zajló kampányba. Ennek megfelelően itt a hangsúly az anomáliák és sérelmek tömör megjelenítésén, valamint a megszámláltak viselkedésének irányításán volt, az érintettek újságcikkekben látható reakciói lényegében minden esetben azonosak: az „elkeresztelési" kísérlet elutasítása, tiltakozás a végsőkig, elvégre a kampány céljával nemigen fért össze az esetleges meghátrálás megjelenítése.[218]

Valójában azonban egyik esetben sem tudjuk, mennyire teljes az összegyűjtött, illetve a lapokban közölt sérelmi anyag. Az OMP adatgyűjtői és a magyar kormány megbízottai maguk sem érezték elegendőnek a felgyűlt dokumentációt egy népszövetségi petícióhoz, főleg a panaszok számát és megalapozottságát (!) illetően voltak kétségeik – elsősorban a megyei szervezetek pénzhiányát említették itt meg.[219] Ezzel együtt a konkrét, ezért inkább komolyan vehető és hitelesnek

[217] Motyl 2010.

[218] Ezzel együtt egy ízben ez is szóba került a sajtóban, de csak azért, hogy ismét kifejthessék a hivatalos álláspontot, megbélyegezhessék a nemzeti önazonosság „feladását". Az opportunista levele. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 10., 3.

[219] Seres Attila–Egry Gábor (szerk.) 2011, 24.

Egry Gábor 10 28.indd 286 2015. 10. 28. 16:04:10

tűnő panaszok területi megoszlása – Szatmár, Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Temesvár –, és az ezeken a vidékeken érintett népesség etnikai jellemzői – sváb származás, zsidó és görögkatolikus felekezeti hovatartozás – inkább azt sugallják, hogy a problémák nagyjából az utasítások és a jogi környezet alapján eleve várható körben jelentkeztek, ami persze nem zárja ki, hogy azért sokfelé eshetett meg számlálóbiztosok részéről egyéni akció is.

Csehszlovákia esetében a helyzet első ránézésre jelentősen különbözik ettől. A szakirodalom tömeges, nagymértékű visszaélést említ, jórészt ennek tudva be az előzetes várakozással szemben végül kimutatott jelentős népességfogyást is.[220] Néhány körülmény azonban arra figyelmeztet, hogy érheti még meglepetés a kutatókat. Itt is igaz, hogy amennyiben a sajtóban megjelent sérelmek konkrét jellegét, személyhez köthetőségét is figyelembe vesszük azok megbízhatóságának megítéléséhez, földrajzi eloszlásuk meglehetősen koncentrált. Megnevezett személyhez köthető nagyobb számú panaszról a Rimaszombati, Lévai, Losonci, Vágsellyei, Kassai, Verebélyi járásokból, Kassáról, Érsekújvárról, Nyitráról, Munkácsról van tudomásunk – feltűnő itt az Alsó-Garam-mente, Rozsnyó, Csallóköz és mindenekelőtt Pozsony hiánya.[221] Ez nem azt jelenti, hogy ezekről a településekről egyáltalán ne említenének sérelmeket, de vagy az esetek száma meglepően alacsony a népességhez és más, sok konkrét sérelemhez kötődő településen tapasztalt esetek számához képest, vagy csak általánosak a sérelmek, ami szintén meglepő annak tükrében, hogy a beszámolók számos, nagyon különböző településről közöltek személyekhez kötött panaszokat. Pozsony tényleg kirívó a maga két (!) konkrét panaszával (ezek közül is az egyik egy egész árvaház „elkeresztelése", ami jogi szempontból, lévén nemzetiségükről nyilatkozó gondviselőjük az állam, valószínűleg teljesen törvényes volt[222]), de lényegében csak általános szinten mozgó problémákat jeleztek Komáromból, Dunaszerdahelyről, Eperjesről, Losoncról(!) is. Ungvárról pedig egyenesen csak annyi jelenhetett meg a „haditudósításban", hogy ott csupán néhány soviniszta népszámlálóbiztossal volt probléma, de ez is hamar megoldódott.[223]

A másik figyelmeztető jelenség a sajátos ellentmondás a sérelmek sokaságáról szóló cikkek és a panaszoknak a sajtóban jelzett tényleges száma, valamint az egyedi példák meglepő ismétlődése közt. Ahhoz képest, hogy a milyen hangnemben kezdték a tudósítást a népszámlálásról a *Prágai Magyar Hírlap* cikkei – „légiónyi panasz" Nyitrán, „egyre szaporodnak a panaszok", „nagyon súlyos visszaélések Kassa környékén", „sorakoznak a panaszok a magyar pártoknál" Munkácson,[224] –

[220] Popély Gyula 1989; Kovács Éva 2004, 41.

[221] Már az első nap súlyos panaszok merültek fel Kassán egyes népszámlálók ellen. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 3., 2.; Törvénytelenségek a népszámlálási fronton. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 4., 5.; Törvénytelenségek a népszámlálási fronton. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 5., 5.; Törvénytelenségek a népszámlálási fronton. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 6., 5–6.; Nyugaton és keleten a helyzet változatlan, *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 7., 7.; E hét végére befejeződnek a népszámlálási munkálatok. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 10. 2–3.; Terheltként idézik be a vágsellyei járási hivatalba azokat, akik magyarnak vallják magukat. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 11. 1.; Az angol alsóházban interpellációt terjesztettek be a csehszlovákiai népszámlálás miatt. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 12. 1.; R. Vozáry Aladár: „Höfer"-jelentések... i. m.; R. Vozáry Aladár: Súlyos büntetést mértek ki Munkácson a nemzetiségi vallomás miatt. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 17. 4.; Mannová 2004.

[222] E hét végére befejeződnek… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 10.

[223] Nyugaton és keleten a helyzet… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 7.

[224] Terheltként idézik be a vágsellyei… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 11.; E hét végére befejeződnek… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 10.; Nyugaton és keleten a helyzet… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december .7.; Törvénytelenségek a népszámlálási fronton… *Prágai Magyar Hírlap,* 1930. december 4.

dc_1187_16

és milyen lelkesen írták, hogy mindenki teljesíti a kötelességét, és azonnal jelenti, ha sérelem érte, a számok meglepően alacsonyak. A lap tudósítója a december 3-i számban arról számolt be, hogy már három telefonos bejelentést kaptak Kassán (ez vélhetően egy nap termése volt), december 6-án, négy nap után nyolcvan panaszt adtak be a főjegyzőhöz, december 10-én már száznál jóval több panaszról írt, hogy aztán némileg meglepő módon december 11-én már több száz panaszról essen szó.[225] Bár az nyilván nem hihető, hogy minden sérelmet jelentettek volna a magyar pártoknak, a panaszok száma kezdetben, ezt a hiányt figyelembe véve is, meglehetősen alacsonynak tűnik, nem is szólva ennek a ténynek a viszonyáról a tudósítások hangvételéhez. Egyik napról a másikra történő megugrásuk pedig inkább gyanús. Az állítólagos hirtelen megugrás december 10–11. között vélhetően inkább nyelvi ködösítés, a több száz ebben az esetben talán csak kétszáznál többet jelent. Ez nem kevés egy Kassa méretű városban (53 ezer lakos), ahol 1930-ban külföldiek nélkül 9091 magyart, 3148 németet és 4387 zsidót írtak össze, de a nemzetiségiként összeírtaknak így is csak 1-2%-át teszi ki. Ennek tükrében akár az is elképzelhető, hogy a magyar pártok által végül a belügyminiszternek egy vita során említett 6000 sérelmes eset (a megszámlált 691 000 magyar nagyjából 1%-a) nemcsak az általuk ténylegesen összegyűjtött eseteket foglalta magában, hanem nagyságrendileg megfelelt a visszaélések számának is. Ez ugyan tekintélyes szám, de bizonyosan nem magyarázza a várt és a tényleges népszámlálási eredmény közti különbséget.

Ennél is érdekesebb az, hogy a sérelmeket részletező újságcikkekben – a tömeges visszaélések rutinszerű emlegetése ellenére – igen sok esetet két vagy akár három ízben is részletesen ismertettek. A vágsellyei Petró Ignác sorsáról háromszor tudósítottak, igaz, egy ízben Ignác helyett Lajos keresztnévvel szerepeltették.[226] Ez talán még megmagyarázható azzal, hogy az első két tudósítás az összeírást, majd a fellebbezés elbírálását vette számba, de mi a helyzet azokkal, akiknek az eseteit Kassán vagy Munkácson használták fel kétszer a hírlapi tudósításokban?[227] Mindegyik esetben feltűnő az, hogy a második tudósítás éppen csak egy kicsit különbözik az elsőtől a szereplők foglalkozását, esetleg nevét tekintve, így lesz fodrászból borbély, kereskedőből lakástulajdonos, Ignácból Lajos, ami egy-két nap elteltével már alkalmas lehet arra, hogy a figyelmetlen olvasónak ne tűnjön fel az ismétlődés. Ez, ha nem is igazolja, de mindenképpen erősíti a gyanút, hogy ezek a tudósítások a népszámlálási kampány részeként akár a tudatos manipulációt is szolgálhatták. R. Vozáry Aladár ruszinszkói tudósításai is felhasználnak kétszer különböző eseteket a munkácsi visszaélések közül,[228] igaz, ezek kapcsán legalább az elmondható, hogy a második tudósítás már az első beszámoló szereplőire kirótt büntetésről szól. Ezzel együtt az első tudósítás

[225] Már az első nap súlyos… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 3.; Nyugaton és keleten a helyzet… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 7.; E hét végére befejeződnek… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 10.

[226] Törvénytelenségek a népszámlálási fronton… *Prágai Magyar Hírlap,* 1930. december 5. i. m.; E hét végére befejeződnek… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 10.; Az angol alsóházban… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 12.

[227] A december 7-i lapban megjelent tudósításban szerepel L. M. (Bethlen körút) december 6-án egyszer már közölt esete. P. G. fodrász ugyanitt említett sérelme biztosan azonos a december 3-i tudósításban említett névtelen borbélymesterével. Nyugaton és keleten a helyzet… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 7.; Törvénytelenségek a népszámlálási fronton… *Prágai Magyar Hírlap,* 1930. december 6.; Már az első nap súlyos… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 3.

[228] „Höfer"-jelentések... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 12.; Uő: Súlyos büntetést mértek ki… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 17.

Egry Gábor 10 28.indd 288 2015. 10. 28. 16:04:10

hangneme, a tömeges visszaélésre történő gyakori utalás tükrében továbbra is meglepő, hogy ugyanazokat az eseteket választotta ki másodjára is.

Végül van egy harmadik, mondhatjuk „objektív" tényező is, ami a csehszlovákiai visszásságok mértéke kapcsán ugyancsak óvatosságra int. Kovács Éva mutatta ki Kassa – vagyis a tudósítások egyik „frontvárosa" – kapcsán, hogy a két világháború között az itteni zsidóság jelentős mértékben kicserélődött, a távozó, magyarsághoz asszimilálódott zsidók helyét Kelet-Szlovákiából és Ruszinszkóból (Kárpátalja) érkező ortodox és zsidó tudatú lakosok foglalták el, és emellett ekkor már megindult az asszimiláció a szlovákság felé. Továbbá a magyarság és a zsidóság számát 1921 után is folyamatosan csökkentette az állampolgárság hiánya miatti kiutasítások sora, amire 1920 és 1923 között végül ezres nagyságrendben került sor.[229] Mindezek tükrében azonban már korántsem tűnik szükségesnek, hogy a magyarok számának csökkenését főként a népszámlálási visszaélésekkel magyarázzuk, és csak másodsorban társadalmi folyamatokkal, bár természetesen a fenti kérdések és példák ez ügyben inkább csak a kételyt alapozzák meg, és a további elemzések szükségességére mutatnak rá.

Bár mint láttuk, esetenként a szabad önbevallást jogszabályok vagy jogértelmezés lehetetlenítették el, ez nem jelenti azt, hogy Romániában vagy Csehszlovákiában csak a zsidóknak és a görögkatolikusoknak kellett volna azzal szembenézniük, hogy nemzetiségi bevallásukat „objektív" kritériumokra hivatkozva megkérdőjelezik. Mind a számlálóbiztosok, mind a különböző nemzeti aktivisták résen voltak, és megkísérelték korrigálni az egyéni „tévedéseket". Ennek alapját azonban nem a fentebbiekhez hasonló jogi, hanem jóval kevésbé kézzelfogható kritériumok jelentették. A legfontosabb ezek közül a leszármazás volt, azt feltételezve, hogy a nemzeti hovatartozást nem írja felül az asszimiláció, a „valós" önazonosság újraélesztheto.[230]

Az ilyen fellépés azonban többnyire határhelyzetben lévő vagy éppen sajátos csoportokhoz kapcsolódott. Romániában a szatmári svábokat kezdettől fogva visszanémetesítendőnek tartotta az államhatalom,[231] és hamarosan megjelentek azok a német aktivisták is, akiknek hasonló céljaik voltak.[232] Kiválóan illusztrálja ezt az a Szatmár megyei panasz, amely szerint sváb községekben nem a megszámlált, hanem a nagyapja származására kérdeztek rá, és ennek megfelelően minősítették németnek, még akkor is, ha egyébként magyarnak vallotta volna magát.[233] De az is kiderül a forrásokból, hogy felmerült az örmények disszimilációja is. A származási alapú kategorizáláshoz tartozik a névelemzésnek a panaszokban gyakran említett esete is, hiszen a számlálóbiztosok ilyenkor is az eredeti, valódi állapot helyreállítására törekedtek. Abszurditását viszont jól jelzi a kolozsvári ifj. Darabont Kálmán esete, akit örökbe fogadó, tehát nem vér szerinti nevelőapja görögkatolikus vallása miatt minősítettek románnak.[234] Mindazonáltal érdemes még egyszer hangsúlyozni, hogy ezekben az esetekben korántsem egyértelmű, meddig terjed a számlálóbiztos egyéni nemzeti buzgalma és hol kezdődik az állami akarat. Különösen annak tükrében, hogy Csehszlovákiában a

[229] Kovács Éva 2004, 36., 43–45.

[230] Lásd Seres Attila–Egry Gábor 2011, 6/g irat. Továbbá Brubaker 1996., 79.

[231] ANIC FCD, Secția Siguranța Generală, a Poliției și Jandarmeriei, dosar 3/1920. 303. f.; Baumgartner Bernadette 2012.

[232] Seres Attila–Egry Gábor 2011, 6/h irat.

[233] Uo. 6/g irat.

[234] Uo. 6/t–u irat.

visszanemzetiesítésre vonatkozó panaszok által érintett esetek inkább tűnnek a helyi népszámlálási adminisztráció saját akciójának, amit részben igazol a hatósági vizsgálatok sora akár Brnóban, akár Vágsellyén. Az ilyen típusú ügyek a tudósításokban eleve egy-egy konkrét népszámlálóbiztoshoz kötődnek – szemben a zsidók és görögkatolikusok bejegyzésével, amiről sokszor azt jelentették, hogy a népszámlálóbiztosok felsőbb utasításra hivatkoztak[235] –, és leginkább az „elmagyarosodott" szlovákokat érintették, változatos érveléssel. A születési hely – például Sáros vagy akár maga a város, ahol az összeírás zajlott –, a családnév vagy néha csupán a gyerekek beiskoláztatása alapján hajlamosak voltak elvitatni, ha valaki a magyarnak vallotta magát. [236] Közvetve szerepelt az érvek között az is, amit a prágai magyar diákok felhívása is említett, az állampolgárság és a nemzetiség azonosítása. Így például több sérelem szerint a számlálóbiztos a Csehszlovákiától kapott nyugdíjra hivatkozva nem rögzítette a magyar nemzetiséget. Másokat pedig nyugdíjuk elvesztésével fenyegették meg, ha magyarnak mondják magukat, vagy egyenesen magyar útlevél bemutatását kérték tőlük.[237] A visszaélések kapcsán név szerint említett biztosok között van Jan Doležál és Ryboš Eugen, de általában is az jellemző, hogy ilyen esetekhez kötődik a tudósításokban megnevezett legtöbb népszámlálási biztos. Végül az is megtörtént, hogy a népszámlálóbiztos szerint, aki magyarnak vallja magát, az háborút akar, és aztán megkérdezte, hogy ugye a megszámlált nem akar háborút.[238] Ez persze már inkább a magyar revizionizmust kárhoztató csehszlovák politikai beszédmód lecsapódása, etnikai dimenziót öltve.

A források látószöge viszonylag csekély rálátást enged azokra a nemzeti aktivistákra, akik nem az államhatalom képviseletében jártak el, és próbálták meghatározni mások nemzeti hovatartozását. A leggyakrabban a szatmári svábokat „németesítők" kerülnek elő, ők, úgy tűnik, számlálóbiztosként is tevékenykedtek. Nem esik szó a cionistákról, akik Romániában is egyre erősebben hallatták a hangjukat. Feltűnik viszont egy többnyire elhanyagolt csoport, a cigányok, és az ő helyük a nemzeti közösségek között. Az ákosi (Szatmár megye) református lelkész panaszából érdekes kép bontakozik ki.[239] Eszerint a cigányok a református egyház szolgáltatásait veszik igénybe, ezért a lelkész – aki egyébként következetesen cigányként jelöli meg őket – sérelmezi, hogy szerinte románként írták össze őket. Érdemes figyelni a kettősségre: a cigányok külön etnikai csoport, azonban egyetlen kritérium – a magyar vallásként számon tartott református közösséghez kapcsolódás – miatt az állammal szemben magyarként kellene őket megjeleníteni.

A cigányság Csehszlovákiában is megjelennek a panaszok között, habár itt ezek elsősorban a hatóságok fellépéséhez kötődnek. A tudósítások szerint Kassán a cigányokat szlováknak, a Feledi járás községeiben – Dobócán, Rimasimonyiban, Feleden – cigánynak minősítették, noha kizárólag magyarul beszélnek. Az utóbbi esetet illetően azonban némi kételyt támaszthat a tudósítás hitelességével kapcsolatban, hogy a népszámlálási eredmények szerint csak Rimasimonyiban találtak jelentősebb (101 fő, 18%) egyéb nemzetiségű lakót (itt jelennének meg a cigányok), Feleden csak 41 főt (3%) és Dobócán senkit. Sokkal földhözragadtabb az érsekújvári tudósítás.

[235] Törvénytelenségek a népszámlálási fronton... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 4.

[236] Uo. 1930. december 6.; Terheltként idézik be... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 11.; E hét végére befejeződnek... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 10.

[237] Nyugaton és keleten a helyzet.... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 7.; Törvénytelenségek a népszámlálási fronton... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 5.

[238] Terheltnek idézik be... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 11.

[239] Seres Attila–Egry Gábor 2011, 6/m irat

Egry Gábor 10 28.indd 290 2015. 10. 28. 16:04:10

Ez mindenekelőtt arról számolt be, hogy az ottani cigány negyed (Péró) házaiban olyan rettenetes körülmények uralkodtak, hogy a biztosok végül az udvaron felállított asztaloknál végezték el az összeírást – ezzel természetesen megsértették a népszámlálási rendeletet, és akár a manipulációt is lehetővé tették.[240]

A két csoport közül a romániai dokumentumok nyújtanak bővebb információt az egyéni önazonosítási módokról, de a csehszlovákiai tudósítások is szolgálnak érdekes tanulságokkal. Elsősorban persze a jól megformált, világos azonosulási módok rajzolódnak ki, a nemzeti „aktivisták" által kínálttól eltérő formák elmosódottabbak. Mindazonáltal az esetek lehetőséget kínálnak arra, hogy elkülönítsük a tipikus identitáskritériumokat, és egyúttal megítéljük a kívülről felkínált minták és a külső elvárások hatását is.

A hivatalos meghatározással szembeszegezett egyéni önazonosság Romániában a leglátványosabban a városi középosztályhoz tartozók esetében mutatkozik meg. Ők azok, akik a leginkább vállalják a konfliktust a hatóságokkal, a hivatalos eljárást, a kilátásba helyezett pénzbüntetést is. Történeteikből kiderül, hogy a legtöbbjük számára a nemzeti hovatartozás megítélésében a magyar nyelvtudás, a nyelv mindennapi használata és a magyar iskolázottság volt döntő.[241] Esetenként ez kiegészül azzal is, hogy nem is tudnak románul vagy németül, hiába akarják a számlálóbiztosok ezekhez a nemzetiségekhez sorolni őket. Nem jelentéktelen szerephez jut a vallás is, főként a reformátusok nemzeti hovatartozását tartják megkérdőjelezhetetlennek, de a görögkatolikusok és római katolikusok közti különbségtétel is nemzeti elkülönülést jelenthetett.[242] A lényeg minden esetben az, hogy ezt maguk a megszámláltak minősítik nemzeti hovatartozásuk meghatározó tényezőjének, nem pedig azok, akik a nemzetiségi csoportokat kívülről próbálják elhatárolni.

Egészen sajátos eset Havas Lázáré és Kiss Móré. Az előbbi a népszámlálási kormánybiztossal folytatott beszélgetése során egy sor definíciós kísérletet vert vissza, betekintést engedve magába a folyamatba is. A kormánybiztos először azzal az indokkal vonta kétségbe magyar nemzetiségét, hogy Sátoraljaújhelyen született, és a város Csehszlovákiához tartozik. Az „illetőség" szerinti nemzetiségmeghatározást elutasítva Havas közölte, hogy csak az egyik vasútállomást adták „erőszakkal" Csehszlovákiának, és a város ma is magyar. Ekkor a kormánybiztos arról érdeklődött, mért nem zsidónak tartja magát. Havas a leggyakoribb kritériumra hivatkozott, arra, hogy magyar az anyanyelve. A kormánybiztos újabb kérdésére, miszerint mégis miért nem zsidó, újabb kritérium segítségével reagált: „sem zsidó nemzetet, sem zsidó országot nem ismerek."[243] A párbeszéd résztvevői szemében tehát a nemzeti hovatartozást meghatározhatta az illetőség, ami ebben az esetben az állampolgársághoz hasonló szerepet játszott, a nyelv és a nemzetállam (anyaország) léte. Az a tény, hogy ezek nem feltétlenül estek egybe, teret nyitott az egyéni értelmezés és annak fenntartása előtt.

Kiss Mór esete a nemzeti hovatartozásra vonatkozó objektív tudás lehetőségének elfogadottságára is rávilágít. Amikor a kormánybiztos őt is kérdőre vonta, miért magyarnak és nem zsidónak

[240] E hét végére befejeződnek... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 10.; Törvénytelenségek a népszámlálási... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 6.

[241] Például Moskovits Simon esetét lásd Seres Attila–Egry Gábor (szerk.) 2011, 6/h irat. Oláh Imre a magyar nyelvtudás alapján minősítette feleségét is magyarnak. Uo. 6/f irat.

[242] Uo. 6/t–u irat.

[243] Uo. 9/w irat.

Egry Gábor 10 28.indd 291 2015. 10. 28. 16:04:10

vallotta magát, azt válaszolta, hogy gyerekkorától kezdve katolikus, egész közéleti működése a magyarsághoz köti, továbbá „a római jog és a statisztika egyetemi tanáraként tudományosan is el tudja dönteni" nemzetiségét. Kiss egyúttal egy olyan szempontot is felvetett, ami más esetekben is szerepet kap: szerepvállalást a közéletben – magyarként. Nem egy esetben sérelmezik a panaszosok, hogy a magyar párt tisztségviselőit, vezetőit is más nemzetiségűnek minősítik.[244]

A városi középosztály öntudatos és jórészt a népszámlálás körüli politikai küzdelemben is bevetett preferált definíciós kísérleteinél jóval elmosódottabb a többi társadalmi csoporthoz tartozók önmeghatározása. A romániai városi kispolgári és alkalmazotti csoportok esetében inkább az önmeghatározás fontossága kérdőjelezhető meg. Habár érthető, hogy a dokumentumokat készítő magyar párti tisztségviselők szinte kizárólag a hatósági nyomásnak tulajdonították azokat az eseteket, amikor valaki nem vállalta a procedúrát, vagy megijedt a pénzbüntetés lehetőségétől, és elfogadta, hogy a hatóságok felülírják önmeghatározását, ez azonban korántsem vehető biztosra.[245] A népszámlálási íven rögzített nemzetiségi hovatartozás mindennapi jelentősége csekély is lehetett, ennek tükrében az önmeghatározás érvényesítése sem volt feltétlenül fontos. Voltak persze, akik elsősorban az egzisztenciális fenyegetések hatására fogadták el a hatósági közbeavatkozást, ám bizonyos értelemben ez is ítélet a népszámlálási önbevallás jelentőségéről számukra. A legjellemzőbb azonban az, hogy Romániában a népszámlálásból kimaradók esetében nincs nyoma a tömeges tiltakozásnak, ezek az esetek egy-egy bejelentés nyomán kerülnek napirendre.[246]

Érdemes elkülöníteni a harmadik társadalmi közeget, a parasztokat is. Egy-egy esetből kitűnik, hogy számukra olykor még az aktivisták és az állam lényegében azonos nyelve sem volt érthető. A nemzeti elitek számára magától értetődő szavak jelentése egészen különböző lehetett. Például a „magyar" és a „sváb" a református és a katolikus vallást jelölhette. Figyelmeztetni kellett őket az állampolgárság és a nemzetiség közötti különbségtételre is.[247] Nem véletlen, hogy az „elkeresztelés" praktikáiról is ebből a közegből érkeznek a legváltozatosabb bejelentések, és az ő reakciójukat befolyásolta leginkább mások viselkedése. Ez nem szükségszerűen jelentett nemzeti közömbösséget, az azonban biztos volt, hogy nem feltétlenül ugyanazokat a kategóriákat használták önmeghatározásuk során, mint az aktivisták.

Ezzel szemben Csehszlovákiában a tudósítások sokkal több esetről számolnak be, amikor alsó középosztálybeliek, munkás vagy paraszt kérdezettek ellenálltak a hatósági nyomásnak, és akár a büntetést is vállalták ezért. Mindazonáltal nem egyszerű eldönteni, hogy ez valóban azt jelezte, hogy a magyar önmeghatározás ott ebben a társadalmi közegben is volt annyira fontos, hogy kiálljanak érte, vagy példájuk nyilvános megjelenítése inkább a népszámlálás idején is zajló propagandakampány része volt, hogy jelezzék: a magyar nemzetiség mégsem elsősorban középosztályi jelenség. Ezzel együtt bizonyosan túlzás azt állítani, hogy a visszaélések áldozatai a magyar lakosság tudatlanabb, illetve leginkább kiszolgáltatott, valamint legkönnyebben megfélemlíthető és

[244] Uo. 2011, 6., 6/k irat. Érdemes itt megjegyezni, hogy lényegében ugyanezek a meghatározási kísérletek érhetők tetten a csehszlovákiai népszámlálások kapcsán is.

[245] Seres Attila–Egry Gábor 2011, 9/b irat.

[246] Persze ellenpélda is van, Daróczi Gizella állhatatos, már-már megszállott fellépése a számlálóbiztossal szemben. Uo. 5. 9/b irat

[247] Seres Attila–Egry Gábor 2011, 9/m irat.

befolyásolható rétegeiből kerültek ki.[248] A tudósítások beszámolnak kisiparos, magántisztviselő, tekintélyes cipőkereskedő, városi tisztviselő, kereskedő és „független, intelligens" embereket ért sérelmekről is.[249]

Ami magukat az önmeghatározások típusait illeti, jelentős hasonlóság mutatkozik Románia és Csehszlovákia között. A fő tényező mindkét helyen a nyelv és a kizárólagos magyar nyelvtudás, igaz, az utóbbihoz kapcsolódóan az iskoláztatás problémája például éppen fordítva jelentkezik. Csehszlovákiában elsősorban a számlálóbiztosok hivatkoztak arra, hogy a családban a gyermekeket nem hajlandók magyar nemzetiségűként rögzíteni, mivel azok szlovák vagy ruszin elemi iskolába, gimnáziumba járnak.[250] Érdekes eseteket találhatunk a tudósításokban a középosztály alatti, főként falusi magyarság önmeghatározására is, pontosabban arra, hogy miként próbálták tárgyak révén, tulajdonképpen a banális nacionalizmus eszközeivel igazolni magyar önazonosságukat. Így például Vágsellyén valaki egy százéves, magyar feliratos faragott székkel, más pedig a mennyezet gerendájának feliratával igazolta, hogy már régen csak magyarul beszélnek otthon,[251] vagyis anyanyelvük a népszámláláson érvényes meghatározás szerint is magyar. A köznapi helyzetek más módon is fontosak lehettek, részben éppen a népszámlálási propaganda által előre jelzett módon. Egy esetben arról szólt a népszámlálási tudósítás, hogy egy kassai betűszedő udvariasságból szlovákul köszöntötte a népszámlálási biztost, és alkalomadtán kisegítette ezen a nyelven, ezért aztán a biztos nem is fogadta el, hogy magyarnak vallja magát.[252] Munkácson három görögkatolikus nő azért panaszkodott, hogy a biztos „oroszul", vagyis ukránul, esetleg ruszinul akart beszélni velük, mert beismerték, hogy a piacon néha „oroszul" kommunikálnak, például így kérdezik meg, hogy mennyibe kerül a csirke és a tojás, van-e tej,[253] de egyébként magyarul imádkoznak, ezért magyarok – állt a cikkben. Bár semmi nem szól amellett, hogy megkérdőjelezzük a történeteket, mégis érdemes kiemelni, mennyire úgy rakta őket össze a tudósító vagy a szerkesztő, hogy megfeleljenek az előzetes propagandának is. A szlovák köszönés esete illusztrálta a sajtóban megjelent „népszámlálási tízparancsolat" utasítását, miszerint csak magyarul köszöntsék a népszámlálási biztost, a görögkatolikus nő kijelentése a magyarul elmondott imádság és a magyar önazonosság szoros összefüggéséről pedig Törköly József már említett cikkét idézi fel az önazonosságát megtagadó magyarról, aki már nem tud magyarul imádkozni sem, egyúttal a legbenső, legmélyebb, leginkább megváltoztathatatlan hittel azonosítja a nemzeti hovatartozást.

Tanulságos összevetni az erdélyi Havas Lázár és Kiss Mór esetének megfelelő helyzeteket is, ezek ugyanis nem csupán az egyéni önmeghatározás lehetőségeit és korlátait mutatják meg, hanem a hivatalos csehszlovák kategorizálás határait is kitapinthatóvá teszik. R. Vozáry Aladár közölte egyik tudósításában a másodfokú nemzetiségmeghatározáshoz, tehát a vitás esetek felülvizsgálatához kiadott szempontrendszert és néhány kihallgatott ehhez kapcsolódó válaszait.[254]

[248] Popély Gyula 1989, 154.

[249] Terheltnek idézik be... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 11., Törvénytelenségek a népszámlálási fronton... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 4., 5., 6.

[250] R. Vozáry Aladár: „Hőfer"-jelentések... i. m.; Már az első nap súlyos panaszok.... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 3.

[251] Terheltként idézik be... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 11.

[252] Törvénytelenségek a népszámlálási fronton... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 4., 5., 6.

[253] R. Vozáry Aladár: „Höfer"-jelentések... *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 12.

[254] Uo.

Egry Gábor 10 28.indd 293 2015. 10. 28. 16:04:10

A jegyzői hivatalban egy adatlapra a következőket vették fel: apja, anyja neve; apja, anyja születési helye; milyen nyelven tudtak és beszéltek; milyen nyelvet tanult a szüleitől; milyen iskolába járt; járt-e zsidó iskolába; feleségével, gyermekeivel milyen nyelven beszél; milyen társasága van; társaságban milyen nyelven beszél; hol tanulta a nyelvet, amelyet anyanyelvének vall? Ezek mellett, nyilvánvalóan a könnyebb válaszadás érdekében, felmerültek még olyan kérdések is, mint hogy jár-e színházba? Jól látható, hogy a kérdések a népszámlálási rendelet alapján kísérelték meg számba venni mindazon tényezőket, amelyeket az „objektív" nemzetiségmeghatározáshoz elengedhetetlennek láttak, ezek egyúttal hasonlók a román népszámláláson felmerült kritériumokhoz is.

A közölt válaszokból azonban inkább az rajzolódik ki, hogy az így felállított rendszer minden rugalmassága ellenére is elképesztően merev lehetett a nemzeti önmeghatározás vagy éppen közömbösség magától értetődő természetességével szemben. A beidézettek a tudósításban így válaszolnak: apja 45, anyja 44 éve halott, nem tudja, milyen nyelven beszéltek; magyarul és zsidóul tanult tőlük, de már csak magyarul tud jól; zsidó iskolába járt, otthon főként magyarul, néha zsidóul beszél. Leginkább magyarul, kicsit zsidóul és oroszul beszél, újságot csak magyarul olvas – hangzott egy másik válasz. Mi az, hogy társaság? – kérdezte a cikk szerint sok „egyszerűbb" beidézett. „Azt tetszik kérdezni, hogy színházba járok-e s milyenbe? Mi az, hogy színház? Nem vagyok én fiatal!" A válaszokból egyértelmű, hogy a megszólaltatottak – és rajtuk keresztül a magyarok – számára a nemzeti hovatartozás egyszerűen csak adott, természetes, ami jelentős eltérés a szintén „tudományos" vagy legalábbis konstruktivista kritériumokat hangoztató erdélyi középosztályi érveléstől.

A másik eset, a soknevű Petró Ignácé vagy Lajosé[255] kevésbé az önmeghatározás és a hivatalos kategorizálás ütközéséről, inkább a kölcsönös stigmatizálás hatékonyságáról és természetességéről szól egy viszonylag egyszerűbb, falusi közegben. Petró községi csősz volt, kínzója járási fogalmazó. A kibontakozó párbeszédből a tudósítás mindkét oldalról az elutasítás módjait rögzítette. A fogalmazó egy ponton kijelentette Petrónak, hogy ha magyar akar lenni, menjen a Dunán túlra, mire Petró azzal válaszolt, hogy minek tenné, ő itt született, itt van egy kis birtoka, és különben sem ő jött ide – ezzel bizonyosan a Szlovenszkóra érkezett cseh tisztviselőkre, köztük talán magára a járási tisztviselőre is utalva. Mindenesetre ez a történet azért is hihető, mert helyszíne, Vágsellye mellett telepítésre is sor került, és ez általában nem javított a magyarok és a többség viszonyán.[256]

Ezzel együtt a csehszlovákiai sajtóanyag leginkább azt illusztrálja, hogy az előző részben bemutatott versengő identitáspolitikai diskurzusok és a részüket képező népszámlálási kampány milyen viszonyban állt az egyéni önmeghatározással. A tudósításokban lefestett helyzetek részben igazodnak az előzetes elvárásokhoz és félelmekhez, ami persze egyszerre következik magának a propagandának a jellegéből – vélhetően így válogatták a történeteket –, egyúttal azonban a példák hihetők is, jelezve, hogy a megszámláltak egy részénél a diskurzus hatásos lehetett az önazonosság és önazonosítás befolyásolásában, vagyis akár előzetesen, akár utólag, de megfelelt az általuk elfogadott magyar önazonosságnak. Ez persze nem lehetett független attól sem, hogy a népszámlálási propaganda megkísérelte kiélezni, egzisztenciálissá lényegíteni az önazonosság kérdését, és ezzel mozgósítani a magyar önazonosság megvallása mellett. Ennek tükrében azonban némiképp meglepő, hogy szemben a romániai népszámlálással, a csehszlovákiain mindkét oldalról nagy szerepet

[255] Az angol alsóházban interpellációt… *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 12.

[256] Simon Attila 2009a, 178., 153–164.

Egry Gábor 10 28.indd 294 2015. 10. 28. 16:04:10

kaptak a „népi" definíciók, amelyek sokszor éppen sajátos, köztes jellegűek voltak, olykor az egyén „kétéltű" viselkedéséből fakadtak, mint a gyerekek szlovák iskolába járása. De érezhetően népi gyökerű, vagyis könnyen érthető, egyszerű, bár a nemzet elvont értelmezésével nem feltétlenül összeegyeztethető definíció a nemzetiség és állampolgárság megfeleltetése, a nyugdíjfolyósítás és nemzetiségi hovatartozás összekapcsolása vagy a születési hely meghatározó jelentősége, az önazonosítás gyakorlatai közül pedig idesorolhatók a banális nacionalizmus magától értetődőnek tűnő jelenségei.

Persze akadtak, akik nem tudták elfogadni a kérdés élire állítását, és megkíséreltek a mellett érvelni, hogy a magyarság végső soron nem a népszámlálási önmeghatározás kérdése. Például a közalkalmazottak kényszerhelyzetben vannak, nem vallhatják magukat magyarnak, hiszen gyakran még a magyar társaságot is kénytelenek kerülni állásuk megtartása érdekében, noha a csehszlovák társaság sem fogadja be őket. Számukra csak az marad, hogy a választásokon, tehát politikai értelemben juttassák kifejezésre nemzeti önazonosságukat.[257] A magyar kisebbségi pártok újsága természetesen azért közölte az erről szóló írást, hogy ismét elmondják: a levél is mutatja, mennyire nem számíthatnak objektív népszámlálási eredményre. Másfelől viszont megerősítették, hogy aki nem vállalja a magyarságát a népszámlálási biztos előtt, az megérdemli, hogy kiközösítsék a magyarságból. Ezzel együtt a levél közlése (ha egyáltalán valódi levél volt) mégiscsak arra utal, hogy a propagandával is kiteljesített turneri értelemben vett társadalmi dráma hatása elmaradhatott a várttól, akadtak, akik még ilyen körülmények között sem egyszerűsítették le nemzeti önmeghatározásukat a felajánlott vagy-vagy szellemében.

Az is egyértelmű, hogy nem egy helyen a népszámlálás gyanakvó légkörben zajlott. Legalábbis azok, akik egy-egy nemzeti közösség képviseletében léptek fel, gyanakodva szemlélték vélt vagy valós ellenfeleik működését. Ugyanakkor a leírt esetek azt is sejtetik, hogy ami kívülről nacionalista indíttatású manipulációnak tűnt, az a helyi viszonyok ismeretében egészen más értelmet nyerhetett. Innen nézve, a népszámlálás mint a nemzet tagjainak objektív számbavétele nagyon is leegyszerűsítő értelmezési sémát jelentett egy-egy bonyolult helyi közösség vonatkozásában. Részben erre utalnak azok a romániai esetek – például Hegyközcsatár –, ahol a magyar párti jelentéstevők a népszámlálás szabálytalanságait látva, azonnal az eredmények meghamisítására gyanakodtak, a közzétett adatok ellenben semmi ilyesmiről nem árulkodnak. Ugyancsak érdemes felhívni a figyelmet a korrupciós esetekre is. Ilyenkor könnyen elképzelhető, hogy pusztán a hatósági visszaélés Romániában nem ritka példájával van dolgunk, aminek elsődleges célja nem a népszámlálási adatok manipulálása, hanem az egyéni haszonszerzés volt.

Az iratokban említett egyik esetet egészen más megvilágításba helyezi a gyanúsított személye, jól illusztrálva, mennyire finom összefüggések állhatnak kívülről egyértelműnek tűnő esetek mögött. Az OMP háromszéki tagozata panaszkodott, hogy a gelencei görögkatolikus pap, Ioan Botei magához vette a népszámlálási íveket, és a falusiak megkérdezése nélkül töltötte ki azokat.[258] Arra számított, hogy Gelencén minden görögkatolikust román nemzetiségűnek minősítenek. Az eredmények azonban nem igazolják Szentkereszthy Béla tagozati elnök gyanúját. A magyarázat Botei szerepfelfogásában rejlik. Más dokumentumokból tudható, hogy a lelkész, noha román nemzeti felfogású volt, egyúttal a falu néptribunjának szerepét is felvállalta, és ebben a minőségé-

[257] Az opportunista levele. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 10., 3.

[258] Seres Attila–Egry Gábor 2011, 6/j irat.

Egry Gábor 10 28.indd 295 2015. 10. 28. 16:04:10

ben egyforma eréllyel ostorozta a román államhatalmat és a magyar fakitermelő vállalkozókat.[259] Valószínű tehát, hogy Botei a falu – önjelölt – vezetőjeként döntött úgy, hogy ő tudja mindenki nemzetiségi hovatartozását, és ennek megfelelően töltötte ki az íveket.

Mint láthattuk, a gyanakvás – részben a propaganda és mozgósítás céljával – kezdettől fogva kézzelfogható volt Csehszlovákiában is. A helyzet azonban itt sem mindig volt annyira sötét, mint azt az előzetes vélekedések, esetenként bizonyosan csak rémhírek, sejtették. Összevetve a végleges eredményeket az előzetes híresztelésekkel, vagy a népszámlálás során felröppen riasztó híradásokkal, látható, hogy a félelmek olykor itt is megalapozatlanok voltak, vagy csak részben váltak valóra. A feledi járás három községének cigány lakosságáról már volt szó, de ugyancsak nem mindenben vált valóra az a híradás, amely szerint az udvardi járásban elrendelték volna, hogy Koltán legfeljebb 10%-nyi, Komáromcsehiben és Jászfalun legfeljebb 5%-nyi, Komáromszemere és Baromlak községben pedig még ennél is kevesebb magyart kell összeírni. Ezt a célértéket – ha létezett egyáltalán – csak Baromlakon érték el (4%), míg Komáromcsehin még nőtt is a magyarok aránya a megelőző népszámláláshoz képest. Igaz, az összes többi híresztelésben érintett településen jelentős mértékben, helyenként drasztikusan csökkent. Visszaélések tehát minden bizonnyal voltak – akár tömegesen is.

Mindenesetre a források és hírlapi tudósítások számos nézőpontból megvilágítják az egyének nemzeti önazonosságának kérdését is. Jelentőségük túlmutat a népszámlálások körüli politikai küzdelmeken, olyan jelenségeket is felvillantanak, amelyeket a kutatás a nemzeti közömbösség fogalmával próbál megragadni, illetve megközelíteni. A két népszámlálás és a hozzájuk kapcsolódó identitáspolitika és önazonosság, önazonosítás összehasonlításának legfontosabb tanulsága, hogy Romániában az erős, külső nyomással szemben is végsőkig vállalt magyar önazonosság inkább a középosztályt jellemezte, Csehszlovákiában viszont – nyilván nem függetlenül a társadalmi különbségek nélküli egységes közösség identitáspolitikát is meghatározó víziójától – a sérelmekről szóló tudósítások az alsó középosztálybeli és alsó csoportok állhatatosságát mutatták. Ami a mindkét országban disszimilációs szándékkal megcélzott zsidóságot illeti, úgy tűnik, a Csehszlovák Köztársaság objektív mércét kereső módszere sokkal nagyobb teret hagyott számukra az önazonosság megvallására, mint a román népszámlálásokon alkalmazott jogi fikcióból adódó kényszer. Amíg például Romániában csak – a forrásokból is kirajzolódó – meglehetősen komoly erőfeszítésekkel lehetett elérni, hogy néhány olyan városban, ahol amúgy a zsidó közélet vezető figurái magyar önazonosságot hirdettek, végül „csak" az izraelita vallásúak 75%-át írják össze zsidó nemzetiségűként (így Nagyváradon),[260] Kassán ebben a csoportban a zsidó nemzetiségűek aránya 40% volt az 1918 után külföldről bevándorlók nélkül, és még a bevándorlókkal együtt is csak 60,4%.[261]

Érdemes végül számba venni a hivatalos kategorizálás és a nemzeti aktivista ellenkategorizálás során felmerült önazonosság-változatokból kirajzolódó nemzetmeghatározásokat. Csehszlovákiában az a helyzet állt elő, hogy a népszámlálási biztosok akár a többségi hovatartozást (csehszlo-

[259] Egy alkalommal fogta magát, és beállított a csendőrőrsre, ahol éppen erdőmunkások ellen folyt vizsgálat. Azzal gyanúsították őket, hogy felgyújtották a munkavezető házát. Botei közölte az udvaron várakozó munkásokkal, hogy nem kötelesek tanúvallomást tenni, majd behatolt az őrsparancsnok irodájába, és kijelentette, hogy ő a falu vezetője, ő védi a munkásokat. Ennek azzal is nyomatékot adott, hogy nem sokkal később egy esti mise alkalmával, pisztollyal a kezében prédikálta ki templomából a csendőröket. ANSĞCU, fond 9. inventar 17. dosar 15. 1–2. f.

[260] Gidó Attila 2009, 30–31.

[261] Kovács Éva 2004, 39–40.

Egry Gábor 10 28.indd 296 2015. 10. 28. 16:04:10

vák, ruszin), akár a zsidó nemzetiséget illetően meglepően rugalmas és befogadó meghatározást használtak. Különösen a felülvizsgálati kérdéssor sejteti, hogy szinte minimális megfeleltethetőség esetén elfogadták bárkinek a többségi vagy zsidó hovatartozását. Ez persze részben érthető, hiszen a cél minél több ember csehszlovák vagy zsidó besorolása volt. Az ellenkategorizálás látszólag hasonlóan rugalmas, de egyúttal merevnek is kellett lennie, hiszen célja nemcsak minél több ember besorolása volt, hanem annak megakadályozása is, hogy bárkit is máshová soroljanak. Ebből viszont az következett, hogy noha a magyarsághoz tartozást nem kapcsolták össze egyszerre, azonos időben sok kritériummal, hiszen ez végképp merevvé tenné a kategorizálást is, de leszűkítették azt lényegében két összefüggő, kizárólagos jellegű attribútumra, a nyelvhasználatra és valamiféle természetes magyarságtudatra. A nem magyar nyelvhasználatot konfliktushelyzetben minimálisnak kellett feltüntetni, akár le is tagadni, és minimalizálni kellett a „kétéltű" helyzetek jelentőségét is az egyesek életében. Az eredmény a látszólagos befogadás ellenére egy egyre inkább esszencialista, merev nemzetfelfogás volt, ami persze pontosan megfelelt a propaganda által is sugárzott vagy-vagy helyzetnek, ami ezt a merev határt természetesnek láttatta. Jelentős változás volt azonban az első világháború előtti viszonyokhoz képest, és közelebb került a magyarországi öndefiníciókhoz is. Romániában viszont – köszönhetően a jogilag megalapozott meghatározások merevségének és annak, hogy a népszámlálás identitáspolitikai célja elsősorban a magyarságtól való disszimiláció és nem a románsághoz való asszimiláció volt – fordítva álltak a dolgok. Az állam használta a merev kategorizálást és a megszámláltak próbáltak minden kis lehetőségbe belekapaszkodni nem román vagy zsidó voltuk igazolására.

Bár első pillantásra úgy tűnik, hogy ez a merev rendszer és a vele járó társadalmi drámává stilizált kampány felszámolta a köztes önmeghatározás lehetőségét – lásd az „opportunista levelére" adott választ –, erre is igaz volt, hogy adott helyzethez kötődött. A magyarságból kirekesztett, hiszen csak a választásokon „magyar" közhivatalnok hirtelen ismét magyar lehetett, amikor a magyar kisebbségi pártokra szavazott, és így azok a magyarok kimutatott arányánál sokkal több szavazatot szereztek, ahogy például 1938-ban történt.[262] Ekkor már az őket korábban „kitaszító" politikusok ismét úgy hivatkoztak rájuk, mint a nemzet részére. Mint azt az előző részben láttuk, 1938 végére a legtöbben valóban be is tagozódtak az Egységes Magyar Pártba,[263] ami azonban leginkább azt igazolja, hogy az ekkor már részben a világtörténelem által írt társadalmi dráma sokkal hatásosabb volt, mint amit a kisebbségi magyar pártok önállóan színre vittek 1930-ban.

[262] Simon Attila 2010, 120–127.

[263] Ami nem jelentette azt, hogy néhány hónappal később, a nemzethűségi eljárások során ne vonták volna ismét kétségbe magyarságukat. Lásd erre Csilléry Edit 2012,, 91–93. és Waters 2012, 199–200.

dc_1187_16

ÜRES HALMAZ, AMI TELE VAN? AZ IRREDENTA FOGALMA A ROMÁN ÁLLAMBIZTONSÁG MŰKÖDÉSÉBEN

Ahogy az Osztrák–Magyar Monarchiát sokáig a népek börtöneként emlegették, és éppen ehhez kötötték szükségszerűnek tűnő felbomlását, az utódállamok majdnem mindegyike is elnyerte hasonló értékelését. A gyakori megjegyzés mögött, miszerint a nemzetállamok megteremtése valójában kudarcot vallott, hiszen az utódállamok néha még kevésbé voltak homogének etnikailag, mint a Monarchia, mindig ott volt a kimondott vagy néha kimondatlan állítás, hogy Csehszlovákia, Románia és a délszláv állam kisebbségeit legalább annyira, ha nem még inkább elnyomták, mint a dualista államalakulatban. Ami az egyik oldalról elnyomás, az a másik oldalról szemlélve persze veszélyforrás, hiszen részben még az utóbbi érvelés is azt célozta, hogy előmozdítsa a békeszerződések felülvizsgálatát, a revíziót. A kisebbségekből tehát az állam biztonságát fenyegető csoportok lettek vagy maradtak, hiszen sokszor így látták őket a Monarchia idején is, noha közben „szerepet cseréltek". Ráadásul ez a feltételezés a különböző országokban élő magyar kisebbségek esetében nem is rugaszkodott el nagyon a valóságtól, miután Budapesten a revízió sikeréhez alapvetőnek tartották az utódállamok magyarjainak megtartását magyarnak.[264]

Az államot fenyegető veszély természetesen kitermelte az igényt – később már inkább kényszert – a kisebbségek megfigyelésére és fokozott ellenőrzésére. Ha sikerül időben tudomást szerezni terveikről, leleplezni szervezeteiket, akkor elhárul a veszély, az állam területi egysége és határainak integritása fenntartható. A megfigyelésnek azonban egy idő után törvényszerű velejárója volt a formális kategóriák (kit figyelünk meg, miért figyeljük meg?) létrehozása és alkalmazása. Ekkor már nemcsak a valódi cselekedet, hanem a gyanú és a sokszor kevéssé megfogható veszélyesség is felkelti az érdeklődést, hiszen mindig jobb a megelőzés, mint az utólagos reagálás. Az állam tehát besorolja polgárait, osztályozza, mennyire veszélyesek, és ehhez óhatatlanul meghatározza a besoroláshoz használt kategóriák tartalmát is. Egyúttal – és ez a történeti kutatás számára alapvető – rögzíti megfigyelései eredményét, majd ezek alapján dönt arról, hogy mi is legyen a megfigyeltek sorsa. Az eredmény többnyire egyre táguló aktivitás és egyre több dokumentum, amelyek aztán a további osztályozást segítik, vagy akár tartalmazzák is.

Egy-egy fogalom jelentése – részben éppen a megfigyelés táguló köre miatt – korántsem egynemű és rögzített. Az 'irredenta' alapvetően politika eredetű fogalom, a szó maga a *Risorgimentó*hoz, az olasz egység megteremtéséhez kötődött, aztán pedig széles körben felhasználták már az első világháborút megelőzően is mindazokra a mozgalmakra, amelyek nemzeti területük egysége-

[264] Bárdi Nándor 2013, 259–262. Az állami nemzetiségpolitika megválasztása és a nemzetközi viszonyok közötti összefüggésre: Mylonas 2012, 17–52.

Egry Gábor 10 28.indd 298 2015. 10. 28. 16:04:10

sítésére törtek más országok rovására.[265] A magyar–román viszonyban Jancsó Benedek tette közismertté, aki a román irredenta törekvésekről írt könyvében lényegében az egész román nemzeti mozgalmat az irredentával azonosította.[266] Ez egyértelműen politikai meghatározás volt, és mint látni fogjuk, vagy nem maradt hatástalan a román állami szereplőkre, vagy lényegében ugyanaz a logika szülte, mint az utóbbiak által használt fogalmat. Az államapparátusnak, ezen belül is az állam biztonságáért felelős szerveknek tehát ezt a politikai tartalmú kategóriát kellett (volna) olyan tartalommal megtölteniük, ami akár egyedi esetekben is lehetővé tette volna, hogy már az előtt felismerjék a veszélyt, hogy az egyáltalán megnyilvánult. Ha pedig ez nem is sikerült, legalább arra alkalmas volt, hogy az erre hivatottak beazonosítsák az irredentával azonosított cselekvést, az irredentát tehát társadalmi kategóriává kellett formálni.

A kicsoda, illetve micsoda az irredenta kérdésre tehát mégsem csak politikai, hanem társadalmi (jelesül társadalomtörténeti) a válasz, egyúttal meg is teremtve egy sajátos társadalmi csoportot is. Ugyanis az állam és képviselői egyes helyzetekben ennek megfelelően kezelték vagy kezelhették az idesoroltakat (például felbontották a leveleiket, vagy akár letartóztatták őket), életre kelt az absztrakt besorolás, és társadalmi cselekvésben öltött testet, ennek megfelelően valósággá, átélhetővé tette azt, hogy valaki irredenta. A másik oldalon pedig azzal, hogy bizonyos cselekedeteket, tevékenységeket (például színjátszás vagy gazdasági szövetkezés) irredentaként jelölt meg az állam, ismét csak elkülönítette azokat, akik részt vettek ebben, és az egyébként eredendően üres kategóriát emberek sokaságával töltötte meg, akiket azután mint gyanús elemeket meg is figyelhettek.

A politikai fogalom társadalmivá tételét csak felerősítette, hogy az állam csak igen kevéssé volt képes alkalmazni saját irredentafogalmát annak absztrakt formájában, ezért gyakorlati meghatározása lényegében az állami szervektől, sőt nem egy esetben azok egyedi képviselőitől függött. Övék volt a kategorizálás hatalma, ők állították össze a kimutatásokat, vagy írták meg az irredenta tevékenységről szóló jelentéseket. Ennek során ugyan számításba kellett venniük az általános fogalmat is, tekintettel kellett lenniük az elvárásokra, összességében azonban ők döntötték el, hogy kicsoda és micsoda az irredenta. Ha másként nem, úgy, hogy két alapvetően azonos eset közül csak az egyikről számoltak be.[267] Az irredenta fogalmának története ettől kezdve és ennyiben társadalomtörténet is, egy szándéka szerint jól megragadható, az állam által a megfigyelés során, majd később különböző lépésekkel (letartóztatás, per, kiutasítás, hátrány okozása stb.) fenntartott és instrumentalizált választóvonal és az osztályozás, az egyes individuumok ilyen jegyének története.

Éppen azért, mert a fogalom alkalmazása nem egységes, jóval több megtudható Nagy-Románia viszonyairól. Az alkalmazás különbsége mögött kitapintható tényezők, és ezzel a szilárdnak szánt intézmények és struktúrák bizonytalansága, helyzetfüggősége arra is utal, miként működött

[265] *Italia irredenta*: a meg nem váltott, felszabadítatlanul maradt Itália. Azok a területek, amelyeket még nem csatoltak az egyesült Olaszországhoz, illetve az a mozgalom, amelyik csatlakozásukat különböző eszközökkel szeretné elérni.

[266] Jancsó Benedek 1920.

[267] A szelekciót közvetve és közvetlenül jól jelzik a csendőrség havi összefoglalói az egyes megyék területén elkövetett bűncselekményekről és szabálysértésekről. Nagy-Küküllő megyében az 1929. év nyolc hónapja folyamán, amelyekről kimutatással rendelkezünk, egyetlen állambiztonság, alkotmányos rend vagy közérdek elleni bűncselekményt sem jelentettek. Ugyanakkor Hégenben november 19-én szászok egy csoportja nemcsak a polgármesterre támadt rá, hanem a helyszínre érkező csendőrparancsnokot is megütötték, ami máshol az államellenes erőszak vádját is megalapozhatta volna, ebben az esetben mégis csak személy elleni erőszak vádjával indítottak eljárást. ANSJ MS Fond Prefectură Târnava Mare, inventar 415, dosar 17/1929., 184., 250., 312., 360., 430., 489., 528., 559., 597. f.

Egry Gábor 10 28.indd 299 2015. 10. 28. 16:04:10

egy etnikailag megosztott társadalom, hiszen az irredenta politikai fogalma elválaszthatatlan a nemzetiségtől vagy etnicitástól, és ez a jellegzetessége a besorolást is meghatározta. Amennyiben irredentának lenni magában foglalta azt, hogy valaki hangsúlyosan nem román, az irredentának ítélt cselekedetek is etnikai jelleggel telítődtek. Bizonyos megnyilvánulás (cselekvés, viselkedés, fellépés), ha irredentának minősült, egyúttal nem román, hanem magyar, német, bolgár stb. lett, ezzel befolyásolva magát a magyar, német, bolgár fogalmát is. Sőt, mivel az irredenta valamiképp társadalmi cselekvéshez kötődött, hiszen önmagában a nemzeti hovatartozás még nem feltétlenül volt elegendő erre a besorolásra, óhatatlanul felvillantja azt is, miben rejlik, miként történik az etnicitás.[268] Éppen arra mutat rá, hogy valamelyik nemzeti csoporthoz tartozás nem feltétlenül adott és rögzített tulajdonság, az a cselekedetekkel mutatkozik meg. Ezeket azonban ebben az esetben az állam képviselői veszik számba, és minősítik nem románnak, ezzel nemzeti tartalmúnak, ők pedig még akkor sem tekinthetnek el a hivatalos besorolástól, ha egyébként nem azonos módon használják a kategóriákat. Az irredenta és valamely etnikai csoport megjelölése így alapvetően az állam találmánya és tevékenysége, még akkor is, ha esetleg ugyanazokat a cselekedeteket sorolja be ide, amit a társadalom általában. Az irredenta mint fogalom az állam és kisebbség viszonyáról szól, formálója annak, de attól is elválaszthatatlan, hogy az állam szervei és képviselői hogyan viszonyulnak egymáshoz és egyenként a kisebbségekhez.

Ez a fejezet arra a kérdésre keresi a választ, hogy mit is jelentett az irredenta Nagy-Romániában, melyek voltak az attribútumai, miként viszonyult hozzá az állam általában, és miként a magyarokkal érintkező képviselői? Volt-e jelentős különbség akár az államigazgatás különböző szintjei, akár különböző helyszínei közt? Miként hatottak ezek az irredenta fogalmára, és mit árul el mindez az államról, és persze az állam és a kisebbségek viszonyáról, továbbá a társadalom működéséről?[269]

A választ az állambiztonsági szervek (a Sziguranca, a rendőrség és a csendőrség, valamint az ezeket felügyelő belügyminisztérium – miniszteri kabinet, a rendőrségért felelős államtitkár, a rendőrség országos igazgatósága, megyei szinten a prefektus) anyagaira támaszkodva remélem megtalálni. Az itt készült jelentések, listák, az egyedi irredenta ügyek dokumentumai segítségével feltárható az irredenta fogalmának jelentése és ennek története.[270] Egyes dokumentumtípusok statisztikai elemzésekre, a kategorizálással alkotott csoport társadalmi hátterének, jellegzetességeinek feltárására is alkalmasak, mások a hivatali apparátus belső viszonyainak, a helyi körülményeknek a szerepét mutatják be, és a fogalom olykor nagyon különböző jelentéseit illusztrálják, és persze magának az osztályozásnak, vagyis az irredenta megteremtésének folyamatáról lebbentik fel a fátylat. Ennek megfelelően a következőkben előbb azt vizsgálom, hogy mutat-e sajátos jegyeket a hatóságok által irredentaként nyilván tartott csoport, mit is takart maga a fogalom, végül azt is, hogyan alkalmazták azt.

[268] Brubaker 2001.; Brubaker et al. 2006, 11–17.

[269] Kathrin: Sorrels egy tanulmányában azt tekintette át, hogy miként mutatkozott meg a zsidók megfigyelése során a zsidó etnicitás. Az ő kiindulópontja azonban a zsidókra vonatkozó diskurzus volt, lényegében ennek tükröződését kereste és találta meg az állambiztonsági anyagban, ennek megfelelően nem kérdezett rá a különbségekre, a helyi viszonyokra. Sorrels 2002.

[270] Az állambiztonság szervezetére, a megfigyelt problémákra és megjelenésükre a hivatalos dokumentumokban lásd Spânu 2010, 17–18., 57–61., 78,, 115., 153–154., 170–228.

Egry Gábor 10 28.indd 300 2015. 10. 28. 16:04:10

dc_1187_16

Kik az irredenták?

Mindenekelőtt azt érdemes áttekinteni, hogy a rendelkezésre álló források mit árulnak el az irredentaként kategorizáltak összetételéről, társadalmi helyzetéről. Ehhez jól felhasználhatók azok a jegyzékek, amelyeket a rendőrség készített 1933-ban a mozgósítás esetén internálandókról. Mint a vonatkozó utasításokból kiderül,[271] minden megyei állambiztonsági szerv, illetve az ezekhez tartozó csendőri és rendőri alakulatok táblázatba foglalták azok nevét és fontosabb adatait, akiket veszélyes elemként háború esetén ki akartak vonni a közéletből. A két világháború között több ilyen lista is készült, maradt fenn 1936-ból, 1938-ból, 1939-ből, sőt még 1940-ből is,[272] a legtöbb ilyen jegyzék azonban egy időpontból, az 1933-ból származik.[273] Bár ezek nem fedik le az összes erdélyi megyét, mégis akkora elemszámú sokaságot tartalmaznak, amely alkalmas lehet a legszorosabb értelemben vett kategorizálás és ezen keresztül a fogalom társadalmi tartalmának elemzésére is. Emellett az egyes listák összehasonlítása segíthet abban is, hogy feltárjuk a fogalom használatának helyi különbségeit, illetve lokális meghatározottságait is.

Mint említettem, a fennmaradt listák nem terjednek ki minden megyére. Teljesen hiányzik közülük a 3 bánsági megye és az 5 partiumiból is csak kettőből vannak adatok, Szatmárnémetiből és Zilahról. Nincs kimutatás Beszterce-Naszód, Háromszék, Szamos és Fogaras megyéből. A meglévők sem egyformák, némelyek csak a megye nagyobb városainak adatait tartalmazzák (például Kolozs, Udvarhely, Szeben),[274] mások a falvakról is kínálnak információt (így Maros, Nagy- és Kis-Küküllő). Nem egységesek a szempontok sem, amelyek alapján az adatokat gyűjtötték, egyesek csak a legalapvetőbb információkat tartalmazzák (nemzetiség, állampolgárság, lakóhely, listára vétel esetenként címszószerű indoklása), másokból szinte kirajzolódik az egész életút: életkor, születési hely, előző lakhely, foglalkozás és a gyanúra okot adó cselekmény vagy viselkedés rövid leírása.

Bár mindez alkalmas arra, hogy az irredentának minősített személyek foglalkozási és lakóhely szerinti megoszlását elemezzük, az eredmények bemutatása elé kívánkozik még néhány módszertani megjegyzés. Ami a kategorizálást illeti, ez láthatóan lényegében a kimutatást készítő hatóságtól függött. Ennek megfelelően nem egységes a fogalomhasználat, és az is előfordul, hogy az egyik településen irredentának minősített viselkedés máshol más megjelölést kap. (Például ellenséges érzelmeket táplál a román állammal szemben.) Erre a különbségre a következő részekben még visszatérünk, a statisztikai sokaság elemzéséhez azonban szükség volt ezek összevonására. Mivel azonban a külön kategóriák alkalmazását nem tekinthetjük teljesen tartalmatlannak, ezért a vizsgálatot két csoporton végeztem el. Az elsőt 'kemény' irredentaként határoztam meg, ide azok tartoznak, akik kapcsán a hatóságok kifejezetten említik az irredentizmust. A másik csoport a 'puha' irredenta, ekkor a 'kemény' irredenta csoportot kiegészítettem azokkal, akiket sovinisztának, románellenesnek vagy hasonlóképpen említenek. Mint később látni fogjuk, ezek nem mindegyike valóban irredenta, a tényleges szám a kettő között, az utóbbi csoport tagjainak létszámához közelebb lehet.

[271] ANIC DGP dosar 5/1933.

[272] Uo., ill. ANSJ CJ fond 209., Inspectoratul General de Poliție Cluj, inventar 399. dosar 82. 4–6., 9., 12. f.; ANDJ MS Dir. Reg. MAI MAM, inventar 1235. Comisariatul de Poliție Târnaveni, dosar 3. 71. f

[273] ANIC DGP dosar 5/1933.

[274] Három évvel később Szilágy megyében nem tartottak nyilván falun lakó irredentát. ANIC DGP dosar 5/1933 160. f.

Egry Gábor 10 28.indd 301 2015. 10. 28. 16:04:10

A másik fontos kérdés a minta érvényessége. Összességében 1262 fő található az általam felhasznált kimutatásokban, ami ennek a csoportnak, vagyis a listákon szereplőknek a statisztikai elemzéséhez már kellően magas elemszám. Ugyanakkor ez az összes valamilyen formában nyilvántartásba került államellenes személynek csak töredékét jelentette, hiszen a Sziguranca szerint 1933-ban a magyar irredenta mozgalomnak 14 340 tagja volt, a kommunisták 11 203 tagot számláltak, a szociáldemokraták 28 729 főt.[275] Az internálandók tehát legfeljebb 2,3%-át teszik ki a gyanúsaknak, vagyis kétségtelenül azokról van szó, akiket a hatóságok a leginkább veszélyesnek tarthattak, a továbbiakban rájuk hivatkozom veszélyes irredentaként.

Az viszont joggal feltételezhető, hogy ez az 1262 fő az Erdélyben nyilvántartott internálandók döntő többségét jelentette. 1936-ban egy összesítés szerint ugyanezekben a megyékben 1130 főt vettek nyilvántartásba, egész Erdélyben, a Bánság és Arad megye nélkül pedig 1392 főt.[276] Úgy tűnik tehát, hogy a három évvel korábbi is hasonló számú internálandó lényegében lefedi a teljes nyilvántartást,[277] van azonban néhány település, ahol semmilyen lényeges adatot nem adtak meg az összeírtakról. Mivel az irredenták kimutatása területileg nem terjed ki a Bánságra, így az adatokat csak a történeti Erdély és a Partium magyar és teljes lakosságának szociodemográfiai adataival vetettem össze.

1. táblázat. Ismert foglalkozású internálandók megoszlása nemzetiség és minősítés alapján (1933)

	Magyar	**Román**	**Német (szász)**	**Zsidó**	**Egyéb**	**Összesen**
Irredenta	307*	1	35⁺	33	1±	377
Ellenséges	88	3	29¬	6	5	131
Kém	11	2	10	–	–	23
Kommunista	281	52	20ˣ	69	8∞	430
Egyéb	30	7	6	3	1	47
N. a.	3	1	2	–	–	6
Összesen	720	66	102	112	15	1015

* Közülük 4 „magyarosított sváb"; ⁺ Közülük 27 szász; ± n. a.; ˣ Közülük 17 szász; ∞ Közülük 1 örmény; ¬ Közülük 23 szász.
N. a. = nincs adat

A vizsgált csoportban *(1. táblázat)* összesen 440 fő tartozott a 'kemény' irredenták közé, és 618 fő a 'puha' értelemben vett irredentához (a táblázat közülük csak az ismert foglalkozásúak számát tünteti fel, mivel a későbbiekben az ő összetételüket elemzem), egyelőre nemzetiségi különbségtétel nélkül. (Az összes magyar irredentának ők rendre 3%-át és 4,3%-át teszik ki.) A különösen veszélyesnek tartott egyéneknek pedig még a legtágabban értelemben besorolt irredenták is – a kémek és kémgyanúsak 23 fős csoportját ideszámítva – csak a felét tették ki, a kemény irredenták

[275] Spânu 2010, 228.

[276] ANIC DGP dosar 5/1933, 160. f.

[277] 1936-ban az 1933-as kimutatásban nem szereplő megyék közül csak Háromszéken vettek fel jelentős számú, 189 internálandót. Uo.

Egry Gábor 10 28.indd 302 2015. 10. 28. 16:04:10

pedig csupán egyharmadát. Az irredenta fontos, de messze nem kizárólagos veszélyforrás volt, számszerűleg nagyjából azonos méretű a kommunista csoporttal.[278] Ez egyébként a Sziguranca már említett kimutatása mellett kiderül egyéb forrásokból is, például az emlékiratokból. Armand Călinescu például – aki előbb a Nemzeti Parasztpárt kormányaiban belügyi államtitkárként éppen az állambiztonságot felügyelte, majd a királyi diktatúra idején előbb belügyminiszter, később miniszterelnök lett – naplójegyzeteiben lényegében nem is említi a magyar irredenta problémáját, nem így a kommunista mozgalmat. A legtöbbet azonban politikai ellenfelei megfigyeléséről ír.[279] És a többi fontos román közéleti figura sem sok teret szentelt a magyar kisebbségnek és a magyarságnak különböző szövegeiben.[280]

Az irredenta különböző csoportjainak társadalmi összetételét tekintve először lássuk a települések szerinti megoszlást. A 'puha' irredenták közül 383-an olyan városi jellegű településen éltek, ahol 10 főnél többen kerültek ebbe a kategóriába, valamennyi 'puha' irredenta 62%-a (*2. táblázat*). Ez jóval magasabb, mint akár a teljes lakosságon, akár a kisebbségeken belül a városi lakosság aránya, vagyis a veszélyes irredenta elsősorban városi jelenségnek tűnik, azon belül is néhány településhez kötődik szorosabban.

A városokban 'puha' irredentaként összeírtak esetében ilyen alacsony elemszámú sorozat esetében nem sok értelme van a korrelációszámításnak. Az irredentaként internálandók száma még leginkább az 1930-ban magyar nemzetiségűként összeírt lakosság számával van összefüggésben, ez azonban nem jelenti azt, hogy minél magasabb lenne a magyarok aránya egy településen, annál több irredentát tartanának számon. Úgy tűnik, hogy az adott város magyarként nyilvántartott lakóin belül 'puha' irredentaként számba vettek aránya már nem függött a magyar lakosság arányától. Vannak városok, ahol magas magyar lakosságarány mellett is nagyon alacsony az összeírtak száma és aránya (Marosvásárhelyen például 0,07%), máshol alacsony lakosságarány mellett is magas (Erzsébetváros 1,11%, Máramarossziget 0,72%). Egy bizonyos, jelentősebb számú magyarra volt szükség ahhoz, hogy viszonylag sok veszélyes irredentát tartsanak számon, de nem volt szükségszerű az, hogy a magyar lakosságnak nagyjából ugyanakkora hányada kerüljön nyilvántartásba. Ez vélhetően nemcsak azt jelzi, hogy egyértelmű számszerű elvárást felülről nem fogalmaztak meg, de sejteti a helyi viszonyok fontosságát is.

Fontos még megemlíteni ebben az összefüggésben azt is, hogy amíg a 'puha' irredentaként nyilvántartottak száma szorosan összefügg a magyarként nyilvántartott lakosság számával, addig a magyar és a zsidó, illetve a teljes kisebbségi lakosság számával már nem mutat összefüggést. Úgy tűnik, hogy a szépszámú ellenpélda dacára az irredenta minősítés főként magyarokhoz kötődött, pontosabban minden más nemzetiség körében jóval alacsonyabb volt az így minősítettek aránya.

[278] Van még egy kisebb létszámú, sehová sem besorolható csoport a kimutatásokban, a különböző, főként orosz menekülteké.

[279] Călinescu 1990.

[280] Borsi-Kálmán Béla 2012, 37–38.

Egry Gábor 10 28.indd 303 2015. 10. 28. 16:04:10

2. táblázat. 'Irredenták' az egyes településeken (1933)

Település	Összlakosság (fő)	Magyarok		Magyarok + zsidók		Magyar, német, zsidó		Irredenta ('kemény' és 'puha' együtt) (fő)	Irredenták aránya a magyar nemzetiségű lakosságon belül (%)
		(fő)	(%)	(fő)	(%)	(fő)	(%)		
Kolozsvár	100 844	47 689	47,3	60 751	60,2	63 251	62,7	95	0,2
Marosvásárhely	38 517	22 387	58,1	27 215	70,7	27 847	72,3	16	0,07
Brassó	59 232	23 269	39,3	25 536	43,1	38 550	65,1	39	0,17
Székelyudvarhely	9 981	8 331	83,5	8 614	86,3	8 798	88,2	44	0,53
Csíkszereda	4 807	3 796	79,0	4 049	84,2	4 120	85,7	16	0,42
Gyergyószentmiklós	10 355	8 912	86,1	9 505	91,8	9 576	92,5	20	0,22
Máramarossziget	27 270	5 424	19,9	15 950	58,5	16 111	59,1	39	0,72
Dicsőszentmárton	6 567	3 522	53,6	4 052	61,7	4 233	64,5	18	0,51
Torda	20 023	9 943	49,7	10 795	53,9	11 323	56,6	30	0,3
Erzsébetváros	4 067	1 445	35,6	1 536	37,8	2 050	50,4	16	1,11
Petrozsény	15 405	5 861	38,1	6 918	44,9	7 998	51,9	20	0,34
Nagyszeben	49 345	6521	13,2	7 829	15,9	29 427	59,6	17	0,26
Medgyes	15 505	3876	25,0	4 578	29,5	10 552	68,1	13	0,34

dc_1187_16
Egry Gábor 10 28.indd 304 2015. 10. 28. 16:04:11

dc_1187_16

3. táblázat. Ismert foglalkozású irredentaként nyilvántartottak ('kemény' irredenta) nemzetiségi és foglalkozási megoszlása (1933)

Foglalkozás	Magyar	Német	Zsidó	Összesen*
Munkás	10	1	–	11
Földműves	6	–	–	6
Iparos, szakmunkás, kiskereskedő, gazdálkodó	32	5	–	37
Közigazgatás, közszolgálat	29	4	1	34
Oktatás, egyház	60	4	2	66
Szabad foglalkozások	82	4	17	104
Tulajdonos	26	2	–	28
Magántisztviselő	19	2	1	22
Kereskedelem, vendéglátás, gyógyszerészet	23	8	9	40
Politika	4	–	–	4
Háztartásbeli	16	5	2	24
N. a.	–	–	1	1
Összesen	307	35	33	377

* Az összes szabadfoglalkozású csoportja tartalmaz egy egyéb, a háztartásbelieké egy román nemzetiségű személyt, őket külön nem tüntettem fel a táblázatban.
N. a. = nincs adat

Ami ezeknek a különbözőképp megragadott csoportoknak a társadalmi összetételét illeti *(3., 4. táblázat),* mindenekelőtt ismét hangsúlyozni kell, hogy megfelelő statisztikák hiányában a magyar irredenták adatait csak a magyar és a teljes lakosság adataival lehet összevetni. Mivel azonban láttuk, hogy az irredenta minősítés amúgy is a magyar lakosság számával függ össze a leginkább, az eljárás vélhetően nem okoz különösebb értelmezési problémát. Tekintettel arra, hogy az állam biztonságára veszélyes személyek csoportjának nagyjából fele a kommunisták kategóriájába tartozott, nyilván nem meglepő, hogy sem a 'kemény', sem a 'puha' irredenták csoportjában nem található számottevő munkásság, valamivel meglepőbb, hogy földműves sem.[281] Az ismert foglalkozású 'kemény' irredentákon belül *(3. táblázat)* a 10 magyar munkás (3,25%) és 6 földműves (1,95%)

[281] Mindkét kategóriával kapcsolatban megemlítendő, hogy az internálandók listáinak foglalkozási adatait a rendőrség, illetve a csendőrség adta meg. Ennek következtében nem azonosak a népszámlálási statisztika összevont kategóriáival sem. A rendőrség által megjelölt foglalkozások egy részéről nem dönthető el, hogy pontosan minek felel meg az utóbbiak közül. Ilyen például a *proprietar* – birtokos, ami egyaránt jelenthet ingatlan, ipari vagy földbirtokot, ez utóbbi esetben pedig mind a birtokát hivatásszerűen művelő, mind az abból csupán jövedelmet húzó személyeket idesorolhatták, noha az előbbiek birtoknagyságtól függően akár bele is tartozhatnának a 'földműves' általam használt összevont kategóriájába. Másfelől azokat, akiket a kimutatások önálló gazdálkodóként, de nem birtokosként jelöltek meg, én az alsó középosztályt nagyjából átfogó külön csoportba soroltam a szolgáltatásokban és a kisiparban működőkkel együtt.

Egry Gábor 10 28.indd 305 2015. 10. 28. 16:04:11

dc_1187_16

4. táblázat. Ismert foglalkozású irredentaként nyilvántartottak ('puha' irredenta) nemzetiségi és foglalkozási megoszlása (1933)

	Magyar	Német	Zsidó	Román	Egyéb	Összesen
Munkás	32	2	–	4	4	42
Földműves	7	6	–	2	-	15
Iparos, szakmunkás, kiskereskedő, gazdálkodó	56	15	–	4	1	76
Közigazgatás, közszolgálat	36	6	1	–	–	43
Oktatás, egyház	75	10	3	–	–	88
Szabad foglalkozások	98	6	21	–	1	126
Tulajdonos	32	2	–	–	–	34
Magántisztviselő	25	5	4	–	–	34
Kereskedelem, vendéglátás, gyógyszerészet	34	10	10	–	1	55
Politika	4	–	–	–	–	4
Háztartásbeli	26	8	2	1	–	37
N. a.		–	1	–	–	1
Összesen	425	70	42	11	7	555

N. a. = nincs adat

együtt csupán a magyar nemzetiségűek 5,2%-át, az ismert foglalkozású 'puha' irredentákon (*4. táblázat*) belül pedig a 32 magyar nemzetiségű munkás (7,5%) és 7 magyar nemzetiségű földműves (1,6%) együtt 9,1%-ot tett ki. Eközben a történeti Erdély és a Partium magyar nemzetiségű lakosságának 1930-ban 19,6%-a tevékenykedett az iparban, és arányuk a teljes lakosság esetében is 18,2% volt.[282] Az őstermelésből élők aránya pedig még ennél is jóval magasabb volt mind a teljes népességben, mind a magyarok körében ez volt a fő foglalkozási kategória. Így nyugodtan kijelenthető, hogy némileg paradox módon, a társadalom döntő többségét alkotó csoportokból szinte lehetetlen volt a veszélyes irredenták közé kerülni. A munkások földműveseknél nagyobb aránya a 'puha' irredenták csoportjában részben azzal magyarázható, hogy bizonyos szubverzívnek tartott esetek besorolása nem egyértelmű, továbbá azzal, hogy, mint látni fogjuk, az 1918–1919-ben lezajlott események nyomán is sokan kerültek a kimutatásba.

Amennyiben az internálandók között magyar nemzetiségűként megjelöltek csoportja felől vesszük szemügyre ezt a kérdést, akkor némileg más kép rajzolódik ki. A 755 magyar nemzetiségű internálandónak közel 44%-a kommunistaként került a listára, vagyis magyarként komoly esély volt mindkét besorolásra.[283]

[282] Opra Pál 2010. – Itt persze megint fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a népszámlálási statisztikák egységesen ipari foglalkozásúnak tekintették a munkásokat és az önálló kisiparosokat is.

[283] A hasonló esély persze nem azonosat jelent.

Egry Gábor 10 28.indd 306 2015. 10. 28. 16:04:11

Az alsó középosztályi vagy kispolgári kategóriában[284] a 'kemény' irredenták között 32 fő (10,4%), a 'puha' irredenták között pedig 56 fő (13,2%) a magyar. Ez nyilvánvalóan nem független attól, hogy ebből a foglalkozási kategóriából 97 magyar a kommunisták között szerepel, vagyis az idesoroltak 63%-a még a 'puha' irredenta csoportjába sem fért be. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy ez a társadalmi csoport volt a leginkább alkalmas arra, hogy tagjait bármelyik lehetséges veszélyforrásként értékeljék. Ugyanakkor az ő listára kerülésük jól láthatóan sokban függött a helyi viszonyoktól is. Az ebbe a foglalkozási kategóriába eső internálandók jellemzően néhány településen bukkannak fel nagy számban. Nagyszebenben 30 fő, és ebből csak 6 fő irredenta, Tordán 46 fő, és ebből csupán 4 fő irredenta. Ezzel szemben Székelyudvarhelyen 5 főt tartottak nyilván, mindegyiküket irredentaként, Abrudbányán pedig 2 főt, szintén irredentaként. Ez akár arra is utalhat, hogy ahol ezt a társadalmi csoportot általában veszélyesnek találták, ott ez a kommunista mozgalommal függött össze, míg a többi településen a magyar etnikum és esetleg a helyi közéletben betöltött szerep jelentette a besorolás alapját, és mellékes volt a foglalkozás. Annál is inkább, mert mindkét irredenta csoportban dominált az értelmiség és/vagy a szabad foglalkozásokat űzők köre.

A 'kemény' irredenta csoportjában a 60 magyar nemzetiségűként regisztrált egyházi és oktatásban dolgozó a magyarok 19,5%-át tette ki, a 'puha' irredenták körében ugyanezek 75 fővel 17,7%-ot. A szabad pályán tevékenykedő 82 fő a 'kemény' irredentán belül 26,7%-ot, a 'puha' irredentán belül 98 fő 23%-ot tett ki. A két irredentameghatározás közötti különbség pedig a fordította annak, amit a munkások esetében látunk – ismét csak azt sejtetve, hogy a nem 'kemény' irredentaként, de nem is kommunistaként megjelöltek egy része valóban nem volt az előbbiként besorolható. Hogy hányan, az persze nem egyértelmű. Ezzel együtt ez a két kategória, amelyet, némi nagyvonalúsággal, az értelmiséggel is azonosíthatunk, jól láthatóan az irredenta besorolású magyarok legalább 40%-át tette ki, noha a történeti Erdély és a Partium magyar lakosságán belül ez a foglalkozási csoport csak 13%-ra rúgott.

A két foglalkozási csoport jó közelítéssel a középosztályba is beletartozik. Ez utóbbi azonban biztosan kiegészíthető még a magántisztviselőkkel és a kereskedelemben, vendéglátásban, szolgáltatásokban tulajdonosként működőkkel (étteremtulajdonosok, gyógyszerészek). Ez a két kategória a magyar nemzetiségű 'kemény' irredentán belül rendre 19 fővel (6,2%) és 23 fővel (7,5%), a 'puha' irredentán belül pedig rendre 34 fővel (8%) és 25 fővel (5,9%) volt jelen, együttesen pedig 14%-ot tettek ki. Ennek megfelelően a középosztály az irredentabesorolás több mint felét adta, és akkor még nem számoltunk a középosztállyal átfedésben lévő foglalkozási kategóriákkal.

Ez utóbbiak közül az állami tisztviselők és alkalmazottak csoportja vélhetően inkább alulról érintkezett a középosztállyal, a tulajdonosok már említett köre pedig felülről. Az előbbiek a 'kemény' irredentán belül 29 fővel (9,4%) a 'puha' irredentán belül pedig 36 fővel (8,5%) képviselték magukat. Az utóbbiak a 'kemény' irredentán belül 26 fővel (8,5%), a 'puha' irredentán belül pedig 32 fővel (7,5%) voltak jelen. Együtt a két átmeneti csoport 16-18%-ot tett ki a különbözőképp meghatározott irredenta minősítésűeken belül.

Jól látható, hogy a középosztály az irredenták között elképesztő mértékben felülreprezentált volt. Az idesoroltak legalább 60%-a valódi középosztálybeli volt, jelenlétük az elittel kiegészítve

[284] Idesoroltam a kisiparosokat (cipész, csizmadia, kádár stb.) és szolgáltatásokban dolgozókat, egyes szakmunkás kategóriákat (például műszerész, villanyszerelő) és a már említett önállóan gazdálkodó mezőgazdaságból élőket.

Egry Gábor 10 28.indd 307 2015. 10. 28. 16:04:11

akár a kétharmadot is elérte, az alsó középosztállyal együtt pedig már a 80%-ot közelíti. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a háztartásbeliek és a nyugdíjasok egy része vélhetően ugyancsak a középosztályhoz tartozott, akkor az is kijelenthető, hogy a veszélyes irredenta lényegében azonos volt a magyar középosztállyal és elittel, és ilyen módon akár etnikai megjelölésre is alkalmas volt – de a megszokottnál szűkebb értelemben. Amíg a munkások és a parasztok kommunistaként jelentek meg a veszélyforrások között, addig ettől feljebb lépve a társadalmi létrán szinte egyértelművé vált, hogy valakiből csak irredenta lehet. Bár magyar középosztálybelinek lenni nem jelentette egyértelműen az internálandók listájára kerülést irredentaként, ha azonban valakit felvettek ide, akkor szinte biztosan ezzel a megjelöléssel tették.

Árnyalja a képet, ha figyelembe vesszük a listákon szereplők nemek szerinti megoszlását is. Nők viszonylag ritkán kerültek az internálandók közé, összesen 58 főt vettek számba 1933-ban. Ezen belül a 17 főnyi máramarosszigeti és a 13 főnyi szatmárnémeti hölgy tette ki a csoport több mint felét. 26-an zsidó nemzetiségűként kaptak figyelmet, 4 szász, 1 román és 1 ismeretlen nemzetiségű nő is itt található. Jellegzetességük, hogy körükben 42-en kommunistaként kerültek a nyilvántartásba, és csak 17-en más okból. 'Kemény' irredentaként csak 8-an. Ami a foglalkozási megoszlásukat illeti, némileg elválik egymástól a kommunistaként és a más okból nyilvántartottak köre. Az előbbiek 58%-a, az utóbbiaknak kétharmada volt háztartásbeli. Ha azonban csak azt a két várost vesszük szemügyre, ahol valóban nagy számban regisztráltak nőket (és ahol szinte kizárólag kommunistaként kerültek a listára), azt láthatjuk, hogy itt sokkal több munkából élő, szakmával rendelkező nőt vettek számba veszélyforrásként. Ehhez hozzávehetjük még Marosvásárhelyt is, ahol a 4 kommunistaként nyilvántartott internálandó nő mindegyike dolgozott is.[285]

Mindenesetre elmondható, hogy az irredentaként internálandó nők tipikus példája Bethlen Mária grófnő volt, akit egyébként még bíróság elé is állítottak. A háztartásbeliként vagy vagyonából, jövedelméből élő irredenta nőkkel szembehelyezhető a jelentős részben munkából élő – viszont nem feltétlenül magyar – kommunista nők csoportja. Ezzel együtt irredentának lenni szinte bizonyosan azt is jelentette, hogy az illető férfi, míg a kommunisták között ez a nemi megfelelés egy fokkal kevésbé volt egyértelmű.

Néhány más esetben, ezúttal már egyedi foglalkozásokra koncentrálva is kitapintható, még ha statisztikailag esetleg nem is igazolható egyértelműen az egyedi, vélhetően helyi viszonyok jelentősége. Feltűnő például, hogy amíg Székelyudvarhelyen a 48 'puha' irredenta között 9 középiskolai tanárt vettek számba (valószínűleg az összes gimnáziumból), addig Kolozsvár 95 irredentája között csak 4 volt tanár, köztük található Tavaszy Sándor, a református teológia professzora. A listára került azonban 3 egyetemi tanár és 6 református és katolikus egyházi személy is, míg Udvarhelyen csak 3, Marosvásárhelyen pedig lényegében se középiskolai tanárok (összesen 1 fő), se egyháziak (0 fő) nem kerültek a veszélyes irredenták közé. Ugyancsak Székelyudvarhelyen 11 főt részben vagy egészen az Országos Magyar Pártban játszott szerepe miatt vettek fel a jegyzékre, köztük a párt teljes vezetőségét. Marosvásárhelyen ellenben az egyetlen nyilvánvalóan politikus figura, aki

[285] A nem kommunisták amúgy sem nagy létszámú csoportján belül pedig a dolgozó nők számát csökkenti a székelyudvarhelyi Jancsó Bözsi Böske postai tisztviselő, akit képmutatóként jelöltek meg az internálás indoklása rovatban.

Egry Gábor 10 28.indd 308 2015. 10. 28. 16:04:11

az internálandók között is szerepelt, Bernády György volt,[286] aki ekkor már – vagy ekkor éppen – nem az OMP tagja volt. (Kolozsvárott az OMP több vezetőjét is számba vették.)

Felidézve, hogy az egyes településeken a magyar lakosságból eleve nem azonos arányban vették számba az internálandó irredentákat, két következtetés kockáztatható meg. Az első, hogy lehetett egy minimális, számszerű elvárás, aminek meg kellett felelni, de amennyiben ezt a kvázi-kvótát már feltöltötték, nem kellett mindenkit internálandóként nyilvántartani, aki amúgy szerepe és állása miatt logikusan kerülhetett volna az internálandók közé. (Mint arról még szó lesz, a legtöbb esetben nem neveztek meg konkrét, az adott személyhez kötődő indokot.) Így amíg Kolozsváron a középiskolai tanárok nélkül is megvolt a kellő számú irredenta, addig máshol az utóbbiakat is a listára vették. A másik lehetséges következtetés a már sokat emlegetett helyi viszonyokra vonatkozik. Más dokumentumok is azt mutatják, hogy a listákat készítő rendőrtisztek felfogása sokat nyomott a latban. A Maros tartomány egyesületeiről 1938-ban készült összeírásban[287] például a Fehér megyei egyesületekről kimutatást készítő rendőrtisztviselő minden egyes esetben külön mérlegelte, vajon veszélyesek-e az államra, irredenták-e. Számos magyarként jellemzett (magyar tagságú és vezetőségű) egyesület kapcsán is tartózkodott ettől a minősítéstől. Ezzel szemben a Maros megyei rendőrparancsnok ekkor már kivétel nélkül minden magyarnak minősített egyesületet irredentaként is kategorizált, olyanokat is, amelyek Fehér megyei megfelelői elkerülték ezt.

Ugyanez lehet a magyarázat az internálandók listájának összeállítására is. Ha például a marosvásárhelyi politikusok, tanárok és egyháziak feltűnő hiányát akarjuk magyarázni, valószínűleg a Bernády György neve mellé aggatott minősítés a kulcs. Egyedül ő 'kemény' irredenta a felsoroltak közt, mindenki más csak soviniszta. Bernády ekkor már és még nem az OMP tagja, korábban pedig a Nemzeti Liberálisokkal, vagyis az 1933-ban hivatalban lévő parasztpárti kormány legnagyobb ellenfeleivel működött együtt. Mivel számos forrásból úgy tűnik, hogy a politika számára a román ellenzék megfigyelése volt az elsődleges, kínálkozik a feltevés, hogy Bernády éppen azért lesz irredenta, mert ő állt a legközelebb a nyilvántartásba vettek közül a liberálisokhoz, ő tartozott az ellenzékhez.

Nem érdektelenek az átmeneti kategóriák sem. A kisiparosok, szolgáltatásokban dolgozók esetében irredentának minősítettek annak tükrében tűnnek átmenetinek, hogy ezt a csoportot nagy tömegben kommunistának tartották. A munkások – pontosabban a munkásmozgalom – körében is létezett egy átmeneti csoport – a magyar nemzetiségű szociáldemokrata vezetőké. Őket kivétel nélkül irredentaként tartották számon, noha feljegyezték szociáldemokrata szerepüket is. Bruder Ferenc, Bartalis Sándor Kolozsvárott, Visnovszki (vagy Visnyovszki) János Szatmárnémetiben került a listára szociáldemokrataként, de irredentának vagy magyar sovinisztának minősítve. Bruder esetében ez a foglalkozásával is összefüggghetett, újságíróként tüntették fel, a másik kettő azonban szakmunkás, igaz, párt- vagy szakszervezeti vezetőként foglalkozásuk akár még a középosztály alsó részére is helyezhette őket. A foglalkozás szerepét sejteti két kivételes példa is, Demeter János és Gaál Gábor, Kolozsvárról. Demeter már ekkor kommunista-szimpatizáns, Gaál pedig tagja is volt a mozgalomnak, ám mindketten újságírók, Gaál a marxista szellemiségű *Korunk* főszerkesztője (ez a lap az, amelyet 1940-ben be is tiltottak a visszatérő magyar hatóságok), Demeter pedig a *Falvak*

[286] Lásd Fodor János 2013. http://itthon.transindex.ro/?cikk=21305 (letöltve 2014. március 14.).

[287] ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție Cluj, fond 209., inventar 399., dosar 432.

Egry Gábor 10 28.indd 309 2015. 10. 28. 16:04:11

Népe című, kommunistákhoz közel álló lapot vezette, sőt ezért a rendőrségi nyilvántartásban is szerepel,[288] mégis mindkettőjüket irredentának sorolták be.

Még két másik átmeneti kategóriát érdemes számba venni. Egyikbe sem tartoztak sokan, de jól jelzik, milyen problémákkal kellett szembesülniük a kimutatásokat készítőknek. A besorolás problémáiról később, az irredenta fogalom tartalmának vizsgálata során még lesz szó, itt elsősorban az etnikai besorolás bizonytalanságát érintem.

Bár az irredenta, mint láttuk, elsősorban magyar veszélyforrást jelentett, ez nem jelenti azt, hogy csak magyarok lettek volna irredenták. A szászok és a németek esetében (az állam által érvényesíteni kívánt etnikai koncepcióról sokat elmond, hogy a hatóságok külön kezelték őket, sőt még a svábokat is) nem volt automatikus a magyar irredentaként való besorolás, ők lehettek jelző nélküli irredenták vagy német irredenták is – de a német nemzetiségű irredenták társadalmi összetétele is hasonló volt a a magyar nemzetiségűekéhez. Ezzel együtt a német nemzetiségű internálandók körében a 'kemény' irredenták között 5 magyar és 3 német-magyar (!), a 'puha' irredenták között pedig 6 magyar és 3 német-magyar irredenta (nyilván ugyanazok, akik a 'kemény' irredenta besorolást is kiérdemelték) található. Bizonyos jegyek alapján tehát a hatóságok elfogadták az etnikai hovatartozás és politikai meggyőződés különbségét is. A zsidók esetében erre nem került sor, az irredentaként számba vett zsidó nemzetiségűként besorolt személyek mind magyar irredenták voltak, legfeljebb azt jegyezték meg, hogy zsidó voltuk ellenére ilyenek.[289] Viszont a zsidók esetében a társadalmi helyzet korántsem járt együtt olyan szorosan a veszélyforrás megjelölésével, mint akár a magyarok, akár a németek esetében. A magyarok között tipikusan irredenta vagy legalábbis jelentős részben irredenta foglalkozási kategóriákba (ez utóbbiak az alsó középosztály, kispolgárok, szakmunkások) tartozó zsidók között sokkal több a kommunistaként feltüntetett. Az alsó középosztályi csoportban egyenesen csak kommunisták (24 fő) találhatók, szemben a magyarokra jellemző 63%-os aránnyal. Ennél is érdekesebb a kereskedelem és szolgáltatás, ahol 19 zsidó internálandóból 9 fő kommunista. A magyarok esetében 41 főből 7-en kommunisták. 8 zsidó magántisztviselőből 4 fő, 28 magyar magántisztviselőből csak 3 fő volt kommunistaként nyilvántartva. Nem véletlen, hogy a 104 zsidóként számba vett személy közül 52-en kommunistaként kerültek a listára.

Ez persze egy olyan jelenségre utal, amely a magyar irredenta társadalmi összetételét is meghatározhatta, egyúttal a fogalom jelentését is befolyásolta: a sztereotípiák hatására. Mint láttuk, a magyar irredenta a középosztályhoz és az elithez kötődött, és ilyen értelemben akár a magyar nemzetiség fogalmát is átírhatta, hiszen a magyar irredenta egyúttal kikerülhetetlenül kapcsolódott a magyar nemzetiséghez. (Még ha elszórtan izgalmas anomáliákkal is találkozhatunk!) A román közbeszéd azonban a magyarokat kifejezetten az elitjükkel, az ő szóhasználatukban az oligarchiával azonosította,[290] és néha még azt is megkockáztatták, hogy feltételezzék: a magyar munkások és parasztok – ha másért nem, a földreform miatt – nem támogatják az oligarchikus magyar szervezeteket. Vagyis nagyon úgy tűnik, hogy a hivatalos irredenta kategória, amennyi-

[288] Lásd a kézdivásárhelyi rendőrség átiratát a sepsiszentgyörgyi rendőrséghez 1933-ból, amelyben a kolozsvári rendőrfelügyelőség Demetert is megnevező utasítására hivatkozva beszámolnak róla, hogy a *Falvak Népe*ből 293 példányt hoztak a városba, de a Kovács-könyvkereskedés nem tudott mit kezdeni a lappal, és hiánytalanul visszaküldték. ANSJ MS Direcţia Regională MAI MAM inventar 1235., dosar 2910. 27. f.

[289] Például Petrozsényben Krág Hermann fogászról és Berkovics Náthán jegyzőről. ANIC DGP 5/1933. 83–86. f.

[290] Egry Gábor 2008.

Egry Gábor 10 28.indd 310 2015. 10. 28. 16:04:11

ben egyes személyeket kellett besorolni, bizony leképezte az egyébként sztereotip közfelfogást. Ugyanez érhető talán tetten a zsidók esetében is, hiszen a zsidóság és a kommunizmus azonosítása legalább ilyen erős sztereotípia volt.[291]

Ez azt is mutatja, hogy az irredenta fogalma, legalábbis a veszélyes irredenták esetében, társadalmi értelemben bizonyosan korlátozott lehetett. Voltak olyan csoportok, amelyek soraiból szinte kizárt volt, hogy valakit veszélyes irredentának minősítsenek, más csoportokból pedig szinte csak ide lehetett bekerülni. Ezzel együtt néha – sokatmondóan – a kategorizálás több tényező összjátékaként született meg. Szükség volt a magyar nemzetiség és a középosztályi helyzet együttjárására, de esetenként egyedi tényezők is szerepet kaptak, mint például a szociáldemokraták esetében.

Mi az irredenta?

A fogalom jelentésével kapcsolatos problémák az irredenta csoportjába soroltak társadalmi összetételének vizsgálata kapcsán is felmerültek, és az irredenta egyedi meghatározása kapcsán sem beszélhetünk egységes, szoros jelentésről. Másfelől, mint az már az előzőekben tárgyalt hatósági listákból is kiderül, és a további iratok megerősítik, nemcsak az irredenta fogalom jelentése bizonytalan esetenként, de a szóhasználat sem világos. Az iratok azt sugallják, hogy inkább egy szóbokorral van dolgunk – pontosabban olyan, egyébként egymással nyelvészeti szempontból nem összefüggő szavakkal és fogalmakkal, amelyek jelentése a kisebbségek nemzeti érzéséhez, nem román voltukhoz kapcsolódik. Ezek azonban a hivatalok szóhasználatában lehettek szinonimák, de utalhattak valóban különböző jellegű, esetleg minőségű cselekedetekre – ha egyáltalán ilyenekre utaltak.

Az államot veszélyeztető, ezért megfigyelést, intézkedést kívánó természetük egyértelmű, a rendszeres – havi, olykor akár heti – sűrűségű jelentésekből ez világosan kiderül. Ezek az iratok vagy problémákról, vagy kérdésekről *(chestiunea)* beszéltek, és ezek közül az egyik a kisebbségeké volt. Majdnem minden állami szervnek feladata volt, hogy jelentéseket készítsen a lakosság anyagi és szellemi állapotáról, hangulatáról általában, valamint az ún. kérdésekről vagy problémákról, úgymint: szociális (munkásmozgalom, szociáldemokraták, kommunisták, bundisták, vagyis besszarábiai zsidó baloldaliak, vallásos szekták, sportklubok, antiszemitizmus általában, fasiszta mozgalom, tartalékos tisztek, agrárkérdés stb.), politikai (kisebbségek és különböző propaganda), foglalkozási csoportok (munkások és követeléseik, tanárok, kereskedők és iparosok, közalkalmazottak stb.), gazdasági és néha még román kérdés is. Kötelességük volt még beszámolni minden szokatlan eseményről. A jelentéseket az államigazgatás következő szintje kapta meg, és végül a megyei szervek készítettek rendszeres, többnyire havi összefoglaló beszámolókat. Közülük az általánosakat elküldték a Belügyminisztériumnak, a speciális tartalmúakat a Sziguranca és a rendőri szerveknek.[292]

[291] Kate Sorrels 2002, 9–11.

[292] Spânu 2010, 78,, 115., 153–154. A jelentésekben a probléma időről időre nem etnikai jelzőt kap (például magyar probléma/kérdés), hanem irredentaként címkézik fel (magyar irredenta), ezzel jelezve, hogy a kettő nagyrészt egybeesik. Az Abrudbánya eseményeit ismertető jelentéseket 1935-ben például a következőképp tagolták. Az antiszemita mozgalom *(mişcarea antisemită)* a szociális kérdések *(chestiuni sociale)* sorában kapott helyet, az antiszemita propaganda viszont a politikai-irredenta kérdések *(chestiuni politico-iridente)* megjelölést kapta. Ugyanide sorolták be a szászok mozgalmát *(mişcarea saşilor)* és a németekét *(mişcarea germanilor)* is, természetesen a magyarok mellett. ANIC DGP

Egry Gábor 10 28.indd 311 2015. 10. 28. 16:04:11

A jelentések sűrűsége azt sugallja, hogy az ellenőrzés, a megfigyelés igénye – nyilvánvalóan nem függetlenül a félelmek erősségétől – kezdettől fogva nagyon határozott volt. Egyúttal – a magyar irredenta mozgalom állítólagos tagságának a kimutatásokban szereplő 15 ezer fő körüli létszámával együtt – azt is sejteti, hogy a hatóságok szemében az irredenta – csakúgy, mint a többi probléma – kiterjedt, állandó és nagyon aktív tevékenységet jelent, ami ráadásul – némileg paradox módon – fel sem számolható. Hiszen amint a helyi hatóságok elmulasztottak részletekkel szolgálni, máris olvashatták feletteseik rosszalló levelét, amelyben éberségre szólították fel őket.[293]

A fogalom tartalmának az etnikai, nemzeti megfeleltetésen (pontosabban az idegenség jelölésén) túli megismeréséhez ismét érdemes az internálandók listáiból kiindulni, és ezt kiegészíteni egyéb dokumentumokkal, természetesen mind a korábbi, mind a későbbi időszakból. Ez remélhetőleg fényt derít az időbeli változásra vagy annak hiányára is. Mint azt a 'kemény' és a 'puha' irredenta csoportjának kialakítása kapcsán már említettem, a fogalomhasználat messze nem egységes. Sem a kifejezések, sem a körülmények leírásának részletessége nem egyezik, az függött a különböző listakészítőktől. Ez esetenként a fogalom magától értetődő jellegére utalhat, például Kolozs megyében vagy Máramarosban, ahol a legtömörebb kifejezést használva irredentákat vettek fel a listára minden további részlet nélkül.[294] Máshol azonban nem pusztán részletesen leírják, hogy valakit miért szerepeltetnek a kimutatásban, de még a hasonló helyzetű egyénekre vagy hasonló esetekre alkalmazott fogalom sem állandó. Esetenként együtt jelenik meg a soviniszta az irredentával, esetleg felforgató érzésekről, beállítottságról beszélnek. Mindez inkább a tartalmat illető problémákat sejtet, egyébként akár az egyértelműnek tűnő kolozsvári vagy máramarosszigeti esetek kapcsán is.

Sőt néha az is feltehető, hogy valójában stilisztikai kérdéssel van dolgunk, mint Déván vagy Segesvárott. Az előbbi esetben olyan megjegyzéseket olvashatunk, mint „magyar irredenta, lángoló lelkesedést mutat, nagy propagandista, nem békélt meg a jelenlegi helyzettel"; „lelkes magyar irredenta, veszélyes agitátor"; „magyar irredenta és nagy soviniszta, nem békélt meg a jelenlegi helyzettel"; „szimpatizál az irredenta egyesülettel, magyar propagandát terjesztve".[295] Ezek alapján nehéz lenne eldönteni, mi is volt az a tényleges cselekedet, ami a listára kerüléshez vezetett, és főként mi lehet a különbség a jelzett személyek esete közt. Segesvárott is hasonló volt a helyzet,

dosar 6/1927, 295. f., dosar 49/1921 vol. I. 236. f.; ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție Cluj, fond 209., inventar 399, dosar 16. 1. f. Raport informativ lunar, 25. mărție 1935; ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție Cluj, inventar 399. dosar 16. f. 1. Raport informativ lunar, 1935. március 25.

[293] Például a Belügyminisztérium Személyügyi és Ellenőrzési Igazgatósága (!) 1925. november 28-i körlevelében Nagy-Küküllő megye prefektusán kérte számon, hogy nem adnak az alárendelt szervek jól dokumentált válaszokat az esküt nem tett tisztviselők tevékenységére, viselkedésére vonatkozó kérdésekre. Ezért felkérik a prefektust, hogy ezt tudassa minden hatósággal. ANSJ MS Prefectură Târnava Mare, inventar 415., dosar 34/1926, Nr. 1769. 1926. november 28. A probléma később sem szűnt meg, a Szörény megyei csendőrség vezetője egy 1943 áprilisában kelt, „A magyar probléma 1943. április 1–10-e" címet viselő, Bálinc, Szapáryfalva és Nagybodófalva községekben a magyar irredenta kapcsán az 1943. április 1-i utasításnak megfelelően végzett megfigyelésről beszámoló jelentés margójára kézzel rávezette, hogy „Tíz nap és két ügynök bevetésével igen gyenge eredmények. Csak a csendőri jelentésekből ismert dolgokat sorolják fel, semmi egyéni aktivitás". ANSJ TM fond 193. Legiunea Jandarmilor Severin, 42/1943. f. 65–67. A létszámkimutatásra lásd Spânu 2010, 228.

[294] ANIC DGP 5/1933 13–20., 60–63. f.

[295] Uo. 83–86. f. Különösen annak tükrében feltűnő a stilisztikai indíttatás, hogy másokról kézzelfogható gyanúokot adnak, legyen az egykori hivatásos tiszti pályafutás vagy csupán állandó részvétel az OMP rendezvényein.

Egry Gábor 10 28.indd 312 2015. 10. 28. 16:04:11

legalábbis a társadalmi helyzet alapján nemigen lehet különbséget tenni azok közt, akik váltakozva megkapták, hogy „az ország iránt ellenséges érzelmek"; „ellenséges érzelmeket táplál az ország iránt"; „szubverzív érzelmek"; „irredenta magyar, ellenséges érzelmeket táplál az ország iránt"; „szász irredenta, ellenséges érzelmeket táplál az ország iránt".[296] Mintha csak arról lett volna szó, hogy ne kelljen mindig ugyanazt a rövid, sztereotip szót vagy kifejezést papírra vetni. Mindenesetre ez utóbbi esetek a stiláris kérdések mellett arra is utalnak, hogy az irredentának a konkrét cselekedetek mellett volt elvont, általános, köztudomású tartalma is, amit nem kellett egyedi esetekkel megerősíteni, ebben az értelemben mindennaposnak számított. Elvégre jól kitapintható a besorolásokon, hogy az egyedi eset csak megerősíti az általános kategóriát, de nem ez a besorolás alapja, hiszen mások megkaphatják minden konkrét fellépés nélkül is ugyanazt a minősítést.[297]

Mielőtt azonban részletesen áttekintenénk a különböző lehetséges jelentéstartalmakat, érdemes még elidőzni a szinonimaként használt társkifejezések kérdésénél. A leggyakoribb ilyen a soviniszta *(șovinist).* Ez hasonló jelzős szerkezetekben fordul elő, mint az irredenta, például „nagy soviniszta" vagy „soviniszta magyar", esetleg fordulatokban, mint „irredenta, gyűlöl mindent, ami román", „soviniszta, ellensége mindennek, ami román". Mivel gyakran ismét csak nem lehet különbséget tenni a sovinisztaként vagy irredentaként megjelölt személyek között társadalmi helyzetüket, a nekik felrótt cselekedeteket nézve, elfogadhatónak tűnik, hogy a sovinisztát az irredenta megfelelőjeként kezeljük. Ismét csak egy segesvári példát hozva, itt a város szász vezetőit sovinisztának minősítik, és meg is adják, mit követtek el, míg azokat a szászokat, akikről ilyen konkrét példát nem tudnak felsorolni, irredentának – noha egyébként a fogalom eredeti, politikai tartalmába ez jórészt bele sem férne.

Szintén gyakran előfordul a propagandista *(propagandist),* itt elsősorban a sovinisztával és az irredentával való gyakori együttes előfordulás sugallja, hogy rokon értelmű fogalomként használják. Egyúttal azonban részhalmazként is felbukkanhat, különösen, amikor a magyar propaganda terjesztése lesz az irredenta besorolást alátámasztó cselekedet. („Irredenta és német propagandista"; „irredenta és német-magyar propagandista"; „a magyar irredenta propagandistája"[298] stb.) Mindazonáltal a morfológiai egyezés a kommunista propagandista gyakran előforduló fogalmával is azt sugallja, hogy a magyar vagy német propagandistát az irredenta alá soroljuk be. Csakúgy, mint időnként felbukkanó párját, az agitátort vagy izgatót. És természetesen megjelenik a revizionista is, mindazonáltal az előbbiekhez képest sokkal ritkábban.

Végül az utolsó rokon értelmű fogalom a szubverzív, azaz a felforgató, mint korábban láttuk, a szubverzív érzelmeket táplálók esetében. Itt már olyan határesetről van szó, ahol nem dönthető el teljesen egyértelműen, hogy a tág értelemben is alkalmazható fogalom az irredentát jelöli, de néhány esetben – különösen annak tükrében, hogy a kommunistákat a kimutatások egyértelműen besorolják – mégis megtehető ez az értelmezés. Természetesen akadtak olyan esetek is, amikor valamilyen egyéb elégedetlenség kirobbanása nyomán kapta valaki ezt a minősítést. Mindeneset-

[296] Uo. 22–31. f. Természetesen itt is feltüntettek egészen egyértelmű cselekedeteket, például a külfölddel fenntartott kapcsolatokat.

[297] A jobb érthetőség kedvéért egy példa Segesvárról: „nagy magyar irredenta, gyűlöli a románokat és a román államot, gyakori kapcsolatban áll Magyarországról érkezett személyekkel." Itt egy általános minősítést egészít ki a gyanúsítás konkrét oka.

[298] Uo. 22–31., 50–58. f.

re az irredenta bizonyosan felforgatónak minősült, mint az kiderül például a Maros tartomány egyesületeiről készült kimutatásból is. Itt minden egylet esetében feltették a kérdést, folytat-e felforgató tevékenységet, és a rendőrök a válaszaikban hangsúlyozták is az irredenta jelleget.[299]

Visszatérve most már az irredenta és szinonimái jelentésére, már az előbb mondottakból is sejthető, hogy ha nem is élesen, de láthatóan elkülönül ezek általános és konkrét tartalma, miközben az utóbbi jelentésen belül is megragadható az egyedi és sokszor egyszeri cselekvés és a folytatólagos, esetleg ismét csak elvont, inkább absztrakt, ennek következtében viszont nem olyan jól meghatározott tevékenység is. A legtágabb értelmű mindegyik közül a tömör és velős irredenta, illetve ennek etnikai jelzővel kiegészített változatai. Ezek lényegében köztudomásúnak feltételezik és láttatják a fogalom tartalmát, amit a dokumentumok olvasói minden további magyarázat nélkül megértenek. Ez egyébként valószínűleg részben megfelel az irredenta társadalmi összetételéből kibontakozó képnek is, legalábbis már 1920 júniusában is éppen ezen keresztül határozza azt meg egy nagyváradi jelentés.[300] Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt is, hogy valóban konkrét cselekedetek társulnának a besoroláshoz, tartalma lehet egyfajta általános beállítódás vagy pozíció, illetve szerep is. Ehhez azonban már az általános és konkrét tartalmú fogalomhasználat további esetei kínálnak kulcsot.

Az általános tartalmú fogalom használatának további eseteit vizsgálva feltárulni látszik egy olyan jelentéstartomány, amely a kategorizálás mögött valamiféle magatartást, viselkedést, általános beállítódást sejtet, aminek megfeleltetése az irredentával ráadásul magától értetődő. Az olyan, már idézett megfogalmazások, mint „ellenséges érzelmeket táplál"; „gyűlöl mindent, ami román"; „ellenséges a román állammal"; „nem békélt meg a jelenlegi helyzettel", különösen annak tükrében tűnik elnagyolt magyarázatnak, hogy, mint látni fogjuk, máskor nagyon is kézzelfogható esetek vagy vádak kapcsolódnak össze a besorolással. Így aztán csak sejthető, hogy mit is jelenthet mindez, mindenekelőtt kritikát – sokszor csupán az állam működését illetően. A korrupciót szóvá tevő cikkek például nemegyszer jártak büntetőeljárással, ilyenkor államellenes izgatás is lehetett a vád.[301] De ugyanilyen módon értékelhették egy színdarab előadását is, még akkor is, ha az nem is konkrétan Romániát, csupán általában a közigazgatási visszaéléseket állította pellengérre.[302] Így aztán feltehető, hogy még a hivatalos eljárást nem maga után vonó elégedetlenség, kritika, morgás is elég volt ahhoz, hogy valaki mégis irredentaként kerüljön a nyilvántartásba. Minden esetben igaz azonban, hogy ennek a gyanúnak az irredenta minősítés esetében etnikai tartalma is volt. Ez azért lényeges, mert egyébként Romániában is a politika mindennapjainak része volt a politikai ellenfelek bírálata, a korrupciós vádak, a kormányzat tehetetlenségének hangos ecsetelése, és a perek sem korlátozódtak a kisebbségi politikusokra, újságírókra. (Lásd például a Manoilescu-pert

[299] ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție Cluj, inventar 399. dosar 432.

[300] A jelentés abból indul ki, hogy a valódi magyarok aránya a városban nem 90%, hanem csak 25%, mivel a zsidók és a munkások nem igazi magyarok, így nem is irredenták, nem úgy, mint a különböző középosztálybeliek és arisztokraták. ANIC DGP 5/1920, 41–42. f.

[301] ANSJ CV Tribunalul Sfântu Gheorghe, fond 47. dosar 559. 63. f.

[302] A hosszúfalusi csendőrparancsnok egy magyar bál alkalmából előadott „A bölcs polgármester" című darabról megállapította, hogy az irredenta, mivel rossz színben mutatja be a községi adószedőket, ez pedig alkalmas a román állam tekintélyének aláásására. A jelentés nem említi, hogy a darab akár csak célozna arra, hogy a helyszín Románia lenne. ANSJ BV Legiunea de Jandarmi Braşov, Biroul Poliției, inventar 24. 10/1936 48. f. Nota informativă Nr. 10. 1936. február 26.

Egry Gábor 10 28.indd 314 2015. 10. 28. 16:04:11

1927-ben.)[303] A bírálat tehát csak akkor tett valakit irredentává, ha nem romántól származott, ekkor tételezték fel, hogy a kritizált jelenségek alternatívájaként nem Nagy-Románia rendbetételét kínálná, esetleg maga a bírálat is abból ered, hogy az illető idegen.

Ezzel együtt az általános megjelölés mögött sokszor számos egyedi incidens vagy akár folytatólagos viselkedés is megragadható. Zoltáni Pál sáromberkei református lelkész nem csupán ez utóbbira példa, hanem azt is megmutatja, hogy kezdettől fogva létezett az irredenta kategorizálásnak ez a módja, sőt egész szókészlete kezdettől fogva létezett. Zoltánit 1923-ban a Marosi járás főszolgabírója bizalmas jelentésben mutatta be a megye prefektusának. Megítélése szerint ő a „legnagyobb irredenta az egész járásban, mindent gyűlöl, ami román és gyűlöletet szít a hívei közt".[304] A konkrét tettek ismertetése előtt érdemes felhívni a figyelmet a jellemzés második részére, ami szintén visszatérő eleme az irredenták jellemzésének, mind az internálandók listáin, mind az egyedi jelentésekben, és már utal valamiféle folyamatos cselekvésre, aktivitásra is. Zoltáni esetében a főszolgabíró meg is nevez néhányat, megszegi a törvényeket – például egyházilag megesket olyanokat, akik nem kötöttek polgári házasságot –, ezzel aláásva Románia autoritását, nem tartott előadást a koronázás alkalmával a nap jelentőségéről, és hiába van a faluban a főszolgabíró szerint jól felszerelt iskola, Zoltáni mégis arra biztatja a híveket, hogy az egyháziba írassák gyerekeiket. Ezért akár arra is képes, hogy a renegátokat kizárja az egyházi földek bérletéből, és természetesen nemzetárulónak nevezi az állami iskola magyar személyzetét.

Bár Zoltáni esetében nagyon konkrét cselekedet is felmerül, világos, hogy bizonyos értelemben maga a közösségben játszott szerep válik az irredentává minősítés alapjává. Ez nemcsak az internálandók listáinak társadalmi összetételével vág egybe, hanem számtalan konkrét személyt illető minősítéssel, vagy általános értékeléssel. A Régeni alsó járás főszolgabírója 1923 februárjában és márciusában több ízben is kifejtette, hogy a nem román értelmiségiek (papok, tanítók, zsidók) irredenta érzelmeket táplálnak, és tevékenységük olyan gyűlésekre terjed ki, amelyek gazdasági, egyházi vagy kulturális jellegét csak álcának használják valódi szándékaik leplezésére.[305] Ezt a szemléletet mutatja az egyesületekről készült, már idézett lista is. Ezen például a marosújvári református legényegylet azért szerepel felforgatóként, mivel kedden esténként összegyűlnek, hogy meghallgassák a lelkész előadását a kézművességről, szellemi munkáról, gazdálkodásról. „Azonban gyaníthatóan ennek álcája alatt magyar irredentát csinálnak."[306]

A részvétel az intézményes életben – ami a listákon is gyakran megjelenik – tehát eleve olyan állandósult magatartást jelentett, amivel akár automatikusan együtt járhatott az irredenta megjelölés. Ezt egyébként világosan megfogalmazta egy 1937-es utasítás is, melyben a kolozsvári rendőr-felügyelőség arra figyelmeztette az alárendelt rendőrkapitányságok vezetőit, hogy valójában minden magyar szervezete, legyen az politikai, gazdasági, egyházi, kulturális, egyetlen célt szolgál – az irredenta propagandát.[307] Láttuk, hogy ez a típusú általánosítás kezdettől fogva létezett, az azonban, hogy ebből felsőbb szinten megfogalmazott hivatalos állásfoglalás és egyúttal a rendőri

[303] Mihail Manoilescu közgazdászt, nemzeti parasztpárti politikust a trónigényéről lemondott Károly herceg, a későbbi II. Károly király leveleivel fogták el és fogták perbe, mivel a herceg visszatérését készítette elő.

[304] ANSJ MS Prefectură Judeţului Mureş, inventar 460. dosar 9/1923, f. 18–19. 26/923 conf. 1923. április 20.

[305] Uo. 1/1923, f. 4. 6/1923 conf. 1923. március 3.

[306] ANSJ CJ Inspectoratul de Poliţie Cluj, inventar 399. dosar 432. f. 23.

[307] Uo. dosar 680. f. 209. No. 25505/937, Cluj, 1937. augusztus 7.

fellépés vezérfonala lett, talán nem minden ok nélkül köthető a harmincas évek második felének bel- és európai politikájához.

A belpolitikában pedig egy nem teljesen politikai tényező is a központi akarat érvényesítését „segítette". Az 1933–1937 között kormányzó Tătărescu-kormányt a nemzeti liberálisok új nemzedéke dominálta, és a harmincas évek közepén, 1934–1935-ben nagyszabású államreformot is elhatároztak. Az addig saját jogszabályait és előírásait is nagyvonalúan mellőző, helyi és üzleti, egyéni érdekek előtt könnyen meghajló, éppen ezért a nemzetiesítésre vonatkozó előírásokat sem végrehajtó államszervezetet hatékony gépezetté akarták alakítani. Ez jelentkezett a munkaügyi és gazdasági jog átalakításában és ennek az érvényesítésére tett kísérletekben csakúgy, mint az 1934-ben elrendelt újabb köztisztviselői nyelvvizsgahullámban.[308]

Ezzel együtt a folyamatos irredenta cselekvés körébe tartozott egy sor olyan eset is, amikor legfeljebb valamiféle nemzeti különbség érzékelhetővé vagy láthatóvá tételéről volt szó. Ezt azonban a hatóságok – és nemegyszer az újságok vagy a feljelentők – sértésnek vagy legalábbis magyar propagandának tekintették. A két leggyakoribb eset a nemzeti színek és a magyar nyelv használata volt. A Brassó megyei csendőrség parancsnoka 1940-ben egészen addig merészkedett, hogy kijelentette: a magyar irredenta egyre aktívabb a megyében, ez leginkább abból látszik, hogy az újonnan épített házakon a piros cserép, zöld fal és fehér ablakkeret kiadja a magyar nemzeti színeket.[309] Azt, hogy a probléma nem egyedi, jelzi az az eset is, amikor egy évtizeddel korábban a Sziguranca hajtóvadászatot indított a *Magyar Nők Kézimunka Lapja* után. Marosvásárhelyen Révész Ernő könyvkereskedő boltjából került ki az a példány, amelyben képes cikk illusztrálta, miként kell nemzeti színű szalagra hímezni a „Nem, nem, soha!" feliratot. Hiába állította Révész, hogy a lapból csak néhány példányt kapott, és azok sincsenek már meg, a rendőrség Temesvártól Brăiláig minden megyei Sziguranca-kirendeltséget és minden prefektúrát riadóztatott, és egyúttal elrendelte a könyvesboltok átkutatását.[310]

Persze a magyar nemzeti színek vélt használata az egyik leggyakoribb egyedi eset is volt, ami alapján valakit besorolhattak vagy akár be is perelhettek irredentaként. A hatóságok szinte vadásztak erre, a piros-fehér-zöld virágcsokrot áruló vak virágárustól a piros-fehér-zöld likőröket felszolgáló pincéren át a piros-fehér-zöld színt kiadó ruhában csárdást járó lányokig.[311] A nyelvhasználat egyébként többnyire az állam autoritásával függött össze, mint azt az apácai csendőrőrs parancsnokának jelentése is mutatja. 1936 februárjában azt panaszolta, hogy a községházán azokkal is magyarul beszélnek, akik egyébként tudnak románul. „Ezért úgy tűnik, mintha egy magyarországi hivatalban lennénk, nem Románia közepén."[312] Más esetben a magyar nyelvű postai címzések okoztak problémát. A fogarasi prefektus 1941-ben (!) tett jelentést egy „irredenta" címzésű küldeményről, amely rendes postai úton eljutott a városba. A *Magyar Építőművészet* című

[308] A harmincas évek közepére eső államreform tézisét Justin Claasen dolgozta ki a munkaügyi és cégjog végrehajtását tanulmányozva, de mint látni fogjuk, saját kutatásaim is alátámasztják számos elemét. Lásd előadását a *Society for Romanian Studies* konferenciáján, 2015, június 17–19., Bukarest, Claasen 2015.

[309] ANSJ BV Prefectură Judeţului Braşov, Serviciul Administrativ, dosar 57/1941 Proces-Verbal No. 2. 42-940. Secret. 1940. Január 29.

[310] ANIC DGP dosar 8/1923. Az eredmény persze egyenlő volt a semmivel.

[311] ANIC Min. Just., Direcţia Judiciară, inventar 1117, 85/1932, f. 47–50., 58, ANSJ TM, ANSJ BV Legiunea de Jandarmi Braşov, inventar 24. 10/1936 f. f. 82. Nota informativa No. 9. 1936. január 15.

[312] ANSJ BV Legiunea Jandarmi Braşov, inventar 24. 10/1936. f. 42. Nota informativa Nr. 5. 1936. február 21.

Egry Gábor 10 28.indd 316 2015. 10. 28. 16:04:11

lap magyarországi feladója a Ferencz József tér 16. szám alá küldte a lapot, és így a prefektus szerint Magyarországhoz tartozónak állította be a várost, mert a háború előtti utcanevet használta.[313]

Persze sok más eset is előfordult, a leggyakrabban a külföldiekkel – főkként magyarországi rokonokkal – való kapcsolattartás, a magyar nyelvű ének, mulatozás és a magyar ruhákban történő megjelenés került szóba, mint ismétlődő, gyakori irredenta megnyilvánulás. A nagyszentmiklósi csendőrparancsnok már 1922-ben betiltott nyilvános helyen minden magyar éneket, és drasztikus fellépéssel fenyegette a rendelkezését megszegőket.[314] Bár ezt a konkrét utasítását vissza kellett vonnia, a gyanakvás megmaradt, a nyilvános helyen felhangzó magyar ének gyakran adott okot feljelentésre, vagy legalább egy jelentés megírására.[315] A Bocskai-viselet is állandó problémát jelentett, csakúgy, mint a magyar népviselet. A Bocskai-sapkát 1941-ben már úgy jellemezték, hogy irredenta Bocskai-sapka *(şapca iredentista sistem Bocskai)*.[316]

Anélkül, hogy valamennyi lehetséges esetet felsorolnánk, még egy érdekes kategóriát érdemes számba venni, azt, amikor az irredenta kategóriába soroláshoz a nem román megjelölésen keresztül vezetett az út. Mivel az irredentát etnikai értelemben idegennel azonosították általában is, így itt elsősorban az jön szóba, amikor az vált kérdésessé, hogy ki vagy mi a román. Ez többnyire ahhoz kötődött, hogy a különböző országrészek esetében más-más intézmények, szokások és társasági kultúra minősült nemzeti értelemben autentikusnak. Néha még a csárdást is eljárták románok, magyar nóták éneklésére pedig kezdettől fogva számos példa akadt. Így tartóztatta le a fogarasi rendőrség a helyi Román Nemzeti Párt néhány oszlopos tagját irredenta demonstráció miatt még 1922-ben, mivel egy vendéglőben – magyarokkal együtt – magyar nótákat énekeltek.[317] Karánsebesen viszont még 1943-ban sem volt mindenki számára egyértelmű ez a kérdés, a megyei csendőrparancsnok dühödt levélben követelte a város vezetőitől, hogy távolítsák el az egyik épületen látható magyar nyelvű feliratot. A polgármester és a rendőrkapitány indignálódott, szarkazmust sem nélkülöző levelekben világosították fel, hogy az említett épület az egykori határőrbank épülete, felirata – *Karanschebescher Sparkasse* – német nyelvű, a magyarokhoz soha nem volt köze.[318] Nagyobb léptékben ugyanez történt még 1923-ban, amikor a vezérkar minden Erdélyben működő önkéntes tűzoltóegyletet irredenta szervezetnek minősített, és elrendelte megszüntetésüket, illetve városok esetében megtisztításukat a nem románoktól. Az erdélyi városi vezetők és prefektusok azonban gyakorlatilag fellázadtak. A karánsebesi polgármester dühösen utasította vissza a vádat, hogy a városában évtizedek óta működő egyletet, amit akkor alapítottak, amikor ott még csak németek és magyarok laktak, és aminek most is főként német és román, önzetlen és igaz hazafi tagjai vannak, irredentának bélyegezzék.[319] Végül a vezérkar visszakozott,

[313] ANIC Ministerul de Interne, Cabinetul Ministeriului 22/1941 vol. I. f. 56. Nr. 560/1941 Personal-confidential, 1941. január 16. Egyébként az is sokatmondó, hogy a levél eljutott a címzett városba, és ott vélhetően kézbesítették volna, legalábbis ezt sejteti a személyi hagyatékokban fellelhető célba ért levelek meglehetősen vegyes nyelvű címzése.

[314] ANSJ TM Prefectură Timiş-Torontal, dosar 106/1922 f. 29-34.

[315] ANSJ BV Legiunea de Jandarmi Braşov, inventar 24. 10/1936, f. 44., Nota informativa, Nr. 4. 1936. III. 16.

[316] A Bocskaihoz lásd ANSJ TM Legiuna Jandarmilor Severin, inventar 828., 29/1941, f. 33. Ordin informativ Nr. 46. din 22. Mai 1941., illetve ANIC Ministerul de Interne, Cabinetul Ministeriului, 23/1941, f. 2–3., Personal-confidential 1941. január 19.

[317] MNL OL, K28 4. cs. 10. t. 1923-T-85, 'A romániai magyar kisebbség sérelmei' 1922. december 24–25.

[318] ANSJ TM Legiunea Jandarmilor Severin, fond 193. inventar 828. dosar 42/1942. 361–363. f.

[319] ANSJ TM Prefectură Judeţului Severin, 24/1924. f. 172-173., 176–190.

Egry Gábor 10 28.indd 317 2015. 10. 28. 16:04:11

így megmaradt a tűzoltóságok *de facto* magyar vezényleti nyelve is, időről időre újabb irredenta gyanút keltve.[320]

Ez azonban lassan átvezet az utolsó kérdéshez, miként is lett valaki irredenta?

Hogyan lesz az irredenta?

A kissé elnagyoltan megfogalmazott kérdés arra vonatkozik, hogyan alkalmazták a fenti értelmezési lehetőségeket, miként dőlt el, hogy érvényes-e valakire vagy sem a meglehetősen képlékeny tartalmú fogalom? Emellett az is kérdés, hogy tényleg volt-e a fogalomnak csoportszintű jelentése? Elvégre az irredenta mozgalom tagjaiként nyilvántartott nagyjából 15 ezer fő a kisebbségi magyarságnak alig több, mint 1%-át jelentette, és ez a szám még azokat sem fedte le, akik társadalmi státusukból következően irredentának minősülhettek volna.

A válasz csak látszólag egyszerű, és nem csupán azért, mert az egyértelmű megfeleltetés lehetőségei a fogalomból következően korlátozottak. Az irredenta fogalmának alkalmazása túlmutat az egyszerű történésen és annak megfigyelésén, majd osztályozásán, ezzel feltárva a „történő" etnicitás újabb, interakcionális dimenzióját is. Míg az egyszerű kategorizálás, a nyilvántartásba vétel és az esetleg ebből következő tartós vagy ideiglenes megfigyelés nem szükségszerűen tették nyilvánvalóvá a megfigyeltek számára, hogy adott esetben ők „nemzetien" vagy ezzel összefüggésben irredentaként viselkednek – vagyis valaki ilyennek látta őket és ezt rögzítette is –, a regisztráción túllépő akció, legyen az egyszerű figyelmeztetés, eljárás vagy akár nem a hivatalos szervektől származó feljelentés, már tudomására hozta és állásfoglalásra késztette ezzel kapcsolatban. Vajon amit a hatóság nemzetinek vagy egyenesen irredentának lát, az valóban ilyen tartalmú volt-e, és még ha valóban az is volt, vajon megfelelt-e a cselekvő szándékának és gyakorlatának a hatóságok vagy a feljelentők értelmezése a nemzeti tartalom viszonyáról a román fogalmához?

De még az egyszerű kategorizálás, az irredenta fogalmának megtöltése tartalommal sem puszta mechanikus folyamat, éppen a fogalom elnagyolt jellege miatt. Mivel az irredenta tartalma messze nem egyértelmű, ez valódi döntési helyzetet jelentett az alkalmazó számára is. Mindenkit besoroljon-e, aki a fogalom tág értelmezésébe beleeshet, vagy csupán azokat, akik esetében cselekvést is észlelt? Ehhez járul még a fentről és az adott közegből érkező elvárások sora, amelyek maguk is az irredenta fogalmának meghatározását jelentik, hiszen éppen azt közvetítik, hogy kit vagy kiket és miért kellene ilyenként kezelni. Az időnként egymással is ütköző elvek, normák, és a benyújtandó jelentések sora sokszor inkább kitágította és nem szűkítette a hatalom képviselői, sőt a csoportba sorolandók cselekvési lehetőségeit. Ennek megfelelően a „hogyan lett az irredenta?" kérdésre válaszolva legalább annyira fontos az anomália, a látszólag nem irredentaként, mégis irredentának minősített, vagy látszólag irredenta, mégis kimaradt személyek esete, mint az egyértelmű helyzetek.

Érdemes ismét az általános képből és fogalomhasználatból kiindulni. A korszakot általában is nagyfokú paranoia, kémhisztéria és a magyarországi irredenta mozgalmaktól való félelem jellemezte. Ennek alapján aztán bárkit gondolkodás nélkül megbélyegeztek, mint például Jászi Oszkárt is, akiről 1919. szeptember 1-én egy rendőrségi jelentés mint sovinisztáról beszélt, akinek románellenes érzelmei közismertek.[321] A Sziguranca és a kémelhárítás később is állandóan arról küldött jelen-

[320] ANSJ TM Prefectură Județului Severin, 40/1932. f. 1.

[321] ANIC DGP 18/1919, 1. f. 30513/919, 1919. szeptember 1.

Egry Gábor 10 28.indd 318 2015. 10. 28. 16:04:11

téseket, hogy Erdélyben az Ébredők és a Rongyos Gárda szervezkedik, nagyszabású kémszervezetet épít, és a revízióra készül – a résztvevők pedig a Szent Koronát ábrázoló pecsétgyűrűről és a „Nem, nem, soha!" jelszóról ismerik fel egymást.[322] Akármennyire abszurdnak is tűnik mindez – noha a korszakban elég sok kiérleletlen magánakcióra is sor került –, a Román Nemzeti Párt lapja, a kolozsvári *Patria* és nyomában az *L'Independance Roumanie* 1921 elején terjedelmes írásban ismertette a magyar irredentának adott állítólagos budapesti utasításokat. Eszerint minden vállalkozásban részt kell venniük, meg kell őrizni, sőt gyarapítani a magyar vagyont, bojkottálni kell a román vállalatokat, vezető szerepet kell játszani a gazdasági életben. Továbbá a nemzeti öntudatot egyletek, könyvtárak létesítésével kell fenntartani. Magyar iskolába kell járatni a gyerekeket, magyar ruhában kell járni, minden házban őrizni kell Magyarország térképét és a magyar zászlót. Emellett ki kell használni a belső feszültségeket, együttműködni a szocialistákkal, republikánusokkal, svábokkal, szászokkal, feltüzelni a parasztokat és a vasutasokat, szítani az antiszemitizmust. Állandóan érintkezést kell fenntartani Budapesttel, és fegyvereket kell elrejteni.[323] És nem is az a kérdés, létezett-e ilyen utasítás – ilyen formában nem valószínű, de külön-külön lényegében mindegyik felmerült vagy a hivatalos magyar politikában, vagy magánkezdeményezésekben[324] –, hanem az az összkép, ami az irredentáról alkotott román elképzelésről kirajzolódik. Ha felidézzük az előző eseteket, látható, hogy a kategorizálás fogalmilag lényegében egybevágott az idézett cikkekkel.

Sok más dokumentum is igazolja, hogy az irredenta keresése a későbbiek során is együtt járt a paranoia különböző tüneteivel. A Sziguranca körleveleiben gondosan ismertették a legabszurdabbnak tűnő rémhíreket is, például azt, ami szerint Budapestről elrendelték, hogy az Országos Magyar Párt minden tagja köteles legalább egy fegyvert elrejteni, és településenként legalább 10 fegyvert kell felhalmozni.[325] Egy másik alkalommal a Budapesten élő nagyváradiakat leplezték le, mivel rendszeresen összegyűltek az Újvárosi Kávékörben, és csak a propaganda fokozásáról beszéltek. Éppen ezért határozták el, hogy Fehér Dezső, a *Nagyváradi Napló* igazgatója adjon ki egy albumot, a „legelhivatottabb Budapestre menekült erdélyi harcosok fotóival", „Nagyváradi véndiákok" címmel.[326] Egy szintén 1936-os körlevél általában jelentette ki, hogy habár a romániai kisebbségek a legteljesebb szabadságnak örvendenek Európában, lojalitásuk nem felel meg ennek. Ellenkezőleg, felforgató eszméket táplálnak, és bármilyen államellenes akciót támogatnak.[327] A körlevél ezzel együtt azt is kiemelte, hogy a magyarok esetében a parasztok és a munkások megnyerhetők, az irredenta mozgalom vezetőségét „mágnások és nagybirtokosok" adják, sőt Bethlen Györgynek grófi címe van, és Bethlen István testvére [sic! – valójában távoli unokatestvérek voltak], az irredenta legfontosabb eszközei pedig az egyházak és szervezeteik, a Nőszövetségtől a kórusokig. Vagyis – mint azt az irredenták csoportjának társadalmi összetételéből és a fogalom alkalmazásából is láttuk – mindenki gyanús volt, aki a középosztályba tartozott, és minden egylet indoklás nélkül irredenta fészeknek minősülhetett.[328]

[322] Scurtu–Boar (eds) 1995, 59. dok.

[323] Amire a magyarok készülnek. Román lapok rémlátása. *Brassói Lapok*, 1921. február 9.

[324] Bárdi Nándor 2013, 240–241., 360–377.

[325] ANIC DGP 122/1936, 83. f.

[326] ANSJ MS Direcția Regională MAI MAM dosar 2917. f. 40. 1935. január 29.

[327] Uo. dosar 1865.79. f. Nr. 138. conf. Pers. 1936. december 28. A Direcția Generală a Poliției 75173/936 nota informativa átirata.

[328] Számos további példát hoz – kirtikátlanul ismertetve az állambiztonság és a kémszervezet jelentéseit – Spânu 2010.

Egry Gábor 10 28.indd 319 2015. 10. 28. 16:04:11

Egyedi esetekben ez könnyen meg is történt, például Abrudbányán, ahol 1939-ben Kibédi Géza református presbitériumi elnököt „hamis embernek" minősítették, aki úgy tesz, mintha a románok barátja lenne, és ezzel az indoklással vették fel az internálandók listájára. Székely János római katolikus pap esetében ezt azzal indokolták, hogy ő finanszírozza a magyar irredentát, és tartja a kapcsolatot a kolozsvári központtal. Tarr Mihály református lelkészt a legfontosabb magyar szónoknak minősítették, a város magyar irredentája középpontjának.[329] Székely Jánost 1941-ben már úgy tartották nyilván, mint aki a háttérből működik, a magyar közösségről pedig megállapították, hogy az egyleteken, főként az egyházakon keresztül tevékenykedik,[330] bár ekkor már létezett a magyarság hivatalos szervezete, a Magyar Népközösség is, Gyárfás Elemér vezetésével.

Nem mintha a terjedő paranoia különleges jelenség lett volna. Valójában szinte mindenhol nagyon is része az állambiztonsági működés logikájának, hogy amikor a vezetés meggyőződéssel vallja valamilyen titkos és ellenséges csoportosulás létezését, akkor az ezek felderítésére irányuló kísérletek teljes vagy viszonylagos sikertelensége elvezet a gyanú szétterítéséhez, és végül már azok lesznek a leginkább gyanúsak, akik a legkevésbé lehetnének azok. Ehhez általában hozzájárultak a bonyolult hatalmi és intézményi struktúra különböző pontjain elhelyezkedő szereplők eltérő érdekei is. Közülük néhányan a veszély képzetének fenntartásában érdekeltek, esetenként éppen ezzel ásva alá versenytársaik helyzetét.[331]

Ezzel együtt nehéz eldönteni, hogy az általános szemléletnek megfelelő besoroláson túl valójában mit is tartottak irredentának egy-egy esetben, egyáltalán mit értettek meg abból, amit feltárni véltek, hallottak vagy olvastak. Nem csupán az olyan viccbe illő esetekről van szó, mint a regáti csendőröké Árapatakon, akik megkérdezték a falusiakat, hogy az új unitárius lelkész fogadására állított diadalkapun olvasható „Isten hozott!" felirat mit jelent, mire azt a választ kapták, hogy ez régi magyar harci kiáltás, amit természetesen kellő rémülettel jelentettek is.[332] Botár Gáspár baróti római katolikus paptól például elkobozták sérelmezett beszédének a szövegét, ebben azonban nem szerepeltek az irredentának minősített részek (az állami iskolák megölik a magyar nemzetet, a magyarok alávaló napokat élnek), ezeket csak a fültanúk – ortodox hívek! – említették. A beszédben található allúziós sértéseket viszont észre sem vették, noha elég egyértelműen utaltak a románok alacsonyabbrendűségére.[333] De felidézhetjük a karánsebesi felirat már említett ügyét, vagy Márton Balázs kézdivásárhelyi elemi iskolai igazgató esetét, akiről azt tudakolták a csíki csendőrök, hogy 1932-ben kitűzette-e kiránduló diákjaival Tusnádfürdőn a zsidó Adler Alfrédtól vett irredenta jelvényeket, és visszajuttatták-e ezeket Farkas tusnádfürdői állomásfőnök közvetítésével Adlernek? A válaszból kiderült, hogy Márton már 1928-ban elköltözött a városból, csak a nyarait tölti tusnádi üdülőjében. A másik két személyről Kézdivásárhelyen nem is hallottak.[334] Vagy éppen említhető Glattfelder Gyula csanádi püspök esete is, akit részben azért jelentett fel Temes-Torontál megye prefektusa, mert 1921-ben nem tartott istentiszteletet a király névnapján, míg az első magyar királyén igen. Amikor ezt a prefektus számon kérte, Glattfelder közölte vele,

[329] ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție Cluj, inventar 399. dosar 82. 9., 12. f.

[330] Uo. dosar 64. 13. f.

[331] Snyder 2007, 126–132.

[332] Scurtu–Boar (eds) 1995, 47. dok. 225–226.

[333] Egry Gábor 2012d, 40–41.

[334] ANSJ MS Direcția Regională MAI MAM, dosar 2917. 108. f.

Egry Gábor 10 28.indd 320 2015. 10. 28. 16:04:11

hogy láthatóan nem ismeri a katolikus vallást. Az ügyet az igazságügyi minisztériumba felterjesztő tisztviselő meg is jegyezte, hogy ez biztosan nem számít sértésnek, a miniszter pedig nem is tartotta szükségesnek a büntetőeljárás elindítását.[335] Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy máskor meg egy-egy egyszeri cselekedet elég volt ahhoz, hogy valaki lényegében örökre irredenta maradjon, sőt akár még az internálandók listájára is felkerüljön. Ehhez pedig még az sem kellett, hogy valaki ellen eljárás induljon, akár már a hűségeskü letételének megtagadása 1919-ben elég lehetett ahhoz, hogy 1943-ban még mindig számon tartsák.[336] Persze ennél komolyabb ügyek is gyakran előfordultak, megjegyezték, ki teljesített szolgálatot a Regátban az első világháborús megszállás idején, ki vett részt románok meghurcolásában, ki volt tagja a Magyar Nemzeti Gárdáknak vagy a Székely Hadosztálynak, ki szervezett lázadást a bevonuló román csapatok ellen, és persze később ki sértegette a pópát, ki tagadta meg, hogy a hadgyakorlaton telefont vezessenek be az iskolába és így tovább.[337]

Csakhogy éppen a nyilvántartásba kerülés esetlegessége, a megindult büntetőeljárások nem is ritkán felmentő végkimenetele veti fel ismét a kérdést, hogy vajon mennyire tekinthetők ezek jól megragadható kritériumnak az irredenta fogalma kapcsán? Egyáltalán miből lett ügy és miből nem, ha egyszer mindenki gyanús volt, és bárkit be lehetett sorolni pusztán a viselkedése vagy a foglalkozása alapján? Néhány fent említett esetből is látszik, hogy a legfontosabb tényező a hivatalnokok és rendőrök jóindulata, esetleg a helyi viszonyok ismerete vagy azok nyomása volt. A hosszúfalusi csendőrparancsnok akár úgy is dönthetett volna, hogy a magyar reformátusok bálján viselt szász ruha irredenta, de mivel helyben nem a reformátusok, hanem a magyar evangélikusok tűntek veszedelmesebbnek, engedékeny maradt. És talán az is nyomott valamit a latban, hogy az említett bálon románok is részt vettek. Csakúgy, mint a fogarasi Református Nőegylet bálján, ahol abból kerekedett baj, hogy az olthévízi munkás, Kulcsár Dénes botrányt csapott, amikor mások román dalokat énekeltek. Őt fel is jelentették, de a máshol eleve gyanúsnak minősülő Nőegyletet nem érte támadás.[338]

A román jelenlét fontosságára utal a magyar dalkörök 1932-es nagyenyedi találkozója is. A dalköri mozgalom vezetője, Inczédi-Joksmann Ödön, az OMP ügyvezető elnöke az internálandók listájának is szereplője volt. Augusztus elején 25 magyar férfi- és vegyeskar vett részt a találkozón, ami a rendőrség beszámolója szerint „nem szűkölködött a magyar jellegzetességekben", de mégsem sértette a román érzelmeket, ami az általános irredenta fogalom és az egyedi esetek tükrében igen meglepő állítás. Viszont a programból kiderül, hogy a rendezvény fővédnöke a prefektus volt, továbbá Aurel Albini polgármester, és ebbéli minőségükben osztoztak többek között Szász Pállal (szintén internálandó), az OMP megyei és Fogarassy Alberttel, az OMP helyi elnökével. A kórusok az első este szerenádot is adtak, a prefektust képviselő Oniga Ştefannak.[339] Persze ez

[335] ANIC Min. Just., Direcția Judiciară, inventar 1116., 98/1922. 15. f.

[336] ANSJ TM Legiune Jandarmilor Severin, inventar 828. 42/1943, 426. f. A facsádi magyar közösség vezetőjéről, Perjési Jánosról jelzik, hogy gyanús elemként tartják nyilván, mert 1918 előtt szolgabíró volt, és nem tett hűségesküt.

[337] ANIC DGP dosar 5/1933.

[338] ANSJ BV Legiunea de Jandarmi Braşov, Biroul Poliției, inventar 24. 10/1936 48. f.; ANSJ BV Legiunea de Jandarmi Făgăraş, inventar 476., 18/1938 1., 7–11. f.

[339] ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție Cluj, inventar 399. dosar 197., 144–145. f. Inczédi-Joksmann egyébként külön műsort adott magyar nótákból.

sem mindig jelentett biztonságot, mint láthattuk, Kibédi Géza Abrudbányán hiába „tetszelgett" a románok barátjának szerepében.[340]

Néha nyilván az is segített, ha egy rendezvénynek engedélye volt, az akár a különböző hatóságok egymás elleni kijátszására is lehetőséget adott. A máramarosszigeti Sziguranca által „teljes mértékben" irredentának tartott *Csókos asszony* és *Marica grófnő* előadását 1926. július 9-én először betiltották – a társulat vezetője nem tudott engedélyt felmutatni, csupán azzal érvelt, hogy más városokban is játszottak –, de egy héttel később a darab már rendelkezett a nagyváradi művészeti felügyelőség engedélyével, annak ellenére, hogy időközben a Sziguranca kiderítette, hogy egy 1925. augusztus 21-i körrendelet betiltotta.[341] Az engedély azonban ismét csak sokszor a helyi viszonyok ismeretétől függött, ám – tekintettel arra, hogy a csendőröket és rendőröket időről időre áthelyezték az ország más részébe – ezzel nemritkán nem a helyi, hanem a magasabb parancsnokok rendelkeztek. Apácán 1936-ban az őrsparancsnok be akarta tiltani az ifjúság szokásos farsangi mulatságát, amikor a legények speciális viseletben – ez a csendőr szerint magyar nemzeti színeket adott ki – körbe járták a falut, énekeltek, majd elvonultak a kocsmába, inni, enni, mulatni. Közben pedig, noha a kiskorúakat is magukkal vitték, a lányok és az ifjak el-elmentek „mint a disznók mindenféle disznóságot csinálni". Felettesei azonban a közeli Barcaföldvár csendőrparancsnokára hallgattak, aki azt javasolta, hogy a régi szokást ne zavarják meg, inkább jelentsék fel utólag, ha valaki valamit elkövet.[342] Mint láttuk, hasonlóképpen a felsőbb szintű hivatalnokok ismerték jobban a helyi viszonyokat (pontosabban az azok részét jelentő magyar katolikus ünneprendet) Glattfelder Gyula esetében, és ugyanez történt Hirschler József kolozsvári esperessel is, aki ellen szintén nem indult eljárás.[343]

Néha inkább csak sejthető, hogy a helyi viszonyok elsősorban a község, a város vagy akár a megye elitjének jó társadalmi kapcsolatait jelentették, és ilyenkor az is előfordult, hogy a hatóságok igyekeztek eltussolni azoknak az ügyeit, akiket egyébként irredentaként meg kellett volna figyelniük, sőt meg is figyeltek. Ezt sejteti egy-egy pópa panasza, miszerint a helyi csendőrök a magyarokkal fraternizálnak, és ezért azok bátran sértegetik őket, és erre mutat egy névnapi ünnepségen történt kisebb botrány eltussolása is. Különösen az utóbbi eset érdekes, hiszen Kémeren a román községi titkár névnapján a csendőrparancsnok, az állatorvos, a jegyző és kisasszonyok mellett a falu két magyar lelkésze, Tóth Márton és Máté Lajos is részt vett, akik ittasan el is törték a király képének és a nemzet ikonjának üvegezését. A hatóságok azonban nem kezdeményeztek eljárást, amikor pedig egy névtelen feljelentés érkezett, a zilahi főügyész szépen eltussolta az ügyet, és ezért feletteseitől még dicséretet is kapott.[344] A megfigyelők itt inkább védték, mint ellenőrizték a megfigyelteket.

[340] ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție Cluj, inventar 399., dosar 82, 9–12. f.

[341] ANIC DGP 50/1926, 2–4. f. A darabok irredenta jellegét a magyar viselet, a magyar nóta és a magyar nemzeti színek alapozták meg. Ez a rendőrök szerint sértette a román nemzeti érzületet, különösen amikor a szinte kizárólag magyarokból és zsidókból álló közönség hangos tetszésnyilvánításban tört ki.

[342] ANSJ BV Legiunea de Jandarmi Brașov, inventar 24., 10/1937, 37. f. Notă informativă Nr. 3. 1936. február 18., 43. f. Nr. 6. 1936. február 26. Miután a mulatság botrány nélkül lezajlott, mindkét csendőrparancsnok magának tulajdonította a sikert.

[343] ANIC Ministerul Justiției, Direcția Judiciară, inventar 1116. 95/1923, 42–43. f.

[344] ANIC Ministerul Justiției, Direcția Judiciară, inventar 1117. 85/1934. 201–206. f. A társaság egyébként a csendőrség által használt mértékegységgel 36 kg bort, 1-1 kg cujkát és likőrt fogyasztott el.

Egry Gábor 10 28.indd 322 2015. 10. 28. 16:04:12

Persze néha éppen a közös szórakozásból vagy szenvedélyből lett a baj. Silviu Dragomir történészprofesszor és Augustin Maior fizikaprofesszor a kolozsvári egyetemről vélhetően nem is az általuk, úgy tűnik, rendszeresen hallgatott budapesti rádióadások miatt tettek feljelentést, hanem azért, mert egy meg nem nevezett református püspök 1932. március 15-i rádió-előadása nyomán a magyar szomszédok talán túlzottan lelkesedtek, illetve emellett még azért is, mert a szokásos irredenta szövegek mellett a püspök a románokat a Balkán szemetének nevezte, amit már sértőnek tartottak.[345] De még ekkor is csak annyit tettek, hogy megkérték a főügyészt, jelezze a kormánynak, hogy a budapesti rádióadás minden héten olyan műsorokat ad, amelyek nemcsak irredenta tartalmúak, de sértők is Romániára. Itt egyúttal egy eddig még nemigen ismert kategória jelenik meg: irredenta, de nem sértő Romániára. Nagyon úgy tűnik, hogy az egyébként a politikában is aktív Dragomir és az inkább a tudománnyal foglalkozó – rádióamatőr – Maior számára az irredenta megmaradt elsősorban politikai fogalomnak, a magyar rádió hallgatása vagy akár kommentálása nem büntetőfeljelentés alapjául szolgált, hanem egyszerűen olyan politikai fellépést kívántak, amely megakadályozza, hogy Budapestről sértő tartalmú szöveget sugározzanak.

Ez az a pont, ahol mintegy körbeérve érdemes pillantást vetni az elvárások és az ezekre adott reakciók dinamikájára is. Hiszen a helyi viszonyok hatása, figyelembevétele részben éppen azt jelenti, hogy mennyire tesznek eleget az irredenta kezelésében a fentről vagy akár az adott településről, de egy másik társadalmi csoportból, személyi körből érkező elvárásoknak. Mint láthattuk, az általános kép az volt, hogy Romániában az irredenta állandó, nagyszabású és tulajdonképpen felszámolhatatlan probléma.[346] Ehhez képest a jelentések meglepően sokszor tartalmaztak rövid fordulatokat, melyek arról szóltak, hogy az adott településen, körzetben nem történt semmi érdemleges az irredenta kapcsán. Más esetben egyedi megfigyelések során nem sikerült semmi kézzelfoghatót találni, noha mindenki meg volt győződve arról, hogy az adott személy irredenta vezető. Néhány esetben ezt technikai okoknak tulajdonították, például nem állt rendelkezésre a minőségi ügynökökre költhető pénz.[347] Máskor – mint a karánsebesi feliratot kifogásoló csendőrparancsnok felettese tette – a beosztottak butaságát tartották a sikertelenség okának.[348] A legtöbb helyen pedig megkíséreltek verbálisan alkalmazkodni.

1937 augusztusában a dési, a szamosújvári és az abrudbányai rendőrkapitányságok azonos szövegű levelet kaptak a kolozsvári rendőr-felügyelőségtől. A kapitányságok rendszeres jelentéseiben ekkor már hónapok óta csupán annyi szerepelt az irredentáról, hogy „a kisebbségek körében semmi fontosabb nem történt, ebben a hónapban propagandájuk ünnepség szervezésére korlátozódott". A rendőr-felügyelőség felhívta alárendeltjei figyelmét arra, hogy köztudomású az erdélyi magyarok törekvése saját homogenitásuk és nemzeti egységük megőrzésére, és ehhez nemcsak a politikai, hanem egyéb szervezeteik is hozzájárulnak. Az is közismert – folytatta a levél –, hogy ezek a szerveződések elsődlegesen irredenta propagandát folytatnak. Ezek alapján a jelentésekben látványos ellenmondás tapasztalható, az a gyakori megállapításuk, hogy a kisebbségek körében

[345] Uo. 111/1932, 3. f. Parchetul Tribunalului Cluj, P. Pop prim-procuror, 1932. március 23.

[346] Hasonló következtetésre jutott a zsidókkal kapcsolatban Kate Sorrels is (2002, 14–15.).

[347] Szamosújvárról jelentették, hogy nincs pénzük elsőrangú informátorok megfizetésére, így csak másodkézből származó anyaghoz jutnak hozzá. ANSJ CJ Inspectoratul de Poliţie Cluj, inventar 399. dosar 683., f. 184. 199/1938 conf. – A személyi állomány minősége az állambiztonságnál és a rendőrségen egyébként számos okból igen sok kívánnivalót hagyott maga után. Călinescu 1990, 232.; Spânu 2010, 172–173.

[348] ANSJ TM Legiunea Jandarmilor Severin, inventar 828., 42/1943, f. 361–362.

Egry Gábor 10 28.indd 323 2015. 10. 28. 16:04:12

semmi gyanúsat nem észleltek, csak azt jelezheti, hogy nem veszik komolyan a feladatot. Mivel minden magyar szervezet célja a propaganda, az ottani szervezetek sem lehetnek kivételek.[349] A dési rendőrség a következő jelentésétől kezdve meg is változtatta a gyakorlatát. Ettől kezdve folyton egy másik sablonszöveget írtak: „a kisebbségek most is úgy viselkednek, mint eddig, különösen a magyarok mulatságokat, kultúresteket szerveznek a jól ismert céllal, vagyis a kisebbségek összefogására és a propaganda pénzügyi alapjának összegyűjtésére".[350] Hasonló alkalmazkodási taktikára találhatunk egyedi esetekben is. A dicsőszentmártoni Némethy Albert, az állomási resti bérlője elleni névtelen feljelentés kivizsgálása egyheti szoros megfigyeléssel sem hozott eredményt. Némethy a vele rendszeresen elbeszélgető rendőrügynöknek panaszkodott 366 lejes nyugdíjára, a megélhetési költségekre, az adósságrendezésre, amin több tízezer lejt bukott, de hiába „nagy magyar", ahogy az ügynök fogalmazott, nyilvánosan semmit sem mondott, és nem vett részt a magyarok megbeszélésein, találkozóin sem. Az ügynök beszámolóját a megyei főügyésznek – tőle kapták a névtelen feljelentést – továbbító rendőrparancsnok a lényeget tekintve nem is másította meg, de azért megjegyezte, hogy Némethy magyar soviniszta, éppúgy, mint minden magyar a városban, bár ettől még a névtelen feljelentő által neki felróttak egyszerű, komolytalan botrányokozásnak tűnnek. Mindenesetre megígérte, hogy továbbra is szoros megfigyelés alatt tartják, és amint elkövet valamit a feljelentésben foglaltak közül, fellépnek ellene.[351]

Mindkét eset jól mutatja, hogy megfelelő módon lehetőség volt az elvárásokhoz látszólag igazodva, valójában kibújni a fentről sugallt fogalomhasználat alól. A dési kapitányság egyenesen mintha gúnyt űzött volna feletteseiből, ha nekik ez kell, hát így fognak jelentéseket írni. De ettől még nem találtak több irredentát, és nem jelentettek olyan eseményekről, amelyek vélhetően a kisváros megszokott életéhez tartoztak. A dicsőszentmártoni parancsnok pedig éppen az irredenta általános és széles fogalomhasználata és az egyedi vagy konkrét cselevéshez kötődő értelmezés közötti különbség kínálta lehetőséget használta ki. Így lett Némethy soviniszta, mint minden magyar, és mégsem ugyanolyan irredenta – hiszen konkrétan nem lehetett semmit a számlájára írni, mert még a folytatólagos magatartás, viselkedés sem volt igazolható esetében. Ez formálisan ugyan nem mentesíthette a gyanútól, de a rendőrség ténylegesen nem foglalkozott vele többet, vagy legalábbis az amúgy is kevés ügynökük közül nem állítottak rá szorosan már senkit. A további figyelem kimerült abban, hogy megtapadt rajta az irredentagyanú.

Üres halmaz, vagy tele?

Látható tehát, hogy az irredenta fogalma Nagy-Romániában – szinte állandósulva – egy valójában felszámolhatatlan, folyamatos ellenőrzést kívánó problémát jelentett. Ezek közül azonban nem ez volt a legfontosabb; pontosabban a kommunista mozgalom legalább annyi figyelmet kapott, mint az irredenta, és ez utóbbi időről időre háttérbe szorulhatott más politikai jellegűnek minősített problémákhoz (főként a szélsőjobboldal térnyeréséhez) képest. A korszak első felében az irre-

[349] ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție Cluj, inventar 399. dosar 680., 25505/937, Cluj, 1937. augusztus 7., illetve uo. dosar 255. 168. f.

[350] ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție, Cluj, inventar 399. dosar 680., 462. f.

[351] ANSJ MS Direcția Regională MAI MAM, inventar 1235., Comisariatul de Poliție Târnaveni, dosar 1., 1–2. f. Jellemző ugyanakkor, hogy a sok energiával megfigyelt Némethy neve nem is szerepel az internálandók listáján. Uo. dosar 3.

Egry Gábor 10 28.indd 324 2015. 10. 28. 16:04:12

dentaprobléma emellett egy csoportba tartozott a román regionalizmussal is. Ennek oka többek között az volt, hogy az irredenta éppúgy összefüggésben volt az etnicitással (és a nemzeti hovatartozással). Lényegében mindkét problémát a Romániában élő nem román vagy nem megfelelően, nem eléggé román népesség problémájaként kezelték. Bizonyos erdélyi régiók román népességét elnemzetietlenítettnek tartották,[352] és ez olykor az irredenta fogalmának használatában is szerepet kapott, hiszen az is alkalmas volt az irredentaként történő besorolásra, ha valamit – mint az önkéntes tűzoltóságokat – pusztán csak nem románnak tekintettek, anélkül hogy meghatározták volna, hogy akkor milyen.

Az is látszik, hogy az irredenta kezdetben egy-egy csoport méretéhez kapcsolódott, és nem nélkülözte a területi dimenziót sem. A jelentésekben és nyilvántartásokban találkozhatunk magyar és német irredentával, időnként bolgárral, ukránnal is, de kisebb és főként reális területi fenyegetést nem jelentő nemzetiségek esetében a fogalmat már nem használták – így nem található tatár, török, görög vagy akár szlovák irredenta sem. A kivételek a zsidók voltak, az ő esetükben alkalmazták a fogalmat – de minden esetben egy másik, például magyar irredentaként jelennek meg. Csak a második világháború előestéjére fejlődnek ki az olyan keresztezett fogalmak, melyek már *„iudeo-maghiar"* irredentaként, vagy „leginkább irredenta-zsidó-magyar újság"-ként *(„cele mai irrdentisto-evreo-maghiar ziar"*[353]*)* jellemeznek valakit vagy valamit. Addig azonban (és részben még azután is) a zsidók esetében a magyar irredentát sokszor említették anomáliaként, akár csak a németek esetében.

Az irredenta kifejezésnek tehát ebben az értelemben nagyon is kemény etnikai tartalma van, mivel a nemzeti hovatartozás meghatározó szerepet játszott benne, amely hivatalos szemmel nehezen átléphető határ volt – még akkor is, ha egyébként egyes etnikai kategóriák inkább jogi, mint kulturális és nyelvi alapokon nyugodtak.[354] Erre a kemény etnikai tartalomra utal a fogalom konkrétabb tartalmának az a része is, amely a viselethez, a nemzeti színekhez, a magyar nyelvű dalokhoz, a szokásokhoz, vagy akár a nemzeti kultúrához és egyházakhoz köti az irredenta meghatározását. Mindez rögzített, állandó és csak egyféleképpen értelmezhető módon fogja fel az etnicitást, legyen az akár a látens, mindennapi,[355] akár a kivételes, egyedi. A lényeg, hogy aki piros, fehér és zöld színeket használ, az biztosan azért teszi, mert magyarságát akarja kifejezésre juttatni, aki csárdást táncol, az is, és aki megnézi a *Marica grófnőt,* az is ezzel a szándékkal teszi. A kultúra és annak fenntartása eleve csak irredentaként értelmezhető, a kultúra pedig maga az etnicitás, megteremtve az egyértelmű hozzárendelést.

Ezzel együtt az irredenta etnikai értelemben mégis a nemzeti közösség újraértelmezését, új határok megvonását jelentette. Társadalmi értelemben ugyanis a veszélyes irredenta csupán a középosztályt és az elitet foglalta magában, és ezenkívül még az alsó középosztály egy részét, eltekintve a szociáldemokraták sajátos esetétől. Mindez nem csupán a román politika magyarságfogalmával esett egybe, hanem szinte kezdettől meghatározta az állambiztonság működését is. Az igazi magyarok csoportja, akik irredenták is, nem foglalta magában a munkásokat és a zsidókat, annál inkább a tisztviselőket, a jogászokat, a joghallgatókat, az orvosokat, a „régi arisztokrata családok-

[352] ANIC DGP 5/1920, 43–44. f., Livezeanu 1995, 142–145.

[353] Feljelentés a *Temesvári Hírlap* vezetői ellen Radu Fulger aláírással, 1935. ANIC DGP 49/1921 vol. I., 164. f.

[354] Seres Attila–Egry Gábor 2011, 43.

[355] Erre vonatkozóan lásd Billig 1995, Edensor 2002.

ból való dámákat", az egyházi gimnazistákat és az iparosokat.[356] Tulajdonképpen az irredenta a tömegeket manipuláló középosztály, amely mindent megtesz pozíciói megtartása érdekében, és ez azt is jelenti, hogy az irredenta etnikai tartalma is elsősorban őket jellemzi, és kevésbé a többi társadalmi csoportot. Vagy megfordítva az összefüggést, az általuk képviselt magyarságszemlélet azonos a magyar etnicitással.

Az irredenta ilyen értelemben vett konzervativizmusát – hiszen a középosztály vezető szerepe a fennálló, a román nemzettel azonosított államrend társadalmi tartalmát egyáltalán nem veszélyezteti, sőt tökéletesen megfelel annak, szemben például a kommunista mozgalommal – világítja meg annak gendervonatkozása is. Különösen az irredentaként és kommunistaként nyilvántartott nők számának és foglalkozási megoszlásának különbsége sejteti, hogy az irredenta politikai kategóriaként lényegében kizárta a nőket, és ezzel azt is elvitatta, hogy egyáltalán játszhatnának politikai szerepet. Aki mégis bekerült, inkább a hagyományos női elit szerepnek köszönhette, de helyzetét tekintve megmaradt háztartásbelinek. Ezzel szemben a kommunista mozgalom a hatóságok szemszögéből nézve szép számmal magában foglalt a munkájukból élő és egyúttal kommunistaként a politikába is belépő nőket, ami akár ahhoz is adalék lehet, hogy miért tűnt az irredentánál is veszélyesebbnek az amúgy létszámát tekintve annál 1933-ban már nem jelentősebb mozgalom.[357]

Ezzel együtt az irredenta az iratokban nyilvántartott csoportként inkább koncentrikus körökhöz vagy a hagymához hasonlítható. Az internálandók csoportját a legveszélyesebbek körének tekintve látható, hogy rájuk maradéktalanul igaz az előbbiekben bemutatott középosztály-alapú meghatározás. Ez azonban nem gátolta a hatóságokat abban, hogy eljárást indítsanak akár munkások, akár parasztok ellen, és ezek a csoportok, elsősorban a parasztok, de akár a munkások is, az internálandók listájánál kisebb téttel bíró nyilvántartásokban is megjelennek irredentaként. (Sőt egy ízben még a szocialista-irredenta fogalmának lehetősége is felvillant.[358]) A Brassó megyei irredenták listáján 1936-ban már 15 földműves szerepelt – ebből 10 Krizba községben –, és rajtuk kívül 30 másik gyanús személy.[359] Ezzel együtt a középosztályi dominancia ezen a körön belül is világos, és a besoroltak foglalkozásuk szerint is megfelelnek az irredentáról alkotott általános képnek.

Az irredenta fogalmának egyedi alkalmazása más tekintetben sem felelt meg mindenáron az általános fogalomnak. Amikor valakinek a viselkedéséről, cselekedeteiről kellett eldönteni, hogy irredenta-e vagy sem, akkor a helyi viszonyokból és a magyarok ismeretéből adódóan rés támadt a fogalom és annak alkalmazhatósága között. Ezt a rést csupán önkényesen lehetett kitölteni, ami egyszerre biztosított tág teret az alkalmazók számára, de meg is kötötte a kezüket. Ráadásul a fogalmat alkalmazók sem azonos módon viszonyultak mindenkihez, nem egy esetben céljuk inkább az volt, hogy ne fedezzék fel az irredentákat, mintsem azok megtalálása és megfigyelés alá vonása. Az államhatalom különböző szintjei és szervei közti viszonyok, a különböző helyi kapcso-

[356] ANIC DGP 5/1920, 41–42. f. A nagyváradi Sziguranca jelentése 1920 júniusából.

[357] A kommunista mozgalom tagjainak a Sziguranca által kimutatott száma 1933-ban 11 203 fő volt, a következő években 10 ezer fő körül ingadozott. Spânu 2010, 228. – Feltehető azonban, hogy az irredenta csehszlovákiai fogalmának hasonló vizsgálata jelentős különbséget mutatna ki a fogalom tartalmát illetően, nemcsak a nők esetében, hanem az esetleg kirajzolódó társadalmi csoport jellemzői kapcsán is. Ezt azonban csak további kutatások tisztázhatják.

[358] ANIC DGP 4/1920, 64. f.

[359] ANSJ BV Legiunea de Jandarmi Braşov, inventar 24. 10/1936. 148–155. f.

Egry Gábor 10 28.indd 326 2015. 10. 28. 16:04:12

lati hálók, a kapcsolati tőke, a többségi társadalomba való beágyazottság, netán a korrupció olyan tényezők voltak, amelyek komoly hatással voltak az egyedi megítélésére.

A fogalom amúgy is túl tág volt ahhoz, hogy ne legyen végül lényegében meghatározhatatlan, és így bárkit, avagy senkit sem lehetett irredentának minősíteni. Részben valószínűleg ezzel függ össze az is, hogy az általában vett irredenta megjelölésnek, vagyis amikor nem konkrét, esetleg eljáráshoz vezető cselekedettel szembesültek a hatóságok, meglepően ritkán volt komoly következménye. Ritkán, legalábbis ahhoz képest, milyen hatalmas mennyiségű iratot termelt erről a közigazgatás és az állambiztonság, és hány emberről jegyezték fel legalább egyszer valamilyen összefüggésben ezt a minősítést. Önmagában, konkrét cselekedet nélkül a minősítés nemigen járt hátrányos következménnyel. A már említett Révész Ernő, akiről a Sziguranca végig dossziét is vezetett, például rendszeres üzleti kapcsolatban állt a prefektúrával, ahonnan köteleségtudóan ki is fizették a leszállított papír és irodaszer árát.[360] Büntetőeljárást a hatóságok még az Antonescu-rezsim idején sem sokszor alapoztak kizárólag erre az általános minősítésre.[361] Sőt az is megtörtént, hogy már irredentaként elbocsátott közalkalmazottat visszavettek az állásába.[362] Persze ez nem jelentette azt, hogy más esetekben ne alkalmatlankodtak volna már jóval korábban is, például vonakodtak kiadni a rádióengedélyeket, még akkor is, ha egyébként a kérelmező ellen pusztán magyarsága szólt.[363]

Ezzel együtt a fentről érkező vagy helyben megfogalmazott elvárások fokozatosan utat törtek maguknak, a hatóságok legalább retorikájukban alkalmazkodtak ahhoz az igényhez, hogy mindenhol észleljék az irredentákat és az irredentát. Ennek néha nagyon is ironikus következményei lehettek. Így például hirtelen politikai váltás esetén maga a belügyminiszter utasította a megyei vezetőket, ne jelentsenek annyi képtelenséget a németekről.[364]

Bár az előbbi eset a fogalom elkerülhetetlenül politikai jellegét mutatja, a társadalom formálása szempontjából annak etnikai, nemzeti tartalma legalább ennyire volt fontos. Láthattuk, hogy az irredenta egyfelől újradefiniálta a magyarság tartalmát, másfelől kiemelten nemzetinek minősített bizonyos tárgyakat, eseményeket, gyakorlatokat és cselekedeteket. Bár ezek egy részét mások és más körülmények között nyilván ugyanígy nemzeti tartalommal ruházhatták és ruházták fel, nehéz elképzelni, hogy az állam képviselőinek aktivitása ne befolyásolta volna szélesebb körben azok megítélését. Részben felhívta rájuk a figyelmet, részben állásfoglalásra késztethetett, részben pedig megnyitotta az azonosulás lehetőségét is, vagyis új, kiterjesztett értelmet adhatott

[360] ANSJ MS Prefectură Județului Mureș, inventar 314. 451. 1703. sz. alatt.

[361] I. Peschir, a Timiș-Torontál megyei csendőrparancsnok 1942. augusztus 27-én közölte beosztottaival, hogy szeptember 15-ig készítsék el a Hangya Szövetkezet betiltását lehetővé tevő dokumentációt, minden tagjáról igazolják irredenta tevékenységét. Bár a Hangyát az állambiztonság irredenta szervezetként tartotta számon, és tagszervezeteit is megfigyelte, Peschir akciója kudarcba fulladt, beosztottai semmi ilyen bizonyítékot nem találtak. ANSJ TM Legiunea Jandarmi Timiș-Torontal, inventar 620. dosar 8., 58. f.

[362] Olga Bejincă tanítónőt 1941-ben elbocsátották állásából, mert magyar nyelvű énekeket tartalmazó könyvet találtak nála. Egy évvel később egy másik községben viszont állást kapott az iskolában, noha férjét vasgárdistaként (!) tartották számon, apját pedig szintén magyar irredentaként, aki nem tett esküt 1919-ben, igaz, ellene még semmilyen bizonyítékot nem találtak. ANSJ TM Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, inventar 620. dosar 84. 11–13. f.

[363] ANSJ MS Direcția Regională MAI MAM, inventar 1235., dosar 2898., 145–146. f. Nagy Mihály rádióengedélykérelmének ügye. Ez azonban valóban inkább vonakodást jelentett, Erdélyben a rádióengedélyek birtoklóinak döntő többsége kisebbségi volt még az 1940-es évek elején is.

[364] ANIC Ministerul de Interne, Cabinetul Ministeriului, 11/1941 vol. II., 17. f.

Egry Gábor 10 28.indd 327 2015. 10. 28. 16:04:12

az egyes gyakorlatoknak és tárgyaknak, egyúttal pedig hozzájárulhatott ahhoz, hogy az etnicitás a mindennapok gyakorlataiban is egyre fontosabb szerephez jusson.

Mivel azonban az irredenta fogalmának etnikai tartalma meglehetősen merev volt, ez egyúttal azt is jelentette, hogy az állam az etnikai kategóriák tartalmának rögzítéséhez és egyneműsítéséhez is hozzájárult, alkalmanként kifejezetten ezt célozta. Ez egyáltalán nem volt független attól sem, hogy az irredenta fogalmában lojalitás és etnicitás is szorosan összefonódott. Mivel az irredenta fogalma tág értelemben nem volt egyéb, mint a nemzeti kultúra és a nemzeti önazonosság fenntartásának kísérlete, és az állam már ezt is gyanakodva kezelte, mindez kizárta azt is, hogy a magyarsággal azonosított középosztály egyúttal lojális lehessen. Lojalitását csak az igazolhatta volna, ha lemond ezekről a gyakorlatokról, ami azonban a nemzeti kultúra újratermelésének végét is jelentette volna. (Mivel az irredenta csak kismértékben fogta át a munkások és parasztok csoportját, így az ő esetükben nyilván ez a kérdés sem ugyanolyan élességgel merült fel.) Ez azonban azt is jelenti, hogy a román állam számára a kisebbségi probléma csak akkor oldódott volna meg, ha a kisebbségi középosztály megszűnik kisebbségi lenni. A képlet megegyezik azzal, ami az észak-erdélyi magyar nemzetiségi politikát jellemezte 1940–1944 között: a modernizáció teremtette struktúrák és nemzeti intézmények felszámolása elégítené ki az állam biztonság iránti igényét, és igazolná egyben a kisebbség lojalitását. Ezzel azonban meg is szűnne a modern értelemben vett nemzeti kisebbség, ami maradna, az egy sajátos folklórt képviselő, nyelvileg különböző csoport.[365] Más tekintetben pedig szintén analóg azzal, amit a csehszlovákiai diskurzusok elemzésekor láthattunk. Az aktivista diskurzusból kirajzolódó magyarságfelfogás és főként annak „ellenkulturális", a magyarországi kulturális kánont felülíró, republikánus, munkás és népi tartalma lényegében megfelel ennek a megközelítésnek is.

Mindez megmutatja azt is, hogy – tekintettel a csehszlovákiai aktivista mozgalmakhoz hasonló törekvések viszonylag csekély befolyására[366] – az irredenta kategóriájából valójában csak egyetlen módon lehetett végleg kikerülni: az érintettek románná válásával.[367] Mindenki más potenciálisan részese maradt egy tartalmát tekintve továbbra is üres halmaznak, hiszen ha mindenki irredenta, akkor maga a besorolás értelmét és jelentését veszti, lévén alkalmatlan arra, hogy különbséget tegyen, és valóban osztályozzon. Legfeljebb arra lesz jó, hogy egyre abszurdabb helyzeteket szüljön. Ivanek Boleslav eibenthali (cseh község Szörény megyében) cseh tanító is csak így kerülhetett 1939 nyarán az internálandók listájára cseh irredentaként.[368]

[365] Egry Gábor 2010d, 103–105., 108–110.

[366] Beke Ibolya 2005, 346., 349–353.

[367] Erre példát kínál a második bécsi döntés utáni dél-erdélyi tisztviselői kar. Míg a megyei tisztviselők között még néhány évvel korábban is jelentős a kisebbségiek száma közép- és alsó szinten, és a városokban lényegében arányos létszámban találhatók, 1940 őszére a magyarok szinte eltűnnek. Târnava Mare megyében már csak 3 főt tüntet fel egy kimutatás, közülük azonban egy már „román, volt magyar", egy másik pedig „románosított magyar" megjelöléssel szerepel. Mindenki más elmenekült vagy eltávolították. ANSJ BV Prefectură Județului Brașov, inventar 347, 56/1940.

[368] ANSJ TM Legiunea de Jandarmi Severin, inventar 828. dosar.

Egry Gábor 10 28.indd 328 2015. 10. 28. 16:04:12

dc_1187_16

SZENTSÉGTÖRŐ SZÖVETSÉGEK? LOJALITÁS, SZOLIDARITÁS, NEMZETI ÖNAZONOSSÁG ÉS AZ ÁLLAM NAGY-ROMÁNIÁBAN

A Népszövetség hivatalnokai 1935-ben már biztosan hozzászoktak a romániai magyar kisebbséget érintő petíciókhoz. Noha ezeknek a kisebbségi sérelmek orvoslása tekintetében nem sok haszna volt,[369] de legalább arra lehetőséget adtak, hogy felhívják a nemzetközi közösség figyelmét a problémákra. Így aztán vélhetően senki nem lepődött meg, amikor 1935-ben és 1936-ban újabb petíciók érkeztek Romániából. Ezek tárgya több ezer kisebbségi tisztviselő állítólagos jogellenes és diszkriminatív elbocsátása volt a kötelező román nyelvvizsgák nyomán.[370]

Az erdélyi magyar sajtóban 1934 őszén jelentek meg a tudósítások a tömeges elbocsátásokról.[371] Ezeket Budapesten a Népies Irodalmi Társaság gyűjtötte össze, és annak gyűjteményéből utat találtak a romániai magyar kisebbség helyzetét és történetét ismertető tudományos igényűnek szánt munkákba is.[372] Ezek a kisebbségi magyarok helyzetét általában egyetlen sérelemsorozatként ábrázolták, a homogén román nemzetállam álmának jegyében elkövetett tudatos és folytonos állami üldöztetés következményének. A magyar propagandát régóta figyelők számára a megjelent cikkek és a benyújtott petíciók nem nélkülözték az iróniát, és volt némi paradox jellegük is, legalábbis annak tükrében, hogy a magyarországi közbeszédet már a húszas évek elejétől uralta, hogy az utódállamok közigazgatását teljes mértékben nemzetiesítették az új kormányzatok. Eszerint lényegében minden magyar közalkalmazottat és köztisztviselőt hamar eltávolítottak, és ezek Magyarországon, a létminimum környékén vagy az alatt éltek. Az Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) megdöbbentő adatai szerint Romániából 1918 és 1924 között 197 ezren menekültek Magyarországra. Közülük több mint 20 ezer főt mint állami, megyei, városi tisztviselőt vagy közalkalmazottat, továbbá állami közszolgáltató vállalatok alkalmazottjait regisztráltak.[373] Éppen a magyar közalkalmazottak szinte teljes körű korai elbocsátására vonatkozó állítások miatt

[369] A romániai magyar kisebbség 1939-ig összesen 47 petíciót nyújtott be. Ebből 25 érkezett 1934 előtt, 9 darab 1934-ben és 5 beadvány 1935-ben. Zeidler Miklós 2003, 79–80. Lásd még Eiler Ferenc 2009.

[370] Lásd a Népszövetségi Levéltár (Genf) C.337.1937.I dokumentumát. Köszönöm Zeidler Miklósnak, hogy saját gyűjtését rendelkezésemre bocsátotta.

[371] MMNL OL P1077, 9. k. 862–877.

[372] Lásd Mikó Imre 1941, 16–17., 170., 174.; Bíró Sándor 2002, 300–305. Az utóbbi az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején készült annak az anyagnak a felhasználásával, amelyet a magyar kormányzati szervek a magyar érvek alátámasztására gyűjtöttek az Erdély hovatartozásáról szóló vitában, de csak évtizedekkel később publikálták. Lásd még Nagy László 1944, 187–188.

[373] Mócsy 1983, 13., 53–54. Az adat érdekessége, hogy a hivatalos statisztikák szerint lényegében mindenkinek el kellett volna menekülnie. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a Királyhágón túl és a Bánságban az állami, megyei és városi igazgatásban, az igazságszolgáltatásban és a közoktatásban kevesebb mint 18 000 magyar nemzetiségű alkalmazott volt. (*1910. évi népszámlálás*. IV. rész. 722. oldaltól.) Ha ide vesszük a Romániához került partiumi és máramarosi területeket, akkor a 20 000 fő lényegében a teljes menekülést jelentette volna. Ennek azonban ellentmondanak a helyben maradt tisztviselőkről szóló, később részletesen ismertetendő adatok.

Egry Gábor 10 28.indd 329 2015. 10. 28. 16:04:12

tűnhetett volna ez az újabb panasz bárkinek valószínűtlennek, aki ismerős volt a magyar kisebbségi sérelmek világában.

Mégis, az 1934–1935-ös kisebbségi tisztviselői nyelvvizsgák sokkal többet árulnak el Nagy-Romániáról és a magyar kisebbségről, mint a propaganda nem túl meglepő kétszínűségét. A nyelvvizsgák jócskán túlmutatnak Románia és a magyarok leegyszerűsítő felfogásán, miszerint az államot egységes szereplőként csak a nemzetiesítés[374] szándéka hajtotta, miközben a magyarok ugyanilyen egyöntetűen szenvedtek ettől a politikától. A vizsgák betekintést engednek az egyéni azonosulás és önazonosítás stratégiáiba és módozataiba, a lojalitás és a nemzeti önazonosság különböző felfogásaiba, és ezzel ezek kialakításának és kimutatásának folyamatába is. Már a korszak identitáspolitikai diskurzusának is ezek voltak a fő elemei, noha még a kétpólusú szembenálláshoz igazítva. Ennek megfelelően azt vagy eleve adottnak, rögzítettnek tekintették, majd egyszerűen hozzárendelték az egyénhez, aki tehát nem formálja azt cselekvő módon, legfeljebb adott lehetőségekből választva megjeleníti, vagy, mint a lojalitás esetében, ismét csak valamilyen egynemű és formális kritériummal – román nyelvtudás – azonosították.[375]

Nem csak ezeknek a fogalmaknak és jelenségeknek valójában nagyon is vitatott jellege teszi azonban érdekessé a nyelvvizsgák ügyét. Maga a vizsgahelyzet, a népszámláláshoz hasonlóan, az önazonosság kivallatásaként is felfogható,[376] olyan helyzetként, amikor burkoltan vagy nyíltan rákérdeznek valakinek az önazonosságára, ezzel kikényszerítve az önazonosítás valamilyen formáját is.[377] Csakhogy a nyelvvizsgák összefüggésében megjelenő kérdés atipikus volt, nem arról szólt, kicsoda román és kicsoda kisebbségi, hanem arról, hogy miként szolgálhatja valaki nem románként Nagy-Romániát. Az állam eleve kijelölte azokat a közalkalmazottakat, akiket a kisebbségiek csoportjába sorolt, és arra kényszerítette őket, hogy valamiként kimutassák lojalitásukat Románia, közvetve pedig illojalitásukat más országok felé. Ebben a helyzetben, egyértelmű és részletes központi utasítások, irányítás híján, az állam képviselőinek hozzáállása legjobb esetben bizonytalan volt azt illetően, hogy milyen tesztnek vessék alá a vizsgázókat. A korszak szokásainak megfelelően a vizsgatémákat a vizsgáztatók teljesen szabadon választották ki, így lehetőségük volt arra, hogy a vizsgázókat lojalitásuk határozottabb és egyértelműbben etnicizált kinyilvánítására ösztökéljék, de arra is, hogy ilyen értelemben semleges témával háttérbe szorítsák az etnicitást. Közben persze a jelöltek számára is adott volt a lehetőség, hogy megválasszák stratégiájukat, és szövegeiket a vélt elvárásokhoz igazítsák, de azt is megtehették, hogy „igazi" önazonosságukat mutatják meg. Ebből a szemszögből nézve, a vizsgák olyan egyedi pillanatot jelentettek, amikor a vizsgázók rákényszerültek arra, hogy viszonyuljanak az etnicitáshoz és a lojalitáshoz általában, és persze saját etnicitásukhoz és lojalitásukhoz konkrétan, de úgy, hogy ennek során reflektálnak a nemzetállam etnikai tartalmára és az állam által megjelenített etnicitásra is. Ez termékeny talajt jelentett az etnicitást

[374] Brubaker 1996.

[375] A lojalitás fogalmának újraértelmezését lásd Haslinger–Puttkamer 2007, 1–16.

[376] Motyl 2010, 69–71.

[377] Brubaker–Cooper 2000, 14–17. Bár Motyl az identitás olyan felfogására épít, amelyet Brubaker és Cooper idézett cikke elutasít, de „vallatásos" modellje mégis nagyon közel áll az utóbbiak által felvázolt önazonosítás (identifikáció) fogalmához. Végső soron mindkét felfogás szerint az önazonosság és annak rétegei, elemei csupán olyan helyzetek során nyilvánulnak meg, amikor mindez fontossá válik, vagy szükség lehet kifejezésre juttatására. Az így megjelenő identitás viszont nem rögzített és állandó, hanem mindig magától az adott helyzettől függ.

Egry Gábor 10 28.indd 330 2015. 10. 28. 16:04:12

meghatározó és átértelmező egyéni cselekvés számára, vagy – Brubaker kifejezésével élve –, az etnicitás „megtörténésére".[378]

Éppen az egyedi esemény, illetve annak elő- és utóélete során láthatóvá vált megközelítések és viszonyulások sokfélesége avatja kiváló elemzési anyaggá a nyelvvizsgákat azok számára, akik a nemzetiség, az önazonosság és a lojalitás különböző felfogásaira kíváncsiak. Arra is lehetőség nyílik, hogy megismerjük az állam és az érintett csoportok számára megkerülhetetlen etnicitáshoz fűződő viszony alakításának különböző stratégiáit. Itt tehát elsődlegesen az önazonosítás társadalmi összefüggései és jellege a fő kérdés. Bár a vizsgahelyzet egyszeri, a felmutatott identitások sokszor nem pillanatnyiak, hanem társadalmilag beágyazottak és többféle tényező által meghatározottak is lehettek. Mindazonáltal tovább is kell lépni: a vizsgák és utóéletük segítségével kísérletet teszek az államszervezet belső választóvonalainak bemutatására, hogy miként léptek fel az állam képviselői sokszor nagyon különböző megfontolások alapján, és ez miként vezethetett egészen más valóságos kisebbségpolitikához, mint amiről a kisebbségi közlemények vagy a román kormány publikációi szóltak?

Nagy-Románia szolgái

A romániai kisebbségi közalkalmazottak helyzetét a két világháború között folyamatosan panaszolták mind Magyarországról, mind a kisebbségi magyar szervezetek részéről. Közvetlenül az első világháború után a magyar hatóságok tömeges kivándorlást regisztráltak, köztük igen sok volt a közalkalmazott, ennek nyomán azt hangoztatták, hogy Románia tudatosan eltávolítja a kisebbségi tisztviselőket és közalkalmazottakat. Ügyük nem csupán azért maradhatott napirenden, mert a propaganda számára is hasznos volt, hanem azért is, mert nem csekély befolyást gyakoroltak a magyarországi politikára is.[379] Bármilyen önös érdekből tették, a kérdést gyakran napirendre tűzték, leginkább a kisebbségi és menekült köztisztviselők nyomorúságos helyzetét ecsetelve.[380] A panaszok jobbára arról szóltak, hogy miután a román uralom alá került területekről távozott a tisztviselők első hulláma, az új állami hatóságok egymást rövid idő alatt követő hullámokban szabadultak meg a maradóktól, és ennek legfőbb eszköze a tisztviselők nyelvvizsgája volt.[381] Egyes források egészen addig mentek, hogy az 1930-as évek elején már csak kb. 1500 magyar köztisztviselő maradt Romániában,[382] és ezt követően aztán teljesen sikerült kiszorítani a magyarokat a közigazgatásból.[383]

Nagy-Románia területileg négy részből állt, ezek mindegyikének eltérő közigazgatási hagyományai és politikai-adminisztratív kultúrája volt.[384] Ez nyomot hagyott a közigazgatás rendszerén

[378] Brubaker 2002.

[379] Például az elvesztett területeken született országgyűlési képviselők aránya 1920 és 1926 között folyamatosan elérte az egyharmadot. Mócsy István 1983, 67–82., 153–175.

[380] Ablonczy Balázs: Sérelem, jogfolytonosság, frusztráció. Alsó-Fehér vármegye menekült törvényhatósága Budapesten. In: Uő 2011a.

[381] Nagy László 1944, 186–188.; Bíró Sándor 2002, 303–306.; Jakabffy Elemér–Páll György 1938, 60–68., 221. – A jellemző érveket jól mutatja néhány Beke Ibolya által idézett eset (2005, 339–340. 31. és 32. lj.).

[382] Bíró Sándor 2004, 304. Bíró Mikó Imre „Az erdélyi magyarság sorsa a világháború után" c. tanulmányára hivatkozik: In: Deér József–Gáldi László (szerk.) 1943, II. 208–250.

[383] Bíró 2002, 305., 307.

[384] Livezeanu 1995, 49–53.; Sora 2011a.

és főként gyakorlatán is. Ebben a mozaikban Erdély a központi közigazgatás feladatait is ellátó, egyúttal jelentős helyi önigazgatást gyakorló municipális autonómia hagyományát képviselte. A dualista Magyarország román köztisztviselőinek kis csoportja és az erdélyi román elit maga is részese volt ennek az örökségnek,[385] és bizonyos mértékig a politikában is képviselte azt, csakúgy, mint a közigazgatási szerveknél. Közben azonban nemcsak Bukarest központosító tendenciáival és a regáti tisztviselők ezt kísérő beáramlásával kellett megküzdeniük, hanem át kellett venni az újonnan megszerzett területek igazgatását is a magyar szervektől.

Ebben a tekintetben az első évek valóban gyors változásokat hoztak, és sok magyar tisztviselő távozott Magyarországra. Ennek azonban nem csak az volt az oka, hogy nem kívántak megalkudni Románia valóságával. A tartomány új urai kezdettől fogva szerettek volna helyet csinálni a román tisztviselőknek, a változások mégis sokkal kevésbé voltak radikálisak és jelentősek, mint azt általában feltételezik. Ráadásul a regisztrált emigráció nem jelentéktelen hányada még az első világháború végének forradalmi eseményeinek következménye volt.[386] Ennek nyomán két tényező is segítette a helyükön maradt tisztviselőket: az alkalmas román személyzet hiánya és az őket alkalmanként fenntartó társadalmi hálózatok. Ennek megfelelően még akár az új hatóságok által megkövetelt eskü elutasítása sem jelentett azonnali vagy végleges elbocsátást – bármilyen gyakran említik is ezt a sérelmet a magyar források. Így Krassó-Szörény megyében, ahol meglehetősen kiterjedt, az egykori határőrezredekből kinőtt román és német középosztály élt, a megyei igazgatás, a községi szerveket nem számolva, 165 főt alkalmazott 1920 és 1925 között. Közülük 75 nem román volt, és 33 pályafutása még 1919, vagyis a román uralom előtt elkezdődött. Legtöbbjük, különösen a magyar nemzetiségűek, nem is tettek azonnal esküt.[387] Dicsőszentmártonban, Kis-Küküllő megye székhelyén a vármegye főjegyzője, a legmagasabb rangú helyén maradt tisztviselő beosztottai nevében kifejezetten visszautasította az impérium átadását, majd az eskütételt, de végül „kényszer hatása" alatt mindkét kérdésben engedett, azzal, hogy nem hűségesküt tett, csak engedelmességi fogadalmat a Román Nemzeti Tanács küldötteinek. Ezzel együtt mindannyian helyükön maradhattak, és az ügyeket a következő hónapokban is magyarul intézték, mivel nem volt megfelelő utánpótlás. A skála másik végén, Szolnok-Dobokában viszont az eskü megtagadása után azonnal elbocsátották a megyei tisztviselőket, mivel itt nagyobb létszámú és iskolázott román jelentkező állt rendelkezésre, akik betölthették az üres posztokat.[388] Köztes állapotot képviselt Kolozs megye, ahol a húszas évek első felében az alsó és középszintű (községi és járási) tisztviselők nagyobb része kisebbségiek közül került ki, és a megye nyelvhasználati viszonyai is ezt tükrözték.[389]

Mindez jól mutatja, milyen általános szabályhoz igazodott mind a kisebbségi tisztviselők, mind az új közigazgatás magatartása, és hogyan alakult sorsuk: ahol az új adminisztrátoroknak elegendő képzett ember állt rendelkezésére, ott sokkal határozottabban léptek fel a közigazgatás

[385] Alexandru Vaida-Voevod Iuliu Maniuhoz, Párizs, 1919. május 5. ANIC Fond Vaida-Voevod, dosar 59. f. 7–8. f. Lásd még ANSJ TM fond 223. Prefectură Județului Severin, dosar 47/1920, 39–40. f.

[386] Például a magyar–román lakosságú Torda-Aranyos megyében 1920 elejére 68 községi jegyző közül csak ketten-hárman maradtak a helyükön. A legtöbben már 1918 végén elhagyni kényszerültek helyüket, tekintet nélkül saját és a lakosság nemzetiségére. Egry Gábor 2010c, 95–96. – Az erőszakra általában lásd Eichenberg–Newman 2010.

[387] ANSJ TM fond 223, Prefectură Județului Severin, dosar 49/1923. A megye román középosztályára és eredetére lásd Marin 2009.

[388] ANIC CD Administrația Județeană și Comunală, dosar 79/1919, 104–116. f.; dosar 65/1919, 87–89. f.

[389] Györke 2013., 161–166.

Egry Gábor 10 28.indd 332 2015. 10. 28. 16:04:12

gyors románosításáért. Ettől igazából csak a német nemzetiségű tisztviselők esetében tértek el, akik megőrizték helyüket, mivel politikai képviselőik 1919 januárjában, Medgyesen támogatásukról biztosították Erdély Romániához csatolását. Brassó megyében például, ahol mindhárom etnikai csoportot viszonylag nagy létszámú, iskolázott és tehetős középosztály képviselte a közigazgatásban, még 1923-ban is több kisebbségi tisztviselő működött, mint román.[390] Nagy-Küküllőben a prefektus román párttársai nyomására sem volt hajlandó megkezdeni a német tisztviselők lecserélését 1919–1920-ban.[391] Néhány esetben nyíltan is elismerték, hogy az új berendezkedésnek nem álltak rendelkezésére megfelelően képzett tisztviselők, különösen azokon a területeken, ahol szaktudásra is szükség lehetett. Ilyenkor feljebbvalóik megvédték azokat is, akiket a román politikusok illojalitással vagy egyenesen ellenséges magatartással vádoltak.[392] Sőt, ebben a korai időszakban arra is volt nem egy példa, hogy kisebbségi tisztviselőket előnyben részesítettek olyan román tisztviselőkkel szemben, akik posztjukat nem egészen szabályosan szerezték meg, és nem rendelkeztek a megfelelő képzettséggel sem; például egy görögkatolikus papot csendőri közreműködéssel távolítottak el, hogy beiktassák a magyar nemzetiségű, 1918 előtt is szolgáló jegyzőt.[393]

Az 1920-as évek közepétől egy évtizeden át viszonylagos stabilitás jellemezte a közigazgatást és annak kisebbségi tisztviselőit. Ekkorra fogadták el az egységesítést szolgáló közigazgatási törvényt, az ugyancsak életbe léptetett köztisztviselői statútum pedig szabályozta a közszolgálatba lépés feltételeit, és rögzítette a közalkalmazottak és köztisztviselők fontos jogait, így elmozdíthatatlanságukat és nyugdíjjogosultságuk feltételeit. A kisebbségi nyelvvizsgák első hullámára is 1924–1925-ben került sor.[394] Ez alkalommal a vizsgáztatók igen nagyvonalúak voltak, a vizsgázóknak csak töredéke volt sikertelen, noha a követelmények vitathatósága, látszólagos szigorúsága már ekkor is okozott némi bizonytalanságot.[395]

A stabilitás azt is jelentette, hogy a kisebbségi tisztviselők száma és betöltött pozícióik is viszonylag állandó volt. Szinte nem találunk kisebbségit a központi és regionális minisztériumi szerveknél, és csak a teljes népességen belüli arányuknál kisebb számban dolgoztak a megyei igazgatás magasabb szintjén, ahol elsősorban nélkülözhetetlen szakemberek és német tisztviselők működtek. Sokkal nagyobb számban alkalmazták őket középszintű megyei pozíciókban, főként a postánál és a vasútnál. Az utóbbi esetében például 1118 állomásfőnökből 319 kisebbségi volt még 1934 januárjában is.[396] Viszonylag nagy számban találunk kisebbségieket a községi jegyzők között, kivéve a speciális nemzetiesítő politikának alávetett, ún. kultúrzónás székelyföldi megyéket.[397] Mindezzel együtt a kisebbségiek alkalmazásának fő szféráját a városi és községi adminiszt-

[390] ANSJ BV fond 2, Prefectură Județului Brașov, inventar 347. Serviciul Administrativ, dosar 1/1923. 1–70. f. ANIC CD Secția Județeană și Comunală, dosar 72/1919, 12–20. f.

[391] ANIC CD Administrația Județeană și Comunală II. dosar 72/1919, 1–20. f.

[392] ANSJ TM Prefectură Județului Severin, fond 223. Prefectură Județului Severin, dosar 19/1919. 6–18. f.

[393] Egry Gábor 2010c, 101–102.

[394] Sora 2011a, 130–152., Uő 2011b, 210.

[395] Sora 2011b, 210. Az egységesítésre lásd még Calcan 2010; A nyelvvizsgákra és a könnyű teljesíthetőségre Möckel 2011, 36–38. – Bárdi Nándor szerint, legalábbis egy közel húsz évvel később keletkezett levél alapján, ebben a szabadkőműveseknek is fontos szerepük volt. Bárdi Nándor 2013, 443.

[396] Sora 2011b, 222.

[397] A székelyföldi speciális románosításra lásd Livezeanu 1995, 140–142. és Stefano Bottoni 2013. Ez a különbség tetten érhető egy 1936-ban készült kimutatásban is, amelyet az OMP megbízásából gyűjtött adatokra alapoztak. Lásd Kovács Árpád 1937. Ebben a teljes erdélyi területre nézve 13,54%-os magyar nemzetiségi arányszámot regisztráltak a községi

ráció és a közszolgáltatások alsóbb szintjei jelentették, például a közúti felügyelőség vagy a közlekedési vállalatok.

Átfogó statisztika hiányában – ilyet a központi igazgatás sem készített folyamatosan – csak egyes megyékről állnak rendelkezésre részletes adatok. Az előbb említett, túlnyomóan románok lakta (Krassó-) Szörény megyében[398] 1934 januárjában 64 községi jegyzőből 23 kisebbségi volt, vagyis 36%-uk, ami sokkal magasabb volt, mint a kisebbségiek aránya a megye teljes lakossága között. A községi igazgatásban szintén népességarányuk felett képviseltették magukat mintegy 30% kisebbségi tisztviselővel, noha a falusi lakosságnak csak kevesebb mint 20%-át tették ki.[399] Bihar megyében 1934 őszén 350 főnek kellett nyelvvizsgát tennie, nem számítva a megyeszékhelyet, Nagyváradot.[400] Temes-Torontál megyében 496 főt vizsgáztattak újra (!) 1935-ben, rajtuk kívül szolgálatban álltak még azok, akik sikeresen helytálltak már az első alkalommal is.[401] További megyék egyes tisztviselői típusait is megvizsgálva (Nagy-Küküllő 1937, Bihar 1937, Kolozs, Torda 1935, Szilágy 1935, 1937)[402] az adatok azt sugallják, hogy a harmincas évek közepén a kisebbségi tisztviselők Erdélyben még mindig a lakosságon belüli arányuknál nagyobb mértékben működtek a megyei közigazgatásban, a postán és a vasútnál. A legkisebb lehetséges számuk (nem számítva a közszolgáltatásban dolgozókat, és kivetítve a legalacsonyabb ismert arányukat valamelyik megye igazgatásában) 4000 fő lehetett, de elérhette a 8-10 ezer főt is, megint csak a vasúti és postai alkalmazottak nélkül.[403] Tekintettel az ebben a körben alkalmazottak számára (egy kimutatás szerint 1929-ben egész Romániában 110 ezer fő, egy másik szerint 1937-ben 65 ezer fő),[404] úgy tűnik, hogy Erdélyben a kisebbségieket a harmincas évek utolsó harmadáig biztosan legalább népességarányuknak megfelelő számban alkalmazták a közszférában. Mindazonáltal konkrét helyi súlyuk és jelenlétük a román közigazgatás kezdetétől fogva mindig a sajátos viszonyoktól függött.

A Bihar, (Krassó-)Szörény és Temes-Torontál megyei, sokszor csak részlisták révén lehetőség van arra, hogy részben a kisebbségi tisztviselők társadalmi jellemzőit is megismerjük. A román és kisebbségi tisztviselők között a legfontosabb különbség a szolgálati időben és a végzettségben mutatkozott. Az 1–4. elemi osztályt végzettek aránya egyaránt 30% volt, de míg a román tisztviselőknek 29%-a rendelkezett 5–8. osztályos végzettséggel, a kisebbségiek között ez a csoport csak 14%-ot tett ki. Így aztán nem meglepő, hogy a középfokú végzettségű (érettségi, baccalaureátus) vagy szakképzettséggel rendelkezők (jegyzői iskola, tanítóképző, kereskedelmi iskola stb.) aránya

jegyzők között, a Székelyföldön azonban jóval nagyobb volt az eltérés a tényleges nemzetiségi aránytól.

[398] A megyét 1925-ben szétválasztották, majd később ismét összevonták Severin megye néven.

[399] ANSJ TM fond 223. Pref. Jud. Severin 34/1934. 140–142. f.

[400] ANIC Ministerul de Interne, inventar 754. 175/1935, 9–15. f.

[401] ANSJ TM fond 543, Prefectură Județului Timiș-Torontal, dosar 34/1935, 3. f.

[402] ANSJ MS Prefectură Târnava Mare, inventar 415, dosar 3/1938, 17–18. f.; ANIC Ministerul de Interne Inv. 754. 27/1937, 10–18., 53-54. f.; dosar 175/1935, 88. f.; dosar 176/1935, f. 82–83.

[403] Ezeket a számokat közvetve megerősíti az 1940 után Romániából – vagyis főként Dél-Erdélyből – elmenekült személyek foglalkozási statisztikája is. Egy 1944 elején készült összeírás szerint ezekről a magyarok által jóval kisebb arányban lakott területekről 1572 olyan menekült érkezett Magyarországra, aki korábban közszolgálatban dolgozott, ebből 1284 fő tisztviselő, 234 fő segédszemélyzet. 3954 fő (ebből 892 fő tisztviselő, 2716 fő segédszemélyzet és munkás) a közlekedési szektorban dolgozott menekülése előtt. A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás alapján. *Statisztikai Szemle*, 1944/9–12., 394–411., 6. táblázat, 406., 7. táblázat, 408.

[404] Sora 2011c, 175.

Egry Gábor 10 28.indd 334 2015. 10. 28. 16:04:12

csaknem kétszerese (46%) volt a kisebbségiek körében, mint a román tisztviselők között (26%). A felsőfokú végzettségűek aránya azonban ismét azonos, 9% volt mindkét csoportban.

Tekintettel arra, hogy a kisebbségieknek, főként a magyaroknak kisebb része tette le a baccalaureátust, vagy végzett el egy szakképesítést nyújtó középiskolát, mint a románoknak,[405] a középfokú végzettséggel rendelkezők aránya közti eltérés a két csoport között szolgálati idő hosszában is megmutatkozó különbséget jelez. A listákon szereplő kisebbségieket hosszabb ideje alkalmazták, ők inkább a baccalaureátus bevezetése (1925) előtt végeztek. Miközben a román közalkalmazottaknak több mint a fele 10 évnél rövidebb szolgálati időt tudott felmutatni, a kisebbségiek több mint 50%-a esetében ez 10 évnél hosszabb volt. Ezzel együtt a szolgálati idő közép- és átlagértéke megyéről megyére erősen változott, és ez megint csak a helyi viszonyok jelentőségére irányítja a figyelmet. (Krassó-) Szörényben a falusi közegben alkalmazott kisebbségi tisztviselők 78%-a 11 évnél régebben dolgozott, és a csoport 61,5%-ának karrierje még a dualista Magyarországon kezdődött, csakhogy itt a román köztisztviselők csoportja is meglehetősen hosszú szolgálati idővel rendelkezett. 59%-uk 10 évnél régebben kezdte karrierjét, és ennek a körnek 37%-a már 1919 előtt is alkalmazásban állt.[406] A spektrum másik végén Bihar megye található, ahol a falusi közegben alkalmazott kisebbségi tisztviselőknek csak 43%-a szolgált 10 évnél régebben, és mindössze 5-en kezdték pályájukat 1919 előtt. Ennek megfelelően a kisebbségi tisztviselőknek 36%-a „újonc" volt, 5 évnél rövidebb szolgálati idővel.[407] Itt azonban a románok csoportjában is más jellegzetességeket láthatunk, mint (Krassó-) Szörényben, 60%-uk szolgálati ideje 6 és 10 év közé esett.

Mindez arra utal, hogy mindkét etnikai csoport tagjait érintették az egyes megyék sajátos viszonyai, és a köztisztviselői posztok – legalább a középszintűekkel bezárólag – elérhetők voltak a kisebbségi jelentkezők számára is, vagyis a közszolgálat meglepően perspektivikus karrierlehetőséget nyújthatott. Másfelől persze ott, ahol a helyi társadalmi hálózatok esetleg már 1919 előtt átnyúltak az etnikai csoportok határain, ezek elég erősek lehettek ahhoz, hogy segítsék tagjaikat pozícióik megőrzésében minden lehetséges vetélytárssal szemben. Ezzel együtt a megyék között mutatkozó különbségek azt sejtetik, hogy ahol a közigazgatási állásokat új személyzettel töltötték be, például Biharban, ott a román jelölteknek általában azért jobb esélyük volt a megürült helyek elfoglalására, vagyis a „konzervatív", a tisztviselői kar stabilitásán nyugvó alkalmazási gyakorlat, amilyen a (Krassó-) Szörény megyei is volt, paradox módon sokszor a kisebbségeket segíthette.

Általában elmondható, hogy a kisebbségieket elsősorban a megyei igazgatás közép- és alsó szintjein (jegyzők, aljegyzők, altisztek stb.) alkalmazták, régebbi nemzedékeik általában képzettebbek voltak, mint román kollégáik, de ami az újonnan belépőket illeti, már nem mutatkozott jelentős különbség, még ha a román tisztviselők egy kicsit magasabban képzettek voltak is, elsősorban akkor, ha csak a magyarokkal és nem az összes kisebbségi tisztviselővel vetjük őket össze. A megyék igazgatásában találhatunk speciális szakképzettségű kisebbségieket magasabb szinten is, és igen szép számmal alkalmazták őket bizonyos városok, így Temesvár vagy Brassó administrációjának felsőközép szintjén is.[408] Mindazonáltal arányos vagy akár felülreprezentált jelenlétük

[405] Gidó 2011, 34–62.

[406] ANSJ TM fond 223. Prefectură Județului Severin 34/1934. 140–146. f.

[407] ANIC Ministerul de Interne, inventar 754. 27/1937, 10–18. f.

[408] ANSJ TM fond 543, Prefectură Județului Timiș-Torontal, dosar 34/1935, 3. f.

Egry Gábor 10 28.indd 335 2015. 10. 28. 16:04:12

nem azt jelentette, hogy a kisebbségiek által lakott vidékeken alkalmazták volna őket. A jegyzők és aljegyzők gyakran román községekben kaptak állást, ami sokuk későbbi gyenge nyelvvizsga-eredményének tükrében azt is jelzi, hogy a jó nyelvtudás hiánya nem feltétlenül lehetett komoly akadálya tevékenységüknek. Ami a köztisztviselők cserélődését illeti, a szolgálati idő megoszlása és főként a harmincas évek közepén az 5 évnél rövidebb szolgálati idővel rendelkező román személyzet aránya arra utal, hogy ha volt is erőltetett románosítás, az nem kezdődött el a harmincas évek elejénél korábban, ami egyébként alátámasztja a harmincas évek közepén megindult állam-reform-kísérletre vonatkozó tézist is.

Nyelv, lojalitás, önazonosítás

A nyelvvizsgaeljárás meglehetősen egyszerű volt. A megye prefektusa – kormány által kinevezett első tisztviselője – berendelte a kisebbségi alkalmazottakat, és összehívott egy bizottságot, amit ő maga elnökölt. Mellette rendszerint egy román tannyelvű középiskola igazgatója és román-nyelvtanára volt a testület tagja. A bizottság döntött az írásbeli és szóbeli tételekről, ezeket általában a vizsgázók végzettségéhez és pozíciójához igazították.

A konkrét vizsgatémákról a vizsga napján döntöttek. Három főbb típust különböztethetünk meg: általános jellegűt határozott nemzeti tartalommal, szakmai jellegűt, valamint magánjellegű témát. Az első típus általában földrajzi, történelmi vagy kulturális kérdésekre vonatkozott, egyértelmű helyzetet teremtve a jelölt számára, mivel nemzeti kérdésekről kellett beszélniük (vagy Motyl szavaival erről „vallatták" őket[409]). Lehetőségük volt előadni a kanonizált felfogást is, de el is térhettek attól, és ebben az esetben ők maguk határozták meg az eltérés mértékét. Ez a helyzet bizonyosan nem volt szokatlan a vizsgázók számára, különösen amennyiben 1919 után léptek szolgálatba, mivel az alkalmazáshoz szükséges képesítő vizsgák rendszerint ilyen kérdésekből álltak.[410] Ezzel együtt a nyelvvizsga mindenképpen más helyzet volt, hiszen itt elvileg mindenekelőtt a nyelvi kifejezés és nem a tartalom volt az elsődleges.[411]

A második típusba tartozó kérdés szigorúan szakmai jellegű volt (például a vizsgázó egy munkanapjának leírása, a községi igazgatás jogainak és kötelességeinek ismertetése), de érinthette a köztisztviselőktől elvárt társadalmi szerepet is, különösen a falvakban, ahol a modernizáció és a haladás fő hajtóerejének látták az államot. Ez a kérdés minden bizonnyal megmutatta az állam önképét is, és olyan helyzetet teremtett, amelyben a vizsgázók ezeknek az elvárásoknak és kötelességeknek a (virtuális) teljesítésével is megjeleníthették lojalitásukat. A vizsgaszövegek közül igen sok ebbe a körbe tartozott, a községi jegyzőtől az alkoholizmus elleni küzdelemben elvárt fellépéstől a románok és a kisebbségiek békés együttélésében betöltött szerepéig. Az azonban feltűnő, hogy az utóbbi, inkább nemzeti jellegű kérdés sokkal gyakoribb volt Erdélyben, mint Besszarábiában, egy másik soknemzetiségű régióban.[412]

A harmadik típus, a magánjellegű kérdés általános és konkrét változatban is előfordult. Az előbbit rendszerint falusi tisztviselők kapták, az utóbbit városiak, ezzel hallgatólagosan különb-

[409] Motyl 2010, 69–72.

[410] ANSJ BV fond 2, Prefectură Județului Brașov, Sevriciul Administrativ, inventar 374, dosar 1/1934.

[411] ANIC Ministerul de Interne, inventar 754, dosar 175/1935.

[412] ANIC Ministerul de Interne, inventar 754, dosar 175/1935, 55–81. f., dosar 176/1935, 71. f.

Egry Gábor 10 28.indd 336 2015. 10. 28. 16:04:12

séget téve a két különböző társadalmi térben és közegben elvárt szerep között. Amíg a falusi tisztviselőket a modernizáció úttörőiként fogták fel, a nép nevelőiként, a városiaktól elsősorban azt várták, hogy példás városi középosztályi életet éljenek, és alkalmazkodjanak annak életviteli normáihoz. Így aztán gyakran kérdezték őket a legutoljára olvasott regény tartalmáról vagy arról, miként töltötték utolsó szabadságukat, míg a falusi alkalmazottaktól sokszor életük általános ismertetését vagy életútjukból néhány meghatározó esemény előadását kérték.[413]

Miként vezettek ezek a különböző vizsgakérdések a vizsgázók önazonosításához, hogyan fejezhették ki önazonosságukat fogalmazásaikkal? A vizsgakérdésből és helyzetből biztosan következtettek az elvárásokra, és a vizsgázó dönthetett, hogyan formálja meg a szövegét és ennek révén hogyan mutatja be saját magát. Vajon csupán szakmai szerepét jelenítse meg, vagy beszéljen nemzeti tartalmú kérdésekről is? Például a nemzeti államról és annak történeti és kulturális gyökereiről, ezzel is kimutatva a kötelességtudáson túlmutató azonosulását. Valószínűleg a vizsgát javítók lehetséges elvárásaival még akkor is számot vetettek, ha egyébként az elkészült szövegek tartalma végül nem befolyásolta a nyelvtudás minősítését. Ezzel együtt bizonyosan hiba lenne úgy kezelni a fogalmazványokat, mint amelyek csak rejtett, eltorzított, a vélt elvárásokhoz igazított önazonosságot mutatnának meg. Először is a kérdések megoszlása azt mutatja, hogy a legtöbb prefektus vagy bizottság nem várta el a vizsgán a Romániával való azonosulás, a lojalitás hangsúlyosan nemzeti formáját, például azt, hogy a vizsgázó a román nacionalizmus tételeit hangoztassa. Másodszor, mivel nem volt kimondott elvárás a nyilvános azonosulás a román nacionalizmussal, számos lehetséges stratégia kínálkozott arra, hogy a vizsgázók alkalmazkodjanak a vizsgától mindazonáltal nehezen elválasztható lehetséges és vélt elvárásokhoz.

Ennek tükrében nem meglepő, hogy a legtöbb vizsgázó elsősorban szakmai önazonosságát és a köztisztviselői karhoz mint szakmai testülethez tartozását juttatta kifejezésre. Persze ezen az általános kereten belül is jelentős tér nyílt arra, hogy kifejezzék lojálitásuk fokozatait és kötődésük erősségét. Bevett gyakorlat volt kiemelni a hosszú és kötelességtudó szolgálatot,[414] vagy hangsúlyozni hozzáértésüket, hogy olyan szakemberek, akiket a jövőben sem lehet nélkülözni. A szakmai azonosulásnak az állammal igen érdekes változata jelenik meg David Eugen esszéjében.[415] Ő 1926 óta tevékenykedett, ekkor végezte el a jegyzőiskolát. A nyelvvizsgán eredetileg átengedték, de 1935 elején újra kellett vizsgáznia. Ekkor arra kérték, hogy írjon életének fontos eseményeiről. Gyermekkora legfontosabb élményeként arról számolt be, ahogy anyja egy másik falu óvodájába adta, ahol egy rokona vigyázott rá, és ezzel az anyja gyakorlatilag el is tűnt az életéből. Az árvaság történetét kiegészíti és egyúttal ellenpontozza legnagyobb sikerének története, ami nem más, mint a jegyzőiskola befejezése. Erről úgy beszél, mint legmélyebb vágya beteljesüléséről, amit csak rendkívüli küzdelem árán érhetett el. Erdélyből a regáti Curtea de Argeş-i jegyzőiskolába ment, ahol alig akarták felvenni, és ahol szinte nyomorban élt. De végül megszerezte a diplomáját, és új helyet teremtett magának a falusi világban.

Egészen meglepő, hogy a szöveg milyen mélységét tárja fel az azonosulásnak és kötődésnek, messze túl a kötelességtudó közalkalmazott szokásos elhivatottságán. David Eugen története vég-

[413] ANSJ TM fond 69, Prefectură Judeţului Timiş-Torontal, dosar 34/1935, ANIC Ministerul de Interne, inventar 754, dosar 175/1935, 126. f. Néhány további témára lásd még Sora 2011b, 216.

[414] ANIC Ministerul de Interne, inventar 754, dosar 175/1935, f. 100.

[415] Uo. f. 129.

Egry Gábor 10 28.indd 337 2015. 10. 28. 16:04:12

ső soron egy kisebbségi árva családjának megleléséről szól, aki Nagy-Románia tisztviselőjeként lelt új otthonra. Bár a fogalmazásában kifejezésre jutó túlzott odaadás inkább kivétel, mint szabály, a fő téma a többi szöveg esetén is hasonló: a lojalitás kimutatása professzionalizmussal, szorgalommal, pártatlansággal és persze a köztisztviselők szolgálaton kívüli társadalmi szerepének elfogadásával, legyen az a szerep akár a kívánatos polgári lét modellje vagy a falusaik nevelője és tanítója.

Önazonosítási stratégiák

Éppen ez, vagyis a vizsgakérdések inkább szakmai megfogalmazása és ezzel a szakmai azonosulás előtérbe kerülése teszi nehezebbé, hogy az önazonosítás etnikai, nemzeti oldalát is vizsgáljuk. Ennek valóban érvényes, az egyedi példákon túlmenő elemzéséhez jelentős számú szövegre lenne szükség, lehetőleg különböző hátterű vizsgázóktól, egy olyan témáról, ami lehetővé teszi, de nem feltétlenül kényszeríti ki a nemzeti önazonosság megjelenítését. Bármilyen érdekes is lehet egy jegyzők által írt fogalmazás valamelyik román történelmi témáról, nem sokat mondana arról, miként közelítik meg a kérdést más szakmai és társadalmi csoportokból érkezve, és bármilyen izgalmasak lehetnek egy kifejezetten nemzeti kérdésre adott válaszok, maga az egyértelmű elvárásként felfogható, vagy-vagy jellegű helyzet szinte bizonyosan láthatatlanná tenné a nemzetileg nem vagy kevésbé elkötelezett azonosulási lehetőségeket.

A nyelvvizsgák anyagában egy olyan feladatot találtam, a Nagy-Küküllő megyei ismétlővizsgát, ami megfelel ezeknek a kritériumoknak.[416] Ez alkalommal különböző végzettségű megyei és városi tisztviselők vizsgáztak elég nagy számban. 45 fogalmazás született „Megyénk székhelye" címmel, a vizsgáztatók szándéka szerint Segesvárról. A város története a szászokhoz kötődött, lakossága többnemzetiségű volt, ami lehetővé tette, hogy a vizsgázók hivatkozzanak történelemre, kultúrára, vallásra – ezek mindegyike fontos lehetett a nemzeti önértelmezés számára. Így aztán a szövegek alkalmasak lehetnek arra is, hogy felmérjük, miként reagáltak a köztisztviselők és közalkalmazottak a „vallatásra" akkor, ha az nem volt egyértelműen nemzeti tartalmú, de lehetőséget adott arra, hogy az egyéni önazonosság nemzeti elemeit is kifejezésre juttassák akár a szakmai helyett, akár mellette.

A tipikus felfogás és az ettől való eltérések jellegzetességeinek feltárására 16 jellegzetes témát és azok legjellemzőbb elemeit különítettem el.[417] Ezek segítségével próbáltam azonosítani a fogalmazások tipikus témáit, és azt, hogy miként kapcsolódtak egymáshoz. A leggyakrabban említett témákból álló fogalmazás a következőképpen nézne ki. A város nevével kezdődik (39 alkalom), amit annak általános jellemzése követ, elsősorban szépsége (26), különösen a folyó és a környező hegyek miatt (23 és 25). Ezt követően kerülnek szóba az itt élő nemzetiségek, mindenekelőtt a románok, szászok és magyarok (32), majd a város gazdaságának felületes, sztereotip ismertetése következik, megemlítve mindhárom szektort, leggyakrabban a kereskedelmet (26), konkrétan pedig a textilipart (17). A fogalmazás ezután megemlékezik a prefektúra épületéről, mivel az fontos és szép is (20), az ortodox székesegyházról (21), a Nicolae királyi herceg középiskoláról

[416] Uo. dosar 175/1935, 200–256.

[417] 1. Megye említése 2. A város említése, jellemzése 3. Lakók száma, jellemzésük 4. A város elhelyezkedése és természeti környezet 5. Lakosság etnikai megoszlása 6. Jellegzetes vagy szép épületek 7. Iskolák 8. Tanulók 9. Templomok 10. Turisztikai nevezetességek 11. Közlekedés 12. Gazdaság, lakók foglalkozása 13. Közterek 14. Város-, ill. megyei vezetés 15. Történelem 16. Közintézmények. Ezek mindegyike legalább egy ízben szerepel a fogalmazásokban.

Egry Gábor 10 28.indd 338 2015. 10. 28. 16:04:12

(20). Mindezt kiegészíti a közintézmények listaszerű említése: prefektúra (14), megyei bíróság (13), adóhivatal (12). Az utóbbiakat azonban már csak felületesen, részletek nélkül, vagy csak az intézményeket említi.

Ez a fogalmazás ebben a formában persze nem készült el. Mindazonáltal az egyes témák gyakorisága és tárgyalásuk módja jól mutatja, hogy a vizsgázók milyen mértékben ragaszkodtak a szakmai önazonossághoz és azonosuláshoz, amit lehetővé tett a vizsgatétel címe is. A város sztereotip módon jelenik meg, a jelenkori fejlődést és az állami jelenlétet, szerepvállalást kiemelve. Az állami intézmények és épületek dominanciája a felsoroltak között (az ortodox székesegyház is államinak számított, mivel az egyházat az alkotmány államegyháznak minősítette, lelkészeit közalkalmazottnak) ismét csak a szakmai önazonosság fontosságára mutat. A vizsgázók egyértelműen a közalkalmazott és így az állam szemszögéből írják le a várost. A kényes témák hiánya (a történelmet csak 7 alkalommal említik) vagy a tények semleges ismertetése (a lakosság nemzetiségi megoszlását 26 alkalommal a tényleges arányok nélkül, a valóságban csak második legszámosabb románokat első helyen felsorolva említik) arra utal, hogy a vizsgázók kerülték azokat a témákat, amelyeket románellenes érzelmek és illojalitás kifejezéseként értelmezhettek a vizsgáztatók.[418] Mindenesetre a tipikus fogalmazás tükrében a város olyan közösség volt, amely egységesen haladt előre a fejlődés útján, amelyben a nemzeti különbség elfogadott, de leginkább csak az iskolákban (különböző szász iskolákat 20 esetben említettek) és az egyházak között. Más, a különbségeket esetleg kifejezésre juttató elemek (például kulturális élet vagy egyletek) említésétől egyértelműen tartózkodtak. Ugyanakkor arra sem volt szükség, hogy kifejezetten román nemzeti szemszögből írják le a várost, elég volt azt ebből a szakmai nézőpontból ábrázolni, nem utolsósorban azért, mert ez vélhetően tükrözte az állam önképét is.

A tipikus fogalmazástól való eltérésnek három jellegzetes típusa van. Az első a vizsgázó feljebbvalói iránti odaadását hangsúlyozta a prefektus vagy a polgármester (ekkor mindkettő parlamenti képviselő is) említésével (1, illetve 7 esetben), rendszerint igen pozitív összefüggésben. Például a város fejlődését az ő bölcs vezetésüknek tulajdonították, néha román nemzetiségüket is megemlítve (városunk első román polgármestere). A második típusú többnyire a vizsgázó saját nemzeti érzésének kifejezését jelentette, vagy a románnak tartott intézmények mellőzésével (például nem említve az ortodox katedrálist, bár ezekben a fogalmazásokban többnyire egyik templomot sem említették, vagy kihagyva a Nicoale királyi herceg líceumot), vagy a szász intézményekről beszélve (például a Teutsch-gimnázium),[419] esetleg a város „eretnek" történetét előadva. Az utóbbit illetően a város szász alapítóinak említése, vagy egy magyar király megjelölése alapítóként piros ceruzás megjegyzést eredményezett a margón. Az előbbi változatot „elkövető" vizsgázók között nem mutatkozik semmilyen közös jellegzetesség végzettségüket, nemzetiségüket, életkorukat vagy pozíciójukat tekintve. A második változat, a nem román történelmi referenciák a legdacosabban általában viszonylag iskolázott, de nem túl hosszú szolgálati idejű magyar köztisztviselők tollából

[418] A szövegek a javításokkal együtt maradtak fenn. Ezek mutatják, hogy a vizsgáztatók észlelték és megjegyezték a saját nemzeti nézőpontjuktól való eltérés minden formáját, például azt, ha valaki megemlítette, hogy a város lakóinak többsége szász, de senkit nem buktattak meg pusztán ezekért.

[419] ANIC Ministerul de Interne, inventar 754. dosar 175/1935, 226. f. Ebben az esetben a vizsgázó Münchenben is tanult.

Egry Gábor 10 28.indd 339 2015. 10. 28. 16:04:12

származtak.[420] Ezt persze ellenpontozza, hogy rövidebb ideje alkalmazott magyar nemzetiségű vizsgázóktól származnak a román nacionalista nézeteket visszhangzó szövegek is.[421]

A harmadik típusú eltérés a legizgalmasabb, mivel ez mutatja meg a vizsgázók közötti társadalmi különbségek jelentőségét az önazonosítás folyamatában. Míg a magasabb iskolázottságú, közép- vagy felső szintű hivatalnokok esetében feltételezhető, hogy az általános mintához igazodó szöveg tudatosan íródott, a szakmai lojalitás szabályai szerint juttatva kifejezésre önazonosságukat, némely fogalmazásban felbukkan a naiv őszinteség. Az egyik medgyesi vizsgázó meglehetősen rossz románsággal egyenesen munkahelyét, a medgyesi városi vágóhidat írta le, nyilvánvalóan ez volt az egyetlen téma, amiről tudott románul kommunikálni. Egy másik medgyesi altiszt szintén egyedi fogalmazást adott be. Nem a város általános leírását nyújtotta, hanem a vizsga napján Medgyesről a prefektúráig megtett utazását beszélte el egy olyan városon keresztül, ahol jól láthatóan leginkább a büntetőbíróságot ismerte. Útleírás ez a vizsganapról, így nagyon is őszintén hangzik, miként csodálta a korábban nem látott új épületeket, köztük a katedrálist, amiről megjegyzi, hogy nagyobb és szebb, mint bármelyik medgyesi templom. De elbűvölte a városi buszközlekedés is. Az egész szövegből süt a modern városban idegen ember rácsodálkozása, aki azonban ezt nem társítja valamilyen etnikai képzetekkel, és nem fél csodálva nézni a saját közösségi hagyományától idegen épületeket sem.[422]

A nagy-küküllői újravizsgázóknál jóval homogénebb a közalkalmazottaknak az a csoportja, akik az előző szabadságuk eltöltéséről írva a köztisztviselői társadalmi szerepmodell egyes elemeit is kifejezésre juttatták. A 24 fogalmazást[423] a temesvári városháza, illetve a Temes-Torontál megyei közigazgatás alsó középszintű tisztviselői írták, köztük hat női alkalmazott. Szolgálati helyüket tekintve döntően temesváriak, csak hárman működtek járási hivatalokban. Származásukról, iskolázottságukról nem tudunk sokat, de az a tény, hogy fogalmazást kellett írniuk és nem diktálandót, komolyabb (legalább alsó középiskolai és valamilyen szakiskolai) végzettségre utal, beosztásuk amúgy is megkövetelte az írásbeliség gyakorlatát. Anyagi helyzetük változatos, a vizsgázók közül nem kevesen arról írtak, hogy pénzük nem lévén, otthon vagy falusi rokonaiknál töltötték a szabadságot, mások viszont megengedhettek maguknak középosztályhoz méltó utazást is.

Az úti célokból világosan kirajzolódik ennek a csoportnak sajátos mentális térképe. Mindössze egyetlen külföldi útra került sor, Dalmáciába, az is a temesvári Haggadah zsidó sportklub szervezett kirándulása volt.[424] A többi huszonhárom esetben az úti cél Románia határain belül feküdt. E köztisztviselők világa azonban valójában még Romániánál is jóval szűkebb volt. 13 alkalommal az úti cél (volt, aki több helyszínt is meglátogatott) a Bánság vagy a szomszédos Arad megye volt, három alkalommal Erdély, két ízben a tengerpart (Balcsik), egyszer Havasalföld (Sinaia) és kétszer Bukarest. Tíz fő emellett legalább részben otthon töltötte a szabadságát. A leggyakoribb szabadidős tevékenység pedig a korszak normáinak megfelelően a fürdőzés volt, 11 alkalommal.

A csoport mentális térképe tehát lényegében a Bánságot ölelte fel, minden, ami ennek határain kívül esett, távoli volt, és felkeresése komoly vállalkozást jelentett. Ez nyilván összefüggött

[420] Uo. 215., 217. f.

[421] Uo. 255. f

[422] Uo. 225. f. A szerző vámtisztviselő volt, hat elemi osztállyal.

[423] ANSJ TM fond 543, Prefectură Județului Timiș-Torontal, dosar 34/1935 177–190. f., dosar 35/1935 103–136. f.

[424] Uo. dosar 34/1935, 185–186. f.

Egry Gábor 10 28.indd 340 2015. 10. 28. 16:04:13

az idetartozó tisztviselők anyagi és társadalmi helyzetével is, és ezt valószínűleg családi hátterük is befolyásolta (például a falusi rokonokkal rendelkezők esetében). Ez a Bánság nagyon bensőséges világot jelentett, mint az kiderül az itteni úti célokból is. Az igazán nevezetes állomások közül Herkulesfürdő szerepel a fogalmazásokban egy alkalommal és Máriaradna katolikus búcsúja egy másik esetben. Bár Báziás fürdője gyakran előkerül a fogalmazások lapjain, mivel ez a település Temesvár házi fürdőhelyének számított, így említése inkább a temesvári világ bensőséges jellegét érzékelteti. Emellett Boksánbánya, Karánsebes, Oravicabánya, Orsova, Lippafürdő említése szintén ezt a kicsit zárt világot jelenítik meg.

Mindenesetre a Bánság kiemelt jelentősége az üdülési szokásokban és a mentális térképeken olykor a Bánságon kívüli úti célt is egzotikussá tette. Ennek egyik módja a saidi értelemben vett orientalizmus volt, egy, a fekete-tengeri Balcsikban, ebben a modern építészeti alkotásokban sem szűkölködő fürdővárosban időző tisztviselő érezhető lenézéssel írt az egész nap a török kávéjuk mellett ülő lusta és büdös helybéliekről, akik nem mellesleg bolgárok és törökök, vagyis mind számára, mind a vizsgáztatók számára etnikailag idegenek. Ennek a konkrét elbeszélésnek az egzotizálási kísérletét az is alátámasztotta, hogy szabadságát egy hosszú, már-már expedíciószámba menő utazás részeként írta le. Temesvárról indulva előbb hajóra szállt Turnu Severinben, majd Bukarestet is megnézte egy délután, és csak négy nap múltán ért az egyébként egynapi útra lévő Balcsikba. A másik ilyen egzotizálási lehetőség a valódi világváros idegenségének felmutatása volt. Egy tisztviselő Bukarestet jellemezte az általa korábban sehol sem látott nagy forgalommal, a megállás nélkül száguldó autókkal, ami számára és útitársa számára annyira szokatlan volt, hogy nem mertek lelépni a járdáról sem. Ezt a benyomását csak megerősítette a későbbi városnézés, a különböző stílusú és méretű épületek hatása.[425]

A másik, szinte már egzotikus, de legalábbis nagyon távoli jelenség a fogalmazásokban a természet. 11 fogalmazás említi valamilyen formában a természetet mint szabadidős élményforrást, némelyik panteisztikus hangnemben, egy templomhoz hasonlítva azt. Közös ezekben a szövegekben, hogy a természet a különleges szépség és nyugalom forrása, ami segíti a szellemi és fizikai feltöltődést, de ami egyúttal elég egyértelműen idegen a városi ember számára. Így aztán a természettel a vizsgázók nem azonosulnak, hanem lényegében így is saját városi azonosságukat jelenítik meg. Ez a városi világ azonban az ő fogalmazásaikban nem hasonlít Segesvár állami erővel zajló modernizációjára, a fejlődés értelmében vett gazdasági és technológiai modernizáció szinte alig jelenik meg az írásokban, egyetlen esetet kivéve. Ez azonban nyilvánvalóan egyedi lehetett, a városi elektromos üzem munkatársa szabadságát a resicai acélművek tanulmányozására használta fel.[426] Temesvár városi voltát a szabadidő eltöltése mutatja, a rendszeres séta a parkban, a mozi, a strand, a színház és egy esetben rádió hallgatása. Felsejlenek tehát a modern fogyasztási minták is, de az otthon töltött szabadság igazi színtere a hagyományos otthon: a kézimunka, az újságolvasás, a kertművelés vagy a gyerekekkel eltöltött idő.

A szövegekből kirajzolódó önazonosság fontos eleme még ebben az esetben is az azonosulás a köztisztviselői léttel. Igaz, ezúttal ez csak másodlagos a középosztályi szerep felvállalása mellett, de néhány vizsgázó szemmel láthatóan nagyon fontosnak érezte azt, hogy kifejezésre juttassa ezt is. Így aztán megemlítették, hogy a szabadidejüket is munkával töltötték, hogy a szabadság azért volt

[425] Uo. dosar 35/1935, 103–104. f., 107–108. f.
[426] Uo. 125–126. f.

fontos számukra, mert így ismét aktívan és tele ambícióval állhattak munkába. A köztisztviselői azonosulást sejteti az is, hogy néhány vizsgázó valamely hivatali formulával kezdte fogalmazását (például „alulírott X. Y., élve a köztisztviselők statútumában biztosított jogommal, szabadságot kértem a prefektustól"),[427] bár ilyen esetben nyilván a nyelvtudás sajátosságai is szerepet játszhattak a stiláris választásban. Persze az is a köztisztviselői azonosulás része, amikor a bukaresti úti beszámolóban minduntalan feltűnnek a minisztériumok épületei, sőt a köztisztviselők palotája is.[428]

Ez azonban csak másodlagos elem, pontosabban maga az így megjelenő köztisztviselői önazonosság szerves része a szövegeket egyébként uraló középosztályi azonosságnak, ami a vonatkozó szerep és normák elfogadását jelenti. Ebben a keretben is nagy hangsúlyt kaphat az állam iránti kiemelt lojalitás, de ez messze nem szükségszerű. Mindenekelőtt azért nem, mert jól láthatóan maga ez az (alsó) középszintű, (alsó) középosztályi szerep és státus lényegében azonos magával a lojalitással is. A szabadságok eltöltésének leírásából kibontakozó kép alapján a köztisztviselők világa városias, nyugalmas, stabil és erkölcsös. A köztisztviselő családban él, gyerekei iskolába járnak, családja rendszeresen megjelenik a város közterein, művelődik, méghozzá magasabb szinten, gondoskodik tulajdonáról és vagyonáról, és amennyiben utazik, akkor az is megfelel társadalmi pozíciójának. A köztisztviselő tehát a társadalmi rend stabil építőköve, ezzel pedig eleve lojális az államhoz, amit szolgál, ezért nem is kell különösebben hangsúlyoznia hűségét és odaadását. A kibontakozó kép – ha kevésbé regényes és emocionális módon – lényegében megfelel David Eugen történetének, a román köztisztviselőként családjára találó árváról.

Ebben a világban etnicitásnak alig jut hely, ha kötődést keresünk, az érezhetően regionális jellegű. Mint láttuk, az etnikai másság szinte egyedüli megjelenítése az idegenség, amit saidi orientalizmus színez át, és ez nem egy etnikummal, hanem a városi, modern középrétegekkel szemben jelöl ki egy jellegzetességeivel látványosan feltűnő másik etnikai csoportot. Ahol pedig akár szerepet is kaphatna az etnikai határok átjárásának története, a vizsgázó egy másik lehetőséget, egy középosztályi integrációs történetet választott. A Bukarestbe utazó kisebbségi köztisztviselő hölgy és lánya a vonaton megismerkedik egy ismert bukaresti családdal, ők veszik pártfogásukba a városban. A segítségükkel szereznek olcsó szállást, sőt ők azok, akik megmentik őket az autók folyamatos áradatától. Beültetik őket egy taxiba, és városnézést tartanak. A szövegben egyetlen ponton sem jelenik meg etnikai különbség, az lényegében két temesvári középosztályi nő befogadásáról szól Bukarestben, amit ők maguk is értékelnek, például egyik este a pályáját éppen ekkor kezdő Maria Tănase[429] fellépését hallgatják. Persze ez a történet is magában foglalja a lojalitást, csakúgy, mint az a megjegyzés, hogy az Ada Kalehen töltött két hét után a vizsgázó rájött, nem érdemes külföldre utazni, Romániában is fellelhető mindenfajta szépség.[430]

Általában úgy tűnik, hogy a vizsgákon viszonylag könnyű és kényelmes kézenfekvő azonosulási lehetőséget nyitott a köztisztviselők szakmai azonosulása, ami ugyan markáns lojalitást jelentett, de nem szükségszerűen járt együtt a román nacionalista diskurzus elfogadásával és előadá-

[427] Uo. dosar 34/1935, 177–180. f.

[428] Uo. dosar 35/1935, 103–104. f.

[429] Népdal-, sanzon-, tangó- és operetténekes, a korszak legismertebb énekesnője Romániában. Éppen ekkor kezdte a karrierjét Bukarestben, igazi hírnévre majd 1937-től kezdve tesz szert.

[430] Uo., valamint 129–130. f.

Egry Gábor 10 28.indd 342 2015. 10. 28. 16:04:13

sával. Az egész procedúra efelé terelte a vizsgázókat, és többségük ezt is választotta még akkor is, amikor más lehetőségük is volt.

Mindez valószínűleg nem volt független attól, hogy a kínált megoldás meglehetősen stabil egyensúlyt biztosított a lojalitás három komponense és az ahhoz képest sokkal kevésbé megváltoztathatónak, már-már rögzítettnek tartott nemzeti identitás között.[431] A három összetevő közül az első érzelmi-etikai, ami az egyéni és kollektív cselekvést és működési lehetőségeket fogja át, a közösséget és a kölcsönösséget helyezve középpontba; a következő az állam elismerését, támogatását kifejező komponens, ami megformálja és előhívhatóvá teszi ennek az elfogadásnak a gyakorlatait, kiegészítve ezek ellenőrizhetőségével és szankcionálásukkal; végül egy diszkurzív összetevő, ami éppen a rögzített identitáspozíciók mellett biztosíthatott cselekvési teret a konkrét lojalitás szempontjából történő helyzet értelmezésével és újraértelmezésével. A köztisztviselői azonosulás ebben a hármasságban olyan beállítódást kínált, ami nem csupán az ő esetükben magától értetődő második összetevő tekintetében lehetett működőképes, hanem az elsőt és a harmadikat illetően is. Az erkölcsi értékekkel azonosított, a modernizáló államot szolgáló köztisztviselői közösség alkalmas volt arra, hogy csoportszolidaritása révén, a kölcsönösségre alapozva integrálja a lojális kisebbségieket, és legitimálja közös cselekvésüket a román nemzetállam érdekében is. Ezt aztán a megfelelő diszkurzív formába öntve készen állt a lojalitás egy olyan beszédmódja is, ami nem a kisebbségi tisztviselők nemzeti önazonosságának teljes feladására épült, hanem valamiféle köztes pozíciót biztosított számukra annak ellenére, hogy a vizsgák politikai célja éppen a román etnikai alapú lojalitásdiskurzus gyakorlati elfogadásának kikényszerítése volt.

A vizsgák anyagában világosan látszik a városi és a falusi tisztviselők közötti különbség is. Az előbbieknek a középosztályi életforma példájaként kellett élniük, az utóbbiaktól azt várták el, hogy a falut felemelő állam úttörői legyenek. Ebben a világban a város volt a modernitás és haladás színtere, ami persze ismét csak az államnak volt köszönhető, és a város nemzetiségei békében éltek egymás mellett az állampolgári jogok egyenlőségét élvezve – ami ugyancsak az állam kifelé hirdetett önképét reprodukálta.

Szentségtörő szövetségek? A nyelvvizsgák utóélete

A megyei apparátusok 1935 elején éppen a sikertelen vizsgázók elbocsátására készültek. Elvben 5-ösnél rosszabb átlag egy tízes skálán két jegyből (írásbeli és szóbeli) számolva bukást jelentett. Néhány esetben még az 5-ös átlagot is bukásnak tekintették.[432] A legtöbb prefektus humánus módon akarta végrehajtani az elbocsátásokat, menekülő útként felkínálva a nyugdíjazást vagy legalább a végkielégítést. A bomba 1935. január közepén robbant, ekkor kapták meg Bukarestből Dumitru Iuca belügyi államtitkár távirati utasítását, aki közölte a minisztertanács utasítását, miszerint aki 5-öst vagy rosszabb jegyet kapott, azonnal fegyelmi bizottsági tárgyalás útján elbocsátandó, és elveszíti nyugdíjjogosultságát is. Csak a 6-osnál jobb jegy tekinthető sikeres vizsgának, aki 5-ösnél nagyobb, de legfeljebb 6-os eredményt ért el, azt újra kell vizsgáztatni.[433]

[431] Haslinger–Puttkamer 2007, 2.

[432] ANIC Ministerul de Interne, inventar 754. dosar 175/1935, 7-15., 26., 47. f. Szilágy megyében csak az 5,5-ös eredményt tekintették átmenő jegynek.

[433] Uo. 3. f.

Egry Gábor 10 28.indd 343 2015. 10. 28. 16:04:13

A hírt megdöbbenés fogadta, és meglepő reakciókhoz vezetett. Ezek legtöbbje a rendelkezés módosítását kívánta, vagy pedig akadályozta a központi akarat érvényesülését. A legtöbb prefektus, noha ők is politikusok voltak a kormányzó Nemzeti Liberális Párt színeiben, kisebbségi beosztottjai pártját fogta, és meglepően elszántan küzdött Iucával.

A különböző ellenállási módok, stratégiák megismerése előtt érdemes emlékeztetni, miről is szólt a nyelvvizsga. A megjelenteket hivatalosan is nem románként tartották számon, így kötelesek voltak igazolni a hivatalos nyelv megfelelő ismeretét. Mindezt egy évtizednyi nyelvvizsgaszélcsend után. Mindazonáltal a Vasgárda erősödésével már a harmincas évek elején baljós jelek mutatkoztak,[434] vagy az Alexandru Vaida-Voevod által felkarolt *numerus valachicus*-javaslat formájában. A korábbi miniszterelnök 1934-ben kezdett kampányba a román nemzetiségűek meghatározott arányszámban történő kötelező foglalkoztatása érdekében mind a gazdaságban, mind a közszférában. Ez értelemszerűen a kisebbségiek alkalmazásának korlátozását jelentette.[435] A nyelvvizsga is ennek a növekvő, a nemzeti liberálisok ifjabb generációját is elérő nacionalista hullámnak az eredménye volt akkor, amikor Octavian Goga és Victor Iamandi belügyi államtitkár 1934 tavaszától kezdve szinte versengtek a nyilvánosság előtt, hogy melyik párt tudja hatékonyabban elrománosítani a helyi közigazgatást, bizonyosan nem függetlenül az átfogó államreform-kísérlettől.[436] Így amikor a prefektusok harcba kezdtek Bukaresttel, sem a közvéleménytől, sem a kisebbségektől nem számíthattak komoly támogatásra. Az utóbbiak ugyanis ekkor már a népszövetségi petícióikhoz gyűjtöttek anyagot. Ezzel együtt igen sokrétű stratégiát alkalmaztak, hogy kivédjék a felülről jövő nyomást. Az első ezek közül a rendelkezések teljesítésének egyszerű visszautasítása volt, ezt tette Fogaras prefektusa.[437] Ez csendes szabotázsnak indult, de amikor Iuca államtitkársága május 28-án érdeklődött, hogyan haladnak az elbocsátásokkal, a prefektus irányt váltott. Jelentősen megkésett válaszát csak július 12-én küldte el. Ebben egyszerűen kijelentette, hogy még nem kezdte meg az elbocsátásokat, mert nincs megfelelő utánpótlás, és így az intézkedés azonnal ellehetetlenítené a közigazgatás működését. Némileg célzatosan azt is megjegyezte, hogy amint Bukarest végre engedélyezi új köztisztviselők felvételét, ő is nekilát. Némely társa kevésbé nyíltan dacolt Bukaresttel, például Szilágy prefektusa, aki azt jelentette, hogy még nem tudta eltávolítani a bukott alkalmazottait, mert nem talált a helyükre megfelelő pótlást.[438]

Nem sok prefektus volt elég bátor az ilyen nyílt kihíváshoz, így leginkább általános szinten próbáltak érvelni, és lobbiztak néhány köztisztviselő vagy egyes tisztviselői csoportok érdekében. Közben persze csendben megkísérelték elszabotálni vagy legalább szándékosan késleltetni az elbocsátásokat. Ami az érvelés stratégiáját illeti, példaértékű a Bihar megyei prefektus, aki így komoly engedményeket tudott kicsikarni. Taktikáját az egymást követő utasítások között kimutatható ellentmondásra alapozta. Miként azt egy, a belügyminisztériumhoz intézett jelentésében[439] megjegyezte, Iuca eredetileg azt az utasítást adta, hogy a bukott vizsgázókat fegyelmi bizottság elé kell

[434] Livezeanu 1995, 245–296.; Heinen 1986, 192–235.

[435] Müller 2005, 385–408.; Maner 1997, 200–206.

[436] Sora 2011b, 219.; Müller 2005, 385–389.; Claasen 2015.

[437] ANIC Ministerul de Interne inventar 754, dosar 176/1935, 33. f. A bukások aránya nem volt kiemelkedő a megyében, 13 községi jegyzőből és alkalmazottból csak négyen voltak sikertelenek. Uo. dosar 176/1935, 70–73. f.

[438] Uo. dosar 176/1934, 82. f.

[439] Uo. dosar 175/1935, 137–138. f.

Egry Gábor 10 28.indd 344 2015. 10. 28. 16:04:13

állítani, és így kell őket elbocsátani. Aztán egy hónappal később, március 18-án egy újabb utasítás már arról szólt, hogy a fegyelmi bizottságok nem kaphatnak szerepet az elbocsátásokban, mert azok önkényesen újravizsgáztatják az érintetteket, és ennek eredménye alapján visszahelyezik őket az állásukba. A változtatást jogi értelemben is megalapozandó, a minisztérium felhívta a figyelmet a Legfelső Semmítőszék III. kamarájának egy vonatkozó ítéletére is. A prefektus viszont nemcsak arra szorítkozott, hogy felhívja a figyelmet az utasítások említett ellentmondására, és azzal sem elégedett meg, hogy jelezze, már 34 esetet elbírált a fegyelmi bizottság, hanem jogi érveket is felvonultatott. Például vitatta, hogy a Legfelső Semmítőszék egyik kamarája által hozott ítélet valóban precedensértékű lenne, amikor szerinte ez csak a teljes semmítőszék ítéletei esetében igaz. Arra is rámutatott, hogy a köztisztviselők statútumának 5. paragrafusa értelmében az elbocsátás folyamán kötelező a fegyelmi bizottság részvétele. A helyzet elég súlyosnak tűnt ahhoz, hogy a minisztérium alkudozni kezdjen, és küldöttet menesszen Nagyváradra. Április elején végül megállapodás született, miután a minisztérium jogi szakvéleménye is elismerte, hogy a prefektus érvei helytállóak.[440] Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy mindazok esetében, akiket időközben fegyelmi bizottság elé állítottak (számuk ekkor már 53 volt), a bizottság döntése marad érvényben, tekintet nélkül a második miniszteri utasításra.

Persze nem nehéz a bihari esetben felfedezni a szándékos késlekedés vagy szabotálás jeleit sem. A második utasítást nem teljesítve, a prefektus elég időt kapott arra, hogy a végső megállapodásig eltelt két hét alatt mindenkit fegyelmi bizottság elé állítson. Ezzel 24 beosztottját mentette meg.[441] Más módja is volt a döntés késleltetésének. Torda megye prefektusa például a március 18-i rendelkezés kézhezvételét követően csak április 10-én válaszolt Bukarestnek. Levelében azt kérte, hogy küldjék el neki a Semmítőszék ítéletét, mert nem található meg a megyében, és így nem tudják elkezdeni a folyamatot. Fellépése elég sikeres lehetett ahhoz, hogy a prefektus megismételje a kérést július 15-én is, ezúttal kiegészítve azzal a még kevésbé hihető állítással, hogy az egész megyében nincs egyetlen példány sem a köztisztviselők statútumából. A minisztérium nem reagált különösebben gyorsan, csak szeptemberben rendelték el, hogy végre küldjék el az ítélet egy példányát Tordára. De legalább hozzászokhattak ehhez az igényhez, és talán nem lepődtek meg, amikor októberben Szilágy prefektusa ugyanezzel fordult hozzájuk. Az azonban mégis meglepetésükre szolgálhatott, amikor november végén arról értesültek a Szilágy megyei prefektustól, hogy „félreértett" valamit a minisztérium utasításában, és azt hitte, hogy időközben született egy újabb ítélet is.[442]

Arad város a halogató taktika és a jogi érvelési stratégia okos keverékét vetette be, és közben felhasználta az egyébként nem túl kiterjedt városi autonómia nyújtotta lehetőségeket is. A választott önkormányzatot helyettesítő ún. interimár bizottság, ami szintén főként nemzeti liberális politikusokból állt, augusztusban értesítette a prefektust, hogy az előző interimár bizottság már minden egyes esetet fegyelmi bizottság elé utalt, és mire a miniszteri rendelkezést megkapták, már meg is születtek a határozatok. Ennek nyomán aztán a város jogi szolgálata kifinomult érveléssel olyan véleményt készített, amely gyakorlatilag a miniszteri rendelkezés megtagadását jelentette.[443]

[440] Uo. 154–159. f.

[441] Uo. 154. f.

[442] Uo. 150. f., valamint dosar 176/1935, 75., 132–134. f.

[443] Uo. f. 111–121.

Egry Gábor 10 28.indd 345 2015. 10. 28. 16:04:13

Az is gyakori volt, hogy az egyes ügyeket más hatóságokhoz utalták, amelyeknek rendszeres késlekedéséért a prefektus már nem volt felelős. Temes-Torontál vezetője június 7-én számolt be 104 vizsgázó sorsáról Temesvárról és a megyei igazgatásból. Közülük csak 23 volt az ő beosztottja. Így aztán anélkül jelenthette ki, hogy 71 esetben Temesvár polgármestere megtette a szükséges lépéseket, hogy megmondta volna, mi történt pontosan az érintettekkel. Tíz állatorvos kapcsán pedig a mezőgazdasági minisztérium illetékességét vetette fel, ahol állítólag február óta nem történt előrelépés az ügyben.[444] Az eddigiek tükrében talán nem meglepő, hogy amikor a prefektus szeptemberben ismét jelentést tett, még mindig a polgármestert okolta azért, mert a városi tisztviselőkkel nem történt semmi.[445]

Másik lehetőség volt a tudatos eltérés az utasítástól, abban bízva, hogy a Bukarestben gyűlő papírhegyben úgy sem tűnik fel egy kisebb, de azért nem jelentéktelen eltérés, különösen, ha az illető megyei adminisztráció amúgy követni látszott az utasításokat. Kis-Küküllő prefektusa júniusban arról rendelkezett, hogy mindenkit el kell bocsátani, aki 5-ösnél rosszabb jegyet kapott. Az utasítást megküldte a minisztériumnak is, ahol azt a nélkül iktatták, hogy bárkinek feltűnt volna, hogy ellentétes a minisztériumi rendelkezéssel.[446]

Még azok a prefektusok is, akik különösebb ellenállás nélkül végrehajtották az utasítást, megkíséreltek lobbizni némely beosztottjuk mellett, egyedi engedményeket kicsikarva, vagy újravizsgáztatásukat engedélyeztetve, vagy nyugdíjjogosultságuk érvényesítése érdekében.[447] Úgy tűnik azonban, hogy az egyedi esetek mellett sokkal szervezettebb kísérletek is voltak. Az egyik lehetőség az volt, hogy valamiképp érvénytelenítsék a vizsgák és a miniszteri utasítás alapján hozott döntéseket. Fentebb láthattuk, hogy a fegyelmi bizottságok fontos szerepet játszottak ebben azzal, hogy újravizsgáztatták a bukottakat.[448] Amikor a belügyminisztérium megkísérelte elzárni ezt az utat, egy másik felsőbb szintű testület került előtérbe, a helyi és nemzeti Revíziós Bizottság *(Comitetul de Revizuire).* Ezek tömegesen fogadtak be fellebbezéseket, és felülbírálták a miniszteri utasítást, nemegyszer a fegyelmi bizottságok érveléséhez hasonló módon.[449]

Lehetőséget kínált a negatív következmények csökkentésére a sikertelen vizsgázók nyugdíjazása is. Általában ehhez is a prefektus társtettessége kellett. Először azért, mert a nyugdíjazási kérelem okaként általában nem a sikertelen vizsgát, hanem valamilyen betegséget jelöltek meg, ami azonban tekintettel a körülményekre (nem sokkal korábban az illető még szolgálatra alkalmasnak érezte magát), nehezen lehetett igaz. Másodszor azért, mert a prefektusnak lehetősége volt a nyugdíjazásról döntő szerv befolyásolására, és más módon is kijátszhatta a rendszert. A nyugdíjazási szabályok áthágásának leglátványosabb esete Dominik Römer községi jegyzőé lehetett Temes-Torontálból. Römer megbukott az újravizsgáztatáson is. Június 13-án nyugdíjazását kérte, amit a prefektus már június 14-én engedélyezett! De Bukarest közbelépett, és hosszas huzavona nyomán elérte, hogy a prefektus december 18-án visszavonja határozatát. Csakhogy a páros nem adta fel, a prefektus 1936. január 13-án újabb határozatot hozott Römer nyugdíjazásáról fizikai

[444] Uo. dosar 175/1935, 195. f., valamint dosar 176/1935, 47. f.
[445] Uo. 110. f.
[446] Uo. dosar 176/1935. 14. f.
[447] Uo. 6–7., 27., 111., 130., 149. f.
[448] Uo. dosar 175/1935, 134. f.
[449] Uo. 82., 110. f.

Egry Gábor 10 28.indd 346 2015. 10. 28. 16:04:13

alkalmatlanság címén. Ebben megemlítette saját június 14-i határozatát, de hallgatott annak visszavonásáról. Römer az új határozattal ismét nyugdíja megállapításáért folyamodott, és az eljárás újrakezdődött. Amikor az illetékes szerv megkérdezte a prefektust Römer nyugdíjazásáról, ő megerősítette az első – jogilag érvénytelen – határozatára alapozott második határozat tartalmát és érvényességét, és nem említette annak visszavonását.[450]

Nemcsak azok kerültek bajba azonban, akik megbuktak a nyelvvizsgán, hanem azok is, akik azt hitték, hogy sikerrel vették az akadályt. Az ő ügyük kezelése általában megerősíti a prefektusok korábban már látott jóindulatát is. A meglehetősen nagyvonalú újravizsgáztatáson túl (ennek részleteit lásd később) az ő esetükben is sor került a szabályok kijátszására. A leglátványosabb esetre Háromszék megyében került sor. A prefektus itt kezdetben érvelni próbált, és kísérletet tett Iuca meggyőzésére arról, hogy igazságtalan lenne elbocsátani azokat, akik abban a hitben éltek, hogy sikeresen letették a vizsgát. Annál inkább, mert a bizottság maga is annak tudatában vizsgáztatta őket, hogy az 5-ös jegy már megfelelt, így azt valóban csak akkor osztották ki, ha a vizsgázó megérdemelte. Bukarest azonban rendíthetetlen maradt, ezért a prefektus rákényszerült az újabb vizsgáztatásra, azt viszont sikerült elérnie, hogy a megbukott jegyzőket is ismét levizsgáztathassák. Az események ekkor vettek különös fordulatot. Három jegyző esetében (Fülöp Maxim, Bagoly Alexandru és Pál Tiberiu) újra összehívta az eredeti vizsgabizottságot. Ők megvizsgálták az előző vizsgáról készült jegyzeteiket, és „rájöttek", hogy eredetileg sem 5-öst, hanem 7-est akartak adni nekik. Így aztán nem is vesztegették az idejüket az újabb vizsgáztatással, ehelyett újabb jegyzőkönyvet írtak, és ezt küldték el a minisztériumnak egy körmönfont levél kíséretében, ami első olvasásra azt sejtette, hogy újravizsgáztatták a bukott tisztviselőket. A minisztérium hagyta, hogy félrevezessék, és elhitte, hogy valóban sor került a második vizsgára is. Maga Iuca írta meg a fegyelmi bizottságnak, hogy az említett jegyzők sikeresen letették az újabb vizsgát![451]

De az újabb vizsgák általában könnyűek is voltak. Mind a feladatok, mind azok értékelése erre utal, a feladatok még az eredeti vizsgakérdéseknél is könnyebbnek tűnnek,[452] egészen odáig menően, hogy Kolozs megyében azokat teljesen a vizsgázók személyére szabták. Gondos Eugen (Jenő), a városháza mérnöke arról beszélhetett, hogy miért fontos az erdélyi erdők újratelepítése, Lakatos Ștefan (István), szintén mérnök a legújabb kolozsvári építkezésekről és a következő tervekről beszélt, míg dr. Ioja (Józsa) Grigore (Gergely), kolozsborsai járási titkár feladata az volt, hogy írja le Kolozsborsa közigazgatási körzetét.[453]

Az értékelés a kérdésekhez hasonlóan engedékenynek bizonyult. Szamos megyében 20 ismételt vizsgázóból 19 volt sikeres,[454] Szatmár prefektusát később azzal vádolta az utóda, hogy nagyon lágyszívű volt, szinte mindenkit átengedett.[455] Amikor pedig a minisztérium a megürült községi jegyzői helyekről érdeklődött, Kolozs megye prefektusa azt válaszolta, hogy senki sem bukott meg.[456] A leginkább egyértelműen azonban a Temes-Torontál megyei vizsgák anyaga igazolja,

[450] ANSJ TM fond 69. Prefectură Județului Timiș-Torontal inventar 171, dosar 32/1935, 140–159. f.

[451] ANIC Ministerul de Interne, inventar 754, dosar 175/1935, 26., 37., 86., 84–87., 96. f.

[452] Uo. 126–127. f.

[453] Uo. 142. f.

[454] Uo. 126–127. f.

[455] Uo. dosar 176/1935, 54. f.

[456] Uo. 35–36. f. Sora 2011b, 216.

Egry Gábor 10 28.indd 347 2015. 10. 28. 16:04:13

hogy mennyire engedékeny lehetett az újabb vizsgák elbírálása. Itt az eredmények között meglehetősen sok esetben feltűnik, hogy a vizsgáztatók mindenképp olyan jegyet akartak adni, amivel a vizsgázó még éppen átmegy. Így aztán igen gyakran adtak meglepően magas szóbeli jegyet olyan tisztviselőknek, akik amúgy igen gyenge írásbeli vizsgát tettek. Sok esetben még 3-as írásbelit is ellensúlyozta a 10-es, tehát tökéletes (!) szóbeli vizsga. Az 1935 májusában vizsgázó 256 városi alkalmazott közül 56-an kaptak olyan meglepően magas szóbeli jegyet rosszul sikerült írásbelit követően, ami általában éppen elég volt a szükséges 6,5-ös átlag eléréséhez. Közülük 31 fő 8-ast kapott 5-ös írásbeli után, 17 fő 9-est 4-es után, 5 fő 10-est 3-as után. Hárman 9-est kaptak 5-ös írásbeli után, és két megbukott vizsgázó is 9-est kapott 3-as után.[457] A falusi tisztviselők közül (nem számítva a jegyzőket és aljegyzőket) 79 közül 21-en jártak hasonló cipőben. 16 fő 8-ast kapott 5-ös után, 5 fő pedig 9-est 5-ös után.[458]

Az alacsonyabb követelményekre utal az összkép is. Az újravizsgáztatottaknak korábban 5,5-öt vagy 6-ost kellett elérniük, most a városi alkalmazottak 29%-a (74 fő) bukott meg, 35%-uk (91 fő) 6,5-öt kapott, míg a maradék 36% jelentősen jobb jegyet szerzett, mint 1934 szeptemberében. 71% tehát igen jelentős mértékben javítani tudott alig néhány hónap elteltével. A falusi tisztviselők közül csak 15% (12 fő) bukott meg, 38% (30 fő) kapott 6,5-öt, a maradék 47% pedig jelentősen jobb jegyet, mint 1934 szeptemberében, míg ha az eredeti értékelési kritériumokat alkalmazták volna, akkor az átlagos jegynek közelebb kellene lennie 5,75-höz, miközben az ismételt vizsgák esetében 6,81 adódik.[459] Ez azt is mutatja, hogy hiába feltételezhető a vizsgázókról, hogy román nyelvi környezetben élve valóban jobban képesek szóban kommunikálni, mint írásban, a felülértékelés valóságos volt. Végül a vizsgázók sorsára vonatkozó végső ajánlások is a jóindulatú hozzáállást igazolják. A 46 megbukott német közalkalmazottból 24 esetében azt javasolták, hogy maradjanak alkalmazásban, 8 esetében nyugdíjazást ajánlottak, és csak 14 esetben került szóba eltávolításuk.[460]

Első pillantásra ez a végkifejlet vegyesnek tűnik. Iuca utasítását nem vonták vissza, és a hivatalos politika a következő években is a kisebbségi köztisztviselők eltávolítása maradt.[461] Az is látszik, hogy az 1934 szeptemberében még megmenekültek egy része, hivatalosan az újravizsgáztatottak kb. 30%-a végül távozni kényszerült, ezzel is alátámasztva a Nemzeti Liberális Párt érveit arról, hogy ők azok, akik sikeresen megszabadítják Románia városait a kisebbségiek befolyásától. Mindazonáltal végül nem mindegyiküket bocsátották el, és a kisebbségi tisztviselők megyei kimutatásai még jóval később is jelzik, hogy akár már az első vizsgán ténylegesen megbukottak egy jelentős része is szolgálatban maradt. Biharban 1934 szeptemberében, tehát az első alkalommal 81 falusi tisztviselő bukott meg, közülük 45-en még 1937-ben is alkalmazásban álltak. Közülük nem kevesen 5-ösnél rosszabb jegyet kaptak első vizsgájukon.[462] Ezenkívül az újabb vizsgán megbukottak egy részét is sikerült különböző trükkökkel megmenteni. Így aztán elfogadhatónak tűnik, hogy a végül ekkor elbocsátott kisebbségi tisztviselők aránya maximum 20% lehetett, a legvalószínűbb

[457] ANSJ TM fond 69, Prefectură Timiş-Torontal, inventar 171, dosar 35/1935, 16–26. f.

[458] Uo. dosar 36/1935, 75–78. f.

[459] Az egész megyében az újravizsgáztatottak 28%-a bukott meg. Uo. dosar 34/1935, 60. f.

[460] Uo. 46. f.

[461] Müller 2005, 394–398.

[462] ANIC Ministerul de Interne Inv. 754, dosar 27/1937, 10-18. f.

Egry Gábor 10 28.indd 348 2015. 10. 28. 16:04:13

azonban 15%. A prefektusok vagy sikeresen kijátszották a rendszert, vagy engedményeket kaptak Iucától. Végül a sikeres vizsgaeredményt illetően 1935 utolsó napján maga Iuca is engedett, 6-os és nem 6,5-ös jegyben határozva meg azt.[463]

Mindez talán nem történhetett volna meg, ha nem lettek volna olyan magasabb beosztású tisztviselők is, akik rokonszenveztek a prefektusokkal. Alexandru Pretorian főfelügyelő 1936-ban is az országot járta, hogy befejezze a még mindig elintézetlen újravizsgáztatást. Temesvárott ő is hasonlóan engedékenynek bizonyult, mint a helyi tisztviselők. Könnyedén adott olyan szóbeli jegyet, amivel ellensúlyozhatta a rossz, akár 2-es írásbeli eredményt is. De Pretorian egyértelműen az alacsonyabb beosztású közalkalmazottaknak kedvezett, az ő esetükben mindig azzal indokolta döntését, hogy iskolázottságuk és kulturális szintjük miatt amúgy sem várható el tőlük, hogy jól írjanak, munkájuk során pedig úgyis csak szóban kell kommunikálniuk. A magasabb beosztású vizsgázók rossz román nyelvtudásáról úgy vélekedett, hogy az nem felel meg társadalmi státusuknak és szerepüknek, ami igencsak jól illeszkedik a vizsgák korábban már bemutatott társadalmi tartalmához, a köztisztviselőktől megkövetelt szerepfelfogáshoz is.[464] Mindenesetre a prefektusok küzdelmét az tette igazán ironikussá, hogy sikerük révén Románia joggal utasíthatta vissza a Népszövetséghez benyújtott magyar petíció vádjait, mint megalapozatlan vagy túlzó állításokat.[465]

A vizsgák utóéletének legfontosabb tanulsága a köztisztviselői karon belül megmutatkozó szolidaritás ereje, tekintet nélkül a nemzetiségre. A vizsgakérdések és fogalmazások is a szakmai önazonosítás elsődlegességre utalnak. Ez tette az elvont kisebbségiként még gyanús kisebbségi tisztviselőket annyira értékessé, hogy érdemes legyen akár küzdeni értük. A szakmai szolidaritás nem csak a nyelvvizsgák alkalmával juthatott kifejezésre. Az uzoni román papok korábban ismertetett panaszának sorsa jelzi, hogy még a román nacionalista gondolkodásmód mellett is működött a köztisztviselői kar presztízsigénye, a civilek beavatkozásának elhárítása, és ez felülírhatta akár a nemzeti szolidaritást is. A nyelvvizsgák ehhez képest annyiban mutatnak mást, hogy 1934–1935-ben nemcsak a köztisztviselői karon kívülről, hanem a feljebbvalóiktól érkező nyomás ellenében is összezártak, jelezve a civil–köztisztviselői választóvonal mellett a politikai–közigazgatási választóvonal jelentőségét is.

A prefektusok fellépése azt is mutatja, mennyire pontatlan, ha Romániát monolit egységként kezelik, olyan szerkezetként, amelyet kizárólag nemzetiesítő célok mozgattak. Éppen ellenkezőleg, lehetetlen megérteni, hogy miként és miért úgy hajtották végre, blokkolták vagy akár szabotálták ezt a valóban létező nemzetiesítő szándékot, ha nem vesszük figyelembe a helyi viszonyokat és az államigazgatás különböző szintjeinek eltérő logikáját.

[463] Uo. dosar 176/1935, 144. f.

[464] ANSJ TM fond 69, Prefectură Timiș-Torontal, inventar 171, dosar 34/1935, 90–92., f. dosar 36/1935, 6–15. f.

[465] Lásd Népszövetségi Levéltár, Genf C. 337. 1937.I

Egry Gábor 10 28.indd 349 2015. 10. 28. 16:04:13

dc_1187_16

HELYKERESÉS AZ ÖNAZONOSSÁG LABIRINTUSÁBAN

A kisebbségi tisztviselők csoportja mind a nemzeti kisebbség, mind a nemzetiesítő állam felől nézve peremcsoportnak számított, ami áttörte ezek intézményes és szimbolikus határát. Egy olyan közigazgatási rendszerben működtek, amelyet román nemzeti jellegűnek láttak, miközben hivatalosan nem tartoztak ehhez az etnikai csoporthoz. A magyar kisebbségi tisztviselők csoportja nemigen jelenhetett meg a nyilvános diskurzusban, főként a revíziós propaganda jól beágyazott toposzai miatt, miszerint már Trianon után közvetlenül megszabadultak tőlük az utódállamok. Mivel a román közigazgatásnak alárendelve tevékenykedtek, azt a szerepet sem játszhatták el saját nemzeti közegükben, amelyet általában elvártak a köztisztviselőktől, és a nyilvánosság előtt is főként akkor jelentek meg, ha már közalkalmazotti létük került veszélybe.

Ez a hozzáállás, a magyar nemzetiségű köztisztviselők átsorolása a másik, az 'ők' csoportba egyébként kitapintható volt a mindennapokban is. Tanulságos eset Kelemen Lajosé, aki a háromszéki Páké községben az 1920-as évek elején okozott folyamatosan botrányt fellépésével. Kelemen, akit minden bizonnyal személyes sértettség és családi sérelmek is motiváltak, hosszú időn keresztül zaklatta a község vezetőit – a magyar nemzetiségű polgármestert, a tanácstagokat és az állami iskola magyar igazgató-tanítóját. Valahányszor a hatóságok egy helyi rendelkezés végrehajtására érkeztek hozzá, ő kifejezésre juttatta, hogy nem tekinti magára nézve irányadónak az „oláh" községi vezetés rendelkezéseit. A bírót, aki 1918 végén hűségeskü tett, és azóta is vezette a falut, csak „oláh" bírónak, a tanácsot csak „oláh" tanácsnak bélyegezte. Amikor pedig a községi vezetés éppen egy olyan belügyminiszteri utasítást tett közé, ami engedélyezte, hogy a községi hirdetményeket a román nyelven írt bevezető formula – „Közhírré tétetik" – után magyarul publikálják, akkor gúnyosan bekiabált, hogy írjanak csak mindent románul, hívják össze a falut, és ők majd meghallgatják a román hirdetményt.[466] Jellemző az is, hogy a falu vezetői nem akarták elfogadni a Kelemen által nekik szánt szerepet – románok lettek, mert Romániát szolgálják –, de érezhették Kelemen „érveinek" erejét, mert amikor a községi bíró megelégelte a zaklatást, először le akart mondani, csupán a szomszédos település csendőrei vették rá, hogy inkább jelentse fel Kelement – nemzetellenes izgatásért. Mivel a nemzet, amit Kelemen állítólag megsértett, a román volt, így a tisztviselők végső soron elfogadták Kelemen kategorizálását is, elvégre a rajtuk esett sérelem valamiképp román sérelemmé vált.[467]

A vizsgák megszervezése és az ebből az alkalomból megmutatkozó domináns önazonosság nagyrészt megfelelt ennek a kényes és képlékeny helyzetnek. A vizsgatémák főként a szakmai működéshez kapcsolódtak, továbbá a modernizáló állam és a városi középosztályi normák képviselőiként a köztisztviselők tágabb értelemben vett társadalmi szerepéhez, Ezek közvetlenül nem érintették a vizsgázók nemzetiségét, és nem is vitatták azt, de a kérdés óhatatlanul is előkerült a

[466] ANDJ CV fond 47., dosar 194. 2–4. f.
[467] Uo. 9–10. f.

Egry Gábor 10 28.indd 350 2015. 10. 28. 16:04:13

vizsga során. Ezzel együtt a leggyakoribb elvárás az volt, hogy a köztisztviselők hozzáértő szakmabeliként jelenítsék meg önmagukat, akik nemcsak lojálisak, hanem elkötelezettek is a köztisztviselők társadalmi szerepe és az állam civilizációs küldetése iránt.

A legtöbb vizsgázó el is fogadta ezt az önazonosságot, és gyakran hangsúlyozta lojalitását irodája falain túl is, például azzal, hogy Balcsikot vagy más román üdülőhelyeket soroltak fel úti célként, és nem említették a külföldi utazást, máskor pedig kihagyták Budapestet az általuk hallgatott rádióállomások közül.[468] A szövegekből kibontakozó világ Románia közigazgatási rendszere körül forgott, és lojalitásukat is az ebben a keretben megfogalmazott célok, valamint az állami önkép lelkes elfogadása révén juttatták kifejezésre. A kisebbségi tisztviselők fiatalabb nemzedéke azonban alkalmanként már a román nacionalista diskurzus elemeinek elsajátítására is képes volt, ellentmondva a magyar vagy német önazonosság-változatnak.[469]

Nemzetiségüket és nemzeti önazonosításukat tekintve a kisebbségi tisztviselők sajátos csoportként viselkedtek. Nemzetiségüket hivatalosan meghatározták, és ezen változtatni lényegében lehetetlen is volt. A mód, ahogy ezt kifejezésre juttatták, mégis nagyon különbözött attól, ahogy az autentikus magyarság- vagy németség-diskurzus szólt. Innen nézve identitásuk kérdéses maradt, kivéve egyetlen esetet: amint az elbocsátásuk fenyegetett, hirtelen ismét, feltétel nélkül tagjai lettek az immár az őssorsuk miatt is létében fenyegetett nemzeti közösségnek. Ebben az értelemben nemzeti hovatartozásuk szélsőségesen helyzet- és körülményfüggő volt. Mint korábban láthattuk, hasonló volt a helyzet Csehszlovákiában is. Itt nem csak a népszámlálás alkalmával mondták, hogy a magyar nemzetiségüket a népszámlálási biztosok előtt nem vállaló köztisztviselők valójában nem magyarok. Máskor is – például a választások előtt – napirendre került, hogy miként is tekintsenek a kisebbségi magyar pártok és támogatóik azokra, akik nem őket támogatnák – különböző okokból. Az „álmagyarok", a „félmagyarok", a „színtelen magyarok" valamilyen módon eltértek a kisebbségi magyar diskurzus révén megszabott normáktól, többnyire éppen az államhoz fűződő viszonyukkal. Az „álmagyarok" csak korteskedtek magyarul, és nem a „magyar" párt mellett (erre Romániában is volt példa), a „félmagyarok" ugyan magyarul beszéltek, de „lélekben" csehszlovákok voltak – idetartozhattak az aktivisták, de akár a népszámlálás alkalmával erkölcsileg elítélt közalkalmazottak is. Az utóbbiak persze a „színtelenek" közé is befértek, őket az jellemezte, hogy nyelvben és „lélekben" is magyarok, de például a pártonkívüliséget hangoztatva, a pártoskodást elítélve, politikamentességet hirdetve magyarságukat szeretnék elrejteni, így végső soron kilépnek a magyarság soraiból.[470]

A domináns módon szakmai önazonosság furcsa kombinációja, aminek része volt a hivatalosan meghatározott és rögzített nemzetiség, és esetenként a román nemzeti diskurzushoz az adott kisebbségi diskurzusnál jóval közelebb álló képzetek elfogadása, mindazonáltal az állam és a kisebbségi tisztviselők közös gyermeke volt. Alapját a sajátos státusú szakmai testületen belül érvényes szolidaritás jelentette, és éppen ez a furcsának ható közösen létrehozott azonosságtudat termelte újra a szakmai szolidaritást. Noha csak ritkán foglaltak el magasabb pozíciót, a kisebbségiek mégis jól integrálódtak a közszolgálatba, és számíthattak román feljebbvalóik és kollégáik támogatására is. Ez az integráció a nemzeti csoport peremén zajlott le, és magából a peremhelyzet-

[468] ANTSJ TM fond 69, Prefectură Judeţului Timiş-Torontal, inventar 171. dosar 35/1935, 104–201. f.

[469] ANSJ BV, fond 2, Prefectură Judeţului Braşov, Serviciul Administrativ, inventar 347, dosar 1/1934

[470] A színtelenek. *Prágai Magyar Hírlap*, 1932. január 14. 1.

Egry Gábor 10 28.indd 351 2015. 10. 28. 16:04:13

ből keletkezett, hiszen a kialakuló finom egyensúly nagymértékben attól függött, hogy a csoport ne legyen a közfigyelem előterében. Amint a közvélemény felfigyelt rájuk, a nemzetiesítés szándéka győzött, és még feljebbvalóik szolidaritása sem védte meg őket teljes mértékben. A prefektusok harca kisebbségi tisztviselőikért azonban megmutatja, hogy egy hosszú évtizedig Nagy-Románia szolgálata talán mégsem jelentett egyet azzal a nemzeti eretnekséggel, amelynek ma, visszatekintve, sokak számára tűnhet.

*

Az ebben a részben bemutatott esetekből kiderül, hogy az állami kategorizálás és az egyéni önazonosítás és önazonosság érintkezése sajátos, egyszerre kitüntetett és mindennapi helyzetet teremthet. Elvileg, szándéka szerint a kategorizálás csak megjelenítené és rögzítené a természetes, mindennapi, nem kiemelt helyzetet, maga az aktus azonban minden esetben nyilvánvalóvá teszi az egyébként nem szükségszerűen látható, érzékelhető vagy ténylegesen érzékelt besorolást. A kategória tartalma pedig óhatatlanul is bizonytalan és változó, meghatározása pedig soha sem egyoldalú. A kategorizálással láthatóvá tett önazonosság és önazonosítás leginkább a különböző nemzeti csoportok peremén és határa mentén elhelyezkedő csoportok esetében volt egyidejűleg különböző módon meghatározott. A népszámlálás során a kisebbség és többség közötti határ és a különböző bizonytalanul meghatározható csoportok hovatartozása volt a tét, az irredenta fogalma végül a magyar kisebbségi csoportnak csupán a csúcsán állókat azonosította magával a nemzeti közösséggel, a kisebbségi nyelvvizsgák során pedig egy egyébként a közbeszédben szinte nem is létező csoport vált láthatóvá és egyúttal kisebbségivé, méghozzá minden oldalról felismerten, annak ellenére, hogy körükben a nemzeti és egyéb önazonosság tartalma igen változatos lehetett. Lényegében idetartoznak a Külföldiek Kollégiumába érkezett romániai magyar fiatalok is, hiszen belőlük a gondos válogatás mellett éppen az ellenőrzött határátlépés alkotott peremcsoportot.

A nemzeti kisebbség, nemzetiség vagy etnikum hivatalos kategóriáját az állami aktorok és a besoroltak interakciója töltötte meg tartalommal. A folyamat dinamikáját rendre befolyásolta, hogy az állam részéről ez a definíció elvileg rögzített és egynemű lett volna. Ezt azonban nemcsak a másik oldalról érkező akció és reakció módosíthatta, hanem az állami szereplők heterogenitása is. A klasszikus megbízó-megbízott probléma egyik esete ez,[471] amikor az állam képviselőinek gyakorlata nem feltétlenül esik egybe megbízóik – ebben az esetben a politikai vezetés – szándékaival, így aztán a nemzetiségi politika, vagy az állambiztonsági fellépés tényleges kimenetele is más lesz, és változatos formát ölthet nemcsak időben, hanem térben is. Így aztán az egyes kategóriák tartalma helyben, minden egyes interakcióban külön-külön dől el.

Az eredmény ennek ellenére viszonylag egységes vagy legalábbis jól tipizálható sajátos magyarságok és kisebbségiségek megjelenése lett. Ezek általában eltértek a domináns identitás-diskurzustól, illetve a népszámlálások esetében erősen szűkítették a nemzeti hovatartozás tartalmát, noha ezzel összefüggésben adott esetben viszonylag szilárd és nehezen átjárható határt is húzhattak a saját csoport körül. Az átjárhatóság azonban valóban nagyban függött az egyes helyzetektől, legalábbis igen valószínű volt az, hogy a peremcsoport meghatározásával az egész közösség határán rések keletkezhetnek, a nemzeti hovatartozás tartalma fellazul, elfogadottan sokfélévé lesz nemcsak egyénileg, hanem az identitás-diskurzusban is. Az utóbbi révén történő befogadást vagy

[471] Mylonas, 2012, 193–195.

Egry Gábor 10 28.indd 352 2015. 10. 28. 16:04:13

kizárást és vele az etnicitás újraértelmezését többnyire a diskurzus termelőinek és működtetőinek céljai határozták meg, vagyis az, hogy adott esetben egy csoportot a közösség részeként akartak-e látni, vagy inkább nem. Ez azt is jelentette, hogy ugyanaz a kör egyik esetben kívülre kerülhetett, más esetben viszont belülre – mint például a kisebbségi tisztviselők esetében, amikor a nemzeti közösség és a peremcsoport viszonya aszimmetrikus volt, elismerésük a kisebbségi csoporttól függött, még akkor is, ha a másik oldalról az állam továbbra is ennek a csoportnak tagjaiként tartotta őket nyilván.

Más csoportok esetében azonban a saját nemzeti közösséghez fűződő viszony nem elismerésként, hanem a hitelességért folytatott versengés formájában jelentkezett. A Külföldiek Kollégiumának tagjai képesnek bizonyultak arra, hogy saját, a magyarországi és részben a romániai magyar identitáspolitikai szereplők által elhajlásnak látott önazonosság-változatukat autentikusnak ismertessék el, és ezzel megfordítsák vagy legalább egyenlőbbé tegyék a viszonyt központ és periféria között. Ehhez azonban kifejezetten szükségük volt magyar nemzeti társadalmi és szimbolikus tőkére is, ami sok esetben nem adatott meg az esettanulmányok más szereplőinek. Ugyanakkor még a bemutatott többi esetben is fontos tényező volt a peremhelyzet és a másik világ közelsége, amit erőforrássá tudtak változtatni a központtal szemben, és ez lényegében megfelelt annak, ahogy több itt vizsgált esetben a résztvevők alakították az etnikai kategóriák tartalmát, kívülről belülre, alulról felülre helyezve önmagukat.

dc_1187_16

Egry Gábor 10 28.indd 354 2015. 10. 28. 16:04:13

dc_1187_16

III. rész

Mindennapok

Egry Gábor 10 28.indd 355 2015. 10. 28. 16:04:13

dc_1187_16

Egry Gábor 10 28.indd 356 2015. 10. 28. 16:04:13

dc_1187_16

7. A MEGÉRTÉS HATÁRÁN

Mindennapi etnicitás a két világháború között

Az előzőekben arra tettem kísérletet, hogy előbb felvázoljam az identitás-diskurzusokat meghatározó viszonyrendszereket és közösségképet, majd – egyfajta középszintként is – bemutassam a magyar, román és részben csehszlovák állami identitáspolitikai gyakorlatot, a kategorizálás jellegzetességeit és ezekkel kapcsolatban az egyéni viszonyulás lehetőségeit. Az utóbbi három téma kapcsán már esett szó egyéni találkozásokról és tapasztalatokról, és ennek részeként a határtermelésről, de mindezek – vagyis kicsit talán elnagyolt fogalommal, a mindennapi etnicitás – átfogó bemutatására most kerül sor. A kérdést földrajzi tekintetben elsősorban Erdélyre vonatkozóan vizsgálom, innen származik az elemzés alapjául szolgáló anyag zöme. A fő vonalakat tekintve azonban – a magyarországi források mellett a szakirodalom és az ott ismertetett esetek segítségével – megkísérlem összehasonlítani a romániai helyzetet a csehszlovákiaival, azt remélve, hogy ennek segítségével alaposabban is bemutathatom az etnicitás és határtermelés gyakorlatainak társadalmi összefüggéseit.

Ebben a részben tehát a mindennapi etnicitás részletes elemzése dominál, az összehasonlítás sokkal szűkebben, fókuszáltabban történik. Ennek legfontosabb oka az, hogy a mindennapi etnicitás kutatása történeti források segítségével máig nem túl gyakori vállalkozás. Munkám során magam is egy kortárs szociológiai megközelítés elemeit adoptálom. Ennek következtében fontos az esetek olykor részletekbe menő ismertetése és elemzése, hiszen csak így lehet felmérni azt, hogy az említett nem történetírói módszertan használatának mik az előnyei és mik a korlátai. Másfelől azonban igaz az is, hogy az egyenkénti összehasonlításnak nem sok értelme lenne, hiszen az etnicitás egyéni, mindennapi szintű jelenségként lényegét, és nem formáit tekintve hasonló módon jelentkezik mindenhol. Az összehasonlításnak tehát elsősorban a tágabb társadalmi és politikai összefüggéseket tekintve lehet értelme, illetve ott, ahol az egyedi esetek alapján mégiscsak felmerül, hogy az egyedi esetek során mutatkozó különbségek mögött érdemi, strukturális magyarázat rejlik.

A mindennapi etnicitás fogalmát a következőkben a banális nacionalizmusra és Brubaker „történő" etnicitásértelmezésére, valamint a kettőt ötvöző elméleti megközelítésre építve[1] használom. A banális nacionalizmus mindenekelőtt arra a sokszor öntudatlan, magától értetődőnek vett tárgyi közegre és mindennapi (pontosabban nem közéleti) cselekedetekre kíváncsi, amelyek anélkül kínálják a nemzeti hovatartozás állandóságának érzetét, hogy ezt minden egyes alkalommal különösebben demonstrálni kellene. Így a nemzeti önazonosság magától értetődő, mert min-

[1] Billig, 1995.; Edensor 2002; Brubaker 2000; Brubaker et al. 2011, 6–18.; Fox–Miller-Idriss 2008.

Egry Gábor 10 28.indd 357 2015. 10. 28. 16:04:13

denhol jelen van, de olyan módon, hogy az fel sem tűnik, természetesnek hat. A dolgok és cselekedetek nemzeti jellege és jelentése nem kifejezett és tüntető, hanem bár tetszés szerint előhívható, mégis alapvetően látens, és a természetesség érzése éppen ebből táplálkozik. Ez utóbbi a nemzet széles körű elfogadottságának is az alapja, annak az érzésnek, hogy a nemzet természetes és örök emberi közösség. Ilyen látensen nemzeti jelenség például a nemzeti gasztronómia, a különböző, nemzetiként látott tárgyak köre, a nemzeti viselet. Ezek, pontosabban az a tény, hogy nemzeti jellegük és jelentésük csak burkolt, nagyban hozzájárul magának a nemzetnek az esszencializálásához és reifikálásához is, hiszen így nemzeti jelentésük és jelentőségük változó, helyzetfüggő jellege sem nyilvánvaló.[2]

Az általam is követett, Brubaker és társai által is alkalmazott megközelítés ezzel szemben nem a tárgyi világ statikus rendjét firtatja, hanem a cselekvő egyén és az etnicitás viszonyát. Pontosabban azt, hogy miként nyilvánul meg vagy keletkezik az etnicitás azzal, hogy valaki cselekszik, és ezzel kifejezésre juttat vagy akár létrehoz valamiféle különbséget. Már az identitás fogalmának kritikája is részben arra épült, hogy az identitás – mint jól körülírható, még ha egyébként változó, személyes kognitív attribútum – helyett elsősorban annak kifejezésre juttatását, vagyis az önazonosítás gyakorlatait kellene bemutatni.[3] Ő és Cooper azzal érvelt, hogy ha az identitás valóban rugalmas, helyzetfüggő és változó, ahogy az ezzel foglalkozó szakirodalom közhelyként emlegeti, akkor ténylegesen meg sem ragadható rögzített formában, ahogy azt az erre vonatkozó munkák mégis megkísérlik, ha mindenhol ott van, akkor sehol sincs. A társadalomtudományok valójában továbbra is egy reifikált és végső soron a mindennapi gyakorlatok kategóriáját reprodukáló, a csoportot adottnak vevő identitásfogalommal dolgoznak, és ez csak akkor haladható meg, ha az identitás helyett annak kifejezésre juttatása, tehát az egyéni cselekvés kerül a középpontba.[4] Hasonló érveléssel vetette el az etnicitás „csoportista" fogalmát, és javasolta, hogy az etnicitást ne attribútumnak, hanem eseménynek tekintsük, amit csak az egyéni cselekvés segítségével – amikor éppen „történik" – lehet megragadni. Mivel a különböző „etnikai vállalkozók", társadalmi vagy politikai céljaiknak megfelelően, a különbségtétel megerősítésében érdekeltek, ezért az etnicitást éppen ezzel ellentétes módon, állandó és megváltoztathatatlan különbségnek szeretnék láttatni. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy nemcsak a mindennapi embereket felvonultató nagy rituálék, hanem a mindennapok kapcsán is feltehető a kérdés arról, hogy miként is jelentkezik az etnicitás az interakciókkal és interakciókon belül, különösen egy olyan közegben, ahol a közbeszéd és a politika a nemzeti fogalmakat helyezi előtérbe?[5]

A mindennapi etnicitás fogalmát a gyakorlatba átültetve, az ezredforduló körüli Kolozsvár vizsgálatakor az etnicitás megjelenésének négy típusát különítették el a vizsgált közegben lezajlott „események" kapcsán: az etnicitás révén történő ugratást vagy gúnyolódást, hallgatást vagy tabusítást, az etnicitással összefüggő, vagy éppen arra vonatkozó konfliktust, és a nemzetileg megjelölt kategóriák közötti választást.[6] Részben a kolozsvári kutatások tapasztalataira építve, a mindennapi etnicitáshoz köthető cselekvések másik tipológiáját adta Jon E. Fox és Cynthia Miller-Idriss. Ők

[2] Billig 1995, 38.; Edensor 2002, 88.; Fox–Miller-Idriss 2008, 537–538.

[3] Brubaker–Cooper 2000, 14–16., Brubaker et al. 13–17.

[4] Brubaker–Cooper 2000, 6–14.

[5] Uo. 19–21.; Brubaker et al. 2011, 11–13.

[6] Feischmidt Margit 2010, 13.

Egry Gábor 10 28.indd 358 2015. 10. 28. 16:04:13

a nemzetről és a nemzettel történő beszédet, a nemzeti fogyasztást, a nemzethez tartozás performálását (annak kifejezésre juttatását valamilyen cselekvés révén, önfelmutatást) és ismét csak a nemzetileg jelölt kategóriák közötti választást különítették el. Bár a két tipológia látszólag csupán egy esetben egyezik, valójában nincs ellentmondás közöttük, inkább kiegészítik egymást. Míg a kolozsvári vizsgálatból kialakított osztályozás a cselekvés (vagyis az éppen „történő" etnicitás) kétoldalú vagy interaktív jellegét, és így részben a cselekvők szándékát helyezi előtérbe, Foxék kategóriái úgy helyezik a történés tartalmára a hangsúlyt, hogy az etnicitás akár interakción kívül, egyoldalú cselekvéssel is értelmezhető lesz. Részben ezért hangsúlyozzák, hogy szándékuk szerint a rejtett, látens, öntudatlan etnicitás dimenzióját is fel szeretnék tárni. Emellett, némileg leegyszerűsítve, azt is mondhatjuk, hogy az előbbi tipológia mindenekelőtt azt értékeli, hogyan „történik" az etnicitás, az utóbbi pedig azt, hogy minek a révén jut kifejezésre. Az előbbi tehát alapvetően cselekvéshez kötött, az utóbbi viszont alkalmas arra is, hogy a tárgyi világot és a nem interakcionális gyakorlatokat is besorolja.[7]

A most elemzett források értelmezésére és rendszerezésére mindkét tipológia alkalmas, de a Brubaker és társai által alkalmazott osztályozás esetében nem jelentéktelen, az anyag jellegéből adódó torzulással is számolni kell. A hatóságok és a közvélemény előtt elsősorban a konfliktusok jelentek meg, így értelemszerűen ezek hagytak nagyobb nyomot maguk után.[8] A hallgatás jobbára indirekten jelenik meg, a már lezajlott és regisztrált esemény utólagos elhallgatása, vagy akár tabuvá tétele formájában. Hasonló jelenség figyelhető meg az ugratás és gúnyolódás esetében is. Amennyiben ebből konfliktus keletkezett, nyomot is hagyott maga után, amennyiben nem, úgy ma már feltárhatatlan. Ehhez járul még az a körülmény is, hogy a külső szereplők a gúnyos sértéseket nemritkán hajlamosak voltak egy adott társadalmi közeg szokásos velejárójának tekinteni, így pedig éppen azt kétségbe vonni, hogy azok az etnicitás megjelenítői lennének.[9] Ez azt is jelenti, hogy az etnicitás nyomán kitört konfliktusok egy része sem feltétlenül látható ma már a kutató számára. Mindezek tükrében Fox és Miller-Idriss osztályozása nyújt biztosabb alapot az anyag rendszerezésére, és ennek kiegészítésére alkalmazom a másik tipológiát is.

A mindennapi etnicitást feltáró anyag elemzésének megkezdése előtt érdemes röviden összefoglalni néhány, az összefüggések szempontjából fontos tényezőt. Az első ezek közül egy szociológiai jellegzetesség. Közvetlenül az első világháborút követően, még a tisztviselők jelentős Magyarországra vándorlása után is egyértelmű volt a falu és a város különbsége mind Csehszlovákiában, mind Romániában. A városok világában a magyar volt az ún. jelöletlen, vagyis a domináns, mindenki által használt nyelv, amelyen megszólalni természetes, nem igényel különösebb magyarázatot, és nem is feltétlenül fejez ki etnicitást. Ennek megfelelően a populáris kultúra, a mindennapi gyakorlatok szintén magyarnak számítottak az erre fogékonyak számára. Voltak persze kivételek: Pozsony például vagy Dél-Erdély román többségű kisvárosai, ez azonban elsősorban azt jelentette, hogy a magyar nyelv és kultúra mellett egy másik is jelöletlennek, vagy legalábbis helyben elfogadottnak számított. Ez a jelenség nagyrészt a középosztály kulturális fogyasztásától és gyakorlatától függött. Ugyanakkor a két világháború között Csehszlovákiában jelentős elmozdulás történt ezen a téren, a két legnagyobb város, Pozsony és Kassa lakosságán belül a magyarul beszélő réteg

[7] Fox–Miller-Idriss 2008.

[8] Zahra 2010, 98–106.

[9] Egry Gábor 2012d, 42–45.

Egry Gábor 10 28.indd 359 2015. 10. 28. 16:04:14

kisebbségbe került, miközben a két település közigazgatási központi szerepe nyomán a cseh és a szlovák nyelv is határozottan megjelent a városi térben.

A falvakban azonban a helyi lakosság nyelvi viszonyai változatosan alakultak, és a nyelvi tájképet (vagyis a nyelvhasználatot és főként annak vizuális elemeit)[10] és a különböző gyakorlatokat inkább a hagyomány határozta meg. Mindez persze településről településre változhatott, és nyilvánvalóan ki volt téve a nemzetiesítő politikának is. Mint azt azonban az alábbiakban is látni fogjuk, a nemzetiesítő politika ellenére is olyan strukturális adottságként tekinthetünk a nyelvre és a nyelvi tájképre, ami a két világháború között végig meghatározó jellemzője volt Csehszlovákia és Románia magyarok által is lakott vidékeinek.

A másik fontos tényező politikai természetű. Az 1918 utáni két évtized politikai értelemben nem volt egynemű. A berendezkedés időszakát előbb konszolidációs periódus követte, majd a gazdasági világválságtól nem független bizonytalan periódust egy új, organikus nemzeti ideológia előretörése követte, ami Csehszlovákiában a Szlovák Nemzeti Párt radikalizálódását, Romániában pedig a Vasgárda felemelkedését eredményezte. Nem utolsósorban erre reagálva a többi politikai erő is egyre inkább magáévá tette ezeket a radikálisan és organikus módon nemzeti eszméket. Mindez a nemzetközi viszonyok megváltozása közepette zajlott, a békeszerződések revíziója távoli és bizonytalan lehetőségből fenyegető veszély lett, ami mind Csehszlovákiában, mind Romániában az antirevíziós mozgalom megerősödésével is járt. Ebben az új közegben logikus lehetett a kisebbségiekhez fűződő viszony megváltozása, lehetőségeik további szűkítése.

A politikában ez kisebb vagy nagyobb mértékben meg is történt, bár megegyezési kísérletekre is sor került, például Beneš elnökségének támogatása, illetve a csehszlovák kormány engedményei formájában, vagy Romániában Silviu Dragomir kisebbségi miniszteri működése idején. Ez ugyan azt sejteti, hogy a mindennapi etnicitás vonatkozásában is lehettek változások, de persze a vonatkozó anyag vizsgálatát megelőzően ez csupán hipotézis lehet, ahogy az is, hogy a városok magyar dominanciájú világában a nemzeti közömbösségként azonosított viselkedés gyakoribb lehetett, mint a falvakban.

[10] Bartha Csilla–Laihnonen–Szabó Tamás Péter 2013.

Egry Gábor 10 28.indd 360 2015. 10. 28. 16:04:14

dc_1187_16

BESZÉLŐ NEMZETEK

A nemzetről és a nemzettel történő beszéd nem jelent többet, mint a különböző helyzetekben a beszélők által akár látens, öntudatlan vagy adottnak tekintett, és így soha meg nem kérdőjelezett keretként, akár tudatos érvelési stratégiaként nemzeti referenciák alkalmazását, vagy éppen megteremtését. Ezen túl maga a beszéd ténye és jellemzői, mindenekelőtt a kiválasztott nyelv is lehet az etnicitás hordozója és megteremtője.[11] Miután ebben az esetben a mindennapi helyzetek és az „egyszerű emberek" a központi téma, ennek megfelelően, kifejezetten nem a kitüntetett alkalmak és helyzetek tipikus vagy atipikus beszédmódja, a rituálékhoz kapcsolódó szövegek és vele az identitáspolitikai diskurzus kerül az előtérbe. Ennek vizsgálata később, a nemzet manifesztálása, felmutatása kapcsán lesz majd érdekes. Itt most az a kérdés, hogy valódi mindennapi közegben miként kerül elő, miként és miért használják a nemzetről vagy nemzettel szóló beszédet, amikor a nemzeti referenciák és értelmezési keret nem sejlik fel előzetesen, és nincs erre vonatkozó egyértelmű elvárás sem. Ez a használat jelentheti egyszer azt, hogy a nemzeti vagy etnikus megnyilatkozások bevett, szinte automatikus, mindenképpen magától értetődő elemek, máskor pedig azt, hogy tudatos legitimáló beszédmódként, érvelési stratégiaként alkalmazzák azokat.

Erre értelemszerűen sokféle viszonyrendszerben, sokféle interakció során kerülhet sor. Ebből következően, a feltárt esetek nemcsak egyszerű emberek magánjellegű találkozásait, hanem különböző állami intézmények szerepét is érzékeltetik, pontosabban azok képviselőinek – az előző részekben már vázolt – bonyolult összefüggésrendszerben alakuló viszonyulását mutatják meg. Az interakciók során az etnicitás felmutatásában – részben a források jellegéből, a konfliktusok komoly súlyából adódóan – legalább olyan jelentőségre tett szert az értelmezés, mint maga a cselekvés. A bárki által nemzetinek értett beszédből ismerhető fel egy általa vélelmezett különbség és annak jegyei, és ilyen módon akár maga az etnicitás is, majd az értelmezés nyomán szólalnak meg mások is, és értelmezik újra a beszédet és a beszédhelyzetet. Az etnicitás tehát nemcsak egyszerűen ott van és láthatóvá lesz, hanem láthatóvá tételéhez cselekvés szükséges, „történése" elszakíthatatlan magától az interakciótól és annak értelmezésétől.[12]

A különböző résztvevők és szereplők, a sokféle értelmező és újraértelmező egyén jelenléte és cselekvése azzal jár, hogy az etnicitást nemcsak eseményként, egyszeri és egyedi – még ha minták, szabályok, esetleg normák szerint ismétlődő – jelenségként ragadhatjuk meg, hanem viszonyában is a társadalmi struktúrákhoz. Ez persze nem feltétlenül jelenti azt, hogy az egyébként „történésében" létező és megragadható etnicitás ebben a formában szilárd, állandó struktúraként is ott lenne a társadalmi viszonyokban. Az azonban feltételezhető, hogy az etnicitás nem csupán öntudatlan keret és rögzített kognitív eszköz, ami segít a világot osztályozni. Az értelmezés és újraértelmezés dinamikája, a különböző cselekvők társadalmi szerepének és helyzetének változása és állandósága

[11] Fox–Miller-Idriss 2008, 538–542.

[12] Egry Gábor 2012a.

Egry Gábor 10 28.indd 361 2015. 10. 28. 16:04:14

éppen a látszólag egyértelmű osztályozást tehetik rugalmasabbá. Ennek nyomán aztán a „történő" etnicitást az egyes szereplők viszonya a történéshez, az etnikus esemény ismétlődése, megszűnése vagy újraértelmezése, a különböző intézmények képviselőinek az értelmezések során játszott szerepe és annak esetleges változása új formákba és mintázatokba rendezheti, és ezeket az etnicitás látszólag szilárd megjelenési formájává teheti a társadalomban. Ettől persze nem változik az etnicitás pontszerű, eseményjellege, de az sem tagadható, hogy az etnicitásnak fontos dimenziója az is, miként próbálják azt magától értetődővé és mindenhol jelen lévő struktúrává avatni.

Szabadon beszélő egyének...

A mindennapi etnicitás első típusának, a nemzetről és a nemzettel való beszédnek két fő típusa tapintható ki a forrásokban. Az első a nemzeti érvelés eseteit fogja át, a második a sértés és inzultus körét. Bár ez a kettő alkalmanként összeér, éppen a konfliktus léte vagy nem léte elég jól megalapozza besorolásukat. Az első csoportban, a beszélő és a szöveg címzettje szerint a leggyakoribb eset az, amikor magánszemélyek vagy egy, nemritkán hivatás alapján szerveződő csoportjuk valamelyik hatósággal, hivatallal szemben alkalmazza a nemzeti beszédmódot. Céljuk többnyire az előnyszerzés, ehhez próbálnak érveket találni akár saját nemzeti aktivista múltjukban és jelenükben, akár valaki más nemzeti alapú bepanaszolásával.

Elmondható, hogy hasonló helyzetben a szereplők meglepő kreativitásról tesznek tanúbizonyságot. Nem az előny fajtája és jellege az, ami igazán változatos, hanem a nemzeti alapú érvek és azok alkalmazásának módja. Ezzel együtt ez a típusú érvelés alapvetően arra épít, hogy egy nemzeti csoportot ebben a minőségében korábban elnyomtak, ám a megváltozott viszonyok közepette – akár románként Nagy-Romániában, akár magyarként Észak-Erdélyben, szlovákként Csehszlovákiában – joguk van a korábbi sérelmek jóvátételére.[13] Ez nem csupán a közéleti beszédnek volt hangsúlyos eleme, hanem az említett egyéni vagy csoportos érvelésnek is. Ráadásul annyira magától értetődővé vált, hogy nemcsak az uralomváltásokat követő első időszakban volt jellemző, hanem akár évtizedek múltán is. Bár az érvelés kifinomultsága és kidolgozottsága függött a megnyilvánulók iskolázottságától, foglalkozásától és társadalmi helyzetétől, az alaptéma minden esetben ugyanaz volt.

Néhány példa jól érzékelteti a társadalmi helyzettől függő különbségeket és az érvelés lényegi azonosságát is. Bozovics lényegében teljesen román anyanyelvű község lakói 1919 júniusában kérelemmel fordultak Krassó-Szörény megye néhány nappal korábban kinevezett, román prefektusához:[14]

„Annak tudatában, hogy a Teremtő akaratából már évszázadok óta létező román nemzeti ideál most valóra vált, és erre az egész román nemzet lelke csak büszke lehet, mi, alulírottak, Bozovics minden lakójának nevében, egyhangúlag kérjük a méltóságod *[ilustrisimei D-voastra]* vezette szerveket, és egy román érdekében kérjük, reméljük, hogy kérésünket teljesítik."[15]

[13] Észak-Erdélyre vonatkozóan lásd Bárdi Nándor 2006a, valamint a konkrét esetekre Sárándi Tamás 2010, 2012.

[14] Jakabffy Elemér–Páll György 1939, 61.

[15] ANSJ TM Fond 223. Prefectură Județului Severin, inventar 1347, dosar 38/1919, f. 42–45.

Egry Gábor 10 28.indd 362 2015. 10. 28. 16:04:14

A kérés, amit láthatóan eleve a nemzeti retorika kedvelt formuláiba öltöztettek, arra vonatkozott, hogy Gheorghe Mihailovicit nevezzék ki községi tanítóvá, aki Bozsovicsról származott, 1908-ban kiváló eredménnyel tett tanítói vizsgát, és akit a magyar hatóságok román nacionalistának minősítettek. Mihailovicit, aki a kérelem szerint 11 évet tanított állami iskolában és most hazatért, a magyar hatóságok éppen nemzeti aktivitása miatt üldözték. De a kérelem szerint nemcsak a múltban számított igazi románnak, hanem a jövőben is az lesz. Az aláírók legalábbis úgy fogalmaztak, hogy tudják, Mihailovici szereti nemzetét és „szent egyházunkat", emellett ismeri a zenét, az énekeket, kórustag, és segíti az egyházi kórust is. Kinevezése nem csupán megérdemelt jutalom lenne múltbéli szenvedéseiért, hanem azt is jelentené, hogy betöltheti küldetését.

Habár a kérelmezők ezt megpróbálták leplezni, láthatóan nem egyszerűen arról volt szó, hogy próbáltak kijárni valamit Mihailovici számára. Céljuk inkább az volt, hogy a hazatért és vélhetően egyházi alkalmazásban álló tanító számára állami állást és ezzel fizetést járjanak ki úgy, hogy egyúttal egyházi feladatait is megtartsa, immár állami pénzen. Jól kitapintható, hogy 1919 nemzeti-szociális forradalmának napjaiban milyen könnyen volt összekapcsolható a nemzeti érvelésmód több szintje is. A község automatikusan olvadt bele az évszázados ideálját valóra váltó nemzetbe, Mihailovici pedig a korábbi küzdelmekben vállalt részvétele által válik jogosulttá a kívánt állásra. Az egyház (bizonyára a román ortodox) és a nemzet szeretete és szolgálata is szinte eggyé válik, nyilván ezzel is legitimálva a kérésben rejlő ravaszságot.

Ezzel együtt – éppen 1918/19 napjainak nemzeti-demokratikus hangsúlyai miatt – feltűnő, hogy a kérelem egy ponton nagyon is a régi világhoz igazodik. A prefektus megszólítása nem egyszerűen csak a „méltóságos főispán úr" címzés megfelelője, hanem a szóhasználat ráadásul sajátos magyarországi románságot takar. Ez a nemzet egyenlő közösségénél hierarchikusabb viszonyokat felelevenítő, meglehet, csupán kulturális referencia, ami éppen a nemzeti ideálok megvalósulását megelőző világot idézi, valamiképp azzal is közösséget vállal, mintha az az ecsetelt üldöztetések ellenére sem vált volna vállalhatatlanná. Ez utalhat a nemzeti érvelés instrumentális és nem feltétlenül átélt, interiorizált jellegére is.

A nemzettel való beszéd instrumentális és nem átélt jellege még egy ponton merülhet fel. A kérvényezők nem határozták meg, hogy Mihailovici hol is töltött 11 évet állami iskolai tanítóként. Bár a kérésből az következne, hogy Romániában – elvégre a magyar hatóságok üldözték –, a kérés valódi célja – az egyházi állás államivá változtatása – megengedi azt az értelmezést is, hogy valamiért a magyar hatóságok valójában korábbi egyházi alkalmazását akadályozták/nem támogatták anyagilag. Emellett szólna, hogy ha valóban Romániában tanított, az jól beleillene az üldöztetéséről sugallt képbe, tehát érdemes lett volna megemlíteni a kérvényben is. Továbbá amennyiben Romániában tanítóskodott, akkor 1916-ban esetleg besorozták volna a román hadseregbe, vagy a megszállás idején érhette valamilyen sérelem, és ezzel újabb jó pontot szerezhetett volna, a kérelem azonban ezt sem említi. Nincs tehát kizárva, hogy Mihalovici üldöztetése abból állt, hogy nem tudott egyházi alkalmazásba állni Bozovicson.

A személyes üldöztetés, érthető módon, még néhány évvel később is megfelelő érvnek tűnt különböző előnyök elérésére. A temesvári városi rendőrség altisztjei 1922 februárjában a belügyminisztérium egyik főigazgatójához intéztek kérelmet, közbenjárását remélve magasabb fizetés és jobb, az évszaknak megfelelő ruhák kiutalására.[16] A praktikus érvek mellett ők is felhasználták a

[16] ANIC CD, II. Secția Siguranța Generală, dosar 1/1922., f. 29–31.

Egry Gábor 10 28.indd 363 2015. 10. 28. 16:04:14

nemzeti beszédmódot, bár esetükben a múltbéli üldöztetés mellett nem a jövőbeli szolgálat, hanem az üldöztetés után várt megszabadulást kísérő csalódás kapott szerepet a konstrukcióban. Az egyik kérvényben csak nagyon visszafogottan:

„Mióta a román rendőrség megalakult annak kötelékében állnak, átvették a hatalmat a magyaroktól és remélték, hogy becsületesen élhetnek majd az állami fizetésből. De ez nem bizonyult elégnek, a nagy drágaság miatt 580 leiből egy 4-5 fős család meg nem élhet."[17]

Egy másik esetében, 13 magasabb beosztású rendőr aláírásával, már sokkal határozottabban:

„Mi, […] akiket a magyar időkben sokáig elnyomtak és mindenféleképpen kijátszottak, de nemzeti érzésünk és a nemzet iránti szeretetünket ezzel sem tudták kiszakítani lelkünkből, lelkünkben fájdalommal és Istenben bízva vártuk a megszabadulás napját.

Végül láttuk elérkezni ezt az őseink által is várt és kívánt napot és nagy örömet éreztünk és azt hittük, hogy ettől kezdve csak jó történik velünk. De nem úgy történt, miként mi hittük, évtizedek óta szolgálva és annyi fáradság és számtalan kellemetlenség után is hittel szolgálva szegények maradtunk és helyzetünk nem javult...".[18]

Jól látható, hogy a magyarok általi elnyomás toposza ebben a szövegben is érintetlen maradt, ezzel egyértelművé téve a beszélők nemzeti hovatartozását, sőt ennek a nemzeti hovatartozásnak az egyik fontos elemét, az elnyomott helyzetet is. A másik fontos elem, a nemzeti felszabadulás és egység révén elérkező jobb jövő azonban csalódásba fordult, és éppen a nemzeti hovatartozás részeként láttatott elnyomatás tükrében lesz belőle nemcsak egyszerűen csalódás, hanem megcsalatás. Olyan jogos elvárás, aminek teljesülnie kellett volna, hiszen a nagy nemzeti álomnak az is része volt, hogy a felszabadulással megszűnik szegénységük is. (Mivel a szegénység a hagyományos nemzeti diskurzusban a nemzeti alapú elnyomás következménye volt.) Éppen ez adja az érvelés súlyát, teszi alkalmazói szerint visszautasíthatatlanná azt.

Az egyéni előnyök mögül azonban ebben az esetben is felbukkannak azok a részletek, amelyek arra utalnak, hogy a nemzeti beszédmód nem szükségszerűen átélt, hanem elsősorban instrumentalizált. Az aláírók ugyanis, egy másik, a bürokratikus szervezetek logikájához illeszkedő érvelési módot is alkalmazva gondosan megjelölték, hogy milyen hosszú időt töltöttek a rendőrség kötelékében, és ez 10-től 45 (!) évig terjedt. Tekintettel arra, hogy a kérvényt 1922 februárjában írták, ez azt is jelenti, hogy a legrégebben szolgáló aláíró már 1877-től, és a legrövidebb szolgálati idejű pedig 1912-től működött Temesvárott. Mindez sok mindenre utalhat, de nem teszi túl hihetővé az elnyomásra vonatkozó passzusokat. Nyilván ez magyarázza azt is, hogy szemben a Mihailovici érdekében beadott kérvénnyel, itt nem is említenek konkrét sérelmet, az elnyomás ecsetelése általános, és megmarad annak szokásos retorikai és stilisztikai fordulatai között.

Mindebből persze nem derül ki egyértelműen, hogy mit is jelent az általános nemzeti beszédmódnak ellentmondó egyéni élettörténet(ek) szövegszerű megjelenése. Egyfelől látszik, hogy éppen a nemzeti beszédmód miatt az egyéni életút részletei vagy háttérbe szorulnak, vagy szinte teljesen eltűnnek, az egyén tehát a nemzeti történet segítségével beszéli el a sajátját is. Ám éppen az esetleges ellenmondások miatt ez nem egyénített nemzeti történetet jelent, ahol a beszélő a nem-

[17] Uo. f. 31.
[18] Uo. f. 29.

Egry Gábor 10 28.indd 364 2015. 10. 28. 16:04:14

zeti történet toposzait saját példájával illusztrálja. Ezekben az esetekben inkább az történik, hogy a nemzeti történetben feloldódik az egyéni történet, illetve bizonyos értelemben elbeszélhetetlenné is lesz, és a nemzeti történet válik az egyén történetévé. Ugyanakkor az ennek sokszor ellentmondó egyéni történet óhatatlanul is felbukkan, vagy a kihagyásokban, vagy az ellentmondásokban. Mindez akár fel is erősítheti az egyéni csalódásérzést is, hiszen a nemzeti beszédmód alkalmazása olykor az egyéni élettörténettől markánsan eltérő élettörténet burkolt megjelenítését, lényegében visszamenőleg új élettörténet kialakítását kívánta meg, a keletkező feszültség pedig a csalódottság elbeszélésével legalább részben levezethetővé válhatott.

Mint látható, a nemzeti beszédmóddal elérni kívánt előnyök néha egészen meglepők, és a nemzeti beszédmód tárgya vagy ürügye is sokszor kreativitásról és ezzel magának a nemzetről vagy nemzettel való beszédnek a rugalmasságáról, adaptálhatóságáról árulkodik. Az előzőre jó példa Visság lakóinak kérése 1934-ből egy új, a faluban működő körjegyzőség kialakítására. Miután megemlítették, hogy Visság 2000 lakossal a megye egyik legnagyobb községe, azzal folytatták, hogy lakói „nem akarják, hogy továbbra is úgy üldözzék őket, mint a magyar időkben, hiszen ma már visszatértünk az anyaországba, nem akarnak szenvedni, úgy, hogy minket, románokat arra kényszerítsenek, hogy útra keljünk a sváb községben székelő jegyzőségre".[19] Az ürügyet példázza Alexandru Olteanu beadványa 1920-ból.[20] Olteanu nem vett át egy idézést egy becsületsértési perben. Ezt azzal indokolta, hogy a Szebeni Járásbíróság idézésén 'Magyar Királyi Járásbíróság' feliratú pecsét volt, és magyar nyelven írták. Ez számára, román állampolgárként sértő, és a román hatóságok nem adhatnának ki ilyen iratokat, és neki nem kötelessége ismernie a magyar nyelvet. Még kérte azt is az igazságügyi minisztérium kolozsvári főtitkárságától, hogy vizsgálják ki az esetet.

Természetesen az idő múlásával egyre nehezebben lehetett fenntartani a régi sérelmek emlékének intenzitását, a másik oldalon pedig a Nagy-Romániát illető csalódás fenyegette a nemzeti érvelés sajátos, múltra hivatkozó, jelent legitimáló kettős szerkezetét. Egyrészt félő volt az érvelés kiüresedése, mint a Szamos megyei román tanítók Désen tartott éves közgyűlésén, 1937-ben.[21] Itt Ilie Bize tanfelügyelő „belülről jövő, lelkes" beszédében főként a tanítók népnevelő munkájáról szólott. Mindehhez azonban bevezetésként előadta, milyen küzdelmet kellett vívnia a román tanítónak a magyar uralom idején, ezzel ösztönözve a megjelenteket arra, hogy most is vállalják a nehézségeket a román parasztság felemelése érdekében. A nemzeti érvelés nyilván legitimálta magát a hivatáscsoportot, de legfeljebb retorikai szerepe lehetett, megteremteni a hangulati keretet a „jelenlegi nehéz idők" ecseteléséhez. Ugyanakkor már ebben a szövegben is megjelenik az a mód, ahogy a nemzeti érvelés kettős szerkezete a harmincas évekre átalakult, az aktuális idegeneknek mint veszélyforrásnak a megjelenítésével.

Ez azt jelentette, hogy a kezdeti időszaknak a nehéz múlt–szép jövő felosztásra épülő, majd a rá következő periódusnak a nehéz múlt–csalódást keltő jelen kettősségét alkalmazó érvelési típusával szemben, amelyben a beszélő végül is személyében és saját történetével teremt(ene) kapcsolatot a két dimenzió között, a nemzeti érvelésnek egy olyan fajtája nyert teret, amelyben a múlt már csak távoli referencia. Csupán a nemzetet fenyegető nagyon is aktuális veszedelem távoli példája, viszont ugyanazokhoz az etnikai csoportokhoz köthető, így a korábbi elnyomás egybemosódik a

[19] ANSJ TM Fond 223. Prefectură Judeţului Severin, inv. 1347, dosar 130/1934, f. 36–37.

[20] ANIC Min. Just. Direcţia Judiciară Inv. 1116. dosar 156/1920, f. 64.

[21] ANSJ CJ, Inspectoratul de Poliţie Cluj, fond 209., inv. 399., dosar 680, f. 234.

Egry Gábor 10 28.indd 365 2015. 10. 28. 16:04:14

dc_1187_16

jelenlegi veszéllyel. Ezzel azonban felbomlott a múlt és jelen kettőssége, és a nemzeti érvelésmód – meglehetősen paradox módon – valójában a folyamatos elnyomásra épült.

Egy nagyváradi özvegy, Miriam Ludovica 1933 szeptemberében levelet írt az igazságügyi minisztériumhoz.[22] Ebben beszámolt fia börtönben elkövetett öngyilkosságáról, amivel úgymond özvegy évei egyetlen örömétől fosztották meg. Levelében így írta le, milyen tragédiát is jelent számára a fia halála:

„Miniszter úr, miként fentebb is említettem nem sok örömöm volt az életben, különösen amikor magyar uralom alatt voltunk a háborúig, akkor nem volt részem másban, mint keserűségben és a hatóságok rendeleteiben, és akkor ma, amikor mindannyian román unalom alatt élünk, amit oly nagyon vártunk, oly nagy szeretettel, szenvedhetek és szenvedni fogok egyetlen fiam, Antoniu különösen fájdalmas körülmények között történt elvesztése miatt."

A nemzeti érvelésmód korábbi elnyomást felvonultató része tehát itt még érintetlen, sőt, annak kettős szerkezete is kitapintható. Ezzel együtt a levél lényegi része mégsem ez, hanem ahogy az özvegy a fiát mentő körülményeket ecseteli. Eszerint Antoniunak 1932–1933 hideg és hosszú telén nem volt munkája. Mivel Nagyváradot „különféle erkölcsű és különféle csoportba tartozó emberek lakják, a nagyon szelíd és barátságos fiú ismeretséget kötött néhány kisebbségi zsidó és magyar fiatallal. Ezek elámították és társaságukba fogadták anélkül, hogy erről tudtam volna". Lopni kezdtek egy zsidótól, a pénzből pedig Antoniu is kapott. Amikor lelepleződtek, a „kisebbségi fiatalok" eltűntek Nagyváradról, csak Antoniut tudták elfogni.

Mivel a fiút felmenteni már nem lehetett, a levél inkább egy bánatos anya igazságkeresésének tekinthető. De éppen ennek tükrében izgalmas, miként alkalmazza a levél szerzője a nemzeti érvelést, és miként viszi azt át a jelenbe: fiát valójában kisebbségiek veszejtették el, ők vitték bűnbe, és amikor lebuktak, őt hagyták ott martalékul önmaguk helyett. Bár itt még nem beszélhetünk arról, hogy a kisebbségiek elnyomnák a románokat, az azért világos, hogy jelenlétük a levélíró szerint még így is veszélyt rejt magában. Sőt az a mód, ahogy saját fiát részletesen jellemzi, míg társait csak általános kategóriákkal írja le, nemcsak eltávolítja őt és fiát is az igazi bűnösöktől, hanem ezen túl a bűnt lényegében nem személyekhez, hanem a kisebbségiekhez mint csoporthoz rendeli – megtéve az első lépést az esszencializálásuk felé.

Egy lépéssel továbbmentek a nadrági vasgyár munkásai 1940-ben.[23] Igaz, ezt a szöveget valójában a *Garda Partidului Națiunii* [a királyi diktatúra 1940. június 22-én alapított egységpártjának katonai szárnya] ellenőre írta a munkások panaszai alapján. Mindenesetre így foglalta össze a tapasztalatait:

„Huszonkét évvel az egyesülés után a román munkás saját országában üldözöttnek érzi magát és ki van szolgáltatva a magyarok gúnyolódásának. Az üzemvezető Gabriel Bitai magyar, nincs felsőfokú végzettsége, és mindig feldühödik a románokra, ha panaszkodnak neki. A kb. 25 üzemegységben egyetlen román részlegvezető sincs, pedig mindenhol vannak román szakemberek, évtizedes tapasztalattal, de őket folyton eltávolítják arról a helyről, ahol már vezethetnének egy üzemegységet, akár jobban is, mint a kisebbségiek.

Kiss Carol részlegvezető 1918-ban Magyarországra dezertált, a Tiszánál a kommunistákkal harcolt a románok ellen, majd néhány év múlva hazatért és a tiszai érdemeiért kapta a részlegvezetői posztot."

[22] ANIC Min. Just. Direcția Judiciară Inv. 1117. dosar 61/1933, 100–101. f.

[23] ANSJ TM Fond 223. Prefectură Județului Severin, inventar 1347. dosar 29/1940, 60–61. f.

Egry Gábor 10 28.indd 366 2015. 10. 28. 16:04:14

A románok elnyomása kisebbségek által, vagyis az egykor meghaladottnak látott helyzet visszatérése, sőt folyamatossága itt már mint egészen általános kép szerepel, és a múltbeli sérelmek vagy puszta retorikai fordulatként jelennek meg tényleges funkció nélkül – „huszonkét évvel az egyesülés után" frázis –, vagy nagyon is konkrét egyéni cselekedetek képében a helyzet tarthatatlanságát illusztrálva. A románok – és a jelentésben említett konkrét szakmunkások, mesterek – igényének jogosságát támasztja tehát alá a nemzeti érvelési stratégia, és ebben az esetben már nem is igen találunk olyan elemet a szövegben, ami arra utalna, hogy ne lenne őszinte maga az érvelés. Persze az 1940. augusztus 15-én kelt jelentés nyilván nem vonatkoztatható el a magyar–román viszálytól, az ekkor már égető revíziótól és az éppen csak megkezdett Turnu Severin-i magyar–román kétoldalú tárgyalásoktól sem,[24] és a nemzeti érvelésmód alkalmazhatósága is kapcsolatban állt az egyre nacionalistábbá vált politikai diskurzussal.

Ugyanakkor a románok elnyomásának aktualizálása részben feloldott egy korábban megkerülhetetlen dilemmát, de részben újra is termelte azt. Az a fenti példákból is világos, hogy a nemzeti beszéd sokszor nem felelhetett meg az egyéni élettörténetnek. Bár a beszélők erről láthatóan inkább szerettek volna nem szólni, az elnyomásnak a nemzeti diskurzusból átvett toposza mellett időről időre felbukkannak azok az önéletrajzi elemek, amelyek ellentmondanak ennek.

Egészen sajátos példája ennek Dionisie P. Decei görögkatolikus esperes önéletírása.[25] A kéziratban megmaradt szöveg a hagyaték örökösei szerint az 1930-as években keletkezett, de csak a '60-as években került a marosvásárhelyi levéltárba. Az anyag begyűjtője Deceit a Maros megyei román kultúra és közélet igazi nemzeti harcosaként jellemezte. A visszaemlékező valóban görögkatolikus esperes, aki Mezőbándon szolgált, egy időben helyettes vikárius. A szöveg fő vonulata pedig a dualizmus kori magyar elnyomásról és a román lelkészek és értelmiségiek harcáról szól ez ellen.

Az önéletrajz tényei, eseményei azonban helyenként elég egyértelműen ellentmondanak annak, hogy Decei 1918 előtti életének legfőbb problémája magyarok és románok konfliktusa lett volna, és ő ennek megfelelően nemzeti aktivistaként élte volna az életét. Decei egy időben Orláton szolgált. Visszaemlékezése szerint a községi jegyző szerette volna elvenni a húgát, ebben pedig segítségére volt az ortodox lelkész, a jegyző unokatestvére is. Mivel Decei nem egyezett bele a házasságba, a román nemzetiségű jegyző és az ortodox pap egy Decei által lényegében elismert sikkasztásért feljelentette őt feletteseinél.[26] Vagyis az egykori határőr-mezővárosban éppenséggel a másik román felekezethez tartozó helyi elittel került konfliktusba, és ők állították félre, nem is teljesen megalapozatlanul.

Amikor a visszaemlékezés egy pontján arról beszél, hogy később erkölcsileg rehabilitálták, akkor sem hangsúlyozza azokat az elemeket, amelyek érezhetően ellentmondanak saját nemzeti aktivista szerepének. Deceit ugyanis az őt korábban tisztségéből elmozdító és papi jogát felfüggesztő balázsfalvi érsekség nem rehabilitálta, hanem egyszerűen átadta az újonnan alapított, és a román politikai nyilvánosságban egyértelműen csak magyarosító célokkal azonosított hajdúdorogi egyházmegyének. Az egyházmegye marosi vikariátusának lett esperese és lelkésze, amit

[24] L. Balogh Béni 2002, 220–270.

[25] Dionisie P. Decei: Curriculum vitae și altceva. ANSJ MS, Colecție Manuscrise, inventar 75. dosar 158.

[26] Decei azt állítja, hogy ő tulajdonképpen elvállalta, hogy az elődje által törvénytelenül felhalmozott adósságokat nem jelenti be egyházi elöljáróinál, hanem fokozatosan törleszti azokat, vagyis ő csak fedezte a sikkasztást, amiért feljelentették.

Egry Gábor 10 28.indd 367 2015. 10. 28. 16:04:14

valószínűleg még közel három évtized távolából sem lehetett volna a román nemzeti érdekekért folytatott küzdelemként előadni.

Végül ugyancsak árulkodó Decei 1916-ban történt letartóztatásának és fogságának története. A román hadüzenetet követően őt is Kolozsvárra vitték, és két hétig fogva tartották. Az elbeszélésben próbálja hangsúlyozni a fogság szenvedéseit (bár kérdéses, hogy mennyire érezhette valaki kínzásnak azt, hogy reggel kilenckor átvitték az ügyészségre, majd délben visszakísérték). Az már inkább sérelmes lehetett, hogy közben az utcán inzultálták a járókelők. Ettől azonban még a letartóztatás valós volt, nem is az esetleg nem túl nehéz börtönviszonyok utalnak arra, hogy a Decei által is hangsúlyozott nemzeti választóvonal valójában nem feltétlenül volt olyan mély, mint azt a nemzeti beszédmód jegyében ő maga is sugallta. Ugyanis beszámolója szerint letartóztatása után protekciót keresett és talált – nem is akárkinél. Egyikük Maros-Torda főispánja volt, akivel Decei beszámolója szerint gyakori marosvásárhelyi látogatásai alkalmával találkozott, másikuk Sándor János belügyminiszter, akinek birtoka Mezőbánd szomszédságában feküdt, és akinek Decei néha vendége volt. Az elnyomott nemzeti aktivista tehát – miután a „magyarosító" egyházmegyében vállalt szolgálatot – az elnyomó állam magas rangú tisztviselőivel tartott rendszeres kapcsolatot, a főispán esetében egyenesen addig menően, hogy visszaemlékezéseiben csak Jóskaként említi, azt sugallva, hogy valószínűleg tegeződtek. Ők pedig letartóztatása után jót is álltak érte, a veszélyes aktivistáért, akit ki is engedtek.

Decei önéletírása jó példája annak, miért nehéz a nemzeti érvelésmód alkalmazása a fentebbi példákban bemutatott egyedi és alkalmi érvelési stratégián túl. Egy egyszeri aktus vagy gesztus alátámasztására elegendő megidézni a diskurzus bevett elemeit, és sugallni, hogy az egyéni életút teljesen megfelel ennek az általános sémának, és amint láttuk, még így is könnyen előbukkanhatnak az esetleg ennek ellentmondó életrajzi elemek. Egy egész életutat a nemzeti elbeszélés tökéletes leképeződéseként megkonstruálni sokszor csak az egyén teljes eltüntetésével és felszámolásával lehet, erre pedig csak kevesen hajlandók és képesek, így pedig óhatatlanul felszínre törnek azok az életrajzi elemek, melyek aláássák a nemzeti beszéd kínálta keret érvényességét is.

Mindenesetre az elnyomattatás megjelenítése aktualitásként a nemzeti beszédben tulajdonképpen eltüntette az egyéni életút és a nemzeti elbeszélés kettősségét és feszültségét, hiszen így az ellentmondás a beszélő által aktuálisként leírt helyzetben is igaz. Ha tehát ilyen körülmények között, még a királyi diktatúra idején is (!) lehetséges volt a románok elnyomása, akkor nyilván semmilyen életrajzi elem nem lehetett alkalmas arra, hogy kétségbe vonják bárki elnyomott voltát 1918 előtt. Ez persze nem jelentette azt, hogy az 1918 előtti közéleti szerepvállalást ne lehetett volna továbbra is bárki fejére olvasni. És persze ettől a felvetés nem lett kevésbé paradox, sőt. Hiszen immár nem a múltbeli személyes helyzetet és tapasztalatokat kellett volna megfelelően adaptálni, hanem a jelent kellett akár radikálisan átértelmezni ahhoz, hogy a románok elnyomásáról lehessen beszélni.

Ugyanakkor a nemzeti beszédmódnak ez a változata lehetővé tette akár a történelmi referenciáktól való szinte teljes megszabadulást is. A magyar elnyomás történeti konstrukciójára nem feltétlenül volt szükség ahhoz, hogy a jelen paradox és éppen ezért önmagában is fájdalmas viszonyait felmutassák. Az Uzonban tevékenykedő román papok 1931. március 30-án kelt, már említett beadványa a megye prefektusához[27] kiválóan példázza ezt a lehetőséget:

[27] ANSJ CV fond 9. Prefectură Județului Trei Scaune, inv. 17. dosar 23. 2. f.

Egry Gábor 10 28.indd 368 2015. 10. 28. 16:04:14

„Ezen a magyar vidéken az egyesülés óta is intenzíven működtek és működnek ma is magyar részről a román állam alkalmazottai éppen a román érdekek ellenében. Ami a legszomorúbb, hogy a legveszedelmesebb közülük a magyar községi jegyzők csoportja, akik segédkezet nyújtanak a magyar (református) papoknak, hogy a legjobb eredménnyel működjenek.

Megtörtént esetekből is látszik, hogy a jegyzők befolyása a szegény lakosokra igen nagy, mivel azok azt hiszik, hogy ha a jegyző úr minden téren segíti őket, akkor sokkal jobb, ha magyarokká lesznek, mivel a soviniszta jegyző csak magyarokat támogat (lásd a komollói és szentiványlaborfalvi esetet).

Gyűlést tartottak Komolló és Szentiványlaborfalva községben a Református Nőegylet szervezésében, ez azonban nem egyéb, mint soviniszta fészek, ahol propagandát csinálnak azért, hogy a románokat megtérítsék saját nemzetük számára.

Ebből következik, prefektus úr, hogy számunkra nemzeti veszedelem, hogy ezen a vidéken idegen tisztviselők dolgoznak nemzetünk körében, ezért kérjük, hogy segítsen nekünk megakadályozni, hogy manapság ilyen esetek történhessenek Nagy-Romániában – vagyis román vallásról református vallásra térjenek át egyes, román kenyeret evő jegyzők hatására."

Jól látható, hogy ebben az esetben a nemzeti beszédmód szinte teljesen mellőzi a történeti referenciákat, az 1918 előtti magyar elnyomás pedig fel sem merül benne. Ehelyett a román nemzetállam román és kisebbségi tisztviselőinek idegen jellege jelenti azt az ellenpontos szerkezetet, ami megjeleníti a különbségeket, és ezek segítségével az etnicitást is. Az esszencializálás úgy megy végbe, hogy az államot azonosítja a nemzettel, és azt az utóbbi szolgálatára elhivatott szervezetként láttatja. Ez nem csupán azt jelenti, hogy lényegi azonosságot hoz létre a nemzet fogalmán és kategóriáján keresztül egyén és csoport (pontosabban az azzal szintén azonosított állam) között, hanem azt is, hogy lényegében fogalmilag kizárja a nem román közalkalmazottak alkalmazhatóságát. Ezt a következtetést aztán a beadvány ki is mondja, amikor azt kéri a prefektustól, hogy gondoskodjon a román jegyzők alkalmazásáról, akik immár a románok nemzeti létét segítenék. Ezt elvileg felerősíthetné vallás és nemzetiség azonosítása is, de a vallásváltás leírt esetei tükrében a vallási hovatartozás éppen nem esszenciális, hanem nagyon is instrumentális jellemzőnek tűnik, a vallás elhagyásával a nemzetiség is elhagyható lesz, a határok pedig átjárhatóvá válnak.

Mindenesetre világos, hogy a történeti elemeket felhasználó és az azokat mellőző beszédmódok eltérő helyzetekben és közegekben juttathatták kifejezésre az etnicitást. Az előbbi típus a múltbeli elnyomás megidézésével jeleníti meg az etnicitáshoz nélkülözhetetlen különbséget anélkül, hogy azt a jelenben is szükségszerűen érzékelné. Ez tehát mindenekelőtt a saját etnicitás kifejezésre juttatását segíti, akkor is, ha a beszédaktushoz hozzáférők között az adott helyen és időben, az adott összefüggésben, nincs kézzelfogható különbség, például románok beszélnek románokhoz. A második típus azonban részben éppen azért nélkülözheti a történeti referenciákat, mert a különbség adott, kézzelfoghatónak tűnik, és elmondható történeti hivatkozások nélkül is. Az etnicitás itt egy viszonyrendszerben jelenik meg, nem pedig egyéni cselekvéssel történik. Ez nem azt jelenti, hogy ezekben a szövegekben ne jelenhetnének meg történeti toposzok, de nincs olyan szerepük a különbségek megjelenítésében és strukturálásában, mint az előbbi esetekben.

Végül érdemes megemlíteni a nemzetről és nemzettel való beszédnek azt a változatát is, amelyik az etnicitás alapjául szolgáló különbséget nem a bevett románok–kisebbségiek kettőssége formájában mutatja meg, hanem románok és románok között húz etnicizálható és etnicizált határvonalat. Ennek diszkurzív vonatkozásait már láthattuk korábban, ám mindez nagyon is tet-

ten érhető volt a mindennapokban és mindennapi gyakorlatokban is.[28] Részben Decei említett életrajza is tartalmaz ilyen elemeket, például meglehetősen heves lefolyású választási küzdelmek ecsetelését a regáti és erdélyi pártok között. Ezek különösen azért érdekesek az etnicitás szempontjából, mert a politikai mozgósítás a jelentős mértékben írástudatlan, főként egy forrásból informálódó választók körében az egyébként is elitcsoportként és nem beágyazott szervezetként működő pártok részéről óhatatlanul személyes karizmán és a mi–ők ellentétére épülő társadalmi drámák során keresztül zajlott.[29]

Az ilyen jellegű identifikáció erősségét és jellegzetességét, az erre épülő alternatív nemzeti beszédmód mindennapi elfogadottságát jól illusztrálja néhány mócvidéki[30] nemzeti parasztpárti aktivista kegyelmi kérvénye 1932-ből.[31] Dobra Nicolae és Petre Ioan albáki lakosokat egy Topánfalván lezajlott erőszakos incidens nyomán tartóztatták le és ítélték el. A két fiatalember a Nemzeti Parasztpárt félkatonai jegyeket is mutató ifjúsági szervezete, a „Voinici" (Vitézek) új tagjainak eskütételén vett részt. Közel ezren gyűltek össze a városkában, ahol az ünnepséget követően menetoszlopban masíroztak az utcákon, amíg fel nem tűnt e nemzeti liberálisok csoportja. Az összetűzés során a város korábbi, nemzeti liberális polgármestere, Ion Andreica revolverrel védte magát. Az óhatatlanul bekövetkező büntetőeljárás során Andreicát felmentették, Dobrát és Petrét perbe fogták. Ők ezt követően fordultak az igazságügyi minisztériumhoz, hogy járjon közbe érdekükben. Kérésüket arra alapozták, hogy egész életükben az országot fosztogató tolvajok és banditák ellen küzdöttek, ami, tekintettel életkorukra, nem jelenthetett mást, mint a nemzeti parasztpárti diskurzusban gyarmatosító, tolvaj, idegen oligarchaként lefestett nemzeti liberálisokat. A szöveg maga is jelzi, hogy a közjóért folytatott, önvédelmükre megidézett küzdelem valójában nem más, mint a Nemzeti Parasztpártért való harc, és így azonosulás a párttal is: „azért büntetnek meg minket, mert a múltban és most is védjük szeretett Nemzeti Parasztpártunkat". Különösen érdekes, hogy utólag valaki a Nemzet Parasztpárt neve elé betoldotta a „királyunk" szót is. Nyilván szerette volna jelezni, hogy az elítélteket legalább az uralkodó személye iránti lojalitás az egész román nemzethez köti. Mindenesetre azt elárulja ez az apró részlet, hogy a két fiatalemberből egyedül a Nemzeti Parasztpárt váltott ki azonosulást. Ezt erősítette a szövegnek az a része is, amelyik leírta, miként üldözték őket a nemzeti liberálisokat kiszolgáló hatóságok 1928. május 6-a, az NPP gyulafehérvári kongresszusa után,[32] ahol egyébként együtt követelték, hogy a tolvajok kerüljenek börtönbe, a becsületes emberek pedig legyenek szabadok. Végül a kérvényt a „Nemzeti Parasztpárt harcosai, Horea dédunokái" fordulattal zárják.

Az világos, hogy a petíció szerzői számára az elsődleges közösség a Nemzeti Parasztpárt, és ez mindenekelőtt a mócok történelmén keresztül válik azonossá a román nemzettel. Ez a történeti referencia csak közvetve idézi meg a magyar elnyomást, hiszen Horea és parasztfelkelői persze

[28] A világháborús hősi halottakra való emlékezés helyi intézményesülésére és a központi elvárások közötti különbségekre lásd Bucur 2008, 59–71., 132–143.

[29] Maner 1997, 52–53., 506–511.

[30] Mócvidék, románul Țară Moților Kolozsvár, Gyulafehérvár és Nagyvárad között elterülő hegyvidék, amelyet az Aranyos folyó völgye oszt ketté. Lakói erdőgazdálkodásból, pásztorkodásból és aranybányászatból éltek, részben elszigeteltsége miatt ez a terület lett az 1784-es Horea-féle felkelés és Avram Iancu hadműveleteinek központja is. A mócokat a román nemzeti tudat a székelyekhez hasonlóan gyakran azonosítja a romlatlan, tiszta, eredeti nemzeti tulajdonságokkal.

[31] ANIC Min. Just. Direcția Judiciara, inv. 1117, dosar 102/1932, 3–4., 7–8. f.

[32] Erre nézve lásd Egry Gábor 2012e, 105.

Egry Gábor 10 28.indd 370 2015. 10. 28. 16:04:14

az ellen küzdöttek 1784-ben, de a fő választóvonal a tolvajok és banditák – tehát a regátiak és kiszolgálóik – és a Nemzeti Parasztpárt között húzódik. Az előbbiek így át is veszik a magyarok helyét elnyomóként, ezzel a korábban magyar–román különbséget is áthelyezve a román–román viszonyra. Bár ez valószínűleg nem volt minden hasonló esetben igaz, de ez a konkrét szöveg még az autenticitásért folytatott versengés modelljébe sem illeszkedik, a kérvényezők semmiféle közösséget nem vállalnak a liberálisokkal, sőt Nagy-Romániával is alig. Így aztán az sem kérdéses, ki az igazi román.

...és intézményesítetten beszélők

Mindeddig azonban csak olyan eseteket láthattunk, amikor magánszemélyek vagy azok egy csoportja alkalmazta különböző helyzetekben a nemzetről vagy nemzettel történő beszédet. Bár bizonyos törvényszerűségek egyértelműek – például nemzeti aktivista intézmények vagy foglalkozási csoportok esetében könnyen tetten érhető a jelenség –, maga az esemény, a „történés" mégsem automatikus vagy kondicionált. Kifejezetten sokszor felismerhetők azok az elemek, amelyek arra utalnak, hogy tudatos választással van dolgunk, ennek következtében pedig az is elmondható, hogy nem feltétlenül, sőt talán nem elsősorban a nemzetről való beszéd aktusa jelenti az etnicitás rejtett, magától értetődő keretét, hanem inkább a szöveg építőkövei, a toposzok, ismétlődő és bevett, nem megkérdőjelezett tartalmi elemek. Ennek megfelelően azt sem állíthatjuk, hogy a nemzetről és a nemzettel beszéd intézményesített lett volna.

Ehhez képest jelentős változást hozott a területi revízió. A Magyarországhoz került területeken a magyar közigazgatás kiterjedt nemzethűségi vizsgálatokat folytatott, ennek során minden közalkalmazottnak igazolnia kellett, hogy „nemzethűsége" az idegen uralom idején is megfelelő volt.[33] Ugyanígy igazolni kellett a magyar érzelmeket és a nemzethű magatartást a nyugdíjigények érvényesítéséhez, sőt az immár kisebbségi román vagy szlovák tisztviselők is csak úgy érvényesíthették egyébként jogilag megalapozott járadékigényeiket, ha igazolták, hogy korábban magyarbarát közigazgatási gyakorlatot folytattak.[34] Ez azonban komoly változást jelentett, hiszen végleg intézményesítette a nemzetről és nemzettel való beszédet, sőt lényegében kötelezővé tette azt. Mindenkinek, aki magyarnak minősült, rendelkeznie kellett egy olyan élettörténettel, amely megfelelően igazolta magyarságát, erre természetesen főként a kisebbségi korszakban elszenvedett üldöztetések felmutatása és egyúttal a személyes helytállás dokumentálása volt a legalkalmasabb. Az egyén tehát alapvetően kisebbségi voltában és a többségi nemzethez fűződő viszonyában jelent meg, és hivatalos elvárássá emelkedett, hogy így saját etnicitását is megjelenítse. Ez vonatkozott a korábbi többségiekre is, akiknek azonban elsősorban azt kellett bemutatniuk, hogy nem úgy viselkedtek, ahogy azt az elvárásszerű magyar nemzeti beszéd megjelenítette, tehát például a magyarok ügyeit rokonszenvvel és nem ellenségesen intézték,[35] következésképp etnicitásuk valójában nem felelt meg a magyar elbeszélésekben rögzített többségi etnicitásnak. Ez a helyzet hasonlít a kisebbségi nyelvvizsgák kapcsán bemutatott helyzethez, és nyilván az sem véletlen, hogy egy hasonló

[33] Az eljárásokra lásd Sárándi Tamás 2012, 68–70.; Csilléry Edit 2012, 92–93.; Waters 2012, 198–202.; 2015, 362–365., 368–371.

[34] Csilléry Edit 2012, 95–97.

[35] Waters 2012, 199.

Egry Gábor 10 28.indd 371 2015. 10. 28. 16:04:14

helyzetben lévő csoporttal kapcsolatban jelentkezik. Ugyanakkor itt a hivatalos elvárásnak megfelelő magyar nemzeti beszédmód olyan korlátot jelentett, hogy ez a típusú, ismét csak kisebbségi és nem többségi etnicitás nehezen volt megfeleltethető a román vagy szlovák nemzeti csoportnak, inkább egy új, nyelvileg és népi kultúrájában eltérő magyarságot reprezentált.[36]

A nemzeti beszédmód intézményesítése Romániában (és részben Szlovákiában) is megtörtént, igaz, eltérő módon. Itt nem a köztisztviselők igazolási eljárásai, hanem az Észak-Erdélyből érkezők, főként, de nem kizárólag menekültek kihallgatásai teremtették meg ennek keretét. A román hatóságok lényegében minden érkezőt kifaggattak tapasztalataikról, és elsősorban sérelmeikre voltak kíváncsiak. Ezeket gondosan összegyűjtötték, rendszerezték, és propagandaakciókat vagy diplomáciai panaszokat alapoztak rájuk. A cél kezdettől fogva meghatározta a megnyilatkozások tartalmát, a közéleti diskurzus pedig hamar átvette az ezekből lepárolódott toposzokat. A lényeg, hogy a helyzet nagyon hasonló volt a magyarországihoz, a románoktól elvárták, hogy saját menekülésük történetét a magyaroktól, és nem a hadseregtől, csendőröktől, a közigazgatástól stb. elszenvedett sérelmek soraként beszéljék el, ezzel rögzítve az etnikai különbséget és a magyar–román kettősséget. Mindez egyúttal akár a régi, 1918 előtti elnyomás felidézésére, tehát a korábbi beszédmód feleleventésére is alkalmas lehetett volna, ám a közvetlen cél, a propaganda és a sérelmek bemutatása az ügyek kivizsgálásával foglalkozó német–olasz tiszti bizottságnak új sérelmek taglalását kívánta meg.[37] Mindenesetre árulkodók az elvárások erősségét és részben az elbeszélésekben megmutatkozó alkalmazkodást illetően is egyes típustörténetek (pl. igába fogott, barázdát szántó román leventék/sorkatonák) gyakori előfordulása, annak ellenére, hogy a magyar hatóságok – az ezzel kapcsolatos iratanyag tükrében – meglehetősen őszinte vizsgálatai nem tudtak ezek nyomára akadni.[38]

Az új helyzetben tehát elvárás, szinte kényszer volt a nemzetről és a nemzettel való beszéd. Ez nem csak a hatóságokkal szemben érvényesült, hiszen a denunciálásnak, illetve a nemzetietlenség vádjával szembeni védekezésnek is egyik legegyszerűbb módja volt elmesélni valakiről, hogy miként nem cselekedett nemzeti hovatartozásának megfelelően a vádló sem. A másik lehetőség az volt, hogy egy már megbízhatónak minősített – lehetőleg magyar – tanú igazolta a megfelelő magaviseletet a kisebbségi korszakban.[39] Ezekből az összecsapásokból kirajzolódik az is, milyen korábbi cselekedeteket és tulajdonságokat társítottak ekkor a magyar etnicitással. Magyar politikai pártokban való részvétel, a közéleti szereplés, az otthoni és nyilvános magyar nyelvhasználat, a magyarokkal kötött házasság, a gyermekek magyar nyelvű iskoláztatása, magyar nyelvű és magyar szellemiségűnek tartott újságok olvasása voltak a legfontosabb jelei a nemzethűségnek, de gyakorlatilag az igazolóbizottságok előtt bármi nemzeti jelentőségűvé válhatott.[40]

Az irredenta kapcsán már láthattuk, hogy a hatóságok szemében szinte kezdettől fogva bármi nemzeti jelentőséget és tartalmat kaphatott. Ez, úgy tűnik, ekkor már egyéni szinten is érvényesült és intézményesült. A vádak és viszontvádak jól mutatják, hogy a legegyszerűbb esetek, cselekedetek is átértelmezhetők lettek az etnicitás, a nemzeti különbségtétel felől. A visszacsatolt

[36] Ennek nemzetiségi politikai és konceptuális dimenziójára lásd Egry Gábor 2010d, különösen 106–109.

[37] A tiszti bizottságra vonatkozóan lásd Case 2009, 152–174.; Trasca 2007, újabban Sárándi Tamás 2014.

[38] Egry Gábor 2011a, 17–18.

[39] Waters 2012, 200–201.

[40] Uo. 202–204.

Egry Gábor 10 28.indd 372 2015. 10. 28. 16:04:14

dél-szlovákiai Subik Gyula igazolási eljárása során az egyik feljelentő azért minősítette nemzetietlennek Subikot, akinek fivére a Vitézi Rendnek is tagja volt, mert feketén húst áruló magyarokat jelentett fel a hatóságoknál. Mivel a hatóságok a végletesen etnicizált értelmezésben nem egyszerűn a törvényesség fenntartói, hanem a cseh(szlovák) nemzet képviselői voltak, így Subik lépése is igazolhatta kétes magyarságát: „Ha Subik úr egy parányit is magyar […] magyar embert nem jelent fel ezért". Subik maga is csak azzal védekezett, hogy a bizottság egyik tagját vádolta meg nemzetietlen magatartással: „Ne ítéljen én felettem az a Biskoroványi igazoló bizottsági tag úr, aki gyermekét magyar iskola helyett szintén szlovák iskolába járatta és ezzel ártatlan gyermekének a lelkét a csehszlovák szellemmel megfertőzte". A bizottság azonban tagja mellé állt, méghozzá hamisítatlan nemzeti beszédmóddal:

„Nem kell hangsúlyoznom, hogy a valóban tiszteletre méltó és kivételesen gerinces, hazafias magatartást tanúsító áldozatkész magyar közéleti férfiút ért minősíthetetlen és hazug támadás, egy olyan ember részéről, aki a csehekkel való összeköttetését vagyon szerzésre használta fel s mindennek volt mondható, csak magyarnak nem s akinek egészében hazafiatlan magatartására nézve, még súlyos adatok állnak a bizottság rendelkezésére, nem maradhat megtorlás nélkül s akár büntetőper, akár a kihágási úton való felelősségre vonás tárgyában, kérem Nagyméltóságod rendelkezését és felhatalmazását."[41]

Az eredmény is ugyanaz lett, mint az irredenta kategória végletekig történő kiüresítése esetén. A meghúzni kívánt határok nemhogy szilárdabbak, világosabbak lettek volna, hanem egyre bizonytalanabbá váltak. Bár a kritériumok rendszere ránézésre világosnak tűnhetett, éppenséggel túl sok volt a kivétel, és túl kevéssé következetes a követelmények alkalmazása, nagyon kevéssé életszerű a megkövetelt magatartás. Így aztán az etnicitás a nemzetről és nemzettel való beszéd segítségével éppen önmaga intézményesítése folytán, részben azért, mert immár kötelezővé és elengedhetetlenné lett, elmosta a korábban világosnak tűnő etnikai határvonalakat.

Nemzettel szóló hivatalok

Az eddigiekben egyéneknek hivatalokhoz és részben egymáshoz intézett nemzetről vagy nemzettel való beszédről volt szó. A nemzetről szóló beszéd szempontjából azonban nem beszélhetünk privilegizált helyzetről, a hivatalok – pontosabban képviselőik – számára is adott, sokszor kézenfekvő lehet ez a fajta megnyilatkozás, mint azt a nemzethűségi igazolóeljárások esete részben meg is mutatta. És persze a második részben bemutatott esettanulmányok is jelzik, hogy az utódállami hivatalok, híven nemzetiesítő szerepükhöz, valóban nemritkán folyamodtak a nemzetről és nemzettel való beszéd eszközéhez. Talán ez a legismertebb része a két világháború közötti történetnek, hiszen a nemzetiségi politika problémakörét nem lehet bemutatni a hivatalok és az azokat felügyelő, irányító, működtető, a nemzeti beszédet kiemelten hasznosító politika nélkül. Éppen ezért itt nem is az átfogó kép a döntő a jelenségről, inkább néhány, az etnicitás mindennapi dimenziója szempontjából is fontos elemének felvázolása.

A nemzeti beszéd a hatóságok részéről egyénekre vonatkozóan vagy egyénekkel szemben nem elsősorban érvelési módot jelentett. Ebben a formájában már sokkal inkább tetten érhető a látens vagy szinte öntudatlan keret és értelmezési mód, hiszen az ilyen jellegű szövegek létrejöttét részben

[41] Az összes idézet lelőhelye uo. 209–211.

Egry Gábor 10 28.indd 373 2015. 10. 28. 16:04:14

az határozta meg, vagy tette szükségszerűvé, hogy a politikai cél, amelyet a hatóság szolgált, maga is ezen a módon fogalmazódott meg, és így annak végrehajtása is elkerülhetetlenül ezt a formát öltötte. Ennek ellenére, ha nem is érvelési módként, de legitimációs forrásként azért a hivatalok is használták a nemzetről való beszédet. Rendszerszerűen akkor, amikor kétes gyakorlatokat kellett igazolniuk, egyébként pedig szinte bármikor felhasználható volt egyedi lépések vagy elmaradásuk alátámasztására. A nemzeti érdek mindent és mindennek az ellenkezőjét is igazolhatott.

Ezzel együtt, túl az általános nemzetiesítő politikai kereten, a nemzeti beszéd nem értelmezhető egyszerűen csak a homogén államigazgatás termékének, nagyon is kötődött ugyanennek az államnak az egyes képviselőihez. Ez azt is jelenti, hogy a korábban már említett problémák – vajon egy politika konkrét végrehajtása mennyiben felel meg az eredeti szándéknak és a politika elképzelt tartalmának – ebben az esetben is érvényesek. A felső és a középső szint akár egészen eltérő módon is beszélhet nemzetről vagy a nemzettel, mint azt egyébként számos eset igazolja mind Magyarországon, mind Erdélyben.[42]

A nemzetiségpolitika különböző szintjei és szereplői egy sajátos terepen is összefonódtak, a bírósági tárgyalóteremben, ahol a nemzetről és nemzettel való beszéd különböző, magán- és hivatali változatai is érzékletesen megjelennek. 1918 és 1944 között, egyéni panaszra vagy hivatalból eljárva, a román és a magyar ügyészség nemzetgyalázási és államellenes izgatási perek sokaságát indította.[43] A perek lefolyása is mutatja, hogy a kormányzat szoros ellenőrzést gyakorolt a nemzetiségpolitika felett, az ügyészség minden esetről köteles volt jelentést tenni a Miniszterelnökség Nemzetiségi Ügyosztályának,[44] vagy Romániában az Igazságügy-minisztériumnak és a kormány akár le is állíthatta a pert a vádhatóságon keresztül. Tanulságosak az egyes esetek az állam- és nemzeteszme közigazgatási értelmezése szempontjából is. Nem egy esetben a vád okfejtése világossá teszi, hogyan kapcsolták össze az állam képviselői az egyéni sérelmeket a nemzettel és az állammal. Veturia Muntean esetében azt sérelmezte a vád, hogy egy lakás után érdeklődő zászlóst látva kijelentette, miszerint elképzelhetetlen, hogy a szobáját kiadja egy magyarnak, nem is szólva egy magyar katonatisztről. A magyarok ellopták Erdélyt a románoktól, és most még a lakásában is parancsolgatni akarnak. Az ügyész nem is a hivatalos személyt ért sértést szerette volna megtorolni, hanem azt, hogy a vádlott Magyarország ezeréves Erdélyre vonatkozó jogának érvényesítését lopásnak tarja. Szóvá tette továbbá azt is, hogy „bűzlő magyarokat" emlegetett, ami szintén sértő, hiszen magyarok alatt a magyar nemzet értendő, a magyar államot pedig a magyar nemzet alkotta meg.[45] Hasonló érveléssel fogták perbe Paul Traiant, aki a kertjében dolgozva jelentette ki, hogy itt – vagyis a kertben – még a magyar törvények sem kényszeríthetik semmire. Az ügyész ezúttal azzal érvelt, hogy a magyar nemzet és állam eszméjét részben a törvények fejezik ki, ezért azok gyalázása államellenes.[46]

Ha figyelembe vesszük még azokat az eseteket is, amikor a vád olyan kijelentéseket sérelmezett, amelyek a közellátást vagy a jogbiztonságot negatív színben tüntették fel, esetleg még össze

[42] Egry Gábor 2010d, 106–108.; 2011a, 19–23.

[43] Holly Case 56 ilyen pert nézett át 1940 ősze és 1942 tavasza közötti időszakból. Case 2004, 127–158.

[44] Uo. 130.

[45] Uo. 133–134.

[46] Uo. 146.

is hasonlították azt a vádlott által pozitívnak látott román uralommal,[47] akkor világos, hogy milyen fontos szerepet kaptak az állameszme bizonyos elemei a gyakorlati nemzetiségpolitikában is. A magyar küldetés kétségbe vonása vagy a magyar állam működésének becsmérlése – hallgatólagos módon tehát az államalkotó képesség megkérdőjelezése – az állammal szorosan összefonódónak látott nemzetet sértette meg, és fordítva. Ez az állam magyar volt, és a kisebbségek lojalitása ennek elismerését is magában foglalta. Másfelől persze itt is tetten érhetők a politikai intézmények, illetve a társadalom szintjei közötti különbségek. A központi szakigazgatás ellenőrizni próbálta a helyi közegek tevékenységét, alkalomadtán akár felül is írva az ezt megalapozó államеszme-értelmezést, vagyis leállítva a különböző pereket.

Olykor egészen konkrét formában is fellelhető ezekben az ügyekben az államеszme, az elvi nemzetiségi politika jelentősége, az ezt képviselő központi szakigazgatás és az alárendelt szervek felfogásának ütközése, sőt akár még az egyszerű nép megnyerésének ilyen körülmények között nem éppen egyszerű szándéka. Bár ez az eset nem Erdélyben, hanem a mai Dél-Szlovákia területén történt, szinte tankönyvi példát kínál Lipták Ferencné kassai lakos ügye. A vádlott állítólag azt mondta a gyerekeit rendre intő Matusek Irénnek, hogy csak ugatni tud, nem beszélni (ez alatt a magyar beszédet értette). Az ügyészség szerint ezzel megvalósította a magyar nemzet elleni izgatást, mivel a nemzet anyanyelvét, „legféltettebb kincsét" gyalázva megsértette a közösséget is. A Miniszterelnökség illetékes tisztviselője a vádirat indoklásából ezeknek a passzusoknak elhagyását javasolta, mivel szerinte anyanyelve csak egyéneknek van és nem a nemzetnek, továbbá „a magyar nemzetnek a magyar anyanyelvű néppel való azonosítása nemzetiségpolitikai szempontból sem kívánatos és tételes közjogunkkal sincsen összhangban".[48] Vagyis a nemzetet nem nyelve határozza meg, a nemzetiségpolitika célja éppen az, hogy a nem magyar anyanyelvűek is a nemzet – vélhetően a néppel nem azonos politikai nemzet – részei legyenek.

Az irredenta fogalma kapcsán láthattuk, hogy ehhez hasonló jelenség figyelhető meg a két világháború közti Romániában is, sőt alkalomadtán Csehszlovákiában is kiderült, hogy ha esetleg csak praktikus okokból is, de másként beszélt (volna) a központ és másként a helyi államhatalom. Ami érdekes ezekben az esetekben, hogy nem tűnik eleve elrendeltnek, melyik szinten toleránsabb és melyik szinten keményebb a nemzeti beszéd. Az irredenta kapcsán már volt szó arról, hogy a felsőbb szint rótta meg beosztott szerveit, mivel azok a jelentéseikben nem az elvárt módon és tartalommal szóltak a magyarok irredenta tevékenységéről. A helyi rendőrök egyszerűen nem is említették a magyarok irredenta aktivitását, míg feletteseik mindenben és mindenkiben folyamatosan irredentát láttak, és elvárták volna, hogy erről olvassanak jelentéseket. Ebben az esetben a felsőbb szervek szinte a helyi rendőrség szájába akarták rágni a jelentések szövegét. Igaz, más esetben éppen azt vetették beosztottaik szemére, hogy túloznak a kisebbséggel kapcsolatban.[49]

Csehszlovákiában 1919-ben a teljhatalmú szlovák minisztérium katolikus referense a magyar zászló eltávolításához kötötte a komáromi katolikus egyházközségnek nyújtandó támogatást. A megyét vezető zsupán azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy a békekötésig nem lenne szerencsés a magyar nemzeti jelkép eltávolítása, mert fellázadna a lakosság.[50] Bár a három eset látszólag

[47] Uo. 141–142.

[48] MNL OL K28 30. cs. 73. t. 4-7. f.

[49] Lásd erről az irredenta fogalmával foglalkozó alfejezetet a 6. fejezetben.

[50] Mannová 2007a, 55.

Egry Gábor 10 28.indd 375 2015. 10. 28. 16:04:15

teljesen különböző, valójában nincs nagy eltérés közöttük. A lényeg, hogy a központ politikai célja és a helyi végrehajtók értelmezése között komoly távolság van, és a bármilyen okból türelmesebb nemzetiségi politikát szorgalmazók ehhez a kisebbségiekről és többségiekről szólva más nyelvet rendelnek, mint a keményebb fellépés hívei. Az eltérést csak az okozza, hogy Észak-Erdélyben a határrevízió után a magyar kormány lépett fel mérséklően az alárendelt közegek gyakorlatával szemben, elsősorban elvi és politikai okokból, míg Romániában és Csehszlovákiában a helyi közegek beleütköztek a központi irányvonal megvalósíthatóságának korlátaiba, és az ebből kialakított *modus vivendi*hez igazították a nemzetről szóló beszédet is. Ez viszont azt is jelenti, hogy a hivatalok nemzeti beszéde is lényegében egyéni cselekvés- és beszédmód. Ugyan egy sajátos helyzetben jelentkezik, a magán- és közélet határán, magán és hivatalos metszéspontjában, de bizonyos mértékig értelmezhető a mindennapi etnicitás részeként is.

Abból, hogy nem absztrakt hivatalok, hanem azok egyedi képviselői cselekednek és beszélnek, az is következik, hogy a nemzetről és nemzettel való beszéd nemcsak kifelé, hanem az államon belül is tetten érhető. A hivatalok és képviselőik egymás között is gyakran használják, annál is inkább, mert a beszédhez kapcsolódó cselekvés sokszor a hatalmi logika szerint történik. A hivatal nevében fellépők valójában nem vagy nem pusztán a hivatal, hanem saját maguk és szűkebb környezetük érdekeit is képviselik. Ez tehát megint csak hasonlít az egyéni beszédnek arra az esetére, amikor a nemzetről vagy nemzettel való megnyilatkozást érvelési módként vagy legitimációs lehetőségként használják fel. Persze ahhoz viszonyítva nem lényegtelen különbség is látható, hiszen a hatalmi viszonyok ebben az esetben intézményesültek, az államszerkezet, a szervezeti logika, az ebből eredő gyakori illetékességi harc és ennek kvázi törvényszerűségei is meghatározták a nemzetről és nemzettel szóló beszédet. Annál is inkább, mivel az államot többnyire a nemzettel azonosították, és az utóbbi érdekeinek képviseletét várták el. Másfelől persze az államszerkezetnek megvoltak a maga nagyon nehezen megváltoztatható belső erőviszonyai, amin még nemzeti érveléssel sem lehetett egykönnyen változtatni, hatékonyság és a nemzeti beszéd még távolabbra került egymástól, mint a magánszemélyek esetében. Ezt legfeljebb az leplezhette, hogy gyakran a hatalmi és illetékességi konfliktusokat is nemzeti érvelésmóddal vívták, a végén tehát mindenképp a nemzetről vagy nemzettel való beszéd „aratott sikert".

Nem meglepő, hogy ez a fajta, finomabb vagy akár látványosabb hatalmi küzdelem különösen jellemző volt a Trianon utáni első évekre, hiszen az államigazgatás meggyengülése, helyenként összeomlása közepette az átmenet és a berendezkedő új államigazgatás sokszor meglehetősen képlékeny helyzettel szembesült. Nem beszélve arról, hogy a megszállt, majd elcsatolt területeken hosszú ideig a magyar jogszabályok maradtak érvényben, és rövidebb ideig a régi közigazgatási szervezet is fennmaradt, miközben a közigazgatás máshonnan érkező aktorai ebben nem feltétlenül ismerték ki magukat. Ehhez járult még a hadsereg szerepe a civil közigazgatás mellett. Bizonyos mértékig tehát akár vákuumról és egyidejűleg a különböző szervezetek túltengéséről is beszélhetünk, és hasonló helyzetben nem meglepő, ha a szereplők szeretnének túlterjeszkedni eredeti illetékességükön.

Az uralomváltás amúgy is a nemzeti beszéd virágzását hozta, elvégre az utódállamok „magyaroktól" vették át a közigazgatást. Ebben a helyzetben könnyű volt akár a hivatalos szerveknek való ellenállást, akár az egyéni illetékességi igények kiterjesztését nemzeti beszéddel előadni. Érdemes

Egry Gábor 10 28.indd 376 2015. 10. 28. 16:04:15

felidézni Alexandru Olteanu és a magyar hivatali pecsét korábban már említett esetét.[51] Az ellene indult perben nem volt hajlandó átvenni az idézést, arra hivatkozva, hogy az a magyar időket idézi, ami románként őt sérti. Az ő esete különösen azért érdekes, mert a hatóság egyértelműen csak személyes érdekének tulajdonította fellépését, igaz, felettesei végső érve azt is jelezte, hogy a nemzeti beszédmód számukra is elfogadott.[52]

Olteanu fellépése természetesen a leggyakoribb típushoz tartozik, amikor román tisztviselők nem román tisztviselők alkalmasságát vonták kétségbe lényegében csupán nemzeti hovatartozásuk miatt. Különösen érdekes Cornel Grofşorean főszolgabíró Heinrich Antal vagy Anton Heinrich elleni panasza. Heinrich a resicai postahivatal főnöke volt, az új járási vezető panaszának címzettje pedig a megye alprefektusa. Beadványa valójában védekezésként és ellenpanaszként készült, mivel 1919. december 26-án Velcselán (vagy Velcelean) Anna postáskisasszony bejelentést tett, hogy a főszolgabíró és társai hangosan gorombáskodtak vele, miután egy hívást kértek a megyeszékhelyre.[53] A kivizsgálás során Grofşorean azzal próbálta hitelteleníteni vádlóit, hogy teljes vádiratot nyújtott be ellenük.[54]

Ennek szinte minden vádpontja arról szólt, hogy a postán dolgozók nem románok és így nem elég nemzetiek, sőt veszélyt jelentenek az országra nézve. Eszerint Heinrich már az impériumváltás pillanatától kezdve ellenséges magatartást tanúsított, és ezt átültette az alkalmazottaiba is, akik maguk is szándékosan akadályozzák a munkát. A bűnlajstromra felkerült, hogy Heinrich nem tűzte ki a román zászlót, nem szedte le a régi táblát, nem tettek esküt, sem fogadalmat, és akadályozza a románnyelv-tanulást is. Alkalmazottainak legnagyobb bűne pedig az volt, hogy közülük egyesek, így Papp (vagy Pop) Emilia Magyarországra távozott, az eredetileg román Velcselán pedig elmagyarosodott. („Neve román, de érzése magyar." „Akik máig tagadják, hogy románok lennének.") Az egész mögött azonban nem is Heinrich állt, hanem Cornea temesvári postaigazgató.[55]

A panaszt így fejezi be:

„Alprefektus úr! Salvam aminam [sic!] meam! – és fenntartom, hogy szomorú tünet, hogy ilyen rablók, mint Heinrich úr ma is olyan jelentős hivatalok élén állhatnak, mint a posta Recitán [sic!], egy 23 000 lakosú városban. És az is szomorú, hogy a román nemzet ilyen szélhámos halálos ellenségei merészeltek fellépni a román állam és az állambiztonság ellen."

Minden együtt van tehát a nemzeti beszédből, az ellenséges kisebbségi, a román öntudatukat feledett hölgyek, akik magyarul beszélnek a telefonban, az új állami szimbólumok semmibevétele, és a panaszos szerint mindezek mögött ráadásul a kétes üzelmeket folytató román postaigazgató. Talán az sem meglepő, hogy ebben a helyzetben a postai dolgozók sem tartózkodtak a nemzetről és nemzettel való beszéd felhasználásától, hiszen ebből gyakran nem is lehet kilépni, így maga

[51] ANIC Min. Just. Pireția Judiciară Inv. 1116. dosar 156/1920. f. 65.

[52] Az igazságügyi minisztérium illetékes tisztviselője azzal reagált, hogy sajnálatos Olteanu viselkedése, mivel szóbeli rágalmazási ügye alól akar azzal kibújni, hogy nemzeti érzése sérelmét felhánytorgatva nem veszi át az idézést, és a valójában román hatóságok által megsértett román pózába vágja magát. Pedig az idézést kibocsátó bíró legalább olyan jó román, mint ő – fejezi be a hivatalnok, jelezve, hogy mindezek ellenére bizonyos fokig mégiscsak legitimnek érzi Olteanu érvelési módját és ezzel a nemzet révén történő beszédet is.

[53] ANSJ TM fond 223. Pref. Jud. Severin, inv. 1347., dosar 19/1919, f. 6.

[54] Uo. f. 12–13.

[55] Uo.

a vád kényszerítette ki a hasonló védekezést. Továbbá az ilyen jellegű állításokat sokszor úgy a legkönnyebb kivédeni, ha terjesztőjüket sikerül dehonesztálni valamilyen módon. Ennek megfelelően bejelentették, hogy a főszolgabíró és környezete bizony magyarul szokott kapcsolást kérni, és magyarul beszélnek a telefonban. Viszont azt is hangsúlyozták, hogy éppen az új közigazgatási személyzet kedvéért helyeztek telefonos szolgálatba románul is beszélő alkalmazottakat – ami persze nyomban cáfolta Grofşorean nyelvtudással kapcsolatos vádjait is. Az „ázsiai kurvának" (sic!) nevezett Emilia Pappról kiderült, hogy a valkányi ortodox pap lánya, és nem Magyarországra utazott, hanem Aradra kérte az áthelyezését. A fogadalom, a feliratok és a zászlók kapcsán pedig minden esetben hivatkozhattak arra, hogy kezdetben postai feletteseik nem engedélyezték ezeket, ám amint engedélyt kaptak, máris lépéseket tettek. Sőt, Heinrich még azt is kiemelte, hogy saját kezdeményezésére indított román nyelvtanfolyamot a postán. Végül az amúgy a főszolgabíró által is megidézett, az esetre átiratban reagáló Cornea postaigazgató azt is leszögezte, hogy még évekig nem lesz elég szakképzett román nemzetiségű postás, főleg nem postatisztek, így a kisebbségi alkalmazottaknak a helyükön kell maradniuk.[56]

Ezzel együtt, talán a nemzeti beszéd ereje miatt, még a tagadhatatlanul nem román Heinrich is megkísérelt elhatárolódni a neki tulajdonított – magyar – etnicitástól. Ő azonban nem románságával érvelt, ez vélhetően nem is lett volna hiteles, hanem egy másik fajta lojalitást, a bánsági *Landespatriotismus*t[57] használta fel arra, hogy a magyaroktól is megkülönböztesse magát: „Végül jelentem, hogy alulírott, mint azt neve s helyben ismert családi viszonyai bizonyítják sohasem volt ‚dühös magyar soviniszta', ellenkezőleg német szülőktől származva németségemet sohasem tagadtam meg sem családi életemben, sem külsőségekben". Ezt igazolta az is, hogy felszólítások ellenére sem magyarosította a nevét. Ennek tükrében – folytatta – az is érthető, hogy 1919. június 1-jén nem lett egyetlen éjszaka alatt „dühös román hazafi". De „új hazámnak akarok hű polgára lenni, szülőföldemen akarok továbbra munkálkodni, de nem politizálni", tisztviselőként tisztességes munkát végezni – zárta a védekezését.

Az esetből nem csupán Heinrich önazonosítása kapcsán világos, hogy a nemzeti hovatartozás még azokban az esetekben is lehetett esetleges, illetve függött az egyéni megfontolásoktól, amelyek egyébként egyértelműnek tűnhettek. A nemzetről és nemzettel szóló beszéd azt is jelentette, hogy a szokványos, köztudomású, bevett tulajdonságok és kategóriák segítségével besoroltak valakit. Ez azonban itt is legalább annyira bizonytalan volt, mint amikor az államszervezeten kívüli szereplőkkel tették ezt. A postáskisasszonyokat Grofşorean renegátnak látta, ez azonban nem volt problémamentesen beilleszthető a magyar és román etnicitás kettősségébe. Emilia Papp esetében családja miatt „meggyőzően" lehetett románsága mellett érvelni, bár ettől még postai gyakorlata – mindenekelőtt mindennapi nyelvhasználata – vélhetően ellentmondott ennek. Az iratokból legalábbis elég valószínű, hogy a postán valóban általában a magyar nyelvet használták, Velcselán Anna még azt is elmondta, hogy hamar elfelejti, amit románul hall. Heinrich pedig egy, az etnicitás keretei között nehezen értelmezhető önazonosságot felmutatva próbálta kikerülni a nemzetről

[56] Uo. f. 7–8., f. 14–15.; f. 17–18.

[57] A *Landespatriotismus* a szűkebb régióhoz kötődő önazonosság, ami a nemzetiségi különbségek ellenére egyesítheti a lakókat. A Bánságban ez a lakosság telepes és bevándorló eredetével, az ezzel összefüggő kedvező jogállással és a hosszan tartó közjogi különállással is összefüggött. Erre bővebben lásd Ifj. Bertényi Iván 2011.

Egry Gábor 10 28.indd 378 2015. 10. 28. 16:04:15

szóló beszédben megbélyegzett, ezért veszélyes önazonosság csapdáját, annak ellenére is elutasítva az azonosulást a magyarsággal, hogy felettesei egyébként megvédték a támadástól.

Az ilyen típusú – részben definíciós célú – konfliktusok esetén a nemzetről vagy nemzet révén való beszéd később is adekvátnak bizonyulhatott. Ezzel együtt nem csupán személyek közötti ellentétet hozhatott napvilágra, vagy keretezhetett, de az intézmények közti hatásköri villongás is belecsomagolható volt.

Az ilyen esetekben egyébként a nemzet révén való beszéd sokszor teljesen hatástalan maradt, hiszen a fő kérdés az egyik szereplő számára nem a dolgok természetesnek tartott nemzeti rendjének érvényre juttatása volt, hanem az államon belüli hatalmi viszonyok és hierarchia fenntartása, ami akár fontosabbnak is bizonyulhatott a nemzeti érdeknél. Erre kiváló példa Maros-Torda alprefektusának esete a belügyminisztériummal a vasútállomások helységneveinek románosítása ügyében.

A megyében a települések hivatalos neveit már 1920-ban románosították, sőt még arra is ügyeltek, hogy a nem román eredetre utaló, helyiek által használt román névváltozatokat is lecseréljék.[58] A helységnevekből tehát – egyébként a dualizmus kori vonatkozó magyar szabályozás szellemében – nemzeti ügy lett, azoknak a románok jelenlétét és uralmát, sőt kontinuitását kellett megmutatnia. A vasút azonban nem cserélte le az állomások névtábláit, így sajátos kettősség uralkodott. 1923-ban az új alprefektus – aki a magyar nyelv még mindig kiterjedt formális és informális hivatali használatát is szerette volna egy csapásra megszüntetni, és a hivatali helyiségek nem román feliratainak is azonnal hadat üzent[59] – rendeletben kötelezte az állami vasúttársaságot az általa közölt román helységnevek kitáblázására, a szokásos nemzeti érveléssel alátámasztva a követelést.

A vasút azonban nem egyszerűen elfektette a kérést, hanem annak elhárítására segítségül hívta a kormányt is, pedig már az is megalázó lehetett a beosztottjainak szóló levelei alapján határozott és hatalmának tudatában lévő alprefektusnak, hogy a vasút a kérvényét különböző igazgatóságok között utaztatta, sürgetését pedig folyamatosan elhárították. A végső csapást azonban az jelenthette, amikor nyolc hónap várakozás után megkapta CFR válaszát: az ügy nem a CFR, hanem a belügyminisztérium illetékessége. Az ügy országos jelentőségű, egységes módon, egy szakértői bizottság javaslata alapján kellene megoldani, hiszen ha megyénként cserélik le az állomásneveket, akkor könnyen előfordulhat, hogy az országban több teljesen megegyező nevű állomás lesz. Mindenesetre az alprefektusnak egyelőre tudomásul kellett vennie, hogy nincs hatásköre a kormány közvetlen felügyelete alatt álló állami vasúttársaságot utasítani.[60]

Jól látható, hogy ebben az esetben haszontalan maradt a nemzeti érvelés. A vasút az alprefektus kérését először csak hárította, amikor azonban az erősködött, akkor hatalmi kérdést csinált abból, hogy ne utasíthassák a megyei közigazgatás vezetői. A belügyminisztérium pedig felsorakozott mellettük, sőt azt is jelezte, hogy a román nyelvű feliratok ügye alapvetően a központi igazgatás hatásköre, és ezt nemzeti érveléssel sem hajlandó kiengedni a kezéből. Lényegében a nemzetről vagy nemzettel történő beszéd magától értetődő voltát szüntette meg, és alárendelte azt

[58] ANIC CD Administrația Județeană și Comunală dosar 27/1920. 99–105.

[59] ANSJ MS fond Prefectură Județului Mureș, inventar 460, dosar 41/1923, 12. f.; 14. f.

[60] Uo. 20–22. f. Ettől függetlenül a CFR sem volt rest alkalmazni a nemzeti érvelést, amikor a levélben kifejtették, hogy a megkérdezett papok is panaszkodnak a könnyen összekeverhető nevekre.

Egry Gábor 10 28.indd 379 2015. 10. 28. 16:04:15

a bürokratikus és hatalmi beszédmódnak, ami egyébként nyilvánvalóan ugyanennyire magától értetődő keretet jelentett ebben a közegben.

Végül érdemes megemlékezni a nemzetről vagy nemzettel történő beszédnek arról a változatáról is, amikor azt nem a hatóságok használják fel, hanem azok bírálatának lesz szinte természetes nyelve. Ez persze a politikai diskurzusban is bevett eljárás volt, de magánszemélyek is sikerrel alkalmazhatták a hatóságokkal szemben. Ennek a kritikának az erejét éppen az adta, hogy megfordult állam és egyén viszonya, a definiálás hatalma az utóbbihoz került. Ehhez azonban előzetesen el kellett fogadni magát a nemzetről vagy nemzettel való beszédet természetes, magától értetődő keretnek. Ha ez megtörtént, akkor kerülhetett sor arra, hogy elvitassák az államtól a nemzeti jelleget, vagy legalább a nemzeti autenticitást. Mivel a bíráló többnyire nem egy másik etnikumhoz tartozott, hanem többségének vallotta magát, egyúttal nyilvánvalóan magát minősített autentikusnak. A gelencei Ioan Botei görögkatolikus lelkész nem is egy esetben lépett fel hasonló módon a hatóságokkal szemben. Boteit ugyan környezete román nacionalistának tartotta, az OMP megyei elnöke egyenesen attól tartott, hogy meghamisítja az 1930-as népszámlálás eredményét, ezzel együtt egyfajta néptribun szerepet próbált eljátszani a faluban.[61] Ennek során került sor arra az incidensre, amit a helyi csendőrök felháborodottan jelentettek a prefektusnak, egyúttal a pap megbüntetését, eltávolítását követelve. Botei eszerint egy éppen zajló vizsgálatba avatkozott bele a gyanúsítottak oldalán, hazaküdte őket a csendőrőrs udvaráról, majd a templomi prédikáció során azt ecsetelte, hogy a csendőrök viselkedése a román állam elleni propagandával ér fel, és talán még fegyverrel is fenyegetőzött.

Botei tehát maga is kihasználta a lelkészi poszt és a nemzeti hovatartozás automatikus összekapcsolását, ám ebben az esetben, az államot képviselők elvárásaival ellentétben, nem azért lépett fel, hogy egy büntetőügyet nemzeti alapon világítson meg, éppen ellenkezőleg. Ő maga értelmezte át mások pozícióját, és olyan helyzetet teremtett, amelyben az önazonosság tipikus, egyénileg is felvállalt kategóriái részben érvényüket vesztették, és a román állami közegek hirtelen az ellenkező oldalon találták magukat. Erre aztán ők maguk is úgy reagáltak, hogy a román papot átsorolták a másik oldalra, és államellenes izgatónak minősítették, aki bujtogatja a magyarokat. A dolgok „rendje" csak a felsőbb hatóságok előtt állt helyre. A prefektúra megállapította, hogy a jelentésben foglaltak nem képezik büntetőügy tárgyát, a lelkész lecsendesítésére pedig inkább felsőbb egyházi hatóságát javasolták.[62]

Melyik hivatal a nemzet?

Az tehát világos, hogy bármennyire kézenfekvő is volt a nemzetről vagy nemzettel való beszéd az államigazgatáson belül, az egyéni célok felől vizsgálva korlátozott volt a hatékonysága. Legfontosabb korlátja maga az államigazgatás és részben az állam önérdeke volt: működését nem veszélyeztethette, semmi sem szállíthatta le egy bizonyos szintnél lejjebb. Ez az érv, mint korábban láthattuk, nemcsak 1919-ben volt hatékony a frissen átvett posta regionális igazgatója részéről, hanem 1935-ben, a megyei prefektusok és a belügyminisztérium vitájában is a kisebbségi közhivatalnokok nyelvvizsgát követő elbocsátásáról. Ez persze nem jelenti azt, hogy a nemzeti

[61] Seres Attila–Egry Gábor 2011, 6/j. irat; Egry Gábor 2012d, 36.

[62] Egry Gábor 2012d, 36.

Egry Gábor 10 28.indd 380 2015. 10. 28. 16:04:15

érvelés mindig visszapattant a szakmai megfontolásokról, már csak azért sem, mert egy idő után a szakmai megfontolások is nemzetivé válhattak, és így ezek tartalma is megváltozott. Az azonban világos, hogy a szakmai és bizonyos mértékig a hivatásrendi megfontolások (lásd később) igenis korlátozták a nemzeti beszédmód érvényességét is, és legitim módon vitatható volt ennek érvényessége, akár természetes volta is.

Ugyancsak komoly korlátot jelentettek az államszervezet hierarchiája és hatalmi viszonyai. Ennek logikája sokszor nagyon nyersen érvényesült. A belügyminisztérium akarata legyőzhette a megyéét, felülírhatta a helyi, akár a hatóságok nevében fellépő aktivisták érvelését, és persze az ő ellenlábasaikét is. Ez utóbbi már inkább egyfajta kiegyensúlyozó vagy döntőbírói szerep volt, amikor lényegében arról dönthetett a minisztérium, mit is tekint autentikusan nemzetinek. Erre jó példa az erdélyi helységnevek románosítása nyomán kialakult konfliktus, ami azt is plasztikusan megmutatja, hogyan jelentkezett a nemzeti beszédmódon belül az autenticitásért folytatott verseny.

Iosif Popovici képviselő 1923. december 6-án interpellált ez ügyben a belügyminiszterhez. E szerint a helységátnevezés „fertőző betegsége" Berlinből Bécsen, Budapesten, Belgrádon, Szófián és Konstantinápolyon keresztül Bukarestbe érkezett, és tanyát vert a belügyminisztérium községi igazgatóságán. A települések átkeresztelését egy fiatal jogász végezte, aki nem ismerte a történelmet, sem a településnevek rendszerét, és a képviselő szerint kellő ítélőképességgel sem rendelkezett. Az új elnevezések éppen ezért eltüntetik a történelmi hagyományokat, felrúgják a román nyelv ortográfiáját és logikáját. Ezért kezdeményezi, hogy a minisztérium hozzon létre egy szakbizottságot a településnevek rendezésére.[63]

Látható, hogy Popovici nem egyszerűen gyakorlati alapon bírálja az új elnevezéseket, noha ez sem hiányzik az érvei közül. Valójában a román nevek hivatalossá tételét sem kifogásolja, csak azt, hogy a meglévő román elnevezéseket lecserélik, vagy ahol nincs általánosan használt román név, ott nehezen elfogadható módon adnak egyet. Lényegében a meglévő és használatos román nevek megtartását szorgalmazta, szemben a hamisnak tartott historizálással, az idegen eredetre utaló jelek eltüntetésével, vagyis azt javasolja, hogy a létező és nyilvánvalóan nemzeti hagyományt ne írja felül egy ehhez képest mesterséges, ezért a szemében hiteltelen változat. Popovici is nemzetről és a nemzettel beszélt, csak másként határozta meg azt.

Hitelességért folytatott küzdelem tehát ez is, és a minisztérium végül reagált is, de nem egészen úgy, ahogy azt az interpelláló remélte. Először is csak két és fél év múlva került sor arra, hogy a kormány létrehozzon egy bizottságot különböző minisztériumok delegáltjaival, Simion Mehedinți és Ovidiu Densuşianu vezetésével, Vintila Mihăilescuval a tagok között. Feladatuk azonban

[63] Példákkal is bemutatta, miért ellenzi az eddigi gyakorlatot, amit „nagy sietséggel eretnekek csinálnak". Kritikája szerint egyes változtatásoknak semmi logikája nincs. Például Pietroasă-ból Pietroşi, Pecenişca-ból Peceniță, Clocovici-ból Clocotești. Máskor idegen hatásra változtattak az elnevezésen: pl. Mârcuia-ból Mercuia, Domân-ból Doman. Olykor a névadó nem ismeri a létező román elnevezést: pl. Ferdinandsberg esetében. Alkalmanként nagy nehézséggel lefordítja a magyar nevet: pl. Istvánfalvából Stefănești, Zoltánfalvából Zorile, Gyulatelepből Iulia. Máskor latin ambícióktól vezetve történelmi neveket ad mai helységeknek: Berzovia Jidovin helyett, Sarmizegetusa Grădiștea helyett, Tapia Lugojel helyett. Aztán gúnyt űz a régi román nevekből: pl. Becicherecul Mic és Pescărețul Mic. Önkényesen átnevezte Jánosföldét Ionelre, Nagybodafalvát Cutinára, Szapáryfalvát Păsulra és Tiparra. Ezek az új és értelmetlen nevek csak összezavarják a közigazgatást, és ennek tükrében végképp nem érthető, hogy miért őrizte meg Naidorfként Neudorf nevét, és miért csinált Orțisoara-t és Merțisoara-t Orczyfalvából és Mercyfalvából. ANIC PCM, dosar 1/1923, 111–112. f.

Egry Gábor 10 28.indd 381 2015. 10. 28. 16:04:15

csak a már lezajlott át- és elnevezések revíziója volt, nem az elnevezések megállapítása. A kormány ugyan elfogadta, hogy az egyesítés során az önkényes földrajzi névadás nem vette tekintetbe a nyelvhasználatot, és kifejezetten önkényes elnevezésekhez vezetett.[64] Ezzel együtt az eltelt idő és a felülvizsgálat eredménye (például a Popovici által kifogásolt településnevek egy része megmaradt) arra utal, hogy a kormány célja inkább az volt, hogy erősítse saját döntőbírói pozícióját, ehhez pedig egy kevésbé radikális felülvizsgálat volt kézenfekvő.

Az intézmények, illetve képviselőik nemzeti beszédmódjának van egy nagyon érdekes esete is, amikor a nemzetről és nemzettel való beszéd cselekvő szereplője és nem maga a beszédmód számít tabunak. Ez bizonyos értelemben a hatalmi és szervezeti logika hatásának, az illetékességi küzdelemnek az egyik esete, hiszen ilyenkor az történik, hogy a nemzetről beszélő vagy nemzet révén megszólaló szervezet pozíciója megkérdőjelezhetetlen, és nem kerülhet sor nyílt illetékességi harcra. A leggyakrabban a hadsereg, pontosabban a vezérkar *(Marele Stat Major)* volt ebben a helyzetben, a katonák saját információikra hivatkozva nem egyszerűen tájékoztatást adtak a polgári hatóságoknak a veszélyes irredenta, államellenes tevékenységről és szervezetekről, hanem olykor utasításokat is.[65] Különösen az első időszakban ezek szinte már fantomokkal hadakoztak, és olykor teljességgel irracionálisak voltak. A polgári hatóságok azonban nem ellenkeztek a hadsereggel, a belügyminisztérium hivatali úton tudatta az alárendelt szervekkel a vezérkar utasításait, ám egyszerűen elszabotálták azokat.[66] Ez azonban nem azt jelentette, hogy a hadsereg nemzeti beszédmódja diadalmaskodott volna az esetleges versenyben, egyszerűen hatalmi pozíciójuk miatt számított tabunak a fellépés velük szemben. Ez akkor is igaz volt egyébként, amikor a katonák éppenséggel megszegték a nemzeti beszédmód bevett szabályait, például akkor, amikor a különböző iratokban magyar földrajzi neveket használtak, mivel a katonai térképeken azok így szerepeltek, és nem akadt senki, aki bepanaszolta volna őket, esetleg elutasította volna a parancs teljesítését, pusztán azért, mert a nevezett helységek „nem léteznek", pedig ez a közigazgatás bürokratikus logikájában még igaz is lett volna.

Ezzel együtt volt egy pont, amelyet még a hadsereg sem léphetett át, mert a helyi szervek végül szabályosan fellázadtak. A legjobb példa erre az önkéntes tűzoltóságok feloszlatásának esete. A vezérkar 1924-ben körlevélben utasította az erdélyi hatóságokat minden önkéntes tűzoltóegylet feloszlatására. Érvelésük hamisítatlanul nemzeti és intézményes volt. Eszerint ez az egyesületi forma nagyon népszerű volt Erdélyben, de hiába működtették az egyleteket a helybéliek, azok csak nagyon ritkán nyújtottak jótékony segítséget. Ezen túl a magyar uralom idején a magyar propaganda szolgálatában álltak, a román falvakban a románokat kizárták a tagságból is, 1919 és 1921 között tovább működhettek Szatmárnémeti kivételével. Itt 1921 szeptemberében úgymond jól ismert irredenták alapították újra az önkéntes tűzoltóságot. Példájukat nyomban követték a környező magyar falvakban is az egész határ mentén. A románok kizárásának legendája és a szervezkedés a határ közeli falvakban a vezérkar szemében egyértelműen bizonyította, hogy a tűzoltók

[64] ANIC PCM dosar 1/1926, 7. f.

[65] Spânu 2010, 117–154.

[66] ANSJ MS Fond Prefectură Judeţului Mureş-Turda, inventar 460, dosar 9/1923, 7–8. f. A belügyminisztérium átküldi a vezérkar utasítását minden megyéhez, hogy az ország északi és északnyugati részén ne alkalmazzanak idegen eredetű közigazgatási alkalmazottakat. Az utasítást természetesen nem teljesítették.

az irredenta fedőszervei. Ezt szerintük az is alátámasztotta, hogy az egyesületek meglátásuk szerint a falvakban úgysem működhettek hatásosan, hiszen nem rendelkeznek a megfelelő felszereléssel.[67]

Mint az az irredenta fogalmának alakulásáról szóló fejezetből is nyilvánvaló, ha pusztán csak egy újabb veszélyes szervezet „felfedezéséről" lett volna szó, talán nem is történik semmi különös, még akkor sem, ha feloszlatásukat parancsba is adják. Az önkéntes tűzoltók azonban minden településen túlságosan fontos intézmény volt ahhoz, hogy megszüntessék ezeket. Erdély tehát gyakorlatilag egyöntetűen lázadt fel, hasonlóan az 1934–1935-ös nyelvvizsgák esetéhez. Végül vissza is vonták az intézkedést, de a rendelet nyelvezete külön hullámokat is vetett, különösen Karánsebesen. Ide a prefektúra egy kicsit rövidített változatot küldött a vezérkari utasításból, kihagyva az újjáalakított szatmári tűzoltóságra vonatkozó részt, meghagyva a tűzoltók haszontalanságát és irredenta aktivitását taglaló passzusokat. Így a polgármesternek úgy tűnt, hogy a vezérkar minden tűzoltóegyletet a magyarok fészkének tekint. Hosszú, sokoldalas, rendkívül indulatos válaszában az egykori határőr katonák és tisztek[68] büszkeségét szegezte szembe a hivatal butaságával. Leszögezte, hogy a tűzoltók nem lehetnek irredenták, különösen azért nem, mivel a városban az egylet alapításakor nem is éltek magyarok, csak németek és románok. A következő 50 évben is ez a két csoport volt többségben. A tipikus nemzeti érvelés – vagyis saját autentikus románságának megerősítése – mellett azonban azt is visszautasította, hogy a tűzoltók haszontalanok lennének. Sőt, némileg váratlan fordulattal – Heinrich Antal bánsági önazonosításához hasonlóan – állampolgári elkötelezettségől tett tanúbizonyságot, amikor a tűzoltókat a legnagyszerűbb önzetlenség és legerősebb hazafiság képviselőinek nevezte[69]: „a haza minden hű fiának ott a helye a tűzoltók között, tekintet nélkül anyanyelvére!"

A polgármester reakciója ugyan hivatalos volt, de nem csak a nemzetről és nemzettel való beszéd az, ami a mindennapi etnicitáshoz kapcsolja. Bár egyik dimenziója félreérthetetlenül az autenticitás pozíciójának megszerzése volt, a román nemzeti csoportra vonatkozó saját definíció érvényre juttatása, érvkészletének a nemzeti érvelés csak egyik része. A másik látványosan a városi közeg mindennapjaira épült, a polgári egyleti szerveződés fontosságára, az etnikai határokat is átlépő önszerveződésre. S bár a válasz taktikusan a tűzoltóegylet román–német jellegét hangsúlyozta, a valóságban még egy évtizeddel később is az egyleten belül informálisan, sőt alkalmanként formális helyzetekben is a magyart használták. Miként a brassói tűzoltóság kötelékében még 1940-ben is jócskán találhatunk német és magyar tűzoltókat, vezető pozícióban is.[70]

[67] ANSJ TM fond 223, Prefectură Judeţului Severin, dosar 24/1924, f. 172–173. Az Ókirályságban a tűzoltóság a hadsereg alárendeltségében működött, részben ez okozta a gyanakvást és félreértést. Másfelől a magyar–román határsávot általában gyanúsnak tartották, ideértve az ott élő, megromlott nemzeti tudatú románságot is. Livezeanu 1995, 142–145.

[68] Lásd Marin 2009.

[69] ANSJ TM fond 223, Prefectură Judeţului Severin, dosar 24/1924, f. 190–191

[70] ANSJTM, fond 223, Prefectură Judeţului Severin, dosar 40/1932, f. 1.; Uo. dosar 41/1934 1. f.; ANSJ BV Fond Prefectură Judeţului Braşov, Serviciul Administrativ, dosar 551/1940, 125–126. f. Brassóban 1940-ben a 12 fős városi tűzoltóság 5 magyar, 3 német és 4 román tűzoltóból állt, míg az összes 263 városi alkalmazottból már 203 fő volt románként nyilvántartva. A tűzoltóság polgári és középosztályi hagyományai és az állam etnicitással kapcsolatos elvárásai közötti feszültség nem csak Romániában vezetett problémákhoz. Felső-Szilézia lengyel részén is előfordult, hogy a katowicei tűzoltóegylet a lengyel alkotmány ünnepén (május 3.) egy porosz sasos, német feliratú zászlóval vonult fel. A tribünön álló notabilitások ezt olyan sértőnek érezték, hogy a felvonulók üdvözlését is megszakították, miközben csupán arról volt szó, hogy a katolikus tűzoltóegylet egy felszentelt zászlót vitt magával, amivel azt is jelezték, hogy nem akarják kitörölni saját történetükből az előzményeket. Michalczyk 2010, 56–57.

Egry Gábor 10 28.indd 383 2015. 10. 28. 16:04:15

Egészen sajátos esete a hivatalok nemzetről és a nemzet révén való beszéde korlátainak az, amikor a nemzeti érvelésmóddal és az ebből következő normákkal és szolidaritással egy másik, alternatív szolidaritást és normát helyeznek szembe. Különösen akkor izgalmas ez a változat, amikor ugyanaz a személy maga is alkalmazza a nemzeti érvelést más helyzetben, hiszen választása, a nemzeti érvelés elutasítása sejteti érvényességének korlátait is. Az uzoni román papoknak a községi jegyző és a Református Nőegylet ellen benyújtott, korábban már említett panasza erre is példa. A panaszt a prefektus véleményeztette a járás főszolgabírájával, aki néhány héttel korábban részjelentést készített a megye vezetőjének 1930-as évről szóló jelentéséhez.[71] Ebben a főszolgabíró megelégedéssel írt az iskolák állapotáról és arról, hogy a lakosság lelkesen küldi a gyermekeit tanulni. Egyenesen úgy fogalmaz, hogy az egész országban – a szomszédos szász községek után – itt a legmagasabb a kulturális színvonal. És mégis, folytatja, ez a kultúra sajnos nem román kultúra, semmi románnal közös nincsen benne, sőt, egyenesen ellenséges. A románok nem képesek éreztetni a jelenlétüket, csak kisebbségként élnek „a román föld eme megyéjében". Ennek oka a demokrácia és a főszolgabíró szerint az akkor éppen túlzásba vitt önkormányzat.[72] Javaslata egyszerű, és maradéktalanul a nemzeti érvelés szavaival szól:

„Abszolút elengedhetetlen, hogy az állam segítse a kisebbségi megyék románjait, mivel ellenkező esetben ahelyett, hogy visszaszereznénk az elnemzetlenített székelyföldi románokat, asszisztálni fogunk ahhoz a csodához, hogy Nagy-Romániában a románok tömegesen elhagyják vallásuk és nemzetiségük. Konkrét adatokkal is szolgálhatok ez ügyben, például a kökösi jegyzőt valósággal megrohanták az ortodox románok, hogy kitöltse a református vallásra való áttéréshez a dokumentumokat."[73]

Jól látható, hogy a főszolgabíró a prefektus politikai beszámolójához adatokat és véleményt szolgáltató szövegben nem egyszerűen a nemzetről és a nemzettel beszélt, hanem pontosan ugyanúgy tette ezt, mint a panaszt tevő román papok, ugyanazokat az eseteket vetette fel, és ugyanazokat az érveket, toposzokat használta. Ennek tükrében igazán meglepő, miként reagált a panaszra. Eszerint a jegyző kinevezése kapcsán nincs mit vizsgálnia a prefektusnak, a Református Nőegylet ügyében pedig nem szolgáltak bizonyítékkal – noha, mint láthattuk, a főszolgabíró maga is osztotta véleményüket a helyzetről. A panaszosok bizonytalan állítások alapján kérik az egylet betiltását, amikor annak alapszabályát a kultuszminisztérium 1927-ben jóváhagyta, és az egylet azóta legálisan működik, nem lehet ok nélkül betiltani. A jegyzők kapcsán egyébként – folytatta a főszolgabíró – nagyon súlyos vádakat fogalmaznak meg anélkül, hogy pontosabban fogalmaznának, vagy bizonyítékkal szolgálnának. Szerinte nem megengedhető, hogy a civilek alaptalanul vádolják a köztisztviselőket.[74]

[71] ANSJ CV fond 9. inventar 2/a., pachetul 40., 41–42. f.

[72] A szövegben az *autodeterminarea* szó szerepel, ami önrendelkezést jelent, és az első világháború végén Wilson 14 pontjával kapcsolatban is ezt a kifejezést használták.

[73] A népszámlálási adatok alapján egyébként arra következtethetünk, hogy mind Kökösön, mind az uzoni papok panaszában említett Komollón az 1910-ben magyar anyanyelvűként regisztrált ortodox vallásúakat 1920-ban román nemzetiségűnek vették fel az összeírás során, és ők tértek át 1930-ra a református, sőt unitárius vallásra, egyúttal magyar nemzetiséget regisztrálva a népszámláláson is. Még az is elképelhető, hogy az áttérés a népszámlálással is összefüggött, mivel a jelentés 1931 elején született, a papok panasza pedig 1931 márciusában kelt, a népszámlálás pedig 1930 végén volt.

[74] ANSJ CV fond 9. inventar 17, dosar 23. 1. f.

Egry Gábor 10 28.indd 384 2015. 10. 28. 16:04:15

A főszolgabíró tehát alapvetően elutasította, hogy a civilek a közigazgatást támadják, és ezt még akkor is megengedhetetlennek tartotta, ha azt egyébként az általa is használt és komolyan vett nemzeti érvekkel tették, és olyan ügyeket is taglaltak, amelyeket más körülmények között ő maga is felvetett. Ez egyfelől nyilván a két fél hatalmi viszonyát rögzítette, másfelől azonban – éppen a főszolgabíró véleményének tükrében – azt jelzi, hogy hasonlóan a kisebbségi nyelvvizsgák már bemutatott esetéhez, a köztisztviselői testületen belül egy alternatív szolidaritás is érvényesült, ezt akár az egyébként legitimnek és hatásosnak tartott nemzeti érveléssel szemben is hajlandók voltak fenntartani.

Érthető-e a nemzet?

Mi az tehát, ami kirajzolódik az etnicitásról a nemzetről vagy nemzettel történő beszéd esetei alapján? Mindenekelőtt említsük meg azt, ami nyilvánvaló, részben az etnicitás itt használt fogalma nyomán: ez a jelenség részben magának a nemzetnek a meghatározását szolgálja, adott helyzetben és esetleg adott pillanatban. Mindez azonban – a tipikus nemzeti beszédmód eddig bemutatott esetei alapján – azzal a céllal történik, hogy az így kinyilvánított különbséget rögzített és állandó jellegű választóvonalként állandósítsák. Ez a definíciós játék vagy akár küzdelem jórészt elvárások és az ezeknek való megfelelés terében zajlik, a résztvevők szándéka szerint egy viszonylag egyszerű modell szerint: ha valaki megfelel az elvárásoknak, ebből meghatározott beszédmód és viselkedés következik, bármi más érvényteleníti a megfelelést.

Mindebből persze az is következik, hogy a nemzeti érvelés mögött többnyire egy előfeltevés áll. A beszélő vagy azért alkalmazza ezt, mert szeretné, hogy akihez szól, kénytelen legyen a beszédmódból következő normáknak megfelelően cselekedni, vagy azért, mert úgy véli, ez felel meg a másik elvárásainak. Ez nem jelentette azt, hogy az ilyen jellegű beszéd és a beszéd révén vagy beszédhez kapcsolódóan megvalósuló cselekvés során minden esemény determinált volt, sőt. Mint láthattuk, a nemzetről és nemzettel való beszéd csak látszólag volt homogén, valójában belülről és kívülről is vitatható volt. Így az elvárások teljesülése is attól függött, hogy végső soron az interakciók többi résztvevője elfogadja-e a nemzetről és nemzettel való beszéd adott változatát.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy az elvárások beteljesületlensége mögött állhatott még egy tényező: a félreértés azzal kapcsolatban, hogy valaki nemzetről vagy nemzettel beszél. Ez persze elsősorban reakcióként megvalósuló interakciókat takart, vagyis olyan eseteket, amikor külső szemlélők véltek nemzeti beszédnek egy szöveget, és ennek megfelelően reagáltak, és csak később derült ki, hogy esetleg az nem úgy nemzeti, ahogy azt gondolták. A legegyszerűbb esetet természetesen a nyelvtudás hiánya jelentette, ilyenkor valaki sokszor vagy egyáltalán nem értette, amit hall, vagy csupán egyes szavakra reagált. Ezeknek pedig rögzített jelentést és funkciót tulajdonított a magyar nyelvű beszédben, mint például a magyar nyelvű káromkodások, főként a „baszd meg" [sic!] és változatai esetében,[75] de ugyanez történt az „oláh" etnikai megnevezéssel is, mivel azt a mindennapokban gyakran sértő módon használták.[76] A sértésekről és gúnyolódásról még lesz szó, itt most annyi elegendő, hogy egyáltalán nem volt ritka az az eset, amikor valaki nyelvtudás

[75] Egry Gábor 2011b, 370–371. A „baszd meg" [sic!] fontosságára lásd Szilágyi N. Sándor: Bozgor. In: Uő 2003, 503–505. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf457.pdf (letöltve 2010. december 12.).

[76] Egry Gábor 2012d, 31–33.

Egry Gábor 10 28.indd 385 2015. 10. 28. 16:04:15

hiányában vélt nemzeti hovatartozására vonatkozó sértésnek valamit. Sokszor ez állt a mögött is, hogy a hatóság képviselői nemzeti érveléssel, de ténybelileg megalapozatlanul kezdeményeztek fellépést valaminek a nemzetiesítése érdekében.

Az ilyen helyzetek néha egészen komikus jelleget öltöttek, mint a Severin megyei csendőrparancsnok esetében. George Istrati 1943. augusztus 3-án átiratban kérte a karánsebesi polgármesteri hivatalt és a rendőrséget, hogy sürgősen intézkedjenek egy felirat eltávolítása érdekében. Mint írta, a Regele Carol I. utca 24. szám alatt, az Orsovai út sarkán található a határőrbank épülete. Ennek homlokzatán magyar felirat látható: „*Karansebescher Sparkasse*". A tűrhetetlen állapotot azonnal szüntessék meg – követelte. A megszólítottak a dolog lényegét tekintve azonos választ adtak, a rendőrfőnök némileg részletesebb, augusztus 8-án kelt levélben fejtette ki álláspontját. „Van szerencsém közölni, hogy a volt határőrbank épületén, a Regele Mihai I. utcában (!) semmiféle magyar felirat nincs" – kezdte a beszámolót. A délnyugati homlokzaton olvasható „*Karansebescher Sparkasse Actiengesellschaft*" felirat német és nem magyar nyelvű. Úgy tűnik, a csendőrparancsnok informátora, akitől a bejelentés érkezett, sajnos egyik nyelvet sem ismeri. Azt már nem tette hozzá, hogy ezek szerint a parancsnok sem. Nem tudni, Istrati miként reagált, felettesei azonban nem lehettek elragadtatva. A rendőrfőnök jelentésére valaki kézzel rávezette: „megérdemli, hogy hülyének nevezzék. Ez az eredménye a több tízezer leibe kerülő informátoraink tevékenységének".[77]

Az is gyakori volt azonban, hogy az érintettek ugyan valamennyire tudtak a másik nyelven, de a szöveg finomságait már nem értették meg. Sokszor így került sor eljárásra „irredenta" dalok elénekléséért, vagy „irredenta" versek elszavalásáért. A Bágyon községben 1934 októberében járőröző csendőrök például határozottan állították, hogy a bíróság elé citált Asztalos Toma és társai azt énekelték a kocsmában: „Román állam rabjai nem leszünk". Mivel az inkriminált dalban valóban szerepelt egy strófa azzal a szöveggel, hogy „Kossuth lova megérdemli a zabot / kétszer járta körbe Magyarországot / ha még egyszer körüljárhatta volna / most a fiuk román rabja nem volna", így nekik legalább volt okuk arra, hogy a részegen éneklő társaságot irredentának minősítsék.[78] A Botár Sándor baróti római katolikus pap elleni bejelentést kivizsgálók azonban már egyértelműen nem értették meg, hogy a pap lázítónak tartott Petőfi-emlékbeszédében mi is irányult valójában a románok ellen.[79] A vádak olyan kijelentéseket tekintettek sérelmesnek, melyek az alapját képező beszéd elkobzott szövege alapján nehezen voltak ilyenek. Például a vádirat szerint Botár azt mondta volna, hogy az állami iskolák megölik a magyar kultúrát és a magyarok Romániában alávaló napokat élnek (*zilele josnice*). Ezzel szemben a beszéd – melynek tárgya szerzője szerint: „ráhangolni népünket az iskolák fenntartására" – az állami iskolákat nem is említette, igaz, azt kijelentette, hogy „iskoláinkon áll vagy bukik a magyar kultúra és a magyar faj". Mindezt azzal összefüggésben dörögte a híveknek, hogy szerinte a magyar emberek szeretnék elérni az iskolai adó eltörlését, és ezzel ellehetetleníteni az iskolák fenntartását.[80]

[77] ANSJTM Legiunea Jandarmilor Severin, fond 193. inventar 828. dosar 42/1942. 361–363. f.

[78] ANSJ CV fond Tribunalul Turda, inventar 198, dosar 26. 28. f. A vád egyik tanúja, a kocsmáros felsége viszont egyértelműen nem tudott mit kezdeni a szöveggel, a dal három strófáját három külön dalnak hitte, „Árpád apánk", „Kossuth lova" és „Kinek nincsen kint ugató kutyája" címmel.

[79] ANSJ Covasna, fond 47. dosar 62. 2–4. f. Botár beszéde szerint egyesek a prefektust azzal keresték meg, hogy törölje el az egyházi iskolák céljaira fizetendő adót.

[80] ANDJ Covasna, fond 47., dosar 62., 3–4. f. Az egész beszédből valószínűnek látszik az is, hogy a község lakói sem igazán voltak elégedettek az egyházi iskola fenntartására kirótt teherrel.

Egry Gábor 10 28.indd 386 2015. 10. 28. 16:04:15

Mindez persze azt is jelenthetné, hogy a vádirat összeállítói csak továbbgondolták a lelkész által elmondottakat és levonták a következtetést. Csakhogy ezt tanúk (ortodox hívek, akik mégis ott voltak a templomban!) vallomásaira alapozták és nem a beszéd szövegére. Sőt a beszédben a valódi – igaz, allúziós technikára épülő – sértést sem vették észre. Holott kevés, a századfordulós magyar nemzetiségpolitikai diskurzuson szocializálódott ember számára lehetett nehéz megérteni Botár következő metaforikus okfejtését: tanulni azért kell egy nemzetnek, mert a tanult emberek jobb minőségű árukat vásárolnak, finomabb ízléssel finomabb iparra vágynak, és ezzel jövedelmezőbb foglalkozású embereket tartanak el. Iskola nélkül tehát még a nemzeti ipar is lezüllik, olyannyira, hogy aki cipésznek készül, nemhogy foltozóvarga lenne, hanem végül csak bocskorkészítő.[81]

Természetesen fontos kérdés, hogy vajon a nemzeti beszéd őszinte vagy sem, esetleg csak szokásszerű, vagyis a cselekvés és különbségtétel bevett és reflektálatlanul használt, banális módja. Ugyanakkor mindezek a lehetőségek – etnikus, nem etnikus, a normáktól eltérő, tehát másként etnikus beszéd dinamikája – együtt határozza meg és definiálja újra az etnicitást egy-egy pillanatban. Ennek a definíciós folyamatnak a kimenetele nem teljesen nyitott, de nem is egyértelmű, az etnicitás nem erőltethető rá kívülről vagy belülről sem. Láthatóan vannak azonban – és a későbbiekben még lesznek – olyan elemek és bevett beszédmódok, amelyek bizonyos mértékig rögzítettek, széles körben használtak, akár tudatosan, akár szokásszerűen.

Mindenesetre elmondható, hogy a nemzetről és a nemzet révén való beszéd nemcsak természetes keretet jelentett, hanem tudatos használatával segítette is a világ strukturálását. Ez a különbségeknek nem csupán megjelenítését jelentette, de a természetessé tétellel rögzítésüket is. Nyilvánvalóan magából a különbségből is következett vagy következhetett meghatározott hatalmi viszony és rend, ezt pedig egyszerre használta fel és formálta a nemzetről és nemzet révén való beszéd változatossága és változatos felhasználása. Ez azonban azzal is járt, hogy az egyén etnicitása, nemzeti besorolása nem volt egyértelmű, hiszen a hatalmi viszonyok megváltoztatása az etnicitás átértelmezése révén a kívülről tulajdonított identitást is megváltoztathatta, mint a kétféle román csoport esetében láthattuk. Ezen túl nem csupán a besorolás, hanem a nemzeti kategória tartalma sem volt biztos, mint azt az autenticitás körüli versengés is mutatja, ami akár odáig is elmehetett, hogy az elvileg saját nemzetállam iránti lojalitást is megszüntethette.

A nemzeti ebben a beszédmódban, egy másik nemzettel szemben értelmezve leginkább fenyegetést és fenyegetettséget jelentett, egészen addig, hogy amint azt a nyelvtudás hiánya kapcsán láthattuk, alapvetően az adott tér nyelvi megosztottsága is elegendő lehetett a fenyegetettség érzésének kialakulásához. Az idegenség azonban nemcsak etnikai vagy nyelvi kategória lehetett, hanem társadalmi és kontextuális idegenség is. Ennek a nemzeti beszédmódhoz kapcsolódó és egy másik, szintén nemzeti beszédmód révén nem kiigazítható változatát jelentették a tabusított beszélők, mint a hadsereg képviselői. Az ő idegenségük éppen elszigetelésükben mutatkozott meg, abban, hogy beszédjükből nem következett az, amit elvártak, hiszen mindez teljesen idegen volt az adott társadalmi közegtől. Ha valami megváltozott a korszak végére, az éppen ez volt: többé már nem voltak ilyen jellegű tabuk, a nemzeti beszédmódból bármi következhetett.

[81] Uo. 4. f. Az egyéni lecsúszás és az asszimiláció ilyen összekapcsolása nem egyedi. A századfordulón elhangzottak olyan érvek, miszerint a hitelét törleszteni nem tudó magyar gazda románná válik, mert kénytelen alábbadni igényeit, előbb bor helyett pálinkát iszik, aztán cipő helyett beéri bocskorral, magyar ruha helyett igénytelen románnal, és végül át is tér a görögkeleti vallásra.

dc_1187_16

Bár a nemzetről és nemzettel való beszéd fentebb ismertetett esetei kapcsán sem állítható, hogy alkalmanként ne a mindennapok részei lettek volna, a sértések és inzultusok ebben a tekintetben mindenképp egy másik kategóriába tartoznak. Ezek leggyakrabban nem a tudatos, hanem az önkéntelen nyelvhasználatot, etnicitáshoz kapcsolódó megbélyegzést villantják fel. Az itt tetten érhető beszédmód tehát sokkal kevésbé reflektált, mint például valamely érvelési mód etnicizált nyelve. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy szándék nélküli lenne maga az etnicitás nyelvi megjelenítése, sokkal inkább arról van szó, hogy mélyen rögzült fordulatok és a mögöttük meghúzódó szintén rögzült auto- és heterosztereotípiák formálják az eseteket. Pontosan ez az ismétlődő, sztereotip jelleg mutatja meg az ilyen helyzeteket többnyire jellemző önkéntelenséget. Szinte már nem is a másikról való vélelmezett tudás kifejezése, hanem csupán reflexszerű beszédaktus ez. Mivel pedig a sztereotípiák kölcsönösek, esetenként maga az etnicitás története egyszerre látszik természetesnek és valamiféle folyamatosan ismétlődő rituálé részének. A sztereotípiák kölcsönössége ugyanis nem csupán azt jelenti, hogy mindenki tisztában van saját sztereotípiáival, hanem azt is, hogy valamennyire ismeri a másik számára kézenfekvőeket is, akár az illető önképéről, akár másokról kialakított képéről van szó. Így azonban bizonyos nyelvi elemeket szinte bármilyen helyzetben mint az etnikai sztereotípiák alkalmazását azonosítja, és ennek megfelelően reagál, elindítva az etnicitás spirálját, vagyis amikor a többi résztvevő is kénytelen értékelően viszonyulni az így előhívott etnicitáshoz.[82]

Ami a sértések és inzultusok társadalmi közegét illeti, éppen ezekkel kaphatunk leginkább képet arról, hogyan nyilvánult meg az etnicitás az alsóbb társadalmi csoportok körében. Bár az inzultus, sértés és verbális konfliktus nem volt teljesen ismeretlen más közegben sem, azok az ügyek ritkán jutottak el a rendőrségre és az ügyészségre, ha pedig mégis, akkor amúgy is az egyszerű verbális összetűzésen túlmutató tartalmat és jelentőséget igyekeztek adni ezeknek. Ebben a körben viszont valóban a mindennapi élet tipikus színhelyein zajló történések váltak láthatóvá. Az utcán, a piacon, a kocsmában, a falusi vigasságban, a lépcsőházban, az almásban, a gyárban, a vonaton egyaránt sor kerülhetett ilyesmire.[83] Ezen a téren nem volt különbség Csehszlovákia, Románia és Magyarország[84] között sem.

Lényegében két alapvető típus különíthető el. Az első esetben egy már eleve létező, vagy éppen akkor kialakult, de alapvetően nem etnikai tartalmú konfliktus színeződik át a felek vélt vagy valós különböző etnicitását kifejezésre juttató verbális inzultussal vagy annak érzetével. A konfliktus alapja a legtöbb esetben a kifejezetten materiális, kézzelfogható anyagi javakért folytatott versengés, vagy valamilyen tulajdon feletti vita. Ennek a típusnak az etnicitás szempontjából érdekes alesete, amikor az anyagi jellegű vita nem konkrét javak felett és konkrét személyek között folyik, hanem a korábbihoz képest romló anyagi helyzetet egy másik etnikai csoport hatalmának, ura-

[82] Egry Gábor 2011b, 372., 2012d, 44–45.

[83] Case 2004, 130–135.; Mannová 2000, 63–64., 2007a; ANSJ CJ fond Tribunalul Turda, inventar 198. dosar 163. f. 22–35. Uo. inventar 359, dosar 309. 11–13. f.; ANSJ Cj fond 140, Tribunalul Cluj, anul 1922 dosar 31. 7–8. f.; ANSJ BV Legiunea Jandarmii Braşov, Biroul Poliţiei, dosar 10/1936 2. f.; MNL OL K28 30 cs. 73. t. ME-1940-G-15.018 4–6.; Uo. 1940-G-16777 4–5.; Uo. 1940-G-15081; Uo. 1940-G-15207; ANIC Min. Just. Direcţia Judiciară Inv. 1116, dosar 95/1923;

[84] MNL OL K28 31. cs. 73. t. 1940-G-17139 4–5. f. Pribil János alsó-ausztriai születésű cseh származású, újpesti lakatos ügye 1937–1938-ból.

Egry Gábor 10 28.indd 388 2015. 10. 28. 16:04:15

lomra kerülésének tulajdonítanak, és a felelősnek vélt csoporthoz tartozó személyeket ezzel szembesítik. Ez persze kötődhet valamilyen konkrét összetűzéshez is, mint például Hrdina Julianna esetében, 1940-ben. A füleki Kainráth Ferenc fűszeres alkalmazottja egy, a főnöke konyhájában zajló beszélgetésbe kotyogott bele szerencsétlen módon. Klész János pék sokallotta a 20 pengőt egy pár cipőért. Hrdina a beszélgetés során megjegyezte, hogy „a csehek idejében" olcsóbb volt a cipő, a jelen lévő Gordos János kőművesmester pedig sértegetni kezdte („Most van a szlovákoknak anyjuk […], nem cipő"), amire Hrdina azzal vágott vissza, hogy bezzeg a magyaroknak sincs semmijük, mezítláb jöttek 1938-ban.[85]

De ugyanígy elképzelhető volt, hogy ez az anyagi jellegű ellentét csupán általános formát öltsön. Így jegyezte fel az egyik bánsági birtokos 1922-ben, hogy a környékbeli falvakban mindenki visszasírja a magyar uralmat, a regátiak annyit lopnak,[86] és lényegében anyagi helyzetének rosszabbra fordulásával indokolta Stjeviár József is, hogy miért emlékszik nosztalgiával Csehszlovákiára.[87]

A másik alapesetben többnyire hirtelen, csupán az adott helyzetben és körülmények között kirobbant, egyébként ebben a környezetben nem ritka összetűzés etnicizálódott sztereotípiákra épülő sértésekkel. Ennek során szinte kivétel nélkül szerepet játszott az alkohol is, ami aztán az eljárás alá vont személyek esetében gyakori védekezés is volt.[88] Lényegében úgy fordítható le mindez, hogy bármilyen okból kirobbant veszekedés könnyen megbélyegzőnek szánt és az etnicitást sugalló sértésekbe torkollott.

Ez azt is jelenti, hogy sokszor valójában nem egy-egy megnyilatkozás tartalma, hanem csupán a hallgatók valamelyike által kulcsszónak vélt és etnikai megbélyegzéshez társított, ezért sértőnek gondolt szóból, kifejezésből vált konfliktus. Mindez gyakran társult az idegen nyelv már a nemzeti beszédmód más esetei kapcsán is említett hiányos, korlátozott ismeretével. A legtipikusabb kiváltója ezeknek az összetűzéseknek maga a népnév, lehetőleg annak korábbi formája (oláh, tót), ami nemritkán – jobbára a közéleti beszéd hatására – sértőnek hangzik, hiszen mindennapi használata gyakran szorosan összekapcsolódik a tóthoz, oláhhoz stb. kapcsolódó, jóval korábban kialakult etnikai sztereotípiákkal. Ebben az esetben nem is az az érdekes, hogy a továbbra is mindennapos sértő fordulatok (lásd pl. Gordos János előbb idézett megszólalását a tót anyja […]-ról, ami egyértelműen egy ma is létező szólásbokorhoz kapcsolódik) kiváltják a konfliktust, hanem az, amikor éppen a hasonló sértések gyakorisága miatt maga a népnév válik sértővé, olyannyira, hogy bizonyos összefüggésekben, jelzőként már lealacsonyító. (Így oláh törvények, oláh parlament.)[89]

Ez azonban fordítva is működhetett, elsősorban a népnévhez gyakran kapcsolódó káromkodások, jelzők kelhettek önálló életre. Ezeket meghallani, különösen a másik nyelven nem vagy alig

[85] MNL OL K28 30. cs. 73. t. 1940-G-15081 5–6. f.

[86] Egry Gábor 2012b, 215. Szerinte a falusi polgármesterek is azzal indokolták szemérmetlen korrupciójukat, hogy ha a regátiaknak lehet, akkor nekik is.

[87] MNL OL K28 30. cs. 73. t. 1940-G-15207 Stjeviár a „cseh hősök" sírjához ment a temetőben, itt találkozott Markó Istvánnal és Belenya Istvánnal. Amikor számon kérték rajta, hogy miért keresi fel a csehek emlékművét, azt felelte, hogy a csehek kenyeret adtak neki, a piszok magyarok meg semmit.

[88] Case 2004, 130–142.; Egry Gábor 2011b, 370–371.

[89] Egry Gábor 2011b, 369–370.; 2012d, 31–33. Az oláh jelző ezekben az esetekben azt indokolta, hogy valaki miért nem veti alá magát a törvényeknek, vagy miért gondolja alacsonyabb rendűnek az adott intézményt.

tudók számára a népnév nélkül is nemzeti megbélyegzést jelenthetett. Amikor pedig összecsaptak egy ünnepségen vagy a kocsmában, szinte mindig elhangzott valamilyen hasonló tárgyú káromkodás is.[90]

Persze, mint azt például a bágyoni nótázók esete is mutatja, egy idő után már a népnév új formája is sértő lehetett („román rabja nem volna"), igaz, ebben az esetben az is figyelemre méltó, hogy az eljárást megindító csendőrök a népnév alatt valójában az országot értették. Márpedig az országnév maga is a sértőnek értett kifejezések közé tartozott, azt feltételezve, hogy a kisebbségiek csak negatív módon említhetik azt, mivel valóban előfordult az új államok lekicsinylő emlegetése, ahogy az is, hogy egy összetűzés során obszcén módon említették fel Csehszlovákiát vagy Romániát. A 12 éves Varga Laci például egy öreg móccal kapott össze azon, hogy Nagy-Romániában magyar fiú is szedhet-e gallyakat a községi almáskertben, vagy csak a románok? Amikor az öreg kétségbe vonta ezt a jogát, Laci nemes egyszerűséggel közölte: „teszek Nagy-Romániára".[91]

Persze a sztereotipizálás és az ehhez kapcsolható megbélyegzés ennél szélesebb körre is kiterjedt. A regáti románok balkáninak minősítése azért, mert úgymond nem tartották be a civilizált együttélés normáit (például engedély nélkül beköttették a lovaik az istállóba), éppúgy része volt ennek, mint a tipikus nemzeti ételek révén történő stigmatizálás (puliszkazabáló).[92] A tótok lehettek lusták vagy buták, egyúttal istenfélők és egyszerűek, a csehek pedig mindenekelőtt gyávák, akik még a katonatiszteken esett sérelmekért sem kérnek lovagias elégtételt.[93] Ezek nyilvánvalóan arra szolgáltak, hogy vagy egzotikusnak és ezzel idegennek láttassák a másikat, vagy értéktelenebbnek, így állítva fel hierarchiát 'mi' és 'ők' között. Egyúttal viszont azt is jelezték, hogy az identitás-diskurzusok sztereotípia-rendszere nagyon is jelen volt a mindennapi etnicitás körében is.

Mint látható, a hierarchia megteremtésében ezúttal is fontos szerep jutott a megbélyegző, stigmatizáló heterosztereotípiáknak. Ezek az egyébként sokszor máig élő képzetek rendszerezetten összerakva egészen döbbenetes erővel voltak képesek alsó- és felsőbbrendűség keretébe helyezni az etnikai csoportokat. Kiválóan illusztrálja ezt egy, a román rendőrség által 1942-ben elfogott, a német katonák között terjesztett gúnyvers. Ez a negyvensoros, „Ismered ezt az országot?" *(Kennst du das Land?)* című szöveg[94] minden lehetséges sztereotípiát felsorol Romániáról, azzal kezdve, hogy itt találkozik Ázsia és Európa. Romániában mindenki lóg az iskolából; zsidók és románok egyként ellenzik a kultúrát; a pásztorok tetvészkednek a kalyibáikban; az erdőben medvével verekszenek; jóval több a zsidó, mint a román; mindenki vegetáriánus, mivel kicsi és nagy csak fokhagymát eszik; szombaton a zsidók vidám énekkel és kivilágítással köszöntik Talmanest; a könyvek szinte elmenekülnek a szobából; a verebek a kútban rohadnak; a kutyák elszaladnak, mielőtt megennék

[90] Uo.

[91] Egry Gábor 2011b, 371.

[92] MNL OL K437 1922 2. t.1922-2-480 ; ANIC DGP dos. 56/1921 173. f.

[93] Mannová 2000, 99., 2007a, 63–65. MNL OL K28 17. cs. 59. t. 1929-P-332. Nem csak magyar részről merült fel az, hogy a cseh katonatisztek nem viselkednek úriemberként, társadalmi státusuk megkérdőjeleződött. A k. u. k. hadsereg csehországi német tisztjeinek is voltak hasonló tapasztalatai. Wenzel Ruzicka például 1925-ben, egy négyhetes cseh nyelvtanfolyam után naplójában tett megjegyzéseket a felfordult társadalmi viszonyokra. Tapasztalatai szerint a cseh hadseregben a szakaszvezetők tegezték a tiszteket, kivéve ha az utóbbiak legionáriusok voltak. Mivel a tisztek fizetése is alacsony, ezért tisztes polgárleányok számára vőlegényként sem jöhettek számításba. Ruzicka 1995, 15–16.

[94] ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție Cluj, fond 209, inventar 399, dosar 83, 215. f. Talán nem véletlen, hogy a gúnydal címe Goethe *Wilhelm Meister tanulóévei*ből „Mignon dalát" parafrazeálja (3. könyv: „Ismered a hont, hol citrom virul…"), de ez a csendőröknek persze nem tűnhetett fel.

Egry Gábor 10 28.indd 390 2015. 10. 28. 16:04:15

őket; folyton esik; mindenki báránybőr kucsmát hord, és rongyokat kötnek a lábukra; a gyerekek dohányoznak és koldulnak; mindenki mocsokban él; nincs fegyelem és rend; a cigányok az emberek feneke alól is lopnak; ember és állat is puliszkát eszik. [Jellemző etnikai sztereotípia az is, hogy a rendőrség a zsidóknak tulajdonította az egyébként szász dialektusban írt (!) és antiszemita jellegű kitételekben bővelkedő verset.]

A kép látszólag egyértelmű, Románia valójában Ázsia, még csak nem is a Balkán. Ez az egyneműség azonban megbontható volt. Az egyébként kívülről egységesnek tételezett etnikai csoporton belül a stigmák lokalizálhatók lehettek, egy-egy régió vagy rész sztereotipikus tulajdonságaivá válhattak. Ez azt is jelentette, hogy a mások által alkalmazott heterosztereotípiák érvénye alól egy részcsoport tagjai kivonták magukat, egyúttal azonban éppen ezek segítségével bélyegeztek meg más részcsoportokat. Ennek a belső választóvonalnak az etnicizált jellegét éppen az mutatja, hogy megjelenítésére felhasználják ezeket a kívülről ismert és átvett etnikai heteroszteretípiákat is. A regáti tiszteket és tisztviselőket „lebalkánozó" nagybányai románok, a lugosi Sziguranca-főnököt puliszkazabálónak nevező tanító egyedi esetei mellett mindez átszivároghatott a mindennapi gyakorlatokba is. Hunyad és Szolnok-Doboka megyékben a rendőrség szerint gúnydalok születtek a regátiakról, és ezeket hóra (körtánc) közben énekelték. Szövegük nem volt különösebben bonyolult, de egyértelművé tette, hogy az éneklők és a Regát között létezik egy határ, és az utóbbit Romániával azonosította, a román uralmat pedig a drágaság fő okának tartotta.[95] Az azonban egyik esetben sem egyértelmű, hogy mit is jelent pontosan a stigmák áthelyezése. A regátiak etnikai idegenként való azonosítását (ami szintén része volt a regionalista diskurzusnak), vagy csupán a saját csoport magasabbrendűségének igazolását.

Mindezzel együtt is feltehető, hogy a stigmák áthelyezése, illetve a különbségek így történő etnicizálása összefüggött az etnicitás társadalmi dinamikájával is. A két világháború között az erdélyi és szlovákiai társadalom olyan csoportok megjelenésével és tartós jelenlétével szembesült, akikkel korában csak elszórtan voltak kapcsolatai, illetve azok szerkezete alapvetően különbözött a régi világtól. A korábban kevésbé ismert regátiak vagy csehek 1918 előtt, amikor a régiók lakói inkább a kivándorlók révén kerültek velük kapcsolatba, saját otthonukban érthető és legitim módon foglalhattak el jobb helyet a hierarchiában, és érvényesíthették normáikat az érkezőkkel szemben. Az új helyzetben ennek legitimitása ugyan megkérdőjeleződött, de közben Erdélyben és Szlovenszkóban hatalmi helyzetbe kerültek, főként az állami pozíciók megszerzésével, és ebben a minőségükben felváltották a korábban etnikailag is megkülönböztethető és megkülönböztetett magyarokat. Eleve etnikailag jelölt társadalmi pozíciókat foglaltak tehát el, ami a különbségek etnicizálását segítette. Ebbe az irányba mutatott az is, hogy a korábbi szórványos kapcsolatok miatt hézagos kép alakult ki róluk, vagyis az immár jól érzékelhető különbségek megjelenítésére is csak korlátozottan állt rendelkezésre a megfelelő sztereotípia- és toposzkészlet. A különbségek etnicizálása és a korábban kidolgozott stigmák átvitele rájuk ezt a hiányt segített kitölteni. A korábbról ismert és az adott csoportra vonatkozó magyar heterosztereotípiák elemeinek felhasználása akár megoldást is jelenthetett, legalábbis a „népi" közegben, ahol a diskurzusoknak az első részben

[95] ANIC DGP 56/1921 57–59. Foaie verde țipirig / Am plecat cu boii in târg / Iam vândut cu una mie / S-am cumpărat pălărie / … Dumnezeul ei de Românie. Zöld a fa levele / Ökröket vittem a vásárba / egy ezresért adtam el / s kalapot vettem érte... A románok kutya úristenit! Cu o vacă si trei oi / Am plecat in târg la noi / le-am vândut sa nu mai fie / si am luat o pălărie / .. Sfinții ei de Românie. Egy tehénnel s három juhval / vásárba mentem minálunk / eladtam őket, hogy ne legyenek nekem / s egy kalapot vettem értük... Hinnye a románok szentjeit.

Egry Gábor 10 28.indd 391 2015. 10. 28. 16:04:15

bemutatott különbségtételei kevésbé érhetők tetten. Mindez elsősorban Romániára igaz, Csehszlovákiában a helyzet jóval bonyolultabb lehetett, részben a pártelvű pilléresedés, részben a nem markánsan etnikus identitás-diskurzusok kínálta átmenetek miatt.

Az azonban nyilvánvaló, hogy a sztereotípiák mögött hierarchiák húzódnak meg, és a mindennapi etnicitás sokszor éppen ezeknek a hierarchiáknak a megjelenítésére szolgál. A két világháború közti időszakot az jellemzi, hogy a megelőző korszak ilyen szempontból is szilárd hierarchikus viszonya felborult, de az állami szuverenitás változása és vele az intézményes hierarchiák rendszere nem mindig felelt meg a hétköznapi alá-fölé rendeltségnek. Különösen azokban a viszonyrendszerekben tűnik viszonylag gyakorinak az etnicitás sértéssel vagy inzultussal történő megjelenése, amelyek másféle hierarchikus viszonyt feltételeznek az etnikus beszédben, mint intézményesen. Ennek megfelelően a cigányság ilyen tekintetben is a perifériára szorul, egyértelműen a legkevesebbre tartott és a leginkább stigmatizált csoport, akikkel – hacsak nem népszámlálásról volt szó – senki sem akart azonosulni.[96] A németek ugyanakkor megőrizték a korábban is meglévő fölényüket, ami azonban a népcsoport „gleichschaltolásával" egy időben új, „birodalmi német" autosztereotípiákhoz vezetett, amik felerősítették a heterosztereotípiák stigmatizáló jellegét. A német középiskolások rendszeresen gúnyolták román társaikat, a német községekben rendre elterjedtek hírek arról, hogy Erdély autonóm lesz, vagy a Harmadik Birodalomhoz kerül, Románia pedig csak az Ókirályságot tarthatja meg.[97] Ebben az összefüggésben már nemcsak a német–román, hanem a német–magyar reláció is igen egyenlőtlenné vált, az erdélyi etnikai hierarchia csúcsára a németek kerültek, a románok pedig igen mélyre szálltak.[98]

Az igazi bonyodalmat azonban egyértelműen az intézményes hierarchia változásai okozták, részben erre vezethető vissza a nemzeti érvelésmód elterjedtsége is. Látható, hogy az államot lakói is hajlandók voltak azonosítani egyik vagy másik nemzeti csoporttal, és adott esetben legalább részben annak intézményesüléseként felfogni. Ezt tükrözik az olyan esetek, mint a nadrági vasmű-

[96] Például Szászújfalu (Nagy-Küküllő) lakói közül valaki arra panaszkodott 1941-ben a csendőrségnél, hogy a falu vezetői németek, akik csak a németeknek adnak kukoricát. A vizsgálat megállapította, hogy ez nem igaz, az egyedüli problémát az jelentette, hogy „a román lakosság nagyrészt cigányokból áll, akik mezőgazdasági munkások és szegények".

[97] ANSJ CJ Inspectoratul de Politie Cluj, inventar 399, dosar 346, 404. f. Nota Informativa 334, 1943. január 7. beszámol a szászsebesi városi jégpályán lezajlott incidensről. Egy német diák visszautasította a románok segítségnyújtását, azzal, hogy „ezek a buta oláhok nem hagynak nekem békét". – ANSJ TM fond 223. Prefectură Judeţului Severin inventar 1347, dosar 29/1939, 83. f. beszámol a német fiatalokkal lezajlott incidensről. Uo. Fond 161 Legiunea Jandarmilor Timiş-Torontal, inventar 620, dosar 59., 6. f. – Egyes sváb községekben azt beszélik, hogy a háború végén a Bánságot Németországhoz, Erdélyt Magyarországhoz csatolják, cserébe Magyarország egyes részei Németországhoz kerülnek. Uo. Fond 193 Legiunea Jandarmilor Severin, inventar 828, dosar 3/1938, 2. f. – Borlova polgármestere, az Averescu-párt elnöke szerint Hitler utasítására Erdélyből és a Bánságból elviszik a románokat a Regátba. ANSJ BV fond 3 Prefectură Judeţului Făgaraş, inventar 672, Cabinetul Prefectului, dosar 14/1942, 68–70. f. – A németek között terjedő pletyka szerint a német–olasz tiszti bizottság vizsgálata után Erdélyből autonóm német protektorátus lesz. Uo. ANSJ TM fond 160 Chestura Poliţiei Municipiului Timişoara, inventar 1196, dosar 6, 50–51., 55–58. f. A nemetsztamorai (Temes-Torontál) rendőrség jelentése szerint a körzetben a németek azt szeretnék, ha Németország védelme alatt autonómiát kapnának. Így a településneveket és feliratokat németre cserélnék, a román tisztviselőket is elbocsátanák. Még a román tisztviselők német feleségei is az autonómiát propagálják.

[98] Jól érzékelteti ezt egy rendőségi információ arról, miként vélekedtek a Waffen SS-be besorozott *„volksdeutschok"* 1943-ban. Eszerint csak fél évre távoznak Németországba, és ha majd hazajönnek, megmutatják az oláhoknak (a jelentésben a valah kifejezést használják, jelezve, hogy a német beszélők is a lekicsinylő formát használták), hogy akkor látják viszont Kolozsvárt, amikor a cigány sertéstarját eszik. ANSJ TM Chestura Poliţiei Municipiului Timişoara, inv. 1196, dosar 1., 172. f.

Egry Gábor 10 28.indd 392 2015. 10. 28. 16:04:16

vek román munkásainak már említett panaszai,[99] az uzoni román papok beadványának fordulata a román kenyeret evő magyar jegyzőről, vagy a mindennapi szövegekben is gyakran megjelenő fordulatok arról, hogy immár a többségiek az urak. A nemzettagság és az államon belüli hierarchia összefüggése egészen világosan kifejezésre jutott Varga Laci és a móc Trif Dumitru Kutyfalva melletti összetűzésében. Dumitru közölte az almásban gyújtóst szedő Vargával, hogy hagyja abba, a gyümölcsös az államé, Nagy-Romániában ő az, aki románként nyugodtan ágakat szedhet.[100] Látható, hogy Dumitru „érvelése" szerint az állam a nemzethez kötődik, ezért az állami, községi, közösségi tulajdon is a nemzet összességének tulajdona, de nem a kisebbségi polgároké. Az a kitétele pedig, miszerint „most Nagy-Románia van", világosan utal a hierarchia megváltozására is.

Ezt a hierarchiát azonban nem csupán a régi etnikai sztereotípiák továbbélése és a megbélyegzés áthelyezésének gyakorlata veszélyeztette, hanem a társadalmi hierarchiáról ezzel párhuzamosan érvényesülő képzetek, továbbá az előmenetel az intézményes hierarchiában. Az előbbi esetet példázza az 1939-es parlamenti választások eredménye az abrudi járásban. A választásokat hivatásrendi kúriákban tartották, a választók három osztályban szavaztak, földművesek és kétkezi munkások, kereskedők és iparosok, valamint szellemi foglalkozásúak. Ezeken belül pedig a román jelöltek mellett külön indultak a Nemzeti Megmentés Frontja magyar és német tagozatainak jelöltjei is. Az elvárás az volt, hogy mindenki a saját nemzetiségének megfelelő jelöltekre szavaz, a jelöltek fotóit borítékba téve. Az eredmény azonban meglepte a járási hatóságokat, mivel a német jelöltek minden osztályban jóval több szavazatot kaptak, mint ahány német nemzetiségűt tartottak számon az adott választói kúriában. A nem kellő felkészítés mellett a helyi rendőrfőnök azzal magyarázta a váratlan eredményt, hogy a német jelöltek minden esetben a Nemzeti Megmentés Frontja egyenruhájában fényképezkedtek, és az írástudatlan választók azt hitték, hogy román katonatiszteket látnak. Bár valóban elképzelhető, hogy csak félreértés történt, de így is figyelemre méltó, hogy a választók ezek szerint a társadalmi státust és az ehhez társított tekintélyt olyan mértékben tartották fontosnak az autoriter királyi diktatúrában, hogy ez teljesen felülírhatta az etnikai csoporttagságot. A választás elsődleges szempontja számukra az egyenruhában megtestesülő társadalmi helyzet volt – amit persze akár etnicizálhattak is.[101]

Az intézményes hierarchiában elért karrier vagy legalábbis a szaktudás nélkülözhetetlenségének szerepét az elvileg adottnak tekintett etnikai hierarchia aláásásában már megmutatta Heinrich Antal és társai esete.[102] Ez az ellentmondás azonban ennél jóval kiélezettebb helyzetben is megmutatkozott, ami egyúttal az etnicitás szempontját és annak viszonylagosságát is látványosabbá tette. A második világháború idején a romániai zsidókat munkaszolgálatra vezényelték, közöttük David Iacobot egy zsidó tulajdonostól elkobzott, román irányítás alá helyezett szeszgyárba. Itt Iacob volt az egyetlen, aki értett a szeszkészítéshez, és az lett volna a feladata, hogy betanítson

[99] ANSJ TM Fond 223. Prefectură Judeţului Severin, inventar 1347. dosar 29/1940, f. 60–61.

[100] ANSJ CJ fond Tribunalul Turda. Inv. 359. dosar 309. Varga Laci erre meglehetősen egyszerűen reagált, közölte, hogy „teszek Nagy-Romániára".

[101] ANSJ CJ fond 209. inventar 399. dosar 29. f. 56.

[102] Hogy mennyire kiterjedt volt ez a probléma, kiválóan mutatja a Severin megyei csendőrség jelentése 1943. december 19-éről. Ebben arról számoltak be, hogy Antonescu utasításának megfelelően kísérletet tettek a megye üzemeiben dolgozó 7425 főből 1478 kisebbségi alkalmazott eltávolítására. December 5-ig összesen 5 (!) főt sikerült elbocsátani. Főként mivel nincsenek román szakemberek, illetve az üzemek vezetői jórészt németek, akik „biztatják az idegeneket és gyűlölik a románokat". ANSJ TM fond 193. inventar 828, Legiunea Jandarmilor Severin, dosar 66/1943, 3. f.

Egry Gábor 10 28.indd 393 2015. 10. 28. 16:04:16

két román nemzetiségű munkást is. Úgy tűnik, hogy 1942 folyamán állandó konfliktusban állt mindenkivel. Szabotálta a termelést, szidta az üzemvezetőt, sértegette a betanítandó munkásokat, megjegyzéseket tett arra, hogy azért nem tanítja őket semmire, mert szeretné, ha Romániában továbbra is csak magyarok és zsidók tudnának szeszt készíteni. Arra számított, hogy ha az üzem csődbe megy, akkor az igazgatót is kirúgják. Egy ízben még egy Szilágy megyéből menekült ötgyerekes, baptista munkással is összeveszett, aki némileg naivan azt mondta neki, hogy „hát nem gyönyörű, hogy veszekedhet egy románnal annak saját hazájában"? Mire Iacob azt válaszolta, hogy várja csak ki, vajon román lesz-e ez az ország még egy év múlva is. Végül Iacobot három hónap elzárásra ítélték, de a vádiratban még szereplő szabotázsról és nemzetellenes izgatásról az ítéletben már szó sem volt.[103]

Iacob tehát, ha nem is volt képes megakadályozni, hogy intézményesített társadalmi státusa teljesen megváltozzon a munkaszolgálattal, és zsidóként a hierarchia aljára kerüljön, szaktudásával képes volt a mindennapokban kérdésessé tenni ezt az új helyzetet, és ezt kifejezésre juttatni a nemzetről és nemzettel való beszéd segítségével. Ugyanakkor maga is elfogadta az etnikai és intézményes hierarchia összekapcsolását, hiszen a megoldást a román nemzetállam fennhatóságának megszűnésében látta, szemben a baptista menekült kissé naiv és szintén etnicizált alapú, ám nemzet és állam sztereotip összekapcsolásának szükségszerűségét éppen ezzel megkérdőjelező felfogásával.

Fontos tanulsága ezeknek az eseteknek, hogy a sértések és inzultusok nyelve szorosan összefonódott az identitáspolitikai diskurzussal. Mindenekelőtt a mindennapi gyakorlatban gyakran alkalmazott auto- és heterosztereotípiák azonossága jelzi a két szint összetartozását. Azt nehéz eldönteni, hogy melyik befolyásolta a másikat, pontosabban nem feltételezhető, hogy ez a kapcsolat egyirányú lett volna. Esetenként kifejezetten kitapintható, hogy a sztereotípiák mindennapi begyökerezettsége hatott az identitáspolitikai szembeállítások megfogalmazásának módjára is.

Jó példája ennek a magyarok és a grófok azonosítása különböző helyzetekben. Így fordulhatott elő, hogy egy Temes-Torontál megyei községben megjelenése alapján azonnal magyarként azonosítsanak valakit. Mint azt az esetet ismertető jelentés[104] írja, az egyébként német nemzetiségű idősebb községi jegyző fehér vadászkalapban érkezett, ruházata miatt azt hitték róla, hogy ő a bégamonostori gróf, és ha gróf, akkor nyilván magyar is. Ugyanez a motívum megjelent Matei Gheorghe és a nagyváradi járási bíró afférjában is, amikor a bíró a miniszterelnökkel (Alexandru Averescu) szembeni lenéző hozzáállását azzal igazolta, hogy neki már magyar grófokkal is volt dolga, hozzájuk képest Averescu „senki".[105] A grófok, földbirtokosok, oligarchák sztereotip azonosítása a magyarokkal Csehszlovákiában is elterjedt volt, ugyancsak általánosító módon, szembeállítva a becsületes szlovákokkal.[106] Ez az ellentét lényegében alátámasztotta azokat az elemeket is, amelyek a nemzeti és regionális identitás-diskurzusokban gyakran a saját csoportot demokratikusnak vagy a másik csoportnál demokratikusabbnak jelenítették meg. Másfelől mindez fordítva is működhetett és működött is. A becsületes, jóindulatú szlovák vagy román képe autosztereotípiaként

[103] Arhivele Naționale Secția Județeană Cluj (ANSJCJ) Inspectoratul de Poliție Cluj, fond 209. inventar 399. dosar 358. f. 4., 10.

[104] ANSJ TM fond 161 Legiunea Jandarmilor Timiș-Torontal, inventar 620, dosar 191, 2–3. f.

[105] ANIC Min. Just. Direcția Judiciară Inventar 1116. dosar 156/1920. f. 268.

[106] Mannová 2007a, 63–64. Erre utal azonban az is, ahogy a harmincas évek magyar értelmiségei, társadalomkutatói saját középosztályukat is ehhez hasonló módon írták le.

Egry Gábor 10 28.indd 394 2015. 10. 28. 16:04:16

a népnevelő középosztály helyzetét és szerepét is legitimálhatta, hiszen becsületességük naivitást és politikai éretlenséget is takarhatott. Ez a fajta sztereotípia elsősorban társadalmi tartalmú volt abban az értelemben, hogy lehetővé tette nemcsak a saját csoporthoz tartozónak láttatott, hanem a más nemzetiségűek civilizáló szerepét is. Nem véletlen, hogy a csehek szlovákokról kialakult képe sok tekintetben megegyezett a magyar diskurzusok szlovákképével is.[107]

Másfelől mindez ismét jelzi az etnicitás és a társadalmi viszonyok összefüggésének jelentőségét. Hiszen ez a típusú etnicitás a mindennapi beszédhelyzetekben jórészt a modern nemzet előtti hierarchiák és különbségek etnicizálásából született, azok etnikus értelmezéshez kapcsolódik. Bár ezek a hierarchiák a 19. század folyamán jogi értelemeben megszűntek, a társadalmi struktúra lassú átalakulása nem oldotta fel még évtizedek múltán sem ezek rögzültségét.[108] Mindazonáltal ezen az általánosan érvényesülő kereten belül a társadalmi közeg komoly hatással volt a nyelvre is, és így a sértések és inzultusok formájában megnyilvánuló etnicitásra is. Két tényező befolyásolta ezt jelentős mértékben: a társadalmi helyzet, valamint az életkor, pontosabban az életkor szerint eltérő szocializáció.

Láthattuk, hogy a sértések vizsgálatával főként az alsóbb társadalmi csoportok és rétegek világába kaphatunk bepillantást. Ezzel együtt néhány eset azt is megmutatja, hogy miben is különbözött ennek a társadalmi közegnek a beszédmódja más közegekétől, elsősorban a középosztályétól. Tanulságos az, ami 1918. december 4-én történt Balázsfalván.[109]

Bisztricsányi Fodor Pál honvéd főhadnagyként szolgált a városban, és ekkor éppen a Hotel Moldován éttermében vacsorázott. Az étterembe betért Aurel Ciato újságíró, akit egyébként középiskolás korában nemzetiségi agitáció miatt be is börtönöztek. Ciato és barátja Bisztricsányi asztalához ültek, és magyarul beszélgetni kezdtek. Az étterem többi asztalánál is ez történt, de Bisztricsányi hamarosan indulatosabb lett, olyanokat mondott, hogy „Mit képzelnek ezek az oláhok?", vagy „Hogy merészelik?". A hangos beszéd és az „oláh" kifejezés megütötte a Román Nemzeti Gárda másik asztalnál ülő, eredetileg mozdonylakatos hadnagyának fülét, aki kérdőre vonta Bisztricsányit, miért használja a megalázó „oláh" szót, mire a feltüzelt katonatiszt kissé lehiggadt. Hamarosan azonban ismét szenvedélyesen adta elő a véleményét, mire Iovanovici hadnagy megint kérdőre vonta. A szóváltás akkor eszkalálódott, amikor a román fél kijelentette, hogy hiába nem akar Bisztricsányi felhagyni a sértő szóhasználattal, hamarosan rákényszerül, hiszen míg ezer évig a románokat nyomták el Erdélyben, ettől kezdve ez fordítva lesz. A magyar katonatiszt erre pisztolyt rántott, és fenyegetőzni kezdett, a román hadnagy pedig még hergelte is. Végül a többieknek sikerült lefegyverezniük Bisztricsányit.

A jelenet látszólag teljesen egyértelmű, egy magyar és egy román, mindketten fegyveres testület tagjai vitatkoznak, méghozzá szokványos okból. A későbbi vizsgálat azonban jelentősen módosított ezen. A legközvetlenebb tanú, Ciato arra a kérdésre, hogy Bisztricsányi vajon sértő szándékkal használta-e az „oláh" kifejezést, kétszer is azt válaszolta, hogy nem. Ennek tükrében a Hotel Moldovánban történtek már a régi, középosztálybeli szokások és az ebbe a körbe újonnan bekerült vasutas találkozásáról is szólnak. Míg Ciato, akinek nemzeti elkötelezettségét nehéz lenne kétségbe vonni, teljesen természetes módon vitatja meg Bisztricsányival a politikai helyzetet

[107] Haslinger 2012, 324–327.; Benko 2013, 72–74.; Vörös 2006.

[108] Egry Gábor 2006; Surdu 1962.

[109] ANIC FCD Anul 1918. dos. 55/1918 75. f.

Egry Gábor 10 28.indd 395 2015. 10. 28. 16:04:16

– négy nappal Gyulafehérvár után – magyarul, és nem zavarja, ha az „oláhokat" emleget, a mozdonyvezető számára mindez idegen és sértő, és a helyzetet csak az alá- és fölérendeltség, elnyomás és elnyomatottság viszonyában tudja megragadni.

A középosztályi világ részeseként Ciato más módon értelmezi a szintén középosztályi főhadnagy nyelvhasználatát, mint a szakmunkás Iovanovici, aki vélhetően csak újonnan kapott „tiszti" rangja miatt került a hotel éttermébe. A román középosztályi figura – az identitáspolitikai diskurzus demokratikus önmeghatározása ellenére – a román munkással szemben a magyar középosztályi világgal azonosul. Ez érdekes ellentétben állt a csehszlovákiai helyzettel, ahol ugyan hasonlóképp tetten érhető egy magyar dominanciájú középosztályi világ,[110] az új helyzetben megjelent egy olyan csoport is, amely nem csupán idegen volt ebben a társadalmi közegben, de egyúttal egy jóval befogadóbb és rétegzettebb polgári kultúrát képviselt.[111] Így aztán a csehszlovákiai közbeszédben megjelent a magyar jellegű középosztályi kultúra bírálata is, mint ami nem demokratikus, szemben a cseh és az ehhez kapcsolódó új, immár nem magyarón szlovák társasági kultúrával.[112] Ennek következtében ritkább volt a közös középosztályi kultúra nyílt felvállalása is, noha „titokban" azért gyakran ragaszkodtak annak gyakorlataihoz.[113] Mindezt annak ellenére, hogy a két etnikailag elkülönültnek láttatott közeg gyakorlata sokszor nagyon is hasonló volt,[114] illetve a középosztályi kultúrán kívüli gyakorlat és viselkedés esetében is markáns etnikai választóvonalat tételeztek. Így például az Agrárpárt lovasszervezetébe, a Parasztlovasságba azzal az indokkal nem vettek fel magyar nemzetiségű parasztokat, hogy azok viselkedése, gyakori túlzásaik rontanák a szervezet tekintélyét.[115]

Ami az életkorral összefüggő különböző szocializáció kérdését illeti, ez mindenekelőtt az 1918 előtt bevett, azután viszont problémássá vált szóhasználatból derül ki. Mindennapi incidensek sora mutatja, hogy az idősebb, még a 19. század második felében felnőtt nemzedék tagjai nem akartak vagy nem tudtak elszakadni annak az időszaknak a szóhasználatától. Éppen ezért sok esetben a mindennapi sértések mögött nem feltétlenül volt sértő szándék, csak a két fél egészen más szocializációja húzódott meg.[116] Igaz, ez a jelenség megint csak nem volt teljesen független a társadalmi státustól sem, jól mutatja ezt Pechány Adolf, a magyar kormány „tót kormánybiztosa", aki lényegében minden írásában és minden megnyilatkozásában ezt a népnevet használta a szlovák helyett.[117]

[110] Haslinger 2004, 53–54.

[111] Bólya Lajos: A polgárság. In: Fazekas József (szerk.), 1993, 141–150.

[112] Mannová 2007a, 63–64.

[113] Vájlok Sándor 1938.; Bartók pozsonyi konzul jelentése, Pozsony, 1927. szeptember 17. K64 21. cs. 7. t. 440. res. Pol/1927. „Okánik kanonok úr, Pozsony polgármestere, akivel folytatott eddigi beszélgetéseimről […] jelentéseimben számoltam be, és aki előttem persze, ha senki nem hallja mindig a ‚magyart' adja..."

[114] Mannová 2007a, 63–64.

[115] Hanula 2013, 93.

[116] Egry Gábor 2012d, 45.

[117] MNL OL K28 168. cs. 300. t. ME 1926-P-125, 5–8. f., Pechány Adolf 51/1ö21. sz. jelentése, 1927. jún. 27. 295 biz, P 1927; Tót lapszemle 32/1929. MNL OL K 28 17. cs. 59. t. 1929-P-232. Pechányra és alapvetően nem ellenséges szlovákképére lásd Zilizi Zoltán 2013, 2014.

Egry Gábor 10 28.indd 396 2015. 10. 28. 16:04:16

Etnicitás az őrszobán és a tárgyalóteremben

Végül a mindennapi sértések kapcsán sem maradt el az a lehetőség, hogy az interakciók résztvevőin túli kör is értelmezhesse az esetet, adott esetben akár azt is eldöntse, hogy valóban etnicitásról volt-e szó. Erre az adott lehetőséget, hogy az ügyek egy része hatósági eljárásba torkollt.

Persze ez a fajta külső döntés – ami aztán ismét csak különböző reakciókat hívhatott elő az érintettekből – nem egyetlen állami szerv monopóliuma volt. Eleve azzal kezdődött, hogy a rendőri szervek egyáltalán tudomást vettek-e azokról az esetekről, amelyek tipikus módon etnicitással összefüggő konfliktusok voltak, állam és nemzet, továbbá vallás elleni izgatás, vagy felségsértés. Noha a sajtó és a visszatekintő jellegű munkák nem szűkölködnek az ilyen jellegű tudósításokban,[118] a csendőrség és rendőrség statisztikái egészen más képet mutatnak. A hatóságok havi bontású beszámolóiban elvétve akad ilyen eset, olykor egy év alatt sem regisztráltak egyet sem.[119] Ha mégis voltak ilyenek, számuk egy-egy megyében akkor sem haladta meg az egy tucatot évente. Szamosújváron 1938-ban a rendőrség 751 ügyben kezdett eljárást. Ebből 1 volt állam elleni cselekmény, 1 felségsértési ügy, 1 nemzet elleni izgatás, 6 a közigazgatás sérelmére elkövetett cselekmény, 1 vallás elleni izgatás. Nagy-Küküllőben 1921 második felében 63 fennmaradt dokumentációjú ügyből egy sem említ állam- vagy nemzetellenes izgatást. 1934-ben csak a szászok esetében regisztráltak olyan jellegű esetet, aminek akár etnikai tartalma is lehetett. Ennél persze jelentősebb számú incidenst rögzítettek az egyéb dokumentumok – hangulatjelentések, beszámolók –, hírt adva mindarról, aminek megfelelője a bírósági aktákban is megtalálható. A szűrő ebben az esetben kettős volt: a hatóság belátása és az eljárás megindítását engedélyező felsőbb szervek szándéka.

Bár az ilyen jellegű esetek elhallgatása általános tendenciának tűnik, a helyzet nyilvánvalóan sokban függött azoktól a helyi viszonyoktól, melyek fontossága már az irredenta kategóriája vagy a kisebbségi nyelvvizsgák esetében is megmutatkozott. Ennek jó példája Tóth Márton és Máthé Lajos már említett (6. fejezet) felségsértési és államellenes izgatási ügye,[120] Kémerből (Szilágy megye). A községi titkár, Dulfu Iuliu születésnapi ünnepségén, 1934. március 2-án, ahol felvonult a falu színe-java a polgármestertől a csendőrparancsnokig, Tóth és Máthé hajnalban, ittas pohártörés közben eltörte a „nemzet ikonjának" *(Icoana neamului)* üvegezését.

A csendőrök, noha parancsnokuk végig jelen volt, csak később és csak feljelentés nyomán kezdtek vizsgálatot. Szerintük senki sem akarta megsérteni a királyi családot. Az ügyészség sem talált indokot a vádemelésre, a gyanúsítottakat el is engedték. A községben néhányan azonban (valószínűleg a feljelentők) felháborodtak, és panaszukra a kolozsvári csendőrfelügyelőség már azt jelentette Bukarestbe, hogy a tettesek szabadon engedése izgatottságot kelt a románok körében, mert ettől felbuzdultak a magyar irredenták is. Az ügyet a megyei főügyész – még az inkriminált képeket is bekéretve – megvizsgálta, és az 1913. évi XXXIV. tc. (egy magyar törvény) 4. paragrafusára hivatkozva átküldte az iratokat Nagyváradra, az ottani törvényszékre, azzal, hogy a gyanúsítottak előzetes letartóztatásáról is ők döntsenek. A megoldással, ami egyértelműen tükrözte, hogy a hatóságok nem akarták bolygatni sem az ügyet, sem a helyben szemmel láthatóan összefonódó

[118] Láss Tóth Sándor 1941.; Zathureczky Gyula 1937.

[119] ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție Cluj, inventar 399, dosar 748, 273. f ANSJ MS Prefectură Târnava Mare, inventar 415, dosar 8/1921.; Uo. dosar 7/1934.

[120] ANIC Min. Just. Direcția Judiciară Inventar 1117. 85/1934. f. 201–206.

Egry Gábor 10 28.indd 397 2015. 10. 28. 16:04:16

magyarok és románok viszonyát felborítani, a minisztérium elégedett volt. A jelentésre zöld tollal, kézírással rávezették, hogy a főügyész figyelemre méltó ügyességgel oldotta meg a problémát.

Ezzel együtt a bíróságok sem maradtak munka nélkül, akár a vádhatóság, akár magánvádlók indítványai nyomán kellett eljárniuk. Amíg az előbbi esetekben a közigazgatási szervek döntöttek arról, hogy legyen-e ügy vagy sem – és ez nem feltétlenül jelentette azt, hogy eljárás híján az esetek etnikus jellegét vetették el –, a perben a hatóság lelkesebben vagy kelletlenebbül azt az álláspontot képviselte, hogy az eljárás tárgyát jelentő incidens alapvetően etnikai konfliktust takar, résztvevői etnikai különbségük miatt kerültek összetűzésbe. A bíróság viszont ítéletében egészen más álláspontot is elfoglalhatott, és nem létezőnek vagy irrelevánsnak tekinthette az etnikai konfliktust.

A helyzet egyértelmű volt azokban a nyilvánosság körében is taglalt perekben, amelyekre részben politikai horderejük miatt, demonstratív szándékkal került sor, elsősorban kémkedés vagy a már említett irredenta tevékenység vádjával. Itt a bíróság nehezen tehette meg, hogy figyelmen kívül hagyja a nemzeti különbségek jelentőségét, legfeljebb a cselekmény értékelésében lehetett nagyvonalú. Igaz, a politikai jelentőségű jellegű perek nem korlátozódtak a kisebbségekre vagy a szélsőséges pártokra, így aztán ezek politikai jellege is egyértelmű volt, annál is inkább, mivel a nagy pártok politikusait érintő perek (például a trónigényéről lemondott Károly herceg leveleivel elfogott Mihail Manoilescué) sokkal nagyobb nemzetközi publicitást kaptak, mint a magyarok vagy a németek esetei.[121]

Amennyiben a bíróság nem ilyen kiemelt pert tárgyalt, meglehetősen tág tere nyílt nem egyszerűen a cselekmény mérlegelésének, hanem akár a vádban megfogalmazott etnikai jellegű értelmezés teljes elvetésének is, amivel a bírák – nemzeti hovatartozásuktól függetlenül – előszeretettel éltek is. Elsősorban városi közegben, illetve az iskolázottabb vagy jobb társadalmi helyzetű személyek ügyében nem volt ritka, hogy a bíróság a vádban tetten érhető etnikai jellegű közösségfelfogással egy állampolgári jellegű másik közösségképet állított szembe, és erre hivatkozva utasította el azt. Például az igazságügy-miniszter vonatának kötelező üdvözlését elmulasztó kereskedő esetében a nemzet elleni izgatást nem pusztán megalapozatlannak tartotta, hanem azt is kimondta, hogy senki nem kötelezhető arra, hogy megéljenezze egy miniszter állomáson áthaladó vonatát.[122]

A falusi összetűzések vagy a városi alsóbb társadalmi helyzetű csoportok esetében ettől részben eltérő eljárást alkalmaztak. Az ehhez a közeghez kapcsolódó konfliktusokban született felmentő, vagy a vád súlyához képest meglepően visszafogott ítéletek közös jellemzője, hogy a bíróság alapvetően a társadalmi közeg mindennapjai részének tekinti az erőszakot és az ezzel szükségszerűen együtt járó sértéseket. Éppen ezért a bírók sokszor szinte szabadulni igyekeztek az ilyen ügyektől, keresték az eljárás megszüntetésének lehetőségét vagy ürügyet a felmentésre, főként a vád tanúinak kizárásával, arra hivatkozva, hogy a vádlottaknak haragosai, így nem várható tőlük elfogulatlan vallomás. Varga Laci már említett esetében még ezen is túlmentek, és úgy állapították meg, hogy a vádlott kora miatt még nem büntethető, hogy az életkorát igazoló születési bizonyítvány nem Vasile (ez a keresztnév szerepel a vádlott neveként az ügyiratokban), hanem Ernesztin névre szólt.[123]

[121] Rumania: Manoilescu Trial. *Time*, 1927. november 21., Trial of M. Manoilescu. A Popular Verdict. *Adelaide Chronicle*, 1927. november 19. 47. Manoilescut felmentették, csakúgy, mint Corneliu Zelea-Codreanut.

[122] Egry Gábor 2012d, 43–45.

[123] Uo. 43–44.; ANDJ CJ fond Tribunalul Turda. Inv. 359. dosar 309.

Egry Gábor 10 28.indd 398 2015. 10. 28. 16:04:16

A bíróság tehát a jogi vagy eljárásjogi érvek mögött valójában azt vonta kétségbe, hogy a vád tárgyává tett cselekmények indítéka valóban az etnikai különbség lett volna. Ezzel szemben azt érzékeltették, hogy a kocsmai, az utcai, az ünnepségen sorra került verekedések, verbális inzultusok egy nem túl művelt és nem túl kifinomult társadalmi közeg mindennapjainak szerves részét jelentik, és ezen nem is nagyon lehet változtatni. Így aztán a konfliktus során láthatóvá vált etnicitás sem lényegi eleme ezeknek a viszonyoknak, sőt gyakran csak a jogi úton történő elégtétel keresésének ürügye. Az erőszakot mindenesetre Csehszlovákiában is mindennapi, az alacsonyabb státusú és műveltségű csoportok körében természetes módon előforduló jelenségnek tartották – így mindenekelőtt Szlovákiában és a szlovákokra vonatkozóan tekintették elkerülhetetlennek.[124]

Időnként azonban arra is sor került, hogy egy eljáró bíróság az etnicitás tartalmát az eljárás kezdeményezőitől eltérő módon határozza meg. Ez önmagában még nem jelentette feltétlenül a kifogásolt cselekmény vagy megszólalás etnikus jellegének elvetését, az is elképzelhető volt, hogy nem fogadták el az etnicitás sértő voltát, konfliktusos jellegét. Így járt el például az a háromszéki bírói tanács, amelyik a magyar himnusz eléneklését követően kitört kocsmai verekedést nem minősítette nemzet elleni izgatásnak. A felmentő ítélet indoklásában az elhangzott sértésekkel nem is törődtek, helyette megállapították, hogy a Himnusz éneklése nem lehet tilos, hiszen református egyházi énekként szabadon énekelhető. Emellett azonban azt is megjegyezték, hogy a dal szövege nem tartalmaz semmit, ami sértő lehetne bármelyik másik nemzetiségre.[125] Tehát önmagában egy magyar rituális cselekedet lényegében pusztán az etnikai különbség nem lehet sértő.

Azt persze túlzás lenne állítani, hogy az ilyen felmentő ítéletekben egységes gyakorlat uralkodott volna. Érdemes a kérdést fordítva megközelíteni: éppen elég gyakori volt a felmentés, az ügyektől való szabadulás ahhoz, hogy ezt, főként az említett társadalmi közegben, az etnicitáshoz kapcsolódó ügyek egyik tipikus kimenetének tekintsük a két világháború közti Romániában. Annál is inkább, mivel ez a bírói felfogás még az Antonescu-korszakban is fellelhető volt, csakúgy, mint a hatóságok – a korábbinál persze jóval szelektívebb – félrenézése, az ügyek elsimítása.[126] Ez azonban éppenséggel csak még inkább kiemeli, hogy a harmincas évek végéig a közigazgatás és a rendőrség helyben messze nem olyan totális gyanakvással kezelte a kisebbségieket, mint azt feltételezik. Ebben Románia hasonlított Csehszlovákiához, ahol a rendőrség kifejezetten nagy számban adott hírt a kisebbségiek államhűségét, lojalitását igazoló eseményekről, ellentétben az illojalitásra „vadászó" sajtóval.[127] S bár a román hatóságok jelentései másfajta gyakorlatot tükröznek, a bíróságok esetében valami hasonlót figyelhetünk meg, jelezve, hogy Nagy-Románia igazságszolgáltatási rendszere jogállami jellegét és demokratikus szemléletét tekintve talán közelebb állt Csehszlovákia közigazgatásához, míg persze a román közigazgatás szelleme igencsak különbözött a csehszlovák állami szervekétől. A sajtó ellenben mindkét helyen és minden résztvevő esetében a nemzeti sérelmeket állította előtérbe, így jelentős mértékben torzítva az adott ország valóságát.

[124] Benko 2013, 81. Bírósági anyagok hiányában azonban nem tudom összehasonlítani az ítélkezési gyakorlatot.

[125] Ranek János és társai pere. ANDJ Covasna, fond 47. dosar 56. 5–6. f.

[126] Egry Gábor 2011a, 20–21.

[127] Mannová 2007a, 65–66.

Egry Gábor 10 28.indd 399 2015. 10. 28. 16:04:16

dc_1187_16

NEMZET ELŐADVA, NEMZET ELFOGYASZTVA

A nemzetről és nemzettel történő beszéd természetesen nem szűkíthető teljes mértékben a mindennapokra és a fentebb bemutatott esetekre, de remélhetőleg így is kiderültek a jelenség legfontosabb jellemzői. Ami pedig a mindennapi és nem mindennapi – kivételes, alkalmi, ünnepélyes, magasztos stb. – kontextusok közötti különbséget illeti, az utóbbiak esetében a nemzetről szóló beszédben a közéleti diskurzus, pontosabban annak fontos elemei játszottak meghatározó szerepet. Igaz, létezett egy olyan helyi közeg és környezet, amelyben ezek a rituális események saját és sokszor sajátos jelentést kaptak, tulajdonképpen átmeneti formát alkotva a mindennapi és a közéleti beszédmód között, egyúttal összekötve azt a mindennapi etnicitás következő, önfelmutató dimenziójával is.[128]

Az etnicitás mindennapi megjelenítése azonban a nemzetről és nemzettel való beszédnél is szorosabb kapcsolatban volt a nemzeti jellegű fogyasztással mint gyakorlattal. Ez utóbbi esetében nem elsősorban a gazdasági nacionalizmushoz szorosan kötődő nemzeti gazdaság eszméjéről és az abból kinőtt jelenségekről (bojkott és nemzeti alapon történő szolgáltatóválasztás stb.) van szó,[129] hanem a fogyasztási cikkekhez rendelt nemzeti tartalomról, ezeknek a nemzeti hovatartozás kifejezésében tulajdonított szerepéről. A nemzet megjelenítése két ponton is összekapcsolódik ezzel. A tárgyak megjelenítése önmagában is performatív szerepet kaphat, mint például a nemzeti jellegűnek tekintett alkalmi ruházat a 19. században.[130] Ám a fogyasztás maga sem korlátozódik a tárgyi világra, számos esetben elválaszthatatlanul összekapcsolódik vele egy esemény, egy rituálé: egy vendéglői mulatozás, egy színi- vagy mozielőadás megtekintése egyesít*het*i a fogyasztás aktusát az önazonosítással, ezzel megjelenítőerőt kölcsönözve ezeknek az etnicitás vonatkozásában is, habár többnyire csak alkalmi és egyedi formában. Másfelől pedig a fogyasztás egy bevett, ismétlődő rituálának is szerves része lehet, ezzel egy állandó önazonosítási gyakorlat elengedhetetlen részévé avatva.

Mindebből az is következik, hogy a fogyasztás gesztusa mellett a nem fogyasztásé is etnikai tartalommal telítődhet, amennyiben a nem fogyasztás egy, a fentiekben vázolt önfelmutató cselekvés, illetve egy fogyasztási tárgy etnicitásának elutasítását is jelentheti. Mindez azonban természetszerűen ugyanúgy az értelmezések dinamikus viszonyrendszerét tükrözi, mint a mindennapi etnicitás eddig bemutatott esetei. Mint azt alább is látni fogjuk, egy-egy tárgy vagy aktus etnikus tartalma nem önmagából adódik, hanem a hozzá társított jelentésekből, és még az egyébként általánosan elfogadottnak és kivételesen rögzültnek látszó jelentéstulajdonítások is kikezdhetők és általában ki is kezdik őket. Továbbá mindezek a tárgyak és cselekedetek egymáshoz és a rájuk vonatkozó elvárásokhoz és normákhoz való viszonyukban is újraértelmezhetők. A szokatlan, a bevettől eltérő kombinációik az egyedi jelenségek értelmezését is átírhatják.

[128] Bucur 2008, 49–72.

[129] Ennek módszertani és elméleti kérdéseire lásd Vári András 2007; Gaucsik István 2012, 2013; Schultz 2006.

[130] Păltineanu 2013, 130–140.; Nemes 2001.

Egry Gábor 10 28.indd 400 2015. 10. 28. 16:04:16

dc_1187_16

Már említettem, az etnicitás megjelenítése és fogyasztási oldala a nemzetről szóló beszédhez is kapcsolódik. De a beszéd, pontosabban a nyelv és nyelvhasználat önmagában is része lehet az etnicitás felmutatásának. Egy adott nyelvi tájkép[131] eleve felruházható etnikai jelentéssel, a feliratok nyelvének és megjelenítésének ekkor szimbolikus tartalma is lesz. Ennek a nyelvi tájképnek az átalakítása, illetve a nyelvi tájkép szabályainak megsértése ebben az esetben szintén az etnicitás ismétlődő gesztusává alakulhat. Különösen olyan közegben, ahol szorosan együtt jár beszélt nyelv és etnikai azonosítás. A nyelvhasználat tehát – függetlenül a szöveg tartalmi elemeitől, amit az előzőekben próbáltam bemutatni – az önazonosság kimutatásaként, csupán a gesztus révén is összekapcsolható a mindennapi etnicitással.

A nyelvi tájképet elsősorban annak szimbolikus értelmezése ruházza fel etnikai jelleggel, vagyis az, ahogy egy adott fizikai térben a nyelvi elemek jelenlétét és nyilvánvalóságát a tér birtokba vételével azonosítják. A szimbolikus térhasználat – aminek ebben a formában a nyelvi tájkép alakítása és átalakítása is része – szintén része lehetett a nemzet és etnicitás felmutatásának. Bár a mindennapi etnicitás elsődlegesen a cselekvéshez és különböző rituálékhoz köthető, a szimbolikus tér – éppen azért, mert óhatatlanul része a mindennapoknak is, illetve mivel alakítói többnyire éppen abból indulnak ki, hogy részben ennek segítségével lehet a mindennapokat is megtölteni nemzeti tartalommal – maga is rendelkezik mindennapi jellegű, de performatív erejű tartalommal. Mindezt igazán láthatóvá az a mód és folyamat teszi, ahogy különböző események nyomán vagy más hatásra a tér szimbolikus tartalma változik. A mindennapokat ezen belül főként a közterek elnevezése és a helységnevek érintik, bár természetesen a köztéri emlékjelek és más emlékhelyek kialakítása és átalakítása is elhelyezhető ebben a dimenzióban. Ezekre azonban már ismét igaznak bizonyulhat az, hogy maguk az emlékhelyek és emlékjelek kapcsolódnak a politikai identitás-diskurzushoz, és a mindennapokhoz inkább köztes összekötő funkciójukkal.

Ünnepi hangulatban

Ami az etnicitás különböző ünnepi rítusok révén történő felmutatását illeti, természetesen a nagy ünnepségek helyi változatai olyan átmeneti kategóriát jelentenek, melyek ismétlődésük és a gyakran helyi referenciákra építő saját diskurzusuk miatt nem választhatók el élesen a mindennapi etnicitástól sem.

Érzékletes példái ennek a már említett Dionisie P. Decei ünnepi alkalmakra írt beszédei. A görögkatolikus esperes minden fontosabb román nemzeti ünnepre és a világháborús hősök napjára is készített egy-egy beszédet.[132] A szövegekből egyértelműen megállapítható, hogy elsőként a Gyulafehérvári Naggyűlésre emlékező december 1-i beszéd készült el, ennek segítségével írta meg a január 24-i (a román fejedelemségek egyesülése) és a május 10-i (a király ünnepe) beszédeket. A december 1-i szöveg kizárólag az erdélyi románok történelmére utal, ott keresi a referenciákat, mindenekelőtt a Horea-féle parasztlázadás és Avram Iancu 1848/49-es harcai formájában. A január 24-i és május 10-i szövegekben a király iránti hűséget és a király személyét kivéve egyáltalán nincs utalás a regáti történelemre, ellenben olykor egész bekezdések kerültek át a december 1-i,

[131] A nyelvi tájkép fogalmáról lásd Bartha Csilla–Petteri Laihonen–Szabó Tamás Péter 2013, 13–17.; Laihonen 2012.
[132] ANSJ MS Collectie Manuscrise, dosar 75.

Egry Gábor 10 28.indd 401 2015. 10. 28. 16:04:16

eleve csak az erdélyi román múltat felmutató szövegből.[133] Decei beszédei révén tehát a nemzeti ünnepből a helyi közösség saját, sokkal inkább lokális és regionális ünnepe lett, ráadásul az évente ismétlődő beszédek monotóniája biztosan gyengítette az ünnepélyességet és egyediséget, és fokozta a mindennapiság érzését is.

Ugyanakkor az ünnepek terén mind Romániában, mind Csehszlovákiában komoly változások voltak a két világháború között. Ez nem csupán lecserélésüket jelentette, hanem a régi ünnepi repertoár köznapibbá válását is – igaz, esetenként meglehetősen paradox módon. Az bizonyos értelemben természetes lehetett az új államok keretei között, hogy a magyarországi ünnepi rendet, ami jórészt maga is a 19. század utolsó éveinek terméke volt, felváltotta egy másik.[134] Ennek a változásnak két része volt: az állami és nemzeti ünnepek lecserélése újakra, illetve a dinasztikus ünnepek tartalmának átalakulása. Ebből a szempontból nem volt jelentős különbség Románia és Csehszlovákia között, még ha meglepőnek tűnhet is, hogy a köztársasági berendezkedésű Csehszlovákia esetében is fellelhető a dinasztikus ünnepek tartalmának kicserélődése. A magyarnak tekintett ünnepek (március 15., augusztus 20.) megtartása, miközben ezek ironikus módon eddig sem voltak állami ünnepek, akadályokba ütközött az állam részéről, az állami ünnepeket pedig újak váltották fel. Sőt a dinasztikus ünnepeket illetően sem volt igazi különbség, noha közülük csak Románia volt monarchia. Mindazonáltal az államalapító Masaryk kultusza miatt személye lényegében uralkodóhoz hasonló ünneplés tárgya volt, születésnapja is többnyire kiemelt ünnepnek számított.[135]

Ami az új állami és dinasztikus ünnepeket illeti, ezek nem feltétlenül voltak képesek arra, hogy önmagukban, pusztán tartalmukkal kifejezésre juttassák az etnicitást, vagy legalábbis ez a funkciójuk nem volt magától értetődő, és egyúttal különbözőképpen érvényesült Romániában és Csehszlovákiában. Romániában az egyik hivatalos állami ünnep, január 24-e, a román fejedelemségek egyesülése, mint láthattuk, még az erdélyi románok számára is teljességgel idegen volt, így nem meglepő, ha magyar közegben sem feltétlenül keltett azonosulást. A másik ilyen ünnep, december 1., Erdély és Románia egyesülése még kevésbé válhatott magyarrá. A legtöbb, ameddig a magyar identitáspolitikai diskurzus elment ezen a téren egy közös, a nemzetiségek autonómiájára épülő, Erdély december 1-jéhez kötődő potenciáljának elismerése és hangoztatása volt – nagyjából 1933-ig, a parasztpárti kormányok bukásáig.[136]

Csehszlovákiában ezzel szemben a köztársaság hivatalos ünnepe, október 28. teret nyert legalábbis az aktivista magyarok körében. Mindenesetre Komáromban a köztársaság születésének 10. évfordulója alkalmából tartott ünnepség második részében, már az erősen cseh nemzeti jellegű Sokol tornaegyletek bemutatóján is nagy számban feltűntek magyar polgárok.[137] Igaz, a harmincas években a köztársaság melletti, az ünnepi részvétellel is demonstrált kiállás már nem volt független a külső fenyegetettség érzésétől sem. Mindenesetre úgy tűnik, hogy volt lehetőség arra is, hogy jelentős magyar nyelvű tömegeket mozgósítsanak a köztársaság mellett – a revízió ellen,[138]

[133] Kivételt csupán a hősök napja jelent, ez a szöveg szinte kizárólag vallásos referenciákkal dolgozik.

[134] Az ünnepekre és szerepükre a nemzeti identitás kijegecesedésében lásd Freifeld 2000, 258–278.; Lipták 2011, 55–58.

[135] Simon Attila 2010, 63., 161.; Orzoff 2009, 53., 120–131.; Mannová 59.

[136] Egry Gábor 2012a, 107–110.

[137] Mannová 2007a, 51.

[138] Simon Attila 2010, 157–158.; MNL OL K28 22. cs. 60. t. 1937-P-15405 7. f., 16–19. f. Csapi revízióellenes

annak ellenére, hogy a kisebbségi politikai pártok az egész korszakban visszatérően az új állam beteljesületlen kisebbségi jogi ígéreteit hangoztatták a köztársaság ünnepe alkalmából. Masaryk személye azonban még ennél is jóval tágabb körben volt képes az azonosulás megteremtésére, az első évtized közepére már az aktivista rétegeken túl is részt vettek a tiszteletére rendezett ünnepségeken.[139]

Összességében figyelemre méltó, hogy mennyivel erősebb és láthatóbb volt a lojális, akár a Magyarországgal szembeni fellépésre is kész kisebbségi magyarok csoportja Csehszlovákiában, mint Romániában.[140] A nyilvánvaló társadalomtörténeti különbségek mellett ennek értékelésekor azonban az sem feledhető, hogy Románia politikai rendszere jóval kevesebb teret engedett egyes politikai irányzatok tényleges társadalmi támogatottságának felmutatására, ami torzíthatja a képet. Némileg leegyszerűsítve, hiába nem volt a választásokon valódi vetélytársa az OMP-nek a magyar szavazókért folytatott versenyben, a kormányzati praktikák nemcsak az OMP, hanem más, esetleg magyar támogatásra is számító pártok szavazatainak a számát is eltorzíthatták. Közben pedig az OMP éppen a választási visszaélésekre hivatkozva állíthatta magáról, hogy egyedül képviseli a magyar szavazókat. Hiszen amennyiben a választásokon csaltak, akkor a nem OMP-szavazó magyarok viselkedését – és azért Romániában is voltak ilyenek szép számmal – egyszerűen csalás eredményének lehetett felfogni, nem pedig tudatos választásnak, mint Csehszlovákiában. Mivel azonban a választási eredmények mellett Romániában a Csehszlovákiában az aktivisták bázisát adó társadalmi csoportok intézményesülése is jóval gyengébb volt, a társadalmi különbség hatása még ezzel a megszorítással együtt is jelentős lehetett.

Ez a különbség persze nem is olyan meglepő, ha tudjuk, hogy a ritualizált, etnicitást is felmutató gyakorlatok fenntartása mindennapi közegben is elsősorban a középosztálybeliek dolga volt, és ennek megfelelően ebben az ő értékviláguk és választásaik domináltak. Furcsa módon mindennek nem is elsősorban akkor volt igazán fontos szerepe, amikor a gyakorlataikat ápolták, hanem akkor, amikor elutasították a részvételt az új gyakorlatokban. Elvégre – mint az főként Csehszlovákiában bevett dolognak számított – az új, de közösnek szánt állami ünnepeket a kisebbségiek nélkül is meg lehetett ünnepelni. Távolmaradásuk azonban nem egyszerűen saját maguk és ezzel az általuk reprezentálni és/vagy mozgósítani akart csoportok távolmaradását, és pusztán a lojalitásdemonstráció elmaradását jelentette. A részvétel megtagadása – különösen akkor, ha egyúttal alternatív rituálék ápolásával járt együtt – szükséges volt ahhoz, hogy maga az állami ünnepség is sokkal hangsúlyosabb etnikai tartalmat kapjon, hiszen amíg mindenki részt vett ezeken, addig lehetséges volt őket egy multietnikus közösség közös ünnepeinek tekinteni, amikor azonban egy csoport távolmaradásával egy időben saját etnicitásával összeegyeztethetetlennek deklarálta azokat, azonnal és óhatatlanul felmerült, hogy valójában mégis etnikai hovatartozást fejeznének ki.

Az állami ünnepek csendes bojkottja, főleg a kezdeti időszakban, mindkét országban kifejezetten elterjedt volt. Nem csupán az ünnepségeken való részvételt szabotálták sokan azok közül, akiket a magyarság képviselőinek tartottak, hanem az ünnepségek idején elvárt egyéb rituálékat is, mindenekelőtt az ünnepi alkalomra (ideértve a dinasztia tagjainak ünnepeit is) megtartott is-

gyűlés, Uo. 13. f. Királyhelmeci revízióellenes gyűlés; Uo. 17. cs. 59. t. 3300 f. Ungvári ünnepség az októberi szovjet forradalom 20. évfordulójára.

[139] Mannová 2000, 98.; Uő.: 2007a, 59–60.; Motajová 2006, 312.

[140] Seres Attila 2002.

Egry Gábor 10 28.indd 403 2015. 10. 28. 16:04:16

tentiszteleteket. Romániában ugyanis az ünnep szerves része volt az ünnepi istentisztelet, amelyen az adott település legfontosabb tisztviselői szinte kötelezően, hivatalból is részt vettek. Ezt rendszerint az ortodox templomban tartották meg, de emellett minden más felekezettől is elvárták egy ünnepi istentisztelet megtartását.[141]

A látszólag egyszerű helyzetet azonban számos egyéb tényező is bonyolította. Először is az ortodox és a görögkatolikus egyház Erdélyben folyamatosan vetélkedett azért, hogy ki tarthassa a hivatalos istentiszteletet. A dinasztia felekezeti hovatartozása miatt az ortodoxoké maradt a privilégium, a görögkatolikusok viszont nem csupán folyton panaszkodtak (hiszen ezzel mégiscsak azt üzente az állam, hogy az alkotmányban román valláskénti meghatározott felekezetek közül az ortodox valamiképp románabb), hanem alkalomadtán egyes lelkészei maguk is szabotálták az istentisztelet megtartását.[142] Sőt néha még az ortodox lelkészek is inkább elhanyagolták kötelezettségeiket. Herendés és Lugoskisfalu községekben 1933. január 24-én például meglehetősen lagymatag ünnepséget tartottak, így a rendőrség olyan információkat kapott, hogy egyik faluban sem tartottak Te Deumot, és az iskolai ünnepség is elmaradt. (Ez utóbbit a tanfelügyelőség – valószínűleg a megvádolt tanítók beszámolója alapján alapján – cáfolta.)[143]

Persze az igazi problémát a kisebbségi lelkészek húzódozása jelentette ezektől a gesztusoktól. Jó példája ennek a királyné névnapjának esete Szászrégenben 1923 augusztusában. Az egyes felekezeteket ellenőrző rendőrök sem a római katolikusoknál, sem a reformátusoknál, sem az evangélikusoknál nem találták nyomát istentiszteletnek, az izraeliták pedig csak a szokásos szombatot tartották. A református lelkész ráadásul a földjén dolgozott. Különösen ez utóbbi, Csehszlovákiában is széles körben elterjedt gyakorlat[144] érdekes a rituálék és a mindennapi etnicitás szempontjából. Bár az nem igaz, hogy a magyar felekezetek papjai mindig és mindenhol így cselekedtek volna, de eléggé elterjedt, következménye pedig kettős volt. Egyfelől – mint már volt róla szó – kiemelte a hivatalos ünnepség etnikus jellegét, és ezzel megerősítette azt mint az etnicitás felmutatását, mind az állam és az államnemzet, mind az ünnepséget szabotáló, eltérő etnicitású polgárai részéről. Másfelől az ünnepen végzett munka egyértelműen profanizálta azt, és ezzel a mindennapok világába helyezte a másik etnicitását.

Ennek kisebbségi megfelelője a korábbi ünnepek továbbélése volt – igaz, egyik esetben sem hivatalos formában. Ugyanis augusztus 20., Szent István és március 15. ünneplése nem tűnt el a kisebbségi világból, csupán átkerült a hivatalos vagy kvázihivatalos közegből félhivatalos, sőt bizonyos értelemben magánszférába. Ez az egyébként mindkét országra jellemző változás azonban jelentős különbségeket is takart. Csehszlovákiában Szent István-nap és március 15., valamint a hozzá tartozó rituálék (főként a *Himnusz* és *Szózat* éneklése) nemcsak elvben, hanem a gyakorlatban is általánosan tiltott volt, noha az ünneplés sajátos változatai azért tovább éltek.[145] Ezzel szemben Romániában a hatóságok a már bemutatott változatossággal viszonyultak a kérdéshez,

[141] ANSJ CV fond 9 Prefectură Judeţului Trei Saune, inventar 17, dosar 5. 4–5. f. Belügyminiszteri utasítás a király névnapjának megünnepléséről és annak rendjéről, 1930. október 14.; Uo. inventar 2/a, dosar 35., 277–278. f. Belügyminiszteri utasítás vízkereszt megünnepléséről, 1931. január 4.

[142] ANIC CD A. Secţia Prezidială, dosar 2/1922., 79. f.

[143] ANSJ TM fond 223 Prefectură Judeţului Severin, dosar 81/1932, 1., 3. f.

[144] Mannová 2007a, 59.

[145] Simon Attila 2010, 63., 161.; Michela 2013; Mannová 2007a, 58.

Egry Gábor 10 28.indd 404 2015. 10. 28. 16:04:16

tiltástól a hallgatólagos, sőt olykor kifejezett engedélyezésig – természetesen csak egyleti vagy egyházi keretben.[146]

Igaz, ez a gyakorlat valószínűleg megmaradt valamiféle közös és helyi, értsd erdélyi, „titoknak", sajátos tudásnak is. Legalábbis erre utal, hogy a Szörény megyei csendőrség járőrei 1941. március 16-án jelentették parancsnokságuknak, hogy mit tudtak meg március 15-én, járőrözés közben. Nem kevesebbet, mint azt, hogy március 15. Magyarországon nemzeti ünnep, az Ausztriától való függetlenségé, és ezért a magyarok egész nap az ünnep lefolyását követték, főként rádión keresztül. Többségük nem is dolgozott délutánig, vagyis a munkanapból munkaszüneti nap lehetett.[147]

Különösen érdekes, hogy a nemzetiségi vidékre vezényelt csendőröket nem készítették fel az egyébként az állam biztonsági szervei részéről veszélyforrásként kezelt magyarok szokásaiból, ami arra utal, hogy a magyar ünnepek és velük az etnicitás kifejezése ebben az esetben mintha kevésbé lett volna fontos a román állam képviselői számára, mint az ünnepek szervezőinek. Bizonyos értelemben az állami szervek elfogadták azt, hogy ez az alkalom a mindennapok és az ünnepek határán helyezkedik el, de a magánszférában azért ünnepelhető, míg a csehszlovák közigazgatás szerette volna szigorúan elválasztani a munka- és munkaszüneti napokat. Ezzel együtt mindkét gyakorlat a köz- és magánszféra, az ünnep és mindennapok határvonalának elmosódását jelentette.

Az egyház szerepe az ünnepi rituálék ünnepként való átmentésében kézenfekvő lett volna, de korántsem volt egyértelmű. Különösen augusztus 20. volt probléma, hiszen míg az állam hajlamos lett volna annak tiltására, addig a Szent István-nap egyházi ünnepként elvileg a miserend része volt, és így védte az egyházi működés szabadsága. Ugyanakkor ez a kettősség magának az ünnepnek a nyilvános értelmezésében is helyet kapott,[148] a magyar jelleg hangoztatása viszont a tiltást erőltető hatóságoknak, továbbá Csehszlovákiában a szlovák érzelmű egyházi vezetésnek szolgáltatott érveket. Így aztán az ünneplést itt egyfelől a felettes egyházi hatóságok nyomása kezdte ki, másfelől a katolikus egyház által az államalapító uralkodó alternatívájaként egyházi ünnepre felkínált Cirill és Metód kultusza.[149] A nagyszombati egyházmegye már 1919-ben körlevélben tiltotta meg Szent István ünneplését, kivéve ha ő volt az adott templom védőszentje. 1931-ben újabb tiltó körlevelet adtak ki, ezúttal már teljes tilalmat elrendelve augusztus 20-ára. Nyomatékosan tudatosították a plébániákkal, hogy Szent István ünnepét szeptember 2-án tartja az egyház, az kizárólag Magyarországon és állami ünnepként esik augusztus 20-ra.[150] Az ünnep azonban ilyen eszközökkel nem volt felszámolható, annál is inkább, mert az állam sokkal inkább világi emlékezeti alkalmakat ápolt volna, vagy a katolikus egyház számára elfogadhatatlan Husz János ünneplését pártfogolta,[151] nem pedig egy alternatív katolikus ünnepet. Igaz, ezért „cserébe"

[146] 1935. március 14-én a Temesvári Rendőr-felügyelőség nagyon sürgős jelzéssel utasítást adott az alárendeltségébe tartozó szerveknek, hogy noha március 15. olyan magyar nemzeti ünnep, amelyet Erdélyben és a Bánságban is megünnepelnek, abban az évben egybeesik a böjt első péntekével, amikor tilos mindenféle rendezvény. Ezért ezúttal nem tarthatnak látványosságokat. ANSJ TM fond 160 Chestura Poliției Municipiului Timișoara, inventar 222, dosar 19/1935., 135. f.

[147] ANSJ TM fond 193, inventar 828, Legiunea Jandarmilor Severin, dosar 14/1940, 50. f.

[148] Kovács Éva 2011b, 109.

[149] Michela 2013, 107–108.

[150] Uo. 105., 107.

[151] Uo. 108.; Orzoff 2009, 108–125.

Egry Gábor 10 28.indd 405 2015. 10. 28. 16:04:16

dc_1187_16

viszont a Szlovák Néppárt követői voltak azok, akik egy idő után október 28-át, a köztársaság ünnepnapját gyakran csak a magyarokhoz hasonló visszafogottsággal ünnepelték.[152] Összességében azonban az ünnepet teljesen felszámolni nem lehetett. Kezdetben a szokás hatalma és az események tehetetlenségi ereje miatt, legalábbis a rendőrség szerint. Később ugyan alábbhagyott a nyilvános ünnepen való részvétel iránti lelkesedés, az ünnep a privát szférába szorult, ott azonban új rítusai jöttek létre, mindenekelőtt a budapesti ünnepi rádióadás meghallgatása.[153]

Romániában az új ünnepek meghonosítása és a régiek tiltása mellett is némileg másként állt a helyzet. Az állam itt nem szekularizálni akart, sőt, mint láttuk, az ünnepségek során éppen a nemzeti vallás szimbolikus szerepét erősítette. A nem román egyházak ünneprendjébe szisztematikus módon nem szóltak bele, noha elég hamar nyilvánvaló lett, hogy ez lehetőséget ad az etnicitás ritualizált felmutatására is,[154] ám minden rendezvényt, pontosabban annak templomon kívüli részét engedélyhez köthettek, így a vallásiakat is. Ami a templomon belül történt, az jóval ritkábban került a hatósági figyelem és tiltás körébe, olyannyira, hogy nem egy esetben a helyi hatóságok tiltó fellépését kormányzati szinten bírálták felül.

Az sem volt azonban lehetetlen, hogy egy hivatalos vagy kvázihivatalos ünnepet használjanak fel az etnicitás felmutatására. Például az április 23-i, Szent György-napi ünnepségeken (ezek a harmincas években hivatalosnak számítottak) Marosvásárhely magyar polgárai rendszerint demonstratív módon felköszöntötték Bernády Györgyöt is, illetve a fontosabb, György nevet viselő figurákat, így alkalomadtán Bethlen György OMP-elnököt is.[155] Igaz, ez a fajta névnapi köszöntés egyúttal olyan középosztályi szokás is volt, amelyet az alapvetően mindenfelől elfogadott Bernády esetében román polgárok is gyakoroltak, ezzel ismét csak demonstrálva a különböző – etnikus és nem etnikus, ebben az esetben közös középosztályi – értelmezések lehetőségét is.[156]

Az ilyen esetek, március 15. kezelésének már említett sajátosságaival együtt, azt is mutatják, hogy az etnicitás, illetve elsősorban annak mibenléte és elfogadható felmutatása ebben a rituális keretben sem volt magától értetődő, előzetes tudás nélkül a sértésekhez hasonló, kívülről elbírálandó helyzetek alakultak ki. Emlékezzünk vissza a március 15-ét nem ismerő csendőrökre, és vessük össze meglepetésüket a Glattfelder Gyula, az ekkor temesvári székhellyel működő csanádi püspök ellen megindítani javasolt nemzetgyalázási eljárással. A prefektus szerint a püspök sértően beszélt vele, amikor azt mondta neki, hogy „fogalma sincs a katolikus vallás elveiről", és „önkényes beállítódást mutat". Konfliktusuk abból eredt, hogy a püspök állítólag visszautasította a király névnapján tartandó misét, a prefektus viszont számonkérte rajta, hogy ha az első magyar király névnapján misézik, akkor miért tagadja meg a tisztességet a román királytól?[157]

[152] MNL OL K64 13. cs. 7/b t. 397/res.pol/1922, Pozsony, 1922. november 2. A csehszlovák hírszerző iroda jelentése a prágai minisztérium politikai osztályának. Az október 28-i ünnepségek különösebb lelkesedés nélkül zajlottak le Szlovákiában.

[153] Michela 2013, 107.

[154] A dési Sziguranca 1920 júniusában számolt be arról, hogy a katolikus körmeneten demonstratív módon részt vettek a reformátusok is, hogy ezzel „mutassák meg, milyen sok magyar él Désen". A nők magyar viseletben voltak, és a körmenet után az apácák minden magyar ruhás nőt megvendégeltek. ANIC DGP dosar 4/1920, 50. f.

[155] Fodor János szíves közlése.

[156] Bernádynak – aki egyébként kezdettől fogva a leginkább nyitott politikusok közé tartozott román kollégái irányában – valóban volt tekintélye a román nyelvű nyilvánosságban is, nem utolsósorban városfejlesztőként, így személye bizonyos fokig kivételesnek tűnik. Precup 2013, 967–968.

[157] A pert már a temesvári főügyész sem javasolta elindítani, mivel szerinte Glattfelder nem követett el semmit, a kifogásolt

Egry Gábor 10 28.indd 406 2015. 10. 28. 16:04:16

A két eset mögött az etnicitáshoz fűződő összetett viszonyrendszer sejlik fel, mindkét esetben közös, hogy a szereplők egy része nem mozgott otthonosan a Bánság világában. A csendőrök az előzetes felkészítés meglepő hiánya miatt nem ismerték fel a rituálé etnikus tartalmát, a prefektus ugyan tisztában volt ezzel, viszont az egyházi, vallásos és etnikai sajátos keverékét leegyszerűsítő módon csak az etnikai szűkítette, ezzel meglehetősen abszurd érveléshez jutott el, egy halott, szent király „névnapjának" (vagyis egyházi ünnepének) megfeleltetve az élő uralkodóét.

A rituális események etnicitása tehát nem kérdőjeleződött meg, de az etnicitás tartalma átértelmeződött. Egyébként azonban akár a rítus etnicitásnak megkérdőjelezése vagy elfedése is lehetett olyan tudatos eljárás a hatóságok részéről, amely nemritkán saját tehetetlenségüket vagy eszköztelenségüket leplezte. Hasonlóan ahhoz, ahogy a romániai bíróságok átértelmezték és új, alkalmanként etnicitás nélküli vagy etnicitáson kívüli összefüggésbe helyezték az eléjük került eseteket, a csehszlovák rendőrség is úgy tekintett az augusztus 20-i ünneplők jelentős részére, mint akik csak megszokásból, mintegy társadalmi és nem nemzeti rituáléként vesznek részt az eseményen.[158] Összességében ezek az esetek az általános tilalom, illetve korlátozás mögött továbbra is inkább az etnicitás felmutatására és megtörténtére rendelkezésre álló széles teret és az így kitapintható, minden szereplőre érvényes definíciós lehetőséget világítják meg. Az etnicitás látszólagos egyértelműsége mögött nagyon is két- vagy többértelmű helyzetek húzódnak.

Ugyanakkor a korábban ünnepélyes rítusok magánszférába kerülése nemcsak abban jutott kifejezésre, hogy hivatalos vagy kvázi hivatalos ünnepből egyházi és privát megemlékezések lettek, hanem abban is, hogy a korábban egyértelműen magánjellegű eseményekből az etnicitás nyilvános kifejezése lett. Ennek egyik formája volt, amikor olyan társadalmi csoportokból vettek részt ezeken, amelyek egyébként – még azok etnicizált értelmezését megelőzően – nem tették volna. Például az augusztus 20-i katolikus istentiszteleten megjelenő „internacionalista" munkások,[159] vagy a komáromi katolikus és református templomokat 1929. március 15-én megtöltő tömeg[160] számára az istentisztelet aktusa azért vált fontossá, mert az új körülmények között átértelmeződött a hozzá kapcsolódó etnicitás is. Az etnicitás tehát másképp „történt", mint 1918 előtt, amikor az ilyen nem állami vagy magánjellegű ünnep természetes, ismétlődő eseményként inkább az etnicitás öntudatlan reprodukciójának része volt, vagyis az 1918 után újonnan résztvevők számára korábban sokkal kisebb fontossága volt etnicitásuk demonstratív felmutatásában.

A másik lehetőséget természetesen a köznapi rituálék etnicizálása jelentette, ez azonban többnyire nem egy-, hanem kétoldalú – a hatóság és a résztvevők összjátéka nyomán kialakuló – helyzet volt, messze nem független attól, hogy az etnicitást fel lehetett-e mutatni más körülmények között, más módon is. Emellett mindez még attól is függött, hogy az állam képviselői a magánszférában és az egyleti életben meddig tartották elfogadhatónak az etnicitás megjelenítését. Amikor

megjegyzések nem sértők. (ANIC Min. Just., Directia Judiciara inventar 1116, Moldova si Tara Romaneasca, dosar 98/1922, 15. f.) Az ügy hasonlóképp zajlott le a nyilvánosságban is. Az *Universul* azt állította, hogy a minisztertanács is foglalkozott az üggyel, de később helyreigazításában azt állította, hogy „egy felelőtlen informátor" csak odavetette nekik a hírt. Ezzel együtt Glattfelder végül 1923-ban ellehetetlenült, és pápai engedéllyel távozott, és Szegedre tette át székhelyét. Bélteky József 1996, 143.

[158] Michela 2013, 106.

[159] ANIC DGP dosar 4/1920, 157. f. Notă Informativă, 1920. augusztus 21–26., Braşov; Csehszlovákiára lásd Michela 2013, 106.

[160] Kovács Éva 2011b, 105.

dc_1187_16

1942. június végén Mihai Oprea segédbiztos feljelentést tett a temesvári rendőrségnek az előző esti római katolikus anyák napi ünnepségről,[161] méghozzá azzal zárva jelentését, hogy „románként teljesen felháborított ez a magyar demonstráció, és biztos vagyok benne, hogy bármelyik románt, aki látta, ugyancsak felháborította", akkor saját értelmezését nyilvánvalóan befolyásolta az, hogy Ion Antonescu Romániája a korábbinál jóval kisebb térre szorította a nyilvános kisebbségi identifikáció csoportos lehetőségeit. Így aztán az erzsébetvárosi (a Béga déli partján fekvő városrész) magyar nyelvű római katolikus egyházközség eseménye valóban sokkal könnyebben volt nemzeti demonstrációnak látható. Oprea szerint az egésznek semmi köze nem volt az anyák napjához, viszont minden apró részletben képes volt megtalálni a magyar irredentát, noha az alapján, amit a műsorról ír, a rendezvény valóban az anyákat ünnepelte – magyar kulturális tartalommal.[162]

Nehéz megmondani, mennyire lehetett általános és elfogadott Oprea véleménye, hiszen ebben az esetben valóban az etnicitást felmutató rendezvényről volt szó, viszont a feljelentő olyan mértékben azonosította azt ezzel a jelenséggel, hogy legkisebb részletét is csak így tudta értelmezni. Feltehetően a záró kirohanás a szöveg kulcsa, ebből érezhető, hogy valójában minden, amit nem érzett „románnak", elfogadhatatlan volt a számára – hiszen idegen etnicitást jelentett. Így viszont ebben a világban bármiféle különbség azonnal etnicizálódott is, a világ pedig csak ebben a keretben volt felfogható.

Különösen érdekes jelenség volt az egyénekhez köthető kultuszok szerepe az új ünnepi repertoárban. Csehszlovákiában nem csupán Masarykot ünnepelték, hanem szűkebb körben ugyan, de Hlinkát is, míg Romániában lassan kiépült Maniu már említett kultusza.[163] Az utóbbival ellentétben Hlinka nem egyszerűen egy regionális önazonosság, hanem a csehszlovák nemzet eszméjével szembeállított szlovák nemzet megtestesítője lehetett, és Maniu esetében az is figyelemre méltó, ahogy részben időleges visszavonulásai, részben pedig a királyi diktatúra szintén a privát szférába szorítanak vissza egy olyan ünnepi rituálét, Maniu megünneplését, ami a kultusz tárgyát Erdély románságával transzcendens, metafizikus módon összekötve, szerepet kapott az erdélyi román regionalizmus etnicizálásában. Azzal, hogy Maniut Erdély demokratikusan örökre legitimált képviselőjének állították be, az erdélyi románok sajátos, demokratikus szellemiségének és magának Erdélynek a megtestesítőjét is ünnepelték benne, a rituálé óhatatlanul is a regionális önazonosítás etnikus oldalát mutatta fel.

[161] ANSJ TM fond 160, Chestura Poliției Municipiului Timișoara, inventar 650, dosar 4/1942, 60. f.

[162] A feljelentés szerint a mise után a résztvevők „a magyar irredenták találkozóhelyére mentek". A szabadban előadott színdarab szereplői magyar ruhában, ketten egyenesen székely „nemzeti parasztruhában" voltak. Magyar énekeket is énekeltek, így „Magos jegenyefa", „Ha nem vóna magyar nóta és nem vóna erős hozzá" (?), „Anyám, anyám, édes anyám, én vagyok az árva lánya". Ez utóbbi a feljelentő szerint egyértelműen irredenta tartalmú, hiszen Erdélyről és Magyarországról szól. A jelenlévők (közöttük svábok is) csak magyarul beszéltek, az udvart zöld és piros izzók világították meg, már csak a fehér hiányzott. A műsor mellett, aminek szerinte semmi köze nem volt az anyák napjához, a megjelentek öltözéke is az etnicitást emelte ki, hiszen egyesek fehér és piros virággal jelentek meg, mások egyforma ruhájába pedig piros és zöld virágokat hímeztek, itt-ott egy-egy fehérrel.

[163] Egry Gábor 2012e, 112–114.; '1919. okóber 12.' *Slovák*, 1934. október 12.; MNL OL K64 13. cs. 7/b t. Pozsony, 1922. augusztus 12., 229/res.pol/1922.

Egry Gábor 10 28.indd 408 2015. 10. 28. 16:04:16

dc_1187_16

Az egyik legfontosabb tendencia tehát a magasztos, ünnepélyes rituálék mindennapivá válása volt. Ez a folyamat azonban a fordított irányban is elindult, a hagyományos, helyben esetleg ünnepi, de nem feltétlenül az etnicitás felmutatásaként értelmezett vagy az etnicitásnak nem az identitáspolitikai diskurzusban megjelenített változataként működő szokások alkalmanként vagy fokozatosan olyan etnikai jelentést nyerhettek, amivel kezdetben nem rendelkeztek szükségszerűen. Ebben általában komoly szerepet játszott egy vagy több kívülről érkező szereplő, aki(k) egyszerűen nem ismerték az adott helyi közösségek működését, és a különböző aktusokat a kívülről hozott, etnikus modellben próbálták elhelyezni. Mindezt nyugodtan tekinthetjük a szakirodalomban már bőségesen leírt külső aktivisták tevékenysége egyik esetének is. Az ilyen esetek leggyakrabban a falusi ünnepi évkör különböző eseményeihez és szokásaihoz kapcsolódtak. Idetartozott a sorozás is, amelyet a legények a legtöbb helyen – többnyire etnikai színezet nélkül – duhajkodással „ünnepeltek meg". Az etnicitást ilyenkor szinte kiprovokálta az óhatatlanul bekövetkező hatósági fellépés, legalábbis abban a formában, hogy az ittas fiatalok, sőt nemritkán családtagjaik is, gyakran rátámadtak a csendőrökre, és a falusi erőszak során megszokott módon azok „oláh" voltát is felemlegették az ilyenkor szokásos sértések özönében.[164] Amennyiben viszont a hatósági szereplők maguk is úgy fogták fel a sokszor ittas mulatozástól nem különböző helyzetet, mint egy őket nemzeti hovatartozásuk miatt ért inzultust, könnyen nemzetellenes izgatási ügyként kezelhették, még akkor is, ha minden egyéb arra utalt, hogy az események az ittas mulatozás szokásos elemeihez taroztak. 1939 októberében magyar és német fiatalok vonultak be Fogarason állomásozó csapattesteikhez. Miután berúgtak, a kocsmában magyarul énekeltek, és a király képét meglátva letépték róla a román nemzeti színeket, megtaposták azokat, és közben Romániára vonatkozó sértéseket kiabáltak. A hatóságok mindezt nemzetellenes izgatási ügyként kezelték, noha a tettesek ezután a katonai alakulataikhoz menekültek, ami éppen az ellenkezőjére utalt.[165] Persze az etnicitás valószínűleg nem hiányzott az eseményekből (bár a bevonulás a román nemzetiségű újoncokból sem mindig váltott ki örömöt), csak éppen pillanatnyi, helyhez és helyzethez kötött jellege domborodott ki, még ha az eljáró hatalmi szervek ezt másként is látták, és a duhajkodás során kinyilvánított etnicitást nem az adott helyzet következményének, hanem állandónak tekintették.

Hasonlóan érdekesek azok az esetek, amikor egy-egy község már létező és hosszú idő óta gyakorolt szokásainak tulajdonított valaki etnikai tartalmat és jelentőséget. Apáca (Brassó megye), Újszentes (Temes-Torontál), Bálinc (Szörény megye) Románia egymástól távol eső vidékein fekvő falusi közösségek. Az előző kettő lakóinak nagy többségét (85-90%) az 1930-as népszámláláson magyar nemzetiségűnek regisztrálták, az utóbbi esetében a helyzet fordított volt, a lakosság kétharmadát román nemzetiségűnek vették fel. Apácán 1936-ban az volt a kérdés, vajon engedélyezzék-e a fiatalok farsangi mulatságát február 25-én.[166] A jelentéstevő csendőr, aki a farsangról nem szólt, valószínűleg nem is volt ezzel tisztában, határozottan nem javasolta ezt, több okból sem.

[164] ANIC Min. Just. Directia Judiciara, inventar 1117, dosar 88/1932, 1. f. Csendőrverés Bálványosváralja (Unguraş) községben, 1932. március 30-án. Uo. dosar 52/1930, 44–45., 50. f. Lázadás Kárásztelek községben, 1930. november 9-én. ANSJ CV fond 47., dosar 738. 23-24., 59. f.

[165] ANSJ BV Legiunea de Jandarmi Făgăraş dosar 18/1938, 3. f.

[166] ANSJ BV Legiunea Jandarmilor Braşov, dosar 10/7 1936, 37., 43. f.

Egry Gábor 10 28.indd 409 2015. 10. 28. 16:04:17

Különböző maskarákba öltözve járták volna végig a falut, mindenhova bekopogva és magyarul énekelve. Ezután a kocsmában reggelig tartó zenés mulatozást terveztek, méghozzá kiskorúakkal együtt. Közben éjfélkor még egyszer énekelve körbejártak volna a faluban. Különösen zavarta a csendőrt az, hogy szerinte az éjszaka folyamán fiúk és lányok, a kiskorúak is, „züllött módon, disznó módjára mindenféle disznóságot műveltek volna". Az egész ráadásul szerinte csak irredenta propaganda lett volna az evangélikus lelkész részvétele miatt. Ami azonban a helyi csendőr számára csak a magyar etnicitás demonstrálása volt, feletteseinek már egészen mást mondott. Noha erkölcsrendészeti megfontolásait részben osztották, az ünnepségre úgy tekintettek, mint régi helyi szokásra. Ezért aztán a szervezőkkel megállapodtak abban, hogy hol a határ, amit nem léphetnek át, és ezt követően a csendőrparancsnok felügyelete alatt zavartalanul lezajlott az ünnepség.

A másik két községben a májusfaállítás szokása okozott gondot, egy évtized különbséggel (Újszentes 1931,[167] Bálinc 1941[168]), miután mindkét esetben felmerült, hogy a májusfa díszítése magyar nemzeti színeket adna ki. A Bálincon vizsgálódó csendőr csak annyit rögzített, hogy a lányos házak elé állított májusfákon valóban piros, fehér és zöld színű virágok voltak, ami nemcsak a „leányok iránti érdeklődést, hanem a magyar irredenta érzületet is kifejezte". Mivel tettest nem talált, így eljárásra sem került sor, és talán éppen ezért az eset egyedüli értelmezése az etnicitás kifejezése volt. Hiszen Újszentesen nemzetellenes izgatási perre is sor került 12 vádlottal és felmentő ítélettel. A vád ugyanaz volt, a kocsma, a jegyzői lak és a községháza előtt feldíszített három gyümölcsfára szándékosan piros, fehér és zöld színű papírcsíkokat tettek. A vádlottak tagadták ezt, elmondták, hogy május elsején szokás a fákat feldíszíteni, ők csak ezt követték, és olyan papírszalagot használtak, amilyet a szatócs árult. A román nemzetiségű községi jegyző megerősítette ezt, és még azt is hozzátette, hogy a rekruták szokták a fákat állítani. Szerinte annyi történt, hogy a sárga papírszalag kifakult az esőtől és zöldnek tűnt. Továbbá elmondta, hogy a vádlottak nyugodt emberek, soha nem viselkedtek ellenségesen a román állammal. A vád egyetlen tanújáról aztán kiderült, hogy ő volt a feljelentő is, de álnéven, így a bíróság gyorsan ki is zárta a vallomását, a *corpus delicti* vizsgálata pedig megerősítette, hogy a papír sárga volt, csak az eső mosta el a színét.[169]

Ez az eset már – részben nyilván a bírói útra terelése miatt – a mindennapi sértések és inzultusok eseteihez hasonló szerkezetű és kimenetelű volt, azzal a különbséggel, hogy itt egy bevett rituáléból lett rövid időre az etnicitás felmutatása, amíg végül a bíróság át nem értelmezte azt a vádlottak verziójának megfelelő módon. Ugyanakkor ismét tetten érhető, hogy a perek egy részében az etnicitásra hivatkozva egyszerűen községen belüli, más jellegű választóvonalak jelennek meg.

Mindenesetre ezek az esetek azt is megmutatják, hogy a különböző helyi szokások egynemű közegben, pusztán önmagukban sokszor nem képesek kifejezni az etnicitást, az – különbség és az ezt megjelenítő interakció híján – nem „történik meg". Csak külső szemlélő vagy a szokásban részt nem vevő/azt nem értő teszi észlelhetővé és különbséggé azt, ami egyébként csak bevett és szokásszerű, legfeljebb kvázi látens, potenciális etnicitás. Így járnak el az ezeket az eseteket esetleg kortársként leíró etnográfusok is, amikor „magyar", „román", „szász" szokásként veszik számba az ilyen eseményeket (ezzel egyébként eltörölve a saját modern nemzeti világuk és a falu között jól látható különbséget is, hogy a leírt szokást, esetet a nemzeti lényeg megjelenítőjeként és így

[167] ANIC Min. Just., Directia Judiciara inventar 1937, dosar 123/1931, 5. f.

[168] ANSJ TM fond 193, inventar 828, Legiunea Jandarmilor Severin, dosar 14/1940, 74. f.

[169] Az iratok őrhelyén a papírcsíkok még ma is megtalálhatók.

Egry Gábor 10 28.indd 410 2015. 10. 28. 16:04:17

esszencializálása révén tegyék nemzetivé), és ezt teszi a hivatalnok, amikor etnikusként azonosítja azt. Ez azonban azt is jelenti, hogy az etnikai besorolás, az etnicitás definíciója ilyenkor valójában nem a csoporton belülről, hanem kívülről történik. (Persze ettől még nagyon is létezik az a helyzet, hogy a csoporton belülről is értelmezik az onnan is látható különbséget.) Hasonló az a helyzet is, amikor a közeg ugyan nem homogén, de a szokás eddig nem hozta felszínre a különbséget, mint amilyen például a sorozás utáni vigasság, ám valamiért a külső résztvevők vagy az érintettek mégis ekként tekintenek rá. Végül megemlíthető, hogy alkalomadtán egy már korábban is különbséget megjelenítő, de eddig nem etnikaiként látott szokás átértelmezésére is sor kerülhet ily módon.

Politizált etnicitás

Az eddig taglalt ritualizált etnicitásfelmutatás mellett még egy újnak tekinthető és a mindennapi etnicitás fogalmához is kapcsolódó eseményfajta alakult ki, és tett szert egyre nagyobb jelentőségre a két világháború közti Romániában és részben Csehszlovákiában is: a politikai kampány és annak elemeként a politikai gyűlés. A két országban azonban egészen más okok vezettek el ehhez.

Romániában főként a választók iskolázatlansága, a pártok elitpárt jellege és ehhez kapcsolódóan a politikai kultúra gyakorolt hatást a pártok magatartására is. Jellemző módon a parlamenti választások – általános férfiválasztójog mellett – nem a későbbi kormányalakításról döntöttek, hanem a király által kinevezett kormány számára biztosították a szükséges parlamenti többséget.[170] A pártok mállékonyságának, a választók alacsony tudatosságának, továbbá a valós népszerűség és kormányra kerülés lehetősége közötti meglehetősen gyenge kapcsolatnak két következménynye volt. A pártok potenciális támogatóikat elsősorban az identitáspolitika segítségével próbálták megszólítani, mozgósítani és megtartani, ahhoz pedig, hogy kormányra kerüljenek, a választási kampányokon kívül kellett megmutatniuk, hogy komoly támogatottsággal rendelkeznek. Mindkét célt folyamatos mozgósító akciókkal lehetett a legkönnyebben elérni, amit a pártok hamar meg is tanultak. Lényegében az 1922-es királykoronázástól fogva szinte évente szerveztek mozgósító kampányokat, és az egyik párt ilyen akcióját azonnal követte ellenfeleinek hasonló fellépése, többnyire ugyanazokon a helyeken.[171]

Csehszlovákiában ezzel szemben nem a választók gyenge pártkötődése jelentette a politikai rítusok mindennapossá válásának alapját, éppen ellenkezőleg, a pártok minden korábbinál erősebb társadalmi beágyazottsága tette ezeket az alkalmakat elkerülhetetlenné. Ez részben a Monarchia korabeli cseh politika öröksége volt, amikor a pártok a nemzeti küzdelem jegyében az élet egyre szélesebb területén intézményesítették a nemzetiség szerinti megoszlást és vele a pártok jelenlétét is.[172] Itt a dualizmus kori magyarországi pártok közül is azok maradtak azonban talpon, jelesül a Katolikus Néppártból kinőtt keresztényszocialisták és a szociáldemokraták, amelyek társadalomszervező igénnyel is felléptek. A hozzájuk csatlakozó kisgazdák pedig ugyancsak a gazdaszervezetekre építették infrastruktúrájukat. Mindenesetre a csehszlovákiai pártok a közigazgatás legalsó szintjéig és az élet minden területén kialakították saját szervezeteiket, és magát az államszervezetet

[170] Maner 1997, 44–73., 267.

[171] Egry Gábor 2012b, 202–204., 221–224.; Buruiana 2007; Maner 1997, 181–184., 213–216.; Ciuperca 1992.

[172] Judson 2006, 219–258.; Zahra 2008, 79–105.

is felosztották egymás között. Az ország egész működésének egyik fő elve volt a pártelvűség, az egyes pártok pedig egyfajta hűbérként kezelték a minisztériumaikhoz tartozó szerveket is.[173]

A kisebbségi önazonosítás egyik lehetősége volt tehát a részvétel egy pártrendezvényen, ami így az etnicitás ritualizált megjelenítését is jelentette. Ez azonban nemcsak a kisebbségiekre volt igaz, hanem többségiekre is. Csehszlovákiában Hlinka Szlovák Néppártja az általuk propagált szlovák nacionalizmust azonosította pártjuk támogatásával, míg Romániában az erdélyi Román Nemzeti Párt, majd a Nemzeti Parasztpárt erdélyi szárnya regionalista diskurzusának etnicitást hordozó elemei tették a gyűléseket annak felmutatásává. Mint láttuk, a Szlovák Néppárt esetében a párttagsággal megnyilvánuló szlovák identitás akár minden más etnikai jegy hiányát is felülírhatta.[174] A párt repertoárjában egyébként elsősorban a közel- és régmúlt történeti referenciái szerepeltek, gyűléseik is részben ezt jelenítették meg. A néppárt esetében a legfontosabb a régi, magyarok előtti „szlovák" múlt hangsúlyozása volt, például Pribina nyitrai szláv fejedelem emlékének ünneplése,[175] továbbá a dualizmus kori szlovák nemzeti mozgalom és annak intézményei, mint a Matica Slovenská,[176] és persze elengedhetetlen volt Hlinka ünneplése is.[177]

Persze nem maradt el Hlinka ellenfelei részéről az ellenkultusz és az alternatív, Hlinka szerepét érvénytelenítő kultuszok építése sem. Érdekes eleme a Hlinka-ellenkultusznak a Seton-Watson-kultusz lehetősége. A Masarykot és Benešt támogató Seton-Watson személye a cseh államalapítók figuráját emelte ki, így alkalmas volt Hlinka háttérbe szorítására is. Ez biztosan szerepelt a Rózsahegyen 1937. október 28-án, tehát a köztársaság alapítása ünnepén felállított Seton-Watson-alakot is tartalmazó, a 3. fejezetben már említett emlékmű indokai között is, másképp nem a Hlinka személye (aki itt volt plébános) miatt is jelképes értékű települést választották volna ki annak helyszínéül. Ezt a szlovák néppárti politikusok is értették, és nem sokkal később, immár az autonóm Szlovákia kormányának nevében el is távolították a szobrot.[178]

Tanulságos, ahogy Csehszlovákiában a történeti metaforákat és identitás-diskurzusokat átszövő auto- és heterosztereotípiákat a rituálék során alkalmazták, és nemcsak szóban, hanem képi megjelenítés segítségével is, gyakran éppen a politkai ellenfél mítoszait felhasználva ellene. A *Propagačná Kancelária*, a teljhatalmú szlovákiai minisztérium propagandaszekciója 1922-ben kampányt szervezett autonomista politikusok, mindenekelőtt Hlinka ellen, a magyar revizionizmus és a szlovák néppárt követelései közötti szoros kapcsolatot sugallva. Képeslapokat adtak ki, ezeken a csernovai templom és a hozzá vezető ösvény volt látható. Az úton sorban állnak az 1907-es sortűz áldozatainak koporsói, rajtuk Hlinka lépked egy magyar nemzeti viseletben álló ember felé, aki azt mondja: „Éljen barátom, Hlinka! Utad Csernovától hozzánk hullákkal van beültetve... Nem sajnálod a szlovák vért. Majd minden cseppjével »igazolod«, hogy a miénk vagy s miénk maradsz".[179]

[173] Simon Attila 2010, 35., 39.; Hanula 2013.

[174] Mannová 2000, 93–94.

[175] Darvas János 1939, 57–58. 1933-ban az állami ünnepen a tömeg kikényszerítette, hogy Hlinka beszédet mondhasson.

[176] A szlovenszkói Matica ünnepségek. *Lidové Noviny*, 1935. július 4. A cikk szerint a Matica Slovenská betiltásának 60. évfordulója alkalmából megtartott ünnepségek ettől kezdve évente ismétlődnek. A „felszabadult Szlovenszkó" hangját fejezik ki a korábbi magyar elnyomással szemben. Pénzt gyűjtenek egy Stúr-sajtóalapnak is a szlovák irodalmi nyelv kialakításának 100. évfordulójára.

[177] 1919. október 12. *Slovák*, 1934. október 12.

[178] Lipták 2011, 62.

[179] MNL OL K64 13. cs. 7/b tétel, Pozsony, 1922. augusztus 12. 222res/pol1922.

Egry Gábor 10 28.indd 412 2015. 10. 28. 16:04:17

1938-ban, pünkösdkor és a pittsburghi szerződés húszéves évfordulója alkalmából mind Hlinka pártja, mind a csehszlovakisták tízezres gyűlést tartottak. Az utóbbiak rendezvényén élőképeket mutattak be, ezek lényege a sztereotip szlovák múlt felidézése, a magyar elnyomás megjelenítése volt. Csendőregyenruhások hajtották a szlovákokat, egy szekéren rabot korbácsoltak, akit felesége és gyerekei sírva néztek – egyértelműen az egykori magyar uralommal társított elnyomásra utalva.[180] Ezzel az identitáspolitikai diskurzus fontos elemeit használták fel, részben a Néppártnak a szlovákok kizárólagos képviseletére bejelentett igényét érvénytelenítendő a stigmaátvitelt is alkalmazva, hiszen a Néppárt az elnyomóként megjelenített kisebbségi magyar pártokkal közösen lépett fel Szlovenszkó autonómiájáért. A szlovák etnicitás ugyan ebben az esetben is a magyarral kölcsönhatásban alakul ki, és továbbra is tulajdonképpen a másikhoz való viszony határozza meg, csakhogy így azok válnak a (cseh)szlovák etnicitás felmutatóivá, akik továbbra is szemben állnak ezzel az 'ők'-csoporttal, és nem azok, akik a politikai vádak szerint éppen lepaktálnak velük Csehszlovákia ellenében, szlovák autonómiát követelve.

Az identitáspolitikai diskurzus fontos elemeit jelenítették meg és adták elő a romániai politikai rituálék, az évről évre ismétlődő kampányok is. A rituálé elég egyszerű volt, a helyben megszervezett nagygyűlések szónokai lehetőleg helyi kötődésű, de országos jelentőségű politikusok voltak, akik ebben az esetben is a pártokhoz köthető, meglehetősen különböző identitáspolitikai diskurzusokból merítettek. A kampányokat általában megpróbálták úgy felépíteni, hogy azok egy szimbolikus jelentőségű helyszínen sorra kerülő hatalmas manifesztációt vezessenek fel, ez a Román Nemzeti Párt, majd a Nemzeti Parasztpárt esetében a húszas évek végig Gyulafehérvár volt, 1918. december 1. mítoszát építve,[181] a harmincas években aztán már Bukarest, ahol a vetélkedő pártok egymásra szervezett nagygyűlésekkel próbálták megmutatni erejüket a kormányalakításról döntő királynak.

A Nemzeti Parasztpárt kampányait – 1928-ban a második gyulafehérvári gyűlés felvezetését, 1935-ben egy valódi puccskísérletet – a sajátos erdélyi regionális román identitás-diskurzus határozta meg. Minden alkalommal szóba kerültek az erdélyi gyökerek, a regáti oligarchia bűnei és idegensége, az erdélyiek demokratikus, társadalmi egységet létrehozó igazi román volta. Mindezt a már bemutatott saját erdélyi román történeti referenciák támasztották alá. Az 1935-ös kampány lefolyása – ekkor azt tervezték, hogy a megyei gyűlések sorozatán feltüzelt híveket Bukarestbe szállítják, és a százezres tömeg jelenlétével kényszerítik az uralkodót a kormány elbocsátására[182] – azt is megmutatja, hogy a helyi eseményeket is ennek megfelelően alakították, azzal a kiegészítéssel, hogy mindenhol megkísérelték az erdélyi románok autentikus románságát egyúttal az adott kisebb régió románságával is azonosítani (Biharban a bihariakkal, Fogaras környékén a fogarasiakkal, Máramarosban a máramarosiakkal). Ez azt jelentette, hogy helyi történeti referenciákat sorakoztattak fel annak igazolására, hogy az adott régió románjai mindig is részesei voltak a nagy román küzdelmeknek, és jelentős személyiségeik helyet kaptak a közösségi emlékezetben

[180] Petravich György konzul jelentése, 1938. június 14.; In: Seges–Herter–Bystricky (eds), 2012, 62. dokumentum, 223–226.

[181] Egry Gábor 2012e; Bucur 2001; Buriana 2007.

[182] A belső megbeszéléseken állítólag forradalommal is fenyegetőztek, és világossá tették, hogy készek akár erővel is eltávolítani a liberálisokat a hatalomból. ANSJ MS Direcţia Regională a MAI MAM, inventar 1235, dosar 2979. 15. f. A helyzetet csak fokozta, hogy Octavian Goga és A. C. Cuza kicsi, de radikális jobboldali, antiszemita pártja, a PNC (*Partidul National Crestin* – Nemzeti Keresztény Párt) is ugyanerre a napra szervezett hasonló megmozdulást.

Egry Gábor 10 28.indd 413 2015. 10. 28. 16:04:17

is.[183] A beszédek felépítése és a közös hivatkozási alap azt is sejteti, hogy valamiféle egységes vázlat is rendelkezésére állhatott a szónokoknak.

Ezzel együtt a politikai gyűlések és kampányok inkább az alkalmi rituálék és a mindennapok részévé lett aktusok határvonalán helyezkedtek el. A tömegesedő politika eleve átalakította a politika úri huncutságként való felfogását, a demokratikus hivatkozások pedig szinte elvárássá tették mindenki részvételét. A pártok állandó jelenléte a csehszlovákiai önkormányzatokban, de a romániai helyi világban is, továbbá az ismétlődő mozgósítások mindenképpen csökkentették az egyébként továbbra is rituális és alapvetően önfelmutató gyakorlatok kivételességének, egyediségének érzetét. Ezt csak felerősítették az olyan események, mint a különböző pártszervezetek új tagjainak eskütétele, felvonulása, így az az eseménysor is, ami a korábban már ismertetett topánfalvi verekedés kirobbanásához is vezetett. Ráadásul Romániában a nagyrészt alig iskolázott, gyakran írástudatlan közegben olvasás helyett nyilvánvalóan ez lehetett az identitáspolitikai diskurzus működtetésének is az egyik fontos és hatékony eszköze. Éppen ez a kettősség tette egyúttal egyre inkább a már adott vagy éppen formálódó etnicitások felmutatásának is egyik lehetséges színterévé és eszközévé a politikai gyűléseket a mindennapokban is anélkül, hogy a választási részvétel aktusa ezzel elvesztette volna részben ünnepélyes jellegét. Ugyanakkor az utóbbihoz sokszor kötődő erőszak, szavazatvásárlás, esetleges leitatás a politika profán és mindennapi jellegét is kiemelte. Legalább ilyen fontos az, hogy a politika ezen a módon térben sokkal közelebb került az emberekhez, a kampányok gyakori ismétlődése pedig időben is ezt eredményezte, vagyis óhatatlanul is a mindennapok felé terelte a politikai gyakorlatot is.

Különösen érdekesek ebből a szempontból azok az esetek, amikor a magán- és a közszféra határa olyan mértékben és módon válik átjárhatóvá, hogy a szokásos polgári gyakorlat(ok)ból válik politikai rítus és egyúttal az etnicitás felmutatása is. Ehhez persze az is szükséges volt, hogy az adott esemény már szándéka szerint is valamilyen különbséget jelenítsen meg, és lehetőleg eleve politikai demonstrációnak szánják. Persze visszafogottabb gesztusokat is lehetett így értelmezni, mint azt Okánik kanonok, pozsonyi polgármester már említett esete (7. fejezet) is mutatja.[184] A magyar konzul több ízben is beszámolt arról, hogy a kanonok főként szűk körben, de esetenként az utcán is magyarul beszélgetett vele, sőt zárt körben alkalmanként még „adta a magyart" is. Ez azonban, éppen a nyilvános és a magánszféra szándékolt elválasztása miatt, nem az etnicitás felmutatása volt – sőt igyekezett azt láthatatlanná tenni –, hanem a közös társadalmi helyzetre utalt a közös társasági kultúra hangsúlyozásával, főleg azért a magánszférában, mert nyilvánosan ugyanezt a gyakorlatot mások már kifejezetten a magyar etnicitással azonosították volna.

Romániában ezzel szemben a közös erdélyi középosztályi kultúra éppen arra teremtett lehetőséget, hogy az etnicitást – nemritkán kifejezetten politikai tartalommal összekapcsolva – akár újra is értelmezzék. A magán- és közszféra, a nyilvános és privát közötti választóvonal ilyen felszámolása és ezzel az etnicitás újradefiniálása megfigyelhető volt Asztalos Miklós 1936. júliusi kolozsvári tartózkodása alkalmával is. A székelyudvarhelyi származású, Budapesten élő történészt a Sziguranca már régebb óta veszélyes irredentaként tartotta számon. Erről a látogatásáról írva is megjegyezték, hogy a „Teleki Pál vezette irredenta Erdélyi Férfiak Egyesületének tagja", és ez az emigráns

[183] ANIC DGP dosar 104/1935. Oradea 11–19. f., Făgăraş, 20–26., Timişorara 33–34., Dej, 36–42., Sighetul Marmatiei 65–70.

[184] Bartók pozsonyi konzul jelentése, Pozsony, 1927. szeptember 17. K64 21. cs. 7. t. 440. res. Pol/1927.

Egry Gábor 10 28.indd 414 2015. 10. 28. 16:04:17

szervezet revíziós propagandával foglalkozik.[185] Ugyanakkor Asztalost a rendőrségi információk szerint Aurel Socol ügyvéd, Maniu híve látta vendégül, aki még díszvacsorát is adott a tiszteletére. A látogatás politikai „jelentőségét" a hatóságok szemében fokozta, hogy Asztalos kapcsolatot ápolt Roska Mártonnal, az egyetem régészével, akit éppen ekkor helyeztek vád alá irredenta propaganda miatt.[186] Kapcsolatát Asztalossal és rajta keresztül az Erdélyi Férfiak Egyesületével újabb bizonyítéknak értékelte a jelentés. Ennek tükrében persze azt a következtetést is le kellett (volna) vonnia a jelentés olvasójának, hogy a Nemzeti Parasztpárt kolozsvári vezetője, Maniu híve, Socol, inkább magyar, mint román. Ha azonban Socol díszvacsoráját az ő nézőpontjából értelmezzük, akkor sokkal inkább az történt, hogy a közös középosztályi kultúra felhasználásával a román etnicitást értelmezték újra a regionalista felfogásnak megfelelően. Asztalos a budapesti úriember, akit a magyarul is kiválóan tudó, jómódú Socol vendégül lát. A díszvacsora a magánszférában végbement, de egyértelműen demonstratív esemény, ami ebben az esetben a résztvevők egyenlőségét, azonos társadalmi helyzetüket juttatta kifejezésre. Egyértelmű a különbség kifejezésre juttatásának szándéka azok felé, akik kimaradtak az eseményből, és az ebben a világban idegenként mozgók felé is.[187]

A politikai rítusok mellett még egy olyan fejleményt kell említeni, ami alkalmanként az etnicitás felmutatását is lehetővé tette, és a korszakban, elsősorban Romániában, bizonyos értelemben ritualizálódott és ugyancsak mindennapibbá vált: ez az erőszak terjedése. A politikai erőszak a dualizmus korában sem volt ismeretlen, a már említett csernovai sortűz, az élesdi sortűz vagy a fogarasi választások alkalmával bekövetkezett halálos incidens 1910-ben jelezték, hogy alkalomadtán a demonstrációk és a választás is véres erőszakba torkollhat. Mégis ezek egyértelműen kivételt jelentettek, még ha a választók ittas összetűzései máskor sem feltétlenül maradtak el. 1918 azonban fordulatot hozott, hiszen a forradalom nagyon sokszor járt együtt az erőszak valamilyen formájával, és ez a tapasztalat Romániában legalábbis meghatározónak bizonyult a későbbiekre nézve is.[188] Olyannyira maradandó hatást keltett, hogy az 1918-as forradalom cselekvési módja és mintái hivatkozási alapként szolgáltak még egy évtized múltán is, amikor a második gyulafehérvári gyűlés után több községben lázadásra került sor.[189]

Csehszlovákia sem volt mentes mindettől. Hlinka egy 1922. augusztusi selmecbányai beszédéről a legionáriusok informátorai azt közölték a teljhatalmú szlovák minisztériummal, hogy a „beszéd forradalomra tüzelte a népet", és a rendezvényt biztosító legionáriusokat a tömeg meg is támadta. A hév olyannyira elragadta a szlovák hallgatóságot, hogy a helyi rendőrök is a légiósokat ütötték-verték.[190] Mindez a már említett 1928-as lázongásokkal és a Romániában nem ritka

[185] ANIC DGP dosar 122/1922, 46. f.

[186] Roska az ebben az évben Asztalos szerkesztésében megjelent, *A történeti Erdély* című munka régészeti, ős- és korai történeti fejezeteit írta, pere is ezért kezdődött. Lásd Asztalos Miklós (szerk.) 1936.; ANIC DGP dosar 49/1921 vol. I. 224. f.

[187] Socol „magyarón" voltát mutatja az is, hogy fiát, ifj. Aurel Socolt, aki 1940-ben Kolozsváron maradt, 1944-ben Győrbe internálták Apor Vilmos püspökhöz Emil Hațieganuval együtt. A kolozsvári magyarokhoz fűződő szoros kapcsolataira utal beceneve is: Socol Bubi. Lásd Tibor Szabó Zoltán 2006, http://www.epa.hu/00900/00939/00072/text.htm#3 (letöltve 2014. április 7.).

[188] Egry Gábor 2010c; Szász Zoltán 1972, 314–320.; Iancu 1995.

[189] Egry Gábor 2012b, 220–221.; Uő 2012e, 104–105.

[190] Uo.; ill. MNL OL K64 13. cs. 7/b t. 233/res.pol/1922, Pozsony, 1922. augusztus 10.

legkülönfélébb falusi vagy falvak közötti összecsapásokkal együtt jól jellemzi az erőszak elfogadottságát.

A klasszikus ételemben vett etnikai összecsapások azonban meglehetősen ritkák voltak, és igazából nem is tartoztak a mindennapok performatív aktusai közé. Sokkal inkább idetartozott a korabeli megítélés szerint a romániai egyetemisták hamar kibontakozó antiszemita, majd később minden kisebbségre kiterjedő erőszakos fellépése. Az ebből a világból érkező új generáció nem véletlenül talál magának helyet a Vasgárdában, vagy a csak nem sokkal kevésbé erőszakpárti LANC keretei között. Ez utóbbinak már kezdettől fogva tagja volt Zelea Codreanu is.[191] A húszas évektől kezdve a román diákszervezetek találkozói és rendezvényei egyre inkább egyet jelentettek az erőszakkal, vagy legalábbis a fizikai erő demonstrációjával. A rendőrség nem feltétlenül csak tehetetlen volt velük szemben, tagjai olykor egyenesen rokonszenveztek azokkal, akik megtámadták a kisebbségiek személyét és javait.[192] A nagyobb zavargások, pogrom jellegű események (például 1927-ben Nagyváradon,[193] Iași-ban; 1933-ban Kolozsvár környékén) nyilvánvalóan hozzájárultak ahhoz, hogy a diákságot általában erőszakosnak tekintsék. Ez azonban azt is jelentette, hogy nem az számított rendkívülinek, ha zavargások vagy legalább erőszakos események történtek ott, ahol a diákok megjelentek, hanem az ellenkezője. Jól jelzi ezt a temesvári rendőrség detektívjének 1933. január 11-i keltezésű rövid feljegyzése. A városban decemberben még kisebb rombolással járó diáktüntetés zajlott, a résztvevők a színháznál is követelték, hogy annak műsorában sokkal nagyobb teret kapjanak a románok. Az egy hónappal későbbi feljegyzés arról szól, hogy a diákok hangulata éppen rendkívül békés, és ezt azzal igazolta, hogy a diákok nem vettek részt a színház előtt megtartott, a zsidó és magyar darabok elleni tüntetéseken sem.[194]

Ennek tükrében az sem meglepő, hogy a diákok érkezése, főként persze az országos diákkongresszusok alkalmával, a helybeliek számára leginkább a bekövetkező erőszakot jelentette. Amennyiben kisebbségiek voltak, arra számítottak, hogy hamarosan a diákok tombolásának áldozatai lesznek, védelmet pedig nem nagyon reméltek sehonnan. A diákok mindenhol, ahol megjelentek, az erőszak lehetőségét jelképezték, pontosabban az etnikai alapú erőszakot, már feltűnésük is elég volt az etnicitás megtörténtéhez, hiszen a kisebbségiek ilyenkor gyakran óvakodtak a nyilvános megjelenéstől is. Annál nagyobb volt néha a magyarok meglepetése, amikor az idegen, barbár hordának látott diákok civilizált módon viselkedtek.

Marosvásárhelyen 1936 áprilisában tartottak diákkongresszust, a város pedig, egy szemtanú beszámolója szerint,[195] erőszakra készült, ennek megfelelő óvintézkedésekkel. (Például látható helyre csak román újságokat tettek.) A diákok a beszámoló szerint tartottak is egy kis tüntetést, elégettek néhány könyvet, félreverték a harangokat, babrálták a városháza órajátékát, de utána mindenért fizettek, mindenhol kulturáltan viselkedtek. Sőt a levél magyar íróját, aki közismert volt zongorakísérőként is, felkérték, hogy ugorjon be a kongresszus kultúrestjén kísérni egy énekest. A kultúrműsorban szerepelt mellette még a helyi zeneiskola is, szintén számos kisebbségi

[191] Livezeanu 1995, 211–296.; A Vasgárda erőszakkultuszára lásd Sandulescu 2005.

[192] ANIC Min. Just. Directia Judiciară, Moldova si Țară Românească inventar 1116, dosar 95/1923, 190. f.

[193] Kulcsár Beáta 2012; Rigó Máté 2012.

[194] ANSJ TM fond 160, inventar 1196, Chestura Poliției Municipiului Timișoara, dosar 2/1932-1942, 8. f., 6. f.

[195] Ifj. Lányi Oszkár levele ismeretlenhez (valószínűleg Révész Ernőnéhez). Marosvásárhely, 1936. április 7. ANSJ MS fond Prov. Pers. Fam. Lányi Oszkár iun. Inventar 104, dosar 128. 85–88. f.

előadóval. A meglepettség azt is mutatja, hogy sokak szemében, ha nem is elfogadható, de megváltoztathatatlan természetes állapotot jelentett az, ahogy a hasonló eseményeken részt vevő diákok a kisebbségiek elleni agresszióval juttatták kifejezésre román etnicitásukat. Ez elől menekülés sem nagyon kínálkozott, hiszen az ilyen helyzetek jellemzője az is, hogy a megjelölt áldozatok az erőszak célpontjaként „kapják meg" etnicitásukat, és nem térhetnek ki előle.

Fellobogózott mindennapok

Voltak emellett olyan, az etnicitás felmutatását szolgáló rituálék, amelyek nem csupán egy-egy ünnepi alkalom teljes rituális repertoárján belül játszottak fontos és egyre inkább mindennapivá alakuló szerepet, hanem egyes elemeikben is. Az ünnepek kapcsán két dolog keltett folyamatosan figyelmet mind Csehszlovákiában, mind Romániában: a magyar himnusz éneklése és a zászlóhasználat.

Ami a Himnusz éneklését illeti, ennek hivatalos megítélésben nem volt különbség a két ország között, azt irredenta demonstrációként mindkettő tiltotta, és elviekben hivatalos szabálysértési vagy büntetőeljárással torolta meg. A sajtó számos ilyen esetről számolt be, és a Himnusz nyilvános előadásához kapcsolódó félelmek is (lásd alább Ioan Olteanu esetét) arra utalnak, hogy a tiltás és a megtorlás esetei közismertek voltak. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy az egyébként az egyéni Himnusz-értelmezéssel jórészt megegyező hivatalos definíció minden ilyen helyzetben meghatározta az aktus etnikus jellegét. Ugyanakkor éppen ezért figyelemre méltók azok az esetek, amelyek során a Himnuszt mégis úgy énekelhették el, hogy végül nem következett be hivatalos eljárás, vagy esetleg az felmentéssel zárult, mint Ranek János és társai fentebb már ismertetett kocsmai verekedése kapcsán.[196] Ilyenkor esetleg az is kiderült, hogy a Himnusz eléneklése nem is a magyar önazonosítást szolgálta.

Mindez azonban főként Romániára vonatkozik, ahol, mint Ranek és társai esetéből láthattuk, az eljárás tárgyának és a cselekmény körülményeinek megfelelően lehetőség volt arra is, hogy a Himnusz éneklését ne a román nemzetet ért sérelemként értelmezzék. Nehéz megmondani, hogy ez a bírói hozzáállás milyen mértékben támaszkodott valamiféle etnikai közömbösségre, de nem kizárt, hogy legalább részben erről volt szó. Vagyis annak ellenére, hogy a Himnusz éneklése ügyében rendszeresen születtek feljelentések és indultak eljárások, nem feltétlenül beszélhetünk arról, hogy egy-egy eset széles körű felháborodást okozott volna. Elvégre egy feljelentéshez elég volt akár egyetlen, magát sértettnek érző személy is. Az is feltűnő, hogy a már említett rendőrségi és csendőrségi kimutatások a különböző bűnesetekről ilyen jellegű eseteket sem tartalmaznak nagy számban, de persze ezzel kapcsolatban elképzelhető, hogy a tiltás volt hatékony, és ezért nem került sor rájuk.

Mindenesetre a közömbösség valóban kitapintható, legalább olyan helyzetben, amelyben az érintettek számára egészen más fontossági sorrend érvényesült. A lugosi katonai kórházban 1942 márciusában egy nyomozó csendőrtiszt meglepve hallotta a kórtermekben a magyar rádióadást és benne a Himnuszt.[197] Még ha valóban az ugyanott működő polgári kórház Caritas nővérei közül hallgatta valaki az adást, akkor is feltűnő, hogy csak a kívülről érkező és az irredentára kiélezett

[196] ANDJ Covasna, fond 47. dosar 56. 5–6. f

[197] ANSJ TM fond 223, Prefectură Județului Severin, inventar 1347, dosar 19/1941, 11. f.

Egry Gábor 10 28.indd 417 2015. 10. 28. 16:04:17

fülű csendőrt zavarta az eset, a sebesülteket nem. Ebben a helyzetben tehát az etnicitás szándékolt felmutatása „hatástalan" maradt, és ez magát a Himnuszhoz kötődő etnicitást is meg nem történtté tette. Vagy kicsit másképp megfogalmazva: a Himnusz hatására nem a rádióadó működtetőinek, vagy a nővér magyar, hanem a csendőrtiszt román etnicitása „történt meg", hiszen az annak révén láthatóvá tehető különbség akkor és ott egyedül az ő számára kapott jelentőséget.

Máskor viszont a Himnusz a magyar etnicitás elfogadásának eszköze is lehetett (volna?). A kézdivásárhelyi Centrál étteremben 1930. január 31-én az OMP helyi elnöke, alelnöke, ellenőre, egy bírósági tisztviselő, egy bankigazgató és egy kereskedő együtt mulatozott Ioan Olteanuval, a fiúgimnázium igazgatójával és Valeriu Fenechiuval, az ideiglenes polgármesterrel. Olteanu arra kérte az étterem zenekarának vezetőjét, hogy játssza el a magyar és a román himnuszt. Amikor az visszautasította ezt – noha Olteanu minden felelősséget magára vállalt –, az igazgató felpofozta.[198]

A Himnusz szerepét az etnicitás megjelenítésében itt minden résztvevő elfogadta, előadása nem a határok és a különbségek eltüntetését, hanem átértelmezésüket jelenthette volna. Ugyanakkor – erről a későbbiekben részletesebben is szó lesz – figyelemre méltó, hogy mindez ismét csak egy olyan középosztályi közegben történt, amelyben a Himnusz eléneklésének az ünnepélyes felől a profánabb és mindennapibb gyakorlat felé mutató hagyományai voltak, és ezeket ismerhették az ebbe a világba bejáratos erdélyi románok is.

Himnuszéneklés és középosztályi kultúra összefüggését sejteti a csehszlovák rendőrségnek az a megállapítása is, hogy a harmincas években a Himnusz éneklése nemcsak a magyarok államhűségének erősödése miatt lett ritkább, hanem azért is, mert a Himnuszt, illetve az azt helyettesítő Kossuth-nótát játszó cigányzenekarok helyét átvették a jazz-zenekarok.[199] A cigánybanda és a Himnusz eljátszása közötti szoros kapcsolat is mutatja, hogy a dal minden szimbolikus jelentősége mellett már 1918 előtt is kikerült a kizárólagosan ünnepélyes szférából, és része volt egy profánabb világnak is, akár a szórakozásnak is. Ebben nyilván szerepet játszott az is, hogy a cigányzenekarok éppúgy húzták a kortesgyűléseken, mint egy falusi ünnepségen vagy bálon.

Ugyanakkor arra is van példa, hogy a Himnusz eléneklése szándékoltan a magyar etnicitás demonstratív felmutatását szolgálta a nem magyarok felé, akár az etnikai hierarchia megjelenítése révén is. Ezzel kapcsolatban megint csak azok az esetek érdekesek, melyek során kiderült, hogy a résztvevők valamelyike nem ismeri a helyi szokásokat, vagy olyan helyzetet próbál teremteni, ami a helyiek számára szokatlan vagy ismeretlen. A budapesti Werbőczy Reálgimnázium cserkészcsapata Várgedén 1939 júniusában a mise végén elénekeltette a megjelentekkel a Himnuszt. Közben sok szlovák távozott a templomból, ők a templom kapuja előtt beszélgettek. A cserkészek viszont feljelentették őket – akik ráadásul telepesek voltak –, mert nem adták meg a Himnusznak járó tiszteletet. Különösen sérelmezték, hogy fedett fővel és zsebre dugott kézzel beszélgettek.

Az eset számunkra nem a büntetőügy, hanem sokkal inkább az etnicitás megjelenítése és ennek fogadtatása szempontjából érdekes.[200] A Himnusz nem része a katolikus miserendnek, eléneklése a közösségen kívülről érkezők részéről a mise végét jelezhette. A szlovák hívek ennek megfelelően cselekedtek. Az világos, hogy nem érezték magukat a bent zajló események részesének, de hogy ez a kívülállás mennyiben lehetett sértő a falu magyar lakói számára, az felettébb

[198] ANSJ MS Dir. Reg. MAI MAM, inventar 1235, dosar 2899, 23. f.

[199] Mannová 2000, 98.

[200] MNL OL K28 31. cs. 73. t. 1940-G-17511 4–5. f.

Egry Gábor 10 28.indd 418 2015. 10. 28. 16:04:17

kérdéses. A Himnusz eléneklését a kívülről érkezett, budapesti cserkészek találták ki, bizonyos értelemben az ő etnicitásuk felmutatását szolgálta. A feljelentést is ők tették, nem a falusiak – noha egyébként a helybeli szlovákok telepesek voltak, egy olyan csoport tagjai, akiket nem mindig övezett magyar részről tisztelet. Igen valószínű, hogy a magyar etnicitás ezzel olyan helyen és módon manifesztálódott, ahol és ahogy nem volt szokás, mivel azonban a kezdeményezők csak átutazók voltak, nyilván a helyiek ennek megfelelően viszonyultak az eseményhez. Számukra a szlovákok látványos kivonulása nem a lojalitás hiányát, hanem ellenkezőleg, az etnicitás elfogadását is jelenthette, helyét pedig nyilvánvalóan a magánszféra határán, de mindenképp a közös vallási, egyházi szférán kívül jelölte ki.

A zászlók kifüggesztését ünnepek és fontos személyek látogatása alkalmából mindkét országban még a magyar jogszabályok szabályozták, meglehetősen szigorúan. Vagyis ünnepnapon a zászlózás kötelező volt, városban minden épületen és üzlet előtt, falvakban a legfontosabb középületeken és üzleteken, idegen államok lobogóinak használata pedig tilos. A zászlónak jó minőségű anyagból kellett készülnie és jó állapotban kellett tartani. Aki nem tűzi ki a zászlót, tartja jó állapotban a zászlót, nem birtokol zászlót, az előírt időpont után is kint tartja a zászlót, az ünnepnapokon kívül is kitűzi a zászlót, nem tiszteli a zászlót, az szabálysértésért megbüntetendő.[201]

A zászló tehát hivatalosan is a nemzeti érzés és hovatartozás megjelenítője volt, ennek megfelelően használata vagy nem használata az etnicitást is kifejezhette. Kézenfekvő volt tehát például az a Csehszlovákiában is elterjedt gyakorlat, hogy a kisebbségi magyarok az ünnepi zászlózást elhanyagolták, ezzel jelezve, hogy az adott rituálét nem érzik magukénak.[202] Másfelől viszont – legalábbis Romániában – olyan meglepő esetekre bukkanhatunk, amelyek azt sejtetik, hogy a zászlózási rendelkezések kapcsán is sokféle helyi gyakorlat alakulhatott ki, ami természetesen arra is lehetőséget adott, hogy a helyzetet nem ismerők a már többször látott módon „félreértsék", és az etnicitáshoz kössék a zászlózás elmaradását, noha a fennálló gyakorlat éppen azt jelezte, hogy az adott közösségen belül nem érvényesült ez az egyértelmű összekapcsolás.

Kifejezetten érdekes ebből a szempontból Abrudbánya, hiszen a Mócvidék központjában fekvő, jórészt románok lakta várost nehezen lehetett volna nemzetietlennek beállítani, különösen nem a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején. Mégis, a rendőrség két ügye arra enged következtetni, hogy a városban a zászlóhasználat bevett gyakorlata eltért az elvárásoktól, és így a hivatalosan meghatározott etnicitástól is. 1939-ben Miski László – a rendőrségi nyilvántartásban irredentaként szereplő kereskedő – nem lobogózta fel üzletét az új alkotmány ünnepén. Azt állította, hogy a zászló egy olyan helyiségben található, amit egy bérlője használ, és neki nincs oda bejárása. A kevéssé hihető történet a jelentést író rendőrt sem győzte meg, legalábbis felemlegette,

[201] ANSJ MS fond Prefectură Judeţului Mureş, inventar 460, dosar 28/1923, 1. f. A rendeletet nagyjából ennek megfelelően is alkalmazták, olykor még enyhébben is. Például a kézdivásárhelyi rendőrség 1924-ben súlyos, 2000 lei pénzbüntetést rótt ki négy helybélire, mert egy ünnepség alkalmával rossz állapotú zászlót tűztek ki. (A büntetés iróniája, hogy azt a magyar büntető törvénykönyv, az 1879. évi XL. törvény 78. paragrafusa alapján szabták ki.) A prefektusi hivatal, másodfokú hatóságként a büntetést 100 leire csökkentette, kifejtve, hogy egy belügyminiszteri rendelet értelmében magánszemélyek nem kötelezhetők zászlók kitűzésére nemzeti ünnepek alkalmával sem. Ha azonban nevezettek mégis a zászlók kihelyezése mellett döntöttek, akkor nem teljesen használt *(totul uzat)* állapotúakat kellett volna kitűzniük. ANSJ Covasna, fond 9. inventar 4. dosar 33. 59. contr., 60. contr., 81. contr., 82. contr. számú ügyiratok

[202] Mannová 2007a, 45–46.; Uő 2008, 194–198.

Egry Gábor 10 28.indd 419 2015. 10. 28. 16:04:17

hogy Miski más alkalommal is hasonló indokkal szokta megtagadni a zászló kitűzését.[203] Hogy ezt a láthatóan eléggé bejáratott gyakorlatot mégis miért tarthatta fenn hosszabb ideig, arra talán egy két évvel későbbi eset ad magyarázatot. 1941. május 10-én a helyi rendőrök feljelentést tettek többek között Vlad Florean csendőr (!) ellen is, aki nem tűzött ki zászlót az ünnep – a királyi család ünnepe – alkalmából. Florean néhány nappal később elmondta, hogy a városban az a szokás, hogy csak a főutak mentén kell a zászlót kitűzni, a mellékutcákban nem. Ő 15 éve él Abrudon, 12 éve ugyanazon a címen, és még soha nem rakott ki zászlót a házára.[204]

A két eset együtt persze nem feltétlenül az etnicitás hiányát jelzi, hiszen Miski vonakodása akár Románia szimbolikus elutasítását és így saját etnicitásának felmutatását is jelenthette, bár más források alapján az abrudi magyarok meglehetősen visszafogottak voltak az ilyen jellegű demonstrációkkal. Florean szabálysértése viszont – különösen mivel éppen neki kellett máshol betartatnia ezt a rendelkezést is – egyértelműen arra utal, hogy a zászlóhasználat és az etnicitás közötti kapcsolat Abrudon meglazult. Pontosabban a zászló sokkal inkább kollektív jelképként szolgált, az ország és vele a terület nemzeti jellegét jelenítette meg, és nem az egyéni azonosság felmutatására használták. Emellett persze a szimbolikus térfoglalás eszköze volt, de főként a szimbolikus jelentőségű helyeken, ami ott láthatóan a települési térszerkezet fontosabb részeit jelentette. Természetesen ebben szerepet játszhatott a zászlózás költségétől való szabadulás szándéka is, de akkor is elmondható, hogy akár kényelemből, akár anyagi okból történt, az etnicitás felmutatására vonatkozó hivatalos elvárásokat helyben különösebb lelkiismeret-furdalás nélkül írták felül. Ha pedig a szimbolikus tér birtokbavételeként tekintünk a zászlókra, akkor úgy is értelmezhető az abrudi helyzet, hogy a tér etncizálása itt kétfokozatú lehetett, a fontos helyszíneké egyértelmű elvárás volt, a másodrendűeké viszont nem. Az előbbiek viszont tekinthetők akár a közszféra leképezésének is, az utóbbiak pedig a magánszféráénak. Ez a helyzet pedig éppen a fordította a rituálék kapcsán megfigyelteknek, vagyis a magánszféra etnicizálásának és az etnicitást felmutató rituálék megjelenésének ebben a térben.

Bár nem volt túl gyakori, de Nagy-Romániában még az is előfordult, hogy a kisebbségiek számára megengedték zászlóik szabad használatát. Ez azonban nem elsősorban az etnicitáshoz fűződő viszonytól függött, hanem helyi és országos politikai alkuktól. Ennek megfelelően ezek az esetek sem maradtak említetlenül, szépen kiteljesítve a zászlóhasználat szerepét az etnicitás felmutatásában is. Hiszen a megfigyelők alapvetően nem a politikai egyezségek perspektívájából észlelték, vették tudomásul vagy utasították el ezeket az eseteket, hanem az etnicitás demonstratív kifejezésre juttatásának megengedhető voltáról alkotott véleményük tükrében. A leglátványosabb ilyen esetre 1926 májusában, Kézdivásárhelyen került sor. A megyében képviselőjelöltként indult az Averescu-kormány belügyminisztériumának kisebbségekért felelős államtitkára, Constantin Bucşan. A kormánynak a csucsai paktum révén szövetségese volt az Országos Magyar Párt is,[205] Bucşan kvázi közös jelöltként látogatott a megyébe. Éppen a paktum miatt vélte úgy a város polgármestere, Morvay András, hogy – úgymond a magyar–román testvériség jegyében – a román mellett magyar zászlókkal is végezzék el a zászlózást.[206] A nemrég érkezett, román (regáti)

[203] ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție Cluj, fond 209, inventar 399, dosar 29, 33. f.

[204] Uo. dosar 69, 4–6. f.

[205] Bárdi Nándor 2013.

[206] ANSJ MS Dir. Reg. MAI MAM, dosar 2898, 61–62. f.

Egry Gábor 10 28.indd 420 2015. 10. 28. 16:04:17

rendőrfőnök ugyan tiltakozott, és meg is kezdte a zászlók letépését, de az érkező államtitkár utasította, hogy engedélyezze a magyar zászló használatát is. Bár a rendőrtisztviselő később ismét leszedette a zászlókat, a megtorlás hiánya és a paktum elég volt ahhoz, hogy néhány nappal később, a május 25-i választáson hat környékbeli község lakói magyar lobogókkal és néhány megviselt román zászlóval vonuljanak a szavazásra. A rendőrség pedig eljárást kezdeményezzen emiatt, noha a gesztus a saját etnicitás kifejezésre juttatása mellett tulajdonképpen annak azonnali átértelmezéseként is értelmezhető. A román zászlók jelenléte állampolgári lojalitást is sugallhat, ami azonban óhatatlanul megváltoztatja mind a magyar, mind a román etnicitás tartalmát és jelentését. Az állam és a román etnicitás szoros kapcsolatát oldja, a magyar etnicitás és az állam között pedig kapcsolatot teremt, ami megkülönböztethetővé teszi azt más magyar etnicitásváltozatoktól is.

A lojalitás felvállalása – ami a zászlózás elfogadása révén Csehszlovákiában is bekövetkezett a húszas évek végétől kezdve – ily módon óhatatlanul is megváltoztatta az etnicitás értelmét, amit azonban az identitáspolitikai szereplők merev kategóriái végső soron egyik helyen sem tudtak kezelni. Pontosabban Romániában csak úgy, hogy ezt – hasonlóan a szlovák „magyarónok" létéhez – nem jelenítették meg a nyilvánosságban, mint azt a kisebbségi nyelvvizsgák esetében is láthattuk. Csehszlovákiában ellenben az aktivista identitáspolitika éppen ilyen magyarságeszmét képviselt, itt a problémát egyfelől a többi magyar szereplő részéről mutatkozó elutasítás jelentette, valamint az, hogy a többség részéről nemigen voltak Socoléhoz hasonló gesztusok, éppen a többségi nemzetek, főként a szlovákok esetében volt nehezen elfogadható a saját etnicitás bármiféle variációja. Talán ez a fajta elutasítás vezetett oda is, hogy, az egykori „magyarónokat" éppen a leginkább cseh- és magyarellenes, intranzigensen nacionalista szlovák asztaltársaságokban fogadták be, a nemzetileg közömbösekkel együtt.[207]

Nyelvében él?

Bár a nyelvhasználatról mint beszédmódról már esett szó a korábbiakban is, a mindennapi etnicitás önfelmutató vonatkozásának is megvan a maga nyelvi dimenziója. Ez mindenekelőtt a nyelvhasználat és nyelvi tájkép olyan elemeire vonatkozik, mint a nyelvhasználat közhivatalban, köztéren és a munkában, valamint a feliratok és a földrajzi nevek nyelve, illetve végső soron maguk a nevek is idetartoznak. A nyelvhasználat és a nyelvi tájkép elsősorban a jelölt és jelöletlen nyelv feszültsége révén válik önmagában is a felmutatás gesztusává, hiszen a jelöletlen – vagyis a domináns – nyelv használata többnyire észrevétlen marad (része a mindennapi etnicitás lappangó világának), a jelölt nyelvé azonban azonnal a különbség megjelenítője lesz, amely akár etnicitásként is értelmezhető. Mivel a nyelv jelöletlensége többnyire nemcsak a szigorúan vett magánszférára (elsősorban a család) vagy az egyébként nemzetinek látott intézményekre (templom, iskola, egyletek stb.) terjedhet ki, hanem szinte minden területre, ezért a nyelvhasználat ilyen funkciója a mindennapokban is tetten érhető, illetve maguk a mindennapi cselekedetek is ilyen jelleget ölthetnek, pusztán az interakció során használt nyelv miatt.

Ugyancsak a mindennapi etnicitás része lehet a látható nyelvi elemek nyelvének megválasztása, a vizuális nyelvi tájkép is. A mindennapiság ekkor részben abból ered, hogy ezek megszokottá, magától értetődővé válva ténylegesen lappangó etnicitást jelenthetnek, részben pedig abból, hogy

[207] Mannová 2007a, 45–46.; Uő 2009, 99.

Egry Gábor 10 28.indd 421 2015. 10. 28. 16:04:17

ezek legnagyobb része éppen a mindennapok során igazít el. Ennek megfelelően nem vagy nehezen kikerülhetők, és így óhatatlanul reagálni kell a jelenlétükre, ami a különöbség megjelenítésével akár annak felmutatásává is válhat banális, mindennapi helyzetekben is.

A dualizmus kori Magyarországon nem volt egységes a jelölt és jelöletlen nyelv. Egy-egy régió lakóinak nyelvi megoszlása, a nyelvi csoportok esetleges társadalmi hierarchiája, a hagyomány mind meghatározhatta, hogy melyik nyelv(ek) jelöletlenek és melyek jelöltek valamely vidéken, településen. Az egykori szabad királyi városok német, majd többnyelvűsége például helyenként teljesen megváltozott, és a magyar lett a jelöletlen nyelvvé a 19. század folyamán. Máshol, mint az erdélyi szászok városaiban, a német megőrizte ezt a szerepét, és a magyar, valamint a román jelölt nyelvek maradtak. Megint máshol – például Pozsonyban vagy Temesvárott – több nyelv is jelöletlennek számíthatott, amihez persze a többnyelvűségre is szükség volt.[208] Mindazonáltal – tekintettel a még 1910-ben is viszonylag alacsony többes nyelvtudásra, továbbá arra, hogy az iskolában elsajátított magyar nyelvtudás a nemzetiségek soraiban csak a fiatal korosztályokra volt jellemző – a legtöbb településen egy nyelv számított jelöletlennek.

Mindezt természetesen jelentős mértékben bonyolította, helyenként felbolygatta az állami nyelvpolitika, elsősorban a hivatalos nyelv használatának terjesztésére tett lépések.[209] Az 1868-as nemzetiségi törvény ezen a téren inkább megengedő rendelkezéseit részben a mindennapi alkalmazás, részben a törvényben nem szabályozott területekre kiterjedő új jogalkotás szűkítette. A legismertebbek természetesen az 1898-as helységnévtörvény, az anyakönyvezést szabályozó rendelkezések 1895-ből, a közoktatás nyelvi tájképének változása (már az 1879:XVII. törvénycikkel, ami előírta a magyar nyelv kötelező oktatását a népiskolákban, majd az 1883-as középiskolai törvénnyel, de elsősorban a Lex Apponyival, 1907-ben), a névmagyarosítási törekvések, és mindezt erőteljes politikai diskurzus is kísérte, ami egyre türelmetlenebbül kérte számon a nem magyar nyelvű polgárokon a magyar nyelv használatát.[210] Ennek végcélja az volt, hogy a hivatalos nyelvből minden területen jelöletlen nyelv legyen. Bár ez egyáltalán nem ment könnyen – hiszen a jelölt vagy jelöletlen jellege nem egy nyelv hivatalos státusától, hanem elsősorban a használat gyakoriságától függött az adott közegben –, az eszmét az utódállamok is magukévá tették, fordított irányban. Az állam immár az új hivatalos nyelv(ek) mellett lépett fel. Persze az uralomváltással bekövetkező változások – mindenekelőtt a migráció, hosszabb távon pedig a nem magyar nyelvű csoportok iskolázottságának javulása – nem jelentéktelen elmozdulást jelentettek a jelölt–jelöletlen helyzet társadalmi feltételeit illetően is.

Ezzel együtt Csehszlovákia és Románia között nem csekély különbség volt a hivatalos nyelvi rezsimet illetően. Amíg Csehszlovákiában a jogszabályok fő szabályként a kisebbség lakosságon belüli 20%-os arányához kötötték a nyelvhasználatot a hivatalos érintkezésben is, Romániában a kisebbségi szerződések általános megfogalmazását nem követte méltányos jogalkotás.[211] Ehelyett ágazati utasítások, rendeletek, speciális törvények írták elő a román egyre kiterjedtebb használatát,

[208] Pozsonyra lásd Horel 2011; Babejová 2003, 38–41., 85–90.

[209] Kamuszella 2012.; Karády Viktor 2009.; Maitz Péter 2009.

[210] A közbeszéd hatásának egészen kirívó példája Gámán Mihály kassai tanító, aki azért panaszkodott Apáthy István kolozsvári biológusprofesszornak, mert a német vezérkari haditérképeken német nyelven szerepel a magyarországi települések neve, ami szerinte a magyar törvényeket is sérti. Egry Gábor 2013c, 28.

[211] Csehszlovákiára lásd Horony Ákos–Orosz Örs–Szalay Zoltán 2012.; Rychlík 2009. Romániára: Nagy László 1944, 109–116.

Egry Gábor 10 28.indd 422 2015. 10. 28. 16:04:17

a közigazgatásban pedig a román nyelv volt az egyetlen, amit elismertek. Igaz, a csehszlovák politikusoktól sem állt távol némi trükközés, hiszen a nyelvhasználati jog biztosítása adott területen nem települési szintű lakosságarányhoz kötődött, hanem az ún. bírósági járáshoz. Ezek beosztása és átszervezése könnyen a kisebbségi lakosság kritikus szint alá csökkenését eredményezte.

Tessék csak mondani! Nyelv a hivatalokban

A politika törekvése tehát a többségi és egyúttal államnyelv használatának ösztönzése, a kisebbségi nyelvek háttérbe szorítása volt, amit az ezzel kapcsolatos sérelmi anyag is gazdagon illusztrált. A kérdés azonban ebben az esetben is az, hogy a kétségtelenül szép számmal felemlíthető sérelem mellett vagy akár azok ellenére mi volt a tényleges helyzet a nyelvhasználatot illetően, mivel, miként azt már más esetben is láthattuk, a sajtó nem szükségszerűen igazít el ebben a kérdésben sem. Ráadásul éppen a román (vagy éppen szlovák) nyelv használatának kizárólagosságát néhány év elteltével ismétlődően előíró rendelkezések jelzik, hogy a szándék megvalósulása korántsem lehetett könnyű és problémamentes.[212]

Az első leküzdendő akadályt mindjárt az jelentette, hogy például a nem román lakosság jelentős része két évtized alatt sem tanult meg románul annyira, hogy a hatóságokkal így érintkezzen. Arról persze nemigen alkothatunk átfogó képet, hogy miként is reagáltak erre a helyzetre a hivatalok, és nyilván volt olyan eset, amikor nem intézték el a magyar vagy német nyelvű ügyfél kérelmét. Ezzel együtt jó néhány eset utal arra, hogy nem is csak alkalmi, hanem általános gyakorlat lehetett az is, hogy fontosabbnak tartották az ügy elintézését a nyelvi rendelkezések érvényre juttatásánál. Így például az Oltszemre érkező csendőrök 1930 húsvéthétfőjén egy vasúti alkalmazottat hívattak, hogy tolmácsoljon a falusiak, a községi titkár (!) és közöttük.[213] Carol (Karl) Herbert szász parasztot 1938 márciusában egy még a földreformra visszamenő birtoklási és kártérítési ügyben hallgatták meg (Herbert a király diktatúraalkotmánya ellen szavazott a népszavazáson, ezért is figyeltek fel rá), és ő azt állította, nem érti, hogy mit akarnak tőle, mert nem tud románul. Úgy tűnik, néha még az sem jelentett problémát, ha egy kérelem nem románul érkezett a hivatalba. A csíkszentdomokosi Bara Lajosné 1932. január 20-án kelt kérvényben kért segítséget az igazságügy-minisztertől, mert a férjét katonai szolgálata közben lelőtték, és nem kapott semmilyen értesítést a vizsgálat eredményéről. Ezért arra kérte a minisztert, hogy intézkedjen a tettes megbüntetéséről, és „hajtson fel" 150 000 lei kártérítést is a hadügyminisztériumtól. A kérvényt ezzel zárta:

„Végül alázatos bocsánatot kérek, hogy ezen kérvényemet nem az állam nyelvén írtam, mert úgy nem tudok és a szegénységem miatt nem tudtam lefordíttatni az állam nyelvére azonban amennyiben szüksége lenne reá kegyelmeskedjék az állam nyelvére lefordíttatni és amibe kerül a lefordítás megírni, mert valamiből megszerzem és beküldöm."[214]

[212] Számos Kolozs (Cojocna) megyei példával illusztrálja ezt a húszas évek első feléből Györke Zoltán is (2013, 161–167.).

[213] ANDJ CV, fond 47., dosar 738. 24. f.

[214] ANIC Min. Just. Directiă Judiciară inventar 1117, dosar 80/1932, Őnagyméltóságú Román Királyi Igazságügyi Miniszter Úrnak.

Egry Gábor 10 28.indd 423 2015. 10. 28. 16:04:17

A kérvényt a minisztérium természetesen lefordíttatta, de saját költségén, és az ügyet el is intézték. Csakúgy, mint azokat a királyhoz érkezett kérvényeket, amelyeket szintén magyarul írtak.[215]

A hivatalos nyelvi rezsim tehát nem volt annyira merev, mint azt a jogszabályok és a sérelmi sajtóanyag sugallja. Az természetesen elképzelhető – és nemcsak logikus, hanem a fenti esetekkel is összhangban lenne –, hogy a hatóságok, a nyelvvizsgákhoz hasonlóan a kevésbé iskolázott paraszti és munkásrétegek körében elfogadták a román nyelvtudás hiányosságait, sőt természetesnek tartották. Ez persze azt is megmutatná, hogy mennyire szimbolikus és hatalmi kérdés volt a nyelvhasználat, hiszen a „nemzetfenntartó" (és persze művelt) középosztálytól valószínűleg sokkal inkább elvárták a román nyelv ismeretét és használatát, ami a nyelv és etnicitás összekapcsolásával egyúttal világosan kijelölte volna a többség és kisebbség helyét a hierarchiában is.

Ugyanakkor – amint azt a kisebbségi tisztviselők nyelvvizsgái esetében már láttuk – az sem volt magától értetődő, hogy a tisztviselők valóban tudtak annyira románul, hogy ezen a nyelven intézzenek hivatalos ügyeket. Ismét csak egész Erdélyből és a Bánságból és szinte minden évből vannak olyan adatok, amelyek azt mutatják, hogy a hivatalokon belüli és az ügyfelekkel történő érintkezésben használt nyelv sokszor nem az államnyelv volt. Ez az első, átmeneti években még nyilván magyarázható lehetett a korábbi rendszer tehetetlenségi erejével, a nem kellő létszámú hozzáértő román személyzettel, az Antonescu-érában azonban ez már nem lehetett igaz. Mindenesetre Nagy-Románia két évtizedét végigkísérte a kisebbségi nyelvek hivatali használatára vonatkozó panaszok sora. Ezekből csak néhány példát.

Az átmenet nehézségeit jól illusztrálja Krassó-Szörény megye prefektusának 1920. januári körlevele az alárendelt szervek vezetőihez. Ebben arra figyelmeztette beosztottait, hogy a hivatalokban – a Consiliul Dirigent első dekrétumában foglalt kivételek mellett – csak a románt használják. Mindezt azért tartotta fontosnak tudatni alárendeltjeivel, mert több helyről jelentették, hogy a hivatalok a román helyett a magyar nyelvet használják, sőt az anyakönyvet és a községi képviselő-testületek jegyzőkönyveit is magyarul vezetik. A prefektus információi biztosan megfeleltek a valóságnak, legalábbis erről tanúskodik a rakasdi főszolgabíró válasza. A lényegében tiszta román nyelvű körzet közigazgatásának vezetője szó szerint ezt válaszolta:

„Nr. 186. adm/1920. Pretura plasii Răcăşdia, Domnul Subprefect Lugoj

1064. számú rendeletére jelentem, hogy a hivatalos írásbeli érintkezés nagyrészben a hivatalos román nyelven történik. Bizonyítványok kizárólag románul állíttatnak ki. Tisztelettel alulírott nem tudom egyelőre ezen rendelkezést pontosan betartani, mert a hivatalban nincs a fogalmazási szakban senki, aki e tekintetben segélyemre lenne. Mihelyst kapok megfelelő szolgabírót azonnal pontosan eleget teszek a rendeletnek.

A körjegyzőket fent hivatkozott értelemben értesítettem.

Răcăşdia, la 10. Februarie 1920 olvashatatlan aláírás, primpretor"

A hivatalos válasz nyelvi hibridje ellenére világos, hogy az egész járási igazgatás legfeljebb egy nyomtatvány egyszerű szavakkal, betanult fordulatokkal (lásd a levél címzését és keltezését) való kitöltésére volt alkalmas, bármilyen hosszabb szöveg, beadvány, jelentés elkészítésére csak magyarul vállalkoztak.

[215] ANIC PCM dosar 12/1934, 31–35. f.

Egry Gábor 10 28.indd 424 2015. 10. 28. 16:04:17

Ennek tükrében az sem véletlen, hogy 1922-ben a lapok románosítási kampányról számoltak be, eszerint a vasúton és a postán megjelentek a „Csak románul beszélünk" feliratok, egyes helyeken a híradások szerint a kétnyelvű feliratok magyar részét maga a postaigazgató tépte le. A telefonközpontban csak románul adtak felvilágosítást.[216] Az új feliratok – „*Vorbiți românește! Este interzis a se vorbi alta limba decât cea oficială, românește!*"[217] – egyértelművé tették az elvárást is, és egyúttal megerősítették a „hivatalos nyelv" kategóriájának képzetét a lakosságban, amint azt Bara Lajosné (egyébként nem saját kezűleg írt) kérvénye is mutatja – nem sikertelenül.

Annál kevésbé volt sikeres a hivatalok nyelvhasználatának átalakítása. A kézdivásárhelyi rendőrség 1925-ben prefektusi utasításra kimutatást készített arról, hogy hányan nem tudnak a városban található hivatalok alkalmazottai között románul. A kimutatásba 56 fő került be, ketten még a rendőrségen sem beszélték az állam nyelvét, a legtöbb ilyen alkalmazott (18 fő) a járásbíróságon dolgozott (köztük egy bíró is), 11 fő a városházán Morvay polgármesterrel, 9 fő pedig a postahivatalnál. Emellett a járásbíróságon, a városházán, az állami adóhivatalban, a pénzügyőrségen és a postahivatalban használtak régi, magyar nyelvű nyomtatványokat.[218] Bár a székelyföldi város sok szempontból egyedi eset volt, a rendőrségi felmérést a prefektus egy központi utasításra kezdeményezte, ami arra utal, hogy a probléma közel hét évvel a román hatalomátvétel után még mindig országos méretű lehetett.

Az oltszemi incidens körülményei, a kisebbségi nyelvvizsgák eredménye és a románul nem vagy rosszul tudó tisztviselők legalább részleges megtartása állásukban azt sejteti, hogy a harmincas évek második felének ilyen jellegű panaszai sem lehettek légből kapottak. A fiatalok szokásos ünnepsége miatt a már említett Apácán 1936. február végén a csendőrség egy másik „irredenta" praktikáról is beszámolt. Eszerint a községházán mindenki megengedi, hogy a lakosság magyarul beszéljen, még akkor is, ha az ügyfelek tudnak románul. A hivatalszolga mindent csak magyarul dobol ki, még a románok lakta utcában is, hiába kérte már a csendőrparancsnok is arra, hogy románul is szólaljon meg.[219] A beszámoló szól arról is, hogy mi is a jelentéstevők problémája ezzel: úgy tűnik, mintha egy magyarországi hivatalban lennének, nem Románia közepén. Vagyis főként az zavarta a csendőröket, hogy megbomlott az állam által megkívánt nyelvi hierarchia, és ezt a román etnikai jelleg veszélyeztetéseként értelmezték. A nyelvhasználat ezek szerint a román etnikum fontosságát, az állam etnikai jellegét juttatta kifejezésre, az eltérő nyelvhasználati gyakorlat pedig ezt nem egyszerűen aláásta, hanem az állam etnicitását is megváltoztatta – Magyarországot csinált Romániából.

Azonban ebben az esetben is árulkodó, hogy a nyelvhasználatból csak akkor lett probléma, amikor a helyi viszonyokban járatlan, vélhetően frissen érkezett csendőrparancsnok a fiatalok mulatságát is kifogásolta. Hiszen a jelentés is említi, hogy a románok utcájában sem kifogásolta senki a magyar nyelvű kidobolást, az ezek szerint régi és bevett gyakorlat lehetett, amit a helyi románok is elfogadtak. Ez azt sugallja, hogy a faluban meglehetősen bevett gyakorlatok működtek, amelyeket vagy nem tartottak etnikusnak, vagy etnikus mivoltukban nem tartották azokat

[216] *Ellenzék*, 1922. szeptember 28.

[217] *Temesvári Hírlap*, 1922. szeptember 24. „Beszéljen románul! Tilos bármilyen más nyelven beszélni, mint a hivatalos románul!"

[218] ANSJ MS Dir. Reg. MAI MAM, dosar 2897, 46–48. f.

[219] ANSJ BV, Legiunea Jandarmilor Braşov, dosar 10/7 1936. 42. f.

Egry Gábor 10 28.indd 425 2015. 10. 28. 16:04:17

problémásnak. Kívülről nézve, egy másik mércét, etnicitásfelfogást alkalmazva persze ezek lehettek problémává. Az pedig, hogy a fiatalok mulatsága és a nyelvhasználat egyszerre kérdőjeleződött meg, azt is jelzi, hogy a helyi gyakorlatok és a más körülmények között kialakult előfeltevéseken nyugvó elvárások ütközése szinte mindent etnikai tartalommal tölthetett meg.

A félelmet a kisebbségi nyelv használatától persze erősíthette, ha a kormányzat maga is így tekintett a községi igazgatásra. A nyelvvizsgák mellett mutatja például az a belügyminiszteri rendelet is, amely ismételten felhívta a hatóságok figyelmét 1936-ban (!) a román nyelv hivatalos jellegére és kizárólagos használatára.[220] A rendelkezést a helyi közigazgatásnak közvetítő Szörény megyei prefektus ezt kiegészítette azzal, hogy az egyesülés után 18 évvel nem engedhető meg, hogy a közszférában idegen nyelvet használjanak, ezzel is kétségbe vonva a román nemzeti érzést és rombolva a románok tekintélyét. Vagyis ő is ugyanazt találta elfogadhatatlannak, mint az apácai csendőrök.

Mindenesetre a közigazgatás és a csendőrség a következő években is gyakran számolt be hasonló esetekről.[221] Bizonyos értelemben egyébként az államszervezet is megbékélt ezzel a sajátos helyzettel. Az már korán kiderült, hogy nem volt arra kellő kapacitás, hogy a kisebbségi tisztviselők gyorsan elsajátítsák a román hivatali nyelvet. A román többségű megyék községi hivatalai sem akartak ez ügyben áldozatot hozni, például magyar gyakornokokat fogadni Székelyföldről.[222] Ennél azonban nyilvánvalóbb beismerést jelentett az, hogy a politikai pártok – és nem csak a szociáldemokraták – egy idő után magyar nyelvű kampányokat is folytattak a magyarok lakta vidékeken,[223] vagy az, hogy 1940 augusztusában, a magyar–román határvita tetőpontján Háromszék megye prefektusa azt javasolta Bukarestnek, hogy Ion Gigurtu miniszterelnök rádióbeszédét magyar nyelven kellene terjeszteni a megyében.[224]

A helyzet tulajdonképpen hasonló volt Csehszlovákiában is,[225] azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy itt a kisebbségieket sokkal kevésbé alkalmazták a közigazgatásban. Így aztán értelemszerűen vagy cseh, vagy magyar iskolába járt, illetve magyarul és németül a mindennapi érintkezés során megtanult szlovák hivatalnokok intézhették az ügyeket kisebbségi nyelven.

Pozsonyban évekbe telt az átmenet, s bár a belső ügykezelés nyelve elvileg már 1921-től szlovák volt,[226] 1923-ban még arról panaszkodott a *Lidové Noviny*, hogy a városi hivatalnokok 90%-a magyar és német, akik egészen más közigazgatási kultúrát képviselnek.[227] Az ún. Teljhatalmú Minisztériumhoz befutott jelentések némelyike ekkortájt azt állította, hogy a szlovák nyelv visszaszorulóban van a hivatalokban és a nyilvánosságban, mivel a szlovák hivatalnokok is magyarul be-

[220] ANSJ TM, fond 223, Prefectură Județului Severin, inventar 1347 dosar 30/1934. 40. f.

[221] Uo. dosar 34/1940, 27. f., ANSJ TM fond 193, inventar 828, Legiunea Jandarmilor Severin, dosar 29/1941, 28. f. In: Hun Nándor kolozsvári ötödéves orvostanhallgató jelentése az Erdélyi Párt országos központjának temesvári tapasztalatairól. Romsics Ignác et al. (szerk.), 1995, 339–343.

[222] ANDJ BV fond 3., inventar 672, Prefectură Județului Făgăraș, Serviciul Administrativ, dosar 6/1921, 1–4. f.

[223] ANSJ CJ Inspectoratul de Politie Cluj, inventar 399, dosar 197, 113–114. f. Dr. Lupu Parasztpártjának magyar és román nyelvű választási röplapjai. Szövegük tartalmilag azonos, a román változat jobban akar hatni az érzelmekre, egyes kérdésekben részletesebb, a magyar általánosabb. Így a román nyelvű szöveg a bányatörvény módosítását ígéri, mivel az tönkretette a magánbányákat, a magyar szöveg csak általában beszél a magántermelés elősegítéséről.

[224] ANSJ CV fond 9, inventar 17, dosar 52, 2. f.

[225] Simon Attila 2010, 61–62.

[226] Szarka László 2005, 414.

[227] Filep Tamás Gusztáv: Kormánypárton vagy ellenzékben? In: Uő 2007b, 12. lj.

Egry Gábor 10 28.indd 426 2015. 10. 28. 16:04:17

szélnek. Indokuk többnyire az, hogy a szlovák „nem intelligens embernek való", „furcsán hangzik, ha egy tanult ember szlovákul beszél".[228] A pozsonyi zsupán 1920 májusában még magyar nyelvű iratokat küldött a Teljhatalmú Szlovák Minisztériumba, bár amikor ezt számon kérték rajta, akkor azzal védekezett, hogy véletlen volt, a hivatalban sokan nem tudnak magyarul, és a fordítási osztálynak túl sok dolga volt, így ezt az iratot már nem tudták szlovákul elkészíteni.[229] Pechány Adolf „tót" kormánybiztos egyik informátora – akit régi, jó barátként jellemez – 1926-ban arról számolt be, hogy szlovákiai utazása során feltűnt neki, milyen sok cseh nemzetiségű hivatalnok tanul magyarul, a vasúton a pénztárosok és kalauzok is hajlandók magyarul beszélni, sőt csendőrök és polgármesterek is. Ezzel együtt kevesebb magyar szót hallott, mint az előző évben.[230]

Az utóbbi megjegyzés, illetve az ahhoz fűzött magyarázat adhat egyébként egyfajta kulcsot a nyelvhasználati gyakorlathoz is. Az informátor szerint azért hallott kevesebb magyar szót, mert 1925-ben fürdőidényben utazott, amikor Zólyom tele volt magyarországi vendégekkel. Ezzel szemben ezúttal csak egy cigányzenekart talált, akik magyarul is megszólaltak. Mind ezek a helyzetek, mind az, amit a cseh és szlovák hivatalnokok magyarnyelv-használatáról írt, valószínűleg magyarázhatók azzal, hogy a csak magyarul tudó, szórakozni, üdülni, fürdőre érkező vendégekkel történő kommunikációt szerették volna megkönnyíteni. Továbbá az is nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között a nyilvános terek egy részében is megmaradt a magyar nyelv jelentősége, például a szórakozás, cigányzene óhatatlanul is ehhez a nyelvhez kötődött. De ugyancsak jelentős szerepe volt a magyar nyelvnek a kisvárosi korzózás során is.[231] Ez azonban olyan helyzet volt, amelyben éppen az államon belüli hivatalos nyelvvel és nyelvhasználattal kapcsolatos, Románia kapcsán már elemzett megfontolások nem érvényesültek.

Magyar részről persze ezt könnyű volt a helybeliek Magyarország iránti vonzalmaként értelmezni, miként tette azt Lakatos Géza későbbi miniszterelnök is, aki a magyar követség katonai attaséjaként Masaryk elnököt kísérte el a Garam menti hadgyakorlatra, és közben minden szlovákiai városban azt tapasztalta, hogy a pincérek és a taxisok lelkesen üdvözlik a magyar egyenruhás tisztet, versengenek, hogy melyikük szolgálja ki, mindent előbb kap meg, mint társai.[232] Noha Lakatos ezt bizakodásra okot adó fontos jelenségként értékelte, a magyarok iránti rokonszenv megnyilvánulásának, elképzelhető, hogy a vendéglátásban és szórakoztatásban tevékenykedők számára a magyar tiszt a sokak által kispolgárinak tartott cseh katonatisztekre és hivatalnokokra nem feltétlenül jellemző magyaros mulatozást és ezzel a bőséges költekezést jelentette, ezért is versengtek kiszolgálásáért.

A magyarnyelv-használat megfigyelésének igyekezete azonban nem volt mentes minden paradoxontól. Mint már szó volt róla, szemben Romániával, Csehszlovákiában a kisebbségi nyelvhasználatot a magyar nemzetiségi törvényhez hasonló jogszabály szabályozta. Bár a központi kormányzat valóban szűkkeblűen értelmezte ennek rendelkezéseit, ez nemhogy általános jogfosztást nem jelentett, hanem még arra is alkalmat adott, hogy akár szlovák többségű közegben is érvényesüljön a magyar nyelv viszonylagos elsőbbsége, amennyiben ezt a helyi társadalmi és etnikai

[228] MNL OL K64 13. cs. 7/b t., 280/res.pol/1922, Pozsony, 1922. szept. 16.

[229] Mannová 2009a, 252.

[230] MNL OL K28 168. cs. 300. t. ME1926-P-125, 5–8. f.

[231] Mannová 2007a, 63–64.

[232] MNL OL K64 37. cs. 7. t. 245/pol-1930, 587/re/1930.

hierarchia alátámasztotta. Losoncon például 1928-ig csak magyar nyelven vezették a testületi jegyzőkönyveket, csupán ezután alkalmazták a kétnyelvűséget, és a városi igazgatás írott formában is tovább használta a magyart.[233] A magyar megfigyelők tehát sokszor valójában nem a tényleges nyelvhasználatot értékelték, hanem az előzetes, negatív elvárásukhoz viszonyították azt, amit így persze sokkal könnyebb volt az erős magyar nemzeti érzés jeleként, és nem bevett gyakorlatként értelmezni.

Mindenesetre a hivatalos nyelv általános használatának fikciója és a sokféle tényleges nyelvhasználati gyakorlat kijelölte térben két alapvető tendencia keltett feszültséget. Egyfelől a nyelvhasználati közömbösség különböző jelei és formái, másfelől a nyelvhasználat irányítottsága, a nyelvi hierarchia érvényesítésének eltökéltsége. Bár az erre vonatkozó szakirodalom – főként a Monarchia Lajtán túli részének eseteit vizsgálva[234] – elsősorban a lokális szokásokhoz kötődő közömbösség és a kívülről érkező és/vagy középosztálybeli aktivisták célzatos, az egyik nyelv használatát a nemzeti hovatartozás felmutatásaként megkérdőjelező és a másikat ugyanezért elváró megközelítése, az általuk tételezett választóvonal az esetek tükrében túl merevnek tűnik.

Az alapséma – már csak az iratanyag jellegéből következően is – természetesen hasonló: az észlelt nyelvhasználati szokások megkérdőjelezéséből valamilyen konfliktus ered, és a helyben bevett szokásokat gyakran kívülről érkezők nem veszik tudomásul. Bizonyos értelemben idetartoznak a nemzeti tartalmúnak vélt sértések azon esetei, amelyek tipikus szavakhoz kötődtek, de a nyelvhasználat etnicitást felmutató funkciója szempontjából fontosabbak azok az esetek, amikor az interakciók valamelyik résztvevője vagy megfigyelője szerint nem a megfelelő nyelvet használták. Ez utóbbi igen gyakran éppen a hivatali nyelvhasználathoz kötődik, az erre vonatkozó, már érintett panaszok egyszerre jelzik a hivatalos nyelv használatára vonatkozó elvárás meglétét szinte minden társadalmi csoportban, nem csupán az iskolázott középosztály körében, és az ellenkező gyakorlat elterjedtségét is.

Hogyan ne beszéljünk a hivatalon kívül?

Az irányított megközelítés részét jelentő nyelvhasználati elvárások azonban nem csupán a közigazgatásra vonatkoztak, hanem ennél tágabb körre, lényegében a teljes nyilvános szférára, sőt alkalmanként a szoros értelemben vett magánszférára, például a levelezésre is,[235] és éppúgy jellemzők voltak magyar, német vagy román oldalon is. Példa erre – és egyúttal nyelvhasználat és az etnicitás felmutatásának szoros összekapcsolására – Gyallay Pap Domokos beszámolója moldvai útjáról.[236]

Gyallay Pap a kolozsvári asztaltársaság – korábban már említett – Budapestről kezdeményezett társadalmi kutatási programjának keretében utazott Moldvába, hogy a moldvai katolikusok

[233] Mannová 2009a, 252.

[234] Judson 2006, 15–18.; Zahra 2008 és részben Nemes 2012, 33–34.

[235] Erre lásd Eugen Bianu kolozsvári rendőrfelügyelő jelentését az amerikai románok bihari rokonaikhoz küldött leveleiről. Bianu arról panaszkodik, hogy a már kivándorolt románok magyar ügynökök hatására kivándorlásra akarják bírni az itteni románokat. A levelek között akadt magyar nyelvű is, más levelek viszont román nyelven arról szóltak, hogy „a román tolvajok miatt nagy nyomorúság országának látják Romániát, azért amit magyar népünkkel tesznek". A címzettek és a levélírók azonosítása a magyar néppel jelzi, hogy a nyelvhasználatra vonatkozó elvárásoknak megfelelés sem feltétlenül jelentette az etnicitás normáknak megfelelő felmutatását. ANSJ TM Fond 69, Prefectură Județului Timiș-Torontal, dosar 100/1921, 24. f.

[236] MNL OL K437 1927 2. t. 8. cs. 63–85. f.

Egry Gábor 10 28.indd 428 2015. 10. 28. 16:04:18

– vagyis az alaphipotézis szerint a csángók – állapotát felmérje. Később erre épült volna egy átfogó nemzetépítő program is. Gyallay Pap érdeklődésének fontos része volt a nyelvhasználat – annál inkább, mivel a magyar nemzetépítésből kimaradt népcsoport[237] esetében nemigen társíthatott mást nemzeti hovatartozásukhoz. Ennek megfelelően gondosan regisztrálta, mely településeken szorult ki a magyarnyelv-használat a templomból, hol énekeltek magyar dalokat – legalább némi fizetség ellenében –, elégedetten nyugtázta, hogy a Târgu Ocnai-i vásárban sokkal több magyar szót hallott, mint „oláhot". A beszámoló legérdekesebb részei azonban azok, amelyekben a nyelvhasználat jellegzetességei és a nyelvhasználat társadalmi funkciója tárul fel.

Onyest városában Gyallay Pap egy kézdiszéki származású kántort talált, aki új templom építésére jótékonysági színielőadásokat szervezett románul. Ezért aztán románra fordított egy magyar darabot, azt a városi katolikusok a *Casa Națională*ban akkora sikerrel játszották el, hogy a helyi románok (!) is megpróbálkoztak egy előadással, de Gyallay Pap szerint csak félsikerrel.[238] Már az is árulkodó, ahogy Gyallay Pap a katolikusokat azonosítja a magyarokkal, a román előadás szervezőiről pedig nem vallási, hanem nemzeti csoportként beszél. Ennél is sokatmondóbb azonban, ahogy megfeddi a kántort:

„...mivel nem volt tudatában annak, hogy a román nyelvű előadás nem a legjobb bizonyságtétel a magyarság mellett. Kellő óvatossággal igyekeztem rávezetni erre. Megígértem, hogy magyar darabokat fogok küldeni neki, ő viszont ígéretet tett, hogy ezután magyar műkedvelői előadásokat fog rendezni".

Gyallay Pap számára tehát nem elég a magyar kultúra megjelenítése katolikus kultúraként, illetve az etnicitás felmutatására vonatkozó normák felől értelmezi az eseményt, így azt sem fogadja el, hogy a katolikusok a jótékonyság közönségének tekintik a helyi nem katolikusokat, románokat is. (Külön is figyelmet érdemel a magyar kultúrfölény finom megjelenítése is a beszámolóban.) Csak a magyar kultúra magyar nyelven történő előadását tartja elfogadhatónak, az adománygyűjtést pedig csak az etnicitás megjelenítéseként tudja elképzelni, noha az egyébként székely – tehát Gyallay Pap számára is megkérdőjelezhetetlenül magyar – kántor szemmel láthatóan éppen ezt igyekszik elkerülni. Ő a helybelieket a jótékonyság keresztény és polgári erényén keresztül kívánja megszólítani, a magyar kultúrát pedig fordításban hozzáférhetővé tenni, míg Gyallay Pap számára a katolikusok jelenlétének helyben csak magyarként van jelentősége, ezért is szeretné rögzíteni az etnicitást a nyelvhasználaton túl, a nemzeti kultúra segítségével is.

Kultúra és nyelv elválaszthatatlan összefonódása érhető tetten Lengyen György diószegi plébánosról írt beszámolójában is,[239] kiegészülve a nyelvi és etnikai hierarchia helyi felfogásával is. Lengyen ezek szerint helytelenítette a magyar nyelv mellőzését a hitéletben, szerinte csak pénz kérdése lenne a magyar papok nevelése. Ő maga több ízben is prédikált már magyarul, és a kántorait is magyar nyelvű éneklésre buzdította. Gyallay Pap azonban ismét csak azt emelte ki, hogy esetében a kultúra és a nyelvhasználat nem esik egybe: „Pedig csak a magyar ösztön dolgozik benne, a magyar kultúráról halvány fogalma sincsen, Árpádról sem tud, Szent Istvánról sem." Iskolában nem tanult minderről, papként pedig ideje nincs rá. Valójában a papot az ösztönözte

[237] Pozsony Ferenc: A moldvai magyarok történeti tudata In: Uő 2005, 95–110., 110.; Horváth Sz. Ferenc 2006; Bein–Arens 2006.

[238] MNL OL K437 1927 2. t. 8. cs. 74. f.

[239] Uo. 76. f.

Egry Gábor 10 28.indd 429 2015. 10. 28. 16:04:18

a magyar nyelv használatára, miként azt maga mondta Gyallay Papnak, hogy „nem akarunk a cigányok" közé süllyedni.

Gyallay Pap szerepe ebben az esetben a külső megfigyelőé, aki saját aktivista normáit kéri számon a helyieken. A két esetet összehasonlítva jól látható, hogy az elvárásokat szigorúan értelmezte, ezek összességét és nem csupán egy-egy elemét azonosította a magyar nemzeti hovatartozással, az etnicitással. Ezzel szemben a helyi viszonyok egészen más értelmet adtak az etnicitásnak. A katolikus templomra gyűjtők számára katolicizmusuk elegendő megkülönböztetést kínált, Lengyen plébános pedig azért ragaszkodott a magyar nyelvhez, mert így tudta megkülönböztetni magát a románul beszélő és vélhetően szintén katolikus cigányoktól, sőt az sem kizárt, hogy a cigányokat részben a románokkal is azonosította. Ez azonban a magyar kultúra tartalmának érvényre juttatása nélkül inkább a több nyelvet beszélők magasabbrendűségét jelentette, semmint nemzetiként is értelmezhető különbséget. A magyar nyelv magasabb társadalmi státust biztosított, de csak második, illetve a másik csoport által nem beszélt nyelvként, nem a magyar kultúrához társított képzetek okán. Kifejezhette az etnicitást, ez az etnicitás azonban egészen más volt, mint Gyallay Pap középosztálybeli etnicitása. Éppen ezért láthatta Gyallay Pap azt kijavítandónak, sőt problémásnak.

Gyallay Pap számára a kijavítandó dolgok közé tartoztak a nyelvhasználat idegen eredetű elemei is. Ezért aztán örömmel nyugtázta, hogy a moldvai csángók a gyárakban dolgozó székelyföldi magyaroktól tanulnak „magyarul", például nem *'fabrică'*-t, hanem gyárat mondanak.[240] Ennek ellenére még az ő beszámolójában is tetten érhető egyfajta nyelvi közömbösség. Noha mindig számon kéri a román szavak használatát, alkalmanként ő maga is megcsúszik ezen a lejtőn. Szabófalvai látogatásáról írva elmeséli, hogy a község határában a „primár, a secretár" (sic!) és két esküdt várta,[241] míg a szöveg későbbi részében már bíróként említi a községi elöljárót. Az uralomváltás hatása tehát még egy Gyallay Paphoz hasonló, tudatos „aktivista" nyelvhasználatát sem hagyta érintetlenül, hiába kérte számon másokon magyarnyelv-használatuk elrománosodását, amit egyébként általános érvénnyel, a magyarságra veszélyes tendenciaként említettek mások is, például Németh László vagy a *Keleti Közlöny* című kormánykiadvány.[242] Nem csak ezek az általános jellegű megállapítások utalnak azonban arra, hogy Gyallay Pap másokhoz képest kivételesen fegyelmezett nyelvhasználó lehetett.

Különösen érdekes a földrajzi nevek, főként a helységnevek használatának gyakorlata. Bár ezeket gyakran a tér szimbolikus birtokbavételeként és nemzetiesítése eszközeként értelmezték,[243] a különböző iratokból, levelekből kibontakozó kép arra utal, hogy ennek a politikai diskurzusban is előszeretettel hangoztatott felfogásnak meglehetősen korlátozott hatása lehetett. Az talán kevésbé meglepő, hogy a Bara Lajosnéhez hasonló alacsony társadalmi státusú, alig iskolázott személyek nem követték – és jó eséllyel már a 1918 előtt sem – a hivatalos elnevezések változását és a nyelvhasználati követelményeket.[244] A földrajzi nevek használata azonban alsó középosztály-

[240] Uo. 77. f.

[241] Uo. 81–82.

[242] Németh László 2001; Primária. *Keleti Közlöny*, 1933/1–2., június 15. 12.

[243] Keményfi Róbert 1999, 3–26.

[244] Szabó Elenának az igazságügy-miniszterhez intézett panaszában (ANIC Min. Just. Directia Judiciara, inventar 1117, dosar 2/1936 I, 102. f.) először Sandomonic, Jud. Miercurea-t [Csíkszentdomokos, Miercurea – vagyis Szereda (!) – megye] említi lakhelyeként, később Comuna San-Dominic, din Miercurea Ciuc Jud. szerepel a kérelemben.

Egry Gábor 10 28.indd 430 2015. 10. 28. 16:04:18

és középosztálybeli körökben sem volt annyira következetes, mint az az elvárásokból következett volna – sem a magyar, sem a román oldalon.

Emil Mureşianu főszolgabíró 1920 augusztusában intézett beadványt az igazságügyi miniszterhez. Lakcímét így adta meg: Cluj/ Strada Regelui – Király u. 6., majd a gépelt címből a román utcanevet kézzel áthúzta és kijavította Brătianu-ra. A kolozsvári román tisztviselő számára tehát nem csupán a kettős utcanévhasználat volt magától értetődő még egy Bukaresthez intézett beadványon is, de a frissen románosított utcaneveket sem alkalmazta automatikusan, megmaradt a régi nyelvhasználatnál, a magyar utcanév lefordításánál.[245] Hasonlóan indifferens nyelvhasználati gyakorlat érhető tetten, ezúttal magyar oldalról, az idősebb Szentkereszthy Béla báró temetésére érkezettek esetében. Az OMP megyei elnökének búcsúztatásán megjelentek nem csak a rokonság, az arisztokrácia köréből kerültek ki. A báró társadalmi állása, befolyása miatt a megye – Háromszék – minden településéről érkeztek gyászolók, akik egy íven is megörökítették aláírásukkal magukat.[246] Ide bevezették azt a települést is, ahonnan érkeztek. A többség magyar településnevet használt, de például özv. Bartha Károlyné és egy olvashatatlan aláírású vendég Uzon helyett Ozunt jelölte meg lakhelyeként, Benke vagy Duka András pedig Székelyudvarhely vagy Udvarhely helyett Odorheit.[247] A hivatalos nyelvhasználat és a hatóságok ilyen irányú elvárásai, a nyelvi tájkép változása tehát az egyéni nyelvhasználatot is befolyásolta anélkül, hogy a beszélők mindezzel az etnicitás vagy megváltozása felmutatását is társították volna.

Hasonlóan vegyes képet mutat – immár nem több személy körében, hanem egyetlen nyelvhasználó megszólalásai között – a már említett ifj. Lányi Oszkár levelezése és naplója. Lányi szerteágazó levelezésében és szinte grafomán megszállottsággal vezetett feljegyzéseiben óhatatlanul felbukkannak különböző településnevek, annál is inkább, mivel kísérő zongoristaként turnézó énekesekhez csatlakozott, akik bejárták Erdély fontosabb – többnyire magyarok is lakta – településeit. Ennek ellenére a földrajzi nevek használatában szinte semmilyen szabályszerűség nem figyelhető meg nála, és nem csak a magánhasználatú naplóban váltakoznak a román és magyar verziók.[248] Ez olyan esetekben is feltűnő, amikor a magyar és a román név között nincs jelentős különbség (pl. Torda – Turda). Nehéz bármiféle elsőbbséget felfedezni, az egyedüli kivétel a közvetlen lakókörnyezetét jelentő Marosvásárhely utcaneveinek kizárólagos magyar használata. De például miként Kolozsvár esetében használja a Cluj elnevezést is és az aktuális román utcaneveket, a Gyilkos-tóra a Lacul Gyilkost, Vatra Dornei-re Dornavátrát, Gyergyószentmiklósra Gheorghenit, Krakkóra is használja a román Cracaut.

Persze Lányi esete legalább annyira egyedi, mint minden ilyen egyéni gyakorlat. Más magyar személyiségek láthatóan ragaszkodtak a magyar helységnevek következetes használatához. Megint mások – részben talán lojalitásuk kifejezésre juttatásaként, részben pedig talán azért, hogy a ma-

A nyelvhasználat itt egyértelműen a magyar köznyelvi használatot adja vissza románra fordítva, a 'Szereda' alak a mindennapos név, a megyeszékhely nevének azonosítása a megyenévvel szintén ennek része lehet egy olyan közegben, ahol ez ma is megfigyelhető, bár általában nem a szóösszetétel utó-, hanem előtagját felhasználva. Csík és nem Csíkszereda, miközben Csík a megye neve volt valamikor, földrajzi kistájként pedig ma is élő eleme Székelyföld geográfiájának. De ugyanígy használják Sepsit Sepsiszentgyörgyre, Kézdit Kézdivásárhelyre.

[245] ANIC Min. Just. Directia Judiciara, inventar 1116, dosar 156/1920, 163. f.

[246] ANSJ CV Fond 48, dosar 47, 118–131. f.

[247] Uo. 126. f., 127 v. f.

[248] ANSJ MS Fond Prov. pers. fam. Lányi Oszkár jun. Inventar 104, dosar 65, dosar 87.

gyar személyiségek körén belül különböztessék meg magukat – a kettős helységnévhasználatot gyakoroltak. Molter Károly például következetesen magyar helységnévvel keltezte magyar levelezőpartnerekhez intézett leveleit, és szövegszerűen is ezeket használta, Remenyik Sándor Molterhez intézett levelei is kivétel nélkül ilyenek. Ugyanakkor feltűnő, hogy a konzervatívnak tartott, a *Pásztortűz* című lapot szerkesztő Remenyiktől eltérően a vele vitában álló *Napkelet* körül csoportosuló szerzők, vagy a mindenkit egyformán bíráló Osvát Kálmán inkább a kettős helységneveket használta. Sőt, Osvát alkalmanként csak román helységnevet is, ami különösen annak tükrében érdekes, hogy amikor a harmincas évek elején Magyarországra települt, ehhez Erdélyből kellett igazolást kérnie arról, hogy nem tanúsított nemzetellenes magatartást.[249] Úgy tűnik tehát, hogy a Lányi-féle, lényegében közömbös és praktikus szempontoktól vezetett hozzáállás mellett bőségesen volt példa az elvszerű magyar nemzeti álláspontra is, az opportunizmusra is, sőt arra is, hogy magyar művelt középosztálybeliek egy köztes gyakorlat segítségével különböztessék meg magukat más magyaroktól, ezzel szándékuk szerint vélhetően saját eltérő, haladó magyarságukat is megjelenítve. Ez a magatartás meglehetősen hasonlít a csehszlovákiai aktivista és baloldali magatartásra.

Lányi román megfelelője lehet viszont a szintén marosvásárhelyi Teodor Munteanu, aki a prefektúrán dolgozott. Családja Mezőbándon élt, egy alkalommal, 1933 novemberében Szilágyi Sándor ügyvédtől kölcsönkérte annak gépkocsiját.[250] Levele címzésében a város román nevét használta, úti célját annak közkeletű, mindkét nyelven használatos változatában említette meg (Bánd/Band), a címet, ahová a kocsit kérte, azonban magyarul írta le: Szent György tér 5. Ez azonban nem egyszerűen a köztér magyar elnevezése volt, hanem annak régies változata, mivel az 1920-ban csupán fordítással „románosított" közterületet (Strada Sfântu Gheorghe) 1930-ban Piața Constantin Romanura (Constantin Romanu tér) kereszteltek át.[251] Munteanu esetében tehát szinte bizonyosan nem beszélhetünk arról, hogy igazodna az elvárásokhoz, és a román nyelv elsőbbségét demonstrálná. Sőt egészen addig elment, hogy magyar ismerőséhez fordulva még a város magyar szimbolikus térképét is felhasználta, miközben a városnevet románul írta. Mindez – az esetleges középosztálybeli felhangok mellett – a hagyományos városi mentalitás erősségét is sejteti a megújuló nemzetiesítési törekvésekkel szemben. Bizonyára Lányi esetében is az volt a településnevekhez képest meglehetősen egyértelmű utcanévhasználat egyik oka, hogy a túlnyomóan magyar lakosságú városban az új, román utcanévkataszter nem vált a mindennapok részévé, így aztán eligazítani sem volt képes a városi térben. Praktikum és szimbolikus jelentőség elváltak egymástól, és a magánjellegű nyelvhasználatban az előbbi bizonyult erősebbnek, még az utóbbit hivatalból képviselni kénytelen köztisztviselők esetében is.

Minden bizonnyal a praktikus szempontok vezérelték a postai küldemények címzésének nyelvhasználatát is. Bár a hivatalos utasítások elvileg nem engedélyezték a nem román helység- és utcanevek használatát, egy idő után pedig elvileg még a külföldről érkező küldeményeket is románul kellett volna megcímezni, a két világháború között ez szemmel láthatóan nem vált kizárólagos gyakorlattá, a posta pedig – nem tudni kényszerből vagy jóindulatból – meglehetősen sok olyan küldeményt kézbesített, amelyek nem feleltek meg az előírásoknak. Sokkal inkább úgy tűnik,

[249] *Molter Károly levelezése,* 517. levél, II. kötet. 208,; Dsida Jenő, Áprily Lajos, Kuncz Aladár, Nyírő József például alkalmanként vagy rendszeresen kettős helységnevet használtak levelezésükben.

[250] ANSJ MS Fond Provenientia Familia Szilágyi Sandor, inventar 106, dosar 37, 31. f.

[251] Pál-Antal Sándor 1997, 131. „Köztársaság tér" címszó alatt.

Egry Gábor 10 28.indd 432 2015. 10. 28. 16:04:18

hogy az ismétlődő tiltások időszakosan változást hoztak, amit ismét a postai gyakorlat enyhülése követett. Erre utal például báró Haller Ferencné Nemes Polixéna egyik, 1924. januári levele édesanyjához.[252] Ebben lényegében mellékesen megemlíti, hogy a hozzá intézett leveleket ne csak Kolozsvár, Farkas utcába címezzék, hanem párhuzamosan Kogâlniceanu utcába is (azt nem említi, hogy a város nevét is románul kellene írni a címzésen), „mert itt most muszáj így címezni". A Lányi Oszkárhoz intézett levelek között is találhatók olyanok, melyeket Romániában adtak postára, magyar nyelvű és magyar helységneveket tartalmazó címzéssel.[253] És mint már említettem, a fogarasi posta még 1941-ben is kézbesítette volna a „Fogaras, Ferencz József tér 16." szám alá címzett küldeményt, ha a cenzúra nem találja veszélyesnek az állam biztonságára a *Magyar Építőművészet* adott lapszámát.[254]

Ez a fajta nyelvhasználat megfigyelhető a személynevek esetében is, ami a dualizmus korának névmagyarosító, a román uralom idejének visszarománosító törekvéseinek tükrében egyáltalán nem magától értetődő fejlemény. Persze mindennek a földrajzi nevek használatához képest jobban kitapintható társadalmi gyökerei voltak. Egyik mozgatórugója – ez vélhetően inkább városi és részben középosztályi közegben volt tetten érhető – a lojalitás kifejezésre juttatása volt, alkalmanként nem függetlenül a karrierépítéstől sem.

Erre utal Bethlen Bálint esete, akit az 1926-os megyei választások alkalmából jelöltek Nagy-Küküllő megyében megyei tanácsosnak. Bethlen Csíkban lakott, az akkor kormányzó Averescu-féle Néppárttal paktumos módon együtt induló OMP jelöltjeként nyilatkozott arról, hogy elfogadja a jelölést. A listán Bálintként szerepelt, az elfogadó nyilatkozatot azonban Valentinként – román névváltozatot használva – írta alá.[255]

Más jellegű deviáció figyelhető meg azoknál a falusiaknál, akiknek 1942-ben kellett Brassó megyében arról nyilatkozniuk, hogy a román állami kisebbségpolitika minden jogot biztosít a magyar kisebbségnek. A nyilatkozatokat a kisebbségek helyzetét Erdélyben vizsgáló német–olasz tiszti bizottságnak szánták.[256] A falusiaknak csak alá kellett írniuk egy formanyomtatványt, amelybe vélhetően egy községi tisztviselő vezette be a nyilatkozattevő adatait, így nevét is. A hivatalos név és az aláírások eltérése elég gyakori, a legtöbb esetben arra enged következtetni, hogy az egyébként román anyanyelvű és román nemzetiségűként számon tartott falusiak a mindennapokban azt a nemritkán magyar formájú nevet használták, amit még a dualizmus korában „kaptak" és megtanultak, valószínűleg a betűvetés alapjaival együtt. Ez nem csupán azt jelentette, hogy a keresztneveiket magyaros módon írták le és használták. Örményes nyilatkozatot tevő lakói között szép számmal találhatók olyanok, akiknek a hivatalnok által bevezetett családneve és az aláírt családneve sem egyezik. Egyes esetekben csak a román név magyaros írásáról van szó (pl. Gociman – Gocsmán, Soica – Soyka, Halmaghi – Halmágyi, Bunica – Bunika), más esetekben azonban jól láthatóan valamikor végbement a családnév magyarosítása és esetleg későbbi visszarománosítása is. Így lesz Feketéből Negru, Szőcsből Suciu, Deméből Demeter, Tikosiból Ticuşan, Földváriból

[252] ANSJ CV fond 66, inventar 75, dosar 10, 55–56. f.

[253] ANSJ MS Fond Prov. pers. fam. Lányi Oszkár jun. Inventar 104, dosar 87, 6. f.

[254] ANIC Minisiterul de Interne, Cabinetul Ministerul, dosar 22/1941 vol I., 56 f.

[255] ANSJ MS, Prefectură Județului Târnava Mare, inventar 415, dosar 91/1929. 1 doboz. 109. f.

[256] ANSJ BV Prefectură Județului Brașov, Seviciul Administrativ, fond 2, inventar 347, dosar 6/1940.

Egry Gábor 10 28.indd 433 2015. 10. 28. 16:04:18

és Feldírsánból Feldioreanu vagy éppen Király Halmi Máriból Crihălmean Maria.[257] A falu lakóinak közel negyedét 1941-ben román nemzetiségűként regisztrálták, és az egy évvel később nyilatkozókat egytől egyig így jelölték meg. Mivel azonban a faluban 1910 és 1930 között a magyar anyanyelvűek létszáma nagyjából háromszáz fővel csökkent, a román anyanyelvűeké csak 56 fővel, a román nemzetiségűeké viszont jelentősen emelkedett az 1910-es becsült létszámukhoz képest, valószínűnek tűnik, hogy hivatalos visszarománosítási akciókra is sor került. Ezt támasztja alá az 1910-ben összeírt nagyszámú ortodox vallású magyar anyanyelvű lakos is, illetve az, hogy az 1920-as, kétes technikával készült népesség-összeírás korábban és később sem látott számú román nemzetiségű lakost rögzített. Biztosan voltak tehát szép számmal olyanok, akiket a román hatóságok úgymond vissza akartak vezetni a román nemzethez. Úgy tűnik, ők 1940 után – ha másért nem, a magyarokat ért diszkriminációt látva[258] – nem vállalták fel az egyébként nyilván korábban sem jól megformált és egyértelmű magyar nemzeti azonosságot. Nyelvhasználati szokásaik, vagy legalább névhasználatuk azonban megmarad abban a formában, ahogy már a dualizmus idején is gyakorolták. Esetükben tehát nem a beilleszkedés, lojalitás vagy karrier lehetősége befolyásolta választásukat, hanem a szokások hatalma, amit nyilván alacsony iskolázottságuk is erősített. Ilyen körülmények között a régen megtanult név biztonságot jelenthetett, ezt feladni pedig veszélyt.

Amíg azonban Bethlen Bálint eljárása mögött egyértelmű az etnicitás jelenléte – névhasználata éppenséggel a különbségek eltakarását célozza, ezzel azonban elfogadta a magyar és román etnicitás névhasználattal történő megjelenítését is –, addig az örményesi nyilatkozattevőket valójában az etnicitás ilyen módon való előadásával szembeni közömbösség mozgathatta egy olyan helyzetben, amikor éppen az volt az elvárás, hogy nyilatkozatukkal etnicitásukat juttassák kifejezésre. Valószínűleg készségesen írták alá az eléjük tett papírt, de nem túl valószínű, hogy maguktól valaha is eszükbe jutott volna így megmutatni saját románságukat, és indirekt módon megjelölni a magyar falubelieket.

Mint azt már láttuk Gyallay Pap Domokos esetében, a nyelvhasználati normák a nyelvromlásként értelmezett jelenségre is kiterjedtek. Mint a legtöbb hasonló jelenség, ez is kétoldalú folyamat volt, hiszen az egymás mellett beszélt nyelvek kölcsönösen hatottak egymásra. Persze, mint azt korábban láthattuk, a nyelvhasználati elvárások a társadalmi helyzetnek megfelelően különbözhettek. Amikor azonban szimbolikus jelentőségű ügyről volt szó, az ilyen jellegű engedékenység jóval kevésbé volt jellemző.

Mindezt jól mutatja a hivatalos nyelven megjelenített feliratokkal kapcsolatos problémák sora. Nem csak abból lett ugyanis probléma, ha nem került elhelyezésre az állam nyelvén egy cégtábla vagy reklám, nem így készült el egy étlap.[259] Az is gondot okozott, ha ezek elkészültek – de amint az jórészt várható volt –, nyelvhelyességük kívánnivalót hagyott maga után. Elvégre ezeket a feliratokat többnyire a nem román anyanyelvű tulajdonosok vagy szintén nem román anyanyelvű ismerőseik, esetleg román anyanyelvű, de nem kellően művelt és iskolázott vállalkozók készítették el – nem is beszélve a helységnevek románosítása kapcsán már bemutatott esetekről, amikor a régi

[257] Uo. 1–55. f.

[258] Erre bővebben lásd L. Balogh Béni (szerk.), 2013, 3–67.

[259] A reklámokra lásd ANSJ MS Dir. Reg. MAI MAM, inventar 1235, dosar 2897, 51 f. és MNL OL K28 4. cs. 10. t. 1923–T–85., A romániai magyar kisebbség sérelmei, 13–14. Az étlapokra lásd uo. 24–25.

Egry Gábor 10 28.indd 434 2015. 10. 28. 16:04:18

román névváltozatok megtartását, illetve a helyi hagyományokhoz alkalmazkodó változtatásokat kérték számon az eljárókon.

Bár kezdetben valóban kitapintható volt az idegenkedés a sokfelé felesleges tehernek érzett román nyelvtábláktól – hiszen, mint a temesvári kereskedelmi és iparkamara is érvelt a cégtáblák egynyelvű románosítása ellen –, az ügyfelek jelentős része nem is tudott románul, így aztán a cégtáblák éppen eligazító funkciójukat nem tölthették be,[260] az új hatalom ennek szimbolikus jelentőségét elég nagynak érezte ahhoz, hogy megkísérelje végrehajtását. A román nyelvű cégtáblák kihelyezése ugyan nem ment mindenhol zökkenőmentesen, de a húszas évek közepére lényegében lezajlott a változás. A román állam képviselői pedig elfogadták, hogy más nyelveket is használjanak az üzletek, igaz, ezt egy idő után extra adóval is büntették.[261] Bár a hatalom képviselői időnként később sem nézték jó szemmel a kisebbségi nyelvű feliratokat, az első évtized végétől legalább annyira zavarta őket a románosítás felemás jellege, vagyis a saját nyelvhelyességi problémáik.

A gond térben is elég kiterjedt volt, nem korlátozódott a többségében kisebbségi vidékekre. A kézdivásárhelyi rendőrség éppúgy felhívta a figyelmet erre 1933-ban, mint a temesvári rendőrség 1934-ben, vagy a brassói prefektus 1940 elején.[262] Az első és az utolsó településen a hatóságok csak utasítást adtak vagy az érintett kereskedőknek, vagy a városházának, hogy intézkedjenek a tarthatatlan helyzet megszüntetéséről. A temesvári rendőrbiztos azonban személyesen állt neki az egyes feliratok – nemcsak cégtáblák, hanem reklámok – kijavításának. A városban kilenc helyen korrigálta a rossz, hibás románsággal írt szövegeket. Néhány esetben a nyelvek megjelenítésének törvényileg elvárt sorrendje (elöl a román, utána a kisebbségi) jelentette a problémát. Ehhez időnként akkor is ragaszkodtak, amikor a választott megoldás valójában jobban kifejezésre juttatta az elvárt hierarchiát is.[263]

Mindezzel együtt a probléma csak részben volt etnikai, noha természetesen amennyiben kisebbségi tulajdonú üzletről volt szó, a hatóságok ennek értelmezték. A reklámok esetében vagy az étlapok írásmódja kapcsán azonban világos volt, hogy román tulajdonosok és cégvezetők is képesek lehettek hibás románságú szövegek produkálására. Ez a probléma egészen a kormányzati szintig is eljutott. A propagandaminisztérium sajtószolgálatának vezetője egy dátum nélküli, a harmincas években keletkezett feljegyzésben[264] jelezte, hogy ő személyesen foglalkozott a rádióban elhangzott reklámokkal. Még arra is kísérletet tett, hogy a rádió vezetőségénél elérje a reklámok előzetes programbizottsági vizsgálatát. Ezt azonban azzal hárították el, hogy a reklámokat egyetlen ember ellenőrzi, és éppen ezért kérte a sajtószolgálat vezetője a miniszter közbenjárását.

A szokásos nyelvhelyességi problémák mellett azonban – a propagandaminisztérium esetében nem meglepő módon – tartalmi kifogásai is voltak. Ezek sokszor a nemzeti beszédmód jegyében fogalmazódtak meg. Például azt kifogásolta, hogy a reklámok olykor kiélezett beállítása nagyon

[260] ANSJ TM fond 69, Prefectură Județului Timiș-Torontal, dosar 2/1919, 19–20. f.

[261] Bárdi Nándor 2009b, 80.

[262] ANSJ MS Dir. Reg. MAI MAM, inventar 1235, dosar 29109, Nr. 2187/933, 1933. jún 10.; ANSJ TM fond 16, Chestura Poliției Municipiului Timișoara, inventar 1196, dosar 3, 17. f.; ANSJ BV fond 2, Prefectură Județului Brașov, Cabinetul Prefectului, dosar 57/1941, 24. f.

[263] Például a lugosi rendőrség egy, a temesvári sörgyárban készült sörösüveg címkéjét jelentette fel. Ezen ugyanis nem elöl, hanem a címke közepén volt a román nyelvű felirat, ezt vette körül a magyar és a német szöveg. ANSJ TM fond 16, Chestura Poliției Municipiului Timișoara, inventar 1196, dosar 3, 19. f.

[264] ANIC Ministerul Propagandei Naționale, Presa Internă, dosar 186/1930–1943, 98–99. f.

Egry Gábor 10 28.indd 435 2015. 10. 28. 16:04:18

rossz képet fest Romániáról. Egy motorbicikli-reklám például azzal a szlogennel csábította a vevőit, hogy „rossz utakon jó motorbicikli", ami a tisztviselő szerint azt sugallta, hogy Romániában minden út rossz minőségű. Ezt nem engedheti meg magának az állam, ami igazán érdekes kijelentés annak tükrében, hogy ezek a reklámok elsősorban román közönségnek szóltak. Vagyis a propagandaminisztériumi tisztviselő lényegében attól félt, hogy a román etnikumú hallgatóság lojalitását, esetleg nemzeti érzését rendítheti meg a reklámok negatív országképe, ami alapvetően ellentmond az etnicitás esszencialista felfogásának, vagyis annak, hogy a nemzetállam és a nemzet tagjai között szoros, organikus viszony állna fenn. Megfordítva pedig azt jelenti, hogy a sajtószolgálat szerint a reklámozás a román vállalkozók részéről is saját etnicitásuk felmutatását szolgálja, egyúttal pedig az állam etnikai jellegének kifejezésre juttatását is, ennek megfelelően a románok román nyelvű reklámjaival szemben is érvényesíthetők az etnicitáshoz kapcsolódó elvárások. A reklámnak a nemzetről és a nemzettel szólnia.

Ismeretlen utcákon járva

A cégtáblák, plakátok, reklámok nyelve – mint azt a kötelező román vagy cseh/szlovák nyelvű feliratozás előírása is mutatja – része volt a szimbolikus térfoglalási törekvéseknek is.[265] Ez már az uralomváltás után elkezdődött azzal a céllal, hogy a nyilvános tér a lehető legtöbb szempontból illeszkedjen az új államok által megjeleníteni szándékozott önazonossághoz és az ehhez tartozó történelemhez, kultúrához. Ennek részeként került sor régi szobrok eltávolítására – nemritkán erőszakkal[266] –, újak felállítására, templomok, nemzetinek tartott vagy egyszerűen csak új stílusban emelt épületek létesítésére,[267] iskolák és felsőoktatási intézmények, múzeumok, színházak alapítására vagy átalakítására.[268] Mindezek alkalomadtán az etnicitás felmutatására is lehetőséget teremthettek, noha elsősorban a tér állandósult etnikus jellegét kellett biztosítaniuk, ám éppen így válhattak a mindennapok részévé is. Céljuk az volt, hogy az állandóság és rögzítettség segítségével szinte észrevétlenné tegyék a városi tér etnikus jellegét az itt élők számára. Mindez könnyen nyomon követhető mind Csehszlovákia, mind Románia esetében, és persze bármelyik vonatkozását vizsgálva találhatunk a várakozásoktól és elvárásoktól eltérő esetet. Hogy csupán a szoborállítást és eltávolítást említsük: amíg Karánsebes polgárai tiltakoztak a Ferenc József-szobor eltávolítása ellen, addig Marosvásárhelyen magyarok is aláírták a román katona emlékművének felállítását követelő petíciót.[269] A helyi viszonyok szinte minden tekintetben fontos szerepet játszottak a tér nemzetiesítésének kimenetelére. Nem véletlen, hogy Nagyváradon 1936-ban még hat nyilvános

[265] Lipták 1999.

[266] A leglátványosabb talán a pozsonyi Mária Terézia-szobor eltávolítása volt, ami legalább annyira a cseh nacionalizmus Habsburg-ellenességének, mint a szlovák politikusok egy részének magyarellenessége következménye volt. Filep Tamás Gusztáv 2010, 137–140.; Szarka László 2005, 413–414.; Mannová 2007.; Lipták 2011, 59–62.

[267] A román nemzeti építészet eszméire lásd Hajdu 2009; a csehszlovák állam és a modernista építészet összefüggéseire Gáborová 2012.

[268] A kolozsvári egyetemre lásd Năstasa 2011; Pálffy Zoltán 2001.

[269] ANIC DGP dosar 8/1919, 240. f.; ANSJ MS, fond Prefectură Județului Mureș, inventar 460, dosar 11/1923, 42. f. Egyébként éppen Krassó-Szörény megyében tett kísérletet az új megyei vezetés arra, hogy szakértő segítséggel megóvja a történeti emlékeket a rombolástól. ANSJ TM fond 223, Prefectură Județului Severin, dosar 80/1919, 1. f.

Egry Gábor 10 28.indd 436 2015. 10. 28. 16:04:18

helyen tudtak magyar emlékjelet eltávolítani, miközben Marosvásárhelyen már a húszas években sor került erre.[270]

Az utcanevek megváltoztatásának kimenetele meglehetősen jól mutatja, mennyire függött a szimbolikus térfoglalás kimenetele mind Romániában, mind Csehszlovákiában a helyi körülményektől.[271] És nem csupán arról van szó, hogy praktikus okokból – mint azt a nyelvhasználat kapcsán már láttuk korábban is – a közigazgatás hajlandó volt eltérni saját rendelkezéseitől, és akár a hivatalosan nem létező utcaneveket is használni, ha ez valóban fontos volt számukra. Így történhetett például, hogy a temesvári városvezetés a kötelező védőoltásokról hírt adó hirdetményében számos utca magyar nevét is megadta, minden bizonnyal azért, mert remélték, hogy így többen megtalálják az oltóhelyeket.[272] Legalább ennyire fontos volt az utcanevek és vele a városi szimbolikus térkép végső formája szempontjából az egyes települések általában vett szimbolikus jelentősége, a helyi társadalom – benne az esetleges interetnikus hálózatok – ereje és fontossága, és az új hatalmi központokhoz fűződő viszony. Mindez, mint látni fogjuk, könnyebben kifejezésre juthatott Csehszlovákiában, ahol a demokratikus önkormányzati rendszer tágabb teret nyitott a különböző partikuláris érdekek megjelenítésének is, de viszonylag könnyen tetten érhető Romániában is.

Az utcanevek változtatása mindkét országban már 1919-ben elkezdődött. Romániában a belügyminisztérium regionális felügyelősége 1920 májusában már egyenesen sürgette az egyes települések vezetőit, hogy fejezzék be az utcák elnevezését és juttassák el Bukarestbe – jóváhagyásra is – az új elnevezéseket. Egyidejűleg instruálták is a helyi testületeket, miként válasszák ki az új elnevezéseket. Történelmi személyiségek nevei, a királyi család tagjai, Románia múltának és jelenének nagy alakjai tűntek erre a legalkalmasabbnak, jelezve, hogy Bukarest az újonnan megszerzett területeken is szeretné reprodukálni a regáti városok szimbolikus terét. Ezzel együtt, gyakorlati okokból, elrendelték, hogy a régi utcaneveket a kisebbségek nyelvén továbbra is jelenítsék meg nyilvánosan, mivel ez segíti a tájékozódást.[273] Szimbolikus és praktikus, etnicitás és az utcanevek gyakorlati szerepe tehát elválaszthatónak tűnt Bukarestből nézve.

A központi utasítás ellenére az átnevezés gyakorlata településről településre jelentősen különbözött, ezzel is jelezve nemcsak a helyi román elit eltérő viszonyát a nemzetiesítés gyakorlatához, hanem viszonyukat a helyi térhez és társadalomhoz is. A két végletet Kolozsvár és Nagyvárad jelentette.[274] Az előbbi esetében már 1919 őszén felállt egy 12 tagú bizottság, amely 18 utca azonnali átnevezését javasolta (köztük a Szentegyház utcáét Iuliu Maniura, amit Maniu levélben utasított el, ennek ellenére az átnevezés megtörtént), egyúttal megkezdte valamennyi utcanév áttekintését, és 1920 márciusára el is készítette javaslatát az új elnevezésekre.[275] A prefektus 1920. március 15-én bocsátotta ki az erre vonatkozó rendeletet, valószínűleg mérlegelve a dátum szimbolikus jelentőségét magyarok és románok számára is.

[270] ANIC DGP dosar 56/1921, f. 311. illetve ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție, Cluj, fond 299, inventar 399, dosar 423, 4. f.; Molter Károly: Marosvásárhely. In: Uő 2000. 37–42. és Uő: Maros-Vásárhely. Uo. 7–11.

[271] Általában az utcanevekre lásd Stachel 2007b.

[272] ANSJ TM fond 160, Chestura Poliției Municipiului Timișoara, inventar 122, dosar 12/1934, 102. f.

[273] ANSJ TM fond 233. Prefectură Județului Severin, dosar 162/1920, f. 1., f. 31.

[274] A kolozsvári utcanevekre lásd Asztalos Lajos 2004.

[275] ANIC CD Secția Administrația Județene și Comunale, dosar 66/1920, 44. f., 221–227. f.

Egry Gábor 10 28.indd 437 2015. 10. 28. 16:04:18

Az aktus azonban nem csupán a dátum megválasztásával szolgálta a magyarok szimbolikus alávetését. Az új nevek között egyetlenegy sem maradt meg a korábbi, a magyar szimbolikus térfoglaláshoz kötődő nevek közül, viszont a román elnevezések a korábbi magyar utcanevek szinte tökéletes nemzeti tükörképét adták. Nemcsak az történt tehát, hogy magyar utcaneveket román utcanevekre cseréltek, esetleg alkalmazkodtak azokhoz a szokásokhoz, melyek meghatározták, hogy bizonyos tisztségek viselőiről nevezik el ugyanazokat a fontos köztereket (például a vasútállomásról a városközpontba vezető utat mindig az éppen regnáló államfőről – királyról, kormányzóról). A bizottság látványosan arra törekedett, hogy minden magyar történelmi személyiségnek, csoportnak vagy intézménynek megtalálja a román megfelelőjét, azok foglalkozását, történeti korszakát, történelmi szerepét tekintve, és erre cserélje le a korábbi magyar elnevezést. Így lett a Honvéd utcából *strada Dorobanților* a román gyalogság hagyományos elnevezése nyomán, a Gróf Kun utcából, ami a szászvárosi gimnázium alapítójának nevét viselte, *Emanoil Gojdu* utca, a szintén tanulmányi célokat szolgáló Gojdu-alapítványt létrehozó pesti ügyvéd után. A Hunyadi utcából *Ştefan cel Mare* utca lett, így a 15. századi magyar kormányzó és a magyar történelem törökverő hőse a 15. századi moldvai fejedelemnek és a román történelem törökverő hősének adta át a helyét. Ezzel a város szimbolikus térszerkezete és szövete úgy változott teljesen magyar jellegűből teljesen román jellegűvé, hogy megmaradtak annak belső arányai, esetleges hierarchiája, az egyes névadók és a nekik juttatott utcákból kirajzolódó térkép szimbolikus szerkezete – amennyire ez lehetséges volt. A helyi sajátosságok, a városnegyedek jellegzetességei, a különböző jellegű nevek eloszlása érintetlen maradt egy olyan városban, amelyben a világháborút megelőzően a románoknak nem volt elég súlyuk ahhoz, hogy befolyásolják ezt a szimbolikus térképet, és ebből következően saját ilyen hagyományaik sem voltak. A város városként ugyanaz maradt, nemzeti jellege azonban ellenkezőjébe fordult.[276]

Nagyvárad új vezetői ugyancsak utcaelnevezési munkába kezdtek, ám sokkal kevésbé ambiciózus módon.[277] Ők csupán ötven közterületnek adtak ekkor új nevet, és ezeket láthatóan sokkal kevésbé rafinált módon választották ki, noha Nagyváradon – dacára az itt székelő görögkatolikus püspökségnek – Kolozsvárhoz hasonlóan kevés befolyása volt a román középosztálynak a város korábbi szimbolikus térszerkezetére. Ezzel együtt persze a város általános szimbolikus jelentősége sem volt akkora, mint Kolozsváré, és talán a határ közelsége, az államjogi helyzet bizonytalansága is motiválta a döntéshozókat. Így a városi tanács megtartott néhány magyar utcanevet (például Deák Ferenc, Rimanóczy Kálmán), és javasolt néhány olyan új elnevezést is, ami láthatóan nem illeszkedett a teljes nemzetiesítés céljához, noha ezt a határozat is az átnevezések céljaként említette. Szent László vagy Kálvin biztosan nem voltak alkalmasak arra, hogy az utcák és a város román jellegét sugározzák, és amíg az előbbinek legalább volt helyi hagyománya, addig Kálvin esetében ez fel sem merült. Mindenesetre ezek a változások így is alkalmasak voltak arra, hogy a világháború előttitől alapvetően különböző szimbolikus teret hozzanak létre. Ez a város állítólagos

[276] Ezzel együtt nem lehet megmondani, hogy vajon fricskának szánták vagy dicséretnek azt, hogy a Jókai utcát Iorga utcára keresztelték át, a nagy magyar mesemondó helyére a nagy román történészt állítva, ezek szerint mesemondóként. Bár Iorgát elvileg tisztelet övezte, az első világháború előtt számos kritika is érte erdélyi román körökből. Lásd például Vaida-Voevod jelentését Ferenc Ferdinándhoz, 1908. V. 7., 1908. XI. 6. Közli Hitchins 1974, 26., 30–31. – Sárándi Tamás szíves közlése szerint Kolozsvárhoz hasonló módon zajlott le az utcanevek románosítása Szatmárnémetiben és Nagykárolyban is.

[277] ANIC CD, Secția Administrația Județene și Comunale, dosar 46/1920, 130–135. f.

Egry Gábor 10 28.indd 438 2015. 10. 28. 16:04:18

román jellegét sugározta volna, valójában azonban meglehetősen zavaros szimbolikus térképet eredményezett, hiszen a város nagy részében az utcanevek egyelőre magyarok maradtak, a korábbi szimbolikus térkép belső logikájára pedig nem figyeltek az új kialakításánál.

Kolozsvár és Nagyvárad azonban, mint említettem, két szélsőséges esetet képviselt, nyilván nem függetlenül dominánsan magyar kulturális közegüktől. Az új elnevezési gyakorlatot is mindenekelőtt ez befolyásolta, még ha ellentétes módon is. Más esetek jobban mutatják, hogy a helyi román elit – már amennyiben létezett ilyen az adott településen – miként egyensúlyozott a nemzetiesítés és vele az etnicitás elvárásai és a helyi hagyományok között. Fogarason, egy román többségű kisvárosi megyeszékhelyen, amit ehhez román és német falvak vettek körbe, középen egy 17. századi építésű, azonban a történeti hagyomány révén Apafi Mihály erdélyi fejedelemhez kötődő erőddel, az új városi tanács már 1919 októberében végzett az utcák átnevezésével. Így aztán amikor kézhez vették a fent említett minisztériumi rendelkezést, könnyen visszautasíthatták a kisebbségi nyelven történő kitáblázásra vonatkozó utasítást azzal, hogy az túl sokba kerülne. És persze azt is kifejtették, hogy a kisebbségi nyelven megjelenítendő régi utcanevek között túl sok „magyar soviniszta" elnevezés található, ami ellentétes az új román állam szellemével.[278] Ezzel együtt az új utcanevek által kialakított szimbolikus tér nem teljes egészében volt román, és emellett a korábbi utcanévrendszer egy igen lényeges, a magyarokra nézve szimbolikus értelemben hátrányos elemét is kiküszöbölte. A tanács jól láthatóan arra törekedett, hogy a hagyományos, helyi román utcaneveket kombinálja újabb, nemzeti értelemben nagyobb szimbolikus jelentőségű elnevezésekkel. Gyakran csupán átnevezték az utcákat, a korábban is használt román elnevezést hivatalossá téve *(strada Tabacarilor, strada Galatului).* Máskor egyszerűen lefordították a korábbi, nemzeti értelemben semleges utcanevet (*strada Mori* – Malom utca, strada Inului, Livezii – Rét utca). Ezeket kiegészítették a szokásos román nemzeti alakokkal, de politikusok és hősök közül csak erdélyieket válogattak a kulturális személyiségek mellé, teljességgel kihagyva a regáti politikusokat és történelmi figurákat. Végül két utca neve utalt a német és magyar kisebbségek jelenlétére is: *strada Luterana* (Luteránusok utcája) és *strada Săcuilor* (Székelyek utcája). Az utóbbival történt meg a magyarok szimbolikus felemelése is. Az első világháború előtt is volt a városnak egy ugyanilyen elnevezésű utcája, ám ennek helyi román neve – vélhetően nem minden ok nélkül – Alsó-Cigánysor volt. Most a tanács átnevezte a korábbi utcát *Cimitirului* (Temető) utcára, és a *Săcuilor* utcanevet a város egy jóval nagyobb presztízsű részére vitte át.[279]

Kissé meglepő, hogy éppen a lugosi városvezetés, ahol pedig viszonylag magas társadalmi státusú, jómódú és iskolázott román középosztály élt, szinte betű szerint végrehajtotta a központi utasítást, csupán néhány helyi jelentőségű román személyiséget adtak hozzá a regáti román történelmi és kortárs politikai figurák sorához az utcanevek között.[280] Nem így karánsebesi megfelelőik. Itt az új utcanevek erős helyi hagyományokra utaltak, amint azt sejteti a város polgármesterének korábban bemutatott fellépése is az önkéntes tűzoltók feloszlatása ügyében. A román utcanevek

[278] ANSJ BV fond 3, Inventar 672., Prefectură Județului Făgăraș, Serviciul Administrativ, dosar 20/1922, 5. f.

[279] Uo. Noha az utca áthelyezése az utcanév eltüntetése helyett nyilvánvalóan szimbolikus engedmény volt a magyarok jelenlétét elismerendő, az aktus egyúttal mégis része volt a szimbolikus térfoglalásnak, és kiemelte annak mélyreható jellegét is. Egyfelől mindkét nem román nemzetiségre a helyi hagyomány részeként inkább folklorisztikus módon utaltak. Másfelől, és ez volt fontosabb, az áthelyezés jelezte, hogy amíg korábban a magyarok döntötték el a városrészek presztízsét is, immár a románok kezébe került ennek meghatározása is.

[280] ANSJ TM fond 223, Prefectură Județului Severin, dosar 162/1919, 4-8. f.

Egry Gábor 10 28.indd 439 2015. 10. 28. 16:04:18

között itt amúgy is csak kevés számú, főként helyi jelentőségű személyiség jelent meg, többnyire a régi utcanevet fordították románra. Ez annál is könnyebb volt, mivel már korábban is jó néhány közterület román személyiség nevét viselte, köszönhetően az erőteljes román jelenlétnek a városi elitben.[281] Az utcanevek legtudatosabb nemzetiesítő, sőt identitáspolitikai felhasználására Nagyszentmiklós esetében került sor. Itt a lakosság 40%-a német, 30%-a román, 18%-a magyar és 10%-a szerb nyelven beszélt. Az új utcanevekre vonatkozó javaslatot készítő román tanító azt javasolta, hogy kizárólag román történelmi személyiségekről nevezzék el a közterületeket. Azzal érvelt, hogy az utcanevek az emberek mindennapi tanításának eszközei. Úgy vélte, hogy ha mindennap találkoznak ezekkel a személyekkel, akkor szép lassan megtanulják a román történelmet is. Amire – mint célzatosan megjegyezte – nem csak a kisebbségieknek lenne szüksége.[282]

Hasonlóan sajátos utcanév-változtatási gyakorlat mutatkozott a jelentős román lakosság nélküli településeken – legalábbis ott, ahol a megyei hatóságok valamiért nem avatkoztak be a kezdeti utcanévadásba. Idetartoztak a bánsági német falvak és mezővárosok is. Ezeken a településeken is szinte kivétel nélkül megtörtént a régi utcanevek lecserélése. Ez azonban rendre a századfordulón elkezdődött utcanév-magyarosítást megelőző állapotok visszaállítását jelentette. A Szapáry, Wekerle és Kossuth utcák sorra visszakapták régi nevüket, jelezve, hogy a falvak lakói korántsem voltak elégedettek a megelőző időszak magyar nemzetiesítő politikájával sem, dacára esetleges regionális és dinasztikus alapú patriotizmusuknak *(Landespatriotismus).* Mindez persze figyelmeztethette volna a javaslatokat általában minden további nélkül jóváhagyó román közigazgatás képviselőit arra, hogy az utcák átnevezése nem fogja eltüntetni a régi szimbolikus térképeket, és a régi elnevezések gyakorlati okból is még jó ideig megmaradnak,[283] miként azt a nyelvhasználatról szóló részben láttuk is.

A romániaihoz nagyon hasonló kép rajzolódik ki a csehszlovákiai utcaátnevezési gyakorlatból is, azzal a már említett különbséggel, hogy a demokratikus politikai rendszerben a helyi önkormányzatokban sokkal több lehetőség nyílt a kisebbségi érdekek érvényesítésére, mint Romániában, és az utcanevek itt is elsősorban települési hatáskörbe tartoztak. Ezzel együtt a települések szimbolikus jelentősége itt is szerepet játszott a névváltoztatások jellegében és kimenetelében is.

Pozsonyban már a város nevének gyors és minden demokratikus elemet nélkülöző megváltoztatása is jelezte: ez a város lesz a szimbolikus térfoglalás első számú célpontja.[284] A városban a csehszlovák közigazgatás első percétől kezdve jelen volt a tér nemzetiesítésének szándéka, az utcanevek lecserélése is gyorsan zajlott.[285] Samuel Zoch főispán már 1919. június 19-én elrendelte a névváltoztatásokat, igaz, a harmincas évekig még háromnyelvű névtáblák voltak a köztereken.[286]

Ez azonban még itt, az exponált új székvárosban sem jelentette az utcanevek azonnali és teljes cseréjét. Az első időszakban (1920–1921) a történeti jellegű személyekről elnevezett utcák és városrészek esetében jártak el. Nemcsak a három Habsburgról elnevezett városrészt, hanem az Újvárost is átnevezték. Emellett a többi utcanevet szlovákra is lefordították. Ezt követően kezdő-

[281] ANSJ TM fond 223, Prefectură Judeţului Severin, dosar 162/1919, 9. f.

[282] ANSJ TM fond 69, Prefectură Timiş-Torontal, dosar 1/1919, 42. f.

[283] Uo. f. 17–41.

[284] Sajátos párhuzam Kolozsvárral, hogy a Bratislava elnevezés használatát 1919. március 14-től rendelték el.

[285] Szarka László 2005, 413–414.; Filep Tamás Gusztáv 2010, 126–127.

[286] Lovisek Júlia 2007, 130.

Egry Gábor 10 28.indd 440 2015. 10. 28. 16:04:18

dött meg a tömeges átnevezés olyan szlovák történeti személyiségekről, akiknek sokszor semmi köze nem volt a városhoz, és egyébként közismertek sem voltak a lakók körében. Összesen 98 új utcanevet adtak. Emellett 352 utcából 160 esett át névváltoztatáson, összesen 245 alkalommal.[287]

Pozsonyban is megfigyelhető, bár csak kisebb mértékben, a Kolozsváron alkalmazott tükörmegoldás. Például Árpádból Szvatopluk utca lett, a Koronázási domb teréből *Námestie 28. októbra,* a legtöbb szlovák utcanév azonban a nemzeti ébredés korából származott. Az új elnevezések fokozatosan felszámolták a városi terek egyediségét, és a régi városi tér és városszövet szimbolikus leképezése helyett a nemzeti szimbolikus tér megjelenítését szolgálták (például *Obilné námestie* [Gabona tér] helyett Kollárovo námestie, Neue Gasse durch Spitalgebäude helyett *ulica Jána Hollého).*[288] A történelmi személyiségeket szinte kivétel nélkül lecserélték, akár fontos szerepük volt a város történetében, akár nem. (A városi rangot adományozó III. András helyett *Šafárikovo ulica,* Könyves Kámán helyett *Božena Nemcová,* II. Rákóczi Ferenc helyett *Jan Bottó.*) Az 54 változatlan nevű utca között elsősorban művészek, kulturális személyiségek voltak, mint Liszt, Madách, Fadrusz János (akinek Mária Terézia-szobra viszont nem élte túl az uralomváltást). Emellett új földrajzi nevekből képzett utcanevek is emlékeztettek Csehszlovákia új geoplitikai és szövetségi viszonyaira: Jugoslávska, Polská.[289] Mindezek nyomán a város sajátos jellege, egyedisége visszaszorult – csakúgy, mint más vonatkozásokban[290] –, a lokális azonosságokat felülírni látszott az egyneműsítő, az ország minden városában hasonló szimbolikus térszerkezetet létrehozó nemzeti önazonosítási gyakorlat.[291]

Hasonló folyamatok zajlottak Szlovákia más városaiban is, végkimenetelük azonban jelentősen különbözött. A helyi erőviszonyok hatása jól megmutatkozott Losonc esetében. Amíg itt a magyarok domináltak a városi igazgatást, alig történt változás az utcanevekben, csak Kossuthnak kellett eltűnnie. Amint a magyarok aránya csökkenni kezdett, feltűntek a szlovák utcanevek is, végül 22 utcanév szlovák, 12 utcanév cseh, 20 utcanév magyar eredetű volt.[292] Komáromban viszont, ahol végig megmaradt a magyar többség, az utcanevek alig változtak. Lényegében csak az államfőnek járó tiszteletet kellett megadni a főutcát Masarykról elnevezve. Érsekújvár utcanevei pedig egészen sajátos kompromisszumot tükröztek: minden utcának két hivatalos neve volt, egy szlovák és egy magyar, és ezek nem egymás fordításai voltak.[293]

Bár Csehszlovákia esetében a működő választott helyi önkormányzatok miatt is sokkal inkább egyértelmű a helyi elit befolyása a városok szimbolikus térszerkezetére – és idevehetjük azt is, hogy a törvényi rendelkezések kényszerítő erejének megszűnésével és a magyarok arányának 20% alá csökkenését követően Bratislavában is leszerelték a háromnyelvű névtáblákat[294] –, az utcák elnevezését Romániában is hasonló tényezők befolyásolták. Az eredmény – legalábbis a központi szándék szerint – ugyancsak a csehszlovákiaihoz hasonló lett volna, egy uniformizált, az ország

[287] Uo. 130–131.
[288] Uo. 131–132.
[289] Uo. 131–133.
[290] Szarka László 2005, 407–409.
[291] Mannová 2009b, 196.
[292] Mannová 2007a, 58.
[293] Mannová 2009b, 196.
[294] Lovisek Júlia 2007, 128.

Egry Gábor 10 28.indd 441 2015. 10. 28. 16:04:18

minden városában a többségi etnicitást megjelenítő és mindennapi tapasztalattá tevő szimbolikus tér. Ez azonban a helyi viszonyok miatt sokszor nem alakulhatott ki, noha a kisebbségek szimbolikus jelenléte Romániában kétségtelenül gyengébb volt ezen a téren, mint Csehszlovákiában. Az előbbi városait inkább egy regionális román azonosság, az utóbbit sokszor valódi multietnicitás határozta meg.

Emellett az is kérdéses, hogy a városi terek átnevezése mennyiben változtatta meg azok tényleges mindennapi használatát. Nem pusztán arról van szó, hogy a kisebbségi sajtóban nemritkán lehetőség nyílt a régi elnevezések fenntartására,[295] hanem arról is, hogy a mindennapi nyelvhasználat még sokáig fenntartotta a régi elnevezéseket, mivel ezek jó ideig jobban eligazítottak a fizikai térben, mint az új elnevezések. A bánsági német falvak példája is mutatja, hogy ezek az elnevezések még évtizedekkel később is könnyen felélesztethetők voltak, és azt is láthattuk, hogy a hatóságok is felhasználták a régi utcaneveket, ha erre feltétlenül szükség volt.

Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy az átnevezési törekvések nem jutottak nyugvópontra a városi terek szimbolikus birtokbavétele ellenére sem. Sőt a harmincas évek végén egészen abszurd törekvések kerültek napirendre Romániában. Csík megye prefektusa 1937. október 27-én kelt rendeletben tudatta a járási vezetőkkel, hogy a közigazgatás a hivatalos irataiban még most is a „régi magyar adminisztráció által alkotott vagy meghonosított elnevezéseket használja, különösen ami a hegyek, dűlők, völgyek stb. elnevezését illeti". A főszolgabírók feladata lesz községenként létrehozni egy bizottságot – ennek elnöke a főszolgabíró, tagjai a községi jegyző, az állami iskola tanítója, a polgármester és két tanácsos –, ami aztán végrehajtja az átnevezéseket. Ennek során elsősorban a régi román elnevezéseket kell használni, ha ilyen nem lenne, akkor a létező magyar elnevezést kell lefordítani.[296]

Az utasítás azonban nem csupán a külterületekre vonatkozott, hanem a települések utcaneveire is, jelezve azt is, hogy azok románosítása errefelé még nem történt meg teljes mértékben. Az eredmény mindenesetre inkább tragikomikus volt, mint felemelő.[297] Könnyű elképzelni, hány esetben találtak a bizottságok régi, bevett román elnevezést ezen a vidéken. Ezek hiányában viszont nem tehettek mást, kínkeservesen megpróbálták lefordítani a sokszor a magyarul beszélők számára is bizonytalan etimológiájú elnevezéseket. Így lett a 'Rétre menő északfelé' elnevezésből '*Fânețele din sus*' (felső szénás/kaszáló), Pataklokából '*Lunca părăului*' (Patak rétje vagy ártere), Völgyből *Vâlceaua*, Holtárokból '*Valea Moartă*', Csorbakertből '*Grădina ciurdei*' (Csordakertje). Az utcanevek persze ilyen körülmények között nem maradhattak meg egyszerű fordításnak, noha azok rendszerint csupán a község régi topográfiáját tükrözték. Így aztán a Balázsok utcájából *strada Primariei* (Községháza utcája), a 'Gáspár útjára jövő láb'-ból *Drumul Țiganului*, Gálok utcájából *Ulița biserică unită*, 'Szent Ferenc tetőből' *La capelă* (Kápolnánál). Az új elnevezések – ezeket egyébként nem egyszerűen felülről diktálták, úgy tűnik, a névadó bizottságoknak valóban beleszólásuk volt – nem is elsősorban szimbolikus figurák vagy fogalmak révén történő nemzetiesítést jelentettek és tükröztek, sokkal inkább egy egységesítő államhatalom érzéketlenségét a helyi világokkal szemben. Az utcanevek és dűlőnevek változása – ha nem pusztán fordításról volt szó – inkább azt jelezték, hogy a falusiak számára érthető és jelentéssel rendelkező elnevezésekkel

[295] *Keleti Közlöny,* 1933/4, 24.

[296] ANIC Ministerul de Interne, Adminisitratia Comunală, dosar 199/1937, 10. f.

[297] Uo. 11–22. f.

Egry Gábor 10 28.indd 442 2015. 10. 28. 16:04:18

dc_1187_16

szemben az állam csak más, univerzálisan is érthető és felismerhető intézményeket és jeleket tudott felhasználni a közösségek feltérképezésére, és csak azt tudta elképzelni, hogy elődje is így tett – hiszen ezeket a nyilvánvalóan helyi elnevezéseket a régi adminisztrációnak tulajdonította. Ami ezen kívül esett, túlságosan is helyi volt – Balázsok, Gálok, Gáspár –, azt le kellett cserélni olyan elnevezésre, ami értelemmel bírt a külvilágból érkezők számára is. Ez azonban sokkal inkább közvetve, elsősorban az új nyelvi környezet révén fejezhette ki az etnicitást, továbbá oly módon, hogy az idegen külvilágot egyúttal azonosította az etnikailag is idegen román állammal, és így az egyébként erősen lokális belső világokat is elhelyezte az etnicizált különbségek kettősségében. A régi immár nemcsak helyi, hanem magyar is volt, hiszen az újat egyértelműen a románnal azonosította. Sikere pedig a tényleges szimbolikus térfoglalást tekintve nem sokkal lehetett nagyobb, mint a székelyföldi templomépítéseké, amelyekről Háromszék megye prefektusa így nyilatkozott 1940-ben: „Sok elkezdett templomot találtam, ezeket pénz hiányában nem fejezték be és erre az idén sem lesz lehetőség”.[298]

[298] ANSJ CV fond 9, Prefectură Județului Trei Scaune, inventar 17, dosar 52, 6. f.

Egry Gábor 10 28.indd 443 2015. 10. 28. 16:04:18

dc_1187_16

NEMZET TÁRGYESETBEN

A nemzeti jellegű fogyasztás eseteit nem könnyű világosan elhatárolni a nemzet felmutatásának gyakorlataitól, ennek oka elsősorban az, hogy a fogyasztás sokszor a szórakozás, ünnep, rituálék velejárója volt. Az is nehezíti a két jelenség egyértelmű elkülönítését, hogy a nemzeti jellegű fogyasztás sokszor azért kapott nemzeti jelentést, mert a fogyasztás aktusát tekintették hivalkodóan nemzeti jellegűnek a felhasznált, illetve elfogyasztott cikkek valamelyik jellemzőjére hivatkozva. Jellemző, hogy néhány – bár nem jelentéktelen számú – kivételtől eltekintve mindaz, amit hagyományos fogyasztásnak és fogyasztási cikknek tekinthetünk, nem került be ebbe a körbe, vagyis a valóban hagyományos ételek, tárgyak, magánépületek, gazdasági eszközök stb. és az ezekből felépülő világ néprajzi nézőpontból ugyan nemzeti értelmet kapott, de mindez nem járt azzal az eredménnyel, hogy a mindennapi találkozások és cselekvések során az etnicitás megjelenésének tekintsék. Pontosabban: nyilván a hagyományok részeként és így közvetve valójában etnikailag jellemzőnek látták, de megjelenítésük legitim volt, vagyis nem normasértő, ezért néhány kivételtől eltekintve nem is tekintettek rájuk olyan módon, hogy az másokból is az etnicitáshoz való viszonyuk kinyilvánítását váltotta volna ki. A népviseletbe öltözött asszonyok jelenléte a piacon, a flekkenezés Marosvásárhelyen (noha ez egyébként viszonylag új, helyi tradíció volt), a capina (havasi erdőgazdálkodás egyik jellegzetes eszköze) a mócok kezében, a szászok ünneplője az istentiszteleteken egy évszázados szokásrendbe illeszkedett, amelyet ebben a formában csak ritkán vitattak, akkor is inkább saját szokásos közegén kívül, még ha egyébként nyilvánvalóan hívta fel a figyelmet a különbségekre is.

Persze az említett kivételek nagyon is fontosak voltak, vagy a körülményektől függően fontossá válhattak, igaz, elsősorban akkor, ha vagy nem a hagyományos közegben jelentek meg, vagy eleve nemzeti tartalmat hordoztak, esetleg adott helyzetben kifejezetten azért kerültek elő, hogy birtokosuk nemzetiségét igazolják, noha minden más összefüggésben nélkülözték a nemzeti tartalmat. A népviselet természetesen így is értelmezhető volt, különösen annak stilizált és a falun kívül viselt változatai. De az is felruházhatta ezeket nemzeti többletjelentéssel, ha viselőik éppen az adott nemzeti csoportra vonatkozó sztereotípiákkal, elvárásokkal szemben cselekedtek. Ez történt 1939. május 10-én Kolozsvárott, ahol a király ünnepén tartott felvonuláson kalotaszegi magyarok egy csoportja is menetelt a kétnyelvű feliratok mögött. A felvonuló kalotaszegiek közül többen népviseletben voltak, és a magyar konzul szerint egyébként azzal fejezték ki elégedetlenségüket, hogy az előírásszerű köszönés – rézsút feltartott jobb kéz – helyett váltogatták a jobb és bal kezüket. Akár a csendőrök kényszerítették őket a részvételre a baloldali magyar szervezet, a MADOSZ (Magyar Dolgozók Szövetsége) közreműködésével, mint azt a konzul sejtette, akár valamiért önként vettek részt az ünnepségen, jelenlétük a román nemzeti ünnepen szokásos viseletüknek is etnikai többletjelentést kölcsönzött. Magyarságuk éppen antirevizionista demonstrációjuk miatt

Egry Gábor 10 28.indd 444 2015. 10. 28. 16:04:19

vált fontossá a megfigyelők számára. Talán az sem véletlen, hogy a konzul azt is megjegyezte: az egyetlen „bocskoros oláh paraszt" is az ő soraikban menetelt.[299]

Hasonlóképpen a református magyarok szokatlan, szász viseletét értelmezte demonstrációnak a Brassó megyei csendőrparancsnok 1936 februárjában, de a nyégfalusi csendőrőrs vezetője megnyugtatta, hogy nem irredenta demonstrációról volt szó. A reformátusok bálján amúgy is sok román vett részt, miközben az evangélikus magyarok – akik a környéken az irredenták – távol maradtak.[300] A szokatlan helyen megjelenő népviselet tehát most is nemzeti jelentést kapott. Amíg azonban a megyei parancsnok a magyar nemzeti önazonosság kihívó kifejezésre juttatását látta a gesztusban, addig beosztottja éppen azt, hogy lojális magyarok különböztetik meg magukat az illojális magyaroktól.

Mindazonáltal jóval gyakoribb volt, hogy ténylegesen már megalkotásukkor nemzeti jellegű tárgyak, cikkek értelmezése maradt nemzeti, így használatuk is könnyen nemzeti demonstrációknak – vagyis az etnicitást előadó aktusnak – látszott. Mindenekelőtt a magyarosnak gondolt viseletből lett ilyen, annál is inkább, mivel a szászoknak vagy a sváboknak ehhez hasonló, a nemzeti romantika korszakában megalkotott nem paraszti vagy népviselete, hanem középosztályi, sőt elit öltözéke nem volt. A bocskai sapkából és ruhából magától értetődő módon vált olyan fogyasztási cikk, amit akár viselőjük, akár az őt megfigyelők könnyedén a nemzeti hovatartozás kifejezésre juttatásának láthattak – és nem csak Romániában, gondoljunk a Sarló első táborának gesztusára, a bocskai sapka felvételére a tábortűznél. Ennek megfelelően elég gyakran került elő feljelentésekben, rendőrségi jelentésekben is.[301] Ugyanakkor még ennek a jelentése is átértelmezhető volt, annál is inkább, mert maga a bocskai is olyan öltözködési kategóriává lett, ami az öltözékekben kevésbé járatosak számára időnként egyszerűen csak idegen, régies, úrias viseletet jelentett.[302] De az önmegkülönböztetés irányulhatott egy közös, harmadik 'ők' csoportra is, például a zsidókra, akiket az Antonescu-rendszer is diszkriminált.[303]

A bocskai viseletének egyébként Csehszlovákiában is hasonló jelentése volt, a hatóságok szemében a bocskai (vagy Petőfi-, esetleg Kossuth-sapka, nyakkendő) nem egyszerűen használati tárgynak számított, hanem a magyar önazonosság magyarországi változatához tartozás kifejezésének. Ilyen módon pedig a köztársaság elutasításaként értették, és a megfelelő gyanakvással figyelték.[304]

Ami a harmadik lehetőséget, az egyszeri helyzetekben nemzetivé váló használati tárgyakat illeti, erre is Csehszlovákia, a népszámlálás már ismertetett esetei kínálnak példát. Azok a helyzetek, amikor a megszámláltak régi használati tárgyaikkal, azok feliratával igazolták magyar etni-

[299] Seres Attila 2002, 132.

[300] ANSJ BV Leginuea de jandarmi Brașov, dosar 10/7 1936, 34. f., 33. f.

[301] Corneius 1998, 159–163.; ANSJ TM Legiune Jandarmilor Severin, inventar 828., 29/1941, f. 33. Ordin informativ Nr. 46. din 22. Mai 1941., illetve ANIC Ministerul de Interne, Cabinetul Ministeriului, 23/1941, f. 2-3., Personal-confidential 1941. január 19.

[302] Egy bocskai viselete miatt irredenta propagandával meggyanúsított vádlott bebizonyította, hogy valójában ún. lengyel bundát viselt, ami – és itt a ruha etnikai jelölő szerepe végképp paradoxá vált, nem csoda, hogy a bíróság fel is mentette – a moldvai bojárok kedvelt öltözéke volt a 17. században. Zathureczky Gyula 1937.

[303] ANIC Ministerul de Interne, Cabinetul Ministerului, dosar 23/1941, 2–3. f

[304] Simon Attila 2010, 211.

Egry Gábor 10 28.indd 445 2015. 10. 28. 16:04:19

citásukat, ezeket az egyébként kizárólag mindennapi tárgyakat etnikus tartalommal ruházták fel egyetlen alkalomra.

A korszakra ezzel együtt is jellemző volt, hogy a hagyományosan (magyar) nemzeti fogyasztás helyett új hagyományok „feltalálása" zajlott. Ezek egy része látványos tárgyakat jelentett, leginkább felismerhető módon az öltözködés, a viselet kapcsán. Ez egyfelől a divat és ruhatervezés terén zajlott, legismertebb képviselője Zsindely Ferenc képviselő, államtitkár, majd miniszter felesége, Zsindelyné Tüdős Klára volt, aki magyaros jellegűnek tartott női ruhákat tervezett és varrt. Igazán széles körben azonban nem az ő alapvetően mégiscsak egyedi és drága ruhái terjedtek el, hanem az az átfogó divathullám, amely azt célozta, hogy a kisebbségi magyar úrinők háziiparban készült, esetleg stilizált népi ruhákat viseljenek.[305] Ez, mint a divat általában, nem is korlátozódott Erdélyre, a budapesti vásárokon is feltűntek ilyen viseletben középosztálybeliek. Az ő új fogyasztási szokásaikat egyúttal a székely háziipar és így a gazdasági túlélés eszközének látták. Arra a magyar tájékoztatás is gondot fordított, hogy ezt pozitív módon be is mutassa a magyarországi közönségnek, ahol amúgy voltak hasonló törekvések.[306]

Ezzel együtt ezek a törekvések sajátosan középosztályi jellegűek voltak, és ezzel kifejeztek egy városi egzotikus igényt is. A népi vagy népinek tartott ruha valóban hagyományosan a nemzeti hovatartozás demonstrálását szolgálta, Csehszlovákiában is.[307] Azonban, mint láttuk, elsősorban azért volt erre alkalmas, mert kikerült eredeti közegéből, és új összefüggésben jelent meg. Ebben a közegben viszont éppen a viselet mindennapi jellege szűnt meg, az etnicitás felmutatása a használati tárgyból ünnepélyes viseletet csinált. Ez azonban eleve nem volt idegen attól, ahogy a városi közegben a népi kultúrát látták, a népviseletet sokszor éppen a merész színkombinációi, a szokásostól elütő ruhadarabjai tették kívánatossá.[308] Ennek tükrében viszont az sem meglepő, hogy egy másfajta tendencia is jelentkezett, a román középosztály érdeklődése a budapesti divat iránt. Jakabffy Elemér egyik ismerőse, Anton Cornel is azért utazott gyakran Budapestre, hogy ruhákat szerezzen be „divatdáma" feleségének.[309]

Mindenesetre a tágabb értelemben vett „nemzeti termék" képzete sem hiányzott a mindennapokból. Csehszlovákiában ennek már amúgy is nagy hagyománya volt, hiszen a dualizmus korától kezdve létezett a nemzeti birtokállomány gondolata, és bevett szokás volt arra biztatni a cseheket, németeket, hogy csak saját nemzetbélitől vásároljanak. Magyarországon szintén volt hasonló mozgalom, ennek jelentősége azonban nem volt összemérhető a cseh országrészekkel.[310] Ennek tükrében nem is meglepő, hogy a „nemzeti termék" eszméje főként negatív formában, bizonyos árucikkek elutasításaként jelentkezett, mindenekelőtt a zsidókhoz kapcsolódóan. Így egy marosludasi kocsmáros 1934-ben arról számolt be a marosvásárhelyi Bürger Sörgyár képvise-

[305] Asztalos Miklós 1933, 232–240.

[306] Magyar Világhíradó 822. http://filmhiradokonline.hu/watch.php; Magyar Világhíradó 634. Uo. (mindkettő letöltve 2015. szeptember 23.).

[307] Mannová 2000, 98–99. Ezzel együtt ez inkább magyar, mint szlovák szokás volt.

[308] ANDJ MS Fond Provenientia Familiala Szilágyi Sándor, inventar 106. dosar 36. 284–285. f. Édes Sandri! Mara levele Szilágyi Sándorhoz, 1928.; Magyar Világhíradó 581. Budapesten szerepel az Udvarhely megyei székely legények és lányok színpompás csoportja http://filmhiradokonline.hu/watch.php.

[309] MNL OL K28 155. csomó, 260. t. 1939-O-15375 4. f.

[310] Pogány Ágnes 2006, 44–50.

Egry Gábor 10 28.indd 446 2015. 10. 28. 16:04:19

lőjének, hogy egyes versenytársai már nem rendelnek Bürger sört „árja gondolkodásuk miatt".[311] Szélsőséges formájában, a zsidó üzletek, kocsmák, kávéházak, alkalmanként üzemek szétverésekként, felgyújtásaként a nemzeti termék eszméje végső soron azt is jelenti, hogy más nemzet áruja románok számára fogyaszthatatlan.[312]

Mindazonáltal a nemzeti jellegűnek vélt fogyasztás a különböző dokumentumokban leggyakrabban meglehetősen egyszerű módon jelenik meg. Azt is mondhatjuk, hogy a legelterjedtebb „új hagyományt" a látható vagy láthatónak vélt nemzeti jelképek alapján nemzeti értelmet hordozónak és ezzel kifejező erejűnek ítélt tárgyak használata, fogyasztása jelentette. A nemzeti jelkép gyakran nem is valódi, megformált, jól felismerhető jelkép volt, csupán a nemzeti színek megjelenése adott tárgyon, terméken, esetleg egy nemzeti nyelvű felirat. Már korábban is láthattuk, hogy a hatóságok kiemelkedő jelentőséget tulajdonítottak ezek jelenlétének a nyilvános, sőt esetenként a magánszférában is. Ez a figyelem kiterjedt a különböző tárgyakra is, ráadásul nem csupán a hatóságok részéről. A tudósítások szerint – ezek megbízhatóságáról később – előfordult, hogy kalászkoszorúk, virágcsokrok,[313] a Magyarországról importált rövidáru piros-fehér-zöld színei,[314] az állítólag magyar nemzeti színekben végződő, „Nem, nem, soha!" feliratú ceruzák;[315] egy vasúti menetrenden együtt megjelenő piros és zöld szín a fehér[316] lapokkal mind nemzetivé avathatta az adott tárgyat és annak használatát.

Persze ez szinte elkerülhetetlen is volt, hiszen az az irredenta propaganda, amelyet a román hatóságok is figyelemmel kísértek, Magyarországon valóban felhasználta céljaira az ilyen mindennapi tárgyakat is.[317] Ezzel együtt az esetek nem kis részében, vélhetően, valóban arról volt szó, hogy nem a felhasználók szándéka volt a fogyasztással etnicitásukat kifejezni, hanem az őket megfigyelő, velük interakcióba kerülők tették ezt.[318] Bár az esetek jó része komikusnak és súlytalannak tűnik, alkalmanként nagyon is valós következményeik lehettek. Akár ténylegesen a nemzeti önazonosság kifejezésre juttatását szolgálták (mert ez nyilvánvalóan sokszor valóban szándékolt értelme volt az aktusnak), akár nem, a hatóságok olykor kemény kézzel léptek fel. Asztalos Eleonóra marosvásárhelyi vak virágárust például egy piros-fehér-zöld virágcsokor miatt vonták eljárás alá.[319]

Azt ismét szinte lehetetlen megmondani, hogy milyen elterjedtek voltak ezek az esetek. Részben bőven akadt olyan – például a kalászkoszorúké –, amikor a rendőrségi eljárást az ügyészség megszüntette, jelezve, hogy nem tartja figyelmet érdemlőnek. Másfelől vannak arra utaló jelek, hogy a sajtó meglehetősen érdekelt volt abban, hogy botrányos eseteket tálaljon, nem függetlenül a politikai diskurzus hasonló tendenciáitól. Az *Universul* 1937 augusztusában adott hírt arról,

[311] De ha két lejjel olcsóbban kapnák, már megszűnnének antiszemiták lenni – tette hozzá maliciózusan, jelezve az anyagi érdek motiváló erejét. ANSJ MS Prov. pers. fam. Lányi Oszkár jun. Inventar 104, dosar 65, 76. f.

[312] Ilyen esetekre lásd Rigó Máté 2012; Kulcsár Beáta 2012.

[313] *Keleti Közlöny*, 1933. szeptember 20. I. évf. 5–6. 32., uo. 1933. augusztus 1. I. évf. 4. sz. 25.

[314] MNL OL Keleti Akció P 1077 VI. köt. 191.

[315] ANSJ MS Dir. Reg. MAI MAM, dosar 1235.

[316] *Keleti Közlöny*, 1933. augusztus 1., I/4, 24.

[317] Zeidler Miklós 2001.

[318] ANSJ TM fond 160, Chestura Poliției Municipiului Timișoara, inventar 650, dosar 4/1942, 167. f.; ANSJ TM fond 193, inventar 828, Legiunea Jandarmlor Severin, dosar 42/1943, 280 f.

[319] ANIC Min. Just. Directia Judiciara, inventar 1117, dosar 85/1932, 47–48., 50., 58. f. Az esetről beszámol Zathureczky Gyula 1937. Azt azonban nem említi, hogy a történet évekkel korábbi, mint a cikk megjelenése.

Egry Gábor 10 28.indd 447 2015. 10. 28. 16:04:19

hogy Báznán, az Umbrath vendéglőben egy szászsebesi tanítónő botrány okozott a magyar nemzeti színekben pompázó sáljával, „egy úrtól származó emlékkel". A tudósítás szerint a tanítónőt letartóztatták, hogy később a megyei törvényszék elé állítsák.[320] Ehhez képest, amikor a rendőrség főfelügyelősége, a cikket megismerve, megkísérelt többet megtudni az ügyről, az elvileg illetékes kolozsvári rendőr-felügyelőség nyomát sem lelte hasonló esetnek.[321] Ennek fényében abban sem lehetünk biztosak, hogy más, a sajtóban taglalt esetek is csupán a képzelet szüleményei voltak-e. A már korábban említett rendőrségi és csendőrségi statisztikák is arra utalnak, hogy az ilyen esetek sajtómegjelenése meghaladta azok tényleges gyakoriságát és fontosságát, és akadtak olyan esetek is, melyek egészen nyilvánvaló módon csak egy be- vagy feljelentő fantáziájának termékei lehetnek.[322]

Mint azonban ebből is kitűnik, ahhoz, hogy hasonló esetek formájában az etnicitás is napvilágra kerüljön, főként éber megfigyelőkre volt szükség. Ettől kezdve az ügyek nagyon hasonló módon folytatódtak, mint a nemzeti beszédmódhoz kapcsolódó eljárások. Tanulságos, hogy milyen módon járult hozzá mindez a magán- és nyilvános szféra közötti határ elmosódásához is. A fogyasztást az etnicitással összekapcsolva értelmezők eleve azt feltételezték, hogy amit ők maguk nemzeti tárgynak, árunak látnak, azt használójuk, elfogyasztójuk is így értelmezi, ezért aztán a használat és fogyasztás aktusa is nemzeti értelmű. Ez egyébként sokszor igaz is lehetett, de még ezekben az esetekben is azt jelentette, hogy az alapvetően inkább a magánszférába tartozó fogyasztás kapott nyilvános értelmet és funkciót, akár szándékoltan, akár csak az értelmezők felől nézve. Mindkét esetben meggyengült a két szférát elválasztó határvonal, hiszen amennyiben valóban nemzeti demonstrációnak szánták ezt a cselekvést, akkor a cselekvő maga helyezte át azt a nyilvános szférába. Amennyiben nem volt mögötte ilyen szándék, a külső értelmezők akkor is megtehették, hogy akár a nyilvános diskurzus befolyásolásával, akár a hatalom közbelépésével bevonják a nyilvános szférába az eredetileg privát aktust. Így a két szférát elválasztó határvonal azért is gyengült, mert meglehetősen határozottan megfogalmazódott a magánszféra ellenőrzésének igénye *(policing)* és nemcsak az állam, hanem a különböző nemzettagok részéről is. Ez kiterjedt még a szűk értelemben vett privát szféra zárt tereire is, például olyan felvetésekkel, hogy az erdélyi magyarok a lakásukban a bejárattal szemben „nem, nem soha!" feliratokat helyeztek volna el.[323] A nyilvános diskurzusban pedig megjelent a magánszférára vonatkozó normák átalakításának igénye is, hiszen a botrányosként tálalt esetek – és az ehhez kapcsolódó politikusi megnyilatkozások, az újságok tudósításaiban taglalt rendőri akciók – azt is megszabták volna mind a kisebbségiek, mind a többségiek számára, hogy mit nem szabad tenniük a magánszférában.

Ugyanakkor szándékolt és szándékolatlan módon még egy olyan hatása volt a tárgyak és használatuk, fogyasztásuk etnicizálásának, ami a magán- és nyilvános szférák határvonalát is gyengítette. Egyfelől a nem többségi emlékhelyek és emlékművek fokozatos felszámolása, másfelől a privát tárgyak nemzeti jelentőségűvé emelése azzal is jár(hatot)t, hogy banális tárgyak sorából a

[320] *Universul,* 1937. 235 sz. augusztus 27.

[321] ANIC DGP dosar 34/1924, 8–9. f.

[322] Egy bejelentő szerint Franz Radl temesvári kávéház-tulajdonosnál 1942-ben olyan kendőket osztogattak magyaroknak és szerbeknek, amelyeken a háború utáni Európa térképe szerepelt volna, amin Romániát teljesen felosztották a magyarok, az oroszok és a bolgárok között, úgy, hogy a magyarok még Olténia egy részét is megkapták. ANSJ TM fond 160, Chestura Poliţiei Municipiului Timişoara, inventar 650, dosar 4/1942, 52–53. f.

[323] Scurtu–Boar (szerk) 1995, 59. dok.

Egry Gábor 10 28.indd 448 2015. 10. 28. 16:04:19

magánszférában elhelyezkedő ún. emlékezeti helyek *(lieux de mémorie)* sora alakult ki. A nemzeti jelentéstulajdonítás és a magánszféra funkcióváltása együttesen alkalmas lehetett rá, hogy az emlékezet helyei részben közösségi funkcióikat is megtartva, részben individuális vagy kis csoportos formában a magánszférában alakuljanak ki, ezzel egyfelől felszabdalva magát a közösségi emlékezetet, másfelől azonban tevőlegesen hozzájárulva ahhoz, hogy az egyéni emlékezet helyét közös, konstruált és nem egyénileg átélt történelem foglalja el a mindennapokban is.[324]

Kulturált szórakozás, művelt szórakozók

Különösen érdekes a fogyasztásnak az a területe, amelyik szinte elválaszthatatlanul összefonódott a mindennapi etnicitás önfelmutató vonatkozásával is. A zene, a tánc és velük a mulatság, a szabadidő eltöltésének ez a módja – nemcsak azért, mert a forrásokban az etnicitás „történésének" ez a változata az egyik leggyakoribb, hanem azért is, mert ezek kapcsán mutatkozik meg talán a legjobban, hogy miként működhetett a mindennapokban a kultúra mint a középosztályi civilizáció elhatárolója és csoportképzője. Ez pedig azt is megmutatja, hogy a kultúra nemzetileg egyértelműen jelölt, és így is látott, sőt ekként is használt (például a nemzeti kategóriák közötti választást is jelentő) szférái mellett (iskolák, színházak, részben kulturális egyesületek) volt egy olyan kulturális tér, amelyben az etnicitás dinamikus lehetett és nem rögzített, és amelyben egyszerre vagy váltakozva egy személy több önazonosítással is élhetett. Ezek az egymást váltó önazonosítások persze nem szükségszerűen voltak nemzetiek, a leggyakrabban nemzeti és regionális váltakozott.[325]

A nemzetileg jelölt kultúra szférája meglehetősen egyértelműen volt megragadható, az irodalom, a színház és zene nemzeti elemei, a népi tárgykultúra, továbbá tág értelemben idetartozott az iskolák és az egyházak világa is.[326] Ezek között volt is átjárás, ám minderre éppen az volt jellemző, hogy a nemzeti határok átlépése a cselekvő és a célcsoport szemében egyaránt határátlépésnek látszott, és így a résztvevők – értve ez alatt például egy-egy irodalmi fordítás, színházi beszámoló olvasóit – végig tudatában voltak saját és a másik eltérő etnicitásának, szándékuk szerint annak megismerését valósították meg.[327] Ám már a zene és a színház esetében sem volt mindig egyértelmű, hol kezdődik a nemzeti, saját vagy idegen etnicitást kifejező, és hol az etnicitást legfeljebb a használt nyelv formájában megjelenítő cselekvés. A szórakozás, mulatozás, az új műfajként rendkívül sikeres film vagy akár a sport hasonlóképpen bizonytalan kontúrú területnek számított nemzeti szemszögből.

Ezt a bizonytalanságot az állami szervek mind Romániában, mind Csehszlovákiában, majd a revíziót követően Magyarországon is nyelvi és tartalmi cenzúrával kívánták ellensúlyozni. Ennek célja tulajdonképpen az volt, hogy a magyar (és később a román, illetve szlovák) nemzeti kulturális kánon darabjai csak megrostálva legyenek elérhetők a kisebbségiek számára, és a tágabb értelemben vett, még nem kanonizált kulturális termésnek is csak a megfelelő darabjaihoz férhessenek

[324] Az emlékezeti helyek ilyen funkciójára lásd Nora 1999, 18–20.

[325] Egry Gábor 2012c.

[326] Az OMP színházi munkát felügyelő szerepéről szólt például egy, a román kormány számára készült összefoglaló. ANIC Ministerul Propagandei Nationale, Studii si documente, dosar 185/1930–38, 52, 57. f.

[327] Lásd erre K. Lengyel Zsolt: A hamis alternatíva, illetve Kristóf György az erdélyiség és a romániaiság kereszttüzében. Adalékok. In: Uő 2007, 157–178., 179–192.

hozzá. Ezért korlátozták a kulturális behozatalt a határon történő elbírálással, és állandó vagy ideiglenes jelleggel cenzúrázták a különböző előadásokat, rendezvényeket. Romániában a cenzúra állandó volt, és ezekre is vonatkozott, Csehszlovákiában váltakozott, többnyire kényes politikai helyzetben került rá sor.[328] Ezt egészítette ki az a minden környékbeli országban általánosan érvényes rendelkezés, miszerint nyilvános rendezvényeket csak előzetes bejelentés és hatósági engedély birtokában lehetett tartani, ami tulajdonképpen a kulturális rendezvények tartalmi cenzúrájára is alkalmat adott, de nem ennek „szakértői", hanem a saját fogalmait használó hatóságok részéről.[329]

A tartalmi cenzúra – különösen a kulturális import esetében – meglehetősen rigorózus volt. Szlovákiába kevés magyarországi könyvet lehetett bevinni, habár eközben a cseh–morva részeken ezeket sokszor szabadon terjeszthették. Romániában szintén gyanúsként kezelték a legtöbb ilyen munkát, ezzel együtt a sokszor abszurd tilalmak mellett meglepő alaposságról tanúskodó pozitív vélemények is találhatók. Péterfy Jenő összegyűjtött munkáinak behozatalára azzal adtak engedélyt, hogy a szerző a legnagyobb magyar esszéisták egyike, aki a nyugati kultúra minden eleméből inspirálódott, politikai nézetei pedig a kisebbségek kulturális szabadságát hirdették akkor, amikor a magyar politika azok elnyomására törekedett.[330] Prohászka Ottokár magyar filozófus (sic!) összegyűjtött munkáinak II–V., XI–XIV. kötetét is engedélyezték, azzal, hogy a XII. és XIII. kötetből szöveghelyeket kell törölni, ezeket egy három és fél oldalas listán sorolták fel. Ezek általában magyarokra, Magyarországra, magyar ünnepekre, magyar szenvedésre és küldetésre vonatkoztak.[331] Járossy Dezső orgonaművész és kanonok zenei munkákat szeretett volna behozni, ezekről megállapították, hogy tisztán zenei tartalmuk miatt nem is veszélyesek.[332]

Ezen a téren azonban tetten érhető a hatóságok hozzáállásának változása is az idők folyamán. Az előzőekben említett pozitív döntések a húszas évek második feléből valók. S bár abszurdnak tűnő tiltások már korábban is voltak, például Kosáryné Réz Lola *Tibi az országban* és *Tibi a tengeren* című műveit is veszélyesnek minősítették, a negyvenes években már *Berzsenyi Dániel összes munkái*, *Tompa Mihály összes költeményei*, a *Buda halála*, vagy egy 1885-ös, *Kárpáti emlékek* című kötet is irredenta munkának minősült.[333]

Hasonló cenzúrázási gyakorlat volt érvényben a filmekre, de ezek esetében – tekintettel a filmgyártás fő vonalaira – az „irredenta" tartalom mellett legalább olyan lényeges volt a közerkölcs, vallás védelme. (Habár a színielőadások és rendezvények esetében is megtiltották az okkultizmust, mágiát, telepátiát, hipnózist a harmincas évek közepén.)[334] Ezen a téren azonban problémát jelentett a filmek nyelve és feliratozása, hiszen a mozikban vetített alkotások jelentős része magyarországi volt vagy magyar nyelven készült.[335] A mozitulajdonosok között ráadásul sok volt a magyar

[328] Mint a már említett 1938. nyári lévai szabadtéri játékok esetében. Simon Attila 2010, 137–138.

[329] A szakértő sok esetben valóban szakértőt jelentett. A román országos filmcenzúra-bizottság elnöke Liviu Rebreanu író volt. ANIC DGP dosar 13/1927, 56. f.

[330] ANIC DGP dosar 61/1927, 2-3. f.

[331] Uo. 10–14. f. Igaz, később vita támadt a különböző szervek között, hogy lehetséges-e ilyen beavatkozás, ne tiltsák-e be inkább a két kötetet egészében, uo. 19–22. f.

[332] Uo. 25–26.

[333] ANIC Ministerul Propagandei Nationale, Presa Interna, dosar 186/1930–43, 78. f.

[334] ANIC DGP dosar 14/1927, 7. f.

[335] Lásd erre Balogh Gyöngyi–Zágoni Bálint (szerk.), 2009. A vetített filmek listáit lásd például ANIC DGP dosar 32/1930

Egry Gábor 10 28.indd 450 2015. 10. 28. 16:04:19

anyanyelvű, akár hivatalosan zsidó nemzetiségű, akár magyar.[336] Hasonló volt a helyzet a színdarabokkal is, még a könnyű műfajok esetében is. Így aztán a magyar szerzők operettjei különös figyelemben részesültek a cenzúra és az egyes előadásokat engedélyező hatóságok részéről, legyen szó a *Csókos asszony*ról vagy a *Marica grófnő*ről.[337]

Ez a gyakorlat nyilván megkönnyítette azt is, hogy maguk az előadások, filmvetítések, sőt a könyvek olvasása etnikus értelemben önfelmutatóvá váljon. Ha a rendőrség úgy értékelte a magyar színtársulatok növekvő számú és olcsóbb vidéki előadásait, mint az OMP hivatalos kultúrstratégiájának megvalósítását és egyúttal veszélyt Romániára,[338] akkor nemcsak hogy egyetértett a magyar párt vezetőivel abban, hogy a minél gyakoribb színielőadások a nemzeti öntudat fenntartásának eszközei, hanem vissza is igazolta annak hatékonyságát. Valami hasonló történt Csehszlovákiában is, jól példázza ezt a lévai nyári játékok esete, ami nemzeti demonstrációvá alakulhatott, méghozzá úgy, hogy az aktivisták számára is lehetőséget biztosított magyarságuk demonstrálására, részben éppen a darabválasztás *(János vitéz)* miatt. De ez nemcsak a színtársulatok turnéira volt igaz, hanem a filmekre is, nem véletlen, hogy a húszas évek végi társadalomszervező elképzelésekben és új nemzedék népszolgálati programjában is helyet kapott az autóval mozgatott filmszínházak eszméje – részben egyébként német/szász mintára.

Ezzel együtt az is látszik, hogy a cenzúra meglehetősen hézagos, esetenként könnyen kijátszható volt – a könyvkereskedelemben éppúgy, mint a színtársulatok részéről.[339] Néha elegendő volt ugyanannak a szervnek két területi hatóságát kijátszani egymás ellen, mint tette azt Szendrei Mihály, aki színtársulatával Máramarosszigeten adta elő a *„Csókos asszonyt"* és a *„Marica grófnőt"*. Kezdetben a hatóságok valójában nem érdeklődtek az előadás iránt, csak amikor hírét vették, hogy a színpadon „minden díszlet és jelmez magyar nemzeti színekben volt, a táncok sértették a teremben lévő románok nemzeti érzését". A második felvonásban pedig az egyik színésznő magyar viseletben magyar táncot járt el, amit a szinte kizárólag zsidó és magyar közönség percekig hangosan ünnepelt. A betiltást követően Szendrei a nagyváradi művészeti felügyelőség engedélyét kapta meg – vélhetően azért, mert ott megfelelő kapcsolatai voltak. Ráadásul annak ellenére, hogy a minisztérium már egy évvel korábban betiltotta ezeket a darabokat,[340] vagyis a felügyelőség az érvényes rendelkezéseket sem tartotta be. Ha Szendrei igazat mondott arról, hogy máshol gond nélkül előadhatták a darabokat, ez esetben a máramarosszigeti rendőrök eljárása lehetett a kivétel és az érdektelenség a szabály – legalábbis a húszas évek közepén.[341] Kérdésessé ez a gyakorlat talán csak ott vált – habár egy-két esetből törvényszerűségre nehéz következtetni –, ahol tényleg akadt

[336] A filmekre és mozikra lásd például ANIC DGP dosar 32/1930,

[337] Például ANIC DGP dosar 50/1926, 2–4. f.

[338] ANIC DGP dosar 14/1927, 4–6. f.

[339] A levélcenzúra esetében ez azzal függött össze, hogy centralizáció esetén a hatalmas mennyiségű levelet csak felületesen tudták elbírálni, decentralizáció esetén pedig nem volt egységes irányvonal, és a helyi cenzorok sokszor hanyagnak bizonyultak. ANIC DGP dosar 1/1921, 77–78. f.; ANSJ TM fond 223, Prefectură Județului Severin, inventar 1347, dosar 29/1940, 180–185. f.

[340] ANIC DGP dosar 50/1926, 2–4. f.

[341] Másfelől a harmincas évek végéről is tudunk hasonló esetről: Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár nagyváradi származású feleségének egyik barátnője színésznőként Abrudbányán vett részt egy előadáson, és innen írt levelet Budapestre, amit aztán a rendőrség felbontott. ANSJ CJ Inpsectoratul Regional de Poliție Cluj, inventar 399, dosar 29. 1. f.

Egry Gábor 10 28.indd 451 2015. 10. 28. 16:04:19

valaki, akit zavart ez a fajta önfelmutató aktus, ami egyébként csak részben játszódott a nyilvános szférában.

Sokkal nehezebben volt ellenőrizhető a kultúra fogyasztása tekintetében az új tömegmédium, a rádió a könyveknél, filmeknél és előadásoknál. Ez mind Csehszlovákiában, mind Romániában állandó aggodalommal töltötte el a hatóságokat, mivel azok ebben a propaganda – és gyakran ide tartozónak tekintettek mindent, amit a nemzeti önazonosság fenntartására alkalmasnak véltek – eszközét látták, ugyanakkor nem nagyon lehetett korlátozni az adás terjedését. Jellemző azonban, hogy magyar nyelvű rádióadás indítása csak Csehszlovákiában merült fel, Romániában legfeljebb a rádiókészülékek használatának adminisztratív korlátozását alkalmazták, amit egyébként Csehszlovákiában sem vetettek el.[342]

A magyar rádió identitáspolitikai küldetése kezdettől fogva egyértelmű volt,[343] de az a kulturális kínálat, amelyet sugárzott, láthatóan befogadásra talált azoknál a nem magyar hallgatóknál is, akik kötődtek ennek a széles értelemben vett kultúrának valamelyik részéhez. Silviu Dragomir már többször említett bejelentésének körülményeiből az is nyilvánvaló, hogy ő és vélhetően társai is rendszeresen hallgatták Budapestet,[344] és Csehszlovákia esetében is írtak a korszak társadalomrajzai egy olyan, még a dualizmus korában szocializálódott csoportról, akik ha nagyon szigorúan a magánszférában is, de a magyarországi kultúra rádión keresztül történő fogyasztására rendezkedtek be.[345]

Ugyanakkor a rádiókészülékek engedélyezésének gyakorlata, a többszörös szűrés és a rendőrség és hadsereg részvétele az elbírálásban elvileg lehetővé tette volna, hogy kizárják a kisebbségieket és a nem megbízhatóakat a közvetlen rádióhallgatásból.[346] Az viszont kideríthetetlen, vajon milyen kritériumok alapján minősítettek valakit gyanúsnak Bukarestben, és milyen indokkal tekintettek el ettől. A kolozsvári rendőr-felügyelőség már 1926 áprilisában arra panaszkodott, hogy a központban folyamatosan engedélyt adnak gyanús alakoknak és intézményeknek anélkül, hogy konzultálnának az illetékes állambiztonsági szervekkel.[347] Igaz, amikor megkeresték a helyi rendőröket, ők hajlamosak voltak elutasító javaslatot tenni, akkor is, ha a kérelmezővel kapcsolatban semmilyen terhelő adatuk nem volt.[348]

Mindenesetre a rádiókészülékek elterjedését a kisebbségiek körében nem is sikerült megakadályozni, a vevőkészülékeket pedig alkalomadtán – a jelentések szerint leginkább népszerű zenei műsorok alkalmával – tömegesen hallgatták. Az biztos, hogy Erdélyben a rádiótulajdonosok többsége végig kisebbségi – hivatalosan magyar, német, zsidó nemzetiségű – volt. 1930-ban május végéig Brassó megyében 71 engedélyt adtak ki, ezek közül 11-et román nemzetiségű kérelmezőnek. A megyében Feketehalom térségében augusztusban 53 készüléket tartottak nyilván,

[342] MNL OL K28 168. cs. 300. t. ME 1926-P-125, 5–8. f.; Simon Attila 2010, 56. skk.

[343] Glatz Ferenc 1975; Stier Miklós 1975.; A rádiót már kezdettől fogva bírálták, mert nem eléggé irredenta és nemzeti, lásd Ormos Mária 2000, I. kötet 140–141.; Remélt hatására lásd: MNL OL K28 168. cs. 300. t. ME 1926-P-125 6. f.

[344] ANIC Min. Just., Direcția Judiciară inventar 1117. 111/1932. 3. f. Lásd még részletesen Egry 2011a. Ezt erősíti meg egy utasítás is 1936-ból, ami arra kéri a beosztott szerveket, hogy vizsgálják meg, a népszerű zenei műsorok tömeges hallgatása nem valósít-e meg ellenséges propagandát. ANIC DGP 4/1925, 155. f.

[345] Vájlok Sándor 1938, 191–194.

[346] ANIC DGP 4/1925, 4. f.

[347] Uo. 59–60.

[348] ANSJ MS Dir. Reg. MAI MAM dosar 2898, 145–146. f.

Egry Gábor 10 28.indd 452 2015. 10. 28. 16:04:19

mindössze 9 román tulajdonossal.[349] Maros, Torda, Kis-Küküllő, Fehér, Nazsód megyék területén 1934 márciusában 109 engedélyt adtak ki, közülük 45 került román nemzetiségű kérelmezőhöz. Ugyanezen év májusában 100 engedélyből 35 volt román kérelmezőé. Egyébként a két hónap során mindössze egyetlen kérelmet utasítottak vissza.[350] Dés városában vagy térségében 1938 augusztusában 726 rádiókészüléket tartottak nyilván, közülük 307 volt román nemzetiségű tulajdonosé.[351] Szörény megyében 1940-ben árpilis végéig 43 engedélyt adtak ki, ebből 18 került román kérelmezőhöz egy döntően román lakosságú közigazgatási egységben.[352] Az is sokatmondó, hogy Dicsőszentmárton városába 1939-ben 50 példány érkezett a *Rádió Újságból*, 30 példány a *Rádió Életből*, 15 példány az *Antenna* című lapból külföldről, és csak 15 példány a *Radio Univers* román nyelvű lapból.[353]

Az is látható azonban, hogy a rádió legnagyobb vonzereje a népszerű zenei műsorok közvetítése volt. Talán ez toborozta a legtöbb hallgatót – eltekintve a politikai eseményektől –, nem véletlenül emelte ki ezt egy kirohanás a magyar rádió ellen az oravicai *Opinia Noastra* ortodox egyházi lapban is. A szerző a sértő, gyalázkodó románellenes szövegek mellett többek között az erkölcstelen kuplék és jazz sugárzását is a magyar rádió rovására írta.[354] De a szlovákiai „magyarónok" rádióhallgatási szokásairól is azt írta a kortárs megfigyelő, hogy főként hangjátékot, cigányzenét, nótázást, szilveszteri műsort követtek figyelemmel.[355] A magyar kormány informátorai pedig olyan képet festettek a rádió hatásáról, ami tökéletesen megfelelt az oravicai szerző cikkének, csak az előjele volt ellentétes. Eszerint már nem sokkal az adások megindulása után a „felvidéki magyarság szinte lelkileg újraegyesül Magyarországgal". Mint azt egy evangélikus lelkész állítólag megjegyezte: ő majd üres templomban fog prédikálni, ha a hívek mindig Ravasz Lászlót hallgatják a rádión.[356]

A zene azonban nemcsak a rádión keresztül teremtett sajátos teret, ahol az etnicitás jóval kevésbé volt rögzített, mint más körülmények között, hanem élőben is, leggyakrabban a mulatságokban, sokszor tánc kíséretében. Mivel a zenehallgatási szokások jórészt a szocializáción alapultak, a mulatsághoz használt zene kiválasztása elárulhatta valakiről erdélyi-e, szlovákiai-e vagy sem, azonban ebben az esetben a társadalmi státus különbsége is világosan megjelent. Mint az Lugoson, 1919-ben elhangzott, a környékbeli parasztok a polgármesternél panaszkodtak a vendéglők zenészeire, akik nem játszottak „román" dalokat.[357] Igaz, Csehszlovákiában ebben a kisvárosi közegben nem volt ennyire egyértelmű a választóvonal.[358]

[349] ANSJ BV Legiunea Jandarmilor Brașov. Biroul Poliției dosar 1/1930, 33–34. f.

[350] ANSJ CJ Inspectoratul de Poliție Cluj, fond 209, inventar 399, dosar 217, 1–2. f.

[351] Uo. dosar 683., 74. f.

[352] ANSJ TM fond 193, inventar 828, Legiunea Jandarmilor Severin, dosar 16/1940, 230., 232. f.

[353] ANSJ MS Dir. Reg. MAI MAM inventar 1235, dosar 2, 85. f.

[354] Alexandru Munteanu protopresbiter: Radio. *Opinia Noastra*, 1. évf. 1928. július 15., 26–27. A politikai események követésére kiváló példa az első bécsi döntés, majd a dél-szlovákiai bevonulás esete. Ezt báró Szentkereszthy Béla árkosi kastélyában rádión keresztül követte az OMP korábbi megyei elnöke, és az adásokat szépen kalligrafált kézírással lejegyezték nyilvánvalóan terjesztésre.

[355] Vájlok Sándor 1938, 191–194.

[356] MNL OL K28 168. cs. 300 t. ME 1926-P-125 6. f.

[357] ANIC DGP dosar 3/1919-1920. 70. f.

[358] Mannová 2007a, 63.

A mulatságokon játszott zene a két világháború közötti időszakban végig visszatérő eleme a különböző panaszoknak, egyúttal állandó forrása az etnicitással kapcsolatos meglepetéseknek, eltérésnek az elvárásoktól. A mulatozókról minduntalan kiderül, hogy nem azt a zenét hallgatják, nem azokat a dalokat éneklik, amelyeket nemzeti hovatartozásuk alapján elvárnának tőlük. Tartóztattak le román nemzeti párti politikusokat irredenta nótázásért, vádoltak alprefektust azzal, hogy a tisztviselői mulatságon a „Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország" című dalt (a *Hamburgi menyasszony* című operett betétdala 1920-ból) énekelték, a legkirívóbb azonban bizonyára az lehetett, amikor a brassói hegyivadászezred zenekara az Aro Szállóban a vegyes közönség tombolása közepette, a regáti turisták szörnyülködésére adta elő a „Harminckettes baka vagyok én" kezdetű dalt.[359]

Ezek a dalok, kiegészülve a „Krasznahorka büszke várával", máskor valóban nemzetileg jelöltnek számítottak és az etnikai önfelmutatást segítették, az etnikai hovatartozás jeleként is megjelennek a forrásokban. Előadásuk, és főként éneklésük mindkét országban nemzeti demonstrációnak számított a külső megfigyelők számára, igaz, ezt a bekövetkező eljárásokban nem mindig sikerült igazolni, illetve elfogadtatni az éneklőkkel.[360] A könnyű műfajba tartozók jelentőségét is jól mutatja, hogy 1938. október 7-én, Losoncon a Magyar Nemzeti Tanács megalakulását és a várható határváltozást bejelentő beszédeket (Jaross Andor és Esterházy János voltak a szónokok) a hallgatóság előbb a „Szép, vagy, gyönyörű vagy...", majd a „Himnusz" eléneklésével fogadta.[361]

Hasonló jelentőséget tulajdonított ezeknek a román rendőrség, igaz, esetükben feldereng az átértelmezés lehetősége és folyamata is. Egy rendőri jelentés azért tartotta irredentának a „Szép vagy, gyönyörű vagy…" dalt, mert azt öreg parasztok énekelték, akik a rendőrség véleménye szerint maguktól nem ismerhetnék, csak irredenta kántorok és tanítók terjeszthették el közöttük.[362] Csakhogy a jelentés szerint a dal utolsó sora így hangzik: „parancsszóra felejteni nem lehet". Ez azonban a „Nem lehet azt parancsolni" című bánatos, szerelmes magyar nóta szövegének része. Sokatmondó, hogy a rendőrség számára a két zeneszám egybefolyt, ami természetesen nem mond ellent az etnicitás felmutatásában játszott szerepüknek. Ugyanakkor kérdéses, hogy csupán a tanítók és kántorok tevékenysége elegendő lett volna-e ahhoz, hogy a pár éve született zeneszámok a rendőrség által jelzett széles körben elterjedjenek a paraszti világban is. Sokkal valószínűbb a határ közelségének ténye, a rádió esetleges hatása és persze az, hogy ezek a nóták egyszerre voltak az etnicitástól mentesek és egyúttal mégis alkalmasak annak megjelenítésére adott lehetőségek között, hiszen nem volt explicit irredenta tartalmuk.

Bár mint sejthető, a magyar nóták hallgatása sem korlátozódott csupán a magyarokra,[363] a műfaj azonban talán túlságosan is jelölt volt etnikailag ahhoz, hogy valóban átjárást teremtsen,

[359] MNL OL K28 4. cs. 10. t. 1923-T-85, A romániai magyar kisebbség sérelmei, 1922. december. 24–25.; Máramarosban magyarul mulatnak. A román alispánt azzal vádolják, hogy boros fejjel a magyar himnuszt énekelte. *Pesti Napló*, 1935. október 20. 9. ANDJ MS Dir. Reg. MAI MAM, inventar 1235. Comisariatul de Poliție Târnaveni, dosar 3. 71. f., ANIC DGP dosar 56/1921 200. f.

[360] ANIC DGP dosar 23/1941 2-3. f.. A *Krasznahorka büszke vára* történetére vonatkozóan nagyon tanulságos Kovács Ákos 2005.

[361] Simon Attila 2010, 204.

[362] ANSJ MS Dir. Reg. MAI MAM dosar 2920, 77. f. A temesvári rendőr felügyelőség átirata, 1936. augusztus 13.

[363] ANSJ TM fond 160. Chestura Poliției Timișoara, inventar 650, 4/1942, 77. f. A rendőrséghez érkezett feljelentés szerint Temesvár külvárosaiban nyitott ablaknál főként magyar rádióadásokat, nótát, cigányzenét hallgatnak, akár még

Egry Gábor 10 28.indd 454 2015. 10. 28. 16:04:19

és köztes tereket hozzon létre az elvárttól különböző csoporthatárok kijelölésével. A műfaj körüli problémákat Románia vonatkozásában jól illusztrálják az Enea Popovici elleni nyomozás során feltárt adatok.[364] Popovici a megyei prefektus titkára volt, 1921. december 14-én a marosvásárhelyi Corso vendéglőben mulatozott két magyar úrral. A mulatság során két lövést eresztett a falba, majd a pincérnők szállására ment, és erőszakoskodott velük, de a botrány ellenére senki sem akar feljelentést és vallomást tenni. Mindez Balogh Lajos cigányprímással volt összefüggésben, aki néhány nappal korábban nem volt hajlandó játszani a prefektusnak, mert éppen egy katonatisztnek húzta és az megtiltotta neki. A dühös politikus másnap utasította a rendőrséget, hogy Baloghot tiltsák ki azzal az ürüggyel, hogy csak magyar zenét játszik. A prefektusi titkár botránya kapóra jött az étterem tulajdonosának, aki rávette a prefektust, hogy a feljelentés elmaradásáért cserébe a kiutasítást is tekintsék semmisnek.

A cigányzene mint a mulatság megfelelő formája tehát nem egyszerűen csak szórakozást jelenthetett, hanem a társadalmi státus és pozíció tudatos, szándékolt megjelölésére is szolgált a középosztály felől nézve is, és ebben a formájában eleve kérdéses volt etnikai tartalma. Ez nem jelentette azt, hogy ne lehetett volna tárgya etnicitást felmutató konfliktusoknak is, mint 1938-ban Kolozsvárott, ahol a rendőrparancsnok arra kérte a vendéglátóhelyek cigányzenekarait, hogy román vendégek jelenlétében játszanak román nótákat.[365] Ugyanakkor a cigányzene az erdélyi társasági kultúrában elfoglalt helye miatt alkalmas volt a nem erdélyi románok kizárására is.

A helyzet némileg különbözött Csehszlovákiában. Bár a magyar zene és főként a cigányzene ott sem csak az etnicitás kifejezését szolgálta, hiszen időről időre szóba került, hogy akár szlovák nemzeti párti politikusok is cigányzenét hallgassanak, a műfaj etnikai jelöltsége sokkal erőteljesebb volt, mint Romániában.[366] Ráadásul határkijelölő funkcióját legalább olyan erőteljesen őrizték kisebbségi oldalról, mint többségiről. Így itt az is előfordult, hogy a magyarok háborodtak fel azon, hogy egy társuk a cigányzenészekkel arról tréfálkozott, játsszanak szlovák zenét is. Persze az elvárások megfogalmazása és az egyéni viselkedés ellenőrzésének igénye szlovák oldalról is erős volt, a sajtó itt is rendszeresen kárhoztatta azokat, akik szlovák létükre magyar újságot olvasnak, magyar nyelven szólalnak meg, magyar zenét hallgatnak, magyar kávéházban forgolódnak. A bírálat nemritkán oly módon fogalmazódott meg, ami a kárhoztatott gyakorlatot nem a Romániában bevett nyugat–keleti civilizációs különbségek keretei között bélyegezte meg, hanem demokratikusnak (vagyis ebben az esetben emancipatorikusnak) minősítette a csehszlovák kulturális gyakorlatot, míg a magyart értelemszerűen az úri, oligarchikus világgal azonosította.[367] Mindez azonban egyáltalán nem gátolta meg azt, hogy főként a kisvárosi világban, a cseh középosztály képviselői is adaptálódjanak a helyi viszonyokhoz, és részben elfogadják a magyar nyelv

Szevasztopol bevételének ünnepén is. Mivel a rendőrségen egy nagyváradi menekült jelentette a helyzetet, feltehető, hogy a külvárosok nem magyar lakóinak sem volt különösebb kifogása ez ellen.

[364] ANIC CD Sectia Prezidială, dosar 2/1922 75. f

[365] Horvát doktor rendőrkvesztor nyilatkozata. *Ellenzék*, 1938. április 22. 2.

[366] Ráadásul a cigányzenét hallgató szlovák politikusokról szóló történetek egy része nem feltétlenül tűnik teljes mértékben hitelesnek. Például nehezen hihető a magyar kormány informátorainak beszámolója a katolikus pap, Ferdinand Juriga féktelen mulatozásairól. Ugyanakkor Juriga egy időben Budaörsön szolgált, a kulturális affinitás tehát ettől még létezhetett, és ezt igazolja az is, amikor Juriga Vágán elhúzatta a magyar Himnuszt, sőt leintette a beavatkozó vendéglőst is. (Simon Attila szíves közlése.)

[367] Mannová 2007a, 63–64.

használatát és alkalomadtán a magyar kulturális gyakorlatokat is, mint azt a korzózás társadalmi választóvonalai is mutatták.

Ezekből az esetekből is látható, hogy zene, amellett hogy az etnicitás megjelenítésének egyik formája volt, lehetőséget kínált a kívülről érkezők számára adottnak tűnő etnikai határvonal elmozdítására, és így Romániában a középosztályi, Csehszlovákiában helyzettől függően a középosztályi vagy alsóbb társadalmi csoportok által kijelölt társadalmi tér bizonyos mértékű nemzetietlenítésére, mivel a befogadás és kizárás lehetőségét kínálta, és ennek gesztusaként szolgált. Ráadásul bizonyos esetekben akár a társadalmi helyzet megkérdőjelezéséhez is vezethetett, már nem csupán a középosztályi lét egy adott formájából zárt ki, hanem magából a középosztályi létből. A polgári mulatság közös gyakorlata mellett persze itt is tetten érhető a tudatos határátlépés, mint azt a szimbolikus jelentőségét megőrző Himnusz eléneklésének esetei is mutatják. Továbbá a zenére is igaz, hogy azok a műfajok, amelyek a nemzeti műveltség részei, inkább zárt térben jelentek meg. A marosvásárhelyi vagy temesvári komolyzenei életben például volt átjárás magyarok és románok között, az egymás koncertjein való fellépés formájában, de ez nem számolta fel az eredendő párhuzamosságot. Ráadásul ez is elsősorban a hivatásos vagy részben hivatásos zenészekre volt jellemző. Az amatőr muzsikálást a magyar társaság tagjai többnyire egymás között élvezték.[368]

Ugyanakkor látni kell a Csehszlovákia és Románia közötti különbségeket is. A demokratizmus, vagyis a társasági kultúra emancipatórikus tartalma miatt a választóvonalak itt legalább olyan gyakran különítették el a „demokratikus" csoportokat egy korábbi „úri" és egyúttal magyar világtól, mint az egykori Magyarország lakóit a beáramló idegenektől. Éppen a Kossuth-nóta és a cigányzenekarok között is szoros összefüggés, a jazz és a modern zenei műfajok térnyerésének következményei vagy a magyarországi fürdővendégek és a cigányzenekarok összefüggése mutatja, hogy a modernizáció nem jelentéktelen hatást gyakorolt a zenei kultúrára is, egyúttal elmosva a korábban egyértelmű határokat, és háttérbe szorítva az etnikailag jelölt zenét is, miközben a társadalmi különbségek is elmosódtak. Ezzel szemben Romániában kevesebb nyoma van ilyen jellegű változásnak, úgy tűnik, a középosztály zenei kultúrája kevésbé változott (sőt, a hagyományos módon tanult zenén keresztül akár a középosztályba is vezethetett az út, mint azt a Temesvárott rendszeres középfokú komolyzenei képzést kapó I. Tóth Zoltán esete mutatja),[369] noha egyes műfajok, mindenekelőtt a katonazene és a hadseregben megtanult indulók arra legalább alkalmasak voltak, hogy a középosztályon kívül is valamifajta közösséget teremtsenek a regátiakkal szemben – ismét csak a Monarchia hagyományaira építve.[370]

Ami a zenében a cigányzene, az a táncban és a mulatságban a csárdás. Ennek nemzeti voltát nem kérdőjelezték meg sem Romániában, sem Csehszlovákiában, még akkor sem, ha egyes esetekben ezen a téren is volt határátlépés, már a 19. századtól.[371] A csárdás lehetőséget teremtett arra is, hogy nem magyar nyelvű és kultúrájú csoportok ezen keresztül fejezzék ki lojalitásuk, illetve magyarországi önazonosságuk.[372] Ezzel együtt is a csárdás egyértelműen az etnicitás felmutatásá-

[368] Tóth Zoltán 2013; ANSJ MS Prov. pers. fam. Lányi Oszkár jun. Inventar 104, dosar 128. 85–88.

[369] Tóth Zoltán 2013.

[370] MNL OL K437 1922-2-480

[371] Pältineanu 2010, 130–141.

[372] Páll György–Jakabffy Elemér 1939, 41. 1919-ben a temesvár–józsefvárosi német–sváb klub mulatságain váratlanul problémát okozott, hogy egyesek immár ellenezték a csárdást.

Egry Gábor 10 28.indd 456 2015. 10. 28. 16:04:19

nak eszköze volt és maradt a megfigyelők és jórészt a résztvevők számára is, noha nem feltétlenül ugyanazzal a tartalommal, mint azt a külső szemlélők feltételezték. Romániában mindenekelőtt a csárdás tipikus közege miatt kételkedhetünk abban, hogy az egyébként magyar táncként a magyar országimázsban is fontos[373] tánc valóban ugyanazt az önazonosságot fejezte volna ki, mint például a Felvidéki Egyesületek Szövetségének Gellért Szállóban rendezett báljának első tánca 1935-ben.[374] Amíg a romániai rendőrségi jelentések jórészt falusi környezetben említik az „irredenta" táncot és a mulatozók magyar ruháját (jó eséllyel népviseletet),[375] addig a Gellért Szállóban a „magyar táncbemutató" (vagyis a híradó felvételei szerint egy palotás) után a báli közönség járta a csárdást, frakkban, estélyiben. Bár nyilvánvaló, hogy az etnicitás felmutatása mindkét esetben megtörtént, az első esetben egy, az adott közegben szokásos gyakorlat, önfelmutatásként is csak ezzel együtt és ennek révén érvényesült, a másodikban viszont a tánc kifejezetten tüntető aktusként értelmezhető.

A különböző jelentés – a báli csárdás elsősorban a középosztályi kultúra magyarságát fejezte ki, a nemzet gerincét jelentő társadalmi csoportok önazonosságát – mégiscsak létrehozott egy társadalmi választóvonalat is, miközben viszonylag szilárd etnikai határvonalként funkcionált. Ezzel szemben Csehszlovákiában akad utalás arra, hogy a csárdás a társadalmi különbségek elmosását szolgálhatta, mint például az érsekújvári diákkongresszus első estéjén, amikor bal- és jobboldali, haladó és konzervatív „a régi magyar szellemet demonstrálva" táncolt együtt.[376] Igaz, falusi közegben, Romániában is előfordult, hogy a nemzeti tánc a társadalmi választóvonalakat az adott pillanatban felfüggesztette, míg az etnikaiakat nem vagy nem feltétlenül. A 85%-ban magyarok lakta Újmosnicán a besorozott fiatalok bálján csárdást jártak és valószínűleg hórát is, és a jelen lévő román tisztviselők közül éppen a körorvos volt az, aki táncolt, vagyis a legmagasabb végzettségű, a művelt középosztályba tartozó személy. Az ünnepség a falusi közösség szokásait ápolta a falu román vezetőinek részvételével, egyúttal azonban a román és a magyar közösség etnicitását egy térben felmutatva meg is erősíthesse a különbségeket.[377]

Végül a középosztályi kultúra elemei közül érdemes említést tenni a tágabban vett szórakozásról. Ez lényegében a társasági érintkezés szinte minden lehetőségét magában foglalta, a fürdőélettől a sportig. Éppen ezért erről a legnehezebb egy átfogó kép alkotása, az azonban kijelenthető, hogy a magyarok és a románok közötti határvonal itt is átjárható volt. Sőt az sem volt szükségszerű, hogy egyáltalán feltűnjön az etnikai különbség. A marosvásárhelyi társaságban mozgó ifjabb Lányi Oszkár például a nélkül említette levélben a megye prefektusának eljegyzését fontos társasági eseményként, hogy akár csak célzott volna a jegyesek román nemzetiségére.[378] A legérdekesebb azonban találkozása Luppu Györggyel, ami a sport – pontosabban egy középosztályi és arisztokratikus sport, a tenisz – jelentőségére is rávilágít.

[373] *Fitzpatrick's Travel Talks:* Rural Hungary (1939) http://www.youtube.com (letöltve 2014. január 10.).

[374] Magyar Világhíradó 568. http://filmhiradokonline.hu/watch.php (letöltve 2014. január 10.)

[375] ANSJ BV Legiune Jandarmilor Braşov, dosar 10/7 1936, 82. f. ANSJ TM fond 193, inventar 828, Legiunea Jandarmilor Severin, dosar 14/1940–41, 45. f.

[376] Az érsekújvári diákkongresszus. *Prágai Magyar Hírlap*, 1929. szeptember 7. 1.

[377] ANSJ TM fond 161, Legiunea Jandarmilor Timiş-Torontal, inventar 620, doar 175, 4–5. f.

[378] ANDJ MS Fond prov. pers. fam. Lányi Oszkár jun., dosar 79. 3. f. Marosvásárhely, 1921. IV. 23. Csepreghy Bandihoz írt levél.

Lányi, aki az egyik marosvásárhelyi teniszklub játékosa volt, 1921 szeptemberében Nagyváradon vett részt egy versenyen, és itt találkozott Luppu Györggyel. Luppu – aki később többszörös román bajnok lett és tankönyvet is írt a teniszről – megállíthatatlanul menetelt a versenyen, és ez imponált Lányinak. Össze is ismerkedett vele, és kiderült, hogy Luppu ismerős Marosvásárhely társasági életében, mert Dicsőszentmárton polgármestere volt. Amúgy „pesti ember", de világlátott, Lányi Genfet és Bécset említi ilyen tekintetben. A történet néhány elemére sajnos csak következtetni tudunk. Luppu évekkel később a Nemzeti Parasztpárt aradi lapjában írt cikkeket Maniu politikai nagyságáról, románul. 1918 előtt biztosan nem ő volt Dicsőszentmárton polgármestere, így minden bizonnyal 1918 vége és 1921 eleje között töltötte be ezt a tisztséget, amennyiben Lányi nem tévedett. Nemzetisége román, viszont Lányival, mint azt a „pesti emberre" vonatkozó megjegyzés is sejteti, valószínűleg magyarul beszélt. Lányi amúgy sem etnikai alapon ítélte meg, különben nem azt írta volna a találkozásról szóló levelében magyar barátjának, hogy Dicsőszentmárton volt a legsikeresebb a nagyváradi versenyen, büszkék lehetnek Luppura.[379]

A sportra is igaz volt azonban, hogy egyszerre kínált átjárást és elhatárolást, nemcsak a résztvevőknek, hanem a közönségnek is. Amíg a sportolók, egyesületi vezetők nem függetlenül az érdekközösségtől gyakran társasági viszonyban voltak,[380] az egyletek és csapataik sokszor etnikai értelemben jelölt szervezetnek számítottak. Nemcsak a cionista klubok, hanem a magyar és román, illetve magyar, szlovák klubok is, a szurkolótáborok is ennek megfelelően verbuválódtak, és Csehszlovákiában ezt a megoszlást még a szövetség is elfogadta, és érvényesítette például a bíróküldés során.[381] Ez a kettősség azonban alapvető jellegzetessége volt a mindennapi fogyasztási és performatív gyakorlatoknak, még kulturális szférán kívül is.

Közösködők

A középosztálybeli kultúra esete és helyzete bizonyos értelemben illusztratív, másfelől pedig kiválóan alkalmas arra, hogy kitapinthatóvá váljék a Csehszlovákia és Románia közötti alapvető különbség is. A mindennapi etnicitás gyakorlatai mindkét helyen lehetőséget kínáltak az etnikai választóvonal átlépésére vagy áthelyezésére is, de a lehetséges változatok jellegzetes módon különböztek egymástól.

Persze az átfogó értékelés előtt megjegyzendő, hogy a példák nem fogják át a kultúra teljességét és a találkozások összességét. Továbbá azt is számításba kell venni, hogy az egyéni reakciók alkalmanként kifejezetten az adott személyiségből vagy világnézetből fakadhattak. Mindazonáltal még az ilyen esetek sem nélkülözik a tanulságot, hiszen jelzik, hogy a magyar identitás összeférhetett a nemzeti trauma iránti csekélyebb fogékonysággal. Lányi megjegyzése Luppu Györgyről – Dicsőszentmárton is büszke lehet rá – egyértelművé teszi, hogy számára nem jelentett traumát az a tény, hogy 1918 végén, 1919 elején egy román úriember került a város élére, ahol addig csak magyaroknak jutott hely, pedig ezeket a változásokat a korabeli nyilvánosságban egyértelmű

[379] ANDJ MS Fond prov. pers. fam. Lányi Oszkár jun., dosar 79. 8. f. Marosvásárhely, 1921. IX. 7. Csepreghy Bandinak írt levél.

[380] Faje 2013; (Karádi) Nagy Lajos: A sportélet. In: Győri Illés Lajos (szerk.), 1937, 108–117.

[381] Faje 2013; (Karádi) Nagy Lajos: A sportélet. In: Győri Illés Lajos (szerk.), 1937, 108–117., Simon Attila 2010, 58., 137.

Egry Gábor 10 28.indd 458 2015. 10. 28. 16:04:19

veszteségként emlegették, különös tekintettel következményeikre: magyar hivatalnokok esetleges elbocsátása, a magyar nyelv használatának korlátozása. Lányi számára azonban Luppu világlátott teniszjátékos volt, semmi több.

A többi eset – noha távolról sem meríti ki a középosztályi kultúra és társadalom összes lehetséges formáját[382] – is jól mutatja, hogy Romániában a középosztály szociális terében széles körben adódtak helyzetek és interakciók, amelyek nem voltak szükségszerűen etnikai találkozások. Ezek kapcsán lehetőség nyílt arra, hogy etnicizálják vagy éppen etnikai tartalom nélküliként kezeljék őket. Az etnikai tartalom amúgy is sokszor olyan külső résztvevők, megfigyelők értelmezése folytán került elő, akik az adott esetet saját elvárásaikhoz – nemzeti identitásukból levezetett normáikhoz – képest anomáliának látták. Ez egyúttal jelzi azt is, hogy a különböző cselekedetek, interakciók nemzeti voltának eldöntésében nemcsak az abban részt vevők jutottak szerephez, hanem egyéb aktorok is.

Romániában azonban létezett a középosztályi kultúrának egy olyan szelete, ami erdélyi magyarok és románok számára is közös volt – habár ez leginkább éppen a kívülről érkezőkkel szemben mutatkozott meg. Lényegében az ilyen esetek nemzetiesítése mutatta meg azt is, hogy ezek nem feltétlenül nemzetiek, inkább ambivalensek, értelmezhetők így is és úgy is. Abban a pillanatban, hogy valaki az elvárható nemzeti viselkedéshez képest anomáliaként, normaszegésként értelmezte ezeket, ezzel szembeszegezhető volt egy olyan középosztálybeli kultúra, ami éppen a harmadik fél felé nem volt befogadó. Így szolgáltatott a középosztálybeli kultúra erőforrást a regátiak elleni küzdelemben, annak demonstrálásával, hogy az erdélyiek képesek egyenlő félként együtt élni a magyar középosztállyal.

Ezzel együtt talán túlzás lenne teljesen közös középosztálybeli kultúráról beszélni. Elég egyértelmű, hogy a bemutatott esetek inkább egy köztes mezőre utalnak, ezek mellett intézményesen is létezett a magyar és a román középosztályi világ. Magyar és román kaszinókkal, klubokkal, egyesületekkel és persze a nemzeti kultúra nagyon is nemzetinek tekintett intézményeivel, színházakkal, operával, zenekarokkal. Az sem véletlen, hogy a társasági érintkezés éppen ezeken a területeken volt a legkevésbé intenzív, illetve itt volt a résztvevők számára a leginkább egyértelmű az is, hogy szerepvállalásuk egy-egy eseményen valóban az etnikai határvonal átlépését jelenti. Ahol a közös középosztálybeli kultúra felszínre bukkant, az éppen a könnyedebb műfaj és a szórakozás volt, ez jelentette azt a köztes teret, ahol elhalványult a nemzeti hovatartozás jelentősége.

Csehszlovákiát szemügyre véve mind a mindennapi gyakorlatok potenciális regionális jellegét tekintve, mind a köztes kulturális terek társadalmi meghatározottságát illetően fontos különbségek figyelhetők meg. Itt a regionalizmus elvileg végig lehetségesnek tűnt politikailag, hiszen identitáspolitikában létezett ilyen alternatíva az őslakos eszme, majd az autonómia képviselete formájában. E mögött azonban nem tapinthatók ki olyan erővel a közös mindennapi gyakorlatok, akár a fogyasztásban, akár a megjelenítésében, mint Romániában. Mindenekelőtt nyilvánvalóan azért nem, mert szemben Erdéllyel, a Felvidék vagy Szlovenszkó nem volt szimbolikusan is létező régió 1918 előtt,[383] és így lakói is a kisebb regionális egységekhez kötődtek. Ennek megfelelően, ha tetten érhető az Erdélyhez hasonló regionális önelhatárolás, akkor az inkább ezekre a kisebb

[382] Az egyik további vizsgálatra érdemes kérdéskör a szakmai és protekciós hálózatok kérdése. ANDJ Fond.prov. fam. Szilágyi Sándor, inventar 106. dosar 36. 266–267. f. Aiud, 1923. október 16. Levél Szilágyihoz.

[383] Liszka József 2000; Simon Attila 2010, 22.

Egry Gábor 10 28.indd 459 2015. 10. 28. 16:04:19

világokra korlátozódott, azoknak a korábbi fogyasztási és performatív gyakorlatait élteti tovább valamilyen formában, például a sárosi (keletszlovák, szlovják, šarišcina), vagy a szepesi *(Zipser)* azonosságot, akár annak magyar irodalmi hagyományait (Mikszáth svihákjai és gavallérjai) felhasználva.[384] Ugyanakkor ez a kisebb regionális közeg nemegyszer nem az állami központ, hanem a (régebbi) kulturális központ ellenében fogalmazódott meg, igazolva, „hogy vidéken is fővárosi színvonalú hangversenyek szervezhetőek".[385] Bár hasonló jelenségeket Romániában is észlelhetünk, de ez sokszor csupán az 1918 előtti elit kapcsolatrendszerének továbbélését jelentette, mint például Máramarosban.[386]

Persze a különbségeknek kézenfekvő társadalmi okuk is volt, a nem magyar középosztály romániaitól eltérő összetétele. Bár a dualizmus kori művelt román középosztály és nemesi eredetű középosztály létszáma sem volt túl nagy, öntudatos szlovák középosztálybeliből még kevesebb volt. Éppen ennek eredménye volt a „magyarón" probléma, azonban mint láttuk, a kortárs megfigyelők szerint ez utóbbi csoport nem szívesen vállalta fel nyíltan saját gyakorlatát. Az új nemzedék pedig már a Csehszlovák Köztársaság világában nevelkedett, s bár alkalomadtán megtartottak korábbi szokásokat is, ezeket többnyire már nem a közös kultúra részeként művelték.[387]

Ezzel együtt persze volt valamiféle köztes középosztályi tér, noha éppen a cseh középosztályi világ eltérő jellege miatt ez jóval kevésbé teremtett lehetőséget egy közös szlovák–magyar vagy magyar–cseh regionális világ pillanatnyi létrehozására. Nem a régión kívülről érkezőkkel szemben felmutatható különbség hiányzott mögüle, hanem az egyértelmű hierarchia, ami Romániában adott volt. A cseh kispolgári világot lehetett furcsának, nem eléggé úrinak, kicsit akár gyávának is látni, de bizonyosan a Monarchia örököse volt, miként a magyar világ is, és bizonyosan nem volt olyan módon stigmatizálható, balkáninak minősíthető, mint a regáti román elit,[388] nem is szólva arról, hogy a csehek világa egyértelműen modernebb volt, mint a falusias magyar közeg, és éppen rajtuk keresztül zajlott ez utóbbi modernizációja is.[389] Ennek megfelelően, noha nem egy esetben a cseh és a szlovák hivatalnokok mégiscsak alkalmazkodtak nyelvhasználatukban és kulturális fogyasztásukban,[390] nem volt egyértelmű, hogy a hagyományos magyarként vagy magyarországiként elkönyvelt gyakorlatokkal a résztvevők felsőbbrendűsége is kifejezésre juthat.

Valami hasonló fogalmazódik meg Szvatkó Pál Milan Hodžáról adott jellemzésében is: nem tipikus cseh agrárpárti, kispolgár, szürke bürokrata, hanem városi intellektuel. Egyidejűleg nem „sörözős, fraternizálós", hanem zárkózott, hideg, „udvari gentleman, dzsentriutánzó szokásokkal", vagyis „magyar iskola" a politikában. A szlovák politikus tehát őrzi magyar szocializációját is, de ez nem egyértelműen pozitív a cseh világgal összevetve, mint ahogy azt Romániában beállították

[384] Az irodalmi régióteremtő kísérletekre lásd: T. Szabó Levente 2008, 66–78. A sárosiság kulturális reprezentációjának gyakorlatára Nedőfy Árpád: Forró siker jegyében zajlott le az eperjesi jótékony célú kultúrestély. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. november 2. 10. Az est szereplői a vidékről elszármazott vagy még ott élő művészek, a műsorszámok között akadtak helyi eredetűek, a közönség soraiban pedig „a szlovák társadalom elitje" is megjelent, bár a műsor nagyrészt magyar nyelvű volt.

[385] Uo.

[386] Máramarosban magyarul mulatnak. *Pesti Napló*, 1935. október 20. 9.; A sigheti református dalárda zászlóavatásának ünnepségei. *Máramaros*, 1935. június 23. 2.

[387] Vájlok Sándor 1938.

[388] A hagyományos magyar csehkép is távoli, de egyenrangú nemzetként kezelte őket. Kovács Éva 2011b, 103.

[389] Simon Attila 2010, 14.

[390] Mannová 2009a, 259–261.

Egry Gábor 10 28.indd 460 2015. 10. 28. 16:04:19

Erdély és az Ókirályság kapcsán. A cseh jellegzetességek és a magyar jegyek – bár csupán a mindennapokban és nem az identitás-diskurzusban – valamiképp egyensúlyban kerültek megítélésüket tekintve is.[391]

Ez egyébként nemcsak az egyes etnikai csoportokhoz rendelt tulajdonságokban jutott kifejezésre, hanem magában a társadalom szerveződésében is. Kifejezetten fontos tényező lehetett az egyleti, civil szerveződések jelentősége, még akkor is, ha Csehszlovákiában ezek nemritkán nagyon is átpolitizáltak voltak. Ám részben a cseh hagyomány és gyakorlat miatt mégiscsak számos egylet működött – esetenként deklaráltan etnikai jelleggel – még a kisvárosi, sőt falusi világban is, ezek pedig a pártok mellett az etnikai határokat is kijelölhették, miközben lehetőséget teremtettek egy valóban városi középosztályi tér kialakítására is.[392] Igaz, az egyletek megoszlása sokszor egyenlőtlen volt, és a szakmai egyleteken túl a társadalmilag jobban beágyazott magyar szervezetek sokszor meghatározták a helyi világokat.[393]

Romániában, ahol ezzel szemben a nagyobb városok, illetve a hagyományosan román többségű települések kivételével meglehetősen szerény volt a román egyleti élet még a harmincas évek végén is, esetleg a korábbi kisebbségi egyletek vezetésének átvételét jelentette, ezzel azonban visszafogta az adott egylet működését, vagy megváltoztatta viszonyát a középosztály teréhez.[394] Azok az intézmények, amelyek mintegy belépést biztosítottak a középosztály (nem csak) kulturális fogyasztásához, vagy magyarok voltak, vagy etnikailag vegyesek, de ebben az esetben jórészt nem a közösséget, hanem az etnikai határok átlépését hangsúlyozták, ezzel persze meg is erősítve azok létét, ami egyébként összhangban volt a magyar–román közeledést szorgalmazó húszas évekbeli transzszilvanizmus három erdélyi (magyar, román, szász) nemzetének eszméjével is.

Csehszlovákiában viszont ellenkező tendencia érvényesült, azok a szlovák csoportok, amelyek az erdélyi román regionalizmusnak megfeleltethető Szlovák Nemzeti Párt-féle autonomizmust képviselték, nemritkán arra használták volna fel az egyleti mozgalmat, hogy a szlovák középosztályt és vele a középosztályi társadalmi teret megtisztítsák a magyar etnikai jegyektől.[395]

Azt sem szabad elfelejteni, hogy lehetett különbség a középosztály nemzeti szerepvállalásában is. Mint már láttuk, a csehszlovákiai magyarság kortárs társadalomrajzai kifejezetten azt állították, hogy eltűnt a hagyományos középosztály, elmenekült vagy dezertált. Csak várja a revíziót, de nem vállal szerepet a közösségszervezésben.[396] Ennek tükrében azonban az is felvethető, hogy ha a középosztály nem volt reprezentatív nemzeti szempontból – például nem vállalt határozott politikai szerepet –, akkor az általa használt, esetenként közös terek sem lehettek az etnicitás felmutatásának és a határmegvonásnak a terei. Ez még akkor is így lehetett, ha egyébként a csehszlovákiai magyar elit nagyon is középosztályi jellegű maradt.

Ennek hatását felerősítette, hogy szemben Csehszlovákiával, Romániában lassan haladt a falusi világ modernizációja. Ez nem csupán technikai modernizációt, a termelés korszerűsítését

[391] Szvatkó Pál 1935, 349–350.

[392] Haslinger 2004, 55–56.; Mannová 2007a, 63–64., 2000, 99.

[393] Mannová 2009a, 259–261.

[394] ANSJ MS Inspectoratul de Poliție Cluj, inventar 399, dosar 432.; Oravica. *Keleti Közlöny,* I/1–2.; 1933. június 15. 6.

[395] A kalandos életutat bejárt Ľudovít Bazovsky például azért javasolta minél több asztaltársaság alapítását Losonc környékén, hogy azok „szlovák" viselkedési normákat terjesszenek, vagyis cigányzene és ivászat nélküli közösségi eseményeket. Mannová 2009a, 256–257.

[396] Jócsik Lajos 1940, 211.

jelentette, hanem az életforma változását is. Amíg Romániában sokszor még az írástudatlanság leküzdése és az alapvető higiéniai viszonyok megteremtése volt az állami beavatkozás célja,[397] Csehszlovákiában már az életforma átalakulása is megkezdődött.[398] Ez pedig magát a Romániában még középosztályinak számító teret is átalakította. Márai Sándor tanulságos leírása a komáromi vendéglőkről jól érzékelteti a változás lényegét, azt, hogy például a mulatozás teréül szolgáló helyek is „demokratizálódnak", és egyúttal az ottani viselkedés normái is átalakulnak:

„A vendéglőkben sok ember, hangos szó, kirándulók és emlékezők: a felvidéki városokban most egy nemzedék keresi emlékeit. Az ebéd jó és olcsó, a kiszolgálás gyors és készséges, s mégis, az egészben van valamilyen árnyalati idegenség: ez még a másik stílus, ez az étterem, ez a modernség, ez az étlapnélküliség, ez az olcsó, kéretlen menürendszer… valahogy más minden az étteremben, mint a Duna másik partján. A személyzet figyelmes, de másként, mint odaát, az egészben van valami gyárias, tömegre beállított, s azt kell mondanom, hogy ez a modor, ez a stílus, ez az egész változás, melynek már csak az életformákban találni ízét és nyomát, nem is ellenszenves. Itt húsz évig másként éltek az emberek, sok gond között, sok szenvedésben, s mindenestül tanultak egy újfajta életütemet, amely nem sokat kivételez. A demokrácia rejtélyes folyamat, s nem szabad összetéveszteni a rossz modorral. Ez a Baťa-cipős demokrácia még rajtahagyta kézjegyét a visszakerült területek életformáin, s ha szelleme, hangja idegen is, azt kell mondanom, nem ez volt a legrosszabb, amit a csehek ellenünk elkövettek…"[399]

Mindez átvezet egy újabb, a különbségeket megalapozó tényezőhöz is. Amíg Romániában a középosztályi tér volt az etnikai határátlépés és egyúttal a regionalista határmegvonás tere is, Csehszlovákiában, az emancipatorikus folyamatok és az aktivista identitáspolitika miatt a középosztályi téren kívüli gyakorlatok is szolgálhattak ilyen célt. Ez a fajta kiterjedt és jelentős súlyú intézményi és társadalmi tér, amely bizonyos értelemben egy antirevizionista ellenkultúraként is szolgált, Romániában lényegében nem létezett, illetve esetenként a városokra és ezen belül a munkásokra korlátozódott. Akár a középosztály gyakorlata demokratizálódott, vált hozzáférhetővé mások számára (mint például a parasztlovasság), akár nem középosztálybeli gyakorlat váltak irányadóvá – mint a vendéglők –, az eredmény az volt, hogy az egyes gyakorlatok jelentésváltozása mellett a középosztályi tér elvesztette kitüntetett helyzetét, ide belépni már nem volt olyan egyértelműen felemelkedés, mint Romániában, illetve ezt a felemelkedést nem kellett elfogadtatni a középosztályi térben mozgó csoportokkal. A versengő gyakorlatok közepette demokratizálódott mind a csoportképzés, mind határmegvonás lehetősége.

[397] Lásd Rostás Zoltán 2009; Momoc 2012; Gusti 1937.

[398] Liszka József 2000; Simon Attila 2010, 56.

[399] Márai Sándor 2004, 181. Idézi még ebben az összefüggésben Liszka József 2008, valamint Simon Attila 2011, 93–94.

dc_1187_16

TE MIT VÁLASZTANÁL?

A mindennapi etnicitás utolsó formája a nemzetileg jelölt kategóriák közötti választás. Erről már meglehetősen részletesen volt szó a kategorizálási gyakorlatokról szóló részben, elsősorban a népszámlálások elemzése kapcsán. Ennek tanulságait ráadásul a mindennapi etnicitás más vonatkozásai kapcsán is hasznosítani lehetett, és a korábban bemutatott témák esetében is jelen volt a választás problémája, például a fogyasztás területén vagy az önfelmutató aktusok esetében, mivel a csatlakozás vagy távolmaradás, egy áru vagy szolgáltatás kiválasztása jelenthetett választást is, amennyiben etnikailag jelöltté vált, vagy etnikailag jelölt és jelöletlen között történt. Ez az egyik oka, hogy a kategóriák közötti választás kérdésére csak röviden térek ki. A másik oka az, hogy a nemzetileg jelölt kategóriák közötti választás problémája a legtöbb esetben intézmények közötti választást jelent, ezek az intézmények pedig az etnicitás rögzítését, intézményesítését is szolgálják, és így részben a mindennapi etnicitás szférájából történő kilépést is. Identitáspolitikai jelentőségük nyilvánvaló, miként a nemzeti önazonosság újratermelésében játszott szerepük is, de éppen ez tette és teszi lehetővé azt is, hogy maguk az intézmények már ne a mindennapok és elsődleges társadalmi funkcióik révén jelenjenek meg, hanem szimbolikus jelentőségűvé válva, nemzeti intézményként. Vagyis nemcsak a belépők, használók etnicitását rögzítik, hanem adott esetben a sajátjukat is, ezzel leegyszerűsítve magát a választás aktusát is. Míg az eddig bemutatott esetekben az volt a közös, hogy a résztvevők, külső beavatkozók, megfigyelők eltérő lehetőségei ellenére szinte minden érintett cselekvő (ágens) lehetett, lehetőséget kapott az etnicitás tartalmának meghatározására az interakciók során és sorozatában, a nemzetileg jelölt kategóriák közötti választás az egyén felől nézve valójában az elfogadás és elutasítás egyszeri és kétirányú döntéssé vált, maguk az intézmények pedig elsősorban állandó határjelölővé. Aki belépett, az tagja volt a csoportnak, aki kívül volt, az nem feltétlenül.

Csakhogy éppen ezért, szemben a mindennapi etnicitás problémájának elméleti megalapozására használt 1989 utáni helyzettel és értelmezéssel, a két világháború között elsősorban Romániában, részben azonban Csehszlovákiában is a választás messze nem volt igazán szabad, és sokszor nem is valódi alternatívák között történt. Mivel az állami szereplők és a versengő nemzetiesítő csoportok is ugyanígy tekintettek ezekre az intézményekre, és egyúttal létrehozták vagy létre akarták hozni azok megfelelőit saját csoportjaik számára, a választás mindenekelőtt a csoportok elhatárolásáról és a tagok intézményes elkülönítéséről szólt, lehetőleg állandósítva azt. Az egyik vagy másik kategória választása így kisebbségpolitikai kérdés lett, mindenekelőtt az állami kategorizáláshoz fűződő intézményes és egyéni viszonnyá egyszerűsödött. Az állami kategorizálás és besorolás azonban ebben az esetben nem csupán nyilvántartást jelentett, hanem az adott kategóriához rendelt intézményes pályákat is. A lényeg az állam felől nézve éppen az volt, hogy olyan intézményes kereteket teremtsen – jórészt a vetélytárs csoportok intézményeinek korlátozásával –,

Egry Gábor 10 28.indd 463 2015. 10. 28. 16:04:20

amelyek nemcsak az egyértelmű besorolást teszik lehetővé, hanem egyúttal lehetőleg képesek a versenytársak identitáspolitikai lehetőségeinek korlátozására.

Ennek leglátványosabb eleme az iskolarendszer átalakítása volt Romániában, előbb az állami iskolák kezdődő nyelvi románosítása, majd az egyházi iskolák visszaszorítása, a névelemzés gyakorlata és az adott oktatási intézmény felekezeti jellegének nem megfelelő tanulók kizárása annak látogatásából, míg végül a korszak végére már csak az iskolaköteles magyar nyelvű tanulók egyharmada járt magyar tanítási nyelvű és magyar intézményrendszerbe tartozó iskolába.[400] Csehszlovákiában ez legalább az intézményrendszer egy részében nem feltétlenül nyelvi korlátokat jelentett, hanem elsősorban a Magyarország és részben a kisebbségi magyar elit által képviselt identitáspolitikával szemben megfogalmazott, republikánus alternatívát. De ugyanígy említhető lenne a romániai magyar elit által működtetett szövetkezetek diszkriminációja a román állam által nemzetinek látott szövetkezetekkel szemben, vagy a szlovákiai magyarnak tartott pénzintézetek hátrányos helyzetbe hozása és betagolása cseh bankcsoportokba.[401] Persze még számtalan más eset is felhozható lenne, a lényeg azonban nem ezek szaporítása, hanem annak érzékeltetése, hogy ebben a helyzetben a választás főként az államilag kijelölt kategória és az ezzel járó intézményválasztási kényszer elutasítása, vagy az állami intézmények működtetésének szabotálása lehetett. Ez azonban már nem igazán egyedi döntéseket jelentett, hanem viszonyulást egy komplex kisebbségpolitikai erőtérhez.

Ez nem jelenti azt, hogy a választás ne lenne értelmezhető probléma, mindennapi jellege azonban az lesz. Nem az identitáspolitika jelenléte miatt, hiszen ezt a többi esetben is észlelhettük, és éppen az lenne munkám egyik kérdése, hogy milyen hatással volt egymásra a mindennapi etnicitás és az identitáspolitika? A választás azonban ily módon már érezhetően inkább a politikai döntések körébe tartozik, sokszor szinte azonosnak látják mind a népszámlálási önbevallással, mind az etnikai párt erkölcsileg kötelező támogatásával a választásokon. Ez azonban lényegében csak a kilépés és szabotázs lehetőségét hagyja az egyénnek, az elutasítás gesztusát, ami azonban nem mutatja meg, hogy mi is lenne a saját maga által megjelenített etnicitás a hivatalosan kínált etnicitás helyett és mellett, legyen szó akár az állami kényszer elutasításáról (például kötelezően román tanítási nyelvű iskolába íratás), vagy akár a kisebbségi identitáspolitika elvetéséről (például azzal, hogy ha csupán az állami ösztönzők, így az iskolai adók különbsége miatt is, de nem a kisebbségi iskolát választják). Ennek tükrében talán az sem meglepő, hogy éppen ezen intézményekkel és a hozzájuk kapcsolódó választás aktusaival volt az identitáspolitika a leginkább jelen a nem városi közösségek életében is.

Persze a „renegátok", „árulók" jelensége gyakran tetten érhető a forrásokban Romániában is (hiszen Csehszlovákiában az aktivista pártok révén ez a jelenség mindig is látható és jelentős társadalmi súlyú volt), főként a politikai pártok és különböző választások kapcsán. Már az első választásoktól kezdve időről időre felléptek olyan politikai pártok, amelyek elvitatták az OMP képviseleti monopóliumát. Az etnikai kategóriák közötti választás alapelveit viszont valójában nem ezek az erők sértették meg, hiszen ezek is alapvetően az etnikai képviselet talaján álltak.[402] Sokkal inkább azok a politikai szereplők, akik nem az OMP, hanem román pártok listáin szere-

[400] Gidó Attila 2011, 16–22., 33–44.; Simon Attila 2009b, 98.; Bárdi Nándor 2009a, 149–150.

[401] Hunyadi Attila 2010, 203–260.; Tarján 1931.

[402] Beke Ibolya, 2005.

Egry Gábor 10 28.indd 464 2015. 10. 28. 16:04:20

peltek, mintegy demonstrálandó azok „kisebbségbarát" és „állampolgári" jellegét.[403] Ezeknek a személyeknek a súlya, szerepe nehezen felmérhető, és a történetírás lényegében máig elfogadja azt az értékelést, hogy csak az OMP és kisebb mértékben a szociáldemokraták képviselték a magyarokat, ezek a politikusok önjelöltként nem tudtak magyarokat mozgósítani maguk mellett. Az OMP rossz választási eredményei pedig a választási terror és manipulációk következményei voltak, még ha olykor, főként az OMP vezetésével szemben kritikus nyilvánosságban, vitatták ezt az értékelést.[404] Ezzel együtt, ha csak az etnicitás felől nézzük, maguk a román listákon induló jelöltek és az esetleges szavazóik mégiscsak elutasították a felkínált etnikailag jelölt kategóriát, és egyúttal elfogadták, hogy a másik, általuk választott párt nem etnikai, vagy ha mégis az lenne, akkor ebben a minőségében nem a magyarok ellen irányul.

Ugyanakkor néhány esetben még ilyen körülmények között is tetten érhető a valódi választás lehetősége, abban az értelemben, hogy az egyik, rögzített tartalmúnak tekintett kategória választása mellett az ebből következő, legtöbbször intézményes kényszerben is testet öltő elvárásoknak valaki tudatosan mégsem felelt meg, hanem arra használta ki a választást és a választott kategória tartalmának elvetését vagy megkerülését, hogy saját lehetőségeit, szabadságát bővítse. Ez a meglehetősen bonyolultnak látszó helyzet állt elő például akkor, ha valaki élt ugyan az állampolgársági opció lehetőségével, de aztán „elfelejtett" átköltözni a másik állam területére, vagy akkor, ha áttelepült ugyan, de nem vette fel az állampolgárságot, és így adott esetben mentesült bizonyos inkább kényszernek tekintett kötelezettségek alól. Bár látszólag nehezen kivitelezhető dologról volt szó, a feltárt anyagban erre is akad példa, ami ennek az etnicitáshoz fűződő kapcsolatát is megvilágítja.

Kompok

A román–magyar határ áthelyezése és az uralomváltás nem egyszerűen a földrajzi és politikai tér átalakulását jelentette, magával hozva az emberek, gazdaságok és kultúrák közötti kapcsolatok újjáalakulását, hanem új szabályokat teremtett etnicitás és lojalitás megjelenítésére.[405] Ennek egyik legfontosabb jogi eleme az állampolgárság intézménye és annak békeszerződésekbe foglalt szabályozása volt. Az állampolgárság jogokat biztosított és kötelességeket származtatott az egyik országban, de korlátozta a mozgást és a lehetőségeket a másikban. A kettős állampolgárság lehetősége nélkül – és ennek tilalma ekkoriban még majdnem általános volt – az állampolgárság kizárólagos köteléket teremtett, ami mindenkit csupán egyetlen országhoz láncolt. A békeszerződés azonban, tekintettel a változásokra, egyúttal pedig attól a szándéktól vezetve, hogy az utódállamok ne foszthassák meg állampolgárságuktól kisebbségi alattvalóikat, választási lehetőséget – ún. opciót – biztosított mindenkinek meghatározott, hosszabb időre. Az optánsnak joga volt elköltözni a

[403] A magyarok lakta megyékben lényegében nem volt olyan választás, amelyiken ne szerepeltek volna magyar jelöltek is valamelyik román párt listáján, noha többnyire nem biztos mandátumot jelentő helyen. Mindazonáltal a kortársak és az utókor is nagyobb figyelmet fordított a valódi politikai téttel rendelkezőnek látott kísérletekre, főként Bernády György és a liberálisok különböző manővereire Marosvásárhelyen és a megyében. Néhány példa: Benyújtották a második listát a törvényszéken, *Szamos*, 62. évf. 45. sz. 1930. február 25. 3.; ANSJ BV fond 2, inventar 342, Prefectură Judeţului Braşov, Serviciul Administrativ, dosar 19/1926, 3–4.f. Megyei választási eredmények a hosszúfalusi szavazókörből.; ANIC DGP dosar 19/1919, 104. f. Rendőrségi jelentés a hétfalusi választásokról.; Be vannak adva a jelölőlisták. *Székely Napló*, 1927. június 29.

[404] *Ellenzék*, 49. évf. 287. sz. 1928. december 15.

[405] A határátlépés rendszerének összefoglalására lásd Bencsik Péter 1999.

választott állampolgársága szerinti országba, és ingóságait, valamint az ingatlanaiért kapott ellenértéket magával vinni.[406] Az opciós jog gyakorlata nem jelentette az állampolgárság teljes etnicizálását, részben inkább az elmaradt népszavazást helyettesítette oly módon, hogy lehetővé tette volna a kisebbségi státus elhagyását és az átköltözést az illető személyek saját nemzetisége szerinti nemzetállamba. Az elképzelés szerint tehát „nemzetibb", nem pedig kevésbé nemzeti államok alakultak volna ki az opciós időszak végével, vagyis az eljárás elkerülhetetlenül közelítette egymáshoz az etnikai és állampolgársági kategóriákat is.[407]

Az állampolgársági probléma a történeti szakirodalomban elsősorban a Magyarországra menekülők problémáján keresztül jelenik meg. Ezt többnyire kényszermigrációnak, vagy legfeljebb félig önkéntes migrációnak látják, és az állami alkalmazottak tömeges és gyors állásvesztése eredményének. Az Országos Menekültügyi Hivatal adatai szerint Romániából 1924-ig 197 ezren, Csehszlovákiából 107 ezren menekültek el, jelentős részük (de nem többségük) állami alkalmazott és középosztálybeli. Helyzetük Magyarországon kezdetben kifejezetten sanyarú volt, a tömeges nyomor jellemezte, ők adták a vagonlakók jelentős részét is. Ugyanakkor társadalmi státusuk, kapcsolataik és politikai képviseletük segítségével mégis jelentős befolyást szereznek a politikára, szervezeteik és képviselőik nem kis szerepet játszanak a társadalmi pozíciójuk visszaszerzése útjában álló akadálynak látott zsidók elleni jogalkotásra irányuló közhangulat kialakításában.[408]

Mindenesetre a háború végi népességmozgással foglalkozó munkák alapességuk ellenére sem veszik figyelembe az esetleges mozgást Románia felé – eltekintve az ún. oktobrista és kommunista emigrációtól –, sem annak lehetőségét, hogy a két ország között ide-oda is mozoghassanak emberek. Bár erre vonatkozó szisztematikus kutatás még nem volt, néhány egyedi eset arra utal, hogy valóban létezett az állampolgársági opció lehetőségének kihasználása egyéni célokra, főként mivel az állam erőforrásai nem mindig tették lehetővé a területén tartózkodók tartós és alapos ellenőrzését. Egyik, tömegességével már a központi államigazgatás figyelmét is felkeltő jelenség a zsidók opciója vagy állampolgársági bizonyítvány iránti kérelme volt. A belgrádi román követség szerint a magyarországi antiszemitizmus és a délszláv államban uralkodó viszonyok miatt sokan folyamodtak beutazási engedélyért, ehhez pedig az erdélyi és bukovinai hatóságok felettébb könnyedén kiállított igazolásait használták fel.[409]

Ezeknek az eseteknek egy része nagyon hasonló azokhoz, amelyeket Theodora Dragostinova tárt fel a görög–bolgár állampolgársági opciók kapcsán.[410] Közös jellemzőjük, hogy sokan végül az optálás ellenére sem költöznek el, és később megkísérlik visszavonni korábbi döntésüket, ehhez pedig olyan nemzeti érvelés- és beszédmódot alkalmaznak, amely szerintük megfelel a döntésho-

[406] Parragi Mária 2000.

[407] Az opciós rendszer hatására lásd Sammartino 2012, 105–106., 118–119. Ehhez járult még az új államok részéről megfigyelhető törekvés arra, hogy a bizonytalan periódust kihasználják az idegenek eltávolítására is. Lásd például Ther 2011, 78–93.

[408] Máig a legjobb áttekintés Mócsy 1983, különösen 13., 53–54., 67–82., 153–157. Szüts István Gergely 2009, 435–452.; Ablonczy Balázs: Sérelem, jogfolytonosság, frusztáció. Alsó-Fehér vármegye menekült törvényhatósága Budapesten. In: Uő 2011a. Mindazonáltal szinte mindegyik munka az Országos Menekültügyi Hivatal által 1924-ben közölt statisztikai adatokra támaszkodik. Ezek azonban néhány esetben gyanúsak, például időnként több menekült tisztviselőt mutatnak ki, mint ahányan a hivatalos statisztikák szerint 1918-ban az elcsatolt területeken dolgoztak. Egy település folyamatait illetően jóval alacsonyabb, de jelentős számú menekültet mutat ki Fráter Olivér 2002.

[409] Scurtu–Boar (eds.) 1995, Máramaros megye alprefektusának körirata, 1921. IV. 30.

[410] Dragostinova 2008, 174–179.

Egry Gábor 10 28.indd 466 2015. 10. 28. 16:04:20

zók elvárásainak, ám ez akár teljesen ellentétes lehetett a korábbi választást megalapozó etnicitás elfogadásával.

A román rendőrség is nagyon hasonló esetet tárt fel egy Szilágy megyei faluban 1923-ban. A 25 éves Rácz Károlyt azért hallgatták ki, mert 1921-ben, amikor behívták a román hadseregbe, Magyarország javára optált, de azóta még kísérletet sem tett az áttelepülésre, holott ez az opció feltétele volt. Rácz azzal védekezett, hogy Bartha Samu, egy református falusi tanító hatására cselekedett, aki szintén úgy kerülte el a besorozást, hogy lemondott állampolgárságáról. Rácz szerint Bartha bujtogatta és nemcsak őt, hanem minden katonakorút a környék falvaiban.[411] Bartha lényegében megerősítette az alapelemeket, noha a bujtogatást tagadta, de a részletekből az is kiderült, hogyan használhatta ki a lehetőséget anélkül, hogy elveszítené a Romániában tartózkodás – például biztos munkahely – előnyeit. Elismerte, hogy már 1920-ban lemondott román állampolgárságáról, miután behívót kapott. Erre egy évet biztosítottak számára, hogy távozzon az országból. Következő májusban azonban ismét megjelent a sorozóbizottság előtt, ahol visszavonta opcióját (!), mivel a tanítóképző intézet hallgatójaként egyéves felmentést kaphatott a bevonulás alól. Állítása szerint a bizottság elnöke megígérte, hogy az erre vonatkozó dokumentumokat postán elküldik, ezek azonban soha nem érkeztek meg. Ő maga azonban – állította – meg volt győződve arról, hogy így román állampolgár maradt.[412] A történet egyes elemei ebben a formában nem tűnnek teljesen valószerűnek, az viszont biztos, hogy Bartha sikeresen kihasználta a különböző hivatalok közötti és a szervezeteken belüli információáramlás és a szakértelem hiányosságait. S habár lényegében tetten érték, a kiutasításáról meghozott döntés lassú volt, így csak 1924 szeptemberében kellett távoznia, hogy aztán később rendszeresen visszatérjen, immár magyar állampolgárként.[413]

Bartha szemmel láthatóan abból akart hasznot húzni, hogy a határok megváltoztak, ő maga viszont helyben maradt. Hirsch Ákos nagyenyedi vendéglős viszont a két ország közötti fizikai mozgás lehetséges előnyeit próbálta kihasználni, egészen hosszú ideig. Hirschet azzal vádolták, hogy meglehetősen kétes körülmények között megsértett és megütött egy Sziguranca-ügynököt.[414] A vizsgálat kezdete után jöttek csak rá, hogy Hirschnek sem román állampolgársága, sem tartózkodásra jogosító engedélye nincs, noha már két éve működtette éttermét. A vizsgálat során azt is feltárták – erre Hirsch vallomása volt a legfőbb bizonyíték –, hogy Hirsch a nagyenyedi honvédezredben szolgált, és 1918 novemberében tért vissza a hadseregből. Egy évvel később távozott Budapestre, mert otthon nem volt munkája. Magyarországon csatlakozott a testvéréhez, akiről azt állította, hogy bankigazgató, és őt utazó ügynökként alkalmazta. Az opciós határidőt lekéste (vagy inkább nem is foglalkozott vele), de 1926-ban a rendőrség behívatta, hogy „tisztázzák a helyzetét". Hirsch egyébként feljelentésre gyanakodott. A rendőrség arra utasította, hogy szerezze be az állampolgársági kérelméhez szükséges iratokat, mindenekelőtt egy születési bizonyítványt és igazolást nagyenyedi illetőségéről. Romániai utazásához útlevélre volt szüksége, de a magyar hatóságok és a román konzulátus egyaránt visszautasította kérelmét, mivel egyik ország

[411] ANSJ CJ, fond 209, inventar 399, Inspectoratul de Poliţiei Cluj, dosar 786. 1. f

[412] Uo. 27. f.

[413] Uo. 14. f.

[414] ANSJ CJ fond 209, inventar 399, Inspectoratul de Poliţie Cluj, dosar 182, 63. f. Az ügynök zsarolni próbálta Hirschet, aki visszautasította, és kidobta a vendéglőből.

Egry Gábor 10 28.indd 467 2015. 10. 28. 16:04:20

sem tartotta állampolgárának.[415] A rendőrségtől – egy nagyenyedi ismerőse segítségével – azonban ötnapos határátlépési igazolást szerzett, hogy ennek segítségével gyűjtse össze az iratokat. Hirsch június 14-én át is lépte a határt, de láthatóan nem izgatta az ötnapos határidő, eleve hat napig tartott az útja Nagyenyedre, noha az még kolozsvári éjszakázással sem tarthatott volna tovább 24 óránál. Hirsch később azt állította, hogy éppen kolozsvári barátai tanácsolták, maradjon inkább Romániában, ahol könnyebben találhat munkát is. Személyi okmányai hiányát pedig egyenesen előnyösnek tartották, mivel így az őt dezertálásért kereső hadsereg sem tudja megtalálni. Szeptemberben, egy rendőrségi vizsgálat után jelentkezett a helyi rendőrségen, itt személyazonossági igazolást és tartózkodási engedélyt kapott. A Sziguranca is behívta „tisztázásra", és egy ismeretlen tartalmú részletes beszámolót követően a parancsnok megnyugtatta, hogy további utasításig a városban maradhat. Egy év múlva még a tartalékosok jegyzékére is felkerült, és így katonakönyvet is kapott, tovább erősítve a rendezett jogi helyzet látszatát. Úgy tűnik, mindez csak a rendőrrel történt összetűzése után változott meg, ami aztán 1929-ben kiutasításához vezetett.[416]

Végül említésre érdemes még Czitrom Sándor (Alexandru) esete is. A vasúti műszerész Czitrom 1919 novemberében érkezett Romániába Nagyváradnál, Bukarestbe tartva. Rendőrségi aktáiból nem derül ki, hogyan került a moldvai Pascaniba, ahol a CFR egyik fontos javítóműhelye működött. A Sziguranca csak 1924-ben figyelt fel rá, de hiába volt kémgyanús, még 1930-ban sem került sor kiutasítására, ám néhány adatot feljegyeztek róla. E szerint zsidó nemzetiségű, magyar állampolgárságú volt, még mindig csak rosszul beszélt románul, és a magyar–román határt mind Nagyváradnál, mind Predealnál átlépte, olyan határátkelőkön, melyek éppen akkor nem is léteztek.[417] Természetesen nem beszélte sem a hébert, sem a jiddist, és soha nem tett kísérletet arra, hogy román állampolgár legyen, mégis egy stratégiai fontosságú üzemben dolgozott, kémgyanúsként is évekig háborítatlanul.

Mindez együtt sokat elárul a román állam nézőpontjáról és működéséről is, de arról is, hogy a látszólag kényszerítő választás mellett is adódott lehetőség a felkínált etnicitásváltozat elutasítására és egy saját meghatározás érvényesítésére. Hirsch és Bartha kiutasítása ellenére – ami csak egy volt jó néhány hasonló eset közül[418] – az esetek jól mutatják, hogy lehetőség volt a bürokratikus ellenőrzés hiányosságait és a különböző állami szervek versengését kihasználva elkerülni az állam által felkínált, etnikailag jelölt választási lehetőségek által feltételezett viselkedés, normák érvényesítését is. Hirsch például már Budapesten is láthatatlan maradt a hatóságok számára, nyilván elkerülve állampolgári kötelezettségei egy részének teljesítését is. Azt is elismerte, hogy tudatosan kihasz-

[415] Uo. 60–62. f.

[416] Uo.

[417] ANIC DGP dosar 53/1920. 40–41. f. 1919 novemberében a román csapatok még a Tisza vonalánál álltak, de a Monarchia régi határátkelője Predealnál már nem működött. Így az 1924-es adatlapot kitöltő hivatalnok először visszavetítette az aktuális határvonalat 1919 novemberére, majd, talán mivel érzékelte ennek sajátos jellegét, azt is rögzítette, hogy hol lépett Czitrom a világháború előtti Románia területére. Noha ez szűk jogi értelemben talán valóban így történt (végül is a békeszerződést még nem írták alá), teljesen ellentmondott az állam önképének, miszerint az Erdély feletti szuverenitás forrása a gyulafehérvári nagygyűlés és nyilatkozat.

[418] Megdöbbentő példája az állami ellenőrzés, illetve a kiutasítási határozat teljesítésének szabotálásra Papp Antalé. Papp fontos magyar tisztviselő volt Kolozsvárott, később a budapesti Miniszterelnökség magas beosztású tisztviselője lett a kisebbségi ügyosztályon. 1919–1920-ban öt alkalommal utasították ki, de különböző trükkökkel mindig elkerülte annak végrehajtását. Végül csak akkor távozott, amikor Budapestről erre utasították. Bárdi Nándor 2012, 104. 70. végjegyzet.

Egry Gábor 10 28.indd 468 2015. 10. 28. 16:04:20

nálta személyazonosító iratai hiányát, hogy így kerülje el a katonai szolgálatot, és jó eséllyel meg is vesztegette az engedékeny Sziguranca-főnököt. Közben pedig meglehetősen jól látható szerepet játszott a városban, vendéglősként átvéve az étterem működtetését korábbi alkalmazójától, ami ritkán a rejtőzködés velejárója. Igaz, amint felfedezték, bizonytalan helyzete, a rögzített kategóriák elvetése akkor, amikor az állam ezek segítségével próbálta ellenőrzése alá vonni a társadalmat, ellene fordult. Izraelita volt, nem román állampolgár, és hosszú ideig Budapesten élt, csupa olyan tény, ami igazolta, hogy nem román.

Az esetek azt sugallják, hogy még ilyen körülmények között is meglepően tág tere lehetett annak, hogy egyesek saját hasznukra aknázzák ki az állampolgársági rendet és közben az etnicitás sajátos formáját, vagy akár közömbösségüket is kifejezésre juttassák. Legalábbis erre utal, hogy szemben Bulgáriával, itt a lelepleződött személyek nem vállalták fel a hatóságok által vélhetően elvárt nemzeti beszédmódot, helyette inkább eltávolították saját viselkedésüket az egyébként elutasított kategóriák etnikus értelmezésétől, és egyéni céljaikat állították előtérbe. Mindez nem volt független az állam láthatóan gyenge végrehajtó képességétől, a bürokratikus ellenőrzés nehézkességétől sem, éppen akkor, amikor az állam a nemzetiesítés egyetlen lehetséges letéteményeseként is fellépett.[419]

*

Befejezésül, egyúttal a mindennapi etnicitás négy formájának összegzéseként érdemes felvetni azt a kérdést, hogy mennyiben volt az etnicitás struktúraként, pontosabban hosszú ideig stabil mélystruktúraként értelmezhető? A klasszikus értelemben nem beszélhetünk a társadalmat szervező és felosztó struktúráról, hiszen éppen mindennapisága és helyzethez kötöttsége miatt az etnicitás nem volt állandóan megjelenő választóvonal vagy intézmény. Mindazonáltal a különbségek kifejezésének elfogadott, közismert és szilárd módját jelentette, már az első világháborút megelőzően is, gyakorlatai sokszor ismétlődtek és ezt a szerepét ezen a mindennapi és helyi szinten nem rendítette meg az első világháború végi átalakulás sem. A különbség és a különbségtermelés egyik bevett formája és kerete volt és maradt, ugyanakkor kellően rugalmas ahhoz, hogy különféle csoportképzései lehetőségeket is kifejezésre juttathasson, így az etnicitás változó és interakcionális jellege is érvényesülhetett.

A mindennapi etnicitás külső értelmezési kísérletekkel szemben mutatott ellenállása miatt viszont arról sem beszélhetünk, hogy a két világháború közötti időszak csak a folyamatos romlás, sikeres nemzetiesítés, illetve identitásvesztés és asszimiláció korszaka lett volna. Bár a politikai helyzet jelentősen változott ebben a két évtizedben, és ennek alapján azt várhatnánk, hogy a mindennapi etnicitás a korszak végén immár egyértelműen az állam által javasolt többségi–kisebbségi, normatív tartalmú kettősség kifejezésére szolgáljon, a feltárt és részben bemutatott esetek időbeli és térbeli eloszlása ezt csak kismértékben támasztja alá. Kétségtelen, hogy az olyan jelenségek,

[419] Az állami ellenőrzés korlátaira még jó néhány példa akad. Erdősi Aladár mérnököt a Szamosmenti Vasútnál szervezett sztrájk miatt utasították ki 1920-ban, vagyis eleve nemkívánatos személyként tartották nyilván. Mégis néhány év múlva visszatért, és előbb a kolozsvári városházán, majd a CFR-nél alkalmazták mérnökként még a harmincas évek végén is. ANSJ CJ fond 209, inventar 399, Inspectoratul de Poliție Cluj, dosar 680. 237. f.

Egry Gábor 10 28.indd 469 2015. 10. 28. 16:04:20

mint a magán, és közszféra elmozdulása, az etnicitás gyakorlatainak ellenőrzése egybeesnek ezzel a hipotézissel, és ennyiben meg is felelnek annak. Csakhogy még ennek kapcsán sem feltétlenül mutatható ki egy hirtelen törés mondjuk a harmincas évek elején, mint azt Romániára vonatkozóan már egyébként a kisebbségi nyelvvizsgák vagy az irredenta kategorizálási gyakorlatai is mutatták. Ha pedig azt is számításba vesszük, hogy mind az autoriter jellegű korszakokban (például a királyi diktatúra, a visszacsatolt területek), mind a totalitárius jegyeket is mutató, kifejezetten etnokratikus Antonescu-rendszerben is sorra ismétlődtek az akár a húszas évek elejére jellemző esetek, és ezek tükrében, legalábbis a rendszer jellegéhez képest meglepően tág tér maradt arra, hogy az etnicitást akár az állammal szemben is érvényre juttassák anélkül, hogy ennek végzetes következményei lettek volna, azt is kijelenthetjük, hogy a mindennapi etnicitás gyakorlatai szívósabbak voltak, mint azt feltételeznénk. Bár az valószínű, hogy egy reprezentatív statisztikai összesítés kimutatná, hogy az elvárásoktól eltérő viselkedés, gyakorlatok, illetve ezek tolerálása visszaszorult 1941–1942-re, de a jelenség maga messze nem tűnt el.

Az viszont, hogy az etnicitás része lett annak a folyamatnak, ami a magán- és közszféra határnak elmozdításával, a magánszféra ellenőrzésére irányuló igény érvényesítésével végső soron az egyéni szabadság szűkítését, az egyén kollektívumnak való alávetését célozta, a diszkurzív, identitáspolitikai szint és a mindennapi etnicitás kapcsolatának egy újabb elemét világítja meg. Hiszen ez a folyamat egybevágott az identitáspolitikai diskurzusok változásával is, így ha nem is tekinthető azok közvetlen leképződésének, mindenképpen jelzi az etnicitás két szintje közötti viszonylag szoros kapcsolatot. Az etnicitás egyes gyakorlatai – részben akár kifejezett identitáspolitikai célokkal – éppen a közösségkép elvont elemeit ültették át a kézzelfogható gyakorlatba.

Egry Gábor 10 28.indd 470 2015. 10. 28. 16:04:20

dc_1187_16

8. TRIANON UTÁN, „TRIANON" NÉLKÜL? ÖNAZONOSÍTÁS, KÖZÖMBÖSSÉG, TRAUMA *(Zárszó helyett)*

Munkámban arra tettem kísérletet, hogy a két világháború közötti magyar kisebbségek történetének két összefüggő, de külön-külön is értelmezhető oldalát vegyem szemügyre, lehetőleg kölcsönhatásukban is. Abban bíztam, hogy áttekintve a magyar identitáspolitika állami és kisebbségi szereplőinek identitás-diskurzusát és kategorizálási gyakorlatát – ideértve az ezekre adott egyéni reakciókat is –, feltárható az általuk megjelenített nemzeti önazonosság változása. Külön figyelmet kapott a folyamatnak relacionális – és közben akár egymással összefonódó – dimenziója, és ez indokolta, hogy áttekintsem azt is, hogyan határozták meg az identitás-diskurzusok a magyar–cseh, magyar–szlovák, magyar–(erdélyi) román és magyar–magyar viszonyt, lehetőleg mindkét oldalról. Eközben az etnicitás egyéni tartalma és mindennapi gyakorlata – reményeim szerint – nemcsak önmagában, az etnicitás társadalmi beágyazottsága és működése felől mutatkozhat meg, hanem az említett identitáspolitikai diskurzussal és az abból kinőtt gyakorlattal találkozva is. Ennek során nem törekedtem teljességre, hanem a társadalmi jelenséget magát próbáltam megragadni, földrajzi értelemben az erre kiválasztott összehasonlítás, továbbá egy Budapest-központú viszonyrendszer feltérképezésével. Eszmetörténeti téren ezúttal eltekintettem az identitáspolitikára intézményes befolyással nem rendelkező baloldali, liberális, illetve Magyarországot illetően ellenzéki irányzatok bemutatásától annak érdekében, hogy elemezhessem a szakpolitikaként is felfogott identitáspolitikát bizonyosan meghatározó nézeteket. Ez alól egy kivétel volt, a csehszlovákiai magyar aktivisták republikánus és haladó öntematizálása. Ezt az indokolta, hogy őket a magyarországi és a kisebbségi magyar identitáspolitika fontos 'ők' csoportként azonosította, így a diskurzusukkal folytatott vita befolyásolta a „hivatalos" magyar identitáspolitikát is.

Közömbösség-e a közömbösség?

Az összegyűjtött anyag feldolgozásának mind módszertani (sőt talán elméleti), mind történeti tanulságai is vannak. A módszertani következtetések közül érdemes kiemelni, hogy a feldolgozott történeti anyag egyértelműen alkalmas arra, hogy értelmezzük az etnicitáskutatás, azon belül a mindennapi etnicitás megközelítésének segítségével. A kortárs társadalomtudományi empíria, amely lehetővé teszi a kutatók által kiválasztott, lényegében tetszés szerinti helyzetek megfigyelését és leírását, továbbá az egyéni cselekvők beszéltetését és a feltárható írott történeti anyag keletkezésének és nézőpontjának különbsége nem jelentéktelen hatással van az utóbbiból levonható következtetésekre is. A dokumentumok leginkább a hivatalok által megörökítésre érdemes

Egry Gábor 10 28.indd 471 2015. 10. 28. 16:04:20

vagy hivatali kötelezettségeik miatt feljegyzendő eseteket világítják meg, nem a történész szabad választását tükrözik, és ezzel kapcsolatban megemlítendő még az is, hogy a történeti anyagban – az iratgyártó szervek logikájának megfelelően – részben túltengenek a konfliktusokat ábrázoló dokumentumok, ami egyértelműen előtérbe helyezi az etnicitás egyik típusát a többivel szemben. Ezen túlmenően a fennmaradt anyag készítése és a későbbi válogatás és kiválogatódás láthatóan olyan logika szerint történt, ami pusztán ezeket a forrásokat használva nemigen teszi lehetővé a mai empirikus társadalomkutatások módszereinek megfelelő mélyfúrást, de arra sem alkalmas, hogy reprezentatív mintaként szolgáljon statisztikai érvényű következtetések levonására konkrét etnicitástípusok, esetleg a szakpolitikák kapcsán. Mindazonáltal a felhasznált iratok kellően széles körre terjednek ki földrajzi, települési és intézményi értelemben ahhoz, hogy ne csupán illusztrálják az etnicitás kérdéskörét a két világháború között, de megengedjenek történeti szempontból is fontos, általános érvényű következtetéseket.

A mindennapi etnicitást tárgyaló fejezetben kialakított tipizálásán és ezzel társadalmi feladatának bemutatásán túl a leglényegesebb, a kisebbségtörténetre és a kisebbségpolitikára is vonatkozó módszertani következtetés a helyi viszonyok jelentősége. Bár a mindennapi etnicitás mint jelenség elemzésére vonatkozóan főként romániai anyagot használtam, a Csehszlovákiával elvégzett összehasonlítás azokban az esetekben, amikor erre lehetőség nyílt, illetve az alkalmi kitekintés más régiókra, például Felső-Sziléziára,[420] mindenképpen azt jelzi, hogy a mindennapi etnicitás elemzéséből kirajzolódó önazonosítások és az etnicitáshoz kapcsolódó gyakorlat, amely meglepően sok esetben eltért az etnicitáshoz kapcsolódó és az identitás-diskurzusban rendre megfogalmazott elvárásoktól, nemcsak romániai, vagy esetleg csupán erdélyi jelenségként kezelhetők, hanem a két világháború között lényegében mindenhol tetten érhetők.

Mindez csak látszólag cseng teljesen egybe a nemzeti közömbösséget hangsúlyozó történeti munkák következtetéseivel, hiszen nem csupán megerősíti vagy kiegészíti azokat, hanem meg is kérdőjelezi magának a nemzeti közömbösségnek a fogalmát. Ami a kiegészítést és megerősítést illeti, elmondható, hogy az eddigi munkák a nemzeti közömbösség „virágkorát" a 19. századra helyezik. A két világháború közötti időszakot már a nemzeti közömbösség gyengülésének látják, illetve annak a korszaknak, amikor megjelennek az etnicitás új formái az új nemzetiesítő állam intézményesítéséhez való viszonyulás során. Esetünkben azonban a két jelenség, ideértve a nemzeti közömbösség 19. században gyakori formáinak (így például a kétnyelvűség, helyi gyakorlatok és rituálék előtérbe helyezése a nemzetivel szemben, „előírt" önazonosságjegyek vagy éppen az önazonosítás kényszerének elutasítása a hivatalos kategorizálás során) túlélését is, egyszerre mutatható ki – még ha a klasszikus nemzeti közömbösség gyengülése természetesen megfigyelhető. Igaz, ebben a tekintetben nem csekély különbség volt Csehszlovákia és Románia között, ami arra utal,

[420] Az ilyen kitekintés fő feladata annak felvillantása, hogy a tárgyalt társadalmi és politikai jelenségek nem specifikusan a magyar kisebbségek történetéhez kötődnek. Azokban a régiókban, amelyeket versengő identitáspolitikák, nemzeti kisebbségek és jól megragadható regionális törekvések vagy legalább önazonosítás jellemez, lényegében mindenhol hasonló jelenségekkel találkozunk. Ez segít abban, hogy a kutatás eredményeit tágabb keretben is elhelyezzük, és egyúttal a szűk nemzeti történelmen kívül is értelmet adjunk annak. Különösen alapos elemzés ebből a szempontból Andrzej Michalczyk munkája (2010, 56–61., 87–95., 120–121., 217–262.). Könyve elemzi az etnicitás felmutatását az ünnepségek alkalmával, az e mögött megbújó nagyobbrészt anyagi motivációt, a vidéki elit etnikai határokon átívelő kapcsolati hálóit, ami lehetővé tette még azt is, hogy az NSDAP helyettes körzeti főnöke a lengyel kisebbség politikai mozgalma vezetőjének a lányát vegye feleségül, vagy a nyelvhasználat sajátosságait, a német dominanciáját a privát szférában is egy elvileg lengyel nemzeti jellegű ünnepségen.

Egry Gábor 10 28.indd 472 2015. 10. 28. 16:04:20

hogy minderre hatással lehettek az egyes országok társadalmi és politikai viszonyai, államszervezete, hatékonysága, hagyományos struktúrái, sőt akár a nemzetiesítési törekvések különbségei is.

A mindennapi etnicitás jelenségei azonban korántsem egyértelműen igazolják a nemzeti közömbösség fogalmának analitikus használhatóságát. Ezek az esetek nem szükségszerűen arról tanúskodnak, hogy a falusiak vagy az ún. egyszerű emberek, akár a városokban is, közömbösen tekintenének az etnicitásra, pontosabban közömbösek lennének az etnicitásként értelmezett és megjelenített különbségekkel kapcsolatban. Az etnicitás jelentősége adott pillanatban és helyzetben, az etnicitáshoz kapcsolódó elvárások és normatívan megítélt gyakorlatok azok, amelyek elsősorban kiváltják valakiből a viszonyulást, és ezzel az etnicitás értelmezését és meghatározásának igényét. Ez azonban nem jár szükségszerűen magának az etnicitást megalapozó különbség létének elvetésével, sokkal inkább beszélhetünk a különbség meghatározása feletti definíciós küzdelemről, ami egyúttal a lokális közösség és az állam, illetve a kívülről érkezők viszonyáról is szól.

Ki határozhatja meg a normákat és elvárásokat, ki érvényesítheti a szabályokat, ki rendelkezhet a közösség erőforrásaival? Ebben a küzdelemben a frontvonalak korántsem egyértelműek, és az sem ritka, hogy ugyanaz a személy hasonló helyzetekben mást képviseljen. Innen nézve a nemzeti közömbösség korántsem közömbösség, hanem pillanatnyi önazonosítások sora, és ezek az önazonosítások – egyébként az identitás helyzetfüggő, alkalmi és ebben az értelemben esetleges jellegére vonatkozó megfontolásoknak megfelelően – nem a közömbösség és azonosulás kettősségébe rendeződnek, hanem egyfajta spektrumba vagy a lehetséges önazonosítások halmazába, esetleg koordináta-rendszerébe. Másképp fogalmazva: amennyiben az identitás helyzetfüggő, az identitás elutasítását jelentő, de azzal mégis komplementer nemzeti közömbösség is helyzetfüggő kell legyen, hiszen nem utasíthatunk el folyamatosan valamit, amiről közben azt állítjuk, hogy nem is létezik olyan társadalmi jelenségként, ahogy azt elutasítjuk. Ezen az sem segít, ha a nemzeti közömbösséget a pillanatnyi identifikáció elutasításának tekintjük, hiszen egy ilyen gesztusból még nem következik valaki teljes közömbössége, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az elutasítás mint viszonyulás akár egy másféle önazonosság relacionális oldalának megjelenítése is lehet. (Én ugyan nem olyan vagyok, mint azt elvárnátok, de éppen ebből következően viszont egy másik jellemzés, akár ugyanannak a csoportnak az eltérő értelmezése, már igaz lehet rám.) A puszta elutasításból – legyen az csupán valamely nem nemzetinek látott gyakorlat fenntartása – még nem következik a közömbösség. Emlékezzünk például Aurel Socol és Asztalos Miklós „irredenta" díszvacsorájára (7. fejezet), ami teljes mértékben megengedte a nemzeti értelmezést is.

Ebből azonban az is következik, hogy a nemzeti közömbösség fogalma elemzésre önmagában, általános értelemben éppoly kevéssé használható, mint az identitás, hiszen a közömbösség jellege és funkciója egy adott helyzetben és pillanatban csak az adott körülmények feltárásával érthető meg. A nemzeti közömbösség így valójában maga is önazonosítás, és így is kell elemezni.

Ki „csinálja" a kisebbségpolitikát?

A magyar kisebbségek történetének elbeszélésére, illetve a kisebbség-történetírásra is mindennek fontos következményei lehetnek. A mindennapi etnicitás, valamint ezzel összefüggésben a nemzeti közömbösség vizsgálatának tükrében az etnicitás – ideértve az állam nemzetiesítő politikájának elemeit is – esetleges, helyben kondicionált és kontextusfüggő volt. Ez nem azt jelenti, hogy ne

Egry Gábor 10 28.indd 473 2015. 10. 28. 16:04:20

létezett volna állami kisebbségpolitika és nemzetiesítés, csupán azt, hogy ennek érvényesülése korántsem volt automatikus, és vezetett el a vágyott célhoz mindenhol és mindenkor, miközben maga a politikai cél pontos jelentése az adott közegben ki volt szolgáltatva a különböző cselekvők át- és újraértelmezésének. Amennyiben azonban a helyi viszonyok lokális szinten az állami kisebbségpolitika alkalmazása során meghatározók voltak, vagy meghatározók lehettek, az egyes utódállamok magyar kisebbségeinek helyzete – sőt bizonyos értelemben az utódállamok kisebbségpolitikája – sem ismerhető meg pusztán a jogszabályok, a politikai szándékok és politikai diskurzus, valamint a sérelmek összegyűjtésével. Az előbbi két elem vonatkozásban a korábban már részletezett ügynök–megbízó dilemmába ütközünk, és a kutató feladata lenne az is, hogy feltárja a joganyag és a megvalósult politika közötti eltérés talán szisztematikus jellegét is. A sérelmek összegyűjtésére vonatkozóan pedig fel kell vetni, hogy lehet-e egyáltalán bármit mondani a magyar kisebbségek helyzetéről általános érvénnyel a pusztán illusztratív módon felhasznált példák segítségével a nagyszámú, kétségtelenül igazolható sérelem és az ugyanakkor szintén jelentős számban fellelhető ellenkező előjelű eset tükrében.

Nincs az az illúzióm, hogy munkám végleges megoldást kínál ezekre a problémákra. Abban azonban biztos vagyok, hogy az előző fejezetek többet nyújtanak, mint a probléma felvetését, illusztrálását, és azok részben kijelölik a további vizsgálatok irányát is, részben megalapoznak egy más szemléletű történeti elbeszélést, miközben új nézőpontból mutatják be az állami szereplők kisebbségpolitikáját. Érdemes itt ez utóbbiakat is számba venni, méghozzá, ahol ez szükséges, a feltárt anyagból és értelmezésből adódó módszertani kérdésekkel együtt.

Az állami politika, a politikai szándék és a megvalósult kisebbségpolitika értelmezésére legalább kétféle modell kínálkozik, de a kettő csak együttesen tárhatja fel a kisebbségpoltika dinamikáját a különböző utódállamokban és Magyarországon. Az első modell alapvetően a kisebbségpolitika különböző szintjeit különíti el, és azok célját, látószögét és kölcsönhatását figyelembe véve értelmezi a megvalósult kisebbségpolitikát. Ezt a modellt kiegészíti még az állam egyes szerveinek befolyásával, illetve ezek egymáshoz fűződő viszonyával, ami a hatásköri villongásoktól az informális vagy formális hierarchikus viszonyig terjedhet. A második modell a helyi körülményeknek tulajdonít nagyobb szerepet, ennek megfelelően a megvalósult kisebbségpolitikát helyi és regionális társadalmi beágyazottságában, illetve adott település politikai konstellációjára tekintettel értelmezi. Ennek megfelelően az utódállamok valóságát is helyi megállapodások, kompromisszumok soraként fogja fel, és ezek összehasonlításával remél eljutni a különböző kimeneteleket meghatározó tényezőkig. Ezekről persze bármikor felvethető, hogy csupán átmeneti, efemer jelenségről volt szó, ami nem módosítja alapvetően a kisebbségpolitikáról kirajzolódó képet, ezért igazából nem is érdemes a kutatásra. Ha azonban – mint az a munkámban bemutatott esetekből egyértelműen kiderül – a helyi kompromisszumok léte adott országban strukturális jelenség volt, mintegy az állami berendezkedés és a társadalmi viszonyok szükségszerű következménye, máris megkerülhetetlenné válik. Mindebből értelemszerűen nem egy nagy, átfogó kép következik, hanem sokféle lehetőség és kimenet egyidejűleg. A kutató feladata annak megértése, hogy melyek voltak az egyes változatokat meghatározó tényezők, és ezek miként működtek vagy éppen veszítették el hatásukat, jelentőségüket időben és térben.

Ami a sérelmek – tágabb értelemben a jogérvényesítés és jogkorlátozás – vonatkozását illeti, itt az első fontos kérdés az, hogy vajon tekinthető-e reprezentatívnak a másodlagos forrásokban,

Egry Gábor 10 28.indd 474 2015. 10. 28. 16:04:20

mindenekelőtt a sajtóban és sajtóból összegyűjtött és rendre hivatkozási alapként szolgáló sérelmek köre? Ez a probléma részben abból fakad, hogy az ezzel foglalkozó személyek és szervek célja alapvetően nem a körülmények elfogulatlan bemutatása volt, hanem a sérelmek dokumentálása, és emellett időnként még ezen belül is manipulációra utaló jelekre bukkanhatunk. A csehszlovákiai népszámlálási sérelmek ismétlődése a vonatkozó híradásokban, vagy a romániai sajtóban taglalt, de a hatóságok által nem ismert és aktív keresés ellenére sem talált incidensek, az érezhetően torzítottan előadott esetek (például egy felmentéssel végződött ügyben is a vád abszurditására kihegyezett tudósítás) arra utalnak, hogy kritikusan kell viszonyulni ezekhez az információkhoz, egészen odáig menően, hogy alkalmanként akár megtörténtük is kétségbe vonható. Mindenesetre azt ezek az esetek megerősítik, hogy éppen az erőteljes és egyirányú szelekció miatt a sajtóban megjelent és részben állami támogatással gyűjtött anyag csak egyoldalú képet festhet az állami politikáról, valamint az etnicitásról.

Ebből persze nem következik, hogy a történeti munkák, így jelen mű célja egy ezzel ellentétes kép felrajzolása lenne, már csak azért sem, mert a sérelmiektől eltérő esetek szükségszerűen hasonlóképpen féloldalas válogatására építve sem rajzolható meg a kisebbségpolitika és a kisebbségi közösségek helyzete. Bár egy ilyen anyaggyűjtés és feldolgozás – amihez ez a kötet is hozzájárul – ellenpontozza a sérelmekre sokkal nagyobb hangsúlyt fektető tipikus történeti elbeszélést, sem önmagában, sem a sérelmekkel együtt tárgyalva nem képes többre, mint annak bemutatására, hogy a kisebbségek helyzete nem volt fekete és fehér, és ideje meghaladni azt a beállítást, ami valamiféle „totális" nemzetiesítő állam és az azzal szemben álló kisebbség kettősségének láttatja a két világháború közötti időszakot. Nyilvánvalóan találhatunk persze ilyen időszakokat is, mégis jó okkal vonhatjuk kétségbe ezt a felfogást annak tükrében, hogy nem csupán arra találhatunk gyakori példákat, hogyan tekint el a közigazgatás vagy éppen az állami erőszakszervezetek egy-egy szintje, egyes szervei a politikai akarat érvényesítésétől, hanem arra is, hogy az átpolitizált közigazgatáson belül a politika képviselői lényegi kisebbségpolitikai kérdésben szegültek szembe feljebbvalóikkal. Ennek során pedig egyértelműen kirajzolódtak az identitáspolitikában uralkodó önazonosítástól eltérő, ebben az értelemben deviáns önazonossági formák is, és éppen ezek tették lehetővé ezt a fajta, akár a nemzetiesítést is érvénytelenítő integrációt.

A továbblépés azonban vélhetően csak léptékváltással lehetséges, mivel az állami működés teljességének hasonló részletességű feldolgozása szinte lehetetlen feladat. Ezzel szemben a jól kiválasztott, helyi fókuszú esettanulmányok lehetőséget nyújthatnak arra, hogy a helyi viszonyokat is számba véve, egyúttal a politika és végrehajtás szintjeinek összjátékára is tekintettel, felmérjük a különbségekért és hasonlóságokért felelős politikai, társadalmi, esetleg gazdasági tényezőket.

Kisebbségpolitika – helyben

Ez a könyv a szisztematikus mélyfúrásokra még nem vállalkozhatott, ennek ellenére az itt feldolgozott anyag máris fontos támpontokat kínál a probléma értékeléséhez. Az igazgatási szintek és képviselőik egymáshoz fűződő viszonyáról már volt szó, rivalizálásuk, hatalmi harcaik nemcsak a helyben érvényes kisebbségpolitikát határozták meg igen gyakran, hanem rendre felülírták a nemzeti beszédmód változatait, sőt esetenként megkérdőjelezték érvényességét is, holott éppen ez a nemzeti beszédmód lenne a nemzetiesítő állam alapvető jellegzetessége. Legalább ilyen fon-

Egry Gábor 10 28.indd 475 2015. 10. 28. 16:04:20

tos lenne áttekinteni azt is, hogy milyen mértékben és milyen módon épült be a társadalomba a kiépülő új államhatalom ezen a helyi szinten. Az már az eddigiekből is látható, hogy sokfelé kitapintható a társadalmi érintkezés és viszonyok etnikai határvonalakat metsző rendszere, amely alkalomadtán szerepet játszhatott a kisebbségpolitikai célok elhanyagolásában, a politikai szándékok eltérítésében. Különösen Románia esetében figyelhető meg, hogy akár a társasági érintkezés és gyakorlata (például egy névnapi mulatság), akár egyes lokális intézmények (például a tűzoltóság) nem csupán teret ad az érintkezésnek, hanem bizonyos értelemben össze is kapcsolja a tagokat, akár átnyúlva a kívülről is erőltetett etnikai megosztottság kijelölte választóvonalakon. A helyi valóság ismerete és a fenti elvárások ez iránt mutatott érzéketlensége mellett részben ez lehet a magyarázata azoknak az eseteknek is, amikor a különböző szervek helyi képviselői csak szóban teljesítik a felső elvárásokat és kéréseket, ám ténylegesen nem hajtják végre ezeket az utasításokat. Ennek a jelenségnek az elterjedése, lehetséges változatai azonban csak további célzott kutatásokkal mérhetők fel. Az nyilvánvaló, hogy néhány esetben mindez még Romániában is nagyon egyedi viszonyok következménye volt, például Karánsebesen, ahol határőr eredetű és már a dualizmus korában is politikailag beágyazott román elit élt. Ahogy azonban Karánsebes esete nyilván nem általánosítható (noha tanulságai igen), éppen ezek a sajátos helyi világok figyelmeztetnek arra is, hogy nem lenne szerencsés az általánosítás ellenkező előjellel sem. A feltárt anyagban kellően változatos körülmények között mutatkozik meg a helyi társadalmi viszonyok és hagyományok ereje és jelentősége ahhoz, hogy mindezt akár jellegadónak tekinthessük.

A következő fontos kérdés a probléma magyarázatát illetően magának a közigazgatásnak a végrehajtási képessége. Ezt részben befolyásolta a helyi viszonyok és szokások ismerete – ezek láthatóan hosszú ideig komoly szerepet játszottak a mindennapok alakulásában is –, de lényeges tényező volt az is, hogy rendelkezésre állt-e egyáltalán elegendő, a nemzetiesítő politikai szándékok kivitelezésére alkalmas, lehetőleg többségi etnikumú közalkalmazott. Az egyedi esetek és a hivatalos szervek képviselői részéről érkezett beismerések mellett különösen a kisebbségi köztisztviselők nyelvvizsgáinak esete jelzi, hogy szemben a bevett történeti értékeléssel, ezzel kapcsolatban komoly kétségek merülhetnek fel – legalábbis Romániát illetően. Legalább ennyire árulkodó azonban – és egyúttal a végrehajtási képesség másik oldalát, a köztisztviselők és közalkalmazottak műveltségét, iskolázottságát is jellemzi –, hogy még az 1940-es években működhetett olyan csendőrparancsnok, aki nem tudta megkülönböztetni a német és magyar nyelvet, vagy a csendőröknek fogalmuk sem volt az elvileg üldözendő nemzeti ünnepek időpontjáról és mibenlétéről. Az osztrák–magyar bürokratikus hagyományokon nevelkedett csehszlovák közigazgatás ennél sokkal hatékonyabbnak tűnik a nemzetiesítésben, igaz, az ő munkájukat elősegítette az is, hogy a csehszlovákiai magyarság sokkal megosztottabb volt intézményesen, mint a romániai, és nem kis része mozgósítható volt egy csehszlovák irányultságú identitáspolitikával, ami sok szempontból fölülírta a magyar identitáspolitikát. Persze a fentihez hasonló, paradoxnak tűnő eseteket sokszor befolyásolhatták pillanatnyi tényezők –1941-ben a mozgósítás miatt esetleg csak gyengébb képzettségű emberanyag állt rendelkezésre a belső rend fenntartására, akik ezért nem tudták, mit is jelent március 15. –, azonban ez nem változtat a lényegen: az államigazgatási gyakorlat csak egyedi valójában jelenik meg oly módon, hogy megláthassuk a politikai szándékból következő végkimenetelt is.

Egry Gábor 10 28.indd 476 2015. 10. 28. 16:04:20

A helyi világok és korábbi gyakorlataik túlélése részben összefügg az előző kérdésekkel is. Az általánosan törésnek látott 1918–1919-es uralomváltás mellett, és bizony alkalmanként részben azzal szemben a feltárt anyag a folytonosság lehetőségét is sugallja. Intézmények, struktúrák, formális és informális gyakorlatok, közigazgatási, politikai kultúra mindenképpen azok közé a területek közé tartoznak, ahol felmerül ez a lehetőség. Az sem biztos, hogy az új államrend keretei között bekövetkező változások csak a kisebbségek hátrányára történhettek. Ennek egyik oldala az a felismerés, hogy ha a társadalmi változásokat (de nem egy meghatározott folyamatot!) elkerülhetetlen jelenségnek véljük, akkor kétséges megközelítés, ha adott pillanat viszonyait megváltoztathatatlannak tekintjük. Könnyen elképzelhető, hogy bizonyos változások uralomváltás nélkül is végbementek volna, illetve ha nem is ezek, más folyamatok megváltoztatták volna a magyar társadalmi csoportok helyzetét – amint azt éppen a századforduló erdélyi magyar nemzeti közbeszéde hangoztatta előszeretettel, amikor a dualizmus keretei között felemelkedni látott román középosztálytól féltette a magyarság pozíciót. Másfelől azonban érdemes azt is tekintetbe venni, hogy egy, a magyar intézményeket hátrányosan érintő szakpolitika több esetben nem etnikai, hanem más alapon fogalmazódott meg, és nem is feltétlenül csak a magyarokat érintette, még ha esetleg a magyar nyilvánosságban már így jelent meg. Nagy-Románia kormányainak például mind az erdélyi ortodox, mind a görögkatolikus egyház ugyanazokat a sérelmeket rótta fel, mint a magyar katolikus klérus és a protestáns egyházak: az iskolapolitikában az egyházi oktatás ellehetetlenítését, a lelkészek rossz anyagi helyzetét, az elégtelen állami támogatást és illetéktelen állami beavatkozást az egyház belügyeibe.[421] A másik oldalon pedig olyan is előfordult, hogy adott politikai berendezkedés mégiscsak új, korábban nem létező eszközöket biztosított a kisebbségi igények érvényre juttatására, vagy legalább a nemzetiesítés mérséklésére. A csehszlovák politikai berendezkedés kínálta kiterjedt önkormányzati jogok sok esetben alkalmasak voltak a nemzetiesítés ellensúlyozására, így a nyelvi tájkép elemeinek egyensúlyba hozatalára is – szemben a romániai viszonyokkal, ahol a nemzetiesítés korlátozásában elsősorban az informális viszonyoknak jutott szerep. Ennek persze a helyi viszonyok megjelenésére is van hatása, hiszen az eltérő politikai berendezkedés és államideológia más-más módon engedi kifejezésre jutni azokat.

Mindennek, ha tetszik, historiográfiai következményei is vannak. Igenis elképzelhető egy olyan, alternatív kisebbségtörténet, amelyik a helyi viszonyok szisztematikus vizsgálatán és összehasonlításán alapul, és erre támaszkodva beszéli el a korszak történetét átfogó módon is.[422]

Közös tereink a régiók?

A fentiekből egy sokkal átfogóbb és az identitáspolitikát is közelről érintő probléma is következik: valójában mennyire integrálódtak a kisebbségben élők? Ennek a kérdésnek nem csupán helyi szinten van értelme, hanem regionálisan és országosan is, ráadásul a probléma mind egyéni értelemben, mind a közösségre vonatkozóan felvethető. Az egyéni integráltság lényegében azt jelenti, hogy milyen mértékben és milyen módon lesz mégis elfogadott a többség számára egy egyébként etnikai értelemben másnak látott kisebbségi a többséggel azonosított intézményekben, és miként vehet részt azok működésében. A közösségi integráltság ugyanezt jelenti a csoport számára,

[421] Maner 2007, 57–58., 66–69., 312–325.

[422] Erre tesz kísérletet az OTKA támogatásával (K112968) 2015. január 1-én indult kutatásunk is.

Egry Gábor 10 28.indd 477 2015. 10. 28. 16:04:20

munkám megközelítéséből azonban az is következik, hogy az integráltság problémájába nem az éppen az identitás-diskurzus segítségével megteremteni és felmutatni szándékozott csoport (pontosabban tagjai és intézményei) beilleszkedése, hanem csupán megjelenítése, reprezentációja és az ebben foglalt etnikai viszonyrendszer tartozik.

Az egyéni integráltság esetében változatos gyakorlatokról beszélhetünk, különösen jól tetten érhető ez néhány peremcsoport tagjainak esetében, akiknél akár jelentős mértékben eltérő lehet a pillanatnyi önazonosítások sora. Például a népszámlálás alkalmával gyakorlatba ültetett állami és nemzeti aktivista kategorizálások egészen más kritériumok alapján sorolták őket egyik vagy másik csoporthoz, és a népszámlálás természetéből adódóan anélkül tették ezt, hogy megengedték volna nekik, akár csak elméletben is, az egyidejű kapcsolódást két vagy több csoporthoz. Ennek egyik oka ebben az esetben éppen az volt, hogy egyébként elvben nem szükségszerűen homogén etnikai csoportok valamelyik oldalról nézve mégis etnikaivá és homogénné lettek, és a versengés logikája miatt erre mások is úgy reagáltak, hogy megpróbálták kizárólagosabbá tenni saját csoportjukról alkotott felfogásukat is. Ezzel szemben a kisebbségi közalkalmazottak – Romániában legalábbis – egy többségi nemzetinek tartott intézményrendszeren belül alkottak kisebbségi csoportot, akiket elsősorban a szakmai közösség és a lojalitás kapcsolt össze kollégáikkal. Csehszlovákiában az aktivista pártok magyar tagjainak önreprezentációjában transzetnikus jegyek fedezhetők fel a csehszlovák identitáspolitikai diskurzus fontos elemeinek elfogadásával, de ez csak részben felelt meg a magyar identitás domináns változatának, így ez már egy más tartalmú, új magyar etnicitásként is értelmezhető. Ők, hasonlóan a romániai kisebbségi közalkalmazottakhoz, éppen a saját nemzeti csoportjukhoz integrálódtak kevésbé szorosan és egyértelműen.

A legérdekesebb jelenség mindezek közül talán az Erdélyben az egész korszakban megragadható, és bizonyos jelekből kiolvashatóan részben Csehszlovákiában is tetten érhető középosztályi kultúra, ami olyan társadalmi teret jelentett, ahol etnikus és nem etnikus gyakorlatok, továbbá az etnicitás különböző változatai nemcsak váltakozva, hanem akár egyszerre is jelen lehettek, sőt arra is lehetőség nyílt, hogy ugyanaz a gyakorlat akár egy időben is több jelentést kapjon. Ebből az is következik, hogy az egyéni integráltság meghatározott társadalmi csoporton, rétegen belül nem elsősorban etnikai, hanem társadalmi státus kérdése volt, mivel ugyanazok a középosztályi gyakorlatok más-más csoportok létrehozását is lehetővé tették. Ezek váltakozása viszont az egyéni etnicitást is átír(hat)ta, mindig máshol húzva meg a csoporthatárt.

Az integráltság tehát nem szükségszerűen állandó jellemzője az egyénnek, sőt a csoportnak sem, hiszen a csoport határának változása, akár az identitás-diskurzusban, akár az egyéni gyakorlatban, óhatatlanul is kihatott erre. Mivel azonban a csoporthatárok változtatása mind a gyakorlatok terén, mind az identitáspolitikai diskurzust tekintve határozottan helyzetfüggő volt, gyakran változhatott a besorolás és a kapcsolódás jellege és tartalma is.

Ezt bizonyos értelemben tükrözte az identitáspolitikai diskurzus is. Az itt megfigyelt köztes változatok, illetve a saját nemzeti központtal szemben felmutatott regionalista elképzelések, valamint a nemzeti centrumot az adott régióban élő másik nemzeti csoporttal szemben mégis felhasználó szubszidiáris nacionalizmus (vagyis az a törekvés, hogy a régióban folyó nemzetépítést és nemzetiesítést a többségi regionális elit monopóliumává tegyék, amihez a központnak csak feltétel nélküli anyagi támogatással kell hozzájárulnia) tehát – éppen közös dinamikája révén – egyfajta kettős kapcsolódásként, kétféle integrálódásként is értelmezhetők. A regionalizmus valamilyen ér-

Egry Gábor 10 28.indd 478 2015. 10. 28. 16:04:20

telemben mindig erőforrásként vette számba az adott térben élő 'ők' csoportokat is, a szubszidiáris nacionalizmus viszont a csoportot a régión kívüli többségi nemzetrészhez kötötte. Mivel azonban az uralkodó identitás-diskurzus legtöbbször legalább részben kérdéses maradt, így a két lehetőség mégiscsak kirajzolt egy bizonytalan határú, de azért láthatóan elkülönülő csoportot.

Drámaírók és közönségük

Nem csoda tehát, ha erre az identitáspolitika is reflektált, hiszen mindez végső soron a nemzet adottnak tekintett, illetve politikai értelemben kívánatos egységes jellegét is alááshatta, méghozzá nem csupán szimbolikus értelemben. Elvégre számos kívülről is megfigyelhető, gyakran egyéni szinten tetten érhető jelenséget lehetett akár egy új identitás jelének tekinteni. A nemzeti központok identitáspolitikája azonban mindezzel szemben sokszor csak a Prokrusztész-ágyra jellemző megoldásokkal élt, olyan merev kategóriákkal, amelyek nem vettek tudomást az ilyen jelenségek mélyebb okairól. Így nem számoltak azzal sem, hogy a regionalizmusnak történelmi gyökerei mellett a távolság és közelség dinamikája is okozója, éppen ezért annak kapcsán még csak nem is egyszerűen arról volt szó, hogy akár már 1918 előtt is megjelentek regionalista törekvések, hanem arról, hogy a regionális képzetek – bizonyos értelemben dialektikus módon – kezdettől fogva részei voltak a nemzeti identitás és identitás-diskurzus kialakulásának is. A nemzeti önazonosság pontos tartalma és gyakorlata kezdettől vitatott volt és maradt, a tapasztalatokban lecsapódó és csoportazonosságról szóló szövegekbe is beszűrődő különbségeknek azonban nem mindig Trianon volt az oka, hanem gyakran csak felerősítője – még akkor is, ha Erdély mint régió már korábban is létezett, míg Szlovenszkó, vagy másként a Felvidék, éppen ez időszakban nyerte el ismert formáját.

Ennek megfelelően azonban a történetírásban is népszerű szétfejlődés tézise sem lehet egyedüli magyarázója a magyar nemzeten belül elkülönített/elkülönült csoportok közötti mai különbségeknek, sokkal inkább magyarázhatja a különbségek bizonyos, az új politikai, állami és jogi viszonyokhoz kötődő elemeit, azok tartalmát. A gyakorlati távolság és szimbolikus közelség dinamikája, gyakori ellentmondásai, az egyéni tapasztalatok és az eltérő közegek hatását az állami elkülönülés valóban fokozta, de ezek a tényezők más körülmények között is hathattak – mint azt éppen a szlovák és erdélyi román regionalizmus esete mutatja. Munkám egyik fontos tanulsága éppen az, hogy a regionalizmus mind diszkurzív formájában, mind az egyéni gyakorlatok és tapasztalatok szintjén alkalmas lehet arra, hogy akár a nemzeten belüli választóvonalat is etnicizálják, és így a két világháború közötti összetett viszonyrendszerben a saját nemzettel szemben kvázi nemzetépítő szerepet is ellásson, ami aztán legalább részben elvezetett az elkülönülő regionális nemzetek kialakításának igényéhez nemcsak szlovák, hanem erdélyi magyar és román esetben is. Igaz, ebben a vonatkozásban az ilyen jellegű törekvések gyengesége a „visszatért Felvidék" magyar elitje körében arra utal, hogy önmagában a távolság és távolodás – ennyi idő alatt – még nem volt elegendő a csoportképződés kellő mértékű megerősítésére. Figyelembe kell emellett venni azt is, hogy amíg az erdélyi regionalizmust képviselő Erdélyi Párt és Román Nemzeti Párt társadalmi értelemben az anyaország meghatározó csoportjainak egyenrangú partnere lehetett, és így politikai törekvéseit társadalmilag is legitimálni tudta, a szlovenszkói magyar pártok és főleg követőik társadalmi tőkéje és státusa ezt nem feltétlenül tette lehetővé.

Egry Gábor 10 28.indd 479 2015. 10. 28. 16:04:20

Tanulságos az is, ahogy az identitáspolitikusok által észlelt távolságot az új lojális elit kinevelésének szándékán túl végül lényegében egy szintén új közösségkép és ennek révén megújított identitás-diskurzus segítségével próbálták áthidalni. Ez azonban – noha minden magyar közösség esetében hasonló nemzeti megújulást tételezett a jövőre nézve, tehát elvileg felszámolta a különbségeket – az így létrejövő egységet mégis a távoli jövőbe helyezte. Sőt a magyar kisebbségek úttörő szerepének toposza bizonyos mértékben még a megszokott hierarchiát is megfordította, és a kisebbségi közösségeknek juttatta a hitelesség pozícióját. Ehhez azonban arra is szükség volt, hogy a nemzeti megújulás jellegét az öntematizálás segítségével csak részben önmagából a nemzetből vezessék le. A megújulás szükségességét és irányát másfelől a korszellem, a hasonló szellemű nacionalizmusváltozatok európai térnyerése igazolta, mindenekelőtt Németország és Olaszország, de nem kis részben a szlovákok és Románia példája.

Az identitáspolitika válasza a különbségekre általános értelemben is felveti az identitás-diskurzus és az egyéni önazonosítás összefüggésének kérdését is. Megközelítésemben a csoportidentitás nem egyénileg is megragadható közös érzések és tulajdonságok sora, hanem elsősorban az identitás-diskurzus révén felmutatott konstrukció, ami azonosulást válthat ki, de nem az objektív valóságot tükrözi, részben ezért is változtatható meg idővel. Egyúttal az ilyen értelemben vett csoportidentitás az identitáspolitika és részben a nemzetépítés végcélja, még akkor is, ha képviselői és így formálói nem vesznek tudomást saját szerepükről ennek kialakításában, ehelyett adottnak vagy a változásoktól védendőnek tekintik. Ezzel szemben az egyéni identitás elsősorban önazonosítás, vagyis az események és gyakorlatok formájában érhető tetten. A két jelenség tehát minőségét tekintve is más, és összefüggésük nem elsősorban egy állandó, egyéni önkép kialakítása és fenntartása formájában jelenik meg, hanem abban, hogy az egyéni mindennapi gyakorlatok és események során kitapinthatóvá válnak azok az önazonosság-referenciák és önazonosítási módok, amelyek megfeleltethetők a csoportidentitásról szóló diskurzusnak, vagy éppen látványosan eltérnek attól. A legerősebb összefüggés érthető módon a nemzetről és a nemzettel való beszéd esetében mutatható ki, hiszen az identitás-diskurzus elválaszthatatlan a nyilvános beszédtől, ugyanakkor az önazonosság felmutatását szolgáló aktusok széles köréről is elmondható, hogy illeszkednek az identitás-diskurzushoz, ami persze még mindig nem szükségszerűen egyirányú kapcsolat. Ez utóbbit – vagyis azt, hogy az egyéni gyakorlat megfeleltethetősége az identitáspolitikai diskurzusnak még nem jelenti, hogy a cselekvők az utóbbiból inspirálódnának – elsősorban az erősíti meg, ahogy sokszor elvetik a külső megfigyelők által cselekedeteiknek vagy gesztusaiknak tulajdonított etnikus tartalmat, noha az megfelelne a csoportidentitás koncepciójának. A diszkurzív szinten etnikus tartalmúként számontartott gyakorlatok és aktusok ezek szerint nemcsak lentről vagy fentről értelmezhetők és kapják jelentésüket, hanem bizonyos értelemben egy közelítő (iterációs) meghatározási folyamat részei is. Az egyes gyakorlatok a résztvevők tudta nélkül is megjelölhetők etnikusként, pontosabban lehetővé teszi ezt az adott gyakorlattal, akár a megfigyelővel szemben kifejezésre juttatott különbség is. Ezután azonban bármikor előfordulhat, hogy a diskurzus hatására már etnikai jellegűnek tekintik, ami magukból a részvevőkből is kiválthat értékelő viszonyulást, vagyis részben szociális attitűdként jelentkezik. Az ilyen események sora ismét csak megjelenhet az identitás-diskurzusban – nemzeti manifesztációként, nemzeti sérelemként, autentikus nemzeti viselkedésként –, és ez megint elvezethet, egyéni szinten is, egy újabb, ezúttal esetleg már eltérő kimenetelű értelmezési kísérlethez.

Egry Gábor 10 28.indd 480 2015. 10. 28. 16:04:20

Emellett azonban feltűnő, hogy a bemutatott identitás-diskurzusok elemei közül egyéni szinten főként az auto- és heterosztereotípiák jelennek meg, vagyis a diskurzus egyedi, a mindennapokban egyébként talán leghasznosabb elemei és nem annak egésze. Igaz, ez nyilvánvalóan nem független a társadalmi helyzettől és műveltségtől sem, elég, ha csak felidézzük Kis Mór és a népszámlálási kormánybiztos párbaját a 'magyar' fogalmának meghatározásáról ahhoz, hogy lássuk, az egyetemi tanár Kis mennyivel összetettebben ragadta meg önazonosságát néhány sztereotípiánál. Az auto- és heterosztereotípiák túltengése a mindennapi etnicitás keretében feltehetően arra utal, hogy azokat nem a csoportidentitás kidolgozott felmutatására, hanem elsősorban az adott közegben megszokott különbségek szokásszerű megjelenítésére használták – akár az idegenekkel szemben is, de inkább helyzethez kapcsolódóan, és nem az identitás-diskurzus szándéka szerint rögzített és mindenkire minden helyzetben érvényes módon. Vagyis az etnicitás „megtörténte" lehetett akár gyakori és bevett esemény is – csak éppen ennek értelme nagyon különböző volt, és elsősorban az adott helyzethez kötődött. Mindez nem független attól, hogy a sztereotípiák feladata a világ általános értelmezésében általában is túlmutat az identitáspolitikán, és itt is elsősorban az adott környezet osztályozására szolgált, nem pedig világmagyarázatként, holott az identitáspolitika fő célja éppen ez utóbbi lett volna.

A diskurzus és a mindennapi etnicitás tehát kétségtelenül összeért és összefüggött, de ebből nem következett automatikusan a vélt csoporttagok mobilizálhatósága és elvártnak megfelelő viselkedése. Másfelől pedig nyilvánvaló, hogy az etnicitás egy, a csoportidentitástól akár eltérő változata egyéni szinten és mindennapi közegben is elfogadott módja volt a különbségek kifejezésre juttatásának és értelmezésének.

Ennek tükrében az is elmondható, hogy nem szerencsés azt kérdezni: vajon mi hozza létre a diskurzusban is megjelenő etnicitást, illetve hogy vajon elsődleges előfordulásuk a diszkurzív vagy a mindennapi szint-e? A különbségek értelmezése és megteremtése ugyanis nem csupán egyidejű vagy szorosan összefüggő dolog, hanem még magának az értelmezésnek is etnikai különbségteremtő ereje lehet, például azzal, hogy a résztvevők szemében nem etnikus különbségeknek kívülről etnikus tartalmat tulajdonítanak. A diskurzusnak azonban emellett még egy fontos szerepe lehet: a részben éppen általa teremtett vagy megjelenített különbségek „kezelése" és bizonyos fokú mentesítése az etnicitástól. Feltűnő az az eset, amikor maga az identitás-diskurzus teremt később egyéni tapasztalatként nem teljesülő elvárásokat, amelyeket aztán valamiképpen integrálni kellett, esetenként azonban etnikus jellemzőiket átértelmezve. Amíg például a román regionalista diskurzus láthatóan nem riadt vissza a különbségek etnicizált megjelenítésétől, az észak-erdélyi magyar regionalista változat (és a maga kevésbé erőteljes és kidolgozott változatában a felvidéki szellem eszméje is) mindvégig kereste annak a lehetőségét, hogy egy „meta-etnicitás", azaz a regionális szellem fölé rendelt nemzeti lélek segítségével megfossza ettől a jellegétől az etnikai jegyeket mutató különbségteremtést és különbségérzetet. Az viszont mindkét esetben közös, hogy a csalódás fontos mindennapi tapasztalatként etnicizálódott, és így lett az identitás-diskurzus része.

Részben bizonyára ennek köszönhető az is, hogy a politikai és nemzeti mozgósításban egyre fontosabb szerep jutott a Turner-féle társadalmi drámának is,[423] ami alkalmasnak tűnt az egyébként eseti és esetleges különbségtételek állandósítására, és így az identitás-diskurzus folyamatos érvényre juttatására is. Azonban éppen ennek a gyakorlatnak a sikereiből és kudarcaiból látszik,

[423] Turner 1957, 93., 1974.

Egry Gábor 10 28.indd 481 2015. 10. 28. 16:04:21

hogy a diszkurzív identitáspolitika és a mindennapi etnicitás sokszor nem volt egymás megfelelője. Pontosabban egyes esetekben, ahol a különbségtételt kiegészítette még más társadalmi tapasztalat, például a világháborúban a politikai erőszaké vagy a forradalomé, miként ez az erdélyi román regionalista politikai erők támogatói körében történt, valóban kialakulhatott tartós érzelmi kötődés az újonnan megformált, etnicizált regáti csoporttal szemben. Magyar – ezen belül főként csehszlovákiai – közegben viszont úgy tűnik, hogy a társadalmi dráma igazán hatásossá már csak akkor vált, amikor az általános társadalmi helyzet és a politikai folyamatok is erősítették a polarizációt, és a világ végül ténylegesen is leszűkült az ilyen típusú mozgósításhoz elengedhetetlen bináris választási lehetőségre. Így azonban a nemzeti közösséghez tartozás legalább annyira a világ változása miatt alakult át fokozatosan vagy hirtelen egyedül érvényesíthető csoport-hovatartozássá, mint amennyire az identitáspolitika sikeresen átformálta az egyéni önazonosítási gyakorlatokat.

Mindez együtt lényegében megfelel az etnicitás és a nemzet modern társadalomtudományokban elfogadott megközelítésének, amely nem tartja szubsztancálisnak és történetileg állandónak ezt a közösségi formát. Ugyanakkor a feltárt anyagban, összhangban ezzel a megközelítéssel, az is jól megfigyelhető, hogy miként alakult át a két világháború között a kisebbségi és a magyarországi magyar nacionalizmus éppen az elmélet által kiemelt strukturális viszonyok és a körülmények hatására.[424] Egyúttal azonban az is kiderül, hogy az átalakulás tartalma és iránya végső soron nem volt független az identitáspolitikától, az új diskurzus – amennyiben képes volt megfelelő mértékben integrálni az egyéni tapasztalatokat – alapvetően az identitáspolitikusok által meghatározott tartalmú maradt, mobilizációs képessége azonban egyszerre függött a tapasztalatok befogadásától és a körülményektől is.

Igen érdekes elméleti következményei is lehetnek mindennek a nemzeti mozgalmak és a nacionalizmus társadalmi működésére. A feltárt anyag megerősíti, hogy a művelt vagy nemzeti középosztályt nemcsak a kortársak és nemcsak a nemzetiesítő politikusok és államok tartották a nemzet kulcsának, hanem tevékenységük valóban kulcsfontosságú volt az identitáspolitika számára is. Ez felfogható úgy is, hogy Miroslav Hroch ABC-modelljének *B* fázisát, a nemzeti ideológiát elfogadó és annak terjesztésére képes középosztály megerősödését tapinthatjuk ki. A modell által tételezett *C* fázis azonban – vagyis a nemzeti mozgalom tömegmozgalommá válása, ezzel együtt pedig a nemzeti ideológia elfogadása a „nép" körében – jóval kevésbé tetten érhető. Persze ez nem igazán meglepő, hiszen a nemzeti közömbösség (indifferencia) elmélete a *B* és *C* fázis közötti átmenetet kérdőjelezi meg, illetve tartja rendkívül hosszú időszaknak, lényegében a két világháború közötti időszakra téve az állami kategorizálás és a nacionalista mozgósítás sikerét a nemzeti közömbösség visszaszorításában.

A mindennapi etnicitás szemüvegén keresztül szemlélve ezt az időszakot azonban Szlovákiában és Romániában inkább mint az önazonosítás változatossága és továbbra is érvényes fokozott helyzetfüggősége ragadható meg. Az aktivista kísérlet például egy új típusú nemzeti identitással lényegében elvetette a domináns magyarságfelfogást, a szokásszerű etnicitás ezzel szemben, amikor a domináns identitáspolitika auto- és heterosztereotípiáit használta fel, akár az utóbbi részének is tűnhetett, noha gyakorlata sokszor más etnicitást mutatott fel, és mindenképp helyzetfüggő maradt. Éppen ez a helyzetfüggőség – ami a szokásszerű etnicitásnál szélesebb körben is kitapintható – jelzi, hogy a nemzeti mozgósítottság tömegessége és vele a Hroch-féle modell *C* fázisának

[424] Feischmidt Margit 2014a, 46.

Egry Gábor 10 28.indd 482 2015. 10. 28. 16:04:21

megléte egyáltalán nem tekinthető adottnak. Ha számításba vesszük ehhez a nemzeti identitáspolitikát szintén alapjaiban megváltoztatni szándékozó regionalista identitáspolitikai törekvések tartósságát és elterjedtségét is, akkor mindezek tükrében – és egyúttal tekintettel a középosztály kiemelt identitáspolitikai szerepére – megkockáztatható az a felvetés is, hogy valójában a modellnek ebben a formában nincs is harmadik fázisa. Csupán úgy értelmezhető, hogy miközben a banális nacionalizmus tényleg kialakít egy látens nemzeti keretet a mindennapokban, a tömegek mégsem itatódnak át a nemzeti ideológiával, hanem bizonyos helyzetekben mozgósíthatók lesznek a nemzeti ideológia révén, miközben a mindennapokban az etnicitás és a nemzeti csupán eseti, helyhez és helyzethez kötött módon „történik" meg.

Mindez egyébként az etnicitás „történés" jellegével is jobban összhangban van, mint az ABC-modell eredeti változata, és jobban magyarázná azt is, hogy a nemzeti mozgósítás időleges sikereit is követheti olyan időszak, amikor a már korábban mobilizált csoportok és rétegek eltávolodnak a nemzeti mozgalom céljaitól. [425] A nemzeti érzés „visszafordíthatósága" eleve nehezen összeegyeztethető a nacionalizmus teleológiájával, és nyilvánvaló az is, hogy ezek szerint még a sikeresen színre vitt társadalmi drámának sem szabad kritikátlanul tartós hatást tulajdonítani.

Ha így tekintünk a modellre, nem tűnik el a nemzeti közömbösség révén megragadott jelenség, az továbbra is megfigyelhető a mindennapi etnicitás és az identitás-diskurzus közötti eltérések formájában. Ugyanakkor az is kitapintható, hogy Csehszlovákiához hasonlóan ennek korábban bevett formái Romániában is visszaszorultak a vizsgált két évtizedben, és ebben a folyamatban elmozdult a magán- és a közösségi szféra határa is.[426] Ez a folyamat azonban nem feltétlenül közvetlen kiváltó oka a nemzeti közömbösségként értelmezett jelenségek gyengülésének. A politika és vele az identitáspolitika felől nézve nyilvánvalóan nincs és nem is lehet közömbösség, hiszen az identitás-diskurzus végül mindenkit besorolna az egyre merevebb kategóriákba. Ezzel szemben viszont diszkurzív szinten főként a hallgatás (például az olyan peremcsoportok létéről, mint a kisebbségi közalkalmazottak) mégiscsak kifejezésre juttatja a közömbösséget, pontosabban a normáknak nem megfelelő etnicitás létezését, a mindennapok szintjén pedig a cselekvés következetlensége, illetve az állami szándékok „szabotálása" jut hasonló szerephez. Ebbe beletartozik annak lehetősége is, hogy végig a nemzeti közömbösség jelentőségét emeljük ki, és az is, hogy annak átalakulásában a nemzetiesítés erősödését, az állam ilyen téren elért sikerét lássuk. Ugyanakkor az a tény, hogy a mindennapi közegben még a második világháború idején – akár még a román etnokratikus államfelfogás viszonyai közepette is – megfigyelhető volt a nemzeti közömbösség, illetve a normáktól eltérő etnicitás, azt is jelzi, hogy milyen mély strukturális eleme volt a jelenség a társadalom működésének is.

[425] Arra a jelenségre, hogy egy nemzeti alapú mozgósítás sikere esetleg nemcsak a nemzeti azonosulást jelzi, hanem abból ered, hogy képviselői más követeléseket a nemzeti követelésekkel együtt, hitelesen tűznek napirendre, jó példa Felső-Szilézia lengyel politikai mozgalma 1902 és 1912 közt. Amíg 1907-ben úgy tűnt, hogy megtörik politikai ellenfeleiket, 1912-ben már az volt az általános vélekedés, hogy válságban vannak éppen azon társadalmi csoportok eltávolodása miatt, akik egyéretelműen baloldali jellegű szociális és gazdasági programjuk miatt választották őket. Lásd Bjork 2008, 129–130.

[426] Nem mellesleg ez a mozgás szerepet játszhatott abban is, hogy a kisebbségi egyént az egyes államok egyre inkább anyaországuk képviselőjeként, megjelenítőjeként, „diplomatájaként" értették, amit Holly Case mutatott be a második világháború Erdélyére vonatkozóan. Lásd Case 2009, 147–149.

Egry Gábor 10 28.indd 483 2015. 10. 28. 16:04:21

dc_1187_16

A feltárt anyag, illetve az identitáspolitika és a mindennapi etnicitás kérdésköre végül még egy izgalmas kérdést vet fel, a közkeletű nevén trianoni traumának nevezett jelenség problémáját. Ez röviden összefoglalva azt a feltételezést jelenti, hogy a magyar társadalom tudatát – Magyarországon és a kisebbségi magyar közösségek körében is – máig meghatározza az első világháborút követő békerendezés.[427] Olyan sokknak látják ezt az esemény, amelyet váratlanságával és kiterjedt hatásával nem volt alkalma feldolgozni sem az országnak, sem a kisebbségbe került csoportoknak. Ezt a feldolgozást nehezítette, hogy az utódállamok máig nem biztosították a kielégítő kisebbségi jogokat, illetve a kisebbségi autonómia lehetőségét. A trauma eredetét természetesen 1918-ra teszik, erejét és tartósságát pedig elsősorban azzal támasztják alá, hogy a két világháború között nem volt olyan magyarországi politikai erő, közéleti szereplő, amelyik ne képviselt volna valamilyen revíziós elképzelést is. A mindennapokat is elérő revíziós propaganda ezek szerint szintén hatásos volt, és sikeresen befolyásolta a tömegeket is. A kisebbségi jogsérelmek tömege volt hivatott alátámasztani azt, hogy a kisebbségi magyarok körében lényegében általános volt az elégedetlenség, a kisebbségi helyzet pedig elviselhetetlenné vált. Ezt a szenvedést pedig Magyarországon is kézzelfoghatóvá tette az, hogy szinte mindenkinek volt kisebbségbe került vagy menekült rokona. Végül közvetve a traumát igazolja az is, hogy a visszacsatolásokat láthatóan mindkét oldalról általános lelkesedés fogadta.[428]

A legkisebb probléma talán az, hogy ezek közül néhány elemmel kapcsolatban értelmezési és módszertani problémák is felmerülnek. Például valóban azt jelentené a visszacsatoláskor látott alkalmi lelkesedés, hogy a kisebbségi magyarok 20 éven át a folyamatos nemzeti mozgósítottság állapotában voltak? Kizárólag spontán nemzeti öntudatukból fakadt volna, nem pedig egy olyan politikai mozgósítás eredményeként, ami lehet, hogy csupán egy rövid időre, sikeresen kapcsolta össze a többi társadalmi probléma megoldását a revízióval, de – hasonlóan például a már említett Felső-Szilézia lengyel pártjának példájához – nem feltétlenül jelentett tartós és állandó állapotot, ha tetszik visszafordítható volt?[429] Az sem könnyen megválaszolható kérdés, hogy mit is jelent a közvélemény egy olyan autoriter rendszerben, ami első számú céljának tekinti a revíziót. Milyen mértékben következtethetünk a „köz"tudatára pusztán a nem demokratikus nyilvánosságban uralkodó beszédmód alapján? Mindenesetre egyáltalán nem zárható ki, hogy a két világháború közötti magyar kisebbségek történetében nem a vélelmezett trauma folyamatossága a lényeges, hanem a mozgósítottság és mozgósíthatóság (Felső-Sziléziához hasonló) hullámzása. Emellett szólna, hogy már a kezdeti, első világháború végi mozgósítás sem volt kizárólag nemzeti alapú. A forradalom eseményei és szociális, illetve demokratikus tartalma mellett erre utalnak az első választások eredményei, a szociáldemokraták viszonylag magas támogatottsága mind Csehszlovákiában, mind Romániában. Lehetett ilyen tompító hatása mindkét irányban a falu és város közötti különbségnek, tekinthetjük ilyen jelnek az alternatív pártok működését, a magyar pártok (mindenekelőtt az OMP) helyi szervezeteinek hiányos kiépülését, vagy akár az iskolalátogatási adatokat, illetve az ezekhez kapcsolódó gyakori, az anyagi megfontolásokat a nemzeti szellemű oktatás elé helyező

[427] Feischmidt Margit 2014b, 53–54.

[428] Ezt az álláspontot Kovács Éva (2015, 82–85.) a magyar történetírás „traumatikus fordulatának" nevezi, és felhívja a figyelmet arra is, hogy valójában felettébb új keletű jelenségről van szó.

[429] Bjork, 2008, 129–130.

Egry Gábor 10 28.indd 484 2015. 10. 28. 16:04:21

szülőkre vonatkozó panaszokat is. Ebben a keretben jobban érthető az is, hogy miért volt szükség folyamatos társadalmi drámára, és miért volt végül sikeres ez a stratégia a harmincas évek végén.

Az általam elemzett anyag azonban más értelemben is megkérdőjelezi ezt a beállítást. Mindenekelőtt érdemes emlékeztetni arra, hogy a Magyarországra látogató kisebbségi magyarok tapasztalatai semmiképp sem voltak összhangban a trauma koncepciójában kulcsfontosságú sikeres propagandáról és a kisebbségi magyarok iránti általános rokonszenvről szóló tézissel, sőt. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy a kisebbségi magyarok iránti szolidaritás messze nem volt olyan széles körű, mint az gondolják, ennek tükrében akár a propaganda hatásáról (amit egyébként értelmeztek poszttraumatikus jelenségnek és önterápiának is[430]) vallottakat is át kellene gondolni. Bár alapos okkal feltételezhető, hogy a magyarországi társadalom egy jelentős részének, illetve az 1918 után Magyarországra érkezettek számára a változások, elsősorban a státusvesztés komoly sokkot okoztak, az azonban kérdéses lehet, hogy ezt mennyiben terjeszthetjük ki az egész magyarországi társadalomra. Vajon ha tényleg általános lett volna a trianoni trauma, akkor az elutasítás gesztusai vártak volna a kisebbségi magyarokra Magyarországon?

Persze felvethető, hogy ezzel együtt a régi Magyarország felbomlása és egy új, kisebb, etnikailag homogénebb állam létrejötte valamiképp mindenki számára beszűkítette a lehetőségeket és a horizontot, és az ebből fakadó frusztrációt felerősíthette az uralkodó nemzet helyzetének elvesztése, az ország presztízsének megrendülése is. Ez azonban megfelelő vizsgálatok nélkül meglehetősen bizonytalan terep, ráadásul egyáltalán nem vet számot azzal, hogy a korábbi Magyarország sokak – vélhetően a többség – számára éppen olyan távoli és virtuális egység volt, mint annak az irredenta propagandában megőrzött képe. Hiába nőtt számottevően a földrajzi mobilitás a dualizmus korában, ettől még a lakosság legnagyobb része alapvetően lakóhelye környékén élte le az életét, az elcsatolt területekhez, városokhoz legfeljebb rövid tartózkodások tapasztalatai fűzték, és mindaz, ami a magyar nemzet kulturális reprezentációjából erre vonatkozóan eljutott hozzájuk. Ennek alapján pedig akár úgy is érvelhetnénk – az ellenkező felvetéshez hasonlóan konkrét adatok nélkül –, hogy valójában a középosztályon és a menekülteken, és persze a határ mentén élőkön kívül, igazából alig érintett valakit Trianon.

Mindez azonban inkább csak arra alkalmas, hogy aláássa a trauma koncepcióját, de nem kínál fogódzót annak megértéséhez, hogy mégis miért lehet ilyen erős a trauma koncepciója a történetírásban és a társadalomtudományban is. Ennek alaposabb megvilágításához érdemes magához a fogalomhoz visszatérni, és innen elindulni. A trauma egyik lehetséges felfogása alapvetően egyéni és társadalom-lélektani jellegű, személyes élményeken és tapasztalatokon nyugszik, amelyek attól lehetnek kollektívek, hogy egyként érintik egy-egy csoport tagjait. Tünete általában elhallgatás, tabusítás, feloldása pedig az eseményről történő beszéd lehet. Ebből következően amennyiben a trianoni trauma minden magyar személyes tapasztalata, mai formájában pedig ennek átörökítettsége,[431] a fogalom lényegében homogén tapasztalatokat feltételez határon innen és túl.

Ez azonban éppen a munkámban bemutatott mindennapok felől nézve tűnik legalábbis erősen túlzó beállításnak. A kisebbségi sors nem írható le pusztán sérelmek és állami visszaélések

[430] Kovács Éva 2015, 87.

[431] Lásd erre Ungváry Krisztián cikkeit Kovács Évával folytatott vitájában, amelyekben kifejezetten arra hivatkozik, hogy minden családban, így az övében is vannak érintettek, akik továbbadták a traumát. Ungváry Krisztián 2010, http://www.es.hu/2010-12-08_a-meg-nem-ertett-trianon (letöltve 2015. szeptember 24.).

soraként. Sőt az egyes helyi informális gyakorlatok még arra is alkalmasak voltak, hogy a kisebbségi jogok hiányát bizonyos mértékig kiegyenlítsék, nemcsak Csehszlovákiában, hanem az igen korlátozottan demokratikus és jogállami Romániában is. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy sokan korlátozásként vagy sérelemként élték meg a megelőző időszakhoz képest bekövetkezett változásokat, az azonban mindenképpen kérdéses, mennyire lehetett ez akár még az ő számukra is trauma, különösen annak tükrében, hogy az említett informális gyakorlatok alapján talán még a leggyakrabban emlegetett változások, például a közigazgatás románosítása sem voltak igazán kiterjedtek, és jöttek olyan hirtelen, mint általában gondoljuk. Igen sok területen fokozatosabb volt az átmenet, nem is szólva arról, hogy az újabb nemzedékek már ebben a közegben szocializálódtak, vagyis velük kapcsolatban már egyenesen az a kérdés merül fel, értelmes-e traumáról beszélni az ő esetükben, ha nem élték meg a feltételezett törést. Másfelől persze az ilyen informális kompromisszumok kétségtelenül instabilak lehettek, akár egyik pillanatról a másikra megváltozhatott a helyzet, ami természetesen társadalom-lélektani hatással is járhatott, de az már kérdéses, hogy ez mennyiben volt trauma és mennyiben látták Trianon következményének.

Amennyiben viszont a személyes érintettségen alapuló trauma fogalma nem alkalmazható, akkor úgy tűnik, hogy a trianoni trauma az ún. kulturális trauma kategóriájába tartozik, bár joggal mondja erről Kovács Éva, hogy a magyar történetírásban a trauma felfogásának képviselői végső soron soha nem tették világossá, valóban ezt értik-e az általuk használt fogalom alatt.[432] Ez abban különbözik az előbbi értelemben vett traumától, hogy nem az egyéni tapasztalatot állítja előtérbe, hanem különböző társadalmi ágensek létrehozta jelenségnek tekinti a trauma képzetét, aminek általában van tapasztalati alapja, de még ez sem szükségszerű. A fontos az, hogy egy közösség tagjai bármilyen okból elfogadják, hogy valamelyik esemény számukra traumatikus jelentőségű.[433] Ez egy kulturálisan közvetített és létrehozott jelentéstulajdonítási folyamat, ami akár visszatekintő is lehet, rokon Benedict Anderson képzelt közösségeinek „önelképzelésével", vagy akár az identitáspolitika számára kulcsfontosságú és munkámban is felhasznált öntematizálás fogalmával is, abban az értelemben is, hogy sokszor még valóságosnak sem kell lennie ahhoz, hogy végül mégis elfogadják társadalmilag érvényes tapasztalatnak. Különösen azért nem, mert eszerint egy-egy jelenség traumatikus jellegét az adja, hogy a kollektív önazonosság számára tekintik váratlannak, felfoghatatlannak és így traumatizálónak. A trauma innen nézve nem is a közösség anyagi vagy viselkedésbeli stabilitásának megszűnését jelenti, hanem a szilárd kollektív önazonosság által felkínált értelmezési keretek válnak hirtelen érvénytelenné, így pedig az egyének biztonságérzetét sem képesek alátámasztani. Mindazonáltal alapvetően különböző cselekvési képességgel rendelkező szereplők harca is az értelmezésért, illetve az új, immár a kollektív önazonosságon belüli traumát is tételező értelmezési keretek kialakításáért.[434]

[432] Kovács Éva 2015, 93–94.

[433] Alexander, 2004, különösen 1–3., 8–10. A trianoni traumát ugyanebben a paradigmában értelmezi Takáts József is, aki éppen erre alapozva meglehetősen egyértelműen elkülöníti a mai „traumatikus" emlékezetet a két világháború között kulturális traumától. Takáts József 2013, http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2862/ot-széljegyzet (letöltve 2015. szeptember 24.).

[434] Lényegében ezt állítja Feischmidt Margit (2014b, 55–58.) is a jelenlegi Trianon-diskurzus és trauma viszonyáról. Szerinte Trianon más okokból keletkezett traumák kivetítésére és megjelenítésére szolgál, olyan erős jelkép, ami aktuális traumákat tömeges mozgósító erővel jeleníthet meg.

Egry Gábor 10 28.indd 486 2015. 10. 28. 16:04:21

Részben ilyen közvetítési és jelentéstulajdonítási folyamatnak tekinthetők az újonnan kialakuló identitás-diskurzusok is. A nemzet hagyományos keretének, a nemzetállamnak a megszűnése, vagy a hagyományos nemzetfenntartó középosztály válsága, Csehszlovákiában egyenesen eltűnése, árulása olyan jelenségek az új identitás-diskurzusokban, amelyek mögött felsejlik a lehetőség, hogy kulturális traumaként is működhetnek. A megújulás, az új nemzet építésének célja, sőt a nemzeti átalakulás úttörőinek szerepe ilyen módon is értelmezhető. Mégis, ezek az új identitás-diskurzusok bizonyos értelemben a trauma kérdésességét is igazolják, hiszen a megújulás Magyarországgal szemben is megfogalmazódik, mintha az igazi csalódás, a keretek összeomlása nem is Trianon lenne, hanem az új nemzedék csalódása Magyarországban, és csak ezt akarnák feloldani egy új, közösnek szánt és mégis külön önazonosság segítségével. Kétségeket ébreszthet még az is, hogy milyen jelentős magyar nyelvű bázisa volt Csehszlovákiában két évtizedig a kifejezetten Magyarországgal szemben állást foglaló, egyértelműen antirevizionista politikai erőknek, mozgalmaknak is. Az általuk képviselt alternatív identitáspolitika részleges sikere persze nem azt jelenti, hogy ha a magyar kisebbség egyharmada-egynegyede elfogadta Csehszlovákiát, ne lehetne alapja a trauma tézisének legalább a többiek vonatkozásában, csupán arra utal biztosan, hogy nagyon félrevezető lehet általános érvényűnek tekinteni ezeket a jelenségeket kifejezetten erre vonatkozó elemzés nélkül.

Ugyancsak figyelemre méltó a trauma megítélése szempontjából a kisebbségi identitás-diskurzusokban egyöntetűen kialakuló határtermelés Magyarország irányába. A mai társadalomtudományi kutatás által felmutatott hasonló jelenségek[435] arra engednek következtetni, hogy itt strukturális megalapozottságú jelenséggel szembesülünk a nemzetállam és a kisebbség aszimmetrikus viszonyai és a távolodó identitás-diskurzusok mellett. A kisebbségi korszak határtermelésének továbbélése a területi revízió sikere után ugyancsak sokatmondó, hiszen a mindennapi tapasztalok olyan erejét sugallja, ami ismét csak megkérdőjelezi a trauma tételének első értelemben vett, differenciálatlan változatát. Ennek megítéléséhez különösen lényeges mindaz, amit a revíziót megelőző társadalmi dráma jelentőségéről kimutattam, mivel ennek tükrében jobban érthető, hogy miért is kapcsolódhattak nagy elvárások a revízió aktusához. Egy sikeresen színpadra vitt társadalmi dráma esetén a lelkesedés nem feltétlenül a tényleges sérelmekkel van arányban, hanem a mozgósítás sikerét tükrözi. Ugyanakkor, mint arról már szó volt, éppen Csehszlovákia esetében nagy jelentősége volt a sikerben annak is, hogy a bel- és külpolitikai folyamatok végül maguk is szinte csak két lehetőség közötti választást hagytak. Ha ilyen körülmények között következett be a visszacsatolás, még erősebb kellett legyen a felfokozott várakozások utáni csalódás. Negatív tapasztalatok pedig széles körben voltak mind Erdélyben, mind a visszacsatolt Felvidéken, olyannyira, hogy mindkét esetben fennmaradt – és Erdélyben intézményesen is domináns helyzetben volt – egy Magyarországgal szemben is sérelmi elemeket felvonultató diskurzus.

*

[435] Fox 2004.

Egry Gábor 10 28.indd 487 2015. 10. 28. 16:04:21

Mindezek alapján megengedhetőnek tűnik néhány fontos következtetés. Az első világháború vége sokkal inkább összetett eseménysorként maradhatott emlékezetes, és miközben a háború maga valóban össztársadalmi traumát jelentett,[436] azt már nem biztos, hogy feltételezhetjük, hogy a háború végének eseménysora is mindenkire ugyanolyan hatással volt. A társadalmi sokk semmiképp sem volt egynemű (a dualizmus kori elit számára például a hatalom ideiglenes elvesztése is megrázkódtatás lehetett[437]), emellett az is feltételezhető, hogy jelentős körben nem volt ilyen hatása sem Magyarországon, sem a kisebbségi magyarok körében. Ez nem jelenti azt, hogy ne okozhatott volna sokkot az ország összeomlása, a területi veszteségek, a békeszerződés, az utódállamok nemzetiesítő politikája, és ebből ne alakulhatott volna ki akár társadalmi trauma is. Azonban ez a hatás minden bizonnyal differenciált volt, a sokk pedig változatos, többféle formát öltve többféle jelentést hordozhatott. Nem a trauma egyedi jelensége kérdéses, hanem az, hogy ez a trauma mindenki, vagyis az egész régi Magyarország minden magyarja számára kézzelfogható lett volna, és/vagy ugyanolyan élményeket és reakciókat jelentett volna.

Amennyiben egyáltalán traumáról beszélünk, akkor sokkal inkább érdemes a két világháború közötti identitáspolitikát a kulturális trauma létrehozásaként szemlélni. Ha ezzel együtt a munkámban is bemutatott jelenségeket is számításba vesszük, változatos helyzetekre láthatunk rá, amelyek az eltérő társadalom-lélektani reakciókhoz vezettek. Az elmenekült, később kivándorolt, részben elűzött tisztviselők, közalkalmazottak, különösen amennyiben még a vagonlakók sorsában is osztozniuk kellett, nyilvánvalóan más módon élték meg a változásokat, mint például azok a szakmunkások, bányászok, akik a Zsil völgyében még évtizedekig magyarországi tulajdonú társaságoknál dolgoztak.[438]

Mindez együtt azt sugallja, hogy Trianon nemcsak mint a felbomlástörténet érdemes a kutatásra, de feltárásra váró történeti jelenség Trianon mint a társadalmi trauma társadalomtörténete is. Ehhez a mindennapi etnicitás vizsgálata is fogódzót kínál, sőt részben arra is alkalmas lehet, hogy a kulturális és társadalom-lélektani trauma jelenségeit is egymáshoz közelítse. Bárdi Nándor 1918/1919-et a kisebbségi magyarok sorseseményének nevezi, vagyis olyan pillanatnak, amikor az egyéni élettörténet egysége, saját hatalmán kívül álló okból jóvátehetetlenül megbomlik, és csak új kezdet segítségével, új egyéni élettörténet és vele új önazonosság révén állítható helyre.[439] Nem kétséges, hogy 1918/19 és 1920 a tömegek számára ilyen jelentőségű eseménysor volt. A vándorlás, akár önkéntes, akár kényszermigráció, a státusvesztés, a társadalmi hierarchia többszöri radikális átalakulása, a civilekkel szembeni erőszak óhatatlanul is felvetette a korábbi élettörténet alátámasztását vagy egy új kialakítását – talán nem is csak néhány jól meghatározható csoport körében.

[436] Kovács Éva 2015, 100–101.

[437] Takáts 2013.

[438] A Zsil-völgyi munkások például 1919 januárjában még azt követelték, hogy állítsák le a közigazgatás egyébként néhány esetben túlzónak tulajdonított románosítását, szüntessék meg a postai cenzúrát, és azzal fenyegetőztek, hogy ha ez nem történik meg, akkor „a következményekért nem vállalnak felelősséget". Ez irányú felhívásuk a legkevésbé sem egy megszállt, alávetett közösség szövege, sokkal inkább egy fölényben lévő csoporté. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL). MSZDP iratok 658. fond, 5/56. ő. e. Egy hónappal korábban a Zsil völgyében működő altisztek még Magyarország minden szellemi munkását átfogó szervezet megalapítását határozták el, és ennek érdekében megkeresték a budapesti kormányt is, a Szociáldemokrata Párton keresztül. PIL 658. fond 6/88. ő. e.

[439] Bárdi Nándor 2013, 27.

Egry Gábor 10 28.indd 488 2015. 10. 28. 16:04:21

Ezzel együtt az is látható, hogy a változás széles körben messze nem volt ilyen átfogó, az egyéni élettörténet egysége sokáig megőrizhetőnek bizonyult még olyan a nemzetiesítés szempontjából exponált közegben is, mint a közigazgatás. Ezzel együtt a két évtized a visszacsatolásokig nem múlt el nyomtalanul, és nyilvánvalóan szembesülni kellett jó néhány olyan jelenséggel, amely fokozatosan kikezdhette az önazonosságnak ezt az oldalát. Láthattuk, hogy a többségiek esetében a nemzettel való beszéd egyik elterjedt módja lett az, hogy a számos tekintetben számukra is törést jelentő uralomváltást és a nemzeti jellegű elvárásokat a nemzeti szenvedéstörténetbe beleírt élettörténetük révén akarták feloldani, ám ezekben a kisebbségieknek jobbára negatív szerep jutott. A helyzet a közösségen belül sem volt egyértelmű, például a magán- és közszféra határának elmozdítása, a magánélet ellenőrzése – ami érthető okokból az önazonosságot is befolyásolhatta – ugyancsak fellazíthatta az élettörténeti elbeszélést, hiszen immár nem volt elegendő a közéletben jó magyarnak lenni. Ráadásul a folytonosságot felvállaló, ha tetszik, integrálódni próbáló magyaroknak azzal is szembesülniük kellett, hogy saját közösségükből is megkérdőjelezik ezt a stratégiát. Az állam, különösen a harmincas évek közepétől, egyre intenzívebben próbálta nemzetiesíteni saját intézményeit, ami fokozatosan aláásta a kisebbségi nyelvvizsgák során is megmutatkozott köztes önazonosság terét és lehetőségét. Végül a középosztály-diskurzusok és a mögöttük leledző társadalmi folyamatok az új típusú magyarság igényének hangoztatásával bontották meg az addig érvényesnek számító élettörténeteket. Az új identitás-diskurzusok részben éppen ezek között próbáltak közvetíteni, ami úgy tűnik, egyre inkább csak a kulturális trauma segítségével volt lehetséges.

Mindezzel együtt – talán meglepő módon – a törést inkább a revízió sikere hozta el. Korábban még mindig elég széles tere volt a traumatikustól eltérő élettörténetek és önazonosságok felmutatásának. Amint láthattuk, a revíziót követően mindenhol elvárás lett, hogy a nemzeti közösséghez tartozóknak rendelkezniük kellett a kisebbségi korszakból egy szenvedésre és helytállásra épülő élettörténettel, illetve elmenekülésükről Romániából és Szlovákiából. Ez elkerülhetetlenné tette azt is, hogy a nemzeti közömbösségnek a mindennapi etnicitás gyakorlatán keresztül is látható jelenségeit teljes mértékben felülírják és elfelejtsék, illetve felváltsák a hivatalos elvárásoknak megfelelő elemekkel. Eközben a korábban kevesek számára ismerős határtermelés Magyarország felé széles körű tapasztalat lett az anyaországból érkező tisztviselők, az igazolási eljárások és az utazókkal megesett találkozások nyomán. Csakhogy a hivatalos elvárásokhoz igazodva mindez már nem volt elbeszélhető, ahogy arról sem lehetett szólni, hogy milyen szerepe volt a kisebbségi korszakban a Magyarország által jogilag diszkriminált, homogenizáló antiszemita diskurzussal megbélyegzett, de magyar kultúrájú vagy magyar érzelmű zsidóságnak.

Úgy tűnik, hogy a magyar (és nem csak a magyar) nemzeti identitás-diskurzus mellett folyamatosan jelen lévő regionális önazonosságok és identitáspolitikák részben éppen az ebből a helyzetből fakadó, egyénileg is kitapintható feszültségeket próbálták kezelni. Ebben az értelemben a revízió legalább annyira sokkoló, akár traumatikus élményt jelenthetett, mint az első világháború végének eseményei, csakhogy nemigen adódott más, legitim módja azok feloldásának, mint kulturális traumává alakításuk a trianoni trauma formájában. Ezt részben felerősítette, részben viszont felül is írta a második világháború és főként az ezt követő erőszak, illetve Csehszlovákiában a kitelepítés. Ez azonban már ismét összekapcsolható volt az amúgy is egyre amorfabb „trianoni traumával". Az ekkor kialakuló társadalom-lélektani traumák sokféleségét végül egy olyan kulturális trauma foghatta össze csoport-önazonosságként, amelyet összekötni Trianonnal, a történelmi

Egry Gábor 10 28.indd 489 2015. 10. 28. 16:04:21

dc_1187_16

eseménnyel inkább tűnik identitáspolitikai konstrukciónak, mint érvényes társadalomtörténeti leírásnak és értelmezésnek.

A két világháború közötti identitás- és kisebbségpolitika egyik fontos vonulata e kulturális trauma megteremtése (például ennek politikai mozgósító vetületeként értelmezhető a társadalmi drámák színrevitele), majd érvényre juttatása, amelynek sikere azonban inkább korlátozottnak tűnik. A kulturális trauma megteremtésének igénye azonban megmaradt, és újabb eseményeket szívott magába. Az eredmény mára egy olyan, az egész 20. századon átívelő folyamat, amelynek végén immár nem az uralomváltás mint kézzelfogható esemény és változatos hatásai álltak, hanem egy visszamenőleg folyamatosan érvényesnek tekintett állapot, ami azonban évtizedes folyamatok és sok szempontból véletlenszerű események átfogó következménye volt. – Egy valóságos Trianon nélküli Trianon.

Egry Gábor 10 28.indd 490 2015. 10. 28. 16:04:21

dc_1187_16

BIBLIOGRÁFIA

[Az]1910. évi népszámlálás, 1915, *A Magyar Szentkorona Országainak 1910. évi népszámlálása, IV.* Demográfiai adatok. Budapest

Ablonczy Balázs

2002, Trianon legendák. In: Zeidler Miklós (szerk.), 2002, 888–904.

2004, Teleki Pál nemzetről és társadalomról – a visszacsatolások előtt és után. In: Fedinec (szerk.), 2004, 151–172.

2005a, *Teleki Pál.* Budapest, Osiris

2005b, Teleki Pál nemzetről és társadalomról – visszacsatolások előtt és után. In: Fedinec Csilla (szerk.), 2005, 151–170.

2008, Védkunyhó. Turizmus-fejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között. *Történelmi Szemle,* 4. 507–533.

2011a, *Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti* tanulmányok. Pozsony, Kalligram

2011b, *A visszatért Erdély*. Budapest, Jaffa

Ablonczy Balázs–Fedinec Csilla (szerk.)

2005, *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században.* Budapest, Teleki László Alapítvány

Agócs Attila

2008, Hulita Vilmos, a füleki gyár változó életlehetőségekhez alkalmazkodni tudó igazgatója. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve,* XXXII. Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok, 9–23.

Ahn, Thomas von

2009, Új Szellem Szlovenszkón. *Pro Minoritate,* tél, 55–81.

Albert Réka

2006, Egy életre kelt nemzeti sztereotípia emlékezete. Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar történelemből. In: Czoch Gábor–Fedinec Csilla (szerk.), 2006, 123–140.

2010, Kísérlet egy esszencialista képzet antropológiai megközelítésére. *Korall,* 2. 26–40.

Alexander, Jeffrey C.

2004, Towards a Theory of Cultural Trauma. In: Alexander, Jeffrey C. et al., 2004a, 1–30.

Alexander, Jefrey C. et al.

2004, *Cultural Trauma and Collective Identity.* Berkley, University of California Press

Anderson, Benedict

1994, Távolsági nacionalizmus. A világkapitalizmus és az identitási politika kibontakozása. *2000,* 6. 17–22.

2006, *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről.* L'Harmattan. Budapest

Andorka Rudolf

1969, A dél-dunántúli egykekutatások története. *Statisztikai Szemle*, 12. 1245–1257.

Egry Gábor 10 28.indd 491 2015. 10. 28. 16:04:21

dc_1187_16

Angyal Béla

2000a, A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. *Regio,* 3. 133–178.

2000b, Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918–1921. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1–2.

2002, *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből.* Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilum Aurum

2003, A „magyarországi" és a „magyar" politika vitája a Felvidéken. A Magyar Nemzeti Párt „reálpolitikája" az 1920-as évek közepén. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla (szerk.), 2003

2006, A csehszlovákiai magyar pártok viszonya a prágai kormányzatokhoz és a szlovák autonomista törekvésekhez. In: Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.), 2006, 321–343.

Angyal Béla (szerk.)

2003, *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez (1918–1935).* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum

Antohi, Sorin

2002 Romania and the Balkans. From Geocultural Bovarism to Ethnic Onthology. *Transit Online*, 21.

Ardener, Edwin

1987, Remote areas. Some theoretical considerations. In: Jackson (ed.), 1987, 38–54.

Arel, Dominique

2002, Language categories in censuses: backward- or forward looking? In: Ketzer–Arel (eds), 2002, 92–120.

Asztalos Lajos

2004, *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár.* Kolozsvár, Kolozsvár Társaság–Polis

Asztalos Miklós

1933, Erdélyi mozaik. *Magyar Szemle,* 11. 232–240.

Asztalos Miklós (szerk.)

1936, *A történeti Erdély.* Budapest, 1936

Babejova, Eleonora

2003*, Fin-de-Siècle Pressburg. Conflict and Cultural Coexistence in Bratislava 1897–1914.* Boulder, Co., East European Monographs

Bajcsi Ildikó

2014, The Organization of Hungarian Minority Elites and Youth Movements in Czechoslovakia Between the Two World Wars. (Sketch of the Generational and Biographical Interpretational Opportunities of Minority History). *Človek a Spoločnosť, 2. 16–32.*

Bakk Miklós

2008, *Politikai közösség és identitás.* Kolozsvár, Korunk–Komp Press

Bakke, Elisabeth

2004, The Making of Czechoslovakism in the First Czechoslovak Republic. In: Schulze-Wessel, Martin (Hrsg.), 2004, 23–44.

Balázs Sándor

1979, *Szociológia és nemzeti önismeret. (A Gusti-iskola és a romániai magyar szociográfia.) Kritikai tanulmány.* Bukarest, Kriterion

1982, *Tavaszy Sándor filozófiája.* Bukarest, Kriterion

2003, *Mikó Imre. Élet- és pályakép.* Kolozsvár, Polis

Balla Antal

1929, A csehszlovák állam. *Magyar Szemle,* 1. 46–49.

L. Balogh Béni

2002, *A román–magyar kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, Pro Print

Egry Gábor 10 28.indd 492 2015. 10. 28. 16:04:21

dc_1187_16

2012a, *Küzdelem Erdélyért. A magyar–román kapcsolatok és a nemzetiségi kérdés 1940–1944.* Budapest, Akadémiai

2012b, Alexandru Vaida-Voevod és a magyar–román együttélés. Emlékirat és történelem. A VII. Hungarológiai Kongresszus (Kolosvár, Cluj-Napoca, 2011. augusztus 22–27.) azonos című paneljének anyaga. In: Horváth Jenő–Pritz Pál (szerk.), 2012, 60–81.

L. Balogh Béni (szerk.)

2013, *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között.* Csíkszereda, Pro Print

Balogh Gyöngyi–Zágoni Bálint

2009, *A kolozsvári filmgyártás képes története 1913-tól 1918-ig.* Kolozsvár, Filmtett Egyesület–Magyar Nemzeti Filmarchívum

Barabás Endre

1904, A nemzetiségi bankok székelyföldi actioja. *Közgazdasági Szemle,* XXVIII. 812–815.

Bárdi Nándor

1995, A Keleti Akció. A romániai magyar intézmények támogatása az 1920-as években I–II.. *Regio,* 3., 4. 89–134.; 3–28.

1998, Egy magyar girondista Erdélyben. In: Mikó Imre, 1998, 5–33.

1999, Die minderheitspolitischen Strategien der ungarischen Bevölkerung in Rumänien zwischen den beiden Weltkriegen. *Südost-Forschungen,* 267–311.

2003a, Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. Az Erdélyi Szövetség programváltozatai. *Magyar Kisebbség,* 2–3. 93–105.

2003b, Az ismeretlen vízmosás és a régi országút. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban 1923–1924. In: Fedinec Csilla–Bárdi Nándor (szerk.), 2003, 153–195.

2004, *Tény és való.* Pozsony, Kalligram

2005, Generation in the History of Hungarian Minority Elites. *Regio,* 109–124.

2006a, A múlt mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása, 1940–1944. In: Czoch Gábor–Fedinec Csilla (szerk.), 2006, 237–292.

2006b, A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989). In: Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.) 2006, 41–68.

2009a, A kisebbségi magyar társadalmak a két világháború között. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.), 2009, 146–151.

2009b, A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája a két világháború között. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.) 2009, 74–83.

2012, A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája, 1918–1938. *Limes,* 1. 69–110.

2013, *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből.* Pro Print. Csíkszereda, Pro Print

2014, A népszolgálat genezise és tartalomváltozása. In: Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv–Lőrincz D. József (szerk.), 2014, 11–47.

Bárdi Nándor (szerk.)

1997, Javaslatok, tervek, dokumentumok az erdélyi kérdés rendezésére, *Magyar Kisebbség*, 1–2.

1998a, Az erdélyi kérdés mint közigazgatási probléma, *Magyar Kisebbség*, 1.

1998b, A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. *Magyar Kisebbség,* 3–4.

2000, Választások a két világháború közöti romániai magyar kisebbségpolitikában, *Magyar Kisebbség*, 4.

2002, Önszerveződés és önreflexió a két világháború közötti magyar kisebbségek történetében. Társadalmi önszerveződés mint nemzeti önösszeszedés. *Magyar Kisebbség*, 3.

Bárdi Nándor–Fedinec Csilla (szerk.)

2003, *Etnopolitika. A magánérdek és közérdek viszonya Közép- és Kelet-Európában*. Budapest. Teleki László Alapítvány

Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.)

2006, *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet

Egry Gábor 10 28.indd 493 2015. 10. 28. 16:04:21

dc_1187_16

Bárdi Nándor–Tóth Ágnes (szerk.)
2012, *Egyén és közösség. Tanulmányok.* Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.)
2009, *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest, Gondolat–MTA Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv–Lőrincz D. József (szerk.)
2014, *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében.* Kalligram, Pozsony
Bartha Ákos
2013, Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai. Sárospatak. Hernád
Bartha Csilla–Laihnonen, Petteri–Szabó Tamás Péter
2013, Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate,* 3. 12–28.
Bartha Eszter–Varga Zsuzsanna (szerk.)
2012, *Határokon túl. Tanulmányok Mark Pittaway emlékére.* Budapest, L'Harmattan
Baumgartner Bernadette
2010, A szatmári svábok és a német népi mozgalom Romániában 1918–1940. *Múltunk,* 2. 152–186.
2012, Kisebbség a kisebbségben. Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között (1918–1940). Kolozsvár, Kriterion
Bein, Daniel–Arens, Meinolf
2006, Die Moldauer Ungarn (Tschangos) im Rahmen der rumänisch–ungarisch–deutschen Beziehungen zwischen 1940 und 1944. In: Hausleitner, Mariana–Roth, Harald (Hrsg.), 2006, 265–316.
Beke Ibolya
2005, A romániai magyar kisebbség szervezeteinek választási-politikai stratégiái a két világháború között. In: Egry Gábor–Feitl István (szerk.), 2005, 330–356.
Bélteky József
1996, Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok,* (8.) 3–4. 137–153.
Bencsik Péter
1999, A kisebb határszéli forgalom Magyarország és a szomszédos államok között. *Magyar Kisebbség,* 2–3.
2003a, A magyar útiokmányok története 1867–1945. Budapest, Tipico Design Kft.
2003b, Útiokmányok, utazási lehetőségek és határforgalom a 20. századi Magyarországon. *Regio,* 2. 31–50.
Benko, Juraj
2013, The State and Its People. The Political Socialisation of the Slovak Population after the Creation of the Czechoslovak Republic. Overcoming the Old Borders. Beyond the Paradigm of Slovak National History. In: Hudek, Adam (ed.), 2013, 71–84.
Berecz Ágoston
2012, *The Politics of Early Language Teaching. Hungarian in the primary schools of the late Dual Monarchy.* Budapest, CEU, Pasts Inc.
Berecz Kálmán
1932, Csehszlovákia „kisebbségi" iskolapolitikája. *Magyar Kisebbség,* 9. 260–265.
Beretzky Ágnes
2005, *Scotus Viator és Macartney Elemér. Magyarország-kép változó előjelekkel (1905–1945).* Akadémiai, Budapest
Bertényi Iván, ifj.
2003, Kérlelhetetlenül. Báró Bánffy Dezső nemzetiségi politikája. *Pro Minoritate,* 1., 69–104.

Egry Gábor 10 28.indd 494 2015. 10. 28. 16:04:21

dc_1187_16

2011, Politikai nemzet a Bánságban. A dualizmus kori Torontál megyei országgyűlési képviselők etnikai hátteréről. In: Gebei Sándor–ifj Bertényi Iván–Rainer M. János (szerk.), 2011, 349–365.

Bethlen István

1933, *Bethlen István gróf beszédei és írásai.* Genius Könyvkiadó Rt., Budapest, 1933, I–II.

2000, *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk. Romsics Ignác, Osiris, Budapest, 2000

Bielefeld, Ulrich

2003, Nation und Gesellschaft. Selbstthematisierungen in Frankreich und Deutschland. Hamburg, Hamburger Edition

Bihari Péter

2008, *Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországán.* Budapest. Napvilág

Billig, Michael

1995, *Banal Nationalism*. London, Sage

Bíró Sándor

2002, *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Csíkszereda, Pro Print

Bjork, James E.

2008, *„Neither German, nor a Pole". Catholicism and National Indifference in a Central European Borderland*. The University of Michigan Press, Ann Arbor

Blomqvist, Anders E.

2012, *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderland*. PhD dissertation. Södertörn University College (kézirat)

Blomqvist, Anders E.–Iordachi, Constatin –Trencsényi, Balázs (eds.)

2013, *Hungary and Romania Beyond National Narratives. Comparisons and Entanglements.* Oxford–Frankfurt, Peter Lang

Bocholier, François

2004, *Le Transylvanie, de l'Autriche-Hongrie à la Grande Roumanie. Lés elites Transylvanies, entre identité régionale et essor des sentiments nationaux*. La transition, (Programme pluri-formations 2002–2005, Université Panthéon–Sorbonne (Paris 1)

2005, Iuliu Maniu nemzedéke és az impériumváltás. Folyamatok a változásban. In: Ablonczy Balázs–Fedinecz Csilla (szerk.), 2005, 99–116.

Boia, Lucian

1998, *Történelem és mítosz a román köztudatban.* Bukarest, Kriterion

Boisserie, Étienne–Royer, Clara (eds)

2011, *Mirroir Brisés. Recits regionaux et imaginaires crisés sur le territoire Slovaque.* Paris, Institute D'Études Slaves

Bokor Zsuzsa

2013, *A nemzet és a nemi betegségek medikalizálása a két világháború közötti Kolozsváron.* Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Bolgár Dániel

2010, Orbán Balázs orientalizmusa. *Korunk,* 8. 91–100.

Bólya Lajos

1939, A felvidéki magyarság társadalmi rajza. Csatár István–Ölvedi János (szerk.), 1939, 97–104.

Borsi-Kálmán Béla

2006, *Öt nemzedék és ami előtte következik... A temesvári levente-pör 1919–1920.* Budapest, Noran

2012, Regátiak", „erdélyiek" és „magyarok" Ion Gheorghe Duca, Constantin Argetoianu, Armand Călinescu, Grigore Gafencu, valamint Alexandru Vaida-Voevod emlékirataiban. In: Pritz Pál–Horváth Jenő (szerk.), 2012, 36–60.

Borsody István (szerk.)

1938a, *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Budapest (Az Ország Útja, II.)

1938b, Magyarország és a csehszlovákiai magyarok. In: Uő (szerk.), 1938a, 211–219.

Egry Gábor 10 28.indd 495 2015. 10. 28. 16:04:21

dc_1187_16

Bosomitu, Ștefan
2014, *Miron Constantinescu. O biografie*. Humanitas, București
2013, New projects, national identities, everyday compromises. Szeklerland in Greater Romania (1918–1940). *Hungarian Historical Review,* 2, 477–511.
2015, Népszolgálat, mint politikai játszma. Mikó Imre és a román állambiztonság 1948–1971. In: Bárdi Nándor –Filep Tamás Gusztáv–Lőrincz D. József (szerk.), 2014, 187–231.
Boltori, Stefano
2013, National Projects Regional Identities Everyday Compromisses. Saklerland Greate Romania (1918–1940) Hungarian Hirtaicae Veview, 2, 477–511. 202005, Népszolgálat, mint politikai játszma.
2015, Népszolgálat mint politikai játszma. Mikó Imre és a román állambiztonság, 1948–1971. In: Bándi Nándor–Fülep Tamás Gusztáv–Lőrincz A. József (szerk.) 2014, 187–231.
2003, Peacematus. Sic Month that Changed the World. London, John Mussay Publisher.
Böttcher, Bernard
2006, Kontinuität des Ersten Weltkrieges im Frieden. Kriegerdenkmäler und Heldenkult bei den Siebenbürger Sachsen nach 1918. In: Hausleitner, Mariana–Roth, Harald (Hrsg), 2006, 73–84.
Bracewell, Wendy
2009, New Men, Old Europe. Being a Man in Balkan Travel Writing. In: Bracewell–Drace-Francis (eds), 2009, 137–159.
Bracewell, Wendy–Drace-Francis, Alex (eds)
2009, *Balkan Departures. Travel Writing From Southeastern Europe*. Berghahn Books, New York–Oxford
Branda, Alina
2013, Științele sociale și „Știință Națiunii". *Sfrea Politicii.* (175.) 13. 91–100.
Braudel, Fernand
2003, *Franciaország identitása,* I–II. Budapest, Helikon
Brenzovics László
2010, *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján (1939–1944).* Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
Bretter Zoltán–Deák Ágnes (szerk.)
1995, *Eszmék a politikában. Nacionalizmus.* Pécs, Tanulmány
Brown, Kate
2004, *A Biography of a No-place. From Ethnic Borderland to Soviet Heartland.* Cambridge, Mass., Harvard University Press
Brubaker, Rogers
2001, Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő,* 7–8.
2006, Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az új Európában. *Regio,* 3. 3–29.
Brubaker, Rogers–Cooper, Frederic
2000, Beyond 'identity'. *Theory and Society,* (29.) 1–47.
Brubaker, Rogers–Feischmidt Margit–Fox, Jon E.–Grancea, Liana
2011, *Mindennapi etnicitás egy erdélyi városban.* Budapest, L'Harmattan
Bryant, Chad
2009, *Prague in Black. Nazi Rule and Czech Nationalism.* Cambridge, Mass., Harvard University Press
Bucur, Maria
2001, Birth of a Nation. Commemorations of December 1. 1918 and National Identity in Twentieth Century Romania. In: Bucur, Maria–Wingfeld, Nancy M, 2001, 286–323.
2005, *Eugenie și modernizare în România interbelică.* Iași, Polirom
2008, *Heros and Victims. Remembering War in Twentieth Century Romania.* Bloomington, Indiana University Press

Egry Gábor 10 28.indd 496 2015. 10. 28. 16:04:21

dc_1187_16

Bucur, Maria–Wingfeld, Nancy M. (eds.)
2001, *Staging the Past. The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*. West Lafayette, Purdue University Press

Buruiana, Ovidiu
2007, The National Liberal Party and the National Peasant Assembly of Alba Iulia (May 1928) (I). *Revista Arhivelor,* 3–4. 203–223.

Butoi, Ionuț
2015, Francia hatás, román–magyar kölcsönhatások – Vulcănescu, az IKE és Bergyajev. *Pro Minoritate*, 1. 14–27.

Calcan, George
2010, The Administrative Unification of the Completed Romania. The Stages of the Administrative Integration of Transylvania. 1918–1925. *Transylvanian Review of Administrative Sciences,* 3. 16–29.

Călinescu, Armand
1990, *Însemnari politice, 1916–1939*. Ed. Îngrijită şi prefaţată de Dr. Al. Gh. Savu. Bucureşti, Humanitas, 382., 417.

Case, Holly
2004, *A City Between States. The Transylvanian City Cluj-Kolozsvár-Klausenburg in the Spring of 1942*. PhD dissertation. Stanford, Stanford University
2009, *Between States. The Transylvanian Question and the European Idea during WWII.* Stanford. Stanford University Press

Cattaruzza, Marina–Dyroff, Stefan–Langewiesche, Dieter (eds)
2013, *Territorial Revisionism and the Allies of Germany in the Second World War.* Oxford–New York, Berghahn Books

Chmel, Rudolf, (szerk.)
1996, *A szlovákkérdés a XX. században*. (Előszó: Rudolf Chmel, utószó: Kiss Gy. Csaba.) Pozsony, Kalligram

Cieger András
2003, Érdekek és stratégiák: a helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. *Korall,* 3. 87–106.
Cieger András, szerepe a magyar politikai életben (1903–1913). *Múltunk,* 1. 4–28.

Ciuperca, Ion
1992, *Opoziţia şi putere în România între anii 1922–1928*. Iaşi, Universităţi „Al. I. Cuza"

Claasen, Justin
2015 Imperial enterprise: Industria Sârmei SA and the corporate colonization of Ghiriş Arieş, 1920–1941. Society for Romanian Studies konferenciáján, 2015. június 17–19. Bukarest, Referat. Society for Romanian Studies Conference, Bukarest, 2015. június 17–19. *New Perspectives on the Interwar Economy Panel*

Clark, Roland
2015, *Holy Legionary Youth. Fascist Activism in Interwar Romania*. Ithaca–London, Cornell University Press

Cole, Laurence
2012, Differentiation or Indifference? Changing Perspectives on National Identification in the Austrian Half of the Habsburg Monarchy. In: Ginderachten, Maarten van–Beyen, Marnix (eds), 2012, 96–119.

Cole, Laurence (ed.)
2007, *Different Paths to the Nation. Regional and National Identities in Central Europe and Italy 1830–1870*. Basingstoke, Palgrave–Macmillan

Conversi, Daniela
2004, A nacionalizmuselmélet három irányzata. In: Kántor Zoltán (szerk.), 2004, 315–329.

Egry Gábor 10 28.indd 497 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

Cornelius, Deborah S.
1998, *In Search of the Nation. The New Generation of Hungarian Youth in Czechoslovakia 1925–1934*. Boulder, Co. East European Monographs.
Cornwall, Mark
2012, Devil's Wall. The Nationalist Youth Mission of Heinz Rutha. Cambridge, Mass.–London, Harvard University Press
Cornwall, Mark–Evans, R. J. W. (eds)
2007, *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe 1918–1948.* Oxford, Oxford University Press
Costinescu, Ion Matei
2013, The Nation as an Epistemic Regime. On the Bucharest Sociological School, State Consolidation and Interethnic Relations. *Sfrea Politicii,* (175.) 3. 70–77.
Czoch Gábor–Fedinec Csilla (szerk.)
2006*, Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar történelemből.* Budapest, Teleki László Alapítvány
Czoch Gábor–Kocsis Aranka–Tóth Árpád (szerk.)
2005, *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel.* Pozsony, Kalligram
Czoch Gábor–Montety, Henry de (szerk.)
2010, *Magyarország történelme az európai építkezés fényében.* Budapest, Gondolat
Czuczor [Dobossy] László
1938, Csehek és magyarok. Magyarok Csehszlovákiában (1918–1938). In: Borsody István (szerk.), 1938a, 197–204.

Csáky, Moritz–Mannová, Elena (eds)
1999, *Collective Identites in Central Europe in Modern Times.* Bratislava. Institute of History of the Slovak Academy of Sciences
Csapody Miklós
2011, *Egy nemzedék iskolája. Erdélyi Fiatalok 1930–1940*. Budapest, Korona
Csatár István–Ölvedi János (szerk.)
1934, A csehszlovák belpolitika féléve. *Magyar Szemle*, 1. 70–78.
1939, *A visszatért Felvidék adattára.* Budapest
Cseke Péter
2003, *Paradigmaváltó erdélyi törekvések. Kisebbségi létértelmezések.* Kolozsvár, Kriterion
Csilléry Edit
2012, Észak-Erdély polgári közigazgatása 1940–1944. *Limes,* 2. 87–100.

Darvas János
1939, A felvidéki magyarság politikai története a csehszlovák megszállás alatt. In: Csatár István–Ölvedi János (szerk.), 1939, 39–65
Deák Ágnes
2000, *Nemzeti egyenjogúsítás. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860.* Budapest, Osiris
Deáky Zita–Molnár Melinda
2008, A gödöllői falukutató hagyományok: múlt és jelen. *Bulletin of the Szent István University.* Special issue II. 563–573.
Deér József–Gáldi László (szerk.)
1943, Magyarok és románok, I–II. Budapest, Athenaeum, 1943
Dobre, Claudia-Florentina–Epurescu-Pascovici, Ionuț–Ghiță, Cristian Emilian (eds)
2012, *Proceedings of the Conference Myth-Making and Myth-Breaking in History and the Humanities.* Held at the University of Bucharest, 6-8 October 2011. Bucharest, 2012,

Egry Gábor 10 28.indd 498 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

Dobrescu, Vasile

2003, Tradiție și naționalism în discursul politic al lui Iuliu Maniu. *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica,* 7. 351–358.

Dragostinova, Theodora

2008, Speaking National. Nationalizing the Greeks of Bulgaria 1900–1939. *Slavic Review,* (67.) 1. 154–181.

Duin, Pieter C. van

2009, *Central European Crossroads. Social Democracy and National revolution in Bratislava (Pressburg) 1867–1921.* New York–Oxford, Berghan Books

Echkhart Sándor (szerk.)

1941, *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Budapest

Edensor, Tim

2002, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford, Berg

Éger György, 2001

Térségi és etnikai elemzések: alapfogalmak, értelmezési keretek. In: Éger György–Langer, Josef (szerk.), 2002, 19–52.

Éger György–Langer, Josef (szerk.)

2002, Határ, régió, etnikumok Közép-Európában. Budapest, Osiris–MTA Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Egry Gábor

2005, Ausztormarxizmus, nemzeti kérdés, autonómia. *Magyar Kisebbség*, 1–2. 135–142.

2006, Egy önlegitimáló politikai és történeti narratíva kérdőjelei (1863–2003).Nemzetiségi bankok, nemzetiségi mozgalmak a századforduló Erdélyében. *Múltunk,* 3. 4–34.

2007, Minority Elite, Continuity, and Identity Politics in Northern Transylvania. The Case of the Transylvanian Party. In: Karády, Viktor–Török, Zsuzsanna Borbála (eds), 2007, 186–215.

2008a, *Az erdélyiség „színeváltozása". Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére, 1940–1944.* Budapest, Napvilág

2008b, Agitátorok, szervezők, aktivisták, avagy hogyan épül a nemzet? *Múltunk,* 2. 246–254.

2008c, Egy hanyatlástörténet. *Múltunk,* 3. 272–279.

2008d, Sérelmek, félelmek és kisállami szuverenitásdogma. A román külpolitikai gondolkodás magyarságképe a két világháború között. *Limes,* 2. 81–92.

2009a, *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi szászok pénzintézeti rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835–1914).* Csíkszereda, Pro Print

2009b, Erdély-képek és mítoszok. In: Romsics Ignác (szerk.), 2009, 506–533.

2009c, Létezik-e kisebbségtörténet? *Korunk,* 5.

2010a, Egy régió, két nemzet, négy elit, avagy miért nem lett Erdélyből Transzilvánia. Szolgálhat-e mintaként a francia–német kibékülés? In: Czoch Gábor–Montety, Henry de (szerk.), 2010, 79–98.

2010b, Front-line, no-man's land or fortress? The Hungarian Minority Elite in Romania between National Identity and Regional Self-consciousness (1918–1944). *Auxiliary Historical Disciplines.* VI. 166–188.

2010c, Közvetlen demokrácia, nemzeti forradalom. Hatalomváltás, átmenet és a helyi nemzeti tanácsok Erdélyben, 1918–1919. *Múltunk,* 3. 92–108.

2010d, Tükörpolitika. Magyarok, románok és nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Limes,* 2. 97–111.

2011a, Az Antonescu-korszak kisebbségpolitikája Romániában. *Limes.* 2. 11–27.

2011b, „Bozgorok".Verbális sértés, gúny, inzultus a mindennapi magyar–román kapcsolatokban a két világháború közti Romániában. In: Gebei Sándor–ifj. Bertényi Iván–Rainer M. János (szerk.), 2011, 366–372.

Egry Gábor 10 28.indd 499 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

2012a, Between Past and Present. The Notion of Everyday Ethnicity and National Indifference in Historical research. A Case Study from Interwar Transylvania. In: Sipos, Sorin at al. (eds) 2012, 156–167.
2012b, Crowding Out. Experiences of Difference, Discourses of Identity and Political Mobilization in Interwar Transylania. *Studia Universitatis Cibiniensis,* Series Historica. IX. 161–182
2012c, Keresztező párhuzamosok. Etnicitás és középosztályi kultúra a két világháború közti Erdélyben. In: Bartha Eszter–Varga Zsuzsanna (szerk.), 2012, 282–302.
2012d, A megértés határán. Nemzetiségek és mindennapok Háromszéken a két világháború között. *Limes,* 2. 29–50.
2012e, An Obscure Object of Desire. The Myth of Alba Iulia and its Social Functions. In: Dobre, Claudia-Florentina–Epurescu-Pascovici, Ionuț–Ghiță, Cristian Emilian (eds), 2012, 99–114.
2013a, A Crossroad of Parallels. Regionalism and Nation-Building in Transylvania in the First Half of the Twentieth Century. In: Blomqvist, Anders E.–Iordachi, Constatin–Trencsényi, Balázs (eds.), 2013, 239–276.
2013b, Navigating the Straits. Changing Borders, Changing Rules and Practices of Ethnicity and Loyalty in Romania after 1918. *Hungarian Historical Review,* 2013/3. 449–476.
2013c, Regionalizmus, erdélyiség, szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője, 1913–1918. *Századok,* (147.) 1. 3–32.
2014, Erdélyi Szövetség, Magyar Népközösség, Erdélyi Párt. Bánffy Miklós trilógiájának társadalmi víziójához – a történész szemével. *Pro Minoritate,* 3. 93–109.

Egry Gábor–Feitl István (szerk.)
2005, *A Kárpát-medencei népek együttélése a 19–20. században.* Budapest. Napvilág

Eichenberg, Julia–Newman, John Paul
2010, Introduction: Aftershocks: Violence in Dissolving Empires after the First World War. *Contemporary European History,* 3. 183–194.

Eiler Ferenc
2007, *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939).* Budapest, Gondolat–MTA Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
2009, A népszövetségi nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer működése az első években. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.), 2009, 60–62.
2010, A nemzetiségi kérdés Hartán. Szereplők, motivációik és törekvéseik. *Limes,* 2. 57–74.
2011. *Németek, helyi társadalom és hatalom – Harta, 1920–1989*. Budapest, Argumentum

Eiler, Ferenc–Hájková, Dagmar (eds)
2009, *Czech and Hungarian minority policy in Central Europe, 1918–1938.* Prague–Budapest, Masarykův Ústav AV ČR–MTA ENKI

Eksteins, Modris
2000, *Rites of Spring. The Great War and the Birth of the Modern Age*. Boston–New York, Houghton Mifflin Comp.

Ellis, Steven G.–Esser, Raingard
2009, Introduction: Frontiers and Regions in Comparative Perspective. In: Ellis, Steven G.–Esser, Raingard–Berdah, Jean-François–Řezník, Miloš (eds), 2009, XIII–XXII.

Ellis, Steven G. et al. (eds)
2009, *Frontiers, Regions and Identities in Europe.* Pisa, Pisa University Press

Erős Vilmos
2008, A szellemtörténet. *Valóság,* 5. 20–35.

Faje, Florin
2013, Az erdélyi foci az első világháború után. *2000,* 7–8. 21–29.

K. Farkas Claudia
2010, *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1920–1944*. Budapest. 2010, Napvilág

Egry Gábor 10 28.indd 500 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

Farkas Tamás–Kozma István (szerk.)
2009, *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Budapest, Gondolat–Magyar Nyelvtudományi Társaság
Fati, Sabina
2007, Transilvania. O provincie in cautare unui centru. Centru si periferie in discursul al elitelor din Transilvania. Cluj, EDRC
Fazekas József (szerk.)
1993, *Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza, 1918–1945.* Pozsony, Kalligram
Fedinec Csilla–Vehes Mikola
2010, *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum–MTA Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
Fedinec Csilla (szerk.)
2001, *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi progamok, nyilatkozatok.* Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum
2004. *Nemzet a társadalomban.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004
2005, *Nemzet a társadalomban.* Budapest, Teleki László Alapítvány
Feinberg, Melissa
2006, *Elusive Equality. Gender, Citizenship and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press
Feischmidt Margit
2005, A határ és a román stigma. In: Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.), 2005, 43–58.
2010, Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In: Feischmidt Margit (szerk.), 2010, 7–29.
2014a, Nemzetdiskurzusok a mindennapokban és a nacionalizmus populáris kultúrája. Előszó. In: Feischmidt Margit (szerk.), 2014, 7–50.
2014b, Populáris emlékezetpolitikák és az újnacionalizmus. A Trianon-kultusz társadalmi alapjai. In: Feischmidt Margit (szerk.), 2014, 51–81.
Feischmidt Margit (szerk.)
2004, 103–123. *Erdély-(de)konstrukciók.* Pécs, PTE Média és Kommunikációtudományi Tanszék
2010, *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* Budapest, Gondolat–MTA Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
2014, *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája.* L'Harmattan–MTA Társadalomkutató Központ
Feitl István (szerk.)
2013, *Nyitott/zárt. Politikai és kulturális oreintáció 1914–1949*. Budapest, Napvilág
Felak, James Ramon
1938, *A felvidéki magyarság húsz éve (1918–1938),* Szerk. Magyar Statisztikai Társaság Államudományi Intézete. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda
1994, *„At the Price of the Republic". Hlinka's Slovak People's Party, 1929–1938.* Pittsburgh, Pittsburgh University Press
Filep Tamás Gusztáv
2006, Felföldi közírók a magyarországi állapotokról 1938 után. In: Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.), 2006, 139–154.
2007a, A felvidéki szellemről. (Közelítések). *Limes,* 2. 109–132.
2007b, *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918–1945.* Pozsony, Kalligram
2007c Kormánypárton vagy ellenzékben? A pozsonyi magyar polgár és az 1925-ös választások. In: Uő 2007b, 25–55.
2010, *Főhatalomváltás Pozsonyban 1918–1920. Események, történések egy hírlap közleményeinek tükrében*. Pozsony, Kalligram

Egry Gábor 10 28.indd 501 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

2012a, Darabontok ellen. Petrogalli Oszkár a magyarországi és csehszlovákiai ellenzéki politikában. In: Bárdi Nándor–Tóth Ágnes (szerk.), 2012, 2012, 43–72.
2012b, Jócsik Lajos regényeinek néhány társadalmi vonatkozása. *Irodalmi Szemle Online,* október
2015, Az „Új Élet" című folyóirat ideológiája a harmincas években. In: Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv–Lőrincz D. József (szerk.), 2014, 114–136.

Fizély Imre
1938, Magyar iskolák. Magyarok Csehszlovákiában (1918–1938). In: Borsody István (szerk.), 1938, 108–118.

Fodor János
2013, Egy helyi társadalomszervezési kísérlet. Bernády György és a Magyar Polgári Demokratikus Blokk kísérlete. *Transindex.ro*

Fox, Jon E.
2004, Vándorló nemzet(i) identitások. In: Feischmidt Margit (szerk.), 2004, 103–123.

Fox, Jon E.–Miller-Idriss, Cynthia
2008, Everyday nationhood. *Ethnicities,* 4. 536–563.

Földes György
2007, *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés, 1956–1989.* Budapest, Napvilág

Frank Tibor (szerk.)
1975, 49–102.*Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből 1925–1975*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont

Fráter Olivér
2002, Kivándorlás és menekültügyi kérdés a székelyudvarhelyi egyházközség számadatai tükrében. *Magyar Kisebbség,* 1.

Freeden, Michael
1996, *Ideologies and Political Theories: a Conceptual Approach*. Oxford–New York, Oxford University Press

Freifeld, Alice
2000, *Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848–1914.* Washington DC–Baltimore–London. The Woodrow Wilson Center Press–The Johns Hopkins University Press

Frisnyák Zsuzsa
1992, Az „Erdély-üzlet" működése Magyarországon: az Erdélyi Szépmíves Céh. *Századok,* 2. 173–201.

Gáborová, Margita
2012, *Na zlome casu/Im Wandel der Zeit, Modenistické/antimodernistické tendencie v multikultúrnej Bratislave v medzivojnom odobi*. Bratislava, Universitá Komenského

Gagyi Ágnes
2009, A Kelet-Nyugat lejtő. *Korunk,* 2.

Gáll Ernő
1973, *A romániai szociológiai gondolkodás*. Bukarest, Kriterion

Gángó Gábor
1998, Eötvös József Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúsításáról című röpirata és 1848/49 nemzetiségi mozgalmainak néhány aspektusa, *Századok,* (132.) 2., 371–396.

Gaucsik István
2006, A magyar gazdasági szervezetek gazdasági integrációja. Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. In: Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.), 2006, 219–240.
2010, Gazdaság és politika vonzásában. Adalékok Tarján Ödön pályaképéhez. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 1. 49–60.
2011, A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. a gazdasági elitek példáján. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2.. 102–139.
2012, Történelem és mítoszteremtés. Karcolat a legelső „szlovák" szövetkezetekről. *Korall.* (47.) 3.

Egry Gábor 10 28.indd 502 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

2013, Az eredet csapdája, avagy hangsúlyok és eltolódások. *Korall.* (51.) 3. 234–242.

Gayer Veronika

2015, Spányi Artúr és az „eperjesi középosztály" a két világháború között. *Regio*, 1. 109–135.

Gebei Sándor–ifj. Bertényi Iván–Rainer M. János (szerk.)

2011, *„…nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni" Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére.* Eger, Líceum

Gellner, Ernest

2009, *A nemzetek és a nacionalizmus*. Budapest, Napvilág

Gergely András

2002, Kossuth nemzetiségi politikája 1847–1853. *Tiszatáj,* 9. 78–84.

Gergely Jenő

1977, *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*. Budapest, Akadémiai

Gerő András

1996, *Utódok kora. Történeti tanulmányok, esszék.* Budapest, Új Mandátum

Gidó Attila

2002, Az erdélyi magyar zsidóság önszerveződése és önazonosságtudata az első világháborút követően. *Székelyföld*, 8. 82–109.

2009, *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Csíkszereda, Pro Print

2011, *School Market and the Educational Institutions in Tranylvania Partium and Banat between 1919 and 1948.* ISPMN Working Papers. Cluj, ISPMN

Ginderachten, Maarten van–Beyen, Marnix (eds)

2012, *Nationhood from Below. Europe in the Long Nineteenth Century.* Basingstoke, Palgrave–MacMillan.

Glatz Ferenc

1975, Kultúrpolitika, hivatalos ideológia és a rádió (1927–1937). In: Frank Tibor (szerk.), 1975, 49–102.

Gogolák Lajos

1929, A felvidéki lélek kialakulása, *Magyar Szemle,* 9. 5–14.

Graham, Elspeth

1976, What is a mental map? *Area*, 4. 259–262.

1982, Maps, Metaphors and Muddles. *The Professional Geographer*, 3. 251–260.

Grandpierre Emil

1928, Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes Magyar Párt megalakulásáig. *Magyar Szemle*, február, 130–136.

Griffin, Roger

2002, The primacy of culture: the current growth (or manufacture) of consensus within fascist studies. *Journal of Contemporary History,* 1. 21–43.

Gusti, Dimitrie

1937, Stiința Națiuni. *Sociologie Românească,* 2–3. 49–59.

1939, Bazele științifice ale serviciului social. *Sociologie Românească,* 1939. 1–3.

Gyárfás Elemér

1923, *Erdélyi problémák 1903–1923*. Erdélyi Irodalmi Társulat, Cluj–Kolozsvár

1924, *Bethlen Miklós kancellár 1642–1716*. Erzsébet Könyvnyomda, Dicsőszentmárton

Gyönyör József

1994, Terhes örökség. A magyarság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában. Pozsony, Madách-Posonium

György Béla

2003, Reformmozgalom a romániai Országos Magyar Pártban (1926–1927). *Magyar Kisebbség,* (VIII.) 1. 123–145.

Egry Gábor 10 28.indd 503 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

2004, Hatalom és társadalom kisebbségben. Párt és belső ellenzéke (1926–1927). *Regio,* (15.) 4. 83–98.
2012, *A romániai Országos Magyar Párt története.* Csíkszereda, Pro Print

György Lajos
1994, *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története, 1579–1948.* Budapest, Argumentum
2000, A magyar tudományosság és a magyar tanárképzés 1927. évi helyzete és a jövő feladatai Erdélyben. *Magyar Kisebbség,* Új sorozat VI. évf. 2. 131–148.

Győri Illés Lajos (szerk.)
1937, *Metamorphosis Transylvaniae. (Országrészünk átalakulása 1918–1936).* Cluj, Új Transzilvánia Kiadása

Györke, Zoltán
2013, *Prefectură județului Cluj (1923–1938).* Cluj-Napoca, Editura Mega

Gyurgyák János
2001, *A zsidókérdés Magyarországon.* Budapest, Osiris
2007, *„Ezzé lett magyar hazátok...". A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris

Hajdu, Ada
2009, *Arhitectură şi proiect național. Stilul național românesc.* Bucureşti, Editura NOI Media Print

Halász Iván
2007, Tzv. Lojální Slováci v dualistického uhorsku (a dobri Slováci, a úrádni Tóti, uhorski vlastenci, madaroni a ti druhi). In: Šutaj, Štefan–Szarka László (szerk.), 91–103.

Hámori Péter
2001, Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938–1940). *Századok,* 3. 569–624.
2006, A magyar kormány szociálpolitikája a visszacsatolt Felvidéken és Észak-Erdélyben. Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. In: Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.), 2006, 167–188.

Hanák Péter
1988, *A Kert és a Műhely.* Budapest, Gondolat

Hanebrink, Paul A.
2007, *In Defense of Christian Hungary. Religion, Nationalism, Antisemitism 1890–1944.* Ithaca and London, Cornell Universty Press

Hanula, Matej
2013, Peasant Cavalry in Slovakia – The Green Army of the Agrarian Party or its Prestigious Club? In: Hudek, Adam (ed.), 2013, 85–96.

Haslinger, Peter
2004, Loyalität in Grenzregionen. Methodische Überlegungen am Beispiel der Südslowakei nach dem ersten Weltkrieg. Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. In: Schulze-Wessel, Martin (Hrsg.), 2004, 45–60.
2012, *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs.* München, Oldenbourg

Haslinger, Peter–Puttkamer, Joachim von
2007, Staatsmacht, Minderheit, Loyalität–konzeptionelle Grundlagen am Beispiel Ostmittel- und Südosteuropa in der Zwischenkriesszeit. In: Haslinger, Peter–Puttkamer, Joachim von (Hrsg.), 2007, 1–16.

Haslinger, Peter (Hrsg.)
2009, *Schutzvereine in Ostmitteleuropa. Vereienswesen, Sprachkonflikte und Dynamiker nationaler Mobilisierung 1860–1939.* Marburg, Verlag Herder Institut

Haslinger, Peter–Puttkamer, Joachim von (Hrsg.)
2007, *Staat, Loyalität und Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1918–1941*. München. 2007, Oldenbourg.

Egry Gábor 10 28.indd 504 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

Hatos Pál

2002, Szempontok a csángókutatás kulturális kontextusainak értelmezéséhez. *Pro Minoritate,* 4. 5–17.

2011, „Mikor Magyarország Erdély volt....". Ravasz László erdélyiségének rétegei. *Kommentár,* 4. 34–56.

2013, *Választott népek és a vereség kultúrája. Esszék a modern eszmetörténet vallásos konextusainak köréből.* Budapest. Ráció

Hausleitner, Mariana

2001, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944.* München, Oldenbourg

Hausleitner, Mariana–Roth, Harald (Hrsg.)

2006, *Der Einfluss von Faschimus und Nationalsozialismus auf Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa.* München, IKGS Verlag

Haynes, Rebecca–Rady. Martin (eds)

2011, *In the Shadow of Hitler. Personalities of the Right in Central and Eastern Europe.* London–New York, I. B. Tauris

Häyrynen, Yrjö-Paavo

2001, A határ mint pszichológiai tényező Európában. A szimbolikus interakció határai, zónái és folyosói. Határ, régió, etnikumok Közép-Európában. In: Éger György–Langer, Josef (szerk.), 2001, 93-117.

Hechter, Michael

1977, *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966.* Berkley–Los Angeles, University of California Press

Hegedűs, Nicoleta

2010*, Imaginea maghiarilor în cultura Românească din Transilvania (1867–1918).* Teza de doctorat. Cluj-Napoca, Universitatea Babeş-Bolyai

2012, The Hungarian School and Language as Seen by the Transylvanian Romanians in the Dualist Period. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai–Historia.* Special issue, 57–66.

Heimann, Mary

2009, Czechoslovakia, the State that Failed. New Haven–London, Yale University Press

Heinen, Armin

1986*, Die Legion Erzengel Michael in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation.* München, Oldenbourg

Hermann Gusztáv Mihály

2003, *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig.* Csíkszereda, Pro Print

Hettling, Manfred (Hrsg.)

2003a, *Volksgeschichten in Europa der Zwischenkriegszeit.* Göttingen. Vandenhoeck & Ruprecht

2003b, Volk und Volksgeschichte in Europa. In: Hettling, Manfred (Hrsg.). 2003a, 7–37.

Hirschhausen, Ulrike von

2006, *Die Grenzen der Gemeinsamkeit. Deutsche, Letten, Russen und Juden in Riga 1860–1914.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht (Kritische Studien zur Geschichswissenscahft, 172.)

Hitchins, Keith

1974, The Nationality Problem in Austria-Hungary. The Reports of Alexandru Vaida to Archduke Franz Ferdinand's Chancellery. Leiden, Brill

2009, Radikális gondolkodás Délkelet-Európában. Egy új generáció szembesül Európával. *Múltunk,* 2. 36–63.

Hobsbawm, Eric

2004, Etnikai identitás és nacionalizmus. In: Kántor Zoltán (szerk.), 2004, 19–28.

Hobsbawm, Eric–Ranger, Terrence

1992, Introduction: Inventing Tradition In: Hobsbawm, Eric–Ranger, Terrence (eds), 1992, 1–15.

Egry Gábor 10 28.indd 505 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

Hobsbawm, Eric–Ranger, Terrence (eds)
1992, *The Invention of Tradition.* Cambridge, Cambridge University Press
Höpker, Wolfgang
1936, *Rumänien diesseits und jenseits der Karpathen*. München, Verlag Knorr & Hirth
Horel, Catherine
2011, Preßburg–Pozsony–Bratislava, un ville multiculturelle (1880–1919). In: Boisserie, Étienne–Royer, Clara (eds), 2011, 235–251.
Hornyák Árpád
2010, A kettősbirtokosság intézménye a magyar–jugoszláv határon a két világháború között. In: Uő *Találkozások–ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből.* Pécs, Bocz Nyomdaipari Kft. 61–73.
Horony Ákos–Orosz Örs–Szalay Zoltán
2012, *A hely nevei, a nyelv helyei. A kisebbségi nyelvi jogok története Szlovákiában 1918–2012.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet
Horváth Jenő–Pritz Pál (szerk.)
2012, *Emlékirat és történelem.* A VII. Hungarológiai Kongresszus (Kolosvár, Cluj-Napoca, 2011. augusztus 22–27.) azonos című paneljének anyaga. Budapest, Magyar Történelmi Társulat–Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság
Horváth Sz. Ferenc
2005, Utak, tévutak, zsákutcák: Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről. Folyamatok a változásban. In: Ablonczy Balázs–Fedinecz Csilla (szerk.), 2005, 117–160.
2006, Népcsoportpolitika, szociális kompenzáció, zsidókérdés. A holokauszt Észak-Erdélyben. *Múltunk,* 3. 102–143.
2007, *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940).* Csíkszereda, Pro Print
2012, Az egyensúly embere. Katolikus válságtudat és vezetésvágy Gyárfás Elemér politikai gondolkodásában. In: Bárdi Nándor–Tóth Ágnes (szerk.), 2012, 97–126.
2013, Minorities into Majorities. Sudeten German and Transylvanian Hungarian Political Elites as Actors of Revisionism before and during the Second World War. In: Cattaruzza, Marina–Dyroff, Stefan–Langewiesche, Dieter (eds), 2013, 30–55.
Hroch, Miroslav
1985, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations.* Cambridge, Cambridge University Press
2000, A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. *Regio,* 3. 3–24.
2009, Reflections on the Role of History in (Re)constructing Regional Identity. In: Ellis, Steven G.–Esser, Raingard–Berdah, Jean-François–Řezník, Miloš (eds), 2009, 1–14..
Hudek, Adam (ed.)
2013, *Overcoming the Old Borders. Beyond the Paradigm of Slovak National History*. Bratislava, Institute of History of Slovak Academy of Sciences
Hunyadi, Attila
2010, *Coperativele minorități maghiare din România în perioada interbelică.* Cluj-Napoca, Argonaut
Hunyady György
1996, *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Akadémiai, Budapest, 1996
1997, A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükre. *Új Pedagógiai Szemle*, 10. 45–59.

Iancu, Gheorghe
1995, *The Ruling Council: The Integration of Transylvania into Romania, 1918–1920.* Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies

Egry Gábor 10 28.indd 506 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

Illyés Gyula
1933, Pusztulás. Uti jegyzetek. *Nyugat,* 17–18. sz.
Ilyés Zoltán
2002, Az 1938-as határváltozás és a Felső-Bódva-völgyi németség (Mecenzéf, Stósz). In: Pásztor Cecília (szerk.), 2002, 275–288.
Iordachi, Constantin
2001, The Unyielding Boundaries of Citizenship. The Emancipation of Non-Citizens in Romania. *European Review of History,* 2. 157–186.
2002, Citizenship and National Identity in Romania. A Historical Overview. *Regio–Minorities, Politics, Society,* 3–34.
Iudean, Ovidiu Emil
2012, Between National Solidarity and Local Interests. The Pro-governmental Political Orientation of the Romanians in Hungary (the End of the 19th Century the Beginning of the 20th Century). In: Bratanis, K. et al. (eds), 2012, *Infusing Reserach and Knowledge in South East Europe. 7th Annual South East European Doctoral Student Conference.* Thessaloniki, South East European Research Center, 873–887.
Iudean, Ovidiu Emil–Onojescu, Alexandru
2013, Politics, nationalism, and parliamentarism. The Romanian representatives in the Budapest Parliament (1861–1918). *Transilvanian Review*, 4.

Jackson, Anthony (ed.)
1987, *Anthropology at Home.* London–New York, Tavistock
Jakabffy Elemér–Páll György, 1939
A bánsági magyarság húsz éve. Budapest, Stúdium
Jancsó Benedek
1920, *A román irredentista mozgalmak története.* Budapest, Bocskay Szövetség,
1927, A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. *Magyar Szemle,* 9. 50–57.
1929, Az erdélyi magyarság és a Maniu-kormány, *Magyar Szemle*, január 40–45.
Janšák, Štefán
2011, Le Tchèques en Slovaquie. In: Boisserie, Étienne–Royer, Clara (eds), 2011, 83–94.
Jaross Andor
1939, Bevezető. In: Csatár István–Ölvedi János (szerk.), 1939, 7–8.
Jaworski, Rudolf–Stachel, Peter (Hrsg.)
2007, *Die Besetzung des öffentlichen Raumes. Politische Plätze, Denkmäler und Straßennamen in europäischen Vergleich*. In:. Berlin, Frank und Tinne
Jobbágy István
2005, Etnikai (kisebbségi) pártok a két világháború közti Csehszlovákiában a parlamenti választások eredményeinek tükrében. In: Egry Gábor–Feitl István (szerk.), 2005, 357–385.
Jócsik Lajos
1933, A szlovenszkói magyar középosztály I–II. *Korunk,* január–február
1940, *Idegen igában. Húsz év cseh uralom alatt.* Budapest
Jucan, Marius–Mitu, Sorin–Braga, Cosmin (eds.)
2013, *Western Civilization, Politics, Ideologies, Dystopias. Transilvanian Review,* Supplementum
Judson, Pieter M.
2006, *The Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria.* Cambridge, Mass., Harvard University Press
Julier Ferenc
1939, A cseh katona. *Magyar Szemle,* április. 366–370.

Egry Gábor 10 28.indd 507 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

Kaben, Gisela
2009, *Die kirchliche Lage in der Diözese Leitmeritz zwischen 1916 und 1931. Konkurrenzen, sekuläre Tendenzen und nationale Dissoziation in der nodrböhmischen Diözese.* Hamburg, Verlag Dr. Kovac
Kaiser Gyula
2014, Nehéz köszönetet nem írni. Az Országos Keresztényszocialista Párt kezdetei. Dunaszerdahely, Media Nova M.
Kamuszella, Tomasz
2012, *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe.* Basingstoke, Palgrave–MacMillan
Kántor Zoltán
2003, Kisebbségi nemzetépítés. A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio,* 3. 219–241.
Kántor Zoltán (szerk.)
2004, *Nacionalizmuselméletek.* Budapest, Rejtjel
Kaposi Zoltán–Lendvai Tamás–Oroszi Sándor (szerk.)
2012, *A tudomány és az oktatás vonzásában. Tanulmánykötet Tóth Tibor professzor emlékére*. Pécs, PTE–FEEK–KTK
Karády Viktor
2009, A névmagyarosítások történeti összefüggése. In: Farkas Tamás–Kozma István (szerk.), 2009, 41–56.
Karády, Viktor–Nagy, Péter Tibor (eds)
2012, .*Studies on the First Anti-Jewish Law and Aacademic Anti-Semitism in Modern Central Europe*. Budapest. Pasts. Inc.–Central European Univeristy
Karády, Viktor–Török, Zsuzsanna Borbála (eds)
2007, *Cultural Dimensions of Elite Formation in Transylvania 1770–1950.* Cluj, EDRC
Keményfi Róbert
1999, Az etnikai tér és a nemzetállamiság eszméje. *Tabula,* 2. 3–26.
2006, *A magyar nemzeti tér megszerkesztése. Térképzetek, térképek. Fogalomtár.* Debrecen
Kemper, Claudia
2014, *Das „Gewissen" 1919–1925. Kommunikation und Vernetzung der Jungkonservativen*. München, Oldenbourg
Képviselőházi irományok, 1878–1881. IX. kötet. Budapest
Kerepeszki Róbert
2011, A budaörsi csata emlékezete és a királykérdés a két világháború közötti egyetemi ifjúsági mozgalmak politikai gondolkodásában. *Múltunk,* 3. 36–63.
Keresztury Dezső
1934, Az ifjúság Erdély-képe. *Magyar Szemle,* október, 272–284.
1941, Az új magyar népiesség. In: Eckhardt Sándor (szerk.), 1941, 182–211.
Kertzer, David I.–Arel, Dominique
2002, Census, Identity Formation and the Struggle for Political Power. In: Kertzer, David I.–Arel, Dominique (eds), 2002, 1–42.
Kertzer, David I.–Arel, Dominique (eds)
2002, *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity and Language in National Censuses.* Cambridge, Cambridge University Press
King, Jeremy, 2002
Budweisers into Czechs and Germans. A Local History of Bohemian Politics, 1848–1948. Princeton, Princeton University Press
Kiss Balázs
2008, Államfordulat Nyitrán 1918–1923. *Kisebbségkutatás,* 2.

Egry Gábor 10 28.indd 508 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

Kiss Gy. Csaba

2007, Regionális magyar identitás a XIX. század végén – Felső-Magyarország, Felföld, Felvidék Mikszáth műveiben. In: Šutaj, Štefan–Szarka László (szerk.), 2007, 73–96.

Kiss Tamás

2010, *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus elemzéséhez.* Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Klein-Pejšová, Rebekah

2009, „Abandon your Role as Exponants of the Magyars". Contested Jewish Loyalty in Interwar (Czecho)Slovakia. *AJS Review,* (33.) 2. 341–362.

Knoll, Frank-Lothar

1998, Konservative Revolution und Nationalsozialismus. Aspkete und Perspektiven ihrer Erforschung. *Kirliche Zeitgeschichte,* 3. 339–354.

Kolar, Ottmar, 1997

Rumänien und seine nationalen Minderheiten 1918 bis heute. Wien–Köln–Weimar, Böhlau

Koloh Gábor

2013, Az ormánsági „egyke" és toposza. Az Ormánság népesedése 1895 és 1941 között. *Demográfia*, 2–3. 195–213.

Kós Károly

1931, Erdély – kultúrtörténeti vázlat. Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh

Koudela Pál

2005, *A kassai polgárság 1918 előtt és után.* PhD-disszertáció. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem

Kováč, Dušan

2004, *Die Frage der Loyalität der Slowaken zur ersten Tschechoslowakischen Republik.* In: Schulze-Wessel, Martin (Hrsg.), 2004, 61–68.

Kovács Ákos

2005, Musica Pannonica: nemzeti hangszerünk a tárogató. *2000,* 6. 21–42.

Kovács Árpád

1937, A megyei közigazgatási tisztviselők nemzeti megoszlása Erdélyben az 1936. év végén. *Magyar Kisebbség,* 326–333.

Kovács Éva

2004, *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938).* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.. 2004.

2007, Államosodás vagy államosítás? Az agrárius mozgalom előretörése a törvényhozásban az 1898-as gazdasági és hitelszövetkezetekről szóló XXIII. törvény kapcsán. *Regio,* 2. 113–139.

2011a, A határ és a „házassági piac" Komáromban (1900–1940). In: Vajda Barnabás (szerk.), 2011, 59–94.

2011b, Határváltó diskurzusok. Komárom (1918–22, 1938). In: Vajda Barnabás (szerk.), 2011, 95–128.

2012, Az agrárius beszédmód rekonstrukciója az 1920-as földbirtokreform parlamenti vitája alapján. In: Kaposi Zoltán–Lendvai Tamás–Oroszi Sándor (szerk.), 2012, 311–333.

2014, *A neokonzervatív avantgárdtól a reformfasizmusig. Az agrárius eszme „felszívódása" – Az 1936. évi telepítési törvény (XXVI. tc.) parlamenti vitája.* Kézirat. www.academia.edu

2015, Trianon, avagy „traumatikus fordulat" a magyar történetírásban. *Korall*, (59.) 1. 82–107.

G. Kovács László

1993, Az Új Szellem avagy a csehszlovákiai magyar „egységfront" megteremtésének kísérlete. *Kalligram.* március, 25–31.

Kovács M. Mária

2012, *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon 1920–1945.* Budapest, Napvilág

Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.)

2005, 43–58. *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből.* III. Budapest. Akadémiai

Egry Gábor 10 28.indd 509 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

Köpeczi Béla (főszerk.)–Szász Zoltán (szerk.)
1986, *Erdély története,* III. Budapest, Akadémiai
Kövér György
2009, A politikatörténet visszavétele. *Aetas,* 4. 144–155.
Krasznai Zoltán
2012, *Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon*. Pécs, Publikon
Kulcsár Beáta
2012, Közelharc a Park Szállóban és a „hős zászlótartó" legendája. *Pro Minoritate,* 2. 31–53.
Kunt Gergely
2008, Irredenta kultusz és háborús propaganda az iskolai ünnepeken, 1939–1944. *Korall,* 3. 41-61.
Kührer-Wielach, Florian
2013, *Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Staatliche Integration und neue Identifikationsangebote zwischen Regionalismus und nationalem Einheitsdogma im Diskurs der Siebenbürger Rumänen. 1918–1933.* PhD Dissertation, Wien, Universität Wien
Kürti, László
2001, *The Remote Bordeland. Transylvania in the Hungaian Imagination.* State Albany, University of New York Press

Lackó Mihály
1977, *Széchenyi és Kossuth vitája.* Budapest, Gondolat
Ladányi Andor
2012, A zsidótörvények előtörténetéhez. Antiszemitizmus, zsidókérdés 1932–1937. *Múltunk,* 2. 187–207.
Laihonen, Petteri
2012 Nyelvi tájkép egy csallóközi és mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 3. 27–49.
László Dezső
1931, In: *Új arcvonal*, 1931. Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája. Szerk. Szemlér Ferenc, Minerva Rt., Cluj–Kolozsvár, 1931. 77–85.
K. Lengyel Zsolt
1993, *Auf der Suche nach dem Kompromiss. Ursprünge und Gestalten des frühen Transylvanismus.* München, Verlag Ungarisches Institut
1997, A regionális öntudatosságtól a nemzeti önállóságig – és vissza. Makkai Sándor transzszilvanizmusáról. *Korunk,* 8. 110–121.
2007, *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetének.* Csíkszereda, Pro Print
Leuștean, Lucian
2003, *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe" (1920–1923).* Iași. Polirom
Lijphart, Arend
2002, *Democrația în societățile plurale.* Iași, Polirom
Lipták, Lubomír
1999, Collective identity and public space. In: Csáky, Moritz–Mannová, Elena (eds), 1999, 12–137.
2011, Transformations politiques de monuments ou monuments les changements politiques. In: Boisserie, Étienne–Royer, Clara (eds.), 2011, 53–82.
Liszka József
2000, A szlovákiai magyarok populáris kultúrája a 20. században. (Korszakok és az impériumválásokból eredő hatások.) *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 3.

Egry Gábor 10 28.indd 510 2015. 10. 28. 16:04:22

dc_1187_16

2008, *Két kultúra árnyékában. A szlovákiai magyarok (népi) kultúrája az impériumváltások tükrében*. Előadás a X. Közművelődési Nyári Egyetemen, 2008. július 7-11., Szeged http://www.shp.hu/hpc/userfiles/knye/2008_liszka.rtf

Litván György

1985, Jászi Oszkár romániai naplójegyzeteiből. *Századok,* 5–6., 1234–1271.

Livezeanu, Irina

1995, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation-Building and Ethnic Struggle 1918–1930.* Ithaca–London, Cornell University Press

Lorman, Thomas Anselm

2011, The Christian Social Roots of Jozef Tiso's Radicalism. In: Haynes, Rebecca–Rady, Martin (eds), 2011, 245–260.

Lovisek Júlia

2007, Pozsony utcaneveinek politikai indíttatású névváltoztatásai az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása után. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 2. 127–136.

MacArtur, Marylin

1990, *Zum Identitätswandel der Siebenbürger Sachsen. Eine kulturantropologische Studie.* Wien–Köln–Weimar, Böhlau

Macmillan, Margaret

2003, Peacemakers. Six Months that Changed the World. London, John Murray Publishers

Magyar a magyarért a Felvidékért. Beszámoló. Magyar a Magyarért Munkabizottság jelentése, Budapest, 1939

Magyar kormányprogramok 1867–2002, 2004, I. kötet, 1867–1945. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó

Maitz Péter

2009, Névmagyarosítás és névideológia a dualizmus kori Magyarországon. In: Farkas Tamás–Kozma István (szerk.), 2009, 77–94.

Majcherkiewicz, Tatiana

2002, Challenges to University Pressper Silesia's Reintegration with Poland 1922–1939. *Slovo,* 1. 113–133.

Makkai Béla

1996, A magyar kormányzat „Bosniai actió" -ja (1909–1919). *Századok,* (130.) 2. 346–381

2002, A kivándorolt magyarság anyaországi támogatása a múlt század elején – Ploieşti példáján. *Századok*, (136.) 1. 3–33.

2009, A Magyar–román szomszédságkép alakulása Ó-Romániában a 19–20. század fordulóján. *Magyar Kisebbség,* 3–4. 214–235.

2013, Bosznia-Hercegovina mint magyar kivándorlási, avagy expanziós célterület. *Pro Minoritate,* 1. 135–146.

Makkai Sándor

1929, *Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca. Tanulmányok.* Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh

1931, *A magunk revíziója. Előadások.* Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh

Mályusz Elemér

1919–1920, Iványi Béla Pro Hungaria Superiore. Felsőmagyarországért. Debreczen, 1919. *Századok*, 3–10. 171–174.

Maner, Hans-Christian

1997, *Parlamentarismus im Rumänien (1930–1940). Demokratie im autoritären Umfeld.* München, Oldenbourg

2007, *Multikonfessionalität und neue Staatlichkeit. Orthodoxe, griechisch-katholische und römisch-katholische Kirche in Siebenbürgen und Altrumänien zwischen den Weltkriegen (1918–1940).* Hablitationsschrift zur Erlangung des akademischen Grades Dr. phil. habil. der Fakultät für

Egry Gábor 10 28.indd 511 2015. 10. 28. 16:04:23

dc_1187_16

Geschichte, Kunst- und Orientswissenschaften. Kézirat.) (Megjelent: Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Band 29)

Mannová, Elena

2000, . „... de most már jó szlovák". A nemzeti identitás variációi két dél-szlovákiai kisváros egyesületi életében, 1918–1938. *Regio,* 4. 94–103.

2007a, „Sie wollen keine Loyalität lernen!" Identitätsdiskurse und lokale Lebenswelten in der Südslowakei 1918–1938. In: Haslinger, Peter–Puttkamer, Joachim von (Hrsg.), 2007, 45–67.

2007b, Von Maria Theresia zum Schönen Náci. Kollektive Gedächtnisse und Denkmalkultur in Bratislava. In: Jaworski, Rudolf –Stachel, Peter (Hrsg.), 2007, 203–216.

2009a, Schutzvereine, Behörden und Lokalpresse – ihr Einfluss auf das interethnische Klima der Südslowakei 1920–1938. In: Haslinger, Peter (Hrsg.), 2009, 245–268.

2009b, Southern Slovakia as an Imagined Territory. In: Frontiers, Regions and Identities in Europe. In: Ellis et al. (eds), 2009, 185–204.

Márai Sándor

2004, *Ajándék a végzettől*. Helikon, Budapest

Marin, Irina

2009, *The Formation and Allegiance of the Romanian Military Elite Originating from the Banat Military Border.* PhD thesis. London, UCLA

Markos András

1942, A monografikus szociológia. *Társadalomtudomány*, 4–5. 497–547.

Mehedinți, Mihaela

2013, Identifying the Other: Transylvanian Ethnicities in the First Half of the 19th Century as Viewed by Foreign Travellers. *Transilvanian Review,* (XXII.) Supplement, No. 3., 251–261.

Melegh, Attila

2006, On the East/West Slope. Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Central and Eastern Europe. New York–Budapest, CEU Press

Mester Béla

1998, Többség, kisebbség, filozófia. *Magyar Kisebbség,* 3–4.

Michalczyk, Andrzej

2010, *Heimat, Kirche und Nation. Deutsche und polnische Nationalisierungsprozesse im geteilten Oberschlesien (1922–1939).* Wien–Köln–Weimar, Böhlau

Michela, Miroslav

2007, Emlékezet, politika, Trianon. A legújabb kori szlovák–magyar kapcsolatok „új kezdetének" kontextualizálása. *Regio,* 4. 81–92.

2008, A nemzeti elnyomás tézisének instrumentalizálása Szlovákiában 1918 és 1945 között. *Limes,* 2. 273–284. (*Magyarságkép a 20. században.* Szerk. Pritz Pál)

2013, „A Home Should Be Home to All Its Sons". Cultural Representations of the Saint Stephen in Slovakia During the Interwar Period. In: Hudek, Adam et al. (ed.), 2013, 97–110.

Mikó Imre

1935, *Az erdélyi magyarság társadalmi helyzete. Erdélyi sorskérdések*. Kolozsvár, Erdélyi Szemle kiadása

1941*, Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, Stúdium

1976, *Akik előttem jártak.* Bukarest, Kriterion

1998, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (1932). Csíkszereda, Pro Print

Mishkova, Diana

2013, Régi regionalizmusok, új transznacionalizmusok. Pillantás a Balkán

Miskolczy Ambrus

2013, A 18. századi erdélyi népességszámok történetének historiográfiájából. *Múltunk*, 1. 6–35..

Mitu, Sorin

2006, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități.* Iași, Polirom

Egry Gábor 10 28.indd 512 2015. 10. 28. 16:04:23

dc_1187_16

2012, Transylvanian Romanians and Transylvania's Provincial Identity in the 19th Century. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai–Historia,* Special issue, 57–66.
2013, Local Identities from Transylvania in the Modern Epoch. *Transilvanian Review,* Supplementum, 237–248.

Mócsy, István I.
1983, *The Effects of World War I. The Uprooted. Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1921*. New York, Social Science Monographs–Brooklyn College Press (East European Monographs, CXLVII)

Molnár János
2013, *Esterházy János gróf élete és mártírhalála*. Budapest, Nemzeti Könyvtár

Molter Károly
2000, *Erdélyi argonauták*. Marosvásárhely, Mentor
2006, – – *Levelezése,* I–III. 1995–2006, Szerk. Marosi Ildikó. Budapest, Argumentum

Momoc, Antoni
2012, *Capcanele politice a sociologiei interbelice. Şcoala Gustiană între carlism şi legionarism*., Bucureşti, Curtea Veche
2013, Ştiinţă şi politică în sistemul sociologic gustian. Proiectul de societate al Şcolii Sociologice de la Bucureşti. *Sfrea Politicii,* (175.) 3. 101–107.

Moravek Endre
1937, Magyar kultúregyesületek a Felvidéken. *Magyar Szemle,* 4. 368–379.

Móricz Miklós
1932, Az erdélyi föld sorsa. (Az 1921. évi román földreform). Budapest, Erdélyi Férfiak Egyesülete

Motajová, Zuzana
2006, „Apuskánk" születésnapjai. A személyi kultusz a két világháború közötti Csehszlovákiában. *Sic itur ad astra,* 3–4. 303–316.

Motyl, Aleksandr J.
2010, The social construction of social construction, implications for theories of nationalism and identity formation. *Nationalities Papers,* 1. 59–71.

Mouffe, Chantal
2005, *The Return of the Political*. London, Verso

Möckel, Andreas
2011, *Umkämpfte Volkskirche. Leben und Wirken des evangelisch-sächsischen Pfarrers Konrad Möckel (1892–1965).* Wien–Köln–Weimar, Böhlau

Murdock, Caitlin E.
2010, *Society, Culture, and Territory in the Saxon-Bohemian Borderlands, 1870–1946*. Ann Arbor, The University of Michigan Press

Müller, Dietmar
2005*, Staatsbürger auf Widerruf. Muslime und Juden als Alteritätspartner im rumänischen und serbischen Nationscode. Ethnonationale Staatsbürgerschaftskonzepte 1878–1941.* Wiesbaden, Harrasowitz Verlag

Müller, Florin
2015, *Metamorfoze ale politicului românesc 1938–1944*. Cluj-Napoca, Argonaut

Mylonas, Harris
2012, *The Politics of Nation Building. Making Co-Nationals, Refugees and Minorities.* Cambridge–New York, Cambridge Universty Press

Nagy Lajos
1944, *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában.* Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.–Erdélyi Tudományos Intézet

Nagy Lajos (Karádi)
1937 A sportélet. In: Győri Illés Lajos (szerk.), 1937, 108–117.

Egry Gábor 10 28.indd 513 2015. 10. 28. 16:04:23

dc_1187_16

Nagy Zsolt
2012, *Grand Delusions. Interwar Hungarian Cultural Diplomacy.* PhD Dissertation. Chapell Hill, University of North Caroline
Năstasa, Lucian
2011, *Antisemitismul universitar in România (1919–1938). Mărturi documentare.* Cluj, ISPMN
2012, Anti-Semitism at Universities in Romania (1919–1939). The Numerus Clausus in Hungary. In: Karády, Viktor–Nagy, Péter Tibor (eds), 2012, 219–243.
Nemes, Robert
2001, The politics of the dance floor: culture and civil society in nineteenth-century Hungary. *Slavic Review,* 4. 802–823.
2012, Obstacles to Nationalization on the Hungarian–Romanian Language Frontier. *Austrian History Yearbook,* 28–44.
Németh László
2001, *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita.* Marosvásárhely, Mentor
Neszméri Csilla
2009, A két világháború közti szlovenszkói sajtó története. *Pro Minoritate,* 4., 37–54.
Niederhauser Emil
1977, *Nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában.* Budapest, Akadémiai
Niessen, James P.
1995, An Ideology of Integration and Mobilization. In: Sugar, Peter F. (ed.), 1995, 273–304.
Nora, Pierre
2010, *Emlékezet és történelem között*. Napvilág, Budapest
Noszkay Ödön
1938, A magyar katolicizmus, In: Borsody István (szerk.), 1938, 7–13.

Oberkrone, Willi
2003, Entwicklungen und Varianten der deutschen Volksgeschichte (1900–1960). In: Hetling, Manfred (Hrsg.), 2003, 65–95.
Oláh Sándor
2004, Gyakorlati gondolkozásmód és megmerevedett etatizmus (1940–1944). *Korall,* (18.) 4. 98–112.
2008, *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro Print
Opra Pál
2010, Erdély lakosságának foglalkozások szerinti megoszlása az 1930-as népszámlálás alapján. *Pro Minoritate,* 2. 29–40.
Ormos Mária
2000, *Egy magyar médiavezér. Kozma Miklós Pokoljárás a médiában és a politikában,* I–II. Budapest, PolgArt
2009, *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században*. Napvilág, Budapest
Orzoff, Andrea
2009, *The Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948.* Oxford, University Press
Otcčenásová, Slávka
2012, Kto je Čehoslovák? Formovánie kolektívnej identity v medžovojnových Československých učebničiach dejepišu (1918–1938). *Eruditio-Educatio,* 2. 3–14.

Ottlik László
1928, Magyar nemzet–cseh birodalom. *Magyar Szemle,* 1928. február, 112–121.

Egry Gábor 10 28.indd 514 2015. 10. 28. 16:04:23

dc_1187_16

Ölvedi János
1993, A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza. In: Fazekas József (szerk.), 1993, 5–28.
Österreichisches Biographisches Lexikon, 1959, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
Özkirimli, Umut
2005, *Contemporary Debates on Nationalism. A Critical Engagement.* Basingstoke, Palgrav–Macmillan

Pál-Antal Sándor
1997, *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára*. Marosvásárhely, Mentor
Pál Judit–Sipos Gábor (szerk.)
2004, *Emlékkönyv Csetri Elek nyolcvanadik születésnapjára*. Kolozsvár
Pálffy, Zoltán
2001, The Dislocated Transylvanian Student Body and the Process of Hungarian Nation-Building after 1918. In: Trencsényi, Balázs et al. (eds.) 2001, 179–196.
Paltineanu, Oana Sinziana
2010, Miroslav Hroch's model of small nation-formation and Begriffsgeschichte. *Nationalities Papers*, 6. 813–827.
2013, *Calling the Nation. Romanian Nationalism in a Local Context: Brasov During the Dual Monarchy*. PhD Dissertation. CEU. Budapest.
Parragi Mária
2000, A magyar állampolgársági jog és külfödön élő magyarság. *Kisebbségkutatás,* 1.
Pászka Imre
1998, Sociologia militans. *Szociológiai Szemle*, 4. 69–99.
Pásztor Cecília (szerk.)
2002, *„Ahol a határ elválaszt". Trianon és következményei a Kárpát-medencében.* Balassagyarmat–Várpalota, Nagy Iván Történeti Kör
Pergher, Roberta
2012, Staging the Nation in Fascist Italy's Hew Provinces. *Austrian History Yearbook,* 98–115.
Péterfi Gábor
2011, *Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei.* Budapest, L'Harmattan
Petrás Éva
2013, A Vatikán és a magyar katolikus értelmiség. A magyar katolikus értelmiség útja a kereszténydemokrácia felé. In: Feitl István (szerk.), 2013, 77–92.
Pogány, Ágnes
2006, Wirtschaftsnationalismus in Ungarn im 19. und 20. Jahrhundert. In: Pogány, Ágnes–Kubu, Eduard–Kofman, Jan (Hrsg.), 2006, 11–72.
Pogány, Ágnes–Kubu, Eduard–Kofman, Jan (Hrsg.)
2006, *Für eine nationale Wirtschaft. Ungarn, die Tschechoslowakei und Polen vom Ausgang des 19. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg.* Berlin, Berliner Wissenschafts-Verlag (Frankfurter Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Ostmitteleuropas, 16.)
Pomogáts Béla
1983, *A transzilvánizmus.* Budapest, Akadémiai
Pongrácz Kálmán
1931, Kisebbségi irodalmunk szelleme. *Magyar Szemle*, július, 251–261.
Popély Gyula
1989, Az 1930. évi csehszlovák népszámlálás végrehajtása. *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport Évkönyve, 1988.* Budapest, 145–176.
Pozsony Ferenc
2005, *A moldvai csángó magyarok*. Budapest, Gondolat–Európai Folklór Intézet

Egry Gábor 10 28.indd 515 2015. 10. 28. 16:04:23

dc_1187_16

Pótó János

2003, *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest, Osiris

Precup, Angela

2013, The Interethnic Nationalist Dialog in the Old Mureş Press. In: *Proceedings of the European Integration Between Tradition and Modernity Congress,* 2013, 960–972.

Proceedings of the European Integration Between Tradition and Modernity Congress, 2013, Târgu Mureş, Editura Universității Petru Maior, Vol 5.

Puttkamer, Joachim von

2003, *Schulalltag und nationale Integration im Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1918.* München, Oldenbourg

Pynsent, Robert B.

2007, A Literary Representation of the 'Czechoslovak Legions' in Russia. In: Cornwall, Mark–Evans, R. J. W. (eds), 2007

Rácz Sándor

2013, *Lehetséges-e a politikai közösség igazságos újraalkotása? Erkölcsi érvelés a demokratikus politikában*, Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Budapest

Ravasz László

1940, Erdély. *Magyar Szemle,* 10. 225–230.

Reill, Dominique

2007, A Mission of Mediation: Dalmatia's Multi-National regionalism from the 1830s-60s. In: Cole, Laurence (ed.), 2007, 16–36.

2012, Differentiation or Indifference? Changing Perspectives on National Identification in the Austrian Half of the Habsburg Monarchy. In: Ginderachten, Maarten van–Beyen, Marnix (eds.), 2012, 96–119.

Renan, Ernest, 1995

Mi a nemzet? (1882). In: Bretter Zoltán–Deák Ágnes (szerk.), 1995, 171–187.

Révay István

1938, *A demográfia tükrében. Magyarok Csehszlovákiában (1918–1938).* In: Borsody István (szerk.), 1938, 23–35.

1939, A felvidéki magyar társadalom. In: Csatár István–Ölvedi János (szerk.), 1939

Rigó Máté

2012, A felejthető pogrom. Az 1927-es nagyváradi zavargások fogadtatása. *BUKSZ,* 2. 126–141.

Roberts, David D. et al.

2002, Comments On Roger Griffin 'The Primacy of Culture. The Current Growth (or Manufacture) of Consensus within Fascist Studies'. *Journal of Contemporary History,* 2. 259–274.

România şi revizuirea tratatelor. Moniturul Oficial, [1934], é. n. Bucureşti

A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás alapján, 1944, *Statisztikai Szemle,* 9–12. 394–411.

Romsics Gergely

2010, *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Budapest, Új Mandátum

Romsics Ignác

1987, *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*. Budapest, Magvető (2., bőv. kiad. 2005, Osiris)

1998, *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág, Budapest

2004, *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről.* Budapest, Osiris

2011, *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel.* Budapest, Osiris

Egry Gábor 10 28.indd 516 2015. 10. 28. 16:04:23

dc_1187_16

Romsics Ignác (szerk.)
1995, *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944.* Szerk. Bán D. András, Diószegi László, Fejős Zoltán, Romsics Ignác, Vinnai Győző. Budapest, Teleki László Alapítvány
2009, *A magyar jobboldali hagyomány*. Budapest, Osiris

Rostás, Zoltán
2009, *Strada Latina nr. 8. Monografiști și echipieri gustieni la Fundația Culturală Regală Principele Carol*. București, Curtea Veche

Roth, Harald
1993, *Politische Strukturen und Störmungen bei der Siebenbürger Sachsen 1919–1933.* Wien–Köln–Weimar, Böhlau

Ruzicka, Wenzel
1995, Nordböhmisches Tagebuch. Chronik eines sudetendeutscher Familie *1926–1946.* Bad Reichenhall, E. Thöres

Rychlík, Jan
2009, The Situation of Hungarian Minority in Czechoslovakia 1918–1938. In: Eiler, Ferenc–Hájková, Dagmar (eds), 2009, 27–38

Sahlins, Peter
1989, *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrennees*. Berkley–Los Angeles, University of California Press

A. Sajti Enikő
2004, *Impériumváltás, revízió, 1918–1947.* Budapest, Napvilág

Sallai Gergely
2002, *Az első bécsi döntés*. Budapest, Osiris

Sammartino, Annamarie H.
2012, *The Impossible Border. Germany and the East 1914–1922.* Ithaca–London, Cornell University Press

Sandulescu, Valentin
2004, Fascism and its Quest for the 'New Man'. The Case of the Romanian Legionary Movement. *Studia Hebraica,* 4. 349–369.
2005, On Ideological Characteristics of the Romanian Legionary Movement: a Syntetic Account. *Studia Universitatis Petru Maior (Historia),* 5. 141–154.

Sárándi Tamás
2010, Kisebbségpolitika a közigazgatási gyakorlatban a katonai közigazgatás idején. *Limes,* 2. 75–96.
2012, Fejezetek az észak-erdélyi katonai közigazgatás történetéből. *Limes,* 2. 65–86.
2013a, *Ítél a nép! Egy „román" ügyvéd esete az észak-erdélyi katonai közigazgatással.* Transindex.ro. http://itthon.transindex.ro/?cikk=21367
2013b, A nemzetiségi középosztály helyzete Észak–Erdélyben 1940 őszén. *Modern Magyarország*, 1. 141–164.
2014, Nemzetiségpolitikák mérlege. A magyar és a román lakosságot 1940–1944 között ért sérelmek vizsgálata a német–olasz tiszti bizottságok működésének tükrében. *Magyar Kisebbség,* 1. 73–127.

Sata, Kinga-Koretta
1997, *Transylvanism as Minority Ideology. Study of the Hungarian Minority in Romania in the Early 1920s.* MA Thesis, Budapest, CEU
2001, The Idea of the „Nation" in Transylvanism. In: Trencsényi, Balázs et al. (eds), 2001, 42–60.

Schmidt–Hartmann, Eva (Hrsg.)
1994, *Formen des nationalen Bewußtseins im Lichte Zeitgenössischen Nationalismustheorien*. München, Oldenbourg

Egry Gábor 10 28.indd 517 2015. 10. 28. 16:04:23

dc_1187_16

Schultz, Helga

2006, Introduction: The Double Edged Sword of Economic Nationalism. In: Schultz, Helga –Kubu, Eduard (eds), 2006, 9–26.

Schultz, Helga–Kubu, Eduard (eds)

2006, *History, and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe.* Berlin, Berliner Wissenschafts-Verlag

Schulze-Wessel, Martin (Hrsg.)

2004, *Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*. München, Oldenbourg

Scurtu, Ioan (ed.)

1999, *Minoritățile naționale din România. 1931–1938.* Documente. Bucureşti, Arhivele Naționale

Scurtu, Ioan–Boar, Liviu (eds)

1995, *Minoritățile naționale în România 1918–1925.* Bucureşti, Arhivele Statului România

Segeš, Dušan–Herter, Maroš–Bystrický, Valerián (eds)

2012, *Slovensko a Slovenská otázka v polskych a madarskych diplomatickych dokumentoch v rokoh 1938–1939.* Bratislava, Spoločnosť Pro Historia

Seres Attila

2002, Antirevizionista kalotaszegi legények rézsút feltartott kézzel. *Pro Minoritate,* 2. 119–138.

2005, Moldvai csángók és erdélyi románok a magyar kormányok politikájában a 19–20. század fordulóján. In: Egry Gábor–Feitl István (szerk.), 2005, 457–476.

2009, A romániai OMP és a bukovinai székelyek politikai megszervezése 1926–1927. *Kisebbségkutatás,* 3.

2011, A népszámlálás magyar és román tudományos módszertani megközelítése. In: Seres Attila–Egry Gábor (szerk.), 2011, 14–19.

Seres Attila–Egry Gábor

2011, *Magyar levéltári források az 1930. évi román népszámlálás eredményeinek értelmezéséhez*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Simon Attila

2009a, *Telepesek és telepesfalvak Dél-Szlovákiában.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet

2009b, A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.), 2009., 98–103.

2010, *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet

2011, A kettéosztott város. Az államhatár és az etnikumok közötti választóvonal által kettéosztott Komárom a két világháború között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. 88–97.

2012, Aktivista életpályák a két világháború közti Csehszlovákiában. Egy szegényparaszt és egy szakszervezetis karrierje. In: Bárdi Nándor–Tóth Ágnes (szerk.), 2012, 73–96.

2013a, *Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti politika az első Csehszlovák Köztársaságban.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet

2013b, A magyar szociáldemokrácia útkeresése a húszas évek Csehszlovákiájában. *Múltunk,* (LVIII.) 1. 36–64.

Sinkó Ferenc

1938, A főiskolások. In: Borsody István (szerk.), 1938, 166–177.

1939, Az Egyesült Magyar Párt egyéves története. In: Csatár István–Ölvedi János (szerk.), 1939

Sipos Balázs

2009, Van-e a politikának társadalomtörténete? A politológia, a szociológia és a történetírás viszonya. *Aetas,* 4. 156–166.

Sipos Péter

1970, *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja.* Budapest, Akadémiai

Egry Gábor 10 28.indd 518 2015. 10. 28. 16:04:23

dc_1187_16

Şipos, Sorin at al (eds.)
2012, *The Historian's Atelier. Sources, methods, interpretations.* Cluj-Napoca, Academia Romana–Centrul de Studii Transilvane

Snyder, Timothy
2007, *Sketches from a Secret War. A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine.* New Haven–London, Yale University Press

Sora, Andrei Florin
2009/10, Être fonctionnaire „minoritaire" en Roumanie. Ideologie de la nation et pratiques d'état (1918–1940). *New Europe College Ștefan Odobljea Program, Yearbook 2009–2010* (Bucureşti), 205–231.
2011, *Servir l'état Roumain, Le corps préfectoral, 1866–1944.* Bucureşti, Editura Universității din București

Sorina, Paula Bolovan et al. (eds)
2007, *Mişcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumatate al secolului XX.* Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană

Sorrels, Kate
2002, Ethnicity as evidence of subversion. National Stereotypes and the Secret Police Investigation of Jews in Interwar Bessarabia. *Transversaal,* 2. 3–18.

Spannenberger Norbert
2009, A politikai katolicizmus. In: Romsics Ignác (szerk.), 2009, 186-213.

Spânu, Alin
2010, *Istoria servicilor de informații/contrainformații românești în perioada 1919–1945*. Iași, Casa Editorială Demiurg

Stachel, Peter
2007a, Identitás. A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái. *Regio,* 4. 3–33.
2007b, Stadtpläne als politische Zeichensysteme. Symbolische Einschreibungen in den öffentlichen Raum. In: Jaworski, Rudolf –Stachel, Peter (Hrsg.) 2007, 13–60.

Steier Lajos,
1927, Beneš és a tótok. *Magyar Szemle,* július, 259–261.
1929, Cseh-tót kérdések. *Magyar Szemle*, november, 256–263.
1934, Bethlen István és a tót kérdés. *Magyar Szemle*, október, 150–166.

Stergar, Rok
2012, National Indifference in the Heyday of Nationalist Mobilization? Ljubljana Military Veterans and the Language of Command. *Austrian History Yearbook,* 45–58.

Stier Miklós
1975, Rádió és politika az 1930-as években. In: Frank Tibor (szerk.), 1975, 103–148.

Sturm László
2012, Szempontok Szvatkó Pál munkásságának értelmezéséhez. *Kortárs,* 2012. május

Sugar, Peter F. (ed.)
1995, *Eastern European Nationalism in 20th Century*. 273–304. Seattle, University of Washington Press

Surdu, Bujor
1962, Aspecte privind rolul bancilor în consolidarea burghezei românesti din Transilvania pâna la primul razboi mondial. *Annuarul Institutului de Istorie si Archeologie din Cluj,* 181–202.

Šutaj, Štefan –Szarka László (szerk.)
2007, *Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben.* Prešov, Universum

T. Szabó Levente
2008, *A tér képei. Tér, irodalom, társadalom. Tanulmányok.* Kolozsvár, Komp Press

Egry Gábor 10 28.indd 519 2015. 10. 28. 16:04:23

dc_1187_16

Szabó T. Attila

1938, A transylván magyar társadalomkutatás. *Hitel,* 1. 1–22.

Szakál Imre

2009, Podkarpatszka Rusz jelentősebb pártjainak szereplése a nemzetgyűlési és tartományi választásokon 1924 és 1938 között. *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve.* (VIII.) II. 37–54.

Szarka László

1995, *Szlovák nemzeti fejlődés–magyar nemzetiségi politika 1867–1918.* Pozsony, Kalligram

1998, *Nemzeti kisebbségek–kisebbségi politika a 20. századi Kelet- és Közép-Európában.* Budapest, Ister

2005, Pozsony etnikai változásai és a városi közigazgatás a két világháború között. In: Czoch Gábor–Kocsis Aranka–Tóth Árpád (szerk.), 2005, 401–419.

2007, „Nádi élet", „eltűnt gondolatok". Szlovákiai magyar önértelmezések az első bécsi döntés idején. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 3. 51–63.

Szász Zoltán

1966, A magyar kormány tervei a nemzetiségi pénzintézetek állami ellenőrzésére (1901–1904). *Századok,* 1. 118–137.

1968, Tisza István első kormányának román nemzetiségi politikája. *Történelmi Szemle,* 3. 254–293.

1972, Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén. *Századok,* 2. 304–335.

1986, Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918). In: Köpeczi Béla (főszerk.)– Szász Zoltán (szerk.), 1986, 1624–1700.

2004, Deák, a kiegyezés és a nemzetiségek. In: Pál Judit és Sipos Gábor (szerk.), 2004, 484–492.

Szász Zsombor

1931, Az erdélyi románság regionalista törekvései. *Magyar Szemle,* december, 348–359.

Szavári Attila

2014, A Minerva Biztosító Rt. ügye. *Magyar Kisebbség,* 1. 40–72.

Szécsényi András

2011, Végváry József pályája a Turul Szövetségtől az ÁVH-ig. *Múltunk,* 3. 7–35.

Szekfű Gyula

1922, *A magyar bortermelő lelki alkata. Történelmi tanulmány.* Budapest

1925, Az erdélyi probléma. *Napkelet*, 1925, 453–466.

1934, *Három nemzedék és ami utána következik.* Budapest

Szekfű Gyula (szerk.)

1939, *Mi a magyar?* Budapest, Magyar Szemle Társaság

Szendrei Ákos

2006, A Román Nemzeti Párt választási szereplése és tevékenysége 1905–1910. *Múltunk,* 2. 54–92.

2005, Jelöltek, kerületek, választások. A Román Nemzeti Párt szereplése a képviselő-választásokon (1905, 1906, 1910). In: Egry Gábor–Feitl István (szerk.), 257–275.

Szentgyörgyi Mária

1972, *Kővár vidékének társadalma.* Budapest, Akadémiai.Kiadó

Sziklay Ferenc

1938, *Kassa.* In: Szvatkó Pál et al. 1938, 43–86.

Sziklay Ferenc (összeáll.)

é. n. [1930], *Összehasonlító statisztikai kimutatás Szlovenszkó azon községeiről melyekben magyar többség vagy legalább 20 fönyi magyar kisebbség van, valamint ezen községek iskolaügyi helyzetéről.* Kézirat gyanánt. „Universum", Košice

Szilágyi N. Sándor

2003, *Mi-egy-más. Közéleti írások.* Kolozsvár, Kalota

Szűcs Jenő

1984, *Nemzet és történelem. Tanulmányok*, Gondolat, Budapest

Egry Gábor 10 28.indd 520 2015. 10. 28. 16:04:23

dc_1187_16

Szűts István Gergely
2006, Határváltások a Bódva völgyében (Jablonca és Derenk kapcsolathálóinak vizsgálata 1920 és 1945 között). *Néprajzi Látóhatár,* 1–2. 23–39.
2007, Öndefiníciós kísérletek a trianoni határon. Irredenta kultusz a két világháború közti Sátoraljaújhelyen. *Századvég,* 4. 41–70.
2009, Barakkok és tisztviselővillák. A trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években. *Kisebbségkutatás,* 4.
2010a, Sikerek, kompromisszumok és kudarcok a felvidéki menekültek integrációs folyamataiban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 4. 3–24.
2010b, „A szükséglakások felét menekültek kapják…". Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek első felének lakásügyeiben Miskolcon. *Korall,* 4. 114–133.
Szvatkó Pál
1935, Hodzsa Milán a csehszlovák politika élén, *Magyar Szemle,* december, 349–358.
1936, A változás élménye. *Nyugat*, 2. sz. 96–108.
1993, A svájci példa. A három magyar kanton (1937). *Kalligram,* 3.
Szvatkó Pál et al.
1938, *Tátra-Almanach. Szlovenszkói városképek*. Bratislava, Tátra

Takács Tibor
2011, Kép, szöveg, képzelet. A Biksza-gyilkosság, 1956. *2000*, július–augusztus, 54–61.
Takáts József
2013, Öt széljegyzet György Péter: Állatkert Kolozsváron – képzelt Erdély című könyvéhez. *Jelenkor*, 12.
Tapodi Zsuzsanna Mónika
2014, Paradigma tudományterületek határmezsgyéjén: imagológia. *Certamen*, 2. 93–99.
Tarján, Edmund
1931, Die wirtschaftliche Lage der ungarischen Minderheit in der Tschechoslowakei. *Glasul Minorităților,* 7–8. 244–258.
Tavaszy Sándor
1925, *Világnézeti kérdések.*.Turda-Torda, *Az út* kiadása.
1928, *Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése.* Cluj-Kolozsvár, Lapkiadó Nyomdai Műintézet
Teleki Pál
2000, – – *Válogatott beszédek és írások.* Szerk. Ablonczy Balázs, Budapest, Osiris
Ther, Philipp
2011, *Die dunkle Seite der Nationalstaaten. „Ethnische Säuberungen" im modernen Europa*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht
Tibori Szabó Zoltán
2006, A Boldog és a fogoly. *Keresztény Szó,* 5.
Tilkovszky Loránt
1964, Az első bécsi döntés gazdasági és szociális következményei a Magyarországhoz átcsatolt területeken. *Történelmi Szemle*, 1. 87–111.
Titulescu, Nicolae
1967, *Documente diplomatice*. București, 1967
Todorova, Maria
2004, *Balkan Indentities. Nation and Memory*. New York, New York University Press
Tonk Márton
2005, *Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavaszy Sándor gondolkodásában.* Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia
Tóth, Andrej
2010, Political Parties of the Hungarian Minority in Interwar Czechoslovakia (1918–1938). Brief Summary and Outline of the Issue. *Öt kontinens,*169–194.

Egry Gábor 10 28.indd 521 2015. 10. 28. 16:04:23

dc_1187_16

Tóth Sándor
1941, *Erdély 22 éves rabsága.* Budapest, Magyar Géniusz
I. Tóth Zoltán
1998, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792* (1946). Csíkszereda, Pro Print
Tóth Zoltán
2013, Zsilipelés a középosztályba. Egy 1937 nyarán Temesváron készült kottakatalógus sűrű leírása. *Korall,* 3. 86–130
Török, Zsuzsanna Borbála
2001, Planning the National Minority. Strategies of the Journal Hitel in Romania, 1935–1944. *Nationalism and Ethnic Politics*, 2. 57–75.
Trașca, Ottmar
2007, Relațiile româno-maghiare și situația minorităților în anul 1942. Ancheta comisiei germano-italiene Hencke-Roggeri. In: Sorina, Paula Bolovan et al. (eds), 2007, 255–287.
Trencsényi Balázs
2008, Vesztes csapaton ne vátoztass! – Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. *2000,* 4. 3–13.
2011, *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában.* Budapest, Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely
Trencsényi, Balázs et al. (eds)
2001, *Nation-Building and Contested Identities. Romanian and Hungarian Case Studies.* Budapest–Iași, Regio Books–Polirom
Turczel Lajos
1988, Érsekújvár és a Sarló. *Irodalmi Szemle,* 6. 623–635.
Turda, Marius
2007, The Nation as an Object. Race, Blood, and Biopolitics in Interwar Romania. *Slavic Review,* 3. 417–441.
2014, *Eugenics and Nation in Early 20th Century Hungary.* Basingstoke, Palgrave–Macmillan, 2014
Turda, Marius–Weidling, Paul J. (eds)
2007, *Blood and Homeland. Eugenics and Racial Nationalism in Central And Southeast Europe, 1900–1940.* New York–Budapest, CEU Press
Turner, Victor W.
1957, *Schism and Continuity in an African Society. A Study of Ndembu Village Life.* Manchester, Manchaster University Press
1974*, Dramas, Fields, and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*. Ithaca and London, Cornell University Press

Ungváry Krisztián
2009, Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában. In: Romsics Ignác (szerk.), 2009, 305–340.
2010, A meg nem értett Trianon. *Élet és Irodalom,* 49.
Ursprung, Daniel
2006, Faschismus in Ostmittel- und Südosteuropa. Theorien, Ansätze, Fragestellungen. In: Hausleitner, Mariana–Roth, Harald (Hrsg.), 2006, 9–52.
Új arcvonal, 1931, Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája. Szerk. Szemlér Ferenc, Minerva Rt., Cluj–Kolozsvár

Vaida-Voevod, Alexandru
1995, – – *Memorii.* I–III. Cluj-Napoca, Editura Dacia
Vajda Barnabás (szerk.)
2011, *Államhatár és identitás – Komárom/Komarno.* Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara

Egry Gábor 10 28.indd 522 2015. 10. 28. 16:04:23

dc_1187_16

Vájlok Sándor
1938, Szlovákok és magyarok (1918–1938). In: Borsody István (szerk.), 1938a, 191–199.
Varga E. Árpád
1998, *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok*. Budapest, Püski
Vári, András
1994, Die Palette ethnyscher Stereotypen in Ungarn 1790–1848. Überlegungen zu den Thesen John Breuillys. In: Schmidt-Hartmann, Eva (Hrsg.), 1994, 173–196.
2007, Nemzetek, szövetkezetek – és kutatóik. *Regio,* 2. 79–112.
G. Vass István
2012, Nemzetiségi mozgalom a wilsoni eszmék bűvöletében és a román területszerzési törekvések erőterében. A dél-tiszántúli szlovákok 1918/1919-ben. *Kisebbségkutatás,* 2.
Vida István (szerk.)
1994, *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja*. Budapest, Magyar Országgyűlés
Vlaicu, Monica
1993, ‚Das Kulturamt der Deutschen', Großrumänien. *Siebenbürgische Semesterblätter,* 7. 102–110.
Volovici, Leon
1991, *Nationalist Ideology and Antisemitism. The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s.* Pergamon Press. Oxford
Vonyó József
2011, Gömbös kormánypártjának ideológiája. *Századok,* (145.) 1. 3–38.
2014, *Gömbös Gyula*. Budapest, Napvilág
Vörös, László
2006, Premeny obrázu Slovákov v maďarskej regionálnej tlači v období rokov 1914–1918. *Historicky Casopis,* 3. 419–453.

Ward, James Mace
2013, *Priest, Politician, Collaborator: Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia.* Ithaca–London, Cornell University Press
Waters, Leslie M.
2012, *Resurrecting the Nation: Felvidék and the Hungarian Territorial Revisionist Project, 1938–1945.* PhD dissertation. Los Angeles, University of California
2013, Learning and Unlearning Nationality. Hungarian National Education in Reannexed Felvidék, 1938–1944. *Hungarian Historical Review,* 3. 538–565.
2015, Adjudicating Loyalty. Identity Politics and Civil Administration in the Hungarian-Slovak Borderlands. *Contemporary European History,* 3, 351–374.
Weber, Eugene
1976, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France.* Stanford, Stanford University Press
Weis István
1938, A Felvidék lelke, *Magyar Szemle,* 11. 201–207.
Wolff, Larry
1994, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, Stanford University Press

Yuval-Davies, Nira
2005, *Nem és nemzet.* Budapest, Új Mandátum

Záhony Éva (szerk.)
1991, *Hitel – Kolozsvár, 1935–1944. Tanulmányok, repertórium.* Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest

Egry Gábor 10 28.indd 523 2015. 10. 28. 16:04:24

dc_1187_16

Zahorán Csaba

2011, Nagy-Románia és a regionalizmus. Sextil Puscariu cikksorozata az erdélyi kérdésről. *Kommentár,* 3.

Zahra, Tara

2008, *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948.* Ithaca–London, Cornell University Press

2010, Imagined Noncommunities. National Indifference as a Category of Analysis. *Slavic Review,* (69.) 1. 93–119.

Zathureczky Gyula

1937, Magyarok megfélemlítése Erdélyben. *Magyar Szemle*, február, 194–200.

Zeidler Miklós

2001, *A revíziós gondolat.* Budapest, Osiris (2. bőv. kiad. 2009, Kalligram)

2003, A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. Etnopolitika. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla (szerk.), 2003, 59–84.

2007, A revizionizmus hatása a magyar nemzeti identitásra. Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben. In: Šutaj, Štefan–Szarka László (szerk.) 2007, 110–118.

2009, Revíziós tervek és irredenta kultusz. In: Romsics Ignác (szerk.), 2009, 476–503.

Zeidler Miklós (szerk.)

2002, *Trianon.* Budapest, Osiris

Zilizi Zoltán

2013, *Pechány Adolf és a szlovák–magyar együttélés 1880-tól 1942-ig*. PhD-disszertáció, ELTE BTK

2014, Pechány Adolf és az asszimiláció. Kísérlet a szlovák és a magyar történeti narratíva közelítésére. *Valóság*, 1. 106–114.

Egry Gábor 10 28.indd 524 2015. 10. 28. 16:04:24

dc_1187_16

ÉLETRAJZI JEGYZETEK

Alapy Gyula (1872–1936) magyar; csehszlovákiai magyar jogász, múzeumigazgató, levéltáros, politikus. Budapesten szerzett jogi diplomát, majd doktorátust 1910-ben, Minisztériumi tisztviselő, majd Komárom város és a megye főszámvevője. 1903-tól 1921-es nyugdíjazásáig a vármegye levéltárosa. A Komáromi Múzeum Egylet titkára és a Jókai Egyesület főtitkára. 1928-ban tartománygyűlési képviselő az OKP listáján.

Antal Márk (1880–1942) magyar; romániai magyar középiskolai tanár. Budapesten kezdett dolgozni, 1907-től a *Középiskolai Mathematikai Lapok* társszerkesztője. 1919 után Bécsbe, majd Kolozsvárra emigrál, ahol az izraelita líceum tanára lett. 1927-től a Minerva Biztosító RT. matematikusa, az EME természettudományi szakosztályának munkatársa. Lakásán marxista szemináriumokat szervezett.

Apor Gábor, br. (1889–1969) magyar diplomata. A bécsi konzuli akadémián végzett, majd katonatiszt, 1917-től különböző beosztásokban dolgozott diplomataként. 1919 elején a magyar külügyminisztériumba került, a Külügyi Népbiztosságról június 2-án bocsátották el, november 31-én ismét a Külügyminisztérium állományába került. 1921–1927 között külszolgálatot teljesített, ezután a politikai osztály vezetője. 1934–1935-ben bécsi követ, majd 1938-ig a külügyminiszter állandó helyettese, ezt követően vatikáni követ. 1945 után emigrációban marad.

Averescu, Alexandru (1859–1938) román katonatiszt, politikus, majd miniszterelnök. Az első világháborúban hadseregparancsnokként tüntette ki magát a moldvai hadszíntéren, majd 1918-ban rövid ideig miniszterelnök volt. A Népliga megalapítója, amelyet 1920-ban Néppártra keresztelt át. 1920–1921-ben és 1926–1927-ben miniszterelnök.

Balla Péter (1908–1984) romániai magyar hegedűtanár, népzenekutató. Belényesen érettségizett, 1927-től a Zeneakadémia hallgatója. Népzenekutatáshoz Lajtha László vezetésével kezdett. 1933-ban Bukovinába utazott gyűjtőútra. 1938-tól a *Soli Deo Gloria* református ifjúsági szervezet országos énekügyi titkára, 1944-ben zsidókat bújtatott otthonában.

Balogh Artúr (1866–1951) magyar; romániai magyar jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1904-től a kolozsvári egyetem államjogi tanára. 1919 után a kisebbségi jog szakértője, az OMP egyik vezetője, több ízben volt szenátor a román parlamentben. 1940-től behívott magyar országgyűlési képviselő.

Balogh Edgár (1906–1996) csehszlovákiai magyar publicista, szerkesztő, néprajzkutató, egyetemi tanár. A prágai német nyelvű egyetemen szerzett diplomát etnográfiából, a regöscserkészet és a Sarló alapítója és szervezője; a Sarlót a kommunista mozgalomhoz közelítette, 1935-ben kiutasították Csehszlovákiából, és Romániában telepedett le. Itt a *Korunk* köréhez tartozott, a Vásárhelyi Találkozó egyik szervezője. 1940 után az illegális kommunista mozgalom tagja, a *Magyar Nemzet,* majd a *Kis Újság* munkatársa. 1944 végén az ideiglenes észak-erdélyi adminisztráció egyik vezetője volt, a Magyar Népi Szövetség alelnöke. A Bolyai Egyetemen tanár és rektor, 1949-ben letartóztatták és csak 1955-ben szabadult. A *Korunk* főszerkesztő-helyettese 1971-ig.

Egry Gábor 10 28.indd 525 2015. 10. 28. 16:04:24

Baltazár Dezső (1871–1936) magyar jogász, tiszántúli református püspök. Tisza Lajos nevelője, majd minisztériumi munkatárs, 1900-tól lelkész, 1911-től a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. 1914-től főrendiházi, 1927-től felsőházi tag. Politikailag liberális, az antiszemitizmust elítélő közszereplő volt, teológiában a liberálisnak számító kultúrprotestantizmus képviselője.

Bánffy Dezső, br. (1843–1911) magyar földbirtokos, politikus. Kezdetben balközépprogrammal politizált, majd csatlakozik a Szabadelvű Párthoz. Belső-Szolnok, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód főispánja, ahol keménykezű, magyarosító fellépéséről volt ismert. A kormány és a Szász Néppárt kiegyezése fejében 1890-ben leváltották, 1892-től országgyűlési képviselő. 1895–1899 között miniszterelnök, a nemzetiségekkel szembeni magyarosító fellépése maradt emlékezetes. A költségvetést nem sikerül elfogadtatnia, ezért lemondásra kényszerült. 1905-től haláláig ismét képviselő, Új Párt nevű alakulatával csatlakozott az általános választójogért megindult mozgalomhoz.

Bánffy Ferenc, br. (1869–1938) magyar; romániai magyar földbirtokos, katonatiszt; felesége Petrichevich Horváth Ida. A gazdálkodás mellett elsősorban mecenatúrával foglalkozott, pályadíjat ajánlott erdélyi történeti munkákra és az erdélyi falu kutatására is.

Barabás Endre (1870–1945) magyar pedagógus, közgazdasági szakíró. 1918 előtt a székelykeresztúri, marosvásárhelyi, kolozsvári és dévai tanítóképzőkben működött, eközben előszeretettel publikált a románok állítólagos tudatos földvásárlásairól és kétes hitelezési tevékenységéről. 1919-ben kiutasították Romániából. Budapesten a Népies Irodalmi Társaságnál működött, a Bethlen István Internátus (később Külföldiek Kollégiuma) igazgatója volt. Ezt követően a VKM-ben működik.

Bartók László (1896–1963) magyar jogász, diplomata. 1919-ben került a Külügyminisztériumba. 1921-től a varsói, prágai, belgrádi követségen dolgozott. 1927-től 1936-ig a pozsonyi konzulátust vezette. Ezt követően a Nemzetek Szövetsége melletti képviseleten, majd a zágrábi konzulátuson működött.

Bernády György (1864–1938) romániai magyar gyógyszerész, jogász, politikus. Marosvásárhely polgármestere 1902–1912 és 1926–1929, főispánja 1913–1917 között. Az OMP egyik vezetője; 1930-ban kilépett a pártból, majd később visszalépett.

Bethlen György, gr. (1888–1968) romániai magyar földbirtokos, politikus. 1918 előtt a Szabadelvű Párt, majd Nemzeti Munkapárt politikusa, országgyűlési képviselő, eközben birtokán gazdálkodott. Előbb a Magyar Nemzeti Párt tagja, majd 1922-től az OMP egyik vezetője, 1924-től alelnöke, 1926–1938 között elnöke volt. A Magyar Népközösségben már nem vállalt szerepet, 1940 után perifériára szorult.

Bíró Vencel (1885–1962) romániai magyar piarista szerzetes, történész, tanár, egyetemi tanár. Kolozsvárott gimnáziumi tanár, majd aligazgató, 1928-tól a Báthory–Apor Szeminárium vezetője, 1934-től a piarista rendtartomány főnöke. 1940-től egyetemi tanár és az MTA tagja. 1945–1948 között a Bolyai Egyetem prodékánja volt, 1949-ben nyugdíjazták.

Bittó Dénes (1876–1961) csehszlovákiai magyar földbirtokos, politikus. 1905-ben országgyűlési képviselő, 1906–1910 között Pozsony vármegye főispánja. 1920-ban a Magyar Népszövetség alelnöke, az OKP egyik szervezője. 1923-tól Pozsony megyei képviselő, 1925-ben a Szlovenszkói és Ruszinszkói Szövetkezett Ellenzéki Pártok központi bizottságának elnöke.

Boér László, dr. (1907–1972) romániai magyar orvos, egyetemi docens. Kolozsvárott szerez diplomát, majd Budapesten bakteriológiai és szerológiai kutatásokat végez. 1939–1948 között Szatmárnémetiben főorvos. 1949-től Marosvásárhelyt egyetemi docens.

Brediceanu, Coriolan (1849–1909) román politikus, a bánsági román politikai mozgalom egyik vezetője, országgyűlési képviselő.

Bruder Ferenc (1895–1965) romániai magyar szociáldemokrata politikus, publicista, a kolozsvári vas- és fémmunkás szakszervezet vezetője. 1930–1948 között a Romániai Szociáldemokrata Párt titkára.

Călinescu, Armand (1893–1939) román politikus, miniszterelnök. A Ion Mihalache vezette Parasztpártban kezdte pályafutását, 1926-ban képviselő, 1928-tól államtitkár. 1930–1933 között az állambiztonságért felelős belügyi államtitkár. A királyi diktatúra idején előbb belügyminiszter, majd 1939 márciusától miniszterelnök. Elfogatta a Vasgárda vezetőjét, Corneliu Zelea-Codreanut, akit a börtönben meggyilkoltak. Bosszúból a vasgárdisták végeztek vele.

Egry Gábor 10 28.indd 526 2015. 10. 28. 16:04:24

dc_1187_16

Černák, Matuš (1903–1955) (cseh)szlovák politikus, diplomata. Középiskolai tanár, a Szlovák Nemzeti Párt tagja, majd regionalista. 1938-ban belép Hlinka Szlovák Néppártjába, németbarát radikális, az autonóm kormány oktatásügyi minisztere. 1939–1944 között berlini követ. 1947-ben három évre ítélték, de még abban az évben szabadult és emigrált.

Crăinic, Nichifor (1889–1972) román író, újságíró, teológus, filozófus, politikus. Bukarestben szerezte meg a teológiai végzettséget, 1922-ben Bécsben doktorált filozófiából, majd Bukarestben és Chisinăuban teológiai professzor. Autochtonista gondolatai nyomán Mussolini és a fasizmus, majd a nácizmus csodálója lett, kidolgozta a Románia számára megfelelőnek tartott etnokratikus nemzeti állam elméletét. Együttműködött a Vasgárdával is. 1945-ben, miközben falusi papoknál bujkált, távollétében elítélték, majd 1948-ban ismét. 1962-ben szabadult.

Cristea, Miron (1868–1939) ortodox pap, román miniszterelnök. Nagyszebenben végezte a papi szemináriumot, majd 1895-ben bölcsészdiplomát szerzett Budapesten. Közben tanító, majd 1895-től a nagyszebeni érsekségen töltött be adminisztratív tisztségeket. 1909-től karánsebesi görögkeleti püspök, 1919-ben Románia metropolitájává választották. 1938-ban a királyi diktatúra bevezetésekor elfogadta a miniszterelnöki posztot.

Cuza, Alexandru C. (1857–1947) román politikus, közgazdász, egyetemi tanár. Tanulmányait követően a szocialista eszméktől Nicolae Iorga parasztromantikájáig jutott el az első világháború előestéjén. 1923-ban megalapította a Keresztény Nemzeti Védelmi Ligát (CANC), az antiszemita diákmozgalmak egyik példaképe. 1935-ben pártja egyesül Octavian Goga Nemzeti Agrárpártjával, és létrejön a Nemzeti Keresztény Párt. 1945-ben letartóztatták.

Csáky Mihály (1904–1974) csehszlovákiai magyar földbirtokos, mecénás, politikus. 1938 után a Szlovákiai Magyar Párt családsegítő szolgálatának vezetője, A Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesület elnöke, 1944 decemberében a nyilasok Esterházy János helyére akarták pártelnökké választani, sikertelenül. A második világháború után elítélik, és a Szovjetunióban raboskodik Esterházyval, ezután Németországba emigrál.

Csomor István (1886–1950) csehszlovákiai magyar földműves, földbirtokos, politikus. Az 1923-ban alakult Csánki Aladár-féle aktivista agrárpárt egyik alapítója, majd elnöke. 1928-tól tartománygyűlési, 1935-től nemzetgyűlési képviselő. A földreform során maradékbirtokot kapott, az első bécsi döntés után ezt elvették tőle, internálták, majd kényszerlakhelyet jelöltek ki számára.

Debreczeni László (1903–1986) romániai magyar építész, művészettörténész, műemlékvédő. 1923-ban végezte el a műszaki technikumot. 1925-ben kezdte el felmérni Erdély építészeti örökségét, 1928–1944 között az Erdélyi Református Egyházkerület megbízásából végezte a református emlékek, épületek, műtárgyak felmérést és gondozását. 1945-től 1948-ig hadifogságban volt. 1949-től a kolozsvári Magyar Művészeti Intézet, majd a Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet műszaki felelőse, 1955-től lektora.

Demeter Béla (1910–1952) romániai magyar jogász, újságíró, szerkesztő, politikus, János fivére. A bukaresti közigazgatási főiskolán tanult, 1932-től az *Erdélyi Fiatalok* főmunkatársa, a *Keleti Újság* és az *Erdélyi Gazda* munkatársa. A magyar falukutató mozgalom szervezője, majd a Magyar Népközösség és az EMGE vezetőségének tagja. 1940 után a kolozsvári *Estilap* főszerkesztője, az Erdélyi Párt tagja, a pártelnök Teleki Béla titkára. 1951-ben kiadták Romániának, rabkórházban halt meg.

Demeter János (1908–1988) romániai magyar jogász, újságíró, politikus, Béla fivére. Kolozsváron szezett jogi diplomát, az Erdélyi Fiatalok alapítója, az *Ellenzék* munkatársa. Kilépett, amikor a kommunistákhoz tartozó *Falvak Népe* szerkesztője lett, majd ügyvédként dolgozott Kolozsváron. 1945-ben a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője. 1945-től a Bolyai Egyetem tanára, képviselő. 1952-ben letartóztatták és elítélték,1956-ban rehabilitálják.

Désy Zoltán (1862–1915) magyar függetlenségi párti politikus, országgyűlési képviselő. Maros-Torda vármegye politikai életének ismert alakja, 1912-ben panamával, választási feketekassza működtetésével vádolta meg Lukács László miniszterelnököt. A rágalmazási pert Lukács elvesztette, és kénytelen volt lemondani. Désy az első világháborúban önként vonult be, a galíciai harctéren elesett.

Egry Gábor 10 28.indd 527 2015. 10. 28. 16:04:24

dc_1187_16

Dobossy [Czuczor] László (1910–1999) csehszlovákiai magyar irodalomtörténész, szótáríró, egyetemi tanár. Prágában és Párizsban magyar–francia szakon végzett, a Sarló alapítója, majd Kassán középiskolai tanár. 1939-ben Párizsba távozott. 1950-ben Budapestre költözött.

Dragomir, Silviu (1888–1962) román történész, egyetemi tanár, politikus. Középiskoláit és az egyetemet Balázsfalván, Újvidéken, Csernyivciben, Bécsben és Moszkvában végezte, majd az egyháztörténet professzora a nagyszebeni ortodox szemináriumban. 1919 után megfordult a Néppártban, és Goga Nemzeti Keresztény Pártjában is. A királyi diktatúra idején kisebbségi kormánybiztos, majd miniszter volt. 1947-ben kényszernyugdíjazták, 1948–1955 között bebörtönözték.

Duka-Zólyomi Norbert (1908–1989) csehszlovákiai magyar történész, újságíró, zeneművész. Pozsonyban végzett jogot, majd franciát, olaszt, és zenei végzettséget is szerzett. A csehszlovákiai magyar ifjúsági mozgalmak fontos alakja, több szervezet vezetőségi tagja. Több lap, köztük a *Prágai Magyar Hírlap* munkatársa. 1934–1945 között ügyvéd is. 1945-ben letartóztatták, 1949–1953 között bányász. Ezt követően zenetanár, majd orvostörténész.

Ďurčanský, Ferdinand (1906–1974) (cseh)szlovák jogász, politikus. Már joghallgatóként az autonomista ifjúsági mozgalom résztvevője. 1938-ban az autonóm szlovák kormány igazságügyi minisztere, a Szlovák Köztársaság külügyminisztere. Radikális nácibarát, de önállóbb külpolitikára törekedett, ezért Hitler kikényszeríti távozását, ekkortól egyetemi tanár. A szlovák nemzeti felkelés alatt, Szlovákia függetlenségét megőrzendő, a nyugati szövetségesekkel kereste a kapcsolatot. A háború végén emigrált.

Dzurányi László (1888–1955) újságíró, szerkesztő, a csehszlovákiai magyar újságírás egyik legkiválóbb publicistája, a *Kassai Napló* felelős szerkesztője, 1925–1932 között a *Prágai Magyar Hírlap*, ezt követően az aktivista *Magyar Újság* főszerkesztője. A liberális színezetű Magyar Jogpárt alapítója 1921-ben, 1925-ben a párt beleolvadt a Magyar Nemzeti Pártba.

Esterházy János (1901–1957) csehszlovákiai magyar földbirtokos, gazdálkodó, politikus. Politikai pályáját a húszas években kezdte az OKP keretei között. 1932-ben, a magyar kormány nyomására pártelnökké választották, 1935-ben parlamenti képviselő. 1936-ban az Egyesült Magyar Párt ügyvezető elnöke. 1938-ban a Magyar Nemzeti tanács vezetője. Az első bécsi döntés után a Szlovákiai Magyar Párt elnöke, később egyetlen képviselője a szlovák parlamentben. Bár számos antiszemita intézkedést támogatott, távol maradt a zsidók deportálását lehetővé tevő törvény szavazásától. 1944 telén a nyilas kormány sikertelenül próbálkozott leváltásával pártelnöki posztjáról. 1945-ben a Szovjetunióba hurcolták, ahol tíz év kényszermunkára ítélték. Közben Pozsonyban távollétében halálra ítélik. 1949-ben átadták Csehszlovákiának, elnöki kegyelemben részesült, és a börtönben halt meg.

Fáy József (1892–1927) romániai magyar diplomata, a Magyar-Székely Nemzeti Demokrata Párt alapítója, képviselő a román parlamentben, 1921-ben Románia első követe Japánban.

Féja Géza (1900–1978) magyar író, publicista, szociográfus, tanár. Magyar–német szakos tanárként végzett, majd előbb Esztergom-Kertvárosban, majd Pesterzsébeten tanárkodott. A népi írókhoz tartozott, a *Válasz* és a *Magyarország* munkatársa, a Márciusi Front (1937) kiáltványának egyik kidolgozója. *Viharsarok* című könyvéért perbe fogták és elítélték. 1945 után Békéscsabán volt könyvtáros, 1956-ban a Petőfi Párt egyik vezetője.

Flachbart Ernő (1896–1955) csehszlovákiai jogász, újságíró, politikus. 1922-től a csehszlovákiai kisebbségi magyar pártok prágai irodájának titkára, a *Prágai Magyar Hírlap* felelős szerkesztője. 1925–1929 között a pártok központi irodájának igazgatója. A Tuka-per hatására Magyarországra menekült, ahol a Miniszterelnökség állományába került, emellett folyóiratot szerkesztett. 1939-től egyetemi tanár, előbb Debrecenben, majd Pécsett.

Franciszcy Lajos (1862–1933) magyar; csehszlovákiai magyar római katolikus pap, nyitrai kanonok, politikus. Bécsben végzett teológiát, Nyitrán káplán, majd Budapesten oktatott teológiát. 1911-től nyitrai kanonok. Az OKP antiliberális, katolikus papi szárnyának meghatározó alakja, 1925–1929 között nemzetgyűlési képviselő. Szüllő Géza irányvonalát többször támadta. 1932-ben az OKP tiszteletbeli elnöke lett.

Egry Gábor 10 28.indd 528 2015. 10. 28. 16:04:24

dc_1187_16

Gaál Gábor (1891–1954) romániai magyar író, szerkesztő, szociológus. A budapesti egyetem bölcsészkarán magyar–latin szakos hallgató, majd a világháborús frontról hazatérve Lukács György, Balázs Béla és Sinkó Ervin köréhez tartozott. 1918 októberét követően a VKM-ben, a Tanácsköztársaság idején a Közművelődési Népbiztosságon dolgozott. Bécsi, majd berlini emigráció után Kolozsvárott újságíró, 1928-tól a *Korunk* szerkesztője. A 2. világháborúban katonatisztként szolgált. 1945 után a Bolyai Egyetemen tanított. 1950-ben kizárták a pártból.

Gagyi László (1910–?) romániai magyar tanító, író. Nagyenyeden szerzett tanítói oklevelet, pedagógiai témákban rendszeresen publikált. Az Erdélyi Fiatalok mozgalmának tagja, a Vásárhelyi Találkozó előadója.

Gallus Viktor romániai magyar földbirtokos. 1942-ben a Magyar Országgyűlés Felsőházának tagjává választotta Kolozs vármegye törvényhatósági bizottsága.

Garbai Sándor (1879–1947) magyar szociáldemokrata politikus, az MSZDP egyik vezetője, majd a Tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanács elnöke. Az Építőmunkások Szakszervezetében kezdte pályafutását, majd a Munkásbiztosító Pénztár elnöke lett, 1901–1919 között az MSZDP vezetőségi tagja. 1919 márciusában vállalta a pártegyesülést a kommunistákkal, augusztusban román fogságba esett, majd Romániából Csehszlovákiába, később Bécsbe emigrált. Ezután Párizsba menekült, a világháború alatt is itt élt.

Gáti József (1885–1945) csehszlovákiai magyar politikus, nemzetgyűlési képviselő, a Csehszlovák Kommunista Párt ruszinszkói (Kárpátalja) ágában működött. Koncentrációs táborban halt meg.

Goga, Octavian (1881–1938) romániai újságíró, politikus, költő. Budapesten és Berlinben végezte egyetemi tanulmányait, ezután az ASTRA román közművelődési egylet titkára, a Román Nemzeti Párt fiatal, aktivista csoportjának tagja volt. Költőként Ady barátja, halála után ő vette meg a csucsai kastélyt. 1914-ben Romániába távozott, majd az első világháború után Alexandru Averescu Néppártjában vállalt szerepet. Több ízben volt miniszter, 1935-ben A. C. Cuzával megalapította az antiszemita Nemzeti Keresztény Pártot *(Partidul Național Creștin),* 1937 decemberében miniszterelnök lett.

Goldiș, Vasile (1862–1934) román tanár, pedagógus, politikus. Budapesten és Bécsben végezte az egyetemet, előbb Budapesten, majd Karánsebesen, később Brassóban tanított. 1901-től az aradi ortodox püspökség titkára, később az ortodox leányiskola igazgatója. A Román Nemzeti Párt politikusa, a román nemzeti színház felállítását szolgáló alap megteremtésének kezdeményezője. 1906–1910 között országgyűlési képviselő, később a párt radikális vonulatához tartozott. 1918-ban tárca nélküli miniszter a bukaresti kormányban, 1919–1926 között az RNP képviselője a parlamentben, majd Averescu tábornok Néppártjához csatlakozott, és 1926–1927-ben oktatási miniszter volt.

Gönczy Lajos (1889–1986) romániai magyar református teológus, tanár. Ravasz László tanítványa a Kolozsvári Református Teológián, majd középiskolai tanár, és vallásos, illetve teológiai munkák, továbbá gyermekkönyvek szerzője.

Grandpierre Emil (1874–1938) romániai magyar jogász, bíró, politikus. 1899-től a kolozsvári törvényszéken lett joggyakornok, majd beosztott, végül tanácsvezető bíró. 1918-ban a vármegye és a város főispánja, 1921-től a Magyar Nemzeti Párt, majd az OMP alelnöke. 1925-ben Budapestre költözött, és közigazgatási bíróként tevékenykedett.

Grossschmied Géza (1872–1934) csehszlovákiai magyar jogász, jogi szakíró, politikus. 1918 előtt királyi közjegyző és a kassai ügyvédi kamara elnöke. Csehszlovákiában az OKP politikusa és szenátora. Márai Sándor író édesapja. 1934-ben Miskolcra költözött.

Gusti, Dimitrie (1880–1955) román szociológus, politikus. Iași-ban, Berlinben, Lipcsében és Párizsban tanult, majd a iași, 1920-tól a bukaresti egyetemen tanított. A román faluszociológiai iskola (monografikus szociológia) megalapítója, a Királyi Alapítvány igazgatója. A Parasztpárt, később a Nemzeti Parasztpárt politikusa, minisztere. 1938-ban a királyi diktatúra szolgálatába áll, a társadalmi munkaszolgálat kidolgozója és elindítója.

Gyallay(-Pap) Domokos (1880–1970) romániai magyar író, újságíró, szerkesztő. Kolozsvárott szerzett tanári diplomát, majd Tordán tanított 1914-ig. A *Magyar Nép*, a *Pásztortűz* című lap főszerkesztője, 1920-tól a kolozsvári unitárius kollégium történelemtanára.

Egry Gábor 10 28.indd 529 2015. 10. 28. 16:04:24

dc_1187_16

Gyárfás Elemér (1884–1945) romániai magyar jogász, politikus, közgazdász, újságíró. Kolozsvárott és Párizsban végzett jogot, majd ügyvédként és újságíróként dolgozott. Az Erdélyi Szövetség tagja, 1917-ben Kis-Küküllő főispánja. 1918-ban a megyei Nemzeti Tanács elnöke, 1921-ben a Magyar Szövetség megyei vezetője. Az OMP vezetőségének tagja, 1926-tól szenátor. A Római Katolikus Státus világi vezetője, az Erdélyi Bankszindikátus elnöke. A nagyváradi *Erdélyi* (később *Magyar) Lapok* szerkesztőjeként a náci Németországhoz való közeledés és az antiszemitizmus képviselője, 1940-től a romániai Magyar Népközösség elnöke.

György Lajos (1890–1950) romániai magyar irodalomtörténész, bibliográfus, pedagógus. Kolozsvárott szerzett bölcsészdoktori címet, majd Budapesten és Mezőkövesden tanított. 1916-tól a kolozsvári Marianum tanára. 1928-ban megbízták a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók egyetemen kívüli oktatásának megszervezésével a piarista Lyceum könyvtárának igazgatójaként. Az Erdélyi Múzeum Egyesület titkára, 1931-től a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen magántanára, 1940–1947 között a kolozsvári egyetem és a Bolyai Egyetem professzora. Az MTA tagja, a Római Katolikus Státus igazgató tanácsosa.

Győry Dezső (1900–1974) csehszlovákiai magyar író, költő, újságíró. Hamburgban szerzett kereskedelmi diplomát, majd Csehszlovákiában volt újságíró. Az 1930-as években az aktivista, de eközben kisebbségi sérelmeket is taglaló *Magyar Újság* szerkesztője. Az első bécsi döntés után Beregszászra költözött, 1949-ben Budapesten telepedett le.

Hațieganu, Emil (1878–1959) román jogász, bíró, politikus. A Román Nemzeti Párt tagja, a kolozsvári törvényszék bírája. 1919-ben a kolozsvári egyetem professzora, később a jogi kar dékánja, majd rektora. 1930-ban munkaügyi, egészségügyi és szociális miniszter, majd 1932–1933-ban Erdélyért felelős tárca nélküli miniszter. 1940-ben Észak-Erdélyben maradt, az itteni román politikusok vezetője. A Groza-kormányban miniszter. 1951-ben bebörtönözték, 1955-ben szabadult.

Herczeg Ferenc (1863–1954) magyar író, az MTA tagja, politikus. Miután első színdarabjaival sikert aratott és az *Új Idők* főszerkesztője lett, 1896-tól 1901-ig és 1905-től 1918-ig országgyűlési képviselő volt. 1914–1916 között a Hadisegélyező Hivatal vezetője. 1920-tól különböző revíziós és magyarsággondozó szervezetekben is aktív volt; 1917-től felsőházi tag és a Magyar Revíziós Liga elnöke.

Hlinka, Andrej (1864–1938) szlovák római katolikus pap, politikus. A századfordulón antiliberális programmal kezd politizálni előbb a Katolikus Néppártban, majd a Szlovák Néppárt megalapítója, 1918-tól elnöke. A magyar hatóságok bebörtönözték, a csernovai sortűz (1907) nyomán, amikor Hlinka hívei nem engedték, hogy egy másik pap szentelje fel a templomukat, ezért a csendőrök sortüzet adtak le. Belőle lett a szlovák nemzet mártíromságának megjelenítője. 1918-ban a Szlovák Nemzeti Tanács tagja, de kezdettől fogva autonomista elképzelései voltak. A Szlovák Néppárt 1925-től az ő nevét viselte.

Hodža, Milan (1878–1944) szlovák politikus, publicista, jogász. Budapesten és Kolozsvárott jogot, Bécsben filozófiát tanult. 1906-ban lett országgyűlési képviselő, majd Ferenc Ferdinánd körének tagja. Csehszlovákiában a kisgazdákat szervező agrárpárt egyik vezetője, többször miniszter, 1935–1938 között miniszterelnök. A Duna menti államok gazdasági és politikai szövetségének híve, Szlovákiában a decentralizáció révén kialakított önkormányzatra törekedett. 1938-ban emigrált, de a helyreállítandó Csehszlovákia berendezkedése kapcsán konfliktusba kerül Eduard Beneš szintén emigrációba kényszerült csehszlovák államelnökkel.

Imre Lajos (1888–1974) romániai magyar református lelkész, pedagógiai szakíró. Kolozsvárott, Aberdeenben és Heidelbergben hallgatott teológiát, 1913-ban szerzett diplomát. Előbb hitoktató, majd falusi lelkész volt, 1921-től 1948-ig a gyakorlati teológia professzora Kolozsvárott, 1945–1947 között a Bolyai Egyetem pedagógiaprofesszora is. Az *Út* református folyóirat szerkesztője.

Inczédy-Joksmann Ödön (1878–?) romániai magyar jogász, hegedűművész, zeneszerző, politikus. Jogot végzett, majd Alsó-Fehér vármegyében volt tisztviselő, 1917–1918-ban alispán. Az OMP Intézőbizottságának tagja, 1926-tól a párt alelnöke. A Magyar Dalosszövetség és a Magyar Zenekonzervatórium elnöke, a Katolikus Státus igazgatótanácsának alelnöke. 1940–1944 között Kolozs vármegye főispánja, behívott felsőházi tag.

Egry Gábor 10 28.indd 530 2015. 10. 28. 16:04:24

Jánoky-Madocsány Gyula (1877–1947) csehszlovákiai magyar földbirtokos, jogász, politikus. 1919 előtt fontos közéleti tisztségeket töltött be. Hosszú időn át tagja volt Nyitra vármegye törvényhatósági bizottságának, 1906 és 1910 között országgyűlési képviselő, 1918 végén a megye főispánja. Fontos szerepet játszott különböző katolikus társadalmi szervezetekben is.

János Áron (1895–?) romániai magyar jogász, politikus. Székelyudvarhelyen végezte középiskoláit, majd Budapesten szerzett jogi diplomát 1920-ban. A SZEFHE és az EFE egyik vezetője, a Magyar Nemzetpolitikai Alapítvány alapítója. Földbirtok- és szociálpolitikáról publikált, a Nemzeti Közművelődési Alapítvány és a NIT jogtanácsosa.

János(s)y Zoltán, református lelkész, 1932-ben végzett a kolozsvári teológián.

Jászi Oszkár (1875–1957) magyar szociológus, újságíró, politikus, a századforduló progresszív mozgalmainak kiemelkedő alakja, a *Huszadik Század* folyóirat szerkesztője. A Polgári Radikális Párt vezetője, Károlyi Mihály barátja. 1918 novemberében a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztere. 1919 áprilisában emigrált, majd az Amerikai Egyesült Államokban az Oberlin College professzora lett.

Jócsik Lajos (1910–1980). Közgazdász, szociológus, publicista, író. Érsekújváron érettségizett, középiskolásként a regösjárások résztvevője. Pozsonyban és Brnóban jogot végez, majd Párizsban tanul. A Sarló tagja, az aktivista és kommunista sajtó munkatársa, a prágai rádió magyar osztályánál szerkesztő. Az első bécsi döntés után Magyarországra települ. 1945–1948 között országgyűlési képviselő, államtitkár, a csehszlovák–magyar lakosságcsere áttelepítési kormánybiztosa.

Kecskeméthy István (1864–1938) magyar; romániai magyar orientalista, műfordító, szerkesztő, politikus. Református teológiát végez Budapesten, majd bölcsészdoktori címet nyelvészetből az *Énekek énekéről* írott értekezésével. A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben a héber, arab és ószövetségi tanulmányok professzora 1895-től. 1906–1910 között országgyűlési képviselő függetlenségi programmal, 1921-ben a Magyar Néppárt elnöke, majd az OMP alelnöke. 1927-ben Kós Károllyal együtt újraalapította a Magyar Néppártot.

Kéki Béla (1907–1993) romániai magyar bibliográfus, könyvtáros, színi- és zenekritikus. Budapesten és Kolozsvárott végezte egyetemi tanulmányait, majd György Lajos mellett a Lyceum könyvtárában működött. A *Pásztortűz* és a *Hitel* szerkesztője. 1945 után Budapesten folytatta pályafutását.

Kelemen Lajos (1877–1963) romániai magyar történész, levéltáros, az MTA tagja. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár, az Erdélyi Múzeum Egyesület Kézirattára után Kolozsvárott lesz gimnáziumi tanár. 1918-tól 1938-ig ismét az Egyetemi Könyvtár munkatársa, ahová nyugdíjazása után 1940-ben tért vissza.

Kirschbaum, Jozef Marián (1913–2001) szlovák diplomata, politikus. Hlinka Szlovák Néppártjának fiatal radikálisaihoz tartozó politikus, 1939–1940-ben a párt főtitkára. Később Szlovákia római és berni követe, 1945-ben Kanadába emigrált, a Szlovákok Világkongresszusának alelnöke.

Kiss Mór (1857–1945) magyar jogász, egyetemi tanár. Budapesten szerzett jogi diplomát, Kolozsvárott, majd a nagyszebeni jogakadémián adott elő. 1884-től Kolozsvárott egyetemi tanár, a római jog professzora, innen ment nyugdíjba 1921-ben.

Kornis Gyula (1885–1958) magyar politikus, pedagógus, filozófus, egyetemi tanár, az MTA tagja, piarista szerzetes. Budapesten, Lipcsében és Oxfordban tanult. Egyetemi tanár a pozsonyi egyetemen, majd 1920-tól Budapesten. Klebelsberg Kunó mellett a VKM államtitkára. Országgyűlési képviselő 1931-től 1939-ig, 1938–1939-ben a képviselőház elnöke. A német megszállás, majd a nyilas hatalomátvétel alatt többször letartóztatták.

Kovrig Béla (1900–1962) magyar szociológus, politikus, egyetemi tanár. Budapesten szerzett jogi végzettséget, majd Bethlen István személyi titkára, később a Miniszterelnökség kisebbségi osztályán volt fogalmazó. A Népjóléti Minisztérium után az Országos Társadalombiztosítási Intézet igazgatóhelyettese, később igazgatója. Teleki Pál felkérésére a Miniszterelnökség V. (nemzetpolitikai) osztályának vezetője lett. 1940–1944 között a kolozsvári egyetemen tanár, 1942–1943-ban rektor. 1945 után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott, tanított az egri katolikus jogakadémián. A Demokrata Néppárt szakértője. 1949-ben kivándorolt.

Egry Gábor 10 28.indd 531 2015. 10. 28. 16:04:24

dc_1187_16

Körmendy-Ékes Lajos (1876–1951) magyar jogász, politikus, hivatalnok. A kassai postaigazgatóság alkalmazottja, majd a város kulturális tanácsnoka. Az OKP egyik vezetője, nemzetgyűlési képviselő, a kisebbségi magyar pártok közös vezetőbizottságának elnöke. 1926-ban kiutasították tisztázatlan állampolgárságára hivatkozva, 1931-ig Veszprém vármegye főispánja. A Miniszterelnökség kisebbségi osztályának szakértője.

Krenner Miklós, *Spectator* (1875–1968) magyar; romániai magyar földrajz- és történelemtanár, újságíró, politikus. Déván és Aradon tanított, közben az *Erdélyi Múzeum* munkatársa. 1919-ben tankerületi főigazgató Szegeden, majd Aradon tanít 1925-ig. Az *Ellenzék*, az *Erdélyi Hírlap* munkatársa, a Helikon-csoport tagja. Az OMP-n belüli liberális, a román politikával kiegyezést kereső reformcsoport vezető alakja, de több ízben bíróság elé állították a kisebbségi sérelmekről írt cikkei miatt. 1940 után a *Magyar Nemzet*ben publikált.

Kristóf György (1878–1965) magyar; romániai magyar irodalomtörténész, egyetemi tanár. Nagyenyeden végezte középiskoláit, Budapesten és Kolozsvárott tanult, 1903-tól a szászvárosi Kun-féle Gimnázium, 1922-tól a kolozsvári egyetem tanára. 1945-ben nyugdíjazták.

László Dezső (1904–1973) romániai magyar református lelkész, szerkesztő. Kolozsvárott és Glasgow-ban tanult, egyházkerületi ifjúsági titkár, majd középiskolai vallástanár Kolozsvárott. Az *Erdélyi Fiatalok* alapítója. 1941–1944 között az Erdélyi Párt behívott képviselője a Magyar Országgyűlésben. 1952-ben kényszermunkára vitték, 1957–1962 között bebörtönözték.

Lelley Jenő (1870–1949) magyar; csehszlovákiai magyar ügyvéd, politikus. 1918 előtt Nyitrán működött, majd a polgári demokratikus forradalom idején a nemzeti tanács tagja és a főispán helyettese lett. 1920-ban az OKP első elnökévé választották és nemzetgyűlési képviselő lesz. 1925-ben kiszorították a pártból, új pártja nem szerzett képviselői mandátumot. 1935-ben Pozsonyba költözött, ahol a közigazgatási bíróság tanácsosa lett. A második világháború után Ligetfalura internálták.

Lukács László (1850–1932) magyar jogász, közgazdász, politikus. Szabadelvű, majd nemzeti munkapárti politikus, többszörös pénzügy- és kereskedelemügyi miniszter, 1912–1913-ban miniszterelnök. Désy Zoltánnal szemben elvesztett rágalmazási pere miatt lemondott. 1918-ig a Nemzeti Munkapárt elnöke.

Mach, Alexander (1902–1980) szlovák radikális nacionalista újságíró, Vojtech Tuka patronáltjaként a Szlovák Néppárt pártsajtójának szerkesztője. A párt nem egyházi politikusai közé tartozott, nácibarát, a párt paramilitáris szervezeteinek vezetője. 1939-től propagandaminiszter, 1940-ben a Tuka-kormány belügyminisztere. 1947-ben a népbíróság harminc év börtönre ítéli, 1968-ban szabadult.

Mailáth István Géza (1860–1933) magyar; csehszlovákiai magyar földbirtokos, utazó, politikus. 1874-től a fiumei tengerészeti akadémia hallgatója, a haditengerészet kötelékében afrikai, délkelet- és kelet-ázsiai utazásokon vett részt. Japán utazásáról a Földrajzi Társaságban tartott felolvasást. Házasságát követően gazdálkodó, 1905-től 1910-ig országgyűlési képviselő, 1906-tól katolikus néppárti programmal. 1917-ben Nógrád megye főispánja.

Maior, Augustin (1882–1963) román fizikus, egyetemi tanár. A József Nádor Műegyetemen szerzett diplomát, majd Bécsben, Münchenben és Göttingenben tanult. A Magyar Királyi Posta alkalmazottjaként 1906-ban sikeresen bonyolított le egyszerre öt beszélgetést ugyanazon a telefonvonalon interferencia nélkül. 1919-ben az erdélyi és bánáti posta, telefon és távírószolgálat igazgatója lett, egyúttal egyetemi tanár a kolozsvári egyetemen. 1929–1946 között a Természettudományi Kar dékánja.

Maniu, Iuliu (1873–1953) román jogász, politikus, miniszterelnök. Nemesi családból származott, a zilahi Wesselényi Kollégiumban érettségizett, jogot Kolozsvárott, Budapesten és Bécsben tanult. A Román Nemzeti Pártban a passzivitás feladásáért száll síkra, 1906–1910 között országgyűlési képviselő. 1918-ban a Kormányzótanács elnökévé választották. Ellenzi az 1923-as alkotmányt, kérlelhetetlen ellenzéki politikát folytat, 1928–1930 és 1932–1933 között miniszterelnök. Újabb ellenzéki korszakában a király politikai beavatkozását tekinti a legsúlyosabb problémának, ennek felszámolására 1937-ben hallgatólagosan szövetségre lép a Vasgárdával is. A királyi diktatúra alatt és az Antonescu-korszakban ellenzéki politikus, az észak-erdélyi menekülteket tömörítő Pro Transilvania Egyesület vezetője. 1944 őszén, a

Egry Gábor 10 28.indd 532 2015. 10. 28. 16:04:24

kiugrás után államminiszter, a Groza-kormányban azonban már nem kapott szerepet. 1947-ben perbe fogták és bebörtönözték.

Manoilescu, Mihail (1891–1950) román mérnök, közgazdász, újságíró, politikus. Az 1920-as években Alexandru Averescu Néppártjának tagja, miniszter. A lemondott trónörökös, a későbbi II. Károly érdekében leveleket csempészett az országba, ezért perbe fogták, de felmentették. Károly visszatérése után a király bizalmi embere, a Nemzeti Parasztpárt kormányainak minisztere, majd a román Nemzeti Bank vezetője. Közben a korporatista társadalmi berendezkedés híve lesz, 1937-ben a Vasgárda választási listáján (Mindent Romániáért) jut mandátumhoz. 1940 nyarán külügyminiszter, majd az Antonescu-rendszer támogatója. 1944-ben 14 hónapra börtönbüntetést kapott, majd 1949-ben újra börtönbe került.

Manuilă, Sabin (1894–1964) román orvos, demográfus, statisztikus. Arad vármegyei születésű, a román és nemzetközi statisztika vezető alakja volt a két világháború között. Budapesten szerzett orvosi diplomát, a Központi Statisztikai Intézet alapítója, a Statisztikai Hivatal vezetője. 1930-ban ő szervezte meg a népszámlálást, az Antonescu-korszakban etnikai tisztogatási tervekkel segítette a román béke-előkészítést. Az USA-ban emigrációban hal meg.

Masirevich Szilárd (1879–?) magyar jogász, diplomata. A Földművelésügyi Minisztériumban gyakornok, majd fizetés nélküli fogalmazó, 1903-ban került a közös külügyminisztériumba. 1916-ig külszolgálatot teljesített, többek közt a balkáni haderők hírszerző különítményénél. 1918-ban a szerveződő bécsi követség munkájába kapcsolódott be. 1919 januárjában nyugdíjazták, de 1920-ban ismét állományba vették. Bécsi, prágai, berlini, londoni követ. 1938-ban nyugdíjazták.

Matuska Péter (1885–?) magyar jogász, diplomata. Budapesten szerzett jogi diplomát, majd Liptó vármegyében volt tisztviselő. 1919-től a Külügyminisztérium állományába tartozott, rövid megszakítással a Tanácsköztársaság idején. 1921–1928 között a prágai követség beosztott diplomatája. 1930 és 1943 között madridi, varsói, szófiai és stockholmi követ.

Maurer Béla, ürmösi (?) romániai magyar földbirtokos, politikus, újságíró, színigazgató. Apja, Maurer Mihály Brassó vármegye főispánja. 1919 áprilisában a Kormányzótanáccsal kiegyezésre törekvő magyar csoportosulás egyik vezetője, lapjuk, az *Új Világ* szerkesztője, a Magyar–Székely Nemzeti Demokrata Párt alapítója és képviselője a román parlamentben 1919–1920-ban. 1926–1928 között rövid ideig az aradi színház igazgatója, a harmincas években *Chestiuni Minoritare* (Kisebbségi kérdések) címmel folyóiratot szerkesztett.

Mester Miklós (1906–1989) magyar történész, politikus. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett, az Eötvös Collegium tagja, a Collegium kurátorának, Teleki Pálnak ajánlására került a NIT állományába. Barabás Endre utódja a Külföldiek Kollégiuma élén. 1939-től országgyűlési képviselő, csatlakozott Imrédy pártjához. A Sztójay-kormányban a VKM államtitkára, de 1945-ben igazolták.

Mikó Imre (1911–1977) romániai magyar jogász, politikus, szerkesztő. A kolozsvári egyetemen szerzett jogi diplomát 1934-ben, utána Franciaországban volt ösztöndíjas. Az Erdélyi Fiatalok tagja, faluszociológiai munkákat írt. Az Országos Magyar Párt, majd a Magyar Népközösség bukaresti irodavezetője, 1940-ben behívott országgyűlési képviselő és az Erdélyi Párt főtitkára. 1944-ben a Szovjetunióba hurcolták, ahonnan 1948-ban tért haza. Középiskolai orosznyelv-tanár, majd 1956-ban elbocsátották. Előbb fizikai munkát végzett, majd a Kriterion Könyvkiadónál helyezkedett. Közben a Securitate ügynöke.

Mohácsy János (?) csehszlovákiai magyar földbirtokos, politikus, lapszerkesztő. A Nagyatádi-féle kisgazdapárt tagja, 1919-ben Komárom vármegyében az Országos Kisgazda, Földműves és Kisiparos Párt alapítója. 1928-tól a pártból kivált Országos Kisgazda, Iparos és Munkáspárt egyik vezetője, illetve lapjának, az *Országos Kisgazdán*ak a főszerkesztője.

Moravek Endre (1902–1971) magyar könyvtáros, bibliográfus, publicista. 1926-tól a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, majd a VKM iskolaügyi osztályán dolgozik. A *Magyar Szemle*ben közöl kisebbségi tárgyú írásokat. 1948–1962 között az MTA Könyvtárának munkatársa.

Nagy Iván, vitéz (1898–1977) jogász, miniszteri tanácsos. A miskolci jogakadémián szerzett jogi végzettséget, majd tanfelügyelő, később a VKM-ben kulturális ügyekkel foglalkozott. A két világháború között

Egry Gábor 10 28.indd 533 2015. 10. 28. 16:04:24

a magyar diaszpóra és a kulturális diplomácia egyik szakértőjének számított, a nyilas uralom idején a külügyminisztériumban a kulturális ügyekért felelős hivatalnok volt.

Nagy Ödön (1914–1995) romániai magyar református lelkész, néprajzkutató. Magyar, latin és szociológiai tanulmányok után teológiai oklevelet szerzett, majd Budapesten Györffy Istvánnál tanult. Előbb szórványközségekben szolgált, majd 1940-től 1981-ig Havadon. A Kriza János Társaság tagja.

Okánik, Ľudovít (1869–1944) (cseh)szlovák római katolikus pap, kanonok, politikus. Budapesten és az esztergomi szemináriumban szerzett teológiai és papi végzettséget, 1910-ben sikertelenül indult választásokon. A prágai forradalmi nemzetgyűlés tagja, 1919-ben nyitrai zsupán. 1921-ben pozsonyi kanonok, 1923-tól 1929-ig a város polgármestere, 1925–1926-ban nemzetgyűlési képviselő az agrárpárt listáján.

Paál Árpád (1880–1944) romániai magyar újságíró, politikus. Udvarhely vármegye közigazgatásában kezdi karrierjét, az Erdélyi Szövetség tagja, a polgári radikálisokhoz közeli nézeteket képviselt. 1918-ban Udvarhely vármegye másodalispánja, a Nemzeti Tanács elnöke. Ezt követően a kolozsvári *Keleti Újság*, *Napkelet* és *Az Újság* munkatársa, a *Kiáltó Szó!* egyik szerzője, a Magyar Néppárt, majd az Országos Magyar Párt egyik vezetője. Képviselő Románia parlamentjében. Az 1930-as években a nagyváradi antiszemita, a náci Németországgal szimpatizáló *Erdélyi* (később *Magyar*) *Lapok* szerkesztője. 1940 után behívott országgyűlési képviselő.

Paál Elek (1883–1963) romániai magyar pedagógiai író, közíró. 1905-től 1946-ig számos erdélyi településen és városban tanító. Pedagógiai és közoktatási tárgyú írásai gyakran jelentek meg napi- és hetilapokban. Kuplék, jelenetek szerzője.

Pakots József (1877–1933) magyar újságíró, politikus. Budapesten jogot hallgatott, közben a Jókai főszerkesztette *Nemze*t munkatársa. Később dolgozott a *Hazánk*nak, *Magyarság*nak, *Magyar Hírlap*nak és a *Pesti Hírlap*nak. 1909-ben a Petőfi Társaság tagja, később titkára, a Petőfi Múzeum igazgatója lett. Liberális politikusként 1920-ban a budapesti törvényhatóság közgyűlésének tagja, 1922-től országgyűlési képviselő.

Papp Antal (1875–1948) magyar pénzügyi szakember, jogász. A kolozsvári pénzügyi igazgatóság vezetője, az Erdélyi Szövetség tagja. 1919-ben Budapestre rendelték, miniszteri tanácsosként, majd helyettes államtitkárként többek között a romániai magyar szervezetek támogatását is intézte a TESZK-en keresztül. A Magyar Cserkészszövetség alelnöke.

Papp József (?) romániai magyar jogász, politikus. A Kolozsvári Ügyvédi Kamara elnöke, 1917–1918-ban kolozsvári főispán, az Erdélyi Szövetség tagja. A Bocskay Szövetség (később Népies Irodalmi Társaság) alapítója, a romániai pénzügyi támogatások egyik kulcsfigurája. 1940 szeptemberében az észak-erdélyi katonai közigazgatás mellé rendelt polgári kormánymegbízott.

Pechány Adolf (1859–1942) magyarországi szlovák középiskolai tanár, publicista, politikus. Szlovák anyanyelvű, magyar érzelmű tanárként a pánszlávizmus elleni röpirataival keltett feltűnést. A *Nemzeti Népoktatás* és *Slovenské Noviny* című lapok szerkesztője. 1908-től a Miniszterelnökség sajtóosztályának munkatársa. 1921-től a magyarországi szlovákok kormánybiztosa. Munkáiban sokat foglalkozott a szlovákok szokásaival, folklórjával.

Petrásek Ágoston (Augustin Petrášek) (1879–1963) szlovák római katolikus pap, politikus. Az OKP szlovák tagozatának egyik vezetője, 1928-ban tartománygyűlési, 1935-ben csehszlovák nemzetgyűlési képviselő.

Petrichevich Horváth Emil (1881–1945) magyar földbirtokos, politikus, a politikatudomány egyetemi tanára. 1917-ben Nagy-Küküllő főispánja és a román iskolaügyek kormánybiztosa, 1918-ben a román hatóságok fogságba vetették. 1919-ben belügyi államtitkár, a béke-előkészítés résztvevője, majd az OMH vezetője és népjóléti államtitkár. 1926-ban visszavonult a politikától.

Petrogalli Oszkár (1877–1925) magyar; csehszlovákiai magyar újságíró, politikus. Ügyvéd Besztercebányán, a helyi Függetlenségi Párt egyik vezetője. 1906–1910 között magyar országgyűlési képviselő. 1922-től a Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodájának vezetője, a *Prágai Magyar Hírlap* főszerkesztője.

Egry Gábor 10 28.indd 534 2015. 10. 28. 16:04:24

dc_1187_16

Pfeiffer Miklós (1887–1979) csehszlovákiai magyar római katolikus pap, kanonok. A svájci Fribourgban tanul, 1916-tól kassai kanonok, majd nagyprépost, 1920-tól a csehszlovákiai magyar egyetemi hallgatók vándorlelkésze Prágában, Brnóban, Pozsonyban. Az Ifjúsági Katolikus Akció ügyvivője, 1934–1938 között a Prohászka Körök koordinátora. 1939-től az Actio Catholica egyházmegyei igazgatója. 1943-ban általános püspöki helynök, 1948-ban Svájcba emigrált.

Podhradszky György (1889–1972) magyarországi szlovák újságíró, muzeológus. A Magyar Nemzeti Múzeum etnográfiai osztályán kezdte pályáját, közben magyar hazafias szlovák publicisztikát művelt. Később a *Slovenské Noviny* főszerkesztője. a Miniszterelnökség Kisebbségi Ügyosztályán dolgozik.

Puskás Lajos (1901–1982) romániai magyar pedagógus, író, szociálpolitikus. Budapesten történelmet hallgatott, közben az OMH megbízásából egy menekültotthont vezetett. 1924-ben Bukarestben szerzett tanári diplomát. Székelyudvarhelyen, majd Kolozsvárott tanított, iskolaszövetkezeteket és cserkészcsapatokat szervezett. A Márton Áron alapította *Erdélyi Iskola*ban publikált, ugyancsak vele kezdi az egyetemisták szövetkezeteinek szervezését. A Magyar Népközösség keretében a tizedes szervezet kialakítója. 1944-ben az EMKE Társadalmi Szakosztályának elnöke, a Magyar Népi Szövetség segélyakcióinak szervezője. Rövid időre börtönbe került, majd retorzióként tanítástól való eltiltására, szolgálati éveinek elvételére került sor.

Rádl, Emánuel (1873–1942) cseh biológus, tudománytörténész, filozófus. Prágában szerzett diplomát, 1919-től a Károly Egyetem professzora, evolúcióval és az idegrendszer problémáival foglalkozott, kritikus a darwini evolúcióelmélettel szemben. Masaryk és Csehszlovákia mérsékelt kritikusa, bírálta a nemzetiségi politikát, csakúgy, mint a fajelméletet és az antiszemitizmust.

Radványszky Albert, br. (1880–1963) magyar nagybirtokos, politikus, koronaőr. A Szabadelvű, majd Nemzeti Munkapárt politikusa, 1905-től a főrendiház tagja, 1935-től a Felsőház alelnöke. Több bank és biztosító igazgatóságában vállalt szerepet.

Rakovszky Iván (1885–1960) magyar politikus, jogász. Karrierjét Turóc vármegyében kezdi. 1910-től 1935-ig képviselő, 1922–1926 között belügyminiszter, az 1925-ös választási törvény beterjesztője. 1928–1935-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke, 1941-ben a Közigazgatási Bíróság elnöke, a Lakatos-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere.

Rapant, Daniel (1897–1988) szlovák történész, publicista. Prágában, majd a párizsi Sorbonne-on tanult, előbb a Központi Levéltár munkatársa, majd 1933-tól egyetemi tanár. A szlovák nemzeti történelemfelfogás tudományos megalapozója, munkássága a 19. századra koncentrált. 1938–1945 között a Komenský Egyetem tanszékvezető professzora, 1945-től rektora. 1948-ban egyetemi tisztségeitől megfosztották, de kutatói munkáját folytathatta.

Rothermere, Lord, Harold Harmsworth (1868–1940) brit politikus, lapkiadó. Bátyjával, Alfred Harmsworthszel alapítója és tulajdonosa volt a *Daily Mail*t és a *Daily Mirror*t kiadó vállalatnak. 1927 júniusában „Magyarország helye a nap alatt című" cikkében a trianoni béke etnikai alapú revízióját követelte, ezért Magyarországon hatalmas népszerűségre tett szert, még az is felmerült, hogy a fiát királlyá koronázzák. Az 1930-as években a náci Németország híve volt, abban bízott, hogy helyreállítják a német monarchiát.

Rudnay Béla (1857–1932) magyar jogász, politikus, családtörténész. Nyitra megyei tisztviselő, országgyűlési képviselő. Budapest rendőrfőkapitánya.

Schulcz Ignác (1894–?) magyar származású csehszlovák politikus, szépíró. 1918 előtt Budapesten nyomdászinas, majd részt vett az 1918–1919-es forradalmakban, ezért rövid időre börtönbe került. Csehszlovákiába költözött át, ahol 1920-ban bekapcsolódott a szlovenszkói magyar szociáldemokrácia munkájába, a nyomdászok szakszervezetének titkára. Miután a magyar szociáldemokrácia beolvadt a prágai központú Csehszlovák Szociáldemokrata Pártba, az országos Magyar Szervezőbizottság titkára, majd elnöke lett. Tagja volt Pozsony képviselő-testületének, 1935-től pedig nemzetgyűlési képviselő. Publicisztika mellett verseket írt és adott ki Sándor Ernő néven. 1938 novemberében elhagyta Csehszlovákiát, és Nyugat-Európában, majd az USA-ban telepedett le. Alapítója és titkára volt a Csehszlovákiai Demokra-

Egry Gábor 10 28.indd 535 2015. 10. 28. 16:04:24

tikus Magyarok Szövetségének, amely jó kapcsolatokat ápolt az Eduard Beneš által vezetett csehszlovák emigrációval. A háború befejezése után a csehszlovák ENSZ-delegáció tanácsadójaként tevékenykedett.

Sebess Dénes, zilahi (1869–1945) magyar jogász, bíró, politikus. 1901-től függetlenségi programmal országgyűlési képviselő, 1906-tól ítélőtáblai bíró és az Igazságügyi Minisztérium telekkönyvi osztályának vezetője, 1909-től táblai tanácselnök a budapesti táblabíróságon. Az Erdélyi Szövetség tagja. 1917-ben igazságügy-minisztériumi államtitkár, 1918-ban a Budapesten alakult Székely Nemzeti Tanács tagja, a háború után a béke-előkészítés részese, a Magyar Földhitelintézet jogügyi igazgatója. Az utódállamok földreformjainak szakértője.

Seton-Watson, Robert William, *Scotus Viator* (1879–1951) skót történész, újságíró, szerkesztő. Az oxfordi Winchester és New College-ban szerzett történelemből diplomát. Bécsből írt cikkeket Magyarországról, és 1906-ban itt hosszabb utazást is tett. A magyar függetlenségi pártok iránt érzett rokonszenve az út során elpárolgott, és a nemzetiségi sérelmek szószólója lett. Az első világháború idején a brit külügyminisztérium szakértőként foglalkoztatta, *New Europe* című folyóirata a monarchia utáni nemzetállami rendezés szócsöve lett. 1917–1918-ban a háborús kabinet propagandaosztályán dolgozott. 1922-től a School of Slavonic Studies vezetője Londonban, 1946-tól Oxfordban a csehszlovák tanulmányok professzora.

Sidor, Karol (1901–1953) szlovák újságíró, politikus, diplomata. 1920-tól a Szlovák Néppárt tagja, 1931–1938 között a párt lapja, a *Slovák* főszerkesztője, majd a Hlinka Gárda vezetője. 1935-től nemzetgyűlési képviselő, 1938-ban a csehszlovák kormány cseh–szlovák kapcsolatokért felelős tárca nélküli minisztere, majd az önálló szlovák kormány belügyminisztere. Alig egy hónap után lemondatták, és vatikáni követ lett. 1945-ben Kanadába emigrált.

Šrobár, Vavro (1867–1950) (cseh)szlovák orvos, politikus, miniszter, egyetemi tanár. A középiskola három éve után pánszláv izgatásért kitiltották Magyarország összes középiskolájából, ezért Csehországban érettségizett, és a Károly Egyetemen szerzett orvosi diplomát. Magyarországon indít orvosi praxist, az 1906-os választásokon képviselőjelölt, nemzetellenes izgatásért egy év börtönre ítélték Hlinkával együtt. A Hlas-csoport tagja, Masaryk híve, Prágában részt vett Csehszlovákia kikiáltásában is. Ezt követően teljhatalmú szlovák miniszter és oktatásügyi miniszter, 1922-től a Károly Egyetemen tanított. 1925–1935 között szenátor.

Štefánek, Anton (1877–1964) csehszlovák politikus, publicista, szociológus. Bécsben és Pozsonyban végezte az egyetemet. Aktív részese a bécsi szlovák egyetemi mozgalmaknak, kapcsolatba lépett Seton-Watsonnal és Henry Wickham Steeddel. A csehszlovakista politikai irányvonalat képviselő *Hlas* folyóirathoz állt közel. Az agrárpárt tagja, nemzetgyűlési képviselő, 1929–1932 között kultuszminiszter. 1937-től a Komenský Egyetem szociológiaprofesszora, 1949-ben kiszorították a közéletből.

Sulyok István (1891–1945) romániai magyar újságíró, szerkesztő, politikus. Jogot végzett Kolozsvárott és Budapesten, 1912-től járási szolgabíró Krassó-Szörény vármegyében. 1918-ban a forradalmi mozgalom egyik vezetője, 1920-tól újságíró, 1922-ben a *Magyar Kisebbség* alapítója. 1924-től az Erdélyi Bankszindikátus főtitkára, 1925-től az *Ellenzék* szerkesztője. 1930-tól az OMP Intézőbizottságának tagja, 1932-ben parlamenti képviselő. A nagyváradi *Erdélyi* (később *Magyar) Lapok* szerkesztője, főmunkatársa, az általa megfogalmazott zárt kisebbségi társadalom eszméjének jegyében a náci Németország felé tájékozódott.

Szabó T. Attila (1906–1987) romániai magyar nyelvész, tanár, egyetemi tanár. Református teológiai végzettséget szerzett, majd lelkészként szolgált. Amerikai ösztöndíjas tanulmányok után magyar–angol diplomát is szerzett, Nagyenyeden, majd Zilahon, a Wesselényi Kollégiumban tanított. 1936-tól az EME levéltárában dolgozott, 1940-től egyetemi tanár. 1952-ben eltávolították, 1954-ben visszahelyezték.

Szász Pál (1881–1954) magyar; romániai magyar jogász, közgazdász, politikus, az EMGE elnöke. Kolozsvárott szerzett jogi diplomát, 1910-ben országgyűlési képviselő nemzeti munkapárti programmal. Tisza István munkatársai közé tartozott. Az első világháború után a magyar szövetkezeti mozgalom szervezője Romániában. Az OMP megyei elnöke, 1936-ban Bethlen György pártelnököt váltotta az EMGE élén. Bánffy Miklóssal a Magyar Népközösség vezetőségének tagja, 1940 után a dél-erdélyi EMGE vezetője. 1951-ben letartóztatták, a börtönben halt meg.

Egry Gábor 10 28.indd 536 2015. 10. 28. 16:04:24

Szent-Ivány (Szentivány, Szent-Iványi) József (1884–1941) romániai magyar földbirtokos, politikus. Jogot hallgatott Budapesten, mezőgazdaságot Nyugat-Európában. a Nagyatádi-féle kisgazdapárt tagja, 1920 után az Országos Magyar Kisgazda, Földmíves és Kisiparos Párt, később a Magyar Nemzeti Párt vezetője. 1920–1938 között nemzetgyűlési képviselő. Kezdetben támogatta a Sarlót, és kezdeményezője az Erdélyi Helikonhoz hasonló, rövid életű Szentiváni Kúria mozgalomnak.

Szentiványi Sándor (1902–1983) romániai magyar unitárius lelkész, teológus. A kolozsvári teológia elvégzését követően a Harvardon tanult, majd 1926-tól Kolozsvárott lelkész. 1934-től az unitárius teológia tanára, 1939-től Budapesten élt, vallástanár, majd vezető lelkész. 1944 decemberétől az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd az Országgyűlés tagja, 1945–1947 között a Polgári Demokrata Párt elnöke. 1946-ban az USA-ba emigrált.

Szentkereszthy Béla, ifj. br. (1885–1944) huszártiszt, földbirtokos, országgyűlési képviselő. 1925-től az Országos Magyar Párt háromszéki tagozatának elnöke, 1940 után a vármegye főispánja.

Szeremley Ákos (?) magyar tanár, tanfelügyelő. Az első világháború előtt Fogaras vármegyében működött. A Népies Irodalmi Társaság tagja és a VKM alkalmazottja, 1940 őszén a katonai közigazgatás mellé kirendelt oktatásügyi előadó.

Sziklay Ferenc (1883–1943) csehszlovákiai magyar tanár, szerkesztő, művelődésszervező. Kolozsvárott szerzett tanári diplomát, majd középiskolai tanár. 1919-től a kassai *Esti Újság* szerkesztője, 1922-től a *Prágai Magyar Hírlap* munkatársa, a magyar pártok ún. Kultúrreferátusának vezetője 1938-ig. 1939-től a kassai tankerület főigazgató-helyettese.

Szilády Zoltán (1878–1947) magyar zoológus, egyetemi tanár. A nagyenyedi Bethlen-kollégium tanára, majd a kolozsvári egyetemen oktatott. 1922-től a Magyar Nemzeti Múzeum állattani tárában dolgozik. Tanított a debreceni egyetemen, Bulgáriában kutatóúton volt, ezt követően a magyar–bolgár rokonságról szóló áltudományos könyvek szerzője.

Szilágyi Dezső (1840–1901) magyar jogász, politikus, igazságügy-miniszter, egyetemi tanár, az MTA tagja. Közigazgatási karriert követően előbb a Deák-, majd a Szabadelvű Párt politikusa, igazságügyi miniszterként a bíróságok, ügyészségek és a peres eljárás reformjának kezdeményezője volt, valamint az állami anyakönyvezés bevezetésének előterjesztője.

Szüllő Géza (1872–1957) magyar; csehszlovákiai magyar politikus, jogász, földbirtokos, az MTA levelező tagja. 1901–1918 között a Katolikus Néppárt képviselője a Magyar Országgyűlésben. Az OKP alapítója, 1925–1932 között elnöke, 1925-től 1938-ig csehszlovák nemzetgyűlési képviselő, a keresztényszocialista parlamenti klub elnöke. Sérelmi politikát folytatott, akadályozta a Magyar Nemzeti Párt aktivista kísérletét. Az első bécsi döntés után magyar Felsőház tagjává nevezték ki.

Szvatkó Pál (1901–1959) csehszlovákiai magyar újságíró, szerkesztő. Nagyszombaton végezte középiskoláit, Budapesten, Prágában, Párizsban járt egyetemre. 1924–1938 között a *Prágai Magyar Hírlap* munkatársa, 1937-ben az *Új Szellem* főszerkesztője. Az első bécsi döntés után Budapesten a *Felvidéki Magyar Hírlap*, majd a kormánypárti *Magyarország* szerkesztője lett. A német megszállás után a mauthauseni koncentrációs táborba vitték. 1945 után a Magyar Rádió munkatársa volt, 1956-ban emigrált, és a Szabad Európa Rádiónál dolgozott.

Tamás András (?) magyar újságíró, diplomata. Magyarország Népszövetség melletti képviseletének alkalmazottja, majd a Magyar Revíziós Liga genfi titkárságának vezetője, feladata a propagandatevékenység volt. Rendszeresen publikált a *Magyar Szemle*ben a franciaországi politikáról. A 2. világháború idején az angolszász hatalmakhoz történő közeledést segítendő az MTI tudósítója volt Lisszabonban.

Tasnádi Nagy András (1882–1956) magyar politikus, jogász. 1910–1926 között a MÁV ügyésze, főügyésze, majd igazgatóhelyettese. 1933-tól az Igazságügyi Minisztérium államtitkára. 1935-től országgyűlési képviselő. 1939–1945 között a képviselőház elnöke. Háborús bűnösként elítélik, a börtönben halt meg.

Tătărescu, Gheorghe (1886–1957) román politikus. A Nemzeti Liberális Párt fiatal nemzedékének képviselője. Az 1920-as évek kormányaiban általában a rendőrségért és csendőrségért felelős belügyi államtitkár, Ion Gheorghe Duca meggyilkolása után, 1934–1937 között miniszterelnök. A Nemzeti Parasztpárt fiatal politikusaival ismételten kísérletet tesz a politikai rendszer stabilizálására, de nem tudja elkerülni

Egry Gábor 10 28.indd 537 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

a királyi diktatúra bevezetését. Előbb párizsi követ, majd ismét miniszterelnök. Az Antonescu-rendszer idején visszavonult, 1944 végén saját liberális pártot alapít, amely szerepet vállalt Petru Groza kormányában is, ahol külügyminiszter lett.

Tavaszy Sándor (1888–1951) romániai magyar református teológus, filozófus. Kolozsvárott és Németországban tanul, majd a kolozsvári református teológia tanára, később igazgatója. 1913-tól püspöki titkár, 1935-től püspökhelyettes.

Tiso, Jozef (1887–1947) szlovák római katolikus pap, politikus, miniszterelnök, köztársasági elnök. Nyitrán és a bécsi Pázmáneumban teológiát hallgatott, 1911-ben doktorátust szerzett. A Katolikus Néppárthoz állt közel, 1918-ban a Nyitrai Nemzeti Tanács tagja, majd a Szlovák Néppártban folytatta politikai pályafutását. 1925–1939 között csehszlovák nemzetgyűlési képviselő, 1927–1929 között egészségügyi miniszter. 1930-tól 1938-ig a Szlovák Néppárt alelnöke, utána 1945-ig elnöke. 1938–1939-ben az autonóm szlovák kormány, majd a németek létrehozta Szlovák Köztársaság vezetője. 1947-ben kivégezték.

Titulescu, Nicolae (1882–1941) román diplomata, politikus. 1918 előtt a Konzervatív Demokrata Párt (Partidul Conservator-Democrat) parlamenti képviselője, a háború után diplomáciai pályára lépett, többek között londoni követ. 1928–1936 között több ízben külügyminiszter, a revízióellenes külpolitika mellett hivatali működése vége felé a Szovjetunióval kereste az együttműködést a béke megőrzésére.

Tompa Miklós (1910–1996) romániai magyar színházrendező Székelyudvarhelyen és Marosvásárhelyen végezte középiskoláit, majd jogot tanult. 1936-ban a budapesti Nemzeti Színház rendezőgyakornoka. 1941-ben Kolozsvárra szerződött, itt mutatják be első rendezését. 1944-ben vendégrendező a Nemzeti Színházban, 1946-ban a Székely Színház megszervezője Marosvásárhelyt. Az itt induló Színművészeti Akadémia tanára, 1976-tól 1981-ig rektora.

Torma Miklós (1856–?) magyar jogász, politikus, köztisztviselő. Kolozsvárott szerzett jogi diplomát, 1887-ben szabadelvű programmal országgyűlési képviselő, majd Szolnok-Doboka vármegye alispánja 1903-ig. 1913-ban az Erdélyi Szövetség alapítója.

Törköly József (1878–1938) magyar; csehszlovákiai magyar jogász, politikus. Függetlenségi párti politikusként kezdte pályáját, 1920-ban a csehszlovákiai magyar kisgazdapárt, majd a Magyar Nemzeti Párt egyik vezetője. 1925-től szenátor, 1929–1935 között csehszlovák nemzetgyűlési képviselő. A Magyar Parlamenti Pártok Népszámlálási Bizottságának elnöke.

Tuka, Vojtech (1880–1946) magyar-szlovák jogász, politikus, miniszterelnök. Jogot tanult Budapesten, Berlinben és Párizsban, majd a budapesti rendőrség bűnügyi osztályán dolgozott. 1914-től a pozsonyi egyetem tanára. Nem követte az egyetemet Pécsre, és a magyar kormány ügynökeként szervezkedett. 1922-től a Szlovák Néppárt tagja, a *Slovák* főszerkesztője, a párt félkatonai szervezetének alapítója és vezetője. Miután egy cikkében azt állította, hogy a Túrócszentmártoni Nyilatkozat (1918) után 10 évvel Szlovákia függetlenné válik, 1928-ban perbe fogták, és 15 év börtönre ítélik. 1937-ben kegyelmet kapott, de Szlovákiába csak 1938 őszén térhetett vissza. A szlovák függetlenség érdekében a németekkel konspirált, de politikai posztot nem kapott, a pozsonyi egyetem rektora lett. Tiso elnökké választását követően, 1939 októberében miniszterelnök lett. 1940 nyarától a külügyminiszteri posztot is betöltötte. 1944 szeptemberében, a szlovák nemzeti felkelés miatt lemondásra kényszerült. A háború befejeződése után perbe fogták, halálra ítélték, és 1946-ban kivégezték.

Vaida-Voevod, Alexandru (1872–1950) erdélyi román politikus, orvos, a Román Nemzeti Párt és a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője, országgyűlési képviselő, majd több ízben Románia miniszterelnöke. Az 1930-as évek közepén a király biztatására kivált a Nemzeti Parasztpártból, 1938 és 1940 között a királyi diktatúra egyik kulcsfigurája volt. Házi őrizetben halt meg.

Venczel József (1913–1972) romániai magyar szociológus, közgazdász, egyetemi tanár. Kolozsvárott tanul jogot, közben a Lyceum könyvtárának munkatársa. Márton Áronnal az *Erdélyi Iskola* egyik szerkesztője, majd a *Hitel* alapítója. A Vásárhelyi Találkozó szervezője, 1941-től az Erdélyi Tudományos Intézet tagja, később igazgatója, a bálványosváraljai falukutatás szervezője. A Bolyai Tudományegyetem szociológiaprofesszora, 1947–1948 között bebörtönözték, majd 1950–1961 között ismét. Csak 1969-ben került ismét az egyetemre oktatóként.

Egry Gábor 10 28.indd 538 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

Vita Sándor (1904–1993) romániai magyar közgazdász, politikus. A budapesti és bécsi Keleti Kereskedelmi Akadémián tanult, majd Kolozsvárott banktisztviselő, később Nagyenyeden a Hangya Szövetkezeti Központ munkatársa volt. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet statisztikai központjának vezetője, a *Hitel* szerkesztője. 1940-ben behívott országgyűlési képviselő, az Erdélyi Párt lapja, az *Ellenzék* igazgatója. 1944 tavaszán aktív a zsidónak minősített személyek mentesítése terén is. 1944 őszén a Szovjetunióba hurcolták, ahonnan 1945-ben tért vissza, immár Budapestre.

Vozáry Aladár, R. (1895–?) tanár, újságíró, politikus. Egyetemi tanulmányai után bevonult katonának, 1919-ben a karhatalmi erők parancsnoka Munkácson. Tanári állásából elbocsátották, újságíróként és politikusként működött. Több ízben tartománygyűlési képviselőnek választották. 1938-tól behívott képviselő, 1939-től tanügyi tanácsos.

Zágoni István (1887–1959) újságíró, szerkesztő. Kolozsváron a Függetlenségi Párt lapjának szerkesztője 1913–1915 között, az Erdélyi Szövetség tagja. 1919–1925 között és 1927 után a *Keleti Újság,* az OMP hivatalos lapjának munkatársa. A kettő között a Paál Árpád vezette *Az Újság* felelős szerkesztője. A *Kiáltó Szó!* egyik szerzője, az OMP Intézőbizottságának tagja.

Zelea-Codreanu, Corneliu (1899–1938) román politikus, a Vasgárda vezére. Katonaiskolában tanult, az első világháborúban önkénteseként harcolt. A iași egyetemen jogot hallgatott, ahol az erőszakos antiszemita diákmozgalmak kiemelkedő alakja volt. Kizárták az egyetemről, Berlinben, majd Jénában jár egyetemre. A. C. Cuzával a Keresztény Nemzeti Védelem Ligájának alapítója. 1924-ben perbe fogták, a tárgyalóteremben lelőtt egy rendőrtisztet, de jogos önvédelem címén felmentették. 1927-ben megalapította a Szent Mihály Arkangyal Légiót, a Vasgárda elődjét. 1931-ben és 1932-ben képviselőnek választották. 1934-ben perbe fogták I. Gh. Duca miniszterelnök meggyilkolásáért, de felmentették. Pártja, a Mindent Romániáért 1937-ben harmadik lett a választásokon. 1938-ban letartóztatták, és a börtönben meggyilkolták.

Zoch, Samuel (1882–1928) szlovák evangélikus lelkész, író, politikus. A Túrócszentmártoni Nyilatkozat szövegének szerzője. Bécsben tanult teológiát, egyházi pályáját Újvidéken kezdte, majd Modorba került. 1919-ben Pozsony város és megye zsupánja, egyúttal a nyugat-szlovákiai evangélikus egyházkerület püspöki adminisztrátora, 1922-től püspöke. 1925-től agrárpárti képviselő a csehszlovák nemzetgyűlésben.

Zombory László (1886–?) romániai magyar római katolikus pap, gyulafehérvári káplán. Mailáth Gusztáv Károly püspökkel kialakult konfliktusa miatt távozott innen, majd Bukarestben volt kanonok 1938-ig. A Katolikus Népszövetség egyik vezetője, Mária román királyné és a liberálisok bizalmasa.

Egry Gábor 10 28.indd 539 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

Egry Gábor 10 28.indd 540 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

NÉVMUTATÓ*

Ablonczy Balázs 11, 23, 47, 60, 64, 66–68, 107, 110, 111, 159, 186, 196,197, 331, 466
Adler Alfréd 320
Adler Ernő 253, 259
Ady Endre 80, 170, 529
Agócs Attila 140, 206
Ahn, Thomas von 16, 82, 86, 89, 165, 187, 188
Aixinger László 191
Alapy Gyula 121, 142–143, 147, 163
Albert Réka 60
Albini, Aurel 321
Albrecht Dezső 134, 146, 148, 155, 194–195
Albrecht Lajos 146
Alexander, Jeffrey C. 486
Anderson, Benedict 32, 110, 486
Andorka Rudolf 263
András, III. magyar király 441
Andrássy Gyula 230
Andreica, Ioan 370
Angelescu, Constantin 231
Angyal Béla 15, 23, 65, 71, 87, 111, 112, 114, 119, 122–125, 127–132, 156, 159, 164, 165, 172, 176, 186, 212, 226
Anna, Sachsen királyi hercegnő 245
Antal Márk 252
Antohi, Sorin 77
Anton, Cornel 446
Antonescu, Ion 195, 327, 393, 399, 408, 424, 445, 470, 532, 533, 537
Apáczai Csere János 98
Apafi Mihály 439
Apáthy István 57, 225, 422
Apor Gábor, br. 159, 162–163
Apor Vilmos 415
Apponyi Albert 56
Áprily Lajos 432
Ardener, Edwin 27, 60, 239
Arel, Dominique 33, 77, 278–279
Arens, Meinolf 428
Árpád, fejedelem 130, 386, 441
Asztalos Eleonóra 447
Asztalos Lajos 437
Asztalos Miklós 81, 233, 242, 414, 415, 473
Asztalos Sándor 195
Asztalos Toma 386
Averescu, Alexandru 95, 138, 394, 420, 529

Babejová, Eleonóra 60, 61, 100, 422
Bagoly Alexandru 347
Bajcsi Ildikó 140
Bajcsy-Zsilinszky Endre 116, 117
Bakk Miklós 32
Bakke, Elisabeth 186
Balázs Béla 284, 528
Balázs Sándor 23, 149, 153, 151, 234, 269
Balla Antal 67, 181
Balla Péter 243
Balogh Artúr 237, 243
Balogh Béni, L. 23, 61, 367, 434
Balogh Edgár 141–142, 145–146, 156, 158, 166, 209, 212
Balogh Gyöngyi 450
Balogh Lajos 455
Baltazár Dezső 74
Bánffy Dániel 196
Bánffy Dezső, br. 225
Bánffy Ferenc, br. 237
Bánffy Miklós 136, 193, 194, 197, 209, 536

* A mutatóban dőlt betűvel szerepelnek a szerzői nevek, vastag betűvel az Életrajzi jegyzetek szereplői.

Egry Gábor 10 28.indd 541 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

Bangha Béla 117
Bara Lajosné 423, 430
Barabás Béla 65
Barabás Endre 222, 225, 230, 239–240, 242, 254–255, 265, 269
Baranyay László dr, 121
Bárdi Nándor 15, 17, 23, 24-25, 52, 57, 65, 72, 81, 86, 90, 96, 99, 102, 106, 107, 110, 111, 113, 114, 119, 120, 132–136, 138, 140, 149, 154, 182, 194, 195, 210, 220, 224, 225, 231, 232, 234, 235, 269, 298, 319, 333, 362, 420, 435, 464, 488
Bartalis Sándor 309
Barth, Karl 171
Bartha Ákos 251
Bartha Eszter 494
Bartha Csilla 360, 401
Bartha Károlyné 431
Bartha Samu 467–468
Bartók László 142, 146, 156, 158, 396, 414
Batthány Lajos 230
Baumgartner Bernadette 23, 152, 162, 289
Bazovsky, Ľudovít 461
Bein, Daniel 428
Bejincă, Olga 327
Beke Ibolya 328, 331, 464
Bél Mátyás 56
Belenya István 389
Bélteky József 407
Bencsik Péter 79, 465
Benedek Elek 145
Benedek Gyula 262, 265, 268
Benedek Marcell 263
Beneš, Edvard 11, 68, 92, 182, 412, 530
Benke (Duka?) András 431
Benko, Juraj 395, 399
Berecz Ágoston 50
Berecz Kálmán 139
Beretzky Ágnes 92
Berkovics Náthán 310
Bernády György 111, 309, 406, 465
Bertényi Iván, ifj. 50, 63, 378
Berzeviczy Albert 80
Bethlen Bálint 433–434
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 98, 100, 147, 150, 232
Bethlen György 73, 111, 133–135, 167, 192, 194, 197, 319, 406, 536
Bethlen István, gr. 67, *81, 83,* 110, 112, 114–117, 122–123, 125, 138, 224, 225, 229, 244, 280, 319, 526, 531
Bethlen Mária 308
Bethlen Miklós, gr. *90*, 97
Bianu, Eugen 428
Bielefeld, Ulrich 16
Bihari Péter 83
Billig, Michael 35, 109, 325, 357
Bíró Sándor 148, 329, 331
Bíró Vencel 232–234, 236–237
Biskoroványi (igazolóbizottsági tag) 373
Bisztricsányi Fodor Pál 395
Bitai, Gabriel 366
Bittó Dénes 111, 121
Bize, Ilie 365
Bjork, James E. 29, 204, 484
Blaga, Lucian 73
Blédy Géza 246
Blomqvist, Anders 27
Boar, Liviu 72, 282, 319–320, 448, 466
Bocholier, Francois 24, 95
Bocskai István 100, 147, 232
Boér László, dr. 252
Boia, Lucian 26
Boisserie, Etienne 495
Bokor Zsuzsa 77
Boleslav, Ivanek 328
Bolgár Dániel 59
Bolgár Dezső 253, 255, 256, 259, 260, 265, 271
Bólya Lajos 81, 110, 198, 199, 396
Borsi-Kálmán Béla 63, 77, 88, 303
Borsody István 201
Bosomitu, Ştefan 153
Botár Gáspár 320, 386
Botei, Ioan 295, 296, 380
Botto, Ján 441
Bottoni, Stefano 200, 333
Božek, Arkadius 260
Böhm Károly 151
Böhm Rezső 160, 162, 164, 172, 173
Bracewell, Wendy 77
Branda, Alina 77
Brătianu, Ion. C. 95, 138
Braudel, Fernand 31
Brediceanu, Coriolan 63
Brenzovics László 23
Bretter Zoltán 32

Egry Gábor 10 28.indd 542 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

Brogyányi Kálmán 156
Brown, Kate 35
Brubaker, Rogers 16, 18, 24, 25, 27–31, 3–36, 221, 289, 300, 330, 331, 357–359
Bruder Ferenc 309
Bryant, Chad 275
Bucşan, Constantin 420
Bucur, Maria 17, 61, 78, 90, 94, 370, 400, 413
Buruiana, Ovidiu 94, 411, 413
Butoi, Ionuț 139, 153, 155
Bystrický, Valerián 69, 93, 180, 413

Calcan, George 333
Călinescu, Armand 193, 94, 303, 323
Case, Holly 23, 41, 372, 374, 388–389, 483
Černák, Matuš 177, 178
Chmel, Rudolf 69–71, 76, 87, 91–93, 95, 102, 177, 178, 180
Ciato, Aurel 395–396
Cieger András 63, 225
Cirill, Szent, görög szerzetes és hittérítő 91, 92, 405
Ciupercă, Ion 411
Claasen, Justin 316, 344
Clark, Roland 153, 235
Clemenceau, Georges 181
Cloşca, Ion 62
Comte, Auguste 155
Constantinescu, Miron 153
Conversi, Daniele 32
Cooper, Frederick 16, 25, 30, 31, 330, 358
Cornea (postaigazgató) 377–378
Cornelius, Deborah S. 23, 140–142, 146, 158
Cornwall, Mark 24
Costinescu, Ion Matei 78
Crăinic, Nichifor 154–155
Cristea, Miron 96, 152
Culea, Apostol D. 282
Cuza, Alexandru C. 413, 529, 539
Czitrom Sándor 468
Czuczor Gergely 91, 101, 145

Csáky Mihály 163–165
Csánki Aladár 183, 527
Csapody Miklós 148, 231, 234, 235
Csatár István 201
Cseke Péter 80, 148, 231, 234
Csekme István 242
Csepreghy Bandi (András) 457, 458
Cserey Mihály 97
Csiby Ágnes 252–256
Csilléry Edit 197, 297, 371
Csomor István 175, 183–185

Darabont Kálmán, ifj. 289
Darányi Kálmán 169, 201
Daróczi Gizella 292
Darvas János 101, 112, 164, 199, 201, 202, 412
David, Eugen 337, 342
Dávid Gabriella 244, 251, 253, 254
Dávid Gyula 80
Deák Ágnes 32, 54
Deák Ferenc 62, 95, 438
Deáky Zita 251
Debreczeni László 148, 155, 252–254, 260, 262, 265–266, 268
Decei, Dionisie P. 367–368
Deér József 331
Demeter Béla 195
Demeter János 309, 310
Densușianu, Ovidiu 381
Dési Zoltán 225, 532
Dobos György 245
Dobossy [Czuczor] László 67, 70, 249
Dobossy Ferenc 249
Dobossy Imre 249
Dobra, Nicolae 370
Dobrescu, Vasile 94–96
Doležal, Jan 290
Domokos Pál Péter 148
Dragomir, Silviu 194, 323, 360, 452
Dragostinova, Theodora 466
Dsida Jenő 432
Duca, Ion Gheorghe 537
Duin, Pieter C. van 57, 109
Duka-Zólyomi Norbert 187
Dulfu, Iuliu 397
Ďurčanský, Ferdinand 95, 178-180
Dzurányi László 162–164

Edensor, Tim 35, 109, 325, 357
Éger György 53, 89
Egry Gábor 11, 15, 24, 25, 29, 30, 33, 37–39, 41, 50, 57–61, 65, 81, 82, 84, 86, 90, 94–96, 98,

Egry Gábor 10 28.indd 543 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

100, 106, 107, 110, 112, 161, 196–203, 210, 212, 226, 239, 275, 279, 286, 289–292, 296, 310, 320, 325, 328, 333, 359, 361, 370, 372, 374, 380, 385, 388–390, 395, 396, 398, 399, 402, 408, 411, 413, 415, 422, 449, 452, 454
Eichenberg, Julia 332
Eiler Ferenc 23, 162, 176, 237, 275, 329
Eksteins, Modris 169
Ellis, Steven G. 107
Eötvös József, br. 62
Erdősi Aladár 469
Erős Vilmos 47, 54
Esser, Raingard 107
Esterházy Antal, hg. 184
Esterházy János, gr. 69, 164–165, 172–174, 176, 179, 184, 186–187, 190, 196, 454, 527
Ettl Jánosné 250

Fadrusz János 441
Faje, Florin 458
Farkas Claudia, K. 83
Fati, Sabina 24, 90
Fáy József 72
Fazekas József 396
Fedinec Csilla 15, 23, 25
Fehér Dezső 319
Feinberg, Melissa 70, 122, 174, 207
Feischmidt Margit 21, 24, 35, 41, 109, 221, 358, 482, 484, 486
Féja Géza 151
Felak, James Ramon 190
Fenechiu, Valeriu 416
Fényes Samu 284
Ferenc Ferdinánd, Habsburg-Lotaringiai főhg. 530
Ferenc József, I. Habsburg osztrák császár, magyar király 63, 436
Filep Tamás Gusztáv 23, 83, 86–87, 106, 111, 141, 180–181, 183, 196–200, 202, 210, 220, 426, 436, 440
Fizély Imre 186
Flachbart Ernő 227
Fleischmann Gyula 122, 131
Florean, Vlad 420
Fodor János 309
Fogarassy Albert 321
Fox, Jon E. 24, 35, 109, 221, 272, 357–359, 361, 487
Földes György 23
Franciscy Lajos 173
Fráter Olivér 231, 466
Freeden, Michael 39, 209
Freifeld, Alice 402
Frisnyák Zsuzsa 220, 263
Fulger, Radu (álnév) 325
Fülöp Maxim 347
Füssy Kálmán 120

Gaál Gábor 309
Gáborová, Margita 436
Gagyi Ágnes 76
Gagyi László 148, 251, 256, 259, 265–268
Gáldi László 331
Gáll Ernő 153
Gallus Viktor 11–13
Gámán Mihály 422
Gángó Gábor 54
Garbai Sándor 72
Gárdonyi Géza 248
Gáti József 11–13
Gaucsik István 23, 158, 162, 400
Gayer Veronika 107
Gergely András 54
Gergely Jenő 118
Gerő András 225
Géza, I. magyar király 91
Gidó Attila 17, 23, 52, 83, 138, 200, 284, 296, 334, 464
Gigurtu, Ion 426
Glattfelder Gyula 320, 322, 406
Glatz Ferenc 186, 452
Goethe, Johann Wolfgang 390
Goga, Octavian 72, 74, 95, 192, 344, 413, 528
Gogolák Lajos 202
Gojdu, Emanoil 438
Goldiș, Vasile 95
Gondos Jenő (Eugen) 347
Gordos János 389
Gosztonyi Nándor 121
Gömbös Gyula 116, 117, 167–170, 176, 183, 184, 201, 208, 280, 283
Gönczy Lajos 233
Graham, Elspeth 60
Grandpierre Emil 113, 119, 243
Gratz Gusztáv 151
Griffin, Roger 208
Grofșorean, Cornel 377–378

Egry Gábor 10 28.indd 544 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

Grosschmied Géza 143, 173
Groza, Petru 532, 538
Gusti, Dimitrie 139, 152, 153, 155, 235, 265, 462

Gyallay Pap Domokos 135, 136, 236, 237, 267, 428–430, 434
Gyárfás Elemér 90, 96, 111, 149, 172, 194, 199, 200, 320
Gyönyör József 139
György Béla 113, 133
György Lajos 146, 147, 229–232, 236, 237, 240, 241, 243, 531
György, Szent 406, 432
Györke Zoltán 332, 423
Győry Dezső 161, 164
Gyurgyák János 15, 83, 116–117

Hajdu, Ada 436
Haju, Anton 87
Halász Iván 56
Halla, Ján 69–70
Haller Ferencné (Nemes Polixéna) 433
Hámori Péter 13, 170, 197, 202
Hanák Péter 54
Hanebrink, Paul 118
Hanula, Matej 396, 412
Hanus, Ladislav 93, 102
Harmsworth, Alfred 535, Lord Northcliff 535
Haslinger, Peter 16, 29, 37, 40, 69, 87, 140, 156, 177, 181, 274, 330, 343, 395–396, 461
Hațieganu, Emil 415
Hatos Pál 54, 80, 151
Havas Lázár 291, 293
Häyrynen, Yrjö-Paavo 53
Hechter, Michael 28
Hegedűs, Nicoleta 55, 61–62
Heimann, Mary 24
Heinen, Armin 153–154, 344
Heinrich Antal 377–378, 383, 393
Henter Kálmán 148, 154, 256, 263, 266
Herbert, Carol (Karl) 423
Herczeg Ferenc 248
Hermann Gusztáv Mihály 59
Herter, Maroš 69, 93, 180, 413
Hettling, Manfred 101, 151
Hirsch Ákos 467–468
Hirsch, Francine 279
Hirschhausen, Ulrike von 279
Hirschler József 322
Hitchins, Keith 62–63, 155, 438
Hlinka, Andrej 91–93, 102, 124, 173, 178, 179, 408, 412,413, 415, 536
Hobsbawm, Eric 32, 90
Hodža, Milan 69–70, 74, 129, 185, 191, 460
Holota János 145, 191, 227
Horea (ered. Ursu Nicolae) 62, 94, 370, 401
Horel, Catherine 60, 422
Hornyák Árpád 79
Hornyák Odiló 140
Horony Ákos 422
Horváth Sz. Ferenc 15, 83, 96, 107, 112, 148–150, 172, 182, 192–194, 200, 231, 234, 235, 428
Höfer, Franz von Feldtsurm 283
Höpker, Wolfgang 102
Hrdina Julianna 389
Hroch, Miroslav 16, 26, 32, 42, 89, 107
Hulita Vilmos 206
Hun Nándor 426
Hunyadi Attila 23, 464
Hunyady György 39, 48
Husz János 405

Iacob, David 393–394
Iamandi, Victor 344
Iancu, Avram 62, 94, 370, 401
Iancu, Gheroghe 415
Ijjártó Zoltán 245
Ilyés Zoltán 189
Illyés Gyula 170, 260, 263
Imre Lajos 149, 171
Imre Sándor 97, 134, 243
Imrédy Béla 106, 169–170, 196, 201–203, 208, 261
Imrédy Béláné 197
Inántzy Géza 121
Inczédy-Joksmann Ödön 133, 195, 230, 233, 234, 321
Ioja (Józsa) Grigore (Gergely) 347
Iordachi, Constantin 280
Iorga, Nicolae 193, 438
Iovanovici, hadnagy 395–396
István, I. Szent, magyar király 62, 263, 264, 404, 405

Egry Gábor 10 28.indd 545 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

Iuca, Dumitru 343, 347–349
Iudean, Ovidiu Emil 56

Jakabffy Elemér 111, 280, 331, 362, 446, 456
Jancsó Benedek 56, 110, 132, 133, 135–136, 148, 151, 171, 182, 205, 225, 299
Jancsó Bözsi Böske 308
Jancsó Elemér 148, 234
Jánoky-Madocsány Gyula 112, 531
János Áron 245
Jánossy Lajos 111, 121
Jánosy Zoltán 219, 251
Janšák, Štefán 57, 69
Jaross Andor 105, 165, 176, 187–188, 191, 202, 454
Járossy Dezső 450
Jászi Oszkár 63, 72, 172, 318
Jelen Gyula 195
Jobbágy István 12, 51, 71, 182–183
Jócsik Imre 249
Jócsik Lajos 110, 199, 249, 461
Jókai Mór 91, 101, 248, 438, 534
Jósika János 195
Jósika Samu, br. 111
Józsa Gergely (Ioja Grigore), dr. 347
József, Habsburg főherceg 245
Judson, Peter M. 35, 41, 161, 274, 279, 285–286, 411, 428
Juhász István 154
Julier Ferenc 67
Juriga, Ferdinand 91, 455

Kaben, Gisela 174
Kádár Imre 271
Kaiser Gyula 129
Kálmán Zoltán 252
Kálmán, I. Könyes magyar király 441
Kálvin János 438
Kamuszella, Tomasz 422
Kána Richárd 120
Kántor Zoltán 16, 32
Karády Viktor 422
Károly, herceg, később II. Károly román király 152, 192, 314, 315, 386, 533
Károlyi Mihály 530
Kassák Lajos 206
Kecskeméthy István 136
Kéki Béla 194, 195
Kelemen Lajos (levéltáros) 232
Kelemen Lajos (pákéi) 350
Kemény János 195
Keményfi Róbert 40, 430
Kemper, Claudia 209
Kerepeszki Róbert 168
Keresztury Dezső 64, 110, 170
Kertész K. Róbert 245
Kertzer, David I. 33, 77, 278–279
Kibédi Géza 320
King, Jeremy 35. 161
Kirschbaum, Jozef 180
Kiss Balázs 112, 179
Kiss Gábor 242
Kiss Gy. Csaba 59
Kiss, Carol 366
Kiss Mór 291–293, 481
Kiss Tamás 78, 273
Klein-Pejšová, Rebeka 281
Knoll, Frank-Lothar 209
Koczor Gyula 165
Kodolányi János 142
Kolar, Ottmar 51
Koloh Gábor 263
Komlós Aladár 284
Korláth Endre 191
Kornis Gyula 243
Kós Károly 97, 112–113, 136, 146, 194, 195, 531
Kosáryné Réz Lola 450
Kossuth Lajos 54, 70, 130, 386, 440, 441, 445, 455
Koudela Pál 82, 100, 160, 197
Kovač, Dušan 30
Kovács Ákos 454
Kovács Árpád 333, 334
Kovács Éva 23, 79, 114, 118, 121, 172, 200, 209, 280, 283, 287, 289, 296, 405, 407, 460, 484–486, 488
Kovács Imre 151, 260
Kovács László, G. 187
Kovács M. Mária 83
Kovrig Béla 117–118
Kozma Ferenc, dr. 180
Körmendy-Ékes Lajos 111, 121, 227
Kövér György 39
Krág Hermann 310
Krasznai Zoltán 53

Egry Gábor 10 28.indd 546 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

Krenner Miklós 134
Kristóf György 233, 236, 245, 246, 449
Kristóf Ödön 245
Kristóf Sarolta 245
Kulcsár Beáta 23, 416
Kulcsár Dénes 321
Kun Kuti Márton 252, 253, 259
Kuncz Aladár 432
Kund Attila 77
Kührer-Wielach, Florian 17, 29
Kürthy István 120–121
Kürthy Lajos 111, 124
Kürti László 60, 239

Lackó Mihály 54
Ladányi Andor 168–169
Laihonen, Petteri 360, 401
Lajtha László 525
Lakatos Géza 427
Lakatos István (Ştefan) 347
Lantos Kálmán 263
Lányi Oszkár, ifj. 416, 431–433, 447, 457–459
László Dezső 82, 139, 150, 155, 194
László, I. Szent, magyar király 98, 438
Lelley Jenő 112, 117, 121, 124–127, 129–130, 132, 173–174, 179, 183
Lendvai István 116
Lengyel Zsolt, K. 24, 90, 96, 112–113, 149, 449
Lengyen György 429
Leó, XIII. pápa 117
Leuștean, Lucian 72
Ligeti Ernő 271
Lijphart, Arendt 160
Lipták Ferencné 375
Lipták, Lubomír 60, 79, 92, 93, 402, 412, 436
Liszka József 459, 462
Liszt Ferenc 441
Litván György 72, 74
Livezeanu, Irina 16–17, 24, 65, 72, 73, 139, 153, 231, 235, 248, 325, 331, 333, 344, 383, 416
Lorman, Thomas Anzelm 179
Lovisek Júlia 440, 441
Ludovic, Antoniu 366
Ludovic, Miriam 366
Lukács György 528
Lukács László 225, 527
Lukácsy István 242, 254
Lukovich Ferenc 120
Luppu György (Gheorghe) 457–459
Lupu, Nicolae 95

Mach, Alexander 180
Macmillan, Margaret 515, 522
Madách Imre 441
Măhăra, Toma 282
Mailáth Gusztáv Károly 539
Maior, Augustin 323
Maitz Péter 422
Majcherkiewicz, Tatiana 103, 204, 260
Majláth István (Géza) 111
Makkai Béla 54, 58
Makkai László 150
Makkai Sándor 97, 98, 149–151, 171, 178, 187
Malcomes Béla 123
Mályusz Elemér 90
Maner, Hans-Christian 20, 51, 71, 94, 344, 370, 411, 2007
Maniu, Iuliu 74, 88, 94–96, 102, 152, 332, 408, 415, 437
Mannová, Elena 27, 65, 87, 90, 375, 388, 390, 394, 396, 399, 402–404, 412, 418–419, 421, 427, 428, 436, 441, 446, 453, 455, 460, 461
Manoilescu, Mihail 314, 398
Manuilă, Sabin 282
Márai Sándor 143, *462,* 529
Marczali Henrik 284
Mária Terézia, Habsburg, császárnő 441
Máriaffi Lajos 195
Máriásy Zoltán 212
Marin, Irina 63, 332, 383
Markó István 389
Márkó József 152
Markos András 152
Marosi Katalin 252, 254
Márton Áron 150, 171, 535, 538
Márton Balázs 320
Masaryk, Tomáš Garrigue 51, 58, 92, 140, 157–159, 181, 184, 185, 189, 284, 402, 403, 408, 412, 427, 441, 535, 536
Masirevich Szilárd 159, 162
Máté Lajos 322, 397
Matei, Gheorghe 394
Máthé Elemér 252–253
Matusek Irén 375
Matuska Péter 123
Maurer Béla 72

Egry Gábor 10 28.indd 547 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

Mcarthur, Marylin 59
Mehedinţi, Mihaela 56
Mehedinţi, Simion 381
Melegh Attila 76
Mester Béla 110
Mester Miklós 230, 241, 245
Mester Zoltán, dr. 252
Meteş, Ioan 280
Metód, Szent, görög szerzetes, hittérítő 91, 92, 405
Mihalache, Ion 526
Michalczyk, Andrzej 29, 383, 472
Michela, Miroslav 61, 65, 69, 79, 85, 91, 404–405, 407
Mihăilescu, Vintila 38
Mihailovici. Gheorghe 363–364
Mihály (Mihai), I. román király 386
Mikó Imre 148, 152, 192, 193-195, 234, 237, 252, 269, 329, 331
Mikszáth Kálmán 460
Miller-Idriss, Cynthia 35, 109, 357–359, 361
Mishkova, Diana 47
Miski László 419, 420
Miskolczy Ambrus 133
Mitu, Sorin 59, 61, 62
Mócsy, István I. 80, 110, 231, 329, 331, 466
Mohácsy János 120, 183
Molnár Ferenc 284
Molnár Imre 23
Molnár Melinda 251
Molter Károly 437
Momoc, Antonio 77, 78, 139, 152, 153, 155, 235, 462
Moravek Endre 227
Móricz Miklós 81
Móricz Zsigmond 141, 151
Morvay András 420
Moskovits Simon 291
Motajová, Zuzana 140, 403
Motyl, Aleksandr J. 286, 330, 336
Mouffe, Chantal 32
Muntean, Veturia 374
Munteanu, Alexandru 453
Munteanu, Teodor 432
Murdoch, Caitlin 24
Mureşianu, Emil 431
Mussolini, Benito 144, 210
Müller, Dietmar 344
Müller, Florin 192
Mylonas, Harris 276, 298, 352

Nagy Iván, vitéz 243
Nagy József 271
Nagy Lajos (Karádi) 458
Nagy László 329, 331, 422
Nagy Mihály 327
Nagy Ödön 148, 150, 155, 253, 260, 262, 263, 265, 266, 268, 271
Nagy Zsolt 40
Năstasa, Lucian 23, 138, 139, 436
Nedőfy Árpád 60, 460
Nemcová, Božena 441
Nemes, Robert 35, 63, 400, 428
Németh László 68, 82, 85, 260, 430
Neszméri Csilla 127, 162
Newman, John Paul 332
Nicale, román királyi herceg 338, 339
Niederhauser Emil 16, 54
Niessen, James P. 235
Nitsch Andor 164
Nora, Pierre 59, 449
Nyírő József 432

Oberkrone, Wili 101, 151
Ojonescu, Alexandru 56
Okánik, Ľudovít 396, 414
Oláh Imre 291
Oláh Sándor 12–13, 197
Olteanu, Alexandru 365, 377
Olteanu, Ioan 417–418
Oniga, Ştefan 321
Opra Pál 306
Oprea, Mihai 408
Orbán Balázs 59
Ormos Mária 23, 168, 186, 452
Orosz Örs 422
Orzoff, Andrea 70, 71, 122, 140, 159, 402, 405
Osusky, Štefan 76, 92–93
Osvát Kálmán 432
Osváth Lajos, dr. 252, 265
Otčenašova, Slávka 70
Ottlik László 67

Egry Gábor 10 28.indd 548 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

Ölvedi János 199–201
Özkirimli, Ümüt 21, 109

Paál Árpád 72, 112, 149, 172, 182, 199, 200, 539
Paál Elek 243
Pakots József 81
Pál Tiberiu 347
Pálffy Zoltán 138, 231, 248, 436
Páll György 196, 280, 331, 362, 456
Păltineanu, Oana Sînziana 26, 400
Papp (Pop) Emília 377–378
Papp Antal 226, 468
Papp Gábor 254, 255, 264, 266, 268
Papp József 225
Parragi Mária 466
Pászka Imre 152
Pataky József 148
Pataky Tibor 82, 136, 451
Pázmány Péter 147, 232
Pechány Adolf 67, 69, 227, 244, 396, 427
Pergher, Roberta 35
Perjési János 321
Peschir, I. 327
Péterfy Gábor 68
Péterfy Jenő 450
Petőfi Sándor 101, 145, 158, 264, 445
Petrás Éva 117–118
Petrások Ágoston 173
Petravich György 69, 93, 180, 413
Petre, Ioan 370
Petrichevich Horváth Emil, br. 225, 226
Petrichevich Horváth Ida 526
Petró Ignác (Lajos) 288, 294
Petrogalli Oszkár 111, 121, 127
Pfeiffer Miklós 141, 156
Pintér Béla 196
Pius, XI. pápa 117
Podhradszky György 244
Pogány Ágnes 167, 169, 447
Pomogáts Béla 80
Pongrácz Kálmán 100
Popély Gyula 200, 279, 281, 282, 287, 293
Popovici, Enea 455
Popovici, Iosif 381–382
Popovici, Mihai 95
Pótó János 80
Pozsony Ferenc 428
Precup, Angela 406
Pretorian, Alexandru 349
Pribil János 386
Pribina nyitrai fejdelem 92, 412
Primo de Rivera, Miguel 163
Prohászka Ottokár 117–119, 170, 450
Puskás Lajos 195
Puttkamer, Joachim von 37, 40, 55, 58, 330, 343
Pynsent, Robert 70

Rácz Károly 467
Rácz Sándor 169
Rádl, Emánuel 159, 162
Radl, Franz 448
Radvánszky Albert, br. 245
Rákóczi Ferenc, II. 100–101, 130, 147, 184, 230, 232, 441
Rakovszky Iván 226
Ranek János 399, 417
Ranger, Terrence 32, 90
Rapant, Daniel 71, 91
Ravasz László 68, 80, 85, 105, 151, 245, 453, 529
Rebreanu, Liviu 450
Reill, Dominique 35
Remenyik Sándor 432
Renan, Ernest 155, 205
Révai (Révay) István 82, 106, 192, 199
Révész Ernő 316, 327
Révész Ernőné 416
Révész Imre 151
Richter János 143
Rigó Máté 23, 416
Rimanóczy Kálmán 438
Roberts, David D. 208
Romani, Constantin 432
Romsics Gergely 15, 101, 151, 172
Romsics Ignác 26, 54-55, 114, 224, 426
Roska Márton 415
Rostás Zoltán 153, 462
Roth, Harald 161
Rothermere, Lord, Harold Harmsworth 66
Royer, Clara 495
Römer, Dominik 346–347
Rudnyay Béla 111
Ruzicka, Wenzel 390
Ryboš, Eugen 290
Rychlík, Jan 422

Egry Gábor 10 28.indd 549 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

Šafárik, Pavel Jozef 441
Sahlins, Peter 27
Said, Edward 85
Saint-Simon, Henri de 155
Sajti Enikő, A. 23
Salamon, magyar király 91
Sallai Gergely 11, 23
Sammartino, Annamarie H. 466
Sándor János 368
Sandulescu, Valentin 139, 153–154, 416
Sárándi Tamás 197, 275, 362, 371–372, 438
Sata, Kinga-Koretta 221
Scherer Lajos 141, 156
Schiemann, Paul 176
Schulcz Ignác 175, 183–185
Schultz, Helga 167
Scurtu, Ioan 72–73, 282, 319–320, 448, 466
Sebess Dénes, Zilahi 225–226
Segeš, Dušan 69, 93, 180, 413
Seres Attila 33, 54, 81, 200, 279, 284, 287, 289–292, 296, 325, 380, 403, 445
Seton-Watson, Robert William 92, 412, 536
Sidor, Karol 69, 87, 92, 178, 180
Simon Attila 11–12, 23, 51, 71, 82, 84, 105, 112, 139, 158, 175, 181–186, 189–191, 210, 294, 297, 402, 404, 412, 426, 452, 455, 458, 460, 462, 464
Sinkó Ervin 528
Sinkó Ferenc 83, 196, 198, 201–202
Sipos Balázs 39
Sipos Péter 83, 196
Smith, Anthony 32
Snyder, Timothy 320
Socol, Aurel 415, 421, 473
Socol, Aurel, ifj. 415
Sora, Florin Andrei 331, 333–335, 344, 347
Sorrels, Katherin 300, 311, 323
Spannenberger Norbert 118
Spânu, Alin 52, 300, 311–312, 319, 323, 326, 382
Stachel, Peter 25, 30
Steed, Henry Wickham 536
Štefánek, Anton 69–70, 91, 177
Steier Lajos 68, 74, 92
Stergar, Rok 35
Stier Miklós 186, 452
Stjeviár József 389
Stunda István 185
Stúr, Ľudovít 412
Sturm László 74–75
Subik Gyula 373
Sulyok István 148, 149, 159, 237
Surdu, Bujor 395

Szabó Béla, Gy. 148
Szabó Dezső 116, 141, 145, 146, 151, *170,* 260
Szabó Elena 430
Szabó Levente, T. 58–60, 107, 460
Szabó T. Attila 148, 153, 245–246
Szabó Tamás Péter 360, 401
Szakáts Zoltán 196
Szalay Zoltán 422
Szarka László 15, 23, 25, 56, 58, 69, 86, 198, 199, 210, 426, 436, 440, 441
Szász Pál 192–195, 321
Szász Zoltán 54, 415
Szász Zsombor 68
Szavári Attila 81
Széchenyi István 62
Szécsényi András 168, 170
Székely János 320
Szekfű Gyula 47, 48, 67, 79, 90, 96, 142, *170,* 236, 260
Szencei László 152
Szendrei Ákos 56
Szendrei Mihály 451
Szenes Erzsébet (Erzsi) 164
Szentgyörgyi Mária 63
Szent-Iványi Béla 245
Szent-Iványi József 127–128, 130, 132, 136, 141, 156, 159, 163, 165, 167, 175, 176, 196, 200, 227
Szentiványi Sándor 219, 272
Szentkereszthy Béla, id. br. 119, 431
Szentkereszthy Béla, ifj. br. 295, 453
Szép Ernő 284
Szeremley Ákos 243
Sziklay Ferenc 52, 82, 100, 139, 160, 165, 197
Szilády Zoltán 243
Szilágyi Dezső 72
Szilágyi N. Sándor 110, 385
Szilágyi Olivér 148
Szilágyi Sándor 432, 446, 459
Szűcs Jenő 16
Szűcs Katalin 252, 254

Egry Gábor 10 28.indd 550 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

Szüllő Géza 83, 117, 127, 129–132, 136, 137, 159, 162–164, 167, 172–174, 179, 200, 202, 212, 528
Szűts István Gergely 79, 80, 466
Szvatkó Pál 76, 82, 159,160, 162, 165, 166, 187, 188, 212, 460, *461*
Szvatopluk, I. nyitrai fejedelem 441

Takács Tibor 41
Takáts József 486, 488
Tamás András 243
Tamási Áron 194–195
Tănase, Maria 342
Tansádi Nagy András 245
Tapodi Zsuzsanna Mónika 39
Tarján Ödön (Edmund) 162–163, 464
Tarr Mihály 320
Tătărescu, Gheorghe 72
Tavaszy Sándor 97, 98, 139, 149, 151, 171, 308
Teleki Ádám 193, 195
Teleki Béla 11, 12, 105, 106, 527
Teleki Ernő 195
Teleki Pál 63, 99, 110, 117, 141, 196, 197, 201–203, 226, 241, 531, 533
Teleky Dezső 57
Teutsch, Georg Daniel 339
Ther, Philipp 466
Tiboldi József 243
Tibori Szabó Zoltán 415
Tilkovszky Loránt 12–13, 197
Tiso, Jozef 87, 91, 93, 102, 165, 178, 179
Tisza István 88, 151, 224, 230
Tisza Kálmán 53, 61
Tisza Lajos 525
Titulescu, Nicolae 72, 73
Todorova, Maria 77
Tompa Miklós 155, 252, 255, 260, 261, 263, 265
Tonk Márton 149, 171
Torma Miklós 133
Tost László 191
Tóth Andrej 12
Tóth Márton 322, 397
Tóth Sándor 397
Tóth Zoltán 456
Tóth Zoltán, I. 73, 456
Törköly József 143–145, 284
Török Zsuzsanna Borbála 150, 221, 230, 235
Traian, Paul 374
Trașcă, Ottmar 372
Trencsényi Balázs 15, 47, 48, 73, 114, 152, 155, 172, 207
Trif, Dumitru 393
Tuka, Vojtech (Tuka Béla) 102, 227, 528, 532
Turczel Lajos 140
Turda, Marius 77
Turner, Victor 189, 481
Tusa Gábor 195
Tüdős Kinga, Zsindelyné 245, 446

Ugron István 111
Ujszászy Kálmán 251
Unamuno, Miguel 163
Ungváry Krisztián 169, 485
Urla, Jacqueline 279
Ursprung, Daniel 208, 210

Vaida-Voevod, Alexandru 30, 61–63, 71, 88, 95, 194, 332, 344, 438
Vájlok Sándor 396, 452, 453, 460
Vankó István 121
Varga E. Árpád 282
Varga Ernesztin 398
Varga Laci (Vasile) 390, 393, 398
Vári András 32, 57, 400
Varjú József 112, 120
Váró György 152
Vásárhelyi János 134
Vaskó Endre 227
Vázsonyi Vilmos 284
Végváry József 170
Vehes, Mikola 15, 23
Vékás Lajos 81
Velcselán (Velcelean) Anna 377, 378
Venczel József 150, 194
Veszely Lajos 11, 13
Viglicku Anna 11–13
Visnovszky (Visnyovszky) Sándor 309
Vita Sándor 134, 148, 195
Vita Zsigmond 148
Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) erdélyi fejedelem 94
Vlaicu, Monica 148
Volovoci, Leon 235
Vonyó József 116, 167–168

Egry Gábor 10 28.indd 551 2015. 10. 28. 16:04:25

dc_1187_16

Vorbruchner Adolf 171
Vozári Dezső 164
Vozáry Aladár, R. 227, 283, 285, 287, 293
Vörös László 395
Vörösmarty Mihály 248
Vulcănescu, Mircea 139

Ward, James M. 24, 102, 179, 180, 189
Waters, Leslie M. 41, 371, 372
Weber, Eugene 16, 31
Weidling, Peter 77
Weis István 82, 202
Wekerle Sándor 440
Werbőczy István 418
Wesselényi Miklós 98
Wilson, Woodrow 181
Wolff, Larry 40, 77, 85

Xántus János 237

Yuval-Davies, Nira 32

Zágoni Bálint 450
Zágoni István 112, 119, 135
Záhony Éva 154–155
Zahorán Csaba 73
Zahra, Tara 33, 35–37, 161, 207, 274, 279–281, 359, 411, 428
Zathurecky Gyula 397, 445, 447
Zeidler Miklós 15, 56, 65, 67–68, 79, 109, 112–113, 219–220, 329
Zelea-Codreanu, Corneliu 154, 398, 416, 526
Zilizi Zoltán 67, 396
Zoch, Samuel 440
Zoltáni Pál 315
Zombory László 135, 171
Zrínyi Miklós 62
Zsindely Ferenc 446

Egry Gábor 10 28.indd 552 2015. 10. 28. 16:04:26

dc_1187_16

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ANIC	Arhivele Naționale Istorice Centrale, București
ANSJ BV	Arhivele Naționale Secția Județeană Brașov
ANSJ CJ	Arhivele Naționale Secția Județeană Cluj
ANSJ CV	Arhivele Naționale Secția Județeană Covasna
ANSJ MS	Arhivele Naționale Secția Județeană Mureș
ANSJ TM	Arhivele Naționale Secția Județeană Timiș
CD	Consiliul Dirigent
CsMASZ	Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetsége
DGP	Direcția Generală a Poliției
Dir. Reg. MAI MAM	Direcția Regională a Ministerului de Afacerilor Interne Mureș Autonomă Maghiară
EFE	Erdélyi Férfiak Egyesülete
EME	Erdélyi Múzeum Egyesület
EMGE	Erdélyi Magyar gazdasági Egyesület
EMKE	Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet
EMP	Egységes Magyar Párt
EP	Erdélyi Párt
FEFHE	Felvidéki Egyetemisták és Főiskolai Hallgatók Egyesülete
FESZ	Felvidéki Egyesületek Szövetsége
KI	Képviselőházi Irományok
KN	Képviselőházi Napló
LANC	Liga Apărării Național-Creștine
MAKK	Magyar Akadémikusok Keresztény Köre
Min. Just.	Ministerul Justiției
MNK	Magyar Népközösség
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNP	Magyar Nemzeti Párt
MNT	Magyar Nemzeti Tanács
MSZDP	Magyarországi Szociáldemokrata Párt
NIT	Népies Irodalmi Társaság
NKP	Nemzeti Keresztény Párt

Egry Gábor 10 28.indd 553 2015. 10. 28. 16:04:26

dc_1187_16

NPP	Nemzeti Parasztpárt
OKP	Országos Kereszténszocialista Párt
OMH	Országos Menekültügyi Hivatal
OMP	Országos Magyar Párt
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
PCM	Președința Consiliului de Miniștri
PNC	Partidul Național Creștin
PP	Partidul Popular
Prov. pers. fam. Lányi Oszkár iun.	Proveniența personală familia Lányi Oszkár iunior
RNP	Román Nemzeti Párt
SzEFHE	Székely Egyetemisták és Főiskolai Hallgatók Egyesülete
TESZK	Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központja
VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

Egry Gábor 10 28.indd 554 2015. 10. 28. 16:04:26

dc_1187_16

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Egy évtized hosszú idő, szinte lehetetlen felsorolni kinek tartozom köszönettel segítségéért, itt is csak a legfontosabbakat említhetem meg-. Köszönet illeti Bárdi Nándort, amiért nem vette rossz néven, hogy a feltalálók versengéséhez hasonlóan – véletlenül – párhuzamosan ugyanarról írtunk, és ezt követően is mindenben segített, amiben tudott. Köszönet illeti Földes Györgyöt, amiért elfogadta, hogy a magam sokszor zárkózott módján próbálok navigálni a témában és a történészek világában. Köszönöm Holly Casenek, aki egy ismeretlen magyarországi történész rátukmált kéziratát elolvasva, nemcsak bizalmába, hanem barátságába is fogadott, hosszú beszélgetéseink nélkül ez a könyv nagyon másként nézne ki. Köszönöm Anca Oroveanunak is, aki a New Europe College-ban egyszerre teremtett inspiráló közeget és segítette szinte tyúkanyóként az ösztöndíjasokat. Sokat tanultam a NEC-ben megismert társaimtól, mindenekelőtt bukaresti lakótársamat, Konrad Petrovskyt, valamint Ioana Macrea-Tomát, Andrei Florin Sorát, Telegdi-Csetri Áront illeti a köszönet. Trencsényi Balázs időről-időre megnyilvánuló bizalma is nélkülözhetetlen volt munkám során. Különösen hálás vagyok Varga Lajosnak, amiért elolvasta és alapos véleményt formált a kéziratról, továbbá köszönöm Sárándi Tamásnak, Simon Attilának, Eiler Ferencnek, Szász Zoltánnak, Csaplár-Degovics Krisztiánnak, Rigó Mátének, a Politikatörténeti Intézet kollektívájának és a szelterszfürdői tábor lakóinak megjegyzéseiket, beszélgetéseinket. A jénai Imre Kertész Kolleg ösztöndíjasaitól is sokat tanultam, különösen hálás vagyok Melissa Feinberg és Paul Hanebrink baráti társaságáért, kirándulásaink, beszélgetéseink nélkül nem röpült volna el olyan könnyen az idő. Munkám során igen sokan segítettek hozzáférni dokumentumokhoz, továbbá egy-egy ötlettel, megjegyzéssel, kritikával. A levéltárakban Nagy Botond, László Márton, Flóra Ágnes, Mihai Ciocoi könnyítették meg a munkámat. A szerkesztőkről általában méltatlanul kevés szó esik, ezért nyomatékkal szeretném elmondani, hogy Gelléríné Lázár Márta alapos, mindenre kiterjedő és értő segítsége nélkül egy más könyvet tartana a kezében az olvasó. Mindezzel együtt természetesen a kötet minden hibájáért magam viselem a felelősséget.

Egy ilyen munka nem sikerülhet anyagi támogatás nélkül. Ebben különösen szerencsének mondhatom magam, hiszen az MTA Bolyai János Fiatal Kutatói Ösztöndíja segítette a kezdő lépéseket, a New Europe College – Institute for Advanced Study (Bukarest) Europa fellowship lehetővé tette, hogy öt hónapig kedvemre kutassak a Román Nemzeti Levéltárban, az OTKA PD 100 502 számú posztdoktori kutatási támogatás nélkül pedig nem juthattam volna el a romániai megyei levéltárakba. Végül az Imre Kertész Kolleg ösztöndíja biztosította a nyugodt hátteret a kézirat véglegesítéséhez, ezért Joachim von Puttkamert és Wlodzimierz Borodziejt illeti köszönet.

A publikációt az OTKA publikációs támogatása könnyítette meg.

Egry Gábor 10 28.indd 555 2015. 10. 28. 16:04:26

dc_1187_16

Végül, bármennyire közhelyes, köszönetet szeretnék mondani a családomnak. Zizikének a szentgyörgyi konyhában elköltött kávékért és megunhatatlan háromszéki történeteiért, Zolikának a Lakócáért és Kommandóért, édesapámnak a kéretlenül hozott sörökért és borokért, édesanyámnak fáradhatatlanságáért és Katának a hosszú évekért és még mindig kitartó türelméért.

Egry Gábor 10 28.indd 556 2015. 10. 28. 16:04:26